ИНСТИТУТ ЗА САВРЕМЕНУ ИСТОРИЈУ
ИЗДАВАЧКА РАДНА ОРГАНИЗАЦИЈА „НАРОДНА КЊИГА"
Б Е О Г Р А Д

Одговорни уредник
Др ПЕРО ДАМЈАНОВИЋ

Рецензенти
Др ПЕРО КАЧАВЕНДА
Др ВЈЕНЋЕСЛАВ ГЛИШИЋ

За издавача
ВИДАК ПЕРИЋ

Корице
МИОДРАГ ВАРТАБЕДИЈАН

Лектор
СЛАВОЉУБ ИВАНОВИЋ

Опрема
АНДРО СТРУГАР

Коректор
ЗОРИЦА МИЋЕВИЋ

Прво издање
Тираж: 5.000 примерака
Штампа: БИГЗ

ЖИВОЈИН НИКОЛИЋ-БРКА

ЈУГОИСТОЧНА СРБИЈА У НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОМ РАТУ И РЕВОЛУЦИЈИ 1941 - 1945

БЕОГРАД, 1979.

МОЈИМ ПОГИНУЛИМ И ЖИВИМ РАТНИМ ДРУГОВИМА ИЗ ХЕРОЈСКЕ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ БОРВЕ НАРОДА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ ПОСВЕЋУЈЕМ ОВУ КЊИГУ, А ПОКОЉЕЊИМА КОЈА ДОЛАЗЕ НЕКА ПОСЛУЖИ КАО АМАНЕТ У НЕГОВАЊУ И РАЗВИЈАЊУ ТЕКОВИНА НАШЕ СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ ЗА ДОБРОБИТ И СРЕЋУ ЧОВЕКА И ЗА ПРОЦВАТ НАШЕ СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ДОМОВИНЕ.

АУТОР

О ПИСЦУ И ВРЕМЕНУ

Писац ове књиге, народни херој Живојин Николић-Брка, својим личним учешћем и прикупљеним документима, пружа овом књигом историји народноослободилачког рата драгоцене податке о снази и значају операција партизанских јединица у југоисточној Србији. Своје учешће у оружаном устанку од 1941. Николић-Брка почиње од десетара, преко команданта одреда, бригаде, дивизије и завршава као заменик команданта корпуса ЈНА. Данас је генерал-мајор у пензији. Његова блистава каријера храброг ратника и способног команданта истовремено је одраз и распламсавања народног устанка од Ниша, Пирота, Лесковца, Врања, Куманова до Скопља.

Када је главнина партизанских јединица с Врховним штабом прешла из Србије у Босну и ослобађала нове области од окупатора и његових четничких и усташких помагача преносећи буктињу народноослободилачке борбе за слободу, братство и јединство свих југословенских народа, борба у југоисточној Србији и Македонији добила је посебан и политички и стратешки значај. Истина о руководећој улози Комунистичке партије Југославије на челу с другом Титом као организатором, руководиоцем и врховним командантом свих партизанских снага пробијала се у свет споро и тешко, ометана и непријатељском и, ма како парадоксално звучало, савезничком акцијом. Черчил је слао мисије у штаб Драже Михаиловића *и* Лондон се дуго трудио да увери свет да се једино Михаиловићева војска бори против окупатора, док су у то време у Западној Србији хитлеровци, дражиновци и остали окупаторови савезници вршили незапамћен терор над српским народом. С друге стране и Стаљин шаље поруке Титу да призна војно руководство у борби против окупатора Дражи Михаиловићу, а доцније и да одобри повратак краља-емигранта у земљу. И тако нам савезници долише уље на ватру управо у време, кад је заплашен и терором ојађен народ Западне Србије највише страдао. Зато је борба у југоисточној Србији, нарочито око комуникације Београд—Ниш—Атина, добила посебан значај за одржавање континуитета народноослободилачког рата у Србији. Окупатор тежи да те снаге ликвидира и осигура главну комуникацију и 1942. доводи I бугарски окупациони корпус, који уз садејство Пећанчевих четника, љоти-

ђеваца и недиђеваца настоји да уништи партизанске снаге у југоисточној Србији и угуши устанак. Упркос појачањима која је окупатор доводио и тешким борбама које су партизани имали, растао је и број и искуство наших снага. Наши одреди 1943. стварају ослобођене територије око Прокупља, Црне Траве, Лужнице, Лесковца, Врања и Куманова. Одреди партизанских снага постају бригаде, дивизије. Следећа, 1944. година је веома значајна јер се и поред појачаног притиска непријатеља, формира 5 дивизија које морално, политички и војнички стварају повољну ситуацију за ослобођење Србије присаједињујући се главнини Југословенске народне армије и њеном незадрживом походу за уништење непријатеља и ослобођење Југославије.

О томе говори Живојин Николић-Брка својим темпераментним и убедљивим језиком активног учесника прилогу у крви југоисточне Србије борби осталих народа Социјалистичке Федеративне Југославије,* дајући истовремено свој пуни допринос историјској науци.

23. XI 78. Београд

ПАВЛЕ САВИЋ
Председник САНУ

ПРЕДГОВОР

После дугогодишњег упорног рада, трагања по архивама, Живојин Николић-Брка успео је да заврши своје животно дело: ***Народноослободилачка борба југоисточне Србије 1941—1945.***

Књига Живојина Николића-Брке попуњава велику празнину у историји наше револуције. Уверен сам да ће ово дело преживети вагу историје и служити будућим генерацијама као богато штиво, као светао пример како се српски народ у овом крају, под руководством Комунистичке партије Југославије, борио у најстрашнијим условима и како је остварио ***немогуће.***

Положај југоисточне Србије сам по себи наметао је посебне услове развоја народноослободилачке борбе. Југоисточна Србија налази се на најважнијем раскршћу овог дела Балкана, на комуникацијама које воде за Средоземно море, као и за Азију, Блиски исток и Африку. То је допринело да су Берлин и Софија у југоисточној Србији створили две окупационе зоне, односно да су југоисточну Србију поделили на две окупационе зоне. Један део припао је немачкој окупационој зони (Ниш, Крушевац, Прокупље, Лесковац), а бугарској окупационој зони (Пирот, Бабушница, Сурдулица, Владичин Хан, Врање, Трговиште, Бујановац, Прешево). Осим тога, трећа окупациона зона, Италије, на Косову својом демаркационом линијом која се пружала од Бинач Мораве старом српско-турском границом до Копаоника отежавала је маневар и ширење народноослободилачке борбе у том делу Југославије. Уз то, антагонизми који су стварани између бугарског и српског народа такође су отежавали размах, маневар и ширење народноослободилачке борбе на ширем простору. Из саме књиге Николића види се да је југоисточна Србија била у врло тешком положају за развој и одржање народноослободилачког* покрета у том делу Југославије. Управо ти услови говоре, што је у књизи и изнето, о специфичности развоја НОБ-а у том делу, што књизи даје посебне карактеристике.

Као у Долењској и Нотрањској у Словенији, Лици, Кордуну, Босанској Крајини, Банији, Хрватском приморју, Горском Котару и Далмацији, партизанска пушка чула се и у југоисточној Србији читаво време рата. Ту није било осека револуције, него се непоштедна

борба водила и дању и ноћу од првог дана окупације па све до коначног ослобођења. Услед великих провала у Београду, руководиоци устанка у овом крају често су били без икаквих директних веза, а само вести „Слободне Југославије" доносиле су им гласове о борби у другим крајевима земље. После Прве офанзиве, у дубоку јесен 1941. године, и масовних покоља у Крагујевцу, Краљеву, Шапцу и другим деловима западне Србије, главнина партизанских снага морала се повући у Босну, где је ускоро затим створена и Прва пролетерска бригада. Херојски отпор Ваљевског, Мачванског и других одреда у западној Србији трајали су само до марта 1942. године. И та епопеја наше револуције први пут је недавно описана у знаменитом историјском делу Дојчила Митровића, коме се сада придружује и ова књига Живојина Николића-Брке о епопеји југоисточне Србије.

Живојин Николић-Брка рељефно описује да је после повлачења Врховног штаба и главних снага партизанских одреда из Србије, почетком 1942. године, у југоисточној Србији било седам партизанских одреда са преко 5.000 бораца и слободним територијама Лесковца, Топлице, Бабичке горе и Заплања, и то на самом раскршћу Ниша. Ови одреди угрожавали су саобраћајно најважније комуникације на Балкану; сличну улогу вршили су и словеначки партизани у западним деловима наше домовине, нападајући најважније комуникације између Немачке и Италије.

Снаге партизанских одреда и слободне територије југоисточне Србије представљале су за окупатора почетком 1942. године проблем који га је доводио у тешку дилему. Недовољност снага за ликвидацију партизанских одреда, с једне стране, а с друге стране неопходност враћања јединица на Источни фронт и за ликвидацију партизанских одреда у источној Босни, принудили су га да тражи помоћ од свог савезника Бугарске. Бугарска, на захтев Немачке, упућује у југоисточну Србију први окупациони корпус од три дивизије почетком јануара 1942. године. Фебруара месеца почиње операција „чишћења", како аутор назива другу офанзиву у Србији за ликвидацију партизанских одреда и слободне територије у југоисточној Србији. Операција „чишћења" коју су изводиле бугарске окупационе снаге заједно с недићевцима, љотићевцима и четницима Косте Пећанца, трајала је од средине фебруара све до јуна 1942. године. Овај период аутор назива „прва фаза кризе народноослободилачког покрета у југоисточној Србији". У том периоду настрадали су неки одреди уз велике губитке партијског кадра, али нису ликвидирани партизански одреди, а и НОП као такав.

С обзиром на важност Србије и комуникација на тој територији, окупатор тежи да по сваку цену ликвидира партизанске одреде у југоисточној Србији и спречи устанак у Србији 1942. године. У вези с тим предузима офанзиве Аћимовићеве (министар унутрашњих послова Недића) које аутор назива „друга фаза кризе народноослободилачког покрета у југоисточној Србији". Иако су у овим офанзивама, пропраћеним одмаздама страдали неки партизански одреди, ипак НОП није ликвидиран, јер су очувани Јастребачки одред и Расински одред, а у том периоду обновљени Бабички и Лесковачки. Из оваквог развоја ситуације, који је рељефно приказан у књизи

Николића, види се да је окупатор у 1942. години усредсредио огромне снаге бугарског окупационог корпуса, недићевске снаге, љотићевске, а у новембарској офанзиви 1942. и немачке снаге, за ликвидацију НОП-а у овом делу и онемогућавање развоја НОР-а у Србији у 1943. години, што му није пошло за руком. Очување одр да је од изванредне и стратегијске важности за НОП у Србији, па и у Југосливији. У том периоду је преко Бабичког одреда и Покрајинског комитета у Нишу ПК Македоније успоставио везу са ПК Србије, а преко овога са ЦК Југославије, односно с врховним руководством НОП-а Југославије, што је овоме омогућило утицај на развој НОБ-а у том делу Југославије.

Прекретница у развоју партизанских одреда и НОБ-а у југоисточној Србији крајем 1942. и почетком 1943. године — јачањем Јастребачког, Расинског, Јабланичко-пасјачког, Лесковачког и Бабичког одреда — довело је до стварања услова да се у 1943. години води успешна борба за Србију између НОП-а Југославије и контрареволуционарног покрета Драже Михаиловића, као и до тога да се окупатору онемогући да српско ратиште буде база за одбрану Балкана.

У периоду битке за Србију крајем 1943. и почетком 1944. године, окупатор јача своје напоре да уништи народноослободилачки покрет и његове снаге у Србији. Само бугарски окупатори организовали су против слободне територије на десној обали Јужне Мораве, од Козјака до Пирота, три офанзиве уз ангажовање огромних снага до 40.000 војника. Партизани овог краја су све ове офанзиве и нападе одбили, тако да су у огромној мери олакшали продор оперативне групе Врховног штаба у Србији у лето 1944. године. У југоисточној Србији формирано је осам дивизија и њиховим деловањем у најкритичнијем периоду за немачког окупатора на Балкану прекинута је главна комуникација, у Грделичкој Клисури, и тиме спречено повлачење групе „Е" из Грчке, у јачини од 350.000 војника, на север ка Београду. Немачка група армије „Е" морала се повлачити комуникацијама на западу. То је огроман допринос бораца југоисточне Србије у борби за брже и ефикасније ослобођење Југославије.

И још једна моја оцена овог класичног дела из пера Живојина Николића-Брке. У оним најтежим данима народноослободилачке борбе, када смо под притиском знатно надмоћнијег непријатеља морали да напустимо Србију, за нас, партизане из Србије, у пролетерским јединицама које су се бориле широм Југославије, није било срећнијих тренутака него када је „Слободна Југославија" доносила вести о упорним борбама партизана на Јастребцу, у Црној Трави, у Топлици и Јабланици, као и другим деловима југоисточне Србије.

Још једном хвала Живојину Николићу-Брки због његове упорности и великог труда и што је историју нашег рата и револуције обогатио овим класичним делом, велике научне вредности, које представља значајно достигнуће наше историографије.

Академик
ВЛАДИМИР ДЕДИЈЕР

Београд, 31. октобар 1978.

I ДЕО

АПРИЛСКИ РАТ, ПРИПРЕМЕ КПЈ ЗА НОБ И ДЕЈСТВА ПАРТИЗАНСКИХ ОДРЕДА НА ТЕРИТОРИЈИ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ 1941. ГОДИНЕ

ЈУГОИСТОЧНА СРБИЈА У АПРИЛСКОМ РАТУ 1941. ГОДИНЕ

Улазак Хитлерових јединица у Бугарску 1. марта 1941. године представљао је непосредну опасност по Југославију,[1] без обзира на то што Хитлер у том периоду није имао у плану да је оружаном акцијом потчини. Сукоб с Југославијом у том моменту био би више штетан но користан по немачке освајачке планове. Зато је другим средствима, па и притисцима (потписивање Тројног пакта), тежио да је стави под свој утицај без оружане интервенције. Улазак немачких снага у Бугарску, а исто тако, и покоравање Грчке у предвиђеном нападу, довело би Југославију у сферу немачких војних ослоница за напад на СССР.[2] Хитлерове планове у вези с Југославијом разбили су народи ове земље 27. марта 1941. године и тиме пореметили његов поход на СССР.[3] Он одлучује да предузме напад на Југославију.

Стратегијска замисао Хитлера у плану напада на Југославију била је да дејством јачих снага на нишком и криворечком правцу пресече територију Југославије и онемогући одступницу југословенској војсци за Грчку.[4] Основна концепција Хитлеровог плана напада показује да су оперативни правци долином Јужне Мораве и Вардара у ствари правци од стратегијског значаја на Балкану.

Иако му је било јасно — после окупације Чехословачке и великих успеха Хитлера на Западу 1940. године, као и због његових пријатељских односа с Бугарском — да долази опасност по Југо-

[1] *Историја на Б-клгарската комунисгическа партија, Софија* 1973, стр. 441 (даље: *Историла БКП).* У *Историји БКП* објашњава се овако улазак немачке армије у Бугарску: „Исти дан (1. марта 1941.) хитлеровска војска која се налазила у Румунији, прешла је Дунав, стационирала се у Бугарској, која је постала база фашистичке Немачке за поробљавање балканских држава".

[′] *Зборник НОП и револуције Србије,* Београд 1972, чланак В. Кљаковића, *„Србија и Македонија у немачко-бугарским односима 1940—1941",* стр. 455—492, даље: В. Кљаковић н. рад.

[5] *Зборник докумената и података о народно-ослободилачком рату Југословенских народа,* том II, кн>. 2, док. бр. 470, стр. 466. 7 (у даљем тексту: Зб. НОР).

[4] Б. Кризман: *НгПетоу рос1иh^a1 25 ргоИ^и Јидоз1а^Гје,* 2а8геһ, 1953, (даље: Б. Кризман н. д.).

славију, Генералштаб Југославије није извршио одговарајуће припреме за одбрану земље. „Ратни план Р-41", који је модификован и ступио на снагу тек 25. II 1941. године, није обезбеђивао успешну одбрану на одлучујућим правцима који воде из Бугарске[5].

Слабости око ооганизације одбране земље огледају се и у томе, што у периоду немачког напада многе јединице V армије у Нишу нису стигле на концентрацијску просторију[6], па чак нису благовремено заузеле ни своје одбрамбене положаје, као што је случај с Топличком и Дринском дивизијом на нишком правцу.[7]

Под таквим околностима су јединице V армије поседале своје положаје за одбрану земље од Бесне Кобиле до Голупца.[8] Најважнији правац ове армије — нишки правац од Цариброда (сада Димитровград), бранила је Топличка дивизија с једним пуком на шпајским положајима у рејону Беле Паланке. Десно од ње на територији Лужнице постављена је Дринска дивизија, која је била мобилисана још децембра 1940. године у рејону Шапца. Власински одред затварао је власински и босилеградски правац. Друга коњичка дивизија Врховне команде као ојачање V армије требало је да буде у рејону Ниша на тежишту одбране армије, а у рејону Лесковца налазио се и 113. артиљеријски пук, такође из резерве Врховне команде.

На фронту V армије од Калне па на север до Голупца налазиле су се Тимочка и Крајинска дивизија и Калнски одред.

За одбрану на криворечком, брегалничком и струмичком правцу биле су Моравска, Брегалничка и Шумадијска дивизија, као и Струмички одред — трупе 3. армијске области, из састава 3. група армија. Ибарска дивизија је била резерва 3. групе армије у рејону Скопје— Качаник за дејство према истоку — бугарском фронту, и југу према Албанији.

У таквим условима затекао је јединице V армије и 3. армијске области напад немачке 12. армије из Бугарске 6. априла 1941. године. Снаге 12. немачке армије, које су се налазиле у Бугарској ради напада на Грчку, имале су задатак да обезбеде својим продором у долину Јужне Мораве и Вардара пресецање правца повлачења југословенској војсци на југ и спајање с грчком војском.[9] За извршење овог задатка формиране су две групе за напад. На нишком правцу предвиђена је I оклопна група (14. корпус), а 40. моторизовани корпус на криворечком и брегалничком ка Скопју.

Напад 12. немачке армије из Бугарске отпочео је у 5 ћ 20' 40 моторизованим корпусом (9. оклопна, 73. пешадијска, моторизована 55 „Адолф Хитлер" дивизија) и 2. оклопном дивизијом из 18. корпуса, уз јаку подршку авијације. У исто време је почео на три правца:

[5] *0$1о1>о(И1абк1 га1 пагоАа Јидо$1агГје 1941—1945. кпј. I* (друго издање) Вео^гас3 стр. 23 (даље: Ослободилачки рат). М. Зеленика, *Обострани ратни и операцијски планови у рату Југославије,* априла 1941, „Војно дело", бр. 5 Београд 1950, (даље: М. Зеленика, *н. ч.).*

[6] В. Терзић, *Југославија у априлском рату 1941,* Титоград 1963, стр. 110 (даље: В. Терзић н. д.).

[7] В. Терзић *н. д.,* стр. 113.

[8] *ОзЊђосШабкГ та1,* књ. I, стр. 23.

[9] *Исто.*

криворечком, брегалничком и струмичком. На правцу Крива Паланка—Куманово нападала је 9. оклопна дивизија, а с њом моторизована 85 „Адолф Хитлер" дивизија. Ове снаге су већ 7. априла избиле у рејон Скопја у вардарску долину. Одмах сутрадан 9. оклопна дивизија продужила је према Косову и истог дана заузела Качаник, а 9. априла Урошевац и Призрен. У истом периоду неки њени делови заузели су Тетово и Гостивар[10].

Избијањем немачких снага на Вардар и сламањем слабог отпора трупа 3. армијске области спречено је повлачење југословенске војске на југ. То је команданту 12. армије омогућило да пренесе тежиште напада на нишки правац, што он и чини 8. априла 1941. године[11] Једанаестом оклопном дивизијом напада снаге V армије у рејону Цариброда (сада Димитровграда). Наносећи Топличкој дивизији осетне губитке, 11. оклопна дивизија непријатеља успела је да продре у рејон Пирота и истог дана настави према Нишу. Брзим продором Нишавском долином, немачке снаге су набациле главнину Топличке дивизије (1. и 16. пук) у рејон Лужнице—Свођe. У последњим часовима 8. априла 11. оклопна дивизија заузела је Ниш и сутрадан, 9. IV, постављајући бочно обезбеђење у рејону Дољевца, продужила напредовање према северу долином Мораве, тако да је већ 11. IV заузела Лапово и Крагујевац.

У другом ешалону I оклопне групе биле су 5. оклопна и 60. моторизована дивизија[12], које су ангажоване из рејона Ниша, и то 5. оклопна 10. априла на правцу Ниш—Прокупље—Куршумлија—Приштина. Ова дивизија по избијању на Косово своЈа дејства скреће на југ и, са снагама 9. оклопне дивизије из састава 40. моторизованог корпуса, затвара џеп око главних снага V армије и већег дела снага 3. армијске области у рејону Лесковац—Сурдулица—Владичин Хан и Врање—Бујановац и Прешево.

Брзим продором немачких снага на криворечком и нишком правцу и пресецањем долине Јужне Мораве и Вардара, главне снаге V. и III. армије нашле су се опкољене. Непријатељ, оријентисан на дубоке продоре у унутрашњост Југославије, успео је да дробљењем југословенске војске доведе у безизлазан положај велике и јаке снаге V. и III. армије.

На правцима: Дечани Кладенац—Власотинце, Трн—Власина—Сурдулица и Босилеград—Врање немачке јединице нису нападале. Без обзира на овакво понашање Немаца јединице Дринске дивизије и Власинског одреда, остављене без везе с вишим штабовима, напустиле су своје положаје и неорганизовано се повлачиле преко Јужне Мораве. Према неким подацима пешад. пукови 3, 12, 16, 63, 65 и 66 а даље су још у рејону својих положаја почели да бацају наоружање и да се као јединице распадају.[13] Од снага Дринске, Топличке и

[10] ***Исто,*** **стр. 25—27; А — VII, фонд НА, кут. 1а, док. 1/1а (даље: А — VII. кут. фас. док.) и исти архив, Микрофилм, Вашингтон, ролна 312, филм 444, снимак 8026777) (даље: А, VII, НОВ—Н—Т).**

[11] ***051ођо<И1аскг га1,*** **књ. I, стр. 27**

[11] ***Исто,*** **стр. 27; В. Терзић, *н. д.,* стр. 306.**

[13] ***АртИзкг га1*** **1916, ВИИ, Београд 1969. књ. I, стр. 170.**

2. коњичке дивизије један део је успео да се пребади у долину Западне Мораве. Југоисточну Србију су 15. априла опколиле немачке снаге,[14] и то када се 60. моторизована дивизија у рејону Косовске Митровице спојила са 5. оклопном дивизијом и деловима 9. оклопне из моторизованог корпуса.

Брзом слому V армије допринело је слабо руковођење и командовање јединицама, а поготову када је Штаб Армије прешао из Ниша у Врњачку Бању.[15] Овакво командовање омогућило је дивизијама 12. немачке армије да без великих напора заробе огроман број војника и старешина југословенске војске у створеним џеповима у долини Јужне Мораве.[16] Југоисточна Србија је са 18. априлом била сва окупирана.

По извршеној окупацији Југославије у Југоисточној Србији била је распоређена 294. пешадијска дивизија немачке армије. Ова дивизија је крајем маја 1941. године замењена посадном дивизијом 717, чији је штаб био у Нишу.[17] Поред штаба 717. дивизије, у Нишу је одмах по окупацији формирана и Фелдкоманда бр. 809. с Крајскомандом у Лесковцу и орсткомандама у Лебану, Власотинцу и Прокупљу. Поред Фелдкоманде у Нишу је био и батаљон Ландесшицен (11епс1е88сћи1;сеп).[18]

Двадесет другог априла 1941. године на окупираној територији Србије, поред тога што је постојао војни заповедник, формирана је и војно-управна команда, која је већ 27. априла 1941. године поставила комесарску владу Милана Аћимовића.[19] Ова квислиншка влада почела је обнову полицијског и жандармеријског апарата као и рада општинских управа, среских начелстава, а рад Моравске бановине у Нишу почео је одмах по окупацији Јужне Србије.[20]

Одлуком Хитлера о подели Југославије, југоисточна Србија се нашла у две окупационе зоне;[21] у немачкој: Ниш, Лесковац и Прокупље, а у Бугарској: Пирот, Цариброд, Бабушница, Босилеград, Владичин Хан, Сурдулица, Прешево, Бујановац, Трговиште, Врање и неки делови лесковачког округа.

[14] А-УП УТ, кут. 44, ф. 2, дсж. бр. 4/36; В. Терзић *н.* д. — скица — ток операција, 6—17. априла 1941.

[15] J. Мушић, *Организациони недостаци бивше југос.говенске војске,* „Војно дело" бр. 1, 1953. година (даље: J. Мушић н. ч.).

•« А — VII, НОВ—Н—Т—922, 444 (802—868, 1—2; 450) 8035—151. (Према овим извештајима заробљено је око 90.000 војника и старешина V и III армије Југословенске војске).

[17] 36. *НОР, т. ХП/1, док.* бр. 4, 45 и 46 (штаб 717. дивизије био је у Нишкој Бањи с једним батаљоном 737. пука; 737. пук Прокупље, 719, пук Косовска Митровица с деловима у Краљеву, Крагујевцу и Крушевцу).

[18] 36. НОР, *т. ХП/1, док.* бр. 45 и 56 (920. батаљон у Нишу с једним делом у Лесковцу од 4. X 1941).

" J. Марјановић, *Устанак и НОП у Србији 1941,* Београд 1963, стр. 37 (даље: J. Марјановић *н. д.).*

[20] Д. Живковић, Д. Дејановић, М. Миловановић и Др. Стаменковић: *Ниш у вихору ослободилачког рата,* Нови Сад 1969, стр. 103 (даље: Ниш у вихору).

[11] 36. *НОР, т. 11/2, док. бр.* 14 (II део — прилог); Исти ХП/1 док. бр. 1, 11, 15, 19, 20, 27, 28, 29, 30, 31, 32 и 35.

УЧЕШЋЕ БУГАРСКЕ НА СТРАНИ НЕМАЧКЕ У НАПАДУ НА ЈУГОСЛАВИЈУ АПРИЛА 1941. ГОДИНЕ

Неуспешан поход Италије на Грчку присилио је Хитлера да донесу одлуку о интервенцији Немачке у том походу.[22] Ова одлука била је у духу стратегијског плана Хитлера у вези с планираним нападом на СССР. У оквиру таквог плана Балкан је постао крајем 1940. године средиште важних политичких догађаја који су доминирали Европом.

С обзиром на росположење у Југославији према Немачкој Хитлер није могао рачунати да преко Југославије нападне Грчку, те је своју акцију усмерио према Бугарској. За његове планове услови у њој у многоме су били повољнији него у Југославији, јер је од фебруара 1940. године на чело бугарске владе доведен изразити германофил професор Богдан Филов.[23] У вези с тим већ 17. и 18. XI 1940. године у Берлину је боравио цар Борис.[24] Хитлер је на састанцима с Борисом захтевао да Бугарска што пре приступи Тројном пакту, па чак и да учествује у нападу на Грчку. Увиђајући колико је Бугарска важна за Немачку, Борис прилази тактици „суздржљивости, опрезности па и резервисаности", како би натерао Хитлера да скупље плати „формално придобијање Бугарске за ствар Осовине". Понавља се понашање Бугарске из 1915. године.[25] Опет је дошла у положај да, користећи свој стратегијски положај на Балкану, преко уцена и других маневара „ко да више", оствари своје територијалне захтеве „Санстефанску Бугарску", па можда и више. Разумљиво је да у таквим околностима Хитлер није успео да приволи Бориса на брзо потписивање Тројног пакта.

Влада СССР-а оценила је значај Бугарске у плановима продора Хитлера на Исток, према Турској, па је њен министар за спољне послове Вјачеслав Молотов, скоро истовремено када је Борис боравио у Немачкој, предложио бугарском амбасадору територијалне промене у корист Бугарске — ако не дозволи улазак немачких снага — у Бугарску и да потпише пакт о узајамној помоћи и пријатељству са СССР-ом. Осим овога, за реализацију савеза, влада СССР-а је упутила у Бугарску заменика министра спољних послова Аркадија Собољева.[2]® Предлози СССР-а да ће Бугарској бити обезбеђено остварење територијалне претензије „мирним путем" помогли су Борису да још више „уцењује" Хитлера, пошто су предлози СССР-а саопштени немачкој влади.[27] Овакво понашање владе СССР-а говори да она у суштини прихвата ставове царистичке владе из 1878. године о „Санстефанској Бугарској", тј. не прихвата самоопредељење српског и македонског народа, које су они Илинденским устанком, односно у ранијим, па и у I светском рату потврдили.

[a] **В. Кљаковић, *н.р.,* стр. 485—492.**

[м] ***Историла БКП,* стр. 438.**

[24] **В. Кљаковић, к. р., стр. 478.**

[''] **М. Екмечић, *Ратни циљеви* Србмје *1915. године,* Београд 1973, стр. 219—280.**

[''] ***Историла БКП,* стр. 339.**

[17] **В. Кљаковић, *н. р.,* стр. 479.**

И британска влада је јануара месеца 1941. године тражила да Бугарска задржи неутралитет, па ће „њени оправдани захтеви на мировној конференцији бити узети у обзир".[28] И овај предлог је учврстио Бориса и Филова да продуже своју политику „уцене", пошто је Бугарска играла врло важну улогу на Балкану. Влада Филова, као и раније владе из I светског рата, жели да по цену великих несрећа за балканске народе оствари своје „националне идеале".

Према неким подацима узетим из бугарских извора, једина велика сила, која је оштром опоменом упозоравала бугарску владу у вези с предстојећим уласком немачких јединица у Бугарску, јесте америчка влада. Представник Рузвелта пуковник Вилијам Донован изјавио је Филову (21. јануара 1941) у Софији „да ће САД ући у рат на страни Британије и ратоваће заједно све док не покоре Хитлеров Рајх.[29]

Сви ови предлози и упозорења били су излишни јер је Бугарска очекивала остварење својих територијалних претензија углавном од Хитлерове Немачке. Одлука о дефинитивном приступању Бугарске Тројном пакту и прихватање уласка немачких снага у Бугарску донесена је (20. I 1941) на састанку цара Бориса с његовим најближим сарадницима: Филовим, Иваном Поповим, генералом Даскаловим и Габровским — „четворком" како је називана у Бугарској.[30] Тридесет првог јануара влада Бугарске је донела решење о издржавању немачке војске у Бугарској, и зато већ 1. II 1941. предвидела 500 милиона лева као прву траншу новца за ту сврху. У вези с овим је 2. II потписан и протокол између представника бугарског и немачког генералштаба.[31] Према договору начелника обавештајног одељења Бугарске армије и др Делиуса, војног аташеа Хитлера у Бугарској, немачке снаге преобучене у бугарске униформе имале су да раније поседну железничке чворове, пругу Марица — Перник, бензинска складишта у Софији, Варни и Русе и друга (24 најважнија објекта у Бугарској). Ово поседање извршиле су снаге „Бранденбург" дивизије у току две ноћи, од 20. II до 22. II. Сви договори око уласка немачких снага били су само разрада споразума између цара Бориса и адмирала Канариса, начелника АБВЕР-а, на састанку у Софији одржаном крајем јануара 1941. године.[32]

Тројни пакт Бугарска је формално потписала 1. марта 1941. године и то је била јавна манифестација.[33] Истог дана су оклопне јединице Немачке почеле да улазе у Бугарску. Комунистичка партија Бугарске је својим прогласом, издатим 6. марта, осудила овај поступак као „један фаталан корак".[34] Такође је и влада Совјетског Са-

[88] **Н. Горненски, *Втгоружаната борба 1941—1944,* Софија 1971, стр. 22 (даље: Н, Горненски, к. д.); В. Кљаковић, к. р. стр. 479; П. Штеров, *ОбЂгца борбл на* бћлгарскмл и грчкмл *народ* срешу *хитлеро фашиската окупацил,* Софил 1966, стр. 44 (даље: П. Штеров, к. *д.).***

[29] **Н. Горненски, к. д., стр. 30.**

[30] ***Исто,* стр. 31.**

[81] ***Исто,* стр. 31.**

[32] ***Исто,* стр. 32 (Штаб 12. немачке армије смештен је у Чамкорији (Боровец) још од фебруара 1941. године).**

[33] ***Историл БКП,* стр. 441 и 442.**

[м] ***Исто,* и Н. Горненски, к. д., стр. 33 и 34.**

веза 3. марта протестовала код бугарске владе због уласка немачких јединица у Бугарску и то оценила као „увлачење Бугарске у рат".[35] Протест владе СССР-а изазвао је дубок утисак у Србији, а нарочито у југоисточној Србији, јер се тиме показало да СССР-у не одговара политика Бугарске. Подозрење које је српски народ имао према Бугарској још више је појачано уласком немачких снага.

Раскидање пакта о „вечитом пријатељству" с Југославијом, који је потписан 1937. године,[36] приступање „Тројном пакту" као и одобрење за улазак немачких снага у Бугарску ради напада на Грчку и евентуално на друге балканске земље, још једном су потврдили да бугарска влада не поштује никакве уговоре, занемарујући морал у односима међу земљама и народима.

Улазак немачких снага у Бугарску Филов је оценио као велики успех своје владе у остварењу територијалних претензија.[37] Зато је потписивање Тројног пакта од југословенске владе 25. марта 1941. године и објављивање садржине ноте наишло у Бугарској на врло неповољан одјек.[38] С друге, пак, стране пуч у Београду 27. марта 1941. изазвао је у Бугарској праву сензацију. Првог априла пред официрским домом у Софији приређене су манифестације за бугарску Македонију.[39] Српски народ југоисточне Србије обраћао је у овим условима посебну пажњу на понашање југословенске владе. Колебљив став владе није могао да спречи трагедију која се наднела с Истока.

Догађаји у Југославији ишли су у прилог остварењу бугарских претензија, пошто је она поред Грчке постала супротна страна Хитлеру у овом рату. Бугарска влада и у овом случају тежи да оствари своје циљеве са што мање ризика. Она је немачкој војсци ставила на располагање своју територију за напад на Грчку и Југославију, али не жели да узме активног учешћа у нападу на ове земље, због евентуалног реаговања Турске. Овакав став бугарске владе неки садашњи бугарски историчари овако оцењују: „У циљу да не би изазвала Турску да испуни своје савезничке обавезе према Грчкој и Југославији, предвиђене у случају рата с Бугарском, бугарска војска није узела учешћа у борбеним дејствима против Југославије и Грчке".[40] У ствари препуштање територије Хитлеру за напад, активно је учешће у рату противу Југославије и Грчке. Осим тога, њена армија и сви објекти у Бугарској који су стајали Немцима на располагању сами по себи значе учешће у рату.

Пантелеј Штеров у својој књизи тако и оцењује улогу Бугарске у нападу на Југославију и Грчку: „Одмах по потписивању пакта у Бугарску су ушле немачке јединице. Ускоро после тога, користећи

" *Спољна политика Совјетског Савеза,* Москва 1946, том IV, стр. 544. В. Кљаковић, *н.* р., стр. 490; *Историх БКП,* стр. 441; Н. Горненски, *н.д.,* стр. 34.

[м] *Уојпа епсгк1ореснја,* књ. 2, Веоградс1 1959, стр. 158.

" А—VII, НДХ, кут. 89, ф. 7, док. бр. 41 (Извештај војног аташеа НДХ из Софије).

[88] Архив Југославије фонд 23 (Извештај дописника централног прес-бироа из Софије од 1. априла 1941).

" *Исто,* В. Кљаковић, н. р., стр. 493.

[40] Н. Горненски, н. *д.,* стр. 37.

бугарску територију као плаццарм, предузета је агресија на Грчку и Југославију... Због туђих интереса, земља је увучена у орбиту агресивног рата који је водила хитлеровска Немачка".[41]

После уласка немачких снага у Југославију влада Бугарске је с нестрпљењем тежила да оствари своје територијалне тежње.

Претензијама Бугарске у Македонији сметали су захтеви Италије за неким територијама у овом рејону. То је Хитлера довело у деликатан положај. Цар Борис је на своје тражење 18. априла 1941. ишао код Хитлера ради територијалних захтева, па је том приликом и добио обећање за Пирот и Врање.[42] Истог дана, 18. IV 1941, Хитлер је одобрио улазак бугарских јединица у југоисточну Србију и Македонију.[43] По овом одобрењу бугарске јединице ушле су у неке делове Југославије 19. IV 1941. године.

Интересантно је констатовати да БРП(к) није овом приликом осудила улазак бугарске армије у југоисточну Србију и Македонију, као што је то урадила приликом уласка немачких снага у Бугарску. Тај догађај овако се коментарише у књизи „Историја БКП".

„У априлу 1941. године немачка војска окупирала је Југославију и Грчку. Влада Хитлера ПРЕДЛОЖИЛА ЈЕ ФАШИСТИЧКОЈ ВЛАСТИ У БУГАРСКОЈ ДА УПУТИ ВОЈСКУ У МАКЕДОНИЈУ И ТРАКИЈУ (подвукао Ж. Н.). Ово је омогућило фашистима и другим великобугарским шовинистима да затрубе да је „уз помоћ Хитлера" Бугарска остварила своје „националне идеале" ... Ово је отежавало активност партије за уједињење свих демократских снага против хитлеровских грабљиваца и фашистичке владе, која је практично ликвидирала националну независност Бугарске, Партија је објашњавала народу да је једино правилан пут за праведно и трајно решење спорних питања на Балкану, пут договора и сарадње међу балканским народима".[44]

Улазак бугарских јединица као окупатора на територију Југославије приказује се у напред наведеном цитату, као да је извршен на захтев Хитлера, а не по унапред смишљеној акцији Борисове владе. Овакво тврђење показује да ЦК БКП и данас сматра да је прикључење територија Југославије Бугарској оправдан акт, али се не слаже да се то чини ратом него мирним путем.

По Филову улазак бугарских јединица је дошао као последица спољне политике Бугарске у остваривању „националних идеала" коју је Хитлер својим одобрењем помогао,[45] а не на захтев Хитлера, од-

[41] **П. Штеров, *н. д.,* стр. 41.**
[42] **В. Кљаковић, *н. р.,* стр. 497.**
[43] **36. НОР, т. *XII/I, док. бр.* 5; Н. Горненски, к. *д.,* стр. 37.**
[44] ***Историл БКП,* стр. 443.**
[45] **ЦК БКП је још тада анектирање дела Југославије сматрао правилним, што се види из навода у *Историји БКП:* „Под притиском великих западноевропских држава сазван је Берлински конгрес који је разматрао принципе Санстефанског мировног уговора и распарчао Бугарску... На тај начин, мешањем великих капиталистичких земаља, спречено је национално уједињење бугарског народа и створен чвор раздора међу балканским народима..." *(Историја БКП,* стр. 135 и 136). Да би ову своју тезу потврдили, аутори у Историји БКП наводе податке пописа становништва у Македонији извршено под Отоманском Турском 1910. године, наводећи да је тада у Македонији било: 1.176.220 Бугара, 415.878 Турака и 100.366 Албанаца и др.**

носно на молбу Немачке, да бугарске јединице окупирају део Југославије.

Улазак бугарски>: јединица у Југославију, по одобрењу Хитлера, како смо већ рекли, отпочео је 19. IV 1941. године.[46] Поседање је вршено на основи „Смерница" издатих 12. априла 1941. године о подели Југославије[47] и договора у Бечу 21. и 22. априла између Рибентропа (JoacMT **УОП** ШћепЂгор) и Ћана (Caleaго C1апо).[48] Према овом одобрењу: 1. брза (коњичка) дивизија је до 24. априла посела Врање и околину[49] сем Бујановца и Прешева,[50] док су Пирот с околином поселе јединице 1. софијске дивизије.[51]

Демаркациона линија, између територије дате Бугарској и немачке окупационе зоне у Србији, и после Бечког договора дуго није била коначна. Дефинитивна демаркациона линија је прецизирана 9. јуна 1941. године.[52] Она се протезала линијом: Стара планина (Светониколски пролаз) — триг. 1602, 32 кш северно од Пирота, 2 кш западно од села Калне (Бугарској), село Осмаково, (3 кт северно пресеца реку Нишаву 10 кт од Пирота, село Понор (Бугарској), Шливовички врх, село Крњино Доње (Бугарској) реком Лужницом, Бабушница (Бугарској), реком Љуберађом, главни део села ЈБуберађа (Србији), село Свође (Србији), реком Власином до села Дејан где прелази на леву обалу, село Рамни дел, Лопушња, Виле Коло, махала Бојшина (Бугарској), Грделица (Србији), Граовачки гребен, планина Влаина к. 1.1270 (10 кт северно од Врања), Китка (к. 1154), Св. Илија (к. 1270), Муховачка река, Биничка Морава, Штрпце, Стари Качаник и даље на југ према Охриду.

Демаркациону линију од Пирота па све до Качаника посело је 5 граничних батаљона бугарске окупационе војске,[53] са седиштем штабова у: Пироту, Јабуковику, Владичином Хану, Бујановцу и Жегри на Косову.

Пиротски и врањски крај, с делом власотиначког и гњиланског среза, одмах су по уласку бугарских окупационих трупа укључени у „Бугарску царевину", организовану у срезове (околије), у састав Скопске и Софијске области.[54] Приликом постављања административног апарата бугарска влада се руководила једним циљем — асимилирати српско становништво на поседнутој и присвојеној пиротско-врањској територији. Руководећи се искуствима из I светског рата,

[4]« **36. *НОР, т. XII/1, док. бр.* 5; Н. Горненски, *н.д.*, стр. 37.**

[47] **36. *НОР, т. XII/1, док. бр.* 1, 5, 23 и 24 и 27; Исти т. 11/2, прилози стр. 543—547.**

[48] **36. *НОР, т. XII/1, док. бр.* 1, 5 и 13.**

[49] **А—VII, Б. кут. 4, ф. 4, док. бр. 1 и 5; *36. НОР, т. XII/1, док.* бр. 24 и 27.**

[50] **36. НОР, *т. XII/1, док. бр.* 36 (Због тешкоћа око разграничења између окупационих територија Италије и Бугарске ова места дата су Бугарској тек 4. маја 1941. године).**

[51] **Н. Горненски, *н.д.*, стр. 37; *Пиротски зборник* бр. 6 за 1974. годину, стр. 33.**

[и] ***36. НОР, т. X11/1, док. бр.* 35, 49, 53 и 102.**

[и] **А—VII, НДХ, кут. 89, ф. 7, док. бр. 8.**

[54] **М. Стојиљковић, *Политика бугарских власти на анектираним деловима југоисточне Србије 1941—1944. године;* НОР и револуција у Србији 1941—1945, стр. 499—503 (даље: М. Стојиљковић, *н.рад);* Архив на Институтот за национална историја, Скопје, фонд Бугарска окупација бр. 3136 (даље: А. И. Н. И.).**

она је сав апарат Југославије с ових територија протерала и довела свој из Бугарске, имајући при томе посебне критеријуме.[55] Пуковник Протогеров је из окупираног Ниша у свом извештају 1917. год. штабу армије у Ћустендилу писао: „Да би постали господари власти и да би умирили ову област, нужно је потребно, прво све државне и општинске службенике-мештане отпустити и заменити бугарским".[56] Приликом окупације, бугарска влада је имала у виду, поред предлога Протогерова и предлог — план бугаризације генерал-пуковника Нересова, команданта окупаторске војне инспекције Моравске области у Нишу из 1918. године. У том Нересовљевом детаљном, прецизном и обимном плану бугаризације стоји и ово:

„Да би се могла бугаризовати Моравска област, треба претходно уништити све што је српско, а онда на рушевинама србизма изградити бугаризам".[57]

Бугарска окупаторска власт, противно свим међународним конвенцијама, на територији Врања и Пирота предузима мере које се слободно могу назвати геноцидом. Одмах је заведен, као општи и искључиви, бугарски језик.[58] Предвиђене су строге мере за употребу „страних речи". Промењена су сва имена људи, односно побугарена, промењени су називи улица, фирми и др. Забрањено је ношење шајкаче, као српског народног обележја.

Одлуком Собрања у Софији донетом новембра 1941. год. српском живљу је било постављено да се изјасни за бугарску националност или, у противном, мора да напусти територију окупирану — присаједињену Бугарској,[59] остављајући сву своју непокретну и покретну имовину. Ова мера окупатора и став према службеницима Југославије учинили су да је маса српског народа протерана из врањско-пиротског краја. Колике је размере узеле та мера бугарског окупатора, види се и по томе што је др Турнер, управни командант из Београда, био присиљен да интервенише код команданта бугарске армије и да захтева од немачких снага да поседну демаркациону линију према Бугарској ради спречавања протеривања српског народа из овог дела.[60]

Бугарски окупатор је протерао сву интелигенцију српског народа с ове територије, закључно с учитељима, и тиме мислио да ће лакше да спроведе бугаризацију српског народа. Затварањем српских школа,

" М. Стојиљковић, *н. рад,* стр. 499—503 (Сваки од постављених службеника почев од општинског полицајца, кмета—председника општине—учитеља па све навише мора да буде проверен те да спроводи бугаризацију српског народа на окупираној територији).

М. Перовић, *Топлички устанак 1917,* Београд 1962, стр. 153 (даље: М. Перовић, *Топлички устанак).*

[57] *Исто,* стр. 300.

[58] М. Стојиљковић, *н.рад,* стр. 499—503; 36. НОР, том. 1/2, док. бр. 7; А. И. Н. И. Б. док. бр. 5157 за 1941.

[59] 36. *НОР, т. 1/2 док. бр.* 7 (Проглас ОК КПЈ Лесковац од јула 1941). А—VII Б. Кут. 4, ф. 1, док. бр. 1 и Кут. 3, ф. 6 док. бр. 5 и 6; А—VII, Мф. „Билећа, ролна 14, снимак 148 (Депеша Драже Михајловића Избегличкој влади Југославије од 28. X 1942.).

[60] *36. НОР, т. XII/1, док. бр.* 64 и 80; Исти т. 1/2, док, бр. 7 и 1/4, док. бр. 80.

уништењем свих књига на српском језику и отварањем бугарских школа окупатор је желео да у кратком периоду ликвидира „све што је српско", односно да уништи „србизам" и успостави „бугаризам", како је то предложио још генерала Нересов. Наравно да су бугарске школе и учитељи и други просветни чиновници сматрани најважнијим инструментом бугаризације омладине и деце на окупираним територијама. Град Врање, донекле и Пирот нанео је најтежи ударац овој мери окупатора [61] тиме што није упућивао децу у гимназију за све време окупације.

Детаљан план бугаризације српског народа није мимоишао ни цркву. Протеравши све српске свештенике с окупиране територије, окупатор доводи своје попове из Бугарске, који ће, користећи религију, вршити бугаризацију српског народа. Придошли бугарски попови су остварење плана бугаризације покушали путем богослужења и других акција. Једини успех им је био у томе што су у књиге рођених уписивали новорођенчадима бугарска имена.[62]

Најважнији ослонац окупаторског система на окупираној пиротско-врањској територији биле су општинске власти. У местима бивших општина углавном су постављене бугарске општинске власти од самих Бугара, бираних по критеријумима министра Габровског. Колико је окупатор тежио тоталном успеху у асимилацији српског народа, види се и по томе што је и у нека већа села за кметске намеснике доводио Бугаре (кмет — то је председник општине). Постављајући у селима десетаре (на сваких десет кућа), окупатор је створио јаку мрежу власти преко које ће тежити да економски пљачка српски народ а да уједно обезбеди контролу над животом народа.[63] Иако је бугарски окупатор на овој територији предузео све за обезбеђење својих циљева, учешћа народа у НОБ-у доказаће да су ове мере биле узалудне и да нису могле да спрече развој отпора окупатору од самог почетка окупације.

СТАЊЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ КПЈ НА ТЕРИТОРИЈИ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ ПОСЛЕ АПРИЛСКОГ РАТА

Предвиђајући развој догађаја, ЦК КПЈ је одмах после 27. марта 1941. године упутио директиву партијским организацијама о јављању комуниста у јединице југословенске војске, да као добровољци подстичу борбеност у одбрани земље.[64] Многобројни су примери јавног иступања чланова КПЈ код штабова југословенске војске са захтевом о одласку у војску. Сви они који су се налазили већ мобилисани у редовима јединица најактивнији су били у захтевима за давање отпора нападачу у априлском рату. Овакав став комуниста подигао је њихов углед код војника.

[61] Д. Кулић, *Бугарска окупација 1941—1944,* књ. прва, Ниш 1970, стр. 59 и 75 (даље: Д. Кулић, *Бугарска окупација).*

[62] *Исто,* стр. 75—76; Књиге рођених на територији Пирота и Врања, мај 1941 — август 1944).

[63] Д. Кулић, *Бугарска окупација,* стр. 59—60.

[64] Архив Председништва ЦК СКЈ Одељење за архив и документацију (даље: А—ЦК СКЈ). Проглас ЦК КПЈ од 30. марта 1941. године).

По окупацији Југославије, почетком маја 1941. године, ЦК КПЈ је организовао саветовање у Загребу у вези с новонасталом ситуацијом у земљи. На овом саветовању били су сви представници покрајинских комитета КПЈ, сем из Македоније и Далмације.[65] Основна одлука на овом саветовању, које је названо „мајско саветовање", била је припрема за оружану борбу против окупатора. У вези са тим дати су и задаци чланству КПЈ за прикупљање баченог оружја, одеће и обуће бивше југословенске војске, формирање борбених група, обучавање у руковању оружјем и организовање санитетских курсева и др. Одлучено је да се код свих ПК и ОК КПЈ формирају војни комитети (комисије) који ће руководити војним припремама. Осим тога, одлучено је да чланови ЦК КПЈ и ПК пођу на терен и помогну нижим руководствима у извршењу постављених задатака око припрема за оружану борбу.

Партијска организација округа лесковачког, која је обухватала и врањски округ, у последњој деценији, а поготову од 1937. до 1940. године, средила је своје редове, организацијски и борбено се учврстила, кроз штрајкове, уздигла. Пролетерско језгро које је издржало „Обзнану" и шестојануарску диктатуру, израсло је у Окружни комитет КПЈ 1940. године.[66] Партија у Лесковцу не само што се организационо учврстила, иако је тек 1938. (јесен) добила помоћ од ПК Србије,[67] него је својом активношћу обезбедила безрезервну подршку радничке класе у граду, а што се и потврдило на јавним изборима 1938. године,[68] као и у организовању штрајкова 1937, 1938, 1939. и 1940. године.[69] То је одиграло одлучујућу улогу у афирмацији КПЈ, што ће у НОБ-у бити пресудно.

Према неким подацима на територији ОК Лесковца било је око 90 чланова Партије и преко 200 скојеваца.[70]

Осим Лесковца, у коме је деловала јака организација КПЈ, Власотинце је и у овом периоду добило врло важну улогу, будући да је

" *Пролетер* бр. 3—4—5 Београд 1968, стр. 777—785; *ОзГоћоМабкГ таЈ, књ.* I, стр. 42—43; 36. НОР, т. Н/2 док. бр. 1.

" На окружној партијској конференцији одржаној новембра 1940. г. изабран је ОК КПЈ за Лесковац у саставу: Коста Стаменковић, секретар, чланови: Васа Смајевић, Станимир Вељковић, Мара Ђорђевић, Миодраг Хаџи-Јованчић и Ружа Сандић („Лесковачки зборник" бр. III за 1963. г. стр. 16); Према књизи Д. Кулића, *Коста,* (монографија о Кости Стаменковићу), Ниш 1973, стр. 223, састав ОК Лесковца после партијске конференције изгледа овако: Коста Стаменковић, секретар, Васа Смајевић, Влада Ђорђевић, Тома Костић, Риста Антуновић, Миодраг Хаџи-Јованчић и Ружа Сандић. У овом ОК нема Маре Ђорђевић и Станимира Вељковића. Исти овај састав наводи се и у књизи М. Перовића, *Лесковац у рату и револуцији,* Београд 1968, стр. 37. Према овоме прихватљивије је састав наведен у књизи *Коста* и *Лесковац у рату и револуцији* (даље: Д. Кулић, *Коста,* а М. Перовић, *Лесковац у рату).*

[67] Д. Кулић, *Коста,* стр. 132 (Овде Кулић наводи да се организација КПЈ у Лесковцу организационо повезала тек 1938. године са ПК преко Моме Марковића. Према сећању Крсте Попиводе, изнето аутору маја 1978, он се по задатку ЦК КПЈ на слепо повезао с Костом Стаменковићем још 1937. године, када је на проучавању директива и партијског материјала учествовало око 40 чланова КПЈ и симпатизера).

[8] Д. Кулић, *Коста,* стр. 169—206.

[70] Архив Србије, фонд Покрајинског Комитета КПЈ Србије док. бр. 122 (даље: А. С. ПКС бр.).

један већи део овог среза припао окупационој зони Бугарске. Партијску ћелију у Власотинцу окупација је затекла само са 5 чланова.[71] Она је у овим приликама морала да извршава улогу СК, па јој је зато ОК Лесковца поклањао посебну пажњу, јер је одласком многих учитеља из планинских села (Стојадина Обрадовића, Бранка Павловића и других), преко којих је раније развијала активност, доспела у посебне тешкоће. Секретар Новица Илић је, по задатку ОК Лесковца, формирао партијске ћелије 25. јула 1941. у Црној Трави преко демаркационе линије.[72]

Маја 1941. године у селу Козилу партијску ћелију формирао је Синиша Јанић.[73]

Од формирања ОК постигнути су значајни успеси у самом Врању. Тамо је крајем 1940. формиран МК, на чијој је територији после окупације земље било око 30 чланова КПЈ и 20 кандидата (у Врању) а у селима око 15 чланова и 10 кандидата.[74] Интензиван рад МК, уз помоћ ОК Лесковца, створио је јака упоришта у Бујановцу, Врањској Бањи, Владичином Хану, Сурдулици, а, исто тако, и у селима Бунушевцу, Балиновцу, Содерцу, Ратају, Буштрању и др.

МК Врања није посвећивао пажњу само партијској организацији него и раду и развоју СКОЈ-а. Формиран је и МК СКОЈ-а, који је упорним радом окупио преко 150 омладинаца.[75]

Није никакво чудо што је оваква организација КПЈ могла с великим успехом да се прилагоди новим условима рада — окупацији. За МК Врања посебне напоре представљала је демаркациона линија, али је и та препрека успешно савладана и обезбеђена чврста веза преко Грделице (Станојко Вукић члан КПЈ) и преко села Горње Власе (студент технике Светислав Стојановић-Бизон). Ова веза обезбеђивала је да су сви материјали ОК, ПК, као и ЦК КПЈ долазили релативно на време.

Потребно је нагласити да је постојање ћелија КПЈ у Прешеву и Биљачи још 1941. године имало важну улогу у развоју НОБ-а, а нарочито у одржање одреда у 1942. и 1943. године.[76]

[71] **Секретар ћелије Синиша Јанић, чланови: Божидар Црнатовић, Милорад Динић, Ђорђе Младеновић и Миодраг-Мија Миленковић, касније је ову организацију-ћелију водио Новица Илић члан КПЈ и ОК СКОЈ-а Лесковца *(Лесковачки* зборнмк бр. III, 1963, стр. 17); М. Перовић, *Лесковац у рату,* стр. 86 и 97).**

[7г] **Партијску ћелију у Црној Трави сачињавали су: Велимир Миленковић, секретар, Раде Ивић, Раде Стојановић-Вузија, Јован Цветковић и Драгољуб Симоновић, чланови. *Тако се борила Црна Трава,* Црна Трава 1973, стр. 38 (даље: Црна Трава).**

[75] **У ћелији села Козила били су: Божил Дојчиновић, секретар, Добривоје Станојевић, Драгомир Дојчиновић и Сава Стаменковић (по сећању Драгомира Николића-Аце, Саве Стаменковића, Добривоја Станојевића и аутора).**

[74] **Чланови МК Врања били су: Сима Погачаревић, секретар, Душан Марић, Драгутин Накић и Стојадин Младеновић *(Врањски гласник* бр. VII, 1971, стр. 137; Архив Србије, Мемоарска грађа Лесковачког округа, док. бр. 45, даље А.С. М'ОК. Лесковац или АС. М'ОК Врање).**

[75] ***Врањски гласник* бр. VII, 1971, стр. 149—152.**

[76] **1941—1942. *и $ге<1о(епји иСевтка пагод.поо81о1)0<Н1абке* ђог5е, Београд 1975, књ. 14, стр. 173—184. Ж. Николић-Брка, *Утапјзкг NOP оАтед. »Згта Родабатеугб«* г ђогђе *ко<1* Уг5апа, и књ. 10, стр. 616—622; Ж. Николић-Брка, *ЕајегГпИкг пара<1 па гисГтк ^ојапе Угапјзкод »Згтпе Родасате^Гса« ј Козоузкод »2ејпе1 АјсИпи* одреда (даље Ж. Николић-Брка, п. (.).**

Нема тачних података о постојању партијских ћелија КПЈ у Јабланичком срезу (Лебане) у наведеном периоду. У неким публикацијама се наводи да су постојале, али се не наводи ни број нити имена чланова КПЈ. Према Глишићу у селима Лесковца и Лебана постојале су ћелије у Вучју, Бувцу, Новој Тополи и Тулару.[77]

Из извештаја Бухе Василија, датог 24. VII 1941. године, види се да је на територији Лесковачког ОК било 90 чланова КПЈ,[78] а само у врањском крају 45. То је био мали број укључених у организацију КПЈ с обзиром на популарност Партије у редовима радничке класе и утицаја који је она имала, што ће се манифестовати у процесу развоја НОБ-а у овом рејону.

Партијска организација у Нишу дочекала је окупацију у тежим условима. Окружни комитет, који је изабран крајем 1940. године, у децембарској провали исте године похапшен је и остао на Ади Циганлији до априла 1941. године.[79] Одсуство ОК Ниша у неколико пресудних месеци имало је негативне последице за рад и развој КПЈ на једном од најважнијих балканских раскршћа, утолико више штоје овај ОК обухватао три административна округа (нишки-Ниш, нишавски-Пирот и Топлички-Прокупље). Ова ситуација погоршана је и тиме што ПК Србије чланове ОК Ниша после изласка из затвора није прихватио као руководство, него је крајем маја одредио ново, у коме су:[80] Сретен Младеновић-Мика, секретар — члан ОК Крагујевца, а чланови: Александар Симић из Београда, кога је Сретен довео са собом по одобрењу ПК, и Александар Стојановић-Шпанац, члан ранијег ОК Ниша, а Александар Пекић члан КПЈ из Крагујевца био је на раду у ОК као руководилац СКОЈ-а.

Наравно да је ово ново руководство, не познајући организацију и чланове КПЈ, имало великих тешкоћа око укључивања као партијског руководећег органа, што се такође негативно одражавало на рад у врло важном периоду припрема КПЈ за оружану борбу.[81]

Партијска организација у Нишу бројала је тада око 33 члана. У срезовима нишког округа било је још партијских ћелија: у Сокобањи, Алексинцу, Сврљигу, Прокупљу и Куршумлији. У Белој Паланци чланови КПЈ нису били повезани. У овим срезовима било је око 45 чланова КПЈ — тако да је у организацијама под нишким ОК било око 78[82] чланова.

Необјашњив је феномен Пирота с околином. Нужно га је истражити. Пирот са срезом је 1920. године изабрао комунистичку општину у граду Пироту и у селу Велико Боњинце. Осим тога изабрао је народног посланика на комунистичкој листи пиротског среза, а

[77] **В. Глишић, *Комунистичка партија Југославије у Србији 1941—1945,* књ. прва, Београд 1975, стр. 34 (даље В. Глишић, *н. д.).***

[78] **А.С. ПКС бр. 122.**

[79] ***Ниш у вихору,* стр. 58 (Тада су у ОК Ниша били: Давид Пајић секретар, Мара Нацева, Милисав Игњатовић, Видак Марковић, Живота Ђошић и Никола Дражић. Овај састав наводи и Д. Мирчетић у својој књизи, *Окруз/сни комитет Комунистичке партије Југославије за нишки округ 1941—1944,* Ниш 1977, стр. 14 (даље: Д. Мирчетић, н. д.).**

[80] **В. Глишић, н. д., стр. 34.**
***Ниш у вихору,* стр. 133.**

[81] **В. Глишић, н. *д.,* стр. 34.**

срез лужнички је обезбедио Комунистичкој партији друго место по добијеним гласовима. Сада, после 20 година, на овој територији није било ни једног члана КПЈ[83] сем актива СКОЈ-а у пиротској учитељској школи.[84]

Колико је несрећен рад до 1940. а касније одсуство ОК Ниша било штетно, најбоље говори податак о случају Момчила Ђорђевића (Николића Столског). Он је као синдикалист дрводељских радника у Београду хапшен и протеран у Пирот 1938. године а да није постао члан КПЈ. Његов рад по доласку у Пирот, а нарочито по окупацији, допринео је окупљању великог броја радничке и друге омладине у активе НОП-а.[85] Постао је скојевац тек септембра 1941. и члан КПЈ априла 1944. године,[86] а захваљујући његовом раду и раду осталих прогресивних омладинаца Пирот с околином је, и ако у оваквим организационим условима, узео активног учешћа у НОБ-у.[87]

Средином маја 1941. године у Београд прелази Политбиро ЦК КПЈ. Тада уз његову помоћ настаје врло интензиван рад ПК Србије.[88] Многи чланови ГlК и инструктори су у току маја обилазили Србију и пружали помоћ ОК и извештавали о ситуацији. Оваква помоћ имала је великог утицаја на сређивање и активирање организација КПЈ и њене припреме за оружану борбу. Рекло би се, према подацима којима се располаже, да је ова помоћ изостала за југоисточну Србију (ОК Ниша и Лесковца). Та помоћ долази тек у другој половини јуна месеца, доласком члана ПК Србије Василија Бухе.[89]

Буха је са собом повео и Лепосаву Стаменковић-Ленку, познатог и врло активног партијског радника из Београда, а исто тако, и члана ПК СКОЈ-а Миодрага-Драгог Стаменковића.[90] Драги је пошао као привремена помоћ у сређивању скојевске организације у овом рејону.

Одмах по свом доласку, Буха је у Нишу извршио реорганизацију ОК Ниша, увођењем у ОК Конрада Жилника и Разуменке Петровић-Зуме.[91] Овим је очигледно појачан ОК и обезбеђена ефикаснија помоћ нижим организацијама КПЈ у припреми НОБ-а.

После Ниша Василије Буха долази у ОК Лесковца, где након неколико дана организује окружно партијско саветовање у селу Братмиловцу у кући члана ОК Томе Костића.[92] Саветовање је одр-

[83] П. Козић, *Путевима револуције,* прилог за проучавање радничког и народноослободилачког покрета у Пироту и околини, Пирот 1962, стр. 46 и 47. У овом делу је изнето да су у Пироту организовани штрајкови радника у годинама 1935—1938. То је јединствен пример да су, иако организација КПЈ није постојала, радници организовали штрајк.

[м] П. Козић, *н. д.,* стр. 50 (пред априлски рат у овој школи постојао је актив СКОЈ-а од 10 чланова, који се после окупације растурио због одласка ђака у своја места).

[85] *Пиротсни зборник* бр. 6, 1974, стр. 34—48.

[88] П. Козић, *н. д„* стр. 62—63.

[87] *Пиротски зборник* бр. 6, 1974, стр. 68.

[88] В. Глишић, н. *д.,* стр. 26.

8» *Исто,* стр. 40.

[и] *Исто,* стр. 40; Група аутора, *Ликови револуције Београда,* Београд 1972, стр. 115—141.

[''] В. Глишић, *н. д.,* стр. 40.

[92] *Исто,* стр. 40; *Политика,* 28. V — 9. VI 1961, Драги Стаменковић, *Из ратних дана на југу Србије.*

жано 22. VI 1941, на дан напада Хитлерове Немачке на СССР. О овом саветовању постоје врло штури подаци и ако је до скоро било више живих учесника. Вероватно су на њему дате негативне оцене о раду ОК[93] јер се више никада није састао у дотадашњем саставу, односно података о томе нема.

Ова тврдња заснива се на томе што су после саветовања, сазнавши за напад Хитлера а обавештени од једног жандарма о припремама за хапшење комуниста,[94] сви компромитовани чланови ОК прешли у дубоку илегалност. Према томе помоћ ПК ОК Ниша и Лесковца дошла је средином јуна 1941.

ПРЕНОШЕЊЕ ОДЛУКЕ О ОТПОЧИЊАЊУ НОБ-а И ПРВЕ АКЦИЈЕ ПРОТИВ ОКУПАТОРА У ЈУГОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ

Нападом Хитлерове Немачке на СССР оцена карактера рата је измењена — постао је народноослободилачки рат. На страни антифашистичких снага нашла се и прва земља социјализма, а то је био позив на одлучан наступ противу фашистичких поробљивача свим прогресивним снагама поробљене Европе.

Комунистичка партија Југославије дочекала је овај дан спремна, како у организационом погледу што се тиче саме Партије, тако и у припремама за оружани отпор окупатору. Таква активност ЦК ПКЈ је и омогућила Политбироу ЦК КПЈ да истог дана, 22. VI 1941, одржи састанак и донесе одлуку, од историјског значаја, о отпочињању оружане борбе против окупатора. У прогласу који је ЦК КПЈ дао истог дана, а који је одштампан 23. VI 1941, поред осталог стоји: „ ... Дошао је онај најтежи час који смо ми у нашој борби и предвидели. Ми смо знали шта припремају фашистички злочинци противу СССР-а и читавог радног човечанства ... навестише нам рат до истребљења. Ми ту борбу прихватамо јер смо је очекивали и ми смо се за њу и спремали ... У тој борби неће бити пардона злочиначким фашистичким вођама и њиховим верним слугама".[95]

Покрајински комитет КПЈ за Србију одржао је 23. јуна 1941. састанак поводом напада Немачке на СССР и одлуке Политбироа ЦК КПЈ о организовању оружане борбе и припреми устанка против окупатора. На овом састанку донета је одлука да се на терену продужи с формирањем борбених група[96] и отпочне с мањим акцијама — диверзијама на окупаторске објекте, као и да се почне прикупљање оружја и набавка санитетског материјала. ПК Србије је такође донео одлуку о упућивању позива српском народу на оружану борбу против окупатора. У прогласу ПК Србије издатом после 5. јула 1941. године[97] поред осталог стоји: „ ... Куцнуо је час када српски слободољубиви народ, који је столећима гледао у великом руском народу заштитника своје националне независности, треба да се дигне на ноге

[93] **А. С. ПКС бр. 122 (Писмо Василија Бухе од 24. VII 1941).**
[91] ***Политика*, 28. V — 9. VI 1961. к. ч. Д. Стаменковића.**
[95] **36. НОР, т. *I/I*, стр. 11—17 (Проглас ЦККПЈ).**
[96] **В. Глишић, к. *д*„ стр. 39.**
[97] **36. НОР, т. *I/I док.* бр. 1; В. Глишић, к. *д.*, стр. 39.**

и да одлучно постави питање свога ослобођења испод ропства крвожедних окупатора. Српски народ и овога пута мора оживети своје светле традиције борбене... Управо ради се о борби на живот и смрт, од чијег исхода зависи не само судбина СССР-а већ и судбина и слобода читавог српског народа, свих поробљених народа Југославије. За српски народ се поставља питање: бити или не бити... Српски народе не оклевај. Сада и само сада куцнуо је час да учинимо крај пљачки и насиљу окупатора ... Чекати — значи играти се својом судбином, будућношћу народном ..."

На овом састанку ПК Србије је поред осталог донео одлуку да на терен код ОК КПЈ упути своје чланове и инструкторе ради брзог преношења одлука ЦК КПЈ и ПК Србије о организовању оружане борбе против окупатора.[98] За преношење одлуке у ОК Ниша и Лесковца одређен је Мома Марковић, а за ОК Крушевца Мирко Томић.

Мирко Томић је 25. VI 1941. године на састанку ОК Крушевца, на коме су били:[99] Десимир Јововић (секретар), Недељко Караичић, Бранко Перишић-Баџа, Жика Радованић, Вукашин Ђорђевић-Дева и Радмила Обрадовић- Гојка (чланови), пренео одлуке ЦК КПЈ и ПК Србије. После одлуке Политбироа ЦК КПЈ о устанку 4. јула 1941. и формирању партизанских одреда, Мирко Томић је 11. јула поставио ОК Крушевца задатак да до 22. јула формира партизански одред на својој територији.

Мома Марковић, који је вероватно 25. јуна 1941. стигао у Алексинац, није лично могао да пренесе задатке и одлуку ЦК КПЈ и ПК члану ПК Василију Бухи, због хапшења која су у то време вршена у Нишу, него је то учинио преко секретара КПЈ из Алексинца, а он је продужио за ОК Зајечара.[100]

Немачки окупатор је знао да су комунисти Југославије највећи непријатељи фашизма и окупације и да стога представљају за окупациону власт највећу опасност, поготову што већ врше озбиљне припреме за устанак. Зато се окупатор с квислиншком владом Милана Аћимовића још раније припремио за хватање истакнутих комуниста и шпанских бораца ради онемогућавања њиховог деловања и организације отпора. На дан напада на СССР доктор Турнер, начелник управног штаба наредио је, у име окупационог заповедника Србије Милану Аћимовићу хапшење комуниста у Србији.[101]

Турнер наређује да се одмах у току ноћи 22/23. јуна похапсе водећи комунисти у Београду. Осим тога скреће „нарочиту пажњу на вароши: Ниш, Крагујевац, Ужице, Чачак и руднике Ртањ, Трепча и Бор".

У вези с наређењем окупатора Аћимовић је одмах предузео све како би похапсио не само познате комунисте него и све оне који су полицији познати као комунисти. Он је послао упутство својим пот-

В. Глишић, м. а., стр. 39.

•» *Исто,* стр. 35, 39 и 42.

[100] *Политика,* 22. V 1961, Мома Марковић *Устанак у пожаревачком крају; Се1гв.е$е1 досНпа, гђоттк зесапја ак1т&1а ге^о1исгопагпод таАтбкод рокге1а,* књ. V, стр. 264—265 М. Марковић.

[101] 36. *НОР, т. 1/1 док.* бр. 108.

чињеним преко специјалних изасланика из Београда. У Ниш и Лесковац је упутио чувеног агента Ику Параноса. Ика Паранос, који је у Ниш дошао у току 23. јуна, извршио је с Мирком Живановићем, шефом Управе полиције, све припреме за хапшење комуниста и шпанских бораца у Нишу.[102] Немачки органи уз помоћ полицијских агената, жандарма и полицајаца, отпочели су хапшења ноћу између 23. и 24. јуна 1941. У Нишу је те ноћи и у току дана 24. VI похапшено преко 73 грађанина; од тога је било 16 чланова КПЈ и СКОЈ-а, међу којима и члан ОК Ниша Александар Стојановић-Шпанац.[103]

Ова хапшења, која су нанела партијској организацији тешке губитке, последица су неопрезности и слабог реаговања ОК Ниша и чланова КПЈ после напада Хитлерове Немачке на СССР. Сам напад на СССР био је довољан сигнал за склањање од окупаторских и квислиншких власти. Многи комунисти, међу њима и чланови ОК Ниша обавештени о хапшењу у току 24. јуна напустили су Ниш и склонили се код чланова КПЈ и СКОЈ-а у околним селима и градовима.[1M]

Раније смо навели да је Василије Буха као члан ПК на дан напада Немачке на СССР био у Лесковцу на саветовању ОК КПЈ. Тог истог дана увече Буха и остали чланови ОК и учесници саветовања били су обавештени да полиција припрема хапшење комуниста. То обавештење је Бухи и ОК Лесковцу омогућило да предузму све како би се склонили познати чланови КПЈ и СКОЈ-а.[105] Према изјави Александра Јовановића, тада члана ОК Лесковца, Коста Стаменковић је остао у Лесковцу и по одлуци Бухе живео изоловано од рада Партије. С њим је одржавао везу једино Јовановић и о томе обавештавао Буху. Стаменковић је остао у Лесковцу од 22. VI до краја августа 1941. Влада Ђорђевић и Благоје Николић склонили су се по селима у непосредној близини Лесковца, а Бошко Крстић и Станимир Вељковић у Пустој реци. Други чланови КПЈ и СКОЈ-а склањали су се по свом нахођењу. То је допринело да је успешно избегнуто хапшење великог броја чланова које је полиција имала на списку а за којима је касније издала потерницу.[106]

И у Лесковцу су извршена хапшења. Према некима то је било ноћу 22/23. јуна, што се не може прихватити јер је наређење Аћимовићу упућено 22. јуна 1941, а он је преко специјалних изасланика могао предузети хапшење тек 23. јуна, како је то у Нишу урађено. Осим тога хапшења у Лесковцу 23. јуна компромитовала би припреме за хапшења у Нишу. Према томе хапшења су синхронизована у Лесковцу и Нишу и извршена 23/24. јуна 1941. У Лесковцу је ухапшено 25 грађана међу којима један члан Партије — Чедомир Шун-

[105] ***Иш у вихору,*** **стр. 127.**
[10J] ***Исто,*** **стр. 126—131.**
[104] ***Исто,*** **стр. 131.**
[105] ***Политика,*** **25. V — 9. VI 1961,** ***н. ч.*** **Д. Стаменковића. Према изјави Александра Јовановића, Коста Стаменковић је остао у Лесковцу све до августа по одлуци В. Бухе и живео изоловано од рада и руковођења Партијом у НОБ-у. А. Јовановић је као члан ОК КПЈ Лесковца једини био задужен за везу са њим. (Изјава дата аутору маја 1977, у Београду).**
[108] **Архив Музеја Лесковца, Фонд НОБ. бр. 1200 (Потерница окупатора за истакнутим комунистима), и М. Перовић,** ***Лесковац у рату,*** **стр. 105—106.**

дрић, и ранији чланови КПЈ Драган Томић и Костадин Недељковић Чече, као и симпатизер радничког покрета др Милан Димитријевић.[107]

Као што се види партијска организација у Лесковцу није претрпела губитке и остала је спремна за извршење задатака које доноси оружана борба против окупатора.

Василије Буха је, да би обавестио ОК Ниша о хапшењу комуниста, упутио Драгог Стаменковића у Ниш, али тек 24. јуна ујутро, када су хапшења већ била извршена.[108]

Будући да је посреди била врло озбиљна ситуација, Василије Буха и Драги Стаменковић одлучују да оду у Београд ради упознавања с најновијим одлукама ЦК КПЈ и ПК Србије у вези с нападом Немачке на СССР. По пријему одлуке и директива ПК је поново захтевао да се Василије Буха врати у југоисточну Србију ради организовања борбених група,[109] продужења сакупљања оружја, набавке санитеског материјала и мобилизације чланова КПЈ за борбу. Приликом боравка у Београду Буха је упознат с организацијом курирске везе између њега (ОК Ниша и Лесковца) и ПК, која је одиграла огромну улогу у току читавог рата, а поготову после непријатељске офанзиве.

Овом приликом Буха вероватно није добио наређење за формирање партизанских одреда, јер о томе још није била донета одлука у ЦК КПЈ. Политбиро ЦК КПЈ донео је одлуку о формирању Главног штаба Народноослободилачких партизанских одреда Југославије 27. јуна 1941. године,[110] што значи и ПО, као борбених јединица НОП-а.

Главни штаб НОПО Србије организован је тек 4. јула 1941. године. У њега су ушли: Сретен Жујовић, као командант, Филип Кљајић, Бранко Крсмановић, Никола Груловић и Родољуб Чолаковић.[111] Ускоро после формирања Главни штаб је изашао на терен Шумадије (8. јула 1941. године).[112] Према изјави Сретена Жујовића формирање ПО у Шумадији и западној Србији отпочело је пре него што је ЦК КПЈ донео одлуку о устанку. Тако је Филип Кљајић током боравка на терену Шумадије, по договору у ПК Србије, формирао Космајско-посавски одред између 1. и 2. јула 1941. године.[113] Сем овог, по изласку на терен, чланови Главног штаба су обилазили одреде у Шумадији и западној Србији ради непосредног руковођења ПО и формирања нових одреда. То је имало одлучујући значај.[114] ПК Србије је после одлуке о формирању одреда (27. јун 1941) одређивао састав штабова партизанских одреда.[115] И ОК су формирали

[107] **36. *НОР,* т. *1/2, док.* бр. 7; *Лесковачки зборник* бр. VI, 1966, стр. 57—63.**
[108] **В. Глшнић, *н. д„* стр. 39.**
[10Т] ***Исто.***
ио *Цети конгрес КПЈ,* Београд 1948. стр. 49.
[1,1] **В. Глишић, *н. д.,* стр. 46.**
[111] **Р. Чолаковић, *Записи из ослободилачког рата, књ.* I, Београд 1956. стр. 28.**
[113] **А. Виторовић, *Централна Србија у НОБ,* Београд 1967, стр. 58; АС. Сећања Сретена Жујовића бр. 36/13018, стр. 193—197.**
[114] **Р. Чолаковић, *н. д.* књ. I. стр. 21—40.**
[115] **А. С. Сећање Сретена Жујовића, бр. 36/13018.**

одреде и постављали штабове само до изласка Главног штаба НОПО за Србију на терен, а после тога је овај штаб постављао руководеће војно-политичке кадрове у одредима уз делегирање неког из ОК као партијског руководиоца.[11]®

Ситуација на терену ОК Ниша и Лесковца у периоду бављења Бухе у Београду била је тешка, особито у Нишу. По повратку у Ниш и Лесковац, Буха је у духу добивених директива предузео све како би партијску организацију оријентисао на оружану борбу. Нема података да ли је он одржао састанке са ОК или је сам пренео директиве.

Буха је по доласку у Лесковац послао на разне стране чланове ОК. Тако је Косту Стаменковића сменио и изоловао од рада у ОК и на припреми НОБ-а,[117] Станимира Вељковића-Зелета и Васу Смајевића упутио је у ОК Ниша,[118] Бошка Крстића, дотадашњег руководиоца војне комисије ОК Лесковца, упутио је у Врање за секретара МК Врања,[119] Владу Ђорђевића и Тому Костића ангажовао је као чланове КПЈ у селима око Лесковца,[120] Благоја Николића упутио је у рејон Ниша,[121] Симу Погачаревића, секретара МК Врања, довео је у Лесковац за секретара ОК.[122] У ОК Лесковца ушла је Лепосава Стаменковић-Ленка задужена за технику и за везе са ПК које су постале једна од врло важних обавеза за руковођење НОП-ом.[123]

За руковођење партијском организацијом (ОК) у Лесковцу остао је само Сима Погачаревић, кога ће Буха сменити септембра 1941. године.[124]

Руковођење је практично преузео на себе Василије Буха, одричући се помоћи ранијих искусних чланова ОК, што се види из његових писама ПК Србије за месеце јул, август и септембар 1941. године.[125]

1k« ***Исто.***

[117] Не може се никако прихватити објашњење Драгог Стаменковића да је Буха Косту Стаменковића хтео да „као радничког трибуна" сачува за послератни период. Др В. Глишић у својој књизи на страни 40 и 41 на основу ове изјаве Стаменковића тврди да је то Буха урадио без одобрења и знања ПК. То се такође не може прихватити да се један секретар ОК, а поред тога најпопуларнији револуционар, елеминише из учешћа рада и руковођења КПЈ на дизање оружаног устанка, без знања руководећих форума КПЈ. Ово утолико пре што је Буха на самом почетку НОБ-а изнео своје негативно мишљење о кадровима у Лесковцу, чак их је назвао и непријатељима, наводећи „ви знате какве кадрове овамо има". То потврђује да је он то урадио с одобрењем ПК. (АС. ПКС бр. 122).

[118] Ниш *у вихору,* стр. 133—136.

М. Перовић, *Лвсковац у рату,* стр. 103.

[120] *Лесковачки зборник* бр. 6, 1966, стр. 11.

[121] М. Перовић, *Лесковац у рату,* стр. 102.

[122] В. Глишић, *н. д.,* стр. 40.

1и *Цсто.* (Глишић наводи да је у ОК Лесковца Буха довео из Београда Глигорија Диклића при повратку крајем јуна 1941. Према документацији он се појављује као члан ОК Лесковца негде децембра 1941. 36. *НОР, т. 1/3 док.* бр. 1, 7, 9 и 11).

[124] 36. *НОР, т. 1/20 док.* бр. 7 (Писмо Бухе ПК Србије); В. Глишић, *н. д.,* стр. 92.

[125] А. С. ПКС бр. 122 и 1062; 36. *НОР, т. 1/20 док.* бр. 7 и 8; В. Глишић, *н. д.,* стр. 40 и 41.

Оптерећен радом у дубокој илегалности он се не прилагођава новим условима рада него наставља рад у граду, али сада у много тежим условима. То га нагони да се ослони на Драгог Стаменковића, још непознатог у лесковачком и нишком крају, за припрему и организовање Партије за извршење задатака.[126]

Пошто је Драги Стаменковић првенствено дошао у овај крај ради помоћи у сређивању скојевске организације, он по повратку из Београда организује у Лесковцу окружно скојевско саветовање ради избора окружног комитета СКОЈ-а. Због тешкоћа да се одржи у Лесковцу, како је првобитно било одлучено (још по старом методуГ рад само у граду), оно је организовано у селу Чивлик (Винарачка Мира), недалеко од Лесковца, 12. јула 1941.[127] На овом саветовању било је око 20 скојеваца. Изабран је ОК СКОЈ-а у који су ушли: Новица Илић, Лепосава Стаменковић-Лепша, Никола Ђурић-Тодоровић Павка, Влада Ђорђевић, опанчарски радник, и Александар Јовановић Белка, као секретар ОК СКОЈ-а.

Буха и ОК Лесковца у току јула предузимају све како би ојачали организације КПЈ на свом терену. Новица Илић одлази у Власотинце,[128] где преузима улогу СК (среског комитета) и ствара организације у Орашју, Црној Трави, Козилу и јача скојевску организацију у Власотинцу.

Драги Стламенковић поред помоћи организацији СКОЈ-а, после формирања ОК СКОЈ-а, углавном преузима рад на учвршћењу партијске организације у Пустој реци и на Радану.[129] Повезује многе чланове КПЈ који су као избеглице дошли у овај рејон и укључује у припрему за оружану борбу многе симпатизере.

Бошка Крстића, који је дошао у Врање за секретара МК КПЈ Врања, ухапсила је 12. августа 1941. године бугарска окупаторска полиција.[130] Са њим су ухапшена још два члана овог комитета и тиме је обезглављена партијска организација на врањском терену. Истог дана Врање је напустило још 14 чланова КПЈ, СКОЈ-а и симпатизера који су изашли у шуму изнад града где се формира Први врањски ПО.[131]

У овом периоду ОК Лесковца посвећује велику пажњу учвршћивању и организовању нових илегалних месних десетина; у Врању,[132] у Лесковцу,[133] у Црној Трави,[134] Власотинцу,[135] у Пустој реци,[136] и у Поречју.[137] Према извештају Бухе од јула на територији ОК Ле-

36. НОР, т. *1/2 док.* бр. 50; М. Перовић, *Лесковац у рату,* стр. 115—116.

[117] В. Глишић, н. д., стр. 297; М. Перовић, *Лесковац у рату,* стр. 86; А. С. ПКС бр. 122.

[118] *Лесковачки* зборнмк бр. 6, 1966, стр. 117.

[189] М. Перовић, *Лесковац у рату,* стр. 115.

[150] Сећања Благоја Манасијевића и Стојана Тројановића изнета аутору.

[Л] *Исто.*

[,3!] *Лесковачки зборник* бр .6, 1966, стр. 7; В. Глишић н. д., стр. 29.

[1м] *Исто.*

[1М] *Тако се борила Црна Трава,* Црна Трава 1973, стр. 40—41.

[155] С. Вучковић, *Синигиа Јанић,* Лесковац 1970, стр. 46.

[136] *Лесковачки* зборнмк бр. 4, 1964, стр. 14—22.

[137] *Исто.*

сковца месних десетина је 30.[138] Стварање месних десетина и борбених група отпочело је после мајског саветовања 1941. године. На овом терену оне постају основа припрема за оружану борбу. И касније месне десетине представљају врло јак ослонац ПО у периоду устанка у југоисточној Србији. Традиција месних десетина и чета носи своје зачетке из Топличког устанка 1917. године.[139]

Овакав рад ОК Лесковца трајао је све док за припрему оружане борбе није добио проглас ЦК КПЈ од 12. јула и Циркулар ПК Србије од 20. јула 1941. године. Тек онда се Буха и ОК Лесковца оријентишу на акције и формирање партизанског одреда, што се види из прогласа ОК Лесковца који је издат у времену 23—25. јул 1941. године.[140]

У том периоду и касније долази до првих акција, али у самом граду Лесковцу и на прузи Грделица—Печењевац. У овим акцијама се углавном ангажују чланови СКОЈ-а, а међу њима чланови ОК СКОЈ-а.[141] Тако се крајем јула секу телефонске линије између Грделице и Брестовца, пале новине окупатора у граду („Ново време" и „Обнова"), пишу антиокупаторске пароле. Међу озбиљније акције спада ликвидација Ђуре Пиштала, наредника-водника, и агента Ђуђулије у Лесковцу. Значајније акције, које су имале врло велики одјек, биле су: паљење велике количине снопова пшенице секупљене за окупатора на простору „Мира"; паљење складишта прерађевина од конопља у фабрици кудеље у Лесковцу, као и паљење вагона са сеном и другим материјалима на железничкој станици у Лесковцу.[142]

Овакав почетак акција у рејону Лесковцу показује да су ОК и сам Буха оријентисани на акције које су биле нужне ради развоја НОБ-а преко борбених група и месних десетина Лесковца. Тако то траје све до краја августа 1941. године и ако одред на планини Кукавици (Влаини) постоји од 22. јула 1941. године.[143]

У раду ОК Лесковца и Бухе уочава се да нису поклањали већу пажњу формирању СК (среског комитета), што је успоравало масовније ангажовање свих оних који су били спремни за учешће у развоју НОБ-а. МК Врања успешно је стварао јаку партијску организацију, што ће се показати врло корисним у периоду кризе НОП-а у овом рејону 1942. године. Одласком Новице Илића — који је вршио улогу СК у Власотинцу — у Белу Паланку октобра 1941. године,[144] читава десна обала Јужне Мораве од Црне Траве до Бабичке горе остала је без партијског руководства. Тако је ОК био присиљен да непосредно руководи лесковачким и јабланичким срезом и самим градом.

[158] 36. НОР, т. *1/20, док.* бр. 1.

[159] М. Перовић, *Тотигички устанак,* стр. 254.

"» 36. *НОР, т. 1/2 док.* бр. 7.

[141] М. Перовић, *Лесковац у рату,* стр. 109—112.

И2 Исто.

"» 36. *НОР, т. 1/20 док.* бр 1.

***Пиротски* зборник, бр. 6, 1974, стр. 12.**

Овакву ситуацију погоршаће и одлазак скоро свих чланова КПЈ из Пусте реке, Јабланице а неких и из Власотинца.[145] Терен је остао непокривен и зато је улогу политичког рада касније преузео ПО и тиме надокнадио ту празнину.

Састанку ОК Ниша крајем јуна 1941. године Буха је вероватно присуствовао и пренео задатке које је добио у ПК Србије поводом напада Хитлерове Немачке на СССР.[140] После овог састанка ОК Ниша делује у граду Нишу где се ситуација после хапшења смирила. Учвршћују се ћелије и формирају нове. У исто време формирају сг повереништва СК: у Топлици,[147] Сокобањи,[148] Алексинцу и моравском срезу.[149] Повереништво за четири среза Пирота формира се августа 1941. године.[150]

Осим овог ОК Ниша брзо среће и организује технику и већ 12. јула издаје свој први проглас.[131] Ова техника, касније проширује рад; поред умножавања материјала КПЈ у њој се штампају и многе публикације пропагандистичког карактера,[132] што је појачало ширењ НОБ-а у овом рејону. У јулу 1941. три пута недељно штампано је по 500 примерака всти, 500 примерака „Старца Вујадина" и другог материјала.

И ОК Ниша посвећује велику пажњу месним десетинама. Тако се и на овој територији налазе многобројне месне десетине о којима Буха пише ПК Србије.[133]

ОК Ниша је посветио велику пажњу СКОЈ-у, али је тек у августу могао да формира ОК СКОЈ-а, у који су ушли: Станимир Вељковић (секретар), Душан Иућа-Сава, Илија Крстић-Жути, Стојан Хаџи--Томић-Максим.[134] Скојевска организација ОК Ниша такође је била главни носилац акција у овом рејону. Акције Партије и СКОЈ-а развијале су се у Нишу као што је то био случај у Лесковцу. Писане су пароле, цепани окупаторски плакати, уништаване квислиншке новине. Најзначајнија акција у Нишу била је бацање ручне бомбе у хотелу „Парк" на немачке официре.[135] Убијен је један војник и један цивил, тешко рањена 2 војника и 1 цивил и лако 3 војника и 1 цивил. Сама акција одјекнула је позитивно не само у Нишу него и у осталим крајевима. Због њеног значаја и Тито о томе јавља другу Кардељу који се налазио у Словенији.[136]

[145] **М. Перовић, *Лесковац у рату,* стр. 115—125.**

[140] **В. Глишић, *н. д.,* стр. 40—41.**

[147] ***Исто,* 41, напомена 63.**

[148] ***Исто,* 41, напомена 62.**

[149] ***Исто,* 41, напомена 64.**

[150] ***исто,* стр. 41, напомена 65.**

[151] **36. *НОР, т. 1/2 док.* бр. 4.**

[152] ***Исто, т. 1/20 док.* бр. 1.**

[153] ***Цсто.***

[154] ***Ниш у вихору,* стр. 148: М. Перовпћ, *Јужпа Србија,* Београд 1961, стр. 150 (даље: М. Перовић, *Јужна Србија).***

[155] ***Ниш у вихору,* стр. 167—171; 36. *НОР, т. XII/1 док.* бр. 109 напомена 4. *36. НОР, т. IX/1 док.* бр. 17.**

Можемо слободно тврдити да су акције у Лесковцу (паљење кудељаре, жита на „Мири" и вагона са сеном и др. материјалом) и ова у Нишу укључиле југоисточну Србију у устаничку атмосферу у Србији.

Један од највећих успеха Партије у рејону југоисточне Србије је у томе што је она окупила огроман број младих — основну снагу НОП-а, и организовала их у скојевске организације на чијем челу су били ОК СКОЈ-а под руководством ОК и члана ПК СКОЈ-а и ПК Србије. Резултати се виде не само у акцијама које су они изводили чим би добили задатак него и у њиховој бројности.

У то време у организације СКОЈ-а окупљено је,[157] у Нишу преко 300 (није било фабрике, предузећа, школе па и болнице где није било организације СКОЈ-а), Прокупљу 305, Лесковцу 250, Крушевцу 200 и Врању 150 чланова. Као што смо већ рекли у Пироту је, због непостојања партијске организације, активе омладинаца створио Момчило Ђорђевић (окупљено око 30 чланова), који су повезани с покретом тек августа 1941. године.[158]

Јасно се види да тежиште Партије на рад с омладином у овом периоду не само што је обезбедило јак замах борбе него је то било од огромне користи и у периоду кризе НОП-а у овом делу. Захваљујући ангажованим члановима Партије, младима и скојевцима, град Ниш и Лесковац издржаће најтеже дане 1942. године и остаће градови хероји НОБ-а. Сем тога они су била главна покретачка снага ПО од њиховог формирања.

[157] **В. Глишић, *н. д.*, стр. 300; Нмш *у вихору*, стр. 148—100.**

[158] ***Пиротски зборник* бр. 6, 1974, стр. 33—47.**

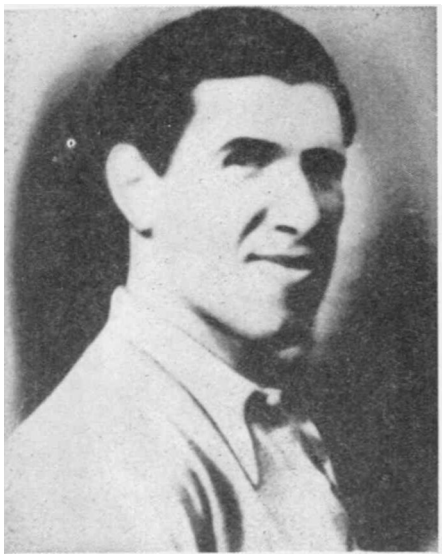
Јосип Броз Тито. маршал Југославје, врховни командант НОВ и ПОЈ и генерални секретар КПЈ

Др Благоје НешковН-Михајло, секретар ПК од 11. IX 1931. (први. с лева), организациони секретар ПК Спасени;а Бабовић-Цана (у срсдини) и Спетен Жујовић (први с десна) командант Главног штаба НОПО Србије

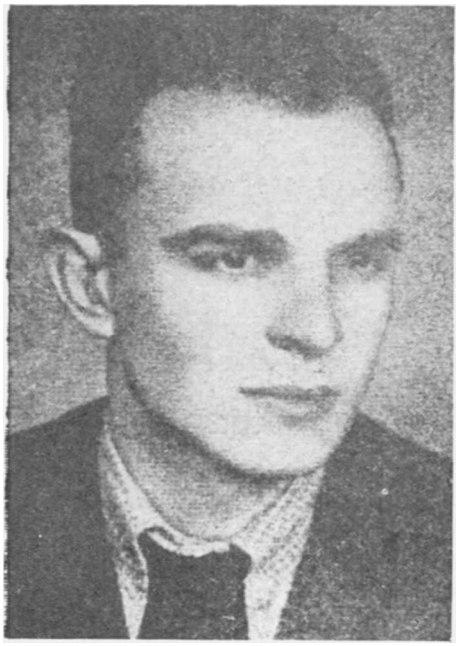
Коста* Ст^мснковић, секпстар ОК *Лесковца од јула 1941. (погинуо марта 1942. године)

Стма Погачаревић, секретар ОК Лесковиа од јула до септсмбра 1941. (тгогинуо 21. XII 1941)

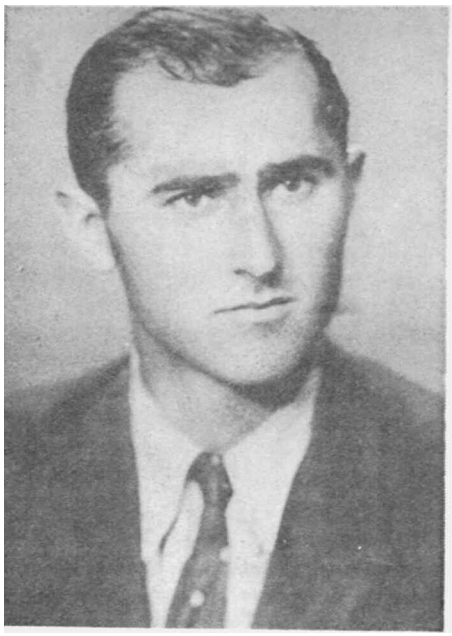
Лепосава Стаменковић-Лена, секр?-тар ОК Лековид од септембра 1911. и паптиЈски руководилац Лесковачног ПО од новембра 1941. (стрељана у Јајинцима 1943)

Сретен Младеновић-Мика, секретар ОК Ниша од ма а 1941. до погибије 12. IV 1942. године

Разуменка Петровић-Деса, **чл-зн ОХ** *Ниша до децембра 1941. и ОК Лесковца од јануара 1942. до заробљавања марта 1942. године*

Недељко Караичић-Милисав, секретар ОК Крушевца од јула 1941. до ***августа 1942. године***

Благоје Ристић-Раде Металац, секретар ОК СКОЈ-а Лесковца до октобра 1941. до погибије 14. II 1942. године

Миодраг Стаменковић-Драги, члан ПК СКОЈ-а Србије

Стакилир *Вељковић-Зеле,* сскрегар *СК СКОЈ-а Ниша од августа 1941. до погибије 8. априла 1942. године*

Петар Цакић, секретар ОК СКОЈ-а Крушевца, стрељан марта 1943. године

Јован Ћирић-Никола, илан СК Беле Паланке од августа 1941. до заробљавања априла 1942. године

ФОРМИРАЊЕ ПАРТИЗАНСКИХ ОДРЕДА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ И ЊИХОВА ДЕЈСТВА У ТОКУ АВГУСТА И СЕПТЕМБРА 1941. ГОДИНЕ

Припрема за оружану борбу у југоисточној Србији после мајског саветовања водила се организовано и усклађено с директивама ЦК КПЈ. Што се, пак, тиче припрема и организовања напада на окупаторске објекте (саботаже — диверзије), а, исто тако, и формирања партизанских одреда, очигледно се закашњавало.

Одлука о формирању партизанских одреда начелно је била донета при формирању Главног штаба НОПО Југославије и командант Главног штаба Србије Сретен Жујовић, који је био у току свих одлука Политбироа, одмах је преко Филипа Кљајића и других руководилаца предузео формирање одреда у Србији.[159] Тада није издато никакво упутство за формирање одреда у југоисточној Србији нити је ко у тај рејон упућен.

После одлуке о оружаном устанку и формирању партизанских одреда као основног елемента устанка историјског 4. јула 1941. године и одласка свих чланова Главног штаба НОПО Сроије на терен 8. јула 1941, ниједан члан Главног штаба Србије није дошао у југоисточну Србију ради помоћи ОК КПЈ у формирању партизанских одреда. Проглас ЦК КПЈ дат 12. јула 1941. примљен је у југоисточној Србији у другој половини јула 1941. године[160] и тек тада ОК схватају да су они обавезни да формирају партизанске одреде.

Сви ранији документи, углавном прогласи, нису схваћени као прелазак на акције и формирање ПО. О овоме најбоље говори проглас ОК Ниша дат 12. јула 1941. године у коме се види да ОК зна за партизанске одреде али није схватио да он треба да их формира. Очигледно сматра да се претходно треба за то спремати. „Спремајте се за одлучну борбу... Спремајмо се сви за борбу противу окупатора и наша је победа сигурна", стоји у прогласу ОК Ниша.[161]

У прогласу ЦК КПЈ издатом 12. јула,[102] у коме се обраћа народима Југославије између осталог пише: „Ви сте били побеђени у рату али нисте покорени. Славне традиције борби за правду и слоЗоду наших дедова не смеју бити заборављене. Сада је време да покажете да сте достојни потомци својих славних предака. САДА ЈЕ ВРЕМЕ, САДА ЈЕ КУЦНУО ЧАС ДА СЕ ДИГНЕТЕ СВИ КАО ЈЕДАН У БОЈ ПРОТИВУ ОКУПАТОРА И ЊИХОВИХ ДОМАЋИХ СЛУГУ, КРВНИКА НАШИХ НАРОДА. Не презајте ни пред каквим терором непријатеља. На терор одговарајте масовним ударом по најосетљивијим тачкама фашистичких окупаторских бандита. Уништавајтг све — све што користи фашистичким освајачима. Не дозволите да наше железнице превозе разни материјал и друга средства која служе фашистичким хордама у њиховој борби против Совјетског Савеза. Створимо од наше земље опседнуту тврђаву за фашистичке осва-

1и учествовао је на свим састанцима Политбироа ЦК КПЈ. (А. С. бр. 13018 — сећања С. Жујовића; (В. Глишић, к. д., стр. 20, 21, 23, 26, 27, 38, 46, 47, 54 и 65).

[1М] 36. *НОР, т. 1/2* док. бр. 7 (Проглас ОК Лесковац); 36. НОР, т. 1/20 док. бр. 1 (Писмо Бухе од 25. јула 1941. године ПКС).

36. *НОР, т. 1/2 док.* бр. 4.

ш *исто,* т. 1/1 стр. 18—21.

јаче". А када се ЦК КПЈ у овом прогласу обраћа Србима, каже: „Ваши најбољи синови већ се боре по брдима противу фашистичког угњетача. Но то није довољно, читав српски народ мора да помаже те борце и њихову борбу. Сви они који могу и који су способни нека ступају у партизанске одреде".

Ова директива ЦК КПЈ и „Циркулар ПК Србије" бр. 1. од 20. јула 1941. године[103] разјаснили су задатке ОК Ниша и Лесковца у вези с формирањем одреда.

Из документације се може јасно видети од колике је помоћи одредима био излазак Главног штаба НОПО Србије на терен. Непосредна и конкретна помоћ на лицу места коју су одредима пружили чланови Главног штаба омогућила је брзо савладавање почетних слабости у извођењу акција. О овоме документовано говоре извештаји Сретена Жујовића као команданта Главног штаба јула као и почетком августа 1941. године.[164] Штавише, Главни штаб је почетком августа 1941. године као циркулар издао и упутство: „ШТАБУ ПАРТИЗАНСКИХ ОДРЕДА"[105] у коме ставља извесне примедбе на рад штабова партизанских одреда и даје конкретна упутства за отклањање тих слабости. Осим тога Главни штаб прецизира по тачкама какве извештаје штабови одреда треба да подносе. Из овог упутства се види шта треба да напише командант, шта политички комесар, а шта партијски руководилац. Али према свему би се рекло да оно никада није стигло у одреде југоисточне Србије, те штабови нису ни знали какве извештаје треба да подносе.

ОК Ниша и Лесковца нису добијали писмена упутства од Главног штаба о формирању одреда, о акцијама и руковођењу одредима. Ово потврђује податак из писма ПК ОК Ниша: „Са сваким нашим документом обавезно упознајте другове из Штаба... којем сте апсолутно потчињени и све његове наредбе о војном деловању иматз обавезно извршавати. Тражите од штаба команде да вам оцмах пошаљу три до пет искусних партизана".[106] На то секротар ОХ Ниша одговара: „Рекли сте нам да тражимо 5 партизана од Главног штаба али не знамо преко кога".[167] То значи нису имали ни писмене, курирске везе с Главним штабом Србије.

Установивши да ОК југоисточне Србије немају везу с Главним штабом Србије, ПК је написао 21. августа 1941. године: „Чуди нас да немате везу са Главним штабом у Србији. Добићете је".[168] У 1941. години је нису добили.

Из наведених докумената јасно со откривају улоге ОК КПЈ у југоисточној Србији у односу на ПК и Главни штаб Србије. Према ПК Србије, ОК имају и улогу окружног штаба те су подређени Главном штабу Србије, кога морају упознавати са задацима добијеним од ПК и њима подносити извештаје војног карактера, а од њега примати задатке. Из докумената команданта Главног штаба се, међутим,

из *цсто,* т. 1/2 док. бр. 6.

ш *Исто,* т. 1/20 док. бр. 2, 3 и 6.

[1,5] Исто, т. 1/20 док. бр. 5.

kв Исто, т. 1X/1 док. бр. 1 (Директива ПК ОК Ниш од 10. VIII 1941).

[1,7] Исто, т. 1/1 док. бр. 8 (Извештај ОК Ниш ПК од 16. VIII 1941).

•м Исто, т. IX/1 док. бр. 3.

може установити да ОК КПЈ у Шумадији нису имали улогу окружних штабова и да се као такви нису сматрали одговорни за одреде у којима је требало политички да раде и да их контролишу.[169]

Командант Главног штаба НОПО Југославије Јосип Броз Тито уочио је да Главни штаб Србије слабо пружа помоћ југоисточној и источној Србији, па је наредио крајем јула 1941. да се у овај рејон упути један члан Штаба. На овај захтев Тита, Сретен Жујовић као командант Главног штаба Србије одговорио је 2. августа 1941: „ ... 6) Не могу за сада послати никога у Источну Србију (околина Зајечара као ни у Лесковац и Ниш). Нека ПК преузме, ако може, сада организацију ових крајева. Ми би то могли учнити тек кроз 15 дана".[170]

Када је Буха, члан ПК, добио Проглас ЦК КПЈ дат 12. VII 1941. и Циркулар ПК бр. 1 од 20. јула 1941. године, он је као непосредни руководилац ОК и ПО овако известио ПК:

„На 25. VII проучили смо последње поруке и преузели у припрему више акција. У току су две велике.

3) Прва група партизана отишла је на Кукавицу. Имамо шумаревог сина који познаје планину и карту планине. Постоји осматрачница коју су раније подигли Немци. За наш округ јесте најтодеснија Кукавица" јер обухвата пут од Лесковца па све до Врања.

4) Отишла је експедиција да испита Суву Планину ...

Имамо на Кукавици двадесет и једног партизана, они спремају акцију".[171]

Очигледно, Буха је схватио озбиљност задатка и значај ПО и улогу коју им поставља ЦК КПЈ у развоју НОБ-а и устанка у Србији. Наравно, закашњавање са формирањем НОПО и акцијама у југоисточној Србији морало је да изазове озбиљно и оштро реаговање ПК Србије. У свом писму од 10. VIII 1941. ПК замера „ ... Али у погледу акција, стварања партизанских одреда и развијања њихове делатности на вашем подручју, далеко сте заостали за другим организацијама, управо ви нисте скоро ништа учинили.

2. — Неодложно стварати, проширивати и јачати партизанске одреде и истовремено развијати њихову делатност. Сваком одреду, свакој партијској организацији и сваком човеку посебно одређивати дневне задатке".*

На овако оштре замерке секретар ОК Ниша је после неколико дана одговорио: „ ... Нешто смо и учинили, али ми још увзк сматрамо да прилично заостајемо од осталих делова Србије. Ми ћемо све снаге уложити да достигнемо Србију, али да ли ћемо то у потпуности постићи?"[178]

Очигледно је да је југоисточна Србија била ван непосредног утицаја ЦК КПЈ, Главног штаба НОПО Југославије и Главног штаба НОПО Србије и да је била једино у писменој вези с ПК Србије. Осим тога, закашњавање с преношењем директива морало је да доведе до

Исто, т. 1/20 док. бр. 2.
170 Исто.
171 и-то, т. 1/20 док. бр. 1.

36. *НОР,* т. *1X/1 док.* бр. 1.
П1 Исто, т. 1/1 док. бр. 8.

•заостајања овог краја у развоју НОБ-а и устанка. Оно што је имало највише утицаја на закашњење у формирању одреда и у њиховој активности је недостатак непосредног утицаја Главног штаба Србије.

НОБ ће се у југоисточној Србији развијати у оваквим условима руковођења у току читавог периода 1941—1944. године.

Почетак рата са СССР-ом присилио је немачку Врховну команду да ангажује све своје расположиве снаге. Због тога је у Југославији имала свега 4 дивизије — посадне, од којих 3 у Србији. У Србији је било и неколико батаљона за осигурање и нешто полицијских и жандармеријских снага. У Нишу се налазила 717. посадна дивизија чије су јединице распоређене: Ниш, Лесковац, Крушевац, Прокупље, Чачак и Крагујевац.[173] Осим штаба дивизије у Нишу су били неки пристапски делови, а у Прокупљу је био 1. батаљон 737. пешадијског пука са 4 чете (1—4). Поред ових снага у Нишу се налазио један батаљон — 920, са две чете за обезбеђење. Фелдкоманда б*з. 809, с одређеним снагама војне полиције, налази се у Нишу, а у Лесковцу се налазила Крајскоманда[174] и две чете 920. батаљона за обезбеђење (Ландесшицен).

Уз ове релативно слабе снаге окупатора у југоисточној Србији (немачке окупационе зоне) налазе се одређене квислиншке жандармеријске јединице распоређене по водовима и станицама. Оне су биле борбено слабе, па у самом почетку НОБ-а нису давале јак отпор.[174]

У Крушевцу се налазио 2. батаљон са 4 чете (5—8) са штабом батаљона 749. пешадијског пука, као и 5. чета 920. батаљона за обезбеђење, команда места Крушевац и неке друге позадинске установе.[17®]

После напада на СССР у бугарској окупационој зони Пирота и Врања налазиле су се ове јединице: 1. брза (коњичка) дивизија с једним пуком у рејону Сурдулице. Ова је дивизија 6. јуна још била у Врању,[177] а касније ју је заменио 52. пешадијски пук 14. дивизије.

У Бујановцу се налазио гранични батаљон, а и у Владичином Хану, с граничним четама од Власа до Предејана.[178] На прузи Грдзлица—Куманово се за обезбеђење налазио 5. етапни пук.

Срезови (околије), са среском полицијом, налазили су се у Врању, Бујановцу и Сурдулици, а у општинама полицијске станице (участак) са 3—7 полицајаца. У свим општинама постављени су Бу-

[171] ***Војна енсгИореагја, књ.*** **I, стр. 53; 36. *НОР, т. XII/1 док.* бр. 42, 45, 47 и 110.**

[174] ***36. НОР, т. XII/1 док.*** **бр. 102.**

[175] **36. *НОР, т. 1/1 док.* бр. 8, 13, 95 и др. (Много жандармеријских станица које су нападане у августу 1941. године давале су слаб или никакав отпор, а по формирању Недићеве владе отпор је нарастао и постале су врло упорне у одбрани својих објеката).**

•«.36. *НОР, т. XII/1 док.* бр. 116.
ш Исто, док. бр. 64.

А—VII, Б. Кут. 4 рег, бр. 10/1-1; Б. Митровски, В. Глишић, Т. Ристовски, *Бугарска војска у Југославији 1941—1944,* Београд 1971, стр. 37—47, Д. Кулић, Бугарска окупација стр. 30—33 и шема распореда V бугарске окупационе армија

гари за председнике (кметове), а, исто тако, и за учитеље у сзим школама.[179]

У Пироту се налазио један пешадијски пук 1. софијске дивизије, гранични батаљон и (околијска) среска полиција, а у Бабушници је било седиште среза (околије окупатора). У селу Јабуковику (Лужница) налазио се један гранични батаљон[180] са четама дуж демаркационе линије.

Према распореду окупаторских снага постојали су најбољи услови за развој НОБ-а и ПО у рејону Лесковца, Ниша, Прокупља, Крушевца, Сокобање, Кнежевца и Беле Паланке. У рејонима Лебана, Медвеђе, Куршумлије, Сокобање и Сврљига није било немачких окупаторских снага сем срсских начелника и жандармеријских јединица квислиншке владе. Сем њих у овом рејону дуж пруге Бола Паланка—Ниш—Лесковац—Грделица биле су бугарске јединице које су имале задатак да обезбеђују пругу.[181] Тим правцем ишли су бугарски транспорти из Бугарске (Софије) за Македонију (Скопје).

Осим ових окупаторских снага на територији Топлице, Косанице и горње Јабланице организовали су се четници Костз Миловановића--Пећанца, као устаничке снаге, и ометали развој НОП-а у тим рејонима. Процес формирања и развој ПО, као и њихове акције, текао је углавном споро под руководством Бухе и ОК, али то неће имати негативних последица, што се види из настајања и развоја НОПО-а.[1h]*

ВРАЊСКИ по

Већ је речено да је МК КПЈ у Врању успешно следио све директиве ЦК КПЈ, ПК Србије и ОК Лесковца, и до јула мссоца имао око 45 чланова КПЈ, 150 скојеваца и 7 десетина месних партизана у Врању. Оваква снага је обезбеђивала успешан развој НОБ-а. С друге стране такође је наведено да је окупатор на овој територији поставио најјаче снаге, добро организовао своју власт до најудаљенијих места, па је то умногоме отежавало формирање и опстанак ПО.

Када је Бошко Крстић из ОК Лесковца стигао у Врање за сскрс^ тара МК и отпочсо с првом акцијом МК, непријатељ је врло брзо и ефикасно реаговао, тако да је због небудности ухапшен скоро читав МК.[183] Бугарски окупатор на овој територији није предузео хапшењз комуниста после напада Хитлера на СССР. Извесна група комуниста и неки симпатизери КПЈ — пошла је у шуму. одмах посло 22. ју:[т]а 1941. године, сматрајући да је сам напад на СССР довољан сигнал за

[179] **Д. Кулић, Бугарска окупација, стр. 47—63.**

А—VII, Б. Кут. 4 ред. бр. 10/1-1; Б. Митровски, В. Глишић, Т. Ристовски *Бугарска војска у Југославији 1941—1944,* стр. 37—47; Д. Кулић, н. д., стр. 30—33 и шема распореда V бугарске окупационе армије.

«1 А—VII НДХ, Кут. 89, ф. 5, док. бр. 8; Д. Кулић, *н.д.,* стр. 4.

В. Глишић, *н.д.,* стр. 34—35, напомена 44; „Лесковачки зборник" бр. VI, 1966. Х. Ракић, *Рад КПЈ у Лесковачком округу у 1941,* стр. 7.

[18а] *ГЈз^апак пагоЛа Јидоз1акг;е 1941,* књ. V, стр. 552—557 — чланак Јосифа Трајковића, *Угапјзкг раШгапзкг од.гс<1.* (Тада су ухапшени Бошко Крстић, Благоје Манасијевић и Стојадин Младеновић, сви чланови МК КПЈ).

отпочињање борбе против фашистичких окупатора.[134] Када је почетком јула на иницијативу МК КПЈ у Врању убачен Проглас ЦК КПЈ издат 22. јуна и јула 1941. године у касарну бугарске војске, окупатор је брзо реаговао, хапсећи комунисте међу којима и три члана МККПЈ.

МК Врања је донео одлуку да око 10. августа 1941. ф^рмира НОПО на Крстуловици (изнад Врања) и да први командант буде Стојан Тројановић, а политички комесар Стојадин Младеновић. члан МК Врања.[185] Уједно је било одлучено да многи чланови КПЈ и СКОЈ-а оду у одред — њих 14. Уговорен је састанак код Бунушевца за 11. август 1941. у 18 часова. Међутим Стојадин Младеновић је тога дана (11. VIII 1941) ухапшен на улици и није дошао на састанак. Сутрадан, 12. августа 1941, како је било и планирано, изашла је дпуга група чланова КПЈ и СКОЈ-а на место окупљања партизача.[186] Овог дана нашло се у логору партизана преко 22 борца. Стојан Тројановић — као овлашћено лице од МК Врања — командант одреда, прикупља све борце организујући с њима политички и војнички рад упознајући их с прогласима ЦК КПЈ издатим 22. јуна и 12. јула 1941. године.

С планине Кукавице стигао је преко демаркационе линије тих дана у Врањски одред Влада Ђорђевић. Он је поставио за политичког комесара Стојадина Пешића-Готована, раније познатог активног учесника у радничком покрету. Према томе, средином августа 1941. године формиран је Први врањски НОПО.

Влада Ђорђевић се после дводневног задржавања вратио на Кукавицу с једном десетином Врањанаца, а са штабом је на терену Врања остао већи део Врањског одреда.

Сима Погачаревић, секретар ОК, сазнавши за хапшење МК Врања, дошао је у Врање 23. августа 1941. године ради стабилизације партијске организације и њеног ангажовања, а, такође, и Одреда, на вршењу акција.

Већ 26. VIII извршена је прва акција — сечење телефонских жица на терену Врања.[187] На жалост, ова је акција била малог обима, без неког већег ефекта, а Одред је после одласка Симе Погачаревића углавном деловао политички, прихватао нове борце, прикупљао оружје, муницију и опрему за одред.

Руководство које је било преко демаркационе линије, а без искуства, учинило је да Врањски одред, иако је сваким даном био свз бројнији, није вршио акције.[188] Десет дана после формирања, у Врањски одред 25. VIII 1941. године поново долази Влада Ђорђевић.

Озбиљна интервенција ПК Србије код ОК Ниша и Лесковца. и Бухи, од 10. VIII 1941, због заостајања у развоју одреда и невршења акција, нагнала је ОК да захтева од одреда да с постотећим искуством пређу на озбиљније акције. Тако је почетком септембра 1941. годиче дат задатак и Врањском одреду да на свом терену отпочне акције.

[184] А.С. М'ОК Врање бр. 1 и 3.

[185] Сећање Стојана Тројановића изнето аутору маја 1976. у Београду.

[186] А.С. М'ОК, Врање бр. 1 и 3; Сећање Стојана Тројановића.

[187] Исто.

Врањски одред је тада био нарастао на 67 бораца[189] и 18. IX 1941, године врши прву озбиљнију акцију на територији „Велике Бугарске". Напада рудник антимона код Трновца (Бујановац). Колико је овај рудник био важан за Немачку, говори и то што га Хитлер у својим „смерницама" датим априла 1941. наводи као важног за ратну индустрију.[190]

Напад на рудник је у потпуности успео, али је приликом повлачења дошло до сукоба с граничним јединицама Бугарске. Погинуо ј& један борац, а тројицу су заробили.[191] С друге, пак, стране овај напад је имао великог одјека на овој територи^и, што је бугарску окупаторску власт натерало да се озбиљно забрине. Ради спречавања акција партизана и онемогућавања развоја НО борбе на овој територији командант бугарске окупационе армије у Скопју генерал Васил Бојдев издао је наређење о предузимању драстичних мера против припадника НОП-а и српског народа који подржава НОБ. Чак је наредио да се партизани не заробљавају него да се на лицу места стрељају, јер ће они као заробљеници својим држањем развијати патриотизам код српског народа.[192] Где се буду водиле борбе, села и људе, који их помажу спалити, односно стрељати.

Демаркациона линија италијанске окупационе зоне налазила се изнад самог Врања, па је логор Врањског одрсда био на врло неповољном месту, што ће утицати на држање Одреда у овом рејону.

После поласка Врањског одреда у напад на рудник Трновац с Кукавице су дошли Радован Ковачевић-Максим и Гојко Ћетковић--Огњен, који су одређени у Врањском одреду за политичког комесара, односно за заменика команданта.[193]

Стојадин Пешић-Готован негодовао је због смењивања с дужности политичког комесара јер није био задовољан одлуком[194] и никада није отишао с овог терена на Кукавицу, па је као припадник Врањског одреда и погинуо децембра 1941. године.

Буха у својој изјави пред полицијом наводи проблем односа према кадровима и каже: ,.да је због форсирања својих људи долазило до суревњивости у одредима ОК Лесковца између староседелаца и досељеника (Црногораца и Херцеговаца),[195] али да у том питању није ништа предузимао.

Након два дана од повратка одреда у рејон Китке 21. IX 1941. године стигао је Влада Ђорђевић с Кукавице по трећи пут. На састанку штаба и Владе Ђорђевића констатовано је да нема услова да Одрсд опстане у рејону Врања. па је одлучено да се пребаци на Кукавицу,[196] што је и учињено 22/23. IX 1941. године. Убрзо затим

[1Bж] **В. Глишић, к. д., стр. 92; J. Трајковић к.** ***чланак.***

[1в,,] **Сећгње Стојана Тројановића изието аутору маја 1976. у Београду.**

36. ***НОР. т. 11/2 док.*** **бр. 14.**

[1,1] **J. Трајковић, к. ч.**

[1И] **36.** ***НОР, т. УН/1 док.*** **бр. 124 (Наређење издато 6. X 1941).**

С. Николић, ***Лесковачки НОП одред (јул 1941 — фебруар 1943),*** **Лесковац 1974. стр. 80; сећања Светислава Стојановића-Бизона и Стојана Тројановића дата аутору 1976, односно 1977.**

[194] **Сећања Св. Стојановића-Бизона и С. Тројановића, изнета аутору.**

[1,5] **А ЦК СКЈ бр. 1943 (518) Изјава Василија Бухе пред полицијом 1943).**

[1М] **АС. М'ОК Врање бр. 1 и 3 и сећања С. Тројановића.**

по одлуци ОК Лесковца, Врањски ПО ушао је у састав Кукавичког одреда као једна од његових чета. Један његов део, десетина, ушао је у састав Бабичког одреда на Бабичкој гори. Командант одреда Стојан Тројановић вратио се после овога на терен Врања, где је заједно са смењеним политичким камесаром прихватао нове борце и припремао њихово упућивање на Кукавицу.[197] Тиме је практично напуштена територија Врања.

У Врању је партијска организација под руководством Чеде Стајића-Плавог наставила да интензивно делује и тиме одржи континуитет рада за НОП, све до његовог хапшења крајем децембра 1941. године.[198] По изласку из затвора 22. VI 1942. године, Чеда Стајић наставиће рад у МК Врања, а то је било од огромне користи за НОБ, о чему ће касније бити више речи.

На инсистирање команданта Врањског одреда, ОК Лесковца ће после доласка Симе Погачаревића на терен Врања покушати да октобра месеца поново створи одред. О овој активности на обнови Врањског одреда биће говора касније.

ЛЕСКОВАЧКИ ПО

Већ је нешто речено о ситуацији у ОК Лесковца. Према сећању Александра Јовановића-Белке, ондашњег члана ОК Лесковца (сзкретар ОК СКОЈ-а), после 22. јуна 1941. у ОК Лесковца (КПЈ) били су: Сима Погачаревић (секретар), Лепосава-Ленка Стаменковић, члан, и новокооптирани: Станојко Вукић, текстилни радник из Грделице, и Ставра Милош Јовановић, пекарски радник. Кооптирани чланови су након месец дана изашли из ОК[199] — Станојко је постао курирска веза с ПК Македоније, а Ставра је отишао међу прве партизане на Кукавици.

Према томе у ОК Лесковца остала су три члана: Сима Погачаревић, Ленка-Лепосава Стаменковић и Александар-Аца Јовановић--Белка. Сам ОК у овом саставу није могао да извршава постављенг задатке. Ленка је била задужена за рад технике ОК и везе са ПК, Аца-Белка за рад са СКОЈ-ем, а све остале задатке ОК морао је да обавља Сима Погачаревић који, рекло би се, није имао довољно искуства за тако одговорну дужност.

Из писма Бухе од 25. јула 1941. а, исто тако, и из Прогласа ОК Лесковца види се да су били упознати с директивама ЦК и ПК о формирању одреда. У истом писму Буха пише да је „прва група партисана отишла на Кукавицу" и да је планина Кукавица на територији ОК Лесковца најпогоднија за формирање одреда, јер сз са ње обезбеђује контрола над комуникацијама Лесковац—Врање.[200]

С првом групом партизана пошао је и Драги Стаменковић за кога је Буха тражио дозволу од ПК Србије да остане стално на том те-

1.7 исто.

[1,9] 36. НОР, т. *1/3 док.* бр. 3; А. С. М'ОК. Врање бр. 8 и 18.

[,м] М. Перовић, *Лесковац у рату,* стр. 38; Сећање Александра-Аце Јовановића изнета аутору маја 1977. годинг; Д. Кулић, *Коста,* стр. 238.

«0Р 36. НОР, т. *1/20* док. бр. 1.

рену ради формирања одреда, пошто нема погодније личности за тај задатак.*[01] Драги је својим ангажовањем довео многе људз у одред и остао на Кукавици преко месец дана. ПК Србије се сложио са захтевом Бухе да Драги Стаменковић остане стално у југоисточној Србији.[202]

Према изнетим подацима, Лесковачки (Кукавички) одред је почео да живи од 24. јула 1941. године (можда који дан раније), а формиран је као одред тек 10. августа 1941. године.[203] Први борци су углавном чланови КПЈ (међу којима и бивши чланови ОК — Влада Ђорђевић и Ставра-Милош Јовановић).

Овај одред остаје 20 дана неоформљен, а према писму Бухе он је ту лоциран баш ради пруге Лесковац—Врање.[204]

Пасивност Одреда вероватно је дошло отуда што Буха, који је на себе примио улогу ГШ, није могао да обухвати све задатке, а поготову што је имао негативан став према кадровима с тог терена. Он се одрекао помоћи кадрова, толиким искуством у време када јз морао да се ангажује око формирања одреда на Кукавици и његових акција. Ангажовање само Драгог Стаменковића није могло дати одговарајуће резултате. „ ... 4) Скојевац Драги је нарочито у задње време био потпуно заузет у организацији И РУКОВОДСТВУ ОДРЕДА У КУКАВИЦИ (подвукао Ж. Н.), те ћемо тек сада вратити га потпуно на омладински рад. То је било неопходно, ЈЕР У РУКОВОДСТВУ У ЛЕСКОВЦУ НИСМО ЗА ТО ИМАЛИ НИТИ ПОГОДНУ НИТИ МОГУЋУ ЛИЧНОСТ (подвукао Ж. Н.) а да у велико не трпи остгли нужни посао тога краја".[205]

Ако се погледа тадашње стање кадрова, онда се ова тврдња Бухе може слободно оценити као субјективна и потцењивачка. Тачно је да Сима Погачаревић није могао примити на себе и тај задатак јер јз био преоптерећен и осталим нужним пословима; Ленка такође није могла због ангажованости у техници ОК, а Александар Јовачовић поготову — задужен за СКОЈ као секретар ОК СКОЈ-а. Али био је неангажован Коста Стаменковић, истакнути револуционар који је у то време, изолован од рада ОК. седео у дубокој илегалности. иако је до 22. јуна био секретар ОК у Лесковцу.[206] Као стари искусан револуционар, а уз то популаран не само међу радницима нзго и у народу лесковачке околине, могао је много да допринесе управо у формирању и руковођењу одредом. Његова изолација доносила је само штете НОБ-у. Влада Ђорђевић, ранији члан ОК, стари и искусни партијски руководилац обављао је мање важне послове, а био је на терену на коме се формира одред. Када се изгубило драгоцено време, Буха ће схватити потребу да се ангажује Влада Ђо^ићегић, па га је поставио за политичког комесара Кукавичког одреда.[207] Ко-

Исто.

гм исто, док. бр. 7.

С. Н^отић, к. д., стр. 48. (овај одред се овде често назива и Кукавички).

»[4] 36. НОР, т. *1/1* стр. 18—23.

"[J] 36. НОР, *т. 1/2 док.* бр. 15.

[5И] Д. Кулић, *Коста,* стр. 241; Сећање А. Јовановића. (Склоњен је у кући Јована Стаменковића Костиног брата, с којим ни њсгова кћи члан ОК СКОЈ-а Лесковац није имала везе).

[107] С. Николић, к. *д.,* стр. 79.

Г

ста Стаменковић ће, међутим, по доласку у Одред бити онемогућен да пружи драгоцен допринос НОБ-у (вршио је улогу економа одреда — делећи храну и одећу борцима.)[208]

Тома Костић-Срећко, ранији члан ОК Лесковца и секретар МК Лесковца, обављао је улогу организатора диверзантских акција у Лесковцу и на прузи.[209] И њега ће Буха тек децембра 1941. ангажовати као руководиоца Бабичког одреда — заменика команданта. На тој дужности ће погинути с првим јуришницима при заузећу моста на Јужној Морави код Биљанице, 4. II 1942. године.[210]

При формирању одреда на Кукавици у његов састав су ушли и ови искусни борци: Радоњанин Властимир-Добри, Шпанац, борац из Шпаније, Милош Јовановић-Ставра, дотадашњи члан ОК КПЈ Лесковца, и Никола Ђурић-Павка, члан ОК СКОЈ-а,[211] који су могли бити ангажовани у формирању одреда као руководиоци.

Сам начин сбразовања одреда на Кукавици говори нам да није постављен мобилизацијски — ангажовање искусних и проверених кадрова а познатих међу борцима и у народу. Према некима, Одред се почео окупљати још 6. јула 1941. године, односно 22. јула 1941. г.[21]* После изласка прве групе, Драги Стаменковић је пошао у Јабланицу да доведе другу групу.[213] У међувремену из Лесковца и Вуч1а у Одред је дошла нова група. Од ових група 10. VIII 1941. године Драги Стаменковић формира партизански одред на Кукавици[214] од 30 бораца.

Колико је одсуство руковођења Одредом имало негативног утицаја на његово формирање и предузимање акција говори податак о понашању Одреда на Кукавици.[215]

По формирању Одред је остао пасиван, без акција, па чак и без политичко-пропагандног рада у народу.

Лесковачки одред се као оружана формација није појављивао у народу него је био „илегалан". Он се још не би легализовао да није народ почео да прича: „да у планини постоје неки људи, нека војска у сељачким оделима. Због тога је морао да се „легализујз" иако је ... постојала и даље потреба да се одред држи у илегалности док бројно стање не ојача".[216] При формирању Лесковачки одред је имао преко 30 бораца, у току августа нарастао је на око 85.[217] Док је Лесковачки одред живео илегално и био пасиван, дотле су четници Косте Пећанца по Поречју и Оруглици јавно по селима стварали своју организацију која ће, на жалост, као контрареволуционарна

На основу казнвања В. Манића, изнета аутору 1974. г. у Београду.

Д. Кулић, *Коста,* стр. 254.

[110] Ж. Николић-Брка, *22 дивизија,* Београд 1972, стр. 39 напомена 92; *36. НОР, т. 1/3 док.* бр. 22.

[4,1] С. Николић, *н.д.,* стр. 49.

Исто, стр. 40—67.

[1]« Исто, стр. 46—48.

ш Исто, стр. 48—50.

«[5] Исто, стр. 51—52.

«[6]» Исто, стр. 53.

[17] исто, стр. 50 и 80.

снага водити борбу против НОП-а све до њихове ликвидације маја 1944. године.[218]

Колико је неискуство руководилаца Одреда и одсуство утицаја Бухе и ПК било штетно, говори и податак да се од настајања јула (6—20) па и после формирања 10. VIII 1941. до краја августа снабдевао из града Лесковца.[219] Овакав начин снабдевања онемогућавао му је повезивање с народом. То се све дешавало под непосредном контролом Драгог Стаменковића, делегата Бухе.

Нападом на граничаре у селу Чукљенику на падинама планине Кукавице,-[20] Лесковачки одред извео је прву оружану акцију.

Пријем Билтена Главног штаба НОПО Југославије бр. 1 од 10. VIII 1941. године, у коме је дато упутство о задацима партизанских одреда, изменио је ситуацију.[221] Тек након овог ОК Лесковца с Бухом предузима одговарајуће мере за активирање одреда. У штаб улазе Влада Ђорђевић, ранији члан ОК, за политичког комесара, познат у народу и код партизана, поред раније одређеног команданта Милана Манојловића-Милоша и Обрада Лучића-Милутина, заменика команданта. За интенданта одреда је постављен Милија Радовановић, а за санитеског руководиоца поп Мића Букелић.[222]

Штаб Одреда у вези с упутствима Главног штаба предузима мере како би пришао извршењу главног задатка — напада на пругу у долини Јужне Мораве. У вези с тим он је 9. септембра 1941. организовао напад на рудник Леце из кога је узет експлозив за минирање пруге.[223]

Осим тога, да би се Одред укључио у дејство на окупаторске објекте и да би тиме вршио своју улогу мобилизатора народа у НОБ, нападнуто је 15. септембра Вучје — жандармеријска станица, општина и фабрика штофова.[224] Успех у овом нападу стимулисао је штаб Одреда за нове акције. Тако је 23. IX 1941. године Лесковачки одред поново извршио напад на Вучје, а ослобођењем Вучја почиње стварање слободне територије. Народу је подељена храна, жито које је заплењено у магацинима као и друга опрема.[223]

Позитиван утисак који су акције Одреда оставиле на народ овог краја и целу околину деловао је и на ОК да се одлучи да образује и Бабички одред, ради развоја НОБ-а на територији Бабичке горз, чиме се, захватала десна обала Јужне Мораве од Власотинца према Нишу. Као што смо навели, у састав Лесковачког одреда дошло је 23. VIII 60 бораца Врањског одреда, а то је омогућавало дејство на

Исто, стр. 67—76.

и. Исто, стр. 51 и 52.

[820] 36. *НОР, т. II/J, док.* бр. 66 (Билтен бр. 6); Д. КулиК, *н.д.,* стр. 261; С. Николић, *н. д„* стр. 60—63. и 36. НОР. т. *I/21 док.* бр. 2.

36. НОР, *т. 1/1 док.* бр. 13 (ОК Ниша је пре 22. VIII 1941. г. умножио у 1.700 примерака Билтен бр. 1, који је крајем августа примл>ен и у Лесковачком-кукавичком одреду).

С. Николић, к. *д„* стр. 79.

[га] А—VII Нд. Кут. 3, ф. 1, док. бр. 16.

[124] С. Николић, *н. д.,* стр. 81.

[И5] Исто, стр. 82—87.

новим територијама. Спајањем ова два одреда крајем септембра Кукавички одред нарастао је на преко 170—180 бораца.[226]

Колико су велике снаге лежале у кадру и борцима Врањског и Лесковачког одреда на Кукавици говори податак да су само три акције одреда — једна Врањског на рудник Трновац и две Кукавичког на Вучје у размаку од 8 дана — размахнуле полет НОБ-а на овом терену. Покушај окупатора 28. IX 1941. да упадом у Вучје изврши одмазду над народом[227] и одврати га од НОБ-а није успео, што показује да су акције Одреда везале народ за НОБ. У таквој ситуацији, штаб Лесковачког одреда у договору са ОК Лесковцу, након седам дана од другог напада на Вучје, планира ослобођење Власотинца. И ако само делом снага, Лесковачки одред 1. октобра 1941. године ослобађа Власотинце.[228] То је био уједно трећи град који је ослобођен у југоисточној Србији. Географски положај Власотинца не омогућује да се партизани дуже задрже, па га они 2. X 1941. године напуштају.

Само неколико дана после напада на Власотинце, који је створио устаничку атмосферу у лесковачком крају, Одред с Кукавице одлази 5. X 1941. ради садејства с Топличким одредом у ослобођгњу Прокупља. Топлички одред уз помоћ Лесковачког одреда ослобађа Прокупље 9. октобра 1941. године, центар устаничке Топлице,[229] стварајући устаничку атмосферу и у овом крају.

После 20 дана од прве акције Одред који је скоро два месеца био пасиван претвара се у снагу која даје импулс развоју НОБ-а у лесковачком крају. Истовремено својим борбама врши огроман утицај на развој НОБ-а према Врању, Црној Трави и Косову, претварајући се у природни извор Бабичког и Јабланичког, а ослонац Топличког и Нишавског одреда Нишког округа.

БАБИЧКИ ПО

Још у току припрема за формирање одреда, ОК Лесковца је имао у плану да формира неке делове одреда и на територији Бабичке горе. Буха је планирао да Нишки ОК обухвати Суву планину својим одредом, чиме ће троугао између Ниша, Лесковца, Власотинца и Беле Паланке, као база одреда, да угрози комуникацију Ниш—Лесковац—Грделица и Ниш—Бела Паланка. Због тога је јула месеца и упућена група руководилаца, „експедиција", да испита могућности за деловање одреда.[230]

Директиве ЦК КПЈ изнете у Прогласу издатом 12. VII 1941. и Упутство о „Партизанским одредима" објављено у Билтену Главног штаба НОПО бр. 1, као и Циркулар ПК Србије бр. 20 и писма од

«« Исто, стр. 88 (пре првог напала на Вучје 15. IX 1941 — Кукавччки ПО имао је 120 бораца, а после доласка Врањског 23. IX 1941. његово бројно стање нараста на 180).

[к7] Исто. стр. 85 и 86.

м 36. НОР, т. *I/1 док.* бр. 98; С. Николић, *н.д.,* стр. 98—104.

С. Николић, н.д., стр. 104—106.

36. *НОР, т. 1/20 док.* бр. 1 (Писмо Бухе ПК од 25. VII 1941).

10. и 21. VIII 1941. године, помогли су да се Буха и ОК Лесковца боље и брже орјентишу на задатке о развоју НОБ-а.[231] Осим тога ОК и Буха су осетили утицај акције Кукавичког одреда на развој НОБ-а, а то им је помогло да прибу развоју НОБ-а и на другим теренима свога округа. То сазнање допринело је да ОК Лесковца и Буха одлуче да се формира Бабички ПО за дејство на Бабичкој гори — односно на десној обали Јужне Мораве од Грделице до Селичевице.

Одмах после другог напада на Вучје 23. IX 1941. издвојзна је једна група (12 партизана) као језгро за Бабички одред. Оза група је одмах после тога пошла на терен Бабичке горе где се повезала с једним чланом КПЈ, Савом Пешићем, поштаром у сзлу Пископово.[232] Истовремено је ОК, за јачање овог одреда, наредио члановима КПЈ и СКОЈ-а у Пустој реци који су били организовани у месну десетину, да дођу на Бабичку гору у састав Бабичког одреда.[235]

Под руководством Јована Цекића-Бране и Велимира Манића-Брке Бабички одред је одмах по свом доласку на Бабичку гору извршио ДЕе акције. Снемогућио је да се прикупљена стока, волови, отера у Лесковац за немачког окупатора и ликвидирао општину Орашац, чиме је најавио своју активност на овом терену.[234]

У исто време ОК Лескавца, да би помогао Бабичком одреду у његовом брзом омасовљењу и овладавању својом територијом, планира са штабом Кукавичког одреда ослобођење Власотинца. Напад на Власотинце, као што смо раније рекли, извршен је 1/2. X 1941. године. Жандармеријска посада у јачини од око 40 наоружаних људи савладана је. Општинска архива — пореска, среског начелства и других надлештава — спаљена је. Одржан је велики митинг, коме је присуствовао знатан број људи из града. О циљевима партизанске борбе говорио је познати револуционар Коста Стаменковић.

На митингу је испољена велика подршка НОБ-у, што ће се и потврдити кроз читав период рата.[235] Подршка је резултат напорног рада Новице Илића, руководиоца КПЈ за цео крај власотиначког среса, а, исто тако, и осталих чланова КПЈ и СКОЈ-а и патриотизам народа. Новица ће после овог отићи у повереништво СК Бзла Паланка да помогне развој НОБ-а у овом рејону, јер је са те територије.[238]

Након напада на Власотинце Врањска десетина из Кукавичког одреда под руководством Драгог Стојановића-Јоске и Душана Ста-

[4,1] **Исто, т. 1/20 док. бр. 1; 1X/1 док. бр. 3; 11/1 стр. 18—23 и 1/2 док. бо. € и 7. (Ови документи примљени су у ОК Ниша и Лесковца од 15. VII до 25. VIII 1941. г.).**

36. *НОР, т. 1/21 док.* бр. 1; Д. Кулић, *Бабички партизански одред,* Ниш 1961, стр. 20—21.

» Према реферату Ивана Цине Глигоријевића са симпозијума „Ужичка република — окто5ар 1976" — копија код аутора. (Ова десетина је самоиницијативно дошла у Бабички ПО, што се не може прихватити, јер је само пре неки дан у Пустој реци деловао вод Кукавичког одреда па се њему није прикључила).

36. НОР, т. *1/21 док.* бр. 6; Д. Кулић, н. *д„ Бабички ПО,* стр. 18.

[135] **А.С. М'ОК Лесковац бр. 113; С. Николић, *н.д.,* стр. 103.**

В. Глишић, *н. д., 128;* Пиротски зборник бр. 6, 1974, стр. 34.

менковића-Браче одлази у састав Бабичког одреда.[237] Доласком и ове десотине Бабички одред је за непуних десет дана нарастао на преко 30 бораца. Конституисао се од 3. до 7. октоора 1941.[2]-[8] Осим наведених другова у штаб Одреда ушао је и Душан Максимовић--Мирко, за заменика команданта. У штабу нема заменика политичког комесара као партијског руководиоца.

Немачки окупатор, озлојађен развојем НОБ-а у рејону Лесковца, а немајући својих снага за обрачун с партизанима, обраћа се 6. октобра за помоћ Кости Пећанцу и тражи да у Власотинце упути једну јачу четничку формацију.[23]" Власотинце је представљало врло важан елеменат у одбрани пруге и самог Лесковца. Уколико партизани овладају њиме, угрожена је главна комуникација и сам Лесковац у коме је само једна немачка чета 920. Ландесшицен батаљона, а недићевске и четничке јединице су слабе да би могле да обезбеде сигурну одбрану. У исто време окуг.атор, да би донекле отклонио непосредну опасност која се дејством Бабичког и Кукавичког одреда надвила над Лесковцем и комуникацијама, предузима свој први напад на овој територији. Уз помоћ четника војводе Миодрага Ђорђевића Пчињског и артиљерије 670. дивизиона из Ниша, извршен је напад на Бабички одред у рејону села Пискупова 6. X 1941. г. Непријатељ је у овом нападу постигао изненађење, јер га је Илија Миленковић, председник општине обавестио о месту боравка Одреда.[240] Иако је Бабички одред био изненађен, успео је да се без већих губитака извуче на Бабичку гору.

Није још утврђено ко је наредио Бабичком одреду да пређе у Пусту реку и да тамо развије НОБ. Вероватно је то учинио ОК Лзсковца. Покушај Кукавичког одреда септембра 1941. године да продре на ову територију није дао очекиване резултате.[211] Бабички одред пренео је своју активност у тај рејон средином октобра 1941. године. После успешне акције на прузи код Прибоја Бабички одрзд 16. октобра прелази у Пусту реку.[242] Одмах по прелазу пруге ликвидира окупаторску власт у Косанчићу и пали архиву општине.[243] Један од врло значајних успеха Бабичког одреда за развој НОБ-а у овом рејону је ликвидација четничког војводе Милорада Перовића,[214] ранијег народног посланика скупштине Југославије. Штаб Одреда није насео трику Перовића преговарању јер је овај тимз хтео да добије у времену и да Пусту реку претвори у упориште четника Косте Пећанца. Перовић је у договору с Милутином Драговићем, сенатором (један од највећих непријатеља НОП-а), био главни организатор четника у Пустој реци. Због непријатељског рада Драговића, једна група

Д. Кулић, *њд., Бабички ПО,* стр. 21; С. Николић, н. *д.,* стр. 103.

[и8] По казивању В. Манића аутору маја 1974. г.

"» 36. НОР, т. *XII/1 док.* бр. 279 (К. Пећанац је 2. X 1941. формирао једну чету четника под командом Јована Ивковића подофицира).

[140] 36. НОР, т. *1/21 док.* бр. 6 и 12 (Илија Миленковић је због издаје одлуком Војног суда Бабичког одреда децембра 1941. године осуђен и стрељан).

[141] С. Николић, к. а„ **стр. 63 и 64.**

[145] 36. *НОР, т. 1/21 док.* бр. 7 (превртнут је воз између Печењевца и Прибоја, при чему је било жртава и причињена је велика материјална штета).

[м] *36. НОР, т. 1/21 док.* бр. 7.

[144] Д. Кулић, н. д„ *Бабички ПО,* стр. 22—24.

Кукавичког одреда средином месеца септембра добила је задатак да га ликвидира, али у томе није успела.-[145]

Главнина Бабичког одреда остаје у Пустој реци и претвара је у базу НОП-а која, од ослобођења Лебана 7. XI 1941, постоје цгнтрална слободна територија лесковачког округа и повезује се са слободном територијом Кукавичког одреда на југу и слободном територијом Топличког одреда на северу.

У овом периоду формирања Кукавичког и Бабичког одреда на територији Нишког ОК, формирани су Озренски, Сврљишки и Топлички НОПО.

ТОПЛИЧКИ ПО И ЧЕТНИЦИ КОСТЕ МИЛОВАНОВИЋА-ПЕЋАНЦА

ОК Ниша је у раду на јачању КПЈ и стварању услова за НОБ формирао Повереништво СК Топлице за три среза (топлички, добрички и косанички) јула месеца 1941. године.[240] Окружном комитету, а касније и Повереништву СК ОК Прокупље, представљао је у раду на организовању НОП-а велику загонетку, а касније и препреку, Коста Миловановић-Пећанац са својим устаницима-четницима, који као такви егзистирају у Топлици, колевци устанка 1917. године, на планини Соколовици још од априлских дана.[247] Без обзира на све то, рад на организацији НОБ-а текао је у условима који су онда постојали у читавој југоисточној Србији, тј. без помоћи Главног штаба НОПО Србије.

Рад ОК Ниша био је олакшан тиме што је велики број чланова КПЈ који су били из овог краја поново дошао натраг. Ту се нашао Никодије Стојановић-Татко, познат комуниста, популаран и угледан учитељ из Добрича.[248] Повратак Ратка Павловића-Ћићка из Шпаније на Пасјачу био је драгоцен ослонац ОК Ниша. Иако је његов однос према Партији ПК Србије критиковао,-[149] као популарном напредном студенту, а поготову као шпанском борцу, указано му је поверење да буде један од руководилаца Одреда те је представљао користан ослонац за будући развој НОБ-а у Топлици. Ова два борца, уз велику помоћ Партије, биће стуб Топличког одреда, што ће се видети од самог његовог формирања.

Сретен Младеновић-Мика, секретар ОК Ниша, највише се у раду јуна—јула задржавао у Топлици, окупљајући чланове КПЈ и СКОЈ-а на рад за НОП. Тако је после формирања Повереништва СК средином јула 1941. године, поново дошао у Топлицу крајем истог месеца

[145] **С. Николић, н. *д.,* 64 (Штаб Кукавичког одреда узео је на одговорност Крсту Миљанића због неизвршења задатка).**

[841] **В. Глишић, н. *д.,* стр. 129 (У среском комитету су били: Радош Јовановић--Сеља, секретар, Светислав и Тихомир Станковић као и Радосав Ђорђевић, чланови).**

[14,] **Др Иван-Цина Глигоријевић, докторска дисертација: *ИОБ у Јужно) Србији и њен утицај на Космет, Македонију и граничне пределе Бугарске 1941—1944,* Београд 1974, рукопис, једна копија код аутора, стр. 164.**

[148] **Зборник *Народних хероја Југославије,* Београд 1957, стр. 742.**

[24]» **36. *НОР, т. IX/1 док.* бр. 1 (Писмо ПК ОК Ниша од 10. VIII 1941).**

ради припреме и формирања одреда у Топлици.[230] С Пасјаче је упутио Ратка Павловића-Ћићка с друговима на Јастребац, где се од јула месеца, после изласка из затвора, налазио Никодије Стојановић--Татко.

У рејону манастира Ајдановац на Јастрепцу је 3. VIII 1941, без присуства члана ОК Ниша, формиран Топлички партизански одред од 12 до 15 бораца.[1,31] Овом првом групом Топличког одреда руководили су Ратко Павловић-Ћићко и Влада Поповић. Под њиховим руководством после 9 дана (12. VIII) ова група разоружава у Великој Плани испод Јастрепца жандарме који нису дали никакав отпор.[232] Сама акција наговестила је постојање одреда и на Јастрепцу.

Око 20. VIII 1941. г. на Бајчинским колибама у Топлички одред долази нова група,[23a] у којој је био и Александар Војиновић-Војин, актер бацања бомбе на хотел „Парк" у Нишу у коме је побијено неколико Немаца.[234] Истог дана када је у Нишу бачена бомба извршен је у Прокупљу атентат на среског начелника Миливоја Жигића, озлоглашеног непријатеља прогреса и комуниста.[233] Ове две акције, с акцијама у Лесковцу на наредника-водника Ђуру Пиштала и друге, оставиле су снажан утисак на целу југоисточну Србију. Унеле су страх у градове. Али грађани на њих, на жалост, нису гледали добро. Вршене су одмазде, хапшени таоци и тако уношен страх међу симпатизере.[320] Напротив, акције партизанских одреда, и ако мање по обиму, имале су изванредног значаја у развоју НОБ-а, јер су наилазиле на велики одјек у народу.[257]

Због одсуства непосредне помоћи ОК Ниша, акције Топличког одреда су у закашњењу. Када је Одред нарастао на преко 20 бораца, одваја се у два дела. Једна група с Никодијем Стојановићем-Татком остаје на Јастрепцу, док друга група с Ратком Павловићем прелази на Пасјачу. Друга акција Топличког одреда била је напад на жандармеријску станицу Житни Поток 22/23. VIII 1941. године — 10 дана после прве.[258] Очигледно је одсуство члана ОК, јер заостаје иза Озренског одреда. који је после формирања извршио успешне акције ослободивши Сврљиг и Ражањ.

Осећајући потребу да се укаже помоћ Топличком одреду. секретар ОК Ниша наговештава ПК свој одлазак у овај одред.[259] Истовремено, он од ПК тражи помоћ у кадру и борцима. На овај захтев, ПК крајем августа упућује Елисија Поповског-Марка, Шпанца. за команданта заједничког штаба на терен ОК Ниша и 15 чланова КПЈ и СКОЈ-а.[2B0]

"" 36. *НОР, т. 1/2 док.* бр. 1 (Извештај Бухе ПК од 25. VII 1941).

[151] Св. Савковић, *Топлица у НОБ — 1941/1942,* рукопис. стр. 48—49.

36. НОР, т. *I/21 док.* бр. 2; М. Перовић, *н.д., Јужна Србија,* стр. 50.

***Св.* Савковић, *н.р.,* стр. 49; М. Перовић, *н. д. Јужна Србија,* стр. 51.**

[154] 36. НОР, т. 1/2 док. бр. 8 и 1X/1 док. бр. 3.

«[5] 36. НОР, т. 1/21 док. бр. 2.

"« 36. НОР, т. 1/20 док. бр. 1 и исто 1/1 док. бр. 8.

M7 Исто, т. 1/1 док. бр. 8.

"" Исто, т. 1/21 док. бр. 2; Св. Савковић, к. р., стр. 50.

«» Исто, т. 1/1 док. бр. 8.

«о исто, т. 1X/1 док. бр. 3.

По доласку у Топлички одред, Младеновић је морао да се позабави деловањем четника Косте Пећанца у Топлици. Откривени су Пећанчеви преговори с Немцима. У вези с тим, Младеновић је прихватио преговоре с војводама и четницима који се нису слагали с акцијом Косте Пећанца, на њихов захтев.-'"[1] На састанку са четничким војводама 23. VIII 1941. године, осим Сретена Младеновића-Мике учествовао је и Милић Ракић-Мирко, кога је ПК Србије одредио да спроведе истрагу над Чедом Крушевцем и Радивојем-Батом Увалићем, шпанским борцима.-'[02] Овакав развој ситуације је захтевао одлучније акције Топличког одреда, а, исто тако, и већу активност Партије да би се Кости Пећанцу онемогућило да завара масе устаничке Топлице[263] и одвоји их од НОП-а.

Управо у то време из Београда стиже Елисије Поповски (25—27. 1941),[264] кога ОК Ниша одређује за команданта Топличког одреда. Крајем месеца августа долази група (9) чланова КПЈ и СКО!-а из Београда на Јастребац, чиме је Топлички одред озбиљно појачан,[265] више него иједан други у југоисточној Србији. У поисуству Сретзна Младеновића-Мике, секретара ОК Ниша, почетком септембра 1941. г. на Бајчинским колибама — Микуловци, дефинитивно је завршено формирање Топличког одреда од 30 бораца.[200]

За команданта је одређен Елисије Поповиски-Марко, Шпанац, за политичког комесара Никодије Стојановић-Татко, за заменика команданта Ратко Павловић-Ћићко и за заменика политичког комесара Конрад Жилник-Слободан.

Сретен Младеновић-Мика се при одређивању састава штаба руководио на првом месту способношћу кадрова, њиховим утицајем на народ и потребом да буду заступљени кадрови с Топличког-добричког терена. Два шпанска борца (Марко и Ћићко) гарантовали су војничку страну успешног руковођења, док је Татко као политички комесар обезбеђивао политичко-пропагандни успех на терену Топлице и Добрича. Уласком једног члана ОК Ниша у штаб дата јз не~осредна помоћ Партије, а уз то је обезбеђено сигурно руковођење и утицај Партије на рад, акције и живот одреда.

Борачки састав одреда, све сами чланови КПЈ и СКОЈ-а. обезбеђивао је максималну безбедност и дисциплину у првим борбеним акцијама Одреда и у васпитању новодошлих бораца са села.

Сви ови елементи говоре да је Топлички одред, после дефинитивног формирања, имао све услове за успешан развој НОБ-а на територији Топлице. Образовање посебног одреда у Топлици налагала је географска подељеност нишког округа и одво^еност од Озренског, односно Сврљишког одреда.[207] Уз то, велика територија коју он обу-

н) Цсто, т. 1/2 док. бр. 15 и 34.

Исто, т. 1/2 док. бр. 15.

[ш] Исто, т. 1/2 док. бр. 34.

Исто, т. 1/20 док. бр. 7.

Исто, т. 1/1 док. бр. 8 и 1/20 док. бр. 8.

Св. Савковић, н. р., стр. 58.

36. *НОР, т. IX/1 док.* бр. 3 (ПК Србије је 21. VIII 1941. ОК Ниша и Бухи писао: „Стога морате одмах установити штаб одреда за читаву територију ..." Овај став никада није реализован.)

хвата (три среза) захтевала је стварање посебног одреда, па је одлука о формирању Топличког одреда била оправдана. То ће касније догађаји и потврдити.

Пада у очи велико закашњење у дефинитивном образовању Топличког одреда, извођењу акција и његовом омасовљењу. Ако се упореди с Озренским одредом, који је формиран истог дана а у току августа постигао успехе равне одредима у Шумадији и западној Србији, па се чак омасовио и из своје средине образовао нови, Свршљишки одред, Топлички одред је са 30 бораца у том периоду, очигледно, у великом закашњењу.

Напред смо изнели неке узроке закашњења образовања одрзда у читавој југоисточној Србији. Али видимо да постоји закашњење и у самом развоју одреда. О узроцима закашњавања у погледу Топличког одреда постоје различита тумачења.[268] Према некима то је присуство четника Косте Пећанца у Топлици, а према нашем гледању до закашњења је дошло из ових разлога:

— ОК није, пре образовања одреда, на састанку с Повереништвом СК Топлице, анализирао могућности укључивања у одред чланова КПЈ, СКОЈ-а као и припадника месних десетина (за које постоје подаци да их је крајем јула било око 30 у нишком округу),[269] и њиховог упућивања у одред и, тамо, оспособљавања за акције;

— формирању није присуствовао члан ОК који би том приликом пружио помоћ и захтевао извршење постављених задатака у извођењу акција ради омасовљења и јачања одреда;

— формирање и пружање помоћи одредима пало је само на секретара ОК Ниша Младеновића, који није могао да стигне у Топлички одред при формирању него тек у другој половини августа 1941. године;[270]

— Топлички одред није по образовању пришао ликвидацији општинских управа и тиме стварао услове за одлазак бораца са села, него је за месец дана од формирања разоружао само две жандармеријске станице. Због тога је Топлички ПО затекао прелачак Косте Пећанца на страну окупатора само са 20, односно са 30 бораца, од којих је трећина дошла из Београда.[271]

Прелазак Косте Пећанца на страну окупатора створио је за ПО југоисточне Србије нову, врло тешку ситуацију. Снаге окупатора су знатно ојачане. Оно што је довело у посебно тежак положај Топлички и Кукавички одред је јака база Косте Пећанца у планинским деловима Топлице, Косанице и Јабланице, услед чега су се ови одреди нашли у сендвичу између снага окупатора и дотадашњих његових слугу и сада четника Косте Пећанца.

Познато је да се Коста Пећанац још априлских дача појавио на Копаонику, а касније на планини Соколовици, где је 28. јуна 1941.

И. Глигоријевић, н. *дисертација,* стр. 69 (Глигоријевић у овом свом раду оцењује да је до закашњавања устанка дошло због присуства четника К. Миловановића-Пећанца.)

36. НОР, т. *1/20 док.* бр. 1.

™ 36. НОР, т. *1/1 док.* бр. 8.

[171] Исто, т. 1/20 док. бр. 7 и 8 (Београђани су упућени у Топлички ПО 30. VIII 1941, два дана по прогласу К. Пећанца).

године на збору и својом „Објавом" наговестио свој „отпор" окупатору.[274] Интересантан је став Косте Пећанца према окупатору само 6 дана после напада Немачке на СССР. Он наређује да сз не пуца на Немце и Италијане „догод се они пристојно понашају према нашем народу" а да ће брзо ослобођење нашег народа помоћи савезници Америка и Енглеска „који никад нису изгубили рат".[273]

У документима се нигде не спомиње СССР и ако се по расположењу народа знало, да је прекретница у нади за ослобођење дошла после уласка СССР-а у рат против Хитлерове Немачке. То расположење према СССР-у могло се видети и у самом штабу Косте Пећанца на Соколовици, јер је он, знајући расположење народа допуштао да се на букве истичу пароле „Живео СССР".[274]

Немајући никакав програм свог устаничког покрета, који би јасно оријентисао народ у борби за ослобођење, Коста Пећанац, дељењем „војводских" звања, окупља око себе све „виђеније људе" које поставља за команданте четничких одреда.[275]

Сву своју акцију заснива на наређењу министра војске и морнарице стр. пов. к. бр. 36/41, као и на наређењу команданта V армијске области из Ниша стр. пов. Ђ. бр. 1816/41,[278] чиме успева да обмане и око себе окупи, поред истомишљеника, велики број истакнутих патриотски расположених људи, а особито у планинским досељеничким селима. Према неким подацима, само у горњој Јабланици у Јабланичком четничком одреду било је регистровано преко 1.200 четника.[277] Слична ситуација је била у Косаници, најјачем упоришту Косте Пећанца, и у Топлици где је утицај „војводе из Топличког устанка 1917. године" био и највећи.

Ужурбаност Косте Пећанца на војној организацији четништва испољила се у току јула и августа 1941. године, када је вршио „инспекцију" четничких одреда.[278] То се све одиграва у периоду када саботаже и акције борбених група организованих од КПЈ у Лесковцу, Прокупљу и Нишу постају интензивније у борби противу окупатора.[27a] С друге стране у то време Коста Пећанац организује бо~бу против Албанаца на демаркационој линији Италије према Косову, у пределу горње Јабланице, и заварава народ мобилишући га за сво1е четнике тврдњом да Албанци желе да заузму горњу Јабланицу.[280]

[7]- И. Глигоријевић, *н. дпсвртацпја,* стр. 167; Д. Туровић, *Гајтан у НОБ — хроннтса.* Београд 1975, стр. 136.

И. Глигоријевић, *н. дисертација,* стр. 168.

«4 Цсто. стр. 165.

!7j д Туровић, к. *д.,* стр. 137 (Само у селу Гајтан К. Пећанац именује 3 „војводе" и 11 „четовођа").

57в цсто, стр. 137 (факсимил оригиналног документа).

[177] Н. Илић, Четници Косте Пећанца рукопис, стр. 10 (аутор имао на увиду).

17в Исто, стр. 14.

[17]* 36. НОР, т. *1/21* док. бр. 2 (Бачена бомба на хотел „Парк" у Нишу, немачки ресторан; убијен наредник-водник Ђуро Пиштало у Лесковцу, као и срески начелник у Прокупљу; запаљена кудељара у Лесковцу и др.).

[240] Д. Туровић, *н.д.,* стр. 139 (У борбама учествују четници војводе: Крсте Михајловића, Максима "Буровића, Владимира Грбовића и др.).

У току августа 1941. пламтела је борба против окупатора који је прсстао да се „пристојно понаша према нашем народу". Објавио је да је извршио вешања у Београду и масовна стрељања у сзлу Скела јула, односно августа 1941, али и после тога Коста Пећанац не почиње да „пуца" на окупатора. Напротив, он је акцијама ПО у југоисточној Србији присиљен да се отворено изјасни и прихвати сарадњу с окупатором у борби против ПО, односно против свог народа.

Оно на што је најмање рачунао уздајући се у свој огроман ауторитет у југоисточној Србији, десило се. Многе његове војводе, четовође и четници су у току преговора с Немцима тражили преговоре с партизанима осуђујући Косту Пећанца због његове издајничке улоге.-'[81]

По објави његовог прогласа Косту Пећанца је народ осудио као издајника. Овај моменат је био и одлучујући у даљем развоју партизанског Топличког одреда, а, исто тако, и других у југоситочној Србији. Издаја Косте Пећанца, који је већ добро припремио организоване и многобројне четничке одреде, затзкла је, као што смо видели, партизанске одреде у југоисточној Србији у слабом бројном саставу. Поготову је, у том моменту, био мали Топлички одред — свега 20 бораца.

Прва акција Кссте Пећанца на ликвидацији партизана почела је издавањем наредбе 12. IX 1941. године.-[8]-' У тој наредби Коста Пећанац позива да се врате сви они који су се „одметнули" у шуму и у исто време наређује својим четницима да пођу у напад против свих оних који се налазе у шуми ради њихове ликвидације. У периоду од 1. до 12. септембра Топлички одред се утростручио и имао је око 60[28]-'[1] бораца поред месних десетина којима је ОК Ниша поклањао посебну пажњу.[284]

Интересантно је запажање да до момента преговора са четницима 22. VIII 1941. године у документима Партије нема података, да ови постоје на територији југоисточне Србије, нити о њиховој активности која је по селима била јавна.[285] ПК Србије брзо реагује на отворену издају Косте Пећанца, као и на прве преговоре са четницима. Захтева сталне преговоре ради онемогућавања Косте Пећанца да наведе народ и изазове грађански рат који окупатор иницира.[286]

Прорачун окупатора да ће, образовањем српске квислиншке владе генерала Милана Недића у Србији и привлачењем познатог четничког војводе Косте Пећанца на своју страну, успети да развије братоубилачки, грађански рат и тиме сачувати своје снаге и упутити их на фронтове, српски народ је пореметио. Ни велики „ауторитетч" Недић и Пећанац нису успели да зауставе српски народ у борби

36. *НОР. т. 1/2 док.* бр. 15 (На преговоое са секретаром ОК Ниша Сретеном Младеновићем-Миком дошле су, 23. VIII 1941, и четири војводе са 20 четника).

[182] А—VII, Нд. Кут. 33, ф. 7, док. бр. 13—1.

[1,3] М. Перовић, *Јужпа Србпја,* стр. 87.

36. НОР, *т. 1/20 док.* бр. 1; исто т. 1/2 док. бр. 58.

[145] С. Николић, *н. д„* стр. 67—76.

36. НОР, т. *1/20 док.* бр. 7 (Директива ПК ОК Ниша и Лесковца од 30. VIII 1941. г.).

противу окупатора, него су, напротив, они оцењени као најтежи издајници свога народа. О расположењу српског народа и о улози Недића и Косте Пећанца најбоље се види из Прогласа ПК Србије који је издат поводом формирања Недићеве издајничке владе и преласка Косте Пећанца на страну окупатора:

„Наш одговор на све то може бити и биће само један: још жешћа и шира борба за народно ослобођење, још пуније и чвршће јединство свих српских родољубивих снага, још неумољивија борба противу окупатора и свих народних издајника .. .".[287]

Иако су још били мали, партизански одреди југоисточне Србије ће, уз подршку народа, успети да се одупру и постаће главни носиоци НОБ-а у југоисточној Србији, без обзира на напоре и тешкоће настале појавом нових слугу окупатора у лицу четника Косте Пећанца и Недићевих одреда. Па чак ни то што су четници Косте Пећанца преузели градове и држали планинске пределе Топлице, Јаблачице и Косанице неће зауставити развој ПО и НОБ-а у овом делу Србије.

Одмах по споразуму с Немцима, Коста Пећанац прелази на преузимање градова, у којима замењује окупаторске снаге у пороо|авању, пљачкању и терорисању српског народа.[288] Првих дана септ^мбра 1941. године улази у Куршумлију четнички одред Ми^ача Пећанца-млађег. У Прокупље долази четнички одред поп Раше Кнежевића-Кулинског* који својим одредом смањује немачке јединице. У Лесковцу се појављују четнички одреди: војводе Пчињског Миодрага Ђорђевића, Максима Ђуровића и др. У Лебану је засео војвода Крста Михајловић са својим Јабланичким одредом, против кога ће се ускоро побунити и протерати га из Лебана, из ривалских разлога,[289] војвода Пусторечки Милорад Перовић, ранији постаник, са својим пријатељима, војводом Алексом Марковићем из Тулара, Милосавом Булатовићем из Брвеника, Михајлом Арсићем из Црног Врха. Ђуром Перовићем из Гајтана, Петром Лукићем из Стубле и др.

Осим градова, који нису сви наведени, у многим местима су ницали нови четнички одреди, после приласка окупатору, састављени углавном од проблематичних и декласираних елемената, склоних пљачки и злочинима. Као најокорелији **непри1атељи** НОБ-а и српског народа истицали су се: Јордан Кимић на Оруглици, Сава Миловановић из Реткоцера, Душан Бублички из Бублице, Мика Поповић-поп Мика Јастреб, Почековић Божо, војвода Сувопланински (Јелашница), Богосав Стојановић. војвода Корвински, четовођа Јован Ивковић-Власински из Власотинца, Стојковић поп и многи други.

Издаја Косте Пећанца имала је утицаја на све оне родољубиве војводе, четовође и четнике који су му били приступили. Очи су, још у току преговора Пећанца с Немцима, затражили сарадњу с Топличком ПО.[290] Преговори су вођени 23. августа 1941. године и имали су позитивног утицаја на раслојавање четника у најважнијем

Исто, т. 1/1 док. бр. 24.

[188] Исто, т. 1/2 док. бр. 58 (Проглас штаба Топличког ПО од октобра 1941). А—VII, Нд. Пут. 33, ф. 11 док. бр. 20—2 (Извештај командира жандармеријског вода из Лебана од 19. X 1941. г.); Д. Туровић, к. *д.*, стр. 141—142.

36. НОР, т. *I/I док.* бр. 13 (Извештај ОК Ниша од 22. VIII 1941. ПК).

периоду за Топлички одред.[291] Ови четници гледали су благонаклоно на дејства Топличког одреда у овладавању Топлицом, а особито при првом и другом нападу на Прокупље.[292]

ОК Ниша и штаб Топличког одреда предузели су све у вези с директивом ПК како би дошло до споразума са четницима и тиме био онемогућен братоубилачки рат који се трудио да наметне окупатор. ПК је у том захтеву ишао тако далеко да је тражио „бесконачност" у преговорима са четницима Косте Пећанца,[293] да би се окупатор онемогућио у разједињавању српског народа.

Иако је Пећанац био објавио рат НОБ-у, штаб Топличког одреда је дошао на преговоре у његов штаб на Соколовици почетком септембра 1941. године.[294] Према каснијем развоју догађаја, види се да споразум није постигнут.

Оријентација ОК и штабова одреда какву је дао ПК, учинила је да нису предузете војничке акције против четника. Месец септембар је био месец акција за проналажење заједничког језика с већ отвореним сарадницима окупатора. Четници Косте Пећанца, а и сам „војвода", осетивши ту тежњу, оценили су то као слабост. Чинили су недела над српским народом, служили верно окупатору. С друге стране стално су се позивали на преговоре. ОК Ниша и штаб Топличког одреда схватили су почетком октобра 1941. да је дошао крај томе, па су у „Прогласу" Топличком народу, почетком октобра 1941, јавно изнели своје напоре за споразум са четницима Косте Пећанца у избегавању братоубилачког рата. У прогласу између осталог штаб Топличког одреда наводи:

„Ми смо водили са њима преговоре. Наш је став јасан и познат свакоме. Ми смо за сарадњу са свима поштеним и родољубивим људима који бране и штите интересе народа и боре се противу окупатора и њихових бедних слугу. Ми поштујемо и ценимо поштене и старе четнике, наследнике сјајних особина и традиција НАРОДНОГ ХЕРОЈА ВОЈВОДЕ КОСТЕ ВОЈИНОВИЋА.

Костине војводе су стално тражили од нас све нове и нове преговоре до у бесконачност, и у томе већ постали смешни. а у ствари они су злоупотребљавали нашу доброту и стрпљивост и спремали се да нас потисну и заметну братоубилачку кавгу ...

Ми не можемо више да ћутимо и трпимо њихове злочине. Наша добронамерност и стрпљење почело се тумачити као наша слабост."[295]

ОК Ниша и штаб Топличког одреда су заиста били стрпљиви у доследном спровођењу линије ПКС у спречавању братоубилачког рата. Овакав став је могао да се заузме зато што су били уверени у снагу НОП-а и убеђени у подршку народа Топлице. Али када је

[881] **36. *НОР, т. 1/20 док.* бр. 15 и исто т. 1/1 док. бр. 8.**

[811] **Војвода Александар Поповић сарађивао је с Топличким ПО и помагао у држању Прокупља од 20. децемора 1941. до 9. јануара 1942.**

[ма] **36. НОР, т. *1/2 док.* бр. 63.**

** **Св. Савковић, к. р„ 52.**

36. НОР, *т. 1/2 док.* бр. 58 (Проглас је издат почетком октобра пре напада на Прокупље 9. X 1941. г.).

стрпљење претило да се претвори у велику опасност по НОБ, „поколебало се поверење народа у нашу снагу...",[мв] они су одлучили да задају тежак ударац Пећанцу, како војнички, тако и политички. Војнички пораз би компромитовао Пећанца код Немаца, као слабог савезника, а политички би још више изгубио у народу који је и овако осуђивао његову издајничку улогу. Таква процена која се види и из Прогласа довела је до одлуке да се нападне и ослободи Прокупље!

За овај први и озбиљан задатак, сам Топлички одред није имао довољно снаге, јер је бројао само око 60 бораца.[297] Штаб одреда доноси одлуку да затражи садејство Кукавичког одреда. Пред напад, с Кукавице је дошло 40 бораца.[298] За напад су мобилисане и месне десетине којих је било и у самом Прокупљу.

Прво ослобођење Прокупља, 9. X 1941. године[299] (али град није задржан), имало је великог одјека у југоисточној Србији. Цзнтар, најјаче упориште Косте Пећанца, како се сматрало још од топличког устанка 1917. године, партизани су заузели и тиме наговестили обрачун са чувеним војводом. Сам Коста Пећанац овај пораз је тако и схватио. Осећајући да му је углед код окупатора и код народа умногоме пољуљан, тежи да се рехабилитује. Без одлагања прикупља своје одреде, мобилише пописане четнике по селима и прелази у одлучујући обрачун с Топличким одредом, који се од 10. X 1941. налази на Пасјачи заједно с Кукавичким одредом, где анализира резултате напада на Прокупље, како у војничком, тако и у политичком погледу. Први и један од највсћих успеха Топличког одреда у 1941. години учврстио се и појачао борбеност Одреда. и у вошичком, и у морално-политичком погледу. Напад је допринео да Одред нарасте у току неколико дана на 150 бораца.""[1] Тиме је војничка снага одреда озбиљно порасла, тако да се одмах образују 3 чете — октобра 1941. године.

Коста Пећанац у таквој ситуацији концентрише **своје одреде из** Топлице и Косанице уз помоћ мобилисаних сељака. Његове снаге у том нападу према неким проценама биле су преко хиљаду (1.200) четника.'"[11] Оваква снага захтевала је добру организацију — војничку, чврсте везе и командовање. Свега тога **није могло бити** у досадашњем развоју четничке војне организације.

У напад се пошло с разних праваца и у различито време, што је Топличком и Кукавичком одреду омогућило да посебно туку поједине групације четника. У борбама од 12. до 14. X 1941. године снаге Косте Пећанца су разбијене и протеране.[3"2]

Победа Топличког одреда у борби с најопаснијим непријатгљем НОБ-а у овом рејону била је стратегијски важна не само за први

[т] **Исто, т. 1/2 док. бр. 63.**

С. Николић, н. ***д„*** **стр. 109.**

"" 36. НОР, т. 1/2 док. бр. 63; С. Николић, ***н. д.,*** **стр. 109.**

[и] ***» Оз1о1)0<1Па(к1 таг,*** **књ. I, стр. 130;** ***36. НОР, т. 1/2 док.*** **бр. 63: С. Николић, н.д., стр. 105 и 106; Св. Савковић, н.р. стр. 53.**

Св. Савковић, ***н.р.,*** **стр. 53; М. Перовић,** ***Јуусна Србија,*** **стр. 94.**

Св. Савковић, ***н. р.,*** **стр. 53; М. Перовић,** ***Јг/шсна Србија,*** **стр. 89; 36. НОР, т.** ***1/2 док.*** **бр. 63; А—VII. НД. Кут. 66. ф. 28 док. бр. 30.**

[,01] **М. Перовић,** ***Јужна Срби.а,*** **стр. 90—94, С. Николић,** ***н. д.,*** **стр. 106.**

период развоја НОБ-а него и за цео НОБ у овом **реЈОну.** Коста Пећанац је тек тада схватио снагу ПО и слабост своје организације, али је, с друге стране, и народ Топлице и целе југоисточне Србије увидео да су партизански одреди снага која им обезбеђује одбрану од насилништва и пут ка слободи. Ово ће убр-о ла се осети у масовном прилазу одредима и учешћу у подршци НОБ-и.

Овим успесима Топличког одреда претходили су успеси Озренског партизанског одреда на десној обали Јужне Мораве — који су имали одраза на успешан развој НОБ-а у нишком округу.

ОЗРЕНСКИ ПО

Рад ОК Ниша на формирању одреда. после добијених директива у другој половини јула од ЦК КПЈ и ПК о којима смо напред говорили, очигледно је био веома интензиван. Пошто је средио стање у партијским организацијама Ниша, јер није постојао МК, као и партијских организација по срезовима формирањем повереништва СК (Топлица, Алексинац, Сокобања),[3"3] ОК Ниша преноси тежиште рада на формирање Одреда и извођење акција.

Стање у ОК Ниша је много боље него у ОК Лесковца.[304] У овом периоду он је скоро увек био на укупу у Нишу и радио у пуном саставу: Сретен Младеновић-Мика (секретар), Александар Симић--Брка, Разуменка Петровић-Зума, Жилник Конрад-Слободан (за војна питања), Станимир Вељковић-Зеле (СКОЈ) и Александар Пекић (на раду у ОК).-[!"3]

Док се Буха задржавао у Лесковцу, ОК Ниша **Ј**е припремао састанак (саветовање) ОК о питању формирања одреда. Ово саветовање је одржано 26. јула 1941. године у Доњем Љубешу, а присуствовали су чланови ОК и среских повереништава. На том састанку су проучене директиве за развој НОП-а, а посебно у вези с формирањем одреда. Донета је одлука о образовању Озренског и Топличког одреда."[ж]

У рејону Ниша (Ражањ, Алексинац, Сокобања и Сврљиг) требало је да се образује партизански одред на Озрену (Озренски). На саветовању ОК Ниша (26. јула) одређен је и састав штаба Озренског одреда. За команданта је одређен Димитрије Драговић-Срђа, професор из Сокобање, за политичког комесара Иван Вушовић, судија из Ражња, а за заменика команданта Драгче Миловановић из Алексин-

"" В. Глишић, н. *д.,* стр. 41; Нмш *у вихору,* стр. 133—136; Д. Мирчетић, н. д., стр. 37—46. 51—55.

[304] 36. НОР, т. 1/2 док. бр. 4.

В. Глишић, н. д., стр. 41; *Ниш у вихору,* стр. 133—136; Д. Мирчетић, н. д., стр. 37—16. 51—55.

"" М. Перовић. н. д., *Јужна Србија,* стр. 46 (На овом састанку су били поред чланова ОК Ниша, још и: Алекса Мркшић. Сокобања: Радоје Вујошевић, Ражањ; Др Јован Хаџић, Сврљиг; Момчило Поповић и Драгче Миловановић, Алексинац).

ца 807 Очигледно је да је ОК Ниша озбиљно схватио улогу ПО, па је у вези с тим и одредио штаб Одреда. Водио је рачуна о способности чланова штаба и угледу који су као комунисти уживали онде где су деловали, да би могли што више да утичу на развој НОБ-а. Таквим припремама пре образовања одреда унапред је обезбеђен његов успешан почетак живота и рада.

Озренски одред је формиран 2. августа 1941. године у рејону манастира Липовац, од 30—40 бораца, са четири пушкомитраљеза, а сваки је борац био наоружан пушком.[1108] По образовању Озренски одред прелази у акцију. Извршио је напад 6. VIII на жандармеријску станицу и општину у селу Бовну,[309] а 12. VIII 1941. године разоружао је жандармеријску станицу Читлук (Сокобања).[310] После ових акција Озренски одред се поделио у два дела. Један за дејство према Ражњу, а други према Нишу и Сврљигу. Део који развија НОБ према Нишу ослободио је 14. VIII 1941. године Сврљиг.[311] У међувремену Озренски одред одржава политичке зборове по селима на којима упознаје народ с циљевима НОБ-а.

Секретар ОК Ниша Сретен Младеновић у одговооу на писмо ПК упућено 10. VIII у свом извештају сачињеном 16. VIII 1941. године[312] упознаје ПК с формирањем одреда (Озренског и Топличког) и о акцијама које је Озренски одред извршио у периоду од 14 дана. Осим тога Младеновић износи и своја запажања о сналажењу штаба Одреда, односно војних руководилаца. „Највећи недостатак је стручно војно знање. Имамо у одреду партијаца резервних официра, али то су државни чиновници, људи бирократизовани, готово без иницијативе. за све чекају директиве. тако да сам у највзћој акцији морао руководити ја, а ја уопште нисам војник". У вези с тим тражи „неколико иницијативних искусних партизана бар за десет дана".

Из овог се види да Младеновић сам није могао да увиди процес развоја кадрова, те сматра да је потребна помоћ „искусних иницијативних партизана на неколико дана". С друге стране за развој одреда и НОБ-а било је од огромне користи што се он, као секретар, најборбенији припадник НОБ-а, у првим моментима стицања искуства нашао с Одредом и пружио му своју драгоцену помоћ. Своје оцене о штабу Младеновић је брзо исправио, већ након неколико следећих акција Озренског и Топличког одреда. „Прошли пут смо вам тражили 5 искусних партизана. Потребни су али нису неопходни, јер смо већ стекли искуства и постављене задатке ћемо сопственим снагама ре-

[507] М. Перовић, *Јужпа Србија,* стр. 46; Д. Дејановић, *Два одреда,* Ниш 1965, стр. 29 (У овим делима се наводи да је Радоје Вујошевић одређен за команданта Озренског одреда, што се не би могло прихватити, јер се у другим публикацијама као што су: *Партизански одреди Источне Србије* Ивана Џине Глигоријевића, Београд 1970, и Д. Мирчетића, *Окружни комитети нишког округа,* тврди као што је у тексту наведено јер је документација такве природе да јој се може поклонити пуно поверење).

[508] *36. НОР, т. 1/1 док.* бр. 8; М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 46.

36. НОР, т. *1/21 док.* бр. 2.

[810] 36. НОР, т. *1/1 док.* бр. 8; 1/21 док. бр. 2.

>" Исто.

[811] *36. НОР, IX/1 док.* бр. 8 (Извештај ОК Ниша од 16. VIII 1941).

шити".[313] Нова оцена секретара ОК Ниша дошла је само 6 дана после прве и била правилнија и реалнија.

Помоћ секретара ОК Ниша, која се огледала у његовом сталном присуству у одредима била је врло корисна, али сз с таквим радом није слагао ПК, па је то и замерио.[314]

Показало се да је Младеновић добро радио, али је и ПК имао право када је замерио. Он је захтевао да се у штаб одреди један способан члан ОК КПЈ, који ће контролисати партијски рад и помагати штабу Одреда. Даље, да ОК буде увек на окупу у Нишу или на неком другом месту, па чак заједно с Бухом, чланом ПК. Најважније, из става ПК, је то да он прецизира улогу ОК као „партијско-политичко руководство, а не партизански покретни одред" који прима цео терет и одговорност на себе.[315] „Тако радећи учинили бисте велику грешку према партизанском покрету, који мора имати своју самосталност и пуну иницијативу, а нашу контролу и најпунију помоћ". Овај правилан став ПК одговарао је условима у којима Главни штаб војнички руководи одредима. На територији југоисточне Србије ситуација је била сасвим друкчија. ОК су се појављивали и у улози окружних штабова[316] који и војнички руководе одредима. Тешко је било у тим околностима избећи „мешање у компентенције". Тако ће с обзиром на услове у југоисточној Србији остати све до марта 1944. године. Без обзира на све то, партија и војно-политичка руководства (ОК ПО) успешно су савладавали све тешкоће у развоју НОБ-а.

Потпомогнут од секретара ОК Ниша Озренски одред постиже изванредне успехе. Ослобођење Сврљига створио је повољнију атмосферу за развој НОБ-а у рејону Ниша. Само 10 дана (14—24. VIII) после успеха у Сврљигу Озренски одред је ослободио Ражањ и то је допринело да се Одред омасови.[317] Овим успесима Озренски одред се изједначио с одредима у западној Србији у ослобађању градова. Али, на жалост, градови се нису могли и држати с обзиром на њихов положај.

Уз непосредну помоћ чланова ОК Ниша, Озренски одред је у сталним акцијама на развоју НОБ-а. Продирући на југ, цео Одред сз концентрише 2. септембра 1941. пред Сврљигом, у коме су били обновљени жандармеријска станица и друге установе квислинга. Пре напада на Сврљиг одред је разоружао жандарме у селу Лалинцу, а потом 2. IX 1941. напао Сврљиг по други пут.[318]

У Сврљигу су разоружани жандарми, запаљене архиве начелника среза, пореске управе, општине и заплењена већа количина оружја, опреме и новца. За одузети новац (пореске управе, општине, поште, жељезничке станице) дате су потврде под називом „за партизански одред ‚Озрен'".[319]

[313] Исто, док. бр. 13 (Извештај ОК Ниша од 22. VIII 1941).
[314] исто, т. 1X/1 док. бр. 3.
[315] ИСТО.
[316] Исто, т. 1/20 док. бр. 7.
[317] Исто, т. 1/21 док. бр. 2, стр. 61; М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 47.
[318] Исто, т. 1/21 док. бр. 6.
[319] Исто.

После ових успеха из Озренског одреда издваја се група од које се формира Сврљишки НОПО, за дејства у простору Заплање, Сува планина и лева обала Нишаве, Сврљишке планине и Пирот преко демаркационе линије. Без обзира на то што је Озренски одред сада био бројчано умањен, он продужава нападе и посгаје јздан од најуспешнијих одреда у југоисточној Србији у то време. Штаб Одреда — правилно схвативши задатак који је Главни штаб НОПО Југославије изнео у свом Билтену од 10. VIII 1941[320] — прекаљен у досадашњим борбама, сматра да је Одред способан за веће акције — напад на главног непријатеља, немачког окупатора. Због тога већ 16. септембра 1941. године врши напад на железничку станицу Палилула — пруга Ниш—Зајечар, где уз помоћ железничког особља утврђује време доласка воза из Зајечара у коме се налази окупаторска немачка војска. Одред прелази у напад на воз, кога заустављa на железничкој станици. Том приликом убијено је 10 Нзмаца и 12 рањено, заробљена 3. Покушај немачких јединица из Ниша да истог дана помогну својима на станици Палилула није донео резултате, а њихов напад на Озренски одред 19. IX 1941. није успсо.[321]

Озренски одред се после овог великог успеха враћа на сво у територију (Сокобања—Алексинац—Ражањ) где продужава војно-политичко деловање.

По реорганизацији Озренског одреда састав штаба је: Димитрије Драговић-Срђан, командант, Иван Вушовић, политички комесар, и Драгче Миловановић, заменик команданта.[322]

Успешна дејства Озренског одреда и његово омасовљење омогућила су формирање Сврљишког ПО за дејство на левој оЗали Нишаве и према Пироту.

СВРЉИШКИ по

Окружни комитет Ниша прати деловање Озренскср и Топличког одреда, а самим тим и развој НОБ-а на своме торсну. У тој процени он долази до закључка да територија Заплање — Сува плачица — Лужница, пирстског скруга, а погстову она под бугарском окупацијом, озбиљно саостаје за ссталим деловима окр\ᵀгт у гпзвог* Т-ᵀО"-а. Због тога ОК Ниша и формира Повереништво СК за Белу Паланку, која обухвата територију 4 среза (нишавски-Пирот, лужнички-Бабушница, белопаланачки и царибродски, сада Димитрсвград). Зл сскретара Повереништва поставља Александра Пекића, а за чланове Јована Ћирића и Новицу Илића.[323] Пекић и Ћирић СУ рад на о^ој територији почели већ августа 1941, док ће Новица Илић доћи ток октобра 1941. године.

ОК Ниша је оценио да НОБ на тим територијама треба дт сз развије уз акције једног ПО, па зато и одлучује да из састаза Озрзнског одреда образује посебан одред за терен сврљишког, заплањског-

зго **Исто, т. П/1 („Билтен" Главног штаба НОПО од 10. VIII 1941).**

»21 **исто, т. 1/1 док. бр. 206.**

[8]-[2] **Д. Дејановић, *н.д.,* стр. 46; Д. Мирчстић, *н.д.,* стр. 38—39.**

[525] **В. Глишић, *н. д.,* стр. 41 напомена 65.**

-сувопланинског, лужничког, нишавског и белопаланачког среза. На састанку са штабом Озренског одреда на Језерским појатама 10. или 12. IX 1941, Сретен Младеновић и Станимир Вељковић, као чланови ОК Ниша и окружног штаба, донели су одлуку о формирању Сврљишког, касније названог Нишавски ПО.[324] У овај одрзд јз издвојено око 30 бораца из Озренског одреда. Штаб одреда сачињавали су: Радоје Вујошевић Риста, командант, Александар Симић-Брка, политички комесар, кога је убрзо заменио Данило Прица, гзометар, заменик команданта Милисав Игњатовић-Јанко и начелник штаба др Јован Хаџић. Очигледно је да је и овдз ОК Ниша водио рачуна да састав штаба буде на територијалном принципу, а да у исто време буде састављен од искусних чланова КПЈ. Др Хаџић је покривао Сврљиг, Милисав Игњатовић Заплање, Прица рејон Ниша. Одсуство кадрова с пиротског терена одразило се и овом приликом. Једини је из тог краја у овом моменту могао да буде члан штаба Јован Ћирић из Ресника (Лужница), али је као члач срзског руководства био кориснији јер је могао да допринесз стварању органи•зација на терену, што је сн и чинио.[325] Александар Пзкић јз сахваљујући свом дотадашњем раду (мај—август) као скојсвски руководилац при ОК Ниша, имао могућности да сз повзже с многим •скојевцима у Белој Паланци и да обезбеди могућности за рад у новој улози.

Одмах по формирању СК, (повереништво) у Бзлој Паланци јз повезао члансве Партије у овом рејону који су дошли у свој крлј после пропасти Југославије. Међу првима су позззачи и о"~ганизовани чланови КПЈ: Велимир Златановић, студент, Взјин Крајиновић, геометар, Плавшић учитељ, Космовац и један радник из сепа Рагодеша. Осим свих, СК је повезао и организозао кандидате КПЈ: Крсту Тошића из Микре, Жарка Митровића из Дизљаче, Вула Шулајка из Мокре, Николу Дсс^отовића из Бзле Паланке и Мирка Потића обућарског радника из Дола.[320]

На територији Лужницз и Пирота, Јозач Ћирић, члач СХ (повереништва), успео је да образује актив КПЈ у Лужницч од Ћире Јанковића члана КПЈ, Лазара Ксстића и Србе Взличкопића као кандидата, који је крајем октобра прерастао у ћелију КПЈ.[327]

У ЈБуберађи, сада среском мосту, Ћирић јз формирао актив СКОЈ-а у коме су били Александар Стојановић, Алзксандар Златковић и Славко Стојановић. Ћирић је преко озог актиза оргачизоззо за рад у НОП-у и друге омладинце, међу којима су сз истицали: Ћура Златковић и Драгољуб Аризановић, из сзла Радињинаца и Миодраг Младеновић из ЈБуберађе. Осим ових, радом за НОЗ ангажовани су Бошко Богданозић из Ракоз Дола и Драгомлр Анђелиновић-Гоша из Црвене Јабуке — печалбари.

36. *НОР, т. 1/3 док.* бр. 50 (Извештај ОК Ниша од марта 1942); Д. Дејановић, *н. д.,* стр. 37; М. Перовпћ, *Јужпа С-биЈа,* стр. 47; Д. Мирчстић, *н.* д., стр. 39, Пиротски Зборник бр. 6, 1974, стр. 65—60).

[825] Пиротски *зборник* бр. 6, 1974, стр. 44.

[826] Исто, стр. 12.

з:7 Исто) стр 12> 13 и зб.

СК (повереништво) је по формирању усмерио рад и на развој НОБ-а прско демаркационе линије, поготову на град Пирот с оЗлижњим селима.[328] Секретар СК Александар Пекић-Пера сз преко Јована Ћирића и актива СКОЈ-а у Белој Паланци повезао с Момчилом Ђорђевићем, Слободаном-Мошом Столским, како је полиција утврдила марта 1942, Миодрагом Мијалковићем, Ратомиром Игњатовићем и Станком Ристићем.

Активнсст у Пироту постаје интензивнија и ангажованија пссле успостављене везе, јер се прско ње добијао материјал НОП-а (Проглас ЦК КПЈ, ПК Србије, ОК Ниша и Билтен Главног штаба НОПО).[32]*

Бржа активизација народа Србије преко демаркационе линије могла је да сз развија услед појаве Одреда у близини Пирота и Лужнице, што је Сврљишки одред при свом образовању и добио у задатак.

Сврљишки ПО је одмах после формирања пошао на терен који дотадашњим дејством Озренског одреда није био захваћен.

Искуства која су руководиоци штаба Одреда стекли кроз борбену активност Озрснског одреда, применили су у дејствима Сврљишког одреда. Прелазсћи на своју територију — Заплање, Лужницу и Пирот — штаб Сврљишког одреда планирао је напад на окупаторске објекте, чиме је хтсо да наговести свој долазак у овај рејон. Начад на рудник угља Јелашницу, у непосредној близини Ниша, узнемирио би окупаторски штаб 717. дивизије, који се налазио у Нишкој Бањи, и тиме би се унела још већа несигурност у његове редове, а подигао би се углед ПО.

Прелаз с дссне на леву обалу Нишаве и напад на рудник Јелашницу извршен је ноћу 21/22. IX 1941. године. Ооззбеђење рудника је било слабо, жандармеријска станица од неколико жандарма савладана је брзо и лако. Рудник је делимично онеспособљен, жандарми разоружани, а општинска архива запаљена.[330] Заплењена јемала количина експлозива (8 кг) и други матзријал.

По рсаговању скупаторских слугу и немачког окупатора види се да их је овај напад дубоко изненадио и узнемирио. Немачке јединицз су ујутро 23. IX стигле у рудник, али нису прздузимале репресивне мере. У извештају квислиншке команде пише да јз рудник напало 800 партисана с комором, коњима на којима је било тсшко наоружање. Иако је то многоструко преувеличано, због правдања свог слабог отпора, ипак говори да је напад унео страх у редове непријатеља.[331]

Први велики успех Сврљишког одреда нз само што је подигао углед НСБ-а у граду Нишу и ближој околини него је и редове Одреда учврстио и борбено ојачао. Штаб је постао самосталнији и сигурнији у планирању и руковођењу. Можда је баш самоувзреност- и осећање снаге и сигурности довело штаб Одреда у ситуацију да учини озбиљну грешку.

[3-8] **Исто, стр. 14—17 и 36—39.**
[329] Исто) стр 36
[880] **36. НОР, т. *1/21 док.* бр. 6; Д. Дејановић, *н. д.,* стр. 44 и 45.**
[381] **А—VII. Нд. Кут. 33, ф. 5, док. бр. 35.**

У рејону доњег Заплања, иако се на тој територији прпи пут појављују партизани о којима народ зна по причама, штаб јз дозео-лио да се Одрсд креће по солима дању. Ие само то нсго јо и, отхрив-ши своје присуство у овом рејону, 23. IX 1041. годинс иззрпгло по дану напад на село Доњи Душник, ценгар Заплања, у комз се на-лазила жандармсријска станица, општина, финансијски одољак и пошта.[332]

Напад је био успешан. Жандарми и финанси су разоружани, општинска архива запаљена, заплсњено мпого маторијала. исмеђу осталог и новац из општине и пошто. Након заузсћа Доњег Душника Одрсд со задржао у њсму, поетављајући јсдчу досетиму на оЗсзбо ђсњу прсма Нишу. Немачки штаб у Нишу, обавештон о овом начаду (вероватно тслефоном), брзо и снергично реагујо ангажујући арти-љеријски (670) дивизисн из Ниша — 25 км од Доњег Душника. Д"1-висион јг 23. IX 1941. у поподчевлим часозлма с пот камиоча бр:о прсбачсн у рејон Душника, гдг је изненадио Сзрљишки одред[3 3]

У тој ситуацији штаб је био присиљсн да прихвати борЗу б:з нског озбиљнијег изгледа на успех. У борби јг Одред изгубио 3 борца (погинула), које скупатор, ради застрашивања, посте позлачоња Одрсда из Душника веша о телсграфске стубове у самом Дође Душ-нику.[334]

Всроватно оптерећен поразом у овој акцији, штаб Сврљишког од-реда доноси брзоплсту одлуку да со врати на Сврљишкг плачиттг после краћег задржавања на Сувој планини.[333] Милисав Игњаговић, сг као партијски руководилац, због оваквог става штаба а вероват::о и свог, није повезао са чланом СК Беле Паланкг Јовом Ћирићем у селу Реснику у поднсжју Суве планине.[3]-[6]

Повезивање, пак, штаба Одрсда, како са чланом СК тако и с Пи-ротом, ради развоја НОБ-а и стварања партијске организације, било је од посебне важности. Неповезаност ОК Ниша, а сада и Сзрљиш-ког ПО, с Пиротом и његовом околином омогућила је да Љуба Кар-таљевић, бивши емигрант у Бугарској, по налогу ЦК БРП (к) прс-дузме неке акције које су биле штетнз по НОП Југозлавије.[337]

Прикључсње Пирота с околином Бугарској створило јо услозс да со Љуба Картаљсвић врати у свој родни град Пирот, гдз јз жи-вела његова породица (родитељи, браћа и сестрс). Љуба Картаљевић је из Југославије 1921. године емигрирао као комуниста и тамо по-стао члан БРП(к). После повратка у Пирот он сс, као комуниста. уз помоћ свога брата-радника Добрице Картаљевића повезао с акти-вистима у Пироту, тј. Момчилом Ђорђезићем-СлоЗоданом, 1. преко њсга са СК Беле Паланкс. На састанку са чланозима СК (Пзкићсм и Ћирићем), Љуба Картаљевић је изнзо предлог да се на територији Пирота НОБ развија под руководством ЦК БРП(к), јер овај крај

[:И5] **36. НОР,** ***т. 1/21 док.*** **бр. 6; „Пиротски зЗорник" бр. 6, 1974, стр. 63; Д. Дејановић,** ***н. д.,*** **стр. 45 и 46.**

[: в] **36. НОР,** ***т. 1/1 док.*** **бр. 206.**

[554] ***Пиротски зборник*** **бр. С, 1974, стр. 63.**

Исто.

[и"] **Према казивашу Јована Ћирића аутору 1977. у Београду.**

П. Козић, ***н. д.,*** **стр. 78.**

нема добре везе са СК и ОК Ниша, односно са КПЈ.[338] Предлог није прихваћен јср је оцењсно да је ЦК БРП(к) хтео да организационоповежс Пирст и околину за своју партију, као што је Борисзвљзва влада урадила прикључивши га Бугарској. Прихватити овај предлог значило би признати да је овај део Југославије интегрални део Бугарске. Овог става се БРП(к) односно БКП није одрскла ни до данашњег дана. У свим публикацијама којима се обрађују питање ослобоћсња од Турака или традиције борбе „Западнитз крајишта", наводи се да је свај крај насољен Бугарима, а да су они посрбљени после Бсрлинског конгрсса 1878. године.[339]

Сврљишки одред, напуштајући територију пиротског краја, одлаже развој НОБ-а, што ће ојачати тежњу ЦК БРП(к) да озај крај повеже са БРП(к) и да под њеним руководством води антифашистичку борбу. И неки наши појединци покушавају да докажу да су по налогу КПЈ из овог краја тражили успостављање всза с ЦК БРПЈк).[349]

Напустивши територију пиротског краја, Сврљишки одред се враћа на сврљишки терен, где продужава нападе на окупаторску власт — ликвидирајући општинске управе.[341]

Псспе сусрета с једном четом Бољевачког одреда, Сврљишки одред врши акцију на рудник Подвис 17. октобра 1941. године,[312] чиме се удаљава са своје територије, а поготову од поуге Ниш—Пирот. Након успсшног заједничког напада на рудник Подвис, Сврљишки одрсд се још више удаљава одлазећи на озренски терен, према Сокобањи, коју сслобаћа 30. X 1941. годинс.[343] Иако је ова акција Сврљишког одреда била врло значајна и успешна, она није била у духу дирсктива ОК, а поготову ПК Србије, а оцењена је од ОК Ниша као суревњивост између свог и Озренског одреда, односно одговор Озренском одрсду за акцију на железничку станицу Палилула—Грамада[344] која је на територији Сврљишког одреда.

ОК Ниша, је образовањем Сврљишког одреда тежио да покрије територију сврљишког и белопаланачког краја, а највише да допринесе развоју НОБ-а на пиротском и заплањско-лужничком торену, а, исто тако, и да врши ударе по прузи Ниш—Пирот. Озакав поступак Сврљишког одреда је удаљавање од главног задатка, па је на састанку ОК Ниша и штабова одреда (Сврљишког и Озренског) осуђена суревњивост, а захтевала сз взћа сарадња и садетство у извршењу постављених задатака. Очигледно је да је ПК Спбитз био у праву када је предлагао да ОК Ниша образује један штаб за све партизанске одреде свог округа. а поготову за Озренски и Сзрљишки, чија је тзриторија углавном међусобно повезана.[345]

[м3] *Пиротски зборииик* **бр. 6, 1974, стр. 63 и казивања Јована Ћирића.**

„Политика", 19—25. IX 1973, чланак Ж. Николића-Брке, ***Писање које забриљава.***

[5,0] ***„Мост",*** **бр. 6. часопис на бугарском, Ниш 1976. Д. Петрозић,** ***Антифашистич^п с трудничество между сриијија и бтзгарскил народ в периода 1941—1945. г[п]дина,*** **стр. 37 напомека 4.**

36. ***НОР, т. 1/21 док.*** **бр. 6 и 7.**

84» Исто, док. бр. 7; ***Пиротски зборник*** **бр. 6, 1974, стр. 71.**

«)з Исто.

Пиротски зборник **бр. 6, 1974, стр. 77.**

Оваквих и других мањих проблема међу одредима и ОК било је у читавој јушнсточној Србији, али то није имало негативног утицаја на успешан рад, како ОК Лесковца, Ниша и Крушевца, тако и код партизанских одреда. Они су сз постгпено, не стихијски, јачали, омасовљавали и постајали борбенији. Како се друкчије и можг објаснити да су партизански сдрсди југоисточне Србије — и ако без упутстава виших штабова, па чак и без матгријала са савгтовања Главног штаба Србије у Дуленима, а Врховног штаба у Столицама — зачстке НОБ-а на овом терену крајем 1941. и почетком 1942. годинз претворили у УСТАНАК.

Сго.ан ***Тројановић, командант Врањ-ског ПО од свгуста 1041. до 21. XI 1941. године***

Сто^адин Пегиић, политички комесср Врањског ПО од 1941. до погиби,е децембра 1941. године

Влада Ђорђевић, политички комесар Лесковачког (Кукавичког) ПО **сд ок-тобра** ***до погибије*** **6.** ***XJ 1941. годиле***

Вукадин Блечић-Ву:адин, коман[A]а~ т Легковачког (Кукавичког) ПО од ок-тобра 1941. до 19. марта 1942. годинг

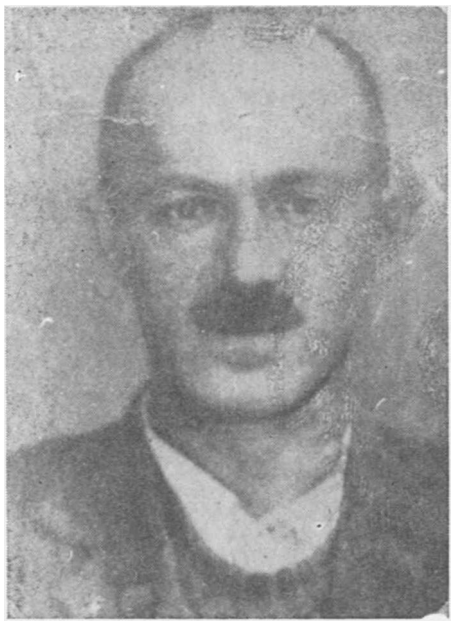
*-J **учић-Ми*гутин, команО^нт ВаОичког ПО, погинуо 13. марта 1042. године*

Велимир Манић-Бгка, политичхи и парти.ски руководилац Бабичког ПО до заробљавања априла 1942. гсдине

Т"Кос~чН-Срећко, замгник команданта Бабичког ПО, погинуо 4. фебруара 1942. године

ЕлисиЈе Поповски-Марко Шпанац, командант Топличког ПО до фебруара 1942. године

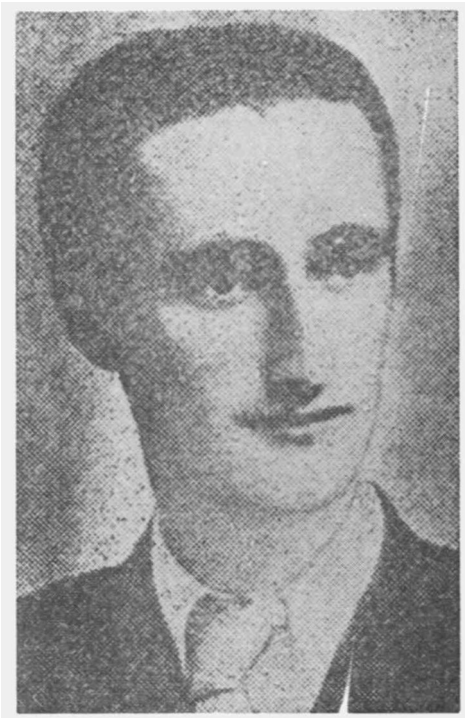
Никодије СтојановиН-Татко, политички комесар Топличког ПО до фебруара 1942. године, погинуо септембра 1942. године

Конрад Жгигник-Слободан, члан ОК Нигиа, партијски руководилац Топличког ПО до децембра 1941, а од фебруара 1942. руководилац у Озренском ПО, погинуо ма-ја 1944. године

Димитрије Драговић-Срђа командант Озренског ПО до погибије новембра 1941. године

Иван Вушовић-Вук, **политички** *комесар Озренског ПО до погибије но•ч>мбпа 1941. године*

Алекса Маркушић-Павле, партпјски •руководи-гац Озренског ПО, погинуо 16. II 1943. као секретар СК Соко Соко Бања

Радоје Вујошевић-Риста, к-м~ндант Сврљишког (Нишавског) ПО до погибм.е *10. јуна 1942. гсдине*

Данило Прица-Бора, политички комесар Сврљишког (Нишавскгг) ПО до погибије августа 1942. гсдинг

Милисав Игњатовић-Јанко, псртијски руководилац Сврљиги ког (Нишавског) ПО до кажњавгња, дсцембра 1942. године

Др Миленко Хаџић, члан шта1а Сврљшког (Нишавског) ПО, погиицуо дсцмбра 1941. као *секретар СК Сврљига*

II ДЕО

СТВАРАЊЕ И ОДБРАНА СЛОБОЛНЕ ТЕРИТОРИ.Е ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ ОКТОБАР 1941 — МАРТ 1942.

ПАРТИЗАНСКИ ОДРЕДИ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ И САВЕТОВАЊЕ У СТОЛИЦАМА

Развој устанка у Шумадији и западној Србији дошао је у такву •фазу да је руковођење Главног штаба НОПО Југославије и Полит-Сироа ЦК КПЈ из Београда било отежано. Зато је одлучено да Политбиро и Главни штаб напусте Београд и пређу на ослобођену територију. Да би сам излазак био ефикасан у руковођењу НОБ-а у Југославији, донета је одлука да се одржи војно саветовање у западној Србији, на коме би се, уз учешће делзгата сзих покрајина Југославије, аналиоирала искуства у развоју ПО и НОБ-а.[1] Тако је, пре поласка на терен, био разаслат позив свим партијским руководиоцима покрајина за слање дслегата.

У вези с овим Главни штаб НОПО Србије организовао је војно саветовање на својој територији. Оно је одржано 16. сзптембра 1941. године у селу Дулени.[2] На овом састанку учествовали су члачози Главног штаба Србије и руководиоци партизанских одреда из Шумадије, Поморавља и једног дела западне Србије. На састанку у Дуленима није узео учешћа ниједан војно-политички руководилац из југоисточне Србије. У закључцима Саветовања је констатовано да организација одреда по четама не одговара садашњој фази развота НОБ-а, па их треба организовати по батаљонима у којима т-^еба формирати чете и водове. На саветовању је расправљачо и о НОО и њиховом учвршћењу, а исто тако, и о раду органа НОФ-а.

Иако је саветовање имало врло важан значај за даљи развој ПО, слободних територија, НОО и НОБ-а уопште, Главни штаб није упутио партизанским одредима у југоисточној Србији никакве директиве о закључцима с овог саветовања.

Саветовање у Столицама одржано је 26. септембра, само 8 дана после Дуленског. На овом саветовању поред Политбироа и чланова Главног штаба НОПО Југославије учествовали су и делегати из дру-

[1] *Ов1о1>осШаскГ га1 пагопа Јидов1а^Гје, 1941—1945,* **Београд 1965. друго издан>е, књ. I стр. 113—114. (Даље:** *ОзЊђо&Иаскг та1).*

[2] *Исто,* **стр. 61.**

гих покрајина, осим Максдоније.[3] Према подацима којима се располаже, нико из југоисточне Србије није присуствовао овом саветовању.[4]

На Саветовању у Столицама донети су закључци од изванредне важности за даљи развој ПО. Закључено је да партизански одрзди треба да буду организовани на принципу — штаб одреда, батаљони, чете и водови. Оваква организација побољшала би командовање и руковођење. Јачина одреда зависи од услова у којима делује: може да буде и всћи само да се обезбеди маневарска способност, борбеност и добро командовање.

Осим овог, донета је одлука о организацији обавештајне службе при штабовима одреда и батаљона, чиме би се омогућило успешније деловање ПО, што је од пресудног значаја за успехе у акцијама и у борбама с окупатором.

Прерастањем Главног штаба НОПО Југославије у Врховни штаб, као и доношењем одлуке о стварању главних штабова покрајина, обезбеђено је лакше командовање ПО.

С обзиром на важност југоисточне Србије за НОП врхозни командант не заборавља проблем руковођења ПО у овом рејону ни на овако важном саветовању, па захтева од команданта Главчог штаба Срстсна Жујовића да упути неког члана Главног штаба Србије кот ПО у југоисточној Србији.[5] Према сећању Сретена Жујовића, Главни штаб је то и планирао па су он и Филип после савотовања пошли за југоисточну Србију, али их је на путу код Ваљова стигао курир и саопштио да је Ужице ослобођено. То је утицало да се очи у у т з у Ужицо. Динамичан рад око организације рукозоћзња ПО. НОО и живота у ослобођеним градовима, уз то и повезивање читаве с*гободне територије, ангажовали су сзе члановз Главчог штаба. Ово утолико пре што су многи чланови ПК били још у Београду.[0]

У то време почиње и прва непријатзљска офанзива на територији Србије, ради гушења устанка.[7] То је још више ангажовало члансве Главног штаба Србије.

И порсд свих ових задатака Главни штаб је био обавезан да прзузме руковоћсње над ПО у југоисточној Србији, за које је био о.цговоран. Било како било, неопходна помоћ ПО у јухшој Србији јз и овом приликом изостала. То сз неминовно морало одразити на активнст и садзтство одрсда који су се сами развијали на тако важтгој раскрсници на Балкану.

Оза помоћ је била утолико неопходнија, што Буха, члан ПК и овлашћени партијски руководилац, није испољавао спссобнозти за

' В. Глишић, Ко.ч!/кисгЈ(чка *парти'а Југослави'е у Спби'и 194'—1945*, Београд 1975, стр. 192—196; С. Вукмаиоппћ-Тсмгто, *Рсволуци~а која тс-че* — мсмоарм, Бсоград 1971, стр. 229—233; Р. Чолаковлћ, *Записи из ослободилачког рата,* Сарајсво 1948. стр. 18—21.

[4] Д. Кулић, *Од октобг.а до Сутјеске* — монографија о Благоји Николићу — Лесковац 1969, стр. 162—164. (Даље: Д. Кулнћ, к. *д., Монографија Николић.*

[5] Архив СрЗије, БиЗлиотека, Сећања Сретена Жујовића бр. 36/13018.

[6] *Зборник докумсиата и података о народно-ослободилачком рату југосливенских г.арода,* т. 1/20 док. бр. 25 (Писмо Тита ПК СрЗије од 19. X 1941. (даљс: 35. НОР).

[7] *ОзЊђоЛИаШ та(,* кн>. I, стр. 116—127.

решавање војничких задатака. Из расположиве документације види се да он није никада (од августа 1941. до маја 1942) обишао ни један одред ни територију југоисточне Србије.

Помсћ коју су пружали Сретен Младеновић-Мика, за одреде нишког округа, и Драги Стаменковић, за одреде лесковачког округа, није била довољна да би решавала главне војничке проблеме: организацију ПО, њихово оспособљавање за акције већих обима, садејство међу њима као и организацију обавештајне служЗе, исхрану и др. Штабови одреда је требало да, кроз сзоја искуства, сами дођу до сазнања о начинима за решавање акутних проблема одреда.

Према томе, у периоду када је смерницама са саветовања пружена неопходна помоћ у решавању горућих проблема у јачању и учвршћивању ПО као главних носилаца НОБ-а, те смзрнице нису ни стигле до одреда у југоисточној Србији. Осим тога, улога Главног штаба је постајала све важнија у руковођењу одредима, када је требало прећи у вишу фазу организације, када долази до првих непријатељских акција на ликвидирању НОП-а. У тако важном периоду за НОП, партизански одреди југоисточнг Србије били су ван утицаја Главног штаба Србије.

Одсуство руковођсња одредима од Главног штаба Србије, донекле је надокнађивао ПК својим писмима.[8] Стање НОБ-а у Србији погоршало сг одласком неких чланова ПК из Београда, као и хапшсњсм Вукице Митровић и Милана Матејевића-Мшпе. Почетком октобра 1941. у Бсограду је остао само секретар ПК Бтаготг Нешковић, једини који је имао везе са ОК и ПО југоисточне Србије, па је сав терет руково';ења НОБ-ом у овом рејону пао на њега О тачо важном Саветовању у Столицама ни ПК није ништа прснео ОК и ПО југсисточне Србије. ПК је упозорио ОК и Буху на почетак непријатељских „казнених експедиција", што значи о непријатељској офанзиви на слободну територију западне Србије и Шумадијо.[9]

На терену Ниша, Лссковца, Прокупља, Врања и Пирота. као што ***ско*** раније изнели, Саш у овом периоду партизански одреди почоли су свој усгтон. То значи да су на почетку прво непријатољскс офанзиве у Србији на слободну територију Шумадије и западче Србије почсли да стварају нсву слободну торитсриЈу у југоисточној Србији.

ПК је, још од августа, захтовао да сг фзрмирају окружчи штабови како би со ОК бавили партијско-политичким задацима.[10] Буха то није спровео. ПК је због тога био приморан да понозо упозори на тај проблом само после два месеца. и то баш накоч Савотовања у Столицама 8. октобра 1941. године. ПК у истом писму ОК Ниша пишо: „Јсдан штаб за одрсдо ваше тсриторије био би пожсљан и поред раштрканости. Сн би био уз један од одреда."[11]

Као што со види, партизански одреди у југоисточној Србији су после Саветовања у Столицама били без икакве писмене и непо-

[9] 36. НОР, *т. 1/1* док. бр. 96, 1/2 док. бр. 64 и 85; 1/20 док. бр. 1, 7 и 22; IX/1 док. бр. 1 и 3; В. Глишић н. д., 230.

• 36. НОР, т. I 20 док. бр. 22.

[10] Исто, т. 1X/1 док. бр. 3 (Писмо ОК Ниш од 21. VIII 1941.).

[11] Исто, т. 1/20 док. бр. 22.

средне помоћи Главног штаба НОПО Србије. Помоћ која је долазила од ПК путем писама била је једина и корисна помоћ, иако недовољна.

Колико су партизански одреди били усамљени, говори податак да они нису, од свог формирања па до краја 1941, то значи за 5 мзсеци, поднели ни један извештај Главном штабу Србије, нити су за то време од њега примили и једно наређење, сем Билтена бр. 1. Штаб Бабичког одреда поднео је свој први извештај, и то ПК Србије, 15. I 1942. године. У њему износи стање и акције Одреда од образовања до 15. I 1942. године.[12]

Сам податак показује под каквим су се условима развијали ови одреди. За успешно извршавање задатака у рату свака једикмца мора бити бар повремено у вези са штабом који њоме руководи. Овде тога нема и неће га бити све до јуна 1942, када се Јастребачки ПО повезује с Главним штабом, односно када извршава наређења Мирка Томића, члана ПК, који је у име Главног штаба руководио одредима у Србији.[13]

Извештаје о акцијама партизанских одреда ОК су слали Бухи, односно ПК Србије. Ти извештаји нису обухватали све проблеме, односно били су непотпуни. Већина извештаја није садржавала ни састав штабова, због чега је ПК био присиљен да захтева потпуније извештаје о ПО. Али ни штабови одреда нису извршавали своје обавезе које је постављао Главни штаб НОПО Југославије, однос::о нису се равнали према упутствима из Билтена бр. 1, јер су по њима били обавезни да подносе своје извештаје.[14]

ЦК КПЈ је већ у периоду дејства окупатора против слободне територије сугерирао ПК Србије да образује повереништво ПК у рејону југоисточне Србије (Ниш—Лесковац). И овај покушај помоћи (од 19. X 1941) ОК и ПО у југоисточној Србији пропао је, пошто је већина чланова ПК Србије по изласку на слободну територију била захваћена офанзивом и тиме онемогућена да реализује захтев генералног секретара ЦК КПЈ.[15]

Тако су одреди југоисточне Србије, уз помоћ дела ПК Србије који се налазио у Београду, и непосредно руковођени од ОК, у пориоду прве непријатељске офанзиве отпочели и створили доста солидну слободну територију и јаке ПО, што је имало велики значај за сталан континуитет НОБ-а у Србији.

ОБРАЗОВАЊЕ ЈАБЛАНИЧКОГ РО И СТЧА^ЛЊЕ ЈЕТГИНСТВЕНЕ СЛОБОДНЕ ТЕРИТОРИЈЕ НАКОН ОСЛОБОЗЕЊА ЛЕБАНА

Напред смо навели све узроке закашњавања развоја НОБ-а у југоисточној Србији.

Као што је већ речено, Кукавички и Бабички одред. а касчије и Топлички, предузели су акције већег обима управо у време када је

[15] Исто, т. 1/1 док. бр. 94.
[13] Исто, т. 1/4 док. бр. 3, 4, 5 и 7.
[14] Исто, т. 1/20 док. бр. 22 и И/1 (Билтен Главног штаба НОПО од 10. VIII

[15] 36. НОР, т. *1/20 док.* бр. 25.

немачки генерал пешадије Франц Беме (Гапг В5те) добио задатак да ликвидира устанак у Србији.[10] Ослобођење Власотинца и Прокупља, иако нису задржани, створило је нову устаничку атмосфзру у" југоисточној Србији у периоду када генерал Беме већ предузима озбиљне нападе на слободну територију, на Мачву, Подриње и у области Колубаре.[17] У томе и јесте специфичност улоге југоисточне Србије у НОБ-у 1941—1944. године — тј. ствара се нова слободна територија управо када се гуши стара слободна територија.[18]

С друге стране ПО у југоисточној Србији су допринели да генерал Беме није извршио задатак — обезбеђење комуникације Ста-лаћ—Ниш—Скопје. Он је повукао своје снаге из Ниша и Прокупља,[19] осим по једне чете 920. батаљона за обезбеђење (Ландесшицен) у Нишу, Лесковцу и Крушевцу.[20] Осим ових окупаторских снага на обезбеђењу пруге Бела Паланка—Ниш—Лесковац—Грделица налазиле су се само слабе снаге бугарске армије.[21] Оне чак нису биле довољне за обезбеђење пруге.

Као што смо раније навели, активност ПО југоисточне Србије углавном настаје почетком септембра 1941, а особито после писма ПК Србије од 8. X 1941. После другог напада на Вучје 23. IX 1941. године створена је слободна територија Поречје у захвату планина Кукавица — пруга Грделица—Лесковац, комуникације Лесковац—Лебане—Оруглица.[22] Ликвидацијом општинских управа у Поречју и према Грделици, као окупаторских пунктова за пљачку народа,[23] ова слободна територија постаје база НОП-а у лесковачком округу. С ове територије ОК Лесковца, преко штаба одреда на Кукавици, развија војничку и политичку делатност на читавој територији округа.

Нападом на Власотинце (1. X 1941) и учешћем у нападу на Прокупље (9. X) одред на Кукавици ствара устаничку атмосферу у рзјону Лесковца, а Топлички одред након ослобођења Прокупља и разбијања четника Косте Пећанца на Пасјачи и Видојевици (11—14. X) ствара такву ситуацију у Топлици и на Јастрепцу. Окупатор у овом периоду евидентира наглу активност ПО у југоисточној Србији,[24] али нема снаге да се обрачуна с њима, па препушта Недићу и Пећанцу да се они са својим снагама (жандармима и четницима) супротставе партизанима. Према оцени немачког окупатооа Недићеве и Пећанчеве снаге се успешно носе с партизанима.[25] Вероватно сз ови извештаји заснивају на извештајима о повратку окупатора у Сокобању[26] и упаду четника војводе Пчињског на слободну терито-

" Исто, т. 1/1 док. бр. 154, 158 и 159; исто. XИ/1 док. бр. 155, 162 и 237.

[17] *Оз1оЂо<И1аб кг га1*, књ. I стр. 116—119. 36. НОР, т. XП/1 док. бр. 167.

" 36. НОР, т. *1/1 док.* бр. 154 до 240.

[19] *36.* НОР, г. *XП/1 док.* бр. 180. У септембру је окупатор ради офанзиве у западној Србији повукао 1/737 пеш. пука (1—4 чета) 717. пеш. див. из Прокупља, а из Ниша 670 артиљеријски дивизион од 3 батерије.

[го] 36. НОР, т. *XП/1 док.* бр. 180.

[51] Исто, док. бр. 177.

" С. Николић, *Лесковачки НОП одред,* Лесковац 1975, стр. 134—136.

[53] 36. НОР, т. *1/21 док.* бр. 6 и 7.

[54] Исто, т. XП/1 док. бр. 149 (Немачки извештај од 13. IX 1941.).

[и] Исто, т. 1/1 док. бр. 160 стр. 432.

[28] Исто, т. 1/21 док. бр. 7.

ријуВучја крајем октобра 1941. године. Сокобању је непријатељ задржао у својим рукама. Пчињском је нанет тежак пораз и протеран је са слободне територије Поречја.[27]

ОК Лесковца и штаб Одреда на Кукавици у међувремену доносе одлуку о преласку у офанзивније акције против окупатора и стварању слободне територије. У вези с том одлуком врши се реорганизација Одреда на Кукавици. Осим већ формираног Бабичког одреда крајем септембра 1941, о коме смо већ говорили, сада се формирају још два одреда: Врањски, као обнова одреда и НОБ-а на територији Врања прско демаркационе линије, о чему ћемо касније нешто више рећи, и Јабланички за територију горње Јабланице, Радана и Пусте реке (јабланички срез).[28]

Средином октобра 1941. године, после повратка једног дела Одреда на Кукавицу из напада на Прокупље, издваја се један део од око 25—30 бораца и шаље у горњу Јабланицу. Међу овим борцима било је и Врањанаца (једна десетина Врањског одреда који је још 23. IX 1941. године прешао на Кукавицу и ушао у састав овог одреда). У селу Реткоцеру — махала Спонци, формиран је Јабланички одред.[29] За команданта овог одреда одређен је дотадашњи командант на Кукавици Милош Манојловић, за политичког комесара Милија Радовановић, интендант одреда на Кукавици, за заменика команданта Васа Смајевић. члан ОК Лесковца, за заменика политичког комесара Владимир Букелић, поп-Мића, а за омладинског руководиоца Радован Ковачевић.

Интересантно је забележити да Јабланички ПО при формирању није одмах пришао ликвидацији општинских управа у Си^ерини и Тулару, како је то било тражено, поготово што тамо није било окупаторских снага већ су само ту територију држали четници Косте Пећанца. Своју политичку активност Јабланички одред оријентише према доњој Јабланици и Радану. У Пустој реци је већ тада деловао Бабички одред.

У првом нападу на четнике у Пустој реци, 9. октобра 1941. године, који су извршили скојевци из Лесковца и месне десетине, тзшко је рањен Жика Илић-Жути — касније умро од задобијених рана — под чијим је руководством напад изведен.[30] Взроватно је ОК након овога, ради чишћења Пусте реке од четника, наредио долазак Бабичког одреда у тај рејон.

После успешно изведене акције на прузи Печењевац—Лесковац 16. X 1941. године, када је превртнут воз с вагонима БДЖ (Бугарске државне железнице),[31] то значи на самом почетку прве непријатељ-

[17] **Исто, т. XII док. бр. 231; исто, т. 1/21 док. бр. 7 и С. Николић, *н.* д.. стр. 115.**

[14] **М. Перовић, *Лужпа Србиʹа,* Београд 1961, стр. 56 и 121; Д. Туровић, *Гајтан у НОБ,* хроника, Београд 1975, стр. 161—162.**

[!в] **.Архив Србије, *Мемоарска грађа* за округ *Лесковац* бо. 37 (Изјава Васе Смајевића (даље: А.С. М'ОК, Лесковац). Гојко Драшковић погинуо 3. XII 1941. године као заменик команданта одреда.**

[J0] **С. Николић, *н. д.,* стр. 179—180 и 246; Д. Кулић, *Бабички партизански* одред, Ниш 1961, стр. 21.**

« **36. *НОР, т. 1/21 док.* бр. 7.**

ске офанзиве, Бабички одред напада на четнике и општину у Косанчићу." Том приликом заплењено је 5 вагона жита, које је подељено народу. После тога Бабички одред наставља с ликвидацијом општина у Пустој реци уз одржавање политичких зборова.[м] Овим акцијама, Пуста река је за кратко време постала друга слоодна територија у рејону Лесковца и нова база НОП-а. Брзо и успешно стварање нове базе НОП-а постигнуто је јер је КПЈ у овом делу имала јака упоришта, а утицај на народ чак још из 1921. године.[г4]

Без обзира на то што је у Пустој реци окупаторску власт ликвидирана, у њој је постојао организован Пусторечки четнички одред Милорада Перовића, ранијег посланика. Он, заједно с Драговићима (Милутином, Милошем и Јованом, Алексом Марковићем-Туларе, Милисавом Булатовићем-Брвеник, Петром Лукићем, као и с Максимом Ђуровићем, Ђуром Перовићем, Михајлом Арсићем и др.) 19. X 1941. године концентрацијом четника око Лебана присиљава Крсту Михајловића, војводу Јабланичког четничког одреда, да напусти Лебане.[35] у коме је био од септембра као окупаторски слуга. Ово се дешава баш када Бабички одред упада у Пусту реку.

Драговићи, Ђуро Перовић и Милорад Перовић преузели су окупаторску улогу у Лебану, Бојнику, Медвеђи и др. Четници ће из Пусте реке нестати тек 22. XI 1941. када Бабички одред буде ликвидирао њиховог војводу Милорада Перовића.[30]

Топлички ПО, се после пораза Косте Пећанца на Пасјачи и Видојевици 11—14. X 1941, омасзвљава и ствара слободну територију у Топлици[37] која се надовезује на слободну територију Пустз рзке. На овој територији сукоби са четницима Костз Пећанца трају охо Топлице од 11. X 1941. Након 23. X Топлички ПО има доминирајућу улогу, чиме се слободна територија проширује све до Јастрепца.[88]

У периоду успешног развоја НОБ-а, стварања слободчих територија, на левој обали Јужне Мораве од Јастрепца, до Кукавице нашла су се четири одреда: Топлички, Бабички, Кукавички и Јабланички. У ово време долази и до реорганизације у Точличком одреду, у коме се формиоа још јсдна, трећа, косаничка чзта. Свака чета има по 50 бораца (Пасјачка, Јастребачка и Косаничка).[29]

Исто тако по одвајању Јабланичког и Врањског пододоеда и одред на Кукавици се реорганизује. У њему се формирају три чете:

[55] **36. НОР, т. 1/21 док. бр. 7; Д. Кулић, *Бабички ПО,* стр. 22; А.С. МОК, Лесковац бр. 34.**

[и] **А.С. М'ОК Лесковац бр. 34.**

["] **Н. Динић из Пусте реке је 1921. године изабран на листи КПЈ за народног посланика. а у НОБ био врло активан припадник НОП-а.**

["] **Д. Туровић, *н. д.,* стр. 140—142.**

[*•] **С. Николић, *н.д.,* стр. 95; Д. Кулић, *Бабички ПО,* стр. 22—23 и А.С. М'ОК. Лесковац бр. 34.**

["] ***Св.* Савковић, *Топлица у НОБ, 1041—1942.* рукопис, стр. 80 (После ликвидацмје четничхог војводе Вујсића у Цигољу 23. X 1941. г. Топлица постаје слоЗодна територија — Јастребац, Доорич, Пасјача и Видојевица сем Прокупља и Блаца).**

[*ч] **36. *НОР, т. 1/2 док.* бр. 58 (документ К. Пећанца објављен у Прогласу штаба Топличког одреда окто5ра 1941).**

["] **Св. Савковић, к. д., стр. 82.**

прва, друга и трећа, с одређеним рејоном дејства, са око 200 бораца.[40] Јабланички и Бабички одред били су састављени од десетина, Јабланички са око 50 бораца[41] и Бабички такође са 50 бораца.[42]

У то време у рејону Сокобање и Ражња деловао је Озренски одред са 50 бораца, а у рејон Сврљига и Беле Паланке Сврљишки одред, такође са око 50 бораца. На Бабичкој гори делује једна десетина Бабичког одреда која је дошла после преласка Бабичког ПО на леву обалу Јужне Мораве. Као што се види, главне снаге ПО југоисточне Србије концентрисане су на левој обали Јужне Мораве. Ту се налазе и главне снаге четника Косте Пећанца.

Постављало се питање обрачуна са четницима као слугама окупатора. С једне стране било је неопходно извршити диференцијацију преговорима, а с друге разбити их војнички. ОК Лесковца и Ниша користе један и други метод. По доласку Јабланичког одреда на Радан и Бабичког одреда у Пусту реку, а главне снаге Топличког на Пасјачу, били су створени услови за напад на четнике који директно служе окупатору. Зато је и одлучено да се претходно нападне Лебане — и из њега протерају Драговићи — као најјаче упориште четника Косте Пећанца и Недића у овом рејону. Будући да је требало напасти једновремено и Медвеђу, то ОК тражи садејство Топличког одреда.[43]

У вези с таквим плановима ОК оријентише и Кукавички партизански одред на напад на Власотинце, како би се убрзао развој НОБ-а и одреда на десној обали Јужне Мораве од Власотинца до Бабичке горе. Ради извршења тог задатка штаб упућује у рејон Власотинца Владу Ђорђевића, политичког комесара, и Бранка Јовановића-Корчагина, заменика команданта Кукавичког одреда. На путу за Власотинце код села Тулова они наилазе на бугарску војску и обојица гину заједно с Драгољубом Живковићем.[44]

Два дана пре тога десетина Кукавичког одреда која је деловала у рејон Власотинца сукобила се 4. XI с бугарским окупаторским војницима граничарима код села Јастрепца. У тој борби убијена су четири бугарска војника.[45] Овај други сукоб партизана у рејону Лесковца (узнемирио је чак и бугарску владу. Цар Борис је преко команде града у Софији захтевао од Фелдекоманде у Нишу да се за погибију 6 бугарских војника као „одмазда стреља 600 Срба, у противном да ће бугарска војска умарширати на српску окупирану територију."[40]

Иако су немачке команде уложиле оштар протест, бугарска влада је ипак спровела своју претњу 5. новембра, тј. сутрадан по погибији

[40] С. Николић, *н.д.,* стр. 112—114.

[41] М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 37.

[45] Д. Кулић, *Бабички ПО,* стр. 28 и А.С. М'ОК, Лесковац бр. 34.

[4J] Д. Кулић, *Бабички ПО,* стр. 23—27; АС. М'ОК Лесковац бр. 37; С. Николић, *н. д.,* стр. 132—134; Д. Туровић, н. *д.,* стр. 174—175.

[44] С. Николић, н. *д.,* стр. 124 (Из ове групе преживео је само Светислав Стојановић, студент технике, сада генерал-мајор ЈНА).

[45] 36. *НОР, т. XII/1 док.* бр. 231 (Извештај команданта Србије од 9. XI 1941).

[44] Исто.

бугарских војника. Она из рејона Владичиног Хана упућује једну чету до 200 војника преко демаркационе линије у села Чукљеник и Тулово. Ту су чланови штаба Кукавичког одреда и наишли на њих. Након овог сукоба, као одмазда за погинуле војнике код села Јастрепца, бугарска окупаторска јединица под командом мајора Апостолова, команданта граничног батаљона из Владичиног Хана, пострељала је преко 25 људи у селу Тулову.[47] Овакав развој догађаја онемогућио је напад на Власотинце почетком новембра. Он је одложен за крај новембра 1941. године.

Али су зато припреме за напад на Лебане текле по плану, а доведен је и део Топличког одреда с Пасјаче.

На Радану, Кујовића ливадама, између 3. и 5. XI 1941. године концентрисана су три одреда: Бабички, Топлички и Јабланички у јачини преко 250 бораца. Ноћу 7/8. XI 1941. године, на дан Октобарске револуције, ослобођени су Лебане и Медвеђа.[48] Ослобођење Лебана и Медвеђе, као и рудника Леце, претворило сз у општи народни устанак. Све месне десетине на терену Пусте реке, доње Јабланице и Поречја активно се укључују у борбу.[49] Покушаји окупатора да својим расположивим снагама — једна чета (5) 920. батаљона и четничко-недићевске снаге — поврати Лебане нису успели. У борбама до 11. XI 1941. године окупатор и четници, претрпевши губитке, одустали су од даљих напада, поготову после погибије крајскомандanта из Лесковца мајора Ренера (Кеппег).[50] После ових борби створена је велика непрекидна слободна територија од Кукавице до Пасјаче, која се пружала до саме ивице града Лесковца и пруге Грделица—Брестовац. Створени су услови за успешна дејства на прузи, а, исто тако, и за ликвидацију четништва у горњој Јабланици, Оруглици и Косаници.

Окружни комитет Лесковца је заједно са штабом Одреда на Кукавици (Вукадин Блечић-Вујадин, командант, Борко Цекић, а партијског руководиоца Лепосаве Стаменковић-Ленке)[51] после ислада војводе Јордана Кимића који је заробио партизане, одлучио да се с овим обрачуна. Почетком новембра 1941. године Оруглица је нападнута и сам Јордан Кимић заједно са 20 четника заробљен. Суђено му је као сараднику окупатора, јавно, пред народом.[52] Али штаб Одреда,

[47] С. Николић, *н. д.,* стр. 123 и 125 (Према мишљењу Николића одмазда бугарских јединица извршена је због преласка два бугарска војника на страну НОПЈ, а не за погинуле код Власотинца. То потврђује и место одмазде у селу Тулову, где су бугарски војници и пришли ПО. Ова два војника, бугарски окупатор је немачком штабу у Нишу приказао као погинуле).

[48] М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 121—123; А.С. М'ОК, Лесковац бр. 37.

[48] Исто.

[50] Архив Војноисторијског института, Београд, микрофилм, Вашингтон, ролна 501, филм 246, снимак 611-8 (даље: А, УН-Н-Т-501, 246, 611-8). У неким до сада издатим публикацијама тврди се да је ту попгауо мајор Кениг извршилац злочина у Крагујевцу (М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 122; С. Николић, *н. д.,* стр. 133 и др.).

[51] С. Николић, *н. д.,* стр. 143—145; *Лесковачки зборник* бр. VI, 1966, стр. 74; *Лесковачки зборник* бр. XVI, стр. 134; А С. М'ОК. Лесковац бр. 43.

[52] Лесковачки зборник бр. VI за 1966. годину.

круто схвативши директиву о преговорима са четницима, Кимића и после осуде на смрт ослобаћа и прихвата са њим споразум. Пропуст да се Јордан Кимић ликвидира и после многих ранијих преговора и споразума са њим показаће се фаталним у периоду непријатељских офанзива на одреде.[53] Не само то, него ће Оруглица постати најјаче упориште контрареволуције све до маја 1944. године.[54]

Правилна оријентација ОК на претварање четничких крајева у партизанску слободну територију онемогућена је не само несналажењем Одреда на Кукавици него и руководства Јабланичког одреда. Колебљивост четничких војвода у горњој Јабланици после ослобођења Лебана и Медвеђе није искоришћена. Преговорима се успело да Максим Ђуровић и Михајло Арсић пређу на страну НОП-а, али је огромна већина и даље одбијала ма какву сарадњу с НОП-ом.[55] У таквим условима одреди не предузимају нападе да ликвидирају поколебане војводе горње Јабланице и да претворе ту територију у своју најчвршћу базу, јер и географски услови и демаркациона линија то омогућују. Шанса да се зада поражавајући удар глазчим снагама четника у том рејону, док су снаге окупатора и Нодића биле слабе у југоисточној Србији, пропуштена је па ће и због тога НОП доживљавати велику кризу у 1942. години.

Штаб Јабланичког одреда, у одушевљењу због успеха око Лебана. тежио је да по сваку цену брани Лебане, а тиме је и прешао на фронталну одбрану. Везивањем великог броја бооаца из Јабланичког одреда и месних десстина преко месец дана (тачно 40), и то противу слабих снага непријатеља, пропуштена је велика могућност удара по прузи Грделице—Лесковац—Дољевац—Ниш и Ниш—Сталаћ. Оно чега се окупатор највише плашио (прекид саобраћаја)[56] није се десило, иако је ПК још 8. октобра 1941. године[57] наредио да се одмах пређе на те акције.

[м] **С. Николић, *н. д.,* стр. 154—155 (Лесковачко-кукавички одред у периоду напада недићсваца и љотићеваца на његову слоЗодну територију био је присиљен да се повуче у Јабланицу и Пусту реку, јер је Кимић, четнички војвода с Оруглице, садејствовао с недићевцима и тако онемогућио Одреду да се задржи ка Кукавици. То је било пресудно за судоину Кукавичког одреда).**

[м] **Ж. Николић-Брка, *22 дивизија,* Београд 1972, стр. 113—121 (Четнике К. Пећанца преобраћене у чстнике ДМ, тек су 26. маја 1944. године ликвидирале и протерале с Оруглице 22. и 21. дивизија НОВ).**

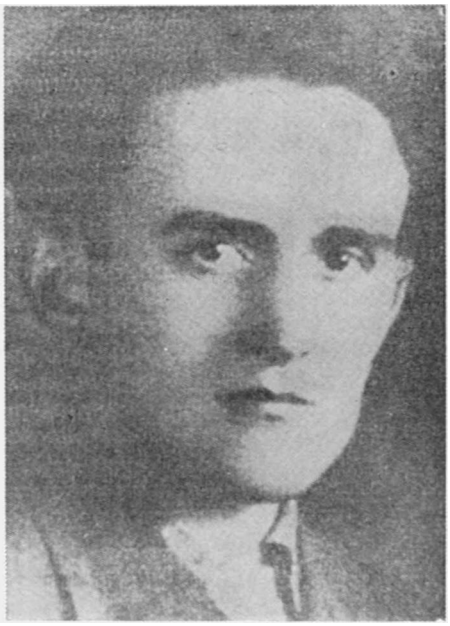
[55] ***Лсковачки зборник*** **бр. XVI, 1976, стр. 127—133; Д. Туровић, *н. д.,* стр. 169; А.С. М'ОК. Лесковац бр. 34 и 37 (Међу најокорелије војводе спадали су: Јордан Кимић, Сава Миловановић, Милосав Булатовић, Владимир Граовић, Милорад Перовић, Душан Бублички, Мика Поповић поп. Алекса Марковић, Илија Николић-Бувски, Ђура Перовић, касније командант XI ЈБотићевог одреда у Лебан> и други).**

[5]« **36. НОР. т. *XII/1 док.* бр. 154.**

[57] **36. НОР, *т. 1/2 док.* бр. 22.**

Милија **РадовановиН, политички** *комесар Јабланичког ПО од октобра 1941. до краја марта 1942. године*

Васа Смајевић., **члан** *ОК Лесковца и заменик политичког комесара Јабланичког ПО од октобра 1941. године до краја марта 1942. године*

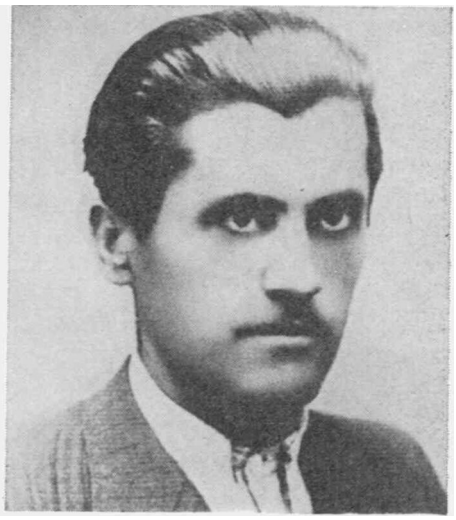
Бошко Крстић, заменик команданта Јабланичког ПО од фебруара до краја марта 1942. године

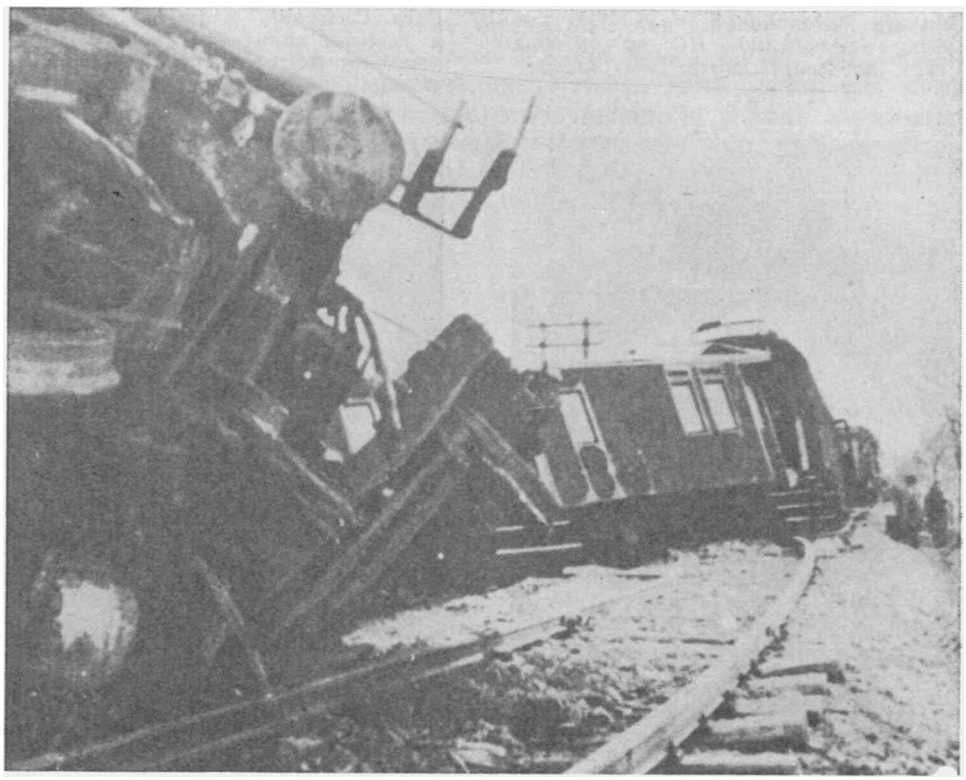
Гојко Драшковић, заменик команданта Јабланичког ПО, **погинип** *3 XII 1941. године*

Милоје Закић-Блихер, командант Расинског ПО до погибије 22. II 1942.

Десимир Јововић-Чича, политички комесар Расинског ПО до јануара 1943. године

Превернута композиција воза на прузи између Грделице и Лесковца, новембра 1941. године

Официри бугарске окупаторске војске с четницима Косте Пећанца и недићевцима на железничкој станици у Лесковцу, 1942. године

Група бугарских окупаторских војника у југоисточној Србији почетком 1942. гогдине у припреми за акциЈу против партизана

ДЕЈСТВА ПО КОМУНИКАЦИЈИ (ПРУЗИ) НИШ—ПИРОТ, НИШ—СТАЛАЋ И НИШ—ГРДЕЛИЦА—РИСТОВАЦ ОКТОБАР—ДЕЦЕМБАР 1941. ГОДИНЕ

За окупатора је од посебне важности била комуникација Београд—Ниш—Солун, и Ниш—Софија. Нишко раскршће је за операције немачких снага из Бугарске на СССР и за снаге на афричком фронту било стратегијски веома важно. Окупатор је у вези с тим и предузимао одговарајуће мере. Колика је важност ове пруге за Немачку говоре подаци из многих наређења.[58] Из извештаја команданта Србије и команданта Југоистока види се да се том питању даје посебно место у вези с обезбеђењем снабдевања снага Вермахта и извлачења сировина за ратну привреду немачког Рајха.[59]

Приликом одређивања задатака генералу Бемеу ради гушења устанка у Србији, међу првим задацима дато је и обезбеђење саобраћаја на прузи Београд—Ниш—Грделица и Ниш—Бела Паланка.[00]

Према томе и ПО у југоисточној Србији је тај задатак требало тако да схвате. Према документима је јасно да је то тако и прихваћено, што се види из писма Бухе и ОК Лесковца о одређивању места за формирање одреда на планини Кукавици.[61] На жалост ти задаци су запостављени, без обзира што се у свим прогласима и директивама постављају.[62] ПК Србије је увидео тај недостатак код Јастребачког одреда па је зато и реаговао оштро и замерао Бухи и ОК Ниша и Лесковца почетком августа 1941. године.[63] Неоформљеност штабова одреда (на Кукавици до средине септембра, у Топличком до прве половине септембра) утицала је да ти задаци нису схваћени као прворазредни, па је главна ангажованост ПО била на политичком раду по селима.[64]

На ово упозорење међу првим је реаговао Сврљишки ПО, који је ноћу 12/13. X 1941. године прекинуо пругу између Ц->вене Реке и Беле Паланке.[05] Убрзо за њим реагује и Бабички ПО. Он при прелазу за Пусту реку преврће војни воз између Печењевца и Лесковца, при чему окупатор има осетне губитке у људству и материјалу.[66] Кукавички ПО почиње свој низ напада на пругу 24. X 1941. године.[67] Озренски ПО такође врши акције на прузи Ниш—Сталаћ код Алексинца.[68] Истовремено се изводе акције и на прузи Ниш—Зајечар.[69] После ових напада на пругу окупатор је узнемирен, али не сматра да је саобраћај угрожен, јер тече нормално „изузев појединих краћих

[55] 36. НОР, *т. XII/1 док.* бр. 155, 162, 177 и 237.

[5"] Исто, док. бр. 294.

[в0] Исто, док. бр. 177 и 237.

" Исто, т. 1/20 док. бр. 1 (Писмо Бухе ПК од 25. VII 1941).

[02] Исто, т. 1/1 (Прогласи ЦК КПЈ и ПК Ср5ије).

" Исто, т. 1X/1 док. бр. 1 (Писмо ПК ОК Ниша и Лесковца од 10. VIII 1941).

•[4] Исто, т. 1/20 док. бр. 22.

•5 Исто, т. 1/21 док. бр. 7.

" Исто.

«' Исто и т. XИ/1 док. бр. 260, 261 и 262.

36. НОР, *т. I/21 док.* бр. 7.

" Исто.

прекида".[70] У новембру ће, међутим, променити мишљење о стању саобраћаја. Из Ратног дневника Војно-управног штаба за Југоисток — начелника пуковиника Браумилера (ВгаитиПег) за октобар види се: „Главна железничка пруга Београд—Ниш—Скопље могла је тако да се осигура, да су пролазни прекиди износили само 1/2 дана".[71] У извршгајима окупатора од новембра среће се: „Саботаже на прузи Ниш—Бела Паланка и Ниш—Врање све чешће".[72] Не само то него је окупатор на основи делатности ПО, ликвидације општина, борбе код Лебана и акција на пругу око Ниша оценио да се врше припреме за напад на сам град Ниш.[;a] Овакву ситуацију вероватно су створиле акције на прузи између Лесковца и Грдзлице које је систематски изводила 2. чета Кукавичког одреда с Кукавице,[74] као и напади осталих одреда око Ниша у новембру 1941. године.

Ова чета извршила је акције: 2, 8, 17, 26. и 28. XI 1941. на деоници Лесковац—Грделица.[75] Ту је дошло до превртања војно-транспортних возова, брзих возова (бр. 966) и других. Овим акцијама је озбиљно угрожена саобраћајница на главној прузи. У то време Јабланички одред није извршио ни једну акцију на прузи, а Бабичком одреду, и ако је од почетка новембра 1941. године покушавао да то чини, није полазило за руком. Једини успех у том периоду је превртање блиндираног воза 29. XI 1941. године.[70]

Сврљишки и Озренски ПО су такође у овом периоду вчшили акције на прузи Ниш—Бела Паланка (Сићево и Црвена Река) (Ниш—Сталаћ—Алексинац).[77] Нема података да је у овом месгцу Точлички одред вршио неке акције на прузи Брестовац—Ниш, Ниш—Сталаћ као и на прузи Дољевац—Прокупље—Приштина.

Колико је окупатор раније потцењивао дејства ПО у југоисточној Србији, говори податак да је пругу Ниш—Бсла Паланка и Ниш—Грделица обезбеђивала слаба јединица бугарске армије.[78] Почетак акција на прузи у октобру присиљава окупатора да моли бугарско Министарство рата за појачање снага за обезбеђење пруге југоисточне Србије. На основи овог захтева почетком новембра на речену деоницу стижу два етапна-стражарска батаљона.[79] Штаб једног јг у Белој Паланци, а другог у Дољевцу. Акције, пак, у новембру 1941. присиљавају немачког окупатора да тражи нова појачања. У вези с тим стиже 2. пешадијски моторизовани пук, крајем новембра 1941, који је распоређен,[80] — штаб пука с једним моторизовачим батаљо*[т]ом у Нишу, један батаљон у Лесковцу и један у Белој Паланци. По-

[70] **36. НОР, т. *XII/1 док.* бр. 294.**

[71] **Исто, док. бр. 294.**

[75] **Исто, док. бр. 235.**

[75] **Исто, док. бр. 243.**

[7'] **С. Николић, н. д., стр. 120.**

[75] **36. НОР, т. *XII/1 док.* бр. 228, 231, 233, 235, 254; С. Николић, н. д„ стр. 120—121.**

[76] **36. НОР, *т. 1/21 док.* бр. 11.**

[77] **Исто.**

[73] **Исто, т. XH/1 док. бр. 177 и 218.**

[7"] **Исто, док. бр. 235 и 250.**

[80] **Исто, док. бр. 250 и 266.**

четком децембра 1941. године нашло се у овом рејону 5 бугарских батаљона, што је у многоме појачало обезбеђење пруге, а тиме отежавало акције.

Немачки окупатор је с нестрпљењем дочекао борбену јединицу бугарске армије да би колико-толико олакшао ситуацију на прузи Лесковац—Грделица, а то се види из тога што је неке њене делозе фелдкомандант из Ниша одмах ангажовао (један бугарски батаљон) за напад на слободну територију Одреда на Кукавици, који је највише угрожавао пругу Лесковац—Грделица. Напад је извршен 27. XI 1941. године,[81] ради присиљавања ПО да одустане од вршења акција на прузи. Бугарска војска, као нови окупатор, продрла је до центра слободне територије Вучја, попалила, опљачкала и стрељала недужне људе у селима у која је продрла, али се није смела задржати и преко ноћи на слободној територији.

Колико су акције на главној прузи у новембру угрозиле саоЗраћај, говори и податак да је окупатор и самог Недића, као председника владе, присилио да одржи саветовање у вези с тим и да он лично изда наређење генералу Радовановићу, команданту жандармерије. У свом наређењу поред осталог Недић пише:" ... На првом месту по својој важности долази железнички саобраћај и њему се по сваку цену мора обезбедити нормално функционисање. С обзиром на ово, за његово обезбеђење мора се уложити највећи труд и расположива средства и употребити највећи број добро наоружаног људства".[8]-

Акције на прузи у току новембра па и почетком децембра 1941.[83] нагнале су окупатора да схвати да партизани озбиљно угрожавају главну комуникацију из рејона Лебана, који држе партизани. После изведеног напада на пругу код Брестовца (Јабланички ПО) и Пуковца 10. XII 1941. (Топлички одред) окупатор оцењује да је дошло до „померања партизанских снага из рејона Лебана на железничку пругу Ниш—Лесковац.[84]

Тежећи да осигура стабилан саобраћај на главној комуникацији Ниш—Лесковац, окупатор, после успешно завршене прве офанзивз у Србији, пребацује 2 батаљона 749. пешадијског пука 717. пешадијске дивизије у рејон[8]"' Пуковца, Брестовца и Драшковца ради поновног овладавања Лебаном и потискивања партизана с пруге Ниш—Лесковац. Уз подршку недићеваца, који су у међувремену дошли или формирани у овом рејону, немачки батаљон је заузео Лзбане и Медвеђу и рудник Леце 17. XII 1941.[8а] Овим успехом окупатор је поделио слободну територију на два дела и тиме отежао маневар снага Кукавичког и Јабланичког ПО. Појачаном одбраном пруге бугарске јединице и велики снег с јаком зимом скоро да су онемогућили при-

[81] 36. НОР, г. *1/1 док.* бр. 268, 293 и 296.

[85] Исто, т. 1/21 док. бр. 10.

[85] Исто, док. бр. 12. (У ово време извршено је само неколико напада на пругу: Нишавски ПО 1. XII 1941. год. код Црвене реке; Јабланички ПО на железничку станицу Брестовац и Топлички ПО на железничку станицу Пуковац, и на пругу Дољевац—Прокупље).

[м] *36. НОР, т. XII/1 док.* бр. 276.

[м] Исто, док. бр. 263.

[м] Исто, док. бр. 268, напомена 4 и бр. 283.

лаз пруги. Овај проблем би се вероватно решио на повољнији начин да Јабланички, Топлички и Кукавички одред нису били донекле присиљени на одбрану слободне територије, о чему ће касније бити речи.

У таквој ситуацији немачки окупатор је дозволио себи да изведе овакав закључак у Ратном дневнику, „Главна пруга Београд—Ниш—Скопље је у току децембра била стално у саобраћају".[87]

Без обзира на стање које је настало, ПО у југоисточној Србији су, у периоду прве непријатељске офанзиве у Србији дали свој допринос. Сем тога они су стварањем нове базе НОП-а у потпуности пореметили планове окупатора у ликвидацији устанка, односно НОП-а у Србији.

Немачки окупатор је био свестан ситуације која је настала у рејону Ниша, што се види из његових извештаја у којима стално потенцира да се „напади банди у рејону Ниша појачавају".[88] Без обзира на све то, он је био немоћан да ишта предузме. Није имао снага које би ангажовао у овом рејону, па је то омогућило ПО, уз све њихове слабости, не само да очувају слободну територију на левој обали Мораве него и да створе нову на десној обали Јужне Мораве и десној обали Нишаве у току децембра 1941. и јануара 1942. године.

Ситуација која ће се развити у децембру присилиће немачке команданте да признају да се у рејону Ниша налази велика слободна територија, која угрожава интересе Немачке и показује да устанак није угушен.[89] Не само то него је, с ослонцем на ову територију, ОК Лесковца покушао да у рејону Врања обнови Врањски ПО и развијао НОБ, вршио акције на прузи и нападе на окупаторске општине.[90]

ПОКУШАЈ ОБНОВЕ НОБ-а И ВРАЊСКОГ ПО НА ТЕРИТОРИЈИ ВРАЊА КРАЈЕМ 1941. ГОДИНЕ

Када се на територији Лесковца разбуктала борба, ОК Лесковца предузима све како би се НОБ развио на целом терену његовог округа. Као што смо напред већ рекли, у том духу формира Јабланички одред за горњу Јабланицу, Радан и Пусту реку. Истовремено је донео одлуку да обнови НОБ преко демаркационе линије у бугарској окупационој зони. На тој територији, после одласка Врањ-

[87] **Исто, док. бр. 294.**

[м] **Исто, док. бр. 177, 218, 228, 231, 233, 237, 243, 248, 249, 254, 259, 261, 264, 266, 267, 271, 275, 276, 280, 282 и 294.**

" 36. НОР, т. *XII/1 док.* бр. *268* и А, VII НАВ-Н-Т-312, 425/8037595-7; 425/8002918-9; НАВ-Н-Т-501, 246/826-30 (Извештај начелника штаба опуномоћеног команданта Србије од 31. XII 1941).

[80] **Пре одласка на терен Врања Сима Погачаревић и Стојан Тројановић учествовали су у нападу на пругу у саставу Кукавичког одреда 21. окто5ра 1941. између "Борђева и Лесковца, ради стицања искуства у овим нападима (по казивању Стојана Тројановића аутору јуна 1976).**

ског ПО на Кукавицу, није било организоване оружане формације, па је рад на развоју НОБ-а пао само на неке чланове КПЈ у Врању[91]

Чеда Стајић-Плави, који је у име МК руководио партијском организацијом и СКОЈ-ем у Врању, одржавао је везу с партијском организацијом у Бујановцу,[92] Прешеву[93] а преко Биљаче са МК Куманова.[94] Стајић је овим организацијама преносио партијски материјал који му је слао ОК Лесковца.

Уз помоћ команданта и политичког комесара Врањског ПО, Стојана Тројановића и Стојадина Пешића, који су остали на терену Врања после одласка њихових бораца у састав одреда на Кукавици, Стајић је формирао илегалне десетине у селу Буштрању, Ратају, Тибужду и др.[95] Осим тога одржавао је везе с активистима у Владичином Хану, Сурдулици и другим местима, ради подршке партизанским одредима преко демаркационе линије. Такав рад омогућио је сакупљање оружја, муниције и другог материјала, који је пренет на Кукавицу,[90] и створена је повољна атмосфера за деловање одреда на врањској територији. У вези с тим донета је одлука да Стојан Тројановић затражи од ОК Лесковца помоћ за развоl НОБ-а и на теречу Врања. Тројановић је дошао на Кукавицу управо у периоду када ОК тежи да обнови одред и оружану борбу на терену Врања. Он је прво упознао штаб Одреда на Кукавици, а посебно Владу Ђорђевића, с могућностима обнове борбе у бугарској окупационој зони. За успешнији развој НОБ-а и Партије нужна је конкретна и непосредна помоћ самог ОК. Како Влада Ђорђевић и штаб Одреда нису могли да реше постављене захтеве, то је Стојан Тројановић на састанку ОК у Лесковцу поднео исцрпан извештај о стању преко демаркационе линије, а посебно о стању партијске организације и спремности народа за подпшку НОБ-у. На овом састанку ОК Лесковца је одлучио да Сима Погачаревић, као члан ОК, уз помоћ Лепосазе Стаменковчћ-Лепше, члана ОК СКОЈ-а, преузме на себе руковођење партијском организацијом и НОБ-ом на терену Врања.[97]

" *Лесковачки зборник* бр. VI, 1966, стр. 130—135; А.С. М'ОК. Врање бр. 1, 3, 16, 20 и 23 (После хапшсња МК у Врању ав-уста 1941. године у овом граду је остао Чеда Стајић-Плави као руководилац. Осим њега од чланова КПЈ био је брачни пар Филаковић са још 7 чланова КПЈ до њиховог одласка у одред).

[п] А.С. М'ОК. Врање бр. 1, 3, 18, 20 и 23. (У Бујановцу су тада били чланови КПЈ: Јопис Јањић-Ђоро, Стојадин Митић и Станко Тасић).

" У Прешеву се та-а налазила ћелија КПЈ од неколико чланова. међу којима су били Алија Краснићи-Аодула, Станко Накић, Селим Селими, Рафајловић, Воја Станковић и др.

[04] Александар Стефановић је пре и после повратка из Кукавичког одреда олпжаг"о всзу са МК Куманова (Према казивању Аце Стефановића аутору марта 1974. г. у Игалу).

[05] А.С. М'ОК. Врање бр. 1, 3, 18, 20 и 23. Илегалне десетине формирао је Чеда Стгјић заједно са Стојгном Тројановићем октобра 1941. (По казивању Стојана Тројановића аутору 6. VI 1976. у Београду).

»• С. Николић, *н.д.,* стр. 22—23; А.С. М'ОК, Врање бр. 1, 3, 18, 20 и 23 и казивгње Стојадина Станковића и Чеде Нешића аутору јуна 1977. Бео~рад. (Октобра 1941. године једна велика количина оружја из Јелашнице, коју је прикупио Милутин "Бурић, пренета је на Кукавицу а касније и у село Требешиња).

" *36. НОР, т. 1/3 док.* бр. 3 и сећања Стојана Тројановића.

Крајем октобра 1941. године Сима Погачаревић је с једном десетином Врањанаца дошао на Крстиловицу изнад самог Врања.[93] Са њим се вратио и Тројановић, који ће са Стојадином Пешићем руководити новим одредом. Осим ових, Погачаревић је са собом повео Александра Стефановића за организациони рад у селу Биљачи и да уз помоћ партијских организација у Прешеву и Бујановцу развија НОБ на том терену, односно да упућује нове борце у одред.[99]

Као искусне партизане с Кукавице Погачаревић је повео чланове КПЈ — Чеду Нешића за терен Владичиног Хана и Сурдулицз,[100] а Драгомира Митровића-Галета као помоћ илегалним десетинама у Буштрању, Ратају и Тибужду.[101]

Оцсњујући да ће Врањски ПО имати боље услове за дејства на десној обали Јужне Мораве с планинских масива Бесне Кобиле, Кључа, Коћуре и Козјака, Погачаревић врши припреме у том духу. Он, по доласку у рејон Врања, захтева од Стојадина Станковића-Ћоре да организује пренос велике количине пушака, пушкомитраљеза, ручних бомби и муниције из села Јелашнице до Тибужда. Једне ноћи 60 окупљених младића пребацило је сво то оружје код Владимира Петровића, члана КПЈ и десетара илегалне десетине у Тибужду.[102]

Средином новембра 1941. године, Погачаревић упућује Стојана Тројановића, команданта одреда, на десну страну Јужне Мораве да испита географске и друге услове за пребацивање Одреда на ту страну. Према тој замисли Одред би имао за базу обронке Бесне КоЗиле и Доганице и из тих би база вршио акције у пчињском и јужноморавском крају.

Стојан Тројановић је на путу за Бабину Пољану заробљен 21. XI у селу Корбевцу због своте небудности.[103] Овим је задат тежак ударац, како НОБ-у тако и Одреду. Тројановић је био од првог дана развоја НОБ-а и Одреда један од најактивнијих припадника НОБ-а и члан КПЈ.

Иако је доживео неуспех на самом почетку об[тт]ове одреда и НОБ-а. Погачаревић не одустаје од своје активчости. Под врло тешким зимским условима он прелази на акције. Планира да оцједчом изврши напад на више објеката и тиме остави утисак на окупатора, па и сам народ, да је у рејону Врања велика снага Одреда. Ово би омогућило брзо омасовљење Одреда, а окупатор би морао с више опрезности да трага за њим. Таква његова процена није била реална, а поготову што је акције вршио илегалним, месним десзтинама.

[98] С. Николић, н. *д.*, стр. 145—147 и сећања Светислава Стојановића-Бизона.

[99] Аца Стефановић је по повратку у село Биљача формирао ћелију КПЈ у саставу: Чеда Стошић, Јаћим Стошић и кандидат Милорад Стошић-Шука. (По казивању Аце Стефановића марта 1974, Игало. аутор).

[ко] Према казивању Чеде Нешића аутору октоЗра 1976. у Београд.

[101] Писмена изјава Стојадина Стошића од јуна 1973. — копија код аутора.

[,ог] Према казивању др Стојадина Станковића аутору 1975. и Спире Петровића јуна 1977. у Београду.

[108] *Лсскоачки зборник* бр. VI, 1966, стр. 40; АС. М'ОК Врање бр. 1, 3, 18 и 23; 1941—1942, *и зг-еЛобепјША ибезтка пчтокпоозЊЂоАМабке* ђогђе Вео§гас1 1975, чланак Ж. Николића-Брке, *УтапјзкГ РО »5*гте *Родабаге^гба«* књ. 14, стр. 173—184) даље: *Ж. Нико.гић-Брка н. ч.,* књ. 14, стр. 173—184).

Буштрањској и Тибушкој илегалној десетини пренето је наређење из Одреда да ноћу 16/17. XII 1941. изврше акцију на општину и полицијску станицу (участак) у Тибужду.[104] С друге стране Погачаревић је планирао да сам напада на општину Ратаје исте ноћи с групом бораца из Одреда и неким члановима КПЈ и СКОЈ-а из Врања.[105]

Напади су извршени како су и наређени, само неуспешно. Илегална десетина, која је нападала полицијску станицу и општину Тибужде није успела, иако је била под командом искусног партизана Драгомира Митровића-Галета, јер се полиција жестоко бранила. Десетина је имала тешко рањеног Радомира Зафировића.[106]

И сам Погачаревић, који је руководио нападом на Ратаје и пругу код Нерадовца, није постигао жељени успех. Полицију није ликвидирао, а и на прузи није постигао већи успех; иако је рашрафио шине, воз није исклизнуо већ је само стао.[107]

Неуспех на прузи онерасположио је Погачаревића, због чега се јадао куриру ПК Македоније при сусрету у Бунушевцу.[108] Неуспех, пак, илегалне десетине на Тибужду унео је неспокојство и колебљивост код припадника НОП-а у овом рејону, што ће имати трагичне последице.

Једновремена акција на више окупаторских објеката узбунила је Врање, а посебно среског начелника и команданта пука Ивана Попова. Тог истог дана, тј. 17. XII 1941. године, окупатор упућује јаке снаге војске и полиције у места у којима су извршене акције. ПрЕи удар окупатора остао је без последица. Похапшене је пустио, али тада долази до издаје. У вези с овом издајом дао је изјаву Стојадин Стошић, политички делегат једне месне десетине из Буштрања, јула 1973. године.[109] Из изјаве ове Стошића не види се потпуно

[104] Према изјави Стојадина Стошића.

[105] АС. М'ОК, Врање бр. 1, 3, 18, 20 и 23 и према сећању Силета Милевског, ондашњег курира ПК Македоније, реченог аутору октобра 1974. у Београду.

[106] Према изјави Стојадина Стошића.

[107] Према сећању Силета Милевског.

[108] Исто

[109] Стојадин Стошић у својој изјави — копија код аутора — торди да је до хапшења и стрељања припадника илегалних месних десетина дошло издајом. С обзиром на то што је он, као припадник — полит. делегат десетине, био у „центру догађаја", како сам каже, та његова тврдња о издаји је прихватљива. Он тврди да је издају извршио десетар Радомир Зафировић кога је отац као рањеног предао Бугарима. Ова пак тврдња супротна је његовој тврдњи датој 1953. у стенографским белешкама (АС. МОК, Врање бр. 20 страна 10). У овој изјави он наводи да је издају извршио Стојан Тројановић, бивши командант Врањског одреда. Стојимо пред дилемом. Којој тврдњи да поклонимо поверење. Ако прихватимо да је Тројановић издајник, зашто он за ових тридесет година није узет на одговорност за тежак ратни злочин — издају 22 припадника НОП-а? Очигледно да је оваква тврдња Стошића неприхватљива. Ооммм тога уочава се у изјави Стошића да он неке чињенице испушта. Нигде није НЕвео да осим њега није ухапшен ни Бора Поповић, који је био у акцији и при првом хапшењу хватан. Даље, неубедљива је тврдња Стошића да је његова болесна нога била разлог да га бугарски кмет не преда полицчји, односно да тражн коња из села да га тако воде на стрељње. То што коњ није довођен био је основни разлог по Стошићу да он остане жив, чак да га бугсрски кмет пусти кући када остале масакрирају.

објашњење догађаја у коме је он активно учествовао, односно, како каже, „био у центру самог догађаја". То нам налаже да се истраживања наставе, како би се установила објективна истина о трагичном догађају децембра 1941. године у селима Тибужду, Ратају и Буштрању, када је окупатор на најзверскији начин побио 22 припадника НОП-а, што је још онда имало тешких последица по Врањски ПО и НОБ у рејону Врања. Док је окупатор вршио масакр над припадницима месних десетина,[110] Сима Погачаревић 20. XII 1941. покушава да се с борцима Одреда пребаци на Кукавицу. Велики снег и јака зима су то онемогућили. Не придржавајући се партизанског начина ратовања — мењати стално место боравка одреда — Погачаревић се враћа у исту земуницу на Доброј води — Крстуловици одакле је пошао. Очигледно је занемарена могућност да окупатор може открити земунице, које нису биле тајна за оближња насеља, па су се борци, уморни, премрзли, сместили у њима.[111]

Према изјави Стошића може се закључити да је он уживао посебан ауторитет код припадника десетине, па и код десетара који је, према неким подацима, био члан КПЈ и активни партизан у Кукавичком одреду. Њему се — и ако због болести није узео учешћа у нападу на окупаторске огплтине — када је настало хагппење обраћа по ноћи десетар „Гале" за савет шта да се ради. Да ли да се предају, „да народ не страда"? Из овог излази да они пре издаје нису били хапшени. Након другог хапшења, када је и по други пут Стошић био одведен у отптину код кмета, и тамо „чекао" коња да га однесе код полиције у Рataje, предају се „Гале" и још један друг. Они се приликом уласка у општину не обраћају бугарском кмету него Стошићу речима: „Ево Дичо, предајемо се да не би народ страдао". По изјави Стошића кмет, сав сретан и задовољан, ову двојицу одмах упућује у Рataje, где су одмах стрељани а Стошић и даље остаје у канцеларији с кметом, који га на молбу једног суседа пушта кући. Овај податак наводи на размишљање да је Стошић у читавом догађају око страдања припадника НОБ-а играо неку улогу. Неприхватљиво је да бугарски окупатор. у таквим околностима у којима се показује више него суров, што се види и из самог начина убијања ухапшених, њему очигледно познатог припадника НОБ-а, кога два пута хапси, пушта кући без икаквих последица.

Осим ових чињеница, које нам дају за право да не поклонимо поверење у тачност изјаве Стошића, као једног из „центра догађаја", јесте и прећуткивање извесних чињеница. Стошић нам ништа не каже о свом одласку у четнике Драже Михајловића и одласку Боре Поповића-Кице, такође поштеђеног стрељања. Они одлазе у четнике управо у периоду када је Козјак-Пчиња постала слободна територија 1943, и када су они, као ранији припадници НОБ-а, имали повољне могућности да дођу у II ЈМПО. Интересатно је да Стошић прећуткује да је Бора Поповић био после стрељања припадника десетина писар у Буштрањској окупатоорској општини, све до њиховог одласка у четнике. Зато се изјава не може прихватити као допринос разјашњавању догађаја око стрељања 1941. г.

[1.0] Списак стрељаних 18 XII 1941: Влада Петровић, Ђорђе и Тома Младеновић, Ђорђе Ристић, Стојадин Трајковић. Јанча Младеновић, Никола Додић, Љубомир Гвозденовић, Денча Петровић, Војислав Митић, Душан Недељковић, Александар Цинић, Радомир Тасић, Војислав Стојковић, Станко и Димитрије Станковић, Трифун Антић, Драгомир Митровић, Воја Стојановић и Спира и Радомир Зафировић.

[1.1] „Лесковачки зборник" бр. 6, 1966, стр. 130—135; С. Николић, к. *д.,* стр. 145—147; АС. МОК Врање бр. 1, 3, 18, 20 и 23. У Врањском одреду тада су се налазили поред Симе Погачаревића и Лепосава Стаменковић-Лепша, члан ОК СКОЈ-а Лесковац, Влада Тасић-Бошњак, Чипра Станковић, Раде Бојковић, Душан Васи.љевић, Станиша Митић, Димитрије Антанасијевић-Луне, Васа Цветковић-Суља, Стојадин Пешић и др.).

Командант бугарског пука, имајући тачне податке о месту боравка Врањског одреда, 21. XII 1941. године, по великом снегу и густој магли, рано ујутро, упућује у напад своју јединицу која опкољава Врањски ПО и наноси му велике губитке.[112]

Без обзира на то што је окупатору пошло за руком да зада тежак пораз НОП-у у овом рејону, он осећа активност његових припадника и после тога, па сталним блокадама жели да нанесе уништавајући удар КПЈ у Врању. У тим рацијама успео је да ухвати Чеду Стајића-Плавог са још двојицом чланова КПЈ организатора и руководилаца акција Партије и СКОЈ-а.[113]

Покушај обнове НОБ-а и Одреда као што се види завршио се поразно. То је ОК Лесковца донело тешкоће, које су захтевале још веће напоре за обнову партијске организације. ОК, у вези с тим, предлаже и тражи сагласност од ПК да одмах упути у Врање као партијског руководиоца Тадију Поповића, инжењера.[114] У међувремену ОК сматра да је нашао повољније решење, па предлаже да се уместо Поповића упути Велимир Манић-Брка, партијски руководилац Бабичког одреда. Са овим се и ПК сложио.[115] До реализације ове одлуке није дошло због испрекиданих веза ОК Лесковца с одредима половином фебруара 1942. године.[116]

Док су на територији Врања наступили тешки моменти за НОБ и Врањски ПО, у рејону Бабичке горе, где учествују и Врањанци, ствара се слободна територија која угрожава Лесковац и с истока, а Ниш с југа.

ПОВРАТАК БАБИЧКОГ ОДРЕДА НА БАБИЧКУ ГОРУ И СТВАРАЊЕ СЛОБОДНЕ ТЕРИТОРИЈЕ У ТРОУГЛУ ЛЕСКОВАЦ—ВЛАСОТИНЦЕ—БЕЛА ПАЛАНКА—НИШ—ЛЕСКОВАЦ

У периоду повлачења Врховног штаба НОПОЈ-а, ЦК КПЈ, Главног штаба НОПО Србије и већине чланова ПК Србије с одредима и батаљонима из западне Србије и Ужица, не само што је створена слободна територија на левој обали Јужне Мораве (Лесковац—Прокупље) него је отпочело стварање слободне територије и на десној обали Јужне Мораве (Бабичка гора, Заплање и Сува планина) као и у сврљишком крају. Овакав развој НОБ-а одредио је посебну улогу југоисточне Србије у одржању НОП-а у Србији и стварању услова за његов развој 1942. и 1943, а 1944. године и у победи НОПОЈ-а.

ОК Лесковца у вези с овом одлуком о стварању слободне територије, почетком новембра 1941. наређује Бабичком одреду да се врати на терен Бабичке горе и да својим акцијама ствара услове

[111] **36. НОР, *т. 1/3 док.* бр. 3; *Лесковачки зборник* бр. V, 1966, стр. 130—135, С. Николић, *н.д.*, стр. 145—147. (Тада је погинуо Сима Погачаревић, члан ОК Лесковца, с још неколико другова).**

[118] **36. НОР, т. 1/3 док. бр. 3, 9, 12 и 13.**

114 ИСТО, ДОК. бр. 6.

[115] **Исто, док. бр. 12.**

[116] **Исто, док. бр. 12 и сећање Велимира Манића изнето аутору јуна 1975.** г.

за устанак.[117] У међувремену је на Бабичкој гори једна десетина овог одреда, под командом Милорада Диманића-Милоша, углавном одржавала зборове и 7. XI 1941. године запалила архиву општине Црковнице,[118] чиме је сама развијала и одржавала утицај НОБ-а у рејону Бабичке горе и непосредно на десној обали Јужне Мораве.

Да би убрзао развој НОБ-а на десној обали Јужне Мораве, као и преко демаркационе линије (Црна трава), ОК Лесковца планира и други напад на Власотинце. Претпостављао је да ће ослобођењем Власотинца убрзати развој НОБ-а и стварање нове слободне територије. На основи овакве своје концепције, ОК Лесковца концентрише снаге за напад на Власотинце у Вучју, центру слободне територије Кукавичког одреда.[119]

После првог напада на Власотинце (1. X 1941) фелдкомандант у Нишу тражи од Косте Пећанца да у рејон Лесковца, где је активност партизана повећана, упути појачања ради обезбеђења градова и веће активности против ПО.[120] Већ 6. X 1941. четничке снаге у рејону Лесковца ојачавању, а првенствено у Власотинцу једном четом четничког одреда војводе Корвинског, под командом четовође наредника Јована Ивковића.[121] Гарнизон у Власотинцу такође је ојачан доласком нових снага бугарских окупаторских јединица у рејон Лесковца ради обезбеђења комуникација. Ово ојачање је дошло као последица ослобођења Лебана, са чиме се окупатор није мирио, а и због тога што је сталним успешним нападима Кукавичког одреда угрожен саобраћај на главној комуникацији Београд—Ниш—Скопје—Солун. Без обзира на све, услови за ослобођење Власотинца су постојали.

У селу Вучју прикупљено је око 200 бораца (две чете Кукавичког одреда, један вод Јабланичког и две десетине Бабичког одреда) под командом штаба Кукавичког одреда. Овим снагама према плану требало је да садејствују и месне десетине из Власотинца и Орашја.[122] Према неким подацима напад је требало да буде извршен 20/21. XI 1941. године а извршен је 21/22. XI 1941. године. У овоме можда и лежи узрок неуспеха у ослобађању Власотинца у другом нападу.

Месна десетина из Власотинца је у духу плана напада на Власотинце, ноћу 20/21. XI, оштетила хидроелектрану у селу Манастиришту и посекла телефонске линије.

Штаб Одреда, будући да се у напад пошло с планине Кукавице, није могао бити обавештен о акцијама месних десетина, па је по плану вршен напад на Власотинце у 22 ћ 21. XI 1941.[123] Борба

[1,7] Д. Кулић, *Бабички ПО,* стр. 27; АС. М'ОК. Лесковац бр. 43. ив А—VII Нд. Кут. 26, ф. 2—1, док. бр. 30.

Д. Кулић, *Бабички ПО,* стр. 27; С. Николић, *н. д.,* стр. 123—125.

***[150]* 36. *НОР, т. 1/1 док.* бр. 279 (На састанку у Фелдекоманди у Нишу пуков. Ботмер захтевао је од К. Пећанца да одмах упути у рејон Лесковца 100 четника).**

[181] А—VII Нд. Кут. 26, ф. 21, док. бр. 30. Тада је у Власотинцу било око 60 четника. (У књизи *Лесковачки ПО* снаге четника су преувеличане).

[122] С. Николић, *н. д.,* стр. 129—132; АС. М'ОК. Лесковац бр. 43.

[>a] Д. Кулић, *Бабички ПО,* стр. 27; С. Николић, н. д., стр. 129—137; АС. М'ОК Лесковац бр. 43.

је трајала све до 4 ћ 22. XI, када су се снаге Одреда морале повући, иако је цело Власотинце било ослобођено сем упоришта из којих су се бранили квислинзи. Напад није могао бити продужен и због самог географског положаја Власотинца и брзог довођења појачања из Лесковца. У тој ситуацији Одред се с главнином повукао на десну обалу Власине у рејон Липовице—Рајино поље, а мање снаге и обезбеђење с моста на Морави у рејон села Орашја. С ових положаја Кукавички одред се ноћу 22/23. XI 1941. вратио у Вучје. Остале су само две десетине Бабичког одреда, које су учествовале у нападу на Власотинце и извршиле акцију — паљење архиве Црковничке општине (24. XI) и Орашачке (27. XI 1941),[124] после чега се спајају с главнином одреда на Бабичкој гори.

Као што смо рекли, на инсистирање ОК Лесковца, главнина Бабичког одреда прешла је крајем новембра 1941. преко Јужне Мораве у рејон Бабичке горе.[125] Приликом прелаза она још једном врши акцију на прузи и том приликом је из шина избачен блиндиран воз.[126] На жалост, због развоја ситуације и појачаног обезбеђења пруге ово ће бити и последња акција Бабичког одреда на прузи.

На Бабичкој гори код манастира Св. Јован окупио се 1. XII 1941. године цео Бабички одред у јачини од 70 бораца (седам десетина).[127]

Двомесечно одсуство Бабичког одреда са свог терена имало је негативног одраза. Иако је у Дрћевцу још октобра 1941. године ликвидирана четничка група која је покушала да створи своју организацију на Бабичкој гори,[128] ипак је четницима успело да створе нека своја упоришта као Миле Попов у Јашуњи и други. У Заплању је, пак, скоро у сваком селу постојала организована група четника Косте Пећанца. У ствари су сељаци прихватили ове јер им је речено да четници сарађују с партизанима. Да је ово било тачно, показало се у првим данима боравка Бабичког одреда на његовој територији.

Бабички одред, окупљен на свом терену, следећи директиву ОК Лесковца, а имајући већ велика искуства у стварању слободне територије, прелази у акцију. За извршење задатка Одред се дели у групе и 3. XII 1941. године на дан када генерал Беме завршава своју мисију око ликвидације устаника у Србији прелази на ликвидацију општина.[129] Првих дана ликвидира општинску власт у Јашуњи и Разгојни и тако остварује слободну територију од Бабичке горе до обале Јужне Мораве. После ових акција одржавао је зборове по селима на којима је објашњавао циљеве НОБ-а.[130]

Са пет десетина Бабички одред 3. XII 1941. продире у Заплање и у сваком селу разоружава четнике Косте Пећанца. Осим тога у Личју и Крчимиру 5. XII 1941. ликвидира општине и такође разо-

[154] 36. *НОР, т. 1/21 док.* бр. 11.

[115] АС. М'ОК. Лесковац бр. 34.

[189] 36. *НОР, т. 1/1 док.* бр. 98 (Извештај штаба Бабичког ПО од 15. I 1942).

1п Исто.

[118] Исто.

1» Исто, т. XII/1 док. бр. 263 (Наредба генерала Бемеа о предаји дужности генералу Бадеру, команданту Србије. Наредба је од 3. XII 1941).

[130] 36. НОР, т. *1/1* док. бр. 98.

ружава четнике, а 7. XII стиже до села Богдановца на Сувој планини. У току седам дана, до 12. XII 1941. године, Бабички одред је разоружао 160 четника и запленио 160 пушака, један пушкомитраљез, много муниције и ручних бомби.[131] До 12. XII створио је слободну територију од Јужне Мораве до Суве планине. Ликвидација окупаторске власти допринела је да је у Одред у року од десет дана дошло око 80 нових партизана,[132] па је 15. XII нарастао на 150 бораца. Брзо омасовљење показује да је народ спремно дочекао Бабички одред и пошао у борбу.

Окружни комитет Лесковца, видећи брз развој НОБ-а на овом терену, доноси одлуку да Одред кадровски ојача и формира нови штаб.[133] За команданта поставља Обрада Лучића-Милутина, ранијег заменика команданта Кукавичког одреда; за заменика команданта поставља Тому Костића-Срећка, секретара МК Лесковца и ранијег члана ОК; за политичког комесара одређује Слободана Цекића-Радована; за заменика политичког комесара и секретара партијске организације у Одреду одређује Велимира Манића-Брку, дотадашњег политичког комесара Одреда, а за руководиоца СКОЈ-а одређује Николу Ђурића-Павку, члана ОК СКОЈ-а.

Нови штаб и члан ОК Глигорије Диклић-Будни формирају од свих бораца три чете[134]: прва (Моравска) са седиигем у логору Св. Јован, где је и штаб Одреда; друга (Крушевачка) са седиштем у Кумарици или Липовици, и трећа (Сувопланинска) са седиштем у В. Крчимиру.

Приликом формирања свака чета имала је по 4 десетине, али с обзиром на свакодневно омасовљење Одреда долазило је до образовања нових десетина, па су средином јануара формирани водови (по два) у четама.[135]

По образовању и пошто су добиле територије за дејство, чете су одмах кренуле у акцију.[136] Тако је 3. чета преко Богдановаца, до саме демаркационе линије с Бугарском, преко Суве планине, ширила слободну територију. Исто тако је и 1. чета већ 16. XII ликвидирала окупаторске општине у непосредној близини Лесковца у селима Манојловцу и Братмиловцу. А 2. чета, ширећи слободну територију према Власотинцу, запалила је архиву у селу Шишави у непосредној близини овог града 19. XII 1941. године, а 21. XII 1941. ликвидирала општину и финансијски гранични одељак у селу Бољаре.

Трећа чета је ширила слободну територију још и паљењем општине и разоружањем жандарма и четника у Д. Душнику 24. XII 1941. године према Нишу, и тим омогућавала блокирање Ниша с југа.[137]

[131] Исто.

[132] Исто.

[133] Исто; Д. Кулић, *Бабички ПО,* стр. 34—35, 49, 78, 89 и 90. АС. М'ОК. Лесковац, бр. 34.

[134] Исто.

[135] *36. НОР, т. 1/1 док.* бр. 3 и 6.

[136] Исто, док. бр. 98.

[137] исто и док бр. 105.

Оваквим развојем НОБ-а на Бабичкој гори и у Заплању, у току децембра 1941. године сворена је слободна територија од ивице града Лесковца, села — Мрштане, Братмиловце, Бобиште, Навалин, Богојевце; према Власотинцу: Рајино Поље, Скрапеж, Средор, Завигојевце; према Власотинцу: Рајино Поље, Скрапеж, Средор, Завидинци и Присјан, а у лужничком срезу село Богдановац, Линово, Остатовица и Дол.

Стварањем велике слободне територије на Бабичкој гори и у Заплању НОБ је добио нов полет а обезбеђени су и сви услови за омасовљење одреда и организовање НОО на овој територији. Успеси Бабичког одреда имаће утицај и на дејства Нишавског ПО у рејону Суве планине, а исто тако, и на акције Озренског одреда северно од Ниша. То ће допринети да се окупатор у граду Нишу осећа опкољеним.

АКТИВНОСТ СВРЉИШКО-НИШАВСКОГ И ОЗРЕНСКОГ ОДРЕДА У НОВЕМБРУ И ДЕЦЕМБРУ 1941. ГОДИНЕ

Док су се на територији Лесковца и Прокупља стварале прве слободне територије, Озренски и Сврљишки одред су на својим територијама успешно деловали, о чему смо раније нешто и рекли. У другој половини новембра 1941. године ОК Ниша окупља оба одреда на Сврљишким планинама — Зелени врх. Ту одржава прво партијско саветовање и реорганизује Сврљишки одред.[138] Овом приликом је донета и одлука да Сврљишки одред убудуће носи назив Нишавски, јер ће његова делатност да буде усмерена с обе стране Нишаве, и преко демаркационе линије на пиротској територији.[139]

Сврљишки, сада Нишавски одред подељен је на две чете — Сврљишку и Сувопланинску.[140]

На састанку штабова одреда и чланова ОК Ниша Аце Симића и Станимира Вељковића-Зелета донета је одлука да оба одреда, Озренски и Нишавски, пређу на акције већег обима, јер је сврљишки срез углавном постао слободна територија.[141] У вези с овом одлуком одреди су напали четнике ноћу између 18. и 19. XI 1941. у Сићеву у Сићевачкој клисури. Заробљено је око 80 четника, од којих је 12 пришло партизанима.[142]

Оба одреда само дан касније нападају пругу на делу Сићево—Св. Петка—Долац, као и хидроелектрану у Сићевачкој клисури. Сви су напади успели сем код Св. Петке, где је отпор бугарских војника био најјачи.[143]

Продужавајући с таквим начином дејства ова два одреда су 25. XI 1941. године напала железничку станицу Грамада на прузи Ниш—Зајечар и мостове и тунеле у њеној близини.[144]

[158] 36. НОР, т. *1/3 док.* бр. 50; *Пиротски зборник* бр. 6, 1974, стр. 76.
Пиротски зборник бр. 6, 1974, стр. 65.
140 исто, стр. 76.
ч' Исто, стр. 72—73.
[142] 36. НОР, *т. 1/21 док.* бр. 11; *Пиротски зборник* бр. 6, 1974, стр. 73.
[143] 36. НОР, т. *1/21 док.* бр. 11; *Пиротски зборник* бр. 6, 1974, стр. 74.
[144] 36. НОР, т. *1/21 док.* бр. 11; *Пиротски зборник* бр. 6, 1974, стр. 75.

Овом приликом заробљено је у возу 60 недићеваца и порушени су мостови, па пруга није радила дуже времена.[145]

Ликвидацијом недићеваца у Бабином Калу, крајем новембра 1941,[146] Нишавски одред има солидну слободну територију на Сврљишким планинама све до комуникације Бела Паланка—Сићево. Тада је ОК Ниша поставио задатак штабу Одреда да створи слободну територију у Заплању и на источним падинама Суве планине и да делује преко демаркационе линије. Као што смо раније рекли, овај задатак Нишавски одред прима у време када Бабички ПО добија задатак да се врати на Бабичку гору.

Озренски одред, после одвајања од Нишавског одреда, одлази на свој терен. Убрзо по доласку на терен Сокобање и Алексинца он долази у сукоб с недићевским XII одредом.[147] Иако је био припремио заседу овом непријатељском одреду, Озренски ПО упао је сам у клопку. Обавештајци непријатеља открили су место и распоред заседе и на тај начин омогућили мајору Анђелковићу, Недићевом команданту одреда, да опколи и уништи Озренски одред. Од 51 борца остало је само 5 живих. Међу погинулим је и цео штаб Одреда. Пораз Озренског одреда имаће тешких последица. На обнову се чекало до фебруара 1942, када је постао такође врло јак, о чему ће касније бити говора.[148] Без обзира на велики губитак, НОБ на терену нишког ОК није тиме дошао у кризу, него се и даА.е успешно развијао на осталим деловима његове територије.

Након реорганизације Нишавског одреда, Сувопланинска чета кренула је на леву обалу Нишаве у Заплање, ради стварања слободне територије.

Нема података да ли је овакав поступак ОК Ниша усмерен по договору са ОК Лесковца, јер се то дешава у периоду када и Бабички одред делује на Бабичкој гори и у Заплању. Штабу Нишавског одреда после прелаза 1. XII 1941. г. на леву обалу Нишаве код села Вете, прикључио се Новица Илић, члан СК Беле Паланке.[149]

Штаб Нишавског одреда са Сувопланинском четом, стигавши у рејон Д. Заплања 3. XII 1941. године, прелази на ликвидирање четника војводе Боже Почековића у селу Гркињи. Ујутро рано 4. XII 1941. године извршен је напад на четнике у основној школи, који су ликвидирани а већином заробљени. Међутим, четници утврђени у звонику цркве наносили су губитке Сувопланинској чети и тако присилили штаб Одреда да се у свануће повуче. Чета се са заробљеним четницима повукла на Суву планину у рејон манастира Вете.[15в]

Приликом повлачења, штаб Одреда је преко симпатизера упутио у нишку болницу тешко рањеног Новицу Илића, члана СК, где је од

[145] 36. *НОР, т. 1/3 док.* бр. 50; исто 1/21 док. бр. 11.

[148] 36. НОР, т. *1/21 док.* бр. 11; *Пиротски зборник* бр. 6, 1974, стр. 76.

[147] 36. НОР, т. *1/3 док.* бр. 50; исто 1/21 док. бр. 11.

[148] Д. Мирчетић, *Окружни комитет комунистичке партије Југославије за нишки округ 1941—1944,* Ниш 1977, стр. 99—100.

и» Историјски архив Београда, Фонд специјалне полиције — IV, досје 116 док. бр. 140. (даље: ИАБ, фонд IV, 116) 140; „Пиротски зборник" бр. 6, 1974, стр. 76—77.

[150] *36. НОР, т. 1/21 док.* бр. 12; *Пиротски* зборммк бр. 6, 1974, стр. 77.

задобијених рана и умро. У оваквој ситуацији окупатору је пошло за руком да открије упућивање Илића у болницу и он то и региструје у свом извештају.[151] Погибија Новице Илића је велики губитак и имаће негативних последица не само на сарадњу ова два одреда који дејствују на јединственој територији него и на развој КПЈ на овој територији, јер је он био једини уздигнути члан КПЈ из Заплања.

После овог неуспеха Нишавски ПО није одустао од задатка који му је поставио ОК Ниша, него прелази на ликвидацију општинских управа на левој обали Нишаве.[152] Тако ликвидира општину у селу Шпају, непосредно поред Беле Паланке, 9. XII 1941. и општину Д. Коритница. У том периоду је вероватно штаб Нишавског одреда и сазнао за акције Бабичког одреда у Заплању, па и он оријентише своју Сувопланинску чету према демаркационој линији Бугарске у срезу лужничком. Општинску управу у Белој Води ликвидира 12. XII 1941. а 17. XII 1941. и општину у Извору на самој демаркационој линији.[153] Нишавски ПО ствара слободну територију која се повезује с територијом коју је створио Бабички одред.

Овим су били створени сви услови за напад на пругу Ниш—Пирот и Ниш—Скопје, као и преко демаркационе линије у срезу лужничком и Власотиначком а, исто тако, и околини Пирота. На састанку у Великом Крчимиру средином децембра 1941. године између штаба Нишавског Одреда и команде 3. чете Бабичког ПО договорено је одржавање сталних веза. Та веза одржавала би се преко курира сваких 5 дана и ишла би преко села Ресника у Лужници, где се налази СК Беле Паланке.[154]

Штаб Нишавског ПО се, због страдања Сврљишке чете у борби код Кренте 12. XII 1941, вратио у Сврљишке планине, тако да је започета сарадња брзо прекинута.

Чини се да се штаб Бабичког одреда није придржавао договора, јер није слао своје курире у Ресник где су била стигла три писма из Нишавског одреда до 10. I 1942. године. Станимир Ћирић послат од СК Беле Паланке донео је та писма на Бабичку гору одакле је 12. I 1942. године однео одговор за Нишавски одред.[155]

Брз повратак Сувопланинске чете и штаба Нишавског одреда на сврљишки терен не само што је успорио ликвидацију свих окупаторских општина у рејону Заплања и Суве планине него је изостала сарадња Бабичког и Нишавског одреда за развој НОБ-а преко демаркационе линије, а, исто тако, и акције већег обима на комуникацији Ниш—Пирот и Ниш—Лесковац—Грделица.

Штаб Нишавског одреда се по доласку на сврљишки терен сусрео с тешком ситуацијом као последицом великих губитака Сврљишке чете у борби на Кренти. Негативне последице одразиле су се у томе што је известан број колебљиваца напустио одред па се чак и

[151] *36. НОР, т. 1/21 док.* **бр. 12; 184—186.**

[152] **36.** *НОР, т. 1/21 док.* **бр. 12;** *Пиротски* **зборнмк бр. 6, 1974, стр. 79—80.**

[153] **36.** *НОР, т. 1/21 док.* **бр. 12.**

[154] **ИАБ. фонд IV, 118/174.**

[145] **Исто.**

предавао четницима.[156] У таквој ситуацији, установивши омасовљење Бабичког одреда на нишкој територији у Заплању, штаб Нишавског одреда доноси одлуку да тражи 50 партизана од Бабичког одреда за појачање свог одреда.

Секретар СК Беле Паланке, примивши писмо и налог преко В. Крчимира, стигао је на Бабичку гору у штаб Бабичког одреда. Предајући писмо штабу, он је истовремено и усмено образложио захтев Нишавског одреда. Командант Бабичког одреда Обрад Лучић-Милутин изнео је Пекићу, у име штаба, да не могу дати тражене партизане за Нишавски одред „без одобрења ОК Лесковца", како је у својој изјави тврдио Пекић.[157] Овај одговор Пекић је пренео штабу Нишавског одреда, па се о њему разговарало и на састанку са секретаром ОК Ниша у периоду партијског саветовања у Нишавском одреду 15. и 16. I 1942. године.[158]

Иако крајем децембра 1941. године није дошло до састанка између штаба Бабичког и Нишавског одреда ради садејства у развоју НОБ-а на њиховим територијама, штаб Бабичког одреда продужава са својим офанзивним деловањем. Без обзира што је Д. Заплање територија ОК Ниша, односно Нишавског одреда, штаб Бабичког одреда упућује I чету (Моравску) у тај део ради ликвидације окупаторске власти. Она својим нападима ликвидира општину Д. Барбеш и Гркињу, где пали архиву и заробљава 10 четника и плени 8 пушака.[159]

Ова чета после својих акција, очекујући напад непријатеља из Ниша у селу Краставче, врши припреме за ликвидацију општине у Гаџином Хану и Чагровцу. Ноћу 14/15. I 1942. 1. чета ликвидира окупаторску општинску власт у Чагровцу и Гаџином Хану, приближавајући слободну територију на 6 км од Ниша на самој комуникацији у Нишкој котлини.[160]

Према реци Власини, 3. чета (Сувопланинска), исто тако ликвидиравши општину у Великом Бошинцу 13. I 1942. г., проширује слободну територију Бабичког одреда до саме демаркационе линије.[161]

У овом времену 2. чета (Крушевачка) у рејону Липовице врши припреме за напад на Власотинце. Политички комесар Бабичког одреда у свом извештају од 15. I 1942. године ПК Србије наговештава да Бабички одред намерава да концентрацијом свих својих снага пређе на акције већег обима, што до тада није вршио.[162] За општи устанак на десној обали Јужне Мораве нужно је ликвидирати непријатељско упориште у Власотинцу, чиме би била створена јединствена слободна територија: од демаркационе линије дуж десне обале Јужне Мораве па све до Селичевице у близини самог Ниша и преко Суве планине на исток. У вези с овим штаб Бабичког одреда доноси

[1И] 36. НОР, г. *1/21 док.* бр. 15, 208.

[ш] 36. НОР, *т. 1/1 док.* бр. 98; ИАБ, фонд IV, 116/174 (Изјава Александра Пекића пред специјалном полицијом).

[158] 36. НОР, т. *IX/1 док.* бр. 26.

36. НОР, *т. 1/1 док.* бр. 98.

[1в0] 36. НОР, т. 1/3 док. бр. 105.

[1,1] Исто, т. 1/21 док. бр. 15.

[1И] Исто, т. 1/1 док. бр. 98.

одлуку за трећи напад на Власотинце, због чега врши концентрацију снага Бабичког одреда. Друга чета, ојачана једним водом из 1. чете, укупно око 70 бораца, припрема се за напад из рејона Липовице и Средора.[163]

Трећа (Сувопланинска) чета с месним десетинама јачине око 250 бораца прикупља се у рејону села Свођа. По доласку у Свођe ликвидира општинску окупаторску власт и јаку групу четника који су се ту налазили.[164]

Иако је концентрација извршена, до напада није дошло јер су активисти из Власотинаца обавестили да су снаге непријатеља у Власотинцу врло јаке, а поготову што је у току јануара стигла и једна чета бугарских окупационих снага.[165]

На основи ових података руководство одустаје од напада на Власотинце, а и због јаке зиме, ниске температуре и великог снега. Друга чета је ипак порушила гвоздени мост на Јужној Морави и ликвидирала општинску власт у непосредној близини Власотинца — Конопници.[166]

Трећа чета, која је била у рејону Свођа, добивши обавештење да се одустало од напада на Власотинце, пришла је ослобађању Јуберање, седишта лужничког среза.[167] Тако је 24. I 1942. године ликвидацијом овог окупаторског упоришта створена јединствена слободна територија од ЈБуберање и Лужнице преко Суве планине до Селичевице на северу, Јужне Мораве на западу и Власине на југу. Једино је Власотинце остало под контролом окупатора.

Нишавски одред је после срећивања и одржаног партијског саветовања у Г. Рињу, главнином својих снага и Књажевачко-бољевачким одредом прешао на леву обалу Нишаве у рејону Суве планине. Тада је одред имао 90 бораца, па је у рејон Суве планине упутио једну чету (Сувопланинску) јачине до 50 бораца.[168] Са четом је поново прешао и штаб Нишавског одреда, да у вези са задацима са саветовања делује на развој НОБ-а према Пироту и да преузимањем бораца из Бабичког одреда (који су са његове територије) формира Пиротску чету, односно Пиротски одред.[169] Ови планови развоја НОБ-а преко демаркационе линије могли су се остваривати једино са слободне територије коју су створили Бабички и Нишавски одред у Заплању, Сувој планини и Лужници.

Одмах по преласку Нишавски одред је с једном четом поново ликвидирао окупаторску власт у Д. Коритници и у Белој Води која

[м] **Д. Кулић, *Бабички ПО,* стр. 81.**

[1М] **36. *НОР, т. 1/21 док.* бр. 15; А—VII Нд. Кут. 26, ф. 4—2, док. бр. 37.**

[1,5] **36. *НОР, т. XII/2 док.* бр. 12 (Тада је у Власотинцу била једна чета 13. пеш. бугарског окупационог пука); Д. Кулић, *н.д. Бабички ПО,* стр. 81 и 107.**

[1,8] **36. *НОР, т. 1/3 док.* бр. 9; исто, т. 1/21 док. бр. 15 и 26.**

[«'] **36. *НОР, т. 1/21 док.* бр. 15; Д. Кулић, *Бабички ПО,* стр. 110.**

[1,8] **36. *НОР, т. IX/1* док. бр. 26; Пиротски зборник бр. 6, 1974, стр. 22 и 76; Сећање Воје Јеленковића изложено аутору јуна 1974. г.**

[169] **36. *НОР, т. IX/1 док.* бр. 26; исто 1/3 док. бр. 50 (Пиротска чета образована је 20. II 1942. године. Командир чете био је рудар Душан Трајковић-Васа, а политички комесар Душан Тасковић-Срећко). 1941—1942. *и згедобепјгтпа ибезпгка пато<1пооз1ођо<Шабке* ђогће *пато<1а Јидоз1а^Гје,* Ж. Николић-Брка, *РеЂтиатзка ојапггга па з1оЂопли (егИотгји Вађгбке доте* ј *2ар1апја 1942, књ.* 10, стр. 5—25.**

је била обновљена у периоду одсуства Одреда.[170] До ове ликвидације долази у истом дану када је Сувопланинска чета Бабичког одреда ликвидирала среску власт у ЈБуберађи 24. I 1942. године.[171] Стварањем слободне територије и на источним странама Суве планине у Лужници обезбеђен је слободнији рад СК Беле Паланке у Реснику. Он је сада постао врло важан пункт везе са ОК Ниша и за успешније руковођење радом преко демаркационе линије према Пироту. Техника среза је почела интензивније да ради.[172] Она је, поред технике III чете Бабичког одреда у В. Крчимиру, допринела умножавању материјала за рад на пропаганди НОБ-а. Чак је штампала и летак за бугарске војнике у коме ове позива да се придруже НОБ-у Југославије.[173]

На слободној територији Суве планине и Лужнице. око реке Власине и Јужне Мораве а, исто тако, и планине Селичевице НОФ је преузео на себе улогу власти, а почетком фебруара НОФ прераста у НОО.[174] Осим њих, скоро у сваком селу су као помоћ Одреду формиране месне, легалне десетине.[175] Оне су, поред Бабичког одреда, представљале јаку наоружану снагу НОБ-а и биле спремне за јаче ударе по окупатору. На прилазима на слободну територију, месне десетине су држале обезбеђења од упада непријатеља, што је омогућавало слободан рад организација НОБ-а.

Овакав развој ситуације на територији Бабичке горе, Заплања и Лужнице створио је у партијској организацији и штабу Бабичког одреда одушевљење, те долазак јачих снага квислинга и I бугарског окупационог корпуса[176] нису оценили као велику опасност за устанак и НОБ у овом делу. Они чак планирају акције већег обима, као што је напад на Власотинце, пругу и друге објекте.[177]

Штабу Бабичког одреда може се замерити што податке које је ухваћени непријатељски обавештајац дао није узео озбиљно и према њима се равнао и припремао за очување снага у предстојећој непријатељској офанзиви.[178]

ДОЛАЗАК I БУГАРСКОГ ОКУПАЦИОНОГ КОРПУСА У ЈУГОИСТОЧНУ СРБИЈУ И ЊЕГОБА БОРБА ПРОТИВ НОП-а

Након ликвидације устанка у западној Србији и Шумадији, окупатор тежи да потпуно смири Србију.[179] Он у свом плану онемогућавања обнављања устанка у Србији предвиђа јачање власти Ми-

[170] **36. НОР, т. *1/21 док.* бр. 15.**
[171] Исто.
[172] ***Пиротски зборник* бр. 6, 1974, стр. 17.**
[173] **Исто**
[174] **36. НОР, *т. 1/1 док.* бр. 98; исто, 1/3 док. бр. 13; ИАБ. фонд IV, 117/94. (Џепне новине Бабичког ПО од 20. II 1942, заплењене у току офанзиве).**
[175] **36. НОР, т. *1/1 док.* бр. 98; исто 1/3 док. бр. 16. (У току јануара и фебруара 1942. године формирано је око 40 месних десетина у 30 села, што чини преко 400 бораца НОП-а).**
[176] **36. НОР, г. *ХП/1 док.* бр. 280, 290, 291 и 292.**
[177] **36. НОР, г. *1/1 док.* бр. 98.**
[178] **ИАБ. фонд IV, 116/175 (Саслушање Властимира Костића са суђења у штабу Бабичког одреда 29. I 1942. г.).**
[178] **36. НОР, г. *ХП/1 док.* бр. 256.**

лана Недића.[180] У том циљу ојачава снаге Недића[181] и врши реорганизацију квислиншке власти стварајући округе место бановина. У исто време Недић обећава да ће својим снагама ликвидирати још преостала упоришта НОБ-а, као што су она у југоисточној Србији.[18*]

Због борбене активности одреда у југоисточној Србији, у току децембра 1941. године, коју окупатор свакодневно осећа на својим леђима, он чак претпоставља да су се у овај рејон пробиле снаге партизана из рејона Петровца (Пожаревац).[183] Другим речима, активност одреда у југоисточној Србији и у другим деловима Србије тера окупатора да схвати да су му за умирење Србије потребне јаче снаге.[184]

Оваква ситуација у Србији, а поготову на најважнијој саобраћајници за окупатора — Загреб—Београд—Ниш—Скопље, присиљава опуномоћеног команданта за Србију да захтева од команданта Југоистока да се немачке снаге из Србије не одвлаче за Хрватску, јер ће се погоршати ситуација у Србији.[185] С друге стране, тешка ситуација Хитлерових снага на истоку — код Москве, која захтева да се у догледно време на то бојиште допреме све расположиве снаге",[186] присиљава немачку Брховну команду да с Балкана упути на тај фронт што више немачких јединица.

Положај на Источном фронту захтевао је и мир на Балкану „који је хитно потребан ради опште ситуације".[187]

Хитлерова Врховна команда је у тешкој ситуацији и присиљена да тражи помоћ од својих савезника Бугарске и Италије. Хитлер је за смиривање стања у Србији, а поготову око Ниша и Лесковца, „у првом реду" узео у обзир „бугарске снаге" и зато донео директиву бр. 39 од 15. XII 1941. године.[188]

У исто време, многи, а међу њима и посланик Немачке у НДХ Зигфрид Каше (81е§1пес1 Казсће) и немачки генерал Хорстенау (Ес1шшипс1 С1аг **УОП** Ногз^епаи), сматрају да смањење немачких снага од 6 на 2 дивизије у Србији и Хрватској доводи у питање „цело-

180 исто, док. бр. 266.

181 исто. Према овој идеји Недић ствара СДС од 10.000 људи, граничну стражу од 5.000 и градску полицију од 2.000. (Службене новине бр. 18 од 3. XII 1941. Недићеве владе. О јачини, снази четника К. Пећанца говори се у документима: А—VII. Нд. Кут. 53, ф. 2, док. бр. 47 и Нд. Кут. 53, ф. 2, док. бр. 47 и Нд. Кут. 1, ф. 2, док. бр. 21).

182 Иван-Џина Глигоријевић, докторска дисертација; НОБ у Јужној Србији и њен утицај на Космет, Македонију и граничне пределе Бугарске 1941—1944, 1974, стр. 176, један примерак код аутора.

183 36. НОР, т. *XII/1 док.* бр. 257, 258, 259, 261, 266, 275, 276, 280, 282, 283 и др. (окупатор у својим извештајима скоро свакодневно региструје нападе ПО југоисточне Србије).

1М 36. НОР, *т. XI1/1 док.* бр. 281.

185 Исто.

18« исто, напомена 3.

187 Исто, напомена 3.

188 Исто, напомена 3, стр. 787. (У овој директиви немачког Генералштаба ОК\У — упућена команди Југоистока, говори се о значају Балкана и потребама Источног фронта (А—VII. НАВ-Н-Т-312, 452/8036486). О значају Балкана у вези с Источним фронтом говори и Жуков у својим мемоарима (Г. К. Жуков, Воспоминанија и размишленија, Москва 1969, стр. 370—379).

купни поредак на Балкану".[189] Ово показује колико је НОБ народа Југославије у најтежој ситуацији за Хитлерову армију представљао Дамоклов мач и присиљавао фашисте на ангажовање свих својих расположивих снага у Југославији, па и део снага својих савезника. Наравно да се при томе водило рачуна о квалитету армија савезника. Према Кашеу види се да се он противио ангажовању италијанске армије за обезбеђење мира на Балкану, јер она за то није имала довољно квалитета.[190] У том случају су бугарске снаге чиниле сигуран ослонац за смиривање стања у Србији и спречавање поновног устанка у њој, зато и долазе „у првом реду за Србију".

Присиљен на брзо упућивање својих јединица с Балкана на Источни фронт, Хитлер захтева 24. XII 1941. да се за гушење устанка у Србији. (југоисточној) и за обезбеђење саобраћаја на прузи Београд—Ниш—Скопје, а исто тако, и за смену немачких јединица у југоисточној, источној и неким деловима централне Србије што пре доведу 3 бугарске дивизије.[191] У вези с овим командант Југоистока пожурује код бугарског Генералштаба слање 3 дивизије у Србију.[192]

На овај захтев Министарство војске Бугарске одговара врло брзо и повољно.[193] Хитност смене и упућивање на Источни фронт немачких јединица присиљава немачке и бугарске команде да 28. XII 1941. године одрже саветовање о начину и плану смене.[194] Већ 30. XII 1941. 3. батаљон 13. пешадијског пука стигао је у Свође на путу за Лесковац, где смењује 2. батаљон 2. бугарског пешадијског пука који се упућује 4. I 1942. у Ниш да смени јединице 717. пешадијске немачке дивизије.[195]

Такође је, 30. XII 1941. године, возом пребачен 1 батаљон 15. пешадијског пука у Јагодину (сада Светозарево), а штаб 35. пешадијског пука са 1 батаљоном у Ћуприју.

Нужност што бржег слања 113. дивизије на Источни фронт а 342. у II непријатељску офанзиву у Источној Босни, диктирала је да бугарске јединице преузму гарнизоне и објекте од немачких снага у Србији што је могуће пре. Тако је до 5. I 1942. године 2. батаљон 6. пешадијског пука требало да преузме Књажевац и Зајечар, а од 7. I 1942. године да буду спремни штабови и јединице 6, 17. и остатак

[189] Предлози и мишљења немачког посланика и генерала у НДХ, дата су у вези с директивом Хитлера да што више снага оде с Балкана на Источни фронт. (36. НОР, т. *XII/1 док.* бр. 281 напомена 3, стр. 787).

36. НОР, т. *XII/1 док.* бр. 281.

[181] 36. НОР, т. *XII/1 док.* бр. 291; А—VII. НАВ, Н-Т-312, 452/8036486 (Ова одлука уследила је након Хитлерове директиве бр. 39 од 15. XII 1941).

[192] 36. НОР, *т. XI1/1 док.* бр. 290; А—'VII, НАВ-Н-Т-312, 452/80367980; 452/8053239-65.

[193] 36. НОР, *т. XII/1 док.* бр. 290.

[194] Исто, док. бр. 289 и 29; А—VII, НДХ, Кут, 302, ф. 3, док. бр. 6. (Војни аташе НДХ у Софији сматра да је бугарска влада одуговлачила са слањем 3 дивизије у Недићеву Србију (углавном у југоисточну Србију). Ово се не може прихватити јер су бугарске окупационе јединице I бугарског окупационог корпуса почеле да пристижу у рејон Ниша већ 30. XII 1941. Ову оцену потврђују: Боро Митровски, др Венчеслав Глишић и Тома Ристовски у својој књизи *Бугарска војска у Југославији 1941—1944,* Београд 1971, стр. 35—47).

[195] *36. НОР, т. XII/1 док.* бр. 289 и 290 стр. 811—815.

21. пешадијске дивизије за преузимање гарнизона на додељеним територијама.

Без обзира на захтев да се што пре преузму гарнизони и смене немачке јединице, бугарске окупационе снаге су до 20. I 1942. године успеле да пребаце на одређену територију коју је добио I бугарски окупациони корпус само половину снага.[196] Али и ово је било довољно да командант Југоистока извести Врховну команду Немачке да је 113. дивизија спремна за одлазак на Источни фронт већ 7. I 1942. године, а да 342. такође може бити ангажована на одређеним задацима већ како је планирано.[197]

Штаб I бугарског окупационог корпуса лоциран је у Нишу заједно са штабом новоформиране 21. бугарске пешадијске дивизије, а штаб 17. у Прокупљу.[198] Интересантно је забележити да и ова бугарска влада, као и она из I светског рата, упућује у Србију као окупаторску јединицу 6. пешадијску дивизију, познату по злочинима,[199] што ће и садашњи састав, на челу с командантом дивизије Иваном Мариновим пуковником (каснијим генералом), то потврдити одмах у борбама са ПО у Србији.[200]

Активност партизанских одреда у југоисточној Србији присилила је старог и новог окупатора да одмах 21. I 1942, иако је дошла само половина бугарских снага, планира операције противу партизанских одреда.[201]

И ако све планиране снаге бугарског окупационог корпуса нису биле стигле у предвиђене рејоне, опуномоћени командант за Србију издаје наређење о задацима бугарског корпуса и о регулисању односа између немачких окупаторских и квислиншких снага Србије и бугарских окупационих снага.[202] Према Бадеровом наређењу бугарске окупационе снаге имају као првенствени задатак обезбеђење пруге и путева Београд—Ниш—Грделица и Ниш—Бела Паланка а, такође, и путева и пруга на осталој територији. Други задатак по реду хитности је борба против снага НОП-а, ради чега је читав корпус у тактичком погледу потчињен опуномоћеном команданту Србије. У

Ьв А—VII. НАВ-Н-Т-312, 468/8053707-11; Б. Митровски, В. Глишић, Т. Ристовски *н. д.,* стр. 39—40.

'<" 36. *НОР, т. XII/1 док.* бр. 292.

ВВ А—VII. Б. Кут. 3, рег. бр. 1/1; исто, НДХ. Кут. 89 ф. 4 док. бр. 10. (Према извештају војног аташеа НДХ, командант I бугарског корпуса је Асен Николов, генерал-лајтнант, а начелник штаба пуковник Балтаков; командант 17. пешадијске дивизије у Прокупљу пуковник Сапунџијев, касније пуковник Рафаелов. Командант 21. пешадијске дивизије генерал Минов, касније пуковник Балтаков.

Састав I бугарског окупационог корпуса: 21. дивизија — 2. и 69. пеш. пук, 1/50. пеш. пук 2/6, етапног пука, 2/2. арт. пука; 6. дивизија — 3, 15 и 35. пеш. пук, 6. коњички дивизион и 2. арт. пук (без 2 дивизиона); 17. дивизија — 13 пеш. пук, 2/69. пеш. пука, 3/6. етапног пука; 6. арт. дивизион, 4/7. арт. пука (Б. Митровски, В Глишић, Т. Ристовски, *н. д.,* стр. 39).

[199] М. Перовић, *Топлички устанак 1917.* г., Београд 1971, стр. 27.

[200] М. Перовић, *Јужна Србија,* Београд 1961, стр. 196; А—VII, Нд. Кут. 20, ф. 5—1, док. бр. 23.

А—VII НАВ-Н-Т-501, 247/756-8.

36. НОР, т. *XH/2 док.* бр. 6; А—VII, НАВ-Н-Т, 77, 884/5633893 и 501, 264/1257-59; Б. Митровски, В. Глишић, Т. Ристовски, *н. д.,* стр. 43—47.

том наређењу бугарској окупационој војсци је дозвољено да приликом операција противу партизана врши одмазде, а не и ван ових.

Према министру војске Бугарске генералу Даскалову, I бугарски окупациони корпус имао је овакав редослед задатака:

— омогућити немачкој Врховној команди употребу својих јединица с Балкана на другим ратиштима;

— водити борбу против партизана у циљу њихове брзе ликвидације и тиме онемогућити обнављање устанка у пролеће 1942. године у Србији, и

— одржавање реда на додељеној територији.[203]

Долазак бугарских окупационих снага створио је нову тешку и компликовану ситуацију у Србији. На првом месту, генерал Недић је доживео тежак удар. Саопштење о доласку бугарских окупационих снага, које је Недић добио само један дан (29. XII) пре уласка бугарских јединица у Србију, показало му је у каквом се положају налази у односу на окупатора.[204] „Демонстрација" Недића „оставком" изазвала је отворену дипломатску претњу од самог Хитлера,[205] у којој је речено „да је Недић постао председник не да влада него да слуша". Нешто слично је чинио и Коста Пећанац, претњом да ће отићи у „шуму" са својим четницима, али је убрзо прихватио свесрдну сарадњу са I бугарским окупационим корпусом.[200] Долазак I бугарског окупационог корпуса у Србију унео је велико узнемирење код целокупног српског народа, а нарочито југоисточне Србије.[207] Узнемирење је имало дубоке корене још из 1915. и 1917. године. Бугарске окупационе снаге су у Србији у првом светском рату, при уласку 1915. и у гушењу „Топличког устанка", чиниле такве злочине, који се слободно могу назвати геноцидом.[208] Превише је кратак период да би се то заборавило. Биле су још живе генерације које су то све доживеле и пренеле на млађе. У српском народу било је још врло свеже неповерење према Бугарској, испољавано у једној јединој реченици: „Бугарину никад не веруј".[209] Мржња српског народа, због злочина на Брегалници 1913, 1915. и 1917. године, према бугарским окупационим снагама није исконска па је подржавао споразуме српске, односно југословенске владе које је бугарска влада увек газила. Али мржња бугарског окупатора према српском народу, створена између осталог и кроз шовинистичко васпитање ради његове припреме за остварење „Санстефанске Бугарске" — „националног идеала" бугарског народа, је органска и о томе најбоље говоре

[203] А—VII НДХ. Кут. 89 ф. 4 док. бр. 12 (Извештај војног аташеа); НАВ-Н-Т, 312, 465/8053259-65; *Велика битка код Москве,* Београд 1965.

[201] А—VII НАВ-Н-Т, 312-452/8037139-40 и НАВ-Н-Т, 120-200/15375-77.

[205] И. Глигоријевић, *н. д.,* дисертација, стр. 176.

[208] 36. *НОР, т. I/3 док.* бр. 11 стр. 35; А—VII НДХ Кут. 89, ф. 4 док. бр. 12.

»[7] А—VII Нд. Кут. 2 ф. 4—3 док. бр. 38.

[209] М. Перовић, *Топлички устанак,* стр. 315—326.

[209] С. Вукмановић-Темпо, *Револуција која тече,* мемоари, Београд 1971, стр. 397—398. („Море децо превариће вас Бугари, они су нас у два последња рата напали с леђа и то онда када нам је било најтеже" пише Темпо. То исто потврђује и Ката Стојичић у свом сећању изнетом у књизи *Тако се* борила *Црна Трава",* Црна Трава 1974. г.).

21. пешадијске дивизије за преузимање гарнизона на додељеним територијама.

Без обзира на захтев да се што пре преузму гарнизони и смене немачке јединице, бугарске окупационе снаге су до 20. I 1942. године успеле да пребаце на одређену територију коју је добио I бугарски окупациони корпус само половину снага.[196] Али и ово је било довољно да командант Југоистока извести Врховну команду Немачке да је 113. дивизија спремна за одлазак на Источни фронт већ 7. I 1942. године, а да 342. такође може бити ангажована на одређеним задацима већ како је планирано.[197]

Штаб I бугарског окупационог корпуса лоциран је у Нишу заједно са штабом новоформиране 21. бугарске пешадијске дивизије, а штаб 17. у Прокупљу.[198] Интересантно је забележити да и ова бугарска влада, као и она из I светског рата, упућује у Србију као окупаторску јединицу 6. пешадијску дивизију, познату по злочинима,[199] што ће и садашњи састав, на челу с командантом дивизије Иваном Мариновим пуковником (каснијим генералом), то потврдити одмах у борбама са ПО у Србији.[200]

Активност партизанских одреда у југоисточној Србији присилила је старог и новог окупатора да одмах 21. I 1942, иако је дошла само половина бугарских снага, планира операције противу партизанских одреда.[201]

И ако све планиране снаге бугарског окупационог корпуса нису биле стигле у предвиђене рејоне, опуномоћени командант за Србију издаје наређење о задацима бугарског корпуса и о регулисању односа између немачких окупаторских и квислиншких снага Србије и бугарских окупационих снага.[202] Према Бадеровом наређењу бугарске окупационе снаге имају као првенствени задатак обезбеђење пруге и путева Београд—Ниш—Грделица и Ниш—Бела Паланка а, такође, и путева и пруга на осталој територији. Други задатак по реду хитности је борба против снага НОП-а, ради чега је читав корпус у тактичком погледу потчињен опуномоћеном команданту Србије. У

1М А—VII. НАВ-Н-Т-312, 468/8053707-11; Б. Митровски, В. Глишић, Т. Ристовски *н. д.,* стр. 39—40.

[m] *36. НОР, т. XII/1 док.* бр. 292.

«8 А—VII. Б. Кут. 3, рег. бр. 1/1; исто, НДХ. Кут. 89 ф. 4 док. бр. 10. (Према извештају војног аташеа НДХ, командант I бугарског корпуса је Асен Николов, генерал-лајтнант, а начелник штаба пуковник Балтаков; командант 17. пешадијске дивизије у Прокупљу пуковник Сапунџијев, касније пуковник Рафаелов. Командант 21. пешадијске дивизије генерал Минов, касније пуковник Балтаков.

Састав I бугарског окупационог корпуса: 21. дивизија — 2. и 69. пеш. пук, 1/50. пеш. пук 2/6, етапног пука, 2/2. арт. пука; 6. дивизија — 3, 15 и 35. пеш. пук, 6. коњички дивизион и 2. арт. пук (без 2 дивизиона); 17. дивизија — 13 пеш. пук, 2/69. пеш. пука, 3/6. етапног пука; 6. арт. дивизион, 4/7. арт. пука (Б. Митровски, В Глишић, Т. Ристовски, *н. д.,* стр. 39).

[199] М. Перовић, *Топлички устанак 1917.* г., Београд 1971, стр. 27.

[200] М. Перовић, *Јужна Србија,* Београд 1961, стр. 196; А—VII, Нд. Кут. 20, ф. 5—1, док. бр. 23.

***» А—VII НАВ-Н-Т-501, 247/756-8.**

[802] 36. НОР, т. *XII/2 док.* бр. 6; А—VII, НАВ-Н-Т, 77, 884/5633893 и 501, 264/1257-59; Б. Митровски, В. Глишић, Т. Ристовски, *н.д.,* стр. 43—47.

том наређењу бугарској окупационој војсци је дозвољено да приликом операција противу партизана врши одмазде, а не и ван ових.

Према министру војске Бугарске генералу Даскалову, I бугарски окупациони корпус имао је овакав редослед задатака:

— омогућити немачкој Врховној команди употребу својих јединица с Балкана на другим ратиштима;

— водити борбу против партизана у циљу њихове брзе ликвидације и тиме онемогућити обнављање устанка у пролеће 1942. године у Србији, и

— одржавање реда на додељеној територији.[203]

Долазак бугарских окупационих снага створио је нову тешку и компликовану ситуацију у Србији. На првом месту, генерал Недић је доживео тежак удар. Саопштење о доласку бугарских окупационих снага, које је Недић добио само један дан (29. XII) пре уласка бугарских јединица у Србију, показало му је у каквом се положају налази у односу на окупатора.[204] „Демонстрација" Недића „оставком" изазвала је отворену дипломатску претњу од самог Хитлера,[205] у којој је речено „да је Недић постао председник не да влада него да слуша". Нешто слично је чинио и Коста Пећанац, претњом да ће отићи у „шуму" са својим четницима, али је убрзо прихватио свесрдну сарадњу са I бугарским окупационим корпусом.[206] Долазак I бугарског окупационог корпуса у Србију унео је велико узнемирење код целокупног српског народа, а нарочито југоисточне Србије.[207] Узнемирење је имало дубоке корене још из 1915. и 1917. године. Бугарске окупационе снаге су у Србији у првом светском рату, при уласку 1915. и у гушењу „Топличког устанка", чиниле такве злочине, који се слободно могу назвати геноцидом.[209] Превише је кратак период да би се то заборавило. Биле су још живе генерације које су то све доживеле и пренеле на млађе. У српском народу било је још врло свеже неповерење према Бугарској, испољавано у једној јединој реченици: „Бугарину никад не веруј".[209] Мржња српског народа, због злочина на Брегалници 1913, 1915. и 1917. године, према бугарским окупационим снагама није исконска па је подржавао споразуме српске, односно југословенске владе које је бугарска влада увек газила. Али мржња бугарског окупатора према српском народу, створена између осталог и кроз шовинистичко васпитање ради његове припреме за остварење „Санстефанске Бугарске" — „националног идеала" бугарског народа, је органска и о томе најбоље говоре

[203] А—VII НДХ. Кут. 89 ф. 4 док. бр. 12 (Извештај војног аташеа); НАВ-Н-Т, 312, 465/8053259-65; *Велика битка* код Москве, Београд 1965.

[204] А—VII НАВ-Н-Т, 312-452/8037139-40 и НАВ-Н-Т, 120-200/15375-77.

[205] И. Глигоријевић, *н. д.,* дисертација, стр. 176.

***[208]* 36. *НОР, т. 1/3 док.* бр. 11 стр. 35; А—VII НДХ Кут. 89,** ф. **4 док. бр. 12.**

[207] А—VII Нд. Кут. 2 ф. 4—3 док. бр. 38.

[503] М. Перовић, *Топлички устанак,* стр. 315—326.

[209] С. Вукмановић-Темпо, *Револуција која тече,* мемоари, Београд 1971, стр. 397—398. („Море децо преварiће вас Бугари, они су нас у два последња рата напали с леђа и то онда када нам је било најтеже" пише Темпо. То исто потврђује и Ката Стојичић у свом сећању изнетом у књизи *Тако се борила Црна Трава",* Црна Трава 1974. г.).

извештаји немачких, бугарских и недићевских органа, па и војног изласланика НДХ у Софији из тог периода.[210]

Колико је било велико узнемирење код српског народа због доласка Бугара видимо и из извештаја окружних начелника. ,,0бјашњења немачких војних власти, као и наших, да бугарска војска не долази као окупациона и да Фелд и Крајскоманде и даље, остају утицало је на смирење духова".[211]

Долазак бугарских окупационих јединица народ југоисточне Србије је схватио као проширење Бугарске до реке Јужне Мораве. па је и због тога био преплашен. И та чињеница је забринула немачке окупационе власти, пошто ово може бити још већи повод за јачање НОБ-а у Србији. Подаци којима је располагао потврђивали су забринутост српског народа, јер су бугарске окупационе старешине тврдиле да „у рејону Ниша живи око 50% Бугара".[212] Осим овога, тежња Бугарске за проширењем својих граница и на рејоне које је запосео Бугарски окупациони корпус, манифестовала се и кроз захтев да се на тој територији разоружају све антикомунистичке (квислиншке) јединице, како би се успешније водила борба против партизанских одреда,[213] а то потврђује и проглас команданта Корпуса.[214]

Проглас команданта I бугарског корпуса у Нишу издат је пре него што је опуномоћени командант Србије извршио разграничење у правима између немачких и Недићевих власти с једне, и бугарских јединица, с друге стране. Из прогласа се такође види да бугарски командант не признаје никакве наоружане јединице српске квислиншке владе на својој територији, а то показује како је бугарска влада замишљала своје обавезе на тој територији.

Да би се могао ослонити на сигурнијег савезника у обезбеђењу свог окупационог система на делу Србије, немачки окупатор бугарске окупационе јединице изједначава у правима с немачким војницима, како у плати, тако и у изрицању казни за „преступе" становништва партизанског региона, а још више у правима одмазде над српским народом.[215] Ипак је опуномоћени командант Србије у својој наредби издатој 16. I 1942. године изричито забранио мешање у управне послове које врше фелдкомандантуре и крајскоманде с окружним и сресним властима Недића.[216]

Криза која се код српске владе појавила после доласка бугарских јединица у Недићеву Србију, решена је онако како је то немачким окупаторима највише одговарало.

Окупатор није хтео да Недића, као лојалног сарадника, изгуби, а пошто се није могао на његове снаге ослонити за ликвидацију

210 **А—VII, НАВ-Н-Т, 501-247/719-21; НДХ. Кут. 89 ф. 4 док. бр. 17; исто Б. Кут 1 ф. 1 док. бр. 29 и Кут. 3, ф. 1 док. бр. 2; исто Нд. Кут. 2 ф. 4—3 док. бр. 38, Нд. Кут. 20 ф. 2—1, док. бр. 53.**

[211] **А—VII, Нд. Кут. 2, ф. 3—4 док. бр. 38 и Нд. Кут. 20 ф. 2—1 док. бр. 53.**

[212] **А—VII, НАВ-Н-Т-501, 248/687-9.**

[213] **36. НОР, т. *1/3 док.* бр. 11.**

[214] **А—VII Б. Кут. 4 ф. 1 док. бр. 11 (Проглас штаба I бугарског окупационог корпуса).**

[215] **36. НОР, т. *1/5 док.* бр. 163; А—VII. НАВ-Н-Т-71, 59/556635-38.**

гн А—VII. НАВ-Н-Т-77, 884/5633891-3.

НОП-а у Србији, он је довео бугарске јединице. Најважније у свему томе је било да се очува немачки војник неопходан за Исток. У захтеву Врховној команди да Недић и даље остане као председник српске владе, опуномоћени командант Србије овако то образлаже: „Срби треба у првом реду да крваре и гину за своју земљу, ми треба да чувамо сваког човека".[217]

Успевши да реши кризу у своју корист, окупатор још више ангажује Недића у борби против НОП-а. Истог дана када командант за Србију издаје наређење о уређењу односа са I бугарским окупационим корпусом, Недић издаје наређење којим лично преузима команду над свим снагама у Србији (недићевцима, љотићевцима и четницима Косте Пећанца), како би могао да постигне веће успехе у борби с НОП-ом.[218] Недић истовремено наређује Кости Пећанцу и осталим својим командантима у југоисточној Србији да се повежу с бугарским командантима и ускладе сарадњу са њима у борби против партизана.[219]

Према овоме узнемирење Недића које је показивао у јануару 1942, на крају се, што се тиче окупатора смирило. Бугари су дошли и немачке снаге су ослобођене за одлазак на друге фронтове. Бугарске снаге и квислинзи преузели су на себе ликвидацију ПО у југоисточној Србији док је још зима,[220] како би се пролеће дочекало спокојно без страха од обнове устанка у Србији.

Из документације ПП Ниша, као и окружних комитета, а донекле и из писама ПК Србије, може се закључити да долазак I бугарског окупационог корпуса нису оценили као припрему окупатора за напад на ПО и ликвидацију НОБ-а у овом рејону. Напротив у неким извештајима ПП Ниша се дају супротне оцене, да је бугарска војска деморалисана и неспособна за борбу. То је све имало утицаја да партизански одреди југоисточне Србије неспремни дочекају непријатељске нападе те су морали да доживе и велику кризу. Та криза НОП-а у југоисточној Србији, изазвана сталним непријатељским офанзивама у којима ће он ангажовати више од 100.000 војника, трајаће све до октобра 1942. године, када ће обновљени ПО преузети иницијативу у своје руке.

[217] Исто, 501, 257/1111-13.

[818] А—'VII, Нд. Кут. 1, ф. 2—1 док. бр. 3 (Наредба 0р. 2 Недића од 16. I 1942).

2l» А—VII. НАВ-Н-Т-315, 224/5350-8.

[220] А—VII. Нд. Кут. 1 ф. 2 док. бр. 21 (Недић изричито захтева да се партизани ликвирају у току зиме, а то захтева и немачки командант за Србију (36. НОР, т. XH/2 док. бр. 284).

III ДЕО

КРИЗА НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОГ ПОКРЕТА У ЈУГОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ 1942. ГОДИНЕ

СМАЊЕЊЕ ПО У ЈУГОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ КАО ПОСЛЕДИЦА ДОЛАСКА I БУГАРСКОГ ОКУПАЦИОНОГ КОРПУСА

Повратак Мирка Томића из Санџака у западну Србију, почетком децембра 1941. године, као члана Главног штаба Србије и делегата Врховног штаба ПО Југославије, имао је за циљ да помогне одредима да се одрже и да организује Главни штаб Србије. У то време у Србији су била три јака жаришта партизанских дејстава.[1] Највеће и најјаче је било у југоисточној Србији, преко 3.000 партизана у одредима и месним десетинама с великим слободним територијама.[2] У западној Србији било је око 1.300 бораца који су водили свакодневне борбе и над којима је преузео команду непотпун Главни штаб Србије.[3]

У пожаревачком крају деловао је један одред у јачини од 150 бораца, који је у децембру 1941. године био под јаким ударима окупаторских снага.[4]

Основни задатак Мирка Томића био је да се повезивањем са ПК Србије обезбеди очување одреда у зимском периоду. При извршењу овог задатка Мирко Томић предузима све како би се повезао са ПК Србије у Београду и с руководством НОБ-а у рејону југоисточне Србије преко ОК Крушевца.[5] Одредима и ОК југоисточне

[1] **Зборнмк *докумената и података о народно-ослободилачкој борби народа Југославије,* т. 1/3 док. бр. 98, Београд 1953. г. (даље: 36. НОР).**

[2] **36. *НОР, т. 1/3 док.* бр. 3 (Извештај В. Бухе ПК од 10. I 1942. у коме поред осталог пише: „У одредима Лесковачког ОК има: Кукавички 200 активних и око 500 у месним десетинама; Јабланички: 260 активних и око 500 у месним десетинама а може мобилисати 1000; Бабички има 200 и исто толико у месним десетинама; На територијама ОК Ниш има: Топлички 250 активних и 500 у месним десетинама; Нишавски 100 исто толико у месним десетинама; Озренски 50 и нешто више у месним десетинама"). Према неким подацима у то време Кукавички одред је имао 350 активних (С. Николић, *Лесковачки НОП одред,* Лесковац 1969. стр. 153), а Бабички 250 активних и око 400 у месним десетинама (36. *НОР, т. 1/1* док. бр. 98).**

[5] **В. Глишић, *Комунистичка партија Југославије у Србији 1941—1945,* књ. I, Београд 1975, стр. 199.**

[4] ***Уојпа епс1к1оред.гја,* књ. 7, Вео§га<3 1965, стр. 359.**

[5] **В. Глишић, *н. д.,* стр. 199—200.**

Србије он упућује директиву у којој поручује „да се не отпуштају људи" из одреда. Ову поруку Мирка Томића примио је преко Расинског одреда и ОК Крушевца, командант Топличког одреда Елисије Поповски-Марко, Шпанац.[6] Порука је вероватно стигла у рејон Топлице између 20. XII 1941. и 10. I 1942. године,[7] баш у периоду кад је окупатор доводио нове снаге у тај рејон.

Не знајући за напоре Мирка Томића, ПК Србије такође предузима одговарајуће мере како би ОК и ПО у југоисточној Србији, пружио помоћ у савлађивању тешкоћа у борби с окупатором у зимским условима.

Иако је ситуација у југоисточној Србији била још релативно врло добра, ПК Србије, с обзиром на стање у западној Србији и код Пожаревачког одреда, сматра неопходним да упозори ОК и ПО на последице од „казнених експедиција". У вези с тим упућује крајем децембра 1941. године два писма члану ПК Бухи и ОК.[8] У овим писмима скреће пажњу на очување одреда и на строго примењивање партизанског начина ратовања. Осим тога скреће пажњу ОК како да руководе одредима, са сигурног места, „одакле ће моћи мирно руководити целокупним радом".

Рекло би се да ови напори Мирка Томића и ПК Србије, и ако су предузети у последњем моменту, ипак нису дали очекиване резултате. „ .. . материјал из Србије стигао, али га држи код себе Расински одред..." пише секретар ОК Ниша Сретен Младеновић-Мика из Топличког одреда 23. XII 1941. године члану ПК Бухи у Нишу.[9]

Писма ПК Србије о „казненим експедицијама" Буха је чини се примио почетком јануара 1942. године,[10] али нема се увида када је он ова упутио у одреде. Према неким подацима овај материјал стигао је у ОК Лесковца крајем јануара 1942.[11]

После потискивања главних снага ПО из западне Србије окупатор оријентише квислинге на борбу са ПО у југоисточној Србији како би обезбедио нормалан саобраћај на најважнијој релацији Београд—Ниш—Скопје—Солун. Пре доласка I бугарског окупационог корпуса, немачки окупатор успева да поново заузме Лебане и Медвеђу 17. XII 1941. године[12] и тиме смањи притисак на град Лесковац и комуникацију.

По ослобођењу Лебана Јабланички одред је прихватио фронталне борбе за одбрану слободне територије. Упади недићеваца, особито по формирању XI добровољачког одреда од људства из Јабланице, под командом резервног капетана Ђуре Перовића из Гајтана,[13] присилили су штаб Јабланичког и Топличког одреда да формирају

• ***36. НОР, т. 1/3 док.*** **бр. 16.**

[7] **Исто, док. бр. 7; исто, т. 1/1 док. бр. 94.**

[8] **Исто, т. 1/1 док. бр. 85 и 96.**

' **Исто, док. бр. 94.**

[10] **Исто, т. 1/3 док. бр. 7.**

" **Исто, док. бр. 12.**

[11] **Исто, док. бр. 20.**

" **Д. Туровић, *Гајтан у НОБ,* хронмка, Београд 1975, стр. 141—142.**

Оперативни штаб за руковођење борбама ових одреда у одбрани слободне територије.[14]

Иако је овај оперативни штаб руководио борбама врло кратко (од 20. XII до 10. I 1942), то руковођење ће, због испољених ставова и одлука имати тешке последице по Јабланички, Кукавички и Топлички одред. Код овог штаба, коме је на челу као командант био Ратко Павловић-Ћићко, политички комесар Станимир Вељковић-Зеле, партијски руководилац Сретен Младеновић-Мика, секретар ОК Ниша, и као обавештајни официр Васа Смајевић, заменик политичког комесара Јабланичког одреда и члан ОК Лесковца, родила се под утиском информација о деловању „казнених експедиција у западној Србији", идеја да се у случају наиласка „казнене експедиције" у југоисточну Србију одреди (чете) поделе у десетине, па чак и у петорке у тежим ситуацијама. Ова одлука је убрзо пренета на Топлички, Лесковачки и Јабланички одред.[15]

У ствари, делимично је урађено оно на шта је окупатор рачунао, да се ПО распадну и тиме ликвидира НОП у југоисточној Србији. Ево како је такву појаву окупатор још децембра 1941. године оценио: „Пошто су временске прилике принудиле партизанске групе, да се повуку у зимовишта, што је било скопчано с полагањем оружја, партија је претрпела морални ударац" — тако пише у извештају АЈНЗАЦ-ГРУПЕ полиције безбедности у Београду од 13. XII 1941. године, Управи безбедности Рајха.[16]

Интересантно је забележити да одлука Оперативног штаба, која ће имати далекосежне последице, није саопштена члану ПК у Нишу. Зато Буха 10. I 1942. године, када обавештава ПК Србије о стању ПО и Партије у југоисточној Србије, насупрот оперативном штабу тврди да „Одреди воде сталне акције, јер су се доста нагомилали недићевци ... Изгледи су да ће се наши одреди моћи одржати кроз читаву зиму и то ће много јада нанети окупатору и његовим верним слугама".[17] Ово довољно објашњава неусаглашеност ставова код руководства.

Ова одлука је донета не само због доласка бугарске војске, новог окупатора, него и због истовремених напада недићеваца и љотићеваца у рејону Лесковца почетком 1942. године, који су схваћени као казнена експедиција.[18]

Јаке снаге недићеваца, љотићеваца и четника Косте Пећанца 31. XII 1941. године, кренуле су у напад на слободну територију Кукавичког одреда.[19]

Овим непријатељским снагама својом активношћу садејствовао је и четнички одред Јордана Кимића с Оруглице и тиме омогућавао затварање обруча око Кукавичког одреда.

[14] Архив Србије, фонд Покрајинског Повереништва Ниш, док. бр. 26 (даље: АС. ПП Ниш) 36. НОР, *т. 1/1 док.* бр. 94.

[15] АС. ПП Ниш бр. 26 (Изјава Ратка Павловића-Ћићка).

" 36. НОР, т. *XII/1 док.* бр. 278.

[17] 36. НОР, *т. 1/3 док.* бр. 3.

[18] Исто, док. бр. 98 и 108; исто 1/21 док. бр. 14 и 15; С. Николић, *н. д.*, стр. 149.

[19] С. Николић, к. *д.*, стр. 149—154.

Сам почетак напада недићеваца и осталих створио је обруч око Кукавичког ПО. Без обзира на такав положај, штаб Одреда одлучује да прихвати борбу и брани слободну територију.

После петодневних борби у окружењу, Кукавички ПО био је присиљен да се пробије с делом месних десетина на терен Јабланичког одреда и да слободну територију препусти недићевцима.[20] У центру слободне територије, Вучју, утврдио се Први љотићевски одред и тиме постао велика опасност за НОП у Поречју и Кукавици за дуже време.[21]

Недићевци и љотићевци са четницима преносе тежиште напада на Јабланички ПО и тако долази до озбиљних сукоба код села Гоздара и Буџумета. Јабланички и Кукавички ПО непријатељу наносе тешкс губитке у току борбе 14. I 1942. године.[22]

Док су Кукавички и Јабланички одред скоро свакодневно водили тешке борбе, дотле је главнина I бугарског окупационог корпуса дошла у одређене рејоне у југоисточној Србији. Све ово је још више повећало узнемиреност код штабова Јабланичког, Кукавичког и Топличког одреда. Ова узнемиреност се у појединим рејонима претвара у страх од одмазде новог окупатора[23] познатог по томе из 1917. године.

У тој ситуацији долази до изражаја одлука Оперативног штаба о „смањењу одреда". Долазак бугарских снага у Прокупље је схваћен на два начина, како смо већ рекли.[24] Код једних је то схваћено као „казнена експедиција", па зато није даван отпор, па чак ни за град Прокупље у коме су пре доласка Бугара партизани били преко 20 дана. Други су схватили да бугарска војска није окупаторска, па према томе са њом не треба водити борбу.

Штаб Топличког Одреда у вези с оваквом ситуацијом на Пасјачи, доноси одлуку о смањењу Одреда. Димитрије Писковић-Трнавац добио је задатак од штаба Топличког ПО да одлуку штаба Одреда и партијске организације о смањењу Одреда — пренесе ПК у Београду на одобрење. На састанку у Нишу са чланом ПК Србије Бухом, Димитрију Писковићу је забрањено да иде у ПК и враћен је у штаб на Пасјачи с наређењем да се отпуштени партизани одмах врате и заустави даље смањење Одреда.[25]

Буха је Писковићу пренео своју оцену о поступку руководства у Топлици назвавши га издајом НОБ-а.[2в]

Буха је о овоме истовремено обавестио и ПК Србије:

„ ... Наши у Топличком одреду су направили једну велику грешку... Ми смо одмах одлучно интервенисали у Топличком одреду

*> **36. *НОР, т. 1/3 док.* бр. 6; С. Николић, м. д., стр. 154—155.**

[11] **Исто.**

[a] ***36. НОР, т. 1/3 док.* бр.** 6, 97 **и** 98; **исто, 1/20 док. бр.** 15; **С. Николић, н. а., стр.** 155—158; **Д. Туровић, *н. д.,* стр.** 185—187.

[a] **36. *НОР, т. 1/3 док.* бр. 16 и 40; Д. Туровић, *н.д.,* стр. 184.**

[14] **36. *НОР, т. 1/3 док.* бр. 7 и 11.**

[15] **Стенографске белешке са састанка редакције књиге, „Јужна Србија" — 1961, један примерак код аутора.**

" **Исто.**

и строго пребацили Ћићку и Марку (двојици „Шпанаца" у штабу) због њиховог опортунистичког и капитулантског поступка у том случају. То нам је могло донети огромне штете и у војничком и политичком погледу".[27]

ПК Србије је на овај извештај врло оштро реаговао, што се види и из писма упућеног ПП Ниша 27. I 1942. године.[28]

„Случај који се десио у Топлици са распуштањем одреда оцешујемо као тежак ударац по развитак партизанске борбе. Тај кукавичлук и ликвидаторство су равни издаји. Зато тражимо детаљну истрагу по томе и најстрожију казну за кривце.

Из омладинског извештаја из Топлице види се скроз погрешно и штетно схватање доласка бугарских трупа. Они нису дочекани као окупатори. Али то није само политичка слабост омладине, већ и партије у Топлици која одговара за сав рад".

Из извештаја Партијске комисије која је водила истрагу по наређењу ПК Србије, види се сва штетност смањења одреда као и последица доласка бугарских окупационих трупа.

„1) Предузета такозвана .реорганизација' одреда приликом доласка нових окупатора МНОГО ЈЕ НАНЕЈ1А ПОЈШТИЧКЕ И МАТЕРИЈАЈ1НЕ ШТЕТЕ. Такво држање дало је маха колебљивим и опортунистичким елементима у народу који попут непријатеља заговарају невођење никаквих акција, јер ,није време' итд...

2) Нарочито је штета што одред није ослушнуо глас маса када су долазили први пут Бугари и што није повео борбу и на тај начин развио и превео акције на виши степен. У свему ,реорганизација' значи капитулацију и одступање не једног него више корака назад".[29] Оцењујући ставове појединих руководилаца и сам „зимски начин ратовања" у писму се каже: „ ... Излаз из ситуације нашли су у бежању од борбе, скривању у мишје рупе и ,зимском начину ратовања'". Зато су настојали по сваку цену да бројчано смање одред и да се разбију у групе које „илузорно је мислити да преко зиме могу политички да раде по селима, већ је главно сачувати кадрове". Даље, у извештају се наводи да овакви поступци користе непријатељу а поготову Дражиним четницима.[30]

Партијска комисија која је била овлашћена да предузме конкретне мере, искључила је 7 чланова Партије и 4 кандидата, а 3 члана КПЈ су кажњени укором. Читав штаб Топличког одреда је смењен, а Ратко Павловић-Ћићко послат у Лесковачки ПО за командира једне чете.[31]

Брзе и енергичне мере ПП и ПК Србије спречиле су тешке политичке последице по НОБ и КПЈ. Радикалне промене у штабу Одреда имале су позитивног одраза на сузбијању опортунизма и капитуланства у Топличком одреду. Оно што је најважније, овом мером постигло се да су се сви партизани вратили у Одред, дошли

" 36. НОР, *т. 1/3 док.* бр. 7.
[11] 36. НОР, *т. 1/3 док.* бр. 11.
36. НОР, г. *1/3 док.* бр. 40.
[50] 36. НОР, *т. 1/3 док.* бр. 40.
[81] Исто.; АС. ПП Ниш бр. 26; В. Глишић, *н.д.,* стр. 210.

нови, па је, у вези са ставом ЦК КПЈ изнетим у писму од 14. XII 1941. године, формирано 7 чета од по 50 бораца.[32] Овде је корисно напоменути став руководства у четама на Јастрепцу које се нису биле повиновале одлукама штаба Одреда о смањењу, што ће имати пресудну улогу у очувању Топличког одреда, косније преименованог у Јастребачки, у периоду најтежих криза за НОБ у југоисточној Србији.[33]

Јабланички одред, који је заједно с Бабичким и Топличким одредом ослободио Лебане 7. XI 1941. године, није дозволио да га окупатор поново заузме, већ је прихватио одбрану града и слободне територије. Одбрана слободне територије допринела је да народ из Пусте реке масовно учествује у борбама око Лебана. Организоване месне десетине у току припреме устанка и првих акција Кукавичког и Бабичког одреда у Пустој реци, помогле су Јабланичком одреду да читавих 40 дана држи фронт у рејону Лебана.

Фронталне борбе не само што су ангажовале Јабланички одред и скоро све месне десетине, касније чете, него се и партијска организација у Одреду и на терену везала за те борбе, запостављајући политички рад у горњојабланичким селима која су била под утицајем четника Косте Пећанца и укључивала се у његове редове.[34]

Долазак I бугарског окупационог корпуса и сталне борбе Лесковачког и Јабланичког одреда у првој половини јануара 1942. године продубили су страховања о „казненој експедицији", па се зато и пришло смањивању Јабланичког одреда.[35] На састанку чланова ОК и штабова Одреда у селу Бучумету, на темељу става оперативног штаба, донета је и формална одлука о отпуштању бораца из одреда.[36]

Одлука је саопштена свим руководиоцима одреда све до команде чета.[37] Јабланички одред, који је крајем 1941. године имао преко 270 бораца (активних), после тога смањен је на само 120 партизана.[38]

Ситуацију код Јабланичког одреда, после доласка јачих бугарских снага у Лесковац, најбоље илуструје понашање командира 2. гајтанске помоћне чете Милована Жугића. Због колебања која су настала, а поглавито у тада једином партизанском селу горње Јабланице Гајтану, одржан је јавни збор. На том збору Милован Жугић, командир чете, рекао је:. . . . да ће Гајтан доживети судбину тежу него 1917. године, када су Бугари поклали Гајтанчане и спалили цело село" и зато је предложио споразум са четницима и недићевцима.[39]

Лесковачки одред, који се после неколико борби у Јабланици вратио на свој терен, констатовао је: да је његова слободна тери-

[к] **36. *НОР, т. 1/3 док.* бр. 16 и 50; М. Перовић, *Јужна Србија,* Београд 1962, стр. 105 и 106.**

[м] **36. *НОР, т. 1/3 док.* бр. 88; исто, т. 1/4 док. бр. 3 и 7.**

[м] **36. *НОР, т. 1/4 док.* бр. 46 (Извештај политичког комесара Јабланичког ПО од 9. XI 1942).**

[35] **С. Николић *н.д.,* стр. 158, напомена 1; АС. ПП Ниш бр. 26.**

[м] **С. Николић *н. д.,* стр. 158.**

" 36. НОР, т. 1/3 док. **бр. 9; С. Николић, н. д., стр. 158.**

[38] **36. *НОР, т. 1/3 док.* бр. 12 и 13.**

[м] **Д. Туровић, *н. д.,* стр. 284.**

торија поседнута јаким снагама недићеваца и љотићеваца и да се у општинама обнавља квислиншка власт а реакција оживљује;[40] да Одред може да опстане само у неколико планинских села на домаку четника Јордана Кимића и Илије Николића Бувског, а, исто тако, и то да му прети највећа опасност од четника с Оруглице.

Штаб Одреда и руководилац партије у одреду Лепосава Стаменковић-Ленка, која је истовремено секретар ОК Лесковца, дошли су до закључка да овако бројно велики одред не може опстати, па је у вези с већ донетом одлуком ОК Лесковца у Буџумету 16. I 1942. године отпочело масовно враћање партизана из Одреда. Лесковачки одред, који је дотле имао преко 350 бораца у три чете, сведен је за неколико дана крајем фебруара 1942. на 240 партизана распоређених сада у четири чете.[41]

Док су чланови ОК Лесковца, који су били у Јабланичком и Лесковачком одреду, заједно са штабовима одреда покушавали да у новоствореној ситуацији на један нереалан и доста невојнички начин ликвидирају четнике и обезбеде сигурну позадину, а с друге стране смањивали одреде под утицајем доласка новог окупатора, дотле се ПК трудио да оформи ПП Ниша, да омогући преношења директива ЦК КПЈ, предузимајући све за одржање ПО и НОБ-а у Србији.[42] Крајем јануара 1942. године формирано је Покрајинско повереништво (секретаријат) ПК Србије у Нишу за Лесковачки, Нишки, Зајечарски и Пожаревачки ОК. Директиве ПК и ЦК КПЈ, ОК Ниша и Лесковца примили су у другој половини јануара 1942. године.[43] Помоћ ПК Србије као и ЦК КПЈ дошла је у најкритичнијем периоду за одреде и НОБ у југоисточној Србији. Може се слободно тврдити да је она могла да одигра пресудну улогу у одржању одреда и НОП-а у овом делу, иако је била само у писменој форми, само да су се руководства држала директива, а особито касније. Тада је заустављено даље распуштање одреда и партијска и војно-политичка руководства принуђена да с више одговорности и перспективе гледају на даљу борбу.

У моментима кризе у Јабланичком и Лесковачком одреду, Глигорије Диклић-Будни, као члан ОК Лесковца преко кога су ишли извештаји и примане директиве, оштро је реаговао из Лесковца на понашање чланова ОК у штабовима одреда у вези са смањењем одреда.[44]

[40] 36. *НОР, т. 1/3 док.* бр. 13; (У извештају секретара ОК и партијског руководиоца одреда поред осталог пише и ово: „Ситуација на терену Лесковачког одреда се доста про.менила напуштањем територије, као да се реакција повампирила и тамо повратила те је тамо рад знатно отежан").

[41] 36. *НОР, т. 1/3 док.* бр. 6, 12 и 13; С. Николић, *н.д.*, стр. 162—163.

[42] Исто, док. бр. 7 (Из овог писма Бухе ПК види се да је директива ЦК КПЈ од 14. XII 1941. године примљена у Нишу између 14. и 17. јануара 1942).

[43] 36. *НОР, т. 1/3 док.* бр. 9 (Из овог писма види се да су примљене и две директиве ПК Србије 21. I 1942). Према неким подацима из заплењених докумената Топличког одреда види се да је директива ЦК КПЈ од 14. XII 1941. пренета у Топлички ПО пре 8. I 1942. (Историјски архив Београд, фонд IV, досје 116, док. бр. 253).

[44] 36. *НОР, т. 1/3 док.* бр. 9.

„ ... 11) Другови из одреда учинили су велику штету Покрету и Партији што су пустили људе кући. Ми смо ту политички много изгубили. Наши симпатизери су страшно љути, јер вели, ми овде припремамо људе за тамо, а они их враћају и препуштају полицији у руке а нас доводе у опасност. Још је већа грешка учињена што су другови донели одлуку не питајући никог, а кажу да нису могли курира да пошаљу у варош, а толике су људе овде послали. Ми све враћамо натраг у одреде".

Међу враћеним партизанима из одреда било је и оних који су због револта, а ради спасавања главе, откривали сараднике и симпатизере. Владимир Станковић, партизан из села Великог Трњана, који се међу првим вратио из Одреда, открио је много појединости из Лесковачког одреда када су га ухватили жандарми 8. I 1942. године.[45] Исто тако је враћена једна партизанка која је искључена из Одреда и због тога „нам провоцира неке симпатизере у Лесковцу", пише ОК Лесковца 16. I 1942. године.[46]

Масовно отпуштање партизана из Лесковачког и Јабланичког одреда изазвало је велико узнемирење у Лесковцу, па и по партизанским селима, због чега је и Диклић тако оштро реаговао. Он је вероватно упутио и писмо члановима ОК у одредима, у коме осуђује отпуштање партизана, па је у вези с тим дошло убрзо до састанка ОК.[47]

Писмо ЦК КПЈ од 14. XII 1941. године, ОК Лесковца, односно Диклић, примио је у другој половини јануара, и то пре него што је реаговао на неправилности одреда. Вероватно је ово писмо било у центру пажње на састанку ОК Лесковца 29. I 1942. године као и два писма ПК Србије. Из извештаја ОК, који су послати ПК сутрадан, 30. I 1942. године, може се закључити да су чланови ОК тежили да се оправдају за поступке због смањења одреда, оптужујући партизане као главне кривце за такав поступак.[48]

И ако ОК Лесковца у једној скученој реченици каже: „Ово је за нас као и за другове у одредима велико искуство", што значи самокритичан осврт, није дата анализа узрока због којих је дошло до оваквих поступака, а које су ПК, Буха, Глигорије Диклић, па и партијска комисија оштро осудили у случају Топличког одреда. Истог дана, (30. I),[49] написан је и други извештај ОК Лесковца, у коме се мало говори о непријатељским снагама, а поготову о оним које озбиљно угрожавају опстанак Лесковачког и Јабланичког одреда. „ ... 3) Ситуација овде у Л. (мисли се у Лесковцу, Ж. Н.) са доласком Бугара знатно се променила, јер недићевци заједно са Бугарима већ врше рације. 27. I 1942. године био је блокиран цео Л. и извршена је преметачина". Што се тиче осталих непријатељских снага, ОК Лесковца даје такође врло мало података, а његове процене су нереалне и нетачне: „Код недићеваца дух је сломљен, док

45 исто, док. бр. 101.

" Исто, док. бр. 6.

[47] Исто, док. бр. 12.

[48] Исто, док. бр. 12 и 13.

[49] Исто, док. бр. 13.

нам мало муке задаје неки војвода Ђура Перовић, који је успео да окупи нешто четника око себе". Мало даље у истом извештају ОК демантује напред наведену оцену када пише: „ситуација на терену Лесковачког одреда се доста променила напуштањем територије. Као да се реакција повампирила и тамо повратила, те је тамо рад знатно отежан".

У овом извештају ОК говори и о четницима који су у новој ситуацији постали једна од највећих опасности, како због своје бројности, тако и због својих база које доминирају над територијом одреда. „Тамо неки војвода козјачки има око 250 својих људи који су непријатељски расположени према нама". Осим овако потцењивачког односа према јаком непријатељу, загонетно је што ОК Лесковца ни једном речју не спомиње добро организоване и бројчано јаке четничке снаге у горњој Јабланици које су само неколико дана раније онемогућиле Васу Смајевића да одржи политичке зборове у Реткоцеру и Тулару.

Члан ОК и заменик политичког комесара Јабланичког одреда само три дана после састанка ОК у Лесковцу пише свој извештај ПП Ниша.[50] И он у свом извештају као узрок „уклањања људи" из одреда сматра то што су партизани „хушкачи", и „амбициозни" „недисциплиновани" и болесни.

Осврћући се у свом извештају на Кимићеве четнике, он иде даље, па каже да су „присилно мобилисани" те да стога не представљају неке борбене снаге непријатеља. За четнике у горњој Јабланици наводи само ово: „На левој обали Јабланице горњи део има четника са оружјем више од наших људи, а наших без оружја има више. Сви поменути терени су слабо настањени". Према овоме, јаке снаге партизана и четника коегзистирају у истим селима, а истовремено се води крвава борба између партизана и четника на другим местима, где учествују и ови из Оруглице и горње Јабланице. Из овог извештаја види се да се четници из горње Јабланице представљају као слаби, али се ипак не предузима ништа да се ликвидирају, борба заоштри и изврши диференцијација. Међутим, према четницима из села у Лесковачком пољу заузима се другачији став, што се види из истог извештаја: „Једна чета је имала акцију на четнике једног села код железничке пруге и разоружала 13 гадова. У тој борби нам је погинуо један друг. Другови из чете су СТРЕЉАЛИ САМО ЈЕДНОГ (подвукао Ж. Н.) који је убио нашег друга (то је помоћни партизан) а остале смо пустили. Партијска ћелија те чете кажњена је укором, а секретар још и укором са последњом опоменом, ЈЕР СУ БИЛИ СЕНТИМЕНТАЛНИ ПРЕМА НЕПРИЈАТЕЉУ" (подвукао Ж. Н.).

После интервенције Глигорија Диклића, а вероватно и Бухе, партијске организације у одредима и штабови пришли су стабилизацији јединица и њиховим реорганизацијама у духу директиве ЦК КПЈ од 14. XII 1941. године. У Лесковачком одреду формирано је 5 чета,[51] док је Јабланички одред почетком фебруара имао само

[50] **Исто, док. бр. 20.**
[51] **Исто, док. бр. 12 и 13.**

три чете са по 40 бораца.[52] Одреди су после састанка ОК и проучавања директива ЦК КПЈ и ПК Србије тежили да пређу поново у офанзивне акције. Јабланички одред поново напада Медвеђу и Лебане,[53] а Лесковачки Оруглицу, чиме је тежио да ликвидира четнике Кимића и тиме се ослободи притиска који је онемогућавао Лесковачком одреду да протера недићевско-љотићевске снаге, да поново освоји слободну територију и ангажује се према пруз и Лесковцу.[54] На жалост, напади на Оруглицу и Медвеђу завршили су се с осетним губицима за партизане. Неуспех Лесковачког одреда проузрокован је и тиме што је напад вршен слабим снагама (после смањења Одреда), по врло тешким зимским условима, на јачег непријатеља који има повољније положаје. Неуспех Лесковачког ПО охрабрио је Кимића, а то ће допринети да Одред, под притиском непријатеља, опет напусти своју територију крајем фебруара, поново смањујући бројно стање супротно примљеним наређењима.[55]

Јабланички одред је, захваљујући енергичном ставу Партије, нарочито Диклића, без обзира на неуспех у Медвеђи, уз помоћ многобројних чета месних партизана средио своје редове и продужио да брани слободну територију од упада непријатеља.

Последице смањивања нису биле свуда исте. Иако је Јабланички одред међу првим почео с враћањем бораца, то се није деморализаторски одразило на терену Пусте реке. Разлог је био у томе што је повратак активних бораца у овом рејону схваћен као јачање месних десетина, које се по активности и учешћу у борбама нису ни по чему разликовале од бораца у Одреду. Па и сами борци свој повратак нису схватили као искључење, јер су могли да делују на слободној територији у новим условима као припадници месних партизана.

Слободна територија Пуста река била је јединствена и сва су села била обухваћена НО организацијом. Пресудну улогу у овоме су имали рад КПЈ у периоду припрема устанка и деловање Кукавичког и Бабичког одреда до формирања Јабланичког одреда, а касније и борбе овог у одбрани слободне територије. Велики значај за успешан развој НОБ-а у Пустој реци имало је то што је Бабички одред, брзо и енергично ликвидирао четничког војводу Милорада Перовића, који је имао велики утицај у том крају као бивши народни посланик. Због тога смањење Јабланичког одреда јануара 1942, није нанело НОБ-у тешке последице, што ће се и показати у борбама фебруара и марта 1942.

Међутим, колебање и враћање бораца из Одреда имало је по село Гајтан тешке последице.[56] Само захваљујући чврстој опредељености Максима Ђуровића, који је као четнички командант из Гајтана прешао на страну НОБ-а,[57] и уз помоћ Партије, Гајтан је, после великог диференцирања, остао на страни НОП-а, што је имало историјски значај за успех НОБ-а на Радану и у Пустој реци.

[55] Исто, док. бр. 12, 13 и 20.

[н] Исто, док. бр. 20; Д. Туровић, *н.д.*, стр. 188—191 и 113.

[м] Исто, док. бр. 113; С. Николић, *н.д.*, стр. 165—170.

[55] С. Николић, *н. д.*, стр. 171 (смањење одреда настало је после борбе с Козјачким одредом четника 27. II 1942).

Смањење Лесковачког одреда изазвало је најтеже последице.[58] Ово се манифестовало на територији Поречја и самог града Лесковца. Враћени борци нису могли да се укључе у месне десетине, јер их није било на терену пошто су крајем децембра биле прешле у Лесковачки ПО. Не само што нису могли да се укључе у организације НОБ-а него су били изложени прогањању непријатеља који је посео читаву територију. „Ове борце непријатељ је почео да лови као зечеве" пише Стојан Николић у Лесковачком ПО. Борци су се осећали напуштени и одбачени, што је још више повећавало тешко психичко стање код народа, а поготову оних са слободне територије и града Лесковца.

Тешка је судбина враћених партизана из Лесковачког одреда месеца јануара и фебруара 1942. године. Већина је ухваћена и одведена у логоре, многи пострељани, а неки помрли у логорима.[59] То је омогућило оживљавање „реакције", како пише у извештају ОК Лесковца, те ће маја партијска организација морати да почне испочетка, што показује и бројка новог Лесковачког одреда. Он је 3. јула 1942. године имао само 14 бораца.[60]

Брзом интервенцијом ПП Ниша и ПК Србије, као и успешним радом чланова ОК Ниша на територији Топличког одреда, смањење одреда свеобухватно посматрано није имало тешких последица по НОБ. Томе је допринео и став чета на Јастрепцу које се нису смањивале, као и касније понашање штаба Јастребачког одреда.

Колико је била слаба веза међу одредима и колико су поједини чланови ОК Лесковца били презаузети деловањем у одредима, потврђује и чињеница да се овако крупни догађаји у појединим одредима нису одразили на Бабички одред. У периоду смањења одреда на левој обали, Бабички одред доживљава свој највећи успон стварајући устаничку атмосферу на својој територији, о чему смо већ говорили.

У таквим условима, без Главног штаба Србије, долази до формирања Повереништва ПК у Нишу које преузима на себе руковођење НОБ-а у лесковачком, нишком и зајечарском округу.

ФОРМИРАЊЕ ПОВЕРЕНИШТВА ПК СРБИЈЕ ЗА ЈУГОИСТОЧНУ СРБИЈУ И ЊЕГОВА УЛОГА У ПЕРИОДУ КРИЗЕ 1942. ГОДИНЕ

ЦК КПЈ и Врховни штаб НОПО, по повлачењу из Србије, посветили су много пажње стању КПЈ и НОП-а у Србији.[61] На састанцима у Санџаку донете су одлуке за јачање организације КПЈ и одржање НОБ-а у Србији. Директиве ЦК КПЈ од 14. и 30. децембра 1941. године резултати су тих одлука.[62]

[59] Д. Туровић, к. а., стр. 184.

[57] 36. НОР, *т. 1/4 док.* бр. 46; Д. Туровић, к. д., стр. 184—185.

[м] С. Николић, к. д., стр. 158—178 и 235—253.

[59] Исто, 235—253; Ј. Стефановић, *Жртве фашизма,* Лесковац 1969, стр. 95—124 и 149—176.

36. НОР, *т. 1/4 док.* бр. 2.

" В. Глишић, к. *д.,* стр. 99.

° 36. НОР, *т. 1/2 док.* бр. 78 и 84.

У вези с тим, ЦК и Врховни штаб су предузели мере за јачања и одржања ПО. Осим тога, Врховни штаб је формирао нови Главни штаб НОПО Србије, а ЦК КПЈ је извршио попуну Покрајинског комитета Србије.[63]

Одлука о формирању Повереништва ПК Србије за југоисточну и источну Србију и формирање Повереништва секретаријата ПК у Нишу имало је далекосежан значај. Покрајинско повереништво у Нишу моћи ће да непосредно руководи НОБ-ом на трећини територије Србије, и то где су најјачи ПО и где је НОБ прерастао у устанак.

Замисао ЦК о формирању ППН од октобра 1941. године сада је реализована, и то баш када је НОБ у овом делу најпотребнија непосредна помоћ Партије.[64]

Сем тога, преко ППН, ЦК КПЈ обезбеђује сигурнију и стабилну везу са ПК Македоније, за коју је био много заинтересован с обзиром на мешање ЦК БРП(к) у рад ПК Македоније.[65]

Имајући све ово у виду, ЦК КПЈ је наложио ПК Србије да формира Повереништво (секретаријат), у које је одредио Василија Буху, Разуменку Петровић и Милића Ракића, а ако ови из неког разлога не могу ући у Повереништво, да поред Бухе уђу Лепосава Стаменковић или њен брат Миодраг-Драги.[66]

Формирање Повереништва ПК релативно је брзо извршено. ПК Србије је почетком јануара 1942. године, по пријему директиве од ЦК КПЈ, обавестио члана ПК у Нишу Василија Буху о овој одлуци. Уз то је тражио мишљење о саставу Повереништва.[67] Василије Буха је у писмима од 18. и 26. I изложио своја гледишта и дао свој предлог о том питању.[68] Интересантно је да Буха није узимао у обзир мишљење ЦК, него је на састав Повереништва имао озбиљне примедбе. Сазнавши да је Милош Мамић, који се налазио на терену југоисточне Србије постао члан ПК, инсистира да обавезно уђе у Повереништво, што није било предвиђено. То своје мишљење у писму од 18. I 1942. године он и образлаже:

„ ... 6) У вези са стварањем покрајинског повереништва мислим да је нужно и неопходно да овде остане Миша и неизоставно уђе у повереништво, јер већина другова које сте ви навели НЕ ДОЈ1АЗЕ УОПШТЕ У ОБЗИР" (подвукао Ж. Н.).

Када је Буха заузимао став о питању састава Покрајинског повереништва Ниша, имао је у виду: да Разуменка Петровић-Зума и Драги Стаменковић, као веома компромитовани у Нишу, не могу ући у састав Повереништва. Да је Лепа Стаменковић-Ленка као секретар ОК Лесковца тамо неопходнија и да Ракић Милић није дорастао том задатку. Његов став произлазио је још из тога што је сматрао да Повереништво МОРА БИТИ у Нишу.

[м] 36. *НОР, т. 11/2 док.* бр. 93, 130 и 196.

**** *36. НОР, т. 1/20 док.* бр. 25 (Писмо ЦК КПЈ ПК Србије од 19. X 1941). «5 исто> т. уц/1 док. бр. 3, 4, 5,** 6, **7,** 8, **10, 11 и др.**

" Исто, т. 1/2 док. бр. 84 (Директива ЦК КПЈ ПК Србије од 30. XII 1941).

[47] Исто, т. 1/3 док. бр. 7.

[48] Архив Србије, Фонд Покрајинског комитета Србије бр. 50 и 54 (даље: АС. ПКС).

Према његовом предлогу, који шаље тек 26. I 1942. године, у састав Повереништва, треба да уђу Милош Мамић, Лепосава Стаменковић-Ленка и њен брат Драги Стаменковић.[69] Из овог се види да се он после извесног размишљања одрекао својих основних разлога које је навео у примедбама око састава ПП.

Интересантно је напоменути да ни ЦК КПЈ ни ПК Србије не узимају у обзир за Повереништво ПК Косту Стаменковића, члана ЦК КПЈ, и остале искусне чланове ОК Лесковца. Вероватно су негативна мишљења Бухе о овим кадровима прихваћена, па су они остали ван руководеће улоге у НОБ-у у југоисточној Србији. Тиме је руководећа снага НОП-а у овом рејону ослабљена. Будући да су ови партијски кадрови активно учествовали у НОБ-у и изгинули, а већина је после рата проглашена народним херојима, нужно је расветлити ставове према њима из тог периода јер је то нанело извесне штете развоју НОП-а нарочито у време кризе, што ће се касније и видети. ПК Србије одобрава његов састав и већ сутрадан, 27. I, одговара Бухи као руководиоцу новоформираног партијског форума.[7]®

Буха је још раније, односно после упућеног предлога ПК о саставу Повереништва, обавестио Лепосаву Стаменковић-Ленку да треба да иде на нову партијску дужност, али није прецизирао коју. На састанку ОК Лесковца 29. I 1942. године упознат је ОК о одласку Ленке, па како ни Ленка ни ОК нису знали где она иде, то је ОК Лесковца тражио да она остане у Лесковачком окружном комитету.[71]

Буха, као секретар Повереништва, жури с окупљањем чланова ППН преко Топлице, односно по члану ОК Ниша, Станимиру Вељковићу-Зелету преноси да Ленка што пре дође на нову дужност у Ниш.[72]

Остао је неразјашњен недолазак Ленке у састав Повереништва, јер се у њеном писму које је писано вероватно 1. или 2. II (пре напада Лесковачког ПО на Оруглицу),[73] не спомиње одлазак у Ниш, нити се из касније преписке види да то питање ико поставља. Она до септембра 1942. године неће доћи у Покрајинско повереништво Ниша. Па и Разуменка Петровић-Деса, која је требала да преузме дужност секретара ОК Лесковца, није добила никакву одлуку Повереништва и ОК Лесковца, иако је у том периоду била у Бабичком одреду.[74]

Драги Стаменковић, који се тада налазио у Топличком одреду, према расположивој документацији није добио захтев да дође у састав Повереништва све до јула 1942.[75]

У Нишу су у почетку рада Повереништва ПК били Буха и Миша, и они су преузели на себе улогу коју је добио овај партијски форум.[76]

Исто, бр. 54.

'« 36. *НОР, т. 1/3* док. бр. 11.

[71] Исто, док. бр. 12.

[71] Исто, док. бр. 40 (Буха је ово писмо писао 1. II 1942).

[75] Исто, док. бр. 23.

[74] АС. ПКС бр. 54; В. Глишић, *н.* д., стр. 135.

[75] АС. ПКС бр. 156а. (Писмо Д. Стаменковића од 21. VII 1942).

Када су ЦК КПЈ и Врховни штаб добили прве извештаје од ПК Србије[77] и Мирка Томића-Сељака као руководиоца Главног штаба у Србији,[78] и сазнали каквим се снагама у партизанским одредима у југоисточној Србији располаже, били су одушевљени. „У Србији се стварају колосални услови за проширење народног устанка и партизанских борби чим настане пролеће" пише врховни командант 5. II 1942. године делегату при Главном штабу Санџака.[79] Исту такву оцену врховни командант даје и у писму Темпу 20. II 1942. године, па у вези са тим даје задатке руководству НОБ-а у Источној Босни.[80]

Колико је код врховног команданта изазвало одушевљење постојање јаких партизанских одреда у југоисточној Србији, иако је имао непотпуне податке, говори и то што је он о томе писао Кардељу и Лоли Рибару у Загреб.[81]

Врховни командант у овом периоду није још имао података о бугарским окупационим јединицама. Када је добио податке о I бугарском окупационом корпусу, он је поставио нове задатке пред ПК и Главни штаб Србије.

У писму Главном штабу Србије (Мирку Томићу), врховни командант поставља захтев, између осталог, да успостави и одржава чврсте везе с одредима у југоисточној Србији и каже „поручите им да пошаљу за овај (врховни — Ж. Н.) штаб исцрпне извештаје. ... Када примимо те извештаје, ми ћемо моћи пред њих поставити и конкретне задатке".[82] На жалост, одреди у југоисточној Србији нису успоставили сталну везу с Главним штабом како би стигла и помоћ Врховног штаба, нити се Мирко Томић могао пробити до ових одреда иако је покушао.[83] У овом критичном моменту била је неопходна и нужна помоћ, како Главног тако и Врховног штаба. Зато је у таквим условима пало све на ПК, односно на Повереништво ПК у Нишу.

Када је Врховни штаб добио податке о ангажовању бугарских окупационих трупа за ликвидацију ПО у југоисточној Србији и да непријатељ жели да зиму искористи за постизање свог мрачног циља, тежио је да својим директивама и наређењима помогне да се одреди сачувају до пролећа и тиме обезбеде у повољним условима обнову НОБ-а, па чак и устанка у Србији. Ево како Врховни штаб о томе пише Главном штабу Србије (Мирку Томићу) 22. фебруара 1942. године: „ .. . Тачно је да непријатељ настоји да искористи ово зимско време како би вас уништио јер се боји пролећа које за нас значи поново стварање сјајних услова за развијање партизанских борби и народног устанка".[84]

Осим тога врховни командант је преко Лоле Рибара у Загребу поставио пред руководеће органе у Србији следеће задатке:[85]

[7]« 36. НОР, *т. 1/3 док.* бр. 7 и 26.
[77] Исто, т. И/2 док. бр. 104.
78 исто, док. бр. 192 и 196.
[79] Исто, док. бр. 157.
ао исто, док. бр. 192.
[81] Исто, док. бр. 201.
[82] Исто, док. бр. 197.
[83] Исто, т. 1/3 док. бр. 63; В. Глишић, н. д., стр. 201.
[м] Исто, т. II/3 док. бр. 196.
[85] Исто, док. бр. 66.

„... 1. Посветити нарочиту пажњу сада у наступу ОВОГ ОДЈ1УЧНОГ ПРОЈ1ЕЋА (подвукао Ж. Н.) радити на реорганизацији и што бољем оспособљавању за борбу наших партизанских одреда у Србији, и 2) Појачати и проширити рад међу бугарским војницима код вас".

Према архивском материјалу, мало је ових писама и директива стигло до Повереништва ПК у Нишу. Негде крајем фебруара до ОК у југоисточној Србији стигло је наређење Врховног штаба од 8. јануара 1942. године, у коме се постављају организација руковођења одредима (оперативни штабови) и задаци одреда.[86] По њему се није поступило, нити је ПК Србије, па и Повереништво, нешто конкретно урадило, што се види и из писма секретара ОК Ниша који тражи помоћ од Главног штаба Србије управо у вези с руковођењем одредима.[87] Повереништво и ПО дочекаће навалу непријатеља у тешким зимским условима. ЦК КПЈ, знајући за огроман значај Повереништва, пред ПК у југоисточној Србији поставља озбиљне задатке:

„... 4) Појачати и политички осамосталити Секретаријат ПК за Источну Србију. Његово формирање је Д0ШЈ10 У ПРАВО ВРЕМЕ И УЛОГА МУ ЈЕ САДА ОД ОГРОМНОГ ЗНАЧАЈА"[88] (подвукао Ж. Н.).

У вези с овако постављеном улогом Повереништва, ЦК КПЈ је постављао и конкретне задатке на учвршћењу и проширивању партизанских одреда у Србији.

Сем ових задатака, ЦК КПЈ је одговорио и на постављене проблеме у извештају ПК Србије. У прилог директиве од 27. I 1942. године послао је „један циркулар" о раду Партије у партизанским одредима. Даље, ЦК КПЈ је јасно поставио да: „Упркос тешкоћа које доноси зима НЕ СМЕЈУ СЕ ПАРТИЗАНСКЕ ЧЕТЕ РАСПУШТАТИ (подвукао Ж. Н.), а то значи да се ниједан борац не сме разоружати или са оружјем послати кући." Осим тога ЦК КПЈ поставља ПК Србије задатак да пружи помоћ новоформираном Главном штабу: „Ваша је дужност да помогнете Главном штабу у успостављању веза са свим одредима у Србији". На жалост, Главни штаб се није пробио *у* Србију, сем Мирка Томића.

ПК Србије је ову директиву вероватно примио средином фебруара, јер је у то време послао Повереништву „циркулар о раду партије у одредима".[89] Што се тиче става о распуштању јединица--чета, ПК је и раније имао правилан став и енергично се борио с овом појавом. Али се у погледу помоћи ПК Главном штабу, ствар компликовала. Прво, ПК је дуго имао проблема с успостављањем веза с делом Главног штаба који је био у западној Србији, а када је успоставио везу са њим, није био решио питање везе Главног штаба

вб исто, док. бр. 93.

[87] Исто, т. 1/3 док. бр. 50.

[88] Исто, т. 11/2 док. бр. 130.

[89] Исто, док. бр. 13; исто, т. 1/3 док. бр. 43 и 69; исто, т. 1X/1 док. бр. 24 (Ова директива није стигла до партизанских одреда у југоисточној Србији, па ју је ПК Србије новембра 1942. поново упутио ПО).

са ПО југоисточне Србије већ је одлучио да иду преко ПК, јер је то сигурније.[90] По доласку у Београд, Мирко Томић је кратко време руководио, као члан Главног штаба, чиме је много допринео на сређивању и оријентацији неких одреда.[91] Касније због распуштања Сувоборског одреда, било му је ускраћено да руководи ПО[92] и тиме се, што се тиче руковођења поново дошло у ранију, тешку ситуацију.

Један од најважнијих задатака који су ЦК КПЈ и Врховни штаб постављали пред Повереништво ПК у Нишу поред руковођења НОБ-ом у том рејону, било је повезивање са ПК Македоније и преношење директива за развој НОБ-а у том делу Југославије. „Секретаријат МОРА УЧИНИТИ СВЕ У ПРАВЦУ УСПОСТАВЉАЊА ШТО СТАЛНИЈИХ И ШТО ЧВРШЋИХ ВЕЗА СА ПАРТИЈСКОМ ОРГАНИЗАЦИЈОМ У МАКЕДОНИЈИ".. ,[93]

Пред Повереништвом ПК у Нишу стајали су врло важни и тешки задаци. Најглавнији су били очувати, појачати и развити ПО до пролећа. Учврстити рад Партије како би могла извршити тешке задатке који стоје пред њом, а особито у одредима и на терену. Такође ништа мање важан није био ни задатак да се повеже са ПК Македоније и обезбеди стална и сигурна веза ЦК КПЈ за руковођење НОБ-ом у овом делу земље.

Од извршења ових задатака зависио је успешан развој НОБ-а у Србији, па и Македонији. За ЦК и Врховни штаб, снага НОП-а у југоисточној Србији остаје окосница успеха у источном делу Југославије. То је захтевало велике напоре ПК, Повереништва у Нишу, и способност ОК и ПО југоисточне Србије.

Секретар ПК Србије, који је до почетка 1942. године успешно извршавао своју улогу партијског руководиоца, а нарочито у одржању линије НОБ-а, није могао да пружа и војно-политичку помоћ. У војничком погледу одреди су у развоју искључиво зависили од својих штабова и чланова ОК који су се налазили код њих. Зато је долазило до заостајања у партизанском начину ратовања, акцијама већег обима и садејству међу одредима, што је умањивало могуће успехе одреда. То се види и у организационом погледу самих одреда. Они тек јануара 1942. формирају водове у четама.

Ништа се у том погледу није променило ни формирањем Повереништва. Када су одреди били захваћени нападима јаких окупаторских снага почетком фебруара 1942. године, везе су прекинуте па су одреди сами решавали све проблеме.

Повереништво је рад у повезивању са ПК Македоније наставило преко делегата ПК и ОК Лесковца, па чак и слало свог курира у Врање и Скопје. Због става секретара ПК који је дошао после хапшења Лазара Колишевског, ПК Македоније се више оријентисао на

***00 36. НОР, т. 1/3 док.* бр. 45.**

" Исто, док. бр. 80 и 88; В. Глишић, *н. д.*, стр. 234 (У то време, након годину дана НОР-а, неки штабови ПО добили су могућност да шаљу извештаје и добијају одговоре на постављене проблеме).

" В. Глишић, к. а., стр. 236.

"* 36. *НОР, т. 1/1 док.* бр. 95; исто т. 1/3 док. бр. 12, 21, 23, 43, 48, 54 и 65; *Изворм за ослободителната војна и револуција во Македонија 1941—1945,* Скопје 1968, Том I, књ. прва, док. бр. 33 (даље: *Извори).

ЦК БРП(к), па веза није успостављена до краја јула 1942. године — практично је са ЦК КПЈ није било десет месеци.[94]

Формирање Повереништва, како каже ЦК КПЈ, „дошло је у право време" и „сада је од огромног значаја", за „учвршћење и проширење партизанских одреда" у југоисточној Србији. Како смо видели одреди су и поред недостатака у организационом погледу и веома великих тешкоћа били врло бројни и борбено способни, али их је у овом моменту, када је непријатељ припремао офанзиву, требало оријентисати, обезбедити међусобно садејство и имати организовану обавештајну службу о намерама окупатора. За све ово Повереништво није било оспособљено. Рад Повереништва углавном се развијао као и рад Бухе до тада — сводио се на пријем директива, преношења на ОК, као и слање извештаја ПК. Да нису, Рад Бухе раније, а Повереништва касније, и поред испуњења извесних задатака у руковођењу Партијом и одредима умногоме сводио на технички пункт за везу.[95]

Буха је Повереништво замишљао тако да оно као форум мора бити у граду, и да на основи извештаја штабова одреда и Партије (ОК и одреда) анализира ситуацију, доноси одлуке и предузима мере. Такав је рад могао бити само на слободним територијама, које су биле велике око Ниша, Прокупља и Лесковца. Буха то није био схватио него је наставио да ради у Нишу на начин као што се радило у условима илегалног рада у мирнодопском периоду. Рад једног форума, како партијског тако и војно-политичког, у центру где окупатор има најјаче снаге, био је немогућ. То је Буха увидео, али касно.

Када је окупатор, после доласка бугарског окупационог корпуса, извршио све припреме за прелазак на ликвидацију ПО, он је прво нанео ударе Партији у градовима (Ниш, Лесковац, Прокупље, Бела Паланка и др.) и тиме тежио да одмах на почетку зада уништавајући удар НОБ-у, ликвидацијом организације која руководи њом. Тај удар је почео у фебруару, када је у потпуности онемогућио Повереништво да руководи НОБ-ом у југоисточној Србији, што нам потврђују и извештаји самог Повереништва.[96]

„1) Овамо су почеле скоро свакодневне рације и блокаде. Стално хапсе... Свуда унаоколо воде се велике борбе, због тога, а и због поплава прекинуте су нам везе са околином. Пало нам је неколико добрих људи. Ми нисмо у могућности ДА НАС ДВОЈИЦА (ЈА И МИША) НАСТАВИМО ПОД ОВАКВИМ ОКОЛНОСТИМА РЕДОВАН РАД ЈЕР СМО ОВДЕ НЕПОСРЕДНО УГРОЖЕНИ (подвукао Ж. Н.) из много разлога и са више страна".

На овакав извештај Повереништва, ПК Србије брзо реагује: „Можда би било најбоље ДА ТО СЕДИШТЕ ИЗАБЕРЕТЕ У БЛИЗИНИ НЕКОГ ЈАКОГ ОДРЕДА. Али то морате одмах, на време осигурати, тако да, ако би били присиљени да се повучете, да већ имате спреман пункт са целокупним апаратом ... У случају да одете из Н. оставите у њему доброг и провереног друга као техничку везу

[4] **„Извори", Том I, књига прва, док. бр. 33.**
[45] **36. *НОР, т. 1/3 док.* бр. 28.**
[84] **Исто, док. бр. 26.**

са нама и са ОК-има... Гледајте да се што пре повежете са одредима, јер је то сада БАШ НАЈПОТРЕБНИЈЕ КАДА СЕ ВОДЕ ТАКО ЖЕСТОКЕ БОРБЕ (подвукао Ж. Н.). Извештавајте нас детаљно о свему".[97]

Због овакве ситуације у Нишу убрзо ће ПП престати да „функционише" као форум НОБ-а. Милош Мамић ће отићи у Озренски одред, Буха на кратко у Зајечар код ОК, одакле ће се поново вратити и наставити рад као и пре формирања ПП.[98] У најкритичнијем периоду (фебруар-март-април) када су се водиле велике и упорне борбе, ПП неће моћи да руководи ОК и ПО „ ... Јер су били потпуно отсечени од околних одреда.[99] Тек у таквој ситуацији Буха схвата да треба да оде из Ниша у Топлички одред.

Међутим, ни после овог Буха не напушта Ниш, мада ће на крају увидети да је руковођење које је он применио од свог доласка у рејон југоисточне Србије било неефикасно, а поготову када је о акцијама одреда и резултатима непријатељских напада услед кидања веза био обавештаван преко окупаторске штампе или од људи који су чули од сељака.[100]

Требало је скоро годину дана борби и руковођења из града па да се стекне искуство, како уствари треба да ради један тако значајан руководећи форум НОБ-а. . . . Немогућност непосредног контакта са одредима и ОК у многоме је отежавао брзи развитак НОБ. ПУТЕМ ДОПИСИВАЊА ТЕШКО СЕ МОГЛО МНОГО УЧИНИТИ јер је било отежано кретање курира, нарочито тамо где је непријатељ усмерио своје нападе."[101]

Рад руководећих кадрова КПЈ у градовима довео је до прекида у руковођењу и до губтака. У Лесковцу је фебруара 1942, погинуо Благоје Ристић-Раде металац, а Глигорије Диклић-Будни је био присиљен да убрзо после тога напусти град и рад у ОК Лесковцу, чиме је прекинута веза ПП с одредима[102] и осталим члановима ОК Лесковца.

Не само што је у градовима дошло до губитка високих партијских руководилаца, него је морало доћи до великих провала у Лесковцу, Нишу и Прокупљу, где су ухапшени многи чланови КПЈ и СКОЈ-а.[103]

Велика хапшења и провале у Нишу довеле су до продора непријатеља у организациону структуру КПЈ у граду. Био је похапшен МК КПЈ за Ниш и руководство железничке радионице. То исто се десило у Прокупљу, где су сви чланови КПЈ похапшени.

Тада је у југоисточну Србију ухапшено преко 200 људи у градовима, а међу њима око 20—30 чланова КПЈ. Нема тачних података колико је ухапшено скојеваца, којих је вероватно било два пута више него чланова Партије. Овим је дезорганизовано скоро све што

[97] **Исто, док. бр. 28.**
[68] **Исто, док. бр. 33 и 46.**
[м] **Исто, док. бр. 54.**
[100] **исто, док. бр. 59.**
[,01] **АС. ПКС бр. 109 (Писмо Бухе ПК од 21. IV 1942).**
[105] **36. НОР, т. *I/3 док.* бр. 26 и 46.**
[105] **В. Глишић, *н.д.,* стр. 335.**

је огромним напорима у градовима урађено. Не само то, него су се априла месеца 1942. године, у периоду када су се успостављале везе с одредима, Буха и Диклић после хватања на улици спасли бекством. Због тога је Буха морао да напусти Ниш и да оде за Београд.[104]

После одласка Бухе из Ниша, крајем маја 1942, и погибије Милоша Мамића, априла ППН је практично престао да постоји, те ПК захтева да у Ниш дође Разуменка Петровић-Душанка (Зума) из Лесковца, која је била изашла из затвора, и да преузме руковођење ПП.[105]

Пошто је она самоиницијативно дошла у Београд,[106] то је ПК одлучио да Драги Стаменковић дође из одреда и преузме руководство ПП у Нишу.[107] До доласка Стаменковића у Ниш, значи од 25. V до 19. VII 1942. године, задатке ППН вршили су Душан Пуђа и Радмила Обрадовић-Гојка, чланови ОК Ниша.[108]

Глишић о раду ППН и ОК Ниша овако пише: „Ни окружни комитет ни Покрајинско повереништво нису могли колективно да раде, јер је било отежано кретање по граду, па се само повремено налазили углавном појединачно".[109] Ово потврђује и Стаменковић у свом писму ПК, када пише: „само овде је потребно ко ће радити испочетка, хватати везе и стално бити по улицама".[110]

Овакав рад ПП у Нишу није могао да оправда поверење и наде које су у њега полагане. Повереништво се никад није састало да као колективан форум доноси одлуке и руководи ОК и ПО. Тако је настављено и касније, па је и Лепосава Стаменковић-Ленка, која је дошла у Ниш тек септембра 1942. године, постала жртва услова рада у граду.[111] Оно што је најинтересантније је што је ПК, вероватно полазећи од својих услова рада у Београду, и даље инсистирао на продужењу рада ПП упућујући у Ниш Недељка Караичића-Милисава, секретара ОК Крушевца.[112] После хватања Лепосаве Стаменковић-Ленке и компромитације осталих чланова ПП и ОК Ниша, покушаји да ПП у Лесковцу настави рад пропали су услед провале новембра 1942. године и тек онда је ПК схватио да партијско руководство, односно ПП мора отићи на терен код одреда.[113] Захваљујући тој одлуци, направљена је прекретница у руковођењу ОК и одредима у југоисточној Србији, преношењем тежишта рада на село и у одреде, што је дало видне резултате. Овим није било решено руковођење НОБ-ом у југоисточној Србији, јер је ПП представљао само Недељко Караичић, што је захтевало од ОК и ПО посебне напоре, а поготову од Караичића.

36. *НОР, т. IX/1 док.* бр. 84.
105 Исто, бр. 86; АС. ПП Ниш бр. 15.
104 АС. ПП Ниш бр. 15.
107 Исто, бр. 17.
108 Иста
10» В. Глишић, *н. д.*, стр. 133.
110 АС. ПКС бр. 156а.
111 Група аутора, *Револуционарни ликови Београда*, Београд 1972, стр. 132. (Држање Лепосаве Стаменковић-Ленке пред полицијом било је херојско и тиме је Партија поштеђена губитака) (даље: *Револуционарни ликови).*
118 36. НОР, *т. 1/4 док.* бр. 19, 27, 33 и 49.
115 АС. ПП Ниш бр. 30; В. Глишић, *н. д.*, стр. 134.

Тежња ЦК КПЈ да формирањем ПП Ниша олакша руковођење НОБ-ом у овом делу Србије, није остварена.

Неоформљеност ПП и одвојеност од ОК и одреда утицали су да изостане непосредно руковођење ОК и одредима, управо онда када је непријатељ припремао своје снаге за ликвидацију партизанских одреда на Јастрепцу.

БУГАРСКИ И НЕМАЧКИ ОКУПАТОРИ КАО УВОД У ОФАНЗИВУ ВРШЕ МАСОВНА СТРЕЉАЊА ЈАНУАРА И ФЕБРУАРА

Као што смо напред рекли, окупатор је у току јануара 1942. године предузимао нападе на одреде ангажујући недићевце, љотићевце и четнике К. Пећанца ради обезбеђења смене немачких трупа и доласка новог окупатора, бугарског окупационог корпуса у југоисточну Србију. Поседање окупационе територије бугарске снаге завршиле су 21. јануара 1942. године, када је и отпочела припрема операције за ликвидацију ПО у југоисточној Србији уз ангажовање и бугарских снага.[114]

Недић је, у вези с овим припремама, својом наредбом од 19. јануара 1942. године преузео команду над свим квислиншким снагама (недићевцима, љотићевцима и четницима К. Пећанца).[115] Те припреме имале су за циљ да се у току зиме ликвидирају ПО и тиме онемогући нови устанак у Србији на пролеће 1942. године. О овоме говори и Недићева наредба „о зимским акцијама" његових снага.

У припреме за операције против ПО укључио се и К. Пећанац, па је 30. I 1942. године лично успоставио контакт с командантом I бугарског корпуса у Нишу.[116]

Потискивање Лесковачког одреда са дела његове слободне територије није олакшало страховање окружног начелника Страњаковића у Лесковцу. Он је 28. I 1942. године у извештају Недићевој влади наговестио могућност да Бабички одред нападне Лесковац и зато је тражио да се поседне мост на Јужној Морави код села Манојловца и Биљанице.[117] У исто време наредио је својим потчињеним одредима да усмере своје снаге према Бабичкој гори.

Окружни начелник упућује Добровољачки одред под командом капетана Ратка Обрадовића и Ветернички четнички одред 2. II 1942. године ради поседања моста на Јужној Морави код села Манојловац и Биљанице.[118] Напад непријатељских снага у селу Манојловцу, а касније у Биљаници, дочекао је вод месних партизана (Манојловца, Биљанице и Д. Крајинца). Њима је дошла у помоћ месна десетина

[114] **Архив Војноисторијског института, Микрофилм, Вашингтон, ролна 501, филм 247, снимак 756-8 (даље: А, VII. НАВ-Н-Т).**

[115] **Архив Војноисторијског института, Недићев фонд, Кут. 1 фасц. 2-1 док. бр. 3 (даље: А, VII, Нд.); исто, Нд. Кут. 1 ф. 2-7, док. бр. 19.**

п« А—VII. НАВ-Н-Т, 315, 224/31535; 501, 247/790-2.

[117] **А—VII. Нд. Кут. 30 ф. 6-1 док. бр. 63; 36. НОР, т. 1/3 док. бр. 113 (Према напису у „Новом времену" од 6. II 1942. бр. 235 у овој борби поред четника узели су учешћа и лптићевци).**

[1,8] 36. НОР, т. 1/3 док. **бр. 19 и 22;** ***Ново Време*** **од 13. II 1942, бр. 241.**

из Градашнице у јачини од 15 бораца.[119] Ове снаге водиле су борбу од 6 ћ 30' до 12,00 ћ али су под притиском јачих снага биле присиљене да се повуку.

Тог истог дана 1. чета Бабичког одреда дошла је у рејон Горње Слатине да би спречила даљи продор непријатеља на слободну територију или да би га протерала уколико услови дозволе. Недићев одред и четници, задовољивши се заузећем моста и села, нису испољавали тежње за даља дејства, вероватно оцењујући да се не би могли носити са снагама Бабичког одреда. Штаб Бабичког одреда, на продор непријатеља на слободну територију, доноси одлуку о нападу.

Понашање штаба Бабичког одреда у селу Слатина, у периоду припрема за напад на недићевце, открива нам једну нову ситуацију у рејону Лесковца и долини Јужне Мораве. У овом се рејону повећала активност месних десетина у јануару, па су чак и самоиницијативно вршиле нападе на општине поред саме пруге. Тако је месна десетина из Прибоја напала 12. I 1942. године жандармеријску станицу општине у селу Печењевац, запалила архиву и разоружала жандарме.[120] Само неколико дана после напада, месна десетина из Печењевца напустила је село и дошла у Бабички одред.[121] Овакво понашање месних десетина у овом рејону показује да колебања која су настала у Лесковачком и Јабланичком одреду, враћањем партизана из одреда, нису имала никаквог утицаја. Штавише, долазак бугарских окупационих снага деловао је супротно на народ у овом рејону. За њих је ово био знак да нема другог излаза него да за своју слободу иду у борбу, јер је бугарски окупатор познат као фанатизован непријатељ српског народа, а поготову око Јужне Мораве, коју он из иредентистичких побуда већ 100 година назива „Бугар Моравом", па и данас.[122]

Та активност и спремност месних десетина из рејона Јужне Мораве да се боре, утицала је да штаб Бабичког одреда при планирању напада на недићевце и четнике у Биљаници укључи преко 19 десетина.[123]

При доношењу одлуке за напад на непријатељске снаге у селу Биљаници била су присутна и два члана ОК Лесковца.[124] Партијска организација и штаб су се, приликом доношења ове одлуке, руководили разлозима који су наведени у извештају ОК Лесковца:

„а) Непријатељ би доласком на нашу територију разбио све наше организације, угушио сваку наду за устанак народа.

б) Сељаци овог краја НАРОЧИТО СУ ЗАИНТЕРЕСОВАНИ ЗА БОРБУ (подвукао Ж. Н.), готови да се боре само да непријатељ не дође у њихова села и да их пљачка и да не врши репресалије".[124]

[""] Д. Кулић, Бабмчкм *ПО,* Њпи 1965, стр. 56—59.
[1М] 36. *НОР, т. 1/3 док.* бр. 100 и 101; исто 1/20 док. бр. 13.
[kd] исто, т. 1/3 док. бр. 116.
Военo-исторически сборнмк, Софија 1967, бр. 7, стр. 98.
36. *НОР, т. 1/3 док.* бр. 19 и 22.
[1И] ИСТО.
[113] Исто, док. бр. 22.

Донета је одлука да се непријатељу узме иницијатива из руку и да се нападне на Биљаници.

На село Биљаницу и Д. Слатину нападало је 9 десетина активних бораца и 7 десетина месних партизана, а с леве обале на село Манојловац и М. Биљаницу 12 месних десетина. С таквим распоредом пошло се у напад у 2 ћ по поноћи 4. II 1942. године.

Након кратке борбе четници и бугарски вод протерани су из Д. Слатине на леву обалу у село Манојловац, док су снаге Првог добровољачког одреда под командом Ратка Обрадовића и Мите Сушића у Биљаници остале притајене у неколико кућа од тврдог материјала.[126]

Гвоздени мост на Јужној Морави је после дуже борбе заузет и порушен.

Непосредна близина Лесковца (6 км) омогућила је непријатељу да брзо довуче појачања и предузме у само свануће противнапад. На самом мосту при непријатељском противудару погинуо је заменик команданта одреда Тома Костић-Срећко и неколико другова је рањено.[127]

Успешно рушење моста, долазак нових снага непријатеља из Лесковца, дејство љотићеваца из самог села Биљанице, а поготову погибија Томе Костића-Срећка, утицали су да штаб Одреда нареди повлачење. Из рејона моста повучени су сви рањени другови, док је у самој Биљаници дошло до заробљавања припадника Одреда и месних десетина.[128]

При продору у село Д. Слатина, вод 2. чете заробио је два бугарска војника. Штаб 13 пешадијског бугарског пука из Лесковца, где су били одведени заробљени партизани, захтевао је у ултиматуму штабу Бабичког одреда да му се врате заробљени бугарски војници иначе ће у противном вршити стрељање и попалити села.[129]

У писму је пуковник Стојанов испољавао цинизам и садизам, а нарочито је наглашено да ако се не пусте бугарски војници: „нека дође неко из одреда и лично посматра јавно стрељање партизана у селу пред народом". Штаб Бабичког одреда, следећи став ПК и ЦК КПЈ о односу према бугарској војсци, а и верујући бугарским командантима, пустио је војнике. Не сачекавши одговор штаба Бабичког одреда, бугарски окупатор је 5. II 1942. године по подне у селу Манојловцу и Д. Слатини јавно, пред народом, стрељао 13 заробљених партизана.[130]

На првом кораку борбе с партизанима бугарски окупациони корпус открио је своје право лице. Показало се да је то права окупа-

Ik« исто; *Ново Вреле* од 13. II 1942. бр. 241.

[117] 36. НОР, т. 1/3 док. бр. 22 и 26. (Мост су минирали Драгомир Станковић--Нишавац, Мирко Димитријевић-Пера, као рудари, и Никола Ђурић-Павка члан ОК СКОЈ-а, као руководилац минерске групе).

[128] 36. НОР, т. *1/3 док.* бр. 22; Д. Кулић, *Бабички ПО,* стр. 63, 70 и 71. (При консултовању власника куће у којима су заробљени партизани, аутор је установио да је до тога дошло услед јаке зиме и необавештености о повлачењу у *Новом Времену* од 13. II 1942. бр. 241, се тврди да је заробљено 19 а убијено 14).

36. НОР, т. *1/3 док.* бр. 22; Д. Кулић, *Бабички ПО,* стр. 65.

[150] Д. Кулић, *Бабички ПО,* стр. 66; 36. НОР, т. *1/3 док.* бр. 22 и док. бр. 116).

торска армија, васпитавана у духу фашизма и мржње према српском и другим народима Југославије. Штавише, та армија је показала да не поштује ни међународне конвенције, па чак ни своја писмена обећања дата противничкој страни. Стрељање заробљених партизана пред народом извршили су бугарски војници уз садистички масакр, чиме су потврдили да су синови оних из 1917. године и да по злочинима и мржњи према народу овога краја не заостају од својих очева.

Велики губици Бабичког одреда ипак нису били узалудни.[131] Борба на Биљаници имала је великог одјека у редовима окупатора и његових слугу, јер је борбеност и одлучност у нападу показала снагу Одреда. То ће и учинити да офанзива непријатеља на бабички терен, после дужих припрема, отпочне тек крајем фебруара и почетком марта. У њој углавном учествују јаке бугарске снаге.

После биљаничке борбе дошло се до закључка да слободну територију треба боље бранити. У вези с тим порушен је још један гвоздени мост на путу Брестовац—Топоница,[132] а дрвени Чифлик—Рогозна разграђен. Постављене су предстраже на свим прелазима на Јужној Морави и према Нишу. Прва чета била је разасута на великом растојању. Један вод који је био на обезбеђењу код Драшкове Кутине (сада Тасковићи) попалио је општинске архиве у Првој Кутини на 6 км од Ниша.[133] Ова акција је окружног начелника толико забринула, да је он у свом извештају изнео да је ситуација врло озбиљна, а може се очекивати и напад на Ниш.

У вези с припремама за ликвидацију ПО у југоисточној Србији, 5. и 7. II 1942. године одржано је саветовање у Београду на коме су присуствовали и окружни начелници из Ниша и Лесковца.[134] На овом саветовању које је одржано с целом владом Недића, донете су врло важне одлуке за предстојеће нападе на ПО у Србији. Осим војничких акција већег обима предвиђено је да се ангажовањем специјалне полиције из Београда ликвидирају организације КПЈ у Нишу, јер се сматрало да је ту неки већи форум,[133] а, исто тако и у Лесковцу. Предвиђено је такође да се уз ангажовање министара Недићеве владе, политичким акцијама, зборовима и конференцијама с „угледним грађанима", мобилишу све снаге у борби за ликвидацију ПО у југоисточној Србији.[136]

Одмах после конференције код Милана Аћимовића у Ниш је дошла јака група специјалне полиције на челу с Николом Губаре-

[131] У борби на Биљаници погинуло и стрељано укупно 27 бораца. Цифру установио на лицу места аутор.

[132] А—'VII Нд. Кут. 20 ф. 3-6 док. бр. 58; 36. НОР, т. *I/20 док.* бр. 16.

[133] Исто, Кут. 1 ф. 2-2 док. бр. 21.

[134] Исто, и Кут. ф. 2-1 док. бр. 21 (Недић је на овом саветовању поред осталог рекао:. . . . знајте да би за Српски народ било фатално да се немири понове на пролеће..." *Обнова* бр. 186 од 11. II 1942; *Ново Време* бр. 244 од 17. II 1942).

[135] Ново *Време* од 12. IV 1942. године бр. 289.

[136] Конференција министра Кујунџића и Тасе Динића (Ниш—Лесковац), *Ново Време* од 17. II 1942. бр. 244; *Обнова* од 11. II 1942. бр. 186.

вим.[137] По доласку они су прешли у напад заједно с Гестапоом и отпочели хапшења. То је унело пометњу у рад партијске организације,[138] тако да секретар Повереништва ПК губи везу с одредима у Топлици и принуђен је да привремено напусти Ниш. И други члан ПП Миша Мамић био је присиљен да оде у Озренски одред. Цео МК КПЈ је ухапшен, а исто тако, и многи чланови Партије и СКОЈ-а.[139]

Ситуација у Лесковцу била је још тежа. Провалом једног омладинца 11. II 1942, у стану Наранџића ухваћен је члан ОК Благоје Ристић-Раде Металац и при покушају бекства убијен.[140] Такође је и Глигорије Диклић-Будни проваљен, па је по повратку из Бабичког одреда убрзо напустио Лесковац.[141] Ухапшено је преко 20 чланова КПЈ до 17. марта 1942. године. Сам Буха тврди да је овим хапшењима задат најтежи удар Партији у овом крају, јер је непријатељ успео да онемогући руковођење одредима из Лесковца и Ниша.

Синхронизовано с ударима по Партији у Лесковцу и Нишу, окупатор предузима нападе и на одреде. Покушај Јабланичког одреда да пређе на офанзивније акције нападом на Медвеђу и Лебане био је кратког даха.[142] Окупатор ангажује јаке снаге недићеваца и четника и присиљава овај одред да се брани. Одред то чини врло успешно, нападајући квислиншке одреде на својој територији.

Када су 4. и 11. добровољачки и Реткоцерски четнички одред продрли 8. I 1942. године у село Бучумет, Јабланички одред их је напао и нанео им велике губитке убивши преко 67 војника, подофицира и четника.[143]

Херојски подвиг у гестаповском логору „Црвени крст" 12. II 1942. — напад на обезбеђење и пробој преко жичане ограде из логора — унео је велико узнемирење код немачких окупационих снага.[144] Због тога је и сам командант Србије генерал Бадер стигао у Ниш 13. II 1942. године.[145] Истог дана је наређено да 13. пешадијски пук и 3 батаљона 3. пешадијског пука продру у базе партизанских одреда — Пусту реку и Пасјачу. Њихов упад одреди су дочекали снажним нападима. Једна чета Јабланичког одреда ноћу између 13/14. II нанела је својим ударом јединици 13. пешадијског пука у

[137] В. Глтпић, к. *д.,* стр. 335; Група аутора, *Ниш у вихору НОБ,* Нови Сад 1969, стр. 267—280 (даље: Нмш *у вихору).*

[138] 36. НОР, *т. 1/3 док.* бр. 26, 33 и 46; А.С. ПКС бр. 78.

***[139] Ново Време* бр. 252 од 26. II 1942. и од 12. IV 1942. бр. 289; ИАБ, фонд IV, досје 116, док. бр. 117—121.**

***[140] 36. НОР, т. 1/3 док.* бр. 26.**

>« Исто, док. бр. 46; АС. ПКС бр. 144.

[142] АС. ПКС бр. 100; *Ново Време* од 26. II 1942, бр. 252.

[142]а *36. НОР, т. 1/3 док.* бр. 20, 22, 113 и 114. (п.пуковник Илија Кукуљ, Недићев официр, обавестио је да су партизани напали Лебане ноћу 6/7. II 1942. г. (А—VII. Нд. Кут. 26 ф. 4-1 док. бр. 2).

***[143] 36. НОР, т. 1/20 док.* бр. 16; М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 134; *Обнова* бр. 175 од 29. I 1942. г.**

[144] 36. *НОР, т. 1/3 док.* бр. 30, 122 и 128; А—VII. НАВ-Н-Т, 501, 247/850-2. (Приликом бекства на жици погинула 42 затвореника, 6 ухваћено након бекства, а успело је да побегне 96).

1« А—VII. НАВ-Н-Т, 501, 247/727-32.

Бојнику велике губитке.[146] Слично се десило и 3. батаљону 3. пешадијског пука у борби с Топличким одредом на Пасјачи.[147]

Догађај у Нишу, јединствен у НОБ-у, имао је мучно дејство на немачке окупаторе. Голоруки комунисти, скојевци и партизани показали су спремност да и по цену највећих жртава воде борбу против окупатора, па ма то било и у жицама логора. Пораз немачког окупатора у Нишу као и порази бугарских јединица, открили су окупатору снагу НОП-а па је због тога прешао на масовна стрељања и масакре како би сломио борбени дух народа.

У Нишу је почело одвођење затвореника на Бубањ и стрељање. Само за два дана убијено је преко 850 људи. О овом догађају секретар ПП овако пише: „2) Овде је пре два дана извршено масовно стрељање. Стрељано је 850 људи. ... То је одмазда окупатора за акције које се у околини воде и освета због бегства затвореника из логора и погибије неколико немачких војника. У граду је велики страх и многи беже само да главу спасу".[148]

Нови окупатор, доживевши у првим борбама с партизанима осетне губитке на Биљаници и у Бојнику и на Пасјачи, предузима масакр над недужним становништвом који је прави геноцид. У селу Бојнику 17. II командант 13. бугарског пешадијског пука пуковник Стојанов наређује блокирање села и хватање свега што се нашло живо. У самом селу је пострељао око 470 људи, од којих 254 жене, 89 деце, међу којима су била и деца до 3 године.[149] Овај масакр долази као круна геноцида који је бугарски окупатор почео 6. XI 1941. године у селу Тулово, у Вучју 29. XI, у Буштрању 18. XII 1941. и Биљаници 5. II 1942. године.

Морамо овде констатовати да су у стрељању узели учешћа и многи напредни војници, међу којима је БРП(к) развијала масовни рад. Нема података да је и један војник изразио противљење оваквом масакру недужног народа и деце, па макар и у изразима осуде у контактима са симпатизерима НОБ-а којих је раније било. Бугарски окупатор, овим масакром, не само што је испољио исконску мржњу према српском народу, него је доказао да је спреман да у својим злочинима превазиђе и свог господара, Хитлерову фашистичку армију.

Одмазде, стрељањем невиних људи, примењивао је 3 батаљон 3. бугарског пешадијског пука на Пасјачи и Видојевици у току борби и после борбе с Топличким одредом,[130] иако је у том периоду ОК Ниша упутио летак бугарским војницима да се не боре противу НОПЈ него да прелазе на његову страну.

Да би што више унео страх у народ, пре почетка непријатељских офанзива, и тиме ослабио подршку ПО, бугарски командант

[148] М. Перовић *Јужна Србија,* стр. 134—135 (Тада је убијено 12 бугарских војника и 16 рањено).

***[147]* 36. *НОР, т. 1/3 док.* бр. 50; М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 107—108.**

[148] 36. *НОР, т. 1/3 док.* бр. 30.

Исто, док. бр. 127; А—VII, НАВ-Н-Т, 501, 247/823-7; *Лесковачки* зборкмк бр. XI, 1971, стр. 49—63.

***[150]* 36. *НОР, т. 1/3 док.* бр. 36; М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 107—108.**

***[151]* *36. НОР, т. 1/3 док.* бр. 116; А—VII. Нд. Кут. 27 ф. 7 док. бр. 8.**

пука из Лесковца 18. II, само један дан после геноцида у Бојнику, шаље једну своју чету под командом мајора Николе Евстатијева на 9 камиона у село Печењевац, ради одмазде над породицама чији су синови били у Бабичком одреду с којима су бугарски војници водили борбу у Биљаници. Командир жандармеријске станице Печењевац овако пише о тој акцији Бугара: „Спаљивање напред наведених кућа извршено је као одмазда за ниже наведена лица која су се без икаквог разлога удаљила из села и отишла у шуму прикључивши се комунистима .. ,".[151]

Као што смо напред навели, у току јануара и фебруара предузимане су, како војничке мере (напади на одреде, одмазда), тако и полицијске и политичке акције за наношење удара НОП-у у Србији.[152] У току наведених акција непријатељ је вршио концентрацију својих главних снага у рејону југоисточне Србије ради планског деловања у остварењу ликвидације партизанских одреда кроз „операције чишћења".

Мирко Томић-Сељак није успео да продре у југоисточну Србију нити да успостави чврсту везу,[153] а ПК Србије, с обзиром на прекид везе ПП Ниша с одредима у критичној ситуацији, није могао да пружи ни ону помоћ коју је као партијски форум могао преко писама. Зато је ПК, знајући у каквој ће се ситуацији наћи одреди приликом непријатељског напада „казненим експедицијама", захтевао преко ПП Ниша да што хитније успостави везу с одредима јер је то сада управо најпотребније.[154] Али, на жалост, непријатељ је у периоду припреме „операције чишћења" успео да потпуно одвоји одреде од веза с руководствима Партије и на тај начин да их изолује, опколи и створи услове за њихову ликвидацију.

НЕПРИЈАТЕЉСКА ОФАНЗИВА, ОПЕРАЦИЈА ЧИШЋЕЊА — ФЕБРУАР—МАРТ 1942. НА БАБИЧКОЈ ГОРИ, У ЗАПЛАЊУ И НА СУВОЈ ПЛАНИНИ ЈУЖНО ОД НИША

Приликом боравка генерала Бадера, окупаторског команданта Србије, у Нишу средином фебруара 1942. године, направљен је са штабом I бугарског корпуса план „операције чишћења". Према овом плану јединице бугарског корпуса добиле су задатак да својим дејствима од 20. II 1942. до 5. III 1942. године разбију и униште Бабички и Нишавски одред, а потом да недићевско-четничке снаге ликвидирају остатке одреда и створе услове за обнављање окупаторске власти на слободној територији.[155]

Ужурбаност око ангажовања бугарских окупационих снага говори колико је окупатору било стало да одреде у Србији ликвидира до пролећа 1942. године. Због тога је, само месец дана од доласка бугарског окупационог корпуса у Србију, одређен 20. II 1942. као дан почетка операције.[156]

[1м] 36. НОР, *т. 1/3 док.* бр. 74; А—VII. НАВ-Н-Т, 501, 247/838-40.
[1и] 36. НОР, *т. 11/2 док.* бр. 196.
[1м] 36. НОР, *т. 1/3 док.* бр. 17 (Писмо ПК Бухи од 17. II 1942).
А—VII. Нд. Кут. 30 ф. 1-2 док. бр. 17 и Нд. Кут. 20 ф. 4-1 док. бр. 14.
1м А—VII. НАВ-Н-Т, 501, 247/850-2.

Недоступност документације о овој операцији,[157] плану и извођењу учинила је да је реконструкција извршена по дејству бугарских окупационих јединица и по местима гарнизона одакле су оне пошле у напад. Операцијом је непосредно руководио командант Корпуса генерал-лајтнант Асен Николов.[158]

На почетку напада бугарске јединице су биле овако распоређене:[159] једна чета 13. пешадијског пука (1. чета 1. батаљона) налазила се од јануара у Власотинцу, штаб 13 пешадијског пука са 1. и 2. батаљоном у Лесковцу, 3. батаљон 13. пука у селу Брестовцу, с једном четом у Житорађи, 3. батаљон 3. пешадијског пука и батаљон тешких митраљеза у Прокупљу, где се налази и штаб 17. пешадијске дивизије (вероватно да до 3. III 1942. 14 пеш. пук 17. дивизије није био још стигао); у Нишу је штаб 21. дивизије са штабом 2. пешадијског пука и два његова батаљона, 1. батаљон 35. пешадијског пука 6. пешадијске дивизије без једне чете, артиљеријске и минобацачке јединице 21. дивизије и коњички дивизион 21. дивизије; у Белој Паланци 1. батаљон 15 пешадијског пука 6. дивизије и 9. чета 2. пешадијског пука; у Пироту 1. батаљон 50. пешадијског пука 1. софијске дивизије с једном артиљеријском батеријом 4. двизиона; у Љуберађи 1. чета граничног батаљона из Јабуковика док су остале чете у Ораху и Лопушњи изнад Власотинца. Осим тога, од Беле Паланке до Ниша и од Ниша до Грделице биле су на значајним железничким станицама распоређене бугарске посаде у јачини до једне чете за обезбеђење пруге.

Нису узете у обзир јединице Корпуса које се налазе северније од Нишаве и Јастрепца (Крушевца) јер оне, бар по подацима којима се располаже, нису узеле учешћа у овој операцији.

Осим бугарских јединица у Нишу је био и 920. Ландесшицен батаљон с 1. четом а 4. и 6. чета у Лесковцу. У овим градовима постојале су и друге немачке јединице и установе (Фелдкомандатура бр. 809, Крајскомандатура у Лесковцу бр. 1/867 итд.)[160]

У нападу на Бабички и Нишавски одред у овој операцији окупатора узели су учешћа:[161] XI оружани одред недићеваца, власотиначки четници Јована Ивковића, четнички одред Богољуба Стојановића „Корвинског" и Јелашнички четнички одред Боже Почековића. У операцији је касније делом снага узео учешћа и V добровољачки (љотићевски) одред под командом Марисава Петровића.[163]

[157] Архива I бугарског окупационог корпуса је у Софији и недоступна истраживачима Југославије иако је бугарска влада на то обавезна јер су посреди злочини бугарске војске у Југославији, које је она извршила као савезник фашистичке Немачке.

[158] А—VII. НДХ. Кут. 89 ф. 5 док. бр. 6 (Извештај војног аташеа НДХ у Софији од 17. марта 1942).

[15] А—VII. НАВ-Н-Т, 501-247/945-8 и исто, 312-465/8055286-312. (То је распоред бугарских окупационих снага на дан 3. III 1942, то значи у току саме „операције чишћења").

[16] 36. НОР, т. *XI1/2 док.* бр. 55 стр. 14 и док. бр. 67 стр. 174.

[16] А—VII. Нд. Кут. 20 ф. 3-1 док. бр. 58 и 59; 36. НОР, т. *1/3* док. бр. 125 и 126; *1941—1942. и згес^обетгјгта ибезтка пагоЊпоовЊЂосШабке* богђе, Београд 1975, књ. 10, чланак Ж. Николића-Брке, *Рећгиагвка ојапггуа ла зЊЂоЛпи 1егг-Іоггји Ваћгбке доте х 2ар1апја,* стр. 1—25.

Према дејству окупатора установљено је да је „операцију чишћења" на слободној територији Бабичке горе, Заплања и Суве планине планирао у три етапе. Прва је обухватила период од 20. до 25. II 1942. године — поседање положаја ради остварења обруча и ликвидације снага у рејону Сува планина.[163] Другу етапу од 25. II до 5. III 1942. требало је да чини продор у Заплање из свих праваца, затварање прелаза преко Јужне Мораве и напад на Бабичку гору ради разбијања Бабичког одреда. Трећа етапа обухвата период од 5. до 25. марта — дејство четника ради ликвидације остатака Бабичког и Нишавског одреда као и НО организација на слободној територији и стварања услова за обнову окупаторске власти.[164]

У периоду непријатељских припрема за офанзиву, Бабички и Нишавски ПО теже да што више омету планове непријатеља. Бабички одред руши гвоздени мост на Јужној Морави код Топонице (Лесковачке) 6. II 1942. године и пали општинске архиве у првој Кутини на 6 км од Ниша. Нишавски ПО продире преко демаркационе линије у села Радошевац и Радињице, а 17. II 1942. на два дана пре почетка офанзиве Бабички и Нишавски одред нападају рудник угља Јелашницу у непосредној близини Ниша.[165]

Окупатор је отпочео „операцију чишћења" блокадом Беле Паланке 19. II 1942. године.[166] Већ сутрадан, 20. II 1942. године, јединице из Пирота и Беле Паланке кренуле су на своје задатке одређене у овој операцији. Рано ујутро 21. II 1942. године ове снаге прешле су демаркациону линију код Г. Стришевца, Проваљеника, Бабушнице и Горчинца и избиле у села: Бежиште, Ресник, Бела Вода, Братешевац, Сурачево.[167] По продору на слободну територију на источним падинама Суве планине, окупатор је заробио месне десетине и многе припаднике НОП-а. Забранио је кретање народа и тиме онемогућио да се обавести штаб Нишавског партизанског одреда. У селу Горчинцу, на сеоској светковини код манастира св. Петка, затечени народ (мушкарце, жене и децу) држао је без хране и воде цео дан 21. II 1942. на снегу и великој хладноћи. Истовремено је бугарски окупатор и овде отпочео са стрељањима.[168]

Дејством окупаторских снага од Беле Паланке, Бабушнице и Љуберађе онемогућен је прелаз преко Суве планине. У Љуберађи отворено говоре о протеривању српских службеника и померању демаркационе линије.

[м] А—VII Нд. Кут. 20 ф. 5 док. бр. 29.

[1,5] Исто, Кут. 20 ф. 1 док. бр. 53, 54 и 56; Кут. 20 ф. 5-1 док. бр. 9 и 31.

1М Исто, Кут. 20 ф. 5-1 док. бр. 14; Кут. 20 ф. 1-2 док. бр. 17.

[1,5] 36. НОР, *т. I/3 док.* бр. 122 и док. бр. 126 (Због напада на рудник Јелапгница окупатор објављује 19. II 1942. године да је стрељао 400 комуниста ради застрашивања и обесхрабрења народа).

[164] ИАБ фонд IV досије 130 док. бр. 22.

[197] 36. НОР, *т. I/3* док. бр. 136; А—VII. НАВ-Н-Т, 501-247/850-2; исто, Нд. Кут. 20 ф. 5 док. бр. 1; исто, Нд. Кут. 20 ф. 4 док. бр. 14, Кут. 20 ф. 3-6 док. бр. 58 (У овом извештају окупатора говори се да су недићевци нападали из рејона Нпша и Власотинца).

[188] 36. НОР, г. *I/3 док.* бр. 136; А—VII Нд. Кут. 20 ф. 3-11 док. бр. 58; Нд. Кут. 20 ф. 5 док. бр. 1; Ђ. Златковић, *Зла времена-монографија Лужнице,* Бабушница 1967, стр. 183—185.

Вероватно по унапред строго утврђеном плану, XI оружани одред недићеваца стигао је 20. II 1942. године у Власотинце. Истог дана одржава се састанак на коме присуствују: сресни начелник Младен Станковић, четовођа Јован Ивковић, командир жандармеријског вода Аршинов, капетан Никола Анђелковић, командант XI оружаног одреда, и делегат Недића Влада Станковић ради извршења садејства у нападу против ПО у Заплању.[169]

Сутрадан, 21. II 1942, XI оружани одред преко Свођа, Заводинца, Драјчине Баре и Присјана, око 15 часова, након пређених 28 км, продире у Равну Дубраву.[170]

Четници из Власотинца, у јачини од 130 бораца, кренули су такође 21. II 1942. године пред мрак како би садејствовали нападу XI оружаног одреда и бугарским окупационим снагама у рејону V. Крчимира, Штрбовца, Богдановца и Ресника.[171]

Једанаести оружани одред, имајући јаку подршку бугарских окупационих снага, као и четничког одреда из Власотинца, без икаквих припрема прелази у напад на В. Крчимир из покрета.[172] Он пред сам мрак 21. II 1942. успева да продре до гробља у В. Крчимиру, па чак и до првих кућа. Овакав успех је постигнут захваљујући садејству бугарских и недићевско-четничких снага.

Без обзира на постигнуто изненађење, штаб Одреда је, иако је сазнао о доласку непријатеља пре кратког времена, успео да одбије први напад. Ангажовао је II новоформирану Пиротску чету и месну чету партизана из В. Крчимира. У току борбе стизали су и борци месних десетина из других села. На тај начин штаб Нишавског одреда успео је да потисне недићевце присиливши их да се делимично врати у село Равна Дубрава.

Курири штаба Нишавског одреда на путу за штаб Бабичког одреда на Поповом гумну срели су 3. чету Бабичког одреда која је, открившн долазак непријатеља, пошла у напад без ичијег наређења.[173]

Напад власотиначких четника на Књажевачко-бољевачки одред у Штрбовцу и бугарских јединица истог дана на део Нишавског одреда у Богдановцу угрозили су одбрану В. Крчимира.[174] Четничке и бугарске снаге брзо су потисле партизане и присилиле их да се повлаче у најтежим условима, по великом залеђеном снегу, уз стрме стране Суве планине. Успех четника у Штрбовцу на левом крилу

[169] А—VII Нд. Кут. 20 ф. 3-1 док. бр. 5; исто, Нд. Кут. 20 ф. 4-1 док. бр. 8.

[170] исто, Нд. Кут. 20 ф. 3-1 док. бр. 58 и 59; исто Нд. Кут. 20 ф. 8 док. бр. 8. 36. НОР, т. 1/3 док. бр. 125.

[171] 36. НОР, *т. 1/3 док.* бр. 125; Д. Кулић, *Бабички ПО,* стр. 116—117; Ж. Николић-Брка, *22 дивизија,* Београд 1972, стр. 42; *V зге<!о(епјгта, Ж.* Николић, *п. С.,* књ. 10, стр. 1—25.

[172] 36. НОР, т. *1/3 док.* бр. 125; *17 згес1обепјША,* Ж. Николић, *п.* (., кн>. 10, стр. 1—25, А—VII Нд, Кут. 66 ф. 1-3 док. бр. 22 (Извештај војводе Корвинског).

[178] Д. Кулић, *Бабички ПО,* стр. 116—117; I/ *з^ебобепЦтпа,* Ж. Николић, *п. 6.,* књ. 10, стр. 1—25; А—VII Нд. Кут. 66 ф. 1-3 док. бр. 24.

[174] *ХЈвГапак пагоАа ЈидозГа^гје 1941* — зборник, књ. трећа, Веоšгас1 1963, Војислав Јеленковић-Божа, *2ад1аг5ко-1гтобкг раПггапзкг олТтеЛ,* стр. 535—563, као и сећања В. Јеленковића изложена аутору у Београду 1974; *ХЈ зге&обепјгтпа, Ж.* Николић, *п. 6.,* књ. 10, стр. 1—25.

одбране В. Крчимира, као и продор недићеваца на Чуки јужно од В. Крчимира, потпуно је угрозио одбрану у Крчимиру. У таквој ситуацији штаб ПО наредио је повлачење.

Једанаести оружани одред продро је у В. Крчимир 22. II 1942. Сутрадан, 23. II- повукао се са слободне територије у Власотинце одакле је депешом обавестио Недићеву владу да је код В. Крчимира уништио снаге Нишавског и Бабичког одреда у јачини од 400 партизана.[173] Власотиначки четнички одред се такође повукао у Власотинце, препуштајући бугарским снагама даљу акцију у „операцији чишћења" по утврђеном плану.

Штаб Нишавског и штаб Књажевачко-бољевачког одреда са свим снагама које су биле у борби у току 21. и 22. II 1942. године, нашли су се 23. II на Ракошу врху Суве планине. Тога дана многи месни партизани враћени су у своја села, јер је донета одлука да Нишавски и Књажевачко-бољевачки одред пређу на Сврљишке планине,[176] што је у овој ситуацији била једино правилна одлука, сем враћања бораца кући.

Књажевачко-бољевачки одред прешао је 25. II 1942. године на десну обалу Нишаве, и тако је избегао даље борбе у зони „операције чишћења". Нишавски одред, из неутврђених разлога, мења своју одлуку и враћа се преко Вете и Јагличја-Чагровца на Бабичку гору у зону непријатељског деловања.

Трећа чета Бабичког одреда са 5 месних десетина из Личја и Драговља гонила је XI оружани одред до села Ступнице, па се потом вратила у Јарсеново 23. II 1942, а месне десетине својим селима.[177]

У доњем Заплању, Гркињи, Гаџином Хану, Драшковој Кутини, Копривници и Јагличју, као што смо раније рекли, налазила су се два вода Нишавског и Бабичког одреда с политичким комесаром Нишавског одреда Данилом Прицом-Бором. Делујући по раније утврђеном плану, четнички одред „Корвинског" с Јелашничким четничким одредом 24. II упада у доње Заплање.

Изненадним упадом у доње Заплање четници су ове слабе снаге Бабичког и Нишавског одреда потисли чак до села Краставче. Овим су они отворили пут бугарским окупационим снагама да без борбе продру на слободну територију.[178]

Истог дана, 24. II 1942, командант 13. бугарског пука из Лесковца издао је наређење којим се забрањује сваки превоз преко Јужне Мораве с Бабичке горе,[179] чиме је затворио обруч око слободне територије. То је значило и почетак друге етапе у „операцији чишћења' на Бабичкој гори и у Заплању.

Дејствујући по предвиђеном плану у „операцији чишћења", бугарске јединице су, користећи четничке успехе, продрле у доње

[175] **36. *НОР,* г. *1/3 док.* бр. 125; С7 *з^е<1обепјгта,* Ж. Николић, *п. б.,* кн>. 10, стр. 1—25; А, VII Нд. Кут. 66 ф. 1-3 док. бр. 22 и 24.**

[178] **17 *8Уед.обепјгта,* Ж. Николић, *п. 6.,* ка. 10, стр. 1—25.**

[177] исто л **д. Кулић, *Бабички ПО,* стр. 117.**

[178] **А—VII Нд. Кут. 20 ф. 1-2 док. бр. 7; Д. Дејановић, *Два одреда,* Ниш 1969, стр. 114; *XJ згедосепјгта,* Ж. Николић, *п. (.,* књ. 10, стр. 1—25; А—VII Нд. Кут. 66 ф. 1—3 док. бр. 22 и 24.**

[17]» **А—VII. Нд. Кут. 27 ф. 7—2 док. бр. 10.**

Заплање 25. II 1942. године долином Кутинске реке у рејону Миљковца, где су наишле на заседу Нишавског одреда. У борби код Миљковца бугарски коњички ескадрон је претрпео губитке, а партизани су запленили и један камион с опремом.[180] Без обзира на отпор, 26. II четничке и бугарске снаге продужиле су према Заплању и напале снаге Нишавског одреда код Крастевче и Д. Душника.[181] где су успели да заробе рањенике у партизанској болници и неке борце. Дејствујући даље по плану, бугарске снаге из рејона Лесковца и Власотинца продрле су 26. и 27. II 1942. године у рејон Присјана и Равне Дубраве, и горњег Заплања. Спуштајући се, пак, са Суве планине у рејон Села Г. Присјана, бугарски окупатор је потпуно посео слободну територију од Гаџиног Хана до Великог Бошњинца, чиме је сузио обруч око Бабичке горе.

Према току „операције чишћења" окупаторске снаге су 26. II успеле да опколе Бабички и Нишавски одред на Бабичкој гори. Штабови одреда са члановима ОК Разуменком Петровић-Десом (Зума) и Станимиром Вељковићем-Зелетом у селу Јарсенову и Купиновици, оценили су у току ноћи 26/27. II 1942. да се Бабичка гора мора напустити, али до коначне одлуке ће доћи тек сутрадан, када ситуација буде јаснија.

У вези с оваквим ставом, јединице су у току дана и ноћи 27. II 1942. године вршиле обезбеђење храном и резервном муницијом за пробој из обруча. У току ноћи 27/28. II 1942. штабови одреда и чланови ОК Разуменка Петровић-Деса и Станимир Вељковић-Зеле донели су одлуку о пробијању с Бабичке горе на Суву планину, а одатле на Сврљишке планине.[182]

За спровођење те одлуке требало је извршити припреме, како материјалне, тако и политичке, да би пробој био успешан. Штаб Бабичког одреда, уз сагласност чланова ОК, донео је одлуку да се Одред растерети „баласта", „болесних и неспособних" за покрет.[183] Ова одлука је била неправилна, а у њеном доношењу учествовао је и Станимир Вељковић, који је знао за став ПК и ГШ о питању смањења бројног стања, јер је због тога и био кажњен штаб Топличког одреда почетком фебруара.[184] Сутрадан, 28. II 1942, сви чланови штаба Бабичког одреда и чланови ОК учествовали су у убеђивању бораца из Бабичког одреда да се враћају кући.[185]

Смањење Бабичког одреда трајало је читав дан, и то када је окупатор дејствовао артиљеријом и минобацачима, што је још више унело несигурност и неизвесност код бораца. Пред полазак у пробој дошло је до драматичних сцена. Борци су одбијали да оду протестујући што их удаљавају из Одреда.[186] Тако је враћено преко 200 бо-

[180] **17** *зге&обепјгтпа, Ж.* **Нлколић,** *п. б.,* **књ. 10, стр. 1—25.**

[181] **Д. Дејановић,** *н. д.,* **стр. 114; 17** *згеАобепјгтпа,* **Ж. Николић,** *п. б„* **кн>. 10, стр. 1—25.**

[182] **17** *зке&обепіхта,* **Ж. Николић,** *п. б.,* **књ. 10, стр. 1—25.**

[183] **исто и д Кулић,** *Бабички ПО,* **стр. 121—125.**

[184] **36. НОР, т.** *1/3 док.* **бр. 40.**

[185] **По сећањима Влајка Лазаревића и Разуменке Петровић-Десе изложеним аутору 1974. Ґ.**

[188] **По сећањима Тадије Поповића, Велимира Манића и Влајка Лазаревића, реченим аутору 1974. и 1975.**

раца, међу којима и месне десетине. Са преосталих 150 бораца у две чете, Бабички одред је пошао у пробој из обруча по јакој зими и месечини.

Пробој је вршен на правцу Г. и Д. Драговље—Личје—В. Крчимир—Сува планина. Нишавски одред се успешно пробио, а када је наишла 3. чета Бабичког одреда, бугарски окупатор из села Личја, Вртопа и Овсенице, отворио је ватру по колони која се оцртавала на снегу уз осветљење ракетама. Ватра окупатора зауставила је покрет, прекинула колону и у борби до сванућа присилила 3. чету Бабичког одреда да се врати на Бабичку гору уз велике губитке.[187]

Прва чета Бабичког одреда, као трећи ешалон са самог гребена Бабичке горе, оценивши да се на том правцу не може пробити са штабом Одреда, избија до сванућа на Вите Крушке те се тако случајно нашла ван обруча.[188] Сутрадан, после преданка штаб Одреда доноси одлуку да 2. чету у рејону Власотинца појача са још 20 бораца и упућује људе у састав 2. чете која ће се пребацити преко демаркационе линије ради дејства на том терену.[189] С овом групом су пошли политички комесар одреда Слободан Цекић-Радован, и као партијски руководилац Сава Ђорђевић.

Ноћу 1/2. III 1942. штаб Одреда је 1. четом, у јачини од 80 бораца, избио на Суву планину ван обруча непријатеља. На Ракошу се састаје с Нишавским одредом, где установљава да 3. чета није успела да се пробије из обруча. Овакав развој догађаја утицао је да штаб Бабичког одреда мења одлуку и одустаје од одласка на Сврљишке планине, те се Бабички ПО задржава на Сувој планини, што ћемо у каснијем излагању видети.

Трећа чета Бабичког одреда се по повратку на Бабичку гору у селу Јарсенову 1. марта 1942. године по одлуци команде чете распала. Одлазећи сваки на своју страну, борци ове чете скоро да су сви заробљени, а међу њима и сам политички комесар Живко Вукомировић.[190] Тако је нестала чета од 70 бораца. Не знајући за судбину ове чете, штаб Бабичког одреда, који се задржао на Сувој планини, слао је у два маха на Бабичку гору групе од по 20 бораца.[191] Оне су се због сталних прогона од бугарских снага и четника без борбе распале, а већина је заробљена. Остатак прве чете од 30—40 бораца заједно са штабом, односно командом Одреда и политичким комесаром чете Добрилом Стамболић-Станом је разбијен[192] 13. марта у борби са 240 четника. Према овоме две најјаче чете Бабичког одреда су до 29. марта 1942. нестале заједно са штабом Одреда и командама чета.

[187] *ХЈ з^еЛобепјгта,* **Ж. Николић,** *п. б.,* **књ. 10, стр. 1—25.**

ш исто; А—VII Нд. Кут. 66 ф. 1-3 док. бр. 22 и 24 (Извештаји војводе Корвинског и Власотиначког).

Ж. Николић, *22 дивизија,* **стр. 34.**

1» п$_0$ сећањима Жике Вукмировића и Милутина Томановића-Никца, изложеним аутору маја 1974. г. у Београду.

[191] *ТЈ згеДобепјгта,* **Ж. Николић,** *п. б„* **књ. 10, стр. 1—25; казивања Велимира Манића аутору маја 1976. и Тадије Поповића јуна 1974.**

[182] **36.** *НОР, т. 1/3 док.* **бр. 140 (Тада је погинуо командант Бабичког одреда Обрад Лучић-Милутин и заробљена Добрила Стамболић-Стана, политички комесар чете, а касније стрељана на Бубњу у Нишу).**

Једино је остала смањена 2. чета овог одреда која се тада налазила преко демаркационе линије из које ће касније израсти нови Бабички одред, о чему ће бити речи.

Нишавски одред је пре него што је 3. **III** 1942. године Сувопланинска чета кренула ка десној обали Нишаве, ка Сврљишким планинама, вратио борце с терена Заплања, који су били у Пиротској чети.[193] Партијски руководилац Нишавског одреда Милисав Игњатовић-Јанко остао је на Сувој планини са штабом Бабичког одреда са само 20 бораца. Једна десетина од ових, Пере Стојановића, заробљена је 13. марта код Јагличја. Приликом борбе Бабичког одреда са четницима на Сувој планини 13. марта, Игњатовић се са 4—5 бораца пробио ка Сврљигу.

Бугарске окупационе јединице су, после опкољавања Бабичке горе, пошле у претрес терена тек 2. марта 1942. године. Али су и тако приликом претреса села у Бабичкој гори похватали већину бораца. На нападнутој територији бугарске јединице су се задржале до 5. марта, а неке и до 15. марта 1942. године.

У извршењу задатка, тј. претреса Бабичке горе од 2. до 10. III 1942. године у офанзиви названој „операција чишћења", бугарске јединице су постигле потпун успех које им признаје и командант Југоистока у свом извештају Врховној кманди Вермахта од 10. III 1942. године.[194] Немачки командант у свом извештају наводи да су Бугари убили 136, приликом масакра у селима: Братешевац, Извор, Ресник, Личје, Драговље, Осиче и др., а заробили 223 партизана. Тачност ових цифара се није могла проверити, али су стрељања била масовна на читавој територији, а такође је много бораца из Одреда и месних десетина похватано. Овој цифри окупатор је додао још једну када је маја (14—16) похватао још око 300 припадника НОП-а (НОО, НОФ и месних десетина) и одвео их у логоре Немачке и Норвешке.[195]

Бабички одред од преко 500 бораца с месним десетинама, сем 2. чете о којој ћемо касније говорити, разбијен је. Због прекида веза што се тиче судбине Бабичког одреда ПК Србије сазнаће да постоји нека група преко демаркационе линије тек јуна 1942. године, и то без јасне представе о снази и стању у Одреду.[196]

Велика мрежа НОО, НОФ и месних десетина је такође ликвидирана. Партијске организације на терену нису постојале, а једини члан КПЈ Сава Пешић из Пискупова извршио је самоубиство у току гоњења.[197] На бившој слободној територији остало је само неколико активиста неповезаних с НОБ-ом. Непријатељ је офанзивом створио све услове за обнову окупаторске власти.[198]

[1,3] ***Пиротски зборник*** **бр. 6, 1974, стр. 34 и 43 и 17** ***з^едобепјгта*** **Ж. Николић,** ***п. б.,*** **књ. 10, стр. 1—25.**

А—VII. НАВ-Н-Т, 501-247/983-6 и ИАБ, фонд IV, досје 116 док. бр. 123, А—VII Нд. Кут. 66 ф. 1-3 док. бр. 22 и 24.

[185] **17** ***в^е&обепјгта,*** **Ж. Николић,** ***п. б.,*** **књ. 10, стр. 1—25; Ђ. Златковић,** ***н.д.,*** **стр. 183—189; А—VII Нд. Кут. 66 ф. 1-3 док. бр. 22 и 24.**

[1И] **36. НОР, т.** ***1/3 док.*** **бр. 86.**

[197] **Ноео** ***Време*** **од 9. марта 1942. г. бр. 263; 17 «г?ес***Гобепјгта,* **Ж. Николић,** ***п.б.,*** **књ. 10, стр. 1—25; А—VII Нд. Кут. 66 ф. 1-3 док. бр. 22 и 24.**

[19« **А—VII. Нд. Кут. 20 ф. 4-1 док. бр. 69.**

Бугарска влада, користећи „операцију чишћења" у. рејону Суве планине, ангажовање својих јединица, померила је демаркациону линију на гребен Суве планине и Крушевице и тиме потпуно укључила комуникацију Бабушница—Љуберађа—Свође—Крушевица у своју територију.[199] Око померања демаркационе линије настале су велике препирке између Недићевих органа и бугарских власти. Немачка окупаторска власт је на крају прихватила бугарске захтеве и одредила нову демаркациону линију која је сада укључивала у Бугарску и ова села: Проваљеник, Сурачево, Извор, Горчинце, ЈБуберађу, Линово, Дол, Грнчар, Брестов Дол, Модру Стену, Мало и Велико Боњинце, Свође, Дејан, Џакманово, Борин Дол и Крушевицу.

Понашање јединица I бугарског окупационог корпуса у „периоду чишћења" на Бабичкој гори, у Заплању и на Сувој планини било је у духу њихових задатака и васпитања, па су тако изневерена многа очекивања. Показали су се као идеолошко политички врло чврста монархофашистичка Борисовљева армија и искрен савезник Хитлерове Немачке. О стању у I окупационом бугарском корпусу говори и његов командант, само неколико дана после успешног завршетка „операције чишћења" јужно од Ниша. Војни аташе НДХ је 17. марта 1942. године, у разговору с командантом I бугарског окупационог корпуса, поред осталог установио и ово: „Заповједник бугарских трупа у Србији генерал Николов, истиче, да су се бугарске старешине и војници ПОКАЗАЛИ КАО ПРИМЕРНИ у извршавању задатака и ДА НЕМА НИ ГОВОРА О НЕКОЈ САБОТАЖИ, као што су неки мислили, ДА ЈЕ БУГАРСКИ ВОЈНИК ЗАТРОВАН КОМУНИЗМОМ И ДА ЋЕ СЕ ЗБОГ ТОГА ПРИКЛОНИТИ СРПСКИМ КОМУНИСТИМА" (подвукао Ж. Н.).[200]

На жалост, показало се да је генерал Николов био потпуно у праву. На још већу жалост, то ће се јасно и рељефно потврдити и у каснијим нападима бугарских окупационих јединица у свим оним деловима окупиране Југославије где оне буду дејствовале против јединица НОП-а. Оне су представљале главну снагу за стварање кризе НОБ-а у југоисточној Србији 1942. године, што ће се видети кроз читав период офанзиве против Лесковачког, Јабланичког, Топличког, Озренског и Нишавског партизанског одреда. Последица доласка I бугарског окупационог корпуса осетили су Бабички и Лесковачки међу првим.

НЕСТАНАК ЛЕСКОВАЧКОГ ПО У „ОПЕРАЦИЈИ ЧИШЋЕЊА" МАРТА 1942. ГОДИНЕ

Лесковачки одред је, како смо раније рекли, после неуспеха у борби са четницима на Оруглици, смањио своје бројно стање на 150 бораца.[201] Нашавши се на ускоj територији, притешњен четницима с Оруглице и недићевцима и љотићевцима из Лесковца и Вучја, који

1м Исто, Нд. Кут. 20 ф. 1 док. бр. 50; исто, Нд. Кут. 20 ф. 5-1 док. бр. 9, 31 и 34; исто. Нд. Кут. 20 ф 4-1 док. бр. 54 и 56.

[100] Исто, НДХ. Кут. 89 ф. 5 док. бр. 6.

[801] С. Николић, к. д., стр. 171.

су били стално у офанзиви, није смогао снаге да предузме иницијативу и поново створи слободну територију.

У том критичном моменту Лесковачки одред није имао везу са ПП Ниша, што је још више отежавало његову ситуацију. Када је отпочео нов напад недићеваца, четника и љотићеваца 23. II 1942, који је био синхронизован с „операцијом чишћења" бугарских снага на Бабичкој гори,[202] штаб Одреда, с којим је био секретар ОК Лесковца, нашао се пред дилемом куда с Одредом. Према књизи ***Лесковачки одред*** постојала су два предлога:[203]

Један, Косте Стаменковића, да се делом снага (са две чете) пређе демаркациона линија према Врању и Црној Трави и развија НОБ на новим територијама, а да се само са једном четом остане у рејону планине Кукавице и, применом герилског начина ратовања, одржи континуитет НОБ-а. Овакво решење је било једино правилно и доказ је зрелости Косте Стаменковића у правилном руковођењу ПО.

Други, предлог који је читав штаб подржавао, био је да се напусти територија Кукавице и оде код Јабланичког одреда. Ова теза је прихваћена и Лесковачки ПО је под борбом 25. II 1942. године напустио своју територију, да се никад на њу као организована партизанска јединица не врати.

Крајем фебруара 1942. године на терен Пусте реке прешло је 120 бораца (три чете) Лесковачког ПО.[204] Један вод овог одреда је 25. II 1942. године из рејона Тулова прешао на Бабичку гору и при повратку на Кукавицу почетком марта 1942. године распао се.[203]

У току мартовске офанзиве „операције чишћења", Лесковачки ПО је заједно с Јабланичким одредом учествовао у тешким фронталним борбама. Штаб Лесковачког одреда: Вукадин Блечић, командант, Бора Цекић, политички комесар, Лепосава Стаменковић-Ленка, секретар ОК и партијски руководилац Одреда, сложили су се са штабом Јабланичког одреда да оба одреда из рејона Радана пробојем пређу на Пасјачу.[20®] После дводневних борби на Пасјачи, Оперативни штаб доноси одлуку о повратку одреда на њихове терене.

Одлука о повратку на његов терен имала је трагичне последице за Лесковачки ПО. Једну чету Лесковачког одреда су 17. III 1942, под командом Вукадина Блечића-Вујадина и Борка Цекића, при по-

[202] ***Ново Време*** **бр. 254 од 28. II 1942. У нападу на Кукавички ПО учествовали су: Први добровољачки (ЈБотићев) одред, VI и VIII оружани одред и Козјачки четнички одред.**

[203] **С. Николић,** ***н. д.,*** **стр. 168—169.**

Исто, стр. 170—171.

[205] ***Обнова*** **бр. 221 од 24. марта 1942 (Тада се предао Чеда Стојиљковић, десетар Кукавичког одреда, који је на почетку „операције чишћења" био код Бабичког ПО. Предао се са читавом десетином четницима К. Пећанца).**

[208] **36. НОР,** ***т. 1/4 док.*** **бр. 46; С. Николић,** ***н. д.,*** **стр. 186; према сећању Вукадина Блечића изложеном аутору 1976. На састанку на Радану 11. III 1942, пре пробоја за Пасјачу, Блечић је предлагао да све снаге Јабланичког (око 1.000) и Лесковачког (150) продру у Г. Јабланицу и Оруглицу и створе нову слободну територију протеравши четнике отуда. То би створило веће маневарске могућности, па чак и преко демаркационе линије. То је било остварљиво јер је непријатељ све своје снаге усмерио ка Топлици. Тај предлог по изјави Блечића, нису усвојили чланови ОК. Лесковца.**

крету за Туларе у рејону Реткоцера на Соковини опколили и уништили четници 19. III 1942, о чему нам даје податке Алекса Марковић, војвода Туларског четничког одреда.[207] После борбе код Магаша, где је непријатељ нанео осетне губитке Јабланичком одреду, настала је криза у руководству Одреда. Чланови ОК Лесковца Ленка и Васа били су у Тулару, па је на захтев новоодређеног команданта Лесковачког одреда Власте Радоњина-Шпанца одржано партијско саветовање са члановима КПЈ Одреда, коме су присуствовали поред штаба Лесковачког ПО и командант, политички комесар и заменик команданта Јабланичког одреда.[208] На овом саветовању поставило се питање даљег деловања Лесковачког одреда. Властимир Радоњин-Шпанац, нови командант Лесковачког ПО, заступао је став да Одред, сведен на шестину, не може опстати на Кукавици те да зато не треба извршити одлуку Оперативног штаба, што је и прихваћено.[209]

Није познато зашто су чланови ОК Лесковца наредили да се одлука оперативног штаба с Пасјаче изврши и да се Лесковачки одред са свега 57 партизана врати на Кукавицу, када су о том питању партијска организација и штаб Одреда донели одлуку засновану на процени својих снага и стања на тој територији.

Лесковачки одред, смањен само на 57 бораца, морао је приступити извршењу наређења. У пробоју према Кукавици 26. марта доживео је нов удар код села Игришта, где је уништено и руководство ове јединице.[210]

Од 57 бораца после ове борбе вратило се на Радан планину 35, тако да је непријатељ нанео уништавајући удар Лесковачком ПО. Прва чета Лесковачког одреда имала је после ове борбе 15 бораца, а Врањска 25 (прикључили су им се и они који нису били у борби код Игришта).

Остатак Лесковачког одреда с политичким комесаром Радованом Ковачевићем-Максимом врши трећи покушај повратка на Кукавицу. Оваква одлука је морала бити донета након распуштања Јабланичког одреда 27. марта 1942. године. Лесковачки ПО — његови остаци — напустили су Радан (Боровце) 30. марта 1942. и стигли у Мирошевац на домак Кукавице 2. априла 1942.[211]

У селу Мирошевцу, где је Одред предахнуо, дошло је до поделе у групе. Прва чета Лесковачког одреда (њих 15) поделила се у три групе, док је Врањска чета (њих 24) по избијању на Кукавицу, одлучила да пређе демаркациону линију и да на својој територији делује као чета по свом нахођењу. Ова чета у којој је поред Врањанаца било и Кумановаца-Македонаца под утицајем одлука на Радану при

[107] 36. НОР, т. *1/4 док.* бр. 46; С. Николић, *н. д.,* стр. 195—212; А—VII. Нд. Кут. 66. ф. 1-10/11 док. бр. 24 (Извештај Алексе Марковића, војводе Туларског и команданта четничког Туларског одреда К. Пећанца. Од 47 бораца прве чете Кукавичког одреда спасло се 10. Остало је побијено, заробљено и предато немачком окупатору. Алекса Марковић сада живи у Београду као пензионер) А—VII, Нд. Кут. 66, ф. 1, док. бр. 21 (Извештај војводе Бревеничког).

[808] С. Николић, н. д., стр. 214.

^[0]« *Исто,* стр. 212—228.

ио исто. Ову чету уништили су четници Козјачког одреда Јордана Кимића и Илије Николића, као и Ветернички четнички одред Светозара Вучковића из Вине — Војводе Заре.

С. Николић, *н.д.,* стр. 233—234.

распуштању Јабланичког одреда, поделила се по преласку демаркационе линије у групе. Ове групе требало је да се поново окупе на Кукавици када се ситуација побољша,[212] али се то није остварило.

Тако је нестао Лесковачки ПО у току мартовске непријатељске офанзиве, односно „операције чишћења". Без обзира што је овај одред у нападима непријатеља разбијен уз највеће губитке, он ће се захваљујући групи припадника НОП-а у рејону Кукавице обновити 1. маја 1942. године и отпочети акције јуна—јула 1942. које ће имати одлучујући утицај на обнову НОБ-а на целој територији у рејону Лесковца.[213] У исто време када је водио тешке борбе, Лесковачки ПО је био у саставу с Јабланичким ПО, па је и овај у мартовској непријатељској „операцији чишћења" на Радану и у Пустој реци доживео сличну судбину.

„ОПЕРАЦИЈА ЧИШЋЕЊА" МАРТА 1942. У ПУСТОЈ РЕЦИ И РАСПУШТАЊЕ ЈАБЛАНИЧКОГ ОДРЕДА

У другој фази офанзиве назване „операција чишћења", марта 1942. године, непријатељ је усмерио своје главне снаге на слободну територију Јабланичког и део Топличког одреда. Према непријатељским плановима, она је обухватала територију од Прокупља—Куршумлије—Лебана до Радан планине.[214] Углавном између реке Топлице, Јужне Мораве, реке Јабланице, планине Радан и реке Косанице.

Пошто је непријатељ у својим нападима јануара 1942. године успео да поседне слободну територију Лесковачког (Кукавичког) одреда, а у првој фази фебруарско-мартовске „операције чишћења" и слободну територију Бабичког и Нишавског одреда (Бабичку гору, Заплање и Суву планину), а, исто тако, и слободну територију дуж реке Топлице и у подножју Јастрепца, то је, тежећи да искористи зиму за ликвидацију ПО у југоисточној Србији прешао у нове нападе, почетком марта 1942. године, на Јабланички и Топлички одред, Пусту реку, Радан, Пасјачу и Јастребац. Према овом плану нападе на ове одреде изводили су недићевци, љотићевци и четници Косте Пећанца, а бугарски окупатор је имао обавезу да ове непријатељске снаге подржава артиљеријом, минобацачима и тешким митраљезима.[215] спреман да пешадијом зада уништавајући удар ПО.

Хетерогеност квислиншких формација у оваквој операцији није могла гарантовати успех, те је нужно било обједињавање команде. У вези с тим окружни начелник из Лесковца потпуковник Ђурић и

218 и_Сто, стр. 258—260.

813 *исто,* стр. 268—284.

36. НОР, *т. 1/3 док.* бр. 123, 140, 143, 145; А—'VII. Нд. Кут. 19 ф. 6-2 док. бр. 23; *Обнова* бр. 210 од 11. III 1942. (Отпочело систематско чишћење Топлице и Јабланице од комунистичких банди 3. III 1942, пише у *Обнови).*

[215] 36. НОР, т. 1/4 док. бр. 46; *Обнова* бр. 227 од 31. III 1942. (Према писању овог квислиншког листа бугарске окупационе снаге у овој офанзиви само су помагале нападе недићеваца, љотићеваца и четника К. Пећанца на ПО, што потврђује да је Милутин Драговић успео да у Јабланици не врше репресалије Бугари, као што су то урадили на Бабичкој гори, Заплању, Пустој реци и Пасјачи.

саветник квислиншке владе Куновић предложили су Недићу 25. II 1942. обједињавање команде.[210] На основи овог 1. марта 1942. године за команданта Оперативне команде постављен је пуковник Бора Марковић, који се истакао у борби против Ваљевског одреда у току јануара 1942. управо у оваквој улози.[217]

Коста Пећанац, који је осећао да га немачка команда запоставља, јер је, како Немци кажу, „изгубио од своје постојаности",[218] хтео је у овој акцији против партизана да покаже своју снагу, па је још 23. II 1942. издао заповест за напад на партизане у Топлици и Пустој реци.[219]

Формирање Оперативне команде за другу фазу фебруарско-мартовске офанзиве на левој обали Јужне Мораве револтирало је К. Пећанца, јер је он сматрао себе јединим ауторитетом на овој територији. Због тога на састанку с пуковником Кевишем (Епсћ Кетлазсћ) у Београду, у присуству команданта Србије генерала Бадера, указује да бугарска окупаторска војска није сигурна јер ће на пролеће сва прећи на страну НОП-а.[220]

Главна улога српских квислинга у овој офанзиви вероватно је произашла из ситуације што је бугарски окупациони корпус захтевао „да им се преда сва власт у овим крајевима". Осетивши страх од евенуталног разоружавања, квислиншке снаге су желеле да увере немачког окупатора да су способне да се саме обрачунају са српским партизанима.

За извршење преузете обавезе, Недић концентрише своје највеће могуће снаге (недићевце, љотићевце и четнике) у овом рејону. Према немачким подацима, у рејону Ниша и Лесковца било је преко 2.000 недићеваца и љотићеваца,[221] а по неким документима и публикацијама, четника је било преко 3.500.[222] Овим снагама бугарски окупациони корпус је дао подршку у тешком наоружању и ефективима из најближих гарнизона: Прокупља, Житорађе, Брестовца, Пече-

«• А—VII. Нд. Кут. 29 ф. 6-1 док. бр. 64.

1І7 Исто, ф. 6-2 док. бр. 61; *Обнова* бр. 227 до 31. III 1942.

[1,8] 36. НОР, *т. XII/2 док.* бр. 36 (Извештај опуномоћеног к-та Србији од 1. III 1942).

"» 36. НОР, т. *1/3 док.* бр. 124.

[250] А—VII. НАВ-Н-Т, 501-247/929-32 и 1019-22.

[221] Исто, 1067-70. (Према подацима којима располаже Н. Илић историчар из Лесковца, четника је било око 5.000 (рукопис о четницима К. Пећанца, аутор имао на увиду).

[252] 36. НОР, *т. 1/3 док.* бр. 162 (У овом документу се наводи да је у: Туларском, Реткоцерском, Козјачком, Брвеничком, Ветерничком и Добродолском четничком одреду било око 910 четника). Ова се цифра не може прихватити јер са тим снагама не би могли потиснути Јабланички и Кукавички одред који су с месним четама имали око 3.200 бораца. Прихватљивија је бројка коју наводи Н. Илић. То потврђује и С. Савковић у рукопису *Топлица у НОБ 1941—1942,* стр. 174—178. По њему је у рејону Топлице било концентрисано око 3.500 четника. Ту су узели учешћа у борби око Пасјаче: Сврљишки, Нишавски, Власотиначки, Заплањски (Корвински) Хумски и др. четнички одреди К. Пећанца *(Обнова* бр. 231 од 7. IV 1942. наводи цифру само од 1.630 недићеваца и љотићеваца који су узели учешћа у овој офанзиви — очигледно умањење снага).

[825] 36. НОР, *т. 1/3 док.* бр. 127; М. Перовић, *Јужна* Србмја, стр. 133—134.

њевца, Лесковца и Лебана, као други ешалон у пружању евентуалне помоћи при гоњењу партизана.

Јабланички одред је у јануару, па и фебруару, био стално у дефанзиви, али је у наметнутим борбама с Бугарима, недићевцима и четницима[223] постизао изванредне резултате. Ови успеси имали су утицаја на мобилизацију маса у средњој Јабланици, а особито у Пустој реци. Месне десетине прерасле су у месне чете, а оне су представљале наоружан народ који брани устанике. Наоружани народ је саставни део Јабланичког одреда који је самоиницијативно вршио акције.[224] Не само то него су преузели на себе и део фронта у одбрани слободне територије, што је утицало да Одред не пређе на партизански начин ратовања. Оваква активност месних чета доприносила је да су постизани изванредни успеси у борбама с непријатељем.

Доласком Лесковачког ПО на територију Јабланичког одреда, заједно с месним четама нашла се укупно 21. чета.[225] Команде активних чета Јабланичког одреда обједињавале су дејство више месних чета. Оваква ситуација на слободној територији Јабланичког одреда у току јануара и фебруара практично је претворила месне чете у активне. У овом моменту недостајала је само виша форма организације, на коју је још децембра 1941. указивао секретар ОК Ниша Мика Младеновић-Сретен, па да се дође до бригада. Тиме би био решен проблем прелаза у офанзивне акције и обезбеђења бржег развоја НОБ-а у Србији, у току 1942. године, на који је рачунао Врховни штаб НОПО. Без помоћи вишег војног штаба до тога се није могло доћи, иако се знало за бригаде у саставу НОП-а.[226]

Штаб Јабланичког одреда и Лесковачког одреда прихватили су борбу у окружењу, чиме су све снаге распоредили по периферији круга.

Према неким подацима у одбрани слободне територије Јабланичког одреда било је ангажовано око 3.000 бораца,[227] активних и месних партизана.

Непријатељски напад, свим снагама, у мартовској офанзиви отпочео је 6. марта иако је био предвиђен за 2. март.[228] Снаге квислинга под командом пуковника Боре Марковића, већ искусног у борби с партизанским одредима, надирале су само на одређеним правцима. Чете Јабланичког и Лесковачког одреда с месним партизанима на унапред поседнутим положајима, прихватиле су борбу и давале јак отпор. Тек после 5 дана фронталних борби, недићевско-љотићевско-

[224] ***Лесковачки*** **зборнмк бр. XV, 1975, стр. 49—76.**

[225] **36. НОР,** ***т. 1/3 док.*** **бр. 20; М. Перовић,** ***Јужна Србија,*** **стр. 128 и 145; С. Николић,** ***н.д.,*** **стр. 171, 173 и 174.**

[226] **36. НОР,** ***т. 1/1 док.*** **бр. 94 (ПК Србије је вероватно нешто и сазнао о формирању бригаде, али ПП Ниша и ОК вероватно то нису знали).**

[227] **М. Перовић,** ***Јужна Србија,*** **стр. 146, Н. Илић,** ***Јабланичко-пасјачки ПО,*** **Лесковац 1971, стр. 13.**

[228] **А—VII. Нд. Кут. 20 ф. 4-1 док. бр. 14 и Нд. Кут. 30 ф. 1-2 док. бр. 17 (Према неким подацима XI добровољачки одред Ђуре Перовића из Гајтана и четнички одред Саве Миловановића из Реткоцера и др. отпочели су с нападима на Јабланички ПО већ 2. марта 1942.** ***(Обнова*** **бр. 202 од 2. III 1942).**

-четничке снаге успеле су да потисну партизане са слободне територије на Радан планину у рејон села Добре Воде. Одреде сабијене на уском простору није ухватила паника, нити је дезертерство узело маха, него су борци били одлучни да наставе борбу. У овој тешкој ситуацији, када није било могућности за маневар, штабови одреда са члановима ОК Лесковца нису формирали оперативни штаб, али су ипак заједнички донели одлуку.

Донета је одлука о пробоју с Радана према Пасјачи јер је горња Јабланица, Оруглица и Косаница база четника, а они су у овој офанзиви били главни носиоци напада из тог рејона. Овај правац пробоја одговарао је плану дејства окупатора. Можда би правилније било да је пробој извршен у правцу горње Јабланице и Оруглице, па и на Кукавицу.

Након овако донете одлуке извршена је реорганизација Јабланичког одреда. Већина припадника месних чета ушла је у састав чета Одреда, па је нарастао на преко 1.000 бораца.[229]

Партизани и припадници месних чета су на Радану 11. II 1942. године приликом реорганизације показали спремност да наставе борбу противу окупатора, без обзира на тешку ситуацију у којој су се нашли дејством непријатеља. Многи борци из месних чета укључили су се у чете Јабланичког одреда и ако им је било предложено да се врате својим кућама.[230] Ово посебно истиче квалитет бораца овога краја, њихову борбеност, постојаност и одлучност засновану на борбеним традицијама, а увећану утицајем КПЈ. Такав став био је гарантија да Јабланички одред преброди све тешкоће у овој ситуацији. Тако је он, који је 3. II 1942. године имао само 120 бораца, сада нарастао на 1.000.[231] С овом снагом, Јабланички одред, заједно с Лесковачким одредом, прешао је на Пасјачу ноћу 11/12. марта 1942. године.

У то време на Пасјачи су се налазиле две чете Топличког одреда са око 200 бораца,[232] с којима је био секретар ОК Ниша Сретен Младеновић-Мика као и политички комесар Одреда Иво Фабчић. Ове чете су се од 1. марта налазиле на положајима Видојевице, Белог Камена и Пасјаче под притиском четничких и недићевских снага које су затварале обруч од Топлице према Пасјачи, Пустој реци и Радану. Ван обруча биле су још 3 чете (Мало и Великојастребачка и Блацка), Топличког одреда с командантом Д. Писковићем-Трнавцем. По доласку Јабланичког и Лесковачког одреда у овај рејон и спајању са снагама Топличког одреда формиран је Оперативни штаб за руковођење борбом и у пробоју према Јастрепцу.[233] У овај штаб

[229] АС. ПКС бр. 1637 и 1647; М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 143.

[230] Исто, бр. 1647; М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 146; С. Николић, *н. д.,* стр. 179.

[231] 36. НОР, т. *I/3 док.* бр. 20; А.С. ПКС бр. 1647; М. Перовић, *Јужна* Србмја, стр. 147; С. Николић, *н. д.,* стр. 179 и 185.

[232] С. Савковић, н. *рукопис,* стр. 174—178; М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 147; С. Николић, *н. д.,* стр. 179 и 185.

[233] 36. НОР, *т. 1/4 док.* бр. 46 (У овом писму се наводи да је Ратко Павловић-Ћићко био заменик команданта оперативног штаба, што је и тачно, али се у књизи *Јужна* Србија то испушта). С. Николић, н. *д.,* стр. 186.

ушли су: Милош Манојловић, командант Јабланичког одреда, Вукадин Блечић-Вујадин, командант Лесковачког одреда, Васа Смајевић, заменик политичког комесара Јабланичког одреда, Бошко Крстић, заменик команданта Јабланичког ПО, и Лепосава Стаменковић-Ленка, члан ПП Ниша, Сретен Младеновић-Мика секретар ОК Ниша и Ратко Павловић-Ћићко, командир чете Лесковачког одреда.

Напуштање Радана, прелазак Јабланичког и Лесковачког одреда на Пасјачу, омогућили су да недићевци, љотићевци и четници концентришу своје снаге на ужем простору и тиме окруже партизанске снаге. Пасјача и Видојевица нису биле погодне за дуже борбе с обзиром на проходност и близину јаких снага 17. бугарске дивизије у Прокупљу.

Четничко-недићевске снаге из рејона Топлице под командом Косте Пећанца, које већ од 28. II врше напад на Топлички одред, одмах се по избијању јабланичко-лесковачких партизанских снага ангажују још јаче према Пасјачи.[234] Копаоничка четничка група под командом Машана Ђуровића дејствовала је уз долину реке Топлице према Грабовници—Товрљану и Арбанашком. Нишка група четничких одреда продирала је правцем Прокупље—Пасјача под командом Пећанчевог начелника штаба капетана Трифуна Микића. Трећа јастребачка група из долине Топлице нападала је правцем: Топоница—Крушевица—Статовац.

Бугарске снаге из рејона Прокупља и Брестовца поселе су линију Житорађа—Коњарник—Дубово—Косанчић 14. III 1942, како би спречиле продор партизанских снага с Пасјаче преко Ј. Мораве ка Бабичкој гори или преко Топлице за Добрич и М. Јастребац.[235]

Група под непосредном командом пуковника Боре Марковића, која је потисла Јабланички и Лесковачки одред ка Пасјачи 11. марта, била је на следећим положајима: Бојник—Славник—Радан, оријентисана према Пасјачи и Видојевици.[236]

Избијање партизанских снага на Пасјачу присилило је непријатеља да појача своје снаге у рејону Топлице. Тако је један део V добровољачког (Љотићевог) одреда 13. марта 1942. године из рејона Сврљиг—Бела Паланка пребачен у рејон Блаца.[237]

У току 12. и 13. марта снаге Јабланичког, Лесковачког и Топличког одреда водиле су тешке борбе с троструко јачим недићевско-четничким снагама. Река Топлица, поред окупаторских снага, представљала је доста незгодну препреку у овим данима за пробој према Јастрепцу.

Никад до сада одреди на левој обали Ј. Мораве нису били у тежој ситуацији. Претила је опасност да буду разбијени.

Оперативни штаб, који је био састављен од руководилаца с великим искуствима у досадашњим борбама, нашао се у тешкој дилеми. Критична ситуација захтевала је брзу одлуку. О непријатељу се

36. НОР, т. *I/3 док.* бр. 153, 156, 158, 161 и 165; С. Николић, *н. д.,* стр. 176—7; *Обнова* бр. 210 од 11. III 1942.

235 ИСТО.

236 36. НОР, *т1/3 док.* бр. 115; *Обнова* бр. 210 од 11. III 1942.

237 36. НОР, *т. 1/3 док.* бр. 152, 156 и 158.

имало довољно података, али његови агресивни напади уносили су извесну узнемиреност у Оперативни штаб.

У тој атмосфери дошла су до изражаја два става. Партијски руководиоци заступали су мишљење да се треба вратити на свој терен, сачувати одреде. Друга група, углавном војни руководиоци Оперативног штаба, била је за то да се формира већа борбена јединица (пук), да се са њом изврши пробој преко Топлице на Јастребац и, ако ситуација захтева, с оваквом јединицом пробијати се све до Копаоника па и даље.[238] Колико је била корисна ова оријентација говори и податак да је терен око Ражња, Сокобање и Сврљига био покривен слабим непријатељским јединицама, па се тамо могло прећи у офанзивне акције. Ову могућност потврђује и напад Нишавског и Озренског ПО на Ражањ 25. III 1942.[239]

Васа Смајевић, Лепосава Стаменковић-Ленка, па и Сретен Младеновића-Мика, били су за то да се Јабланички и Лесковачки одред врате на своју територију и тамо покушају да одрже, па ако могу да продру и у горњу Јабланицу и Оруглицу. Да је ова оријентација била нереална говори и податак да је у горњој Јабланици тада било преко 600 четника ангажованих у мартовској офанзиви против Јабланичког и Лесковачког ПО.[240]

Чини се да је око одлуке Оперативног штаба била жива дискусија, јер заступници идеје пробоја и примене партизанског начина ратовања нису хтели да прихвате концепцију повратка на свој терен. Без обзира на то, партијско руководство донело је одлуку да се одреди врате на свој терен.[241] Само доношење одлуке било је нервозно и једнострано, а њено спровођење брзоплето. Зато је при повратку дошло до дезорганизације и неке врсте панике. Ево како политички комесар Јабланичког одреда у писму од 9. XI 1942. објашњава доношење ове одлуке и њено спровођење: „оперативно руководство донело је одлуку да се вратимо на свој терен. Штабове одреда није консултовало... Међутим, како је та одлука донета на брзу руку нису се могли повући на време Кукавички одред и једна чета нашег одреда, тако да се пошло без њих, а њима се оставила веза .. ,"[242]

[238] 36. НОР, г. *1/4 док.* бр. 46. Према сећању Вукадина Блечића, члана оперативног штаба изнетом аутору јуна 1976, предлог да се формира крупнија јединица (пук) и да се пређе на Јастребац или даље назван је глупим, па је донета одлука да се одреди врате на своје територије. Одлуку о враћању на свој терен Васа Смајевић, један од оних који је ту одлуку и донео, у стенографским белешкама назива „кобном грешком". АС. Мемоарска грађа ОК Лесковац бр. 43 (даље: АС. М'ОК. Лесковац).

[239] 36. НОР, т. *1/3 док.* бр. 162; исто, 1/21 док. бр. 19; А, VII Нд. Кут. 20 ф. 5-9 док. бр. 64.

[240] 36. НОР, т. *1/3 док.* бр. 162 (Према овом документу у Тулару је било 150, Реткоцеру 100 и на Оруглици 250 и Бревеници 60. Према Н. Илићу и те снаге су биле веће, рукопис о четницима К. Пећанца). Према извештају Војводе Алексе Марковића тада је само у селу Тулару било 220 четника (А—VII к. 66 ф. 1-10 док. бр. 24).

[241] 36. НОР, *т. 1/4 док.* бр. 46; АС. М'ОК. Лесковац бр. 37.

[242] АС. Главни штаб Србије бр. 26 (даље: АС. ГШС) Писмо политичког комесара Јабланичког одреда од 9. XI 1942).

Без обзира на то што су се јединице Јабланичког и Лесковачког одреда пробијале доста неорганизовано и без плана, ипак је повратак извршен успешно у року од три дана, и то ноћу (13/14, 14/15. и 15/16. III 1942).[243]

Лесковачки одред се тек 17. марта окупио у селу Ображду, али само две чете, јер ће друга чета 19. III 1942. бити уништена на Соковини. У пробоју ових чета заробљено је 9 бораца и један командир чете, а на Пасјачи је остао Ратко Павловић-Ћићко, који је кратко време био командир чете у овом одреду.[244] То значи да је у овом пробоју Лесковачки одред изгубио три командира чете и половину својих снага. Начин руковођења штабова, испољено колебање у доношењу одлука и брзоплето враћање натраг унели су колебање код неких месних чета које су биле пре тога одлучне да се боре у саставу Јабланичког одреда и ван својих кућа. Лецка и Гајтанска чета месних партизана су, по повратку на Радан, напустиле борбу и вратиле се у село.

Једино је 3. чета Јабланичког одреда са замеником политичког комесара Васом Смајевићем и секретаром ОК Лесковца Лепосавом Стаменковић-Ленком без борбе стигла у четничко село Туларе.

Након борбе 16. III 1942. године код села Магаша, у којој је Јабланички одред имао осетне губитке,[245] борбеност је попустила, а поготову што се код руководства појавила неизвесност у одржању Одреда која се одразила у враћању бораца кући.

Пораз Лесковачког одреда на Соковини и Игришту и свакодневни напади и гоњења од слугу окупатора допринели су да се код ОК Лесковца, после повратка из Тулара, појави она иста концепција оперативног штаба из децембра 1941. године да се у тешким ситуацијама чете поделе у десетине и чак петорке. Вероватно се тешко стање код руководећих органа (ОК Лесковац) погоршало кад су на Радан стигли и остаци Бабичког одреда за замеником политичког комесара Велимиром Манићем око 25. III 1942. године. На Радан је стигла група од 20 бораца. На састанку са ОК Лесковца Велимиру Манићу је саопштено да не може остати на Радану у саставу Јабланичког ПО, јер ће и он због тешке ситуације да буде подељен у мање групе. Наложено му је да се врати на Бабичку гору.[246]

При повратку на Бабичку гору ова је група нестала, већина заробљена, међу њима и Манић, партијски руководилац Бабичког ПО.[247] На састанку ОК Лесковца и штаба Јабланичког одреда у селу Добра Вода 27. III 1942. године донета је одлука о растурању Јабланичког одреда који је бројао око 400 бораца[248] у десетине. Из писма политичког комесара Јабланичког одреда види се да је „Народ био пуно заплашен, код партизана се појавило дезертирање, морално

[245] **С. Николић,** ***н. д„*** **стр. 187—189.**

[544] ***Исто,*** **стр. 189.**

[245] **36.** ***НОР, т. 1/4 док.*** **бр. 46.**

[246] **17 5^*епобепјГтпа,* Ж. Николић,** ***п. 6., књ.*** **10, стр. 1—25.**

[147] ***36. НОР, т. 1/3 док.*** **бр. 163.**

[248] ***4. јул,*** **лист Савеза удружења бораца НОР Југославије, бр. 540 од 23. априла 1973.**

стање је било све слабије ... и под таквим околностима и руководство и штаб су донели одлуку да чете пођу у десетине ... Али десетине чим су се одвојиле, под утицајем страха разбиле су се и тако је испало да смо стварно разбили одред".[249]

Већина бораца Јабланичког ПО тешко је прихватила ову одлуку ОК и штаба.[250] Због тога ће касније, јуна месеца 1942. године доћи до сукоба, око обнове Јабланичког одреда, пошто ће борци отказати поверење члановима ОК Лесковца као и неким члановима штаба Одреда.

После растурања Јабланичког ПО као оружане снаге НОБ-а, чланови ОК Лесковца и неки чланови штаба Јабланичког одреда повукли су се у Туларе, чиме је престало руковођење НОБ-ом на терену Лесковца. Са члановима ОК Лесковца ПП Ниша повезаће се тек почетком маја 1942. године.[251]

Разбијањем Лесковачког и растурањем Јабланичког одреда непријатељ је постигао свој циљ. Ликвидирао је борбену снагу НОП-а и на левој обали Ј. Мораве од Кукавице до Пасјаче и успоставио окупаторску власт. Нестанак ПО у овом делу имао је трагичне последице по враћене борце и припаднике НОО и друге органе НОБ-а.

Док су се водиле последње борбе око Радана и трагична судбина сустигла Лесковачки и Јабланички ПО, окупатор је, спроводећи свој план „операција чишћења" у југоисточној Србији, већ у другој половини марта 1942. пренео своје тежиште напада на Топлички одред, тј. на Пасјачу, Видојевицу и Јастребац.

ТОПЛИЧКИ ОДРЕД У ФЕБРУАРСКО—МАРТОВСКОЈ ОФАНЗИВИ, „ОПЕРАЦИЈИ ЧИШЋЕЊА"

У великој акцији непријатеља за чишћење слободне територије у Топлици и Јабланици, као и у простору између Нишаве и Мораве од ПО, озбиљно је био захваћен и Топлички одред. На овој територији може се рећи да је „операција чишћења" почела нападом четника на Куршумлију 22. II 1942. године.[252]

После смањивања Одреда по одлуци штаба и Оперативног штаба, на коју је ПП Ниша и ПК Србије енергично реаговао, Одред се брзо организационо средио. Ослањајући се на став ЦК КПЈ изнет у писму 14. XII 1941. године, у Топличком одреду формирано је 6 чета по 50 бораца. (Мало и Великојастребачка, Блацка, Пасјачка, Видоје-

[249] **36. НОР, *т.* 7/4 *док.* бр. 46.**

[250] **АС. М'ОК. Лесковац бр. 43; стенографске белешке редакције кн»иге: *Јужна Србија* од 1961. г., копија код аутора; *Лесковачки зборник* бр. XVI, за 1976, стр. 243, дискусија Бошка Крстића на симпозијуму у Лесковцу октобра 1975, објављена у овом зборнику.**

[251] **36. НОР, г. *I/3 док.* бр. 72 (Писмо ПП Ниша ПК од 11. V 1942).**

[252] **Исто, док. бр. 50 (Извештај ОК Ниша, односно штаба нишког округа од 17. марта 1942. г. у коме се наводи да је погинуло 9 и заробљено 20 партизана које су четници стрељали. Сретен Младеновић-Мика побегао је са стрељања). Непријатељ је (четници) овим борбама изгубио 12 бораца (36. НОР, т. 1/3 док. бр. 14 и 143).**

вачка и Косаничка),[253] У фебруару, после страдања Косаничке чете и распадања Блацке, Топлички одред је на почетку непријатељске офанзиве имао 4 чете које су се бориле у „операцији чишћења" са четничко-недићевским и бугарским окупаторским снагама.

Смањивање Топличког одреда утицало је да је у јануару и у првој половини фебруара углавном срећивао своје редове. Због тога, а и смене ранијег и доласка новог штаба, овај одред није могао да пређе на офанзивне акције у Косоници и Јанковој клисури за ликвидацију четничких база и стварање услова за продор према Копаонику.

Проблеми са старим штабом Топличког одреда и долазак нових руководилаца као да су давали за право секретару ОК Ниша Сретену Младеновићу-Миши да на себе преузме улогу команданта. Нови штаб у првим својим одлукама и плановима, на основи идеје ОК Ниша, тежио је да пређе у акцију чишћења Косанице од четника К. Пећанца и тиме надокнади изгубљено, прошири своју слободну територију и самим тим обезбеди сигурнију позадину снагама које се налазе у рејону Добрича и Пасјаче.

На основи тога, штаб Топличког одреда је планирао напад на Куршумлију за 17. II. Али Сретен Младеновић-Мика не чека одлуку штаба Одреда и концентрацију снага, него с Косаничком четом на своју руку 16. II 1942. године ослобађа Куршумлију у којој су биле релативно слабе снаге четника К. Пећанца.[254] Очаран успехом, није прихватио захтев штаба Одреда да Косаничка чета напусти Куршумлију и да одбрану града, ако треба, организује с повољнијег положаја, него је и даље са целом четом остао у самом граду.

К. Пећанац, озлојеђен због губитка свог центра и угледа, концентрише јаке снаге четника које нападају и заузимају Куршумлију 22. II 1942. године.

Овај пораз Косаничке чете дошао је само два дана пре заповести К. Пећанца за општи напад на Топлички партизански одред.[255]

Пораз Косаничке чете у Куршумлији подигао је борбеност код четника која је била ослабила услед пораза у дотадашњим борбама с Топличким одредом. Топлички одред пораз у Куршумлији није деморалисао, јер је то оцењено као непартизанско понашање секретара ОК Ниша а не као супериорност четника. Сам догађај и улога секретара ОК Ниша у њему унео је извесну нелагодност у штаб Топличког одреда. Поремећен је ток учвршћења ПО, а поготову што штаб још није био у ситуацији да обједини командовање над четама које су дотада углавном самостално деловале на својим терито-

мз исто. (Из истог извештаја Сретена Младеновића-Мике не види се јасно нестанак Косаничке чете, вероватно што се осећао кривим. Овај извештај је и **последњи, јер је он 12. IV приликом уништења Видојевачке чете Топличког одреда поново заробљен и стрељан. Судбина Видојевачке чете је последица везивања за терен и ако је било предлога да она пређе на Јастребац, што су неки и учинили (Драгољуб Петровић-Горски са још 10 бораца) С. Савковић,** ***н. рукопис).***

[254] 36. НОР, ***т. 1/3 док.*** **бр. 50 (Тада је заробљено 40 четника. С. Савковић,** ***м. рукопис).***

[255] исто. **(29 бораца из Косаничке чете убијено и стрељано, С. Савковић,** н. ***рукопис).***

јама. Уочава се једна општа слабост код свих штабова ПО у југоисточној Србији, а то је да није постојала организована обавештајна служба, врло значајна за партизански начин ратовања. То је разумљиво за штабове код којих није било искусних војно-политичких кадрова. Међутим, код Топличког одреда то је било другојачије, јер су у првом штабу била два шпанска борца који су били официри у Републиканској шпанској армији — интербригадама (Ратко Павловић-Ћићко и Елисије Поповски-Марко).

Они су сигурно знали за значај обавештајне службе, што потврђује структура оперативног штаба из децембра 1941. у коме је Ратко Павловић-Ћићко био командант, јер је био предвиђен обавештајни официр, и то члан ОК Лесковца. Међутим, нови штаб Топличког одреда у коме је Марко-Шпанац нема обавештајног официра, нити је имао података о припремама окупатора за највећу офанзиву после I офанзиве у Србији. Штаб Топличког одреда је био потпуно изненађен почетком „операције чишћења" 28. II 1942. године.[256] То утолико више зачуђује када се зна да је Топлички одред врло успешно сарађивао са четничким војводом Ацом Поповићем све до 9. I 1942. године у Прокупљу. Под његовим окриљем је деловала скоро 20 дана једна чета Топличког одреда као и све организације НОБ-а у граду.

Насупрот оваквој ситуацији у Топличком одреду, четничке војводе су пред сам напад знале све о партизанским снагама.[257]

После пораза Косаничка чета је преполовљена дошла у рејон Прокупља. Видојевачка чета, која је тих дана формирана, налазила се у М. Плани у близини самог Прокупља, Великојастребачка у селу Мађаре, а Блацка чета с Расинским одредом у Здравињу. Штаб Одреда се налазио у селу Рашевац на падинама В. Јастрепца, Малојастребачка чета у рејону села Чубуре на Малом Јастрепцу, а Пасјачка чета на Пасјачи.[258]

Из самог распореда снага Топличког одреда види се да су оне биле блокирале Прокупље у коме је био штаб 17. пешадијске дивизије I бугарског окупационог корпуса. Слободна територија се простирала с десне и леве обале Топлице према Ј. Морави. Западно од Блаца и Куршумлије — планински део држали су четници К. Пећанца. Повољна околност Топличког одреда била је што се ослањао на Јастребац и имао базе у селима у равници до саме Ј. Мораве све од Прокупља и Добрича до Крушевца. Та околност и правилно понашање једног дела штаба Топличког одреда допринеће да се сачувају две чете Топличког одреда заједно с Расинским одредом. Оне ће издржати неколико офанзива уз масовну употребу снага, али захваљујући управо Јастрепцу и правилној примени партизанског начина ратовања ове чете ће опстати и касније постати ослонац за обнову НОБ-а у Топлици.

У склопу општег плана команданта Србије Бадера, четници К. Пећанца и недићевци из Ниша садејствују нападу бугарских јединица на Топлички ПО, и то 28. II 1942, онда када су Бабички и Ни-

[258] **С. Савковић,** ***н. рукопис,*** **стр. 183—184 и 188.**
[257] **Исто, стр. 184—185.**
[258] **Исто, стр. 179.**

шавски одред били опкољени на Бабичкој гори.[239] Напад четника вршен је у три правца.[260] Из рејона Блаца, под командом Мике Јастреба-попа Михајла Поповића, наступала је према Рашевцу и Здравињу колона од 1.500 четника; друга, под командом Машана Ђуровића, наступала је левом обалом Топлице према Белољину и М. Плани, са снагама до 1.000 четника. Овим колонама потпуно је затворен фронт према западу и тиме набациване снаге Топличког ПО према Ј. Морави. С истока, из рејона Ниша, преко Мрамора и Сеченице у правцу из Бреснице и Чубуре, наступао је одред четника и недићеваца под командом капетана Трифуна Микића, начелника штаба К. Пећанца и Димитрија Антанасијевића-војводе Мите Трнавског у јачини до 700 четника и недићеваца.

Косаничка чета Топличког одреда, само 6 дана после тешког пораза у Куршумлији, прихватила је борбу 28. II 1942. са четницима код села Сварче. Не знајући с каквим је снагама ступила у борбу, Косаничка чета тежи да освети своје другове пале у Куршумлији и тиме дозвољава да је неколико пута јаче четничке снаге, њих око 500, униште. Након борбе 28. II ова чета је сведена на 15 бораца, који ће 12. априла 1942, у саставу Видојевачке чете, сви настрадати[261]

Истог дана штаб Топличког одреда, изненађен појавом многобројних развијених четничких колона, које су наступиле према Здравињу и Рашевцу, излази на положаје Јошаничке косе и прихвата борбу са својом Великојастребачком и Блацком четом и Расинским одредом. У тој борби су четници, иако неколико пута јачи, доживели пораз (заробљених и убијених око 100) и били присиљени на повлачење у Блаце, одакле су и пошли у напад.[262]

Видојевачка чета, која је из М. Плане прешла преко Топлице у село Гунетин, остављајући једну десетину у Д. Топоници ради контроле пута Прокупље—Куршумлија, дозволила је, због невојничког понашања, да јој четници Машана Ђуровића нанесу тешке губитке. Четници су десетину заробили 1. III 1942. у Д. Топоници и на тај начин открившн место боравка чете напали је истог дана. Само захваљујући добрим познаваоцима терена она се спасла извлачећи се према Видојевици.[263]

Четничко-недићевски одред (Хумски и Сићевачки и батаљон нишких четника) у јачини око 700 четника и недићеваца избио је 1. марта у рејон Облачина—Балиновац. Другог марта напао је Малојастребачку чету на Крајковцу и Чубури. Борба је била оштра и упорна. С повољнијих положаја партизанска чета нанела је тежак пораз непријатељу убивши и заробивши преко 35 четника.[264] Због овог пораза К. Пећанац је наредио да се партизанско село Чубура

25« А—VII. Нд. Кут. 33 ф. 11 док. бр. 44 и ф. 12-9 док. бр. 26.

[260] С. Савковић, м. *рукопис,* стр. 177—185.

[2,1] Исто, стр. 185—186.

[262] Исто> стр 189—190.

[263] Исто) стр. 221—223.

[2M] 36. НОР, *т. 1/3 док.* бр. 50 и док. бр. 143; С. Савковић, м. *рукопис,* стр. 194.

сравни са земљом, а сви способни мушкарци похватају и отерају у логоре.[265]

У периоду напада непријатеља у „операцији чишћења" дошло је до поделе штаба Одреда. Политички комесар Иво Фабчић-Ђура прешао је на десну обалу Топлице код Видојевачке и Пасјачке чете. Са њим је био и секретар ОК Ниша Сретен Младеновић-Мика. Оваква подела је имала утицаја на борбе Топличког одреда, а поготову у другој половини марта када ће се донети штетне одлуке по Пасјачку и Видојевачку чету.

После ових пораза четника, штаб Топличког одреда се нашао на Јастрепцу код села Микуловца, где су се окупиле две чете, Велико и Малојастребачка, као и Расински одред са својим штабом, без команданта који је погинуо у Куршумлији.[266]

Између 1. и 3. марта 1942. године команду над свим снагама четника, недићеваца и љотићеваца, које су биле у нападу против Лесковачког, Јабланичког и Топличког одреда на левој обали Ј. Мораве, преузео је пуковник Бора Марковић.[267] У томе се може, поред пораза четника на Јастрепцу, тражити разлог што од 3. марта па до 10. марта 1942. године нема изразитих напада на Топлички одред, а вероватно и у томе што Коста Пећанац није имао потпуну слободу командовања над својим четницима.

Пуковник Марковић је у борбама од 6. III 1942. године на слободној територији Пусте реке и Радана, ангажујући јаке снаге — око 1.300 недићеваца, љотићеваца и четника уз подршку једне бугарске батерије — потиснуо јединице Јабланичког и Лесковачког одреда на Радан.[268] Тежећи да партизанске снаге набаци према Пасјачи и Топлици и тамо их окружи и уништи, он четнике и недићевце из Топлице оријентише према Радану у Пустој реци, и то: Машана Ђуровића на правцу Белољин—Прекедан—Коњуша—Товрљане—Арбанашко; Мику Јастреба правцем Топоница—Обртница—Статовац; Трифуна Микића правцем Прокупље—Пасјача—Житни Поток, а власотиначко-сићевачку групу правцем Црнатово—Дубово, Старо и Ново Момчилово. Ове снаге су већ 10. марта избиле на линију Косанчић—Житни Поток—Товрљане,[269] чиме су потпуно опколиле Пасјачку и Видојевачку чету и затворили правац пробоја Јабланичком и Лесковачком одреду с Пасјаче и Видојевице ка Топлици и Јастрепцу.

Ноћу 11/12. марта 1942. године Јабланички и Лесковачки одред, као што смо раније навели, у јачини 1.150 партизана, пробили су обруч између Статовца и Житног Потока и избили на Пасјачу, Бели Камен, Видојевицу. По доласку у овај рејон Јабланички и Лесковачки одред, заједно с Пасјачком и Видојевачком четом, организо-

36. *НОР, т. 1/3 док.* бр. 143.

[м] Исто, док. бр. 50.

[1,7] А—VII Нд. Кут. 20 ф. 10 док. бр. 52 (Наредба Недића од 1. марта 1942).

[<8] 36. *НОР, т. 1/4* док. бр. 46; исто, т. 1/3 док. бр. 140, 145 и 162 (Вероватно су непријатељске снаге биле јаче, али из извештаја пуковника Боре Марковића од 31. марта 1942. наводи се овај број војника).

36. *НОР, т. 1/3 док.* бр. 145.

вали су кружну одбрану. Две чете Топличког одреда учествовале су у кружној одбрани с новопристиглим одредима 12. и 13, а 14. и 15. марта подржавале су пробој Јабланичког и Лесковачког одреда према Радану и Пустој реци.[270]

По пробоју Јабланичког и Лесковачког одреда према својим територијама, на Пасјачи и Видојевици остале су истоимене чете Топличког одреда. С Пасјачком четом налазио се Ратко Павловић-Ћићко, командир чете Лесковачког одреда, а с Видојевачком четом Сретен Младеновић-Мика, секретар ОК Ниша, и политички комесар Топличког одреда Иво Фабчић-Ђура.[271] Ове чете после заједничких борби с Јабланичким и Лесковачким одредом, с обзиром на снаге непријатеља које су се свакодневно кретале по Пасјачи и Видојевици, нису смеле прихватити борбу. Иако је било предлога да напусте ову територију и пређу на Јастребац, до тога није дошло без обзира што се једна група извукла и прикључила четама Топличког ПО на Јастрепцу.

Баш у периоду када су ове чете доживљавале прве тешке дане, потпуно опкољене, без могућности маневра и прихватања борбе, секретар ОК Ниша, као руководилац Окружног комитета, који се налази с њима, пише 17. III 1942. свој последњи извештај Главном штабу Србије.[272] Овај извештај је карактеристичан по многим стварима. Оно што највише подстиче на размишљање је да извештај не одише паником и безизлазношћу. Напротив, он је пун оптимизма, сигурности по одреде и уверености у немоћ непријатеља. Узгред обавештава да је отпочела непријатељска офанзива „(заборавио сам напоменути да је овде дошла нека експедиција 28. II)". Види се да му је јасно да непријатељска офанзива траје јер наводи „Борба са експедицијом је још у току", али нема ничега о намерама које ће предузети окружни штаб у чије име пише извештај.

Док су Пасјачка и Видојевачка чета избегавала сусрете с непријатељским колонама које су свакодневно вршљале по Пасјачи и Видојевици, остале чете Топличког одреда водиле су успешне борбе на Јастрепцу.

После успешних борби почетком марта, Малојастребачка и Великојастребачка чета Топличког одреда концентрисале су се у рејону села Рашевца. Са њима се налазио и Расински ПО. Ове јединице Одреда нису узнемиравале у периоду од 3. до 17. III 1942. док се водила борба с Јабланичким и Лесковачким одредима при продору на Пасјачу и Видојевицу, па су се зато одмарале и чак прешле у напад. Док су вођене тешке борбе на Пасјачи, мање снаге с Јастрепца сачекују у заседи недићевце код М. Плане 13. III 1942. и наносе им губитке.[273] Истог дана друге јединице с Јастрепца пале архиву општине у селу Драгошу и воде борбу с љотићевцима V добровољачког одреда у рејону Блаца.[274]

Исто, т. 1/4 док. бр. 46; С. Николић, н. *д.*, стр. 186.
[171] В. Глишић, н. д., стр. 210.
[17г] 36. НОР, г. *1/3 док.* бр. 50.
[175] Исто, док. бр. 153 и 156.
[174] Исто, док. бр. 156 и 158.

Добивши муницију и другу опрему од Немаца, Коста Пећанац 18. III 1942. године наређује напад на Топлички одред на Јастрепцу. Иако су при овом нападу његове снаге поражене код Микуловца, он сутрадан уз помоћ бугарских снага продужава напад код Рашинца.[275]

Коста Пећанац, тежећи да испуни своје обећање дато генералу Бадеру, од 20. до 30. III 1942. године, уз помоћ Бугара, стално врши нападе на Топлички одред.[276] Та његова акција завршава се без успеха.

Сви напори окупатора у овој „операцији чишћења" да униште снаге Топличког и Расинског одреда на Јастрепцу остали су без резултата.

Док су снаге на Јастрепцу водиле успешне борбе с непријатељским снагама, избегавајући фронталне борбе, а у исто време наносећи им губитке, дотле су се Пасјачка и Видојевачка чета пасивизирале. Не само пасивизирале него су одлуком политичког комесара Одреда и секретара ОК Ниша биле подељене у мање групе од 5—10 бораца и тако претворене у неборбене јединице.[277]

Таква одлука да се чете поделе и пасивизирају одговарале су окупатору. Оне ће, због своје пасивизације, везане за терен и подељене на мање групе, бити потпуно уништене 9, односно 12. априла 1942. године,[278] а што је најтрагичније са њима ће страдати и Фабчић Ива, политички комесар Одреда, и Сретен Младеновић-Мика секретар ОК Ниша. Овакав развој борбе показује да је окупатор са слугама углавном постигао своје циљеве што се тиче територија на којима су биле ангажоване његове главне снаге: Прокупље—Куршумлија—Лебане—планина Радан, а, исто тако, и територија Бабичке горе, Заплања и Сува планина. На овим територијама, закључно са 31. III 1942. године, престали су да делују као организоване борбене јединице — Бабички, Лесковачки и Јабланички ПО, а две чете Топличког одреда — Пасјачка и Видојевачка, од 9. односно 12. IV 1942. године. Овим су створени сви услови за потпуну обнову окупаторске власти на бившим слободним територијама као и за ликвидацију остатака Лесковачког, Јабланичког и Бабичког партизанског одреда и других припадника НОБ-а.

ЛЕСКОВАЧКИ ОКРУГ БЕЗ ОК КПЈ И ПАРТИЗАНСКИХ ОДРЕДА — ЛЕСКОВАЧКИ ПО

Окупатор је са својим слугама приликом планирања „операције чишћења" у југоисточној Србији поставио себи задатак: ликвидирати партизанске одреде за време зиме, обновити окупаторску власт на партизанским територијама и онемогућити нови устанак НОП-а у пролеће 1942. године, па је током четрдесетодневних напада на партизанске одреде лесковачког округа то и постигао, што потврђује

[175] Исто, док. бр. 158; А, VII НАВ-Н-Т-501, 247/1026-28.

[176] А—VII. НАВ-Н-Т-501, 247/1026-28.

[177] 36. НОР, т. *1/4 док.* бр. 3 и 7; АС. ПП Ниш бр. 20.

[179] АС. ПП. Ниш бр. 20; С. Савковић, н. *рукопис,* стр. 210—220 и 220—234.

и извештај пуковника Боре Марковића од 31. марта 1942. године.[279] Окупатор је квислинзима, а нарочито уз помоћ Специјалне полиције, успео да у фебруару 1942. зада најтежи ударац партијској организацији у Нишу и Лесковцу, како каже секретар ПП Ниша.[280] Успевши да прекине везе између руководећег органа НОБ-а у југоисточној Србији и ПО, окупатор преко недићеваца, љотићеваца и четника К. Пећанца поседа слободну територију ПО. У јануару 1942. заузима Вучје, центар слободне територије Лесковачког одреда, у коме задржава Први добровољачки Љотићев одред.[281] Нешто касније, у село Бунушки Чивлик поставља Ветернички четнички одред под командом познатог злочинца Зарије Вучковића, а у селу Велико Трњане формира нови четнички одред војводе Голубовића.[282]

Под заштитом ових окупаторских власти обнављају се општине у Поречју на бившој слободној територији,[283] што омогућује да се реакција активира — повампири, како пише секретар ОК Лесковца у свом извештају фебруара 1942. године.[284]

Дејства Козјачког четничког одреда с Оруглице, под командом Јордана Кимића и Илије Николића-Бувског, створила су сигурније услове за обнову окупаторске власти и сужавала могућности обнове НОБ-а у Поречју и на Кукавици.

У периоду од 21. I до 25. II 1942. из Кукавичког одреда је враћен 171 партизан.[285] Ово отпуштање из Одреда, а нарочито оних из Лесковца, имало је тешке последице.[280]

Смањени Кукавички одред у борбама на Соковини и Игришту потпуно је разбијен, а његови су се остаци вратили на Кукавицу.

Слична је судбина била и вода 1. чете Кукавичког одреда под командом Кирила Велинова Ботева и Миодрага-Миће Јовановића. Он се у периоду офанзиве нашао на Бабичкој гори 26. II 1942. године. При пробоју вод је дошао у село Градиште код 2. чете Бабичког одреда. При повратку на Кукавицу између 2. и 5. марта вод се распао.[287]

Осим нестанка борачког састава Кукавичког одреда уништен је и сав војно-политички па и партијски кадар.[288] Тиме је задат тежак

[179] **36. *НОР, т. 1/3 док.* бр. 162.**
[180] **Исто, док. бр. 46, 48 и 54.**
[181] **С. Николић, *н. д.,* стр. 235.**
[185] **Исто, стр. 237.**
Исто. стр. **236—237.**
36. НОР, *т. 1/3 док.* бр. 23.
[485] **С. Николић, к. д., стр. 167.**

"" Исто, стр. 233—234 и 281—285 (Из Лесковачког-Кукавичког ПО заробљено 160, од тога стрељано 30, у логоре одведено 90, из затвора пуштено 40. Од незаробљених 70 се легализовало, а 30 је живело илегално. Око 60 прешло демаркациону линију на терену Врања и Куманова). О стрељанима види књигу Јосифа Стефановића, *Жртве фашизма,* Лесковац 1969).

[187] С. Николић, н. *д.,* стр. 190—193 и сећање Ике Веселиновића изнето аутору у Београду 1974. г.

[188] Исто, стр. 161—163 и 229—231. (Из Одреда су погинули последњи командант Одреда Властимир Радоњин-Добри Шпанац и Јосиф Стаменковић, командир чете; заробљени: Бора Цекић, заменик политичког комесара Одреда, Петар Цветковић, начелник штаба, Александар Јовановић и Предраг Јовановић, политички комесари чета, Стојан Н., командир чете, политички комесари водова и командири водова и др.).

ударац НОБ-у у овом делу лесковачког округа. Од читавог кадра на планини Кукавици остали су само: Радован Ковачевић-Максим, политички комесар Одреда, Стојан Николић-Јоле, политички комесар чете, Милорад Костадиновић-Неша, Благоје Костић-Марко Црни, командири водова, и Светислав Стојановић-Бизон, заменик командира чете.[289] Овај кадар, иако усамљен, без везе са ОК Лесковца, ПП Ниша и ПК Србије, издржавајући свакодневне хајке четника, недићеваца и љотићеваца, спречиће својим постојањем и политичким радом на терену деморализацију у народу и очувати утицај НОБ-а у Поречју, што ће допринети да се првог маја 1942. године обнове Лесковачки одред и НОБ.[290]

Партијска организација у Одреду доживела је такође најтеже губитке:[291] 37 чланова КПЈ погинулих и заробљених. Четири члана КПЈ, борци Кукавичког одреда, илегално су живели под тешким условима у Лесковцу. Осам чланова КПЈ прешло је преко демаркационе линије (Врањанаца и Македонаца), после смањивања и пораза Лесковачког ПО. Чланови КПЈ који су се одржали на Кукавици били су: Радован Ковачевић-Максим, Стојан Николић-Јоле, Јосиф Криста-Кољка и Милорад Костадиновић-Неша.[292]

Оваква поразна ситуација с Кукавичким одредом и НОП-ом на територији Поречја и Кукавице у периоду непријатељске офанзиве изазвала је страх у народу, како се у неким извештајима руководећих органа НОБ-а види, али није престала вера у победу НОП-а, то значи пуно поверење у успешан наставак борбе.[293] Само се овим може тумачити да је малобројна група партизана и чланова КПЈ с Кукавице за кратко време успела да обнови Одред и обезбеди развој НОБ-а у лесковачком крају.

БАБИЧКИ ПО

Последице окупаторске офанзиве „операција чишћења" на територији Бабичког одреда биле су тешке. Велики део војно-политичког кадра је нестао. Сем команданта Обрада Лучића-Милутина, који је погинуо на Сувој планини код села Бежишта, и Томе Костића-Сребка у Биљаници, погинуо је и политички комесар 3. чете Јован Живковић-Војин, а Добрила Стамболић, политички комесар чете, заробљена је на Сувој планини и стрељана у Нишу. Заробљени су заменик политичког комесара Одреда Велимир Манић-Брка, Жика

[288] исто> СПР 261—263.

[289] Исто, стр. 263; 36. НОР, т. 1/4 док. бр. 1.

36. НОР, *т. 1/3 док.* бр. 23 У одреду је било 35 чланова КПЈ и 21 кандидат. Од тог броја је 37 чланова и кандидата погинуло и заробљено, међу којима Коста Стаменковић, најпопуларнији раднички и комунистички руководилац, његова кћи Лепша Стаменковић, члан ОК СКОЈ-а, Мара Ђорђевић, члан МК Лесковца, Петар Цветковић, члан МК Врања и др. (С. Николић, *н. д.,* стр. 229).

[142] С. Николић, н. д., стр. 263.

[293] Почетком децембра 1942. г. један стари сељак у селу Рашин Лаз, на Кукавици, рекао је у штабу Лесковачког и Врањског одреда: „Ја сам четницима и недићевцима који су долазили овде у потрази за партизанима рекао: ‚Један партизан да остане они ће победити'", сећање аутора.

Вукомировић, политички комесар чете, Тома Калођера и Јован Цекић-Ванча, командири чета, Петроније ЈованЧић-Небојша, Вукашин Радичевић, Златановић Тадија и Марјановић Облак, командири водова, Благоје Лакичевић и Влада Ђорђевић, политички делегати водова.[294] Командир 3. чете Душан Максимовић-Мирко вратио се у свој крај Пусту реку и тамо се у другој половини 1942. године прикључио Јабланичко-пасјачком одреду, док је Милорад Вељковић-Миле, политички делегат вода, по повратку у Пусту реку успео да се легализује и тек 1943. године поново долази у Јабланичко-пасјачки одред, инг. Тадија Поповић је по повратку с Бабичке горе остао у Пустој реци и касније се легализовао и радио у руднику Леце.

Живко Коцић-Предраг, заменик командира чете, и Никола Ђурић Павка, члан ОК СКОЈ-а, избегли су заробљавање у селу Орашцу, живели илегално у Лесковцу до јуна када долазе у Бабички ПО у Црној трави.[295]

Приликом пробоја Бабичког одреда на Бабичкој гори је остала за рад на терену Разуменка Петровић-Деса, члан ОК Лесковца, али је већ 2. марта била заробљена.

У једном печалбарском радничком крају, који је тако брзо прихватио устанак и масовно му пришао, ни пре рата ни сада, у краткотрајном периоду када су за то постојале могућности, није створена организација КПЈ, што ће се негативно одразити на развој НОБ-а у каснијем периоду.

Слободна територија Бабичке горе и Заплања карактеристична је по томе што су одмах створени НОФ (касније прерасли у НОО) бирани јавно.[296] То је имало тешких последица по одборнике у току и после офанзиве. Непријатељ их је лако откривао. Зато се и десило да је бугарска окупаторска војска под командом пуковника Балтакова средином маја 1942. године све њих, око 300, заједно с месним десетинама похватала и отерала у логоре.[297]

Исто тако је поступљено и с припадницима НОО и месним десетинама рејона Бабичка гора—Ј. Морава.[298] Према томе непријатељ је успео да с ове територије зароби и ухапси преко 500 припадника НОБ-а и тиме нанесе тежак пораз НОП-у.

Најстроже је поступљено с бившим борцима Бабичког одреда. Они су скоро сви (1. и 3. чета) похватани и одведени у логоре. Тамо је већина страдала, међу којима велики број радника и интелектуалаца из Лесковца.[299]

И с територије Нишког ОК — Заплања окупатор је похватао значајне и утицајне људе припаднике НОП-а,[300] учитеља Жарковић Свету, члана КПЈ и политичког делегата у Нишавском одреду;

2.4 Д. Кулић, *Бабички ПО,* стр. 73; 36. *НОР,* т. *I/3* док. бр. 147 и 152; Исто, т. 1/21 док. бр. 19; А—VII, Нд. Кут. 27 ф. 7-1 док. бр. 21; *ТЈ в^еЛобепјхта,* Ж. Николић, *п. 6.,* књ. 10, стр. 1—25.

2.5 *V вгесГобепјхта,* Ж. Николић, п. књ. 10, стр. 1—25.

***» 36. НОР, т. 1/1 док. бр. 98.**

2" *XJ згеЛобепјхта,* Ж. Николић, *п. (.,* књ. 10, стр. 1—25.

»8 Исго.

19« *ИСТО.*

500 Исто.

др Витомира Стојановића, лекара, Нишавског и Бабичког одреда (лечио рањенике у болници Д. Душник и долазио у одреде ради превијања); његовог брата Петра Стојановића — члана КПЈ и десетара, учитеља Јована Хуску, члана КПЈ. Најтежи губитак је хапшење Јована Ћирића, члана СК Беле Паланке, априла месеца 1942. године, чиме је развоју НОБ-а, особито у рејону Пирот—Лужница—Бела Паланка задат тежак ударац.

Бабичка гора и Заплање, очишћени од припадника НОП-а, постали су погодне територије за формирање контрареволуционарне организације Драже Михаиловића.[301] Већ априла др Милан Шијачки и капетан Миленко Релић стварају своје прве пунктове — резервни мајор Китановић из Личја и поп Петроније Миљковић из Драговља и др. Ова ће се организација, уз подршку осталих слугу окупатора, учврстити и тиме ће постати велика препрека обнављању НОБ-а на овој територији.

Можда би пораз Бабичког одреда имао трагичне последице по НОП да није било реалне одлуке Разуменке Петровић и Глигорија Диклића, чланова ОК Лесковца и штаба Бабичког одреда, средином фебруара 1942. Они су онда, на скученом простору, схватили да Бабички одред треба да развије НОБ преко демаркационе линије на црнотравском терену.[302] Тако је средином фебруара извршена реорганизација Одреда и 2. чета (требало је да постане 4. или пододред) добила је задатак да делује јужно од Власотинца и преко демаркационе линије. Она се одласком у тај рејон нашла ван дејства непријатеља у „операцији чишћења".[303]

Ову своју одлуку штаб Одреда у најкритичнијој ситуцији, при пробоју из обруча на Витим Крушкама 1. марта 1942. године, допуњује тако што у ту чету упућује кадрове с црнотравског терена, Лужнице и Врања, ради успешнијег развоја НОБ-а.

ЈАБЛАНИЧКИ ПО

Јабланички ПО је за окупатора био највећа опасност те зато његовој ликвидацији посвећује посебну пажњу. Окружни начелник Лесковца само један дан после расформирања Јабланичког одреда, тј. 28. марта 1942. године, наређује среским начелницима у Прокупљу и Куршумлији да обрате пажњу да се у правцу Копаоника не пробије Јабланички одред у јачини од 200 партизана.[304] Овакво реаговање непријатеља показује колико је имао добро организовану обавештајну службу. Само један дан по губљењу контакта с парти-

[501] **Др Милан Шијачки, *Наш пут* — историјска разматрања организације и његови непријатељи, Чикаго 1969, стр. 30 и 31 (четничко емигрантско издање).**

[505] **Д. Кулић, *Бабички ПО,* стр. 83; 17 *зуедобепјГта,* Ж. Николић, *п. 6.,* књ. 10, стр. 1—25. Исто. С. Костић. *Рпа огигапа акстја ВађИкод ^ОР о<1те<1а* и *Сгпо1тагзкот кгаји робе1кот 1942. доИпе,* књ. 23, стр. 508.**

[305] **Д. Кулић, *Бабички ПО,* стр. 84; *ХЈ зге&обепјгта,* С. Костић, *Аксгје* 5и*датзкГћ запада па СтпоГта^зкот ро&гибји ргоИ^ ^ОР-а 1942. доИпе,* књ. 26, стр. 534—535.**

зм А—VII. Нд. Кут. 29 ф. 6-1 док. &р. 5.

занима предузима све како би спречио да Јабланички ПО искористи у тим условима најповољнију алтернативу за свој спас.

За НОБ је нестанак Јабланичког одреда, који је почетком марта имао с месним четама чак и 3.240 бораца, био велики, ненадокнадив губитак. Не само то него је овај одред, при пробоју 11. марта с Радана на Пасјачу, имао у свом саставу 1.000 бораца решених да продуже борбу на другим територијама пошто је непријатељ посео њихову слободну територију. Кобна грешка — повратак с Пасјаче на свој терен, утицала је да већина бораца месних чета напусти Одред. Али ипак у њему и на сам дана расформирања постоји 250 бораца,[305] одлучних да се боре по сваку цену, тако да су се успротивили одлуци да напусте Одред и борбу.[300] „Неки борци су се нерадо одвајали од чета, указивали на тешкоће на које ће наићи АЈlИ СВИ СУ НА КРАЈУ СХВАТАЈУЋИ СИТУАЦИЈУ У КОЈОЈ СЕ ОДРЕД НАЛАЗИО ПРИХВАТИЛИ ОДЛУКУ" (подвукао Ж. Н.), пошли на одређен терен с тим да се у одређено време врате на Радан у састав своје чете односно одреда" — изјавио је Бошко Крстић, тадањи заменик команданта Јабланичког одреда на научном Симпозијуму у Лесковцу октобра 1975. године.

Нестанак једног од најјачих одреда југоисточне Србије за окупатора је био велики успех. Он одмах обнавља окупаторску власт на бившој слободној територији и наставља физичку ликвидацију растурених припадника Јабланичког одреда и месних чета. У свим општинским седиштима поставља председника од својих присталица непријатеља НОБ-а, али и колебљивце из редова НОП-а. За председника у Слишану поставља Милована Жугића, ранијег командира месне чете из Гајтана.[307] Окупатори, Бугари, заједно с немачким слугама недићевцима, љотићевцима и четницима Косте Пећанца, користећи непостојање оружаног одреда на Радану, у Пустој реци врше претрес сваког села и предела трагајући за сакривеним припадницима НОБ-а. Они у овом свом подухвату у потпуности успевају. Разоружавају скоро све припаднике месних чета чије је бројно стање било преко 2.500 људи.[308] Многе борце и припаднике НОП-а хватају и воде у затворе у Лебану и Лесковцу. Тежња је окупатора да на територији где је деловао најјачи одред још у току зиме ликвидира све припаднике НОБ-а и на тај начин спречи на пролеће обнављање НОБ-а. У овом свом плану он не тежи само физичкој ликвидацији НОП-а него и политичкој ликвидацији утицаја НОП-а у овом рејону. Окружни начелник Лесковца у том смислу издаје наређење да се припадници месних чета не заробљавају и не гоне у логоре него да се одмах претварају у сеоске страже, које ће користити окупатору у борби против НОП-а.[309] Ова мера окружног начелника имала је одраза на понашање неких припадника месних чета. Окупатор заводи страшан терор над народом бивше слободне територије, чиме уноси

[505] М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 145—147. (Бројно стање Јабланичког одреда у том периоду са месним десетинама било је веће као што је раније наведено).

[306] *Лесковачки зборник* бр. XVI, 1976, стр. 243.

[307] Д. Туровић, *н. д,,* стр. 206.

[309] М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 145—146; *Лесковачки зборник* бр. IV, 1964, стр. 19; исто, бр. III, 1963, стр. 34.

[309] А—VII., Нд. Кут. 29 ф. 6-2 док. бр. 65.

страх и панику, а то отежава одржање бораца који се сакривају на тој територији.

У оваквој ситуацији појављује се једна могућност за спасавање многих припадника НОП-а и Одреда. Већ 12 априла 1942. године окупатор отвара рудник Лече преко управника инж. Евгенија Костића. Будући да је Костић био припадник НОБ-а, он тежи да искористи отварање рудника за спасавање бораца Одреда. Добивши сагласност од чланова ОК Лесковца и штаба Одреда он успева не само да спасе од хапшења многе борце и припаднике који су се крили око својих села него добија и сагласност од окупатора да као радну снагу узме многе заробљенике из логора Лебана и Лесковца.[310] На овај начин је, и ако је то ишло у корист окупатора а на велику штету НОБ-а, ипак спасено на стотине бораца који су распуштањем Одреда бачени на милост и немилост окупатору.

И поред свих ових „повољности", Јабланички одред и НОП су после расформирања и напуштања борбе изгубили по стрелиштима и логорима око 296 бораца.[311]

Чланови ОК Лепосава Стаменковић-Ленка, Васа Смајевић и политички комесар Јабланичког одреда склонили су се у село Туларе.[312] Осим њих у ово село се повукла и читава 3. чета Одреда на челу с командиром и политичким комесаром. У чети (њих преко 30) је била већина чланова КПЈ и СКОЈ-а. Привремено су се у овом селу склонили и Максим Ђуровић, Вукосав Драгић-Малиша, Вукадин Блечић-Вујадин, Јован Цекић медицинар, Душан Девеџић-Жика, студент фармације, и др.[313]

У Тулару су владале четничке војводе Алекса Марковић и Лакић Вуксановић са својих 150 четника.[314] Према подацима којима се располаже, руководство НОБ-а лесковачког округа није због припадништва Јабланичком одреду прогањано од ових четника. Нема података да је и један борац и руководилац заробљен и предат окупатору, као што је то био случај са четом Лесковачког ПО на Соковини 19. марта 1942. године.[315] Наравно да су се у оваквим условима одржали сви припадници НОБ-а у Тулару, али за то време нису имали никакве везе с осталим припадницима Јабланичког одреда ни с Лесковцем и ПП Ниша.[316]

310 Д Туровић, *н. д.,* стр. 225; Н. Илић, *Јабланичко-пасјачки одред,* Лесковац 1967, друго издање, стр. 41; Ј. Стефановић, н. д. (списак погинулих за општине Бојник, Лебане и Медвеђу).

311 Ј. Стефановић *Жртве фашизма* — списак погинулих.

312 Д. Туровић, н. *д.,* стр. 200—202 и 216; Н. Илић, н. д., Јабланичко-пасјачки одред стр. 40; Лесковачки зборник бр. III, 1963, стр. 35.

313 Д. Туровић, н. д., стр. 200, 202 и 216.

314 36. НОР, *т. 1/3 док.* бр. 162; Д. Туровић, *н.д.,* стр. 195; Н. Илић, н. д., стр. 17.

315 С. Николић, *н.д.,* стр. 195—210; А—VII. Нд. Кут. 66 ф. 1-11 док. бр. 24 и Кут. 52 ф. 7-1 док. бр. 41. (Ово су извештаји четничких команданата К. Пећанца, Саве Миловановића, Булатовића и Алексе Марковића о уништењу партизанске чете на Соковини).

316 36. НОР, *т. 1/3 док.* бр. 72. (Писмо ПП Ниш, ПК од 11. маја 1942: „Другарица Ленка-Лепосава Стаменковић Ж. Н.) је жива, налази се у Јабланици са осталим из одреда и дошли смо у везу; пише Буха).

Командант Одреда Милош Манојловић се са својим братом и Крстом Миљанићем крио у рејону свога села Добре Воде, где се учврстио четнички војвода Радоњић.[317]

Бошко Крстић, заменик команданта Одреда, се после расформирања склонио у рејон свога села Коњувца,[318] а Воја Ристић, командир чете, у рејон села Добра Глава.

Какве су везе и односи међу руководиоцима и отпуштеним борцима биле после расформирања Јабланичког одреда показује изјава Крсте Миљанића на симпозијуму у Лесковцу октобра 1975. године.[319] После два-три дана проведена на терену Добра Глава с групом од 17 бораца, Миљанићу је саопштено да напусти терен овог села. „После рата једном приликом ми је Тоћа рекао, да је ту директиву дао Воја Ристић и да је његово — Тоћино — мишљење, да је то учињено због тога што се бојао да не навучемо непријатеља на терен на коме се он крије" каже Миљанић. Пре распуштања Одреда Воја Ристић је био командир чете и угледан руководилац. Овакво његово понашање утицало је да се цела ова група у повратку на Радан сва распала.

Последице распуштања Јабланичког одреда, како политичке тако и војничке, биле су по НОБ велике. Од 3.240 бораца почетком јуна 1942. на Радану се појавило свега 30, и то већином оних који су се склонили у Тулару. При обнови Јабланичког одреда, тек 15. августа 1942. године, у Одреду се нашло само 60 бораца, те је због тога неприхватљиве теза неких да је већина бораца Јабланичког одреда очувана и да је због тога одлука о распуштању Јабланичког одреда била једино правилна.[320]

Због распуштања Јабланичког одреда, који им је био ослонац, и нестанка Лесковачког одреда, многи борци с територија Врања били су принуђени да се врате на свој терен и тамо доживе судбину својих другова из Јабланичког, Лесковачког и Бабичког одреда. До овог је дошло и зато што су се чланови ОК Лесковца као најодговорнији руководиоци НОБ-а у овом округу повукли у Туларе остављајући читаву територију без везе и директива.

СТАЊЕ НОБ-а ПРЕКО ДЕМАРКАЦИОНЕ ЛИНИЈЕ 1942.

Раније смо истакли да је демаркациона линија између немачке и бугарске окупационе зоне имала негативног утицаја на развој НОБ-а на територији врањског и пиротског округа. Врањски крај лесковачког округа, који је био у надлежности ОК Лесковца, представљало је 5 и по срезова од 8 колико је ОК имао. Та територија захватала је: врањски, прешевски, масурички, пољанички, босилеградски и део власотиначког среза. ОК Лесковца је и према овој територији имао велику обавезу за развој НОБ-а. Утолико пре што

[517] **Н. Илић,** ***Јабланичко-пасјачки одред,*** **стр. 42;** ***Лесковачки зборник*** **бр. III, 1963, стр. 35.**

®[18] ***Лесковачки*** **зборкмкбр. III, 1963, стр. 35.**

[318] **Исто, бр. XVI, 1976, стр. 242.**

[320] **Исто, стр. 238—240.**

је на тој територији била ,у оквиру југоисточне Србије, најбоље распоређена организација КПЈ.[321] У Врању је постојао МК и око 30 чланова КПЈ. У осталим местима (Бујановцу, Прешеву, Биљачи, Балинивцу, Врањској Бањи, Сурдулици, Владичином Хану, Предејану, Црној Трави и другим) било је преко 25 чланова КПЈ, а исто толико и кандидата. Осим њих на овој територији је било преко 150 омладинаца у СКОЈ-у.[322] Оваква снага КПЈ допринела је да је на овој територији био формиран Врањски одред са преко 70 бораца, који је почетком НОБ-а (август—септембар 1941) био најјачи одред у југоисточној Србији. Због демаркационе линије и посебног система организације бугарске окупаторске власти, овај одред се није дуго одржао на тој територији него је своју снагу укључио у Кукавички, Јабланички и Бабички одред на територији немачке окупационе зоне; борци су се у овим одредима налазили до марта 1942, односно док су ти одреди као организационе борбене јединице постојали.[323]

Повлачење Симе Погачаревића, секретара МК Врања, јула месеца у ОК Лесковцу и хапшење читавог МК почетком августа 1941. године допринело је, поред наведених негативних утицаја на развој НОБ-а, да дође до извесне неповезаности у руковођењу радом КПЈ.

Видели смо шта је све ОК Лесковца предузео да се у рејону Врања оживи ПО и НОБ. Тај подухват је пропао, поготову стога што у Врање није упућен Велимир Манић. Глигорије Диклић-Будни је, вероватно приликом боравка у Бабичком одреду између 4. и 12. II 1942. године, установио, како он сам пише ПК, да је Манић као партијски руководилац „неиницијативан" те му није ни саопштио одлуку ОК Лесковца нити га је упутио у Врање.[324]

Погибија Благоја Ристића, (Раде Металац) члана ОК, фебруара, и напуштање Лесковца и ОК од Глигорије Диклића-Будног условили су да ОК Лесковца прекида везе с ПК и ПП Ниша.[323] Истовремено престаје свако руковођење НОБ-ом преко демаркационе линије, а тиме је велики број припадника КПЈ и НОБ-а остао без партијског руковођења.

Преостала три члана ОК Лесковца налазила су се у одредима (Разуменка Петровић-Деса у Бабичком, Васа Смајевић у Јабланичком, а Лепосава Стаменковић-Ленка, секретар ОК и члан ПП Ниша у Кукавичком одреду). Ангажовани у сталним борбама и проблемима одреда, они нису деловали као чланови руководећег форума који је, између осталог, требало да решава проблеме НОБ-а преко демаркационе линије.[326] Не види се да се секретар ПП Ниша у том

[521] **В. Глишић, *н. д.,* стр. 34 и 35; Група аутора, зборник сећања, Тако се *је борила Црна Трава,* Црна Трава 1974, стр. 38, (даље: *Црна Трава).***

[522] ***Врањски гласник* бр. VII, 1967, стр. 139 и 150; А.С. М'ОК Врање, бр. 18, 20 и др.**

[525] **С. Николић, *н.д.,* стр. 80, 88, 110 и 111.**

[52<] **А.С. ПКС бр. 71 (Извештај ОК Лесковца од 13. II 1942); Велимир Манић својом изјавом датој аутору маја 1976. године потврђује да му није саопштена одлука ОК Лесковца за одлазак у Врање.**

36. НОР, *т. 1/3 док.* бр. 26 и 46.

Исто, док. бр. 13.

погледу много ангажовао. Он је у том периоду био превише заузет око свог опстанка у Нишу и везама с одредима и са ПК Македоније.[327] Не уочава се ни интервенција ПК Србије о питању рада КПЈ преко демаркационе линије почетком 1942. године и ако је био обавештен од ОК Лесковца.[328]

Иста је ситуација и с територијом око Црне Траве, која је раније била саставни део власотиначког среза и у оквиру ОК Лесковца. Партијском организацијом у Црној Трави руководио је ОК преко Новице Илића, а после његовог одласка у СК Беле Паланке, упућен је у Власотинце Ђорђе Стаменковић-Козак. Он као Лесковчанин није могао да делује у Власотинцу, него се вратио натраг.[329] Због тога је партијска организација у Козилу и Црној Трави остала почетком 1942. године без везе са ОК Лесковца.[330] У међувремену је друга чета Бабичког одреда преко Љубимира Костића-Ненада, члана КПЈ и политичког делегата, успоставила везу с Црном Травом после које су дошла два борца у партизане.[331]

Овако успостављена веза с Црном Травом имаће далекосежне позитивне последице за развој НОБ-а. На бази предлога и сталног инсистирања Љубе Костића-Ненада, „да има услова за развој НОБ преко демаркационе линије",[332] штаб Бабичког одреда, нашавши се после поделе територије с Нишавским одредом у суженим условима деловања свог масовног Одреда, доноси одлуку, уз сагласност чланова ОК Разуменке Петровић-Десе и Глигорија Диклића-Будног, да с једном четом делује преко демаркационе линије у црнотравском крају у рејону јужно од Власотинца.[333]

У вези с овом одлуком 15. II 1942. године извршена је реорганизација Бабичког одреда па је чета Милоша Диманића и Синише Јањића-Пере 20. II 1942. године кренула јужно од Власотинца и отпочела акције преко демаркационе линије.

И ОК Ниша је имао део своје територије преко демаркационе линије у бугарској окупационој зони. Та територија је обухватала два и по среза од 11 колико је потпадало под ОК Ниша и није имала ни једну организацију КПЈ. То је нагнало ОК Ниша да формира Среско повереништво КПЈ за 4 среза (Белу Паланку, Лужницу, Пирот и Цариброд) од 3 члана.[334] Овај СК је углавном деловао на територији Беле Паланке и дела Лужничког среза немачке окупационе зоне. С Пиротом је био повезан преко активиста који нису били

Исто, док. бр. 26, 28, 43, 46 и 48.

[M8] **Исто, док. бр. 1, 9, 12, 13, 23 и 26.**

[328] **Исто, док. бр. 6.**

[330] **Исто.**

[331] **Почетком јануара 1942. године у Бабички ПО дошли су Александар Стојановић-Вузија-Ратко, члан КПЈ, и Сретен Ристић-Слободан, члан СКОЈ-а.**

[332] **Велимир Манић, партијски руководилац Бабичког одреда, указује на чињеницу да је Љуба Костић, као члан КПЈ из села Брода, био врло активан у усмеравању дејства Бабичког одреда преко демаркационе линије. То је и А. Стојановић по доласку подржао.**

[333] **А.С. ПКС бр. 71; Д. Кулић, *Бабички ПО,* стр. 82; *V $^ec1o<!enjzta,* С. Костић, *п. (., књ.* 23, стр. 506—616.**

В. Глишић, *н. д.,* стр. 128; *Пиротски зборник* бр. 6, 1974, стр. 12.

чланови КПЈ, Момчила Ђорђевића-Слободана и Миленковић Драгољуба-Грце, као и Предрага Бошковића-Павла и др.[335] Преко овог повереништва је успео да до децембра 1941. упути у Нишавски ПО 23 омладинца и да створи неколико актива СКОЈ-а, али не и организацију КПЈ.

После партијског саветовања Нишавског одреда у Г. Рињу 15. и 16. I 1942. године, ОК Ниша оријентише Нишавски одред на деловање преко демаркационе линије у рејону Лужнице и Пирота формирањем чета за то дејство.[336] Због тога у Нишавски одред, тек у току јануара и фебруара 1942. године, долази нових 29 бораца из Пирота и околине.[337] Недовољан рад КПЈ са симпатизерима НОБ-а у рејону Пирота, као и неприпремљеност штаба Одреда, утицали су да се долазак Пироћанаца негативно одрази на масовније ангажовање људи с ове територије за Нишавски одред.

Приликом укључивања Пироћанаца у Одред, они су подељени по десетинама и четама Нишавског одреда. Таквом поделом неки новодошли борци нису били задовољни. Жика Антић-Ботев, правник, и Ненад Младеновић-Нетко, студент права, који су били резервни официри, с још неколицином, тражили су да Пироћанци буду заједно по десетинама и да се од њих формира Пиротска чета за дејство преко демаркационе линије.[338] Сем тога нису били задовољни ни кадровским решењем. Они су сматрали да је за успешнији развој НОБ-а преко демаркационе линије потребно да у команди чете и штабу Одреда буду заступљени и Пироћанци. Овај став штаб није прихватио, па је неке вратио из Одреда, а на неке је вршио притисак да не подржавају такво гледиште.[339] Штаб није имао довољно политичке ширине и није схватио да су захтеви дошли од ранијих присталица др Драгољуба Јовановића, вође Сељачке странке, који су у Одред дошли упркос његовом негативном ставу према одласку у партизане.[340] Такође није имао у виду да је Пирот с околином био најјаче упориште Драгољуба Јовановића и да је баш из његовог села Гњилана дошло њих 6. Враћањем Ботева и Нетка из Одреда донекле је изазвана дилема око доласка Пироћанаца у Одред и поред тога што је спремност српског народа с ове територије да се бори против окупатора била велика.

Иста тенденција која се испољила код интелектуалаца Пироћанаца испољила се и код бораца сељака с ове територије.[341] Добросав Костић-Цаца, по коме је група и прозвана, са још четворицом активних партизана, почетком јануара 1942. године, без одобрења штаба Одреда, прелази демаркациону линију и у својим селима на

[335] ***Пиротски*** **зборнмк бр. 6, 1974, стр. 14 и 36.**

[338] **36. *НОР, т. 1/3 док.* бр. 50; В. Глишић, *н. д.,* стр. 129; *Пиротски зборник* бр. 6, 1974, стр. 19—23.**

[337] ***Пиротски*** **зборник бр. 6, 1974, стр. 50—52 и 53—54 (према неким подацима узимајући и „Цацину" групу у Нишавском одреду било је до марта 1942. године преко 80 Шгроћанаца).**

[3,8] **Исто, стр. 52.**

[339] **Исто.**

[мо] **Исто, стр. 42.**

[341] **Исто, стр. 57 и 64—78.**

обронцима Старе планине држи зборове на којима чита проглас ЦК КПЈ и позива народ у борбу, ширећи на тај начин НОБ. Ова група је кроз јавни рад по селима само за неколико дана сакупила око 30—40 бораца и формирала чету с командом. Не остајући на томе, они прелазе у акције за ликвидацију окупаторске власти. Наравно да је без руковођење улоге Партије и без партизанског искуства, поготову у борби с бугарским окупатором, ова чета морала доживети крах. Активност ове групе је и поред таквог краја дала позитивне резултате. Дошло је до ширења утицаја НОБ-а преко демаркационе линије и, друго, показало је ОК Ниша и штабу Одреда да је српски народ преко демаркационе линије спреман на масовну подршку НОБ-у. Без обзира на ово „Цаца" је због таквог свог рада по повратку у одред ликвидиран.

Упорношћу активиста скојеваца, Момчила Ђорђевића-Слободана и других, одржавао се континуитет утицаја НОБ-а на Пирот и околину без обзира на погрешне потезе штаба Одреда. У периоду тешкоћа у „фебруарско-мартовској" офанзиви, штаб је вратио из Одреда и оне Пирођанце који су остали да се боре. Тако су крајем марта враћена и последња два партизана.[342] Враћени борци нису се деморалисали, осим Будимира Ђорђевића из Гњилана. Многи од ових бораца поново су се вратили у Одред априла, маја, јуна или јула 1942. године.

Овој активности припадника НОБ-а из Пирота и њиховом успеху допринео је и први долазак једног члана Среског повереништва у рејон Пирота, Јована Ћирића-Николе.[343] Марта месеца на Сарлаху у Пироту формиран је први одбор НОФ-а у који је поред активиста укључен и др Јован Ристић, ранији присталица Драгољуба Јовановића, иначе борац Посавског ПО. Овај одбор је имао великог успеха у ширењу НОБ-а иако је био кратког века. Маја 1942. године сви чланови Одбора, сем Момчила Ђорђевића-Слободана, ухапшени су. Приликом боравка на овом терену Јован Ћирић-Никола је, као партијски руководилац, обишао не само активисте у Пироту него и у другим местима, али није формирао партијску организацију.

На располагању је имао скојевце са стажом пуним активности у раду за КПЈ и НОБ.[344] Вероватно је и овом приликом дошло да изражаја неискуство оптерећено наслеђеним секташтвом, које ће преко демаркационе линије доминирати све до краја 1943. године.

Непостојање организације КПЈ у рејону Пирота имаће негативних последица не само по овај крај него и по читав Нишавски одред у периоду јунско-јулско-августовске непријатељске офанзиве, о чему ће касније бити говора.

Овакву ситуацију организације КПЈ и НОБ-а на територији преко демаркационе линије начиниће још сложенијом последице непријатељске офанзиве на одреде у рејону Лесковца, Ниша и Сврљига. То ће пре свега имати утицаја на враћене партизане из одреда и на стагнирање рада КПЈ и СКОЈ-а. Бугарски ће окупатор, својим дра-

[541] **Исто, стр. 53 и 54.**

Исто, стр. 24—25 и 43—44.

[544] **Исто, стр. 43—48.**

стичним мерама против припадника НОП-а, тежити да потпуно онемогући даљу активност комуниста и симпатизера НОБ-а. Многа стрељања, јавна суђења у Пироту, Сурдулици, Владичином Хану и Врању[345] имала су за циљ деморализацију у редовима припадника НОП-а, а и застрашивање народа због подршке НОБ-у.

НЕГАТИВНЕ ПОСЛЕДИЦЕ ПОСЛЕ ВРАЋАЊА БОРАЦА ИЗ ПО НА ТЕРИТОРИЈУ ПИРОТА, ВРАЊА, ЛУЖНИЦЕ, ЦРНЕ ТРАВЕ И МАСУРИЦЕ I

У поглављу „смањење ПО" говорили смо о последицама по враћене партизане и НОБ на територији Лесковца. Нешто повољнија ситуација је била с враћеним борцима ПО (Лесковачког и Бабичког, као и Нишавског одреда) преко демаркационе линије, јер је већина њих могла да се као некомпромитована легализује и тако избегне хапшење и терор окупатора. Међутим, један број компромитованих доживљавао је судбину осталих бораца. Враћање бораца из одреда међу којима и чланова КПЈ и СКОЈ-а одражавало се негативно на њих саме, па и на околину у коју се враћају. То све успораваће касније развој НОБ-а у рејону Врања.

Као што смо раније навели, Врањски одред се цео укључио у Кукавички одред, касније је један део упућен у Бабички, а други део у Јабланички одред. Већина Врањанаца остала је у саставу Кукавичког одреда и доживела његову судбину. Тако су приликом првог смањења овог одреда јануара 1942. године били обухваћени и неки Врањанци. То се дешавало тада када су многи младићи с територије бугарске окупационе зоне бежећи из бугарске војске долазили у партизане.[346] Осим Александра Стефановића, који је враћен на партијски рад у Биљачу, враћени су из Одреда: Слободан Јањић, Станко Стошић, Бранко Ташковић, Василије Цветковић-Суља, Петар Цветковић са још 10 бораца.[347] Приликом прелаза демаркационе линије погинуо је Влада Ћипковић. Од свих ових враћених бораца, међу којима је било и чланова КПЈ и СКОЈ-а, 1942. године у одред је дошао једино Новица Дојчиновић који је погинуо на Врабану октобра 1942.[348] Известан број се укључио 1943. и 1944. године.[349]

После разбијања Лесковачког и расформирања Јабланичког одреда, Врањска чета под командом Димитрија Митића-Дереклије и

[445] **36. НОР, т. *VII/1 док.* бр. 171 (Пресуде војних судова бугарског окупатора).**

[518] **36. НОР, т. *1/3 док.* бр. 23. (Тада су с Кристијаном Тодоровићем-Карпушем и Бором Божиновски из Куманова дошли и омладинци из Биљаче, иначе дезертери из бугарске окупаторске војске: Јован Богдановић, Светозар Стојковић, Спира Стојковић, Душан Стошић и Чедомир Антић) С. Николић, *к. д.,* стр. 465—466 и сећање Александра Стефановића-Аце изнето аутору марта 1975. у Игалу).**

[547] **С. Николић, н. *д.,* стр. 159.**

[548] **17 *вуеЛобепјГта,* Ж. Николић-Брка, *УгапјвкГ КОР од.те& »Згта Родабагег/И* г ђогђа ко<1 Утадапа,* књ. 14, стр. 173—184.**

[348] **J. Манасијевић и А. Трајковић, *Хронологија рата и револуције Сурдулице 1941—1944,* Прешево 1974 (даље: *Хронологија Сурдулице).* А.С. М'ОК Врање бр. 18.**

[350] **С. Николић, н. *д.,* стр. 256—260 и АС. М'ОК Врање, бр. 18.**

Ставре Јовановића-Милоша вратила се преко планине Кукавице и демаркационе линије у рејон Ј. Мораве. Према сећању Милоша Јовановића-Ставре, који је био одређен за партијског руководиоца ове чете, чланови ОК Лесковца (Ленка и Васа) поставили су задатак Врањској чети да привремено пређе преко демаркационе линије и по могућности делује, а да се касније, када се непријатељ повуче, поново врати на Кукавицу.[350]

Према подацима које нам даје Лесковачки ПО ова чета имала је укупно 24 партизана. Пребацивање је због прогона четника извршила дању. Потом се (негде 4. или 5. IV 1942) поделила у групе, с тим да се кроз извесно време групе окупе.

Ситуација преко демаркационе линије била је слична оној као и у осталим окупираним деловима преко демаркационе линије. Бугарски окупатор је, спречавајући развој НОБ-а на својој територији, а поготову после изведених акција почетком 1942. године у лужничком и црнотравском крају, на Старој планини и код Пирота, предузимао драстичне мере приликом хватања припадника НОБ-а. Без обзира на то што је био почетак пролећа — април месец 1942, дошло је до нестанка чета као организоване партизанске јединице. У таквој ситуацији се Христијан Тодоровић-Карпуш и Бора Петришевски--Страхил, чланови КПЈ, преко Благоја Јовановића у Бунушевцу и партијске организације у Биљачи, враћају у Куманово. Карпуш је успео да се легализује, а Страхил је био присиљен да користи скривницу Драгољуба Младеновића-Пироћанца око 6 месеци, после чега се, октобра месеца 1942. године прикључује Врањском одреду „Сима Погачаревић".[351]

Заједно с Кумановцима до села Биљаче вратили су се: Ћира Ристић-Реља, Чеда Стошић, Душан Стошић и Светозар Тасић, који су по повратку у своје село били присиљени да илегално живе под тешким условима све до поновног доласка у II ЈМПО марта, односно јула 1943. године,[352] Јован Богдановић, Стојковић Спира, Ђорђе Атанасковић, Драгољуб Филиповић и Чеда Ђорђевић, сви из Биљаче, који су дошли у Одред на Кукавици као бугарски војници јануара 1942. године, нестали су при повратку из Одреда почетком априла 1942. године. Вероватно су похватани и сви као војни дезертери ликвидирани.[353] Исто тако у Врање се враћа група од 7 Врањанаца: Међу овим борцима већина је чланова КПЈ и СКОЈ-а, па се зато више њих поново укључило у Врањски, односно II ЈМПО.[354]

Прибојску и врбовску групу, које су биле и највеће по повратку из Одреда, највише је погодила деоба. Димитрије Митић-Дереклија, командир чете, његов брат Предраг, Лазаревић Добривоје, Лазаревић Милорад, Јовић Сима, Величковић Александар, Цветковић Бора-На-

[351] **17** ***згесГобепјгта,*** **Ж. Николић,** ***2ајес1т(кг парасГ па тисГпгк Т^ојапе Угапј-:код од.геАа »5гте Родабатеугса« г Ково^вкод од.теЛа *2ејтге1 АјсИпг*,*** **кн>. 10, стр. 620.**

[352] **По казивању Ћире Ристића-Реље аутору у Београду јуна 1975.**

[353] **С. Николић,** ***н. д.,*** **стр. 258 и 465—466 и АС. М'ОК Врање бр. 24.**

[354] **С. Николић, н. д., стр. 175—176; 17** ***в^елосепјгта,*** **Ж. Николић-Брка,** ***п. (.,*** књ. **14, стр. 173—184.**

ћа, вратили су се у своја села заједно. Дереклија, иако је био командир чете и члан КПЈ, никада се више неће вратити у Одред као ни већина из ове групе, па ће постати жртве терора марта 1943. године после рушења гвозденог моста на прузи код Прибоја.[335]

Лазаревић Станоје-Милтен, командир вода 2. чете Бабичког одреда, који се вратио с територије Црне Траве с врањском десетином, доживео је судбину осталих својих сељана — стрељан је 1943.

Сурдуличко-ханска група, састава: Чеда Нешић, Мића Ристић, Александар Милосављевић, Стевановић Драги-Брица и Заре Јовић, с којима се најдуже задржао Милош Јовановић-Ставра, партијски руководилац Врањске чете,[356] такође доживљава тешке дане. Чеда Нешић је почетком маја 1942. године одведен у затвор, а касније интерниран у Бугарску. Заре Јовић се легализовао и био курирска веза до своје погибије 1943. Мића Ристић, после покушаја повратка у Одред на Кукавицу заједно с Александром Милосављевићем и Радетом, доспева до логора на Бањици из којег се извлачи, али при повратку кући бива ухапшен у рејону Грделице и одведен у интернацију у Бугарску.[357]

Нешто боље судбине је била Врањска десетина Бабичког одреда која се вратила из црнотравског краја. Драгољуб Стојановић-Јоска, Душан Стаменковић-Браче и Воја Здравковић-Бора, чланови КПЈ, легализовали су се у Врању. Љуба Михајловић-Корчагин, члан СКОЈ-а, такође се легализовао. Трифун Стошић-Анте Јежа, и ако није био члан КПЈ, није се могао легализовати. Живећи у тешким условима — у скривници, доживео је да августа 1942. године поново дође у Врањски одред „Сима Погачаревић" и као интендант у Одреду и бригади остаје све до погибије маја 1944. године.[358] Такође су успели да се легализују у селу Брезовици Душан Младеновић-Јаков и Мирко Димитријевић-Пера. Од свих ових бораца и чланова КПЈ најбрже се активирао Љуба Михајловић-Корчагин, док Душан Стаменковић-Браче после повратка из Бугарске, септембра 1942. године, са Чедом Стајићем-Плавим предузима руковођење МК.

Колико је негативно деловао повратак из борбе на припаднике НОБ-а говори и податак што је и тако јака организација КПЈ у Врању у марту и априлу 1942. године дошла у стање ишчекивања **и** пасивизације.[359]

[555] ***ТЈ з^еЛобепјгта,*** **Ж. Николић-Брка, *п. 6.,* књ. 14, стр. 177; С. Николић. н. *д.,* стр. 258.**

"« С. Николић, *н. д.,* стр. 258.

[157] **АС. М'ОК Врање бр. 18 и сећање Чеде Нешића изнето аутору августа 1976. г.**

[358] **АС. М'ОК Врање бр. 10 и сећања Љубе Михајловића и Воје Здравковића изнета аутору у Нишу јуна 1975. г.**

[354] **АС. М'ОК Врање бр. 18 (Тада су у Врању били: Душан Стаменковић--Браче, Воја Здравковић, Драгољуб Стојановић, Ћипра Станковић, чланови КПЈ враћени из Одреда, поред брачног пара Филаковића).**

[360] **36. НОР, т. *1/3 док.* бр. 19. Чеда Стајић је као руководилац МК Врања ухапшен крајем децембра 1941. године. По повратку из затвора јуна 1942. године преузео је руковођење партијском организацијом (МК) у Врању. Као такав постао је члан партијског руководства (СК КПЈ) у Црној Трави Септембра 1942. г. АС. ПКС бр. 230 и АС. М'ОК Врање бр. 18.**

После повратка Чеде Стајића-Плавог из затвора јуна 1942. године остварује се пуна активност КПЈ и СКОЈ-а у Врању, а поготову после повезивања с партијским руководством Бабичког одреда.[300]

Борци који су из 2. чете Бабичког одреда били враћени пре њеног преласка демаркационе линије, доживљавали су судбину осталих припадника Бабичког одреда враћених с Бабичке горе.[361] Тако је Петар Кулић, члан КПЈ, ухваћен и стрељан а његов син Димитрије, члан СКОЈ-а, одведен у логор у Смедеревској Паланци. Чедомир Станковић је заробљен, али убрзо пуштен. После тога се заједно са својим братом Петром Станковићем-ЈБубом пријавио полицији, а чим су ухватили везе с командом 2. чете активирали су се за НОП. Августа—септембра поново долазе у нови Бабички ПО.[3]®[2] Још је тежа судбина задесила један део враћених бораца из лужничког среза. Користећи своје учешће у „операцији чишћења" на Сувој планини, бугарска влада је нека села лужничког среза прикључила својој окупационој зони. Напред смо навели која села су посреди. По преласку демаркационе линије бугарске јединице су на тој територији 21. II 1942. године одмах примениле драстичне мере у ликвидацији припадника Одреда и месних организација НОП-а. Ухваћене припаднике су на лицу места стрељали, а неке предавали немачким властима у Нишу. Овим злочинима бугарска окупаторска власт је хтела да очисти „своју" територију од припадника НОБ-а и тиме онемогући даљи развој борбе у њој.[363]

С раније окупиране територије лужничког среза (бугарске окупационе зоне) било је у Нишавском ПО 3 борца, од којих је један погинуо а друга двојица се вратила кући и пасивизирала. Борци из новоприкључених села, после повратка из Нишавског одреда почетком марта 1942. године, доживљавали су тешка малтретирања. Ђура Златковић у својој књизи ***Зла врелена*** о судбини враћених бораца пише „ ... У тим тешким данима, када су остали без везе са одредима и када им је снажна и оштра зима онемогућавала скривање ван насеља онда су падали у руке непријатељу".[364]

Станимир Ристић из Горњег Крњина, је да не би био ухваћен, извршио самоубиство. Заробљени су Десимир Вацић и Милисав Младеновић. Десимир је од задобијених батина лежао скоро годину дана болестан, а када је 1943. прездравио интерниран је у Бугарску Тракију. Најтежа је трагедија била тројице синова Алексе Јовановића из Дола (Витомир, Тихомир и Петар). Они су се, остављени без икакве везе, крили преко демаркационе линије. Ухватили су их четници тек јула 1942. године. Витомир је при покушају бекства убијен, а остала двојица су стрељани на Бубњу у Нишу.[365]

[5,1] Д. Кулић, *Бабички ПО* стр. 82—85; ИАБ, Фонд IV, досје 143, док. бр. 98.

[М2] АС. М'ОК Лесковац бр. 34; ИАБ, фонд IV, досје 143, бр. 121 и сећање Чеде Станковића изнето аутору маја 1978; *V $ге<1обепј1та,* С. Коетић, *п. 6., књ.* 26, стр. 536—539.

[ш] 17 *а^е&обепЦта,* Ж. Николић-Брка, п. б., књ. 10, стр. 1—25; Ђ. Златковић, *н. д.,* стр. 183.

®[м] Ђ. Златковић, *н. д.,* стр. 187.

[М5] Исто, стр. 172.

Ћира Јанковић, члан КПЈ и учитељ у селу Горчинцу, ухапшен је и одведен у Софију, док су се Величковић Срба и Лазар Костић, чланови ћелије КПЈ, оставши без везе после хватања Јована Ћирића, одржали на терену. Чланови СКОЈ-а у Љуберађи: Милорад Младеновић, Александар Живковић и Славко Стојановић, да би избегли хапшење, побегли су и илегално живели у Софији.[366] Средином 1943. године, после повратка из Софије и легализације, Младеновић, Живковић и Стојановић се повезују са II ЈМПО и постају његови борци и активисти на терену Лужнице.

Понашање враћених партизана из рејона Пирота и најближе околине говори о посебној ситуацији у том крају. Они су као некомпромитовани по повратку наставили рад по активима СКОЈ-а и омладине као и НОФ-а.[367] Када се Нишавски одред средио после мартовске офанзиве и повратио с акције око Ражња, поново је преко везе — Момчила Ђорђевића Слободана, затражио да се борци врате у Одред, што је учињено изузев групе Жике Антића-Ботева.[368] После акције чете Добросава Митровића-Јовановића „Џаџе", као што смо рекли, окупатор је предузео све како би ову партизанску јединицу ликвидирао. То му је пошло за руком, и то искључиво због неискуства руководства и немања везе са штабом Одреда. Већина бораца је заробљених мањи део се вратио у Одред међу којима и сам Џаџа. Од заробљених партизана и сељака њих 7 је Војни суд осудио на стрељање, а остали на дугогодишње строге затворе.[369]

Страдање великог броја бораца ПО из нишког и лесковачког округа на бугарској окупационој територији унело је несигурност у редове НОП-а, али не и одустајање од даље борбе. У том периоду долази до преласка 2. чете Бабичког одреда из рејона Власотинца на терен Црне Траве. Она ће својом активношћу да у априлу и мају повеже територију од Пирота све до Куманова и тиме обезбеди обнову НОБ-а и стварање новог одреда преко демаркационе линије.

ПРЕЛАЗАК ДРУГЕ ЧЕТЕ БАБИЧКОГ ОДРЕДА У ЦРНОТРАВСКИ РЕЈОН МАРТА 1942. ГОДИНЕ

У ранијим излагањима наговестили смо да је штаб Бабичког одреда при пробоју из обруча 1. марта 1942. године одлучио да 2. чету пребаци преко демаркационе линије и тамо развија НОБ. Штаб се при доношењу ове одлуке ослањао на стање НОП-а у Власотинцу и преко демаркационе линије. У то време у Власотинцу је постојала организација КПЈ која је имала 5 чланова, али је после рушења моста на Ј. Морави, због јаког терора, била присиљена на већу опрез-

лв и ст0) стр. 165 и сећања: Јована Ћирића, Ћире Јанковића, Миодрага Младеновића, Славка Стојановића, изнета аутору у разним периодима од 1974. до 1978.

[5,7] *Пиротски зборник* бр. 6, 1974, стр. 43—54.

•^[8] Исто, стр. 28 и 54.

Исто, стр. 178. Према неким подацима окупатор је тада стрељао 40 заробљених партизана, а према другим је осуђено и стрељано само 7, и то у Пироту.

ност у раду. Зато се руководилац из ОК Лесковца није могао задржати на раду у овом месту.[370]

С друге стране, доласком Александра Стојановића-Ратка и Сретена Ристића-Слободана у 2. чету Бабичког одреда, штаб Одреда је дошао до нових и свежих података о стању на територији црнотравског краја, а особито о спремности српског народа да подржи НОБ. Према тим подацима у Црној Трави је била врло активна ћелија КПЈ и ако већ дуго није имала везе с Власотинцем и ОК Лесковца.[371] Радом ове ћелије, а нарочито партијског руководства, Новице Илића из Власотинца, у Црној Трави је створена врло јака организација СКОЈ-а.[372] Скоро да није било махале-засеока у коме није било неког скојевца. Осим ових руководећих организација НОБ-а у Црној Трави, била је бројна и организација месних десетина. Према неким подацима у том периоду у Црној Трави, Броду и Рупљу било је око 6 добро наоружаних десетина.[373] Ове су десетине приликом акције 2. чете крајем фебруара 1942. године у Црној Трави, Броду, и Добром Пољу биле главни носиоци активности у извршењу задатака.

Велика предност и гарантија успеха у делатности 2. чете преко демаркационе линије, поред добро обухваћених села Црне Траве, Брода, Рупља, било је и село Козило. У њему је била ћелија КПЈ од 4 члана — секретар Божило Дојчиновић, чланови Добривоје Станојевић, Сава Стаменковић и Чедомир Дојчиновић — која је по некима формирана још маја 1941, што је знатно раније него у Црној Трави.[374] Ова партијска организација деловала је у селима поред демаркационе линије и имала је добру везу с Власотинцем.

Рачунајући на овакав ослонац, штаб Одреда је одлучио да 2. чету упути преко демаркационе линије ради развоја НОБ-а.

Јака зима и велики снег нису омогућавали 2. чети да по планинским висовима Црне Траве, Брода и других села развија неку већу активност. Зато је продор који је чета извршила 24. II 1942. године имао ограничен карактер. Напад на Црну Траву према плану команде чете није извршен због неслагања секретара партијске ћелије у Црној Трави Веље Миленковића. Он у својим сећањима објављеним у ***Тако се борила Црна Трава*** и каже: „да се то одгоди до пролећа".[375] Ова акција је била корисна са становишта ангажовања месних десетина и развоја НОО у овом рејону. Осим ширења акција ПО преко демаркационе линије, можда је највећа корист од деловања 2. чете у црнотравском крају било заробљавање у селу Бистрица мајора Филиповића, организатора четника Драже Михаиловића.[376]

[170] **36. НОР, *т. 1/3 док.* бр. 6 и 12.**

[571] **Исто, док. бр. 1, и *Црна Трава,* стр. 36—39.**

[572] ***Црна Трава,* стр. 36—41.**

[73] **36. НОР, т. *1/20 док.* бр. 46, и *Црна Трава,* стр. 40—41.**

[574] ***V з^едобепЦта,* Ж. Николић-Брка, *п. б.,* кн. 10, стр. 1—25; С. Костић, *п. б.,* кн. 25, стр. 534—548; *Лесковачки зборник* бр. III, 1963, стр. 16—17, и *Црна Трава,* стр. 36—39.**

[375] ***Црна Трава,* стр. 41, 42 и 106; Н *з^еАобепЦта,* С. Костић, *п. 6., кн.* 23, стр. 506—516.**

[J7в] **17 *з^елобепјгта,* С. Костић, *п. 6.,* кн. 23, стр. 516.**

Ширећи своју активност 2. чета, и ако у тешким условима и у близини јаких гарнизона (Власотинце, Лесковац), 28. II 1942. разоружава четнике К. Пећанца у Грделици[377] и тиме ствара услове за акције на прузи Грделица—Предејане. На жалост, даља њена активност биће ограничена јер је у том периоду и почела непријатељска „операција чишћења" на Бабичкој гори и у Заплању. Друга чета је била изван обруча ове офанзиве, али није била поштеђена дејстава окупатора, а поготову после акције у Грделици.

Изласком из непријатељског обруча на Бабичкој гори, као што смо рекли, штаб Одреда на Витим Крушкама. 1. III 1942. године доноси нову одлуку о деловању 2. чете. Процењујући ситуацију која је настала непријатељском офанзивом, штаб Одреда долази до сазнања да демаркациона линија може бити корисна и за избгавање удара окупатора. Вероватно из извештаја 2. чете после повратка са црнотравског терена, штаб је оценио да нема концентрације непријатељских јединица око демаркационе линије, нити да се у рејону Власотинца налазе јаче бугарске јединице. Зато одлучује да своју делатност прошири преко демаркационе линије. Оваква његова оријентација огледа се у самом распореду штаба Одреда и партијских руководилаца. За руковођење снагама које одлазе преко демаркационе линије одређени су Слободан Цекић-Радован, политички комесар Одреда, и Сава Ђорђевић-Славко за партијског руководиоца ових снага.[378]

Као појачање 2. чети, за акције према Врању, упућена је Врањска десетина из састава 1. чете, као и борци рођени на територији црнотравског и лужничког краја, како би на својим теренима помогли развоју НОБ-а.[379] Овако оформљена група пошла је ноћу између 1. и 2. марта 1942. године, а у току дана 2. марта се спојила с 2. четом. С овом групом је био и вод 1. чете Кукавичког одреда који је дошао на Бабичку гору 26. II 1942. године.

Активност 2. чете у рејону Власотинца и Црне Траве присиљава бугарског окупатора (I бугарски окупациони корпус) да оријентише један део својих снага с артиљеријом према месту деловања 2. чете.[380] Дејство артиљерије 2. II без посебног напада пешадијом није представљало неку опасност по чету, али је то имало утицаја на руководиоце из штаба Одреда. У вези с тим, дошло је до смањења 2. чете и враћања кући многих добрих и храбрих бораца, па и чланова КПЈ и СКОЈ-а.[381] Дух који је владао на Бабичкој гори приликом враћања „болесних и неспособних", овде се пренео у још тежој форми, па се чак претворио у присилно враћање бораца из Одреда.

[877] **Д. Кулић, *Бабички ПО,* стр. 124.**

[178] **Д. Кулић, *Бабички ПО,* стр. 124; *V згесГобепјгта, Ж.* Николић-Брка, п. 6., књ. 14, стр. 174.**

***»[7]» 17 з^еЛобепјгта,* Ж. Николић-Брка, *п. 6., књ.* 14, стр. 174.**

[880] ***17 в^еЛобепјГта,* Ж. Николић-Брка, п. (., кн>. 14, стр. 173—184, и С. Костић, п. *(., књ.* 26, стр. 534—548.**

[881] **А—VII. Нд. Кут. 27 ф. 7-1 док. бр. 12 (Према овом документу непријатеља чета је пре смањења имала 106, вероватно је ту узет и вод Кукавичког одреда са 20 бораца. Према другим изворима чета је имала око 80—90 бораца, што се и може прихватити као тачно). Од новодошлих из Црне Траве тада је враћено 8 бораца (Црна *Трава,* стр. 106 и 109).**

У духу наређења штаба Одреда а присиљена дејством непријатеља, смањена чета ноћу 2/3. III 1942. прелази преко демаркационе линије. Пре самог прелаза с преосталим партизанима, у чети је извршена реорганизација. Формиране су четири десетине. С овим десетинама је преко демаркационе линије прешла и група за Македонију: Богоје Фотев, Слободан Цветковић и Цветијев Цале-Коста. Бројно стање снага које су прешле преко демаркационе линије износило је 48 људи.[382]

По преласку демаркационе линије чета је затекла врло тешку ситуацију. Сам продор и акције 2. чете у рејону Црне Траве 24. II 1942. изазвали су брзо и дрско реаговање бугарске полиције. Ту њену противакцију је олакшало бекство Мике Молера из 2. чете код Дединца. Он је приликом хватања открио све месне партизане које је видео. Осим тога видео је и чланове КПЈ и активне партизане из Црне Траве. Све ово је допринело да полиција лакше открије и ликвидира припаднике НОБ-а.[383]

Враћање бораца из чете утицало је на став партијске ћелије у Црној Трави. Чланови КПЈ из Црне Траве су, овакав поступак Одреда схватили као пораз НОП-а, па су у тим условима тражили спас бежањем преко демаркационе линије у Србију.[384] Оптерећени превеликим страхом дозволили су да буду лако ухваћени од бугарског кмета села Рупља и доведени у Црну Траву.

Након релативно брзог ликвидирања партијске организације, бугарска окупаторска полиција прешла је у гоњење и хапшење осталих припадника НОБ-а.[385] Похапсила је неке чланове месних десетина, док је известан број, и то оних враћених из одреда, прешао преко демаркационе линије и пошао у Србију на рад.[38в] Породице активних партизана биле су изложене највећим малтретирањима. Отац Александра Стојановића-Вузије постао је прва жртва непријатељског терора у Црној Трави.[387]

Сарадници окупатора, као што су Мика Молер, Страхиња Секираревић и други, постали су у оваквој ситуацији најопаснији за припаднике НОП-а. У њиховим акцијама постао је жртва, због своје неопрезности, и први партизан и члан КПЈ Љубомир Костић-Ненад.[388] Његовим заробљавањем у Главшиној Махали-Броду нанет је још један тежак ударац партијској организацији и Одреду. Малобројна Партија у Црној Трави нестала је.

У првим данима марта 1942, Врањска десетина под притиском прогона полиције у црнотравском крају, захтевала је од руководства Одреда и Партије, да се врати на терен Врања. Руководство је олако донело одлуку и дозволило да ова десетина оде из састава чете и тиме

[582] **Ж. Николић-Брка,** ***22 дивизија,*** **стр. 47; С. Николић,** ***н.д.,*** **стр. 193;** ***Црна Трава,*** **стр. 107 и 108;** ***XJ з^есГобепјгтпа,*** **Ж. Николић-Брка,** ***п. б.,*** **кн>. 14, стр. 173—184, С. Костић,** ***п. б.,*** **кн>. 25, стр. 534—548.**

[»83] ***Црна Трава,*** **стр. 35—42.**

[884] ***Исто,*** **стр. 35—42.**

[585] ***Исто,*** **стр. 106.**

[мв] **Мирко Сотировић, Душан Милчић, Радосав Митровић и др.**

[587] ***Црна Трава,*** **стр. 25.**

[838] ***V з^е&обепјгтпа, С.*** **Костић,** ***тг. б.,*** **кн». 25, стр. 545—548.**

још више смањи број партизана. Партијско руководство Одреда дало је члановима КПЈ писмену потврду да се враћају на терен Врања уз дозволу партијског руководства.

Преостале снаге 2. чете Бабичког одреда подељене су 10. III 1942. године у четири групе, чиме је престала да постоји као борбена јединица Бабичког одреда.[389] Ово је била друга погрешна одлука руководства код ове чете. Али однос између руководства и група неће нанети штете народноослободилачкој борби.

Раздвајање 2. чете Бабичког одреда у групе дешавало се управо у периоду када је окупатор у рејону Лесковца и Ниша, преко „операције чишћења", наносио тешке ударе главнини Бабичког одреда.

Група којом су руководили Синиша Јањић-Пера и Милош Диманић-Милорад, командир чете, повезала се са НОП-ом у Власотинцу и зато сву своју пажњу поклања овом месту и околним селима с обе стране демаркационе линије. Познавајући организацију СКОЈ-а а и саме припаднике, Пера и Милош су брзо успоставили везе са њима и активирали их. Прва значајнија њихова акција била је издавање једног летка „народу среза Власотинце" средином априла 1942. године, када је криза НОБ-а била на врхунцу, а у коме се тврди да партизани нису уништени и позива народ, а поготову омладину, на борбу против окупатора.[390] Повезујући се с неким враћеним партизанима, ова група их активира и усмерава на акције и политичко-пропагандни рад. Осим акција око окупљања враћених бораца и ликвидација сарадника окупатора, једна од акција скојеваца у Власотинцу био је напад на четовођу Јована Ивковића јуна 1942. године.[391] Ово је допринело да се поврати вера у победу НОБ-а и отпочне с доласком нових бораца из Власотинца и околине, као и повратком неких враћених бораца.[392] Велики допринос Милошеве и Перине групе је у томе што је Власотинце остало снажно упориште НОБ-а,[393] без обзира што је истовремено било под контролом јаких окупаторских снага, квислинга и контрареволуционарних јединица све до ослобођења 1944. године.

Руководство Одреда (Славко Ђорђевић-Сава и Слободан Цекић--Радован) својим ангажовањем преко групе из Зеленичја претворило је села Рупље, Ново Село, Бистрицу и Козило у базу НОП-а. Ту су окупљени нови борци с територија Власотинца и Лужнице и прихватани стари борци Бабичког ПО.[394]

Први контакти Лужничке групе под руководством Живојина Николића-Ратибора и Драгомира Николића-Аце с народом показали су да је народ за борбу против окупатора. Та његова тежња произла-

[389] ***Црна Трава,*** **стр. 10; АС. М'ОК Враше бр. 34, 35, 48 и 50; Ђ. Златковић, *н. д.,* стр. 190.**

з»о **Група аутора, *Трагом другог јужноморавског одреда,* Београд 1955, стр. 16; АС. М'ОК Врање бр. 10, 34, 44, 45.**

[3,1] **С. Вучковић, *Синиша ЈаниН,* Лесковац 1970, стр. 68; АС. М'ОК Врање бр. 6, 34, 44 и 45.**

[392] **У Бабички одред крајем августа и почетком септембра долази већа група Власотинчана (АС. М'ОК Лесковац бр. 35).**

[393] **У Власотинцу су 1942. и 1943. лечени рањеници Бабичког, Врањског и II ЈМРО (Бранко Богдановић, Драгомир Станковић-Нишавац, Драгољуб Петковић-Столе, Сека Спасић и др.), АС. М'ОК Лесковац бр. 35 и 45).**

[3м] **АС. ПКС Бр. 230, М'ОК Врање бр. 34, 44 и 45.**

зила је из мржње према окупатору, а особито према бугарском. Њега је српски народ преко демаркационе линије сматрао главним кривцем за све ратне трагедије од 1878. године па до II светског рата.

Ова околност је утицала повољно на деловање припадника НОБ-а на овом терену. Успех је дошао и због тога што је српски народ ових планинских крајева (радници — печалбари), био веома заинтересован за праведније друштво у новој држави, а ту перспективу остварио му је НОБ.

Наишавши на добар пријем код народа, ова група је одмах отпочела са стварањем упоришта у селима Лужнице и реке Власине, која су се у јуну и јулу 1942. године претворила у НОО.[393]

Осим тога политички рад је имао великог утицаја и на спречавање развоја контрареволуционарних снага које су се појавиле још априла 1942. године у другом делу лужничког среза (преко демаркационе линије на Сувој планини).[396]

Црнотравска група под руководством Александра Стојановића-Ратка и Драгољуба Петковића-Столета повезала се са Синадином Миленовићем из Млачишта и преко њега деловала у махалама Рупља. Априла месеца код ове групе долази политички комесар Слободан Цекић-Радован и уз његову помоћ она се повезује с ранијим припадницима НОП-а у Црној Трави. Ово је повезивање допринело да се обнови рад који је био прекинут после хапшења припадника црнотравске ћелије КПЈ. Под руководством Одреда омладина се брзо активирала па је формиран актив СКОЈ-а и КПЈ.[397]

Ранији рад ћелија КПЈ и СКОЈ-а имао је добре резултате на популаризацији КПЈ и НОБ-а. Обновљеним радом на терену Црне Траве још се више учвршћивала привржености народа НОБ-у. Активношћу Партије у Одреду и припадника НОБ-а у црнотравском крају, пребројена је криза настала у марту 1942. и та је активност претворила овај крај у базу народноослободилачког покрета заједно с Масурицом, Лужницом и Власотинцем у 1942. години. Брзо је окупљена омладина Црне Траве и са њом организовано радила.

Отварање рудника молидбена у Мачкатици и флотације у Белом Пољу у непосредној близини Црне Траве, почетком априла 1942. године, налагало је руководству Одреда да створи логор на Чемернику, Валмишту, ради бољег и сигурнијег повезивања и ангажовања радника за НОБ.

Део 2. чете Бабичког одреда који је прешао у Валмипгге (названа Валмишка) под руководством политичког комесара успева у току маја да се повеже са Слободаном Недељковићем, књиговођом у руднику Мачкатица, ранијим припадником НОБ-а.[398] Преко Недељковића, Валмишка група истог месеца успоставља везу са Сурдулицом — Стевом Ивановићем правником, Драгобратом Јанковићем-Кушићем и Драгицом Жарковић, с којима Слободан Цекић-Радован убрзо фор-

[5,15] **Ђ. Златковић, *н.* д., стр. 191—206. АС. М'ОК Пирот Лужничка група (копија код аутора) бр. 70.**

[584] **36. НОР, т. *1/4 док.* бр. 42 и 136; Т>. Златковић, *н.д.,* стр. 232—236. Др'М. Шијачки, к. д., стр. 30 и 31.**

[''7] **АС. ПКС бр. 230; *Црна Трава,* стр. 108—111 и АС. М'ОК Врање бр. 10.**

[398] ***Хронологија Сурдулице,* стр. 44; АС. М'ОК Врање бр. 10 и 34.**

мира политички актив.[399] Истовремено Одред се повезује с припадницима НОБ-а у Масурици.

Преко Слободана Недељковића руководство Партије и Одреда, Славко и Радован, повезује се и с припадницима НОБ- у Џепу те од чланова КПЈ и СКОЈ-а формира политички актив у саставу: Стојадин Станковић, Добривоје Стевановић-Хаиле, Слободан Недељковић, Драган Стојковић.[400]

Руководство Одреда од омладинаца, преко политичког актива у Џепу, формира актив СКОЈ-а у саставу: Станиша Митић, Јован Стаменковић-Ранко, Драгољуб Станковић.[401]

Захваљујући овом повезивању, а особито са Стојадином Станковићем-Ђором из Брањске Бање, који је познавао рад Партије и СКОЈ-а у Врању, руководству Одреда омогућено је да се повеже с партијском организацијом у Врању. Преко скојевца Љубе Михајловића-Корчагина одржана је стална веза партијске организације у Врању с одредом у Валмишту. Тада је и почео организован рад чланова КПЈ у Врању. Чланови КПЈ, брачни пар Филаковић, одиграли су важну улогу у успостављању везе с партијском организацијом у Куманову. Повратком Чеде Стајића-Плавог из затвора 22. јуна 1942. године, активност Партије и СКОЈ-а добија велики замах.[402] Овим повезивањем Врање постаје кључно за везе са Бујановцем, Прешевом, Кумановом и ПК Македоније.[403]

Руководство новог одреда преко демаркационе линије створило је својим радом и радом група повољне услове за развој НОБ-а и обнављање и јачање акције Одреда, те је због тога тежило да се повеже са ОК Лесковца. Преко Дарке Ђурић-Тодоровић, мајке Николе Ђурића-Павке, иначе бившег борца Бабичког одреда, повезује се с Јеленом Костић, чланом КПЈ у Лесковцу. Код Јелене су моментано илегално живели Павка и Живко Коцић-Предраг, који су с Јеленом Трајковић-Лалом, сви чланови КПЈ, поново дошли почетком јула 1942. у одред у црнотравском крају.[404]

С обзиром на то што се у Лесковцу још налазила Разуменка Петровић-Деса, ПК је, када је дошла у Београд, нешто сазнао и о Бабичком одреду.[405] Раније смо рекли о покушају штаба Одреда да се повеже са СК Беле Паланке и Нишавским одредом.

[398] АС. ПКС бр. 230 и сећање Слободана Цекића речено аутору 1975. г.

[400] АС. ПКС бр. 230; *Хронологија Сурдулице,* стр. 45 и АС. М'ОК Врање бр. 10.

[401] АС. ПКС бр. 230; М'ОК Врање бр. 10 и сећање Слободана Цекића изложено аутору 1975. г., као и сећање др Стојадина Станковића изнето аутору 1976. г.

[402] АС. М'ОК Врање бр. 8, 18, 20, 50 и 52.

[403] АС. ПКС бр. 230, М'ОК Врање бр. 19. (Преко партијске везе у Врању и Врањској Бањи (Стојадин Станковић) јула 1942. године Љиљана Чаловска је долазила у Црну Траву ради успостављања везе ПК Македоније са ПК Србије, односно ЦК КПЈ. Силе Милевски је крајем јула и почетком августа преко Црне Траве успоставио везу са ПП Ниша.

[404] Штаб Бабичког одреда преко Димитрија Ђорђевића из Братмиловца средином јуна месеца успоставља везу са МК Лесковац, кога је тих дана формирала Разуменка Петровић-Деса. (По сећању Јелене Трајковић-Спасић и Живка Коцића-Предрага изнета аутору 1973. и 1978).

[405] 36. НОР, *т. 1/3 док.* бр. 86, стр. 268.

Повезивање Бабичког одреда са МК Лесковца било је од велике користи за успостављање везе између ПК Србије, односно ЦК КПЈ и ПК Македоније,[406] о чему ћемо касније више говорити.

Из досадашњег излагања може се закључити да је Одред углавном свој рад оријентисао на политички рад. То је било неопходно ради ослонца у народу, али, с друге стране, руководство је било свесно да без акција нема успеха ни у политичком раду. Пре свега требало је онемогућити да бугарски окупатор одведе младиће у бугарску војску, што он и чини. Та је акција почетком априла 1942. године уродила плодом. У партизане је дошло 10 младића, а тиме је Одред почео да расте.[407] Друга акција Одреда која је нагнала непријатеља на противмере била је хватање издајника у селу Радињинцу и Камбелевцу, крајем априла 1942. године,[408] одлазак Ђуре Златковића, Илије Филиповића и Славка Стаменковића у Одред што је код бугарског окупатора изазвало озлојеђеност. Ујутро 23. IV 1942. године у вези с тим упућује полицију против партизана. У Масуровској шуми полиција је, иако је била четири пута јача, разбијена и натерана у бекство.[409] Ова прва борба од преласка Одреда преко демаркационе линије имала је велики одјек на територији Лужнице и Пирота. Потврђено је уверење да партизани нису уништени, а Одреду је дала подстрек за још веће акције. Убрзо затим окупатор реагује и на хватање сарадника у рејону Доброг Поља. У нападу на Козило окупатор употребљава граничне јединице из Крушевице, 6. маја 1942.[410] Акције Одреда допринеле су да и Недићева влада поклони посебну пажњу дејству Бабичког одреда преко демаркационе линије. Чак је и Аћимовић приликом припреме офанзиве на одреде у југоисточној Србији јула и августа 1942. стављао снажан нагласак на једновремени удар и по Бабичком одреду у бугарској окупационој зони, и тежио да у офанзиви обезбеди садејство са бугарским окупаторским јединицама преко демаркационе линије.[411]

Хватање сарадника окупатора у Црвеном Брегу и бугарског обавештајца у Рупљу (махала Острзуб) нагнало је бугарског окупатора да упути јаче снаге војске, које он у Бугарској и Македонији у то време није употребљавао против партизанских дејстава.[412] Хтео је да

[406] ***Извори за ослободителната војна и револуција во Македонија 1941—1945*** **— зборник докумената — Скопје 1970, књ. I, док. бр. 33, 42 и 45 (даље:** ***Извори).***

[407] ***Црна Трава,*** **стр. 112; Т>. Златковић,** ***н. д.,*** **стр. 202 и 204—205.**

[408] **Ђ. Златковић,** ***н.д.,*** **стр. 197—201; АС. М'ОК Врање бр. 6 (Колики је значај имала ликвидација издајника, говори и сећање бораца Бабичког одреда: „Ликвидација сарадника окупатора одушевљено је поздрављена од народа" — пише у стенографским белешкама).**

[409] **Ђ. Златковић,** ***н. д.,*** **стр. 197—201.**

[4.0] **36. НОР, т.** ***1/3 док.*** **бр. 182 и АС. М'ОК Врање бр. 44;** ***Ђ.*** **Златковић, к. д., стр. 201—205.**

[411] ***»6. НОР, т. 1/20 док.*** **бр. 40.**

[412] **Н. Горненски,** ***Вт>ружаната борба 1941—1944,*** **Софија 1971, стр. 58 и 124. (У овом делу стоји да до почетка 1943. године у Бугарској војска није узимала учешћа у борби противу бугарских партизана). То је донекле чињено и у Македонији до средлне 1942. године. Добривоје Радосављевић-Боби о томе овако тшше 16. X 1942. г.: „почели су да терају и војску, али још, ,стидљиво"'.** ***(Извори,*** **књ, I, стр. 360).**

по сваку цену онемогући развој НОБ-а на терену који је непосредно везан с територијом на којој су партизани владали до марта 1942. године. Због тога јула 1942. покреће граничне пешадијске јединице из Крушевице, Предејана, Владичиног Хана и Врања и напада рејон Чобанца, главни логор Бабичког ПО.[413]

Сукоб с окупатором заоштрио се још почетком априла, не само због борбе код Масуровачке шуме него и због хапшења народа. У првом моменту, окупатор тактизира, не стрељa него само хапси да би се показао благим, али тражи мир и законитост. У Лужници је после борбе у Масуровачкој шуми почетком маја 1942. године ухапсио преко 80 људи. У Бабушници их малтретира и њих 15, јула месеца, изводи пред војни суд Софије у Пироту.[414]

Хапси припаднике НОБ-а и у селу Козилу и у другим местима. Осим хапшења, окупатор ради застрашивања врши јавна суђења у Пироту, где изводи групу ухапшених још у фебруару из села Радошевца, групу ухапшених маја 1942. у Лужници, Добровишу и Добром Пољу,[415] а у Сурдулици групу припадника КПЈ и одреда ухапшених марта 1942. године.[416]

Ликвидација окупаторског председника (кмета) општине Ново Село (Варденик) почетком августа 1942. нагнала је окупатора да више не тактизира већ да пређе на методе примењиване још децембра 1941. године у селима Буштрању, Тибужду и Ратају.[417] Истовремено, због разоружања шумског лугара (лисниче) и хватања једног полицајца, стрељa два брата у селу Градско августа 1942. године.[418] Овим је углавном и почела одлучујућа борба окупатора за онемогућавање развоја НОБ-а на овом терену, али ће бити безуспешна, јер је народ био решен да се по сваку цену ослободи својих исконских непријатеља.

Од априла, када је вођена прва борба с окупатором на овој територији уз извођење мањих акција на ликвидацији окупаторских сарадника, па до јула 1942. Бабички одред преко демаркационе линије Црна Трава—Лужница—Масурица—Варденик нарастао је на преко 70 људи.[419] Немање везе с руководством НОБ-а ОК, ПП Ниша и ПК у Србији, допринело је да Одред није изводио акције већег обима и да се војно-политички и организационо није сређивао.

[413] По сећањима Браце Костића, Живка Коцић-Предрага и Јелене-Лале Трајковић изнетим аутору 1973. г.

[414] Ђ. Златковић, м. 0., стр. 199—200.

[415] *Цсто,* стр. 178, 200 и 201; Сећање Сретена Урошевића изнето аутору 1972. г.

[418] 36. НОР, т. *VII,/1 док.* бр. 171; АС. М'ОК Врање бр. 28; АС. ПКС бр. 230; *ХЈ жедобепјгтпа,* С. Костић, *п.б.,* књ. 25, стр. 541; *Црна Трава,* стр. 44 и 126.

[417] *Хроника Сурдулице,* стр. 49, АС. М'ОК. Врање бр. 19 и 44.

[418] Ђ. Златковић, м. д., стр. 220.

[418] АС. ПКС. бр. 230 (Прво писмо Бабичког одреда ПК Србије од 3. VIII 1942. године).

Милош Мамић, **члан** *ПК Србије и Покрајинског повереништва Ниша, погинуо 8. IV 1942. године у Топлици*

Радмила Обрадовић-Гојка, **члан** *ОК Крушевца, а од јуна 1942. секретар ОК Ниша а од септембра секретар ОК Лесковца*

Душан Пуђа-Жине, **члан** *ОК Ниша и ОК Лесковца у 1942. години*

Недељко Караичић-Милисав, секретар Покрајинског повереништа Ниша од септембра 1942. године

Драгослав Јовановић, секретар ОК Крушевца од августа 1942. године

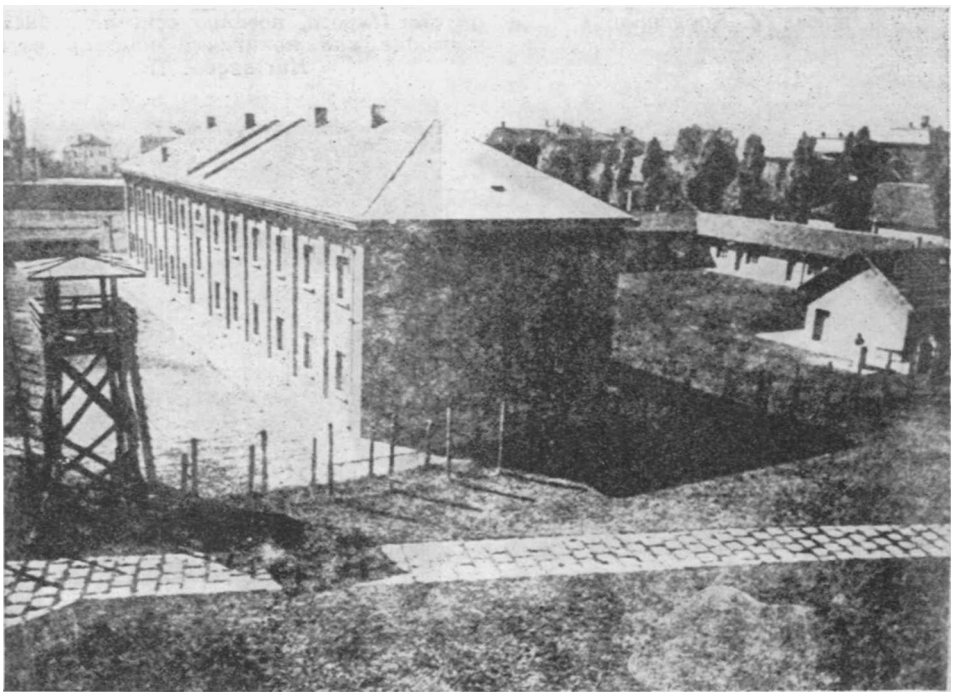
Димтирије Писковић-Трнавац, командант Топличког (Јастребачког) ПО од фебруара 1942. године а од *8. II 1943. командант I ЈМПО*

Милић Ракић, политички комесар Топличког (Јастребачког) ПО од маја 1942. године, погинуо 17. II 1943, као члан ОК Ниша

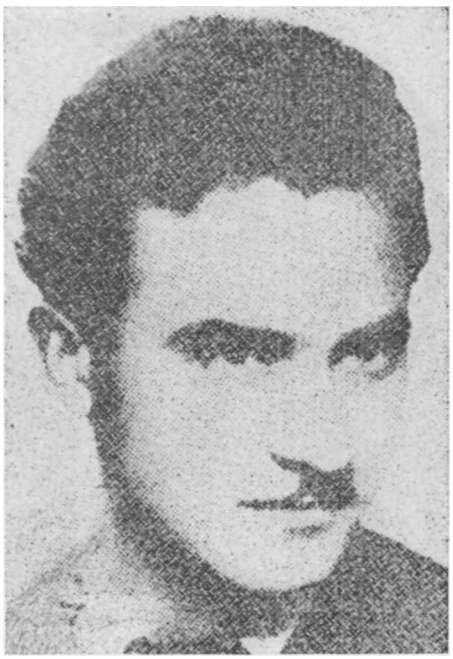
Партизани које су стрељали бугарске окупаторске јединице у Топлици фебруара 1942. године

Окупаторски логор „Црвени крст" Ниш, из кога су 12. II 1942-. године побегла 102 партизана, а у току 1942. године стрељано око 2.500 — 3.000 људи, интернирано преко 1.000 људи у норвешку, Немачку и Аустрију

Борци НОП-а као интернирци у гогорима у Норвешкој

Петар ИгњатовиН-Лозовски, активиста Пирота, погинуо септембра 1943. године као политички комесар чете Нишавског ПО

Добривоје *КартаљевиН-Пужа погинуо јула 1942. године као командир чете Сврљишког (Нишавског) ПО*

Момчило ПоповиН-Озрен, партијски руководилац Озренског ПО, погинуо фебруара 1943. године

Др *Благоје Нешковић-Михајло, секретар ПК Србије*

Радивоје Јовановић-Брадоња, члан Врховног штаба и Главног штаба Србије (фотографија из послератног периода)

Ратомир Војиновић-Наход, политички комесар обновљеног Озремског *ПО*

Мирко Томић-Сељак, члан ПК и Главног штаба Србије, погинуо јануара 1943. године

МЕРЕ ПК И ГШ СРБИЈЕ ЗА ОЧУВАЊЕ И ОБНОВУ ПАРТИЗАНСКИХ ОДРЕДА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ У ПЕРИОДУ АПРИЛ—ЈУЛ 1942. ГОДИНЕ

ПК Србије за све време непријатељске „операције чишћења" у југоисточној Србији тежи да преко ПП Ниша обезбеди очување партизанских одреда а самим тим и НОБ-а.[420] Али, на жалост, у томе није имао одговарајуће резултате јер ПП Ниша од средине фебруара 1942. није имао везе с одредима, па та тежња ПК није дошла до изражаја.[421] Почетком априла Буха је успео да успостави везу са ПО нишког округа и да на основи тога и непотпуних података о стању код одреда обавести ПК: „Најтеже време за нас је прошло".[422] У овом периоду, када је секретар ПП Ниша мислио је да је најтеже прошло и да за одреде настају бољи дани, непријатељ успева да зада нове, још теже ударе НОБ-у. На планини Пасјачи 9. IV 1942. наноси тешке губитке Пасјачкој, а на Видојевици, истог дана такође, Видојевачкој чети. На планини Видојевици 14. априла 1942. године бугарски окупатор успева да потпуно уништи ову чету Топличког одреда. Од 40 бораца чете спасло се само тројица с командиром.[423]

У овим борбама настрадали су секретар ОК Ниша Сретен Младеновић-Мика и политички комесар Топличког одреда Иво Фабчић-Ђуро, а, исто тако, и политички комесар чете Гавро Чех. Скоро истог дана у селу Југовцу у Топлици погинуо је члан ПК Србије Милош Мамић,[424] и то онда када је Благоје Нешковић планирао да он дође у састав ПК ради успешнијег руковођења НОП-ом у Србији.[425] Заједно с Мамићем погинуо је и члан ОК Ниша Станимир Вељковић-Зеле. Ови тешки губици, најтежи за НОП у овом крају од почетка борбе, повећали су кризу ПО у југоисточној Србији. За руковођење НОБ-ом у југоисточној Србији преостали су само Василије Буха, Душан Пуђа--Сава, који се тих дана вратио из Зајечара, и ранији члан ОК Јlесковца Глигорије Диклић-Будни.[426]

Губици би за НОБ били још и већи, ако не и фатални, да Буха и Диклић тих дана после хапшења нису побегли. Ово хапшење их је компромитовало и тиме онемогућилс рад и руковођење из Ниша.[427]

36. НОР, г. *I/3 док.* бр. 55.

«1 Исто, док. бр. 46, 54 и 58.

ча **Исто, док. бр. 58.**

[423] 36. НОР, т. 1/21 док. бр. 21 (Према овом документу окупатора на Пасјачи је настрадало 11 бораца, док је на Видојевици 34 страдало 14. IV 1942. Према М. Перовићу, *Јужна Србија,* стр. 184—185 на Видојевици је уништена читава Видојевачка чета: 28 погинуло (заробљено па стрељано), свега се тројица спасло, међу којим и командир чете).

[414] *36. НОР, т. I/3 док.* бр. 66.

[425] Исто, док. бр. 63.

[4г]« В. Глишић, *н. д.,* стр. 131.

36. НОР, т. I/3 док. **бр. 65. Хватања В. Бухе и Глигорија Диклића на улици у Нишу (том приликом су успели да побегну) имало је последица. Када је Дринка Павловић требало да подигне лажну легитимацију за Диклића ухапшена је. Код ње је пронађена пријава стана, а у тој згради је била илегална штампарија ПП Ниша у којој су радили од ма<а 1941. год. Радомир Спасић-Аца и Дринка Павловић. Претресом стана пронађена је и фотографија Спасића, па је и он проваљен и због тога је морао да оде на располагање ОК Зајечара, с**

Диклић ће убрзо прећи у Јастребачки одред, а касније у ОК Крушевца, док ће Буха захтевати од ПК Србије да га неко на дужности секретара ПП Ниша замени. Он је за ту дужност вероватно био предвидео Недељка Караичића, секретара ОК Крушевца, и зато га је позивао да пређе у Ниш.[428]

На основи стања партизанских одреда у Србији ПК процењује да је одржање ПО у југоисточној Србији од стратегијске важности за НОП у Србији јер су били ликвидирани сви одреди сем „неколико десетина у Космају", и Пожаревачког одреда. У вези с тим у свом писму од 20. априла 1942. године ПК и пише: „Зато је од огромне важности, да се ваши одреди одрже и даље, а кад озелени, биће лакше, јер ћемо уз постојање ваших одреда лакше приступити формирању одреда у другим окрузима у којима сада нема одреда".[429] Када је ПК ово писао знао је да на том терену има седам ПО, а да је Кукавички одред највише страдао. О судбини Бабичког, Јабланичког, па и две чете Топличког (Видојевачкој и Пасјачкој), ПК није нипгга знао.

У исто време ПК реално оцењује да ће у ове пролећне дане и окупатор још више и агресивније да пређе у напад, како би одреде ликвидирао док не озелени. Крајем априла 1942. прелази у напад на Јастребац и Сврљиг и одреде у том рејону; бугарске јединице заједно са четницима, недићевцима и љотићевцима од 25. до 30. IV 1942,[430] теже да ове одреде униште. Топлички — Јастребачки заједно с Расинским, успешним маневром према Копаонику успева да избегне окружење и уништење. При пробоју с Јастрепца и при повратку с Копаоника одреди су водили тешке борбе у којима су имали осетне губитке.[431]

Успешно избегнута и ова пролећна непријатељска офанзива имала је огроман значај за даљи развој НОБ-а у рејону Топлице, Јастрепца, Расине, па и шире. Почетком маја на Јастрепцу Топлички одред се преименује у Јастребачки, организован у две чете са 80—100 бораца под командом Димитрија Писковића, команданта, и Десимира Јововића-Чиче, политичког комесара.[432] У саставу Топличког као трећа чета ушла је Рударска чета (ранијег Копаоничког одреда), која је формирана од логораша који су побегли из концентрационог логора „Црвени крст" у Нишу. Једно време ова чета била је у саставу Озренског, па је 8. априла 1942. прешла на Јастребац ради развоја НОБ-а према Косову и Ибру. Чета је носила назив „Тодор Милићевић", и

тим да се штампарија ПП Ниша која је у међувремену пребачена код Јована Љебеновића, илегални стан В. Бухе, пошаље код ОК Зајечара и да тамо продужи рад. До тога није дошло јер је по одласку Бухе штампарија стајала складирана. Када је Буха 1943. провалио Љубеновића, машине су заплењене, а он у покушају одласка у Словенију ухапшен и стрељан. Према сећању Радомира Спасића-Аце изнето аутору у Врњачкој Бањи 28. VI 1978. г.).

[428] 36. НОР, т. *1/3 док.* бр. 71 (Писмо секретара ОК Крушевца упућено ПК Србије 8. маја 1942).

[4М] 36. НОР, т. 1/3 док. бр. 63 (Писмо ПК Србије ПП Ниш од 20. IV 1942).

[450] Исто, док. бр. 71 и М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 186—187.

[431] 36. НОР, *т. 1/3 док.* бр. 71 (Према ОК Крушевца из Одреда су 4 погинула и два дезертирала).

[438] М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 186.

имала 20 бораца. Била је под руководством Владимира Вујовића-Вује и Душана Томовића.[433]

С Јастребачким се скоро 6 месеци заједно борио Расински одред, а почетком маја 1942. године одваја се ради самосталног деловања у рејону Крушевца. Расински одред је у свом саставу имао је 2 чете са 60 бораца, а био под руководством Драгослава Петровића-Горског, команданта, и Мише Гајића, политичког комесара.[434]

У Јастребачком одреду налазила се доста јака група партијско--политичких руководилаца, чији је допринос у очувању Јастребачког и Расинског одреда очигледан. Од фебруара у овим одредима налази се Драги Стаменковић, члан ПП Ниша, Десимир Јововић, члан ОК Крушевца, као политички комесар Јастребачког одреда и оперативног штаба, секретар ОК Крушевца Недељко Караичић, члан, Милић Ракић, а од маја је у Одреду стигао и Глигорије Диклић, ранији члан ОК Лесковца. Стабилност Јастребачког и Расинског одреда, као и очување Озренског и Нишавског одреда у првој фази кризе јануар — мај 1942. године, омогућују остварење концепције ПК да ПО у југоисточној Србији постану основа за развој ПО у другим окрузима Србије. Не само то него је дошло до успостављања везе ПП Ниша са члановима ОК Лесковца, управо када је ПК одлучио да због опасности Буху повуче у ПК у Београд.[435] Успостављање ове везе је од огромне важности за обнову ПО, а самим тим и НОБ на територији ОК Лесковца, где су последице удара непријатеља и највеће. Веза је дошла у прави час, јер се криза због растурања Јабланичког ПО почела развијати на штету НОБ-а. Према подацима којима је Буха располагао пре него је отишао из Ниша, види се да није имао јасну слику о стању у одредима Лесковачког округа.[436] Првог маја 1942. у периоду успостављања везе обновљен је Кукавички одред, сада под именом Лесковачки НОПО.[437] И ако је био малобројан, свега једна десетина, обновом своје активности почео је даље јачање и развој НОБ-а у рејону Лесковца. Као што смо раније навели, обновљен је и Бабички одред у црнотравском крају преко демаркационе линије. У његовом саставу биле су три десетине, око 30 бораца, под руководством Живојина Николића-Ратибора, командант; Слободан Цекић Радован био је политички комесар, а Сава Ђорђевић-Славко партијски руководилац.

Одласком Василија Бухе и доласком Мирка Томића у Београд, ПК Србије почео је да делује као форум НОБ-а у Србији.[438] Извешта-

[433] **36. НОР, *т. 1/3 док.* бр. 72 и 88 (Према писму Бухе у Расинском одреду је било 150 бораца. Он је ту вероватно урачунао и Рударску чету). 36. НОР, т. 1Х/1 док. бр. 99 и М. Перовић, Јужна Србија, стр. 185/6.**

[434] ***36. НОР, т. 1/3 док.* бр. 71 напомена 10; исто, т. 1/4 док. бр. 1 и т. 1Х/1 док. бр. 99; АС. ПКС бр. 125; М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 187 и 192.**

[435] **36. НОР, *т. 1/3 док.* бр. 72.**

[438] **Исто. У овом документу се наводи да у три одреда ОК Лесковца, Бабичком, Кукавичком и Јабланичком, има 200 бораца. Ово се не може прихватити јер у периоду писања извештаја Бабички је имао око 50, Кукавички тек око 6 а Јабланички још није ни окупио своје неповезане групе.**

[437] **С. Николић, *н. д.,* стр. 267 (Командант одреда је био Светозар Крстић--Замфир, а политички комесар Радован Ковачевић-Максим).**

[438] **36. НОР, т. 1Х/1 док. бр. 99 (Писмо ПК Србије упућено ЦК КПЈ 24. јуна 1942. г.).**

је које је поднео Буха ПК, а, исто тако, и накнадно приспели извештаји од чланова ОК Лесковца и ПО, омогућили су ПК да јасније сагледа стање НОБ-а у југоисточној Србији и да у вези с тим предузима одговарајуће мере. Међу првим мерама ПК је решио да попуни ПП Ниша. За секретара место Бухе ПК је предвидео Разуменку Петровић-Десу, која се тих дана налазила у Лесковцу и формирала МК Лесковца.[439] У исто време ПК предвиђа да у Ниш дођу ранији чланови ПП Лепосава и Миодраг-Драги Стаменковић.[440] До доласка ових, ПК овлашћује Душана Пуђу-Саву и Радмилу Обрадовић-Гојку да као чланови ОК Ниша свршавају најважније и најхитније ствари у целом крају док се ствари не среде.[441]

ПК у својим директивама, које су постале чешће и конкретније, поставља пред ПП Ниша одржавање успостављених веза са: лесковачким члановима ОК, Топлицом (Јастребачким ПО) и са ОК Зајечара, односно с Бобијем Радосављевићем, који треба да оде за инструктора ПК Македоније. Даље, ПК даје подробна упутства у погледу руковођења одредима и захтева примену партизанског начина ратовања, обезбеђење санитетским материјалом, а, исто тако, и муницијом и наоружањем. Као најважнији задатак ПК поставља да штабови одреда подносе Главном штабу Србије своје извештаје потписане од команданта и политичког комесара.

Сама подела рада у ПК омогућила је успешније, организованије и оперативније руковођење ОК и ПО у Србији.[442] Мирко Томић је био задужен да као члан Главног штаба издаје наређења и на основи извештаја предузима све ради успешнијег деловања одреда, а Буха, као организациони секретар ПК Србије, усмерава развој партије преко ОК. Оријентација ПК да брзо попуни ПП Ниша није се реализовала.[443] Разуменка Петровић-Деса, пошто није имала везе са ОК Ниша, а није благовремено обавештена да је одређена за секретара ПП, долази у Београд. С друге стране Лепосава Стаменковић-Ленка, будући да се ситуација око обнове Јабланичког одреда у јуну погоршала, такође није раније могла доћи у Ниш. ПК се није сложио с предлогом Бухе да Недељко Караичић оде у ПП Ниша него га је предвидео за секретара ОК Крушевца.[444] Миодраг Драги Стаменковић, као члан ПП. доћи ће у Ниш тек 19. јула 1942. године.[445] Из овога се види да је у периоду учвршћења везе, обнове одреда и повећања активности на развоју НОБ-а у југоисточној Србији руковођење пало само на два члана ОК Ниша. У ствари југоисточна Србија је била без ОК, ПП и СК сем ОК Крушевца. У тој ситуацији била је пресудна солидна веза ПК с Нишом, члановима ОК Лесковца, Јастребачким одредом и ОК Крушевца. Крајем маја и почетком јуна ПК је добио најмање 7 извештаја из рејона југо-

«» исто, док. бр. 84 и 86.

[410] Исто, док. бр. 99; исто, т. 1/3 док. бр. 86 и АС. ПП Ниша бр. 17 (Писмо ПК Србије од 7. VI 1942. године ПП Ниша).

[441] 36. НОР, т. IX/1 док. бр. 84 и 86.

[442] В. Глишић, *н.д.*, стр. 234.

[445] 36. НОР, т. IX/1 док. бр. 86 и 100.

[444] Исто, док. бр. 86.

[44J] АС. ПКС бр. 156а (Писмо члана ПП Ниша од 21. VII 1942. ПКС).

источне Србије,[446] што му је омогућило да поред Бухиног извештаја сагледа стање ПО и НОБ-а у том рејону. С друге стране извештаји и везе омогућиле су ПК и Главном штабу Србије да у једном кратком периоду, али најважнијим за обнову, одржање и јачање ПО, упути ПП, ОК и ПО преко десет директива и наређења, више него за читаву ранију годину.[447] Овако непосредно руковођење било је од огромне помоћи Душану Пуђи и Радмили Обрадовић, а, исто тако, и ПО, за пребројавање тешкоћа на завршетку прве фазе кризе НОБ-а у југоисточној Србији. Директиве и наређења су били документи на основи којих су ОК и ПО деловали на развоју НОБ-а. Ове директиве и наређења Бабички одред није примио, што смо раније и истакли. То је морало имати одраза на активност Одреда и партијске организације у њему. Лесковачки ПО, и ако бројно мали, једна десетина, по пријему директива и наређења (он је на састанку јуна на Радану био упознат од чланова ОК са њима) појачава своју активност, особито у јулу и августу, о чему ћемо касније више говорити.[444] С обзиром на стање у Јабланичком одреду ПК је конкретно указао члановима ОК на задатке које треба извршити ради обнове Одреда. Ево како је ПК у писму секретару ОК Лесковца 15. VI 1942. године поставио ствари: „Драга другарице (реч је о Лепосави Стаменковић--Ленки — Ж. Н.) Из писма друга Новака (Васа Смајевић — Ж. Н.) види се да у Јабланици постоје групице партизана, које треба одмах окупити без обзира на број и ПОНОВО СТВОРИТИ ЈАБЛАНИЧКИ ОДРЕД (подвукао Ж. Н.). Одред треба формирати потпуно изнова са потпуном командом, те као одред да почне поново са акцијама".[449] На основи ранијих директива ОК, а поготову наређења Главног штаба од 1. јуна 1942. и овог писма ПК, на Радану су се окупили чланови ОК Лесковца (према подацима др Венцеслава Глишића у књизи, КПЈ у Србији 1941—1942. чланови ОК су били: Лепосава Стаменковић, Васа Смајевић и Бошко Крстић), ранији штаб Јабланичког одреда, као и 40 бораца Одреда.[450] На два састанка одржана поводом обнове Јабланичког одреда, Одред није поново формиран. Дошло је до озбиљних сукоба, како међу члановима ОК тако и међу члановима штаба због растурања Одреда и понашања руководећих кадрова после нестанка Јабланичког одреда за шта су их и борци критиковали.[451] Последице оваквог стања биле су тешке. Окупљени руководиоци и борци поново су се разишли не оформивши Одред. Једна група са члановима ОК и неким члановима штаба одлази за

[448] **36. НОР, г. *IX/1 док.* бр. 100.**

[447] **Исто, док. бр. 84 и 100. Исто, т. 1/3 док. бр. 78, 80, 86, 87, 88; АС. ПП Ниша бр. 15, 17, 24, 25 и др.**

[448] **С. Николић, *н. д.,* стр. 306 као и сећања Светозара Крстића и С. Николића. Лесковачки НОПО обновљен је званично 1. маја 1942. С. Николић, *н. д.,* стр. 268.**

[4,9] **36. НОР, *т. 1/3 док.* бр. 87.**

[450] ***Лесковачки* зборкмк бр. XVI, 1976, стр. 240 (дискусија на симпозијуму у Лесковцу одржаном октобра 1975. г.).**

[451] ***Лесковачки зборник* бр. XVI, 1976, стр. 227—296; Н. Илић, *Јабланичко--пасјачки одред,* стр. 35; Група аутора, *Револуционарни ликови Београда,* Београд 1972, стр. 131 (даље: *Револуционарни ликови); АС.* М'ОК Лесковац бр. 37 и 39.**

Туларе, друга група с бившим командантом Одреда задржава се око Добре Воде на Радану, а трећа група с бившим замеником команданта Одреда и неким командирима чета одлази у рејон Пусте реке. Кризом насталом око обнове Јабланичког одреда, поред оних штета које су дошле после расформирања, НОБ-у је нанет нови удар, није искоришћена повољна околност — расформирање четничких одреда (Лесковачког, Козјачког, Ветерничког и других) и тиме обезбеђен бржи развој НОБ-а и на теренима на којима су до тада господарили четници.[452] Не само то него ће због тога бивше четнике Косте Пећанца и њихову територију преузети четници Драже Михаиловића, под руководством мајора Радосава Ђурића, чиме је НОБ суочен с новим и најопаснијим непријатељем на овој територији. Оваква ситуација захтевала је од ПК нове напоре како би се нездраво стање у Јабланичком одреду решило, Одред обновио и обезбедио нов успон НОБ-а на територији на којој је до марта деловала снага НОП-а од 3.000 наоружаних бораца. То све тражи времена, а оно је било најдрагоценије, заједно с кадровима.

Тешкоће око обнове Јабланичког одреда нагнале су ПК Србије да предузме све мере како би рашчистио с нездравим односима, како у партијској организацији, тако и међу припадницима Одреда. У том циљу ПК је у току јула 1942. формирао комисију која ће испитати узроке таквог стања, односно распуштања Јабланичког одреда.[453] Ова мера је била отежана тиме што је у исто време вођена истрага због растурања Сувоборског одреда.[454]

Уместо да се све снаге усмере на обнову, јачање и стварање нових ПО и развој НОБ-а у Србији, оне су ангажоване на одстрањивању слабости у руковођењу одредима и НОБ-ом. У тој ситуацији повољна околност за ПК и Главни штаб у погледу одржања и јачања НОБ-а била је што су постојали јаки партизански одреди нишког округа.

Раније смо истакли да је Василије Буха почетком априла 1942. године успоставио везе с одредима, Јастребачким, Озренским и Нишавским, који у првој фази кризе НОБ-а у југоисточној Србији нису били ликвидирани.

ПК и Главни штаб, схватајући улогу ових одреда а на темељу извештаја Бухе, Димитрија Писковића-Трнавца и Миодрага-Драгог Стаменковића-Србе из Јастребачког одреда, предузели су све како би очували и ојачали ове одреде и створили услове за развој нових одреда и НОБ-а у другим деловима Србије. У вези с тим ПК и пише средином јуна 1942. члану ПП Драгом Стаменковићу, који се тада налазио у Јастребачком одреду. „Од вас и вашег правилног рада

[455] **36. НОР, т. *I/21 док.* бр. 26 (Наредба Недића о регулисању статуса четника К. Пећанца након конференције у председништву Владе одржане 12. VI 1942); *Лескоачки* зборнмк бр. XVI, 1976, стр. 272. С. Николић, *н. д.,* стр. 279—282; Н. Илић, *Јабланичко-пасјачки одред,* стр. 18.**

[455] **Истрагом је руководила Радмила Обрадовић-Гојка, члан ОК Ниша код села Петровца — Пуста река почетком августа 1942. г. (Сећање Гојке изнето аутору у Београду, Љоле Рибара улица, 1973. г.).**

[454] **А. ЦК СКЈ, 1942 (361) Писмо Михајла (секретара ПКС) ЦК КПЈ од 10. VII 1942; 36. НОР, т. *II/5 док.* бр. 69.**

зависи хоћемо ли у оваквој ситуацији моћи да појачамо и проширимо наше одреде ДА СТВОРИМО И НОВЕ ОДРЕДЕ (подвукао Ж. Н.), хоћемо ли учврстити парт. орг. . . . јер од свега тога зависи не само ток Народноослободилачке борбе у ВАШЕМ КРАЈУ, ВЕЋ И ЊЕН ИСХОД ... (подвукао Ж. Н.)."[455] Истог дана, 15. јуна 1942. године, и Главни штаб Србије упућује наређење штабу Јастребачког одреда.[456] У том наређењу захтева се поново формирање Топличког одреда који ће обухватити Пасјачу и Видојевицу, да се Расински упути на свој терен — Крушевачки округ (северна страна В. и М. Јастрепца), и од рударске чете „Тодор Милићевић" формира Копаонички одред за развој НОБ-а у рејону Копаоника (Косова) и Ибра.

Као што смо напред већ навели, Расински одред се одмах после априлске непријатељске офанзиве на Јастребац упутио на свој терен и изводио успешне акције све до краја јуна — јунске непријатељске офанзиве, када је поново морао да дође у састав Јастребачког одреда јер се није могао сам одржати.[457]

Копаонички одред ће бити формиран и ојачан тек у другој половини јула 1942. године, тј. у току Аћимовићеве офанзиве, о чему ће касније бити више речи.

У вези с окупљањем свих снага Топличког одреда, средином јуна 1942. године на Јастребац долазе остаци Пасјачке и Видојевачке чете.[458] Међу њима су били Ратко Павловић-Ћићко и Бошко Ивановић-Мијат, командир разбијене Видојевачке чете. С овом групом није дошао командир Пасјачке чете Војин Бајовић-Вук. Ову групу заједно с Јастребачким одредом захватила је јунска непријатељска офанзива, те ће они тек почетком јула бити формирани у чету како је захтевао штаб.

ДРУГА ФАЗА КРИЗЕ НОП-а, ЈУН—СЕПТЕМБАР 1942. ГОДИНЕ У ЈУГОИСТОЧНОЈСРБИЈИ

Из ранијег излагања видели смо да је окупатор при предузимању „операције чишћења", од фебруара—априла 1942. године, коју можемо назвати и другом офанзивом у Србији, правилно оценио где се налазе главне снаге НОБ-а у југоисточној Србији. Због тога је и у међуречју Нишава—Власина—Ј. Морава и Топлица—Ј. Морава, планина Кукавица и Радан концентрисао своје најјаче снаге: делове бугарског окупационог корпуса, СДС, СДК и четнике Косте Пећанца. У овој офанзиви успео је да ликвидира: Јабланички, Кукавички и Бабички одред, који су с месним партизанима бројали око 4.000 наоружаних бораца. Осим ових одреда почетком априла, као што смо навели, бугарски окупатор је успео да ликвидира и две чете (Пасјачку и Видојевачку) Топличког одреда. Самим тим он је постигао

36. НОР, г. *1/3 док.* бр. 86.

<5в Исто, док. бр. 88.

457 исто, т. 1/4 док. бр. 7. (Извештај штаба Јастребачког ПО од 16. VII 1942).

458 ИСТО.

свој циљ постављен офанзивом, ликвидирање главне снаге НОП-а у југоисточној Србији.

У својој процени окупатор је установио да се у рејону Јастрепца, леве обале Топлице и десне обале Ј. Мораве налазе слабије снаге до 150 партизана Топличког и Расинског одреда, као и да су на десној обали Нишаве, односно Ј. Мораве, у рејону Сврљишких и Озренских планина: Озренски, Нишавски и Тимочки одред, такође јачине до 150 партизана.[439] Окупатор у вези с таквом проценом у те рејоне шаље слабије снаге у периоду „операције чишћења". Ове снаге нису биле способне да ликвидирају релативно слабије партизанске снаге. Краткотрајном офанзивом на Јастрепцу, крајем марта 1942, уз употребу бугарских јединица и четничко-недићевских одреда, није успео да снагама на Јастрепцу нанесе и најмањи удар. Почетком априла овим снагама полази за руком да успоставе везу са ОК Ниша и ПП, што је умногоме допринело да наставе офанзивне акције и тиме очувају своје одреде и НОБ у југоисточној Србији. Колико је активност ових снага била изразита, види се и по томе што су оне нападале општинске управе у селима Добрича и око Житковца управо у дане када је окупатор успео да уништи чете Топличког одреда на Пасјачи, односно Видојевици.[460] Нишавски, Озренски и Тимочки су удруженим снагама такође вршили акције већих обима. У Белом Потоку напали су и уништили четнички одред и после тога водили успешне борбе са снагама V добровољачког (љотићевског) одреда, одредима СДС и четницима.[461]

Реорганизацијом извршеном на Јастрепцу 1. маја, формиран је Јастребачки одред од 3 чете: Мала и Великојастребачка и рударска чета" Тодор Милићевић". Расински је прешао на акције у свом рејону Расина — Крушевац, а Јастребачки на свом терену. У току ових акција нанете су окупатору велике штете ликвидацијом општина, као и забрањивањем њиховог рада.[462] Осим тога позитивно за ПО је и то што су успостављене везе са ПК и Главним штабом услед чега су се осећали поузданији у непосредном руковођењу. Али с друге стране ни окупатор не остаје миран према акцијама ових одреда. Он је открио да ПО у југоисточној Србији нису ликвидирани, а то представља нову опасност по његове интересе. Колико је окупатор озбиљно схватио ту опасност говори и чињеница да је заменик команданта Југоистока почетком јуна 1942. извршио инспекцију окупаторских снага у Србији. Том приликом констатовано је да се нема довољно података о партизанским снагама, да се саботаже повећавају а и да мере за њихову ликвидацију нису биле одговарајуће.[46;5] У вези са тим је и дошло до предузимања нових напада врло јаких снага које можемо назвати: трећа офанзива на партизанске одреде у

45» Исто, т. 1/3 док. бр. 167 и 177 (Број наведен у овом недићевском документу поклапа се с извештајем Бухе од 11. маја 1942 — 36. НОР, т. 1/3 док. бр. 72).

Исто, т. 1/3 док. бр. 21, 167 и 175.

«> Исто, док. бр. 167, 168, 170, 171 и 174.

4«» исто, док. бр. 79 (Наређење Јастребачког ПО о забрани рада огпптинских власти) и док. бр. 167 и 168.

4вз Исто, т. XH/2 док. бр. 121.

Србији. Ове мере окупатора долазе управо у периоду када ПК и Главни штаб предузимају све како би ове одреде очували, ојачали и створили услове да се акцијама одреда стварају нови одреди у другим окрузима Србије. „Од вас и вашег правилног рада зависи хоћемо ли у ОВАКВОЈ СИТУАЦИЈИ МОЋИ ДА ПОЈАЧАМО И ПРОШИРИМО НАШЕ ОДРЕДЕ, ДА СТВОРИМО НОВЕ ОДРЕДЕ (подвукао Ж. Н.)" . . . пише ПК члану ПП Ниша Миодрагу Стаменковићу-Драгом, који се тада налазио у Јастребачком одреду.[464]

Оног дана када се завршила инспекција заменика команданта Југоистока (14. јуна), Јастребачки одред извршио је акцију на прузи између Ниша и Сталаћа. Само два дана касније на прузи Параћин — Зајечар код железничке станице Мала Суваја извршили су напад Нишавски, Тимочки и Озренски одред. Овом приликом пруга је оштећена, те дуго није радила, како говоре немачки окупатори.[465] Ове акције су још више убрзале напад на одреде на Јастрепцу, Озрену и на Сврљишким планинама, јер је пруга Земун—Солун била од „посебног оперативног значаја због потреба немачког фронта у Северној Африци".[466]

Услед јунских и јулских офанзива у југоисточној Србији партизански одреди поново су дошли у тешку ситуацију, чиме је створена друга фаза кризе НОП-а у југоисточној Србији.

ЈУНСКА НЕПРИЈАТЕЉСКА ОФАНЗИВА НА ЈАСТРЕПЦУ, ОЗРЕНУ И СВРЉИШКИМ ПЛАНИНАМА

Док су ови одреди, покривајући огромну територију између Ј. Мораве, Расине и Топлице, као и између Ј. Мораве, Нишаве и пруге Зајечар—Параћин, вршили свакодневне акције, дотле се и окупатор припремао за јунску офанзиву. Према многим подацима на Јастребачки и Расински одред упућене су два пука 6. бугарске пешадијске дивизије и делови 21. пешадијске дивизије.[467] Према распореду дивизија, оне су нападале: 6. пешадијска дивизија из рејона Крушевца, где је био лоциран 3. пешадијски пук; из долине Ј. Мораве 35. пешадијски пук после смене с јединицама 9. пешадијске дивизије; из рејона Топлице и Куршумлије деловала је 17. пешадијска дивизија чије је седиште било у Прокупљу, а делови 21. дивизије из рејона ушћа Нишаве у Ј. Мораву према Јастрепцу. Не може се утврдити јачина ових снага јер не постоји изворна документација, али се поетпоставља да их је било око 4—5 пука, тј. 12—15 хиљада војника.[468]

[464] Исто, т. 1/3 док. бр. 86.

[465] Исто, т. 1/21 док. бр. 28 и т. XII/2 док. бр. 93.

[466] Исто, т. XИ/2 док. бр. 107.

[467] исто, т. 1/21 док. бр. 27 напомена 2. У напомени 2 стоји да су на Јастребачки ПО нападале: 6, 17. и 21. бугарска окупациона дивизија, док у немачким документима стоји да је напад вршен само 6. и 17. (36. НОР, *т. XII/2 док.* бр. 117, стр. 588).

[468] 36. НОР, т. *I/4 док.* бр. 9; Исто, т. 1/20 док. бр. 41 и 1/21 док. бр. 28. (подаци о броју војника ангажованих у овој офанзиви су различити. Будући да је у то време вршена смена бугарских јединица, то је узет горњи број као најреалнији).

Напад на Јастребац после изненадног поседања полазних положаја отпочео је 20. јуна 1942. године, уз пуно изненађење Јастребачког и Расинског одреда.

Бугарске јединице брзо су поселе све гребене Великог и Малог Јастрепца и довеле снаге Јастребачког и Расинског одреда у врло тешку ситуацију. Изненађени одреди се деле чак у групе од А—5 бораца и тако, користећи неприступачне делове Јастрепца, успевају да се одрже за све време непријатељске офанзиве. Бугарски окупатор ангажован сам у нападима на Јастребац, после неколико дана неуспешних трагања за партизанима почиње одмазде над народом у рејону Јастрепца.[469]

Након офанзиве на Јастрепцу бугарски окупатор преноси своје нападе на Озрен и Сврљишке планине. Напад на Нишавски, Озренски и Тимочки одред почео је из рејона Књажевца, према Сврљишким планинама и реци Нишави 25. VI, а завршио се 30. VI 1942. године.

У току овог напада бугарске јединице су у сврљишком срезу извршиле велике злочине, побиле многе људе, опљачкале многа села, силовале жене и чиниле друга недела. Такав поступак бугарског окупатора нагнао је чак и команданта Српске државне страже да тражи извештаје о злочинима извршеним у овом рејону.[470]

Јунска непријатељска офанзива, која је трајала 10 дана, није донела никакве резултате, што признају и сами Недићеви окружни начелници. С друге стране Јастребачки и Расински одред су, после успешног пребројавања бугарске офанзиве, били спремни и искуснији за нове акције и напоре. Управо због тога и Главни штаб овим одредима на Јастрепцу одаје признање и упућује похвале.[471] По свему се чини да је ова краткотрајна офанзива, због чега окружни начелник Лесковца и протестује, била нека врста растројавања партизанских одреда како би их нови напади докрајчили. То значи да је она била припрема за нову Аћимовићеву офанзиву, названу по Милану Аћимовићу, министру унутрашњих послова Недићеве владе, који је руководио нападима. До оваквог закључка се долази по томе што је још 24. јуна јављено да ће у Ниш доћи др Турнер, који је с Аћимовићем био и главни организатор те офанзиве.[472] Почетком јула је у Нишу поред др Турнера био и Аћимовић, те је одржана конференција с учесницима у нападу и наговештена офанзива на Нишавски, Озренски и Јастребчаки одред у току јула и августа 1942. године.

АЋИМОВИЋЕВА ОФАНЗИВА ЈУЛА 1942. НА ОЗРЕНСКИ И НИШАВСКИ ПО

У вези са захтевом окупатора Недићева влада је преузела на себе обавезу да ликвидира партизанске одреде северно од Ниша на планини Озрен, на Сврљишким планинама као и на Јастрепцу. Милан Аћимовић, министар унутрашњих послова, одређен је за непосредног

[469] 36. НОР, г. *1/21 док.* бр. 27; исто, т. ХИ/2 док. бр. 117 и 1/20 док. бр. 40, напомена 18.

[470] 36. НОР, *т. 1/21 док.* бр. 30 и 31.

[471] исто, т. 1/4 док. бр. 3 (Наређење Главног штаба Србије од 6. VII 1942).

[472] исто, т. 1/3 док. бр. 205.

организатора и руководиоца офанзивом у току јула 1942. године. Заједно са др Турнером он је на конференцији у Нишу са среским начелницима и командантима њихових одреда, окружним начелницима и командантима окружних команди, као и четничких команди, изнео план ликвидације партизана.[473] За ликвидацију ПО Аћимовић је предвидео јаче снаге недићеваца (СДС), једног одреда љотићеваца и више четничких одреда. Осим тога он је предвидео да у периоду офанзиве појача пропаганду против НОБ-а, како у граду, тако и на селу и, друго, да у сваком селу формира на самом почетку напада милицију од 30—40 наоружаних људи који ће заједно с одредима владиних снага учествовати у ликвидацији НОПО-а.

Аћимовић ће офанзивом руководити из Ниша уз помоћ немачких инструкторских екипа распоређених по одредима СДС.[474] Према неким подацима, којима се може поклонити поверење, у овој јулској офанзиви ангажовано је око 5.000 војника и четника.[475] У односу на снаге партизанских одреда биле су преко 30 пута јаче.

Насупрот таквој, релативно великој снази, нашла су се три одреда — Нишавски са 85,[476] Озренски са 58[477] и Тимочки (Заглавска чета) са 20 бораца.[478]

Преко капетана Јована Тошића и капетана др Радета Милутиновића ОК Ниша (Душан Пуђа и Радмила Обрадовић) је добио тачне податке о овој конференцији и о намерама Аћимовића. ОК Ниша о овоме одмах обавештава партизанске одреде.[479] Ово обавештење било је од велике помоћи одредима и ако у њему нема података о времену напада, јачини снага и времена трајања офанзиве. Из наредби окружног начелника наведених у писму ОК Ниша види се да ће непријатељ применити у борби с партизанима тактику: свакодневне заседе и крстарења одреда СДС на терену сваког одреда ради онемогућавања набавке хране, поседање раскршћа и гребена и спречавање маневра партизана, а стварањем милиције сеоских стража ангажовати народ у борби противу партизана. Метод стварања сеоских стража окупатор је применио и у мартовској офанзиви на Јабланицу. Све ово давало је обимне податке штабовима одреда како би се правилно оријентисали и предузели одговарајуће мере за очување одреда. Према томе у овом случају зависило је само од њих да ли ће очувати партизанске снаге или ће у овој тешкој ситуацији подлећи.

473 исто, т. 1/20 док. бр. 40 (Писмо ОК Ниша Јастребачком ПО од 3. јула 1942).

474 исто, т. XИ/2 док. бр. 121, стр. 602.

475 исто, т. 1/4 док. бр. 9. (У писму ПК упућеном ОК Ваљева наводи се горња цифра непријатељских снага, док је према недићевским извештајима само у рејону Ниша у том периоду недићеваца — СДС било око 4.000 војника (А, VII. Нд. Кут. 33 ф. 9 док. бр. 49). Према томе у овој офанзиви је било много више, а поготову када се узме наоружане сеоске страже коју је Аћимовић стварао).

476 36. НОР, т. *1/4 док.* бр. 42 (Извештај партијског руководиоца Нишавског ПО од 13. X 1942); Д. Дејановић, *н. д.,* стр. 131 и 151.

477 АС. М'ОК Ниш бр. 45 (Стенографске белешке о Нишавском и Озренском ПО).

478 Иван-Цина Глигоријевић, *Одреди Источне Србије,* Београд 1963, стр. 183.

479 36. НОР, *т. 1/20 док.* бр. 40.

Према документацији и подацима који су доступни, као и литератури којом се располаже, види се да су сви штабови одреда на време добили писма ОК.[480] Према писму Главног штаба од 12. јула 1942. године упућеном ПО, види се да ПК није био обавештен до овог дана о овој новој кризи одреда у нишком округу.[481] У том наређењу нема ни речи о офанзиви ни о задацима одреда у периоду напада непријатеља, што ће имати утицаја на понашање штабова а особито штаба Озренског одреда.

У време пријема обавештења о непријатељском нападу штаб Озренског одреда налазио се на Озрену (Девица). Био је у саставу:[482] Конрад Жилник-Слободан, командант, Ратомир Војиновић-Наход, политички комесар, а поред њих у штабу се налазе Елисије Поповски-Марко Шпанац, Драгче Миловановић и Момчило Поповић-Озрен. Овај штаб, одмах пошто је примио обавештења, доноси одлуку да се одред од 58 бораца подели у четири групе:[483] Нишку са Жилником, Сокобањску с Крстом Ђорђевићем, Алексиначку с Момчилом Поповићем-Озреном и Ражањску с Ратомиром Војиновићем-Находом и Елисијем Поповским. Оваква одлука штаба Озренског одреда била је неправилна и водила је ликвидирању Одреда као борбене снаге НОП-а. Главни штаб Србије и ПК, сазнавши за ову одлуку, осуђују је као неправилну у својим писмима од 10. VIII 1942,[484] односно 16. VIII 1942. године.[485] Уништење првог Озренског одреда новембра 1941. године имало је последице на држање штаба обновљеног Озренског одреда. Тако се овај одред, после обнављања у децембру 1941, јануара 1942. без великих борби дели у групе.[486] ОК Ниша и ПП Ниша брзо су реаговали на овакав поступак штаба Одреда упутивши у Озренски ПО Милоша Мамића фебруара 1942. Он је окупио борце Одреда и од њих и бораца-логораша побеглих из нишког концентрационог логора „Црвени Крст" 12. II 1942, коајем фебруара, формирао Озренски одред од две чете са 80 бораца. Након овога Озренски ПО врши запажене акције на СДС станице, сеоску стражу у селима Кравље. Језеро. Рсавци и Поружница 24. II 1942. године, којом приликом је разоружао 50 непријатељских војника.[487] У априлу, после одласка рударске чете, Озренски одред заједно с Нишавским наставља акције, па је у мају и јуну постао један од најактивлијих поред Јастребачког и Нишавског у рејону Ниша. Због тих акција су и предузете јунска и јулска офанзива. У овом времену Озренским одредом руководили су Мартин Никезић, командант, Радомир Војиновић-Наход, политички комесар, и Конрад Жилник-Слободан као

[480] исто, док. бр. 42; исто, т. 1/4 док. бр. 7 и 42; Д. Дејановић, *н. д.*, стр. 117.

[481] 36. *НОР, т. 1/4* док. бр. 4.

[485] АС. М'ОК Ниш бр. 45.

[483] 36. НОР, т. *1/4 док.* бр. 42 (Октобра 1942. године у Озренском одреду била су 34 борца: Нишка група 9, Сокобањска 8 и Алексиначка и Ражањска 17).

[4.4] Исто, док. бр. 16 (Наређење Главног штаба Србије од 10. VIII 1942).

[4-5] Исто, док. бр. 22 (Писмо ПК од 18. VIII 1942. ПП Ниша).

[4«] исто, т. 1/2 док. бр. 88; исто т. 1/3 док. бр. 50; Д. Дејановић. н. д., стр 91—92.

[487] 36. НОР, г. *1/3 док.* бр. 125.

партијски руководилац.[488] Сада, пак, када су сви услови за очување Одреда постојали, испољена је тешка слабост. Чак није искоришћена ни повољна могућност да Одред пређе с Јастрепца и самим тим избегне непријатељске нападе. То је могло да се оствари и зато што-су Жилник и Поповски били руководиоци на Јастрепцу до јануара, односно до маја 1942. године.

Озренски одред је релативно лако нестао као оружана јединица НОП-а. Иако ће групе покушавати да обнове НОП, у томе неће имати много успеха, па ће та територија постати поприште борбе са четницима ДМ у 1943. и 1944. години.[489]

Почетак Аћимовићеве офанзиве, као и обавештење о њој, Нишавски ПО дочекао је на Зеленом врху (Сврљишке планине),[490] омиљеном месту окупљања партизана. Одредом су тада командовали Милисав Игњатовић-Јанко, партијски руководилац, и Прица Данило--Боро, политички комесар, јер је пре месец дана погинуо Радоје Вујошевић-Ристо, командант одреда.[491] Штаб Одреда уз помоћ командира чете Васе Анђелковића-Албанца, који је заменио команданта, **и** Јована Митића, политичког комесара 2. чете, правилно процењује новонасталу ситуацију и предузима одговарајуће мере. Да би избегли удар главних снага на сврљишком терену, штаб доноси одлуку да са четама напусти терен Сврљига:[492] с 1. четом (Сувопланинска, од 50 бораца) прећи ће на леву обалу Нишаве, на Суву планину и у Заплање, вршити акције и нападе на пругу и тиме присилити квислинге да развуку своје снаге, смањујући притисак на сврљишку територију. С 2. четом (Нишавско-пиротском) од 30 бораца прећи демаркациону линије и отићи на Стару планину и у Г. Понишавље. На тој територији задржаће се извесно време, где ће прихватити нове борце. С једном мањом групом од 20 бораца, под руководством политичког комесара Одреда, остати на терену Сврљига ради покривања терена и одржавања веза са ОК Ниша, Озренским одредом **и** Тимочким одредом — ОК Зајечара.[493]

На основи ове одлуке штаба Одреда, чете су кренуле у одређене рејоне како би избегле ударе непријатељске офанзиве која је већ била почела. И једна и друга чета прешле су између 12. и 14. јула на СБОје терене без борбе, што је пружало могућности да успешно наставе своје акције.[494]

Прва чета (Сувопланинска), с којом је био и Милисав Игњатовић-Јанко, разбила је код села Космовца, Горски штаб бр. 43 Драже Михаиловића, на челу с обласним командантом капетаном Миленком

[488] **36. НОР, г. *1/3 док.* бр. 26 и 30 (Из логора „Црвени Крст" побегло 96, од тога дошло у Озренски одред 50, а остали у Нишавски, Бабички и Јастребачки. (На жици је погинуло 42). 36. НОР, т. 1/3 док. бр. 123.**

[488] **И. Глигоријевић, *н.д.,* стр. 198; и *Девета српска* 6*ригада,* Београд 1971,. стр. 155.**

[490] **36. НОР, г. *1/4 док.* бр. 42; АС. М'ОК Ниш бр. 45.**

[491] **Исто.**

492 ИСТО.

[493] **36. НОР, т. *1/4 док.* бр. 42.**

[494] **Исто; *Пиротски зборник* бр. 6, 1974, стр. 83; АС. М'ОК Ниш бр. 45.**

Релићем.[495] Ова чета врши успешне акције у Заплању и на Сувој планини, што изазива реаговање недићеваца. Брзо реаговање квислинга на акције 1. чете на терену Суве планине утицало је на Милисава Игњатовића и команду чете, па они доносе одлуку да се врате на Сврљишке планине само после 9 дана задржавања на левој обали Нишаве.

„ ... Пошто смо тога дана, а то је 23. VII умакли доста јаким потерним снагама, одлучујемо да се вратимо у Сврљишке планине, СМАТРАЈУЋИ ДА СМО СВЕ СНАГЕ КОЈЕ ЈЕ НЕПРИЈАТЕЉ КОНЦЕНТРИСАО У СВРЉИШКИМ ПЛАНИНАМА ПРИВУКЛИ НА СУВУ ПЛАНИНУ (подвукао Ж. Н.)", пише Игњатовић у свом извештају од 13. X 1942. године.[496] Као што се из овог цитата види, Игњатовић и команда чете су закључили да су успели привући на Суву планину снаге непријатеља које су пошле у офанзиву на Сврљиг и да се сада могу слободно вратити на тај терен и тиме поново избећи удар непријатеља. Процена је логична, али није одговарала ситуацији. Прва је чета одмах по повратку на Сврљшке планине 24. јула 1942. била обавештена од Александра Пекића, секретара СК Беле Паланке, преко Велимира Костића да су недићевци запосели Сврљишке планине и да чета треба да се удаљи с тог терена како би избегла пораз. Према наводима из ***Два одреда,*** Игњатовић и командир чете су одбили овај предлог и задржали се на терену покривеном непријатељским снагама.[497] Неизбежно је било да се после овога догоди што се догодило, да је читава чета уништена сем Игњатовића и два борца: „ ... Са мном се извлаче само још два партизана са једним пушкомитраљезом ..." пише у истом извештају Игњатовић.

Друга чета (Нишавско-пиротска),[498] по преласку демаркационе линије долази у село Петровац, а преко Рагодежа у рејон села Темска. По доласку на терен Пирота, чета се преко Свете Милојковића--Милојка, који је био раније упућен са Сврљишких планина, повезује с активистима у Пироту одакле долазе нови борци у чету.[499]

Са 2. четом пошао је као војни руководилац Славчо Друцанов--Балкански, Бугарин, искусан и храбар борац, који је, на жалост, по одобрењу штаба Одреда отишао као болестан на лечење у Софију. Са њим су пошла и два друга као обезбеђење.[500] Одлазак Балканског имао је негативних последица. Ново руководство чете вероватно је поставио Александар Пекић јер се тада налазио на терену Пирота. У руководству су били Петар Игњатовић-Лозовски, командир, и Добривоје Картаљевић, комесар. Они нису искористили повољне услове за развој чете и НОБ-а, тј. долазак нових бораца и подршку народа,

[4] *« 36. НОР, т. 1/4 док.* **бр. 42.**

[в] **Исто.**

[487] **Д. Дејановић,** ***н. д.,*** **стр. 153.**

[498] ***Пиротски зборник*** **бр. 6, 1974, стр. 88—95.**

[19] **исто, стр. 90.**

[500] **Исто.**

[501] **Исто.**

[мг] **36.** ***НОР, т. 1/4 док.*** **бр. 103; исто, т. 1/21 док. бр. 33 и** ***Пиротски зборник*** **бр. 6, стр. 92 и 93.**

[503] ***Пиротски зборник*** **бр. 6, 1974, стр. 95.**

ни ти су се дуго задржали у рејону Старе планине.[501] И ова се чета руководила тиме да је офанзива на Сврљишким планинама завршена, те се враћа преко демаркационе линије.

При повратку на Сврљишке планине чета код Бабиног кала наилази на заседу недићеваца и губи политичког комесара чете.[502] Открила је да је непријатељ свуда и да јој нема опстанка у том рејону. После два дана поново прелази демаркациону линију и долази у рејон села Темске и Рагодежа.

По повратку у рејон Темске-Рагодежа, без везе са штабом Одреда, чета се дели у мање групе и тако престаје да постоји као оружана јединица НОБ-а. Окупљање бораца ове чете почеће поново тек маја 1943. године.[503] За то време они ће као активисти НОП-а наставити рад на терену.

Политички комесар Одреда Данило Прица-Бора, који је остао на терену Сврљига с групом од 20 бораца ради одржавања везе са ОК Ниша и Зајечара био је по свему судећи онемогућен у томе. Извештај о дејству Нишавског одреда у току офанзиве, који је требало да напише ОК Ниша вероватно није написао. Такође није учврстио ни везу са ОК Зајечар, па је одржавање везе између њега и чета, као и ОК, дејством Аћимовићевих јединица било прекинуто.[504]

Након разбијања прве чете Нишавског одреда у Борину групу дошао је Јован Митић-Ђорђе, политички комесар 1. чете. Он је обавестио Прицу да је 1. чета потпуно разбијена и да не зна што је с осталима.[505] Борина група, која је дотле била заједно, сада се подвојила у две десетине. Прица је остао с десетином Славка Марковића, ранијег четовође из села Лалинца. Осим Прице у овој десетини остали су: и Виден Тасковић и Миодраг Јоксовић, истакнути чланови КПЈ. У овој тешкој ситуацији ранији четници прелазе на страну непријатеља и убијају Данила Прицу и Видена Тасковића, а Миодрага Јоксимовића предају недићевцима.[506]

Командира 1. чете Васу Анђелковића-Албанца, су после разбијања његове чете такође ухватили наоружани сељаци почетком августа 1942. године. Неофит Ломски-Александар, политички руководилац у Нишавском одреду, Бугарин, доживео је исту судбину и после заробљавања одведен у Београд ради истраге. Касније му је суђено у Пироту и у касарни пред стројем стрељан.[507] Недићевци су, по разбијању Нишавског одреда сталним претресима терена хватали преостале партизане на овој територији,[508] у чему су им помагали многобројни дојучерашњи борци Нишавског одреда.

У току „Аћимовићеве офанзиве" јула 1942. године Нишавски ПО је уништен са свим својим кадром изузев неколико чланова КПЈ: Душан Тасковић-Срећко, Јован Митић-Ђорђе, Велимир Костић-

[504] 36. НОР, г. *1/4 док.* бр. 42.

[505] АС. М'ОК Ниш бр. 45.

"« 36. НОР, *т. 1/4 док.* бр. 42 и АС. М'ОК Ниш бр. 45.

[507] 36. НОР, *т. 1/4 док.* бр. 42 и 110; исто, т. 1/21 док. бр. 33, напомена 20; А—VII, Нд. Кут. 33 ф. 4 док. бр. 28; *Народни лист,* Ниш, бр. 14 од 21. XI 1944. (О суђењу издајницима који су ухватили и предали Немцима Васу Анђелковића-Албанца).

[508] 36. НОР, *т. 1/4 док.* бр. 42; исто, т. 1/21 док. бр. 33, напомена 20, и бр. 36.

-Бајеж, Драгомир Стојановић-Војкан, Лазар Ђорђевић-Тиће, као и Благоје Цветковић-Сава.[509] Од чланова штаба Нишавског одреда остао је жив Милисав Игњатовић-Јанко, кога је ОК Зајечара одредио за партијског руководиоца преостале групе Нишавског и Озренског одреда.[310] Поверење које му је дато као партијском руководиоцу Игњатовић је злоупотребио и у периоду обнове Нишавског и Озренског одреда нанео велике штете НОБ-у и ПО ликвидирајући без разлога велики број бораца.[511]

Последице Аћимовићеве офанзиве, као што смо изнели, биле су огромне. Нестала су као борбена партизанска јединица два добра одреда. Из Озренског одреда у групама остало је 34 борца а у Нишавском 22 борца.[512] Још веће су штете нанете НОП-у хапшењима скоро свих припадника НОБ-а (месних десетинама НОО и породица партизана). Према изјави Аћимовића ухапшено је 460 људи и отерано у затворе и логоре.[513] Многи од њих су стрељани на Бубњу код Ниша.

У време трајања офанзиве непријатељ је употребио сва застрашујућа средства, како би нанео уништавајући удар ПО. На почетку офанзиве бацањем летака из авиона и својим претњама унео је страх и узнемирење. Формирањем сеоских стража-милиције — ангажовао је велики број људи, чиме је још више унео несигурност и обезбедио потказивање припадника НОП-а. Масовним хапшењима и одвођењем у логоре и на стрелишта постигао је да извесни колебљивци хватају своје руководиоце и предају их непријатељу. Аћимовић је чинио све уз велику пропаганду, усмерену на присиљавање народа да не пружа подршку партизанским одредима. Кулминација његове пропаганде и помпе је изјава коју је 8. августа 1942. дао квислиншком листу „Обнова". Од ове Аћимовићеве офанзиве очекивани су велики резултати. Колика је заинтересованост била код окупатора за успех Недићевих снага у ликвидацији партизанских одреда у рејону Ниша показује и извештај команданта Србије. У извештају команданту Југоистока само три дана после Аћимовићеве изјаве „Обнови" пише: „Партизанске групе у рејону Сврљига сматрају се разбијеним".[514]

Колика је велика била тежња за ликвидацијом партизана у Србији говори и извештај пуковника Обертунског Министарству домобранства НДХ од 12. VIII 1942. године.[515] Да је то била заједничка акција свих непријатеља НОБ-а види се из тачке 5 извештаја Обертунског: „Пред почетак НАШЕ АКЦИЈЕ упућен је један апел грађанству онога краја, у којем су позвани грађани и сељаци да помогну акцију НАШИХ ОРУЖАНИХ ОДРЕДА (све подвукао Ж. Н.) против комуниста".

[50в] Д. Мирчетић, н. а., стр. 105—106.

[5,0] И. Глигоријевић, *Партизански одреди,* стр. 171—194.

[511] 36. *НОР, т. 1/4 док.* бр. 42, стр. 142—143.

[512] Исто; Д. Мирчетић, н. д., стр. 106.

[5,а] 36. *НОР, т. 1/4 док.* бр. 110. Изјава Аћимовића објављена у Обнова од 8. VIII 1942; *Оз1о1о<1Па6кг та1,* књ. I, стр. 414.

[514] 36. *НОР, т. XII/2 док.* бр. 125.

М5 Исто, т. 1/21 док. бр. 36.

Циљ Аћимовићеве офанзиве на Озренски и Нишавски одред постигнут је. Разбијени су ови одреди, али то ипак није значило ликвидацију НОБ-а у овом рејону. Утицај НОП-а био је дубок и снажан па ће групе моћи да се одрже. Обнова одреда биће отежана не само због губитака у кадру и борцима него и услед стицаја других околности — почетком септембра нестаће ОК Ниша, који је руководио овим одредима. И ако без ОК, ове групе отпочеће да врше мање акције октобра 1942. на својим теренима, чиме се одржавао утицај НОП-а. У томе су им пружали помоћ Јастребачки и Расински одред.

Јастребачки и Расински ПО који су у периоду Аћимовићеве офанзиве вршили акције како на прузи тако и против окупаторске власти, представљали су врло јаку снагу НОП-а па је зато Аћимовић и планирао њихово уништење у августу 1942. године.

АЋИМОВИЋЕВА ОФАНЗИВА АВГУСТ—СЕПТЕМБАР 1942. НА ЈАСТРЕБАЧКИ И РАСИНСКИ ПО

У периоду припреме и извођења Аћимовићеве офанзиве на територију Нишавског и Озренског одреда, Јастребачки одред је имао чврсте везе с Главним штабом. Главни штаб је искористио ту везу да реши неке проблеме и постави конкретне задатке Јастребачком одреду као и осталим одредима. У наређењу штабу Јастребачког одреда од 6. јула Главни штаб тражи да се формира Пасјачка чета и евентуално од ње касније створи самосталан одред на десној обали Топлице. Осим тога захтева од штаба Одреда да се поведе истрага због разбијања Топличког одреда јануара, као и страдања Видојевачке и Пасјачке чете априла 1942. године.[516] У наређењу, пак, од 12. јула Главни штаб Србије поставља штабу Јастребачког одреда задатак да од Рударске чете свога одреда формира Копаонички одред и да га упути на терен Копаника—Ибра да би у том рејону развијао НОБ.[517] Сем ових задатака Главни штаб наређује штабу Јастребачког да се повеже с осталим одредима у југоисточној Србији и пружа им помоћ, а особито у муницији. Истовремено обавештава штаб да је у Шумадији формиран нов одред који већ изводи акције, као и то да је Врховни штаб формирао до сада 6 пролетерских ударних бригада. Истог дана Главни штаб је упутио циркуларно наређење свим одредима у Србији, у коме поставља као основни задатак спречавање пљачке летине од снага окупатора.[518]

Главни штаб у овим наређењима не указује на почетак Аћимовићеве офанзиве, што показује да извештај ОК Ниша о конференцији Аћимовића у Нишу у вези с нападима на партизанске одреде нишког округа није добио. То с друге стране потврђује да су везе биле повремене и несигурне, што се негативно одражавало на активност одреда.

36. НОР, т. *1/4 док.* **бр. 3.**
»7 исто, док. бр. 5.
Ј18 **исто, док. бр.** 4.

Пасјачку чету штаб Јастребачког одреда формирао је од 30 бораца и упутио на Пасјачу са конкретним задацима — ликвидација сарадника окупатора који су издали борце Видојевачке чете, напад на посаде непријатеља, прикупљање оружја као и друге акције. Чета је кренула на задатак одмах после „јунске офанзиве", тј. 7. VI 1942. године.[519]

Штаб Јастребачког одреда образовао је Копаонички одред од 3 чете — Копаоничка, Јастребачка и Расинска — са око 90 бораца.[520] Овакав састав начињен је у вези с постављеним задатком. Копаонички одред је ојачан четом Јастребачког и четом Расинског, како би се лакше пробио на свој терен. Након пробоја чета Јастребачког остаје дуже с Копаоничким, а Расинска се враћа у састав свог одреда. Копаонички одред под руководством: Владимира Вујовића-Вује, команданта, Душана Томовића, политичког комесара, и Србислава Андрејевића-Столета, као партијског руководиоца, добио је задатак да дејствује с Копаоника према Косову и западној Морави и, такође, према Ибру. Одмах по формирању копаонички одред, под командом Драгослава Петровића-Горског, за период пробоја, кренуо је 8. јула 1942. године на извршење постављеног задатка. Уз свакодневне борбе Копаонички одред је допро до Голије. Не могавши да се одржи без везе с организацијама на терену и партизанским снагама у Санџаку, Одред се кроз тешке борбе враћа на Јастребац крајем јула (после 23 дана).[521] По повратку на Јастребац, расформира се, а Рударска чета улази поново у састав Јастребачког одреда. Повратак Копаоничког одреда одиграо се управо онда када Аћимовић припрема офанзиву на Јастребац.

Извршивши наређење Главног штаба, а имајући обавештење о Аћимовићевој офанзиви штаб Јастребачког одреда наређује нападе на окупаторске објекте.[522] На сам дан почетка Аћимовићеве офанзиве на Сврљишки и Озренски одред, 12. јула 1942. године, врши успешну акцију на прузи Ниш—Сталаћ и избацује из шина један немачки војно-транспортни воз. Други напад, на комуникацију Ниш—Лесковац, извршен је 21. јула 1942. године. Колико су ови напади на пругу у периоду Аћимовићеве офанзиве на сврљишком терену имали одјека код окупатора говори и „Објава Фелдкоманданта у Нишу од 4. VIII 1942. године" којом расписује награду за хватање извршилаца акције на прузи и наређује да оближње становништво накнади штету нанету овим акцијама.[523]

Штаб Јастребачког одреда обавештен је од ОК Ниша да су Турнер и Аћимовић у предузетој офанзиви на ПО у југоисточној Србији поред уништења одреда поставили себи и задатак да обнове окупаторску власт и да у селима формирају сеоске страже-милицију.[524] У вези с тим штаб Одреда предузима акције ширег замаха за спречавање окупатора у обнови власти. Тако Јастребачки одред лик-

5l» Исто, док. бр. 7 (Извештај штаба Јастребачког одреда од 16. VII 1942). 5м исто; М. Перовић, *Јужна* Србија, стр. 198.

[521] М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 198—201.

36. *НОР, т. 1/4 док.* бр. 98 и исто, т. 1/21 док. бр. 36.

[523] Исто, т. 1/4 док. бр. 76.

[5M] Исто, док. бр. 7.

J

видира општинске власти свуда у селима где су обновљене. Према извештајима Недићевих представника ових акција је било свакодневно у Топлици и поред Ј. Мораве.[525]

У оваквој активности Јастребачког и Расинског одреда огледа се правилност схватања ситуације и садејство с Нишавским и Озренским одредима на које је вршена офанзива. Да су ове акције имале утицаја на растерећење и развлачење непријатеља оријентисаног на Сврљишке и Озренске планине, сведочи и податак да су делом снага 23. јула напали на логор Јастребачког одреда на Јастрепцу.[526]

Тога дана, 23. јула 1942. године, у Нишу је у Фелдекомандантури одржана друга конференција Аћимовића и Турнера.[527] На њој је донета одлука да се нападне Јастребац и у том рејону ликвидирају партизански одреди. О закључцима конференције Драги Стаменковић, који је само пре 4 дана дошао из Јастребачког одреда у Ниш, обавестио је Јастребачки одред и тиме помогао да се овај припреми за очување и да онемогући план непријатеља за разбијање Одреда.

Штабови Јастребачког и Расинског одреда одржали су заједнички састанак поводом предстојеће офанзиве непријатеља. Имали су довољно података о начину дејства непријатеља и времену трајања напада, па су у вези с тим могли донети добре одлуке о дејству својих снага.[528] Великојастребачка чета је остала на Јастрепцу у јачини од 53 борца, а Малојастребачка с делом снага (28 бораца) прелази преко Ј. Мораве и предузме нападе у рејону Ражња, Озрена и на тај начин развлачи снаге непријатеља које нападају Јастребац. Из Малојастребачке чете издвојена је група од 25 болесних и слабих бораца. Они су смештени у земуницама на Јастрепцу. За ове борце и Великојастребачку чету прикупљена је храна и склоњена у склоништима на планини. Расински одред је такође једну чету упутио у рејон Жупе и Гоча, са задатком да врши акције и развлачи снаге непријатеља које делују на Јастрепцу. Друга чета је остала на Јастрепцу.[529] Овакве одлуке штабова носиле су у себи доста ризика, а поготову што су на Јастрепцу остављене јаке снаге — око 100 бораца (78 из Јастребачког и 30 из Расинског одреда). Малојастребачка чета (28 бораца), прелази Ј. Мораву, а прикључује јој се Ражањска група од десет бораца с политичким комесаром Озренског одреда. После краћег задржавања у рејону Ј. Мораве ова група прелази у акције у рејону Ражња.

Аћимовићева офанзива на Јастребачки и Расински одред почела је 20. VIII 1942. године. У овој офанзиви према подацима М. Перовића у ***Јужној Србији*** узело је учешћа 18.500 војника и четника.[530]

[555] Исто, док. бр. 96—106 и исто, т. 1/21 док. бр. 33.

вм исто, т. 1/4 док. бр. 16. (У овом писму Главни штаб Србије замера Јастребачком одреду због небудности и што је дозволио „да непријатељ дође на 10 метара од логора"), и док. бр. 107.

[Jr7] М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 201—202.

[548] 36. *НОР. т. 1/20, док.* бр. 59.

М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 204—205.

[550] М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 200—205. (Ова се цифра може донекле прихватити јер је Аћимовић мобилисао сељаке из рејона око Јастрепца, чак из Варварина; Сећања Саше Јаворине и Драгослава Петровића-Горског изнета аутору маја 1978).

Пре самог напада снаге непријатеља поселе су полазне положаје и постепено наступале и стезале обруч према Малом и Великом Јастрепцу. Као што смо навели, главне снаге Јастребачког и Расинског одреда нашле су се у обручу. Прва чета Расинског одреда после 5 дана задржавања на Јастрепцу уз сталне опасности да буде откривена и уништена, напустила је овај рејон и прешла у близини Сталаћа на Мојсинску планину. Из овог рејона врши акције на прузи Сталаћ—Ниш, а после преласка западне Мораве и у близини Варварина и Крушевца.[531]

Великојастребачка чета се у првим данима офанзиве сукобила с претходницама недићеваца и четника дочекујући их у заседама. То је допринело да је непријатељ ишао опрезније, па је чак избегавао густе шуме и стрмије стране, што је омогућило да ова чета у самом обручу остане ненападнута — држећи се густих и стрмих неприступачних предела.

Још првих дана офанзиве долази до откривања једне земунице у којој су били смештени болесни и рањени борци, с Тодором Стојановићем-Татком, првим политичким комесаром Топличког одреда.[53]* Друга група је такође провађена, али је борбом успела да се спасе, сем тројице који су се раније предали. У земуницама је заплењено доста наоружања, а особито пушкомитраљеза.

Малојастребачка чета је својим акцијама све до непосредне близине Параћина уносила узнемиреност код Аћимовићевих снага, што је утицало на интензивност спровођења офанзиве. Ово се огледа и у томе што су се после 9 дана задржавања на Јастрепцу недићевци и четници, а и љотићевци, повлачили у села да би идућих дана поново избијали на Јастребац. То је и омогућило заосталим снагама да се маневром по Јастрепцу успешно одрже, а поготову што су располагали довољним количинама хране и могућношћу да кољу стоку која се налазила на планини. Друга чета Расинског одреда, која је пошла с Јастрепца још пре напада непријатеља, продрла је до Гоча вршећи акције. Прихватила је 11 бораца из Краљева од којих је требало формирати партизански одред за ОК Краљево.[533] Ненасељеност око Гоча и јаке непријатељске снаге у Жупи и Краљеву присилиле су ову чету да се врати почетком септембра 1942. на Јастребац, а поготову после борбе с немачким снагама.[534] Чета Јастребачког одреда која је допрла до Параћина после 32 дана марша и акција вратила се на Јастребац. У то време Јастребац су непријатељске снаге напустиле и повукле се после 23 дана трагања за партизанима на овој планини.

Дејство три чете ван Јастрепца, чак до Параћина, Варварина, Сталаћа и Гоча, а ЈТесковачког одреда у рејону Лесковца заједно

[531] М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 204—205. (Драгослав Петровић-Горски наводи да се чета задржавала у рејону села Ћелије, а не код Сталаћа — Мојсинске планине што је тачније и прихватљивије).

[532] 36. НОР, т. 1/20 док. бр. 59. (Извештај штаба Јастребачког одреда).

[533] Исто, док. бр. 27; М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 205.

[534] 36. *НОР, т. XII/2 док.* бр. 121 (Напад на Расински одред-чету извршила су два батаљона 717. немачке дивизије).

с Бабичким одредом, нагнало је Аћимовића да схвати да је овом приликом промашио. Успех који је постигао ликвидацијом 8 бораца у првој земуници (тада је Тодор Стојановић-Татко извршио самоубиство да не би жив пао непријатељу у руке) није био онај који је очекивао. Вероватно је и због тога изостала помпа изјава за штампу какву је дао после разбијања Нишавског одреда. Без обзира на то пгго непријатељ није успео а Јастребачки и Расински партизански одред постигли изванредне резултате очувањем одреда, у руководство НОП-а у југоисточној Србији унета је била велика забринутост.

Приликом обавештења ПК Србије о предстојећој офанзиви, као и о последицама непријатељских напада на Нишавски и Озренски одред, руководство НОП-а југоисточне Србије испољило је забринутост и несигурност у погледу очувања партизанских одреда.[535] ПК Србије у одговору ПП Ниша, замера због таквог става и објашњава да снага НОБ-а лежи у сопственим могућностима, проналажењу одговарајућих мера за очување одреда, а не у очекивању „спаса са стране". И ако је ПК оштро замерио, ипак је тежио да пружи помоћ ко ју је у тим условима могао. Преко Лоле Рибара он тражи од ЦК КПЈ и Врховног штаба да се реши питање формирања Главног штаба и предлаже за команданта ГШ Србије Филипа Кљајића, Кочу Поповића или неког другог „Шпанца". У исто време предлаже Милинка Кушића за политичког комесара, Радивоја Јовановића-Брадоњу за начелника штаба, а Мирка Томића за заменика политичког комесара.[536]

Када је одговарао ПП Ниша на његов захтев за помоћ ПК Србије, га је обавестио, да ће неко из Главног штаба Србије ускоро доћи у југоисточну Србију и помоћи да се одреди извуку из тешке ситуације. Сутрадан, 19. VIII 1942, ПК поново пише Лоли Рибару у коме га обавештава да је решено да ради руковођења одредима у југоисточној Србији упути Мирка Томића и Радивоја Јовановића--Брадоњу.[537] С овим се предлогом сложио и Лола, па је чак захтевао да Мирко Томић и Радивоје Јовановић остану у југоисточној Србији све док се Главни штаб не формира.[538]

У међувремену се ситуација око образовања Главног штаба и упућивања Томића и Јовановића у рејон југоисточне Србије компликовала. Истрага која је вођена око растурања Сувоборског одреда затегла је односе између Мирка Томића и Радивоја Јовановића. Због тога се секретар ПК Благоје Нешковић одлучио да одустане од њиховог упућивања у југоисточну Србију. О томе је и обавестио Лолу Рибара, односно ЦК КПЈ и Врховни штаб.[539]

Велика би помоћ партизанским одредима у југоисточној Србији била да су ова два руководиоца стигла и непосредно преузела руковођење одредима у периоду када су они савлађивали другу фазу

36. НОР, т. 1/4 *док.* бр. 22. (Писмо ПК од 1. VIII 1942. ПП Ниша). А. ЦК СКЈ, 1942/434 (Писмо ЦК КПЈ од 9. VIII 1942. ПК Србије). Исто, 1942, стр. 398.

5м исто, 1942, стр. 445; В. Глишић, *н.д.*, стр. 236.

"» А. ЦК СКЈ 1942/463 (Писмо ПК Србије од 28. VIII Лоли Рибару).

кризе НОБ-а и отпочели с акцијама обновљеним одредима. У то време су били обновљени Бабички и Лесковачки, и у периоду Аћимовићеве офанзиве јула, а поготову августа, вршили акције које су озбиљно забринуле окружног начелника Лесковца.

БОРБЕНА АКТИВНОСТ ЛЕСКОВАЧКОГ И БАБИЧКОГ ОДРЕДА У ПЕРИОДУ АЋИМОВИЋЕВИХ ОФАНЗИВА

Специфичност НОБ у југоисточној Србији огледа се поред упорности и у томе што криза и ликвидација једних одреда није утицала деморалишуће на друге одреде. Раније смо видели како су Озренски, Нишавски и део Топличког одреда на Јастрепцу, заједно с Расинским, били врло активни у периоду „операције чишћења" у лесковачком округу. Сада, пак, када је окупатор изводио офанзиву под називом „Аћимовићева" да би дефинитивно ликвидирао НОБ у југоисточној Србији уништењем Нишавског, Озренског, Јастребачког и Расинског одреда, долази до обнове и преласка у акције Лесковачког и Бабичког одреда.

Приликом припреме офанзиве на Сврљишке и Озренске планине, Аћимовић је на конференцији у Нишу саопштио да придаје велику важност Бабичком одреду, односно да сматра да је он најјачи и најопаснији. Оцењивао је да броји око 600 партизана и да га треба у овом периоду ликвидирати.[540] Као што смо напред навели, Бабички одред је у то време имао 70 бооаца.[541] Због непостојања везе са ПП Ниша и ПК он није био оријентисан на акције у вези с Аћимовићевом офанзивом. Крајем јула у овај одред долази Васа Смајевић, који, и ако не овлашћен, дели Бабички одред на водове укидајући штаб Одреда.[542] Због оваквог поступка Смајевића, ПК оштро замера ПП Нишу средином августа после добијања првог писма с црнотравског терена.[543] Подела Одреда на водове без штаба Одреда и њихово слање на разне стране онемогућило је да дођу до изражаја јачи удари у рејону Бабичке горе и Заплања, што би допринело развлачењу снага непријатеља усмерених на Нишавски и Озренски, као и Јастребачки одред. Само део Одреда, као Бабички вод од 20 партизана, прешао је демаркациону линију и стигао у рејон Бабичке горе где врши акције ликвидирајући општинске управе по селима.[544] Ове акције имале су великог утицаја на понашање квислиншке власти. Дејства дела Бабичког одреда у рејону Лесковца вршена су у периоду Аћимовићеве офанзиве на Јастребац и тиме имала свој утицај на развлачење снага ангажованих у офанзиви. Утолико више што је у то време био ојачан и Лесковачки ПО на планини Кукавици и наставио акције које је интензивно вршио у јулу.[545]

[и0] 36. НОР, т. *1/20 док.* бр. 40 (Писмо ОК Ниша штабу Јастребачког одреда од 3. јула 1962).

[ит] 36. НОР, *т. 1/20 док.* бр. 44.

И2 Исто.

[548] Исто, т. 1/4 док. бр. 22.

[544] Исто, т. 1/21 док. бр. 37.

[445] Исто; *Лесковачки зборник* бр. X, 1970, стр. 87.

Акције ова два одреда приморале су среског начелника у Лесковцу да панично обавести своје претпостављене о њиховом деловању.

Раније смо истакли да је од Кукавичког (Лесковачког) одреда после непријатељске мартовске офанзиве остала само група од пет бораца.[546] Ова група је у периоду априла 1942. издржала свакодневне прогоне непријатеља, који их је гонио, па се 1. маја конституисала као нови Лесковачки партизански одред.

Лесковачки ПО, по образовању, прилази политичком раду на бившој слободној територији, како би активирао преостале припаднике Кукавичког одреда — који су били враћени приликом смањења Кукавичког ПО — и чланове НОО. Та активност новоформираног одреда у току маја и јуна уродила је плодом.[547] Одред је наишао на велику подршку у народу, чиме је створена могућност да крене у акције. Прва акција коју је нови Лесковачки ПО извршио је ликвидација окупаторске општине у Мирошевцу.[548] После ове успешне акције, која је наишла на велики одјек у народу, Лесковачки ПО прелази на ликвидацију четника у рејону Поречја и Кукавице, иако је имао само 14 бораца.[549] У току јула разоружано је око 80 четника а многе војводе су ликвидиране, међу којима и један од највећих злочинаца — виновник разбијања Кукавичког одреда 26. марта и погибије Косте Стаменковића — Зарије Вучковић — војвода Ветернички.[550]

Овако ојачан и борбено оспособљен, Лесковачки одред, иако је почетком августа имао само 18 бораца, прелази на ликвидацију окупаторске власти у Поречју.[551] Због тога је за дејства Бабичког одреда на Бабичкој гори и Лесковачког око Лесковца, срески начелник Лесковачког среза био присиљен да констатује:

„Јавна безбедност у мом срезу је знатно погоршана. У овом месецу примећена је јака акција шумских одметника-партизана, нарочито у источном делу (терен Бабичког одреда-прим. аутор) и јужном делу (терен Лесковачког одреда-прим. аутора). Од ових партизана у току овог месеца спаљено је више општинских архива и покушава да се омете правилно функционисање власти. Без једне озбиљне акције ради хватања и уништења ове банде, ПОСТОЈИ ОПРАВДАНА БОЈАЗАН ДА ЋЕ ПАРТИЗАНИ У СВОМ ПОДУХВАТУ УСПЕТИ. НАИМЕ ОНЕМОГУЋИТИ РАД ВЛАСТИ (подвукао Ж. Н.)"[552]

Иако није било организовано садејство између Лесковачког и Бабичког одреда, оно је практично спроведено јер је једновремено вршен удар по окупаторским упориштима власти. Тако је Бабички одред у августу 1942. ликвидирао општине Орашац, Јашуње, Црков-

[мв] **С. Николић, к. *д.*, стр. 263—264.**

[547] ***Исто,* стр. 270—272.**

[548] **36. НОР, т. *1/4 док.* бр. 2 (Извештај штаба Лесковачког ПО).**

[548] **Исто.**

[550] ***36. НОР, т. 1/21 док.* бр. 10; С. Николић, *н.д.*, стр. 223 и 280.**

[551] **36. НОР, т. *1/21 док.* бр. 37; *Лесковачки* зборкик бр. X, 1970, стр. 87. А—VII. Нд. Кут. 53 ф. 1 док. бр. 14.**

ница, запалио жито, снопове код Братмиловца припремљене за окупатора, о којима јавља начелник.[553]

Акције Бабичког и Лесковачког одреда се по свом обиму чине мале, али су оне у то време биле од великог значаја и имале су важну улогу за обнову одреда и ликвидацију окупаторске власти, а то значи нови успон НОБ-а у југоисточној Србији. Ово утолико пре што је окупатор у то време преко Аћимовића преузео на себе да ликвидира најјачи одред у југоисточној Србији — Јастребачки.[554]

Десило се да се баш у том кериоду појављују два одреда који својим акцијама угрожавају окупаторску власт у овом рејону **и** оспоравају тврђења да је Аћимовићева офанзива, толико надувана, била успешна. Ово нам показује и извештај војног аташеа НДХ у Софији:

„У рејону југоисточне Србије делују мање групе али их народ подржава и очекују победу антихитлеровских савезника, желе очување Југославије... Српски народ се не мири са садашњим положајем. Бугарском окупаторском корпусу српски народ не даје никакву подршку .. ,"[555]

Одреди лесковачког округа у току августа дали су својим акцијама велики допринос НОБ-у, заједно с Јастребачким и Расинским, који су у то време носили главни терет борби. То је у крајњој линији и помогло да се обнови и Јабланички одред као Јабланичко-пасјачки, чиме је дат нов импулс НОБ у југоисточној Србији. А то је имало историјски значај за победу НОП-а у Србији.

ФОРМИРАЊЕ ЈАБЛАНИЧКО—ПАСЈАЧКОГ ПО „СТАНИМИР ВЕЉКОВИЋ"

У периоду када је био у најтежој ситуацији око очувања партизанских одреда у нишком округу ОК Ниша, није имао времена да се бави проблемом обнове Јабланичког одреда. У вези с тим је ПК предузео одговарајуће мере. Не само што је преко Јастребачког одреда захтевао да се помогне обнова овог одреда него је тај задатак изричито поставио Драгом Стаменковићу, који је стигао у Ниш 19. јула, у фази највећих напада снага Аћимовића на Нишавски и Озренски одред. Стаменковић се суочио с великим задацима и проблемима, међу којима је био највећи обнова Јабланичког одреда. Немајући везе с Лесковцем, а установивши да чланови ОК Лесковца који су се налазили у Јабланици нису могли да обнове Јабланички одред, затадак који је ПК поставио још јуна,[558] захтевао је да се одреди један руководилац који ће отићи у рејон Лесковца и решити проблеме обнове Јабланичког одреда.[557] Он је ПК предлагао да то буде Душан

5И исто) кут. 53 ф. J_4 док. бр. 14, 15, 17 и 18; 36. НОР, т. *1/4 док.* бр. 116.

[554] 36. НОР, г. *1/20 док.* бр. 40 (Извештај ОК Ниша од 3. VIII 1942); исто, т. 1/21 док. бр. 36.

"[5] А—VII, НДХ, Кут. 72 ф. 2 док. бр. 48 (Извештај војног аташеа НДХ из Софије од 9. IX 1942).

[55в] 36. НОР, т. *1/3 док.* бр. 87 (ПК Србије наређује да се формира одред).

[55,] АС. ПКС бр. 156 (Писмо члана ПП Ниша од 23. VII 1942).

Пуђа или Радмила Обрадовић-Гојка, јер, како он пише: „Изгледа Ленка (Лепосава Стаменковић члан ПП Ниш и секретар ОК Лесковца Ж. Н.) у погледу успостављања рада у округу не може ништа да уради". У вези с овим ПК је наредио да се око распуштања и обнове Јабланичког одреда поведе истрага, а сложио се да Радмила Обрадовић-Гојка тај задатак изврши.[558]

Почетком августа Радмила Обрадовић-Гојка је дошла у рејон Лесковца (Петровац) где је водила разговоре с најодговорнијим друговима ОК Лесковца и штаба Јабланичког одреда. Поводом проблема руковођења НОБ-ом у лесковачком округу и растурања Јабланичког одреда дали су изјаве: Милош Манојловић, Бошко Крстић, Стојан Љубић-Бујановски, Вукадин Блечић и други.[559]

Развој догађаја у југоисточној Србији у периоду Аћимовићевих офанзива налагао је да се Јабланички одред што пре обнови, како би својом активношћу допринео развлачењу непријатељских снага ангажованих у нападима на Нишавски, Озренски, Јастребачки и Расински одред. У јулу до тога није дошло, па је по доласку у Ниш Драги Стаменковић почетком августа наредио да се Пасјачка чета Јабланичког одреда упути на Радан и да с окупљеним борцима Јабланичког одреда помогне обнову Одреда. Након тога образован је Јабланичко-пасјачки одред „Станимир Вељковић" од две чете (Јабланичке и Пасјачке) у јачини од 90 бораца.[560] Овим одредом је руководио углавном ранији штаб (командант Милош Манојловић, Милија Радовановић, политички комесар, и Бошко Крстић, заменик политичког комесара, партијски руководилац) јер ПК није био донео одлуку у питању истраге. До промена у штабу доћи ће тек октобра 1942. године.

[559] **Сећања Радмиле Обрадовића-Гојке, изнето аутору).**

[559] **Већина изјава налази се у Архив Србије али су неприступачне за коришћење. О стању и узроцима растурања Јабланичког ПО донекле нам податке даје извештај политичког комесара Одреда од 9. XI 1942. упућен Главном штабу Србије. Ради разјашњења неких ситуација из тог периода слободни смо да неке делове овог извештаја цитирамо: „... Радом одреда руководило је партијско руководство више него штаб одреда, а Новак (Васа Смајевић Ж. Н.) је скоро све држао у својим рукама. У већини случајева одлука је падала како је он хтео... Ја сам као политички комесар одреда недовољно био енергичан, да и кад ми се учинило пгго неисправно код Новака, да му супротставим своје мишљење... Новаку се приписује, да је благонаклоно поступао према Црногорцима, како у одреду тако и у народу... да је много мање стрељао Црногорце него Шопове. Говорио је да код Црногораца постоји крвна освета и да тамо морамо бити опрезни... Командант Милан (Милош Манојловић — Ж. Н.) не труди се много да се развије као командант, прилично је неактиван... Кад остане без подршке политичке врло често потпадне под утицај масе и тиме доведе до тежих последица. Или да скрене са линије наше борбе. Случај у мају месецу када је био ПРОТИВ ОПСТАНКА НАШЕГ ОДРЕДА (подвукао Ж. Н.)... Бошко (Крстић — Ж. Н.) је дуже времена у затвору био и тако у немогућности да прати догађаје... Прилично је спор, али са пуно енергије и свестране анализе свега онога што се ради... Ленка (Лепосава Стаменковић — Ж. Н.) има велико искуство и смисла за практичан рад, добар организатор, али у војничком погледу врло слаба, тако да се је мешала у те ствари о којима није могла донети правилан суд... Партија није живела партијским животом... Недостатак партијског рада у одреду осећао се и на животу и правилном раду самог одреда".**

[5M] **В. Глишић,** *н. д.,* **стр. 217; Н. Илић,** *Јабланичко-пасјачки одред,* **стр. 26—31.**

Одмах после формирања с обзиром на то што су у свим селима ња Радану, па чак и у Доброј Води, били четници (сеоске страже), •одред је откривен. Аћимовић, схватајући опасност која долази од појаве нових снага партизана на Радану, упућује извесне снаге с Јастрепца на Пасјачу и Радан. Ове непријатељске јединице претресају терен Пасјаче и Радана од 21. до 24. августа 1942. са око 1.200 војника.[561] Јабланичко-пасјачки одред тежио је да се одржи на свом терену, али је на крају напустио Радан и дошао на Кукавицу 23. VIII 1942, где се састао с Лесковачким одредом. Заједно с овим одредом врши акције од 28. VIII до 22. IX 1942. године, нападајући бугарске карауле на демаркационој линији, недићевске граничне страже и ликвидирајући општинске управе. Након тога Јабланичко-пасјачки одред се вратио на свој терен — Радан-планину.

Формирање Јабланичко-пасјачког одреда у периоду завршних дејстава Аћимовићева офанзива у југоисточној Србији било је од огромног значаја за НОБ. Непријатељ није постигао свој циљ у другој фази кризе НОБ-а уништење ПО. Ова чињеница потврђује да су партизански одреди пребродили кризу изазвану непријатељским офанзивама започетим јануара 1942. године. С друге стране формирање Јабланичко-пасјачког одреда омогућава тактичко и оперативно садејство између одреда на Кукавици и Јастрепцу, што даје нов замах НОБ-у у југоисточној Србији. Дејства пак Бабичког одреда преко демаркационе линије обезбеђују оперативну везу не само с овим одредима, него и са НОП-ом у Македонији, на Косову па и антифашистичким покретом у Бугарској. Дејства свих ових одреда: Расинског, Јастребачког, Јабланичко-пасјачког, Лесковачког и Бабичког почетком септембра 1942. године извршиће прекретницу у развоју НОБ-а у југоисточној Србији и тиме обезбедити стратегијски циљ НОП-а Југославије, одржати и развити континуитет НОБ-а у Србији и Македонији као саставног дела НОП-а Југославије. Управо онако како су ЦК КПЈ и Врховни штаб замишљали када су упућивали директиве ПК и Главном штабу Србије и Македоније у току децембра 1941. и јануара—марта 1942.

[5,1] Исто, 216, Н. Илић, н. д., стр. 53 и М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 215. С. Николић, к. д., стр. 288—293 и Н. Илић, *Јаб.ганичко-пасјачки одред,* •стр. 53—59.

Живојин Николић-Ратибор-Брка, командант обновљеног Бабичког ПО од маја 1942. године и Врањског ПО „Сима Погачаревић" **од септембра** *1942. године*

Драгослав Петровић-Горски, командант Расинског ПО од маја 1942. год.

Душан Деверцић-Жика, политички комесар Врањског ПО „Сима Погачаревић" од септембра до децембра 1941. године

Светозар Крстић-Замфир, **командант** *обновљеног Лесковачког (Кукавичког) ПО од маја 1942. до 8. II 1943. године*

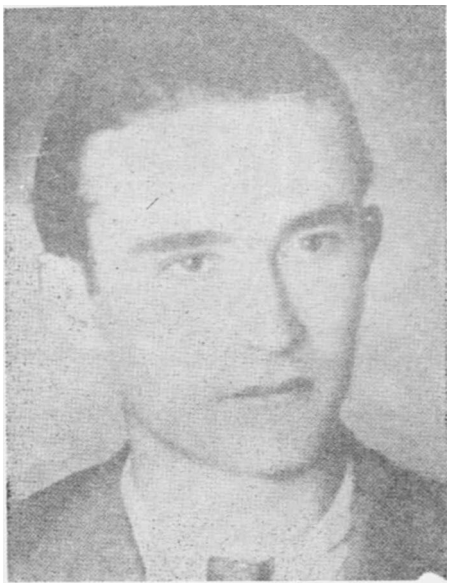
Радован Ковачевић-Максим, политички комесар обновљеног Лесковачког (Кукавичког) ПО до 8. II 1943, а касније политички комесар I ЈМ ПО, до погбије марта 1943. године

Милорад Диманић-Милош, командант Бабичког ПО од септембра до децембра 1942. године, у 1943. командант батаљона, а 1944. начелник штаба VII бригаде, погинуо 21. маја 1944. године

Миодраг Миловановић-Драгче. члан штаба обновљеног Озренског ПО и секретар СК Алексинца, погинуо фебруара 1943. године

Синиша Јанић-Пера, политички комесар Бабичког ПО од септембра до погибије, новембра 1942. године

Живко Коцић-Предраг, командир чете у I Бабичком ПО, полтиички комесар од новембра до децембра 1942. новог Бабичког ПО у 1943. и 1944. политички комесар Ударног (Црнотравског) батаљона

Група скојевки у **Дрној** *Трави, августа 1942. годинк*

Бошко Крстић, члан ОК Лесковца од септембра 1942. године а политички комесар Јабланичко-пасјачког ПО од новембра исте године

Стојан Љубић-Вујановски, партијски руководилац Јабланичко-пасјачког ПО од новембра 1942, погинуо децембра 1943. године као командант II јужноморавске бригаде

Немачки официри и војници с недићевцима и љотићевцима у новембарској офанзиви „Удолф" 1942. године у Пустој Реци

IV ДЕО

ПРЕКРЕТНИЦА У РАЗВОЈУ НОБ-а КРАЈЕМ 1942. И СТВАРАЊЕ СЛОБОДНИХ ТЕРИТОРИЈА 1943. ГОДИНЕ У ЈУГОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ

ПК МАКЕДОНИЈЕ ПРЕКО БАБИЧКОГ ОДРЕДА УСПОСТАВЉА ВЕЗУ СА ПК СРБИЈЕ, ОДНОСНО СА ЦК КПЈ И ВРХОВНИМ ШТАБОМ

Током друге фазе кризе НОП-а у југоисточној Србији долази јуна месеца 1942. године до успостављања везе између ПК Македоније преко МК Врања са штабом Бабичког одреда. У то време Стојадин Станковић, члан КПЈ и политичког актива у Цепу, омогућио је Љиљани Чаловској да се повеже са штабом Одреда.[1] На темељу ових веза Привремени ПК Македоније средином јула 1942. године упућује Силета Милевског, курира ПК Македоније, да преко штаба Бабичког одреда успостави везу са ПК Србије, односно да преко овог дође до везе са ЦК КПЈ и Врховним штабом.[2] Штаб Бабичког одреда, имајући везу само са МК Лесковца, упућује Милевског у Лесковац да преко секретара МК Воје Николајевића-Чиплака дође у контакт са ОК Лесковца или ПП Ниша. Силе Милевски се задржао у Лесковцу 15 дана, а у то време, почетком августа 1942, долази Радмила Обрадовић-Гојка, члан ОК Ниша, у рејон Петровца и омогућава му да дође у Ниш. Драги Стаменковић о томе обавештава Добривоја Радосављевића-Бобија, који је чекао на везу код ОК Зајечара. Осмог августа 1942. Боби је стигао у ПП Ниша.[3] Тиме је извршен задатак ЦК КПЈ постављен ПК Србије да се успостави веза са ПК Македоније.

За ЦК КПЈ везе са ПК Македоније била је од вишеструког значаја. Прво, што је као врховни руководећи форум НОП-а Југославије имао обавезу да развије НОБ и у том делу Југославије, заостао због неправилног става секретара ПК Македоније Методија Шаторава-Шарла према линији ЦК КПЈ и НОБ-у. Друго, што је ЦК БРП(к), тежио да организацију КПЈ у Македонији прикључи Бугарској комунистичкој партији под изговором „осамостаљења" Комунистичке партије Македоније. То би значило онемогућавање ма-

[1] **По сећању др Стојадина Станковића-Ђоре, Љиљане Чаловске, као и сећању Силета Милевског, изнето аутору 1974. Љиљана се повезала са Павком.**

- Извори — *За ослободителпата Војна и Револуција во Македонија 1941——1945,* том. I, књига I — *документи на Комунистичката партија на Југославија и Комунистичката партија на Македонија, 1941—1945* — документ бр. 42 и стр. 251) даље: *Извори* Т. 1/1).

[5] ***Извори* т. 1/1, док. бр. 43 (Писмо Боби Радосављевића ЦК КПЈ).**

кедонског народа да се бори за своје национално и социјално ослобођење. Та тежња ЦК БРП(к) дошла је до изражаја и у обавештењу Коминтерни,[4] како ЦК КПЈ нема везе са ПК Македоније и нема услове да њоме руководи већ дуже времена. Другим речима ЦК БРП(к) треба да преузме руковођење овом организацијом, пошто са њом одржава сталне везе преко свог представника Бојана Блгарјанова у Скопју и других у мањим градовима Македоније. ЦК КПЈ на телеграм Извршног комитета Коминтерне од 27—28. II 1942. одговара радио-депешом 11. марта 1942. године да ће ових дана упутити свог представника у Македонију.[5] У исто време, тј. 15. марта 1942, ЦК КПЈ својом директивом ПК Македоније указује на потребе да се одржавају сигурне везе са ЦК КПЈ и ПК Србије преко југоисточне Србије где су партизанске снаге јаке. Осим тога обавештава ПК Макадоније да ће инструктор ЦК КПЈ Добривоје Радосављевић-Боби ради помоћи у развоју Партије и НОБ-а[в] доћи у ПК. Истог дана (15. марта 1942) делегат ЦК КПЈ и Врховног штаба из Загреба Лола Рибар упућује писмо ПК Србије у коме га обавештава да је ЦК КПЈ одлучио да Добривоје Радосављевић, секретар ОК Зајечара, као инструктор ЦК КПЈ оде у ПК Македоније. Од тада па до успостављања везе, ЦК КПЈ, односно његов делегат у Загребу, стално пожурује ПК Србије да успостави везе са ПК Македоније. У свом писму јула месеца, тј. у периоду када и Привремени ПК Македоније тежи вези са ЦК, Лола Рибар, пожурујући ПК Србије, пише „другови учините све да што пре добијемо везу".[8]

Ови подаци говоре од колике је важности за НОП Југославијз било успостављање везе са ПК Македоније. Сама та чињеница показује улогу Бабичког одреда у извршењу једног од стратешких задатака ЦК КПЈ и Врховног штаба. Улога овог одреда а касније и других, такође ће бити огромна за развој НОБ-а у овом делу Југославије.

Боби Радосављевић се задржава у Нишу код ПП управо у периоду када је криза и у самом ПП била достигла своју кулминацију, што смо и видели из одговора ПК Србије од 16. VIII 1942. године упућеног ПП. То није спречило ПП да прими на себе велике обавезе око одржавања ове тако значајне везе. И не само то него и у пружању помоћи ПК Македоније слањем свих материјала ЦК КПЈ и НОБ-а, новчаних средстава, бораца Македонаца из одреда Србије, па ће чак и одреде слати ради повезивања и помоћи одредима Македоније, о чему ћемо касније нешто више рећи.

На путу за Скопје Боби се задржао у Бабичком одреду, у Валмишту, око 15 дана чекајући лажну легитимацију. У том раздобљу он је с Васом Смајевићем утаначио многе детаље о везама и другим

[4] **Зборкмк** ***докулепата и података о народноослободилачком рату југословенских народа,*** **Београд 1952, том VII, књига 1, док. бр. 17 (даље: 36.** ***НОР, т. VII/1).***

[1] ***Исто,*** **док. бр. 18.**

[«] ***Исто,*** **док. бр. 19.**

[′] ***Исто,*** **т. П/З, док. бр. 49.**

[″] ***Исто, 11/5,*** **док. бр. 5.**

проблемима који су уговорени са ПП Ниша.[9] Веза преко Црне Траве за ПК Македоније била је кључна, па је зато и Боби указивао у својим писмима на очување и обезбеђење те везе, а поготову када су четници ДМ средином септембра продрли у центар саме везе.[10]

Учвршћење везе ПК Македоније са ПК Србије, а преко овог са ЦК КПЈ, долази у периоду када се Бабички одред повезао са ПП Ниша и ПК и тиме обезбедио непосредно руковођење ових форума Одредом. Даље, у том периоду су се Лесковачки и део Бабичког одреда озбиљно активирали у разбијању окупаторске власти у рејону Лесковца. Обнављањем, односно формирањем Јабланичко-пасјачког одреда обезбеђена је, заједно с Расинским, Јабланичким, Лесковачким и Бабичким одредом, прекретница у развоју НОБ-а у овом рејону. Обновом Окружног комитета Лесковца не само што је обезбеђена чвршћа веза са ПК Македоније него је остварено и непосредно руковођење одредима, које је било прекинуто од фебруара месеца 1942. године.

ФОРМИРАЊЕ ОК ЛЕСКОВЦА, ПРЕЛАЗ ПП У ЛЕСКОВАЦ И ОЖИВЉАВАЊЕ АКТИВНОСТИ ПО

Проблеми око формирања Јабланичко-пасјачког одреда стварали су тешке последице по Партију не само раније него и када је на помолу било оживљавање НОБ-а у југоисточној Србији. Нездрави односи допринели су да су се поједини руководиоци понашали неодговорно. Милош Манојловић је упутио Бору Дамјановића, борца Јабланичког одреда, на везу у Нишу с писмима за неке форуме без сагласности осталих руководилаца, и то је допринело да члан ПП Ниша Лепосава Стаменковића-Ленка буде ухапшена. И не само она него и најбоље везе — капетан Јован Тошић и др Раде Милутиновић.[11] Ова провала је почетком септембра 1942. године нанела велике штете НОБ-у у Нишу. Нанет је још један тежак удар НОП-у, али не уништавајући. Преостали чланови руководства, односно чланови ОК Ниша, прешли су у Лесковац, одакле је почело руковођење одредима, а то је представљало и прекретницу у раду Партије и активности партизанских одреда у југоисточној Србији. ОК Ниша, сада Лесковца, у саставу: Радмила Обрадовић-Гојка, Душан Пуђа-Сава и Бошко Крстић,[12] почео је да непосредно руководи како у Лесковцу, тако и у одредима.

Миодраг Стаменковић-Драги преузео је на себе да као члан ПП повеже све партизанске одреде и партијске организације. Одредио је Радмилу Обрадовић-Гојку за секретара ОК Лесковца. Поред ове

• *Извори* т. 1/1, док. бр. 45 (Писмо Бобија ЦК КПЈ од 4. X 1942. год.)

[10] Архив Председништва ЦК СКЈ, 1942. година, број документа 511 (даље: А. ЦК СКЈ 1942).

[11] Н. Илић, *Јабланичко Пасјачки партизански одред* (август 1942 — фебруара 1943) — друго прерађено и допуњено издање Лесковац 1971, стр. 36.

[12] М. Перовић, *Лесковац у рату и револуцији,* Лесковац 1969, стр. 275—277; сећање Радмиле Обрадовић Медан изнето аутору 1973. године; *Лесковачки* зборник бр. VII, 1967, стр. 206; С. Николић, *Лесковачки НОПО,* Лесковац 1969, стр. 307.

дужности она треба да руководи МК Лесковца и да обезбеди сигурне везе с одредима и ПК Србије.[13] После неколико дана Гојка се повезала са МК, којим је руководио Воја Николајевић-Чиплак. Преко Виде Наранџић повезала се с Лесковачким ПО (20. IX), с Јабланичко-пасјачким преко села Петровца (24. IX), док је Јастребачком ПО упутила писмо 26. IX 1942. године. Овим је учињено да је Партија по први пут од почетка кризе створила чврсте везе и непосредан утицај на активност одреда, што је било пресудно за даљи развој НОБ-а.

После састанка новог ОК Лесковца (крајем септембра 1942) у селу Петровцу, на коме су били присутни сви чланови ОК, извршена је подела задатака.[14] Душан Пуђа -је добио задатак да среди стање у Јабланичко-пасјачком одреду,[15] у коме су се још осећале последице сукоба ОК и штаба Јабланичког одреда. У Одреду се задржао преко месец дана и његовим радом превазиђена је криза. Одред се средио, а извесним кадровским променама и преласком на ликвидацију четника (месних стража) настала је нова ера у животу овог одреда.[16]

Истовремено док је ОК Лесковца сређивао своје везе и пружао непосредну помоћ одредима, Драги Стаменковић је, поред помоћи ОК Лесковца, предузео све да се обезбеди чврста и сигурна веза са ПК Македоније.

Осим тога он је морао да обезбеди успешније руковођење НОБ-ом преко демаркационе линије.

У вези с тим Драги Стаменковић, који се налазио у врло тешкој ситуацији што се тиче руководећег партијског кадра, формира руководство у саставу: Никола Ђурић-Павка, члан ОК СКОЈ-а, и Васа Смајевић, ранијег члана ОК а за попуну руководства упутио је у црнотравски крај Славољуба Петровића-Ђеру[17] и Јована Милошевића-Милована.[18] Истовремено је наредио да у партијско руководство у Црној Трави уђе и Чеда Стајић-Плави, члан МК Врања.[19] Оваквом својом одлуком, Драги је пружио помоћ Бабичком одреду и партиј-

[13] **В. Глишић, *Комунистичка партија Југославије у Србији 1941—1945,* књига I, Београд 1975, стр. 216; Архив Србије, фонд Покрајинског повереништва — Ниш, бр. 27; С. Николић *н.д.,* стр. 318—321; 36. НОР, т. *1/20 док.* бр. 59.**

[14] **Н. Илић, н. *д.,* стр. 62.**

[15] ***Исто,* стр. 63.**

[16] **36. НОР, т. *1/20* док. бр. 71 и Н. Илић, н. д., стр. 87 (За политичког комесара дошао је Бошко Крстић место Милије Радовановића. У исто време је одређено партијско руководство у саставу: Бошко Крстић, Стојан Љубић--Вујановски, Воја Ристић и Петар Гогић).**

[17] **Ђера је у то време био болестан и јуна месеца 1942 године вратио се из Јастребачког одреда, а био повезан са партијском организацијом у Нишу (по сећању Димитрија Писковића-Трнавца, изнетом аутору 1974 год.).**

[18] **Јован Милошевић је после разбијања Лесковачког ПО живео илегално у Лесковцу, али повезан са КПЈ (С. Николић, н. д., стр. 396).**

" Архив Србије Покрајински комитет Србије бр. 230 (АС. ПКС). Одмах по доласку из затвора крајем јуна 1942. године он је преузео руковођење МК и повезао се с Бабичким ПО (Архив Србије, Мемоарска грађа ОК Врања, бр. 8 и 18 — даље: АС. М'ОК Врање).

ским организацијама на том терену. Партијско руководство преко демаркационе линије почело је рад крајем септембра 1942. године.[20]

Овај партијски пункт обезбеђивао је успешну везу са ПК Македоније, чак је у новембру 1942. године успоставио везу са БРП(к) преко Славче Трнског, коју је ПК Србије одобрио само као техничку везу.[21] Колико је ово партијско руководство успело у руковођењу НОБ-ом преко демаркационе линије, нећемо овде разматрати.

Постојањем једног партијског руководећег органа била је обезбеђена сигурна веза. И поред тога демаркациона линија ће и даље представљати велику препреку за бржу, сигурнију и ефикаснију везу и руковођење — као и благовремено отклањање слабости у руковођењу ПО и НОБ-ом.

Захваљујући оваквом раду Драгог Стаменковића и ОК Лесковца, у септембру 1942. године обезбеђена је непосредна веза са ПО и Партијом у југоисточној Србији, што је омогућило прелаз у офанзивнија дејства. Недостатак, створен одласком Драгог Стаменковића у ПК СКОЈ-а у Београд, крајем септембра 1942, успешно је надокнадио Недељко Караичић-Милисав, секретар ОК Крушевца.[22] Као инструктор ПК и секретар ПП он је још више учврстио партијску организацију и појачао њен рад, пружио ефикасну помоћ, а непосредно и преко ОК Лесковца руководио одредима и тиме наставио бржи развој НОБ-а.

У овом периоду ПП и ПК нису могли оформити ОК Ниша који је одласком другова Пуђе и Гојке из Ниша престао да постоји. Један члан ОК налазио се у Јастребачком одреду — Радош Јовановић-Ива, Сеља, а други у преосталој групи Нишавског ПО — Конрад Жилник--Слободан.[23] Сви покушаји ПК и ПП да се овај ОК формира, новембра 1942. године, остали су без резултата.[24] ОК Ниша почеће да дејствује тек маја 1943. године а у његовом саставу ће бити Десимир Јововић--Чича, Душан Тасковић-Срећко и Конрад Жилник-Слободан. Због тога ће се остаци Озренског и Нишавског одреда повезати фебруара 1943. године са ОК Лесковца.[25] Непостојање ОК Ниша утицаће да се

[20] Није утврђено када је дошло до првих састанака овог партијског руководства. Према изјави Васе и Ђере (стенограф. белешке из 1953. г.), први састанак је одржан 20. IX 42. У послератним изјавама и публикацијама нигде се не наводе као чланови овог форума Чеда Стајић-Плави и Никола Ђурић--Павка, док се овај партијски форум назива окружно повереништво.

Не може се прихватити да је то партијско руководство оформљено као „окружно повереништво". Нема докумената да је ПК, који је искључиво доносио одлуке о томе, донео такву за ово партијско руководство. (АС. фонд ОК Врање бр. 6). Даље сам састав није одговарао том рангу. Према изјави Васе: он је био под партијском истрагом (АС. М'ОК Лесковац, бр. 37 и 39). Славољуб Петровић--Ђера тих дана примљен је у КПЈ, а Јова Милошевић-Милован био је искључиван из КПЈ, (АС М'ОК Врање бр. 8).

[21] 36. НОР, т. 1/4 *док.* 48 (Писмо ПК од 18. XII 1942. године ПП Ниш).

[22] В. Глишић, *н.д.,* стр. 216; С. Николић, *н.д.,* стр. 318—321; АС ПКС бр. 27.

» 36. НОР, г. *1/4 док.* бр. 62 и 1/4 док. бр. 48.

[24] 36. НОР, т. *1/4 док.* бр. 48 (Почетком 1943. године ПК предвиђа у ОК Ниша поред Десимира Јововића-Чиче, Милића Ракића и Бранка Пауновића); АС ПКС бр. 257 (погибија Ракића и Пауновића омела је овај план.) Темпо је фебруара 1943. године формирао ОК Ниша у горњем саставу (АС ПКС бр. 309 и 375) који делује од маја 1943 године. Тада је топлички крај ушао у састав ОК Лесковца.

" 36. НОР, *т. 1/4 док.* бр. 49 (Писмо ПК Србије од 18. XI ППН).

ови одреди споро обнављају и ако ће његове групе отпочети мање акције још октобра 1942. године.[26]

ПП је из новог центра — Лесковца руководио до новембра 1942. године, када због акције Специјалне полиције и нових хапшења Караичић напушта Лесковац и прелази у одреде.[27] Од тада почиње руковођење одредима и Партијом с терена а не из града. Радмила Обрадовић, као секретар ОК а касније као члан ОК, остаје у Лесковцу на сигурном пункту за везу све до краја маја 1943. године.[28] Можемо слободно рећи да је септембар 1942. године месец успеха, јер је тада срећено руковођење Партијом, и ОК Лесковца и партизанским одредима, што је било од пресудне важности.

Када је ОК с Лесковачким ПО (који се још зове Кукавички ПО) успоставио везу (негде око 20. IX 1942. године), тада је у Одреду било око 30 бораца, подељених у два вода.[29] Вероватно је због слабог бројног стања Драги Стаменковић наредио Бабичком одреду да упути једну групу бораца на Кукавицу као ојачања ради борби за очување летине.[30] Не само што је овим повећана ударна снага Одреда него је по први пут успостављена веза и садејство између Бабичког и Лесковачког одреда.

Као што смо навели, одмах по формирању Јабланичко-пасјачког одреда, део непријатељских снага из Аћимовићеве офанзиве прелази у напад на Радан, што овој одред присиљава да пређе на Кукавицу.

После успостављања везе са ОК, ова групација одреда прелази у напад на јача непријатељска упоришта: Недићеве граничне посаде и четнике у Тумби, Студенци, Лалинцу.[81] У акцијама одреди су постигли успехе и тиме наговестили поновну улогу ПО у борби против окупатора. Колико су ови успеси имали утицаја на деморализацију непријатеља говори податак да су се многи четници после тога сами јављали штабу Лесковачког одреда. Штаб Одреда је сматрао да после овога народ с Оруглице никад више неће бити увучен у борбу против партизана, о чему и пише ПК:[32] „ ... Четовође из Студене и села Лалинца дошли су сами и предали се нама. Тражили су опроштење и народ је молио за њих. Од народа смо тражили гаранције а од четовођа обавезу да више не воде никакву четничку и антиослободилачку акцију". И овом приликом су четници обманули штаб Лесковачког (Кукавичког) одреда, као и пре годину дана. То ће захтевати посебне напоре код читавог НОП-а у току 1943. и 1944, када ће дивизије да ликвидирају Оруглицу као упориште четника ДМ.[33]

[2]« **36. *НОР т. 1/21 док.* бр. 39 (Непријатељски документат — акције од октобра 1942. на терену нишког ОК).**

[57] **С. Николић, *н. д.,* стр. 318—321.**

[28] **АС ПКС бр. 309 (Писмо Недељка Караичића ПК од 27. V 1943).**

[24] **С. Николић, *н. д.,* стр. 272, 274, 279 и 287 (у овом делу нигде нема јасно прецизирана бројка, негде се наводи 27, у више случајева 30, а негде и 50. Вероватно је цифра од 30—40 најприкладнија).**

[50] ***Исто,* стр. 272, 273 и 274; АС МОК Врање бр. док. 8.**

[51] **36. *НОР т. 1/20 док.* бр. 62; С. Николић, н. д., стр. 288—295 и Н. Илић, н. д., стр. 56—59.**

" 36. НОР т. 1/20 док. **бр. 62 (Извештај штаба Лесковачког ПО од 19. XI 1942. године).**

" **Ж. Николић-Брка, *22 дпвизија,* Београд 1972, стр. 113—121; 8. Уиктапо-\пс-Тетро, *Ке^о1исгја која 1е(е,* тетоап, Вео§гад 1969, стр. 402.**

После одласка Јабланичко-пасјачког одреда 22. IX 1942. године на терен Радана и Пусте реке, Лесковачки одред наставља своју активност. Међу највеће акције овог одреда почетком октобра спада избацивање путничког воза из шина.[34] Главна активност Одреда је била усмерена на извршење директива ПК и Главног штаба о заштити летине.[35] У том циљу вршене су акције: спаљивање општинских архива, онемогућавање рада општинских управа ликвидацијом појединаца после опомене и издатог летка и онемогућавање окупатору да уз помоћ квислинга већ реквирирано жито однесе.[36] Да су у овој ситуацији најцелисходније биле акције у онемогућавању окупатора да однесе реквирирано жито говоре два елемента:

— прво: да је о извршењу овог задатка издао наредбу генерални опуномоћеник за привреду у Србији немачких управних власти, а, исто тако и српска влада квислинга Недића,

— друго: да је по одобрењу командујућег генерала и заповедника Србије и других, вршила реквизицију Фелдкоманда и крајскоманде уз учешће немачке полиције, немачких и бугарских трупа и Српске државне страже.[37]

У вези с овим Лесковачки одред је успешно протеривао немачку полицију и Недићеву стражу приликом ових акција за отимања жита у рејону Поречја.[38] То је и изазвало окупатора да крајем октобра и почетком новембра нареди припрему и извођење офанзиве на овај одред под називом „Рудолф".[39]

Релативно мали одред од 30—40 бораца изборио се за свој доминантан утицај сталним нападима од јула 1942. године, што је на крају присилило окупатора да ангажује велике снаге како би га уништио. Овим је Лесковачки ПО повратио свој углед из 1941. године и обезбедио прилив нових бораца и масовнију подршку народа.

Јабланичко-пасјачки одред је почео да разоружава четнике и сеоске страже окупатора октобра месеца.[40] Седмог октобра 1942. године разоружано је 14 четника у селу Доброј Води (селу команданта Јабланичко-пасјачког одреда Милоша Манојловића).[41] Такође је почело разоружавање у селу Магашу (8. X), Бучумету и Слишану (9.

[44] 36. *НОР т. 1/21 док.* бр. 39.

[85] *Исто,* 1/4 док. бр. 4 (Наређење Гл. шт. од 12. VII 1942. године).

[u] *Исто,* 1/4 док. бр. 123, 124, 125, 126, 127, 130 и 137, као и 1/20 док. бр. 39.

[37] *Исто,* 1/4 док. 81 (објава Фелдкоманде бр. 610 од 11. IX 1942). О питању реквизиције у Србији 24. VIII 1942. године одржан је у Београду састанак највиших немачких управних власти код генерала опуномоћеника за привреду Франца Нојхаузена, на коме се најозбиљније поставило питање реквизиције. Ево неких закључака: „... овдашњу привреду користити до максимума у интересу Рајха... Ако неко треба да гладује то могу бити само Срби, а не Немачка... Најпре домовина (Немачка), затим Вермахт, затим потребна индустрија, а тек оно што преостане остаје Србима" (36. НОР т. *XII/2 док.* бр. 134).

[88] С. Николић, н. д., стр. 295 („Крајем септембра један вод недићеваца са неколико Немаца пошао је да насилно отме жито у Горини и Буковој Глави..

[38] 36. *НОР, т. 1/20 док.* бр. 62 (Извештај полит. комесара Кукавичког одреда од 19. XI 1942. године).

[40] 36. НОР, т. *1/4 док.* бр. 90 (Извештај обавештајног официра I бугарског корпуса), и 1/4 док. бр. 127 и 128; Н. Илић, н. *д.,* стр. 75—77.

[41] Пуђа је захтевао да се под непосредном командом Милоша Манојловића разоружају четници у Доброј Води и ухвати војвода Радоњић, али је војвода успео да побегне.

X). Разоружане су и сеоске страже и упаљене општине у овим селима. У Драгом Долу је исте ноћи (9. X) разоружана сеоска милиција Недића и четници околних села, њих око 59. Јабланичко-пасјачки одред је у овом походу наишао и на отпор квислинга. Тако је 14. X водио борбу са четницима код села Дренца, а 17. октобра с недићевцима између села Гајтана и Дренца.

После ових успешних акција на Радану, Јабланичко-пасјачки одред се спушта у Пусту реку где пали архиве у општинама: Бошњацима, Турековцу, Лапотинцу и другим.

Оваква активност Јабланичко-пасјачког одреда повратила је борбеност Одреда и створила услове за веће акције. На основи тога Душан Пуђа тежи да јачим снагама нападне четнике у Косаници а затим у горњој Јабланици. За остварење тога плана он захтева да Јастребачки одред дође у рејон Радана и да заједничким акцијама очисте не само Радан и Пусту реку од четника и недићеваца него и четничке базе у горњој Јабланици и Косаници. Јастребачки ПО под командом штаба Одреда стигао је преко Пасјаче на Радан око 25. X 1942. године. Тада је формиран оперативни штаб под командом Милоша Манојловића, у који су ушли Димитрије Писковић-Трнавац, Бошко Крстић, Благоје Пауновић, а начелник штаба био је Ратко Павловић-Ћићко.[42]

Заједничке акције Јастребачког и Јабланичко-пасјачког одреда унеле су збуњеност код окупатора и његових слугу, а особито после напада на Статовац, где је убијено више недићеваца и четника с њиховим официрима.[43]

Јаке снаге непријатељских посада око Радана и Пусте реке нису дозволиле да партизански одреди постигну веће успехе у стварању слободне територије.Сем тога споро је ишло с омасовљењем Одреда. Од обнове (августа) до новембра 1942. године у Јабланичко-пасјачки одред је дошло око 20 бораца, и то већина скојеваца и омладинаца,[44] што је била последица распуштања Јабланичког ПО и касније нездравог стања око обнове.

Активност Јабланичко-пасјачког одреда у заједници с Јастребачким повратила је веру народа у НОБ те је поново почео да пружа подршку, што ће се јасно видети у периоду непријатељске офанзиве новембра 1942. године. Оно што је најважније, обнова Јабланичко-пасјачког одреда и његова офанзивност поново је повезала партизанске територије Кукавичког и Јастребачког одреда, чиме је омогућено боље садејство између одреда, што се већ показало корисним.

Јастребачки одред, који је успешно избегао Аћимовићеву офанзиву у току августа и септембра 1942. године, није оклевао него је

« 36. НОР *т. 1/4 док.* бр. 56 (Писмо ПК од 26. XI 1942). Спорно је питање петог члана оперативног штаба. У Зборнику је наведено име Максима, па је објашњено да је то Радован Ковачевић пол. ком. Кукавичког одреда који није тада био на Радану. Даље у објашњењу напомена 7, каже се да је Новица — Милија Радовановић, што није тачно јер је тада с Јастребачким одредом као заменик пол. ком. био Благоје Пауновић — Новица).

« 36. НОР, *т. 1/20, док.* бр. 39 и 36. НОР, т. *1/20* бр. 59 (извештај штаба Јастребачког), 1/4 док. бр. 62 (извештај члана ОК Ниша — Радоша Јовановића).

" Н. Илић, *н.* д., стр. 87.

одмах отпочео противакције, чиме је убрзавао крах непријатељског плана за ликвидацију Јастребачког одреда.

Иако је издржао више непријатељских офанзива, Јастребачки ПО, није претрпео веће губитке. Одред је почетком септембра имао око 90 бораца и две чете.[45] С том снагом, подељен по водовима, вршио је акције — паљење општинских архива, спречавање реквизиције, ликвидирање шпијуна, који су се активирали у периоду офанзиве. Осим тога изведене су успешне акције на прузи Ниш—Лесковац и Ниш—Сталаћ.[46] Због овакве активности Јастребачког одреда окупатор је, а нарочито Бугари, заједно с недићевцима, оријентисао акције против овог одреда. Та активност је имала карактер постављања заседа и сталних испада на М. Јастребац, чиме се хтело да се Јастребачки ПО присили на дефанзиву. На позив хптаба Јабланичко-пасјачког одреда и члана ОК Лесковца, као и ради избегавања борбе с бугарским снагама које су нападале на М. Јастребац, штаб Јастребачког одреда с Малојастребачком четом прелази на Пасјачу. По спајању с Јабланичким одредом у коме је био члан ОК Лесковца Пуђа, штаб за дејства на Радану и Косаници позива и Великојастребачку чету.[47] Овако концентрисане јаке снаге, до 200 бораца, прешле су на ликвидацију четника око Радана и Косанице, о чему смо већ говорили.

Сама чињеница да су ПО у овом делу, после пребројене кризе, обнове одреда, почели међусобно садејство, говори о стеченом искуству које ће добро доћи за даљи развој НОБ-а. Ово је утолико значајније што се то догађа у периоду када не постоје везе са ПК и ГШ.

За Јастребачки одред значајно је истаћи и то да је он био и остао један од одреда који је својим дејством као одред, и у заједници с осталим, учвршћивао борбеност и других одреда. Пре и после Аћимовићеве офанзиве он је стално садејствовао с Расинским одредом. У овом периоду Расински одред је имао око 113 бораца,[48] што је представљало озбиљну снагу — гарантију даљег развоја борбе на северној страни Јастрепца, у Расини и Жупи.

Повољна околност за Расински одред је у томе што је он увек имао непосредну помоћ ОК Крушевца и омасовљавао се углавном борцима из самог Крушевца — радницима и омладином. Друго, овај одред је преко ОК имао и сталну везу са ПК, што значи и с Главним штабом.[49] Најважније је, пак, истаћи његов ослонац на Јастребачки ПО који му је врло често у тежим ситуацијама пружао подршку. Расински одред и његова територија били су најближи Озренском одреду, па би било нормално да се овај — Озренски ослања на Расински па и Јастребчаки, али како се чини ту повољну могућност није користио.

Озренски одред се ни у октобру после Аћимовићеве офанзиве није окупио и отпочео акције као одред. Он је имао 19 бораца, у три

[45] 36. *НОР т. 1/20 док.* бр. 59 (Извештај штаба Јастребачког ПО — када се од броја 106 пре офанзиве одузму погинули, дезертери остаје наведена бројка).

[4]« 36. *НОР т. 1/20 док.* бр. 59 и 39.

[47] 36. *НОР т. 1/20 док.* бр. 59 и 1/4 док. бр. 62 (извештај члана ОК Ниша).

[48] В. Глишић, н. *д.*, стр. 214.

« 36. НОР *т.* 1/4 *док.* бр. 27 и 33.

групе.[50] На окупљање ових група није утицало ни заједничко деловање Буковачке и Алексиначке групе са делом Јастребачког одреда у току августа 1942. године.[51] Овакве групе вршиле су мање акције, али без већег утицаја на обнову НОБ-а, што ће умногоме погодовати јачању четника ДМ. Нишка група од 9 бораца Озренског одреда с Конрадом Жилником-Слободаном прикључила се групи Нишавског и делу Бољевачког одреда.[52]

Нишавски одред не само што је остао на једној групи од 5 бораца, која се налазила с Бољевачким одредом и Озренском групом и групом од 6 бораца и руководилаца, која је пошла на терен ради акција и политичког рада,[53] него је због психичких поремећаја Милисава Игњатовића-Јанка настрадало око 16 бораца.[54] Оптерећен сумњом у свакога, Игњатовић је ликвидирао многе недужне борце и тиме нанео тежак удар Нишавском одреду и самом НОБ-у. Преостали борци Нишавског одреда су акцијама на територији Ниша одржавали континуитет борбе, али се тиме није могао обновити одред и јачати НОБ. Ово је било утолико теже што није постојао ни ОК Ниша који би својим деловањем повезао групе и створио услове за обнову Одреда. На то ће се чекати до средине 1943. године.

Пре него што пређемо на дејства Бабичког одреда преко демаркационе линије желимо да нешто кажемо и о одредима у Недићевој Србији, ван југоисточне Србије. У Шумадији је у овом периоду, септембар—октобар, постојао I шумадијски одред са 36, односно крајем септембра са 56 бораца.[55] Шумадијски одред био је под сталном контролом Радивоја Јовановића-Брадоње и уз његово непосредно руковођење вршио сталне акције.

Пожаревачки ПО, чија је документација најобимнија, у току септембра спао је на 16 бораца, а октобра нарастао на 36.[5]® Иако је био у 1942. години један од најактивнијих, услед јаких удара окупатора и четника, доживљавао је и теже поразе, хпто се види из бројног стања Одреда.

Оваква ситуација у осталим деловима Србије омогућавала је непријатељу да концентрише много јаче снаге у рејону југоисточне Србије и да тако често изводи офанзиве против одреда у овом рејону. Није био узалудан вапај ПП Ниша у периоду друге фазе кризе НОБ-а у Нишком округу, када је захтевао акције других одреда у Србији. О томе и Јовановић Брадоња и Минић 13. јуна пишу ПК Србије."[57]

„а) Судбина одреда у Источној Србији (поистовећује источну с југоисточном Србијом — Ж. Н.) зависи од тога, да ли ћемо успети да развијемо масовну борбу у другим деловима Србије. Ако би их ружно време затекло овако окружене непријатељским снагама, морали би подлећи непријатељу".

[50] *Исто,* 1/20, док. бр. 59; исто 1/4 док. бр. 42; Д. Дејановић, *Два одреда,* Ниш 1965, стр. 171.
[51] *36. НОР т. 1/20 док.* бр. 59 (извештај Јастребачког ПО).
[52] *Исто* 1/4 док. бр. 62, 48 и 49.
[55] *Исто* 1/4 док. бр. 42; Д. Дејановић, *Два одреда,* Нтп 1965, стр. 169.
[м] Иван-Џина Глигоријевић, *Партизански. одреди Источне Србије* Београд 1969, стр. 247 и 256.
[55] 36. НОР т. *1/20 док.* бр. 51 и 54.
[58] *Исто* бр. 52 и 58 (извештај Пожаревачког ПО).
[57] *Исто,* док. бр. 36.

Оваква је била ситуација одреда у југоисточној Србији, у Недићевој Србији, а како је то било на терену југоисточне Србије окупиране од Борисовљеве бугарске војске видећемо из дејства Бабичко1 ПО. На територији Врања и Пирота организован је бугарски окупаторски државни апарат који је заједно с војском упрегнут у очувању свога режима и чак служи као жандарм на Балкану. Бабички ПО у таквим условима делује од априла па до септембра 1942. године, када је успоставио сигурну везу са ПП и ОК Лесковца.

ФОРМИРАЊЕ ВРАЊСКОГ ОДРЕДА „СИМА ПОГАЧАРЕВИЋ" И БАБИЧКОГОДРЕДА

О дејствима Бабичког одреда већ смо говорили. Када су ПП Ниша и ПК добили први извештај о јачини Бабичког одреда, иако су се пријатно изненадили снагом Одреда и развојем НОБ-а преко демаркационе линије, нису могли ништа конкретно да предузму због ситуације код Јастребачког и осталих одреда захваћених Аћимовићевом офанзивом.[58] То је значило да је овај одред и даље без везе с руководећим форумима НОБ-а. Када је прешао у Лесковац почетком септембра 1942. године, Драги Стаменковић је као члан ПП довео овај одред под непосредно руковођење ОК Лесковца.

Јачина одреда — око 90 бораца — утицала је да Стаменковић донесе одлуку о формирању два одреда из Бабичког ПО, и то:[59]

Бабички за дејство на Бабичкој гори, где треба обнављати НОБ и спречавати реквизицију жита, што је и био главни задатак одреда у том периоду. Врањски одред „Сима Погачаревић" који би својим продором на Скопску Црну гору успоставио везу са Скопским ПО и тиме обезбедио садејство с македонским ПО. Осим ова два одреда, као што смо навели, требало је упутити једну мању групу у Лесковачки одред на Кукавицу ради његовог ојачања.

У вези с овом одлуком, која је била у духу директива ПК и Главног штаба и захтева ЦК КПЈ и Врховног штаба ради обезбеђења везе и сарадње с НОП-ом и у Македонији, извршена је средином септембра реорганизација Бабичког одреда.[60] Оваквој вези и сарадњи ЦК КПЈ тежи још од 1941. године, а марта 1942. године ПК Македоније је поставља као један од важних задатака.[61]

[м] *Исто,* **1/4 док. бр. 22 (Писмо ПК од 18. VIII 1942. године).**

[51] **АС М'ОК Врање, бр. 14024 (Изјава Васе Смајевића — стенографске белешке из 1953 год. — у којој поред осталог стоји: „... међутим дошла је директива из ОК Лесковца, да ми треба да снаге пошаљемо на Бабичку Гору да би оне у то време спречавале жетву односно вршидбу, да окупатор за време вршидбе не дигне народу жито. Друго, да један део снага пошаљемо на Кукавицу, да се тамо ојача Лесковачки ПО, а један део снага дужни смо били дати на захтев Македонаца да успоставе везу са неким македонским партизанима више Скопља у Скопској Црној Гори, тако да на терену Црне Траве није остало ништа. Против такве одлуке ја сам се најоштрије побунио и супротставио и то сам своје мишљење рекао, јер то је дошло једновремено кад је дошао и друт Боби и он ми је саветовао да ипак то извршим".)**

[,0] **О тим захтевима изнето је у поглављу „Успостављање везе са ПК Македоније".**

[11] **36. НОР т. *VII/! док.* бр. 19, стр. 68.**

Из извештаја Бобија Радосављевића и других материјала ситуација у ПК Македоније и читавој Партији била је врло тешка.

У таквим условима разједињености Партије, у Македонији, пол утицајем ЦК БРП(к) и Методија Шаторова-Шарла, најборбенији елементи КПЈ успели су да формирају више одреда: „Дамјан Грујев", „Питу Гули", „Димитар Влахов", „Перо Ташев", Скопски и још друге.[6]- Сви ови одреди имали су око 100 бораца, што је била велика снага у условима разједињености и када нема јединствене подршке Партије. Њихова активност обухватала је паљење општинских архива и ликвидацију окупаторских кметова и полицајаца.[63] Дејство ових одреда је било од великог морално-политичког значаја за подизање народа у НОБ, а с друге стране то је гонило бугарске окупаторе да схвате да се македонски народ не мири с окупацијом и да не прихвата „слободарску улогу Бугарске".

Осим тога у одредима Србије борило се много Македонаца. Приликом формирања Врањског одреда „Сима Погачаревић", у њему су се нашла и три Македонца — Христијан Тодоровић-Карпош, Димче Вељковски-Битољчанац и „Зека". Ово је потврђивало чињеницу да се македонски народ заједно с осталим укључио у НОБ за своје ослобођење.

Врањском одреду „Сима Погачаревић" је у оваквим условима припала посебна част и задатак да својим продором преко територије где није био развијен НОП, успостави везу са Скопским македонским одредом и да тиме на делу обезбеди сарадњу српског и македонског народа, стварајући братство и јединство народа Југославије. Овакав задатак примило је 36 бораца од којих 18 чланова и кандидата КПЈ и 6 чланова СКОЈ-а,[64] па је то била и гарантија да ће он бити извршен.

Врањски одред „Сима Погачаревић" — са штабом у саставу: Живојин Николић-Брка, командант, Душан Девеџић-Жика, политички комесар, Слободан Цекић-Радован, заменик политичког комесара, Владимир Тасић-Бошњак, заменик команданта, и Александар Стојановић-Ратко, члан штаба и партијског руководства — пошао је 20. IX 1942. године из Варденика код Сурдулице на извршење постављеног задатка.

При продору према Скопској Црној гори Врањски одред „Сима Погачаревић" имао је подршку народа врањског краја и партијске организације у Врању. Али у рејону Бујановца дошло је до поремећаја у вези код партијске организације Бујановца, и то баш када је она била најпотребнија. Одред на Карадаку, који је насељен албанским живљем, није имао подршку, па је постојала опасност да буде откривен и уништен. Та бојазан је била оправдана. Код села Врбана, где се одред затекао 7. X 1942. године, био је присиљен да остане у шуми-ситногорици, а да увече, због хране и политичког деловања, уђе у село Врбан. Иако је одржана успешна конференција с народом

*[2] ***Извори*** **т. 1/1 док. бр. 45, стр. 288.**

[45] ***Исто.***

[м] ***1941—1942 и згебобепјГтпа ибезтка N03,*** **Ж. Николић-Брка,** ***Угапјвк*****ј РО »5*хте РодасатегИа*« 1** ***Вогка ко<1 Угђапа*** **књ. 14, стр. 173—179.**

албанске националности, и иако су обећали да бугарском окупатору неће пријавити присуство партизана, Весел Весели, старешина села, Јунуз Јунузи и остали, открили су исте вечери околијском начелнику полиције у Бујановцу Врањски одред и место његовог боравка.[65]

Рано ујутру 8. X 1942. године бугарска војска и полиција, до 1.000 војника, под командом пуковника Ивана Попова, команданта 52 пука, напала је Врањски ПО у рејону села Врбана.

Иако изненађен, Врањски одред је прихватио неравноправну борбу. У тој борби је погинуло 10 партизана, међу којима и Владо Тасић-Бошњак и Ћипра Станковић, Мирко Стојановић, Новица Дојчиновић, Драгабрат Кушић, Бора Филиповић, све чланови КПЈ. Неки од бораца су као рањеници заробљени и стрељани у врбанском гробљу.

Без обзира на то што је Одред имао велике губитке, а један део бораца се одвојио и вратио у црнотравски крај, штаб Одреда је по одлуци продужио према Скопској Црној гори на извршење задатка. Из рејона села Курбалије, засеока Островице, повезао се с партијском организацијом у Прешеву.[66] Преко Алије Краснићи-Абдуле Одред је успоставио везу с Обласним комитетом на Косову — Павлом Јовићевићем, и тиме обезбедио садејство с Косовским одредом „Зејнел Ајдини".[67] Ово повезивање с партијском организацијом у Прешеву и на Косову било је од огромне важности за НОПЈ, што ће се касније и показати. Не само што је Врањски одред својим продором, и ако уз велике жртве, продро на Карадак него је и учврстио везе с партијском организцаијом у Куманову и успоставио нове везе с Партијом на Косову, што је било од огромне важности за НОБ у овом рејону.

Бугарски окупатор је са своје стране хтео да борбу код Врбана прикаже као уништење партизана, а самим тим је обелодањивао да партизана има и да су чак у рејону Куманова и Скопја. Штаб је иако је Одред имао велике губитке, оценио значај борбе код Врбана за популарисање НОБ-а, па је донео одлуку да нападом на један од рудника код Прешева, односно Куманова (Трнаву или Лојане) продуби улогу НОБ-а и разоткрије лажи бугарског окупатора о уништењу партизана.

Ову своју одлуку, штаб Врањског одреда саопштио је штабу одреда „Зејнел Ајдини" — политичком комесару Фадиљ Хоџи у селу Островица 17. X 1942. године.[68] Након усаглашавања ставова о нападу формиран је заједнички оперативни штаб за оба одреда, у саставу: командант Живојин Николић-Брка, политички комесар Фадиљ Хоџа, заменик политичког комесара Слободан Цекић-Радован, а заменик команданта Џеладин Мифтари, командант Косовског одреда.

После неколико дана боравка на Карадаку, где су одржане заједничке политичке конференције с албанским живљем, 20. X 1942.

[65] *1J з^едобепјгта* **2. ШкоПс-Вгка,** ***п. б., књ.*** **14, стр. 181—183; Ђ. Златковић, хроника Лужнице,** ***Зла времена,*** **Бабушница 1969, стр. 202—205;** ***Врањски гласник*** **бр. 3, 1963, стр. 28—30 и АС М'ОК Врање бр. 8 и 21.**

вв Исто.

" V згепобепЦта, **2. №ко1Јс-Вгка,** *Хаје&пгбкг пара<1 па гиАпгк »^ојапе« Угапјзкод РО* **5гте** *Родабагеггса г Козо^зкод оАгеЛа »2ејпе1 АјсИт*,* **књ. 10, стр. 616—622.**

Исто.

године нападнут је рудник Лојане. Обезбеђење је протерано, рудник демолиран, а с радницима одржана политичка конференција на три језика: српском, македонском и албанском.

Успешним нападом на рудник Лојане постигнут је циљ који је поставио штаб Врањског одреда. Не само што је окупатору задат ударац по привредним објектима него су његове лажи да су „партизани уништени" демантоване на најконкретнији начин. Колико су напад на рудник Лојане и борба код Врбана имали одјека у народу говори и гласило партијске организације из Куманова „ОКТОМВРИС". Непосредно по нападу на рудник, партијска организација у Куманову издала је свој „ОКТОМВРИС" бр. 4 и 5, 25. X 1942, у коме овако пише о нападу на рудник Лојане:[69] „ ... Уједињени српски, македонски и арнаутски партизани напали су пре неколико дана немачко--фашистички рудник код села Лојане, испод Карадака. .. исплатили су радницима за један месец рада... Овај успешан напад уједињених српских, македонских и арнаутских партизана најбољи је доказ да је НАРОДНО ЈЕДИНСТВО СТВОРЕНО И ДА ИЗ ДАНА У ДАН ЈАЧА ..."

О значају овог напада и дејства одреда на Карадаку говори[70] и „Саопштење привременог главног штаба за Косово и Метохију" од 1. XI 1942. године у коме се поред осталог наводи: „ ... Том приликом попаљени су сви руднички планови и одржан збор свих радника... Заплењено 10.000 кгр. бршана, 1.000 кгр. шећера, што је одмах подељено радницима... заплењено експлозива понетог на три коња и др "

Бугарски окупатор, озлојеђен због напада на рудник Лојане и појаве партизана у овом рејону, принуђен је на ангажовање врло јаких снага из Куманова и Скопја за уништење партизана. Врањски и Косовски одред нису дозволили окупатору да дође у додир с одредима него су 22/23. X 1942. године прешли демаркцаиону линију на Косову.[71]

После задржавања од неколико дана на Косову, у рејону Урошевца, где је политички деловао, и после састанка с Обласним комитетом Косова и Метохије, Врањски одред се враћа у црнотравски крај.

На Скопској Црној гори, у рејону села Булачана и Бањана налазио се Скопски ПО.[72] На жалост, због слабих веза Куманова са Скопјем и ситуације око Врањског одреда, није дошло до повезивања с овим одредом како је било и одређено. Али дејства Врањског и Косовског одреда на Карадагу — Скопској Црној гори имала су утицаја на деловање Скопског одреда. Он ће се касније повезати с косовским одредом „Зејнел Ајдини" и формирати у децембру 1942. године заједнички одред назван „Скопско-косовски" а по некима и „Карадачки".[73] Због јаке зиме и сталних напада бугарских окупаторских

•• **36. *НОР т. УП/1 док.* бр. 42.**

[70] ***Исто,* 1/19 док. бр. 29.**

[71] ***V згедобепјгтпа* 2. ШкоНб, *п. (., књ.* 10, стр. 612—622; Архив историјског националног института Скопје, Фонд 10, док. бр. 10—30. (Изјава Асена Богданова); АС М'ОК Врање бр. 5.**

[71] **А. Спасовски, *Скопски НОП одред 1941—1945,* Београд 1971, стр. 35—61.**

[78] **А. Спасовски, *н. д.,* стр. 111—128.**

власти Одред ће децембра 1941. и јануара 1943. године имати веће губитке. Покушаји 1943. године да се поново формира Скопски ПО на Скопској Црној гори неће успети, па ће његови борци отићи у састав Шарског косовског одреда.[74]

Док је Врањски одред „Сима Погачаревић", на даљини од преко 180 км од своје базе имао успехе и повезао се са ПО Косова и партијском организацијом у Куманову, дотле је нови Бабички одред својим успешним акцијама у рејону Власотинца и Бабичке горе развијао НОБ.[75] Сама та чињеница говори да је састав Бабичког и Врањског одреда био дорастао да развија НОБ на новим територијама, окупираним од бугарске фашистичке армије. Успеси Аћимовићеве офанзиве у рејону Ниша имали су одраза на деловање четника ДМ у Власотинцу и на Бабичкој гори. Они су, користећи одсуство и малобројност одреда, прешли у активна дејства и у раслојавање партизанских снага, о чему смо говорили код Нишавског ПО. Тако су четници под руководством поручника Жике Митића из рејона Власотинца успели да придобију једну малу групу бораца из Бабичког одреда.[7]® Одмах после дезертерства, ова група је са четницима упала у центар везе партизана, у Валмиште (код Млачишта), и заробила главног сарадника Синадина Миленовића, његову кћер Добрицу, курира за везу са ПП и ОК Лесковца Драгољуба Петковића, Стојана Величковића-Часлава и још једног партизана. У повлачењу према Власотинцу, четници су из страха да их не сустигну партизани (Бабички одред је трагао за њима) из села Банковићи пустили Синадина и његову кћер, док је Столе у селу Стрешковац успео да побегне, а Часлав је у покушају бекства погинуо.[77] Друга група ових дезертера предала се окупатору (њих 6), а окупатор их је, да би деморалисао и остале, на Војном суду ослободио казне.[78]

Све ово није смањило борбеност Бабичког одреда. Он ће наставити активност и у новембру и децембру, када ПО југоисточне Србије постају фактор о коме окупатор мора да води рачуна, што се огледа у мерама које предузима да би одреде уништио у току зиме. У септембру и октобру 1942. године ПО југоисточне Србије превазишли су дефанзивност на коју их је окупатор присилио у току кризе НОП-а и оживели борбене активности и преузели иницијативу коју неће испустити, него ће је напротив претворити у прекретницу НОБ-а у југоисточној Србији. Зато ће непријатељ новембра 1942. године покушати још једном да их уништи и тиме онемогући развој НОП-а у Србији.

НЕПРИЈАТЕЉСКА ОФАНЗИВА „РУДОЛФ" У РЕЈОНУ ЛЕСКОВЦА И ПРОКУПЉА НОВЕМВРА 1942. ГОДИНЕ

Врло жива активност ПО током октобра у рејону Лесковца, Пусте реке, Пасјаче и Топлице принудила је окупатора да продужи нападе ради потпуне ликвидације партизанских одреда на планини Кукави-

[74] **Иего.**
[75] **36. НОР г. *1/20 док.* бр. 37 и 39.**
[76] ***Извори* т. 1/1 док. бр. 51.**
[77] ***Исто,* док. бр. 58.**
[78] **36. НОР т. *VII/! док.* бр. 173 (пресуда непријатељског војног суда).**

ци, Радану и Јастрепцу. С друге стране то показује да окупатор није постигао свој циљ — ликвидацију НОБ-а у овом рејону, сем што је неке ПО разбио у многобројним војним офанзивама од фебруара до септембра 1942. године. На ово указују и дејства Бабичког одреда у рејону Власотинца; Лесковачког у Поречју и рејону Грделице; Јабланичко-пасјачког у Пустој реци, на Радану и Пасјачи; Јастребачког у рејону Топлице, Добрича и на Морави (Алексинац-Ђунис) као и Расинског у рејону Расине и Жупе. Акцијама ПО угрожени су витални интереси окупатора — одржање окупаторске власти преко које обезбеђује пљачку житарица и других намирница — за које је ангажовао и саме фелдкоманде, као и безбедности саобраћаја на важној комуникацији Сталаћ—Ниш—Лесковац—Врање. С друге стране, дејства партизанских одреда у југоисточној Србији утицала су да је министар унутрашњих послова Недићеве владе био присиљен да у свом извештају командујућем генералу и заповеднику Србије призна значај дејстава одреда и резултата који се очекују ако они не буду ликвидирани:[79]

„ ... С обзиром на то чињенично стање а и констатација која је напред поменута тј. да је акција коју спроводе партизани... ИНДЕНТИЧНА СА ПОЧЕТНОМ ФАЗОМ ПРОШЛОГОДИШЊЕ АКЦИЈЕ (подвукао Ж. Н.), као закључак би се могао донети, да ће та акција, ако се не може очекивати да се развија у смислу како је прошле године било тј. да уз фазе акција појединих мањих група ПРЕЂЕ НА ВЕЋЕ ПОКРЕТЕ ПОБУЊЕНИКА ДА СЕ ИЗ ТЕРОРА КОЈИ СЕ САДА СПРОВОДИ ПО СЕЛИМА И ОПШТИНАМА (читај ликвидације окупаторске власти — Ж. Н.) ПРЕЂЕ НА ТЕРОР ПО СРЕСКИМ МЕСТИМА (читај ослобођење среских места — Ж. Н.) — ВАРОШИЦАМА (подвукао Ж. Н.) — ипак са обзиром на тенденције које су на сцени у Црној Гори, Херцеговини и Босни СМАТРАМ ДА ЈЕ НЕОПХОДНО ПОТРЕБНО ДА СЕ АКЦИЈА (читај дејства партизана — Ж. Н.). КОЈА ЈЕ ИСПОЉЕНА У СРБИЈИ ТРЕБА ЈОШ ОДМАХ, ДОК ЈЕ У ПОЧЕТНОЈ, УГУШИ (подвукао Ж. Н.)..."

Очигледан је страх окупатора и Недићеве владе да се дејства партизана у југоисточној Србији не претворе у устанак, чиме би била угрожена позадина окупатора на стратегијски важној територији Србије.

Заповедник Србије генерал Бадер, пре него што је поставио задатак да се одреди: Лесковачки, Јабланичко-пасјачки, Јастребачки и Расински нападну, односно организује операција за њихову ликвидацију, издаје наређење о одмазди слично наређењу генерала Бема из септембра 1941. године. Овим се наређује стрељање заробљених партизана и свих оних који се затекну у зони дејства као помагачи ПО, па и свих оних на које се посумња.[80] У припреми офанзиве „Рудолф" организовала је Фелдкоманда бр. 809 под руководством пуковника Фројхера фон Ботмера (барон Егаћегг **УОП** Ваlћтег) конференција

[7'] **Архив Војно историјског института Фонд Недића кут. 20 А. фасцикла 2—1 док. бр. 20 (даље: А—VII Нд. кут.).**

36. *НОР т. 1/4 док.* бр. 84 (Бадер издаје 10. X 1942. године и наређење за одмазду којим је тежио да присили српски народ на пасивизацију); Архив Народног музеја у Лесковцу, Фонд НОБ, инвентар бр. 1200.

у новембру 1942. у Крајскоманди у Лесковцу.[81] Да је окупатор придавао велики значај овој офанзиви говори и податак о саставу учесника састанка. Осим пуковника Ботмера, састанку присуствују потпуковник Кауфман, командант 5. полицијског батаљона „Орјенбург", крајскомандант из Лесковца капетан Купер Шлајфер и капетан Верхман, помоћник фелдкоманданта из Ниша. Они ће касније обезбеђивати везу између немачких, бугарских и недићевских одреда у офанзиви на Лесковачки ПО. Састанку у Крајскоманди у Лесковцу присуствовали су и нови министар унутрашњих послова Атанасије Динић-Таса, министар просвете Велибор Јонић, Недићев генерал Боривоје Јонић, командант СДС, и Драги Јовановић, шеф Српске државне безбедности. На овом састанку од непосредних учесника у офанзиви били су с бугарске стране официри I окупационог корпуса, командант 39. пешадијског пук из Лесковца и други официри, а са стране недићеваца и четника командант Обласне команде СДС Ниш пуковник Филип Димитријевић и командант Окружне команде СДС из Лесковца пуковник Радојица Меденица, с командантима одреда СДС, и неке четничке војводе. Сем њих, састанку су присуствовали и окружни начелник из Лесковца са среским начелницима.

На састанку су прецизирани задаци, одређене снаге за офанзиву и анализирана искуства у дотадашњим офанзивама Одређена је и тактика која ће у овој одлучујућој офанзиви допринети ликвидацији партизанских одреда.

Према расположивим подацима, у овој офанзиви учествовало је око 20 одреда СДС, неки чак из Београда, Јагодине (сада Светозарево), Зајечара и др. места, читав састав одреда Обласне команде из Ниша и Окружне команде из Лесковца. У офанзиви су узеле учешћа и све станице СДС и гранични одреди СДС из рејона Кукавице, Оруглице, Јабланице и Косанице. Од немачких јединица ту је била 8. чета 5. полицијског батаљона (1—8) и од бугарских снаге 39. пешадијског пука I окупационог корпуса. Према извештају политичког комесара Кукавичког одреда у офанзиви су дејствовале и јединице граничног батаљона из Владичиног Хана и 52. пешадијског пука из Врања, па чак и из Скопја и Куманова. На основи непотврђених података у офанзиви на Кукавици учествовало је од 5.000 до 7.000 војника окупатора и његових слугу, што није сигурно с обзиром на величину поседнуте и претресане територије.[82]

Према дејствима непријатеља у овој офанзиви види се да је он планирао да прво окружи Лесковачки ПО, поседањем свих насеља испод планине Кукавице и затварањем свих прилаза шуми, и да каснијим нападима и претресом саме планине уништи Лесковачки партизански одред.

Да би присилио Лесковачки ПО да се задржи на планини и тиме омогућио опкољавање, окупатор је помоћу Недићевих снага које су

[61] Н. Илић, *н. д.*, стр. 102, 103—104 (Ботмара је као ратног злочинца војни суд III армије 9. X 1947. године осудио на смрт после чега је стрељан). 36. НОР т. *1/4 док.* бр. 76 напомена 2).

***[88] 36. НОР, т. 1/20 док.* бр. 62; А. Народног музеја Лесковац НОБ инв. бр. 1200, 1201, 1202, 1203, 1218; С. Николић, *н. д.*, стр. 333 (према овој књизи у офанзиви на Лесковачки ПО узело је учешћа 5—7.000 војника, што се и може прихватити као тачно.**

биле превожене аутобусима организовао од 24. X 1942. до 30. X 1942. сталне упаде по селима Поречја и Грделице. Недићевци су у току ноћи држали заседе на прилазима села с планине Кукавице[83] и тиме ускраћивали ПО да набавља храну из села.

Првог новембра 1942. године поседање полазних положаја извршено је на тај начин што су немачке снаге ојачане недићевцима, претходно формиране у I и II борбену групу.[84] Прва и друга борбена група посела је положаје од демаркационе линије рејон Г. Села током реке Ветернице све до села Стројковца. Бугарске јединице поселе су положаје од села Стројковца источним падинама планине Кукавице до демаркационе линије у рејону села Падежа. Ове бугарске снаге поселе су села од линије пута Грделица—Лесковац до самих падина планине Кукавице. Бугарске окупационе снаге из рејона Врање—Владичин Хан поселе су демаркациону линију од Големог села до Грделице, чиме су омогућиле тотално окружење Лесковачког ПО.

Као што се види 1. XI 1942. године били су поседнути одређени положаји и тиме окружен Лесковачки ПО, који се тада налазио у рејону Новковог Рида у јачини око 60 бораца. Примивши податке и од ОК Лесковца, да је предузета офанзива на његове снаге,[85] штаб Одреда доноси одлуку да сачека развој ситуације пошто није имао довољно података о непријатељским дејствима, снази, правцима и начину напада. На нападе непријатеља није дуго чекао. Сутрадан 2. XI 1942. одред се нашао у критичној ситуацији у рејону Високи одар. Избегавајући сукоб с непријатељем Одред се дели без плана на два дела.[86] Један део се у току ноћи 2/3 XI 1942. године под командом команданта одреда Светозара Крстића-Замфира пробија преко демаркационе линије у рејон Јастрепца, а касније 5. XI 1942. прелази у црнотравски крај. Други део, под командом политичког комесара Радована Ковачевића-Максима остаје на Кукавици и сретним стицајем околности неоткривен у рејону демаркационе линије. Касније, уз огромне физичке и психичке напоре, уз велике ризике и само захва-: љујући подршци народа и хладнокрвности свих и познавању терена, остаје неоткривен до повлачења бугарских и немачких снага 5. XI 1942. године.[87] У периоду до 15. XI 1942. године, када се по наређењу повлаче и недићевске снаге ради учешћа у нападу на Јабланичко--Пасјачки одред, Лесковачки ПО је лакше избегавао судар с овим снагама.

Ево како политички комесар одреда само 4 дана по завршетку офанзиве пише о њој.

„5. Ми смо врло вешто маневрисали. Највише нам је помогла хладнокрвност у критичним моментима. Маневрисали смо највише по стрмим странама .. .",[88]

Одушевљен после избегнуте опасности, политички комесар у истом писму закључује да Одред никад не треба да напусти свој те-

[83] **А. Народног музеја Лесковац НОБ инв. бр. 1200—1203.**

[84] ***Исто.***

[85] **С. Николић, к. *д*„ стр. 333.**

[86] **36. НОР т. *I/20 док.* бр. 62 (извештај штаба Лесковачког ПО од 19. XI 1942. године); С. Николић, *н.д.*, стр. 335—346.**

[87] **А. Народног музеја Лесковац, НОБ инв. бр. 1218.**

[88] **36. НОР г. *I/20 док.* бр. 62.**

рен, јер сматра да је то штетно, при чему наводи прошлогодишње искуство. Политички комесар није имао у виду разлоге због којих је тако брзо дошло до повлачења бугарских и немачких јединица услед чега се део Одреда успешно извукао. То се догодило зато што је требало прећи у нападе на Јабланичко-Пасјачки одред, који је баш у току офанзиве вршио акције на ликвидацији окупаторске власти у Пустој реци и на Пасјачи.[89] Само два дана пре него је политички комесар писао извештај, Јабланичко-Пасјачки одред, напуштајући своју територију, избегао је опасност да на тој територији буде уништен од многобројних непријатељских јединица.

Успешно пребродивши непријатељски напад на Кукавицу, по повратку дела из рејона Црне Траве, Лесковачки одред се окупио и наставио акције спречавања реквизиције житарица на својој територији, које ће допринети даљем успону НОБ-а.

Пре него што је део Кукавичког одреда прешао преко демаркационе линије, Бабички одред са 37 бораца је из црнотравског краја ноћу 31. X на 1. XI 1942. године прешао демаркациону линију и у селу Кукавици код Власотинца ликвидирао четнике Јована и Петра Стоиљковића, због њихове сарадње с окупатором, а нарочито због присиљавања при прикупљању реквизиције за окупатора.[90] После тога Бабички одред је продужио преко реке Власине и прешао на Бабичку гору, и то баш када се распламсава непријатељска офанзива на Кукавици. Долазак Бабичког одреда уследио је на захтев ПП и ОК Лесковца, ради помоћи Кукавичком одреду на кога је отпочела офанзива. Бабички одред по доласку у рејон Бабичке горе ликвидира старешину села у Орашцу, где се на збору објашњава да је кажњен због присиљавања народа да даје реквизицију жита и кукуруза окупатору. Један део Одреда продире до села Манојловца и Братмиловца, на два километра од Лесковца где се за окупатора прикупљено жито дели народу. Други део Одреда врши акције паљењем општина у селу Јашуњи и Разгојни и спречава реквизиције.[91]

Брзе акције Бабичког одреда, и то до самог Лесковца, нагнале су окупатора да одвоји део снага из рејона Кукавице и упути на Бабичку гору. Са овим снагама Бабички одред се 10. XI 1942. године сукобљава код села Јарсенова, а сутрадан, 11. XI, и на самој Бабичкој гори.[92] Велико невреме и стални прогони непријатеља угрозили су опстанак одреда на Бабичкој гори. Избегавајући сукоб с непријатељем, а присиљен мећавом, Бабички одред се склања у махалу Запађе села Ступнице, на источним падинама Бабичке горе. У овој тешкој ситуацији по Бабички одред, дешава се нешто слично као одреду „Симе Погачаревића" код Врбана. Манојло Јовановић из Ступнице открио је место боравка Бабичког одреда тиме што је упутио Јордана свог слугу да обавести недићевце. Издаја, а, исто тако, и невреме,

[89] ***Исто,*** **1/21 док. бр. 39**

[90] ***Исто,*** **1/4, док. бр. 134; А—VII Нд. кут. 32 ф. 4-1 док. бр. 2; Историјски архив Београда, Фонд IV, досје 141, док. 132 и ГУ-141 док. бр. 116 (даље: ИАБ. ГУ-141/132.**

[91] **А—'VII Нд. кут 32. ф. 1-1 док. бр. 24; кут. 32 ф. 4-1 док. бр. 2; АС. М'ОК Лесковац бр. 34.**

[92] **А—VII Нд. кутија 32 ф. 4-1 док. бр. 2; АС. М'ОК Лесковац бр. 34.**

допринели су да непријатељ дође у непосредну близину Запађа и изненадно нападне Бабички одред.[93] Одред прихвата борбу у 11,00ч 12. XI 1942. године и све до мрака одолева непријатељским нападима, али уз велике губитке. У овој борби погинули су политички комесар Синиша Јањић-Пера и Ђорђе Николић-Драгиша, заробљени Стојан Петровић, учитељ, политички делегат десетине, и Мија Миленковић--Јова, омладински руководилац, сви чланови КПЈ који су касније на Бубњу код Ниша стрељани, а тешко су рањени Драгомир Николић--Аца, заменик политичког комесара Одреда, и Јелена Трајковић-Лала, политички делегат десетине, такође чланови КПЈ. Према овом, у Бабичком одреду избачен је из строја скоро сав политичко-партијски кадар.

После ових губитака и само три дана након борбе, Бабички одред 15. XI 1942. године врши акције у самом Власотинцу.[94] Тамо ликвидира сараднике окупатора Зарију Марјановића и Николу Живковића, а из болнице ослобађа рањену партизанку Спасић Секу, заробљену од четника Драже Михаиловића.

Акција Бабичког одреда унела је велику панику код непријатеља у Власотинцу, а с друге охрабрила припаднике НОБ-а и још више учврстила Власотинце као упориште КПЈ. Због тога ће Специјална полиција и извршити велика хапшења у Власотинцу децембра 1942. и јануара 1943. године.

Дејства Бабичког и Јабланичко-Пасјачког одреда, као и слаби резултати у покушају ликвидације Лесковачког ПО, присилили су генерала Јонића, команданта СДС, да изда строго наређење окружном начелнику у коме захтева да снаге СДС из рејона Лесковца остану на терену и прогоне ПО све док не буду уништени.[95]

Активност Бабичког и Јабланичко-Пасјачког с Јастребачким одредом пореметили су планове окупатора. Озлојеђен неуспехом у нападу на Кукавицу, он сад тежи да што пре пређе на ликвидацију Јабланичко-Пасјачког одреда, где мисли да се пребацио и Кукавички ПО.[96]

Под руководством Душана Пуће-Саве, члана ОК Лесковца, и Радоша Јовановића-Сеље, члана ОК Ниша, оперативни штаб Јабланичко-пасјачког и Јастребачког одреда[97] усмерио је све снаге (њих око 200 бораца) на ликвидацију окупаторске власти и четника (сеоских стража) на терену Радана и Пусте реке.[98] У овом периоду ликвидиране су општинске окупаторске власти у Орану 1. XI, Д. Коњувцу 2. XI, Слишану 3. XI, Дубрави 4. XI, разоружане сеоске страже четника у Слишану, Ивању, Боринцима, Ображду, Орану, Турјану и др. Одр-

" АИБ. IV. 141/132.

»[4] 36. НОР *т. 1/21 док* бр. 38 АС М'ОК Лесковац бр. 35.

[95] А. Народног музеја Лесковац НОБ Инв. бр. 1218.

»в ц[ет01] бр 1200 (извештај окружног начелника од 13. XI 1942. г.).

•[7] Првобитно је за команданта био одређен Ратко Павловић-Ћићко, што је ПК озбиљно замерио (АС. ПП. Н. бр. 30)

[88] 36. НОР т. *1/20 док.* бр. 59 и 62; А—VII Нд. к. 51. ф-5-1 док. бр. 33 кут. бр. 33 фас 4 док. бр. 28 и 29; Н. Илић, *п.д.,* стр. 82 и 88; 36. НОР *т. 1/4 док.* бр. 91 (потпун извештај обавештајног официра I бугарског окупационог корпуса); А—VII „Б" кут. 2 ф 5/1-1 док. бр. 19.

жани су политички зборови у: Орану, Бучумету, Драгом Долу, Власу, Кожинцу. Овакво дејство концентрисаних снага ова два одреда не само што је убрзало прекид напада на Кукавицу него је имало и карактер стварања слободне територије, оно чега се министар унутрашњих послова Недићеве владе највише плашио и на шта је упозоравао заповедника Србије генерала Бадера.

Штабови ова два одреда односно оперативни штаб био је ослобођен психозе страха од деловања непријатељске офанзиве, што нам говори и податак да су они управо у то време одржавали прославу октобарске револуције (7. XI 1942) на Радану." Тада је окупатор делом својих снага (бугарске јединице) већ био упао у Туларе (горња Јабланица 5. XI) и Косаницу ради поседања територије у циљу опкољавања одреда на Радану.[100] С друге, пак, стране, то показује да штабови одреда и чланови ОК нису били упознати с офанзивом и да су зато били далеко од помисли на критичност ситуације. Њихова оптимистичка расположења била су таква да су планирали прелазак у офанзиву на четнике Косте Пећанца у Косаници и горњој Јабланици. Не само то него су 10. новембра са свим снагама и прешли у напад на Добри До, Ивање, Власу и друга упоришта Косте Пећанца.[101] Према сећањима Душана Пуће-Саве, члана ОК Лесковца, у Добром Долу се налазио Коста Пећанац. Вероватно је планирао да изблиза прати развој борби. Захваљујући својој пријатељици, Коста Пећанац се склонио од заробљавања.[102]

Колико је Пуђа придавао велики значај ликвидацији четника у Косаници и горњој Јабланици види се и по томе што је на основи захтева ПК Србије извршио реорганизацију Одреда и штаба Јабланичко-Пасјачког одреда 10. XI 1942. године.[103] Ово је све било учињено ради сређивања односа у овом одреду који су били поремећени још од марта 1942. године и оспособљавања штаба за успешно руковођење.

Тада је Пуђа вратио у чланство КПЈ и Ратка Павловића-Ћићка, чиме је хтео да подстакне све снаге на јединство и хармонију у Одреду.[104] С овако сређеним стањем он је планирао да крене у обрачун са четницима у горњој Јабланици и Косаници, који су и даље сарађивали

[99] Н. Илић, н. *д.*, стр. 84 и 85 (вероватно је грешком изостављено учешће у прослави штаба Јастребачког ПО и чланова ОК Душана Пуће и Радоша Јовановића-Сеље). 36. НОР т. *1/4 док.* бр. 62

[100] А. Народног музеја Лесковац НОБ инв. бр. 1200 (Наређење Немаца бугарском 39, пешадијском пуку); *36. НОР т 1/21 док.* бр. 41 напомена 2.

[101] 36. НОР г. *1/20 док.* бр 59 (извештај штаба Јастребачког ПО од 7. XI 1942).

[105] У својим сећањима Пуђа је стално подвлачио како им је К. Пећанац умакао и то захваљујући једној жени. Он је то установио само неколико дана после напада на Добри До.

[105] Тада је место Милије Радовановића за политичког комесара Одреда дошао члан ОК Лесковца Бошко Крстић, за заменика пол. комесара Стојан Љубић-Вујановски, а у партијско руководству ушли су: Бошко Крстић, Воја Ристић, Љубић и Петар Гогић за СКОЈ. Начелник штаба је био Ратко Павловић-Ћићко *(36. НОР т. 1/20 док.* бр. 71).

[104] 36. НОР г *1/4 док.* бр. 62 (писмо члана ОК од 3. XII 1942. године; АС ППН. бр. 48 (замерка ПК Србије Пуђи на такву одлуку, јер он није имао овлашћења за то, пошто је ПК искључио Ћићка из чланства. Због тога је Ратку Павловићу-Ћићку поново анулирано чланство у КПЈ).

с окупатором, што се види из захтева фелдкомандanта у Нишу упућеног Кости Пећанцу 21. X 1942. за ангажовање четника горње Јабланице и Косанице у офанзиви противу ПО у лесковачком крају.[105] На овај захтев К. Пећанац је 26. X 1942. позитивно одговорио, чиме потврђује да су и ове снаге узеле учешћа у нападу на Радан, Пусту реку и Пасјачу.

На планове Пуће као и Јабланичко-Пасјачког, Јастребачког и Лесковачког одреда у погледу ликвидације остатака четника Косте Пећанца ПК Србије је реаговао негативно, оцењујући такве планове и намере као кршење директиве и линије НОБ-а. Штавише, да се тиме иде на развијање братоубилачког рата, што окупатор жели. У писму ПК којим се забрањује разоружање четника, поред осталог пише: „Не одобравамо у овом моменту ваше планове за напад на четничка села у КОЈА СУ СЕ ПОВУКЛИ ЧЕТНИЦИ ПОСЛЕ ХАПШЕЊА ЊИХОВИХ ИЗДАЈНИЧКИХ ВОЂА (подвукао Ж. Н.). Оружано нападање у овом моменту, четничких села не би допринело појачању народно-ослободилачке борбе, не би олакшало народно-ослободилачку борбу вашег одреда, ВЕЋ БИ НАПРОТИВ, поред можда моменталног олакшања за ваш одред, СТВОРИЛО ЈОШ ТЕЖЕ УСЛОВЕ ЗА УСПЕШАН РАЗВОЈ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ БОРБЕ И ОПСТАНАК ВАШЕГ ОДРЕДА (подвукао Ж. Н.)."[108]

Овакав став ПК сигурно је произлазио из непознавања конкретне ситуације на терену југоисточне Србије. Тада су у горњој Јабланици и Косаници четници и даље били под скутом окупатора који није имао намеру да их разоружава нити да њихове вође хапси. Окупатор се на њих ослањао, што се види и из наведеног захтева фелдкоманде из Ниша. Наравно, ОК и штабовима је било добро позната ситуација, па су зато и донели тако реалну одлуку. Штавише њима је постајало све јасније да се ови четници већ почињу озбиљно оријентисати према четницима Драже Михаиловића, највећег непријатеља НОБ-а, што потврђује и извештај политичког комесара Лесковачког одреда од 19. XI 1942. године.[107] Став ПК имао је утицаја на понашање штабова одреда и ОК, односно они су директиву тако и схватили „да не нападају четничка села и не дирају враћене четнике", што се види и из извештаја члана ОК Ниша Радоша Јовановића-Сеље од 3. XII 1942. „Четнике који се враћају кући давно не дирамо. У Топлици има још тих 50 зликоваца код Вукоја Пећанца који сарађују са окупатором".[108] Не може се са сигурношћу тврдити колико је овај став ПК утицао на промену одлуке чланова ОК и оперативног штаба на Радану, јер је баш у том периоду наишла и непријатељска офанзива, па је тако тај план напада на четнике осујећен. Стицајем околности (пасивност Јабланичког одреда све до септембра 1942. године, што и окупатор износи,[109] малобројно стање Лесковачког одреда и непри-

[105] А. Народног музеја Лесковац, НОБ инв. бр. 1200.

[106] 36. НОР т. *I/20 док.* бр. 61 (писмо ПК од 5. XI 1942. године)

[107] *Исто,* т. 1/20 док. бр. 62; Н. Илић, н. д., стр. 108 до 109.

[108] 36. НОР т *I/4 док.* бр. 62.

[109] А—VII Нд. кут. 21 ф. 1-1 док. 122 („Ова група комуниста била је у току лета јачине 25—30 људи. Од преосталих бораца Јабланичког партизанског одреда, а сада броји најмање 150 људи. И док је у току лета ова група била пасивна, дотле је сада врло активна и оперативна").

јатељска офанзива у новембру 1942, а можда и став ПК) четници су остали неликвидирани као организована војна снага.[110] Касније су они прешли на страну контрареволуционарних снага — четника Драже Михаиловића, чиме је био угрожен опстанак НОП-а у овом делу Србије, средином 1943. године.[111]

У овом моменту, новембра 1942, њима је окупатор помогао да не буду ликвидирани (под претпоставком да се оперативни штаб није одрекао својих планова) офанзивом у којој је ангажовао доста јаке снаге.

Док су груписане снаге одреда вршиле акције на терену Радана, Топлице и Пусте реке, окупатор је концентрисао своје јединице око Пусте реке и Радана. Према општем плану окупатора у операцији „Рудолф", Топличка групација недићеваца и четника под командом обласног команданта СДС из Ниша пуковника Филипа Димитријевића, посела је још 21. X 1942. године долину Топлице и Косанице ради спречавања пробоја Јабланичко-Пасјачког одреда на Јастребац.[112] После завршетка напада немачких и бугарских јединица на Кукавицу део снага бугарског I окупационог корпуса, око 200 војника, пребачен је 5. XI 1942. у горњу Јабланицу да претресе терен, вероватно због претпоставке да се тамо пребацио Кукавички ПО. У том рејону ове снаге се задржавају до 10. XI 1942, када четници К. Пећанца добијају задатак да поседну положаје на десној обали Јабланице ради спречавања продора Јабланичко-Пасјачког одреда с Радана у горњу Јабланицу.

Пети немачки полицијски батаљон са око 800 војника, и бугарске јединице (три пешадијска батаљона — Лебане, Бојник и Житни Поток) поселе су положаје од реке Топлице — Житног Потока — Пасјаче — Пусте реке и Бојника до Лебана, чиме је затворен простор према Ј. Морави и Бабичкој гори.[113] Снаге I бугарског окупационог корпуса из Прокупља, ојачане, поселе су с недићевцима положаје од Прокупља према Куршумлији и Косаници све до Доброг Дола. Четници К. Пећанца (Бублички, Пуковачки и Житнопоточки), у јачини око 300 четника,[114] заједно с недићевцима Топличке групе, посели су положаје у рејону Топлице, Пасјаче, Бублице, Статовца, Богојевца и Свињишта.

Након поседања положаја ради окружења ПО на Радану, окупатор пребацује у току 14. и 15. XI 1942. камионима недићевске

[110] Процес ликвидације четника К. Пећанца почео је још априла 1942. године потписивањем протокола између Недића и К. Пећанца (А-УН Нд. кут. 33 ф. 11-2, док. бр 47), даље разоружање неких одреда (А—VII Нд. кут. 33 ф. 11-2 док. бр. 51), и на крају укидање четника (А—VII Нд. кут. 21 фас. 4-2 док. бр. 15), од октобра 1942. године, али су они и даље деловали по селима као сеоске страже, а неки као одреди — случај Саве Миловановића, (Ретковерски одред) Алексе Марковића (Туларски одред) и други).

[111] 36. НОР т. 1/5 *док.* бр 83 (Извештај штаба I ЈМ ПО од 27. августа 1943. године).

[112] А. Народног музеја Лесковац НОБ инв. бр. 1200 (орипгаал извештај пуковника Филипа Димитријевића, Недићевог команданта).

[115] Распоред окупаторских и квислиншких снага као и четника изнет по документацији која се налази у Народном музеју Лесковца фонд НОБ, инв. бр. 1200, 1202, 1203, 1218.

[1,4] 36. НОР т. 1/4 *док.* бр. 132 (Јабланичко-пасјачки одред је крајем октобра нанео четницима велике губитке убивши и војводу капетана Милутина Симића)

одреде из рејона Поречја и Кукавице у рејон Пусте реке (Јагодински одред СДС), а на леву обалу Јабланице, од села Криваче до села Леца, остале одреде (моторизовани одред СДС из Београда, срески одред СДС из Зајечара, срески одред СДС Лебане, срески одред СДС Лесковац, срески одред СДС Власотинце, окружна резерва СДС Лесковца), укупне јачине око 480 војника, којима се прикључују и станице пољске страже из овог рејона у јачини од 170 војника. Ове снаге (630 војника) са четницима и недићевцима из Косанице (око 500 војника и четника) прешле су у напад 14. XI 1942. године претресајући сваки предео по неколико пута на свом правцу надирања према Радану.[115] Правци њиховог надирања с једне стране су Бучумет, Леце, Стубла, Дренце, Гајтан, Радан, а са друге стране Свињиште, Ђаке, Власово, Радан. Начин и правац напада ових снага откривају замисао окупатора да Јабланичко-Пасјачки а по њима и Кукавички одред набаци у Пусту реку (Слишане—Петровац—Бачевина) и у том рејону их униште главном снагом окупатора: немачки полицијски батаљон (из рејона Лебана, Бојника, Житног Потока) и 3 бугарска батаљона.

Према плану операције, окупатор је већ 13. XI 1942. године посео сва села у Пустој реци, на Пасјачи, према реци Топлици, испод Радана и дуж реке Јабланице од Лебана према Реткоцеру. Већ 14. XI снаге за претрес терена и напад на Јабланичко-Пасјачки одред и њихово набацивање према Пустој реци отпочеле су своја дејства. Оперативни штаб је почетак офанзиве открио тек 14. XI 1942.[116] Увече са Великог пода, к. 1306, оперативни штаб креће у пробој према Јастрепцу. У току пробоја штаб је имао прилике да према поседнутим врховима, гребенима и селима утврди снаге непријатеља и њихову решеност да ликвидира одред на Радану. И поред тога штаб и партијско-политичко руководство, с којима су била и два члана ОК, доносе одлуку да преноће у селу Товрљану (14/15. XI) и чак одржавају јавни збор за нека села (Товрљане, Трнов Лаз, Крушевица и Широке Њиве) у Товрљану, што открива место и положај одреда.[117] Сутрадан, с обзиром на откривен правац пробоја, долази до сукоба с недићевско-четничким снагама у Трновом Лазу.[118]

У тој ситуацији оперативни штаб доноси одлуку да се снаге одреда, сваки посебно, пробијају за Јастребац — Јастребачки одред преко планине Видојевице, а Јабланичко-Пасјачки преко Пасјаче, с тим да се по преласку у Добрич одреди споје у рејону села Чубуре и Девче.[119] Током ноћи 15/16. XI 1942. године, Јастребачки ПО се, пробивши се из обруча непријатеља,[120] пребацио преко реке Топлице

[115] А. Народног музеја Лесковац, НОБ инв. бр. 1200, 1202, 1203, и други. Н. Илић, м. *д.,* стр. 114 („Тога дана 14. новембра Јабланичко-пасјачки партизански одред налазио се на Радану, он је истурио обезбеђење и упутио патроле у правцу Косанице, Јабланице, Пусте Реке и Топлице са циљем да прикупе податке о правцима кретања непријатељске офанзиве, као и јачину њихових снага").

[1,7] А. Народног музеја Лесковац, НОБ инв. бр. 1200.

[118] 36. НОР г *1/4 док.* бр. 140; 1/21 док. бр. 41.

"» Н. Илић, м. *д.,* стр. 142.

[140] С. Савковић, *Топлица у НОБ 1941—1942,* рукопис, стр. 267.

и избио у село Чубуру и Добричу; Јабланичко-Пасјачки одред се из непознатих разлога, према одлуци штаба у току ноћи 15/16. XI 1942.[121] враћа на Радан (Добре Воде). Према месту где се Одред враћа може се закључити да је везаност за терен који се добро познаје сматран у тешким ситуацијама јединим фактором за очување одреда (још непреовладана схватања из марта 1942. године), што се већ 16. XI 1942. године показало као погрешно.

Јабланичко-Пасјачки одред сутрадан, 16. XI 1942. године, открива да се непријатељске снаге налазе свуда око Радана и на Радану. Захваљујући сталном маневру и невремену — почео је да пада снег, Одред није откривен. Покретима читавог дана избегавао је сукоб с непријатељским јединицама и увече 16. XI 1942. нашао се на Великом Поду, на истом месту одакле је пре два дана кренуо у пробој.[122]

Непријатељске снаге које су биле спремне на брза дејства чим открију место и положај Одреда, сазнале су да се једна група налази у рејону Видојевице а друга у повратку за Добри До у правцу Радана.[123] Бугарске јединице из Лебана покренуте су и до мрака 16. XI избиле на Црквиште и Св. Петар (к. 1152), а из рејона Косанице на Соколов Вис (1376) и Богојевачку бандеру (1260); истовремено су четничко-недићевске снаге продрле до прилазу селу Гајтан и ту добиле наређење да продуже према Радану, у исто време спречавајући продор Јабланичко-пасјачком одреду у Косаницу и горњу Јабланицу. Од Топличке групе (недићевско-четничке) захтевано је да усмери своја дејства 17. XI 1942. према Радану.

Штабу Јабланичко-пасјачког одреда је сада постало јасно да се Одред ни под којим условима не може одржати на Радану. Неопходно је било пробити се из обруча који је сада био врло сужен. Комплекс горње Јабланице и Косанице, којим је штаб Одреда оптерећен, и овом је приликом дошао до изражаја. Иако су на том правцу снаге непријатеља биле најмалобројније, и то само недићевске и четничке, не јаче од 1.200—1.400 бораца, донета је одлука да се у том правцу одред „не може пробити због снага које тамо нападају".[124] Поново је решено да се Јабланичко-пасјачки одред мора у току ноћи 16/17. XI 1942. године пробијати истим правцем с Радана на Пасјачу.[125] Овај је правац био најдужи и најтежи. На њему су биле и најјаче непријатељске снаге, које су поред тога могле врло брзо да се концентришу, а и земљишни услови су за непријатеља били најповољнији. Једини ослонац Одреда су партизанска села, а међу њима Пасјача, Бели Камен и др. У оваквим условима пробоја Одред је формирао

[121] Н. Илић, н. д., стр. 121 („У таквој ситуацији Штаб одреда партизанског изменио је одлуку о пробоју ка Топлици, одлучено да се одред врати на Радан").

[142] Н. Илић, *н д.,* стр. 125.

[155] А. Народног музеја Лесковца, НОБ инв. 1200.

[154] Н. Илић, к. *д.,* стр. 125 („У том моменту увече стигао је на Павлов под партизан Радосав Зејах Страхиња из Леца и он је обавестио штаб да се око Леца, Дренца, Газдара, Бучумета и Гајтана налазе јаке четничке и недићевске снаге и бугарске јединице које детаљно претресају терен. Свака помисао о пробоју одреда преко Гајтана отпала је").

[125] Н. Илић, н. *д.,* стр. 126.

посебну ударну групу за разбијање заседа. Борци су били физички и психички исцрпени, а сада су принуђени на све теже физичке и психичке напоре. Осим тога Одред је био већ три дана без хране, а многи борци и без обуће. Оно што је у том тренутку било најважније за успешан пробој, то је да је Одред у морално-политичком погледу, као и у борбеном, био на висини задатка. У ствари то, као и одлучност руководства, допринело је да се Одред из скоро безизлазне ситуације спасе и очува.

С првим мраком 16. XI 1942. Одред је са Великог Пода — Радана кренуо у пробој, разбијајући бомбашким препадима заседе непријатеља. Користећи углавном међупросторе заседа, положаја и поседнутих села, Одред је успео, будући да није могао опстати на Пасјачи због непријатељских снага, да се у само свануће нађе чак преко реке Топлице, у рејону села Пејковац[126] код самог Прокупља. То партизанско село налазило се на ушћу реке Топлице у Ј. Мораву на домаку пута Ниш—Лесковац и Дољевац—Прокупље, али је као база НОБ-а у том тренутку било једино у овом рејону. Јабланичко-пасјачки ПО је 18. XI 1942. године преданио и сутрадан 19. XI 1942. године спојио се у селу Девча с Јастребачким ПО.[127] Истог дана по спајању Јастребачког и Јабланичко-Пасјачког одреда долази у рејону Крајковца, до бобре с бугарским снагама, које су сталним крстарењем тежиле да онемогуће повратак партизанских одреда на Јастребац.[128] Ова борба као и покрети окупаторских снага схваћени су као да је непријатељ покренуо своје снаге према Јастребцу. Таква оцена оба штаба (вероватно новог оперативног штаба) да окупатор предузима офанзиву и на Јастребац, учинила је да се Јабланичко-Пасјачки одред већ 22. XI 1942. године поново враћа на свој терен.[129]

Одлука штаба Јабланичко-Пасјачког одреда да се врати на свој терен заснована је само на претпоставкама да је офанзива завршена. Таква одлука није била добра те је морала довести одред у тешку ситуацију.

Јабланичко-Пасјачки одред вратио се 23. XI 1942. године на Пасјачу, где остаје у колибама, па се 24. XI 1942. увече појављује у селу Бериље, у непосредној близини Прокупља, седишта штаба бугарске окупационе дивизије. Не само што је Одред својим јавним наступом открио рејон у коме се налази, него је штаб дозволио селу да пријави окупатору њихов долазак у Бериље,[130] како би село избегло репресалије. Тај поступак је довео Одред у тежак положај. Он врши сталне покрете ноћу, а дању се склања у шуме поред самих путева, излажући се великим ризицима. Критична ситуација је настала када је штаб у шуми код Плавца 26. XI 1942, напокон открио да офанзива још траје и да су сва села око Радана поседнута а непријатељ врши свакодневне претресе терена,[131] и када доноси врло рискантну, али лукаву и једино могућу одлуку: склонити се у

121 исто, стр. 161.

Исто, стр. 143; С. Савковић, *н. д.,* рукопис, стр. 270.

***1:8* 36. *НОР т. 1/4 док.* бр. 143.**

***11,1* *Исто,* док. бр. 62.**

150 Н. Илић, *н. д.,* стр. 144—145.

***1»1 исто,* стр. 145—146.**

партизанско село Стублу у самој Пустој реци на домак бугарских гарнизона и саме комуникације Лесковац—Ниш, како би се избегло откривање. Преко члана СК КПЈ Велимира Тасића-Зеке читав Одред је смештен по кућама сарадника НОБ.[134] Тасић је уз помоћ партијске организације и других припадника НОБ-а организовао обезбеђење на тај начин што је будно пратио долазак свих непожељних у село. У тим околностима Одред је у овом селу остао три дана (27, 28. и 29. XI 1942).

Тих дана непријатељске снаге ангажоване у офанзиви почеле су се повлачити с Радана, што је оцењено као крај непријатељских акција. Због тога је трећег дана, односно 29. XI 1942, када је штаб Одреда прорачунао да на Радану више нема јаких бугарских снага, у селу сазван збор. Ово је толико узнемирило немачког окупатора да је своје наређење од 26. XI 1942. о завршетку операције на Радану укинуо и наредио продужетак гоњења партизана.[133] Али једном поремећен план дејства није могао бити обновљен, па су дејства после овог на ПО била недовољно организована и непланска па, према томе, и неефикасна.

Немачке окупаторске власти које су руководиле овом офанзивом, увидевши илузорност даљих ангажовања јаких снага у нападу на ПО у рејону Радана и Пусте реке, доносе одлуку да се операција „Рудолф" заврши и јединице врате у своје гарнизоне.[134] Према томе наређењу на терену Радана имали су остати недићевски одреди лесковачког округа, који су са станицама пољске страже и са четницима горње Јабланице и Косанице, бројали 2.000 до 2.600 војника и четника.[135] Наравно, поред ових, у гарнизонима у Пустој реци (Бојнику), Лебану, Житном Потоку, остали су и бугарски батаљони спремни да подрже недићевске и четничке одреде у борби с партизанима.

Без обзира на то што је у вези с овом офанзивом обавестио Врховну команду ВЕРМАХТА да су партизани у рејону Лесковца потпуно уништени,[136] командант Југоистока морао је још једном да буде озлојеђен партизанском дрскошћу. Управо у периоду када се завршило (9. XII 1942) повлачење окупаторских снага ангажованих у офанзиви, Јабланичко-Пасјачки одред постиже велики успех код села Ображде на Радану.[137]

Одред СДС среза Јабланичког пошао је из села Слишане према Радану 10. XII 1942. године, ради претреса терена и гоњења парти-

Исто, стр. 147—148.

[1M] А. Народног музеја Лесковац, НОБ инв. 1200, оригинална наредба недићеваца о. бр. 30 од 26. XI 1942. године Фелдкоманда у Нишу наређује продужетак офанзиве на основи које недићевци издају своју наредбу.

[154] Из извештаја команди „Крајштел 12" Лесковац од 8. XII 1942. године (на немачком) види се да је наређен завршетак офанзиве и гговлачење снага (А. Народни музеј Лесковац НОБ инв. 1200).

[155] Недићеваца је у лесковачком округу тада било око 1400, а четника 800 до 1.000.

»• 36. НОР г. *XII/2 док.* бр. 186—208.

[157] *Исто* 1/4, док. бр. 149; А—VII Нд., кут. 22 ф. 1-1 док. бр. 5; А. Народни музеј Лесковца НОБ инв. 1200 и 1203; М. Перовић, *Јужна Србија,* Београд 1961, стр. 217.

зана. Код села Ображде штаб Јабланичко-Пасјачког одреда иако је имао само једну трећину својих снага, одлучио се за напад и тиме прелазак у офанзивно деловање. У краткотрајној борби недићевци су разбијени (12 убијених, од тога два официра). Истог дана на истом месту други део Јабланичке чете разбија окружну резерву СДС лесковачког округа, која је пошла у помоћ својим снагама. Овим је Јабланичко-Пасјачки ПО учинио велику прекретницу у свом деловању од обнављања.

Бугарске јединице из Бојника у јачини једне чете пошле су у помоћ недићевцима, али су се задржале код села Славника и нису пружиле договорену помоћ недићевцима, због чега се они у својим извештајима жале својим претпостављеним.[138]

Колико је овај пораз недићеваца имао далекосежног утицаја говори и податак да су о тој борби обавештени заповедник немачке полиције за Србију, министар унутрашњих послова Недићеве Владе, Фелдкоманда у Нишу и штаб I бугарског окупационог корпуса као и многи други.[139] Реаговање непријатеља потврђује чињеницу о великој озлојеђености код окупатора због пораза у борби код Ображде. Штаб бугарске дивизије из Прокупља 11. XII 1942. непосредно наређује батаљону из Житног Потока да он са по једном четом из Бојника и Лебана, које су се тек вратиле из четрдесетодневне офанзиве, поново крене у напад на партизане у рејону Радана.[140] Сутрадан, 11. XII, и 10. немачка чета 5. полицијског батаљона из Лесковца такође је упућена према Радану у гоњење партизана.[141] Све ово је било само нервозно и брзоплето реаговање, као одраз слабости окупатора.

Окупаторске наде и планови да ће се овом новембарском операцијом „Рудолф" дефинитивно обрачунати с партизанским одредима у рејону Лесковца и тиме спречити развој НОБ-а у Србији у току следеће године, доживели су потпун крах. Сама офанзива и ситуација коју је она створила, као и однос снага, а поред тога и положај ПО у овој офанзиви, откривају многе особености нашег НОБ-а. Три партизанска одреда (Кукавички, Јабланичко-Пасјачки и Јастребачки) јачине око 250 бораца, нашло се потпуно окружено у зимским условима. У то време они немају међусобне везе (Кукавички с Јабланичким) нити везе са ОК, ПП, ПК и Главним штабом Србије. Принуђени су да сами одлучују и доносе одлуке о ситуацији када врло мало знају о непријатељу, његовим снагама, намерама и времену трајања непријатељског дејства. У тим условима не дозвољавају непријатељу да им нанесе ни минималне губитке — 5 погинулих бораца за све време трајања офанзиве.[142] И ако смо се на многе одлуке

1М Извештај Окружне команде СДС Лесковца од 15. XII 1942. године (А. Народни музеј Лесковац НОБ инв. бр. 1200).

Iз» Извештај на немачком од 11 и 14. XII 1942. године (А. Народни музеј Лесковац и НОБ Инв. бр. 1200).

[140] Н. Илић, *н. д.*, стр. 161.

[111] Извештај командира немачке чете од 14. XII 1942. године, на немачком. (А. Народног музеја Лесковца, НОБ инв. бр. 1200).

[144] 36. НОР т. *1/4 док.* бр. 62 (Извештај члана ОК Ниша у коме се говори да су у борби код Трновог Лаза погинула 4, а код Ображде 1 борац).

штабова одреда критички осврtали и сматрали их слабим, с друге стране нужно је истаћи и признати дораслост војно-политичких кадрова одреда да то све исправе и да у овако тешким условима борбе са 30—50 пута јачим непријатељем постигне изванредне успехе у очувања одреда.

У успех ове непријатељске операције „Рудолф" окупатор је полагао много наде, што се види из снага које је ангажовао и времена трајања. У овој новембарској операцији непријатељу није пошло за руком да уништи ПО као основну снагу НОБ-а, али је својим одмаздама и хапшењима тежио да присили народ на лојалност и одвајање од НОБ-а. Руководство операције је у потпуности извршило наређење заповедника Србије генерала Бадера. Многе људе је пострељало и пахапсило током саме операције.[143] Преко 200 невиних људи одведено је на стрелишта у Лесковцу и Нишу, па чак и на Бањицу. Крајем новембра 1942. у току операције, да би присилио припаднике одреда на деморализацију и предају, по списку је похапсио борачке породице чији број износи око 400 људи, углавном жена, стараца, па и деце. Осим ових мера одмазде, окупатор је ради својих ратних потреба — производње, похватао на нападнутој територији око 1.000 људи и одвео на присилан рад у рудник Бор.

Обласни командант СДС Ниша издао је у вези с наређењем генерала Бадера, своју наредбу 18. XI 1942. о одмазди, хапшењима, пљачки, одвођењима у логоре и другим репресалијама.[144] На основи ове наредбе извршењу одмазде су пришли пуковник Радисав Меденица и Филип Димитријевић са својим потчињенима: Ђуром Перовићем, командантом XI добровољачког одреда из Лебана, четничким војводама Савом Миловановићем, Алексом Марковићем, Булатовићем, Рајичевићем, Стеваном Мрђановићем, мајором Остојом Милићевићем, капетаном Новаком Стокасимовићем, капетаном Новаком Јовичићем, капетаном Алексом Зарчевићем, Вуком Вуковићем, мајором Поповићем, Милутином Буквићем, војводом Душаном Бубличким, поручником Мирком С. Жижићем, потпоручником Бранславом Мехмедовићем и многим другим руководиоцима квислиншких снага.

За окупатора је од виталне, стратегијске важности било очувати Србију под својим утицајем, а то је ова офанзива требало и да обезбеди. За Недића и његову владу резултат офанзиве је био од огромне важности ради стабилизације квислиншке власти у Србији и онемогућавања развоја НОБ-а у другим деловима Србије. Ликвидација ПО и НОБ-а у југоисточној Србији била је од стратегијске важности и за Дражу Михаиловића и његов контрареволуционарни покрет, јер на овој територији он још није имао чврсто организоване четничке снаге. Зато је и полагао наде у успех ове офанзиве после које би се створили услови као и у свим крајевима Србије за организовање његових јаких четничких снага. У тадашњим његовим плановима ПО југоисточне Србије били су највећа препрека за стављање целе Ср-

[145] О одмаздама, хагтшежима и одвођењу људи у рудник на рад види: Д. Туровић — *Гајтан у НОБ,* Хроника, Београд 1975, стр. 240—246 и Н. Илић, н. *д.,* стр. 185—192.

[144] А. Народног музеја Лесковца НОБ инв. бр. 1200.

бије под утицај четничког покрета ДМ, па је утолико више био заинтересован за њихово уништење.

Партизански одреди у југоисточној Србији издржали су велики број офанзива (фебруарску, мартовску, мајску, јунску, јулску, августовско-септембарску и новембарску) и других непријатељских свакодневних напада, у којима је окупатор ангажовао преко 80 хиљада до 12.000 војника и четника. Другим речима, издржали су перманентне нападе непријатеља током целе 1942. године. У тим офанзивама подлегли су многи одреди, али су се неки очували а други обновили и у последњој офанзиви, у критичној 1942. години, постигли успех од стратегијске важности за даљи развој НОБ-а у Србији. То је и омогућило да дође до прекретнице у развоју НОБ-а, ПО и крајем 1942. и у 1943. години до стварања слободних територија.

ПО ПРЕУЗИМАЈУ ИНИЦИЈАТИВУ У ЈУГОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ КРАЈЕМ 1942. ГОДИНЕ

Према многим подацима који се могу наћи у доступној документацији ПК Србије и Главног штаба (Радивоје Јовановић-Брадоња) може се закључити да они из извештаја које су добијали нису открили да се у југоисточној Србији одиграва једна од последњих врло добро припремљених дуготрајних операција против ПО, непосредно руковођена од Немаца. Овом су допринеле и слабе везе са ОК и ПО. ПК и ГШ нису реаговали на ситуацију у вези с непријатељском офанзивом „Рудолф", у два маха ПК у овом месецу обавештава ЦК КПЈ да се ПО обнављају и да се Партија организује испочетка (6. XI 1942),[145] да се стварају „групне команде" за ПО у Шумадији (26. XI 1942),[146] док ни у једном извештају нема ни речи о врло озбиљној офанзиви непријатеља на ПО у југоисточној Србији с претензијама да на почетку зиме, а на крају 1942. године одреди буду ликвидирани. Додуше и извештаји из ОК и ПО су били штури, сем политичког комесара Кукавичког одреда од 19. XI 1942,[147] док у извештају члана ОК Ниша од 3. XII нема ни речи о тој новембарској операцији.[148]

Притисак окупатора у току 1942. године, а нарочито тактика коју је применио у операцијама, јула, августа и септембра 1942. године, унела је код многих руководећих органа НОБ-а (ОК и штабова) бојазан од наилажење зиме. У вези с тим ПК Србије је ОК Крушевца септембра 1942. написао: „Што се тиче питања зиме, то је посебан проблем којим се ми бавимо не само у вези са вашим одредом, већ и у вези са другим нашим одредима. Ми ћемо заједно са Главним штабом учинити све да благовремено ово питање буде решено".[149] Само десетак дана касније и штаб Јастребачког одреда поставља Главном штабу озбиљно питање опстанка Одреда на Јастрепцу у току зиме,

[145] **А. ЦК СКЈ 1942/634.**
[144] **Исто, 1942/688.**
[147] **36. НОР г. *1/20 док.* бр. 62.**
[148] ***Исто,* 1/4 док. бр. 62.**
[148] ***Исто,* док. бр. 33 (Писмо ПК ОК Крушевца од 20. септембра 1942. год.).**

која је почела тако рано — октобра 1942.[150] „Код нас у одреду су се појавили извесни знаци бојазни од зиме. То се питање од стране партизана све чешће понавља, а нарочито од другова из других покрајина па и од наших руководећих другова, тим пре, јер је ових дана већ први снег пао по висовима планине. Шта треба урадити ако известан број другова, међу њима и одговорних, траже прелазак на слободну територију и при томе остану упорни? Ово је питање врло актуелно у вези са горњим подацима о снази непријатеља која је далеко већа од наше, уз то први снег, рђаво одело итд."

Проблем зиме за ПО постављао је и ОК Зајечара новембра 1942.[151] Што се зима више приближавала, ПК је био све забринутији, па је чак од ПО југоисточне Србије затражио мишљење: „да ли би одреди могли у тешкој ситуацији да се повуку према Македонији, Косову или Тимоку"?[152] Очигледно је проблем зиме био преувеличаван. Огромне тешкоће ПО из зиме 1941/1942. године на то су стално подсећале. О проблему на који начин сачувати одреде преко зиме, консултовао се ПК и с Радивојем Јовановићем, јединим чланом ГШ, па се на састанку код Болеча Благоја Нешковића-Михајла и Брадоње, о томе дискутовало. Рекло би се да је ПК заступао мишљење да одреде у току зиме не треба повећавати, односно да не треба да буду већи од 30 до 50 бораца. Брадоња је био мишљења да се они повећавају, а поготову у западној Србији, „јер то налажу стратегијски и политички разлози".[153]

Штавише, у писму ПК Србије он каже да је предлагао и раније да се стварају нови одреди на територији Србије где их до сада није било, јер је то била „стратегијска слабост" НОП-а. Брадоња ово чини на основи процене ситуације у развоју НОБ-а у Југославији и војно-политичке ситуације на Источном и Афричком фронту. Сматра да је ситуација повољна да ПО у Србији преузму иницијативу и ради бољег руковођења предлаже формирање „групних команди" за одреде у југоисточној Србији.[154]

То је ПК Србије у прво време и прихватио, осим за Западну Србију, због поновног растурања сувоборске чете.[155]

ПК је био озбиљно забринут за опстанак одреда преко зиме, па му је писмо које је добио од Врховног штаба почетком децембра 1942. године донекле помогло, јер је ВШ прихватио став — мањи бројем а више одреда у Србији, што је и ПК заступао.

Врховни штаб је на основи података које је добио од ПК у периоду Аћимовићеве офанзиве закључио: „да је НОП у Србији непријатељским дејствима много ослабљен и да... У Србији сада могу да егзистирају само мали многобројни партизански одреди или крупне

[150] исго, J/20 док. бр. 59 (писмо штаба Јастребачког одреда ГШС и ПКС од 17. октобра од 7. XI 1942, када је и послато).

36. *НОР т. 1/20 док.* бр. 66.

[151] *исто,* 1/4 док. бр. 56.

[152] *Исто,* док. бр. 66.

[154] *Исто,* 1/20 док. бр. 70.

[155] А ЦК СКЈ 1942/634 и 36. *НОР т. 1/4 док.* бр. 62. (из писма 6. XI 42. Лоли Рибару види се да ПК тежи да формира „групне команде").

партизанске војне формације од неколико десетина хиљада".[156] Када је ПК почетком децембра 1942. године добио ово писмо, он је то саопштио Брадоњи као повољно решење за очување одреда преко зиме у Србији: „Могу те обавестити да се Врховни штаб слаже са нашом оценом о могућности деловања на територији Србије тј. да они постоје и делују у већем броју, али у мањим групама, а за разбијање реакције рачунају потребу већих наших снага". У истом писму ПК баш због зиме скреће пажњу Брадоњи око обнове сувоборског одреда" .. . али ипак мислимо да треба добро да простудираш ствар јер нећемо никако дозволити да нам људи као прошле зиме, чим је мало теже стање одмах се другови са терена нама обраћају... то спречава да сада шаљемо људе, али то стање и нама намеће питање, да ли би увећање одреда, без обезбеђења отступнице или зимских база за толики број људи било у овом моменту исправно".[157]

Очигледно је да због овог ПО у југоисточној Србији нису добили потребне одговоре, између осталог ни на своје извештаје које је преко ПК Брадоња примио почетком децембра 1942. године. У то време нису упућена ни наређења за дејства у току децембра 1942. године, осим за онемогућавање рада општинских управа у пљачкању народа Србије.[158]

С друге стране ПК је предузимао озбиљне мере око сређивања и организовања Партије на терену југоисточне Србије. Не само што је тежио да се обнове ОК, а особито Ниша,[159] него је појачавао ОК Лесковца одредивши Видоја Смилевског за секретара.[160] Осим тога за бољи рад на терену, а особито у срезовима у којима су постојали ПО, као и за сигурније везе с Македонијом и Косовом, ПК захтева да се формирају срески комитети (СК), и то:[161] у Јабланичком срезу на чијем челу треба привремено да буде Душан Пуђа-Сава, члан ОК Лесковца, а касније и у срезу Власотиначком (мисли на Црну Траву и Врање) од досадашњег партијског руководства. Након тога да ОК Лесковца тежи да формира СК у свим срезовима. У тежњи да помогне обнављање Партије и њено оспособљавање, ПК ставља задатак Недељку Караичићу-Милисаву да привремено преузме руковођење одредима Нишавским и Озренским (његовим остацима), док се ОК Ниша не формира.[162] Сем тога ПК захтева од Караичића да предузме све ради отклањања испољених слабости у ОК и ПО током 1942. године, да ради на сређивању штабова ПО како не би чинили нове грешке и да, с друге стране, све припреми како би се истрага око учињених грешака 1942. године окончала по доласку делегата из ПК.

[156] 36. НОР т. *11/6 док.* бр. 104 (Врх. штаб — ГШС од 23. октобра 1942. г.

157 Исто, 1/4 док. бр. 73 (документ није датиран, али се према садржини види да је писан почетком децембра, јер се Брадоња на њега осврће у свом писму од 17. XII 1942. године (36. *НОР т. 1/4 док.* 66).

[158] *36. НОР т. 1/4 док.* бр. 42 и 66; 1/20 док. бр. 42 и 59.

15» *исто,* 1/4 док. бр. 49 (Писмо ПК ПП Ниша од 18. XI 1942. године).

[1,0] АС ПКС бр. 28.

[161] 36. *НОР т. 1/4 док.* бр. 49.

k2 *Исто.*

Један од задатака који је ПП, односно ОК Лесковца извршио у духу овог захтева је и сређивање стања у Јабланичко-пасјачком одреду о чему смо већ говорили.

У писму ПК упућеном Недељку Кораичићу-Милисаву поред осталих задатака тражено је да се изнесу детаљни подаци о страдању Врањског одреда „Симе Погачаревића" код Врбана на Кардагу „пошаљите нам детаљнији и опширнији извештај зашто се дозволило да Врањски одред онако страда и шта је све учињено да се он среди и ојача".[163] ПК је о страдању Врањског ПО сазнао из писма Смајевића од 17. октобра 1942. године, које је упућено Недељку Караичићу. У њему се оптуживао штаб Одреда и тражило смењивање команданта. Истовремено се у том писму још теже оптуживао и штаб Бабичког одреда који је до тада имао очигледне успехе. То је учињено иако се у то време није имало везе нити су добијени извештаји од штабова одреда. Врањски одред био је у рејону Карадака и управо у то време с Косовским одредом Зејнел Алдини припремао напад на рудник Лојане. С друге стране без икаквих аргумената тражи се радикално смењивање група искусних руководилаца који су не само очували снаге Бабичког одреда него су у периоду кризе обновили и створили нови одред, бројно најјачи у Србији, и то на врло важној територији десне обале Јужне Мораве од Ниша до Куманова.

Уместо ових предлажу се за команданте Ратко Павловић-Ћићко и Вукадин Блечић-Вујадин — бивши руководиоци одреда на Кукавици и у Топлици.[164] Овакво понашање партијског руководиоца имало је штете по развој НОБ-а што ће се касније и одразити.[165]

У периоду када се постављао задатак утврђивања кривице због страдања, Врањски ПО „Сима Погачаревић" вратио се у црнотравски крај средином новембра 1942. године. По доласку поведена је истрага против чланова штаба Одреда преко партијске организације и бораца у Одреду. Пошто се партијска организација у Одреду и читав одред нису сложили с оптужбама,[166] истрагу је преузео Недељко Караичић--Милисав, секретар ПП. Од 1. до 13. XII 1942. године Врањски одред се због тога налазио на планини Кукавици — ту је Недељко Караичић лично водио истрагу. Караичић је као члан ПП и једини руководилац НОБ-а на територији југоисточне Србије био овлашћен да

1к3 ИСТО.

1.4 А. Народног музеја Врања — копија код аутора. Ратко Павловић-Ћићко због смањивања Топличког одреда (36. НОР т 7/3 док. 26, а Блечић због уништења чете Кукавичког одреда на Соковини, (С. Николић, *н. д.,* стр. 214.).

1.5 АС ОК Врање бр. 5 („али знамо како је неправилно поступао друт Васа према друговима из ОК Л. прошле године... те тражимо да се то не понавља више ни у којој форми у вашем руководству").

1.6 Ђ Златковић, н. *д.,* стр. 222—223; АС М'ОК Врање 58; Ђ. Златковић н. *д.,* стр. 321, С. Николић, н. д., стр. 321—322 (У изјави Караичића која је делимично цитирана у овом делу, а у вези с овим проблемом стоји: ... „У то време када сам био на терену Кукавице позвали смо другове из Црне Траве и тако је дошао одред, дошли су партијски руководиоци (Караичић је заборавио, нису били партијски руководиоци, већ само Врањски ПО — примедба аутора), и ми смо одржали партијско саветовање са њиховим одредом и њиховим комунистима... и због такве ситуације која није била задовољавајућа на терену, код њих и у партијском руководству те је отишао Душан Пуђа за партијског руководиоца на терен Ц. Траве).

у име ПК и ГШ доноси одлуке и у оваквим случајевима. Он је установио да нема никакве кривице до команданта, па га је с обзиром на углед који је као руководилац уживао у Одреду и партијској организацији поставио за команданта новог обједињеног Врањског одреда (Врањског и Бабичког). Овакву одлуку Караичића одобрио је ПК Србије својим писмом од јануара 1943. године: „Добро је што сте спојили Бабички и Врањски одред и извршили реорганизацију и створили боље војно и политичко руководство".[167]

Приликом повратка на свој терен сада новоформирани Врањски ПО срео се код села ЈБутежа с Добривојем Радосављевићем-Бобијем, инструктором ЦК КПЈ код ПК Македоније, који је избегао хапшење, после пада чланова ПК Македоније Страше Пинџура и Мирче Ацева у Скопју, дошао је у црнотравски крај.[168] На састанку с Васом Смајевићем у селу Млачиште, Радосављевић и Пуђа наишли су на његово неслагање с одлуком Караичића у погледу формирања новог штаба Врањског одреда. Не само што се није слагао с тим да командант Одреда буде Николић, него је чак тражио сагласност од Радосављевића да физички ликвидира Живојина Николића-Брку због погибије чланова КПЈ на Врбану. Наводно, да то тражи партијска организација у Одреду и с терена.[169]

Боби Радосављевић и Пуђа се нису сложили с овим личним захтевом.

У овом периоду, од новембра до 14. децембра 1942. године, Бабички одред је у вези са захтевом ПК и наређењем ГШ вршио акције на Бабичкој гори и у рејону Власотинца на спречавању реквизиције кукуруза и других производа.[170]

Акције Бабичког одреда укључивале су се у нову фазу, прекретницу развоја НОБ-а у југоисточној Србији.

Врањски партизански ПО је после спајања 14. XII 1942. године с Бабичким ПО имао око 60 бораца.[171]

Током новембра 1942. године објављена је преко „Слободне Југославије" промена имена Врховног штаба партизанских одреда и до-

[1,7] **36. *НОР т. 1/20 док.* бр. 76 (тада је за политичког комесара Врањског ^дреда постављен Александар Стојановић-Ратко, .иначе сви остали у штабу су били из старог штаба. За команданта је остао Живојин Николић-Брка, за заменика команданта одређен Милош Диманић, командант Бабичког ПО, а за заменика политичког комесара Слободан Цекић-Радован).**

А ЦК СКЈ 1942/643; АС М'ОК Врање бр. 8; С. Николић, *н. д.,* стр. 322, *II зге^обепЦта,* 2. №коНс-Вгка, п. књ. 14 стр. 178; 36. НОР т. УП/1 *док.* бр. 53.

[1,9] **Сећање Силе Милевског, курира ПК Македоније који је присуствовао састанку 14. децембра 1942. у селу Млачишту, а изнео да је Антанасу Ивановићу-Срећку као и аутору 1974. године у Београду. Сећање Милевског потврдио је аутору и Добривоје Радосављевић-Боби 1975. године у Београду. О негативном понашању Васе Смајевића према саборцима говори и извештај Милије Радовановића од 9. XI 42. год. (АС ГШС бр. 26).**

•70 а—VII н.д., кут. 21 ф. 1-1 док. 119, 120, 121, 122 и 123.

[171] **АС Врањски ПО бр. 1 (Одред је имао две чете, једном је командовао Милош Диманић а другом Мирко Сотировић-Сотир. Од 101 борца, колико је Бабички ПО имао септембра, приликом реорганизације у Врањски и у Бабички, после погобије 15 бораца, једног заробљеног, два упућена у ПО Македонији, 9 у Кукавички ПО, а 12 дезертирало и 2 илегално живела у Врању, остао је горњи број.**

бровољачке војске у Врховни штаб НОВ и ПО Југославије и дато обавештење о формирању нових јединица НОВ.[172] Осим овога одржано је у слободном Бихаћу Прво заседање АВНОЈ-а које је имало врло позитивног утицаја на рад новог Врањског одреда. Успеси код Стаљинграда довели су до прекретнице у рату између СССР-а и Немачке, чиме је Црвена армија преузела иницијативу у своје руке. То је давало посебан печат атмосфери на територији југоисточне Србије.

Победа Црвене армије код Стаљинграда дала је нов импулс антихитлеровским снагама у Европи, што је представљало гарантију њихове победе. С друге стране НОВЈ је помогла Црвеној армији стварањем фронта на Балкану ангажујући преко 30 дивизија Хитлера, фашистичке Италије и Бугарске, и то онда када је Црвеној армији било најтеже.

^спеси дрвене **армиЈе** дали су још већи подстрек НОВ за **Јаче** ударе по окупатору, јер је победа Црвене армије била гарант победе над фашизмом, којој је НОВ Југославије дала свој велики цопринос. Деловање обновљених одреда у југоисточној Србији и постојање Народноослободилачке војске Југославије још више је уверило народе југоисточне Србије у победу НОВ Југославије, а тиме га јаче везивало за НОБ, што **је** он и манифестовао у помоћи одредима новембра и децембра.[173] Ниједан борац Врањског и Лесковачког одреда који су се тада налазили у Црној Трави није остао без зимске одеће: пуловери, џемпери, чарапе, рукавице, шалови и друго, од вуне које је омладина Црне Траве добровољно плела и сакупљала за партизане. Осим тога само за два месеца у Врањски ПО дође ће велики број омладинаца. Питање зиме за Врањски одред се није постављало јер је он деловао по селима и био заједно с народом.

Део Лесковачког ПО који се од 5. XI 1942. године налазио у црнотравском крају учествовао је у селу Тодоровцу — Црна трава на величанственој прослави Октобарске револуције (7. XI 1942. године).[174] Повољна војно-политичка ситуација: НОБ у Југославији, а нарочито на Источном фронту, давала је Лесковачком одреду велике моралне и борбене снаге да још снажније пређе у офанзивне акције. У таквим условима он прелази на ликвидацију општинских власти које је окупатор у периоду новембарске офанзиве 1942. године успоставио (Стројковац, Трњане, М. Капашница, Доњи Буниброд). Осим тога, а у вези с директивом ПК и Главног штаба, Кукавички ПО издаје летак у коме захтева подношење оставки припадника општинских власти окупатора.[175] Појединци који су се оглушили о ову наредбу ликвидирани су. Кукавички ПО, иако је зима увелико завладала, није смањио своју делатност. Пред крај децембра 1942. године

[175] **Емисије „Слободне Југославије" хватане су преко радија и путем радио-вести преношене. (А ЦК СКЈ микро филм бр. 17/40 снимак 753—754, емисија бр. 352 и 353 снимак 706 до 715, Емисија 346 снимак 723 до 729. О раду технике у Црној Трави, изнео сећања Драгомир Ивић аутору.**

[175] ***Тако се*** **борила** ***Црна Трава,*** **Црна Трава 1973, стр. 151. (даље: *Црна Трава); С.* Николић, *н. д.,* стр. 339—346.**

[17<] **Исто.**

[175] **36. НОР г. *1/20 док.* бр. 71; С. Николић, *н. д.,* стр. 350—353.**

политичким и војним акцијама допро је до самог града Лесковца, где је сачекивао окупаторске снаге и по селима одржавао политичке зборове и конференције.[176] Активност Кукавичког одреда наговештава стварање слободне територије онаква каква је била од септембра 1941. до јануара 1942. године. Утицај Одреда је постојао све доминантнији, не само по селима већ и у граду Лесковцу, у коме је само пре месец дана деловала Специјална полиција из Београда.[177] У активности Кукавичког одреда, која је била сва усмерена на Поречје и према Лесковцу, донекле је било запостављено деловање према Оруглици где су се четници Драже Михаиловића почели учвршћивати. Кукавички одред имао је своју прву борбу са четницима ДМ (поред оне у Ратном Делу) почетком децембра 1942. године.[178] Брзо се показало да је оцена политичког комесара Кукавичког одреда, изнета у писму ПК 19. XI 1942, била нереална и да ће четници ДМ с Оруглице представљати новог и врло опасног непријатеља који ће онемогућавати ширење утицаја НОБ-а на Оруглици, Пољаници и у горњој Јабланици.

Очигледно је настала прекретница у дејству Кукавичког одреда ка успешнијем развоју НО борбе на територији Кукавице и Поречја, а, исто тако, и у стварању услова за омасовљење Одреда. То ће и омогућити да ту дође и први представник највишег форума НОП-а члан ЦК КПЈ и Врховног штаба Светозар Вукмановић-Темпо почетком фебруара 1943. године.[179]

Јабланичко-Пасјачки ПО, који је победом над недићевцима 10. XII 1942. године доживео своју прекретницу, наставио је дејства око Радана одржавајући и политичке конференције с културним програмом.[180] Одред који је најдуже преживљавао кризу најзад се враћа у оној светлости у којој је био крајем 1941. године. Извршавајући наређење Главног штаба и ПК о питању онемогућавања рада општинских окупаторских власти, штаб издаје 3 летка — наређења за подношење оставки и напуштање издајничког рада.[181] Осим тога наставио је с ликвидацијом општине и сеоских стража које је окупатор обновио у току новембарске офанзиве 1942.[182] Због реномеа који је имао у 1941. и почетком 1942. године, окупатор и Фелдкоманда у Нишу поклањају овом одреду посебну пажњу. Они као одговор на ликвидације председника општина које врши овај одред спроводе јавне одмазде, како би заплашили народ и присилили Одред да не врши акције.[183]

Карактеристично је да је Јабланичко-пасјачки одред и сада, крајем 1942. године, када је НОП у Југославији ојачао, када је било јасно да ће победу извојевати антихитлеровска коалиција, био при-

176 А—VII н. д., кут. 22 фас. 11-1 док. бр. 5 и кут. 2 фас. 5-1 док. 23; С. Николић, *н. д.*, стр. 350—351.

177 36. НОР т. *1/4 док.* бр. 48 и 49; А—VII н. д., кут. 21 фас. 71 док. бр. 7.

178 С. Николић, *н. д.*, стр. 351.

178 36. НОР т. *1/5 док.* бр. 15 (писмо Темпа ПК Србије од 11. II 1943. год.).

180 д Туровић, к. *д.*, стр. 250—251.

181 А—VII Нд. кут. 51 фас. 5-1 док. бр. 58 и фас. 6-1 док. 2 и 7, као и кутија 21 фас. 1-1 док.бр. 128 и 129; Н. Илић, *н. д.*, стр. 165.

181 Н. Илић, *н. д.*, стр. 151—165.

183 исто, стр. 187—192; А—VII Нд. кут. 30 фас. 1 док. 16.

сиљен да води борбу с оним снагама које су биле пред распадом — са четницима Косте Пећанца. Његови четници су, иако пред ликвидацијом, у Косаници и горњој Јабланици упорно водили борбу против НОБ-а и тиме спречавали укључење ових крајева у народноослободилачки покрет. Тако је Јабланичко-пасјачки одред чак 22. XII 1942. године био присиљен да води борбу са њиме у Л1ецу.[184] Они су били велика помоћ окупатору, јер је Јабланичко-пасјачки одред на тај начин био везан и онемогућен да своја дејства усмери у котлину Лесковца и Пусте реке, на комуникацији Ниш—Лесковац, и то у време када је био најјачи међу одредима југоисточне Србије. Имао је 100 бораца.[185] Јака зима, велики снег и четници из горње Јабланице и Косанице условили су да Јабланичко-пасјачки одред у току јануара 1943. није ишао на озбиљније акције. У таквим околностима је Одред дочекао одлуку Темпа да као други батаљон уђе у састав Првог јужноморавског партизанског одреда почетком фебруара 1943. године.[186] Улога Јабланичко-пасјачког одреда била је и у томе што је омогућавао тактичко и оперативно садејство с Кукавичким и Јастребачким одредом, а поготову у новим повољнијим условима за развој НОБ-а у југоисточној Србији.

Јастребачки ПО, као најуспешнији одред не само југоисточне Србије него и читаве Србије током кризе НОБ-а био је, крајем 1942. године у доста деликатном положају. Због тога је октобра и почетком новембра 1942. године штаб Одреда и писао ПК и ГШ о проблему зиме. Села у подножју Јастрепца углавном су била у рукама окупатора — бугарских јединица[187] или недићеваца. Села која нису била поседнута окупатор је својим упадима свакодневно контролисао и тиме онемогућавао да се Јастребачки ПО у њима задржава. С друге стране није смео да се зими спушта у села Добрича где је имао несебичну подршку народа, јер се села налазе у котлини и на комуникацији Прокупље—Мерошино—Ниш. Због тога је штаб и донео неуобичајену одлуку у Србији током НОБ-а — о подизању барака на Јастрепцу, ради смештаја и зимовања. У долини Лева река на Јастрепцу подигнуте су бараке у којима се Јастребачки одред осећао донекле заштићен од зиме.[188]

Јануара и фебруара 1943. године Одред од 85 бораца био је смештен у тим баракама.[189] Као сви одреди у Србији, тако је и Јастребачки у току децембра 1942. године усмерио своју активност на спречавање окупатора да отме кукуруз и друге прехрамбене производе од народа. Издао је наредбу, а, исто тако, и летак у коме

[184] Д. Туровић, *н. д.,* стр. 245.

[185] 36. НОР г. *1/20 док.* бр. 71 (у току новембарске офанзиве Одред је имао губитака, те се зато сматрало да је његов број око стотину).

[188] 36. НОР т. *1/5, док.* бр. 15 и 1/5 док. 25. (Извештај Караичића ПК Србије од 27. II 1943. године).

[187] 36. НОР т. 1/4 док. 52.

[188] С. Савковић, *н. рукопис,* стр. 442—443.

***[189] 36. НОР т. 1/20, док.* 59 (у овом извештају наводи се да Јастребачки одред има 106 бораца, али у Аћимовићевој офанзиви попшуло је 8, заробљена су 3 и дезертирала 4; у новембарској офанзиви 2 попгаула. У рукопису Савковића тврди се да је тада било 150 бораца, што се не би могло прихватити с обзиром на извештај штаба Јастребачког одреда из тог периода).**

позива народ Добрича, Мораве и Топлице да не даје реквизицију и да ступа у Одред.[190]

У летку се указује на успехе НОВ-а, Црвене Армије на Источном фронту и антихитлеровске коалиције, као и на победу која је на домаку. „Пропаст окупатора нам је очигледна" пише у летку.

Штаб Јастребачког ПО јасно процењује ситуацију НОБ-а у Југославији као и на осталим фронтовима антихитлеровске коалиције и прелази у децембру 1942. године на активније позивање народа да ступи у партизане, а то показује да је проблем зиме који је у почетку озбиљно оптерећивао штаб новом повољном ситуацијом лако превазиђен. Очуван и ојачан Јастребачки ПО ће почетком фебруара 1943. године ући у састав II ЈМПО, као трећи батаљон.[191] Колико је активност Јастребачког ПО представљала проблем за окупатора види се по томе што је он у децембру 1942. године, немајући довољно снага а и деморалисан досадашњим неуспесима, предузео одмазду против народа који је безрезервно подржавао партизане.[192]

Као што се види одреди на левој обали Јужне Мораве од Кукавице до Јастрепца савладали су кризу 1942. године и пред сам крај ове године са преко 423 борца чине основу за успешан развој НОБ-а у југоисточној Србији у новим повољнијим условима. Одреди на овом терену заједно с Врањским, касније II ЈМПО и Расинским ПО не само што су се очували него су својом активношћу у другој половини 1942. обезбедили развој НОБ-а, и сада у повољнијим условима представљају стратегијски ослонац НОП-а у борби за Србију, а поготову с контрареволуционарним снагама Драже Михаиловића.

Расински ПО деловао је у посебним условима. Он је имао непосредну помоћ ОК Крушевца чији су неки чланови били стално уз Одред. Ослоњен на Јастребачки ПО скоро од свог оснивања, он је у садејству с њим имао запажене успехе, а нарочито крајем 1942. године. Тако је упад у Крушевац и ослобођење неких затвореника из Казненог завода оставило посебан утисак не само на људе у граду већ и у долини западне и јужне Мораве.

Рушењем пруге и мостова на путу наносио је осетне губитке окупатору.[193] Таква активност Расинског одреда имала је утицаја на његово омасовљење. Новембра месеца Одред се реорганизује у 4 вода, с тим да они прерасту у одреде (Расински, Жупски, Копаонички и ударни вод) вршећи акције на својим теренима по којима су и добили називе. Таквим својим деловањем Расински одред је крајем 1942. године нарастао на преко 115 бораца.[194] Тиме он постаје

[1.0] 36. *НОР т. 1/4 док.* бр. 75 (Проглас штаба Јастребачког одреда од децембра 1942. године).

[1.1] *Исто,* 1/5 док. 15 и 25.

[1,5] *Исто,* 1/4 док. 75 напомена 2; А—VII Нд. к. 22 ф. 1-1 док. 5 и 36). (Окружни начелник Лесковца обавештава да због појачане активности партизана „... бугарске војне власти на терену извршле су низ стрељања становништва... због сарадње са партизанима у срезу Добричком је стрељано; у Девчи 22, Крајковцу 19, Лепаји 12, Ражини 6, Азбресници 6, Мрамору 16, укупно 85 лица).

36. НОР *т. 1/4 док.* бр. 154 и 1/20 док. бр. 44; М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 230.

[1,4] В. Глишић, *н. д.,* стр. 214 и 215; М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 210, (код Глишића се наводи да одред има 115, а код Перовића 135, те се може као тачно узети горе наведена цифра.).

најјачи ПО у југоисточној Србији у овом периоду и својим акцијама представља озбиљну сметњу окупатору који ће у току јануара 1943. године због тога предузети врло опсежне мере за ликвидацију партијске организације у Крушевцу као јаког упоришта Одреда.

Интересантно је да се окупатор у овом периоду, новембра 1942. године, ослања на четнике у рејону Крушевца чије су снаге износиле преко 1.400 људи.[195]

У рејону Крушевца, Жупе и Копаоника налази се у то време ранији војвода а сада Дражин мајор Кесеровић, који у овом периоду постаје највећи и најопаснији непријатељ Расинског одреда, што ће се у току јануара 1943. у првој борби са њим и открити.[196] Појава мајора Кесеровића и његових снага онемогућила је водовима Расинског одреда освајање Жупе и Копаоника, па ће се зато ови ограничити на деловање у Расини, на Јастрепцу и око Мораве. Расински одред уз помоћ ОК Крушевца и Јастребачког одреда, као и ПК Србије, не само што је очувао своје снаге него је у току прекретнице био један од најјачих одреда југоисточне Србије, што употпуњава улогу партизанских одреда југоисточне Србије у развоју НОБ-а у Србији.

Какве су биле тешке последице Аћимовићеве офанзиве говори податак да се Нишавски и Озренски одред ни крајем 1942. године нису обновили. Међусобно неповезане групе Озренског одреда су и у овом периоду деловале као такве и нису због тога могле да поврате утицај који је Одред раније имао.[197]

Окупатор и његове слуге користе ту околност и учвршћују своју власт у том рејону. Почетком 1943. године уништавају још једну, Алексиначку групу у којој ће страдати два еминентна руководиоца НОБ-а у том рејону.[198] Иако су ове групе и групе Нишавског одреда изводиле акције, оне нису могле да остваре прекретницу у развоју НОБ-а у рејону Ниш—Сврљиг—Озрен у овим повољним условима.[199]

Овако обновљени партизански одреди постали су снага за спровођење директива ЦК КПЈ и Врховног штаба ПО и ДВ Југославије и за успешнији развој НОБ-а у Србији. С друге стране ови партизански одреди представљали су солидан ослонац Главном штабу Србије за јаче ударе по окупатору и стварање слободне територије као и формирање НОВ-а у Србији.

Долазак Светозара Вукмановића-Темпа крајем 1942. године у Београд, као и његово једномесечно задржавање, допринело је да дође до става о формирању новог Главног штаба Србије, чиме би се створили услови за решење проблема руковођења партизанским одредима у Србији.[200]

[197] 36. *НОР т. XИ/2 док.* бр. 186.
[198] М. Перовић, *Јужна Србија, стр. 270.*
36. *НОР т. 1/20 док.* бр. 66 (Извештај ОК Зајечара од новембра 1942 год.).
[199] 36. НОР т. 1/5 док. 190 (поред осам бораца код Суботинца убијени су Момчило Поповић и Драгче Миловановић, 3. фебруара 1942. године).
[200] 36. *НОР* т. *1/21 док.* бр. 44 (Акцију извршила Ражањска и Алексиначка група); 36. НОР т *1/4* док. бр. 153 (акцију извршила Нишка група Нишавског одреда, Горњи Барбеш); 36. НОР г. 1/4 док. бр. 135, 136, 141, 144, 153, 156 и 157).
^ 36. НОР т. 1/4 док. бр. 2, 7 и 24; 8. УикшапоУ1б-Тешро. п. *тетоатГ,* књ. I, стр. 298—302.

Љиљана Чаловска, члан ПК СКОЈ-а Македоније 1942. године

Добрмвоје *Радосављевић-Боби, инструктор ЦК КПЈ при ПК КПЈ Македоније од августа 1942. године*

Др Стојадин Станковић, политички комесар у обновљеном Бабичком ПО и најсигурнија веза Црне Траве с Врањем и ПК Македоније од 1941. до 1943. године

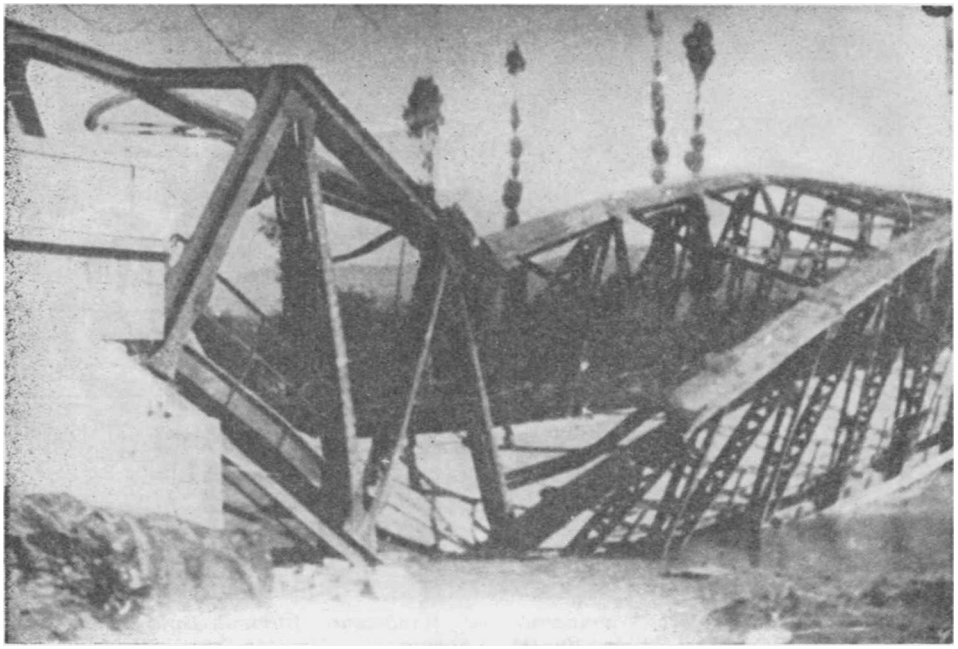
Драгољуб Петковић-Столе, курир ОК и Бабичког ПО 1942, командант батаљона 1943. и командант XII бригаде 1944. године, умро после рата

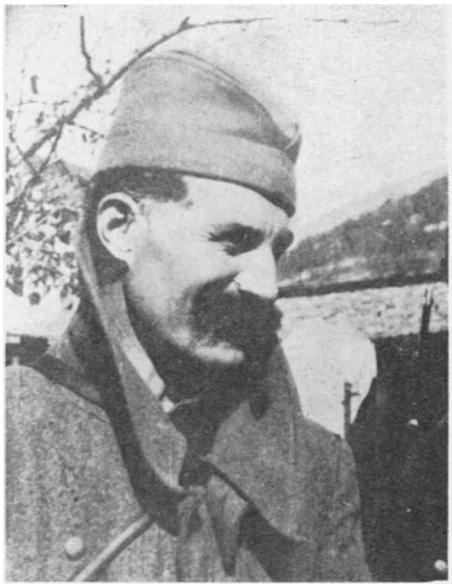
Мома Марковић, члан ПК и политички комесар Главног штаба Србије од јануара 1943. године

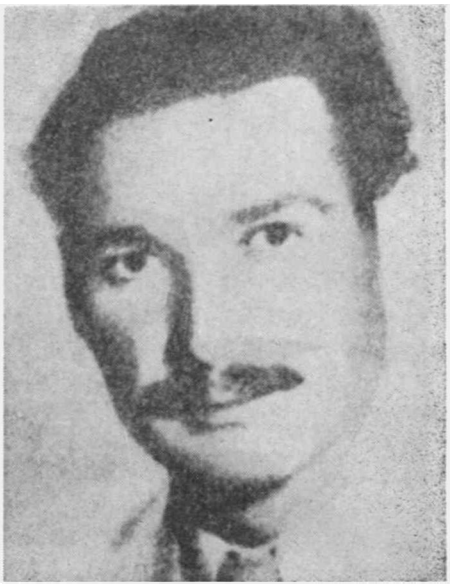
Светозар Вукмановић-Темпо, делегат Врховног штаба и ЦК КПЈ при ПК и Главном штабу Македоније

Порушен мост на путу Ниш—Скопје у Грделичкој клисури код *Момен Камена 14. I 1943. године*

Живојин Николић-Брка, командант Врањског ПО од децембра 1942. до 17. фебруара 1943. године, а од септембра 1943. командант II ЈМПО

Александар Стојановић-Ратко, политички комесар Врањског ПО од децембра 1942. до фебруара 1943. (умро 18. марта 1943. од задобијених рана)

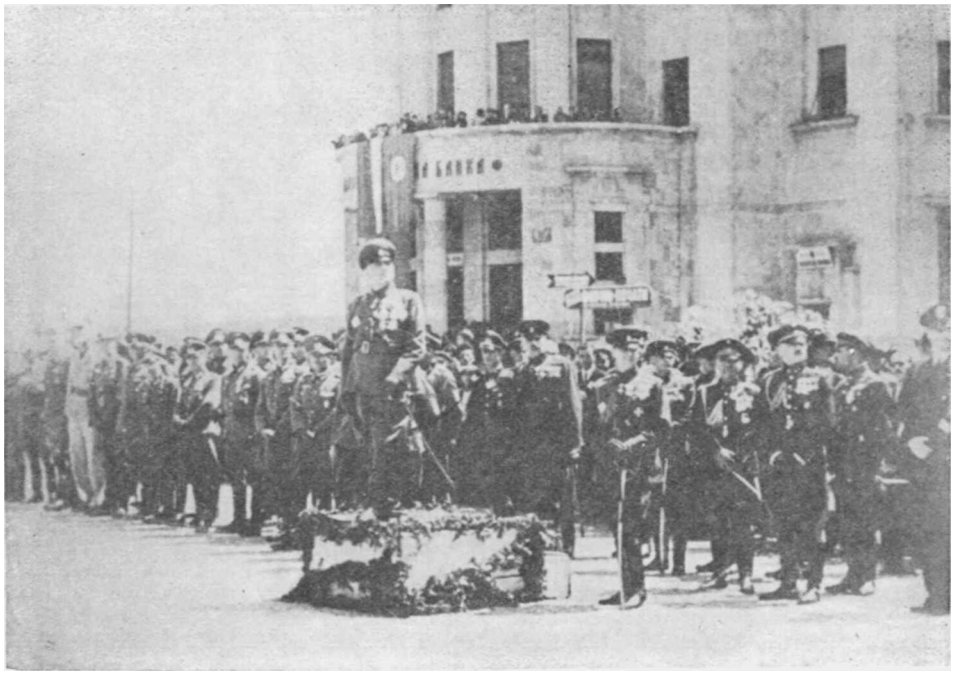
Ратко Павловић-Ћићко, начелник штаба I ЈМ ПО од 8. II до 10. 111 1943. и командант II *ЈМПО до погибије 26. IV 1943. године*

Владимир Вујовић-Вуја, политички комесар II ЈМПО од 21. фебруара 1943. године

Синадин Миленовић, заменик команданта II ЈМПО од фебруара до погибије 13. октобра 1943. године

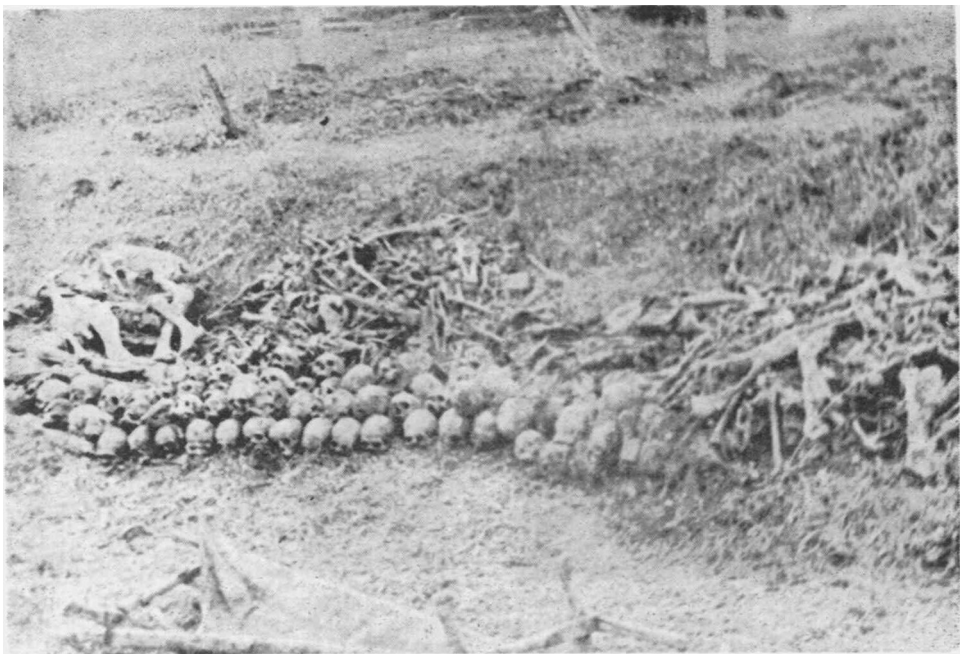
Генерал Васил Бојдев, командант V бугарске окупаторске армије до јуна 1944, врши смотру дефилеа 1941. у Скопју)

Четири бугарска окупаторска полицајца поред побијених Срба у рејону Сурдулице, фебруара 1943. године

Разбацани лешеви Срба. у рејону Владичиног хпнп, које је пострељала бу~гарска војска и полиција у периоду јануар—март 1943. године

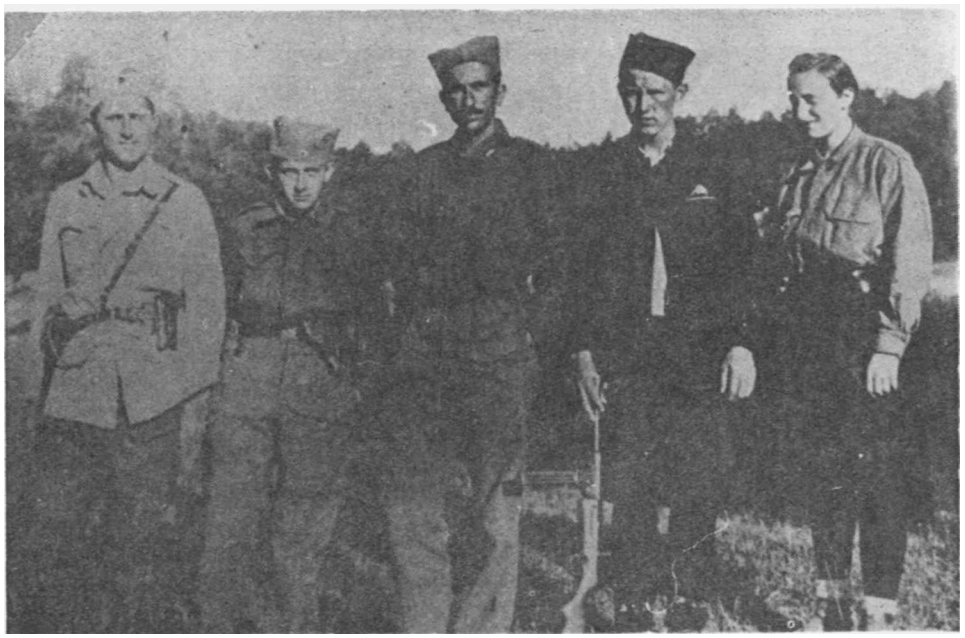
Гомила лобања Срба у **рејону** *села Стубла (Грделичка клисура) побијених од бугарских окупаторских јединица и полиције у 1943. и 1944. години*

Асен Богданов (у средини, седи наслоњен на колено левом руком) с војницима, полицијом и контрачетницима приликом врхеења злочина у рејону Врања и Сурдулице, фебруара и марта 1943. године

Радош Јовановић-Сеља, члан ОК Лесковца и заменик политичког комесара I ЈМПО фебруара 1943. године

Недељко Караичић-Милисав (први с лева), члан ПК и руководилац НОБ у југоисточној Србији, Душан Пуђа-Сава (други с лева), секретар новоформираног ОК Врања, Милија Радовановић (у средини), секретар ОК Крушевца, Аранђел МладеновиН-Корчагин (други с десна) и Нада КараичиН (прва с десна), скојевски руководиоци на терену ОК Лесковца

Чеда СтајиН-Плави, секретар МК Врања од јуна 1942, члан ОК Врања од фебруара 1943, погинуо септембра 1943. године

Видео Смилевски-Бата, секретар ОК Лесковца од јануара 1943, а од марта 1944. секретар ОК Пирота

Цестмир Јововић-Чича, секретар нозоформраног ОК Ниша, фебруара 1943. године

Душан *Таковић-Срећко,* **члак** *ОК Ниша, погинуо априла 1944. године*

ФОРМИРАЊЕ НОВОГ ГЛАВНОГ ШТАВА СРБИЈЕ И ЊЕГОВ УТИЦАЈ НА ПАРТИЗАНСКЕ ОДРЕДЕ У ЈУГОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ

Почетком децембра 1942. године у Београд је дошао и Мома Марковић, па је тако на окупу био цео ПК, сви чланови ПК Србије.[201] Крајем 1942. године стиже у Београд и Светозар Вукмановић-Темпо, члан ЦК КПЈ и Врховног штаба, на путу за ПК Македоније.[202] Приликом задржавања у Београду Темпо је имао могућности да пренесе ПК Србије најновије ставове ЦК КПЈ и Врховног штаба о питању развоја НОБ-а и НОВ-а, што је било од огромног значаја за НОБ.[21-8] Окупљен на једном месту ПК Србије је могао успешније и брже да решава многе проблеме ОК и партизанских одреда. У то време су се на терену налазили: Милош Минић, као инструктор код ОК Ваљева,[204] а Радивоје Јовановић, предвиђен за команданта Главног штаба, у Шумадији код одреда.[205] Код ОК Пожаревца и Пожаревачког ПО налазио се као инструктор Андрија Кабуш,[206] док је ОК и ПО у југоисточној Србији руководио Недељко Караичић-Милисав, секретар ПП.[207]

Приликом анализе стања НОБ-а у Србији као и ПО, дошло се до закључка да би било најбоље да се формира Главни штаб Србије за руковођење одредима.[208] Предложено је да ПК заједно с Главним штабом оде на терен, одакле би лакше и успешније руководио НОБ-ом. У овог питања није дошло до сагласности.[209] Тада је одлучено да Главни штаб Србије као војно-политички форум НОБ-а у Србији руководи из Шумадије, где треба да буде и тежиште развоја НОБ-а, ПО и НОВ-а.[210]

Процена ситуације развоја НОБ-а у Србији заснивала се на стању ПО. Тада су у Србији били ови одреди: Бабички са 55 бораца, Лесковачки са 44, Јабланичко-пасјачки са 113, Расински са 120, Јастребачки са 100 и групе Нишавског и Озренског одреда са 50, што укупно у југоисточној Србији износи 482 партизана; Пожаревачки има 45, Зајечарски 40 и Шумадијски 58 бораца.[211] Према томе, у осталим деловима Србије има: 143 борца.[212] На основи ових података, а

[201] **Тада су у ПК били: Благоје Нешковић-Михајло, секретар; Василије Буха, организациони секретар; Мома Марковић, Мирко Томић, чланови ПК, као и Предраг-Драги Стаменковић, као секретар ПК СКОЈ-а (В. Глишић, *н. д.,* стр. 236).**

[202] **8. Уиктапоујс-Тешро, п. *тетоагг,* књ. 1, стр. 299.**

[503] **Темпо је пре него је пошао за Македонију дуже боравио у Врховном штабу и лично се упознао с најновијим ставовима у развоју НОП-а, а поготову у развоју НОВ-а. Он је знао за формиране дивизије и корпусе (његови мемоари књ. I, стр. 291, 294).**

[204] **В. Глишић, *н. д.,* стр. 250.**

[205] **36. НОР, т. 7/5 *док.* бр. 6 и 20.**

[206] **АС ОК Младеновац бр. 25 и В. Глишић, *н. д.,* стр. 150.**

[207] **36. НОР *т. 1/20, док.* бр. 76 и 1/5 док. бр. 25.**

[509] **Исто, 1/5 док. бр. 2, 6 и 7.**

[ro°] **8. Уиктапоухс-Тетро, *п. тетоатг,* књ. I, стр. 301; В. Глишић, *н.д.,* стр. 237 напомена 32.**

[210] **36. НОР г. 7/5 док. бр. 2 (Писмо Моме Марковића од 22. I 1943. год. команданту Главног штаба Р. Јовановић-Брадоњи).**

[2,1] ***Исто,* док. бр. 2 и 1/20 док. бр. 71.**

[5l2] ***Исто,* 1/5 док. бр. 2, 4 и 5.**

са њима је ПК располагао преко добијених извештаја из одреда, могла се донети реална одлука где ће бити ГШ Србије. Ови подаци јасно су говорили где су одреди најјачи и где је НОБ имао јако упориште. То је била југоисточна Србија. Према томе, нужно је било оријентисати у ове рејоне не само Главни штаб него и сам ПК, као што је Темпо и предлагао. Ову процену фебруара 1943. године потврдила су и његова два извештаја. Он не само што је тада изнео јачину одреда него је био мишљења да ће тамо доћи до брзог формирања „прве српске бригаде".[213]

Без обзира на ово, ПК је одлучио да тежиште његовог деловања буду Шумадија и западна Србија. Оваква одлука се заснивала на процени Радивоја Јовановића-Брадоње још из августа 1942. године. Према његовој процени западна Србија има највећи значај за развој НОБ-а у Србији: „Прво, — због централног положаја у Југославији; — Друго, — због офанзиве српске реакције у Босни и Санџаку; Треће, — због тога што је и Дражина база; Четврто, — ЗБОГ БРЗОГ ДИЗАЊА УСТАНКА (подвукао Ж. Н.). ..

Зато сматрам да би Главни штаб направио најбољи маневар јачањем одреда у з. Србији, тј., да у овој етапи борбе баш ту да падне тежиште његовог рада".[214]

Очигледно је у ПК усвојена ова процена за рад Главног штаба и развој НОБ-а у Србији. То потврђује и писмо Моме Марковића од 22. јануара 1943. упућено Јовановићу као команданту Главног штаба.[215] У њему се јасно прецизира да Главни штаб треба да буде у Шумадији, јер она ће „бити жижа НОБ", а одатле ће се најбоље руководити одредима, обезбеђујући чврсту везу.

На темељу ових процена формиран је Главни штаб у коме је одређен Радивоје Јовановић-Брадоња за команданта, Мома Марковић за политичког комесара, а Миодраг Марковић-Алимпије за начелника штаба.[210] Нема података због чега се ПК Србије одлучио на овакво одређивање стратегије развоја НОБ-а у Србији. Елементи на којима се заснивала оваква оцена, који се могу наћи у писмима Јовановића и Марковића, нису били реални. Почетком јануара у Шумадији је постојао само један одред са две чете и 58 бораца.[217] То није била снага на којој се могла засновати одлука о тежишту развоја НОБ-а, а поготову што је ту била и „база Драже Михаиловића".[218] Уосталом, то ће се брзо и показати али, на жалост, ПК и тада неће одустати од те одлуке, већ ће се, напротив, оријентисати још упорније на тај рејон, па чак и на стварање бригаде. О томе ће касније бити више речи.

ПК на основи процене ситуације у Србији, развоја НОБ-а у Југославији као и на осталим деловима фронта другог светског рата,

[215] 36. *НОР т. 1/5 док.* бр. 15 (Писмо Темпа од 11. 2. 1943. године).

2и *Исто,* 1/4 док. бр. 25 (Писмо Брадоње Гл. штабу и ПК од 26. VIII).

215 *исто,* 1/5 док. бр. 2.

21« *исто,* 1/5 док. бр. 2 и 7.

[117] 36. НОР т. *1/5 док.* бр. 4 (Извештај Шумадијског НОПО од 14. I 1943. године).

[219] *Исто,* 1/4 док. бр. 25 (Писмо Р. Јовановића Брадоње од 26. VIII 1942. године).

врши прекретницу у свом раду и активности. Успеси Црвене армије код Стаљинграда, као и савезника у Африци, довели су Хитлера у неповољан положај. Развој НОВЈ претворио је Балкан у посебан фронт за Немачку, где је она ангажовала јаке снаге. Балкан је постајао све важнији, НОВЈ све опаснија, због очекивања да се други фронт отвори у Средоземљу. У вези с тим је немачки окупатор и предузео офанзиву Вајс I (IV непријатељска) офанзиву јануара 1943. године.[219] Ради тога он концентрише све своје расположиве снаге и ангажује се за уништење НОВЈ у рејону Неретве. У том циљу упућује у офанзиву 7.85 „Принц Еуген" дивизију из рејона Краљева. За преузимање окупационе територије ове дивизије одређена је 9. бугарска дивизија из састава I окупационог корпуса. Смена је извршена од 6. до 16. јануара 1943. године, због чега и сам Хитлер захваљује министру војске Бугарске генералу Михову 5. I 1943.[220]

У вези с прекретницом у раду ПК и формирањем Главног штаба долази до упућивања наређења почетком јануара 1943. партизанским одредима, у којима се постављају и овакви задаци:

„Пред нама стоје велики задаци, прошла година, година повлачења, година слабости, година ситних окршаја је за нама. Пред вама је година победе, година наступања, година крупних окршаја, година победе. Пред вама је да још чвршће, још силније, него јула 1941. године пређете у офанзиву против непријатеља и поведете цео наш народ у бој до победе ...[1,221]

Осим овог наређења Мома Марковић је упутио јануара 1943. и упутство штабовима одреда за подношење извештаја које је Радивоје Јовановић концептирао децембра 1942. године.[222] Захваљујући овом формулару-упутству, данас имамо обиман материјал из малог броја, али зато опширних извештаја о дејствима ПО у југоисточној Србији, о географским условима, ставу народа према НОБ-у и др. Али, на жалост, ови извештаји углавном су остали без одговора Главног штаба Србије.[223] Према неким подацима ово упутство је врло касно стигло до I и II ЈМПО. Оно је примљено код II ЈМПО почетком маја, а код I ЈМПО негде почетком јула 1943.

Окупљање руководилаца Штаба, у вези с одлуком ПК да Главни штаб буде у Шумадији, трајало је преко два месеца, што је имало утицаја на рад овог форума у периоду када је требало прекретницу оживотворити. Марковић је дошао у Шумадију почетком марта 1943. године. Колико је био компликован процес окупљања и заједничког рада Главног штаба говори и податак да Јовановић, после обавештења да је постављен за команданта почетком јануара, није до 20. II знао

[818] *ОзЊЂсмШабкГ та1 патоЛа Јидо$1а^гјв,* **Веовгас! 1963, кн>. I, етр. 369—400** ***(ОзЊЂо/ШабкГ та1).***

[220] **А—VII НАВ-Н-Т-501, 251/59; А—VII Б. кут. 3 рег. бр. 28/5.**

[221] **36. НОР т. 1/5** ***док.*** **бр. 1.**

[222] **36. НОР т.** ***1/4 док.*** **63 и 1/5 док. бр. 1, 2, 3, 4, 5, 7. (из документације објављене и необјављене фонда ГШС нема ни једног одговора на било који извештај II ЈМПО од маја 1943. до фебруара 1944. године).**

[223] **36. НОР** ***т. 1/5 док.*** **бр. 56 и 36. НОР т. 1/5 док. бр. 93 (По овом упутству, II ЈМПО је почео подносити извештаје 20. маја 1943. године, док је I ЈМПО први извештај написао 12. јула 1943. године).**

какве су директиве Врховног штаба посреди, које су допринеле да дође до прекретнице у гледањима на развој НОБ-а у Србији.[224] У то време НОП у Југославији доживљава врло важне — пресудне моменте — IV непријатељску офанзиву.

Чланови Главног штаба обавештавали су се у вези с наређењем Врховног штаба издатог преко „Слободне Југославије", путем писама о мерама које треба предузети. Политички комесар је сам у име Главног штаба издао наређење ПО 12. II 1943. године.[225] И ово тако важно наређење није примљено ни код II ЈМПО ни код I ЈМПО. Први ЈМПО је у то време био ангажован борбама с непријатељем, о којима говори Темпо у својим извештајима. Да наређење I ЈМПО није примио говори и штаб Одреда у свом извештају од 22. јуна 1943. године.[226]

Без обзира на дужу подвојеност команданта и политичког комесара Главног штаба, ипак је политички комесар у име Штаба реаговао на поједине ситуације и слао добијене извештаје из одреда команданту Главног штаба. Одласком политичког комесара на терен Шумадије дошло је до још већег удаљавања од одреда а, с друге стране, и до одвајања Главног штаба од ПК Србије.

У периоду прекретнице рада и руковођења НОБ-ом у Србији, одвајање ПК од Главног штаба је други промашај. Интереси НОБ-а у Србији и сама ситуација почетком и у току 1943. године захтевала је да ова два форума НОП-а у Србији буду заједно. Проблеми ОК и ПО били су углавном заједнички те их је требало заједнички и решавати. Сама оружана борба изискивала је да ПК и Главни штаб буду заједно, како би свакодневно, па и сваког часа, могли реаговати на ситуацију коју је наметала борба. Ту предлози Темпа у том смислу нису били прихваћени.[227] То се убрзо показало, када је ПК поново дошао у ситуацију да преузме руковођење одредима. Прима извештаје из одреда и шаље их Главном штабу. Значи још један ланац веза више. Не само то него је сада ПК морао да води преписку и са ГШ и да доноси одлуке сам, без консултације с Главним штабом о реорганизацији одреда у Шумадији, као и о формирању батаљона и бригада.[228] Овим је елиминисао Главни штаб који је требало да помогне ПК у развоју ПО и НОБ-а, а он је, у ствари, постао само руководилац малих одреда у Шумадији. Рад команданта и политичког комесара у Шумадији био је пун тешкоћа јер су се и они одвајали одлазећи по одредима и тако дуже времена били без међусобне везе. Стога нису били у ситуацији да прате деловање одреда у југоисточној Србији и другим деловима, нити да предузимају мере, па чак нису могли да реализују свој план одласка у друге одреде Ср-

[221] **36. НОР т. *1/5 док.* бр. 20 и 24.**

[225] **Исто, док. бр. 16.**

[228] **Исто, док. бр. 67.**

[227] **5. Уиктапоујс-Тетро, *п. metoan* књига I, стр. 300 („Рекао сам да би Покрајински комитет за Србију могао да се пресели у Топлицу и Јабланицу јер ту по свим знацима постоје најповољнији услови да се развију ради оружане борбе).**

[228] **36. НОР *т. 1/5 док.* бр. 49 (Писмо ПК политичком комесару Главног штаба од 6. V 1943. године).**

бије. Зато је и дошло до тога да на предлоге одреда из југоисточн° Србије и ОК Лесковца, о формирању бригаде, средином јуна 1943, одговор даје ПК у име Главног штаба, и то не да се формира бригада него ударни батаљони, иако је ПК 9. јуна подсећао ОК Лесковца на обећање о формирању бригаде.-'[29] До сада није разјашњено од куд је дошао став за формирање ударних батаљона, када је још приликом проласка Темпа донет закључак да треба јачати одреде и стварати бригаде, а он сам је већ за време бављења у југоисточној Србији формирао батаљоне по одредима.

Образовање Главног штаба Србије није имала много утицаја на ПО одреду у југоисточној Србији. Овде се мора истаћи да је пролазак Темпа преко ових крајева и мере које је предузео у погледу реорганизације одреда и ОК на основи овлашћења ПК надокнадило одсуство утицаја Главног штаба. И не само то него ће то имати одраза и на касније деловање ПО. Такав задатак је утолико био олакшан јер се активност ПО пре доласка Темпа већ одигравала у фази прекретнице развоја НОБ.

БОРБЕНА АКТИВНОСТ ПО У РЕЈОНУ ЛЕСКОВЦА, КРУШЕВЦА И НИША У ЈАНУАРУ 1943. ГОДИНЕ, ПРЕ ДОЛАСКА ТЕМПА

У ранијим поглављима навели смо да су ПО у југоисточној Србији искористили новонасталу ситуацију и прешли сами у офанзивне акције, вршећи на тај начин преокрет у развоју НОБ-а на овом терену.

Партизанским одредима у југоисточној Србији није било једноставно преузети иницијативу у своју корист, јер им је бројно стање у односу на непријатеља било премало.[230]

Почетком 1943. године Врањски ПО имао је 55 бораца, Кукавички 44, Јабланичко-Пасјачки 113, Јастребачки 100, Расински 120 и Озренско-Нишавски око 50 (разбацаних по групама без мањусобне везе). Укупна јачина ових одреда је према томе износила: 482 борца.

Овим одредима су у то време командовали ови руководиоци:[231] Врањским одредом Живојин Николић-Брка, командант, Александар Стојановић-Ратко, политички комесар, Милорад Диманић-Милош, заменик команданта и у исто време командир чете, и Слободан Цекић--Радован, заменик политичког комесара; Кукавачким: Светозар Крстић-Замфир, командант, Радован Ковачевић-Максим, политички комесар, заменик команданта Милош Јовановић-Ставра, заменик политичког комесара Милорад Костадиновић-Неша; Јабланичко-Пасјачким: Милош Манојловић, командант, Бошко Крстић, политички комесар, Стојан Љубић-Вујановски, заменик политичког комесара, и Ратко Павловић-Ћићко, начелник штаба; Јастребачким: Димитрије Писковић-Трнавац, командант, Милић Ракић-Мића, политички коме-

Исто, док. бр. 70 и 71 и АС ОК Лесковац бр. 16.

230 исто, док. бр. 2 (Писмо ПК од 22. јануара 1943. године).

231 исто, 1/4 док. бр. 62; АС ГШС бр. 38 (За Кукавички и Јабланичко-пасјачки и Јастребачки ПО); за Врањски ПО (АС Врањски ПО бр. 1). За Расински ПО 36. НОР т. *1/5 док.* бр. 13; М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 270.

сар, и Бранко ПауноБић-Новица, заменик политичког комесара, и Расинским: Драгољуб Петровић-Горски, командант, Миша Годић, политички комесар кога је почетком јануара 1943. заменио Борислав Стефановић-Вуле, и заменик политичког комесара Добрица Ћосић-Геџа. Групама Озренско-Нишавског одреда руководили су:[232] Конрад Жилник-Слободан, Момчило Поповић-Озрен, Елисије Поповски-Марко Шпанац, Ратомир Војиновић-Наход и Драгче Миловановић.

У то време ови руководиоци су усмеравали своје одреде на преузимање иницијативе ради успешнијег развоја НОБ-а. Они су се у извршавању тог задатка морали сукобити с јаким снагама непријатеља распоређеним свуда око база одреда, спремним да се супротставе свакој акцији партизанских одреда. О непријатељским снагама, будући да су се ови одреди налазили у окупационој зони I бугарског окупационог корпуса, има мало података. Из малобројних докумената овог корпуса не може се утврдити тачно бројно стање јединица у зони дејства одреда.

Ради тога смо присиљени да користимо само извештаје одреда, а они су оскудни, несређени, непотпуни те стога не одражавају праву слику непријатељских снага. Из ранијег излагања видели смо да је окупатор у току 1942. године предузимао многобројне добро организоване нападе уз ангажовање врло јаких јединица. Непријатељске офанзиве трајале су дуго, с намером да се тотално униште партизански одреди у овом делу Србије. Сада, у новонасталој ситуацији за окупатора, због помањкања снага он примењује другу тактику ради онемогућавања развоја ПО и самог НОБ-а. Та тактика је била следећа:

— поседање села на бившим слободним територијама — чиме се стварао обруч око планина на којима су се партизани налазили са циљем да им се онемогуће акције у стварању слободних територија;

— непријатељске посаде по селима, уз помоћ снага из градова, активирају се на сваку и најмању акцију партизана;

— сталним па и ноћним кретањима у зони свога рејона тежило се да се спрече напади — односно да се ПО натерају на пасивност, и

— покушај да се народ заплаши и тиме онемогући подршка НОБ-а сталним и систематским одмаздама за сваког убијеног или рањеног припадника немачких окупаторских снага, бугарских, недићевских и љотићевских јединица као и припадника окупаторских власти — грађана Србије, као и за материјалне штете.[233]

Сталне одмазде биле су последице немоћи окупатора да „смири" подручје југоисточне Србије. То све окупатор чини да би Србију као стратегијску територију претворио у сигурну базу, а поготову југоисточну Србију, због обезбеђења комуникација. Ради извршења овог задатка у овако постављеној тактици дејстава распоред окупаторских снага и њихових слугу био је јануара 1943. године у рејону Расин-

[232] ***36. НОР т. 1/4 док.*** **бр. 42, 48 и 49; М. Перовић,** ***Јужна Србија,*** **стр. 282.**

[139] **36.** ***НОР т. 1/3 док.*** **бр. 135, 156, 160, 162, 163 и 175; М. Перовић** ***Јужна Србија,*** **стр. 268 и 36.** ***НОР т. XII/2*** **— Прилози стр. 1038—1039 док. бр. 24—44, 36.** ***НОР т. 1/4 док.*** **бр. 83 и 84.**

ског ПО: 250 Немаца, 1.200 бугарских војника и 1.100 припадника СДС.[234] Ови подаци сведоче да је у том периоду у рејону Крушевца и самог Крушевца окупатор ангажовао доста јаке снаге и за предузимање мера против ПО. Снага непријатеља у рејону Крушевца стално се мењала, што нам говори и извештај штаба Расинског одреда од 14. маја 1943. године.[235]

У Крушевцу је било 100 немачких и 100 бугарских војника (тада су бугарске снаге биле на Сутјесци (V офанзива) и 150 припадника СДС. Само неколико дана пре тога био је у Крушевцу III љотићевски батаљон са 500—600 војника, који је у то време упућен на Дрину. Даље, у Великом Шиљеговцу било је 50 војника СДС, у Купцима 25, Разбојни 20, Ратаји (Жупа) 30, у Александовцу 60 припадника СДС и 200 Немаца, у Брусу 70—80 СДС и 200 Немаца, а у Дупцу и Лепенцу по 200 Немаца.

Осим ових окупаторских снага и СДС у овом рејону почетком 1943. године постојале су и снаге мајора Кесеровића са око 200 четника Драже Михаиловића.[236] Према извештају ПК Србије упућеном ЦК КПЈ јуна месеца 1943. године у рејону Крушевца налазило се око 2.700 бугарских војника.[237] Сви ови подаци не могу се узети као потпуни и тачни, али се на основи овог може рећи да су у том рејону увек биле јаке окупаторске јединице. Однос снага у овом случају је био врло неповољан за Расински ПО. Он се стално налазио у обручу и свака његова појава, ма где се то догодило, наилазила је на брзо реаговање разасутих непријатељских снага дуж реке Расине и око Великог Јастрепца и Ј. Мораве.

Иста је ситуација и с осталим одредима у сливу Ј. Мораве. Јастребачки ПО који је деловао на Јастрепцу према Ј. Морави и Топлици био је заједно с Расинским опкољен јаким окупаторским гарнизонима:[238] Велика Плана 250 бугарских војника, Прокупље 600 бугарских и 120 војника СДС, Блаце 250 бугарских и 150 војника СДС, Куршумлија 150 бугарских и 150 војника СДС, Рибарска Бања 250 бугарских војника, Облачина и Александрово по 80 и Морава 120 СДС. Сем ових непријатељских јединица у рејону Копаоника и Јанкове клисуре налазила се јака група четника ДМ — око 400.

Као што се види распоред непријатељских снага приковао је Јастребачки ПО на самом Јастрепцу. Тежња непријатеља да присили Јастребачки ПО на пасивизацију, деморализацију и смањење бројног стања, а тиме и његовог утицаја, била је очигледна. Због тога непријатељ неће оставити Јастребачки ПО на миру и у току зиме, односно реаговаће на сваку и најмању акцију одреда у току јануара и фебруара 1943. године.

[534] 36. НОР г. *1/5 док.* бр. 13 (извештај штаба Расинског одреда од 8. II 1943 године).

[835] 36. НОР т. *1/20 док.* бр. 84.

[238] Исто, док. 84, напомена 107.

[237] Исто, 1/5 док. бр. 93 (Из овог извештаја се види да су неки поДаци добијени из добрих извора, а неки су произашли из слабих обавештења у периоду у коме је извештај писан. Тада је I бугарски окупациони корпус проширио своју окупациону територију до Дрине, па су снаге и у Крушевцу морале бити мање).

***[238] 36. НОР т. 1/4 док.* бр. 62; 1/20 док. бр. 93.**

Преко реке Топлице наставља се обруч око Јабланичко-пасјачког одреда. Ту су биле јаке и густо распоређене СДС јединице и четници Косте Пећанца, као сеоске страже, касније преображене у ДМ четнике. Поседањем Пусте реке и села на падинама Радана и Петрове горе окупатор је тежио да сабије Јабланичко-пасјачки одред на сам Радан и да га тамо изолује од народа и присили на распадање, као што је то учинио у марту 1942. године.

Распоред непријатељских снага око овог одреда почетком и средином 1943. године изгледао је овако: у Лебану је било 350 бугарских и 50 војника СДС, у Житном Потоку 250 бугарских војника, Добротићу 40, Житорађи 80, Дољевцу, Пуковцу и Печењевцу око 300 бугарских војника. Према томе само бугарских војника је било око 1.020. У Медвеђи је било 40, Бучумету 50, Тулару 40, Боровцу 20, Сијаринској Бањи 40, Добром Долу 40, Куршумлијској Рачи 20 војника СДС и СГС (Српска гранична стража), што укупно износи око 400 војника СДС.[239]

Четника К. Пећанца било је: Врабачки одред 150 (избеглице с Косова), Туларски одред Алексе Марковића 100, Реткоцерски Саве Миловановића око 100 и у Косаници око самог Косте Пећанца као његова пратња око 300 четника — што укупно износи око 650 четника. Ови четници ће у току априла и маја прећи на страну Драже Михаиловића. Они ће под командом Горског штаба бр. 110 бити једна од најопаснијих снага за НОП у овом рејону средином 1943. године.[240] Из распореда ових непријатељских јединица види се да је обруч око Јабланичко-пасјачког одреда на почетку и средином 1943. године био врло јак и опасан. У таквим околностима требало је руководству Одреда доста снаге и способности да избори иницијативу и обезбеди развој НОБ-а стварајући услове да се на левој обали од свих одреда формира прва јужноморавскаа бригада.

Најмањи ПО, Кукавички, био је у још тежем обручу. Сабијен на Кукавици у рејону села Калуђерица, Новков Рид и Шиљегарник на Кукавици, он је деловао у посебно тешким условима. Непријатељске снаге дуж корита реке Ветернице и у селима у самом подножју планине Кукавице затвориле су приступ Поречју. Најјаче непријатељско упориште је Вучје, ранији центар слободне територије. У њему је у почетку био лоциран I љотићевски одред, а сада 150 бугарских војника, 100 припадника СДС и 20 немачких војника. У Мирошевцу је било 20 припадника СДС, Тумби и Студени 50 СГС, у Г. Оруглици 60 СГС и Козјачки четнички одред, сада ДМ, од 60 и више четника, у Чукљенику 40, Копашници 40, и Грделици 60 СГС.[241]

Сем ових, као резерва за дејство у овом рејону је бугарски пук у Лесковцу с једним батаљоном и посадама на железничким станицама од Грделице до Лесковца. Посебан проблем за овај одред била је демаркациона линија с караулама на самом венцу планине Кукавице од Грделице до Беле земље, демаркационе линије с Италијом.

36. *НОР т. 1/20 док.* бр. 93.

[2J0] Исто.

[241] Исто, док. бр. 62. (Извештај штаба Лесковачког ПО од 19. XI 1942. године), и 1/20 док. бр. 93 (Извештај штаба I ЈМПО од 13. јула 1943.

Очигледна је ствар да су одреди у југоисточној Србији били стално у јаком окружењу.

Ако се узме да је обруч око ПО сачињавало скоро 10 хиљада војника и четника, а у обручу се стално налазило око 500 наоружаних партизана, онда је активност ПО у јануару, фебруару и марту била изузетно добра, јер су стално водили бор**'–г,** како у нападима, тако у одбрани када је окупатор предузимао нападе. Без обзира на зиму и велики снег, при том блокиран јаким снагама непријатеља, Расински одред после борбе код Рлице 5. I 1943. године врши реорганизацију.[24]-' У њему су дотле била 4 вода. а сада формира 3 чете. Прва за дејства у рејону Крушевца, друга за дејство Жупа — Копаоник и трећа за дејство у рејону Гоча — Врњачка Бања. После реорганизација чете су упућене на своје терене ради акција. Прва чета истог дана преко својих диверзаната врши акцију код села Трубарева на прузи Сталаћ—Ниш, а друга група исте чете упада у Крушевац. Друга чета се у продору на свој терен спаја с једном четом Јастребачког одреда и под командом заједничког штаба разбија четнике ДМ — Кесеровића код Разбојне 18. I 1943. године и наноси им велике губитке. Убијено је и заробљено 20 четника. То је била прва борба Расинског и Јастребачког одреда са четницима ДМ на овој територији. Трећа чета у походу на свој терен наишла је нг најјачи отпор окупатора и његових слугу. У борбама код села Пољне, Превишта, Дубаје и Надрле чета постиже ванредне успехе противу СДС и четника ДМ. Продор чете и порази које су доживели непријатељи у рејону Гоча, В. Бање и З. Мораве узнемирио је окупатора. Због тога, а ради спречавања даљег продора ове чете, СДС и четници се концентришу у рејон дејства треће чете. Трећа чета, изнурена сталним борбама и маршевима по зими и великом снегу заноћила је 18. јануара 1943. године у селу Стубла. Непријатељ, крећући се стално за четом и пратећи њен покрет помоћу извиђача, 19. јануара је опкољава у овом селу и у борби јој наноси тежак пораз. Од чете са 37 бораца у Одред се вратило само 14. Погинули су сви из команде чете, а тешко рањени политички комесар одреда Бора Стефановић--Вуле заробљен је. Пораз треће чете Расинског одреда, сада већ одреда „Мирка Томића"[243] није деморалисао ни пасивизирао Одред, већ је он прешао у још оштрије нападе.[244]

Делом својих снага врши други упад у Крушевац 6. фебруара 1943. године и том приликом ликвидира неколико окупаторских агената, 7. фебруара напада на рудник Гаре, а 12. фебруара врши акцију на прузи Сталаћ—Ђунис.

Оваква активност Расинског одреда изазвала је брзо и озбиљно ангажовање окупатора и његових слугу. Бугарска обавештајна служба, преко провале Мише Обрадовића, открива припаднике НОБ-а у Крушевцу. Почетком фебруара врше масовно хапшење, међу којима и два члана ОК Крушевца — Глигорија Диклића-Жарка и

[54]- 36. *НОР т. 1/5 док.* бр. 25; М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 269 и 278.

Мирко Томић, члан ПК и ГШ Србије, погинуо је 17. I 1943. године у Београду. Наредбом ГШ од 17. I 1943 године Расински ПО носи његово име) 36. НОР *т. 1/5 док.* бр. 9.

[244] 36. НОР *т. 1/5, док.* бр. 25; М. Перовић, *Јужна Србија, стр. 269* и 272.

Перицу Цакића-Бату, секретара ОК СКОЈ-а, и многе чланове КПЈ.-[4]* Осим тога окупатор покреће своје снаге ради проналажења Расинског одреда. Тако је једна немачка јединица 16. II 1943. године у селу Слатина наишла на Расински одред. У борби с немачким војницима Одред има велике губитке — 7 погинулих.'[246] Губици не заустављају деловање Одреда и он 28. II 1943. године врши нову акцију, сада на прузи Сталаћ—Краљево и железничку станицу Дедина. С ове станице упућене су према Крушевцу две локомотиве које су нанеле велике штете железничкој станици у Крушевцу.[247]

Офанзивна активност Расинског одреда развијала се и пре и после писма Главног штаба о прекретници у деловању ПО у Србији.[248]

Сем ове борбене активности Расински одред је одржавао и јавнз политичке зборове и конференције на својој територији, на којима је упознавао народ с прекретницом на источном и афричком фронту и о великим успесима НОВ-а.[249] Свуда је подвлачена издајничка лукава и подмукла борба Драже Михаиловића против народноослободилачког покрета и српског народа.

Према извештају окружног начелника из Крушевца, опште стање јавне безбедности је веома забрињавајуће због активности Расинског одреда у јануару и фебруару 1943. године.[230]

С друге стране ово потврђује колико су акције Расинског одреда имале утицаја на понашање окупатора у овом округу. Даље, окружни начелник извештава да „партизанско комунистичке банде показују сталну и не смањену активност и невероватну дрскост у спровођењу акција ..."

У то време с јужне стране Јастрепца деловао је Јастребачки ПО. Његове акције чине једну целину с деловањем Расинског ПО. Јастребачки одред иако блокиран јаким окупаторским посадама са свих страна сем са севера, где је Расински одред, тежи да у јануару под врло неповољним условима продужи офанзивне акције.[231]

Будући да се Одред налазио у логору на самом Јастрепцу, његова дејства у доњој Топлици манифестују се у спречавању рада општина, ликвидацији општинских функционера, акцијама на прузи и одржавању политичких зборова који су озбиљно узнемирили окружног начелника Лесковца, па и саму Недићеву владу, о чему речито говори њихов „Билтен".

У овој активности Јастребачки одред је имао у два маха тежак сукоб с непријатељем, и то: 18. јануара заједно с другом четом Расинског одреда код села Разбојне са четницима Кесеровића ДМ, о чему

[245] М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 264—265 (ухапшени Миша Обрадовић издао је много чланова СКОЈ-а у Нишу, а преко н>ега су Бугари у Крушевцу ухватили многе припаднике НОП-а).

[246] 36. НОР т. *1/21 док.* бр. 51; М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 272.

[247] 36. НОР т. *1/21 док.* бр. 51 и 1/5 док. бр. 10.

[248] 36 НОР т. *1/5 док.* бр. 25 (Недељко Караичић дошао је на Јастребац 17. II 1943. год. и пренео задатке које је поставио Темпо).

[249] 36. НОР г. *1/5 док.* бр. 13 (извештај штаба Расинског ПО од 8. II 1943: 36. НОР т. *1/21 док.* бр. 51.

[250] 36. НОР т. *1/21 док.* бр. 45.

[251] А-УП н. д. кут. 22 ф. 1 док. 49 и фас. 2-1 док. 27 (извештај окружног начелника Лесковац).

смо већ говорили, и други, крајем јануара 1943. са четницима Косте Пећанца у долини реке Топлице.[252]

Активност Јастребачког одреда забрињавала је и немачког окупатора, па је зато једна полицијска група упућена из Крушевца за напад на Јастребац. Ова немачка јединица је на путу за Јастребац водила борбу с Расинским одредом у селу Слатина а после тога напала Јастребачки одред 17. фебруара у логору на Јастрепцу. Јастребачки одред, који се налазио у баракама, прихватио је борбу и присилио нападаче на повлачење. У борби је погинуо политички комесар одреда Милић Ракић, који је био предвиђен за члана ОК Ниша, са још једним борцем.[253] У то време ради преношења директиве Темпа на Јастрепцу се налазио Недељко Караичић, члан ПК Србије.

Јастребачки ПО је својим акцијама и политичком делатношћу на падинама Јастрепца, Топлице, Добрича и Ј. Мораве употпуњавао активност Расинског одреда и тиме развлачио окупаторске снаге и стварао веће просторе за маневар и офанзивне акције оба одреда.

Борбе Расинског и Јастребачког одреда подстрекавале су групе бившег Озренског и Нишавског одреда на активност за одржање утицаја НОБ-а у рејону Алексинца, Ражња и Сокобање, Сврљига и Ниша. У једној акцији Алексиначка група, њих 12, откривена је, опкољена и цела ликвидирана заједно с руководиоцима Момчилом Поповићем и Драгчетом Миловановићем. Спасли су само Елисије Поповски-Марко Шпанац и још један борац.[254] То је и утицало да Караичић не иде на Озрен ради формирања ОК Ниша и ПО.

Уништење ове групе Озренског одреда имало је далекосежне последице. Непријатељ ће овај пораз партизана користити за слабљење поверења у НОБ и отежавати обнову партизанских одреда у овом рејону, што нам потврђују извештаји секретара ОК Лесковца.[255] Напад на рудник Соко 28. фебруара као и покушај да се улију нове снаге у обнови НОБ-а, активност Одреда у рејону Топлице, Пусте реке, Ј. Мораве и Расине помогли су да се у рејону Ниша очува утицај НОБ-а. Јабланичко-пасјачки одред наставља активност на Радану и у Пустој реци започету победом код села Ображде 12. XII 1942. године. Његове акције на спречавању рада општина, ликвидације општинских службеника и одржавање свакодневних политичких зборова, озбиљно забрињавају окупатора и зато он на сваку акцију Одреда предузима нове противакције с одмаздама.

Јачање и активност одреда на левој обали Ј. Мораве утицало је на слабљење борбености четника Косте Пећанца и изазвало њихову колебљивост пре преласка на страну ДМ. Ту околност Јабланичко-Пасјачки ПО није искористио. Уз друге разлоге овде је извесна неактивност ПО утицала да се четници К. Пећанца не разбију и да се не спречи учвршћење новог, још опаснијег непријатеља у лицу организације ДМ у овом рејону.

[552] Исто.

[м] 36. *НОР т. 1/5 док.* бр. 25 (извештај Караичића од 27. II 1943. године).

[254] 36. *НОР т. 1/5 док.* бр. 25 и 1/5 док. бр. 190 („Билтен" Недићеве владе бр. 1).

[255] Исто, док. бр. 82 („Реакција је подигла главу, народ тога краја не осећа рад партизана, говори да су уништени" — пише ОК Лесковца ПК Србије).

У најјужнијем делу Недићеве Србије Кукавички одред, бројно најслабији, а по својој активности међу најбољим, задавао је окупатору доста мука и створио је, заједно с осталим одредима, утисак о тешком стању по окупатора у лесковачког округу.

Његове акције до саме периферије Лесковца уносиле су несигурност код окупатора и његових слугу, а код народа повећавале углед ПО. Окружни начелник Лесковца због акција ових одреда (Јастребачког, Јабланичко-пасјачког и Кукавичког) на његовој територији у јануару 1943, оцењује да је стање јавне безбедности неповољно, да су партизани „безобзирни", „бескруполозни у даљим акцијама".[256]

Из докумената НОБ-а може се закључити да су одреди југоисточне Србије били неактивни, као што их је онда и оцењивао Главни штаб, а што се види и из Мемоара Светозара Вукмановића-Темпа.[257] Чињенице, пак, говоре друкчије. Министар унутрашњих дела Недићеве владе овако оцењује активност одреда у Србији:

„Исто тако њихова делатност није на целој територији Србије подједнаке јачине. Тако: 1) у окрузима Шабачком, Ужичком, Ваљевском, Краљевачком (који су 1941. били најугроженији) уопште нема никакве комунистичке партизанске делатности; 2) у окрузима Београдском, Крагујевачком, Моравском, Зајечарском, Нишком и Пожаревачком раде поједине заостале групе партизана, али њихове акције нису великог обима; 3) у окрузима: Крушевачком и Лесковачком у којима својевремено није извршено радикално и енергично чишћење терена од комуниста постоје још увек бројно доста јаке комунистичке банде које јавну безбедност угрожавају у већој мери".[258]

Супротна овом закључку квислинга, који мора да одражава утицај акција ПО на окупатора, је оцена политичког комесара и команданта Главног штаба Србије за исти месец о активности ПО у југоисточној Србији.[259] До ових оцена у ПК и Главном штабу, а које су пренете и Темпу, долази од самих извештаја о активности ПО у југоисточној Србији. Ако погледамо извештаје из југоисточне Србије све до маја, односно јуна 1943. године, којих има мало, можемо закључити да су непотпуни, невојнички, написани без анализе стања непријатеља и својих снага, без јасних предлога и посебних захтева. Према томе су и руководиоци НОБ-а из југоисточне Србије својим извештајима допринели да се не сагледају право стање и акције ПО у овом периоду.

Својим наређењем и директивама Мирко Томић је 1942. почео да ствара нормалне везе између штабова ПО и Главног штаба, али је то било кратког даха.[260]

А-УП н. д. кут. 22 фас. 2-1 док. 26.

[157] **3. Уиктапоу1с-Тетро, *п. тетоагг књ.* I, стр. 300 (»аЦ зу1 Ц сх!ге(11 1 {Јгире ви из1уап Иуо1ап1е, шјези ^схШе акаје с!а пе ћј ЈгагуаН геакаји окира1ога 1 бе1тка; шјези рптаН пј *поуе* ћогсе 12 егас1оуа 1 \г зе1а јег, пагск!по, шјези то§Н <1а ргеђгапе т роз1ојесе ћогсе«),**

[158] **36. НОР т. *1/21 док.* бр. 25 („Билтен" Недићеве владе за јануар 1943). 36. НОР т. *1/5 док.* бр. 12 (писмо Брадоње Моми Марковићу).**

гво исто, 1/4 **док. бр.** 3, 5, 7, 15 **и** 16. О **слабостима организације командовања** ПО **у Србији имао је податке и окупатор „... недостак војне организације командовања потчињеним јединицама још не допуштају испољавање у већем обиму" пише генерал-фелд маршал Вајкс 1. XI 1943. године (36. НОР *т. XII/3 док,* бр.** 156).

Веза ПО у југоисточној Србији са Главним штабом није била добра и неће се променити ни онда када ПО буду подносили редовне извештаје на основи наређења ГШ од јануара 1943. године. Према томе биће отклоњено подношење слабих извештаја, али неће бити обезбеђено решавање проблема ПО и добијање одговора на постављена питања. Неке проблеме односа између штабова одреда и ОК решавао је ПК а то је било од велике помоћи за нормални развој НОБ.

„Однос између штаба одреда и ОК се овако поставља, заменик политичког комесара одреда је и члан ОК. Дужност заменика политичког комесара је да руководи партијском организацијом у одреду и остварује руководећу улогу партије у њему. Заменик руководиоца . .. а не командује он (заменик политиком.) већ то ради командант и политком.

Штаб одреда одговара за свој рад ГШ — сарађује са ОК, сваки други однос био би командантски", пише ПК ОК Врања јуна 1943. године.[261]

Врањски одред деловао је преко демаркационе линије у посебним условима о којима смо већ говорили, а поготову у погледу везе са ПК и ГШ Србије које се нису измениле ни почетком 1943. године.

БОРБЕНА АКТИВНОСТ ВРАЊСКОГ ОДРЕДА У ЈАНУАРУ И ФЕБРУАРУ 1943. ГОДИНЕ ДО ДОЛАСКА СВЕТОЗАРА ВУКМАНОВИЋА-ТЕМПА У ЦРНОТРАВСКИ КРАЈ

Доласком Душана Пуће-Саве за секретара партијске организације у црнотравски крај (СК Власотинце) настаје нов период бољег односа између партијског руководства и партизанског одреда. Краткотрајно сређивање обједињених одреда Врањског „Сима Погачаревић" и Бабичког завршено је 12. јануара, када су од две чете формиране три неки их зову водови.[262] Штаб Одреда уз непосредну помоћ Душана Пуће-Саве још у децембру планира прелаз на акције већег обима. Пре тога нужно је било ликвидирати једног од најопаснијих и отворених сарадника бугарског окупатора у Сурдулици Војислава Митића, попа. Он је представљао озбиљну препреку у раду КПЈ и органа НОП-а у овом крају — (Масуричком и Белом Пољу и руднику Мачкатици). Зато је и донета одлука да се он ликвидира. Крајем 1942. године (24. децембра) у Сурдулици је усред дана група партизана (Драгољуб Петровић-Столе, Ђура Цекић-Ива и Тома Ивановић-Пера) насред улице убила попа Воју.[26:!] Овај упад партизана по дану у Сурдулицу изненадио је Бугаре и унео панику у њихове редове.

Одмазда над српским народом коју су Бугари већ сутра дан извршили била је не само одговор на удар него и тежња да се умањи

[2.1] **АС ОК Врање док. бр. 5 (о** овлгм **проблемима Мома Марковић у писму Р. Јовановићу пише јануара 1943. године (36. НОР г. *I/20 док.* бр. 74).**

[2.2] **АС М'ОК Врање бр. 5 и 64 (командир I чете Мирко Сотировић-Сотир, пол. комесар Драгомир Николић-Аца; командир II чете је Милорад Диманић--Милош, а политички комесар Живко Коцић-Предраг и командир III чете је Бојан Момчилов-Бенковски, а пол. комесар Бранко Павловић-Уча.**

[2.3] **J. Манасијевић и А. Трајковић, *Хронологија Сурдулице,* Сурдулица 1974, стр. 56 (Даље: *Хронологија Сурдулице).***

позитиван утисак који је акција произвела у рејону Сурдулице, В. Хана и Црне Траве.'-[64]

Ликвидација попа Митића имала је циљ да наговести обрачун са свима онима који служе окупатору, и тиме онемогући окупатора да нађе нове сараднике. Циљ је остварен, што се из непријатељских докумената и види. Он није имао сарадника који би му обезбедили тачне податке о ПО, па је о Врањском, односно II ЈМПО, имао сасвим оскудне податке. У таквим условима Врањски одред прелази у офанзиву. Одлука штаба и Душана Пуће-Саве донета је када није било веза са ПК и ГШ, нити су биле познате њихове мере предузете у вези с новонасталом ситуацијом. Ово потврђује и податак да су извештаји „Радована" и „Брке" од 9. фебруара 1942. године[263] писани на стари начин, а не по формулару ГШ послатом одредима 1. јануара 1943. године.[266]

Штаб Врањског одреда дејствовао је на основи директива Врховног штаба ухваћених преко „Слободне Југославије" и упутстава Караичића секретара ПП. Ова чињеница не изненађује када је познато да у црнотравском крају и на територији Лужнице од маја 1942. године постоји радио-пријемник и техника за објављивање радио-вести и другог материјала из НОБ-а. Штаб Одреда и партијски руководилац пратили су развој догађаја и према томе предузимали одговарајуће мере. Тако је Врањски ПО на темељу овог прешао у акције већег обима, и то по виталним објектима за окупатора — на комуникацији у Грделичкој клисури.

Да се руководство Одреда правилно оријентисало у својим дејствима говори и извештај војног аташеа НДХ у Софији од 12. XII 1942. године: „Да је Немцима од великог интереса сигурност жељезничког промета на Балкану а нарочито оног који се одвија . .. и води преко Београда и Солуна на југ за Грчку",[267] наводи су војног аташеа НДХ после разговора с бугарским пуковником Костовим, начелником Обавештајног одељења бугарског Генералштаба.

Одлука штаба за напад на Момин Камен у Грделичкој клисури донета је из два разлога:

— на железничкој станици налазили су се магацини експлозива, који је нужан за рушење мостова и пруге, и

— рушењем великог гвозденог моста на путу преко Ј. Мораве у Грделичкој клисури код самог Момин Камена био би прекинут за дуже време саобраћај на том једином путу од Ниша и Лесковца ка Скопју и Солуну.

На основи овакве одлуке штаба и Пуће извршен је напад на Момин Камен 15. I 1943. године у 22,00 часа.[268] У нападу је постигнуто потпуно изненађење иако је Врањски одред уочи напада данио у селу Дупиљеву. Убијена су 3 немачка војника и 12 заробљено, међу којима и шофер и административно особље код магацина рудника Мачакатица у Момином Камену.[269] Брзо је ликвидирана и посада бугарске

564 исто.

2,5 А ЦК СКЈ МФ 206/763 сним. 160—172.

»• 36. *НОР т. 1/5 док.* бр. 1.

2,7 А-УН НДХ кут. 89 фас. 9 док. 29.

268 Архив Историјског националног института Скопје, досије бр. 58 прилог 3 (даље: АИНИ).

269 исто.

војске на самој железничкој станици Момин Камен, али уз велики губитак. У нападу је погинуо командир 3. чете Бојан Момчилов Бенковски, али су убијена и три бугарска војника, пет је заробљено.[270]

Минерска група је заплењеним експлозивом под руководством Драгомира Станковића-Нишавца порушила гвоздени мост аутомобилског пута преко Ј. Мораве. Због рушења овог моста сва возила окупатора морала су ићи Ибарском клисуром преко Косова — Скопја за Солун. Бугарски окупатор је могао да користи пут: Софија—Ћустендил—Крива Паланка—Скопје. Након рушења моста саобраћај на овом путу био је обустављен преко 10 дана.[271] Напад на железничку станицу Момин Камен и магацина рудника извршен је много брже и лакше него што је претпостављао штаб одреда. Због тога је донета одлука да се поруши и тунел на прузи према Владичином Хану.

Удаљеност тунела и борба око ликвидације обезбеђења омогућила је окупатору да композицијом воза и камионима избије у рејон Моминог Камена баш када је минирање тунела требало да се изврши. Такав развој ситуације принудио је Врањски одред на брзо повлачење.

У нападу на Момин Камен заплењено је 13 пушака, 5 пиштоља, доста муниције и друге опреме, а, такође, 2,000.000 бугарских лева и 300.000 албанских лека.[272] Овим је умногоме решен проблем новчаних средстава ПК Македоније, ОК Лесковца, касније ОК Врања, доста се помогло ПК Србије као и Обласном комитету Косова.

Успешан напад на Момин Камен, рушење тако важног објекта на магистрали која води за Скопје и Грчку озлоједило је бугарског окупатора. Он због тога врши зверства онаква каква је и у првом светском рату вршио у овом рејону: Сурдулици, Момином Камену, Ружињу, Гузевљу, Јастрепцу, Мртвици, Дупиљеву и другим. Сутрадан, 16. I 1943. године, Бугари масовно стрељају преко 200 невиних људи и пале на стотине кућа.[273]

Само три дана касније Бугари ангажују јаче снаге против Врањског ПО и упућују их у рејон Чобанца из два правца; Предејана и Крушевице, према селу Рупље и Брод где врши стрељања и паљења кућа.[274]

Бугарски окупатор се не задржава само на одмаздама и паљењима, него тежи да ликвидира Одред. У другој половини јануара бугарски генералштаб формира специјалан војно-полицијски одред под командом пуковника Константина Н. Атанасова у рејону Трна—Пирота—Крушевице—Предејана—Владичиног Хана и Сурдулице, који има задатак да води борбу против партизанских одреда у црнотравском и лужничком крају.[275]

[870] Исто и А ЦК СКЈ Микро филм Р. 206/763 сн. 160—172 (извештај штаба Врањског одреда од 9. II 1943. године).

[271] А ЦК СКЈ Мф 206/763 сн. 160—172.

[472] Исто.

[r7J] Ж. Николић-Брка, *н. д. 22 дивизија,* стр. 58, напомена 130; АС. М'ОК Врање бр. 5, 18, 20 и 58 и Евиденција СУБНОР-а Општине Владичин Хан.

[274] Стрељани су чланови НОО села Рупља, махале Банковци, Острозуб и Ћосине и села Црвеног Брега.

[175] Заповест команданта војно-полицијског одреда пуковника Димитрова од 29. IV 1943. године — фотокопија код аутора.

Одмах по формирању војно-полицијског одреда његови делови, а поготову полиција, поседају поједина села у Лужници и Црној трави.

Осим тога бугарски окупатор предузима хапшења људи осумњичених за сарадњу с партизанима. Крајем јануара или почетком фебруара 1943. ухапшена је 16-тогодишња кћи Синадина Миленовића, угледног сарадника НОБ-а. Поред ње из Црне Траве ухапшено је још 17 људи.

„Васа Смајевић и ја стајали смо изненађени вешћу о упаду непријатеља на нашу територију, а још више чињеницом да је девојчица одведена ... Радило се о ухапшеној девојчици, за коју је окупатор тражио предају њеног оца — активисту. Партијски руководиоци доносе одлуку да затраже од одреда, да он ослободи Ирену, нападом на Црну Траву ..." пише Славољуб Петровић-Ђера.[276]

Штаб Врањског ПО и Пуђа, који су се вратили у Добро Поље, по пријему обавештења о хапшењима доносе одлуку да нападну Црну Траву — окупаторску општину и ослободе ухапшене. Напад на Црну Траву извршен је по дану 3. II 1943.[277] Ухапшени су ослобођени, полиција протерана за Стрезимировац, а штаб је организовао први јавни збор у самој Црној Трави. Овим је и почела ликвидација окупаторске власти у црнотравском и лужничком крају. Ликвидирана је општинска окупаторска власт, заплењена архива, протеран бугарски кмет (председник општине) и заплењен докуменат у коме су откривена имена сарадника окупатора.[278] Као што је за НОБ ослобођење Црне Траве, било од великог значаја ради мобилизације народа у борбу, тако је и за окупатора то био почетак рушења његове власти што он никако није хтео да допусти.

Обавештен о нападу партизана на Црну Траву окупатор одмах покреће не само војно-полицијски одред него и све расположиве снаге из рејона Трна, Сурдулице, Владичиног Хана, Предејана, Крушевице, а можда чак и из Софије. Покренуо је и коњички ескадрон из Брезника [279]

Четвртог II 1943. године у селу Млачишту, где се Одред у току ноћи 3. и 4. II 1943. повукао, долази до сукоба с бугарском четом јачине преко 200 војника.[280] У борби је убијено према неким подацима 14 бугарских војника и много рањено. На страни Одреда тешко је рањен политички комесар одреда Александар Стојановић-Ратко.[281]

Борба је открила положај и место Одреда, па је окупатор све своје снаге оријентисао да га опколи и уништи. Тежио је да буде стално у додиру с Одредом крећући се са свих страна према Црној

[478] ***Ира Трава.*** **стр. 175—178.**

[177] **А ЦК СКЈ Мф. 206/763 сн. 160—172; Архив VII Мф. СУП Скопље филм 2/433.**

[278] **Тада је установљено да су окупаторски сарадници: Мика Младеновић--Молер, Душан Младеновић-Писар, Тренча Бошковић, Витомир Момчиловић, Витко Радосављевић, Методије Секираревић и други. Већина њих је ухваћена касније и суђена.**

[278] **А-УН Мф. Суп Скопје 2/433, АС М'ОК Врање бр. 58 и 64 и А-УП кут. 1980 ф. 6-1 док. бр. 57.**

[280] **Исто.**

[481] **А ЦК СКЈ Мф. 206/763 сн. 160—172 и АС М'ОК Врање бр. 5, 8. 64.**

Трави. Повлачење Врањског одреда из рејона Млачишта било је услед великог снега споро. Сутрадан, 5. II 1943. године, у селу Дрндари и Полому (Власина) бугарска полиција је открила Одред. Врањски ПО се тада нашао у још критичнијој ситуацији јер су се само који километар од Полома налазиле стациониране снаге окупатора које стежу обруч око њега. У току дана Одред се извукао на планину Плану, непокривену шумом, већ дубоким снегом што омогућава непријатељу да прати правац покрета и стеже обруч. Током ноћи 5/6. II 1943. године Одред је успео, користећи ноћ, да изврши маневар преко села Градско и Гара, чиме је избегао удар непријатеља.[282]

Два дана 5. и 6. II 1943. године, окупаторске снаге вршиле су претрес терена на којем су се налазиле, али Одред је и ако у врло тешким условима остао неоткривен.[283]

Нападом на Момин Камен, рушењем моста, нападом на Црну Траву као и борбом код Млачишта Одред је нанео окупатору тешке ударе. У вези с дејством Врањског ПО из Скопја и Владичиног Хана долази обласни полицијски начелник Асен Богданов са шефом агената Константином Балканским и полицијским инспектором Стоиловим.[284] Након њиховог доласка у рејон Владичиног Хана и Грделичке клисуре и Црне Траве настаје систематско убијање људи, почев од 7. II 1943. године.[285]

Акције Врањског одреда у Грделичкој клисури не само што су бугарског окупатора довеле у тешку ситуацију већ су имале великог утицаја и на понашање непријатеља и у немачкој окупационој зони Недићеве Србије. Тако је окружни начелник Лесковца после напада на Момин Камен оценио да се из црнотравског краја припрема напад на Власотинце са 500 партизана.[286] У вези са тим Специјана полиција је у Власотинцу 16. I 1943. године похапсила преко 70 људи, од којих је немачком окупатору предато 50.[287]

[282] Александар Стојановнћ-Ратко умро је 18. III 1943. године од задобијених рана. (АС М'ОК Врање бр. 5, 8, 64).

[283] А ЦК СКЈ Мф. 206/763 снимак 160—172 АС М'ОК Врање 5, 8, 64 и Ђ. Златковић, *н. д.,* стр. 238.

[244] А-УН СУП Скопје, 2/433 (изјава Асена Богданова обласног полицијског начелника).

285 А-УН кут. 3 ф. 5-1 док. 15 и ф. 12-3 док. 157 (списак ратних злочинаца компсије за утврђивање ратних злочина Југославије) и А-УИ СУП Скт>пје 2/433; АИНИ Скопје, досије 58, прилог 3), под руководством Асена Богданова и Балканског вршена су стрељања од 7. II 1943. год. у селима: Белишеву, Белановцу, Кацапуну, Јовцу, Равној Реци, Лепенцу, Прекадину, Прибоју, Јабуковцу, Дупљанима, Калиманцу, Полому, Осмакову и другим. Ове злочине извршили су под непосредним руководством Богданова и Балканског и пуковника Ивана Попова — Попов Цане, Стојанов Васил, Јанчев Петар, Лебедев Иван, Киро Маринов, Киро Денков, Маринов полицајац, Васил Георгијев, Георги Лазарев, Илија Базов, поручник Нићифор Петров, Влајко Ђуров, Станимир Попов, официр Бојан Иванов. Серафимов Асен и многи други припадници бугарске војске, полиције и снаге безбедности; АС М'ОК Врање, док. бр. 5, 6, 8, и 64; 36. НОР т. 1/5 док. бр. 56 и 59, 1/20 док. 82; Ж. Николић-Брка, *22 дивизија* стр. 58 и 59, нап. 130; Ђ. Златковић, *н.д.,* стр. 243—253.

[288] 36. НОР т. *1/21 док.* бр. 49.

[287] I А Београда, 1У-141/132 и 1У-107/78 и 36. НОР т. ХП/3 док. бр. 21 (командант Југоистока наредио је команданту Србије „да коначно смири позадину" нарочито обезбеди саобраћај на прузи Београд—Ниш—Солун. Ова наредба дошла је као последица напада на Моминкамен).

Синхронизовано с акцијама бугарског окупатора у Грделичкој клисури, у Грделици (Недићева Србија) непријатељ хапси 28. II 1943. године многе активисте који су били врло важни за НОБ у овом рејону.[288]

Заједничким акцијама у рејону Грделичке клисуре, Власотинца и Црне Траве окупатор на првом месту тежи да спречи развој НОБ-а и, друго, да обезбеди сигурност саобраћаја у Грделичкој клисури. Непријатељ је хтео да искористи зиму да уништи Одред у јануару **и** фебруару 1943. године уз ангажовање врло јаких снага. Неостварење његовог план потврђује да је Одред врло способна борбена јединица и да су дејства ПО могућа по зими.

„Зима данас нема неки већи значај ... А ситуација је данас таква да одреди скоро на целој територији могу да дејствују па чак и без помоћи парт. орг. односно тамо где она не постоји .. ."[289] пише Брадоња ПК Србије. Из акција Врањског одреда као и напада окупатора види се да је развој НОБ-а преко демаркационе линије почео да буја, уз огромне жртве које су пале у одмаздама непријатеља.

Извештај о акцијама Врањског ПО писан је 9. II 1943. године, **и** то у периоду када се Светозар Вукмановић-Темпо већ налазио у рејону Лесковца где је формирао I ЈМПО, као и ОК Лесковца.[290] Извештај није послат ни пре ни после проласка Темпа, него је у торби заменика политичког комесара остао до 25. априла 1943. године када га је запленила бугарска полиција.[291]

ФОРМИРАЊЕ I ЈУЖНОМОРАВСКОГ ПАРТИЗАНСКОГ ОДРЕДА (ЈМПО) ФЕБРУАРА 1943. ГОДИНЕ

У периоду када се Светозар Вукмановић-Темпо задржавао код ПК Србије у Београду очекујући везу за одлазак у Македонију и када су ПО у југоисточној Србији деловали против окупатора користећи новонасталу ситуацију, ЦК КПЈ и Врховни штаб су с великим одушевљењем и интересовањем пратили развој НОБ-а у Србији.[292]

Када су ЦК КПЈ и Врховни штаб сазнали из писма ПК, упућеног крајем 1942. године,[293] о стању НОБ-а и ПО у Србији и њиховим акцијама, били су више него задовољни, што се види из одговора:

„5. Ваши успеси у обнављању и стварању нових партизанских одреда у Србији, веома су обрадовали и нас и све борце из српских

[88] Тада су ухапшени Бора Пешић, Ђорђе Величковић-Сировапац чланови КПЈ, Момир Николић, Никола Стаменковић и Ранђел Стоичић, сви су они стрељани 14. V 1943. сем Стоичића (А. Ристић, *Грделица у пламену револуције,* Лесковац 1963, стр. 100—101.

[м] 36. *НОР т. 1/5 док.* бр. 6.

ич Исто, бр. 15 (писмо Темпа Михајлу од 11. II 1943. године).

[891] А ЦК СКЈ Мф 206/763 сн. 160—172 (После борбе код Црне Траве курира штаба II ЈМО с торбом Слободана Цекића Радована, у којој су били извештаји, заробила је у рејону Стрезимировапа скопска бугарска полиција. Препис овог документа нашао се после рата у Архиви ЦК БКП у Софлји, који је микрофилмован и налази се у Архиву ЦК СКЈ Београд.

[м] 36. НОР т. 2/7 док. бр. 122.

[п'] А ПК СКЈ 1942/688 (Писмо Михајла Лоли Рибару од 26. XI 1942. г.).

бригада. Уверени смо да ћете свим снагама радити на њиховом јачању и да ћете их ПАМЕТНО ВОДИТИ КРОЗ ОВЕ ТЕШКЕ ЗИМСКЕ ДАНЕ ПРИПРЕМАЈУЋИ ИХ ЗА НАСТУПАЈУЋЕ ДОГАЂАЈЕ (подвукао Ж. Н.) који се већ муњевитом брзином развијају и у сваком погледу повољно за нас".[294]

Осим овога Врховни штаб одобрава предлоге ПК Србије да у Главни штаб Србије уђу поред Радивоја Јовановића-Брадоње још и Петар Стамболић и Милош Минић, али задржава за собе право да поставља чланове Главног штаба Србије. Ово писмо ЦК КПЈ и Врховног штаба није било стигло у ПК до одласка Темпа за Македонију, па ни до 20. II 1942. гсдине када Мома Марковић обавештава Радивоја Јовановића-Брадоњу да од Врховног штаба није примљена никаква писмена директива о чему смо већ говорили.

Раније смо изнели да је Светозар Вукмановић-Темпо као делегат ЦК КПЈ и Врховног штаба на путу за Македонију крајем 1942. године стигао у Београд. У ПК Србије он се задржао преко месец дана (25. XII 1942. до 29. I 1943. године). У току задржавања он је пренео ПК директиве у вези са стварањем НОВ у Србији, што се види из писаних докумената ПК.[2]-[5] Не само то него је ПК овластио Темпа, користећи његов пролазак преко југоисточне Србије, да пружи прву конкретну помоћ ОК и ПО као члан вишег форума НОП Југославије. О овоме је ПК обавестио и Недељка Караичића-Милисава 29. I 1943 године и наложио да се руководство и снаге ПО окупе на једном месту ради преношења директиве.[218]

У вези с овим Недељко Караичић је преко ОК Лесковца концентрисао Кукавички и Јабланичко-пасјачки одред на Кукавици, код Новковог Рида, а из Јастребачког одреда, с обзиром на краткоћу времена, на састанак с Темпом дошли су само штаб Одреда и члан ОК Ниша Радош Јовановић-Сеља.

Окупљање ПО и руководства с терена у рејону Кукавице извршено је већ 4. II 1943. године, а саветовање је почело 5. II и трајало до 8. II 1943. године.[2"7] На овом саветовању Темпо је пренео директиве и по овлашћењу ПК Србије извршио реорганизацију ОК и формирање нових партијских организација. Долазак Темпа на ову територију представљао је крупан догађај, јер је он први руководилац из виших форума НОПЈ који долази у овај рејон од почетка НОБ-а 1941. године. Неоспорно је да је за све руководиоце, почев од инструктора ПК Недељка Караичића-Милисава до чланова ОК Лесковца, штабова одреда и свих партијских руководилаца сусрет с овако високим функционером био посебно користан.[2 8] И не само то него и усамљеност одреда у току скоро двогодишњег ратовања учинила је да ставови и друга

J

36. НОР т. 2/7, док. **бр. 122.**

36. НОР ***т. 1/5 док.*** **бр. 24.**

"" 36. ***НОР т. 1/20*** **док. бр. 74 („за пар дана долази вам на јавку на коју је дошао Банкар (Видоје Смилевски — Ж. Н.) друг Александар (Светозар Вукмановић Темпо — Ж. Н.) који има најшира овлашћења, и он ће вам изнети усмено и оггширно директиве од нас по свим питањима и проблемима").**

к7 Исто !/5 док бр. 15 и бр. 25 и 2/10 док. 55 (Писмо Темпа ПК КПЈ од 8. VIII 1943. године).

8,8 Трагом II јужноморавског одреда, **Београд 1955, чланак Ж. Николића Брке —** ***Сусрет са Темпом,*** **стр. 122—127.**

саопштења тако висског руководиоца у првом сусрету буду схваћена и прихваћена с великим интересовањем, а посебно када је Темпо јавно открио своју улогу. „Међутим, с друге стране оценио сам да би ипак много значило за партизане и за народ овог краја што је члан Врховног штаба дошао овамо. На крају сам се открио и рекао у говору да сам члан Врховног штаба.".[2'9]

Само саветовање као и његова дужина пружило је прилику Тсмпу да изнесе достигнућа развоја НОБ-а. и НОВ Југославијз, као и многа искуства из борби бригада и дивизија у Босни.[300] Партијском кадру из оба одреда и с терена ОК Лссковца омогућено је да на саветовању које је трајало два дана, 6. и 7. II, стскну нова сазнања за свој партијски рад.

Всјно-политичким руководиоцима на једнодневном савстовању 8. II 1С43. године пренета су многа искуства из борби ПО и бригада у Босни, као и задаци у вези с развојем НОБ-а на терену новоформираног I ЈМПО и стварања бригаде НОВ. Стицајем околности дошло је сутрадан, 9. II 1943, да борбе у којој су руководиоци и борци показали какве су борбене способнссти, а с друге стране Темпо је на лицу места имао прилику да провери снаге и способности војно-политичких руководилаца и бораца у извршсњу постављених задатака.

Осим саветовања на Кукавици, код Новковог Рида. Темпо је извршио нову поделу територија између ОК Лесковца и Ниша. Тако су у надлежност формираног ОК Лесковца укључене и територије Топлице, Добрича и Косанице, које су раније потпадале под ОК Ниша.'[101] За ову обједињену територију формирао је ОК Лесковца у који су ушли Видоје Смилевски, за секретара, Радмила Обрадовић, Бошко Крстић, Радош Јовановић и Жива Чиклован, за чланово. Такође су формирана три СК КПЈ — за Лесковац, Пусту рску и Топлицу.[:)0г] Недељко Караичић-Милисав добио је задатак да по завпшетку саветовања на Кукавици оде у рејон Ниша и формира ОК Ниша у чији састав улазе Десимир Јововић-Чича, сокрстар. Мића Ракић-Мирко и Благоје Пауновић-Новица.[30''] Територија ОК Ниша обухвата срезове Ражањ, Алексинац, Сокобања, Сврљиг, Ниш, Бела Планка, Пирот и Цариброд (сада Димитровград).

При формирању I ЈМПО Темпо је одредио и нову територију у захвату планине Јастребац, река Ј. Морава, Врање, демаркациона линија Италије, руководећи се како географским условима, тако и бол.им могућностима за руковођење и садејства између батаљона Одреда.

Одлуком Темпа]е донекле реализован став Врховног штаба изнет у директиви Главног штаба Србије од 8. јануара 1942.[304] Том директивом Брхивни штаб тежи да **териториЈу** између реке Ибра, Западне и

*** Лесковачка *Наша Реч* бр. 1, 1. I 1961. године (Сећање Темпа изнето приликом боравка у Лесковцу 1960. године).**

36. *НОР т. 1/5 док.* бр. 15 и 25 као и И/10 док. 65.

36. *НОР т. 1/5 док.* бр. 25.

,"- М. Перовић, *Јужна Србија.* стр. 248.

36. *НОР т. 1/5 док.* бр. 25 и 36. НОР т. *ХП/3 док.* бр. 60. У овој офанзиви узела су учсшћа 61 и 63 бугарски пешадијски пукови — чије су јединице стигле чак на Дурмитор (36. НОР т. *ХИ/3 док.* бр. 103).

***36. НОР т. 11/2 док.* бр. 92.**

Јужне Мораве све до Врања, укључујући и Копаоник, обухвати једним оперативним руководством. Одлука Темпа није задирала у територију ОК Крушевца и Расинског одреда, па је развој НОБ-а на њој био директно под утицајем ОК Крушевац и Расинског ПО.

Први ЈМПО формиран је од три батаљона: Први, кукавички, чиниле су две чете из Кукавичког одреда, други, Јабланички, 3 чете из Јабланичко-пасјачког и, трећи, Јастребачки, две чете из Јастребачког ПО. Бројно стање Одреда у то време било је 257 бораца.[305]

У штаб Одреда ушли су: Димитрије Писковић-Трнавац, као командант, ранији командант Јастребачког, за политичког комесара Радован Ковачевић-Максим, ранији политички комесар Кукавичког одреда, за заменика команданта Милош Манојловић, ранији командант Јабланичко-пасјачког одреда, за заменика политичког комесара Радош Јовановић-Сеља, члан ОК Лесковца, ранији члан ОК Ниша, и за начелника штаба Ратко Павловић-Ћићко, члан штаба Јабланичко-пасјачког ПО.[30в]

За штабове батаљона одређени су: Стојан Љубић-Вујановски за команданта I батаљона — ранији партијски руководилац Јабланичко-пасјачког одреда, за политичког комесара I батаљона Светозар Крстић-Тоза, ранији командант Кукавичког одреда, а за заменика политичког комесара батаљона Милорад Костандиновић-Неша, партијски руководилац Кукавичког одреда. За команданта II батаљона Воја Ристић, командир чете из Јабланичко-пасјачког одреда, за политичког комесара Влајко Букелић, Поп-Мића, политички комесар чете Јабланичког одреда, и за заменика политичког комесара батаљона Риста Антуновић-Баја, за команданта III батљона Ћира Михајловић (Михајловски — Ж. Н.), командир Малојастребачке чете, за политичког комесара Милош Стојановић-Принцип, за заменика команданта Миодраг Новаковић-Цуца, а за заменика политичког комесара Жива Чиклован-Тоза.

Приликом формирања I ЈМПО одређени су конкретни задаци и план рада, закључено је да се пређе на офанзивније акције.[307] Међу најважнијим задацима које је Темпо поставио били су удар по комуникацијама које служе окупатору, а затим обрачун са четницима ДМ који се учвршћују у Оруглици, горњој Јабланици, Косаници и на Копаонику.[308]

Темпо је на саветовању стекао повољан утисак о квалитету војно-политичког кадра новоформираног I ЈМПО, а та његова оцена се већ 9. II потврдила у борби с недићевцима, одмах по формирању Одреда. На основи тога он у свом писму ПК неколико дана после овако пише „ ... предвиђено формирање бригаде ... Другови говоре да морају они формирати „Прву бригаду" ... Морам код наших да дођем ускоро, можда кроз 20 дана имаћемо бригаду на овом терену".[309]

305 Исто 1/5 док. 5 и 25 (Бројно стање Одреда из јануара јер из овог периода нема података).

зо« исто 1/5 док. бр. 25.

зо7 исто, 1/5 док. бр. 15.

[808] Исто, Н/8 док. бр. 69 и И/10 док. бр. 65 (Писмо Темпа ПК Србије од 21. II 1943. године и ЦК КПЈ од 8. VIII 1943. године).

[м]» Исто 1/5 док. бр. 15.

Након краткотра]ног задржавања са I ЈМПО, коме је пружио изванредну помоћ, Темпо је прешао у рејон Црне Траве. Тада је у црнотравском крају, као што смо напред навели, бугарски окупатор предузео ванредне мере ради ликвидације Врањског ПО, па је веза са ОК Лесковца била у кратком прекиду.[310] Док је Темпо чекао на везу за одлазак у Црну Траву, штаб Врањског одреда је укинут.

ПРЕИМЕНОВАЊЕ И РЕОРГАНИЗАЦИЈА ВРАЊСКОГ ПО У II ЈМПО ФЕБРУАРА 1943. ГОДИНЕ

Партијско руководство на терену је очекујући Темпа тежило да пре његовог доласка изврши замену руководства Одреда. Тако оно укида штаб Врањског одреда који је поставио секретар ПП Недељко Караичић средином децембра. Формирају се две чете без штаба, а то зато да Темпо треба да обезбеди постављање новог штаба. За овакав свој поступак партијско руководство изабрало је један неуобичајен начин. Васа Смајевић је наредио заменику политичког комесара Слободану Цекићу-Радовану да напише извештај ПК и Главном штабу Србије о акцијама Одреда и у исто време да предложи реорганизацију.[311] Један извештај, судећи по садржини, упућен је ПК Србије, а потписао га је заменик политичког комесара Радован, а други је упућен Главном штабу а потписао га је наводно Брка, команданту Одреда. Будући да је реч о неубичајеним поступцима, то ћемо извесне делове ових извештаја цитирати:

„17. Штаб се је консултовао са другом Савом, да одред поделимо на два дела и сваки од њих да добије свој терен. Друг Сава се сложио са тим. Значи једна чета ће отићи на југ према Прешеву, а друга ће остати на овом терену. Партијско руководство и штаб предложили су ПК и Главном штабу да се одред назове именом Симе Погачаревића из Врања одговорите нам". Овај извештај потписао је „Радован".

У другом извештају који је потписан са „Брка" пише:

„16. Пошто се одред све више омасовљава од људи који не желе да чекају реакцију у својим кућама (то су већина наши јатаци и симпатизери) кретање одреда је теже. Кретање одреда постаје све опасније. Како изгледа непријатељ сада оставља у појединим селима своје војне јединице, то смо решили да се одред подели на две јединице и да прошири терен. Прва чета остала би на терену: Црне Траве—Лужнице—Бабичко а друга чета од Сурдулице преко Пре-

»[10] Исто, („Ја сам се морао повући јер веза не постоји са Васом, а тамо су потјере, сада смо предузели поновно да се повежемо из 2 правца. Мислимо да ћемо успети, „пише Темпо ПК Србије. 36. НОР т. *XII*/3 *док.* бр. 19 (Генерал Бадер овако извештава о тим борбама. „У југоисточној Србији су у току операције против тамошњих комунистичких банди с о5е стране демаркационе линије које изводе бугарске јединице, немачка полиција и СДС.").

***" Постојање овог извештаја установљено је када су га неки руководиоци издавачког завода „Братство" из Ниша пронашли у Архиву ЦК БКП у Софији. Пошто је један извештај био потписан у име Брке, то је аутор, знајући да никад није написао такав извештај, консултовао Слободана Цекића Радована, потписника извештаја ПК. Цекић је изјавио да је оба извештаја писао он, по захтеву Васе Смајевића. Изјава усмено дата аутору 1974. године у кући Цекића)**

шева десном страном Мораве, нарочито на Козјак, где има Кимићевих четника и истовремено повезиваље са Македонским одредом.

17. Штаб прве чгте: командир друг Брка, заменик командира друг Дева, политички комесар друг Ратко, заменик друг Стева. Штаб дру-е чете: командир друг Сотир, заменик друг Стева, политички комесар друг Жика

СФ — СН

С другарским поздравом Брка"."*

У партијском извештају о политичком комесару Александру Стојановићу-Ратку пише „врло слаб за партијско руководство и за пол. ком." Док су у извештају Брке изостављени — и нису узети у обзир за руководиоце у Одреду, Милорад Диманић-Милош, командир чете, и Живко Коцић-Предраг, политички комесар чете. Брка у свом извештају самог себе прсдлаже за командира чете, што значи смењује себе као команданта Одреда.

Пред дилемом смо јер се не може јасно утврдити који су разлози били да се ликвидира штаб Врањског одреда управо онда када је успешно руководио Одредом и био неопходан у овом значајном периоду.

Донекле нам ову дилему разјашњава чланак Славољуба Петровића-Ђере **Ратне дилеме** у **Црној Трави,** у књизи **Тако се борила Црна Трава.**

„Чврсто сам решио (каже Ђера Ж. Н.) да на састанку комитета предложим да почнемо са још масовнијом мобилизацијом нових бораца. Баса Је такође уверен у потребу и хитност окупљања нових бораца. Заједно набрајамо све оне које би требало да ЧИНЕ ПРВУ ГРУПУ и у исто време размишљамо КОЈИ БИ МОГЛИ ДА ПРЕУЗМУ РУКОВОДЕЋЕ ФУНКЦИЈЕ У ОДРЕДУ (све подвукао Ж. Н.).*" Овако су размишљали Ђера и Васа Смајевић у селу Млачишту 1. фебруара 1943. године на састанку Комитета на коме није присутан Душан Пуђа-Сава, секретар Комитета. Комитет размишља о људима „ко и би могли да преузму озбиљне руководеће функције у одреду", а Недељко Караичић-Милисав је као овлашћено лице ПК и Главног штаба пре непуна два месеца то питање решио узимајући у обзир војничке и политичке разлоге и квалитет кадра при постављању штаба Врањског одреда, што је одобрио и ПК Србије у свом писму Милисаву од 22. јануара 1943. године.

Као што се види одлука о укидању штаба и реорганизација Одреда није била случајна и без плана. Јасно се види да су смењени командант Одреда, ранији командант Врањског одреда „Сима Погачаревић", као и штаб Бабичког одреда, тј. они које је Смајевић предлагао за смењивање још октобра 1942. године.

Да би се то постигло, укида се једна чета Врањског ПО којом су командовали Диманић и Коцић. Укидању штаба Одреда и команда чсте пришло се када ови руководиоци постижу запажене успехе у акцијама у том периоду.

Даље, у време када је писан извештај, преко демаркационе линије је стигло обавештење да ускоро на тај терен стиже Светозар Вукма-

А ЦК СКЈ Мф 206/763 сн. 172 снимљено 1975 године у Софији у Архиву ЦК БКП ф. бр. 187.

[111] ***Црна Трава,*** **стр. 175—183.**

новић-Темпо. То је вероватно утицало да извештај није послат, па је тако остао код заменика политичког комесара. Користећи време до доласка Темпа, руководство је укинуло штаб и извршило реорганизацију Одреда без ичијег овлашћења и одобрења.

Реорганизација Одреда извршена је 17. II 1943. године у селу Рупљу, махала Пажар. Тек тада је командант Одреда (политички комесар био на лечењу — због рањавања) сазнао за мере око реорганизације. Таквој одлуци се супротставио јер је сматрао да је штетна по Одред и НОБ.[314] али је без обсира на то рсорганизација извршена.

ПК је нарсдио да се при бављсњу Темпа на терену југоисточне Србије прикупе одреди и партијска руководства како би могао пружити што ефикаснију помоћ партији и ПО. То наређење је у ре.јону Лесковца, као што смо видели, потпуно спроведено док руководство преко демаркационе линије поступа супротно. Оно укида штаб Одреда и чете удаљује из рејона Црне Траве. То другим речима значи да се не дозвољава контакт ПО с руководиоцем из Врховног штаба.

Друга чета је у најтежим условима, по великој мећави и невремену, упућена за продор на југ преко Чемерника, Стрешера и Бесне кобиле непролазних у ово доба.[315]

У Војиновом Риду, испод самог гребена Стрешера чета је наишла на испражњене куће. Људи су, из страха од полиције побегли остављајући отворене и незаштићене куће и стоку. Чету је 21. фебруара 1943. године напала полиција у Војиновом Риду. Након дуже борбе, под тешким условима, уз губитке, чста се извукла из окружења и вратила у црнотравски крај.

Прва чета, у којој је био политички комссар Драгомир Николић--Аца и ранији командант Живојин Николић-Брка, доЗила је задатак да оде из рејона Црне Траве према Лужници и Пироту.

Сутрадан по реорганизацији одреда, 18. II 1943. године, Васа Смајевић је у Дејићевој махали села Брод саопштио команди чете да чете не смеју да долазе у Црну Траву без његовог одобрења. а да се веза са њим може имати само преко његсвог курира Сретена Ристића--Слободана.*[1]" Долазак у Црну Траву забрањен је у вези с доласком Темпа. Случајно је 20. II 1943. године преко извиђача дошло до успостављања везе 1. чете са Светозаром Вукмановићем-Темпом, који је ноћу 19/20 II стигао у село Равна Гора.[317] Команда чете је са целом четом на позив Тсмпа дошла у Равну Гору. У пратњи Темпа налазили су се Бранко Шотра, Милица Стругар-Каћа, Воја Ристић, командант батаљона, I ЈМПО Благоје Костић-Марко, и Светислав Стојановић--Бизон командири чета I ЈМПО. После сусрета с командом и извршене смотре чете Темпо је написао први део свога извештаја ПК Србије. У том првом делу извештаја мало се шта позитивно каже о Врањском ПО, који већ годину дана делује преко демаркационе линије, и то успешно, а поготову у јануару и фебруару 1943. године.

Уосталом ево шта пише у извештају.

"[4] Сећање Драгомира Николића-Аце и самог аутора.

[5,5] АС М'ОК Врање бр. 5. 8. 15, 16 и Лрхив СУП Скопје 2/Д бр. 3290/102, копија код аутора (извештај обласне полиције Скопја за 1943. годину). Сећање Драгомира Николића-Аце и аутора.

Ј" Трагом II ЈМПО, стр. 122; *Црна Трава,* стр. 121—123.

„Ситуација на Врањском терену је јако слаба у погледу стања партијске организације на терену и у одреду. Стање у одреду је јако слабо. Одред у ствари не постоји као организован одред. Постоје само двије чете, које самостално делују без **заЈедничке** команде. Ја сам се састао само са једном четом, јер се друга налази ниже Врања. Чета **војнички** и политички јако слаба. Народ у овом крају јако је заплашен после реакције коју су изазвале ОНЕ АКЦИЈЕ (мисли на Момин Камену, Црну Траву, Млачиште — Ж. Н.), али ипак одред расте послије ових акција. ВЕЋ СЕ ПОПЕО НА ПРЕКО 80 А КРОЗ НЕКОЛИКО ДАНА ПОПЕЋЕ СЕ И НА ПРЕКО 120 БОРАЦА. ОВДЕ СЕ СТРАХОВИТО ОСЕЋА НЕДОСТАТАК КАДРОВА ВОЈНИЧКИХ И ПОЛИТИЧКИХ (све подвукао Ж. Н.)."[318] На темељу оваквих закључака Темпо је још истог дана из Равне Горе послао писмо Недељку Караичићу, члану ПК, да одмах упути у Врањски одред за команданта Максима Ђуровића-Солунца, а за политичког комесара одреда Владимира Вујовића.[319]

У тој ситуацији Темпо се **оријентише** на кадар **из** I ЈМПО, а **не** тражи решење у самом Врањском одреду. Вероватно је био оптерећен негативним оценама о кадру још од Београда и Лесковца.

Сутрадан, 21. II 1943. године, у селу Стрешковац, Темпо се састао с Душаном Пуђом-Савом секретаром партијског руководства и чланом ОК Лесковца, и Васом Смајевићем, чланом руководства партије преко демаркационе линије.[320] С овим руководиоцима Темпо је одржао једнодневни састанак, без учешћа осталих чланова руководства, ранијег команданта одреда као и партијске организације из одреда и чланова КПЈ из чете која се налазила у самом селу као обезбеђење. Темпо није применио метод рада на терену Црне Траве као што је то урадио на Кукавици, пошто није одржао саветовање с партијским, а касније и с војно-политичким руководиоцима Одреда, односно чете. Према томе план да се изолује руководство Одреда и партијска организација у Одреду и да се спречи њихов контакт с Темпом делимично је успео, што се види и из другог дела извештаја Темпа написаног после састанка с Пуђом и Васом.

„Одржао сам састанак са парт. руководиоцима и претресао стање Партије на овом терену. У том погледу, као и у погледу војно политичког руководећег кадра СТАЊЕ ЈЕ ОЧАЈНО А ОДРЕД ПОСТАЈЕ МАСОВАН. ЗА ОВА ТРИ ДАНА ОДРЕД СЕ ВЕЋ ПОВЕЋАО НА ПРЕКО 120 БОРАЦА ПРИЛИВ ЈЕ СВЕ ВЕЋИ. ЉУДСТВО СИРОВО. РУКОВОДЕЋЕГ КАДРА НЕМА" (све подвукао Ж. Н.).[32']

О кадру једног одреда се стално говори негативно, **а таЈ** одред као и остали постиже добре резултате у јануару и фебруару о којима смо већ говорили. С друге стране тај кадар је обновио Одред, омасовио га. развио НОБ на новој територији и у току зиме отпочео акције већег обима.[322]

"" 36. НОР т. 11/8 док. **бр. 69 (Писмо Темпа ПК Србије ол 21. II 1943).**

»'» **36. *НСР* т. *11/8* док. бр. 69.**

исто и сећање аутора.

«5l исто

«" 36. *НОР т. II/7 док.* бр. 122 (Писмо ЦК КПЈ ПК Срби:е од 16. I 1943).

Сви елементи позитивне оцене које је ЦК КПЈ дао ПК у вези са јачањем ПО у Србији, налазе се управо у раду Врањског одреда: обновљен је и створен нов одред; ради се на његовом јачању; Одред за три дана нараста на 120 бораца, да се добро води, показује и неуспех у покушајима окупатора да га уништи.

Партијско руководство преко демаркационе линије у црнотравском крају дало је при сусрету с Темпом негативну оцену о стању у Одреду, као и о кадру, што се види из извештаја.[3]-[13] Темпо је на састанку у Стрешковцу био у многим питањима обманут. Углед Одреда је заснован на његовим успесима у борби, што је и био случај с Врањским ПО, чиме је и обезбедио прилив, и то управо у току зиме.

Темпо је донео одлуку о реорганизацији Одреда и о његовом преименовању у II ЈМПО.[3]-[14] Према овој одлуци II ЈМПО формиран је у три батаљона, сада још чета, с одређеним територијама дејства.

У штаб Одреда постављени су: Ратко Павловић-Ћићко, за команданта, Владимир Вујовић-Вуја, за политичког комесара, за заменика команданта Синадин Миленовић Дева, борац из Врањског одреда, за заменика политичког комесара Риста Антуновић-Баја и за лекара одреда Јован Цекић, студент медицине, сви из I ЈМПО сем Миленовића.

За штабове батаљона одређени су:

I батаљон, командант Мирко Сотировић-Сотир, а политички комесар Душан Девеџић-Жика;

II батаљон, командант Добривоје Дикић, учитељ који још није био ступио у Одред, а за политичког комесара Бранко Павловић--Стева, и

III батаљон, командант Живојин Николић-Брка, а политички комесар Драгомир Николић-Аца.

У самом распореду кадра уочавају се нелогичне ствари. Милорада Диманића-Милоша, командира чете још од 1941. године, касније команданта Бабичког одреда и командира чете у Врањском одреду, нема међу руководиоцима II ЈМПО. Такође нема ни Живка Коцића--Предрага, заменика командира чете из 1941. године и политичког комесара Бабичког ПО од 1942. и, до 17. II 1943. политичког комесара чете у Врањском одреду. Искусни и проверени руководиоци у моменту када се траже кадрови са стране, због „очајног стања" код Врањског ПО, одбачени су. Насупрот овоме, за команданта батаљона постављају се они који још нису били дошли у Одред. Учињено је супротно од онога што је ситуација налагала. Јачање Врањског, сада већ II ЈМПО, кадром из I ЈМПО, била је добра и корисна мера. Али корисно није било и радикално смењивање кадра који је имао своју тежину руководећи НОБ-ом на терену Црне Траве и Лужнице. Темпо је постављајући Ратка Павловића-Ћићка сматрао обавезним да обавести ПК да ће га контролисати, будући да је он због испољених слабости као руководилац у Топличком одреду од ПК био кажњен и смењен. „Друг Ратко биће ближе мени и моћи ћу га држати под чврстом контролом".[325]

Сећања Темпа изнета аутору августа 1977. у Режевићима.

36. НОР т. *11/8 док.* бр. 69 и сећање аутора.

** ***36. НОР т. 11/8 док.*** **бр. 69.**

Одређујући нов штаб Одреда, Темпо је поставио врло значајне и тешке задатке: продор према Козјаку — Скопској Црној гори, Бабичкој гори, Сувој планини, ч повезивање са ПО Македоније и Косова. Осим тога, поставио је задатак да се пружи помоћ у формирању ПО у суседним покрајинама, па и бугарском антифашистичком покрету.

Батаљони (тада још чете) деловали су на својим територијама самостално и имали оперативни значај за развој НОБ-а. Они су све задатке које је Темпо поставио приликом свог боравка у сглу Стрешковцу у потпуности извршили.

Без обзира што је изостао састанак и саветовање Темпа с руководиоцима Одреда, његов пролазак кроз црнотравски крај био је од велике користи.[3]-'[0] Кадар Врањског одреда добро је схватио и прихватио његову директиву, „офанзива' акције, напади на окупатора, јачање одреда и стварање војске". О извршењу тих задатака само кроз 5 месеци Темпо овако пише:

„Врањски партизански одред (назива га по ранијем имену Ж. Н.) одмах је прешао на извршење задатака, које сам му поставио. РАЗВИЈ1Е СУ СЕ ВЕЛИКЕ БОРПЕ СА БУГАРСКИМ ОКУПАТОРОМ, УНИШТЕНА СУ ДВА РУДНИКА. ПОРУШЕН ЈЕ ВЕЛИКИ ЖЕЛЕЗНИЧКИ МОСТ НА МОРАВИ КОД ПРИБОЈА (ВРАЊСКА БАЊА) Бројчаио одред се утростручио и почео продирати у свим правцима које сам им одредио.""'

Успеси II ЈМПО пријатно су изненадили Темпа. А одред не само што је продро до Скопске Црне горе него је створио и слободне територије Пчиња—Козјак и Црна Трава—Лужница, што је било од стратегијске важнссти. Обезбедио је и формирање Кумановског македонског одреда и бугарског — Трнског одреда, као и прихват бораца с Косова. То с друге стране показује колико је била корисна и минимална помоћ кадровском саставу Одреда на територији преко демаркационе линије да би постигао добре успехе.

Приликом бављења Темпа у Црној трави решен је један од акутних проблема стварањем партијског руководства.

Формиран је ОК Врања.[3]-'[8] Од преласка Одреда у овом рејону није постојало партијско руководство, које би успешно руководило Одредом и НОБ-ом. Доласком Душана Пуће-Саве у руководство стање се умногоме побољшало, али се нису могле отклонити слабости појединих чланова руководства о којима смо већ говорили. Доласком Темпа пружила се могућност да се постојећи проблем за НОБ преко демаркационе линије реши формирањем ОК Врања. Развој и рад овог форума неће бити онакав какав је очекиван при формирању, па ће октобра 1943. године при бављењу Благоја Нешковића, секретара ПК, неки чланови ОК да буду кажњени због неактивности.

Темпо је с обзиром на овлашћења која му је дао ПК формирао ОК Врања у саставу: Душан Пуђа-Жине, секретар и одговоран за

А ЦК СКЈ Мф 206/763 снимак 160—172 (према овим документима при проласку Темпа преко рејона Црне Траве у Одреду је било 20 чланова КПЈ и кандилата и преко ?0 чланова СКОЈ-а, што је у оним условима представљало солидну снагу Одреда).

36. НОР т. ***11/10 док.*** **бр. 93.**

[528] Исто, 2/8 док. бр. 69.

АФЖ, Васа Смајевић (одговоран за агитпроп), Риста Антуновић-Баја (одговоран за партијску организацију у војсци), Славољуб Петровић--Ђера (одговоран за омладину) и Чеда Стајић-Плави (одговоран за НОО).*[29]

Овом приликом срески комитети нису формирани, али су били у плану.

Реорганизација Одреда и формирање ОК Врања вршили су се у периоду непријатељске офанзиве „Вајс II" и „Вајс-Моетар" (IV непријатељска офанзива), па је реорганизација допринела да Одред продужи ефикасне акције успешније у вези с наређењем Врховног штаба пренетим преко „Слободне Југославије".

БОРБЕНЕ АКТИВНОСТИ II ЈМПО (ВРАЊСКОГ) У ПЕРИОДУ IV НЕПРИЈАТЕЉСКЕ ОФАНЗИВЕ НА НОВ II ПОЈ (ВАЈС II И ВАЈС—МОСТАР)

У периоду реорганизације Врањског одреда пре доласка Темпа на црнотравски терен. преко „Слобсдне Југославије" објављена је наредба Врховног штаба НОВ и ПОЈ у којој се каже:

„Услед јаке офанзиве уједињених непријатеља: Немаца, Талијана, усташа и **четника на нашу ослобођену територију у Босни и Лици, наређујем свим партизанским одредима и бригадама у Славонији, Словенији, Србији, Црној Гори, Херцеговини и Источној Босни да одмах отпочну офанзиву против ослабљених гарнизона непридатеља, да** уништавају **железнички** саобраћај. воЈка **слагалишта. цесте. телефонске** и **телеграфске везе** и **друге објекте"."**[0]

Ова наредба објављена преко „Слободне Југославије" ухваћена је у ЦрноЈ Трави преко радио-пријемника. Наредба је понављана неколико дана узастопце (11. II до 15. II 1943. године).

Ово наређење врховног команданта ухватио је и ПК у Београду, па је у вези с тим политички комесар Мома Марковић сутрадан, 12. II 1943. године, упутио наређење одредима за извршење овог задатка.[331]

Он о томе обавештава и Радивоја Јовановића-Брадоњу, команданта Главног штаба, чиме му скреће пажњу на ово наређење ради његове оријентације у раду.[33]*

У наређењу Моме, које је издао у име Главног штаба Србије, поред осталог стоји:" ...

1. Да сви штабови народно ослободилачких партизанских одреда одмах израде конкретан план за акише и СВР **ооужане 1елиниие ОЛМАХ ОТПОЧНУ ОФАНЗИВУ . .**

в) **да се** уништаваЈу транспорти, разараЈу комуникациЈе друмови, **железнице,** мостови. телефонске **и** телеграфске везе **и** други **објекти који служе окупатору...**

д) да се паралише сва окупаторска власт"...

«» Исто.

"" А ЦК СКЈ Мф. 17—41 332—330 и 361—366 (Емисије „СлоЗодне Југославије"). 36. НОР т. ***1У/9 док.*** **бр. 213 (Заповест за офанзиву „Вајс"): 1У/10 док. бр. 206 (заповест за „Вајс II"); ХП/З док. бр. 1 (заповест команданта немачких трупа НДХ за операцију „Вајс").**

36. НОР т. ***1/5 док.*** **бр. 16.**

ак Исто, док. бр. 14.

Према документацији којом се располаже, II ЈМПО (Врањски) није примио ово наређење ГШ,[333] а исто тако, ни I ЈМПО.[334] Захваљујући радио-пријемнику преко којег се од маја 1942. године Бабички, Врањски и сада II ЈМПО углавном оријентише на задатке ПО, II ЈМПО и сада прилази извршењу наређења врховног команданта. Пуђа је, као секретар ОК и вршилац дужности заменика политичког комесара Одреда, с новим политичким комесаром Владимиром Вујевићем-Вујом, који је стигао у Острозуб крајем фебруара 1943. године, као и са замеником команданта Синадином Миленовићем, а у договору с осталим руководиоцима, извршио реорганизацију Врањског одреда према одлуци Темпа у Зеленчију 1. марта 1943. године.[335] Овом приликом Пуђа исправља грешку од 21. II 1943. године и за команданта II батаљона поставља Милорада Диманића-Милоша, пошто Добривоје Дикић још није био дошао у Одред. За политичког комесара одређен је Динко Деновски, ранији курир ПК, односно ПП Ниша, који је стигао заједно с политичким комесаром Вујовићем из Јастребачког батаљона.

Тада су од две чете формирана три батаљона. Иако су то према бројном стању биле чете, с обзиром на то што су извршавале задатке и оперативног значаја, и ми ћемо их називати батаљонима — што чини и Темпо.[33]" После извршене реорганизације Одреда и нужне припреме за напад, на рудник „Јерма" пошло се из махале Вус села Добро Поље. Према раније добијеним подацима од извиђачке групе, напад на рудник извршен је из махале Кошарци, села Црвена Јабука ноћу 6/7. марта 1943. године. Ликвидирано је обезбеђење и заплењено око 120 к§ експлозива, што је и био главни циљ напада.[337]

Акција II ЈМПО на самој етничкој граници између Југославије и Бугарске, на 70 кт од Софије, имала је позитиван утицај на развој партизанске борбе у овом рејону Бугарске. У село Црвена Јабука уочи самог напада стигао је у одред Младен-Денча Ђуров Знепољски из села Јарловца из Знепоље (Бугарска). То је био први човек који ће ући у Трнски бугарски одред формиран у овом рејону.[338]

Напад II ЈМПО у близини Трна имао је посебан значај за развој партизанске борбе дубље у Бугарској. После стаљинградске победе Црвене армије Антифашистички покрет (АФП) у Бугарској прелази из дефанзиве у офанзиву и борбене групе које су до тада вршиле саботаже, прерастају у партизанске одреде.[339] Акција југословенских партизана на домаку Софије пружала је шансу многим припадницима БРП(к) и РМСА да пређу у рејон Ц. Траве и прикључе се парти-

Исто, док. бр. 56 (извештај Штаба II ЈМПО Главном штабу).

Исто, 1/20 док. бр. 93 (Извештај штаба I ЈМПО у коме пише „овај одред од виших шта. ова није дооио ни једно писмо").

[535] **Исто, 1/5 док. бр. 56 (Извештај штаба II ЈМПО од 20. V 1943. год.).**

Исто, И/8 док. бр. 69.

Исто, 1/5 док. бр. 56 и С. ТрЂнски, *Неотдавно,* 1942—1943—1944 Софил 1957, стр. 136—139.

[858] **Исто.**

[551] **Н. Горненски, *В1>орг>жепата борба 1941*—1944, Софил 1971, стр. 89—98.** и **99 (ЦК БКИ(к) је после стаљинградске битке донео одлуку да формира оперативне зоне и да приступи оружаној борби у Бугарској).**

занској борби. То се и **остваруЈе** у **другоЈ** половини 1943. године, тиме што се формира Трнски ПО.[340] Након успешне акције батаљони II ЈМПО настављају своје борбене задатке према унапред одређеним правцима. Трећи батаљон упућује се према Бабушници и Пироту, а други према власотиначком и бабичком крају.[341]

По унапред припремљеном плану I батаљон је са својим командантом Мирком Сотировићем-Сотиром и политичким комесаром Душаном Девеџићем Жиком после извршеног напада на рудник Јерма, са заплењеним експлозивом, кренуо у рејон Врање—Прибој. После неколико ноћи марша по великом снегу I батаљон је уз јаке мере опреза стигао у рејон Превалца и Паневја тек 15. марта 1943. године. Након извиђања извршен је напад на мост на прузи ноћу између 16. и 17. марта 1943. године.[342] Брзо је савладано обезбеђење, а мост **Је** минирао заменик команданта батаљона Драгомир Станковић-Нишавац. Рушење железничког моста на прузи код Прибоја изазвало је у саобраћају прекид од преко 10 дана.[343] Прекид рада на балканској трансверзали нанео је огромне штете окупатору. С друге стране, рушење моста дошло је баш у периоду када је наша војска водила тешке завршне борбе на реци Неретви у IV непријатељској офанзиви („Вајс II" и „Вајс Мостар") против 6 италијанских и 7 немачких дивизија, Павелићевих усташа и домобрана и 11 четничких бригада.[344]

Рушење моста на прузи Београд—Ниш—Солун била је једна од највећих акција у Србији после повлачења Врховног штаба 1941. године. То **Је** био велики успех II јужноморавског одреда у извршењу задатака које је поставио Врховни штаб НОВ Југославије. После овог успеха II ЈМПО бугарска окупаторска власт продужава да врши одмазде над становништвом у рејону рушења моста и рудника „Јерма" (Поморавље, Црна трава и Лужница).

Под руководством команданта 52. бугарског пешадиЈског пука у Врању пуковника Ивана Попова, команданта граничног батаљона (участка) у Владичином Хану потпуковника Александра Апостолова, обласног полицијског начелника из Скопја Асена Богданова и шефа полицијских агената из Скопја Константина Балканског извршени су тешки злочини над народом у долини Ј. Мораве.[345] Од 18. па до 24. III 1943. године под њиховим руководством извршена су масовна стрељања у селима: Врбову, Богошеву, Прибоју, Стубли, Петлишту, Дикаву, Јелашници, Селачкој Стени, Ружињу, а у селу Козарници стрељане су и спаљене читаве породице Ристића.[340] У Масуричком пољу

[340] **С. Тр%нски, н. *д.,* стр. 136—139.**

[341] **ИАБ, 1У-141/129, 36. НОР т. *1/5 док.* бр. 56, АС М'ОК Врање 35.**

[1,5] **Исто.**

[845] **А ЦК СКЈ Мф. 17 ролна 41 сн. 500—600 (Емисија „Слободне Југославије" бр. 81—89 од 13. до 20. III 1943. године).**

[844] ***Ов1ођо<Шаб6кг та1,* кш. I, стр. 379—413.**

[845] **А-УИ Б кут. 3 фас. 5-1 и док. 15 и фас. 2-3 док. 157. А СУП Скопје 3/Д бр. 3298; *Хронологи.а Сурдулице,* стр. 66—68, 36. НОР т. *1/5 док.* бр. 5, 6, 59 и 1/20 док. бр. 82.**

[84"] **А-УН Б кут. 3 фас. 5-1 док. 15 и фас. 2-3 док. 157 (Изјава Асена Богданова и саслушање Балканског); *Хронологија Сурдулице,* стр. 35—68, Ж. Николић-Брка, *22 дивизија,* стр. 58—59; М. Перовић, *Јужна* Србија, стр. 288—292.**

такође су вршена стрељања, у селима: Биновцу, Алакинцу, Масурици, Битврђи, Мачкатици и др. Одмазда је вршена и у другим селима дуж пруге од Врања до Грделице.

Осим стрељања невиних људи, бугарски окупатор је спаљивао многе куће и друге привредне објскте у долини Јужне Мораве и у Масуричком пољу.[147]

Током фебруара и марта у овом делу спаљено је преко хиљаду објеката, опљачкана имовина и тиме је нанста огромна штета народу.[148] Бугарски окупатор истовремено због напада на рудник „Јерма" у Ракити врши одмазде и у рејону Лужнице и Црне Траве.[149]

Полиција и војска, организоване у војно-полицијски одред под командом пуковника Константина Н. Атанасова, већ 12. марта отпочињу с терором над народом у Црвеној Јабуци. Коњички ескадрон из Брезника под командом капетана Славова стрељао је 7 људи, похапсио прско две стотине и малтретирао их. Пре тога запалио је све зграде на Бањов Долу, а у Црвеној Јабуци запаљене су и порушене многе зграде. Прсд окупљсним народом Славов је стрељао Станчу Лепојевића, а од народа опљачкао 500 хиљада лева и 50 наполеона у златуЛ""

Друга колона војске и полиције под командом поручника Стојанова из Пирота, преко Бабушнице и Љуоерање, упала је у села Добровиш и Страњево, где је похапсила велики број људи и одвела у затвор у Бабушницу.[150]

Трећа колона полиције под командом полицијског начелника из Трна Дикова, прско села Калне и Градског продрла је у село Дарковсц 15. марта 1943. године, где се састала с групом поручника Стојанова. Ова непријатељска колона у Дарковцу стреља 11 људи, међу којима и Марка Тодоровића, члана НОО.[151] Иста група Дикоза у засеоку Тодоровцу села Црне Траве пали све куће и стреља деду сина и унука (Јону, Ставру и Бору Миленковића).

Ова убиства извршио је по наређењу Дикова Младен Богојев[152] Преко села Брода непријатељска група под командом Дикова 17. марта избија у села Вус и Козило. У овим селима врши претрзс, хапси припаднике НОО,[153] али, обавештена да се у близини налазе счаге II ЈМПО. напушта територију повлачећи сг преко Јаковљева и Свођа за Пирот.

Осим вршења репресалија окупатор је продро јачим снагама војске и полиције на партизанску територију ради постављања улоришта у нским насгљима. Тако су марта месеца поред всћ посто-

Хпонологија Сурдулице, **стр. 67—63, Ж. Николић-Брка,** *22 дивизија,* **стр. 58—59.**

АС М'ОК Врање 4. 5. 35, 16, 18, 21, 22, 52, 64, *36. НОР т. 1/20, док.* **бр. 82.**

Ђ. Златковић. н. д., стр. 24 и 253.

»м *Исто,* **стр. 242, 244.**

«| Исто, стр. 243 (тада је било ухапшено преко 40 људи, 10 је осуђено на затвор са принудним радом, а остали пуштени кући).

Трагом II ЈМПО. **стр. 22. АС М'ОК Врање бр. 35.**

Р. Костадиновић, *Црна Трава и Црнотравци,* **Лесковац 1963. стр. 185.**

Тада је ухапшен и малтретиран члан НОО Радивоје Стаменковчћ и од ^адобијених повреда био је неспособан за ма какав рад преко годину дана.

јећих у Кални и Црвеној Јабуци, постављена полицијска упоришта у селима Дарковцу, Добром Пољу, Црној Трави (Црвенковци), Битврђи и Г. Романовцу, а ојачано у селу Власини. Један полицијски одред доведен у ссло Црвени Брег.[a"'5]

Овако пссгављена упоришта окупатора имала су за циљ да онемогуће доловање Одреда на прузи и одржање на територији Црне Траве и Лужнице, а самим тим својим присуством слречи подршку II ЈМПО. У зимским данима ова мера окупатора представљала је тешку препрску и била је опасна за II ЈМПО. Извзштај штаба Одреда од 20. маја показује да је јачина полицијских снага за дзјства против II ЈМПО износила око 700 полицајаца.[356] Снаге су оријентисане на обезбеђење окупаторске власти, пруге и за борбу против Одреда и биле су 6 пута јаче од Одреда. Као што смо напред изнели, поред полиције у борбу против II ЈМПО укључивала се и бугарска окупаторска војска. Према процени штаба Одреда од 20. маја 1943. године у гарнисонима окупатора (Пирот, Врање, Владичин Хан, Сурдулица, Бујановац, Сливница, Софија, Лесковац. Ниш). ме^,т-собно удаљеним од 60 до 80 кш, налазило сз око 3.000 војника.[357] Штаб је узимао у обзир само непосредне гарнизоне. Взћи дзо ових снага увек је био ангажован против II ЈМПО. У овим условима опстанак Одреда зависио је само од умешности и одлучности војно--политичког кадра као и борбене спссобности Одреда, а и од подршке народа. Без обзира на мере окупатора у овом периоду. снага Одрзда се сваким даном повећавала доласком нових бораца.[3,8] Само у једчом дану из села Брода стигло је у Одред 8 бораца. а покушај 7 Впањанаца да дођу пропао је. док је Биљачка група настрадала код Врањске Бање на путу за Одред. Тих дана, 18. III 1943. године, стигао је и нови командант Одреда Ратко Павловић-Ћићко.[359] Саставши се са II батаљоном Одреда у Острозубу отпочео је руковођење Одродом предавањем о војно-политичкој ситуацији. Тога дана, 18. марта. одржана је и комеморација умрлом политичком комесару Врањског ПО Александру Стојановићу-Ратку.[360]

Управо када је окупатор напрезао све снаге да га ликвидира формирањем чак и посебног војно-полицијског одреда под командом пуковника Константина Х. Атанасова[361] II ЈМПО налази у соби снаге да продужи офанзивне акције започете јануара 1943. У то време је I ЈМПО у вези с одлукама Темпа учвршћивао и сређивао своје редове и прелазио на извршење постављених задатака.

36. *НОР т. 1/5 док.* бр. 56, Ђ. Златковић, *н. д„* стр. 254—253, Р. Костадиновић. н. а„ стр. 183—184, АС М'ОК Врање бр. 35.

» 36. НОР г. *1/5 док.* бр. 56.

Исто.

исто; **ц сећање Милета Станковића, Драгана Петровића, Љубе Михајловића, а о страдању Биљачке групе и непријатељски докумгнти — Архив СУП Скопје 3/Д док. 3298.**

"» АС М'ОК Врање бр. 35.

"" Исто.

[3,1] Заповест команданта бугарског војно-полицијског одреда бр. 1 од 29. IV 1943. год., фотокопија код аутора.

БОРБЕНЕ АКТИВНОСТИ I ЈМПО У ПЕРИОДУ IV НЕПРИЈАТЕЉСКЕ ОФАНЗИВЕ НА НОВ И ПОЈ („ВАЈС" I и „ВАЈС—МОСТАР")

Из извештаја Темпа[382] и Недељка Караичића[363] видимо да је саветовање с партијским руководиоцима Одреда и с терена било врло успешно. После интензивног рада на тродневном саветовању дошло и до културно-забавне приредбе на којој се Темпо одушевио атмосфером која влада код припадника НОБ-а у рејону Лесковца.

Утисак који је стекао о борбености Одреда и о способности војно--политичког кадра током борбе с недићевцима 9. и 10. II 1943. године, Темпо је евоцирао у изјави Лесковачком листу „Наша Реч" 1961.[36ı1] Борбеност припадника I ЈМПО упоредио је с пролетерским јединицама НОВ-а. То је за борце партизанских одреда југоисточне Србије било велико признање. Признање за чврстину, доследност, упорност, храброст и истрајност у току НОБ-а од 1941. године.

За време боравка Темпа код I ЈМПО непријатељ је, открившн концентрацију снага на Кукавици, тежио да их разбије, а тиме онемогући да у пролеће обнове акције од којих је он зазирао. Према неким подацима у нападу на Кукавици је поред недићеваца требало да учествују и бугарске јединице, о којима немачки командант говори у свом извештају. Из непознатог разлога оне нису узеле учешћа. Окружни начелник Лесковца се у свом извештају министру унутрашњих послова жали због тога и сматра да је то један од узрока неуспеха подухвата тј. напада на Лесковачки партизански одред фебруара 1943. године.[365]

С друге стране о овом непријатељском нападу немачки командант Србије обавештава команданта Југоистока и констатује да је успех постигнут и да су партизани протерани с Кукавице.[366] Ово потврђује какав је значај придаван подухвату противу ПО на планини Кукавици.

Из писма Темпа ПК видимо да је приликом његовог боравка у рејону Лесковца донета одлука да се формира Прва српска бригада НОВ у Србији и да је руководство I ЈМПО са своје стране обећало да ће оно формирати „Прву српску бригаду".[367] С друге стране у периоду боравка Темпа у рејону Лесковца пренета је наредба Врховног штаба преко „Слободне Југославије". Из извештаја штаба I ЈМПО од 22. јуна 1943. године, по чијој се садржини може закључити да је то први извештај који је примио Главни штаб Србије после формирања Одреда, види се да штаб није ништа предузео у вези с овом наредом Врховног штаба.[368] Сем тога према подацима се види да штаб I ЈМПО није добио ни наређење ГШ Србије од 12. II 1943. године издато поводом захтева Врховног штаба за акције

[3«г] **36. НОР т. *1/5 док.* бр. 15 и Н/8 док. бр. 69.**
и.1 исто **J/5** док. **бр. 25.**
[164] ***Наша реч* бр. 1 Лесковац, 1. I 1961. године.**
»" 36. НОР *т. 1/21 док.* бр. 49.
зхв исто, 1/5 док. бр. 102.
Ік7 Исто, док. бр. 15.
ад исто, 1/20 док. бр. 93.

ПО ради растерећења НОВ захваћене непријатељском офанзивом „Вајс II" и „Вајс-Мостар", названом IV офанзивом.[369]

На жолост, у овом тако важном периоду за активност I ЈМПО проблем веза између ГШ и ПО који је постојао и даље је остао. Тада су настале провале у партијској организацији (Нишу — МК КПЈ), а у вези са тим дошло је до провале и у Крушевцу, где су извршена велика хапшења, па чак и у Грделици и Лесковцу.[370] Према томе у овом периоду изостала је активност I ЈМПО на комуникације и гарнизоне како је Врховни штаб захтевао. Иако штаб није примио наређење Главног штаба Србије од 12. II 1943. у вези с тим, постоји вероватноћа да је ипак нешто знао о наређењима изнетим преко „Слободне Југославије" од 11. до 15. II 1943. године. То нам у извесном смислу потврђује и писмо ОК Лесковца од 14. VI 1943. године, у коме се јасно прецизира наређење Врховног штаба.[371] Из тога можемо извући закључак да је и штаб Одреда морао знати за тако важно наређење Врховног штаба. Међутим, активност I ЈМПО то не потврђује.

После реорганизације одреда, односно формирања I ЈМПО, створени су сви услови за активирање Одреда управо на оним задацима које одређује Врховни штаб. Према извештају штаба од јуна 1943. године Одред је изводио мање акције.[372] Фебруара месеца Расински ПО ноћу 12/13. II 1943. године врши акције на прузи Сталаћ—Ђунис,[373] а Јастребачки батаљон исте ноћи на прузи Дољевац—Прокупље.[374] Због ових акција окупатор врши одмазде над невин ш становништвом.[375] Први батаљон је по повратку на Кукавицу фебруара 1943. у два наврата напао на бугарске граничне карауле, али без видног успеха.

Једна од крупнијих акција која је изазвала врло оштре противакције окупатора је напад и ликвидација рудника „Леце", 13. марта 1943. године.[376] Сутрадан, 14. марта 1943. године, на напад I ЈМПО реаговала је једна бугарска чета „ловна рота". Сва три батаљона I ЈМПО, која су учествовала у нападу, дочекала су ову чету у рејону Гајтана и нанела јој велике губитке.[377] У борби је погинуо политички комесар I ЈМПО одреда Радован Ковачевић-Максим. Тежак пораз ловне роте изазвао је још жешћу реакцију окупатора. Од 16. до 26. марта у борбама са I ЈМПО ангажују се јаче снаге бугарске и

"[9] Исто, 1/5 док. бр. 66. *36. НОР т. 1У/9 док.* бр. 203 и 1У/10 док. бр. 206.

[170] 36. *НОР т. 1/20 док.* бр. 84 и група аутора, *Ниш у вихору НОБ,* Нови Сад 1969, стр. 380—390; М. Перовић, *Лесковац у рату,* стр. 329.

[871] 36. НОР *т. 1/5 док.* бр. 65.

87» исто, 1/5 док. бр. 67 (Извештај штаба I ЈМПО од 22. VI 1943. год.).

JJJ Ист0) 1/20 док. бр. 84 и 1/5 док. бр. 160.

«71 Ист01 1/5 док. бр. 67 и 162.

J7! Ист01 J/5 док. бр. 160 и 162.

«Ј6 Ист0, 1/20 док. бр. 84 и 1/5 док. бр. 55 (Извештај ОК Лесковца ПК Србије); А-УИ нд. кут. 22 фасц. 5-1 док. бр. 4 и фас. 6-1 док. бр. 58.

[377] М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 240 (у овој се тврди да је погинуло 50 непријатељских војника), а у књизи Д. Туровића, *Гајтан у НОБ,* стр. 271 тврди се да је убијено 129 и 5 зароољено. Није утврђен тачан број погинулих непријатељских војника.

немачке, као и недићевци. Следећих дана непријатељ концентрише много јаче снаге, али I ЈМПО не прихвата борбу и напушта Радан.

Одред делом прелази на планину Кукавицу, а делом на Јастребац.[378] Озлојеђен због напада на рудник „Леце", а још више поразом „ловне роте", окупатор је безобзиран према селима Гајтан, Леце и Дренце. Бугарски војници, недићевци, као и Немци (2. чета 3. немачког полицијског батаљона), пале ова села.

Из извештаја ПК Србије ЦК КПЈ од јуна 1943. видимо да је у Гајтану, Лецу и Дренцима спаљено 125 домова, 132 штале и 135 помоћних зграда.[879]

Народ ових села је због драстичног поступка окупатора остао без крова над главом, хране и кућних потреба у месецу марту по тешкој и хладној зими. Многи које је окупатоо ухватио строљани су.[!8о] Ова застрашујућа одмазда трајала је од 14. III до 24. III 1943. године, а по неким подацима и 12. дана.[531]

Борба I ЈМПО на Јововића ливади код села Гајтана још више је подигла углед Одреду. Из овог се види да су батаљони I ЈМПО били способни за акције већих обима.[382]

ОК Лесковца у свом извештају од априла 1943. оштрије реагује на недовољно деловање I ЈМПО:

„Наше јединице нису борбене јединице. Не воде акшге. Оне још организују и извршавају акције на шпијунима, али оне пролазе крчј читавог низа других објеката, акција на шпијуне и саботажа нијз предмет акција наших јединица. Морамо учинити да се јединице упознају на свом сектору са свим оним објектима који могу бити предмет акција, да израде план о извршењу акција".[383]

Оваква оцена ОК Лесковца долази и после врло успешних борби I ЈМПО с окупаторским јединицама које га нападају у „походима" на Одред. Први јужноморавски партизански одред врло се успешно носи у одбрани с окупатором који му стално то и намеће.

Карактеристике дејства I ЈМПО у априлу 1943. године могу се јасно видети и из извештаја недићевског окружног начелника Лесковца „ ... о начину и правцу у коме се испољава акци^а комунистичко партизанских група у овом месецу запажа се јача безскрупулозност која се огледа у све чешћем убијању општинских четника и службеника...

"* М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 241.

***»'•* 36. *НОР т. 1/5 док.* бр. 73, стр. 221.**

[580] Тачне податке о стрељашима људи у оеој непријатељској смазаи н-мп. Према, *Јужна Србија.* стр. 241, стрељано 100, а у логоре и затворе одведено 600, у књизи В. МИгоубкоб СНШса и К:Б1оУ5кое. *Видагзка гојзка и Јидо$1а^ГЦ, 1941—1945,* Вео|*гас1 1971, стр. 106, стоји да је спаљено 635 домова и стрељано и похапшено близу 800 људи, док у књизи Д. Туровића, *Гајтан у НОБ-у,* износи се на стр. 257 до 282 да нема погинулих да је ухапшено око 250, али наводи да су одведени у логор и затворе.

36. *НОР т. 1'5 док.* бр. 67 (Извештај штаба I ЈМПО од 26. јуна 1943. године).

[мг] Исто, 1/20 док. бр. 82 (Писмо ОК Лесковца од 23. IV 1943. године).

[483] Исто, 1/5 док. бр. 55 (Писмо ОК Лесковца ПК од 20. маја 1943. год.).

Поред тога од стране партизана вршена је потрага за неким представницима, старешинама села и општинским службеницима... Нису поштеђени ни раније четовође сеоских милиција.. ."[384]

Оваква активност I ЈМПО била је условљена са више чинилаца: непостојање везе с Главним штабом, погибија политичког комесара I ЈМПО 13. марта 1943. године; одлазак начелника штаба за команданта II ЈМПО почетком марта; одсуство команданта I ЈМПО Димитрија Писковића из штаба због болести, а почетком маја одлазак заменика команданта I ЈМПО за привременог вршиоца дужности команданта II ЈМПО.[383] Практично од марта и у току априла Од-;едом су руководили заменик команданта до одласка на црнотравски терен, односно сам заменик политичког комесара одреда Радош Јовановић-Сеља, члан ОК Лесковца. Осим тога у априлу 1943. вршече су акције мањег значаја и зато што је члан ПК Недељко Караичић--Милисав у то време био на Озрену ради формирања ОК Ниша и Озренског одреда.[388] Даље, у априлу и мају 1943. године љотићевски II батаљон у јачини преко 800 добровољаца са 100 бицикла и 30 мотоцикла предузео је акције „чишћења" планине Кукавице средином априла 1943. године.[387] Операција чишћења трајала је 5 дана. Непријатељ није постигао успех али је принудио батаљон на повлачење. ЗЗог активности Јастребачког батаљона II батаљон љотићеваца почетком маја 1943. године упућен је у напад на Јастребац.[388] Јастребачки (III батаљон) I ЈМПО организује засгде Љотићевим снагама и наноси им велике губитке. Нападу љотићеваца на М. Јастрепцу садејствују јаке снаге бугарских окупаторских јединица.[38,] Према документацији која је заплењена код једног недићевског официра, види се да су за овакве подухвате сачињени врло добри планови. У првом ешалону налазе се недићевци и љотићевци који откривају партизане, прихватају борбу и везују их за себе, а други ешалон служи за стезање обруча, док у трећем, уништавајућем обручу узима учешће ешалон бугарске војске.[3а0]

Види се да окупатор иде у напад по појединим објектима — деловима, јер није имао снаге да обухвати целу територију Лесковца, Топлице и Радана, како је то раније чинио. Зато средином маја и преноси свој напад у рејон Пасјаче, Видојевице и Радана.[3'"] У нападу је поново ангажовао II љотићевски батаљон с недићевцима и доста јаким бугарским окупаторским јединицама. Овај подухват нелријатеља траје 10 дана, али се завршава без успеха јер је II батаљзн I ЈМПО после наношења губитака непријатељу (његовим предњим деловима) прешао на Кукавицу код I батаљона.

[884] А-УИ Нд. кут. 22 ф. 8-1 док. 24.

[1 5] *36. НОР т. 1/5* док. бр. 57 (Писмо ОК Лесковца од 27. маја 1943. год.) а док. бр. 51 (Писмо ОК Лесковца од 9. V 1943. у коме стоји: „к-нт. нашег одрсда је сада болестан, има процес на плућима".

36. *НОР т. 1/5 док.* бр. 51, 55 и 57.

«" Исто.

[8 "] Исто, док. бр. 55 и док. 67.

исто, док. бр. 37 (Писмо ОК Лесковца од 14. VI 1943. године).

[8.0] Исто, док. бр. 65 (Писмо ОК Лесковца од 14. VI 1943. године).

[8.1] Исто, док. бр. 55 (Извсштај ОК Лесковца од 20 маја) и број 67 (Извештај штаба одреда од 22. VI 1943. године).

Напади окупатора и његових слугу у току фебруара, марта, априла и маја на I ЈМПО, очигледно су синхронизовани с предузетим непријатељским офанзивама Вајс II, Вајс-Мостар и „Шварц", тј. IV и V непријатељском офанзивом, како би везао и пасивизирао ПО у овом рејону. Ово је осим наведених тешкоћа нагнало I ЈМПО да не прође офанзивнијем деловању у вези с наређењем Врховног штаба од 11. до 15. II 1943. године. У то време извршене су само три акције на прузи, и то сваки батаљон по једну.[3J2] Први ЈМПО је у таквим условима морао углавном да води одбрамбене борбе, што је допринело да се не омасови. То и сам штаб Одреда у свом извештају констатује.[333]

У склопу непријатељских напада на I ЈМПО, обухваћен је и Расински ПО. Чак је непријатељ у односу на њега деловао брже и енергичније, јер је имао више успеха у нападима на пругу због које је окупатор био и осетљивији.

РАСИНСКИ ПО У БОРБИ СА ЧЕТНИЦИМА ДМ 1943. Г.

У ранијим излагањима навели смо податке о дејствима Расинског ПО из којих се видело да је Одред очувач, што је утицало на развој НОБ-а у Расини и у рејону Крушевца. Овом усчеху Расински ПО може да захвали на првом месту велико1 помоћи ОК Крушевчч, која је од дана формирања стална и потпуна, а с дпуге стране ОК Крушевца је одржавао чврсте и сталне везе са ПК. Тако је било и у периоду прекретнице коју је ПК Србије крајем 1942. године и почетком 1943. године извршио у свом раду и руковођењу. Расински ПО добио је наређење, од 1. јануара 1943. године с упутством о подношењу извештаја ГШ Србије. По том наређењу већ 8. II 1943. године он и подноси свој извештај.[394]

Колика је помоћ ПК Расинском одреду види се и по томе што му је ГШ месец дана касније упутио посебно наређење с озбиљним задацима: „Да би ваш одред стао на чело ослободилачке борбе вашег краја, морате извршити следеће задатке:

1. ***Бројчано одред повећати ...***
2. ***Обезбеђење одреда ...***
3. ***Акције ...***
4. ***Војничка обука ...***
5. ***Прикупљајте оружје и муницију ...***

Исто, док. бр. 67.

[ш] Исто, (у јануару 1943. године Јабланичко-пасјачки и Лесковачки ПО имали су 150 партизана, а Јастребачки 100, што износи 250. Сада, пак, јуна 1943: I батаљон (Кукавички) има 70, II батаљон (Јабланички) 120, и III батаљон (Јастребачки) 100, што износи 290 партизана, значи Одред ојачан за 6 месеци само за 40 бораца) 36. НОР т. *I/5 док.* бр. 22, 73 и 93).

јм **Исто 1/5 док. бр. 13.**

Да нам **редовно шаљете извештаЈе** по упутству **коЈе** смо **вам** послали".[3J5]

С оваквом везом и помоћи ПК и ГШ Србије не може се похвалити ниједан одред југоисточне Србије, али је, с друге стране. Расински одред и оправдао ову помоћ.

Вероватно је Гасински ПО добио и наређење политичког комесара Главног штаба од 12. II 1943. године (у име ГШ), које је издато поводом захтева Врховног штаба у вези са IV непријатељском офанзивом. За ове тврдње немамо сигурних података, јер извештајем Расинског одреда од 10. марта 1943. године, из кога би се евентуално видело да ли је наређење примљено или не, не располажемо.[3"]* Без обзира на то Расински одред је продужио своју офанзивну акцију, што се види из извештаја од 14. маја 1943. године и од јуна 1943.[397] Крупније акције Одреда су напад на пругу Крушевац—Краљево, железничку станицу Читлук, 17. марта, истог дана када II ЈМПО руши мост код Прибоја (Врање), априла напада на железничку станицу Кошево приликом кога је од упућене локомотиве с Кошева нанета штета и на железничкој станици Крушевац. Такође априла извршена је акција на железничку станицу Дедина, као и јуна на прузи Сталаћ—Ниш у рејону железничке станице Ђунис. У заседама су сачекивани камиони окупатора и љотићеваца и уништавани заједно са њима. Тако је јуна једна колона камиона с немачком војском наишла на заседу чете Расинаца и Јастрепчана и уништена.[398] Том приликом је погинуло 15 немачких војника, а сви камиони уништени. Због тога је окупатор под непосредном командом СС генерала Мајснера, команданта полици1е из Београда, извршила одмазду у Крушевцу и околини 28. јуна 1943. године. Било је стрељано преко 320 деце и људи.[3J9]

Осим ових акција уперених на објекте од виталног интереса за окупатора, Расински одред је нападима на окупаторску власт онемогућавао пљачку народа Расине, Жупе и Мораве. Због тога се свакодневно сукобљавао с недићевцима и љотићевцима, што се види из извештаја. Нема дана да Расински одред није водио борбу или имао сукоба с непријатељем.

Уз сталне борбе с немачким и бугарским окупаторским **Јединицама**, љотићевцима и недићевцима којих није било мало, Расински одред је јачао своје снаге и тако је почетком јануара 1943. године имао 120 бораца.

Раније смо установили да су главни терет у борби противу партизанских одреда носиле бугарске окупаторске снаге, недићевци и четници К. Пећанца (новембарска и раније офанзиве у рејону Лесковца). Међутим, у фебруарско-априлско-мајским (1943) подухватима

Исто, док. бр. 10 (у међувремену је упутио Расинском одреду и наређење да у знак трајне успомене на погинулог члана ПК и ГШ Србије Мирка Томића одред носи његово име *(36. НОР т. 1/5 док.* бо. 9)

[m] Исто, 1/20 док. бр. 84.

«7 Исто док. бр. 84 и 1/5 док. бр. 59 и 69

«8 Исто 1/5 док. бр. 67, 69 и 181.

»• исто, 1/20 док. 94 (Извештај Расинског ПО од 13. VII у коме се тврди да 'е стрељано 650. М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 274.

»

непријатеља видимо их у измењеним улогама. Главни терет преузели су љотићевци са својим батаљонима као најверниј савезници немачког окупатора, а њих подржавају бугарске и немачке јединице, као и недићевци. У рејону Лесковца и Крушевца од фобруара до маја нападе на ПО врше I, II и III батаљон СДК (љотићеваца), у јачини од 2.400 војника.[400] Недићевци после стаљинградске битке све више сарађује са четницима ДМ, што се види и из извештаја штаЗа Расинског ПО.[401]

Ово изазива разочарење код окупатора и љотићевапа и долази до хапшсња неких недићевских официра. После стаљинградске битке снаге, НОВ и ПО Србије су добили у значају. Њихов положаЈ је с обзиром на очекивано отварање другог фронта у Средоземљу добио посебан стратегијски значај, а поготову југоисточна Србија својим комуникацијама Моравском долином.

Немачки окупатор с обзиром на потребе саобраћаја Моравском и Ибарском долином тежи да онемогући даљи развој ПО сталним подухватима од фебруара 1943. године. Британски командант Средњег истока због важности ове територије захтева од Драже Михаиловића[402] да са својим штабом пређе у рејон Копаоника и дејством у долини Мораве и Ибра озбиљно поремети саобраћај на овим важним комуникацијама. Због тога команда Средњег истока, алрила месеца шаље мајора Семер (Јоћп Ззћтег) у Горски штаб бр. 110 код мајора Радослава Ђурића, команданта четника ДМ који се у то времс налази у горњој Јабланици.[405]

Дража Михаиловић, без обзира на то што је своје снаге оријентисао за борбу са снагама НОВ на Неретви, где је очекивао главну корист за свој покрет, тежи да јачањем својих јединица и њиховим нападима у југоисточној Србији овлада Копаоником, Јастрепцом, Жупом, Расином и Топлицом, а касније и целом југоисточном Србијом, да ликвидира партизанске одреде и долазак Савозника преко Средоземља дочека као доминирајућа снага у Србији.[404] У вези са тим је и Кесзровић са својим јединицама вршио сталне наладе и постао један од најопаснијих противника Расинског ПО у овом рејону почетком јануара 1943. године.

Расински ПО је, само са 120 бораца, одолевао свим нзпријатељима од јануара 1943. године. Колико је та борба била напорна показују и први сукоби са четницима 18. I 1943. године код села Разбојне и Стубла. У борби код сзла Разбојне чета Расинског одреда у садејству са четом Јастребачког одреда нанела је тежак пораз четницима ДМ под командом Кесеровића, а то је истовремено био и

[40"] **36. *НОР т. 1/5 док.* бр .13, 59. 69 и 73 и 1/20 док. бр. 82 и 94 и 36. *НОР т. ХП/3 док.* бр 32. 41, 59 и др (СДК — је проформиран јануара 1943, састава пет батаљона од 3650 војника).**

«0I исто 1/5 док. бр. 13, 59, С9 и 73 и 1/20 док. бр. 94 (Према извештајима штаба Расинског одреда у свим борЗама које је ои водио од јануара до јуна 1943. гошне дошло је до садејства између недићеваца и четника ДМ, *(36. НОР т. ХП/3 док.* бр. 40 и друга овог тома).

[404] **V. СегСП. *П* $гег$Јс» *таг.* Веоргас!. кн>. 5. стр. 444 (Даље: V. *СвтбИ).***

[ш] ***Лесковачки* зборкмк бр. 5, 1965. стр. 134—142**

[404] **2ђотЈк *Нетења—Зигјевка* С1апак J.** МагјапоУ1ба, **стр. 50.**

први сукоб с овим непријатељским снагама на том терену.[405] Истог дана је трећа чета Расинског одреда претрпела тежак пораз у борби са СДС код села Стубла које су подржавали и четници ДМ [4Ii]*

Према извештају ПК ЦК КПЈ од јуна 1943. године види се да су Дражине снаге прешле у нападе на ПО на **целоЈ територији** Србије:[407]

„Од јануара 1943. па до данас, Окружни комитети нам јављају о ,све већоЈ активности дражиноваца' пише ПК Србије. Из овог се извештаја не види да су отпочеле тешке борбе с дражиновцима, него, „Та активизација се изражава поред клања у крстарењу мањих (чсшће), већих (ређе) група, од по 14 до 30 до 100—150 које се спуштају са Хомоља, Маљена, Повлена, Копаоника и др. њихових база... Дражиновци нападају наше одреде, кољу наше симпатизере".[41,]

Расински ПО је од јануара имао честе сукобе са четницима Кесеровића, којим је увек наносио тешке губитке, што је имало великог утицаја на подизање угледа ПО и НОБ-а.[408] Тада су четници имали енглеску војну мисију преко које су добијали наоружање, па су располагали бољим наоружањем, а ово користили и у пропагандне сврхе. То с друге стране показује да је већина њих била мобилисана те да су били слабији борци од бораца Расинског одреда. С таквом борачком масом Кесзровић није могао да избори домицацију у рејону Крушевца, иако је као сигурног савезника имао СДС. Ти порази Кесеровића претворили су га у најљућег непријатзља НОП-а. Каква се борба водила између Расинског одреда и четника ДМ под командом Кесеровића говоре и извештаји окружних начелника и „Билтен" Министарства унутрашњих послова, из тог периода.

„Б) Акције илегалних одреда (Недићева влада није признавала назив „Југословенска војска у отаџбини" како су се четници ДМ званично називали — Ж. Н.) била је готово свуда управљена на оорачуиавање са комунистима. Ово обрачунавање је у последње време узело облик бескомпромисности".[41,]

У „Билтену" министар унутрашњих послова Недићеве владе од априла месеца 1943. наводи и ово о дзјству четника ДМ:

„Илегални одреди (четници ДМ — Ж. Н.) има више и налазе се под коман-^ом: ма.]ора Кесеровића, Николе Гордића и капетана Весића Властимчра. Акције ових одреда се и даље састоје у ликвидирању комунистичких бандита. Одреди Кесеровића и Гордића вршили су у више општина присилну мобилизацију сеоских младића".[410]

[405] **36. *НОР* т. *1/5 док.* бр. 13 и 67.**

[4o«] **Исто, бр. 13.**

«7 исто, док. бр. 73.

«в исто, док. бр. 13, 39, 61, 1/20 док. бр. 59 и 69 и АС ГШС бр. 76 (Извештај Расинског ПО од феоруара до јула 1943. године).

[409] **36. НОР т. 1/21 док. бр. 45. Окупатор такође помно прати нападе четника ДМ на партизане. Он 9. VII 1943. констатује: „Обрачунавање покрета ДМ са комунистима се наставља као и пре." (36. *НОР* т. *XII/3 док.* бр. 122) — 1. XI 1943 — командант Југоистока опет констатује: „крвава о5рачунавања између групе ДМ и комунистичких банди све су жешћа и чешћа..." (36. *НОР т. XII/3 док.* бр. 156).**

[41ш] **Исто, док. бр. 61.**

Мобилизација коју су вршили четници ДМ у току априла била је за одлазак четника на Дрину, Санџак, ради борбе у спречавању преласка дивизија НОВ у Србији.

Ативност четника ДМ од јануара 1943. поготову против ПО била је онаква какву је и приказивао министар унутрашњих послова Недића у свом „Билтену".

Међутим, та активност **ниЈе** била **Једнака** у свим окрузима. То је зависило од снаге четника и јачине НОП-а. Тако је у окрузима Пожаревца и Краљева била кајбескропулознија, баш зато што су снаге четника у односу на одреде биле много јаче. Међутим, у округу Крушевца, без обзира што су Кесеровић, Гордић и Весић вршили клања припадника и симпатизера НОБ-а и нападали на Расински ПО, нису постизали успехе, него су, напротив, доживљавали поразе, и то само захваљујући снази Расинског ПО.

У лесковачком округу четници ДМ до априла нису показивали неку активност против ПО, што се види и из извештаја окружног начелника „Акције илегалних одреда не постоје".[411] У извештају ОК Лесковца из периода априла 1943. године пише:. . . .ту и тамо се помаљају Дражине тројке и поједини агитатори. У планину изашао је одред од 70 људи".[412]

И ПК Србије у свом извештају ЦК КПЈ од јуна не спомиње активност четника ДМ у рејону ЈГесковца[413]... У периоду писања овог извештаја четници ДМ спуштали су се у Пусту реку, базу I ЈМПО, о чему говори и извештај ОК Лесковца од 20. маја 1943. године:

„в) У сарадњи са окр. начелником пуковником Ђурићем ова банда (С. Миловановића) у јачини од 46 бораца (са официрима, 3 машингвера, 7 пушкомитраљеза) пошла је пут равнице — у Пусту Реку".[414] Овај тако индикативан податак — није узет у извештај ПК ЦК КПЈ. Карактеристика борбе у југоисточној Србији са четницима ДМ, а посебно у процесу развоја четничке организације која је трзбало да одигра стратегијску улогу у овладавању Србијом. врло је интересантна са војно-политичког становишта.

ПРОЦЕС РАЗВОЈА ЧЕТНИКА ДМ У ЈУГОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ

Стварањем четника К. Пећанца у рејону Копаоника одмах после капитулације[413] а пуковника Драже Михаиловића на Руднику формирале су се две ривалске антиокупаторске устаничке снаге у Србији. До краја августа 1941. године четници К. Пећ^нца створили су своју чврсту и многобројну организацију на терену лесковачког и топличког краја и онемогућили Дражу Михаиловића да формира

[4,1] Исто, док. бр. 59.

«l1 исто, 1/20 док. бр. 82, (Извештај ОК Лесковца од 23. IV 1943. год.).

«и Исто, 1/5 док. бр. 73.

«k« исто, док. бр. 55.

[4,5] Др Иван-Џина Глигоријевић, *Оокторска Оисертација, НОБ у Јужпој Србији и њен утицај на Космет, Македонију и граничне пределе Бугарске 1941—1944),* стр. 161—168. Један примерак код аутора— необјављена.

своје „војне четнике",[416] иако је овај у својим декретима појединим официрима томе тежио од априла. На крају Дража је био присиљен да прихвати ову поделу на „сфере утицаја" пред сам прелазак Косте Пећанца на отворену сарадњу с окупатором 15. VIII 1941.[417] Коста Пећанац се компромитовао отвореном сарадњом с окупатором, па је и поред тога његов утицај у већ створеној организацији био пресудан што се и видело у току борби у овом рејону од првог дана НОБ-а.

Тај његов утицај остао је код четника Оруглицз, горње Јабланице и Косанице и после разоружања његових одреда у Србији Утицај К. Пећанца у овом рејону трајао и онда када се јасно видела победа антихитлеровске коалиције. У то време, прва половина 1943. године, обезвлашћен и напуштен од Недића и окупатора, К. Пећанац је под заштитом њему привржених четника боравио у својој наЦачој бази, у Косаници.[418]

Управо зато што је живео у овом крају он је и вршио утицај на своје дезорјентисане привржснике да се не опредељују за „војне четнике" Драже Михаиловића, а поготову не за НОБ. Зато је и мајор Радослав Ђурић морао дуго да чека док није већина четника К. Пећанца прешла на страну ДМ. Дража Михаиловић је будно пратио развој борби противу ПО у југоисточној Србији и према томе је оријентисао потчињене у стварању своје организације. Када је Дража оценио да су со четници К. Пећанца озбиљно компромитовали као отворени сарадници окупатора, с једне стране, а с друге, када су као слаби борци противу партизана почели да губе наклоност окупатора, он је упутио у југоисточну Србију свог представника мајора Радослава Ђурића. Мајор Ђурић, који је у исто време био одређен за команданта Горског штаба бр. 110 (Команданта јужног сектора, Истурени део Врховне команде Југословенске војске у отаџбини"). стигао је на Оруглицу 2. априла 1942. године.[419]

Овај податак показује да је Дражин официр за **организацију** четника у рејону Лесковца дошао само неколико дана по **нестанку** Лесковачког и Јабланичког ПО — 26. и 27. III 1942. То нам потврђује да је Дража преко своје организације-обавештајне службе будно пратио ток дејства окупатора против ПО, па је, када је оценио да је ликвидација ПО при крају, упутио у југоисточну Србију свог представника да би на згаришту ПО формирао своје бригаде.

Радослав Ђурић се дошавши на Оруглицу — Дражин пункт — ослонио на војводу Козјачког, Јордана Кимића, капетана. Сама та чињеница показује да је Кимић и раније био припадник Дражине организације.[420] Да је Кимић био припадник ДМ организације пот-

Капетан Миодраг Ђорђевић добио је објаву од Драже Михаиловића 21. IV 1941. године с овлашћењем да створи организацију ДМ у рејону Враша Он је приступио четницима К. Пећанца под називом војвода Пчињски (документација са суђења "Борђевићу од стране четничког преког суда у Нишу 1942 године). Копија код аутора.

[417] 36. НОР г. 1/5, *док.* бр. 55.

[4,8] 36. НОР т. *1/5 док.* бр. 55 и 73.

[41"] Изјава Радослава Ђурића дата 1. VI 1944. у ГШ Србије после преласка на страну НОП-а (копија код аутора).

[4го] С. Николић, *и.* а., стр. 298 и 353.

крепљује и то што је он почетком 1942. године прешао на територију Врања, Козјака, Куманова, па чак ишао на Скопску Црну гору где је организовао четнике ове организације. Организацију ДМ у рејону Козјака, Пчиње и Скопске Црне горе октриле су бугарске окупаторске власти крајем 1942. године, она је, иако су је Бугари делом војнички разбили а делом похапсили и осудили, једним делом остала и деловала.[421]

Ђурић по доласку у овај рејон није могао да продре са својом организацијом у села бивше слободне територије Кукавичког и Јабланичког одреда, а такође није имао ни снаге ни могућности да четнике К. Пећанца у горњој Јабланици и Косаници стави под своју команду. Мајор Ђурић се у тој ситуацији оријентисао на стварање организације ДМ преко демаркационе линије у „Великој Бугарској" од Сурдулице и Пољаница према Врању.[422]

За таЈ задатак ангажовао је поручника Жику Митића из рејона Власотинца и поручника Јована Стефановића, четника с Оруглице. Организација је била таква да су се стварале чете и батаљони по солима с командирима чета и батаљона. Биле су чак дате и „јавке" за узбуну, односно за прелазак у оружану борбу „када за то буде време".[42']

Оваквом раду ишло је на руку и то што су савезнички авиони (Велике Британије) априла месеца 1942. године бацили летке у којима се глорификује Петар II, краљ Југославије, а народ позива на борбу „када дође одређени час", под командом генерала Драже Михаиловића.[424]

Наше тврдње изнете да је Дража после ликвидације неких ПО у југоисточној Србији послао Ђурића потврђује податак да је то учинио и после ликвидације Бабичког одреда и његове слободне територије као и протеривања Нишавског одреда из Заплања и са Суве планине. По доласку Радослава Ђурића на Оруглицу, почетком априла 1942. године .односно убрзо за тим, одржава се састанак присталица ДМ у Нишу. Том састанку присуствују Миленко Релић, капетан, др Милан Шијачки, лекар из Ниша, мајор Ллександар Виденовић и др. Ту сз постављају основе организације и додељују територије појединим командантима горских штабова.[42'] После тога су мајор Видановић Александар, који је одређен за команданта Гопског штаба бр. 45, и Миленко Релић, за команданта штаба број 43, крснули на терен у Заплање, на Суву планину.

Ова организација деловала је брзо на читавој територији нишког, а и пиротског округа. Ово деловање донекле је прекинула погибија Миленка Релића 16. јула 1942. године код села Космовпа на Сувој

[421] 36. *НОР т. 1/5 док.* бр. 56; А. Спасовски, н. д.. стр. 93, 95 и А СУП Скопје 3/Д бр. 32, 43 (извештај обласне полиције за 1943 годину).

[4;г] А-УП Нд. кут. 33 ф. 5 док. бр. 17.

[4И] Познато аутору — имао документацију у рукама, заплењено у селу Јастрспцу, августа 1942. године.

[484] Исто, и 36. *НОР т. 1/3 док.* бр. 174.

[4'"] 36. НОР г. *1/4 док.* бр. 42 (изсештај штаба Нишавског одреда од 14. X 1942. године).

планини.[426] Видљива активност ове организације у Заплању и на Сувој планини осетиће се поново тек крајем 194Л године по повратку Видановића из Дражиног штаоа и доласка групе представника официра из штаба Ђурића из горње Јаоланице.**' Ово потврђује да је активност ДМ у рејону Ниша отпочела после доласка гадослава Ђурића на Оруглицу и да је за то постојао комитет који је руководио организацијом ДМ у југоисточној Србији. У „комитету" су били Радослав Ђурић, мајор, вероватно као командант, др Милан Шијачки и Црвенић Војин, оба из Ниша, као политички представници.[4*8]

Развоју и стабилности четничке организације ДМ допринело је и то што се од првог дана на територији Лесковца и Ниша ослањао на официре СДС и СГС и четовође-војводе К. Пећанца. Даље, у скоро свим недићевским граничним посадама од Беле Паланке, Власотинаца, Кукавице (Чукљеник) Студене (Оруглице) Сијарине, Тулара до Раче (Косаничке) имали су најсигурнији ослонац, што им је у прво време било од огромног значаја а касније их је кадровски појачавало.[421,]

Продор организације ДМ у југоисточну Србију се, према томе, врши углавном у периоду кризе НОП-а у овом делу. Тако је Дража искористио пораз Нишавског и растурање Озренског одреда у току Аћимовићеве офанзиве јула 1942. године да упути своје официре, поред оних из Ниша, ради овладавања ранијом партизанском територијом Ражањ, Сокобања, Алексинац, Сврљиг и Бела Паланка стварањем својих организација, на првом месту војних.[430] НОП у овом делу Србије наћи ће се у тешком положају да очува своје позиције стечене у току 1941. године и до јула 1942 дејством Озренског и Нишавског одреда. То је, с друге стране, услоравало развој четничке организације, али га није спречило, па ће у току 1943. године доћи до великих криза за НОБ, а почетком 1944. године батаљони НОП-а заједно са ОК Зајечара биће принуђени да напусте своју територију и пребаце се у Топлицу и Пусту реку на слободну територију.[431]

Продор четника ДМ у Топлицу биће отежан из два разлога.

Прво, успешна активна дејства Јастребачког одреда у току читаве 1942. године, а особито у периоду кризе, показала су да су партизани неуништиви и обезбедила сталан утицај НОБ-а у Топлипи и Добричу, па и око Мораве.

Друго, још се задржао утицај К. Пећанца уз помоћ Бугара и тиме отежавао продор четника ДМ. Без обзира на све, Дража је имао своје људе у Топлици преко којих је вршио утицај још од фебруара 1942. године. Они су после Аћимовићеве офанзиве на Јастрепцу прешли у акцију, али то није добило карактер организације која има јако упориште у томе рејону, па је лако потиснута раскринкавањем

[4]-» Исто.

[457] 36. НОР т. *1/3 док.* бр. 174 и Ђ. Златковић, *н. д„* стр. 232—236 и 295.

[428] 36. НОР т. *1/4 док.* бр. 42 (извештај штаба Нишавског одрсда од 14. X 1942. године)

[420] 36. НОР т. 1/4 *док.* бр. 4 и 1/5 док. бр. 55 и 73 као и 1/20 док. 82.

[4"] 1уап-В21па С1]§опјеУ1с, Се^е:а *зтрзка 1>г:дад.а,* Веоегаб 1970, стр. 18.

[4,1] 36. НОР т. *1/20 док.* бр. 126 (Писмо Караичића ПК Србије од 7. II 1944. године).

од НОП-а. „Раскринкали смо их и спречили ... Они **протураЈу** у народ да су парти_ани пришли Дражи и да само у Топлици су партизанске вође задрте, те да треба сви да се организују у Дражину организацију, пише у извештају члан ОК Ниша 3. децембра 1942. године.[432] Потпуковник Радојевић је, ослањајући се на Копаоник и Кесеровића, тежио да овлада Топлицом, али у томе неће успети, а поготову не да потисне Јастребачки ПО, односно утицај НОП-а V овом рејону.

У плану продора четника ДМ није била занемарена ни територија јужно од Власотинаца — црнотравски и лужнички крај. Напред смо навели да је из рејона Власотинца још од јуна 1942. (а можда и раније) деловао поручник Жине Митић. Има података да је у овом рејону преко мајора Јована Филиповића ДМ организација крајем децембра 1941. покушала да створи своје упориште.[433] Његов долазак није дефинитивно разјашњен, али везе и сам долазак из Београда говоре да је стигао са задатком да формира и организује ДМ покрет. Друга чета Бабичког одреда је при продору на црнотравски терен фебруара 1942. године открила Филиповића и ликвидирала га као непријатеља НОБ-а.

Организација ДМ је преко Жине Митића из рејона Влаеотинца нашла известан ослонац у Стојану Јанковићу и др. у Добром Пољу, што се касније и показало — ова група отишла је у Власотински корпус ДМ.[434] Активност Бабичког одреда и јачање НОБ-а до августа 1942. године у овом рејону спречили су све покушаје четника ДМ да продру на терен Врањског, односно II ЈМПО, о чему смо раније говорили. Томе је допринело и јединство народа око НОП-а

Најинтересантнији је процес продора четника ДМ у реЈон где је био његов Горски штаб бр. 110, односно „Команда јужног сектора". У тај рејон, као што смо рекли, дошао је мајор Ђурић Радослав као командант штаба још 2. априла 1942. године. Његова активност, односно активност ДМ у рејону Лесковца, Кукавице, Оруглице, горње Јабланице осећале се тек крајем 1942. године (новембра, о чему сазнајемо из извештаја политичког комесара Кукавичког одреда од 19. XI 1942. године).[435]

Појава ДМ у овом рејону се поклапа с нестанком Јабланичког и Кукавичког ПО,[436] чиме се ситуација у југоисточној Србији компликује, што отежава јачање НОБ-а.

После вишемесечног сређивања Јабланичког ПО и формирања Јабланичко-пасјачког средином августа 1942. године, стекли су се услови да се убрза обнова НОБ-а, јачају одреди и да се овлада

[4M] 36. *НОР т. 1/4 док.* бр. 62 (Писмо члана ОК Ниша ПК СрбиЈе од 3. XII 1942. године).

«33 J94J—j942 и *в^елобенјГта ибевтка N013,* 5. КозИб, Ргга *огиГапа* аксгја Вађгбкод *^ОР оАте&а* и *Стпо1га^вкот кгаји робе1кот 1942 доИпе,* књ. 23, стр. 505—516.

[454] Ж. Николић-Брка, *22. дивизија,* стр. 110, напомена 22. (Из Доброг Поља отишли су у четнике ДМ 1943. године Стојан Јанковић и други).

[4"] 36. НОР г. *1/20 док.* бр. 62.

«» исто, док. бр. 61 (Писмо ПК партијском руководству Кукавичког и Јабланичко-пасјачког одреда од 5. XI 1942. године).

територијом којом су 1941. и 1942. године доминирали четници К. Пећанца. Обновљен Јабланички ПО под новим именом почетком септембра прелази на Кукавицу где с истоименим одредом формира заједнички штаб за командовање.[437]

Заједнички напад Лесковачког и Јабланичко-пасјачког ПО на недићевце и четнике у селу Тумба, Студена и Лалинце био је успешан и том приликом су нанети непријатељу, а посебно четницима, осетни губици. Баченом бомбом запаљена је кућа четовође села Лалинца, што је изазвао посебну политичку акцију ОК Лесковца и ПК Србије, јер је то оцењено као намерно паљење куће.[438]

ПК се плашио да ће ПО скренути с линије НОБ-а у периоду када окупатор разоружава четнике. Тај став није био у складу с конкретном ситуацијом на терену Лесковца и Оруглице јер четници Косте Пећанца о којима је реч нису разоружавани у овом периоду, као ни четници горње Јабланице и Косанице. Они су, напротив. били нека врста сеоске милиције, само су номинално носили име четника, и служили верно окупатору.

Разоружавани су четници који су као војна организација били по градовима и већим местима под командом окружних начелника, односно окружних војвода. Четници К. Пећанца у овом рејону су тада били снага на коју су се окупатори и његове слуге ослањали у борби против ПО. Као што смо већ напред навели — у „новембарској офанзиви" крајем 1942. године.

Непознавање конкретне ситуације довело **Је** до тога да је ПК на један врло реалан и правилан предлог Кукавичког и Јабланичког одреда, из периода заЈедничког дејства око разоружања четника и овладавања Оруглицом и горњом Јабланицом одговорио оштро и негативно.[439]

Јабланичко-**пасЈачки** ПО, **па** и Кукавички, без обзира на ову директиву ПК, били су присиљени да приђу ликвидацији и разоружању четника на својој бившој слободној територији јер друкчије не би могли опстати и развијати се. О томе говоре многи извештаји недићевске окупаторске власти од октобра и новембра 1942. године. Према томе нису се могли држати директиве у потпуности.[440]

Колико је дисциплиновано схваћена директива о разоружању четника говори извештај политичког комесара Кукавичког одреда, написан 14 дана након пријема директиве.

„Успели смо да више поколебамо козјачке четнике. Многи су долазили у додир са нама и признали су оправданост наше борбе. Уверавали су нас да цео народ из тог краја нема ништа против нас, само још неке војводе и дражиновци агитују против нас".[441]

Сам податак говори како се непријатељ понаша после успешног удара по њима. Само 9 дана пре ове директиве К. Пећанац је издао нарсђење (26. октобра 1942. године) четницима Оруглице, горње Ја-

[437] **С. Николић, н. *д.*, стр. 289.**
[458] **36. НОР т. *1/20 док.* бр. 61 и С. Николић, *н.д.*, стр. 390.**
[4I]» **36. НОР т. *1/20 док.* бр. 61.**
[440] **Исто, 1/4 док. бр. 127 и 130 и 1/21 док. 39; Н. Илић, *н.* д., стр. 75—91.**
[441] **36. НОР т. *1/20 док.* бр. 62.**

бланице и Косанице за учешће у непријатељској новембарској офанзиви против Кукавичког и Јабланичко-пасјачког одреда.[442]

Актпвизација четника ДМ у току децембра поклапа се с непријатељском офанзивом у новембру и децембру 1942. године изведеном на Кукавици и на Радану, што још једном потврђује да се појава четника ДМ увек развијала после напада окупаторских сателитских снага на ПО.

Очигледно је да је процес развоја организације ДМ на територији Оруглице, горње Јабланице и Косанице био врло спор. Ђурић је као што смо видели дошао 2. априла 1942. године, а почетак акција ове организације против НОП-а испољавао се тек децембра 1942. године. О узроцима спорог развоја четника ДМ даје нам податке сам Ђурић у свом извештају Дражи Михаиловићу од 4. октобра 1943. године.[443]

Најинтересантније у овом извештају је то што сам Ђурић признаје да је „легалне четничке одреде" и „добровољачке одреде" (Козјачки, Ј. Кимић, Реткоцерски, Саве Миловановића и других) познате по злочинима против припадника НОБ-а 1941. године, односно слуге окупатора, претворио у „илегалне", односно у одреде ДМ организације. Другим речима, он је ове одреде преузео тек касније и с таквим наставио борбу против НОБ-а.

Организација ДМ споро се учвршћивала и привлачила четнике К. Пећанца на своју страну. Дража Михаиловић је преко британске војне мисије при свом штабу издејствовао да се Ђурићу на Оруглицу упути један авиотранспорт децембра 1942. године.[444]

Не може се тачно установити период када је Ђурић успео да претвори „легалне четничке одреде" у „илегалне" на Оруглици и у горњој Јабланици. Вероватно је са Козјачким четничким одредом то учињено већ новембра 1942.

На тој територији њихова активност настаје почетком децембра 1942. године, а то је време пријема првог авиотранспорта оружја савезника. Поставља се питање зашто Горски штаб бр. 110 Ђурића није, као и Кесеровић, почетком јануара 1943. године прешао у отворени напад на снаге НОП-а у овом рејону? Ђурић не напада ПО у периоду непријатељских напада на Кукавици — фебруара, а ни I ЈМПО марта 1943. године вероватно зато што у то време још није био преузео четнике Косте Пећанца.

Нагла експлозија активности четника ДМ, прво политичка, одмах затим и војничка, наступа пссле доласка мајора Семера.[44'] Тада се наставља продор мањих снага као агитатора у партизанска села априла 1943. године.[446]

[445] **Само 15 дана после извештаја политичког комесара Кукавичког одреда четници су пошли у акције користећи одсуство партизана и успешно развијали свој утицај. Радослав Ђурић је у одсуству партизанског утицаја успео да ојача четнички покрет у овом рејону који већ крајем 1942. године почиње да дејств^је. Иише С. Николић у *н.д.*, стр. 353, 354; Архив Народног музеја Лесковца НОБ инв. 1200.**

[4"] **Архив Народлог музеја Лесковац НОБ инв. бр. 1200.**

[444] ***Лесковач*км з*борник* бр. 5, 1965, стр. 134.**

[4,5] ***Леск^вачки зборник* бр. 5. стр. 134—140.**

[446] **36. НОР т. *1/20 док.* бр. 82.**

После доласка већег броја војних мисија врши се почетком маја обрачун с Костом Пећанцем и његовим личним обезбеђењем на Соколовици и у Косаници.[447] Четници ДМ овладавају територијом Оруглице, горње Јабланице и Косанице тек након протеривања Косте Пећанца и преузимања његових четника. Интересантно је уочити да четници Ђурића после преузимања и овладавања територијом Оруглице, горње Јабланице и Косанице нису у нападима на ПО садгјствовали са СДС и СГС, као што је свакодневно чинио Кесеровић. Из документације НОБ-а, као и из непријатељске, сазнајемо да нема изразитих напада четника ДМ Ђурића на снаге I ЈМПО у току априла (сем упада Саве Миловановића у Пусту Реку маја када је побио многе припаднике НОБ-а све до напада партизана на четнике у горњој Јабланици.[448]

Из извештаја ОК Лесковца и I ЈМПО види се да су четници ДМ из штаба бр. 110 предузели акције пропагандног карактера, издавали летке и друге брошуре у којима се напада НОП и преко „тројки" врше убиства симпатизера НОБ-а.[449]

С друге стране не видимо из документације да је у овом рејочу дошло до бескомпромисних обрачуна између дражиноваца и партизана. Штавише стално се у извештајима окружног начелника Лесковца и „Билтену" министра унутрашњих дела Недићеве владе наводи:

„Акција илегалних одреда не постоји".[450]

На овакав закључак о понашању Ђурића наводи нас његов став изнесен у исцрпном извештају Дражи Михаиловићу. У том извештају Ђурић осуђује бивше владе Југославије, па чак и монархију, за нељудски однос према народу југоисточне Србије после I светског рата. Између осталог у том извештају пише: „Међутим, судбина ових области колико славна толико је и трагична. У прошлом светском рату ови су крајеви преживели устанак коме је народ дао много жртава. После свршеног рата, када су се најбољи војници вратили у најопустошенији крај, били су од сваког заборављени и напуштени ...

Политички режим неколицине једних те истих ФАВОРИЗОВАНИХ СА НАЈВИШЕГ ВРХА (подвукао Ж. Н.) и целокупне државнз управе, претворио се у БАНДУ КОЈА ЈЕ ВРШИЛА УГЊЕТАВАЊЕ ОВОГ НАРОДА ПРЕКО 30 ГОДИНА А НАРОЧИТО ОД РАТА 1918. ГОДИНЕ И ИМА ВЕЋИ БРОЈ ТАЈАНСТВЕНИХ УБИСТАВА НАЈИСТАКНУТИЈИХ ЉУДИ У ЈАБЛАНИЦИ И ТОПЛИЦИ (овде се подразумева читаво подручје Лесковца и Прокупља Ж. Н.) ЧИТЕ СЕ МИСТЕРИОЗНЕ СМРТИ ВЕЗУЈУ ЗА ПОДЗЕМНИ РАД ПОЛИТИЧКИХ ПРВАКА КОЈИ СУ БИЛИ ПОВЛАШЋЕНИ ДА ВОДЕ ПРВУ РЕЧ (Све подвукао Ж. Н.)"[451]

[447] **Исто, 1/5 док. бр. 55 и бр. 73.**

[44a] **Исто, док. бр. 55, 65 и 59; 1/20 док. 82, 93.**

[449] **Исто 1/5 док. бр. 65 и 1/20 док. бр. 84—93.**

[4M] **36. НОР г. *1/21 док.* бр. 45.**

[451] **Извештај п. пуковника Ђурића, Дражи Михаиловићу од 4. X 1043. (копија код аутора).**

Априла месеца 1943. године, када је код Горског штаба бр. 110 дошла прва британска војна мисија на челу с мајором Семером,[45]- настаје, како смо рекли, велика експлозија активности четника ДМ и на Оруглици и у горњој Јабланици. У пролеће и лето 1943. године спустило се више војних мисија Велике Британије са око 72 официра, подофицира и радиотелеграфиста.

Само долазак великог броја војних мисија већ говори какву су улогу организацији ДМ давали западни савезници у овом рејону. На првом месту су војнички разлози, ради дејства на комуникацију Београд—Ниш—Скопје због евентуалног отварања другог фронта у Средоземљу,[453] и политички, због велике наклоности према организацији ДМ у Србији и очувању монархије.[454]

У време када је дошло до прекретнице у другом светском рату Дража Михаиловић министар избегличке владе активно учествује у IV непријатељској офанзиви и бори се заједно с окупатором да ликвидира народноослободилачку војску.

За време, пак, V непријатељске офанзиве („Шварц") на Сутјесци, Дража Михаиловић жели да овлада Србијом, мобилишући нове четнике и присилно их усмеравајући, с једне стране на спречавање продора НОВ у Србију, а с друге на ликвидацију ПО, а поготово у југоисточног Србији, о чему ПК пише ЦК КПЈ јуна 1943. године.[4"]

Долазак војних мисија у Србију у великом броју баш у то време помаже Дражи да оствари свој план. Не само што помоћу наоружања војнички јача, него и присуство војних мисија омогућава његовим четницима да пропагандом „како само њих помажу савезници" обману народ Србије и тиме политички ојачају свој покпет. Ова два елемента су одиграла важну улогу у јачању четника ДМ у горњој Јабланици, Оруглици и Косаници, што потврђује извештај штаба I ЈМПО од 12. јула 1943. године.[456]

Окружни комитет Лесковца у свом извештају пре доласка војних мисија о активности четника ДМ пише:

„Они говоре, да је рат на завршетку, Енглези су ти који свирају крај, ето, тек што нису дошли на копно, а ми ту и крај. Дрскост њихових агитатора је велика. **Они се крећу** поЈединачпо **и 1>ез оружја... Сава Миловановић поново ради на сабирању разоружаних четника. Но његови напори немају плода. Народ је, донекле, увидео на искуство ко је он и његове банде. Било је неколико примера, да су га у селима његовог дојучерашњег утицаја, сељаци истеривали из села и одбијали да му дају храну. Насупрот томе нас примају топлије НАША СЕ БАЗА ПРОШИРУЈЕ (подвукао Ж. Н.). Једна наша чета је упућена да даље продире у бивши четнички крај КОНФЕРЕНЦИЈАМА И ЗБОРОБИМА (подвукао Ж. Н.)".«'**

Окружни комитет Лесковца само месец дана касније, 20. маја, такође опширно пише ПК о догађајима у његовом округу.[458] Обаве-

455 ИСТО.

453 р. V Б РИап, Војогпа *р1атпа,* Вео§гас1 1973, стр. 216 и 253—250.

454 **V *СегСИ, тетоагг,* књ. 5, стр. 441—457.**

455 36. НОР т. *1/5 док.* бр. 73.

4И исто, 1/20 док. бр. 93.

457 исто, док. бр. 82 (Писмо од 23. IV. само четири дана после доласка прве војне мисије код четника ДМ за које ОК Лесковца још није знао).

4М 36. НОР т. *1/5 док.* бр. 55.

штава да су четници ДМ напали штаб К. Пећанца и заробили његовог сина, а о мобилизацији коју врше четници у Тулару, Реткоцеру и другим местима каже: „одзив је веома слаб".

Велика је разлика у понашању четника ДМ у року од месец дана. Раније су ишли појединци без оружја, сада су постали дрски, пошто су одлично наоружани, и усуђују се да продру у партизанска села где нису смели ни 1941. ни 1942. без садејства с окупатором.

Средином јуна (14. VI) ОК оцењује да у горњој Јабланици има око 200 четника око Дедевца и Врапца, већина избеглица с Косова, што значи да нису с терена горње Јабланице а „мање бандз" које дејствују на територији округа „пљачкају, уцењују и прете мобилизацијом сељака ...

... Бивше четничке масе у Горњој Јабланици су у превирању оне говоре: ето партизани су имали право... Из села Голи Рид, Нова Топола, Кремен (око Лебана) дошла је делегација у Штаб нашег одреда да изрази своју солидарност са борбом наше војске, траже да им долазимо у села и говоримо о ситуацији (два друга су одржали две успешне конференције уз пуно одобравање бив. четника двају последњих села ...

У вези са променом у расположењу маса бив. четничких одреда наредили смо да I и II бат. пођу у 15-то дневни демонстративни марш кроз Косаницу са циљем одржавања пол. зборова а у случају наиласка на оружане банде Драже Михаиловића ... Да их нападну и униште. Батаљони су само делимично извршили свој задатак — план. Епидемија дезинтерије хара у крају изнад Куршумлије, те су се батаљони пред опасношћу заразе вратили. Али ипак њихов рад био је веома успео .. .",[459] Као што се види ОК Лесковца не осећа потребу за енергичнијом борбом противу четника Драже Михаиловића него оријентише чету, а касније и батаљоне (два), углавном на политички рад у четничким селима.

Развој ситуације у то време је био много другачији. Очигледно је да је постојало колебање у редовима четника К. Пећанца. Извор тих података је био или наклоњен четницима и као такав обмањивао или су они који су те податке давали сматрали да су четници Ооуглице, горње Јабланице и Косанице, односно бив. четници К. Пећанца, више наклоњени партизанима него дражиновцима, па их стога не треба сврставати у ДМ, што се из извештаја може назрети. Углавном, ОК је у извештајима ПК нереално приказивао ситуацију на терену.

Штаб I ЈМПО само шест дана после овог извештаја 22. VI обавештава Главни штаб Србије о много тежој ситуацији коју стварају четници ДМ него што је ОК Лесковца приказивао.[460]

„На терену овог одреда дражиновске банде уз помоћ Нгдића и окружних начелника као и окупатора ХОЋЕ ПО СВАКУ ЦЕНУ ДА ПРОДРУ НА ТЕРЕН ОВОГ ОДРЕДА ШТО ИМ ЗА САДА НЕ ПОЛАЗИ ЗА РУКОМ (подвукао Ж. Н.). Дражиновци чине велика звзр>-ства, пале куће и убијају наше пријатеље, чине велика зверства".

<9 исто, док. бр. 65.
4ко исто, док. бр. 67.

Четници су били активни у учвршћивању својих јединица и имали велике успехе у стварању својих одреда — бригада.

Пропагандом четници ДМ су на своју страну превели и раније партизане с командом чете на челу с Милованом Жугићем. Тако је већ априла 1943. године 15 сељака отишло у четнике ДМ[461] и то управо онда када ОК Лесковца тврди да њихова мобилизација нема успеха. Не само што је априла месеца отишло у четнике њих 15, него их је касније било много више и то из партизанског села горње Јабланице Гајтана. Чак их је према неким подацима било преко 250.[462]

Није се дуго чекало па да на крају ОК и штаб I ЈМПО схвате колика се опасност надвила над НОП у овом рејону. Почетком јула 1943. године, штаб I ЈМПО доноси одлуку да се обрачуна са четницима ДМ, којих на његовој територији од планине Кукавице до Копаоника има око 930:

„Четници отворено и жестоко спроводе пропаганду против нас проглашавајући нас непријатељем број 1. Сваким даном прете упадом у базе партизана ради њиховог уништења."[463]

Сем тога штаб Одреда износи да је морао да држи I и II батаљон од маја до јуна стално у припреми за спречавање упада четника у његове базе и да зато није могао да врши акције против окупатора. То је још један разлог за невршење акција на прузи. Штаб констатује да је ситуација тешка, а да су четници „нарочито озбиљна сметња да своју борбу усредсреди против окупатора... па је одлучио да их војнички разбије..." у ком циљу је позвао у рејон Радана део Расинског и део II ЈМПО.[464]

У то време Горски штаб бр. 110, мајор Радослав Ђурић, формирао је неколико корпуса: Јабланички, Ј. Моравски, Власински, Вардарски и друге упућујући их на своје терене и обезбеђујући им војне мисије Велике Британије.[465]

Без обзира на све Радослав Ђурић, који стално прети упадима на партизанске територије, то не ради као што то чини Кесеровић, иако има преко 900 четника само на територији I ЈМПО.

Ипак је његова пропаганда учинила да је I ЈМПО прешао у одбрану, што је имало утицаја на прилив нових бораца у Одред.[466] С друге стране I ЈМПО је покушавао да продире на четничку територију и паралише њихове пропагандно-политичке акције, али је то било кратког даха.[467] Одлука о обрачуну са четницима донета је тек 12. јула 1943. године, али по свему судећи доста касно. Четници су до тог времена створили врло јаке бригаде и корпусе, које су савезници наоружали са довољно и то савременог оружја. То се потвр-

[4,1] **Д. Туровић, н. *д.*, стр. 297—299.**

[4,5] ***Лесковачки* зборнмк бр. 15, стр. 295—306; 1976, Н. Илић *Фалсификати и нетачности у Хроници Гајтан у НОБ.***

[4.3] **36. НОР т. *1/5 док.* бр. 67 (извештај штаба I ЈМПО од 22. VI 1973. год.) и 1/20 док. бр. 93 (извештај штаба I ЈМПО од 12. VII 1943. године).**

[4.4] **Исто, 1/20 док. бр. 93.**

[4М] ***Лесковачки зборник* бр. 5, 1965, стр. 134—140.**

[4«в] **36. НОР *т. 1/5 док.* бр. 67.**

«7 Исто, док. бр. 65.

дило у борбама које су вођене у августу 1943, о којима ћемо касније говорити.

Стварање четничких корпуса (Топличког, Косовског, Јабланичког и Јужноморавског) на територији I ЈМПО, отежавало је овоме продор на терен горње Јабланице, Косанице и Оруглице. С друге стране четнички корпуси нису могли да спрече I ЈМПО у стварању слободне територије у рејону Кукавице — Радана — Пусте реке — Пасјаче и Јастрепца у 1943. години. Преко демаркационе линије на борбену активност II ЈМПО, од априла до јуна 1943. године, у периоду стварања слободне територије Лужница—Црна Трава, није могла да утиче ни делатност четника Власинског, Чегарског и Нишавског корпуса из рејона Суве планине и Заплања као и Власотинца, нити пак долазак Вардарског корпуса у рејон Козјака јуна 1943. године.

БОРБЕНА ДЕЈСТБА II ЈМПО У АПРИЛУ И МАЈУ 1943. У СТВАРАЊУ СЛОБОДНЕ ТЕРИТОРИЈЕ ОКО ЦРНЕ ТРАВЕ И ЛУЖНИЦЕ

После успешних напада II ЈМПО на пругу код Прибоја и у Грделичкој клисури, бугарски окупатор је сем тога што је вршио масован терор над народом у овом рејону постављао и јака полицијска упоришта. Тако је у Црвеном Врегу, изнад самог Предејана, довео за борбу против II ЈМПО новоформирани специјални полицијски одред „Бенковиски". Поред њега око Црне Траве и Лужнице поставио је јака упоришта полиције од 40 до 80 полицајаца,[468] и то: у Мачкатици, Белом Пољу, Битврђи, Романовцу, Власини, Клисури, Стрезимировцу, Кални, Црвеној Јабуци, Стрелцу, Дарковцу, Добром Пољу, Броду и у самој Црној Трави, (Црвенковци, Чука и центар села Црне Траве). Према овоме на самој партизанској територији постављено је преко 600 полицајаца, а у непосредној близини, тако да се могу ангажовати за неколико сати, још око 300 полицајаца. Ако се овоме додају и јединице бугарске војске које су биле стављене на располагање војно-полицијском одреду пуковника Атанасова, чије је седиште било у Трну, онда су снаге непријатеља непосредно ангажоване против II ЈМПО превазилазиле цифру од 1.500 војника и полицајаца. У овај број нису узете јединице из суседних гарнизона — Владичиног Хана, Врања, Пирота и Софије, као и оне преко демаркационе линије: из Лесковца, Ниша и Б. Паланке. Почетком априла 1943. године нови штаб II ЈМП одреда, који је био на окупу (сем заменика политичког комесара), имао је да се суочи с овим непријатељским снагама. Штаб је схватио да у тој ситуацији, ако жели да Одред опстане и развија се, мора продужити акције. То, другим речима, значи прићи извршењу постављених задатака. У вези са тим штаб је упутио сваки батаљон на свој терен ради акција и развоја НОБ-а.

Први батаљон, који је имао задатак да продре према Пчињи, сукобио се при одласку на свој терен с полицијом окупатора из Криве Феје код Црног врха 7. априла 1943.[469] Брзим реаговањем

[4.8] 36. НОР г. 1/5 *док.* бр. 56 и УИ/4 док. бр. 175 (извештај обласног полицијског начелника Скопја за 1943. годину).

непријатеља, батаљон је био присиљен да се врати у рејон Црне Траве.

Трећи батаљон, који је стигао у рејон Лужнице ради дејства према Пироту и пруз Пирот—Софија, напала је 10. априла полиција из Калне и Црвене Јабуке код Раков Дола и Тумбе. Батаљон је при крају дана успео да се одлепи од непријатеља наносећи му осетне губитке.[470]

Други батаљон, који се налазио са штабом Одреда у рејону Рупља припремајући се за нове нападе на пругу Грделице—Врање, такође је 10. априла нападнут од полицијског одреда „Бенковски" у селу Рупљу. Изненађен нападом батаљон је био присиљен да се повуче. Бугарска полиција је због боравка партизана у селу попалила село и пострељала многе људе, међу којима и жене.[471] Штаб Одреда схватио је последице узмицања пред непријатељем, па је са штаоом батаљона донео одлуку да истог дана увече нападне полицију у Црвеном Брегу и освети јој се за масакр који је тог дана починила у селу Рупљу.

Напад је извршен с планине Качар 10. априла 1943. године око 11 часова ноћу. Полиција, иако је била утврђена у згради школе Црвеног Брега, принуђена је да се бекством према Предејану спасе великих губитака.[472]

Из сукоба с полицијом штаб Одреда и батаљона извукли су закључак да непријатељ тежи да онемогући Одред не само у вршењу акција, него и сам опстанак на црнотравском и лужничком терену. Сем тога тежи да омогући рад окупаторских општина. У вези с овим и кмет окупатора из општина Орах (председник општине) кренуо је 18. априла у село Доње Гаре ради прикупљања реквизиције жита, меса и наплата пореза, и то само с једним полицајцем. Ову дрскост непријатеља штаб Одреда није могао да поднесе, па су кмет и полицајац при хватању убијени.

Бугарска влада је само неколико дана (15. IV 1943. године) прз овог догађаја заседала поводом партизанских акција у Бугарској и донела одлуку о предузимању драстичних мера против оних који имају неког у партизанима или ма чиме помажу партизане.[478]

Вероватно је влада, односно њен министар унутрашњих послова, добивши извештаје о акцијама II ЈМПО, а поготову обавештење о ликвидацији њеног представника, наредила уништење читавог села Д. Гаре. У вези с тим војска и полиција окупатора су 20—22. IV 1943. године под командом пуковника Атанасова ликвидирали читаво село Доње Гаре, спалили 187 домова са свим помоћним зградама и ухапсили 150 људи, од којих је на лицу места стрељано 8 а двадесет

«» 36. *НОР т. 1/5 док.* бр. 56.

[470] Исто.

[471] АС М'ОК Врање бр. 4. 5 и 35 и АИНИ СУП Скопје 3/Д бр. 3298/102.

***[475] 36. НОР т. 1/5 док.* бр. 56; АС М'ОК Врање бр. 4. 5 и 35: и Архив СУП Скопје 3/Д бр. 3298/102 (у извештају штаба II ЈМПО. говори се о погибији 16 •олицијаца, а у извештају непријатеља признаје се само погибија тројице).**

[475] 36. *НОР т. УИ/З док.* бр. 104.

двојици је судио војни суд у Пироту. У Бугарску је интернирано 1.370 људи са свим живим инвентаром и стоком.[474]

Оваква драстична одмазда бугарске владе имала је за циљ да унесе панику у народ и тиме га присили на послушност. Ова мера окупатора није била за потцењивање, јер је утицала на психолошко стање народа. То је и дало могућности агентима окупатора да уносе немир у села преко демаркационе линије, а нарочито у Добром Пољу, одакле су маја 1943. године одвели у интернацију преко 280 људи. С друге стране штаб II ЈМПО као и ОК Врања озбиљно су схватили циљ непријатеља и опасност која прети НОБ-у уколико не предузму одговарајуће акције. Штаб Одреда, заједно са ОК Врања у тој ситуацији доноси најбољу могућу одлуку за даљи успешан развој НОБ-а, а то је напад на окупаторску власт, омасовљење Одреда и овладавање територијом, што значи стварати слободну територију у црнотравском и лужничком крају. Одлука штаба види се из извештаја: „Наш досадашњи план био је овладавање тереном, омасовљење одреда и војничке акције противу окупаторске живе снаге, комуникација и рудника".[475]

Колико је ова одлука била од огромне важности говори и податак да је министар унутрашњих послова Бугарске управо тих дана (10. IV 1943) издао наређење о концентрацији полицијских снага за ликвидацију партизанских одреда у току месец дана. Између осталог у наређењу стоји и ово:

„И поред тога АПСОЈ1УТНО ЈЕ НУЖНО да се сада на почетку пролећа спрече сви покушаји и појаве и да се мотри на њих. НИ У КОМ СЛУЧАЈУ НЕ ТРЕБА ДОПУШТАТИ ПОСТОЈАЊЕ ИЛЕГАЛНИХ ЧЕТА И БАНДИ ИЛИ ПОКУШАЈЕ СТВАРАЊА ТАКВИХ (подвукао Ж. Н.). Неопходно је да се ојачају оне мере које су до сада против њих предузимане и, што је нарочито важно, да се одмах спроведе систематска и ударна акција ради чишћења земље од таквих елемената и да се одржава спремност ради парирања сваког сличног покушаја...

За време од највише месец дана треба потпуно ликвидирати све разбојничке групе и одстранити све услове који би дозволили формирање таквих.

Право, сила и могућности су у рукама власти и само од њених органа, преко којих она дејствује, зависиће потпуни и коначни успех, који неизоставно треба да буде постигнут".[470]

Непосредно после трагедије села Доње Гаре, штаб Одреда и ОК Врања доносе одлуку да отпочну с разбијањем посада окупатора и тиме стварају услов за омасовљсње Одреда и стварање слободне територије.

На основи те одлуке 23. IV 1943. године концентрисан је цео Одред у јачини од 140 бораца на Качеру. Тада је формирана и IV

[1,4] **36. НОР г. *1/5 док.* бр. 56; Ђ. Златковић, *н.д.*, стр. 248, Р. Костадиновић, *н. д.*, стр. 185—187 и АС М'ОК Врање бр. 4, 5, 64.**

[475] **36. *НОР т. 1/5 док.* бр. 56.**

[4"] **36. НОР *т. VII/! док.* бр. 155.**

(чета) с Драгољубом Петковићем-Столетом као командиром и Бранком Павловићем као политичким комесаром.[477]

Напад на Црну Траву је извршен у току ноћи 25/26. IV 1943. године.[478] Заузета је полицијска станица (участак) где је убијено 7 полицајаца и стрељана су 4 издајника, сарадника окупатора, али полиција која се налазила у згради школе и општине није ликвидирана. Такав развој борбе нагнао је штаб да нареди повлачење, јер су оближња упоришта непријатеља самом борбом алармирана и била у покрету према Црној Трави. Повлачење је вршено у правцу Плане, нопошумљене планине и која није обезбеђивала прикривање Одреда. При самом изласку на Плану Одред се сукобио с полицијом окупатора и ? села Дарковца. Полиција је натерана у бекство према реци Власини, али је борба допринела да се штаб одлучи на поседање положаја на врху Плане, на Грамади (к. 1719). После избијања у овај рејон штаб доноси одлуку да се Одред ту задржи, поседајући положаје и ровове српске војске из 1913. и 1915. године. Ево како штаб у свом извештају пише о овој одлуци:

„Запосели смо непријатељске положаје (погрешно наведено то нису непријатељски положаји већ српске војске из II балканског рата и I светског рата Ж. Н.), који су били за борбу још из прошлог светског рата са циљем да сачекамо непријатељске снаге које се буду упутиле за нама". Одлука је била погрешна, па је командант III батаљона, који је, стога што је био рањен био код штаба Одреда, предложио да се Одред повуче с ових непогодних положаја и маневром преко шумовитих делова избије ван обруча који се већ стварао. Штаб је предлог одбио с мотивацијом „да он овде са врло погодних положаја може манифестовати своје снаге", и зато не жели да их напусти".[479] „На положајима смо остали до 14 часова, а у међувремену непријатељ је пошао на нас из 5 праваца, али није смео да се упусти у борбу све док му није стигла у помоћ авијација — 4 борбена авиона који су митраљирали и бомбардовали наше положаје" пише у истом извештају штаба одреда.[480] Повлачење је у том случају морало бити онамо где је непријатељ тежио, и то према Стрезимировцу и бугарским селима. У извештају се наводи да непријатељ који је долазио из 5 праваца није смео да напада. Ово је била само тактичка варка, привезивати партизане док не стигну снаге 6 пешадијског пука из Софије.[481] Када је непријатељ према плану извршио концентрацију својих снага, а имајући тачне податке о положају партизана, кренуо је у напад прво авијацијом а затим и из свих праваца, пешадијом и полицијом, која је набацила партизане на терен где су биле јединице 6 пешадијског пука. Повлачење је дошло изненада и вршено на брзину, и то у правцу који је био најопаснији. Цео Одред је дошао у сужен џеп непријатеља у шуми у рејону к. 1472, село Преслап—Дебели дел—Голарудина—Стрезимировци—Млађенци—Грамада. Не само

[477] **Исто, 1/5 док. бр. 56 и АС М'ОК Врање бр. 4, 5 и 64.**

[478] **исто и сећање Јована Цекића, проф. Медицинског факултета, тадашњег лекара II ЈМПО.**

[479] **По сећању Јована Цекића, проф. Мед. факултета.**

[480] **36. НОР г. *I/5 док.* бр. 56.**

[481] **Кирил Марков Златан, V *бап последен, Софил* 1966, стр. 108.**

што је дошао у џеп непријатеља него је овај дрским продорима још више стезао обруч и чак прекинуо колону Одреда на два дела.[482]

Нашавши се, као у мишоловци, и подељен на два дела, Одред се морао спасавати од уништења примењујући маневар и лукавство. Већи део Одреда, под командом Живојина Николића-Брке, команданта III батаљона, да би заварао непријатеља кренуо је тамо где га непријатељ не очекује. Својим маневром према Стрезимировцу ишао је до к. 1118 и тиме изашао из рејона који је непријатељ детаљно претресао. Мањи део (само I батаљон без команданта који је остао у Црној Трави због рањавања), с Ратком Павловићем-Ћићком, командантом одреда, нашао се испод Дебелог дела и Голе рудине, на којима су биле јединице 6 пука бугарске војске. У непосредној близини положаја непријатељске војске, батаљон је дочекао први мрак 26. IV 1943. године. Тада је једна колона бугарске војске приликом напуштања положаја у покрету према Стрезимировцу наишла на батаљон. У краткотрајној борби погинуо је командант одреда Ратко Павловић-Ћићко.[483]

И поред ненадокнадивог губитка услед погибије команданта одреда, II ЈМПО је, из положаја у каквом до тада није био нити ће касније икада бити, успешно избегао потпуно уништење.

Сви батаљони Одреда са штабом без команданта окупили су се 28. априла 1943. године у Качеру, месту поласка у напад на Црну Траву. Истог дана анализирана је борба у Црној Трави и код Стрезимировца.[484]

Установљено је да је Одред имао три погинула борца, једног теже рањеног који је касније умро од задобијених рана и 6 рањених, међу којима командант I и III батаљона и политички комесар I батаљона, а један борац је заробљен. Према извештају штаба непријатељ је имао 8 убијених и 22 рањена полицајца у нападу на Црну Траву, а сутрадан код Стразимировца 15 погинулих и 10 рањених, што се не би могло прихватити с обзиром на ситуацију у којој је био Одред. Истог дана, 28. IV 1943. године, штаб Одреда написао је писмо мајци Ратка Павловића-Ћићка у коме је обавештава о погибији њеног сина. У писму поред осталог стоји и ово: „Смрт Ратка Павловића твога драгог сина отргнула је нама његовим друговима најмилијег друга, хероја, борца, великог и дичног команданта. Тежак је то губитак за нас".[485]

Да би избегао ударе непријатеља штаб Одреда је донео одлуку да са својим батаљонима пређе демаркациону линију у рејону Бабичке горе, не само ради избегавања сукоба с бугарским јединицама и полицијом него и да би обновио НОБ на Бабичкој гори.[486] Напад на Црну Траву имао је далекосежне последице. Окупатор је одмах сутрадан повукао полицију из Црне Траве, одневши са собом погинуле и рањене у Стрезимировцу. Општинска власт се никад више није вратила у центар Црне Траве, што је био почетак стварања слободне

[482] **Ђ. Златковић,** ***н. д.,*** **стр. 247.**

[485] **36. НОР т.** ***I/5 док.*** **бр. 56 и АС М'ОК Врање 45, 64.**

[484] **36. НОР т. 1/5** ***док.*** **бр. 56 и АС М'ОК Врање, 45, 64.**

[485] ***Трагом II ЈМПО,*** **стр. 139.**

[488] ***36.*** **НОР** ***т. I/5 док.*** **бр. 57.**

територије. У борби код Преслапа и Стрезимировца Одред је постигао такође запажен успех, наиме, иако се налазило у цепу окупатора, окружен **Јаким** снагама, ипак је избегао катастрофу и очувао се.

Без обзира на све, погибија Ратка Павловића-Ћићка унела је несигурност у ОК Врање, па је вероватно без консултовања штаба Одреда и секретара ОК Пуље, који је био с Одредом, написан захтев за помоћ од ОК Лесковца.[487]

У писму је наведено да је нестало 20 бораца, а да постоји опасност „да су неки заробљени", и да ће се Одред распасти услед потера Бугара и због слабог командног кадра. У таквој ситуацији, иако је командант I ЈМПО био болестан, ОК Лесковца упућује заменика команданта за извесно време у II ЈМПО „који ће имати задатак да окупи, учврсти и морално ојача одред".[488] Штаб II ЈМПО у свом извештају Главном штабу 11 дана после писма ОК Лесковца, стање у Одреду приказује сасвим друкчије.

„Овом борбом задали смо страх непријатељу, натерали га да напусти неколико база и да се концентрише у веће посаде на терену II батаљона (рејон Црна Трава—Добро Поље — Ж. Н.). У борби наших чета морал је био на висини. Наш будући план рада јесте омасовљење одреда и продор на југ (ка Планини Козјаку) где још нисмо владали тереном.. ."[489] Из овог става штаба Одреда види се, прво, да он сматра да је овладао црнотравском територијом и, друго, да је морал на висини и да нема ни трага о неком „распадању одреда услед потере Бугара", већ напротив, да су постигнути успеси, непријатељ натеран на уступање — напуштање неких својих упоришта, што је био велики индикатор за стварање слободне територије. И не само то него штаб Одреда наговештава и продор на нове терене где до тада није деловао. Што је најинтересантније, штаб је ово писао после драстичних одмазди окупатора извршених у рејону Црна Трава.

Колико је напад на Црну Траву био успешан говори и податак да је само два дана после борби код Стразимироваца и напада на Црну Траву командант I софијске дивизије из Софије сменио пуковника Атанасова, команданта војно-полицијског одреда.

Реорганизовао је војно-полицијски одред и за команданта поставио потпуковника Петра Димитрова.[4510] У састав овог одреда ушле су јединице: из 1. пешадијског пука Софије, 25. пешадијског пука из Сливнице, пешадијског батаљона „Нишавска долина" из Пирота, 1. армијског допунског пука, 5. коњичког пука из Брезника, 3. граничног батаљона, из Крушевице, ојачане тешким митраљезима и минобацачима као и полицијским снагама софијске и скопске области стациониране у рејону II ЈМПО.

На основи заповести команданта војно-полицијског одреда од 28. IV 1943. године снаге овог одреда прешле су у напад на територију

[487] Исто, док. бр. 51 (ОК Лесковца ПК Србије 9. V 1943. године).
[488] 36. *НОР т. 1/5 док.* бр. 51.
[489] исто. док. бр. 55.
[4,0] Заповест команданта бугарског војно-полицијског одреда од 29. IV 1943. године, копија код аутора.

II ЈМПО и отпочеле масакр над народом црнотравског и лужничког краја,[491] вршена су зверства и терор — стрељања и паљења домова, силовања девојака и жена, масовно батинање и пљачкање, а од партизанских породица одузета је сва покретна имовина (пише у наведеном извештају штаба од 20. V 1943. године).

Истовремено је командант војно-полицијског одреда распоредио своје снаге по упориштима:[492] чету капетана Асена Тошева у селу Брод (Дејићева махала) коју је својим зверствима претворио у стрелиште народа Црне Траве и околних села; део својих војно-полицијских одреда поставио је у (махале Обрадовац и Чука) Црној Трави; други део у селу Добро Поље — Црквена махала, а од 6. маја једну чету пешадије капетана Петрова у селу Добровишу; осим ових има своје снаге у Стрелцу, Власини, Мачкатици, Трну, Клисури, поред демаркационе линије у кориту Грделичке клисуре и Бабушници.

Као што се види бугарски окупатор је посео неке доминантне положаје у Црној Трави, Добром Пољу и Лужници, избегавајући корито реке Власине, Калнске реке и Тегошнице. Распоред непријатеља онемогућава маневар II ЈМПО по сливу Власине. Краткотрајна борба око преузимања иницијативе између окупатора и II ЈМПО, односно напад на Црвени Брег и Црну Траву, присилио је непријатеља на дефанзиву. То је један од пресудних успеха Одреда у критичном периоду када је бугарска влада тежила да ликвидира одреде.

Ситуацију насталу повлачењем окупатора у јача упоришта штаб II ЈМПО није хтео да испусти из руку, па је с II и III батаљоном ноћу 19/20. маја 1943. године по повратку с Бабичке горе извршио напад на општину Стрелац у близини Бабушнице и Пирота.[493] Циљ напада је био: ликвидација окупаторске власти и проширење слободне територије у Лужници према Пироту. Напад на Стрелац у непосредној близини среског места, „околије", Бабушнице и унео је на упориште у Добровишу још већу панику код окупатора.[494]

Он почиње повлачење из општина: Стрелца у Бабушници, и из Јабуковика у Главановце, а из Дарковца у Добро Поље, док црнотравску и рупљанску општину доводи у упориште Дејићева махала.

Нападом на Црну Траву и Стрелац II ЈМПО је постигао успех од огромног значаја. Окупатор је сабијен у упоришта из којих прави испаде с војском и полицијом. Другим речима створена је слободна територија у црнотравском и лужничком крају у сливу Власине. Омогућен је рад КПЈ и стварање других организација НОБ-а на терену. Бугарски окупатор, не могавши да уништи II ЈМПО, а да би спречио његово омасовљење уз помоћ сарадника окупатора интернира

4.1 Негтријатељ је почео са масовним стрељањима и паљењем кућа у Црној Трави 2. маја 1943. године, а у Лужници 13. маја 1943. год.

***4И* 36. *НОР т. 1/5 док.* бр. 56; Р. Костандиновић, *н. д.,* стр. 189—196. Ђ. Златковић, *н. д.,* стр. 251 и АС М'ОК Врање бр. 64.**

4.3 36. *НОР т. 1/5 док.* бр. 75 (Извештај штаба II ЈМПО од 2. VII 1943. г.).

4.4 Ђ. Златковић, н. д., стр. 251, Р. Костандиновић, *н. д.,* стр. 189, 198, АС М'ОК Врање бр. 4, 5, 6, 35 и 64.

мушкарце из црнотравског и лужничког краја.[495] Тако поред стрељања, паљења и пљачкања породица партизана у току маја 1943. године, окупатор успева да одведе у интернацију велики број људи похватаних по селима,[496] што је успоравало јачање Одреда, док мања група омладинаца, избегавајући хапшења и присилан рад у Бугарској долази у одред.[497]

Без обзира на све, ојачан доласком Милоша Манојловића за команданта, штаб Одреда планира продор на терен Пчиња — Козјак.[498]

Тек што је Милош Манојловић примио команду над II ЈМПО, Окружни комитет Лесковца увиђа да је I ЈМПО практично без штаба Одреда. Из тих разлога он упућује писмо ОК Врања износећи стање у штабу I ЈМПО са захтевом да Милоша Манојловића што пре упуте назад као неопходног за руковођење I ЈМПО.

Скоро истовремено, с обзиром на озбиљност ситуације у погледу штаба I ЈМПО, Окружни комитет Лесковца, ради реализације свог захтева упућеног ОК Врања, интервенише код ПК Србије 27. маја 1943. године: „Ми смо друга Манојловића послали да би између осталог заједно са ОК оспособио војне руководиоце све до положаја одреда, да им УКАЖЕ НА ЈЕДНОГ ИЗВРСНОГ ВОЈНИКА ДРУГА ПЕТКА (подвукао — Ж. Н.) кога смо им такође послали раније кога су ВЕЗАЛИ НЕ ДАЈУЋИ МУ ДА СЕ РАЗВИЈА И ВАСПИТА (све подвукао — Ж. Н.). Они су га поставили за зам. командира чете.

Тај посао друг је имао да заврши за 20-так дана, после кога времена, молили смо ОК Вр. да нам га поврате. Међутим, друг Манојловић је још задржан. Морамо истакнути, да би евентуално задржавање Манојловића имало следеће последице за I јужно-мор. адред: 1) штаба одреда више не би било. Политкома још немамо, после погибије Рад. Ковачевића к-нт друг Трнавац је болестан на плућима и често одсуствује; 2) друг Манојловић је војни руководилац израстао на терену Јабланице, Кукавице и Пасјаче. Он уистини одлично познаје овај терен и не једанпут је извукао одред из опкољења. Његова популарност код наших бораца је велика, они имају неограничену веру у његову војничку спрему. Али још нешто више, близу 50% становништва нашег округа је црногорске националности који га необично воле и поштују као земљака. Истина друг Трнавац је такође популаран, али погибијом Ратка Павловића и одласком М. Манојловића из нашег одреда, дало би се маха тенденцији распиривања супротности између Црногораца и домородаца, тенденција која је већ добрим делом разбијена .. ."[499]

[485] 36. НОР *т. 1/5 док.* бр. 56 (Окупатор је уз помоћ Вукашина Поповића, који је касније ликвидиран као издајник, Велимира Станковића, Милорада Димитријевића, Радосава Радосављевића, Александра Величковића и других одвео у интернацију 27. маја 1943. године преко 280 људи, чиме је НОБ-у нанет тежак удар. (Ж. Николић-Брка, *22. дивизија,* стр. 171, напомена 131 и Писмо Месне организације савеза бораца Добро Поље, код аутора).

Само из Црвене Јабуке интернирано 80, Козарнице, махале Црне Траве 40, итд.

[497] Из Црвене Јабуке пошло је у одред 14 бораца (Ђ. Златковић, н. д., стр. 251—252).

[498] *36. НОР т. 1/5 док.* бр. 56.

[499] 36. НОР *т. 1/5 док.* бр. 57.

*

ОК Врања је, не чекајући одговор ПК и Главног штаба на предлог штаба да Манојловић буде командант II ЈМПО, вратио овог на захтев ОК Лесковца у I ЈМПО почетком јуна 1943. године.[500] Захтев ОК Лесковца је утолико оправданији, јер је у то време I ЈМПО био без штаба Одреда као што смо напред навели. С друге стране, II ЈМПО није био у кризи што се тиче кадрова — иако је владала таква фама — а то се показало како у ранијим тако и у каснијим акцијама, када је II ЈМПО преузео на себе развој НОБ-а и на територији Пчиња—Козјак, стварајући слободну територију на самој комуникацији Ниш—Скопје, с једне стране, а с друге стварајући услове за повезивање са НОП-ом у Македонији и на Косову.

СТВАРАЊЕ СЛОБОДНЕ ТЕРИТОРИЈЕ ПЧИЊА — КОЗЈАК, И БОРБЕНА АКТИВНОСТ II ЈМПО У ТОКУ ЈУНА И ЈУЛА 1943. ГОДИНЕ ОД ПИРОТА ДО КУМАНОВА

Борбена активност II ЈМПО, као што смо већ видели, омогућила је стварање прве слободне територије у Борисовој Бугарској, и то онда када је министар унутрашњих дела бугарске владе тежио да ликвидира партизанске одреде у Бугарској, па и на окупираној територији Југославије. Не само то него је слободна територија у црнотравском и лужничком крају створена у периоду када је Врховни штаб планирао да са главним снагама продре у Македонију и југоисточну Србију преко Црне Горе и Косова.[501]

Штаб II ЈМПО и ОК Врања одлучили су да створе нову слободну територију у рејону Пчиња—Козјак у време када окупатор предузима драстичне мере противу II ЈМПО и народа црнотравског и лужничког краја. У место пасивизације и напуштања слободне територије штаб Одреда присиљава окупатора да се брани у упориштима, а у исто време планира проширење својих акција на нове територије у „Великој Бугарској" и за наношење јачих удара по комуникацијама окупатора.[502] Ова одлука је донета управо у периоду када је немачки окупатор у такозваној V непријатељској офанзиви, у борбама на Сутјесци операцији Шварц (»Зсћу/агг«) тежио да уништи главне снаге НОПЈ.[503]

Очигледно је да је ова одлука штаба донета на темељу заједничке процене ситуације са ОК Врања, засноване на снази II ЈМПО, а поготову на спремности штабова батаљона на самостална дејства; даље, на реалној процени изнад свега сигурне подршке српског народа Пчиње и Козјака, која се у периоду продора и показала тачном: „Народ је био сретан да види српску војску која се бори против окупатора и наноси му губитке, те нас је свуда добро примио" пише у извештају штаба Одреда.[504]

Територија на коју је штаб II ЈМПО усмерио своја дејства је слив Пчиње, који је оивичен Бесном кобилом, Доганицом, Чупиним брдом,

[500] **36. НОР *т. 1/5 док.* бр. 75.**
[501] ***Оз1о1>о<Шабк1 га1*, кн>. I, стр. 425—438.**
[502] **36. НОР т. *1/5 док.* 56.**
[503] **36. НОР г. *1/5 док.* бр. 75.**
[504] **Исто.**

Ђерманом, Козјаком, као и планинама Руjен, Мотином, Кочуром и на крају Петровом гором. Овако формиран, с пошумљеним деловима, представља компактну земљишну целину у виду оазе, погодне за маневре Одреда. Она је стога била привлачна за развој НОБ-а, али је, с друге стране, била одвојена од црнотравског краја гребеном Бесне кобиле, Стрешером и Врлом реком, уз то у насељима бугарске народности босилеградског среза била је организована „општествена сила" — наоружани становници за борбу противу партизана.[505] Осим тога слив Пчиња окружен је јаким непријатељским гарнизонима: Врањем, Бујановцем, Кумановом, Кривом Паланком, Чустендилом, Босилеградом и Кривом Фејом што значи да су партизани у овом делу били у сталном окружењу а у непосредној близини армијског центра окупатора (Скопје 40 кш). Иако су ове негативне стране положаја слива Пчиње морале утицати на одлуку штаба Одреда, ипак је, с друге стране, он представљао врло важан ослонац за партизанска дејства у долини Ј. Мораве — једне од најважнијих магистрала коју окупатор користи. Ова територија такође обезбеђује везу и према Осогову, Кратову, Злетову (рудницима) и Кумановској котлини, где би се учвршћивало садејство с партизанским одредима Македоније и Србије. Преко Прешевске депресије обезбеђивало би се заједничко дејство српских и македонских ПО на стварању базе на Скопској Црној гори, која својим положајем доминира Скопском, Кумановском и Косовском котлином и комуникацијама; Качаничком клисуром и пругом Врање—Скопје. Из ове базе би се лакше подржао развој НОБ-а на Косову која очито заостаје у односу на друге покрајине. Слив Пчиње, а нарочито гребен — Петрова гора—Доганица—Жеравино—Чупино брдо представља још једну могућност за сарадњу НОПЈ и Бугарске, односно повољан ослонац Чустендилском ПО.

Узимајући све ове елементе у обзир, штаб Одреда и ОК Врања донели су одлуку заједно са штабовима батаљона да крајем маја 1943. године пренесу дејства у рејон Пчиње и тиме стварају нову слободну територију. Колико је ова одлука била смела али правилна говори и податак да је II ЈМПО само са 140 бораца[506] преузео задатак да дејствује на територији од Пирота, Суве планине и Бабичке горе до Козјака, Прешева и Скопске Црне горе чија дужина износи преко 180 километара.

Окупљен на Буковој глави, (Добро Поље) реорганизован је II ЈМПО 24. V 1943. године. Место ранијег политичког комесара I батаљона Душана Девеџића-Жике постављен је Љуба Трајковић, а за политичког комесара III батаљона дошао је Бранко Павловић. Привремено је за команданта Одреда одређен Милош Манојловић, заменик команданта I ЈМПО.[507]

Команданти батаљона остали су исти: Мирко Сотировић-Свтир, Милорад Диманић-Милош и Живојин Николић-Брка.

505 исто и С. Тр-вински, м. *д.*, стр. 453.

"' 36. *НОР т. 1/5 док.* бр. 56, (према дешифрованом тексту утврђено је да је II ЈМПО 20. маја 1943. имао 140 бораца).

Исто, док. бр. 51 и док. бр. 56.

Овако реорганизован и попуњен II ЈМПО кренуо је у продор на југ 27. V 1943. године.[508]

Продор је требало да се изврши без сукоба с непријатељем јер се изводи по тешком терену — гребеном Чемерника, преко Врле реке, Стрешера и Бесне кобиле, где непријатељ има своја упоришта и јаку обавештајну службу. Тако је планирао штаб Одреда, али је окупатор будно пратио сваки покрет II ЈМПО и тежио је да онемогући дејство партизана.

Приликом прелаза Врле реке и избијања на северне падине Стрешера, снаге II ЈМПО открила је бугарска полиција из села Романовац. Тако је већ 30. V 1943. године на самом почетку продора дошло до борбе.[509]

Откривши покрет партизана окупатор тежи не само да то спречи него и да нанесе губитке и разбије Одред. То је присилило II ЈМПО да води борбу с бугарском полицијом на обронцима Бесне кобиле — Црни Врх (2. VI 1943. године), код села Стајовца — Шарковачка механа (3. VI 1943. године), села Барбаце и у подножју Козјака 6. VI 1943.[510]

Избијањем на Козјак штаб Одреда је постигао свој циљ и у исто време стекао извесна искуства о непријатељским дејствима.

Дрскост непријатеља у нападима је била очигледна, а оцењена је као последица избегавања борби. По избијању на Козјак циљ је постигнут, па је одлучено да се борба с полицијом окупатора, уколико до ње дође, више не избегава.

После дводневног одмора на Козјаку дошло је до борбе. Окупатор је преко својих обавештајаца открио да се Одред налази у рејону села Равно на Козјаку, па је упутио свој полицијски одред ,.Бенковски" у напад. До борбе долази 8. VI 1943. године и у њој је полиција окупатора разбијена и натерана у панично бекство.[511]

Борбом на Козјаку постигнута су два циља: бугарској полицији нанет је пораз после кога ће она опрезно улазити у борбу с партизанима и повраћен је углед НОБ-у, јер је на овом истом месту 11. X 1941. године I кумановски ПО доживео тежак пораз и као одред ликвидиран. Осим тога ова борба је имала велики одјек у Куманову, јер су разбијени полицајци први својом паником пренели вест о појави партизана на Козјаку. То је био сигнал за МК КПЈ у Куманову да је II ЈМПО стигао у овај рејон и да су створени услови за одлазак бораца из Куманова у одред.[512]

Продор II ЈМПО до Козјака омогућио је штабу Одреда да реалније процени услове борбе у рејону Пчиња—Козјак, па је при повратку У рејон Петрова гора—Бабина пољана 13. VI 1943. године донета врло важна одлука о новој подели територије батаљонима, којом је обухваћен и слив Пчиње. „У вези са овладавањем тереном (мисли

[508] исто, док. бр. 76.

[509] Исто уи/2 док. бр. 119; АС М'ОК Врање бр. 62 и 64; *Хронологија Сурдулице,* стр. 75.

[510] 36. *НОР* т. *1/5 док.* 75 и УИ/2 док. бр. 11; АС М'ОК Врање, бр. 62 и 64.

[511] 36. *НОР т. 1/5 док.* бр. 75; УН/2 док. бр. 11 и АС М'ОК Врање док. бр. 62 и 64.

[512] Д. Цеков, *Кумановска околија во НОБ,* Куманово 1969, стр. 5.

се на Козјак и Пчињу — Ж. Н.) извршили смо промену терена батаљона (чета).

I батаљон има терен од Пирота, Суве Планине и Бабичке Горе између реке Мораве и бивше југ. бугарске границе на југ до Црне Траве и Предејана, II батаљон има терен од Црне Траве и Предејана на југ до Кочурске планине, Св. Илије и Врања а трећи батаљон има терен од Кочурске планине и Св. Илије до Козјака и Прешева",[513] пише у извештају штаба Одреда после продора на Козјак.

Као што се види штаб је одредио територије батаљонима за њихово самостално деловање на дужини од преко 180 кт, а то је пред батаљоне поставило озбиљне задатке и офанзивну активност коју Одред практикује од јануара 1943. године. Деловање Одреда на тако широком фронту довешће окупатора у велике недоумице. Његова концепција о стварању упоришта на слободној територији црнотравског и лужничког краја пропала је. У време продора Одреда на Козјак окупатор је покушао да маневром полицијског одреда „Бенковски" и борбом на Козјаку (8. VI 1943. године) као и постављањем заседа на потезу Чемерник—Врла река (16. VI) спречи активност Одреда и развој НОБ-а, али му то није пошло за руком.[514]

Напротив, снаге II ЈМПО после продора на Козјак прелазе у офанзиву на целој додељеној територији. Оног дана, 16. VI 1943, када је I батаљон заједно са штабом при повратку у Црну Траву водио борбу код Битврђе, III батаљон прелази у напад на окупаторску општину Св. Илија у сливу Пчиње.[515]

Овај батаљон, не престајући с офанзивном активношћу, 20. VI 1943. године напада општину окупатора у Трговишту, центру слива Пчиње, а сутрадан, 21. VI 1943, општину Ђерман на крајњем југу Србије.[516] У овим нападима III батаљон заплењује преко 26 разних пушака, један радио-пријемник, као и преко 100.000 лева. Благајници окупатора код ових општина су, користећи нападе партизана, присвојили много новца. Тако у извештају обласног полицијског начелника из Скопја стоји да је у Трговишту заплењено 400.000 лева, док се у извештају штаба Одреда наводи цифра од 77.265 лева — што је, наравно веродостојно.

Порази и изненадни удари унели су панику у редове доста скромне полиције при општинским властима, па је окупатор напустио своје станице и отишао у среска (околијска) седишта. Такво понашање окупатора омогућило је да се само за 5 дана створи велика слободна територија у сливу Пчиње. Други батаљон је 28. VI 1943. године, ликвидирао општину у Радовници те је тако цео слив Пчиње од Доганице, Бабине пољане, Чупиног брда и Ђермана до Козјака постао слободна територија.[517] Сама та чињеница говори какви су услови за развој НОБ-а постојали у овом делу Србије. Очигледно је бугарски окупатор био у великој кризи што се тиче снага којима би интервенисао у од-

[513] **36. НОР *т. 1/5 док.* бр. 75.**

[514] Исто, и **УП/2 док.** бр. **119.**

[515] исто, (подела терена у рејону Петрове горе 13. VI 1943. године када још није било овладано тереном Пчиња—Козјак).

[516] Исто, 1/5 док. бр. 75 и УИ/2 док. 119.

[517] Исто.

брани своје окупаторске власти у рејону Пчиње. Овоме је допринела активност и осталих батаљона на својим територијама, чиме су непријатељске снаге развучене. Други батаљон II ЈМПО сматрао је као најважније да усмери своје дејство у рејон Сурдулице, где се налазило око 2.500 радника у руднику Мачкатица и Белом Пољу.

У вези с тим он је ноћу 23/24. VI 1943. године извршио демонстративан напад на Сурдулицу из које је побегло 60 полицајаца.[518]

Демонстративни напад на Сурдулицу и одржавање политичке конференције у селу Масурица на домаку Белог Поља, флотације рудника Мачкатица, озбиљно су узнемирили окупатора. Он је претпостављао да је посреди припрема за напад на рудничка и фабричка постројења, иако су она утврђена бункерима с неколико редова жичаних препрека напајаних елек;тричном струјом.[519] Због тога бугарски окупатор одмах 24. VI по дану блокира Сурдулицу и врши претрес по граду. Извршена су велика хапшења припадника НОБ-а, чиме је нанета штета НОП-у. Ево како о томе догађају пише у извештају окупатора:

„Крајем месеца маја 1943. године добили смо податке да је у фабрици Бело Поље код Сурдулице која ради за немачку војну привреду формирано неколико група за саботаже. Имајући у виду да је ова фабрика увек била главни објекат (за напад — Ж. Н.) српских партизанских одреда, предузете су озбиљне мере и установило се, да је стварно у фабрици било таквих група". Даље се у том извештају наводи да је од ухапшених лица установљено „да се у Сурдулици прикривају исто такви људи и још неки партизани који су се прикључили партизанском одреду Брке. Због тога је било неопходно да се блокира Сурдулица, и Сурдулица је била блокирана 24. VI 1943. уз помоћ полицијских и војних органа. Као резултат ове блокаде у кући Душана Димитрова Георгијева (бугаризована имена — Ж. Н.) ... пронађена је једна књига написана на српском језику под насловом „изводи из Борбе" органа комунистичке партије Југославије.

Даљим испитивањем установљено је, да је ову књигу Душану предао Градимир Милутинов Миленков ...

У вези са горњим открићем успели смо да ухапсимо .. ."[520] Тада је ухапшено преко 20 омладинаца, углавном припадника НОБ-а. Сви похапшени побијени су, по извештају полиције, приликом бекства.

Из извештаја окупатора види се да је блокада вршена 24. јуна 1943. године. Према **Хронологији** Сурдулице до хапшења Душана "Борђевића дошло је истог дана, 24. јуна, али је том приликом код њега пронађен летак „Првомајски проглас", неке главе СКП(б) одштампане у „Гласу НОФС" а не „Изводи из Борбе", како се тврдило у извештају окупатора.

Блокаду Сурдулице окупатор је предузео после демонстративног напада II батаљона II ЈМПО, али хапшења нису извршена истог

5l0 Исто, и *Хрокологија Сурдулицв,* стр. 71.

51(1 36. НОР т. 1/5 док. бр. 56 и 75; *Хронологија Сурдулице,* стр. 72.

520 А СУП Скопје 3/Д бр. 3298/102 (ово је део извештаја обласног полицијског начелника Скопја за 1943. годину који није објављен у *36. НОР т. УП/2* док. бр. 119).

дана, сем Градимира М. Миленковића и Душана Батића који су дали летак фризеру Ђорђевићу.

Према нашим подацима сви ухапшени нису стрељани, како се то наводи у извештају окупатора, него су углавном стрељани организовани активисти — њих 9.[521] Овим хапшењем и стрељањима проверених припадника НОБ-а нанета је велика штета покрету и задат тежак ударац организованом раду у Белом Пољу, Мачкатици и у рејону Сурдулице. Али тиме није поколебан народ у подршци НОБ-а што ће се очитовати у још масовнијем доласку у II ЈМПО током јула 1943. године.[522]

Други батаљон, схватајући као свој главни задатак удар по окупаторској власти, а поготову после снажног одјека у народу који је изазвао ликвидацијом општине у Св. Илији, Трговишту и Ђерману, предузима скоро истовремено напад на окупаторску општину Корбевац и Радсвницу. Један део батаљона је 27. VI 1943. напао Корбевац у непосредној близини Врањске Бање и том приликом је запаљена архива и заплењено 26 пушака разног калибра са 1200 метака, 3 писаће машине, двоглед и др.[523]

Други део батаљона је ноћу 28/29. јуна 1943. године ликвидирао општину окупатора у селу Радовница у горњем току Пчиње. Том приликом је запаљена архива општине, полиције и бугарске школе.[524]

У целој Пчињи од планинског масива Бесне кобиле, Петрове горе, Чупиног брда, Ђермана до Козјака Одред је ликвидирао окупаторске власти свуда сем у Кривој Фељи, где је окупатор поставио јако упориште састављено од полиције. На жалост, ово ће упориште бити појачавано и остаће све до 12. априла 1944. године, када ће бити ликвидирано и у њему заробљено преко 300 полицајаца.[525]

Брзи успеси у разбијању окупаторске власти имали су великог одјека и у Врању. Партијска организација, којом су руководили члан ОК Врања Чеда Стајић и члан Среског комитета Душан Стаменковић-Браче, интензивније наставља мобилизацију скојевске организације за одлазак у партизане. Према окупаторским подацима у току јуна и почетком јула у II ЈМПО отишло је око 24 младића из Врања.[526] Овакав развој II ЈМПО учинио је да је Одред почетком 12. јула имао преко 210 бораца.[527]

То значи да је Одред само за месец дана, од 20. маја до 27. јуна 1943. године, повећан за 70 бораца — једну трећину чинили су нови борци. У периоду продора II ЈМПО у Пчињу значајне снаге војно-по-

[521] ***Хронологија Сурдулицв,*** **стр. 72 (тада су извршена стрељања — 6/7. VII 1943. год. у Репишкој Долини код Владичиног Хана. Стрељани су: Добривоје Стевановић Хаиле и Градимир Миленковић, кандидати КПЈ, Божидар Батић, члан СКОТ-а и омладинци Живојин Јовић. Часлав Пешмћ. Срећко Јовановић, Војислав Стошић, Владимир Станковић, Душан Ђорђевић и други).**

[5-2] ***Хронологија Сурдулицв,*** **стр. 75 (у току јула у II ЈМПО ступила су из рејона Сурдулице 33 нова борца).**

36. *НОР т. 1/5 док.* бр. 75; АС М'ОК Врање бр. 64; 36. НОР г. *VII/2 док.* бр. 119.

[«4] **36. НОР г. *VII/2 док.* бр. 119 и 1/5 док. бр. 75 и 83.**

[525] **Исто, 1/20 док. бр. 142 (извештај ОК Врања од 23. VI 1943).**

[528] **Исто, УИ/4 док. бр. 168.**

[527] **Исто, 1/5 док. бр. 75.**

лицијског одреда окупатора у црнотравском и лужничком крају везивала је самостална чета II ЈМПО од 30 бораца. Она је већ 5. VI 1943. године напала општину Орах у долини реке Власине.[528] дан раније него што је главнина Одреда протерала полицијски одред „Бенковски" код села Барбаце у долини реке Пчиње. При ликвидацији општине заплењено је преко 600 к§ вуне која је уништена јер није могла бити подељена народу, као што је учињено са 300 к^ кукуруза. Исто тако једна јединица I батаљона на захтев Славче Трнског, члана БКП, са 5 бугарских партизана извршила је напад 23. VI 1943. године на село Главановци на етнички бугарској територији.[529]

Напад је извршен у име бугарских партизана као помоћ развоју Трнског одреда. Тада је полиција побегла, а ликвидиран је кмет због злочиначког однсса према бугарском народу, заплењено 8 пушака и другог материјала који је предат бугарским партизанима. Уништена је млекара са свим готовим производима. Напад на Главановце б чла је прва акција на бугарској територији у овом делу Бугарске. Сам напад је наговсстио почстак стварања бугарског партизанског одреда. Други, пак, напад уз помоћ једне јединице II ЈМПО извршен је 6. јула на Стрезимировце, када је и формиран Трнски партизански одрсд Бугарске.[530]

Заједнички напади југословенских и бугарских партизана били су у исто време почетак сарадње антиокупаторских и антифашистичких снага Југославије и Бугарске, на бази интернационализма и развоја пријатељства између нарсда Југославије и Бугарске.

Акције на бугарској територији утицале су у Бугарској — у трнском, па чак софијском, брезичком и радомирском крају — на развој антифашистичке борбе (АФБ) у Бугарској.[531]

Очигледно је да окупатор у овом периоду није имао снага да се супротстави акцијама II ЈМПО на целој дужини фронта напада. Па чак ни војно-полицијски одред није реаговао онако како је то раније чинио у рејсну Црне Траве и Лужнице, где је имао своје посаде. Самоувереност министра унутрашњих послова Габровског, коју је испољио приликом издавања наређења да се партизани ликвидирају у року од месец дана, претворила се у збуњеност због које и нема реаговања. Па чак ни Асен Богданов, који је од јануара 1943. године био носилац свих одмазди као одговор на партизанске акције, не реагује. Био је присиљен да због акције партизана у сливу Пчиње нареди повлачсње полиције са те територије. Вероватно га је на то нагнала активност партизана III оперативне зоне Македоније. Они су од изласка на терен и првих акција започетих 17. маја 1943. године успели да створе велику слободну територију око Кавадарца. Због тога је Асен Богданов уз помоћ војске био присиљен да у том рејону организује офанзиву уз ангажовање војске и полиције.[532]

[520] исто.

[5-9] **Исто и С. Тр-Бнски, *н. д.,* стр. 172.**

[5M] **С. Тр-ћнски, *н. д.,* стр. 186 и 209—214; 36. НОР т. *1/5 док.* бр. 81 и 1/20, 97. Ђ. Златковић, *н. д.,* стр. 264.**

[531] С. Трђнски, *н. д.,* стр. 185.

[5И] **36. НОР т. *УП/1 док.* бр. 81 (Извештај ГШ Македоније), и бр. 119 непријатељски документат).**

Дејство у рејону Пчиње и у рејону Кавадарца било је, у ствари, садејство македонских и српских партизана.

Ситуацију код окупатора батаљони II ЈМПО користе да још јаче и на још широј територији задају нове и снажне ударе. Тако III батаљон после чишћења слива Пчиње од окупаторских власти прелази на реализацију задатака постављених још у периоду проласка Темпа. Повезивање с НОП-ом у Македонији и на Косову и удари по објектима од интереса за немачког окупатора — по комуникацијама и рудницима. У вези с овим III батаљон из рејона Биљаче се преко Боре Стефановића повезује са МК КПЈ Куманова који је упутио четири борца у II ЈМПО.[533] Успостављањем везе II ЈМПО с кумановском организацијом НОБ-а остварен је задатак од великог значаја за НОБ, што ће се ускоро и показати формирањем II кумановског ПО. Штаб III батаљона планира и продор на Скопску Црну гору због повезивања с Косовским одредом „Зејнел Ајдини" и Скопским ПО (Македонским).

Приликом продора на Скопску Црну гору штаб батаљона врши акцију на прузи ноћу 27/28. VI 1943. године, због које је саобраћај био прекинут 10 часова.[534] Исте ноћи батаљон у непосредној близини Прешева напада на рудник антимона „Трнаву". Овом приликом ликвидира посаду рудника, међу којима и једног Немца. Заплењује око 150 кд експлозива неопходног за акције на прузи, неколико пушака, око 700 метака и 120.000 лева.[535]

Ако је окупатор у периоду ликвидирања његове власти у рејон Пчиње имао снаге да се уздржи од брзог и непланског реаговања, у овом случају није могао. Напади на пругу и рудник не само што су од великог значаја за немачког окупатора него су изазвали и посебан одјек у народу. Они су донели велику популарност НОБ-у. То је озлоједило окупатора и он је одмах ангажовао своје снаге, на првом месту војску и полицију из Куманова и Жегре (гранични батаљон). $
Не само што је 28. VI 1943. године ангажовао јаке снаге војске и полиције него је и усмерио сву своју пажњу да открије ПО који је продро на Скопску Црну гору. Тако је преко „контраша" Ејупа Бећира из Гошинца открио да се партизани налазе у Думановцу, бази НОБ-а од октобра 1942. године.[536]

На састанку код команданта армије генерала Бојдева, коме је присуствовао и Асен Богданов, донета је одлука да генерал Александар Поп Димитров, командант 14 пешадијске дивизије из Скопја, лично руководи уништењем партизана на Скопској Грној гори. Ангажујући своје пукове из Скопја (51. пешадијски) и из Куманова (53 пешадијски), уз помоћ полиције Асена Богданова, Поп Димитров је 30. VI 1943. опколио рејон у коме се налазио III батаљон II ЈМПО. Систематско подилажење и претрес терена трајали су све до краја 2. VII 1943. године, али су се завршили потпуним неуспехом.

[535] Д. Цеков, н. д., стр. 7 и 36. НОР т. Н/10 док. бр. 67 (извештај Темпа ЦК КПЈ од 8. VIII 1943. године).

36. НОР т. *1/5 док.* бр. 81; ^11/2 док. бр. 119; Д. Цеков, к. д., стр. 7; АС М'ОК Врање док. бр. 62 и 64.

[555] Исто.

А-УН Мф. 10/22—90 (изјава Асена Богданова).

Димче Вељковски, Цветан Кипријановски и Наце Митревски, чланови НОО из Думановца, обавестили су штаб да су батаљон открили „контраши", те је он уз помоћ Дзуне из Глажње благовремено напустио простор који је био угрожен јаким непријатељским снагама. У време потпуног опкољавања села Думановца и ширег рејона, III батаљон се налазио на Скопској Црној гори у рејон села Стриме, ван обруча.

Трећи батаљон задржао се на Скопској Црној гори неколико дана у тежњи да успостави везу са Скопским ПО. До те везе није дошло, јер овог одреда није било на Скопској Црној гори,[537] па је батаљон планирао да у повратку ликвидира рудник „Островица" на самој Скопској Црној гори. Акција је извршена 6. VII 1943. године и том приликом је уништен агрегат за погон рудника, заплењено око 90 к§ експлозива и другог материјала.[538] Уз помоћ Војина Петровића-Жарка, члана КПЈ који је пошао с батаљоном из рудника „Островица", штаб је покушао да успостави везу с Косовским ПО „Зејнел Ајдини" и организацијом НОБ-а у Гњилану ради садејства на стварању базе на Скопској Црној гори. Косовски одред није постојао, а ситуација на Косову била је врло тешка с обзиром на прогон припадника НОП-а и српског живља на које се НОП ослањао, тако да је покушај пропао.[539]

Једна од најповољнијих ситуација за стварање базе на Скопској Црној гори је пропала, што ће се ускоро негативно одразити на развој НОБ-а у овом рејону.

Пре повратка батаљона са Скопске Црне горе Панче Пешев и Дане Цеков упућени су у Куманово ради учвршћења успостављених веза и довођења нових бораца које је МК већ био припремио за Одред.[540] Веза са МК КПЈ Куманова постала је стална и сигурна, све до доласка Главног штаба Македоније (односно штаба V оперативне зоне) који ће је преузети. Преко ње су долазили нови борци из Куманова, од којих ће за месец дана бити формиран Кумановски (II) одред.

Трећи батаљон је приликом повратка на Козјак ноћу 8/9. VII 1943. године извршио акцију на прузи између Букуревца и Летовице, а по дану 9. VII 1943. ликвидирао полицију у манастиру Прохор Пчињски.[541]

Успешна дејства III батаљона II ЈМПО на Скопској Црној гори и његов повратак на Козјак уз запажене акције, Асен Богданов није могао лако да поднесе. Истог дана када је полиција ликвидирана у манастиру Прехор Пчињски, покреће преко 300 полицајаца у рејон Козјака ради обрачуна с партизанима. И овај његов подухват је про-

[557] А. Спасовски, к. *д.*, стр. 111—130 (Скопски ПО у то време није постојао, његови мањи делови налазили су се код Шарског (Косовског) ПО на планини Шари).

[638] 36. НОР т. *1/5 док.* бр. 81; УП/2 док. бр. 119.

[5M] 36. НОР г. *1/19, док.* бр. 34 и АС М'ОК Гњилане бр. 12 (овај одред није постојао, а ситуација у Гњилану због прогона припадника НОП-а била је критична, па је веза с Прешевом била прекинута).

[но] Д. Цеков, к. д., стр. 8 и 9.

[541] 36. НОР т. 1/5 док. бр. 81 и УП/2 док. бр. 11 и 119.

пао. У извештају који упућује министру унутрашњих послова Асен Богданов ликвидацији полиције у Прохору Пчињском посвећује неколико страница.

Интересантно је напоменути да је у исто време када је III батаљон био на домаку Скопја I батаљон II ЈМПО вршио акцију у непосредној близини Пирота, а то значи да II ЈМПО дејствује на растојању преко 200 кт.

Ликвидирао је окупаторску власт у селу Петровац, а исте ноћи, 10. VII 1943. године, уништио и млекару (Мандру) у селу Присјану где је запаљено 20.000 к§ качкаваља и 2.000 к§ путера (масла).[512]

Само три дана касније, 13. VII 1943. године, исти батаљон је ликвидирао полицијско упориште у селу Стрелац јачине 40 полицајаца, који су дошли само један дан раније да обнове општинску окупаторску власт и да спрече ширсње слободне територије. Приликом напада убијено је 5 полицајаца, међу којима и њихов командир официр. Заплсњено је доста оружја и муниције као и другог материјала.[543] Први батаљон не само што није дозволио окупатору да сужава слободну територију него је својим акцијама обезбедио проширење слободне територије до самог Пирота.

Самостална, пак, чета, послс ликвидације општине у Ораху (напад по други пут) 6. VII 1943. гсдине прелази на Бабичку гору ради ликвидације Недићсве власти.[514] У периоду задржавања на тој т:риторији спречава припаднике четника ДМ да врше мобилизацију људи у четникс. Ликвидиран је Петроније Миљковић-Кант, поп из Драговоља, један од најопаснијих чстника.[545]

Други батаљон II ЈМПО офанзивним акцијама на својој територији Црна Трава — Св. Илија такође наноси непријатсљу губитке и тсжи да прсшири слободну тсриторију. У борби с окупаторским полицијским одредом јачинс од 40 до 80 полицајаца 1. VII 1943. годиче код Дуге Луке псгинуо је ксмандант батаљона Мирко Сотировић-Сотир.[540]

То је био највећи губитак црнотравског краја после смрти Александра Стојановића Ратка, политичког комесара Брањског одреда.

Без обзира на велики губитак, под командом Драгомира Станковића-Нишавца II батаљон наставља акције у долини Јужне Мораве. Ликвидира општинску окупаторску власт у селу Сувојници 12. јула 1943. године.[547] Овим акцијама II батаљон је повезао дејства осталих батаљона II ЈМПО од Пирота до Скопја.

[мг] 36. *НОР т. 1/5 док.* бр. 81.
MJ исто.
[MJ] Исто.

[845] Ж. Николић-Брка, *22 дивизија,* стр. 109, напомена 22, и сећање Чеде Станковића-Уроша.

[""] 36. НОР т. *1/20 док.* бр. 97; УН/4 док. бр. 163, *Хронологија Сурдулице,* стр. 73; *Трагом II ЈМПО,* стр. 134 и 135 (у извештајима II ЈМПО и *Хронологи а Сурдулице* наводи се да су у борби код Дуге Луке убијено 40, односно 37 полицајаца, док се у извештају обласног полицијског качелника не спомињу губици. Према томе није утврђен тачан број погинулих непријатељских полицајаца).

[547] 36. НОР т. *1/20 док.* бр. 97. (Извештај штаба II ЈМПО).

Ако се погледају извештаји штаба II ЈМПО, видеће се да у току јуна и јула овај одред скоро сваког дана води борбу против окупатора. У току маја и јуна 1943. године створене су значајне слободне територије: Црна Трава—Лужница и Пчиња—Козјак, које никад неће бити ликвидиране без обзира шта окупатор прсдузимао. Сем тога II ЈМПО је успоставио везу с НОП-ом Максдоније и АФП Бугарске, па ће и с те стране убрзо доћи до формирања одреда који ће заједно са II ЈМПО успешно водити борбу против бугарског окупатора, односно противу своје монархистичке власти, слугу Хитлера. На огромном фронту сд 150 до 200 кт, II ЈМПО је развио НОБ, о чсму Темпо у свом извсштају ЦК КПЈ пише с всликим задовољством. Сви ови успеси дали су, заједно са I ЈМПО и другим снагама у југоисточној Србији велики допринос НОБ-у. Ови успсси II ЈМПО присилиће бугарског окупатора да крајем јула прсдузме опсежну офанзиву ради ликвидације II ЈМ одреда и слободне територије.

БУГАРСКА ОФАНЗИВА НА СЛОБОДНЕ ТЕРИТОРИЈЕ: ЦРНА ТРАВА—ЛУЖНИЦА И ПЧИЊА—КОЗЈАК ЈУЛ 1943. ГОДИНЕ

После преласка стратегијске иницијативе у другом светском рату на страни антихитлеровске коалиције, Балкан је добио све већи стратегијски и политички значај, утолико више што је НОП био у све већем замаху и тиме угрожавао стабилност одбране „европске тврђаве". Самим тим је улога Бугарске армије као жандарма на Балкану постојала све значајнија, па је Хитлер био принуђен да даје више материјалних средстава за наоружање свом савезнику Бугарској.

Као што смо раније навели, почетком 1943. године одлучено је да Бугарска армија прошири зону I окупационог корпуса у Србији (сем Београда с околином) и тиме омогући немачким дивизијама учешће у IV непријатељској офанзиви и одлазак у Грчку. Поводом тога су сз састале делегације највиших немачких воших руководилаца и министра војске Бугарске генерала Михова у Берлину. Хитлер је приликом пријема бугарског војног министра Михова изјавио: „Бугарску ћемо наоружати чезависно од тога, да ли од стране Турске постоји опасност или не. У том крају Европе за одржање мира и затварање обруча сада, а нарочито у будуће, при коначном уређењу Европе треба да постоји и постојаће једна јака Бугарска. Ја сам већ дао наређење фелдмаршалу Кајтелу да се Бугарска наоружа... Више волим да вам се да савремено немачко наоружање за које је осигурано снабдевање бојном резервом, него ли ратни трофеји којих имамо у изобиљу, али за које немамо резервне делове... Ја сам за то: пријатељу дати све што је у овом моменту могуће .. .",[548]

После овог састанка на завршним преговорима у немачкој Врховној команди где су били: Кајтел, Јодл и генерал пешадије Томас, с немачке, а генерал Михов, с бугарске стране, Томас је изјавио „Јасно је да су резултати вашег састанка са Фирером 100% задовољавајући.

[548] **В. МПгоузкJ, V. С1Шс 1 Т. Н'51оу$кj, *Видатзка гојзка и Јидоз1а^гјГ 1941—1945,* стр. 56 (састанак у Берлину одржан је почетком јануара 1943. године).**

Први је пут од рата на овамо један министар војске добио такве резултате на једном једином састанку. Можете са правом рећи: Дођох, видех и победих."[549]

Овакав развој односа између Немачке и Бугарске говори о тешкој ситуацији која је настала на Балкану. У то време Хитлер тежи да, с једне стране, IV офанзивом ликвидира НОВЈ, а с друге, даје велика материјална средства свом пријатељу Бугарској ради „одржања мира у Србији и Македонији". Тај податак говори колики су значај имали овај део Југославије и комуникација Београд—Солун.

Када се надвила опасност од отварања II фронта у Средоземљу искрцавањем савезника на Сицилији у пролеће 1943. године, и од приближавања Црвене Армије Европи, Хитлер поново зове у помоћ свог савезника Бугарску како би поставио нове захтеве. Тако је почетком априла 1943. године код Хитлера стигао цар Борис. На овом састанку донета је одлука о већем ангажовању Бугарске за обезбеђење комуникација у Србији и Македонији, а, исто тако, и њеном укључивању у ратне планове Немачке у одбрани Балкана.[550]

У другој половини јуна 1943. године, управо када је била највише угрожена комуникација Ниш—Скопје и када се стварала слободна територија у њеној непосредној близини: Пчиња—Козјак и Црна Трава—Лужнице, одржавао се састанак у Софији између немачке делегације и бугарског Министарства војске око задатака Бугарске армије у немачким плановима за одбрану Балкана.[551]

На састанку ових делегација детаљно је процењена ситуација па је утврђено да ће антихитлеровски савезници највероватније покушати да отворе II фронт у Средоземљу, и то на Балкану — у Грчкој и Југославији. На основи процена ових делегација, главни удар био би нанет преко Пелопонеза и Солуна.[552] Према томе комуникација Солун—Скопје—Београд добија стратегијску улогу у погледу немачког фронта у Грчкој и на Балкану.

У процени ситуације дошла је до пуног изражаја улога Бугаске и њене армије као савезника Хитлерове Немачке. На овом састанку је у вези с тим одлучено да Бугарска да још једну дивизију за проширење окупационе зоне I корпуса у Србији и једну за рејон Скопје —Штип—Солун као ојачање тежишта одбране и обезбеђење позадине немачких снага на том делу фронта. Осим тога на овом састаку одлучено је да Бугарска преузме фронт одбране на Егејском мору. Као други по важности задатак на коме су немачки преговарачи инсистирали био је обезбеђење сигурног транспорта за снабдевање немачких

5" А-УИ Б. кут. 1 ф. 7 док. бр. 2.

[550] А-УП НДХ кут. 256 ф. 4 док. бр. 35; фас. 4 док. бр. 54 и кут. 302, фас. 1 док. бр. 14 и ф. 4 док. бр. 22.

[551] А-УН НДХ кут. 256 ф. 4 док. бр. 53 и 54; кут. 302, ф. 3 док. бр. 25. (састав делегација: генерал-лајтнант Буле, генерал-мајор фон Бутлар, генерал-мајор Геде, (немачка делегација); министар војске Михов, генерал-мајор Јанчулов (бугарска делегација). Овај састанак је одржан у вези Хитлерове директиве за одбрану Балкана у којој одређује да Балкан могу бранити само немачке и бугарске снаге (36. НОР т. *ХП/З док.* бр. 71). Ово и због тога што се ерпском простору (Србија) за вођење борбе даје изванредан значај (36. НОР *т.* ХИ/З док. бр. 111).

5» А-УН Б к. 1 фас. 7 док. бр. 2 (записник са састанка у Софији 18. и 19. VI 1943. године).

армија у Грчкој комуникацијама у Србији и Македонији. Ево како је то генерал-мајор Бутлар поставио.

„2. Да буду осигурани путеви и линије снабдевања, које прелазе делимично преко места која су окупирана од бугарске војске, а делимично кроз места која су угрожена покушајима саботаже и напада.[553]

Министар војске Бугарске Михов је на овај захтев Бутлара одговорио: „У вези другог задатка осигурање комуникација, након што се наше јединице врате из Црне Горе, сматрамо да су комуникације од Београда до Солуна обезбеђене".[554]

На овом састанку дошло је до пуне сагласности и усвојено је да 25. бугарска дивизија са два пука стигне у рејон Пожаревца током јула 1943. године, а да ће 17. пешадијска дивизија бити формирана постепено и постављена у рејон Штипа.

Према свему, договор је био врло повољан за немачку страну, а Бугарска је дисциплиновано прихватила и свесрдно извршавала своју жандармску улогу. Колико су при овом биле важне комуникације говори и то да је генерал Бутлар још једном захвалио на обећањима у вези с обезбеђењем саобраћаја: „Ја са задовољством примам к знању да ће путеви за снабдевање војске на Балкану бити сигурни".[555]

У периоду договора у Софији на комуникацији Београд—Солун дејствовали су многи ПО. У зони обезбеђења пруге I бугарског окупационог корпуса деловали су: на делу Сталаћ—Ђунис, Расински ПО; на деоници Ђунис—Грделица, I ЈМПО; од Грделице до Табановца II ЈМПО, а у рејону Велеса—Ђевђелија одреди III оперативне зоне Главног штаба Македоније, односно одред „Добри Даскалов", како га окупатор у својим извештајима назива. Дужина комуникација за коју је била одговорна бугарска армија је веома велика, па је утолико обавеза министра Михова била тежа.

Вероватно је генерал Михов олако схватио своју обавезу за обезбеђење саобраћаја на главној комуникацији Београд—Солун када је обећавао да ће она бити осигурана после повратка снага из Црне Горе.

У вези с примљеним задацима и сада датим обећањима министра Михова предузета је офанзива на снаге ПО у рејону Јастрепца јуна 1943. године.[556]

Исто тако предузета је офанзива на одред III Оперативне зоне Македоније, у којој су учествовале јаке снаге војске и полиције од 7. до 16. јуна 1943. године, захватајући рејон Кавадарци—Ђевђелија.[557]

Најречитији доказ свесрдног извршења немачких наређења бугарски Генералштаб је показао организацијом и извођењем офанзиве јула 1943. године на снаге II ЈМПО на терену Лужница—Црна Трава и Пчиња—Козјак.[558] Ова офанзива извођена је у условима када је бугарски Генералштаб упутио 25. пешадијску дивизију (два пука) у Србију (седиште дивизије у Пожаревцу), као замену немачким

553 **Исто.**

554 ИСТО.

555 ИСТО.

"« 36. НОР т. 1/5 *док.* бр. 67.
557 Исто, УН/1 док. бр. 86 (извештај ГШ Македоније).
558 Исто ј/20 док. бр. 97 (извештај II ЈМПО од 2. VIII 1943).

снагама; а уз то вршио и припрему за формирање XVII пешадијске дивизије у рејон Штипа. Комуникација Београд-Солун било је веома угрожена, што је захтевало не само јака обезбеђсња него и брза оеаговања бугарског окупатора у вези с датим обећањима. У том тренутку најугроженији део је био Грделица—Табановац, па је због тога бугарски Генералштаб организовао „јулску" офанзиву на снаге II ЈМПО и његове слободне територије: Црна Трава—Лужница—Пчиња—Козјак. Пре почетка непријатељске офанзиве биле су извршене промене у структури II ЈМПО.[5'"]

Према одлуци штаба Одреда после погибије команданта II батаљоча Мирка Сотировића-Сотира, II и III батаљон су спојени у једач батаљон — II батаљон II ЈМПО, под руководством Живојина Николића-Брке, команданта, Бранка Павловића-Уче, политичког комесара, ЈБубе Трајковића, заменика команданта, и Душана Девеџића-Жике, заменика политичког комесара батаљона. За команданта I батаљоча дошао је Ђура Златковић-Милић, за политичког комесара Динко Деновски-Заре, за заменика команданта Радосав Митровић-Шумадинац и за заменика политичког комссара Боривоје Илић. Од посебне чете је формиран III батаљон у којем је за команданта постављен Милорад Диманић-Милош, за политичког комесара Живко Коцић-Предраг за заменика команданта ЈБуба Ракић, а за заменика политичког комесара Ђура Цекић-Ива. У II батаљону формиране су четири чете.

С таквом структуром затекла је II ЈМПО непријатељска офанзива крајем јула 1943. године, која је извођена у две етапе.

Прва етапа јулске офанзиве развијала се у рејону Црна Трава—Лужница од 20. до 25. јула 1943. године. У овој офанзиви ангажоване су: снаге I софијске дивизије (1, 6. и 25. пешадијски пук) 5. коњичког пука из Брезника, граничне јединице и јединице 52. пешадијског пука из Врања.[560] У офанзиви је узела учешћа и полиција из Пирота, Бабушнице, Трна, Сурдулице, Власине, Владичиног Хана и из самих упоришта у црнотравском рејону у јачини од 900 полицајаца.[551]

У другој етапи, названој „Акција Козјак", која је изведена у периоду од 27. до 31. јула 1943. године, ангажоване су снаге 7. рилскз дивизије (батаљони 13. пешадијског пука из Ћустендила) 14. дивизије из Скопја. батаљони 51. пешадијског пука из Скопја, 53. пешадијског пука из Куманова и 52. пешадијског пука из Врања, ескадрон 2. коњичке бригаде из Скопја и 14. војно-полицијски бата^он.[5 2]

Бугарским окупаторским јединицама и у овој офанзиви садејствовала је полиција, распоређена по упориштима Кленике, Тговишта, Криве Феје, два специјална одреда контрачетника, полипије околијских начелника: Криве Паланке, Куманова, Босилеграда, Бујановца, као и полиција коњичког полицијског ескадрона и мотори-

»» Исто, 1/5 док. бр. 97 (Ђ. Златковић, к. д., стр. 234 и АС М'ОК Врање бр. филм 10/44 (изјава Асена Богданова), и МНгоУбкЈ, СИ§:с и К:51оузкЈ, п. <1, 35, 62 и 64.

[580] 36. НОР *т. 1/5 док.* бр. 81 и 102; 1/20 док. бр. 97; А-УИ СУП Скопје фплм 10/44 (изјава Асена Богранова), и МПго\'5кј, С11§1с и Шз10Убк1, п. с!) стр. 103.

[5,1] А-УИ СУП Скопје филм 10/44; С. Тр-ћнски. к. д., стр. 247, 248; Ђ. Златксвић, к. д, стр. 251: *Хронологи'а Сурдулице,* стр. 78 и 79.

36. НОР *т. 1/20 док.* бр. 97; УИ/4 док. 167, А-УН Б. кут. 3 ф. 3-1 док. 1; СУП Скопје филм 10/44.

зоване полицијске чете из Скопја. Јачина полицијских снага с војно-полицијским батаљоном износила је преко 1.200 људи.[563]

На почетку офанзиве у рејону црнотравског и лужничког краја налазила су се два батаљона II ЈМПО. Први батаљон је првог дана офанзиве 20. VII 1943. године био у Јабуковику, а другог дана у рејону Бистрице (Зеленичје), док је III батаљон био у Црној Трави, махала Златанци, на западним падинама Плане.[5-4]

Јачина оба батаљона била је око 150 бораца.

Други батаљон II ЈМПО се пред сам почетак напада непријатеља у „Акцији Козјак" 27. VII 1943. године с главнином од 3 чете налазио у рејону планине Ђерман, махала Орашац. Његова 4. чета у то време била је у рејону Варденика, село Ново Село.[565] Јачина овог батаљона износила је око 150 бораца.

Штаб Одреда у саставу заменика команданта Синадина Миленовића, политичког комесара Владимира Вујовића-Вује и привременог заменика политичког комесара Душана Пуђе-Саве, налази се у црнотравском рејону. У овој офанзиви испољавао је свој утицај над III батаљоном с којим сз кретао током напада непријатеља.

Ангажујући јаке снаге, непријатељ је очекивао да ће нанети уништавајући удар снагама партизана у рејону Лужнице и Црне Траве, а поготову што је према своме плану предвиђао да претресе сваки кутак слободне територије. Полазећи из дубине својих територија таквим дејством постигао је изненађење упадом на слободну територију Лужнице. Народ није успео ни да покуша да се сакрива. Развијсн у стрељачки строј, 20. јула 1943. године, бугарски окупатор избио је на линкју: Лесковица—Раков Дол—Таламбас—Црни врх—Кална—Градско—Плана, а 21. VII избио је у Златанце, махалу Црне Траве. Колико је непријатељ био спреман на најсуровије мере говори и овај податак:

„Казнена експедиција из Пирота 20. јула избила је на линији . .. Око 10 часова док су Раковдолци Митић Драгољуб и Ристић Христа били за ручком полиција им је пришла и без опомене их поубијала... Неки косачи тада су ковали своје косе и занесени послом нису ни приметили да их је војска опколила... без објашњења их је на лицу места побила".[566]

Тако надирући, претресајући сваки жбун, поља, ливаде и села,. окупатор је хватао сељаке и гонио у интернацију оно што није на лицу места стрељао. У току првог дана бугаоске јединице кот" су надирале из рејона Стрезимировпа упале су V Златанце, махалу Црне Траге 21. VII 1943. и изненадиле III батаљон II ЈМПО.[567] У кратко-ратној бопби батаљон те успео да се организовано повуче на леву обалу реке Власине на Дел. Утврдивши да непријатељ наступа са спих страна, одлучује да се пребаци преко демаркационе линије на Бабичкој гори. Преко демаркационе линије овај батаљон сз задржава

[5,1] МНгоувкJ. СН§lС, №81оУ5к1, п. <*1.,* стр. 103—109; *Хронологија Сурдулица,* стр. 76 и АГ М'ОК Врање док. бр. 62 и 64.

[5,4] 36. *НОР* т. *УП/4 док.* бр. 167 и 168; УИ/З док. бр. 113: 1/20 док. бр. 97, Ђ. Златковић, *н. д.,* стр. 274—278 и А-УН Суп Скопје филм 10/44.

[5М] Д. Цеков, к. *д.,* стр. 35 АС М'ОК Врање бр. 35 и 95.

[5,3] Ђ. Златковић, к. *д.,* стр. 274.

[5"] 36. *НОР т. 1/20 док.* бр. 97, АС М'ОК Врање док. бр. 95.

само три дана и при повратку напада недићевску посаду у Дадинцу. Не проверивши ситуацију у рејону Црне Траве упада у сужен обруч око Зеленичја и Качера, и то управо када непријатељ претреса ове шуме.

Први батаљон, који је благовремено напустио Јабуковик, где су остали теренски радници и пуким случајем избегли заробљавање, дошао је у рејон Бистрица—Зеленичје, будно пратећи покрете бугарске војске и полиције.[568] Из писма које је нађено код ухваћеног курира бугарског кмета из Доброг Поља, штаб I батаљона је открио да ће бугарске јединице у свом надирању вршити претрес Зеленичја и Качера као и села око њих.

Овај батаљон није у току ноћи 25. VII извршио продор у позадину нападајућих снага вероватно зато што су бугарске јединице биле постављене свуда на терену ради хватања људи и евентуалног напада по откривању снага партизана. Први батаљон се задржава у рејону планине Зеленичја и дочекује напад бугарске војске. Краткотрајна борба омогућава му да се повуче у планину Качер, и споји с III батаљоном који је у току ноћи 24/25. VII упао у обруч. Бугарски командант, открившн партизане у рејону Зеленичја, тежио је свим силама да их открије и уништи, али превелика опрезност да се уђе у шуму после борбе у Зеленичју условила је да окупатор губи време. Ангажовао је и извиђачке авионе у којима је био поред осталих и обласни начелник полиције Асен Богданов, али ни то није помогло у откривању партизана.[569] Сви напори окупатора да у току 25. VII открије и уништи партизане нису уродили плодом, па су се батаљони у току ноћи 25/26. VII 1943. године пробили из обруча окупатора и избили у рејон села Дарковца.

У извештају штаба Одреда од 1. августа о овој офанзиви овако пише. „До сада ни једна потера није била тако организована. Непријатељ је заузео све висове, раскрснице, прирећивао је заседе на нашим пролазима и претраживао шуме".[570]

Без губитака I и III батаљон II ЈМП успешно су издржали опасну непријатељску потеру како је назива штаб Одреда. Ангажоване јаке снаге окупатора нису постигле очекиване резултате. Једино је због велике интернације мушкараца од 16 до 30 година успорено омасовљење батаљона из рејона Црне Траве и Лужнице.[571]

Бугарски окупатор је исту тактику применио и у офанзиви на слободну територију Пчиња—Козјак, коју је назвао „Козјак". Његове јединице су 27. јула 1943. године избиле на линију: Доганица, Чупино брдо, Ретке буке, Ђерму, Глобочица, Козјак.[572]

Међу првима је на правац Страцина према Ђерману избио коњички дивизион. На правцу Крива Паланка—Нерав продирао је војно-полицијски батаљон. Батаљон 53. пешадијског пука наступао је према Чупином брду. Из Ћустендила батаљон 13. пеш. пука избио

5кв исто и А-УИ **Суп Скопље Мф.** 10/44.

599 **А-УИ Суп Скопје мф. 10/44.**

570 **36. *НОР т. 1/20 док.* бр. 97.**

571 ИСТО.

571 **Ж. Николић-Брка, *22. дивизија,* стр. 62 и МНгоузк!, С1Шс 1 Шзклгзкј, п. а., стр. 108.**

је на Доганицу и повезао се с полицијом из Криве Феје на јужним падинама Бесне кобиле. Батаљон 51. пешадијског пука с полицијом из рејона Куманова и Скопја избија у рејон Козјака и Широке планине. Полицијске снаге из Кленике и Бујановца затварале су долину Пчиње према Ј. Морави, а неке јединице 52. пешадијског пука избиле су 27. VI на Св. Илију и Петрову гору и тиме затвориле обруч око II батаљона II ЈМПО. Даљи покрет 27. VII 1943. године није вршен него се опкољена територија извиђала, ради откривања партизанских снага.

Коњички полицијски ескадрон и моторизована чета полиције из Скопја упућени су били у долину Ј. Мораве, у Ристовац и Врањску Бању ради спречавања пролаза према планини Кукавици на терен I ЈМПО, док су неке јединице 52. пеш. пука биле оријентисане на правцу Сурдулица—Варденик—Несврта у садејству с полицијским снагама из Власине, Сурдулице, Влад. Хана, као и „општествене силе" из босилеградских села на источним падинама Бесне кобиле.

План непријатељског напада имао је за циљ да захватом с линије Доганица—Чупино брдо—Ретка бука—Ђерман—Козјак и претресом сваког земљишног објекта пронађе и нападне партизане, набацујући их у корито реке Пчиње. Остале снаге постављене на десној страни Пчиње имале су задатак да спрече пребацивање партизана према Ј. Морави и да затворе обруч око слива Пчиње. Замисао непријатеља је била врло добра и тектички правилно извођена, уз коришћење географских повољности за поседање и осматрање.

Главнина батаљона, која је 27. јула 1943. године била у махали Орашац села Ђерман, по наиласку непријатеља на прилазе Ђермана, избија у току ноћи 27/28. VII преко села Нерава и Леснице у село Калово. Штаб батаљона је у саму зору 28. VII 1943. године путем извиђача открио јаке снаге до једног бугарског батаљона (500—700 војника) у покрету са Чупиног брда према селу Сурлица.[373]

Други батаљон, односно његова главнина, нашла се у врло неповол^ом положају пред многоструко јачим непријатељем. Услова за ма какав покрет преко Пчиње није било, јер су непријатљске снаге поселе рејон Петрова гора — врх Модра глава, кота 1500 — Голочевци—Зладовце. Батаљон се нашао пред неминовним сукобом с окупаторским јединицама, а уз то у врло неповољним условима за борбу. У селу Сурлица, на к. 1352, заклоњен од непријатељских осматрача, батаљон је прикупљен 28. VII 1943. године. С коте 1352 — Китка — батаљон се пробијао преко Сурличке реке на гребен који се спушта са Чупиног брда до села Стајовца. Овај пробој био је пун ризика, али је то била једина алтернатива за избијање у непријатељску позадину у рејон шумовитих предела, при чему се избегавало корито Пчиње. Пробој је извршен без борби, јер се непријатељске снаге које су вршиле претрес села Сурлице и Стајовца још нису спојиле када је батаљон с Китке по дану 28. VII 1943. године пошао у пробој.

Неоткривен од непријатеља, батаљон је зашао у шуму, кота 1353, у непосредној близини непријатељског стрељачког строја на падини Чупиног брда, али у његовој позадини. Сутрадан, 29. VII

[575] **Према сећању Ђире Ристића-Реље изнетом аутору 1976. у Београду.**

1943. године, батаљон се нашао на самом врху Чупиног брда у шумовитом делу ван сваке опасности, одакле је посматрао покрете непријатељских снага и стезање обруча према селу Калову, Стајовцу, Радовници — Лесници у долини реке Пчиње.

Исто тако је и 3. чета II батаљона с политичким комесаром батаљона, која се налазила на Варденику, избегла удар непријатсљских снага што је представљало велики успех.

Прва бугарска офанзива на слободне територије у рејону Црна Трава—Лужница и Пчиња—Козјак, која је по својој припремљености, органи-ацији, јачини снага и начину извођења представљала највећу опасност за II ЈМПО завршила се потпуним неуспехом. Окупатор вероватно није очекивао овакве резултате када је пошао у напад са прско 12.000 војника и полицајаца, како стоји у извештају штаба II ЈМПО, па ће то имати утицаја на његова будућа понашања у борби с јединицам НОВЈ у овом рејону.

И овом приликом бугарски окупатор је вршио одмаздг над српским народом у подручје Лужнице. При наиласку бугарске јсдинице су почеле са стрељањима недужног народа. Наишавши на :сосаче, бугарски војници су их пре стрсљања оптуживали као партизане.[574]

Скоро истовремено на даљини од 200 кт, код Куманова, а то је сигурно синхронизовано, лично Асен Богданов с Немцем Бирманом и „контрачетницима" Суље Отље стреља 14 сељака из села Матејча на очиглед око 200 људи насред села. О том стрељању Асен Богданов овако извештава свог министра унутрашњих послова у Софији: „22. јула 1943. године специјални полицијски одред Бирман стулио је у борбу са групом партизана код С. Матејча — Кумановски срез, у току које је убијено 14 партизана".[575] Сем ових тада је одведен и касније стрељан Вујица Николић из села Матејча, отац команданта III батаљона II ЈМПО. Исти полицијски одред „Бирмач" извршио је стрељања на Козјаку у периоду офанзиве „Козјак". Тако је у селу Маглинце стрељано 14 људи, за које се каже, као и у селу Матејчу, да су партизани убијени у борби.[576] Стрељања су вршена у том периоду и дуж Јужне Мораве, све у циљу одмазде над српским народом који подржава НОБ.

Запажа се да бугарски окупатор није вршио интернирање с територије Пчиња—Козјак у овој офанзиви као у црнотравском и лужничком крају. Вероватно је мислио да ће успети да ликвидира партизане и успостави своју власт. а да на тој територији НОП нема свој утицај. До масовног интернирања доћи ће почетком јануара 1944. године, али то је већ било касно да се спречи јачање и омасовљење одреда.

Успешним савлађивањем непријатељске офанзиве у току јула 1943, II ЈМПО је створио услове за даље омасовљење и учвршћење слободне територије. Такав развој је проширивао зону дејства I ЈМПО као и Расинског одреда. Њихова, пак, дејства у току првих месеци 1943. године, заједно са II ЈМПО, створила су све услове за развој НОБ-а и формирање бригаде у Србији.

[571] **Ђ. Златковић, н. д., стр. 274.**
[575] **36. НОР т. *VII/2 док.* бр. 119.**
[57«] **Исто.**

V ДЕО

ФОРМИРАЊЕ НОВ У СРБИЈИ 1943. ГОДИНЕ

ОДЛУКА ПК СРБИЈЕ О ФОРМИРАЊУ БРИГАДЕ У ШУМАДИЈИ

Повољним развојем борби на Источном фронту, а поготову успешним протсривањем хитлероваца с окупиране територије СССР-а, брзим надирањем Црвене армије према Европи, као и услешним искрцавањем савезника на Сицилији, балканско ратиштс постаје врло значајно за одбрану европске тврђаве. Видсли смо да су у вези с тим немачки Гснералштаб и бугарско Министарство војске продузели опсежне мере ради „учвршћивања" мира на Балкану и обезбеђења комуникација, а поготову у Србији и Македонији. С друге стране развој НОБ-а и НОВЈ постављају нове задатке пред руководствз НОБ-а у Србији и обзиром на значај ове територије, како за окулатора, тако и за НОПЈ. У вези с тим извршена је пргкрстница у раду ПК и Главног штаба Србије јануара 1943. године о којој смо већ говорили.

Из досадашњих излагања види се да је проблем фо^мирања Главног штаба Србије био један од оних који јг утицао на руковоћсње ПО. У периоду формирања јединица НОВ-а у Србији потрсба за његовим деловањем постала је још већа. Почегком 1913. годинз настојало се да се формира Главни штаб, али је у том правцу мало учињено до јуна 1943. године, када се појавила могућност за формирањем бригада у југоисточној Србији.

ПостоЈала је тежња да сг што пре преко офанзивнијих акција ПО ствара НОВ у Србији. Темпова помоћ у томе је била драгоцена али се у томе застало и активност у стварању НОВ-а јг слласнула.

После боравка Темпа у Београду ПК Србије је добио најновије директиве ЦК КПЈ и Врховног штаба.[1] Тиме су долуњена сазнања о улози НОВЈ (бригаде и дивизије) у даљем развоју НОБ-а у Србији.[2]

[1] **Архив Србије Фокд Покрајинског комитета Србије бр. 242 (даље: АС ПКС) (у овом писму ЦК КПЈ захтева да се консултују ПК и ГШ како би ова два најодговорнија руководећа форума НОП-а Србије извршили свој задатак).**

[1] ***Зборник докулената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа,*** **Бсоград 1954, том 1 књ. 5 док. бр. 1, (даље: 36. НОР т *1/5); 5. Уи1-тпапоггс — Тетро, Неуо1ис1ја која 1ебе — тетоап, Веодгас!* 1971. књ. 1, стр. 299.**

Као што смо рекли ПК је почетком 1943. године донео одлуку о формирању Главног штаба Србије који је у стварању НОВЈ у Србији имао најважнији задатак.[3] Командант и политички комесар Главног штаба правилно су схватили свој задатак, а то је: „чврсто држање одреда у својим рукама".[4]

ПК и Главном штабу Темпо је у погледу формирања НОВЈ у Србији, боравком у југоисточној Србији пружио врло корисну помоћ.[5] Извршио је реорганизацију одреда формирањем два (I и II) ЈМПО, у чијем су саставу створени батаљони. Не само то него је оценио да у том делу Србије постоје сви услови за формирање бригаде:

„Расположење народа одлично. Другови говоре да морају они формирати „Прву бригаду", пише Темпо ПК Србије.

Ово Темпово, могло би се рећи, откриће за ПК и Главни штаб о стању одреда у југоисточној Србији, омогућило је да реалније креирају развој НОВ и ПО у Србији. Политички комесар Главног штаба Мома Марковић о томе и пише команданту Радивоју Јовановићу-Брадоњи:

„Одреди у ј.и. Србији јачају. Лесковачки одред формирао је три батаљона, а поставили су задатак да у најскорије време створе I српску бригаду".[6]

У том истом писму политички комесар Главног штаба упознаје команданта и с директивом Врховног штаба о стварању НОВЈ у Србији, „да од Врховног штаба није ништа писмено добијено већ је приликом пролаза Темпа, са којим је био Мома Марковић, пренео директиву: ,офанзива, јачање одреда, стварање војске'".

ПК Србије у Београду (Благоје Нешковић-Михајло, Василије Буха-Јова и Драги Стаменковић-Бранко) по одласку Моме Марковића из Београда почетком маја 1943. закључили су да ПК као и окружни комитети треба да учине прекретницу у свом раду и руковођењу. Они у писму политичком комесару Главног штаба од 6. маја 1943. године у вези с овим закључком пишу:

„Ради се о стварању Народно ослободилачке војске, батаљона и бригада. Ми смо заједно с тобом и Т. (Темпом- Ж. Н.) дошли до таквих закључака још зимус. Сматрамо да је баш сада моменат да се оствари у овом случају у Шумадији".[7]

ПК Србије овом приликом није оставио политичког комесара у недоумици зашто је донео одлуку да се „баш у Шумадији све то оствари". Он у истом писму то и објашњава.

„Који су разлози за стварање бригаде у Шумадији? У првом реду БОРБЕНИ ПОЛЕТ НАРОДА И ВИДНИ ПРИЛИВ У ОДРЕДЕ. Друго, немогућност да одреди тј. партизанске јединице ВЕЗАНЕ за терен развијају тај полет и омогућује прилив нових маса, јер им та везаност не дозвољава да имају други акциони радиус, јер им не омогућава

* *36. НОР* ***т*** **1/5** *аок.* **Ђг. 2, 6, 7 и 73.**

[4] ***Исто,*** **док. бр. 2 и б.**

[5] ***Исто,*** **док. бр. 15, (Писмо Темпа ПКС од 11. II 1943. године).**

• ***Исто,*** **док. бр. 24 и 1/20 док. бр. 74.**

[7] ***Исто,*** **1/5 док. бр. 49.**

изабирање повољних терена, јер их гони на дефанзиву, јер штабови одреда не могу имати ту прегледност на осталим теренима и могућност брзих одлука као што то све имају бригаде и батаљони. Треће, снаге непријатеља разбацане по читавој Србији, њихова релативна малобројност и низак морал омогућују да са нашим већим сконцентрисаним снагама очистимо извесне терене неопходне за даљи полет НОБ у првом реду освајање масива западне Србије. Разуме се да овоме иде у прилог низ других повољних момената.

Против разлози би говорили о томе да ће бити тешкоћа и крвавих искустава, да ће бити љутих бојева и све друго везано са почетком нечег новог, али они никако не би говорили да не треба стварати бригаду. А и само стварање бригада је сазрело, има много услова, много искустава из 1941, 1942. и ове 1943. године, зато и није нешто ‚ново'. Колики ће успех бити појава бригаде, не треба да наглашавамо".

У овом врло детаљном писму ПК поред осталог пише: „Стварање бригаде је прекретница на боље, неоцењиво крупан успех. Изађимо једном из ускости која нас дави. Разбијајте ускогрудост руководилаца на терену! Приступите одмах стварању од Космајаца I Батаљона и Космајски одред, а затим пребаците I батаљон на шумадијски терен, створите тамо II батаљон и шумадијски одред, а за тим сакупите оба батаљона и формирајте бригаду!...

Потпуно се слажемо с тобом (с политичким комесаром Главног штаба — Ж. Н.) да су војне јединице централно питање коме све снаге морају бити усмерене".

Када ПК поставља као задатак формирање I шумадијске бригаде, он сматра да она може бити и од 200 бораца а иако је малобројна он јој даје ове задатке:

„Ми мислимо да је непосредни војни задатак бригаде — чишћење од непријатеља планинских масива западне Србије, а политички разобличавање у првом реду, а онда ликвидирање четничких банди које тероришу и кољу народ, привлачење поштених четника и заведених присталица Драже Михаиловића на страну Народно ослободилачке борбе..

Поред става о питању односа ОК и бригада, као и партијског рада на терену и у бригадама, ПК обавештава политичког комесара Главног штаба о доласку на терен у Шумадију чланова ПК (Михајла Бранка и Јове), који ће одржати једно саветовање с руководиоцима ОК Пожаревца, Чачка, Крагујевца, Младеновца и Ваљева о раду Партије и СКОЈ-а, а друго посебно војно. „Затим би Михајло и Бранко ишли на југ и тамо исто остварили".

Интересантно је напоменути да ова директива која представља стварни преокрет у ставу ПК Србије према формирању НОВ није потпуна. Нема ни речи о стварању бригаде у југоисточној Србији, нити о улози тога краја за НОБ у Србији. Тамо су већ постојали сви услови за стварање бригаде, а поготову у време када је ова директива издата.

То се види и из бројног стања које је навео ПК у извештају ЦК КПЈ у јуну 1943. године (Пожаревачки одред — 50 бораца; Ча-

чански — 25 бораца; Крушевачки (Расински) — 70 бораца (према неким подацима било је 140 бораца); Нишавски — 40 бораца; I ЈМПО у три батаљона 290 бораца; II ЈМПО са три батаљона — 140 бораца; Ваљевски је тада имао 40 бораца, а био је у саставу I шумадијског одреда; Шумадијски, као најјачи у овом делу, 70 бораца, и Космајски — 60 бораца.[8]

Командант и политички комесар Главног штаба прихватили су став и одлуку ПК Србије и Први су батаљон формирали 28. јуна 1943. године на Букуљи.[9] Формирање, пак, II батаљона извршино је тек септембра 1943, али није било довољно бораца за формирање бригаде, што се види из писма политичког комесара Главног штаба Србије од 11. IX 1943. године. „Бригаду још нисам формирао јер немам довољно људства, предузимам све да то буде што пре".[10]

У директиви ПК о прекретници указује сз на правилан пут рада ПК, ОК и штабова одреда и Главног штаба, као што јз:

„Узети курс на стварање батаљона и бригада у Шумадији означава преокрет у нашем раду, што захтева ревизију и усклађење свих политичких, војних и организационих питања нашег рада. Тако сада морамо разликовати одреде и покретну војску (батаљоне и бригаде). Стварање покретне војске значи излажење из уских оквира војног рада окружних партијских организација, а излажење из тих оквира значи политички — нов полет Нар. осл. покрета, војпички — ослањати се на силу а не на скривање, разбијати непријатсља а не избегавати борбу. Мобилизационо-омогућити широк прилив народа у борбу, организациопо, партијски и војнички-ослободити окружне комитете руковођења партијом у војсци и штабовима војних јединица. Пренети ту улогу директно на ПК и Главни штаб али не ослобот;ити их брига око снабдевања и у прво време обавештајнз службз а ОК-има оставити политичко руководство њиховом територијом и политичке помоћи одредима са њихове територије".

На жалост, ПК се у самој директиви није држао свог новог става. Он је директивом укинуо Главни штаб када је за команданта Шумадијске бригаде предвидео команданта Главног штаба, а евентуално и политичког комесара за политичког комесара бригаде.[11] У овој директиви је испољена и извесна ограниченост у коеирању развоја НОВ-а. Дато је једној бригади, и то само у Шумадији, да изврши нов револуционарни преокрет у развоју НОВ-а и НОБ-а, а није узето у обзир стЕаргње бригада у осталим крајевима Србије где је НОБ у узпону и где је било јачих партизанских снага. Говори о одсуству договора између ПК и Главног штаба по тако важним питањима од стратешке важности формирање бригаде, тежиште у борби за развој НОБ у Србији.

У периоду када је ПК био одушевљено заокупљен формирањем бригаде у Шумадији, на захгев ОК Лесковца и I ЈМПО да се формира бригада, одговорио је у име Главног штаба. у једном одредима а у другом окружним комитетима у име ПК о формирању „Ударних ба-

[8] ***Исто.*** **док. бр. 56 и 73.**

• ***Исто,*** **док. бр. 71 и 79.**

[10] ***Исто,*** **док. бр. 88.**

[11] ***Исто,*** **док. бр. 49.**

таљона". Формирање бригаде одложио је за 25. VIII 1943. године, иако је 9. VI упозорио ОК Лесковца на примљену обавезу о формирању I бригаде. Тада је ПК наговестио да ће формирање извршити „делегат Главног штаба Србије и ПК".[12] Иако су окружни комитет Лесковца и штаб I ЈМПО изнели и разлоге за формирање бригаде, а, исто тако, и које би задатке она извршавала, ПК је без образложења одложио формирање бригаде.

Ево како ОК Лесковца образлаже формирање бригаде:

„Пред^ажемо да створимо бригаду. Наша 3 батаљона са делом Расинаца ако и не би дали нашу потпуну бригаду (вероватно мисли на већи број бораца — Ж. Н.), створили би услове да она то брзо постане. Али постоје и други разлози, који би говорили у прилог БРЗОГ ФОРМИРАЊА БРИГАДЕ (подвукао — Ж. Н.).

а) Војни — стварањем бригаде, стварањем једне груписане мале борбене снаге, омогућио би се прелаз у офанзиву, ону офанзиву коју нам наређује наш Врховни командант друг Тито — напад на гарнизоне итд.

Жетва је на прагу. Морамо је бранити и одбранити чишћењем већег реона од десне обале Западне до леве обале Јужне Мораве све до Врања.

Појавом бригаде, њеним војним акцијама привезали би јаче снаге непријатеља за овај терен ... (вероватно мисли на растерећење осталих крајева Србије — Ж. Н.).

Могли би ефикасније туђи дражиновске банде.

б) Политички — активизирали би нове масе родољуба, подигли увереност у нашу неисцрпну снагу с једне, још више би убрзали процес диференцирања у бившим четничким масама, с друге стране."[13]

Интересантан је став ПК према саставу бригада. У Шумадији се формира од обичних батаљона, којих још нема, а у југоисточној Србији, где има обичних батаљона, поставља да се формирају ударни батаљони, па тек касније бригаде. Није утврђено зашто је ПК имао два става о истом питању — формирању бригаде.

Када су ОК Лесковца и штаб I ЈМПО предлагали формирање бригаде, они нису имали све податке о снагама на територији југоисточне Србије којима се тада располагало, а које су могле бити узете у обзир за састав бригаде. Почетком 1943. године у одредима југоисточне Србије бројно стање је било:

Расински одред — 120 бораца; Јабланичко-пасјачки одред — 113 бораца; Лесковачки одред — 44 борца; Врањски одред — 55 бораца, и Јастребачки одред — 100 бораца[14].

У периоду формирања I и II ЈМПО у одредима[15] се налазило:

I ЈМПО: Први батаљон (Лесковачки) — 70 бораца;
Други батаљон (Јабланички) — 120 бораца, и
Трећи (Јабланички) — 100,

11 ЈМПО: 80, и
Расински одред 90.

[12] ***Исто,*** **док. бр. 70 и 71.**

[13] ***Исто,*** **док. бр. 65.**

[14] ***Исто,*** **док. бр. 2.**

[15] ***Исто*** **Н/8 док. бр. 65 (писмо Темпа од 21. II 1943. године ПК Србије).**

Преласком у офанзивније акције ови одреди су почели и брже да се омасовљују, па су у периоду директиве ПК политичком комесару за формирање бригаде 6. V 1943. године имали бројно стање које је раније наведено. Очигледно се уочава брзо омасовљење II ЈМПО, од 80 (фебруара) на 140 (до краја маја).

Такво омасовљење условљено је запаженим акцијама овог одреда.

У периоду када ОК Лесковца и штаб I ЈМПО подносе први предлог за формирање бригаде (јуна 1943. године) бројно стање по одредима[16] било је овакво:

I ЈМПО Први батаљон — 80 бораца;
Други батаљон — 170 бораца, и
Трећи батаљон — 100 бораца.

Према дешифрованом извештају ОК Лесковца 309 бораца у I ЈМПО.

Бројно стање у II ЈМПО крајем јуна било је 210 бораца, што говори о значајном омасовљењу Одреда, и то маја и јуна 1943. године.[17] Расински ПО поново ојачава и са 140 бораца у то време има успешне акције и борбе с окупатором, квислинзима и четницима ДМ.[18] Према томе у југоисточној Србији је у време када је ПК Србије наредио формирање ударних батаљона у одредима било око 700 бораца, што значи да се тада могла формирати бригада од 400 бораца и да сваком одреду (I и II ЈМПО и Расинском) остане по 100 бораца за покривање терена. Или су се према ставу ПК могле формирати две бригаде са по 200 бораца и одреди по 100 бораца. У периоду формирања ударних батаљона, како је ПК поставио до 25. августа, у овим одредима је било:

I ЈМПО	430 бораца
II ЈМПО	300 бораца
Расински одред	144.[19]

ПК је тада наредио да се код ових одреда формирају 4 ударна батаљона, и то: код I ЈМПО 2 батаљона, код II ЈМПО и Расинског по један батаљон. Према бројном стању које дају извештаји ПО види се да је тада у одредима било преко 874 борца.

Колико је одлука ПК о формирању ударних батаљона била неусаглашена с потребама НОБ-а у југоисточној Србији говори и податак: штаб I ЈМПО, без обзира на то што има два ударна батаљона поред три одредска, и после једномесечне борбе са четницима ДМ на Радану сматра да је нужно формирати бригаду ради обрачуна са четницима.

[1в] 36. НОР г 1/5 *док.* бр. 67 (извештај штаба I ЈМПО од 22. јуна 1943). и док. бр. 65 (извештај ОК Лесковца од 14. VI 1943. године).

[17] 36. НОР г 1/5 *док.* бр. 75 (извештај штаба II ЈМПО од 2. VII 1943. год., бројно стање дешифрирано).

[18] Архив Србије, Фонд ГШ Србије бр. 75 (Извештај штаба Расинског одреда од 26. VI 1943. године).

" 36. НОР т *1/20 док.* бр. 93, 94 и 97. (аутор дешифрирао бројна стања из извештаја, те је утврдио: у I ЈМПО I батаљон има 95, II бат. 215 и III батаљон 120 бораца).

„Предлажемо да се што пре формира бригада о којој сте говорили јер ће она бити у стању да озбиљно угрози банде Драже које су задња два месеца врло активне и опасне."[20]

По нашој оцени један од основних разлога што је дошло до оваквог става највишег руководства у Србији је одсуство консултовања ПК и Главног штаба Србије на чему ЦК КПЈ посебно инсистира.

Очигледно је да овом ставу ПК недостаје једна војно-политичка анализа снага и могућности за извршење стратегијског задатка у стварању НОВ-а у Србији.[21]

До формирања бригада доћи ће тек октобра 1943. године, када је у одредима било преко 2000 бораца, што значи закашњење од 5 месеци.

У југоисточној Србији су постојали сви услови за брзо формирање бригаде НОВ-а као што је Темпо и предвидео. На првом месту јаки одреди, подршка народа и велике слободне територије; даље, ова територија лежала је на раскрсници путева и стога представља значајан фактор за наношење удара по комуникацијама окупатора.

С ове територије постојала је јака спона између НОП-а Србије и Македоније и веза са АФП Бугарске.

Ова територија је била јак ослонац НОП-а на Косову. Због тога је од посебне важности да управо на тој територији што пре дође до формирања бригаде, и не само једне него и више, како би сви повољни услови били коришћени за успешнији развој НОБ-а и НОВ-а у целој Србији. Посебно је био важан обрачун са четницима ДМ у овом рејону, како би им се задао одлучујући удар. Врховни штаб је баш у време када је штаб I ЈМПО по други пут предлагао формирање бригаде, наредио Главном штабу Србије да се приђе што пре формирању бригада, и не само бригада него и дивизија. У том циљу је упутио и кадрове за руковођење НОВ-ом у Србији.

Врховни командант придаје велики значај формирању бригада, па чак и дивизија, ради обезбеђења утицаја НОП-а у Србији и онемогућавања контрареволуционарним снагама ДМ да овладају овим делом Југославије.

Врховни штаб у вези с тим почетком августа 1943. године упућује једну групу руководилаца из дивизија и бригада са радио-станицом у Србију ради обезбеђења чврсте везе и руковођења јединицама НОВ-а.[22]

У наређењу ГШ Србије од 28. августа 1943. године[23] и то управо у периоду када се завршава формирање ударних батаљона, Врховни штаб пише:

„У вези са догађајима, како на међународном терену, тако и унутар наше земље, решили смо да на територији Србије приступимо одмах формирању регуларних јединица Народно-ослободилачке војске из постојећих партизанских одреда: батаљоне, бригаде, дивизије

» **36. *НОР т 1/5 док.* бр. 84.**

[11] ***Исто* док. бр. 49 (писмо Благоја Нешковића Моми Марковићу политичком комесару ГШ Србије од 6. V 1943. године); 36. *НОР т 1/5 док. бр.* 70 и 71 (писма ПК I ЈМПО и ОК Лесковца од 29 и 30. VI 1943. године). АС ОК Лесковац бр. 16 (писмо ПК од 9. VI 1943. г.).**

[11] **36. *НОР т 11/10* док. бр. 94 и 102.**

[11] **Исго *док.* бр. 102.**

итд. У ту сврху ми шаљемо до вас неколико другова ... и који ће вам помоћи при организацији војних јединица тамо".

Након објашњења о формацији бригада и дивизија и о њиховом бројном стању, Врховни штаб захтева што подробнији извештај о стању одреда у Србији. Он изричито наређује да се „Одмах приступите формирању ових војних јединица свуда где постоје партизански одреди". За извршење овог задатка Врховни штаб каже „За формирање бригаде и дивизије потребно је вршити не само мобилизацију на добровољној бази већ се може приступити општој мобилизацији одређених годишта, при чему разуме се треба политички објашњавати потребу такве мобилизације".

Врховни штаб увиђа колику опасност за НОП доноси јачање четника Драже Михајловића у Србији и зато у овом наређењу поставља на прво место овакав задатак:. . . . Потребно је спречити по сваку цену да четничке вође свију длака, разним претњама и преварама мобилишу српске масе за борбу против нас и за остварење њихових реакционарних циљева. Разуме се да је сада више него икада потребно свестрано раскринкавање свих народних издајника од Недића до четника Драже Михајловића".

Као што смо видели, Врховни штаб за извршење овог задатка ојачава војно-политичко руководство у Србији и поставља задатке Главном штабу Србије. Колико је врховни командант придавао пажње улози Главног штаба Србије види се из овог захтева изнетог у истом наређењу. „Ваш штаб треба свакако да се повеже са партизанским одредима, односно штабовима у Македонији, у Санџаку и Срему и у Босни ради координације операција, а нарочито операција које ми у блиској будућности намеравамо да извршимо".

Брига Врховног штаба о развоју јединица НОВЈ у Србији постала је интензивнија у периоду кризе у Италији и њене капитулације. Врховни штаб у том периоду већ оријентише јединице НОВЈ према Србији, за продор у Србију. У исто време наређује Главном штабу Србије да успостави сталне радио-везе, пошто сматра да су послати руководиоци стигли. Међу прве задатке Главном штабу[24] поставља:

„1. Обратите највећу пажњу комуникацији Скопље—Ниш—Београд, да се иста руши и онемогућава Њемцима за превоз трупа и материјала а при повлачењу да материјал извлаче.

2. С обзиром на могућност повлачења Њемаца са Балкана... потребно је да ви извршите извесну концентрацију снага на најпогоднијем месту, да би са тим снагама разоружали Њемце или Бугаре ..."

Посвећујући четницима доста простора у овом наређењу Главном штабу, врховни командант поставља:

„Са четницима Драже Михаиловића односно са њиховим вођама не може бити никаквог споразума нити сарадње, већ ако желе појединачно или у групама да се уврсте у редове наше НОВ и партизанских одреда, онда их треба примити.

Дражу Михаиловића треба и даље раскринкавати као народног издајника, који спада у исти ред са Недићем и не насједати никаквим

[24] *Исто,* **док. бр. 173.**

смицалицама Југословенске владе у Каиру која жели да се на било који начин прилепи уз нас и спаси своју ситуацију".

Врховни командант овом приликом није пропустио да укаже на признање НОВЈ у иностранству и о великом значају тог акта, као и о значају доласка војне мисије савезника код НОВЈ. „Долазак те мисије имао је углавном доста велике политичке користи за нас и ахо имамо доста са њима муке, јер изгледа да имају и друге задатке осим ових које сам ја овдје навео".

Предвиђајући да ће такве мисије доћи и у Србију, врховни командант уочава проблеме који ће се у вези с тим појавити, будући да таквих мисија има код четничких штабова у Србији. Зато Главнг штаб Србије и упозорава: „У случају да се такве мисије спусте код вас будите врло опрезни и не дозвољавајте да сазнају ваше војне тајне. За вас је то тим опасније што они имају своје мисије и код Драже Михаиловића и према томе првенствено помажу њега у Србији. Енглези стално тврде да помажу Дражу Михаиловића у Србији због тога што он тамо представља главну и реалну силу у борби против окупатора...

Оваква тврдња се није могла успешно побијати, како наводи Врховни командант, јер се због слабих веза)радио-телеграфских) нису добијали подаци о акцијама партизанских одреда у Србији, за објављивање преко „Слободне Југославије", чиме би се показало да су партизани та реална снага у борби против окупатора у Србији, с једне стране, а подаци о борби четника против НОВЈ и сарадњи с окупатором добро би дошли за његово раскринкавање „као обичне преварантске издајничке клике", с друге стране. У вези с овим Врховни штаб захтева „што прије исцрпан извештај", а по успостављању радио-везе сталне и исцрпне информације о развоју борбе у Србији.

Развој НОБ у југоисточној Србији у потпуности је одговарао стратешком плану Врховног штаба, а поготову што се тиче првог и другог задатка. Најјаче снаге ПО у Србији биле су у рејону југоисточне Србије те су, стога, биле спремне и способне да извршавају задатке који се постављају у наређењу Врховног штаба, само их је требало организовати у више форме војне организације — бригаде и дивизије.

ПК заједно са члановима ГШ и ОК, као и штабовима одреда, оценио је на саветовању у Шумадији од 9. до 13. VIII 1943. године ситуацију, значај и улогу формирања бригада у Србији. „Створени су услови за стварање НО војске поред постојања партизанских одреда Војска се већ ствара и батаљони већ показују више степен војне организације. Није далеко дан када ћемо у Србији створити многобројне бригаде и дивизије", пише у закључку саветовања (партијског и војног) у Шумадији.[25] Даље се у овом закључку наводи да ће борба у Србији ускоро добити оне размере које имају борбе наше војске у Босни и осталим деловима Југославије.

[25] **36. НОР *т 1/5 док.* бр. 82 (записник с партијског саветовања војних и политичких руководилаца одреда и батаљона из Шумадије као и окружних комитета западне Србије и Шумадије, одржаног од 9. до 13. августа 1943. године).**

На саветовању је оцењено да су снаге Драже Михаиловића у офанзиви. „У добром делу Србије одреди и батаљони војнички се одупиру и онемогућавају планове Д. Михаиловића". Ово подразумева брзо формирање бригада, како би се успешније носиле са четницима Драже Михаиловића.

У закључку нема одлуке и задатака о неопходном и брзом формирању бригада НОВ-а, него се посвећује велика пажња формирању месних десетина за одбрану села од насиља ДМ четника и одбрану жетве од окупатора. Сам закључак одаје велики оптимизам и сигурност у погледу даљег развоја НОБ-а у Србији, као и формирања НОВ.

Одлагање формирања бригада наметнуће одредима југоисточне Србије нове тешкоће, нове напоре за учвршћење и очување слободних територија и за очување одреда за формирање бригада и дивизије НОВ.[26]

На првом месту, ПО у југоисточној Србији ће борбом с врло јаким снагама ДМ имати још један фронт који ће им одузимати могућности да се успешније боре против окупатора и смањивати њихову офанзивност.

ЧЕТНИЦИ ДМ КАО ДРУГИ ФРОНТ ПО У ЈУГОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ

Офанзива четника ДМ на почетку 1943. године уз присилну мобилизацију врши се у тежњи да се овладава Србијом. У том периоду они предузимају покољ над припадницима НОБ-а, њиховим симпатизерима и врше нападе на ПО уз помоћ јединица СДС. У југоисточној Србији је те мере Драже Михаиловића на првом месту осетио Расински ПО, који је још јануара 1943. године водио тешке борбе са њима. На тој територији су Кесеровић и Гордић, раније четници К. Пећанца, имали јаке снаге и спречавали развој НОБ-а и утицај Расинског одреда на територији Крушевачког округа. Расински одред се и поред своје огромне активности и успеха у борбама с окупатором због тога спорије омасовљавао него остали одреди југоисточне Србије.

Расински одред је постигао велики успех у борби на два фронта од јануара 1943. године све до формирања ударног батаљона августа 1943. године и није дозволио продор четника ДМ на територију којом доминира од 1941. године.[27] Таква опасност је постојала, што се види из извештаја Расинског одреда,[28] као и из извештаја I ЈМПО.[29]

У спречавању продора четника на Јастребац и у Топлицу Расински и III батаљон I ЈМПО водили су тешке борбе са четницима ДМ у Косаници од 5. до 11. VII 1943. године.[30]

" Исго док. бр. 83 (извештај штаба I ЈМПО у коме се наводи да 5 месеци нема везе са Главним штабом). О том проблему слабих веза и Мома Марковић пише Радивоју Јовановићу — Брадоњи (36. НОР Т. *1/5* док. бр. 72).

" 36. НОР т. *1/20 док.* бр. 100.

***" Исто, док.* бр. 84 и АС ГШС бр. 74.**

***" Исто,* 1/5 док. бр. 67.**

***Исто,* 1/20 док. бр. 94.**

Агресивност четника ДМ с Копаоника, а касније и из Косанице, горње Јабланице и Оруглице привезала је партизане за одбрану своје територије. Први ЈМПО је држао стално спремна два батаљона да одбију упад четника у Пусту реку.[31]

Дража је, постављајући свој Горски штаб бр. 110 у рејону Лесковца, за то имао више разлога. Сам географско-војно-политички положај ове територије диктирао је ово Дражи Михаиловићу. С ове територије он је обезбеђивао сигурније и стабилније руковођење својим снагама на Косову, у Македонији и југоисточној Србији.

Од преузимања четника К. Пећанца априла-маја и настаје већа активност четника ДМ, као непријатеља НОП-а број I.[32]

Активност четника постала је опасна зато што је долазила с доминирајућих планинских положаја у односу на територију партизана. ХК Лесковца и I ЈМПО сагледали су ову опасност која се надвила над НОП-ом у рејону Лесковца средином јуна 1943. године.

Средином 1943. године четници ДМ постали су у југоисточној Србији најопаснији противници партизанских одреда. Овим је окупатору олакшана пљачка српског народа и одбрана главне комуникације у долини Ј. Мораве.

Отворена и жестока пропаганда четника није остала без утицаја на раније масе К. Пећанца, а нарочито после доласка војних мисија у не малом броју (72 официра, подофицира и радиста, међу којима и мајор Џон Семер (Јоћп Зећтег).*

Пријем авиотранспорта с оружјем, муницијом и другом опремом служио је као аргумент пропаганде о савезничкој помоћи организацији ДМ и ако је та помоћ била намењена борби противу окупатора.

Сама та чињеница што су четнике ДМ савезници признавали као „антиокупаторске снаге", омогућила им је да се тако и понашају.[33] Осим тога у својој пропаганди они су преко зборова и летака тврдили да је и СССР против партизана, да је „Одлуком братске Русије о укидању Коминтерне задан смртни ударац комунистима и партизанима код нас".[34]

Пропаганда четника је и те тако утицала на масе, што говори и понашање села Голи Рид, Нова Топола и Кремен. Она су почетком јуна као четничка села К. Пећанца дошла у партизански штаб „да изразе солидарност са НОБ",[35] а само месец дана касније постали су врло јак ослонац четника ДМ, и то у самом центру партизанске територије.[36] Почетком јула 1943. године штаб I ЈМПО и ОК Лесковца увидели су каква опасност долази од четника ДМ из горње Јабланице,

" *Исто,* док. бр. 93.

" *Исто.*

" У то време Врховна команда на Средњем истоку заступала је тезу да у Србији доминирају четници ДМ, па им је преко тако масовних мисија слата помоћ ради акција на пруги за које су савезници били врло заинтересовани, чак су захтевали да се Дражин штаб премести на Копаоник. (ГУО. *Огкгп Војогпа Р1апгпа, Веодтад.,* 1973, стр. 215—262).

" 36. НОР т. 1/5 док. бр. 65 (Извештај ОК Лесковца ПК од 14. VI 1943. године).

" *Исто,* док.бр. 65.

" ЗБ. *НОР т. 1/20 док.* бр. 93.

Оруглице и Косанице. Тада је и донета одлука о нападу на четнике и да се даље не чека, јер се та опасност повећава.[37]

У вези с овом одлуком затражено је садејство Расинског и II ЈМПО.[38]

Одлука о нападу на четнике углавном је заснована на претњама четника ДМ. Штаб то овако и објашњава: „Крајем маја ове године банде Драже Михаиловића у Јабланици и Косаници почеле су са озбиљним припремама за борбу против нас. Уједно су нам упућене претње о заузимању планине Радан и осталих наших база. Ове припреме су приведене крају половином јула тј. до овог времена су извршили концентрацију својих одреда из Јабланице, Косанице, Бабичког и неких одреда од Копаоника и Крушевца. Поред ових извршили су и присилну мобилизацију људи из свих села Горње Јабланице, Косанице, као и дела Топлице".[39]

Штаб I ЈМПО и ОК Лесковца предузимају на темељу ове процене опсежне мере за концентрацију снага на Радану. На основи ове одлуке прикупили су своје батаљоне у овај рејон (сем једне чете III батаљона која је била у саставу I батаљона Тимочког одреда),[40] па и 150 наоружаних људи с терена (добровољна мобилизација). Након концентрације и свих припрема извршен је 26. VII 1943. године у 3,45 ћ напад на четнике у горњој Јабланици (Реткоцер—Брвеник——Туларе).[41] Напад је, према извештају штаба Одреда, извршен са 500 бораца.[42] Четничке снаге које су вероватно очекивале напад окупљене у рејону напада, прихватиле су борбу и успеле да зауставе напад I ЈМПО. У поподневним часовима прешле су у противнапад и присилиле партизане на повлачење. У овом нападу I ЈМПО имао је 21 погинулог. Очигледно оперативни штаб, који је руководио операцијом, није добро проценио ситуацију, чак није имао податке о снази четника на правцима напада, нити пак о њиховом распореду за борбу. Штаб I ЈМПО се у овом извештају због пораза жали на квалитет непријатеља. „Вредно је напоменути да је народ из којег је непријатељ мобилисао своје кадрове СА ВЕЛИКОМ БОРБЕНОМ ТРАДИЦИЈОМ (подвукао Ж. Н.) те су одлично користили терен и владали техником."[43]

Горски штаб бр. 110 је, оценивши да партизани нису испољили упорност у нападу већ да су, напротив, показали извесну несналажљивост и колебљивост, одлучио да предузме офанзиву и искористи шансу за разбијање партизана на Радану и тиме себи створи услове за овладавање партизанском територијом Пуста река — Пасјача — Поречје—Кукавица. У вези с таквом одлуком он концентрише своје

[57] ***Исто*** **1/20 док. бр. 93 (извештај штаба I ЈМПО ГШ Србије од 12. VII (1943. године).**

[38] ***Исто,*** **и 1/20 док. бр. 93.**

[59] **36. *НОР* т *1/5 док.* бр. 83 (извештај штаба I ЈМПО од 27. VIII 1943. год.).**

[40] **36. *НОР. т. 1/5 док. бр.* 83.**

[41] ***Исто.***

[42] ***Исто.***

[43] ***Исто.***

корпусе (Јабланички, II косовски, Топлички, Ј. Моравски) и 5. августа прелази у напад на Радан.[44]

У рејону Радана I ЈМПО је тог момента имао три батаљона, I и II ударни и II батаљон Јабланички, па је ипак био изненађен нападом. На самом почетку напада четника I ударни батаљон био је присиљен да се повуче са својих положаја. Истог дана ојачан једном четом II ударног батаљона I батаљон врши противнапад и враћа четнике на полазне положаје. Напад четника 5. августа 1943. године озбиљно је алармирао не само штаб Одреда него и ОК Лесковца. Потискивање партизана с Радана било би равно поразу НОП-а у рејону Лесковца, а тиме би био нанет тежак удар НОБ-у у целој југоисточној Србији.

ОК Лесковца и штаб I ЈМПО, па и сам народ лесковачког краја, привржен НОП-у, схватио је ову опасност, па су све снаге, како моралне, тако и материјалне, усмериле на одбрану Радана. Концентрисане су главне снаге I ЈМПО с придошлим наоружаним припадницима НОП-а с терена, поседнути су положаји за кружну одбрану на Радану.[45] Десет дана се водила фронтална борба у којој су главну иницијативу имали четници, али снаге I ЈМПО својом активном одбраном нису дозвољавале непријатељу да продре на партизанску територију. Главна се борба одиграла 13. августа 1943. године. У тешком периоду борбе од 3 ħ до 11 ħ тога дана снаге I ЈМПО, које су биле неколико пута мање од непријатеља, смогле су последње снаге и око подне извршиле последњи јуриш и тиме остариле успех од стратегијске важности за НОБ у овом рејону.[46]

Четници су поражени, али нису панично и растројено напустили своје положаје, већ су се организовано повукли на своју територију тежећи новом нападу.

Штаб I ЈМПО са три батаљона напада 20. августа 1943. године на положаје четника у рејону Радана и одбацује их дубље у њихову базу.[47] Овим одбацивањем четника с Радана отклоњена је непосредна опасност за НОП и слободну територију — Радан и Пусту реку. Победом на Радану августа 1943. године није отклоњена латентна угроженост НОП-а од контрареволуционарних снага у лесковачком рејону. Напротив, та опасност је постајала све већа с обзиром на јачање четника мобилизацијом и већом помоћи британских војних мисија.

Агресивност четника ДМ постајала је све већа, особито Кесеровића, Гордића и оних из источне Србије. Осим ових ништа мању агресивност нису испољили ни четници ДМ на Сувој планини, у Заплању, на Бабичкој гори и Козјаку.

[44] 36. НОР г *1/5* док. бр. 83; М. Перовић, *Јужна Србија,* Београд 1961, стр. 345.

[45] 36. НОР *т. 1/5 док. бр.* 83; М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 245. (у извештају штаба наводи се да је било 400 бораца а четника ДМ 2—3 пута више. М. Перовић наводи да је било 600 бораца Одреда, а четника преко 2000. Вероватно је цифра коју износи Штаб одреда ближа истини).

[46] 36. НОР *т. Ј'5 док.* бр. 83; М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 246/247.

[47] *36. НОР т. 1/5 док. бр.* 83 (извештај штаба I ЈМПО).

Када смо говорили о продору снага II ЈМПО на Козјак и Пчињу, напомињали смо да су се тамо 1942. године налазиле мање групе организације ДМ. На појаву партизана почетком јуна 1943. године, оне се доласком Вардарског корпуса активирају против НОП-а.[48]

Организација четника ДМ се на територији анектираној од Борисовљеве Бугарске развијала у другачијим условима. Окупатор се према њима односио као према антиокупаторском националистичком српском покрету.

Септембра 1942. године откривена је организација ДМ у Скопју. Ова организација је била под руководством ЈБубе ЈБубисављевића који је био центар ДМ за читаву Македонију.[49] Једну четничку наоружану групу у рејону Ђермана и Огута, открила је бугарска полиција и разбила. Међу заробљеним је био и Данило Филиповић из села Матејча, који је као четник ДМ из истог села осуђен на вишегодишњу робију,[50] заједно са Стојилом Стојиљковићем.

Полиција из Скопја открила је да на Козјаку постоји организација ДМ коју је формирао Јордан Кимић, војвода К. Пећанца с Оруглице, јуна 1942. године.[51]

Пошто је Кимића ухапсио немачки окупатор, организацију ДМ преко демаркационе линије преузима капетан Јован Стефановић.[52] Његова територија је Врање, Козјак и Пчиња — Горски штаб бр. 165. Под Стефановићевим руководством стварају се четничке бригаде почетком 1943. године — Моравска, Кривопаланачка, Прешевска, Ристовачка и Жеглиговска.

Окупљање бригада које су још биле мале групе почело је марта 1943. године у селу Горуновац на Широкој планини. Тада окупатор и открива њихово деловање на овој територији.[53]

Бугарска полиција помоћу обавештајних органа утврђује да је командант Кривопаланачке бригаде, Петрош Денковић из Козјег Дола, Прешевске, поручник Александар-Цанко Ђорђевић из села Старца, а Ристовачке поручник Жарко Ристић.

Из докумената Милета Д. Миљковића убијеног приликом преласка демаркационе линије откривено је да Моравска бригада делује у рејону Врање-Пољаница. У тој бригади Миљковић је био одређен за команданта 2. батаљона.[54] Прикупивши податке о активности организације четника ДМ, бугарски окупатор предузима драстичне мере против свих оних који припадају овој организацији. Тако су после добијених спискова из докумената Миљковића фебруара и априла 1943. године ухапсили и стрељали преко 55 људи.[55] Исто тако су

[48] 36. НОР *т. 1/5 док.* бр. 75 (извепггај штаба II ЈМПО) и док. бр. 114 (проглас штаба 2. батаљона II ЈМПО од октобра 1943. године).

" А СУП Скопје 3/Д бр. 3298/102, а део овога извештаја објављен је у 36. НОР т. *УП/2 док. бр.* 1.

" Податке дао аутору осуђени Данило Филиповић из села Матејча.

[51] А СУП Србије 3/Д бр. 3298/102.; 36. НОР т. *УП/2 док.* бр. 1.

" Заплењени документи с његовим потписом. А СУП .Скопје 3/Д бр. 3298/102; 36. НОР т. *VII/2 док. бр.* 1.

" А СУП Скопје 3/Д бр. 3298/102; 36. НОР т. *УП/2 док.* бр. 1.

[64] Исто.

" Исто.

преко убаченог обавештајца открили многе припаднике и симпатизере с терена Прешевске бригаде. После тога у рејону Рујна (села Старац, Спанчевац, Претина, Узова и Куштице) окупатор је ухапсио око 30 људи. Од ухапшене групе припадника ДМ бугарски окупатор 14 стрељa, а 16 интернира у Бугарску.[56]

Из поступка бугарског окупатора може се закључити да је он имао оштар став и према организацији ДМ као и према НОП-у. Према оценама бугарске владе, обе организације подједнако су опасне за „Велику Блгарију".[57] Не може се рећи да бугарска влада није познавала карактер једне организације, али их је она сматрала подједнако антиокупаторским, о чему нам даје податке обласни полицијски начелник Асен Богданов у свом извештају за 1943. године.

„У Македонији организација Драже Михајловића постоји још од почетка 1942. године. Иста има задатак да организује масовно становништво, да обавештава о објектима војне и политичке природе, да извршава саботаже и ствара чете, с циљем да у датом погодном моменту подигну устанак, да отера окупатора Бугаре и Немце и да узме власт у своје руке.

Осим тога ова организација има задатак да води борбу и са партизанским покретом нарочито у Моравском крају".[58]

Према четницима који нису вршили никакве напада на бугарску окупаторску власт, окупатор није предузимао никакве полицијске и војне мере, сем што је откривао њихове организације по селима и градовима и третирао их као непријатеља своје земље. У томе је и био основни проблем око разобличавања четника ДМ као издајничке организације.

У очима народа Врања, Пчиње и Козјака они су били против окупатора, иако не врше акције. Четници ДМ су својом пропагандом „још није време" били привлачна организација за многе неупућене људе.

Продор II ЈМПО на терен Пчиње и Козјака нагнао је четнике ДМ да иступе отворено у борби против НОП-а.

Партизани су у селу Кочури преко сељака извршили извиђање Св. Илије ради напада. Пред сам напад четници ДМ, који су се налазили у селу Пунишевце, упутили су сељаке да пријаве напад партизана, што су два сељака из Пунишевца и учинили.[59] Када су они који су пријавили бугарским окупаторским властима кажњени, четници прибегавају упућивању писма окупаторским посадама, ради упозорења о нападу — случај с Трговиштем 20. јуна, само 4 дана после обавештења окупатора на Св. Илији.

Када су четници установили да акције партизана наилазе на повољан и одушевљен пријем у народу, пожурили су да се довођењем

" Исто.

" Из писма обласног полицијског начелника скопске области још из 1941. године установљавамо став окупатора према народноослободилачкој борби и према четницима ДМ. *(36. НОР т. УП/1 док.* 123) и наређење генерала Бојдева команданта V бугарске окупационе армије у Скопју од 6. X 1941); 36. НОР т. *УП/1 до.* 124).

[58] А СУП Скопје 3/Д бр. 3298/102; 36. НОР т. *УП/2 док. бр.* 1.

[u] *36. НОР т. 1/5 док. бр. 114* (проглас II батаљона II ЈМПО од октобра 1943. год.) и док. 75 (извештај штаба II ЈМПО од 2. VII 1943. године).

својих јачих снага у рејон Пчиња-Козјак супротставе развоју НОБ-а. Почетком јула 1943. године на терен Пчиња-Козјак долази Стојан Крстић, капетан, као командант Вардарског четничког корпуса. Са њим је дошла и британска војна мисија с мајором Семером,[60] која је као представник Савезника одиграла важну улогу у ширењу утицаја четника ДМ у овом крају.

По доласку четничке снаге су избегавале сусрет с партизанима, али су зато биле врло активне у политичко-организацијском погледу. Уз помоћ војне мисије одржавали су политичке конференције по слободној територији Пчиња-Козјак на којима је обавезно слушан Радио-Лондон (преко радио-станице мисије) који је у својим емисијама глорификовао Дражу Михаиловића и његове четнике као једине борце против окупатора.[61] Четници су радили слободно, без узнемиравања, јер су батаљони II ЈМПО у то време били ангажовани у борби против окупаторске власти, о чему смо већ говорили.

Бугарски окупатор се после „јулске офанзиве" у којој је доживео неуспех оријентише на постављање полицијских упоришта на слободној територији Пчиња-Козјак.[6]-' Почетком августа упоришта полиције постављена су код Св. Илије. Други један полицијски одред утврђивао се почетком августа на Доганици, а јаки делови полицијског одреда „Бенковски" и „Бирман", са око 150 полицајаца, утврђивао се у самом центру Пчиње—Трговишту, док су делови одоеда „Вардар" и „Бенковски", са око 230 полицајаца, постављени у Кленике на прилазу Ј. Морави и пруси Ристовац—Врање. Све ове окупаторске снаге теже да обнове окупаторску власт и да онемогуће акције II ЈМПО.

У оваквим условима II батаљон II ЈМПО није могао да се бави делатношћу четника ДМ већ је био усмерен на онемогућавање обнављања окупаторских власти преко упоришта полиције.[63] Други батаљон II ЈМПО прелази у напад ноћу 6/7. VIII 1943. године на полицијско упориште код Св. Илије, а 12. VIII 1943. на упориште на Доганици, које је протерао са слободне територије.

Када се 14. VIII 1943. године II батаљон у рејону Сурлице припремао за напад на Трговиште, те ноћи четници ДМ у рејону села Нерав добијају оружје путем авиотранспорта преко британске војне мисије.[64] Други батаљон II ЈМПО 15. VIII 1943. године напада четнике у рејону Нерава баш када су с прикупљеним људима из околних села славили добијену помоћ савезника. Када су четници ДМ били пред ликвидацијом и заробљавањем, са Страже (трг. 1547), и Биљино, у леви бок стрељачког строја II батаљона напала је бугапска полицита. Тај неочекиван удар непријатеља с повољних положаја присилио је батаљон на повлачење.[65]

[60] А СУП Лесковац (извештај ко.манданта Вардарског корпуса од 15. III 44, копија код аутора).

[61] Исто.

***36. НОР т. УП/2 док. бр.* 138.**

«з *Исто,* док. бр. 119.

•[4] А СУП Лесковац (извештај команданта Вардарског четничког корпуса од 15. III 1944).

***" 36. НОР т 1/5 док.* бр. 102 (извештај Штаба II ЈМПО од 6. X 1943).**

Први сукоб са четницима ДМ у Пчињи био је, у ствари, за II ЈМПО. и почетак борби на два фронта. У том периоду остале снаге II батаљона водиле су акције у долини Јужне Мораве:[66] кидање жичаре између рудника Мачкатице и флотације Бело Поље, паљење општинских архива: Врбово, Сувојница, Прекодолце, напад на хидроелектрану у Јелашници (од 2. до 6. VIII). Крајем месеца августа (20—24) паљене су архиве: општине Дупница, Ратаје, ликвидирана је млекара у Жужељици, а 28. VIII полицијско упориште на Варденику.

Прва борба са четницима ДМ у Пчињи унела је забуну код народа Пчиње, односно од тог дана настаје диференцијација у опредељењима за НОП или против њега. С друге стране четници, охрабрени пријемом оружја од савезника код Нерава, почели су још интензивнију мобилизацију народа на партизанској слободној територији. Мобилизацијом и деловањем углавном с доминирајућих планинских масива — Козјака, Широке планине, Буковљања, па и Руjна, четници су се нашли углавном у позадини снага II ЈМПО. То је и присилило штаб II батаљона II ЈМПО да почетком октобра изда и летак у коме упозорава народ Пчиње и Козјака на издајничку улогу четника ДМ.[67] У исто време штаб II ЈМПО усмерава и остале батаљоне (I и III) на дејства на Бабичкој гори и Сувој планини.[68] Трећи батаљон, који је прешао на Бабичку гору 6. августа ради спречавања мобилизације коју врше четници, био је принуђен да води свакодневну борбу са СДС и четницима. Због тога му није пошло за руком да спречи мобилизацију коју врше четници ДМ.

По избијању у рејон Шљивовика и Беле Воде 14. VIII 1943. године, Први батаљон се суочио с Нишавским четничким корпусом и јачим снагама СДС које су га, уз садејство бугарских окупационих јединица из Беле Паланке и граничних караула, успеле да одбаце назад на слободну територију — у Лужнице.

Борба на два фронта, као што видимо, водила се код свих ПО југоисточне Србије, па није мимоишла ни Расински одред. Он је борбу на два фронта водио још од јануара 1943. године. Његови успеси из првих борби са четницима ДМ учинили су да у овом периоду — друга половина 1943. године — четници ДМ избегавају борбу са њим. „Дражиновци у последње време беже јако од нас и избегавају борбу, јер су настрадали у сукобима где су и сами били нападачи" пише у извештају штаба Расинског одреда.[69] По повратку главнине Расинског одред с Радана након борби са четницима формиран је ударни батаљон.[70] Одмах по формирању ударних батаљона Расински одред је, са једном четом III батаљона I ЈМПО, напао четнике ДМ код села Музаћи на Копаонику (Косаница) 27. VIII 1943. године.[71] Четницима су нанети тешки губици — убијено је 3, а заробљено 18. Противнапад четничке летеће бригаде завршио се поразом уз још веће губитке. Убијено је 10 четника, а рањено 6.

[88] ***Исто,*** **и А СУП Скопје 3/Д док. 3298/102.**
[67] **36. НОР** ***т. I/5 док. бр.*** **114.**
Исто, **док. бр. 102 (извештај штаба II ЈМПО од 6. X 1943).**
[69] ***Исто,*** **1/20 док. бр. 100.**
[70] ***Исто,*** **1/5 док. бр. 87 и 1/20 док. 102.**
[71] ***Исто,*** **1/20 док. бр. 100.**

Као што код свих четника постоје извесне особености по начину понашања према НОБ-у и према окупатору, тако и четници с Копаоника, а поготову четници Расинског корпуса имају своја карактеристична обележј-а. Они су међу првим у југоисточној Србији ступили у борбу до истребљења с НОП-ом, како кажу недићевски извештаји, а у исто време воде оштру борбу с љотићевцима. „Дражиновци се туку са љотићевцима већ 2 месеца стално ..." пише штаб Расинског одреда.[72] Оваква ситуација је Расинском одреду донекле олакшавала борбу на два фронта. На територији ОК Ниша ситуација је што се тиче одреда била врло тешка. Али, исто тако, тамо се још нису били учврстили четници ДМ, па је с те стране ситуација била врло повољна. У вези с обновом Одреда члан ПК Србије Недељко Караичић--Милисав боравио је код ОК Ниша од априла до јула 1943. године. На његов захтев упућена је једна чета из I ЈМПО на Озрен ради ојачања — односно обнове Одреда.[73] Од ове чете, остатака Озренског одреда и једне чете Заглавског одреда, Милисав је средином јуна формирао Тимочки батаљон, који је имао задатак да својим акцијама на терену нишког округа разбије окупаторску власт, поврати поверење у НОП код народа и да формира Озренски ПО.[74] Према извештају ОК Ниша од 27. августа 1943, Тимочки батаљон није извршио тај задатак. Батаљон је кратко време деловао у зајечарском крају чак до рудника Равне Реке, где је имао озбиљне сукобе са четницима и недићевцима.[75] После тога чета I ЈМПО (Јастребачког батаљона) вратила се на свој терен одводећи и 8 Озренаца са собом. Такав развој догађаја нагнао је секретара ОК Ниша да поново захтева од ПК помоћ ради развоја НОБ-а у рејону Ниша.[76] Он је онда тражио две десетине старих бораца од I ЈМПО, а имао је 7 старих Озренаца и десетину нових бораца, с којима је мислио да обнови НОБ у овом рејону. Овако скроман захтев произлазио је из стања у нишком срезу. „Реакција је на нашем терену много слабија него што је била; милиција разоружана (то су Аћимовићеве сеоске страже — Ж. Н.), жандарске станице разређене и у станицама нема више од 15—20 жанд ... До сада у овом крају није било дражиноваца осим у Ражањском срезу. У задње време како су биле борбе у разним крајевима њих са НАШИМА (подвукао — Ж. Н.), то су многи нашли склониште, тамо где су наше снаге слабе или их нема, тако су се почеле јављати групе од 10—15—20 и крећу се куда и наши позадинци ... Они су у вези са жандармима па и њих активирају у потери ИНАЧЕ СУ ДО САД БИЈ1И МИРНИ (подвукао — Ж. Н.). Зато сам се и обратио одредима да би нам дали помоћ ... Ако би било могућности да нас помогну војнички док се не ојачамо и спречимо, што је најглавније, Дражин бандитизам".

Из непознатих разлога изостала је војничка помоћ нишком ОК-а па је он био присиљен да ту помоћ понова тражи преко ПК Србије

[72] **36. НОР т. *1/20 док. бр.* 102.**
73 *Цсто,* док. бр. 82 и 1/5 док. бр. 84.

[74] ***Исто* 1/5 док. бр. 84.**

[75] ***Исто,* 1/20 док. бр. 91 (извештај ОК Зајечара од 2. VII 1943. године); исто 1/5 док. бр. 84). (извештај ОК Ниша од 27. VIII 1943. године).**

[78] ***Исто,* 1/5 док. бр. 85.**

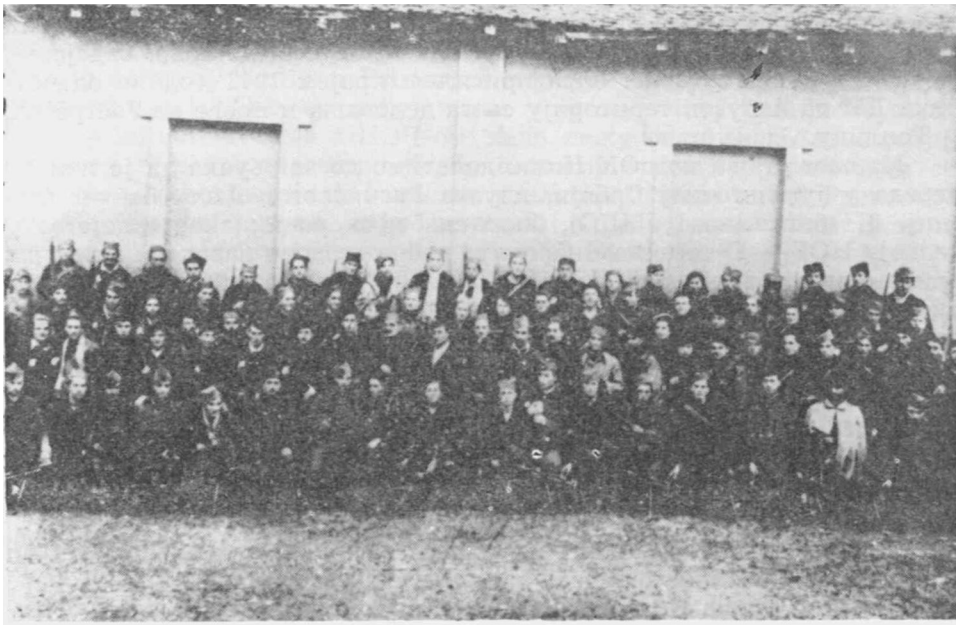
новембра 1943. године, баш када је секретар ПК Благоје Нешковић боравио у југоисточној Србији.[77] И тада неће доћи до већег садејства, па ће Озренски батаљон бити присиљен крајем 1943. године од четника ДМ да напусти територију свога деловања и пређе на Јастребац, у Топлицу.

Из овог стања код ОК Ниша долазимо до закључка да је између одреда у југоисточној Србији, изузев Расинског и Јастребачког (касније III батаљона I ЈМПО), било слабо, скоро никакво садејство у развоју НОБ-а. О томе нам нарочито добро сведоче наведени примери, али и односи између I и II ЈМПО. Између ова два одреда у то време није било садејства око овладавања Пољаницом, лева обала Ј. Мораве, од Кукавице планине према Врању, као и на Бабичкој гори, десна обала Ј. Мораве. У вези са тим штаб II ЈМПО тражио је садејство са I ЈМПО, али до тога није дошло.[78]

Постојање демаркационе линије, долине Ј. Мораве, поред осталих слабости утицала је да не дође до садејства између I и II ЈМПО у рејону планине Кукавице и Врања, иако је штаб II ЈМПО то захтевао.[79]

Четници ДМ, користећи ову слабост партизанских одреда, јачали су и постали озбиљна препрека за овладавање левом обалом Ј. Мораве од Кукавице према Врању. Без обзира на ове слабости, после формирања ударних батаљона улога ПО у овом делу постала је доминирајућа. ПО учвршћују слободне територије и јачају бројно, што ће омогућити да се у другој половини 1943. године формирају и бригаде-НОВ-а.

[77] ***Исто,*** **1/20 док. бр. 109.**
78 ***исто,*** **1/7 док. бр. 11 (извештај штаба II ЈМПО од 15. I 1944. године).**
[7]« **36.** ***НОР т 1/5 док.*** **бр. 102.**

Расински ударни батаљон 1943. године

Први јабланички ударни батаљон 1943. године

Други јабланички ударни батаљон 1943. године

Омладински батаљон (црнотравски) II ЈМПО 1943. године

УЛОГА УДАРНИХ БАТАЉОНА У УЧВРШЋИВАЊУ СЛОБОДНИХ ТЕРИТОРИЈА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ У СЕПТЕМБРУ 1943.

У ранијим поглављима изнели смо да је ПК Србије наредио да се формирају ударни батаљони. I ЈМПО је у вези с тим наређењем формирао два ударна батаљона (I и II) до 26. јула 1943. године.[80] Ударни батаљони одиграли су одлучујућу улогу у борби са четницима ДМ августа 1943. године. Њихово борбено дејство није могло да замени ударну снагу бригада на шта указује и предлог штаба I ЈМПО, одмах после успешно завршених борби са четницима на Радану. Једна од значајних борби ударног батаљона је код села Црквице, 1. септембра 1943. године, с немачким снагама и СДС јединицама у спречавању пљачке летине.[81]

Ослободивши се притиска четника ДМ, а имајући врло јаке снаге пет батаљона, од којих два ударна, I ЈМПО је кренуо у борбу за очување летине.

Ликвидација општина, па чак и стрељања појединих званичника општинских власти, томе је много допринела. Ево како то окружни начелник Лесковца објашњава.

„После активнијег спречавања рада на вршалицама комунисти су приступили организованом и смишљеном раду на ометању испоруке пшенице и других житарица. Поред општег наређења (предато појединачно представницима општина) свима општинама да прекину са радом и тиме омету испоруку жита... и велики број општина не функционише, а један известан број преселио је своје канцеларије у град." Како је непријатељ оцењивао начин борбе I ЈМПО такође се види из истог извештаја: „Они се више не повлаче већ нападају и прихватају борбу... У својој дрскости партизани су се приближили иза самог Лесковца на чијој су периферији напали и заробили омладинце националне службе .. ."[82]

Због акција батаљона I ЈМПО у циљу спречавања реквизиција, непријатељ је веома забринут. „Опште стање јавне безбедности и у августу је веома забрињавајуће, услед врло јаке комунистичке активности, која и надаље бесни несмањеном жестином", пише у „Билтену" Министарства унутрашњих послова Недићеве владе за август 1943. године.[83]

Очигледно је да је активност ударних батаљона I ЈМПО и у току септембра 1943. године унела још већу забринутост, чак и панично стање код окупаторских власти.[84]

Напад на Медвеђу, 14. септембра 1943. године, ликвидација општинских власти као и одвођење среског начелника из Блаца, озбиљно су погодили окупаторску Недићеву власт.

Концентрације I ударног и I батаљона (Лесковачког) I ЈМПО у рејону Мирошевац изазвале су код окупатора страх од напада на

во Мсто, док. бр. 83.

[81] *Исто,* 1/21 док. 71 (у овој борби убијено је 7 Немаца и 3 припадника СДС, рањена 4 Немца и 2 војника СДС).

[82] Архив VII НД кут. 23 ф. 8—1 док. бр. 49.

[83] 36. НОР г *1/21 док. бр.* 68.

[84] *Исто,* док. бр. 71.

град Лесковац. Када је недићевска и окупаторска власт на крају септембра 1943. године сумирала активност I ЈМПО, дошла је до ових закључака: „опште стање јавне безбедности веома неповољно и тешко, јер мир и ред више но икада до сада угрожен дејством комунистичких банди. Ово су током септембра од тежих дела извршена 22 убиства, 18 одвођења, 22 паљења општинских и приватних зграда итд. Повлачења станица СДС и бугарских команди може се рећи да је у две трећине округа престало фУнкЦионисање државних и општинских власти, и да су на овој територији апсолутни господари комунисти."[85] Закључак Недићеве владе најбоље показује какви су успеси које су постигли батаљони I ЈМПО у стварању и учвршћивању слободне територије од Кукавице, Поречја, Пусте реке, Пасјаче, Топлице и Добрича до Јастрепца. Ово показује да је септембра месеца 1943. године у потпуности обновљена слободна територија из 1941. и 1942. године.

Убрзан развој НОБ-а испољен офанзивношћу свих батаљона, а посебно ударних, омогућио је успешан рад организација НОБ-а на терену. ОК Лесковца преко СК развија мрежу партијских организација, формира окружне и среске НОО, команде подручја с командама места које су постали главни ослонац I ЈМПО. Овим је на слободним територијама отпочео организован рад на учвршћивању тековина НОБ-а.

Расински ПО је у погледу стварања и ширења своје слободне територије имао најтеже проблеме. Није успео да прошири слободну територију на друге срезове крушевачког округа, сем поред реке Расине. Са својим ударним батаљоном, кога је формирао августа, отпочео је да учвршћује своју територију чишћењем од заосталих окупаторских снага. С друге стране и окупатор преко својих слугу тежи да у овом делу, постављајући јака упоришта у селима, онемогући Расинском одреду не само учвршћење слободне територије него и снабдевање храном. У вези с ликвидацијом општинских власти и спречавањем реквизиције Расински одред отпочиње нападе 12. септембра 1943. године на СДС у селу Купци.[86] Током напада недићевцима су притекли у помоћ четници напавши партизане с леђа. Таквим начином садејства четници су омогућили да се СДС извуку и спасу уништења пробивши се из обруча. Партизани су у току борбе били присиљени да пале школску зграду у којој су се недићевци били утврдили. Осим ове зграде Расински одред је био присиљен да спали многе школске зграде (у Ломници, Трмчарима, Дворанима, Горњем Степошу како их СДС не би претворили у своја утврђења и тиме запосели партизанска села.

На тај начин је онемогућио окупатору и његовим слугама да продиру и стварају своја упоришта на слободној територији Расинског одреда.

Расински ударни батаљон је септембра 1943. заједно с II ударним батаљоном I ЈМПО напао на Велику Плану, као и на пругу Ниш——Сталаћ.[87] Сем тога ударни батаљон Расинског одреда имао је тешку

85 ***исто,*** **док. бр. 72 („Билтен" Недићеве владе за месец септембар 1944).**

[88] 36. НОР ***т 1/20 док.*** **бр. 100 (извештај штаба Расинског одреда).**

[87] Исто, **док. 102 (извештај штаба Расинског одреда од 8. X 43. г.).**

борбу са четницима ДМ код Пољацима 18. септембра 1943. године. У тој борби батаљон је нанео тежак пораз четницима — убијено је 10, рањено 8 и заробљено 14 четника.

Дејства ударних батаљона Расинског и I ЈМПО с осталим снагама у току септембра 1943. године обезбедила су на левој обали Ј. Мораве од Кукавице до Крушевца пун замах развоја НОБ-а. То је нагнало непријатеља на одбрану, о чему нам даје податке штаб Расинског ПО. „Окупатор није активан, ни Немци ни Бугари не иду у потере за нама".[88] Задаци који су стајали пред II ЈМПО били су много тежи и компликованији. Овај одред имао је само три батаљона (I, II и III) на територији у дужини од преко 180 километара, од Бабичке горе, Суве планине и Пирота до Козјака, Прешева и Скопске Црне горе. Осим тога он је дејствима на територији једне државе која је располагала полицијским апаратом, војском неангажованом ни на једном фронту, која је егзистирала као жандарм у Србији, Македонији и Егејској Македонији (Грчка). Против II ЈМПО биле су ангажоване јаке четничке снаге на Козјаку које се нису компромитовале у сарадњи с окупатором и представљале се као антиокупаторске. Други ЈМПО имао је тешкоћа и у томе што га је демаркациона линија одвајала од основних снага НОП југоисточне Србије, те се зато морао ослањати само на своје сопствене снаге.

Као што смо у ранијим излагањима видели, II ЈМПО је и у таквим условима створио две велике, потпуно нове, слободне територије које се везују с Македонијом и Косовом, а на самој су етничкој граници с Бугарском.

У вези с наређењем ГШ крајем августа 1943. године на планини Качар—Црна Трава формиран је ударни батаљон II ЈМПО. У састав ударног батаљона ушло је 70 бораца из II батаљона, а око 40 из I и III батаљона.

Том приликом извршена је и реорганизација II ЈМПО.[89] Поред ударних батаљона формирани су I теренски (Лужнички) II теренски (Врањски) батаљон и самостална Власотиначка чета за дејства од Црне Траве преко демаркационе линије ка Бабичкој гори. На упражњено место команданта Одреда поново је постављен Живојин Николић-Брка, а за заменика политичког комесара Риста Антуновић-Баја, који је тих дана стигао из састава I ЈМПО.[90] Почетком августа 1943. године бугарски окупатор, не успевши да у јулској офанзиви уништи II ЈМПО, почиње да и на слободној територији Пчиња—Козјак ствара јака полицијска упоришта која су имала задатак да спрече јачање НОБ-а и обнове окупаторску власт. Раније смо навели да је II батаљон у овом рејону нека упоришта и ликвидирао. Међутим, упориште у Трговишту, центру Пчиње и Кленики, на домаку Ристовца, била су врло јака и могла су бити ликвидирана само јачим снагама. У вези с тим штаб II ЈМПО је с ударним батаљоном почетком септембра 1943. дошао у рејон Св. Илије и Кочуре. У Трговишту су се тада налазили

[88] *Исто.*

Исто, **1/5 док. бр. 102 и АС МОК Врање бр. 66, 59. и 64.**

[80] *Исто,* **36. НОР т. 1/5 док. 75. (приликом постављања захтева ГШ за одређивање команданта некоректно су потписници извештаја постуиили према Синадину Миленовићу као заменику команданта одреда).**

полицијски одреди „Минковски" и „Бирман" са око 150 полицајаца.[91] С ударним и II батаљоном II ЈМПО је 15. септембра 1943. године извршио напад на Трговиште. Иако непријатељ при нападу није протеран, он је због губитака и страха од поновног напада 16. септембра 1943. године напустио Трговиште, да се у њега као посада никад више не врати. После овог успешног протеривања полиције из центра слободне територије, штаб доноси одлуку да нападне по величини најјаче упориште Бугарске полиције, од 210 полицајаца, у Кленици. Напад на Кленике извршен је ноћу 18/19. септембра, и то само с ударним батаљоном.[92] Очекујући напад, окупаторска полиција је побегла у суседно село — Света Петка — утврдивши се у гробљу, тако да је при нападу на Кленике убијено 6 општинских стражара, заплењена 3 вагона жита, око 300 кг маслаца и много другог материјала. Полиција се након напада повлачи у Ристовац, чиме је слободна територија још више проширена.

Исте ноћи, 18/19. септембра 1943. године, II батаљон II ЈМПО напао је пругу између Букуревца и Летнице. Пруга је порушена, превернут је теретни воз и запаљен. Заробљена су два немачка и три бугарска, а погинуо је један немачки и три бугарска војника.[93]

Штаб II ЈМПО, тежећи да окупатору нанесе што веће и јаче ударе, исте ноћи је са једном четом II батаљона напао општину Златокоп и мост на путу код Новог Села, као и пругу само на 3 км удаљену од Врања.[94] Иста чета продужава ударе и 20. IX 1943. године на путу Врање—Бесна кобила. У рејону Несврте сачекала је полицију окупатора и запленила следовање хране ношено за упориште Крива Феја. Снаге II ЈМПО у рејону Свети Илија—Козјак руше јаз на хидроелектрани Јелашница 21/22. IX 1943. и тиме онемогућавају производњу електричне енергије за дужи период. Диверзанти су 24. септембра прекинули жичару од рудника Мачкатица до флотације у Белом Пољу која због тога није радила 4 дана. Ове акције II ЈМПО унеле су велику пометњу код окупатора и присилиле га на дефанзиву, али су с друге стране изазвале реаговања код четника ДМ, па је Вардарски корпус очекивао сваког момента сукоб са снагама II ЈМПО, а до тога долази 19. IX 1943. године на Козјаку.[95]

Када су се батаљони II ЈМПО враћали из напада на пругу, односно Кленике, и застали ради предаха и сређивања за нове акције на самом врху Козјака у рејону села Маглинце и Рамно, напао их је четнички Вардарски корпус, иако је тада имао само око 130 четника, али добро наоружаних и опремљених с обзиром на то што је имао код себе војне

"36. НОР т. 1/5 док. 102 и 7/2 док. бр. 113 (према извештају Штаба погинуо је један немачки подофицир и два војника, а заробљена 3 бугарска војника и 3 погинула, док се у бугарском извештају тврди да је један немачки официр убијен а остали заробљени, а бугарски губици се не износе).

" Исто, и УП/4 док. 168 и УН/2 док. 119 (тада је рањен бугарски официр Крста Петров и убијена 3 полицајца).

" Исто и УИ/2 док. 119 и АУН НДХ кут. 89 фас. 1 док. бр. 23 (у извештају војног аташеа НДХ из Софије наводи се да је због ове акције стрељан шеф железничке станице у Табановцу).

м 36. НОР т. 1/5 док. бр. 102.

" Исто, и А СУП Лесковац (извештај команданта Вардарског корпуса од 15. III 1943. године).

мисије. Борба је трајала читавог дана, па су батаљони у току ноћи напустили Козјак будући да је окупатор извршио испад из Врања према Светом Илији.

Батаљони II ЈМПО су из покрета разбили бугарску полицију у рејону Лепчиња 20. септембра и протерали један полицијски одред који је палио село Кочуру. Овакав развој допринео је да четници — Вардарски корпус — на Козјаку нису разбијени ,па ће због тога они ојачати. Ширећи лепезу својих акција штаб II ЈМПО упућује снаге II батаљона у напад на рудник и општину Доња ЈБубата 23. септембра 1943. године.

Овај напад имао је за циљ да уз ликвидацију рудника и општине отпочне развој НОБ-а и на терену Босилеградског среза бугарске народности, из којих је први партизан овог одреда био Васко Апостолов. Ово тим пре што је скоро у сваком селу овога среза окупатор успео да организује милицију — „општествена сила", која је имала задатак да спречава развој борбе у том рејону и води борбу заједно с полицијом и бугарском војском против снага II ЈМПО.[96] Овај напад на рудник и општину ЈБубата имао је далекосежне последице и позитивног одјека на развој борбе у том делу.

Заједничка дества ударног и II батаљона II ЈМПО показала су колико велику ударну снагу имају концентрисане снаге, па макар то била и два батаљона, а поготову за акције већег обима и ширине. Напади ударног и II батаљона у рејону Пчиња—Козјак имали су врло повољан одјек на читав крај, па чак на Куманово, Врање и Криву Паланку. То и штаб Одреда у свом извештају региструје. „Народ на југу је одушевљен нашим акцијама, те нам сваког дана пристижу нови борци. Народ на југу када смо са њима осећа се слободним — кретања наших јединица на том терену је јавно, — без опасности да ће нас народ одати окупатору".[97]

Док је штаб Одреда с ударним и II батаљоном наносио окупатору снажне ударе у рејону Пчиње и Козјака, I батаљон, „Лужнички", крстарио је слободном територијом црнотравског и лужничког краја и тиме уносио страх у непријатељска упоришта на овом терену. И батаљон, Лужнички, после пораза бугарског Трнског ПО на Јаничевској чуки 9. септембра 1943. године, прихватио је да помогне Трнском ПО да се врати у Трнски крај. У вези с тим штаб I батаљона II ЈМПО и штаб Трнског одреда донели су одлуку да по други пут нападну Главановце, у коме се сада налазило упориште полиције.[98] Напад је извршен 15. септембра 1943. године. Полиција је протерана и тиме разбијена пропаганда фашиста да је Трнски одред уништен. Сам напад вођен је под именом Трнског партизанског одреда, што је имало великог одјека у Знепољу (Трнска околија). Први батаљон продире према Пироту и задржава се у селу Стол. Сутрадан, 18. септембра, бугарска полиција је напала I батаљон II ЈМПО. У борби је полиција разбијена

[м] **36. *НОР т 1/5* док. 102 и писмена сећања Васка Апостолова дата аутору 1977. године.**

" 36. *НОР т. 1/5* док. 102.

[98] ***С. Тртзнски, Неотдавно, Софнл* 1963, стр. 280—287; Ђ. Златковић, *Зла времена,* монографија Лужнице, Бабушница 1967, стр. 282.**

и натерана у панично бекство према Бабушници, чиме је отворен пут према Нишавској котлини."

Из овог дејства види се да је на једној великој територији, на дужини од преко 200 км, II ЈМПО својим офанзивним дејствима присилио окупатора на одбрану, а у исто време обезбедио стабилност слободне територије, и то на самој комуникацији Лесковац—Скопје и Пирот—Софија. То је, с друге стране, омогућило и ГШ Македоније ослонац да у рејону Куманово развија НОБ. У вези с тим 7. септембра 1943. године је и дошао преко Врања члан Обласног комитета КПЈ из Скопја и политички комесар V оперативне зоне Љупчо Арсов.

Након његовог доласка на територију Козјак—Пчиња штаб II ЈМПО успоставља везу с V оперативном зоном, самим тим и са ГШ Македоније. Од тог момента Кумановским партизанским одредом руководи Љупчо Арсов, преко кога се и одражава веза и садејство на овој територији. Шегов долазак има велики значај за садејство у циљу овладавања Скопском Црном гором и за учвршћење веза и сарадњу између НОП-а у Србији и у Македонији, јер је он као члан Обласног комитета Скопја одржавао чврсту везу са ОК Врања, а преко овога са ПК Србије.

КУМАНОВСКИ ПАРТИЗАНСКИ ОДРЕД

Развој НОБ-а преко демаркационе линије од Пирота до Козјака, Куманова — Скопске Црне горе — Скопја — Гњилана и Урошевца од јула 1943. године ослања се на две велике слободне територије.

Прва је била у црнотравском и лужничком крају, ограничена демаркационом линијом, Грделичком клисуром, етничком границом с Бугарском, уз то на веома испресецаном терену слива реке Власине.

Ова територија не само што се налазила на географски тешком терену него је била и на самој главној комуникацији Ниш—Скопје и Ниш—Софија, у непосредној близини Софије (80 км) и јаких гарнизона окупатора: Пирота, Трна, Сурдулице, Врања, Лесковца, Ниша и Беле Паланке, као и граничних посада, а и на самој територији налазила су се јака непријатељска упоришта.

Друга слободна територија Пчиња—Козјак, и ако је створена тек од јуна 1943. године .постала је чврста и солидна база за успешан даљи развој НОБ-а. И ова територија је окружена и одвојена долинама Јужне Мораве и Криве Реке, етничком границом с Бугарском и налази се на главној комуникацији Ниш—Скопје, опкољена гарнизонима окупатора: у Врању, Бујановцу, Скопју, Куманову, Ћустендилу, Босилеграду, Кривој Феји и другим посадама у долини Јужне Мораве. Народ овог краја, дотле под утицајем четника ДМ. пружа несебичну помоћ НОП-у упознавши његове циљеве. Пружајући пуну подршку НОБ-у, овај крај постао је база II ЈМПО чиме је омогућен и развој Кумановског одреда. Био је то велики допринос братству и јединству српског и македонског народа и стварању услова за развој сарадње и пријатељства српског народа са бугарском и албанском народношћу на Косову.

- 36. НОР ***т 1/5 док.*** **бр. 102; Ђ. Златковић,** ***н.д. стр., 282.***

Чврша повезаност НОБ-а овог дела Србије за НОП у Македонији и на Косову дошла је до изражаја после продора II ЈМПО на Козјак и Скопску Црну гору.

Као члан ЦК КПЈ и Врховног штаба, Темпо је поставио задатак II ЈМПО да да подршку формирању Кумановског одреда и косовских јединица. Јачањем II ЈМПО и стварањем слободних територија обезбеђено је извршење овог задатка.[100]

Формирање Кумановског македонског ПО није био ни лак ни једноставан задатак. Партијска организација Куманова стварањем Првог кумановског одреда октобра 1941. године учинила је велики корак у извршењу задатка ЦК КПЈ за развој НОБ-а и у овом делу Југославије. Услед објективних слабости организације КПЈ у Куманову, чврстине окупаторске власти, као и због опортунистичког држања неких чланова ПК Македоније с Методијем Шаторовим, I кумановски ПО је ликвидиран пре него што је и почео да живи као одред.[101]

Последице разбијања I кумановског одреда за партијску организацију у Куманову биле су катастрофалне. Од 48 чланова КПЈ у 1941. години остало је само 10.[102]

Иако је пораз — губитак кадрова био више него катастрофалан, ипак се Партија није поколебала и постала пасивна. Многи чланови: Пенче Пешев, Пера Наков, Христодор Тодоровић-Карпош, Боро-Божиновски Јордан, Дане Цеков, Методије Антонов Тоте, Бранко Стојковски Руле и др. својом активношћу спречавају деморализацију и капитуланство. Карпош и Боро одлазе у Кукавички одред код Лесковца почетком јануара 1942. године.[103]

Панче Пешов окупља остале и активира их у раду на линији НОБ-а Југославије.

У том раду наилазе на опортунистичке ставове Коче Попова и Методи Гарева, који заступају линију Шарла Шаторова. Чак се сумња да су у периоду тешких дана за кумановску организацију одиграли издајничку улогу.[104]

У тешким условима развија се борба унутар малобројне партијске организације у Куманову, јер опортунисти спречавају омасовљење Партије и стварање услова за формирање одреда.

Неки најборбенији чланови КПЈ, после разбијања Лесковачког одреда (Кукавички), априла 1942. поново се враћају у Куманово, да би исте године (августа) Карпош, а октобра Боро Божиновски, поново дошли у Врањски одред „Сима Погачаревић",[105] а Божиновски одлази

[100] **36. НОР г.** *11/10 док.* **бр. 65.**

[101] ***Извори за ослободителната војна и револуција во Македонија 1941—1945,* кн. I, том 1, док. 28, Скопје 1968. (Даље: *Извори).***

[105] ***Извори* 1/1 док. бр. 41 (писмо Добривоја Радосављевића ЦК КПЈ од 4. октобра 1942. године).**

[103] **36. НОР т.** *1/3 док. бр. 37* **(писмо Кузмана Јосифовског члана привременог ПК Македоније од јуна 1942 године); 36.** *НОР т. VII/2 док.* **76 (Извештај Љупча Арсова ГШ Македоније од 5. XI 1943. године).**

[104] *36. НОР т. УИ/2 док.* **76.**

[105] *2941—1942 и* **зг>ес***1обепјгта исезпгка N0X7,* **Вео^гасЈ 1975, кпј. 10. 51Г. 616—622, с1апак 2. ИЈкоНса-Вгке,** *2ајеппИкг парад. па ги<1пгк Утапјвкод одтепа »5гте Родабаге^гса* г Козо^зкод об.ме<Ха »2ејпе1 АјсИпг*.*

у Скопски ПО 1942. године — новембра.[106] Колико је активност неких чланова КПЈ била правилно оријентисана у тежњи за учешћем у НОБ-у говори и податак да је МК Куманова после напада Врањског одреда „Сима Погачаревић" и Косовског одреда „Зејнел Ајдини" на рудник Лојане (20 X 1942.) објавио у „Октомврису" (илегални лист МК КПЈ) напис о значају заједничког дејства ПО на развој братства и јединства међу народима Југославије.[107]

Панче Пешеву и осталим био је отежан рад зато што је ПК у том периоду (јануар—септембар 1942. године) био наклоњен Кочи Попову и његовој групи.[108] Панче Пешев и остали су оглашавани као фракционаши. Вероватно је и код Панче Пешева било непринципијелности и секташтва, али је његов став као и став осталих о питању борбе био на линији ЦК КПЈ.

Доласком Добривоја Радосављевића-Бобија као инструктора ЦК КПЈ и ПК Македоније није решен сукоб између ових двеју група у Куманову, него се чак још више заоштрио, тако да су прекинуте везе са ПК.[109]

Оваква ситуација остала је све до доласка Темпа у Македонију. Он својом директивом од 28. II 1943. године окружним комитетима КПЈ у Македонији поставља као задатак обнављање одреда и укључнвање народа Македоније у НОБ Југославије. Ову директиву партијској организацији у Куманову пренео је инструктор ПК Круме Наумовски. Он је и усмено пренео Панчи Пешеву како треба поступати у вези с директивом Темпа.[110]

Панче Пешев је као руководилац повереништва МК у Куманову и као члан ПК Македоније у другој половини марта 1943. године непосредно руководио партијском организацијом и формирањем Кумановског одреда.[111]

Тежња Карпоша да се и у рејону Куманова формира ПО и почну борбе била је јака, па је он одлучио да оде из Врањског ПО. Фебруара 1943. године, пре проласка Темпа кроз црнотравски крај, самовољно је отишао у Куманово, јер му ОК Врања то није дозвољавао. Његов поступак је од партијског руководства осуђен као дезертерство и та је одлука саопштена пред стројем Одреда.

Међутим, његов долазак у Куманово, управо када Темпо захтева формирање одреда, био је од велике користи за Партију. Штавише, он је у томе био нестрпљив и хтео је да формира Кумановски одред и пре него што је II ЈМПО продро у рејон Козјака.

Радом Панче Пешева, и других, извршене су све припреме за излазак прве групе од] 1 бораца у одред.[112] Група, одржавајући везу с партијском организацијом у Врању преко Стефановић Борисава члана КПЈ из Биљаче, изашла је 26. VI 1943. године у рејон Брате-

[10в] **36. НОР т. *VII/1 док.* бр. 45; *Извори.* 1/1 док. 59 напомена 7.**

[107] **36. НОР т. *УП/1 док. бр.* 42.**

[1ое] ***Извори 1/1* док. бр. 37 (писмо Јосифовског од јуна 1942. године).**

[1оо] ***Исто,* док. бр. 51; 5. Уиктапоујс-Тешро, *тетпоап,* кн>. I, стр. 335.**

по ***Историјски архив КПЈ,* Том 7, док. 70; Д. Цеков, *Кумановска околија* Куманово 1969, стр. 3.**

[111] **Д. Цеков, *н.д.,* стр. 4.**

[11!] **Д. Цеков, *н.д.,* стр. 6.**

селца — Биљаче и ту се прикључила II батаљону II ЈМПО,[113] а група која је била с Карпошем спојила се с првом групом код II батаљона II ЈМПО на Ђерман планини 25. јула 1943. године.

Трећа група, коју је такође довео Карпош, ушла је у састав II батаљона II ЈМПО 17. VIII 1943. године у Старом Глогу. Двадесетог августа 1943. године у селу Сливници званично је формиран други Кумановски партизански одред. Одред је имао 17 бораца. После формирања упућен је на терен јужно од Козјака на самостална дејства.[114]

Штаб Кумановског одреда сачињавали су Христијан Тодоровић Карпош, командант, и Андон-Доне Филипов, политички комесар.[115]

Кумановски одред, иако је имао само 17 бораца, по доласку у рејон Козјака без оклевања прелази у акције.[116] Постојање Кумановског одреда и његово деловање у рејону Куманова омогућило је да му се прикључе сви они који желе да се боре. Тако је у селу Облавцу пришла нова група младића. Брзо омасовљење Одреда омогућава да он муњевитије делује и обухвата јужније делове кумановског краја, па чак и оне преко Криве Реке према Кратову.

Брза самостална активност Кумановског одреда подигла је његов углед. Ликвидација окупаторских општина у рејону Козјака ширила је слободну територију Пчиња—Козјак према Куманову и тиме се стварала нова, поред слободне територије у западној Македонији настале капитулацијом Италије.

Приликом одлучивања где створити „групе одреда", како Темпо назива обнову одреда у Македонији, заузет је став да се у кумановском рејону не стварају док се не среди стање у Партији. „Партијска организација у Куманову је била разбијена и са њом нијесмо имали никакве везе",[117] тако Темпо пише у својим мемоарима. Показало се да је оваква оцена Темпа и ЦК Македоније била нереална и да се није заснивала на провереним информацијама, јер је сам развој Кумановског одреда демантовао овакве процене.

Почетком септембра 1943. године упућен је делегат ГШ Македоније, Љупчо Арсов-Гоце, да формира V оперативну зону, стигао је 7. септембра, а почетком октобра у Кумановски одред. Одмах по доласку врши реорганизацију Одреда, тиме што га дели на две чете, а и мења му име у „Скопско—кумановски НОПО". Истовремено укида штаб Одреда.[118]

nJ *цсто,* стр. 6.

[114] 36. НОР т. 1/5 *док.* бр. 102; Д. Цеков, *н.д.* стр. 11 и 13. (Дане Цеков тврди да је Кумановски ПО формиран 2. VIII 1943. године), и тиме изједначује питање заклетве са формирањем одреда, што се не може прихватити јер је аутор један од чланова руководства које је формирало Кумановски ПО).

[115] Постоје разне тврдње око састава штаба. Дане Цеков тврди да је први политички комесар кумановског ПО био Бранко Павловић-Уча, што није тачно јер је Бранко Павловић у то време био политички комесар II батаљона II ЈМПО.

36. НОР т. *VII/2 док. бр.* 119.

[1,7] 5. Уиктапоујс-Тешро, *п. тетоатг,* књ. I, стр. 325.

***[118] 36. НОР т.* V*11/2 док. бр.* 76 (Према Дане Цекову ову промену назива Одреда и укидање штаба борци нису прихватили као ни руководиоци Кумановског одреда, што се касније и исправило).**

У другој наредби делегата Повереништва одређена су руководства чета п9 за командира у првој чети постављен је Христијан Тодоровић-Карпош, за заменика командира Ангел Јовановић-Шајче, за политичког комесара Јордан Цекић-Дане, а за заменика политичког комесара Антоније Филиповић.

Команда II чете: Бошко Јовановић-Величковић, командир, за заменика командира Ванчо Велин-Гоце, Слободан Методи Котев, политички комесар и заменик политичког комесара Оливера Јоцић-Вера из II батаљона II ЈМПО.

У трећој наредби делегат даје имена четама по погинулим друговима:[120] I чета добија назив „Киро Фетак", по руководиоцу из Куманова, а друга чета „Цветан Димов", по руководиоцу из Скопја.

На захтев Темпа, односно ГШ Македоније, ради успешнијег продора II чете Скопско-кумановског одреда на Скопску Црну гору и стварање база, као и због повезивања са Шарским одредом на Шари, штаб II ЈМПО одредио је једну чету из II батаљона. Чете Скопско-кумановског и II ЈМПО биле су под непосредним руководством делегата Повереништва ГШ Македоније.[121] После продора на Скопску Црну гору повезале су се једном десетином Шарског косовског одреда која је тамо већ била упућена. Због сталних прогона од окупатора ове чете се нису могле задржати на Скопској Црној гори, како је било планирано.[122]

Окупатор, да би спречио продор ПО из рејона Козјака и са Шаре на Скопску Црну гору, у овом рејону ствара јаче „контрачете". Поред окупатора и великоалбанска организација Бали Комбетар је преко „контрачета" својим утицајем тежила да онемогући развој НОБ-а на овом терену. Исто тако они нису хтели да овај терен препусте ПО. У овом су се највише истицали четници ДМ на самој Скопској Црној гори. Сем њих био је врло активан и Јован Миладиновић, капетан, командант Првог косовског корпуса из рејона Витине и Бузовика.[123]

Неуспех продора на Скопску Црну Гору имао је тежих последица не само у губицима него и за развој НОБ-а, како пише Љупчо Арсов у свом извештају.[124]

Док су чете Кумановског и II ЈМПО деловале на Скопској Црној гори, I чета Кумановског одреда продрла је преко Криве Реке и напала полицијску станицу у Шопском Рудару,[125] запалила архиву и ликвидирала општинску власт у селу Ранковцу. Друга је чета по повратку са Скопске Црне горе, ради садејства са својом I четом,

п» *исто,* док. бр. 54.

1Ј0 исто, док. 55 и 1/5 док. бр. 102.

1И *Исто,* док. 35 и 1/5 док. бр. 102.

***125* *Исто,* УП/2 док. бр. 26, 31 и 61.**

125 Иван-Цина Глигоријевић, докторска дисертација, НОБ *у Јужној Србији и њен утицај на Космет, Македонију и граничне пределе Бугарске 1941—1944,* Београд 1974, необјављен, примерак код аутора, стр. 278—279.

12J 36. НОР т. *VII/2 док. 76* (борбе су вођене од 9. X до 13. X 43. год. код села Думановца, Злокућана, Бреста) Д. Цеков, *н.д.,* стр. 23.

125 36. НОР т УП/2 дох. *19* и Д. Цеков, н.д., стр. 25.

такође прешла Криву Реку и у селу Градишту по дану напада окупаторску општину и ликвидира је.[12а]

Велика маневарска активност Кумановског ПО била је резултат борбености и способности штаба Одреда, који се ослањао на МК КПЈ у Куманову. МК је обновио и активирао организације Партије, нарочито СКОЈ-а. Најјаче упориште Партије били су радници Дуванске станице. У њој је актив Партије и СКОЈ-а у саставу Кира Наков, Марија Пужаљка, Лепосава Николић и други — који је успешно извршавао све задатке постављене од МК, чији су чланови били: Методи Антов, Тоте, Стојсковски Бранко-Руле, Бранко Богдановски--Гуцман и други.

Кумановски ПО имао је јак ослонац и у активистима Драгутину Младеновићу и Најдану Тричковићу, члановима НОК-а у самом Куманову. Они су својим скривницима у Куманову и у Пројевцу обезбеђивали сигурну везу и комуникативност курира МК, Обласног комитета Скопја као и Кумановског ПО.

Делегат Повереништва ГШ Македоније, аи касније и члан штаба оперативне зоне, дошао је, боравећи на Скопској Црној гори, до многих закључака. Он увиђа да „Скопско-кумановски одред" без штаба Одреда не може успешно да се развија, како је то раније било, па је по повратку II чете са Скопске Црне горе извршио нову реорганизацију.[127]*

Формира штаб Одреда у који су ушли: Христијан Тодоровић--Карпош, као командант, Антоније Филиповић-Доне као политички комесар, и Оливера Јоцић-Вера, као заменик политичког комесара и партијски руководилац Одреда. У команду I чете ,,Киро Фетак" за командира је одређен Ангел Јовановић-Шајче, за заменика командира Драгутин Младена Митровић, а за политичког комесара Трајко Трајковић-Мурјак, и за заменика политичког комесара Милована Саздовић, Тоде-Мали. У другој чети „Цветана Димова" за командира је одређен Јордан Цекић-Дане, за заменика командира Стојан Тодоровић-Јlарго, а за политичког комесара Методи Котев-Слободан, који је у исто време био и партијски руководилац чете.

Уочава се из документације да је члан Главног штаба Македоније Јосифовски оценио да се Одред не може сам, без ослонца на II ЈМПО, одржати, и зато захтева да се прикључи II ЈМПО и дејствује у његовом саставу Очигледно је прецењио опасност која долази од појачане активности окупатора и од зиме која је била на помолу.

ЈБупчо Арсов, насупрот, правилно је схватио могућности Кумановског одреда и његове способности за самостална дејства, а у исто време је знао да се штаб Кумановског одреда не би сложио с таквим својим положајем. О томе је и обавестио Јосифовског,[128] а он сам није дозволио да дође до потчињавања Кумановског одреда II ЈМРО.

Један веома тежак проблем у овом периоду надвио се над Кумановским одредом. Четници Драже Михаиловића су мобилизацијом успели да поседну села на Козјаку и Широкој планини и да Кума-

[11а] *Исто.*

[127] **36. НОР т. УП/2** *док.* **бр. 67 и 76. * (Имена су унета онако како су у наредби написана).**

[12в] **Исто, док. бр. 76.**

новски одред сабију у неколико села у равници. Тиме је Одред био одвојен од снага II ЈМРО и тешко одржавао везе са њим. Сем тога, у случају напада окупатора нашао би се између два непријатеља. Четници су још у првим данима појаве Кумановског одреда у рејону Козјака предузели све како би онемогућили његова дејства у рејону Куманова.[129] Тако је већ октобра (7. X) дошло до првог сукоба Кумановског одреда са четницима ДМ у рејону села Жегњана. У овој борби Кумановском одреду пошло је за руком да ликвидира неколико четника, а међу њима и Перу Кашкаваљцију из Куманова, једног од највећих непријатеља НОБ-а.

За Кумановски одред је најкритичнији моменат у борби са четницима био у селу Дренак. Контрареволуционарне снаге у рејону Козјака и Рујна тежиле су да по сваку цену ликвидирају НОП у рејону Куманова и Врања и да на тај начин обезбеде своју доминацију.

Концентришући своје бригаде од неколико стотина четника напали су 10. XII 1943. године Кумановски одред, тада већ батаљон. Борба је била врло тешка и упорна. И поред велике надмоћности четника у броју и наоружању, Кумановски батаљон је успео да разбије обруч и да се уз доста осетне губитке извуче из обруча.[130] За Кумановски батаљон ситуација ни касније није била ружичаста, јер су четници пратили његове покрете и тежили да га поново нападну и униште. У вези с таквом ситуацијом Љупчо Арсов је на основу ранијих договора са ОК Врања и члановима Обласног комитета Косова, тражио појачање снага у рејону Козјака и Рујна ради ликвидације четника.[131]

С обзиром на повољан развој НОБ-а у рејону Козјака, Главни штаб Македоније и Темпо теже да убрзају стварање једне јаке базе на Скопској Црној гори за прихватање бораца из Скопја и с Косова.

Иако је први продор био безуспешан, они поново траже извршење тог задатка. Почетком новембра 1943. године одређују један део Шарског (Косовског) одреда (једна чета) и једну групу из македонских јединица (Скопјанаца и Штимљана) за Скопску Црну гору. Ова група је имала задатак да се повезивањем с Кумановским одредом и II ЈМРО избори за стварање базе на Скопској Црној гори.[132]

С групом је упућена једна енглеска војна мисија од 4 официра и подофицира за бугарске партизане у црногорски рејон, а касније је пребачена преко Кумановског и II ЈМРО до бугарског Трнског одреда.[133]

Почетком новембра (10. XI) 1943. група је са Шаре с војном мисијом и члановима Обласног комитета Косова и Главног штаба Косова стигла у рејон Козјака. У исто време је по захтеву Темпа из II ЈМПО стигао и новоформирани ударни батаљон у рејон Козјака ради заједничког дејства против четника на Козјаку и продора на Скопску Црну гору.

12» *рЈсто,* док. бр. 76 и Д. Цеков, *н.д.,* стр. 19.

[130] 36. НОР т. УП/2 док. бр. 103 и 106.

ш *Исто,* док. бр. 103.

1зт *Исто,* док. бр. 71.

***[133] Исто,* док. бр. 71, 103, и 106.**

По Темповом наређењу формиран је Оперативни штаб за руковођење батаљонима.[134] Поред ударног тада је формиран и Косовски батаљон, од чете која се налазила у црнотравском рејону,[133] 1 чете Шарског одреда која је дошла у рејон Козјака. Од Кумановског одреда, који је доласком нових бораца и групе из западне Македоније нарастао, формиран је I кумановски батаљон „Јордан Николов".[136] Командант батаљона је Христијан Тодоровић Карпош, заменик команданта Андон Филипов-Доне, политички комесар Томо Софронијевски-Јосиф, заменик политичког комесара Оливера Јоцић-Вера.

На жалост, овако јака снага концентрисана у рејону Козјака и Рујна остала је 22 дана пасивна, обезбеђујући добијање оружја и муниције авиотранспортом. После 22 дана чекања добијена је мала количина оружја. Од већег значаја био је долазак нове војне мисије на челу с капетаном Догмаром за снабдевање II ЈМПО, Кумановског и Косовског батаљона.[137]

Ова енглеска војна мисија одиграће врло важну улогу у помоћи одредима, не само наоружањем него и политички, у разобличавању лажи четника „како савезници само њих помажу".

Оно што је имало негативних последица било је то што у периоду од месец дана ова група под командом „Оперативног штаба" није извршила ниједну значајну акцију, сем напада на упориште окупатора у Младом Нагоричану, и то без видних резултата.[138] Осим тога, Ударни батаљон и Косовски батаљон, пратећи војне мисије у Црну Траву, напустили су Козјак и Кумановски батаљон. Овакав развој догађаја одложио је ликвидацију четника и продор на Скопску Црну гору, а и Кумановски батаљон је остављен да се сам бори са четницима. То су четници и искористили и напали га код села Дренак, о чему смо већ говорили. Заменик политичког комесара батаљона овако оцењује ситуацију Кумановског батаљона у то време:

„Дражиновци се најозбиљније постављају пред нас на овом терену. Јасно је да они хоће да нас потисну. Са њима нам предстоје јаке, немилосрдне борбе. За то нам је потребно пре свега добро наоружање, а онда и помоћ другова из Србије. Те борбе треба отпочети што пре ... Да би могли да ударимо по главном непријатељу, нужно је да ударимо по дражиновцима. Ми им не смемо уступити овај терен.. ,"[139]

Кумановски батаљон није запоставио главни задатак: напад на комуникацију Врање—Скопје. Прву акцију на прузи извршио је 10. XI 1943. године, а од 15. XII до 16. I 1944. године овај батаљон рушио је пругу 5 пута, наносећи окупатору велику материјалну штету и у прекиду саобраћаја.[140]

т *исто,* док. бр. 90.

135 ИСТО.

1зв *Исто,* док. бр. 87, 96, 98 и 100 (Први Кумановски батаљон је тада имао 116 бораца).

[157] 36. НОР т. *УП/2 док.* бр. 109.

138 *Исто.*

139 *Исто.*

140 *Исто,* док. бр. 103 и 106.

Иако Кумановском батаљону, укљештеном између два јака непријатељска фронта није било лако, не престаје с активношћу. Продире према Кратову и Св. Николи. Врши акције, уништавајући окупаторску власт. Колико је ова активност имала утицаја види се у покушају окупатора да наоружа народ по селима јужно од Криве Реке за борбу против Кумановског ПО. У сваком селу, уз помоћ старог сарадника бугарског окупатора „војводе" Крсте Коњушког, стварају се наоружане групе од 20—30 људи с италијанским пушкама и по 50 метака.[141]

Способност и борбеност Кумановског батаљона не огледа се само у извршеним акцијама и нападима на окупатора, него и на одржавању свог великог угледа у читавом кумановском, кратовском и скопском крају. То је донело брзо омасовљење; с друге стране, то је омогућило да се фебруара формирају два батаљона од Кумановског одреда, од којих ће се крајем истог месеца формирати III ударна македонска бригада.[142] Захваљујући створеној слободној територији Пчиња—Козјак, II ЈМПО, и успешним дејствима Кумановског одреда, омогућен је долазак Главног штаба Македоније и ЦК КПМ у рејон Козјака и Пчиње.

Дејствима II ЈМПО и Кумановског одреда створени су услови и Светозару Вукмановићу-Темпу члану Врховног штаба, да с ове територије координира дејства снага НОБ Македоније, југоисточне Србије и Косова. С главним штабом Македоније стигао је и бугарски батаљон „Христо Ботев", који ће 15. III 1944. године ући у састав Трнског ПО_

141 ***исто,*** **док. бр. 106, и Д. Цеков,** ***н.д.*** **стр. 28.**

142 **36.** ***НОР т. УП/3*** **док. бр. 19, (Наредба ГШ Македоније од 26. II 1944. год).**

[Аихајло Апостолски, **командант** *Главног штаба НОВ и ПО Македоније*

Кузман Јосифовски Питу, секретар Обласног комитета Скопје погинуо 25. II. 1944. у Скопју.

Мара Нацева, организациони секретар ЦК КП Македоније

Бора Поцков — Мирко, командант V оперативне зоне Македоније

Љубан Арсов-Гоце, члан Обласног комитета КПЈ Скопље и политички комесар V оперативне зоне Македоније

Панче Пешев ранији ч.ган ПК Македоније погинуо у саставу III Македонске 5. *VI. 1944. године у Кушкули — Грчка*

Христијан Тодоровић-Карпош, командант Кумановског ПО погинуо 7. 2. 1944.

Штаб кумановског ПО у реону Козјака

Оливера Вера Јоцић, замепик политичког комесара Кумановског ПО, погинула 22. V. 1944. код Страцина.

Славчо Трнски (први с десна) и Младен Денчо Знепољски (први с лева) командант и политички комесар Трнског одреда у горњем реду стоје припадници Трнског одреда, а у средини седи Живојин Николић-Брка (снимак из 1966. год.)

ПОМОЋ У ФОРМИРАЊУ ТРНСКОГ БУГАРСКОГ ПАРТИЗАНСКОГ ОДРЕДА

Постојање слободне територије у области Црне Траве и Лужнице омогућило је сталну и сигурну везу са БРП(к), а самим тим и сарадњу два народноослободилачка покрета.

ЦК КПЈ је од првог дана 1941. године пружао велику помоћ БРП(к), везујући на себе од 1941. године најмање 5 бугарских дивизија, а од 1943. и 7 дивизија.

Једна још конкретнија помоћ у испољавању пролетерског интернационализма јесте и формирање Трнског бугарског ПО на слободној територији Србије (село Кална) 1943. године.[143]

У условима борбе у Бугарској од 1941. до 1943. године, чланови БРП(к) који су били компромитовани носили су сав терет борбе с монархо-фашистичким снагама. Многи су од њих стрељани, велики број је био у концентрационим логорима, а један број осуђен и био по затворима, а они који су били илегалци или легално живели извршавали су директиву БРП(к) тиме што су се укључивали у борбу. О овој тешкој борби чланова БРП(к) говоре нам многа сећања комуниста учесника у АФБ Бугарске.[144]

С таквом тежњом за борбу и жељом за формирањем одреда у трнском крају, дошао је у везу са НОПЈ у село Црна Трава Славча Савов-Трнски. Он је после ослобођења од оптужбе на Бојном суду у Софији, 17. априла 1942. године, дошао у свој крај и интензивно радио на окупљању активиста БРП(к).[145]

Крајем октобра 1942. године преко Владе Маринова из Стрезимировца и Јове Рашића из Црне Траве повезао се с руководством НОП-а у Црној Трави.[146] Овим повезивањем с НОП-ом у Србији остварена је стална и чврста веза АФП Бугарске и НОП-а Србије.[147]

Активност Славче Трнског око стварања Трнског одреда заснивала се на одлуци ЦК БРП(к).[148]

Из Мемоара Славчета Трнског види се да је рад око формирања одреда био скопчан с огромним тешкоћама. Многи чланови БРП(к) пасивизирали су се и нису прихватили одлазак у Трнски ПО.[149]

Формирање Трнског партизанског одреда ишло је постепено. Иако малобројни, и још неоформљени као одред, борци су извршили у току априла прве акције без оружја. Писање парола у селу Стрезимировцу и хватање лугара „лисниче", општине Главановци, биле су прве акције бораца будућег Трнског одреда.[150] Крајем маја 1943. го-

Н. Горненски, ВЂор-Бжената борба 1941—1944, Софил 1971, стр. 101 и 149; С. Тргнски, Н. Д. стр. 95 и 136; 36. НОР. т. 1/5 док. бр. 102 (Извештај штаба II ЈМПО).

ЗА НАРОДНА СВОБОДА — сборник, Софин 1970; М. ЕрелиЛска, ВЂОРЂЖЕНАТА БОРБА ВЂВ ВТОРА ВЂСТАНИЧЕСКА ОПЕРАТИВНА ЗОНА, 1941—1944, Софин, 1965. А. Семерджиев, ЗАШТИТНИК НА РОДИНАТА И СОЦИАЛИЗМА, Софил 1972; В. Симеонов (Чавдар), ПОСЛЕДНОТО РОБСТВО. Софил 1970 г.

145 ***С. Тр-ћнски, н.д.,*** **стр. 7—50.**

•4« *Исто, стр.* 70—83.

147 исто, стр. 84.

148 ***Историјата на Бт>лгарската комунистическа партил, Софин*** **1973, стр. 464**

|4» С. ***Трт>нски н.д.,*** **стр. 84—141.**

.*> Исто, стр. 136—146.

дине доласком нових бораца из Софије група се повећала на 9.[151]

Интересантан је састав групе у овом периоду. Њих 6 су били Јевреји (Моис Рубенов, Мордехај Бени, Јосиф Тавли, Ева Волицер, Бонка Ешканази и Стела Мешулам). Група је у то време имала само једну пушку заплењену од лугара.[152]

Имајући у виду да се с овако слабом наоружаном групом не могу вршити акције, односно удари по монархофашистичкој власти, Славчо Трнски је од ОК Врања и штаба II ЈМПО затражио садејство, о чему смо раније говорили.

Доласком нових бораца поставило се питање руковођења одредом, односно формирања штаба Одреда.

Због тога су Младен-Делчо Ђуров Знепољски, који је био политички комесар чете, и Кирил Марков Златан, командир чете у II ЈМПО, упућени у Трнски одред јула, односно августа 1943. године. После њиховог доласка у Одред формиран је штаб у саставу: командант Славчо Трнски, политички комесар Денчо Симов-Гоша, заменик политичког комесара Денчо Знепољски и заменик команданта Стојан Ранђелов.[153]

По погибији Стојана Ранђелова 7. IX 1943. године у борби с полицијом код Јанчулове чуке, заменик команданта постао је Кирил Марков Златан.[154]

Активност Трнског одреда у рејону Трна присилила је бугарску полицију да у том крају појача своје снаге, повлачећи полицију из Калне.

У Главановцу, на који је вршен први напад, постављена је једна чета бугарске полиције (80 полицајаца), а по један вод у Стрезимировцу, Клисури и Стојчевцима.[155] Оваквим распоредом полиције непријатељ је тежио да онемогући продор Трнског одреда са слободне територије Црна Трава—Лужница према Трну, Брезнику и Радомиру. Због тога је једна група Трнског одреда руковођена од заменика команданта Стојана Ранђелова у продору на ту територију и дошла у сукоб с полицијом на Јанчуловој чуки. Бугарска полиција је 7. IX 1943. године опколила групу на овој чуки и убила 4 партизана, а 3 заробила.[156]

То је била прва тешка борба, с великим губицима Трнског одреда, па је полиција то хтела да искористи за деморализацију осталог дела Одреда, као и народа трнског краја, говорећи да су трнски партизани уништени.

У међувремену су новодошли бугарски партизани из Софије у I батаљон II ЈМПО стицали прва борбена искуства. После пораза Трнског ПО, ове борце преузео је Славчо Трнски. Приликом њиховог преузимања из II ЈМПО приређена је мала свечаност у селу Раков Дол,[157] када је и договорен нови напад на село Главановце. У другом нападу који је извршен 15. септембра 1943. године, заједно с Трнским

[151] исто, стр. 158—191.
[152] Исто, стр. 167.
[153] С. Тр-ћкски, *н.д.*, стр. 232.
[154] Исто, стр. 289.
[155] исто, стр. 284.
[156] исто, стр. 272 и *Историл БКП*, стр. 470.
[157] С. Тр-вински, *н.д.*, стр. 220 и Ђ. Златковић, стр. 280.

одредом учествовала је и једна група из II ЈМПО под командом Драгољуба Соколовића-Јоце.

Полиција није ликвидирана пошто јој је дошла помоћ из Трна и околине. Сам напад имао је великог одјека, јер је показано да Трнски одред не само што није уништен него је способан да врши нове нападе, и то на полицијска упоришта као што је Главановце.[158]

Другим нападом на Главановце Трнски одред се, у ствари, осамосталио, а омасовљењем постаје јака снага антифашистичког покрета Бугарске у овом делу. Ослањајући се на слободну територију II ЈМПО у селу Кални, Трнски одред је упадима по Трнској, Брезничкој и Радомирској околији ширио оружану борбу против фашизма. Својом активношћу Трнски одред је постао расадник каснијих нових одреда: Радомирског, Брезничког и Шопског.

О улози коју је имала слободна територија II ЈМПО за Трнски ПО и антифашистички покрет Бугарске говори сам Славчо Трнски.

„Понекад ложили смо ватру. Загрејавали смо руке, а некад и кували пасуљ и месо, које су нам давали гостопримљиви људи из села Калне. Они нису жалили ни хлеба, ни својих ствари па ни себе ради нас... Људи из махале Страње и Вињиште стално су били с нама. Њихова обавеза је била да нас хране, да нас перу, па и да извиђају. Зрели чика Саво, крупнији његов син Величко, пргави Никола и брзи Виден били су данонoћно задужени да раде за нас, и то по задацима који су били тежи један од другога. Таман што оду једни из куће долазе други, отпрате ове, долазе трећи, а врло често је долазила и полиција и подвргавала их тешким батинама. Некада их је гонила у Трн, где их је држала по неколико дана, па када није ништа сазнала за партизане пустила их је кући. Тада смо сви ликовали од радости. Умели су ти да се држе пред непријатељем, мушки и упорно а можда и наивно .. ."[159]

Село Кална је поред осталог постала база Трнског одреда, а касније и руководећих чланова ЦК БРП(к), Обласног комитета и I оперативне зоне Главног штаба НОВА (Народно ослободилачке Встаничке армије).[160] У Кални је априла 1944. године дошло до сусрета између Темпа, члана ЦК КПЈ и Врховног штаба, са члановима ЦК БРП(к). [161] Маја 1944. године село Кална је место у коме се од Трнског одреда и новодошлих бораца формирају I и II софијска бригада НОВА Бугарске.[162] Септембра се у селу Добро Поље у махали Вус покрај Црне Траве формира једина дивизија НОВА Бугарске.[163]

[158] С. Тр-Бнски *н.д.,* стр. 285 и Ђ. Златковић, *н.д.* стр. 280, 36. *НОР т 1/5* док. бр. 282.

[159] С. Тр-Бнски, *н.д.,* 300 и 318.

[160] исто, стр. 318.

[1,1] Децембра 1943. у Кални је био Влада Тричков марта 1944, Бојан Блгарјанов априла 1944., Георги Чанков, Јорданка Чанкова, Дико Дичев, чланови ЦК БРП (к), а септембра Штерју Атанасов, маја 1944. Благоје Иванов, чланови ЦК. (С. Тр-ћнски *н.д.,* стр. 334, 518, 519, 520, 521).

С. Тргнски, *н.д.,* стр. 520—521.

[1М] Штерју Атанасов, *Походг>т на запад — спомени, Софип* 1966, стр. 11; С. Тр-ђнскм, *н.д.,* стр. 719 (за команданта дивизије одређен је Славчо Трнски, за пол. комесара Здравко Георгијев, за зам. команданта Денчо Ђуров Знепољски, за зам. пол. комесара Борис Тошев а за начелника штаба дивизије Штерју Атанасов).

Села Кална, Добро Поље и Јабуковик су у периоду мај—септембар 1944. године постала база бугарских бригада и одреда за пријем оружја путем авиотранспорта из СССР-а и Енглеске.[164] У Кални је био и командант Дупничког ПО, чувени Демиревски Жељо. Погинуо је као командант партизанског пука I софијске дивизије у рејону Бујановца у борби с хитлеровцима новембра 1944. године.[165] Васпитавани од КПЈ партизани и народ указивали су бугарским партизанима несебичну пажњу и пријатељство, тежећи да се уклони антагонизам који је вештачки стваран између бугарског и српског, односно југословенских народа — као последица санстефанске Бугарске створене у борби империјалистичких сила око деобе интересних сфера, а која је од тада па надаље била темељ на коме су шовинисти у Бугарској градили политику штетну и по српски и по македонски, али и по бугарски народ. Овај крај је у свим ранијим, и сада у овом рату најскупље плаћао антагонизам и национализам бугарских властодржаца. И ако су их у овом периоду бугарски окупатори тукли, убијали, палили, интернирали и пљачкали, људи овог краја, верујући да помажу бугарским партизанима у стварању нових односа заснованих на новим „социјалистичким принципима", нису жалили ни своје животе.

Српски народ у овом крају не само да је пружио руку помирницу, него је, примајући бугарске антифашисте у своја села и у II ЈМПО, показивао и велику спремност за стварање нових односа између српског и бугарског народа. Народ је преко свога одреда својом крвљу доказивао привржености пријатељству и братству међу народима на Балкану. Други ЈМПО је и по трећи пут помогао Трнском ПО у нападу на бугарску полицију у Главановцу, на етничкој територији Бугарске.[166] Не може се ништа замерити бугарским партизанима, и они су чинили све да се створи пријатељство међу нахшш народима.

У време када су снаге II ЈМПО пружале помоћ Трнском бугарском ПО, а особито после пораза 7. IX 1943. код Јанчулове чуке, долази до нове прекретнице у II светском рату — капитулација Италије, чиме су услови за потпуну победу антихитлеровске коалиције постајали све погоднији.

КАПИТУЛАЦИЈА ИТАЛИЈЕ И ЊЕН ОДРАЗ НА УСЛОВЕ НОБ-а У СРБИЈИ, А ОСОБИТО НА БОРБЕ У ЈУГОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ

Раније смо рекли да руководство НОБ-а у Србији није имало радио-везе с Врховним штабом.

То се негативно одражавало у два правца. Изостала је помоћ Врховног штаба, особито у периоду обнове и развоја НОБ-а у 1942. и 1943. години. Друго, са успесима партизанских одреда у југоисточној Србији, народи Југославије нису били упознати, а ни међународна

"[4] С. *Трт>нски, н.д.,* стр. 717 (при формирању дивизије бугарске НОВ у Добром Пољу и Кални налазили су се чланови ЦК БРП(к): Димо Дичов, Иван Иванов-Винаров, Штерју Атанасов, Здравко Георгијев и други).

[145] С. Тргнски, *н.д.,* стр. 596, 599.

[1M] С. Трт>нски, *н.д.,* стр. 475 и 36. НОР т. 1/5 *док.* бр. 102.

јавност, па су због тога реакционарни кругови југословенске владе у Лондону шпекулисали са ситуацијом у Србији.[167]

Врховни командант увиђа ту слабост у развоју НОБ-а и одлучује средином 1943. године да упути једну групу руководилаца у Србију с радио-станицом,[168] о чему смо већ говорили.

С друге стране, он је тежио успостављању непосредне везе Врховног штаба са Србијом, што би му омогућило да усмерава НОБ и добија податке о борбама.[169]

Подаци о борбама у Србији били су му неопходни не само за руковођење него и ради објављивања преко „Слободне Југославије", како би могао да разобличава тврдње Радио-Лондона. На жалост, као што смо видели, та група руководилаца дошла је у Шумадију и с првом Шумадијском бригадом вратила се у Босну необављена посла.[170]

Партизански одреди у југоисточној Србији остали су без везе са ВШ и после капитулације Италије.

Капитулација Италије имала је велики значај за развој НОВ-а у Југославији (Босни, Херцеговини, Хрватској и Словенији).

Само у Далмацији су после капитулације формиране 4 дивизије са по 4 хиљаде бораца,[171] а у Словенији је извршена општа мобилизација од 17 до 60 година и формиране нове јединице НОВ-а које су наоружане оружјем од 6 разоружаних италијанских дивизија.[172]

Тако је НОВ само капитулацијом Италије имала нових 80 хиљада бораца, сврстаних у 26 дивизија, и 8 корпуса, неколико самосталних бригада и 108 партизанских одреда,[173] и као таква, била доминирајућа у западним деловима Југославије.[174] Капитулација Италије повољно је деловала на развој НОБ-а и у западној Македонији. Створена је слободна територија и настало је омасовљење ПО.[175]

Формирани су македонски и косовски батаљони који су јануара 1944. ушли у састав I македонско-косовске бригаде.[176] Повољна ситуација је и у томе што је Темпо у то време успео да се повеже радио-везом с Врховним штабом преко штаба II корпуса.[177]

Капитулација Италије није имала таквог одраза у Србији. Нарочито у југоисточној Србији и источној Македонији, где су окупатори Бугари и Немци. Ту се заоштрава ситуација, с обзиром на то што је овај део Балкана сада добио још већи значај. За Немачку је источни део Југославије, а поготову Србија од изванредног значаја као и комуникација Београд—Солун и Београд—Краљево—К. Митровица——Скопје, па је зато окупатор августа 1943. године извршио реорга-

36. *НОР т. II/10 док.* бр. 173.
[168] *Исто,* док. бр. 172 и 173.
[169] *исто,* док. бр. 173.
[170] 36. НОР *т. 1/5* док. бр. 108.
[171] *Исто,* И/10 док. бр. 173.
[172] *исто,* док. бр. 173 и 172.
[173] *Исто,* док. бр. 173.

[174] Ко1ек1лу 50Ује1зкШ 1 јиео51оуеп5к1ћ аи1ога, *Београдска операција, Београд* 1964, стр. 48/49; 36. НОР т. П/10 док. бр. 172.

[175] 36. НОР т. П/10 док. бр. 148.
[176] *Исто,* док. бр. 166 и УИ/2 док. бр. 173.
[177] *Исто,* И/10 док. бр. 172 и 201.

низацију командовања у овом делу.[178] Србија после капитулације Италије добија посебно место и у плановима западних савезника, због улоге Драже Михаиловића и његовог покрета. Подршка коју Енглези дају Дражи још више заоштрава борбу у Србији, а то значи да се пред снаге НОП-а поставља још тежи задатак.[179] Четници Драже Михајловића су приступили мобилизацији после стаљинградске битке. По капитулацији Италије мобилизација је постала упорнија и интензивнија, а насртаји и жеље четника ДМ да ликвидирају НОБ у Србији још веће.[180]

Врховни командант је, као што смо раније рекли, оценио да највећа опасност за НОП долази од четника ДМ и да зато главне снаге НОВ-а треба што пре да продру у Србију како би спречиле четнике у њиховим плановима за овладавање Србијом.[181] Немајући много времена за сређивање и учвршћивање нових јединица после капитулације Италије, Врховни штаб наређује припреме за продор у Србију. Само месец дана после капитулације, 9. октобра 1943. године, ВШ наређује II корпусу да оријентише своје јединице према Србији.[182]

Истовремено Врховни штаб наређује V дивизији да пређе у рејон Санџака ради дејства у Србији.[183] Трећем корпусу Врховни штаб наређује да ослободи многа места према Дрини (па и Вишеград) и да на тај начин омогући припреме за продор јединица у Србију.[184] Није изостало и наређење 16. војвођанској дивизији да се оријентише у правцу Србије.[185] Сам Врховни штаб, без обзира на велике послове око сређивања новоформираних јединица и припрема за одржање II заседања АВНОЈ-а, одлучује да се прикључи јединицама које се припремају за продор у Србију, о чему обавештава штаб II корпуса у наређењу од 9. X 1943. године.

Видећемо да покушај II и V дивизије да продру у Србију преко Златибора крајем 1943. године неће успети због великог отпора Немаца, Бугара, љотићеваца, недићеваца и четника ДМ, као и дејстава немачких и албанских јединица у Црној Гори против НОВ.[186]

[178] Исто, док. бр. 173 (Тито наређује ГШ Србије да руши пругу и мостове) 36. НОР, г. *XII/3 док. бр.* 121 и 123. (У истом периоду командант Југоистока по наређењу Врховне команде ВЕРМАХТА, постаје командант Балкана коме се потчињују: група армија „Е" у Грчкој, Друга армија са седиштем у Крагујевцу и све окупаторске снаге на територији НДХ. Командант Југоистока уједно и командант армије „Ф'\ преузео је команду над свим снагама и установама на Балкану 26 VIII 1943, петнаест дана пре капитулације Италије)

***36. НОР, т. 1/5 док. бр.* 173.**

[180] Исто, док. бр. 182 и А-УП-А кут. 408 ф. 8-1 док. бр. 1/8 и Ф. 8-1 док бр. 11.

[181] 36. НОР, *т. 11/10 док.* бр. 191.

***[185] Исто,* док. бр. 184.**

[186] *Цсто,* док. бр. 174 и 191.

***[184] Исто,* док. бр. 177, 182, 185, 188 и 191.**

[183] исто, док. бр. 191.

[182] *исто,* док. бр. 194, 1/5 док. бр. 125—131 и ХИ/3 док. бр. 166 (Успех окупатора у спречавању продора снага НОВ у Србији произишао је као резултат споразума са четницима ДМ о заједничкој борби против НОВ. Командант Југоистока генерал-фелдмаршал барон фон Вајкс у свом извештају то и истиче: „1) Као резултат преговора које дуже времена воде у најужој сарадњи специјални изасланик Министарства спољних послова и Командант Југоистока са вођама четничких одреда склопљен је споразум који предвиђа... и повремено заједничко вођење борбе противу комуниста".

Са друге стране Бугарска као савезник Хитлера после капитулације Италије и смрти цара Бориса (28. VIII 1943.) није била много уздрмана, и ако је у њој настала криза.[187]

Германофилске снаге у Бугарској губиле су у значају, али су и даље биле одлучујуће а што се види и у томе што су регентство и председник бугарске владе били на саветовању код Хитлера.[188]

Чак су те снаге у периоду кризе Италије августа-септембра 1943 тежиле да прошире границе своје државе и на з. Македонију која је била под италијанском окупацијом.[189]

Најекстремније снаге око бугарског Генералштаба у тој ситуацији биле су за то да бугарске јединице као помоћ окупирају целу Албанију ако за овако понашање оне су имале неку основу која се може видети у изјави генерала Бојдева. Самоуверено је владајућа клика Бугарске у тим данима тврдила да за Бугарску нема проблема. „Ми Бугари имамо здраву и читаву државу... интереси народа су са Русијом. Она је словенска земља и народ је воли. У том случају значи и ми сви треба да будемо с њом. У оваквој ситуацији не треба да газимо дубље у воде Осовине".[191] Оваква јавна изјава Бојдева дата на неком пријему показује сву перфидност бугарских владајућих кругова. Бугарска влада је имала прилике да прати емисије радио-станице „Христо Ботев", преко које су изношени ставови БРП(к) у вези и са националним идеалима Бугарске, односно могла да утврди да су им ставови идентични.[192] То нам потврђује и позив бугарској војсци — I бугарском окупационом корпусу — који је 15. јануара 1944. године уутио ЦК БРП(к). За ово постоји доста аргумената, као нпр. мисија Аркадија Собољева из краја 1940. године и понашање појединих чланова заграничног Политбироа БРП(к) о националном питању.[193]

Васил Коларов је преко радио-станице „Христо Ботев" дао довољно материјала[194] на основи којих је бугарска влада могла доћи до закључака да ће се и неки чланови ЦК БРП(к) борити за „В. Бугарску", па је вероватно зато и генерал Бојдев тако самоуверено рекао да ће Бугарска остати „Читава држава".

Неке снаге су рачунале да то могу постићи у преговорима са западним савезницима преко Мушанова у моменту када дође до сукоба између СССР-а и западних савезника око поделе интересних сфера.[195] Овако креирана политика Бугарске заснивана је увек на

[187] **О ноаој *Бугарској* Георги Димитрова, (зборник чланака и говора), стр. 15—25, Београд 1947. Историл БКП, стр. 471 и 472 и Р.Т. Аблова *„Сотрудничество советского и бо.ггарского народов в борг>бе против фашизмл",* 1941—1945, Москва 1973, стр. 127.**

[188] ***Историл БКП,* стр. 471.**

[189] ***»* 36. *НОР* т. УП/2 *док.* бр. 62.**

[190] ***Исто.***

[191] **Исто, док. бр. 60.**

***Работата на БКП* а *армиита* (1941—1944) г. — Документи и материали, Софил 1959, стр. 192.**

[192] ***Историа БКП. стр.* 439; Н. Горненски *н.д.* стр. 22—29.**

[193] **»босУаНгат« Ћг. 4 га 1976. ео<Ипи, Ве1ебка Уе1јка У1аћо\пса о з1ауи V. Ко1аго\'а и г>астпа1пот рНапји 12 1942; 5. Ке§о\ас, Ји§051а\пја-Ви|;аг8ка — га!по угете. Веоегас! 1978. стр. 163—173.**

***36. НОР, т. VI/3 док. бр.* 60.**

противуречностима великих а не на интересима бугарског народа па и у време капитулације Италије. Само је једно било прихватљиво за бугарску владу: борити се за што стабилније стање, односно ликвидирати антифашистички покрет у Бугарској и НОВ Југославије и тако дочекати догађаје који долазе. Због тога и нова влада Божилова после капитулације Италије предузима драстичне мере око стабилизације ситуације у Бугарској.[196] Овакав став монархистичке бугарске владе у овом периоду угрозио је партизанске одреде у Бугарској као и НОВ Југославије у Србији и Македонији, односно довео их је у тежи положај, што ће се и показати у мерама које је Бугарска предузела.

АФП Бугарске је формирањем нових одреда и јачањем ранијих присилио монархофашистичку владу да на њих упућује војску, што је до тада био ређи случај, па је на тај начин развлачио снаге бугарске армије.[197]

Наравно да су главни терет носиле јединице НОВ-а и партизански одреди својом успешном борбом, а поготово после формирања бригада, и тиме пружили још већу подршку антифашистичком покрету Бугарске.

Када је врховни командант издавао наређење II корпусу и другим јединицама за припрему продора у Србију, упутио је наређење и ГШ Србије.[198]

У Србији тада није постојао Главни штаб него само командант Петар Стамболић, који се налазио у Београду.[199] Политички комесар ГШ Мома Марковић тада се налазио у Шумадији и кретао се с I шумадијском бригадом.[200]

Такве околности у Србији после капитулације Италије отежавале су извршење задатака које је сама ситуација наметала. Врховни командант постављајући задатак да се формирају јединице у Србији, није то категорички захтевао јер није имао довољно података о стању ПО и НОВ у Србији, него је руководство НОП-а Србије оријентисао на већу активност и формирање НОВ, чиме би се подржао продор јачих снага НОБ-а у Србију.[201]

Врховни командант није запоставио ни улогу НОП-а у Македонији, па је истог дана, 9. октобра, упутио директиву Темпу у којој износи значај момента и источног дела Југославије, као и Балкана у наредном периоду. У вези с тим захтева формирање бригада и виших јединица у Македонији.[202] Он Темпа такође упознаје са својим планом продора главним јединицама у Србију и Македонију, а посебно га упозорава на ситуацију у источном делу Балкана (Бугарска и Грчка) и даје му задатке у вези с тим. Из овог се види да је пажња усмерена на источне крајеве Југославије, јер ови постају прворазред-

[196] Исто. и *Историл БКП,* стр. 471.

[197] До 1943. године борбу против партизанских одреда у Бугарској водила је само полиција, тек после стаљинградске битке у борби против бугарских партизана учествује и бугарска армија *(В. Горненски, н.д.,* стр. 124).

[198] 36. *НОР т. II/10 док.* бр. 173.

Исто, 1/5 док. бр. 108.

Исто, док. бр. 88.

[199] *Исто, 11/10* док. бр. 173.

[200] *Исто,* док. бр. 172.

редни у даљем развоју НОБ-а, с обзиром на снаге окупатора и на продор Црвене армије према Балкану. Другим речима, снаге НОБ-а у југоисточној Србији су основ за борбу у Србији, а у томе и јесте историјска улога југоисточне Србије у НОБ-а.

Ситуација у Србији постаје још сложенија развојем НОБ-а на Косову. НОБ је у овом рејону после капитулације Италије дошла у још тежу ситуацију. Због тога је Темпо био присиљен да усмери сву своју пажњу према једном врло важном географском објекту — Скопској Црној гори. Том делу територије придавана је стратегијска важност, као бази НОП-а за развој НОБ-а на Косову и у Македонији, о чему смо раније нешто рекли.

После капитулације Италије најреакционарније снаге на Косову мобилишу албанске масе за борбу против НОБ-а, па и у Скопској Црној гори. Ова активност постала је још снажнија нарочито после одржања тзв. „II призренске лиге" која је на састанку — Конгресу у Призрену, под руководством Џафер Деве, Илијаза Агушија, Тахира Заима, Бедри Ленија, Арифа Блуте, Сефедин Бега и других, донела одлуку да се албанске масе мобилишу на страни Хитлера у борби против НОБ-а.*[03]

Мобилизација је потпуно успела, јер је била заснована на пароли „Велика Албанија" и антагонизму Албанаца према Србима који је створен још у време турске владавине, распириван и у I светском рату и са чијим је распиривањем настављено у старој Југославији. Колико је била успешна тотална мобилизација албанског народа на Косову говори податак о масовном учешћу Албанаца — у завршним операцијама за ослобођење Југославије — на страни Немачке, нарочито у рејону Прешева, Бујановца, Приштине, Подујева, К. Митровице и других места под руководством немачких штабова и „Омладинског комитета за одбрану Косова".[204]

Према томе, тежиште борбе после капитулације Италије у Југославији пренето је, углавном, у Србију, на Косово, Санџак и Македонију. Таква ситуација наметала је посебне напоре снагама НОВ и ПО у Србији, Македонији и Санџаку и на прилазима Србији из источне Босне, све до пробоја главних снага НОВ-а у Србију августа 1944. године.

У овом периоду, као што смо видели, борбена активност II ЈМПО одвијала се без садејства са I ЈМПО.

Али Одред ни у овом важном периоду капитулације Италије није престајао са офанзивом која је започета још јануара 1943. године. После успешних акција на терену Козјака и Пчиње, штаб Одреда се с ударним батаљоном вратио у црнотравски рејон. По доласку ударног батаљона у овај рејон уништена су у њему и последња бугарска упоришта без великих напора.[203]

Истовремено I батаљон II ЈМПО 9. октобра напада окупаторски гарнизон у Љуберађи и не успева да га ликвидира, али је без обзира на то напад имао велики утицај на развој НОБ-а у овом рејону.[206]

[805] **36. *НОР т. 1/19 док.* бр. 56 (Конгрес Лиге одржан је 16. септембра 1943. године у Призрену).**
[504] **Ж. Николић-Брка, *н.д. 22. дивизија,* Београд 1972, стр. 343 и 369.**
[105] **36. НОР г. *1/7 док.* бр. 11 (извештај штаба одреда од 15. I 1944).**
[206] ***Исто.***

На 180 км од места напада I батаљона на Љуберађу, једна чета II батаљона II ЈМПО у садејству са четом Кумановског одреда води борбе на Скопској Црној гори близу Скопја ради стварања база НОП-а.[207] Ова чета и чета Кумановског одреда водиле су у два наврата тешке борбе (7. и 12. октобра 1943.) с бугарском полицијом и „контрачетницима". Оне нису успеле да се учврсте на Скопској Црној гори, али су прихватиле једну десетину Шарског (Косовског) одреда са Шаре. Темпо ће 30. октобра 1943. захтевати од ОК Врања, и II ЈМПО да почетком новембра 1943. године поново упуте на Козјак мање снаге ради стварања база на Скопској Црној гори.[208]

Други батаљон II ЈМПО, иако је октобра месеца имао 5 чета, тешко је излазио на крај у борби на два фронта: с једне стране борба против окупатора, а с друге борба против четника ДМ који теже да потисну II ЈМПО са слободне територије Пчиња—Козјак.

У таквим околностима II батаљон је морао да развлачи своје снаге на разне задатке. Тако је једна чета напала четнике у селу Лепчинцу 13. X 1943. и нанела им озбиљне губитке. Том приликом је заробљено више четника, међу којима Стојадин Стошић-Дича и Бора Поповић-Кица. Главнина батаљона код села Сурлице прихватила је борбу са четницима, које је протерала али их није разбила, па ће њихова дрскост и вршљање по слободној територији дуже потрајати.

Учвршћујући се на територији Козјак—Широка планина—Рујан четници су успели да угрозе везу између Кумановског и II ЈМПО. Оваква ситуација захтевала је од штаба II ЈМПО да поред војничких деловања против четника октобра 1943. изда проглас народу Пчиње у коме га обавештава и упознаје о сарадњи четника и бугарског окупатора.[209]

Развучене снаге II ЈМПО на две слободне територије нису се могле обрачунати са четницима ДМ у овом периоду, па ће зато бити нужно да се то учини касније, о чему ћемо говорити у наредним поглављима.

Дотадашњи успеси II ЈМПО, а нарочито стварање слободне територије у Лужници и Црној трави на домаку Софије и главних комуникација Ниш—Скопје и Ниш—Софија, ставио је нову бугарску владу у посебан положај.

Криза која је настала у Бугарској после смрти Бориса и капитулације Италије окончана је тиме што је формирано 14. септембра 1943. регентство и влада Добри Божилова, који су се још одлучније ставили на страну Хитлера.[210] Она је себи поставила задатак да ликвидира НОП на окупираним територијама југоисточне Србије и Македоније и уништи антифашистички покрет у Бугарској.[211]

Поставља се питање: зашто је Бугарска у том периоду, када је било јасно да силе Осовине губе рат, поступила против интереса свог народа. Према подацима којима се располаже може се поставити

»[7] *Исто* и УН/2 док. бр. 59, 60, 61 и 76.
[808] *Исто* 1/5 док. бр. 118 (Писмо Темпа ОК Врања од 30. X 1943. год.).
*> 36. НОР г. *1/5 док.* бр. 114.
ио *Историл БКП,* стр. 471.
[1,1] Исто и Н. Горненски, нд., стр. 126.

алтернатива. Уколико би Бугарска тежила за самосталном националном политиком коју је предлагао Георги Димитров у чланку „На к-вде отива Б-влгарија" (Куда иде Бугарска) у „Московској Правди" септембра 1943. године, она би се морала суочити са снагама Хитлера на Балкану и ослонити се на СССР.[212] Дозволити снагама СССР-а да ступе на територију Бугарске, као савезнице у борби с Хитлеровом армијом, значи дати подршку КП Бугарске. То бугарска буржоазија и њена армија нису хтеле прихватити. Бугарска влада је очекивала да ће моћи у, за себе, кризном периоду искористити евентуални сукоб међу савезницима, Америке и Енглеске с једне и СССР-а с друге стране, и тако спасти свој капиталистички систем.[213] У прилог оваквих теза бугарске владе донекле су ишли и ставови ЦК БКП(к) па и заграничног Политбироа преко многих прогласа издатих у земљи и ван у којима се позива на борбу против Хитлера и монархофашистичке владе, али се не говори о враћању бугарске армије с окупираних територија.[214]

Односно, нема осуде окупације туђих територија, па је таква политика ЦК БРП(к) морала имати утицаја на бугарску владу у овом периоду. Значи, јединствен став о питању „остварења националних идеала" бугарског народа — Санстефанске Бугарске. У таквој ситуацији бугарска влада тежила је само да очува класне интересе своје буржоазије, и поред тога што Хитлер и његови савезници губе рат. Бугарска влада имала је пред собом само један задатак, обрачунати се са снагама прогреса, односно с НОП-ом Југославије и антифашистичким покретом Бугарске, и тиме учврстити власт буржоазије у Бугарској.

У вези с таквом одлуком, бугарска влада и усмерава ударе своје армије и полиције противу НОВЈ у Македонији и југоисточној Србији, другим речима на територији II ЈМПО и Главног штаба НОВ и ПО Македоније.

Напад I батаљона II ЈМПО на Љуберађу дошао је управо у тренутку када се бугарска влада припремала за обрачун с партизанским снагама у Бугарској. Зато је било и могуће да после неколико дана ангажује око 4.000 војника и полицајаца за удар на уском простору по снагама II ЈМПО које су се тада налазиле у Лужници.[215]

После напада на Љуберађу штаб Одреда је са ударним и I батаљоном тежио да продре према Пироту и Сувој планини. Уједно је одржавао политичке зборове у селима Лужнице ради омасовљења Одреда. У продору штаб Одреда с батаљонима избио је 13. X 1943. године у село Стол, у непосредној близини Бабушнице, седишта среза (Околије) окупатора.[216]

Окупатор је, пратећи покрете II ЈМПО, открио место боравка главних снага Одреда, па је у вези с тим организовао брз напад. Своје јединице из Софије (1. и 6. пешадијски пук) и Сливнице (25 пешадијски пук) пребацио је камионима до Бабушнице у току ноћи

иг Историн БКП, стр. 473.

«13 Исто, стр. 474.

114 ***Работата на БКП в армихта,*** **стр. 164.**

115 **36. НОР т.** ***1/7 док.*** **бр. 11 и С. Тр-внски, н.д. стр. 314—315.**

36. НОР т. 1/7 док. бр. 11 и ***Ђ.*** **Златковић, н.д., стр. 292.**

13/14. октобра. Друге, пак, јединице и полицију из рејона Пирота, Трна, Свођа и Крушевице оријентисао је на правце напада у Лужници. Оваквим планом напада унапред је обезбеђивано опкољавање штаба батаљонима у рејону Лужнице.

Све ове бугарске снаге биле су под непосредном командом генерала Коче Стојанова, команданта I софијске пешадијске дивизије, пуковника Монева, потпуковника Узунова и др.[217]

Паљења села Стол, Кијевца, Радинца, 14. X 6943. године открила су да је непријатељ имао циљ да се обрачуна с народом Лужнице који пружа несебичну подршку НОБ-у. У исто време у јутарњим часовима избила је бугарска полиција у Црвену Јабуку, Радосин, Дејанову Махалу. Овим дејствима окупатор је постигао потпуно изненађење и уједно опколио штаб II ЈМПО с батаљонима. У таквој ситуацији штаб одреда доноси одлуку да се са батаљонима пробије према Тумби и Јабуковику.[218]

Први се батаљон успешно пробио из обруча преко села Раков Дол и избио на Тумбу, а ударни је батаљон, који се пробијао преко села Радосина, водио тешку борбу неколико сати с полицијом и граничним јединицама и уз губитке стигао у село Јабуковик. У тој борби погинуо је Синадин Миленовић, заменик команданта Одреда.

Муњевит напад бугарских снага у јачини од преко 4.000 војника и полицајаца на снаге II ЈМПО, иако прецизан и плански изведен, није донео оне резултате које је окупатор желео и очекивао. Генерал Кочо Стојанов искалио је бес због овог неуспеха у нападу над народом Лужнице, масовним масакром у селу Стол где је стрељао 46 људи и 22 тешко ранио, у Кијевцу је стрељао 9 људи, у Радинцу 7. у Стрелцу 5, а у Љуберађи такође 7.[219]

У ранијим масакрима које је вршила бугарска војска долазио је до изражаја масовни садизам над недужним српским народом. Па и садашњи масакри испуњени су таквим садистичким методима. Због тога Славчо Трнски назива Кочу Стојанова „Главосечом". Овакво понашање припадника бугарске армије показује да је „рад БРП(к) у армији" био слаб и без великог утицаја.

У књизи Историја БКП о масакру на окупираној територији пише: „После посете Фиреру бугарски властодршци поставили су себи задатке да пре свега борбом ликвидирају револуционарну активност, појачају масовна хапшења, гоњења, интернације, извршења смртних пресуда, паљења партизанских кућа и кућа њихових ближих рођака у земљи".[220]

После овакве оцене износе се губици партизанских одреда у Бугарској као и стрељања. О масовним стрељањима, паљењима и интернацији на окупираним деловима Југославије, које је извршила бугарска армија у току II светског рата, нема ни речи осуде, као да тамо бугарска армија у овом рату није ни била.

36 *НОР т.* 1/7 *док.* бр. 11, С. Тр-вински *и.д.,* стр. 314—315.

***818 36. НОР т. 1/7 док.* бр. 11.**

"" Ђ. Златковић, *н.д.,* стр. 292 и 306.

***Историл БКП,* стр. 471; Н. Горненски, *н.д.,* стр. 126—132. (Горненски уопште не спомиње у свом делу масакре бугарске армије у Југославији у то време извршене над народима Србије и Македоније).**

Неуспех у офанзиви на Лужницу још више је окупатора нагнао да своје снаге оријентише на борбу против II ЈМПО. Скоро свакодневно врши упаде на слободне територије, пали, стреља и одводи у интернацију мушко становништво. Само 10 дана после масакра у Лужници, 25. октобра 1943. године, у село Раков Дол упада бугарска полиција под командом Бајкушева и Дика Дикова из Трна. Том приликом стрељано је 29 људи, ухваћено 160 и спроведено у интернацију, запаљено 250 зграда, од тога 60 кућа.[221] Истог дана, 25. октобра, на најјужнијем делу територије II ЈМПО, на Козјаку, у манастир Прохор Пчињски, упала је друга бугарска јединица. Непријатељску јединицу у Прохору Пчињском напао је II батаљон и нанео јој велике губитке, о којима чак пише и војни аташе НДХ из Софије у свом извештају.[222]

Други батаљон II ЈМПО је и 18. октобра 1943. године водио успешне борбе с јединицама 52 пешадијског пука из Врања, које су упале на слободну територију у рејону Св. Илије.

С том непријатељском јединицом II ЈМПО водио је борбу два дана и на крају је успео да је протера. Али том приликом није искористио повољне услове да јој нанесе теже губитке.[223]

Једна чета II батаљона II ЈМПО сукобила се с непријатељском колоном која је гонила стоку. Код Несврте запљењена је велика количина материјала и 300 оваца намењених бугарским јединицама. Стока је подељена сиромашним сељацима. Иста чета је 22. октобра 1943. године у тешкој борби с окупаторском полицијом и војском у рејону Несврте и Рђавице изгубила свог команданта Тому Ивановића, Перу Мачкатовца.[224] Према губицима које је II ЈМПО у току месеца октобра 1943. имао, види се да је у то време имао најтеже борбе, јер је за само 10 дана борби погинуло неколико руководилаца Одреда, међу којима заменик команданта Одреда Синадин Миленовић, политички комесар чете Јаћим Стошић и командир чете Тома Ивановић.[225]

Без обзира на губитке II ЈМПО је у овом месецу нагло повећао своје бројно стање. Само у II батаљону крајем октобра 1943. године било је преко 240 бораца.[226] То показује да су успеси II ЈМПО у 1943. години, а нарочито у октобру 1943. године, имали велики значај за НОБ у овом делу Србије.

То је и омогућило да се крајем октобра и почетком новембра 1943. године одржи партијско-политичко и војно саветовање у Црној Трави. Овом саветовању присуствовали су секретар ПК Србије Благоје Нешковић[227] и секретар ПК СКОЈ-а Драги Стаменковић, који су у то време боравили на левој обали Ј. Мораве у рејон Пусте реке где су формирали Прву јужноморавску бригаду НОВ-а.

[221] Ђ. Златковић, н.д. стр. 298, С. Трт.нски, *н.д.*, стр. 214—215.

[222] 36. НОР т 1/7 *док.* бр. 11 и А-УП НДХ кут. 89 фас. 18 док. 23 (тада су убијена 3 бугарска војника, капетан Миладинов и један поручник).

[523] 36. НОР т. 1/7 *док.* бр. 11.

—[4] *Исто.*

[225] *Исто.*

[228] АС МБОК Врање бр. 59.

[227] Исто.

ФОРМИРАЊЕ I ШУМАДИЈСКЕ, И I И II ЈУЖНОМОРАВСКЕ БРИГАДЕ НОВ, У СРБИЈИ

На територији Шумадије, западне Србије, у августу 1943. године налазио се ПК Србије са своја 4 члана (Благоје Нешковић, Мома Марковић, Драги Стаменковић и Василије Буха, који су од 9. до 13. VIII 1943. године одржали саветовање с партијским и војно-политичким руководствима из овог рејона.[228] Крајем септембра 1943. године Благоје Нешковић и Драги Стаменковић, као и Предраг Марковић-Алимпије, члан ГШС,[229] стигли су у I ЈМПО.

У Шумадији су остали Радивоје Јовановић-Брадоња, као командант ГШС, и Мома Марковић, као политички комесар ГШС. Они су на овом терену били у периоду када је група из Врховног штаба, упућена да помогне формирању НОВ-а, стигла почетком новембра 1943. године.[230]

Тада, септембра-октобра 1943. године, у Београду су била 2 члана ПК — Василије Буха и Петар Стамболић.[231] По повратку из Шумадије Василије Буха је пао у руке полицији. Због његовог слабог држања пред полицијом нанета је велика штета НОБ-у Србије.[232]

Руководство НОП-а Србије било је у овом важном периоду разбацано по целој Србији. Приликом формирања I шумадијске и I ЈМ бригаде нови командант ГШС Пера Стамболић био је у Београду, а политички комесар Мома Марковић у Шумадији, што није могло обезбедити руковођење НОВ-ом Србије.[233] Ситуација у којој се руководство НОБ-а Србије нашло у овом моменту није могла да обезбеди извршење задатака које је поставио ЦК КПЈ и Врховни штаб. Непосредна веза с Врховним штабом почетком новембра преко радио-станице одржавана је из Шумадије. Политички комесар ГШ, који је руководио овом везом, није имао чврсте везе с Београдом, а с југоисточном Србијом су биле врло слабе, и то преко Београда.[234]

Врховни штаб почетком октобра у новонасталој ситуацији а ради продора НОВ у Србију, издао је наређење штабу II корпуса у коме поред осталог стоји:

„Мој план јесте: концентрисање I корпуса и Ваш II на сектору Санџака и Метохије и када за то буде моменат кренути у правцу Србије и Македоније".[235]

Неколико дана касније врховни командант открива штабу II корпуса циљ продора у Србију: „... ви сте ваше операције морали

[229] **36. НОР г. 1/5 *док.* бр. 82.**

[225] ***Исто,* док. бр. 104 (наредба о формирању бригаде).**

[230] **М. Борковић *Комунистичка партија Југославије у Србији, 1941*—1945. књ. II, Београд 1974, стр. 138.**

[281] **36. НОР *т. 1/5 док.* бр. 168 (писмо Моме Марковића Петру Стамболићу).**

[231] **Н. Борковић, *н.д.,* стр. 144—148.**

[233] **36. НОР т 1/5 *док.* 168.**

[01] **36. НОР г. *1/20 док.* бр. 108 (писмо Моме Марковића Стамболићу од 11. XI 43. у коме поред осталог пише: „Немамо никакве везе већ тако дуго. Свакодневно везе са ЦК КПЈ. Врх. Штаб, редовно шаље директиве и тражи извештаје").**

[233] **36. НОР *т. 11/10 док.* бр. 174.**

уперити према Србији. То је најважнија стратешко-политичка задаћа садашњице да се онемогући Дража".[236] Ради појачања снага за продор у Србију октобра 1943. године Врховни штаб упућује у Санџак и V дивизију из средње Босне. У свом плану Врховни штаб предвиђа и III корпус НОВ да подржи продор из источне Босне. Озбиљноет овог задатка види се и по томе што је врховни командант био одлучио да непосредно руководи јединицама при продору у Србију.[237]

У то време одиграли су се врло значајни догађаји у свету. НОВЈ је призната као савезник антихитлерове коалиције и тиме је одато велико признање НОБ-у. Осим тога обезбеђени су политичка подршка и материјална помоћ која је у почетку била доста скромна. О томе је Врховни штаб обавестио ГШС, чиме се указује на значај момента.[238] С друге стране, емисије Радио-Лондона су, својим популарисањем, односно објављивањем по први пут да у Југославији против окупатора води борбу само НОВЈ, задале тежак ударац четницима ДМ. У редовима ДМ дошло је до озлојеђености (Кесеровић пуца у радио-пријемник — Ж. Н.). Активност четника вршењем интензивне мобилизације уз све већи терор нарочито се испољила у Шумадији и западној Србији, где одреди и, касније I шумадијска бригада воде свакодневне борбе с њима.[239]

О томе и политички комесар Главног штаба Србије и пише Петру Стамболићу.[240] Ово говори да су се НОБ, НОВ и ПО у Србији у овом моменту нашли у тежој ситуацији него у ранијим периодима. Али олакшавајућа је околност била што су се у томе периоду формирале бригаде и што су створени услови за формирање нових бригада.

Баш тада, тј. 5. октобра, на Руднику је свечано формирана I шумадијска бригада од два батаљона са 200 бораца.[241]

За команданта је постављен Радивоје Јовановић-Брадоња, дотадашњи командант Главног штаба Србије, за политичког комесара Света Поповић, за заменика команданта Миша Дудић, а за заменика политичког комесара Слободан Крстић-Уча. Према писму Моме Марковића требало је ускоро формирати и III батаљон, јер је почело нагло омасовљење ПО и саме бригаде.[242]

Крајем октобра 1943. године или почетком новембра у Шумадију, у I шумадијску бригаду, стиже група руководилаца из пролетерских јединица као појачање у формирању НОВ-а у Србији.[243]

«• *Исто, док.* 191 (депеша II корпуса).

[в7] Исто, док. бр. 175 и 191; Рат и револуција народа Југославије, Београд 1967, стр. 266 и 36. НОР, т. XH/3 док. бр. 156 (Командант Југоистока открио је, „да Тито жели лично да руководи операцијама у Источној Босни... вероватно се ради о одлуци: ко треба да заузме Србију, Тито или Михаиловић").

[238] 36. НОР т. *II/10 док.* бр. 173.

м» 36. НОР т. *1/5 док.* бр. 109.

!40 *Исто,* док. бр. 98, 99, 100, 103, 109 и други.

[241] 36. НОР т. *1/5 док.* бр. 95 (наредба о формирању бригаде) и документ бр. 103 (извештај о формирању бригаде).

[142] 36. НОР т. *1/5 док.* бр. 103.

[24,] А. Виторовић, *Србија у НОБ- Централна Србија* Београд 1967, стр. 513 (у овој групи били су Никола Љубичић, Саво Дрљевић, Ратко Софијанић и други).

Ова група донела је радио-станицу, па је успостављена непосредна радио-веза с Врховним штабом,[244] први пут од одласка Врховног штаба из Србије 1941. године. Доласком Благоја Нешковића у југоисточну Србију крајем септембра 1943. године омогућено је формирање I ЈМ бригаде у селу Статовцу у Пустој реци.[245] За команданта бригаде постављен је Предраг Марковић-Алимпије, капетан, раније предвиђен за начелника штаба ГШ Србије, за политичког комесара бригаде одређен је Ћирило Михајловић-Грујица (касније Кирило Михајловски), за заменика команданта Милош Манојловић, за заменика политичког комесара Милорад Костандиновић-Неша, за начелника штаба Радован Петровић, за санитетског референта др Мартин Колб и за интенданта Воја Вуксановић.

Поред I ЈМ бригаде, која је формирана од ударних батаљона I ЈМПО са 570—640 бораца остао је и I ЈМПО са 4 батаљона; I — „Коста Стаменковић", рејон Кукавица; II — „Станимир Вељковић", рејон Радан—Пуста река; III — „Никодије Стојановић", Јастребац, и IV — „Ратко Павловић", Пасјача.[248]

Према овоме, у моменту формирања I ЈМ бригаде, Благоје Нешковић-Михајло располагао је огромном снагом за офанзивна дејства против окупатора и четника ДМ на територији ОК Лесковца, као и за продор на нове територије, поготову за помоћ ОК Ниша. По неким подацима само у I ЈМПО било је 500—550 бораца, поред I ЈМ бригаде.[247]

Из првих успешних борби I ЈМ бригаде види се изванредан значај самог формирања НОВ у Србији. Не само што су окупатору задати удари, него је успех I ЈМ бригаде деловао мобилизаторски, а на непријатеља деморализаторски, поготову на снаге ДМ.

Прва борба I ЈМ бригаде одиграла се у рејону Космача—Соколовица с бугарским I батаљоном 122 пешадијског пука јачине 700 војника и 100 СДС војника.[248] После формирања бригада је оријентисана на ликвидацију четника у Косаници и према Копаонику. У извршењу тог задатка она је са IV батаљоном I ЈМПО стигла 17. октобра 1943. године у рејон Соколовице, где је разбила четнике ДМ — Божу Ивановића. После тога су четницима, 18. октобра, пошле у помоћ бугарске окупаторске снаге и СДС из Куршумлије. Непријатељ који је био посео положаје а и изненадио I ЈМ бригаду, није ју присилио на одбрану, напротив, она је својим брзим налетом, заједно са IV батаљоном I ЈМПО, разбила и протерала бугарски батаљон и СДС јединице. Убијено је 13 бугарских војника, а међу њима командант батаљона, потпуковник Никола Данев. Друга борба I ЈМ бригаде и II батаљона I ЈМПО вођена је само неколико дана после ове борбе с немачком полицијском четом код села Рујковца у рејону

[241] **36. НОР г.** ***1120 док.*** **бр. 108.**

[245] **36 НОР г.** ***1/5 док.*** **бр. 104, 105, 106 и 107.**

[246] ***Исто, док.*** **бр. 104 и 132 (штаб Одреда сачињавали су: Димитрије Писковић-Трнавац, командант, Жива Чикован-Тоза, пол. комесар Светозар Крстић--Замфир, помоћник политичког комесара, Ратомир Андрић-Кмет, заменик командира, и Драгољуб Петровић-Раде, заменик политичког комесара).**

[247] **М. Перовић,** ***Јужна Србија,*** **Београд 1961, стр. 324.**

[245] ***36. НОР т. 1/5 док.*** **бр. 11 и 1/20 док. бр. 103.**

[249] ***Исто 1/5 док.*** **бр. 132 и 143; М. Перовић,** ***Јужна Србија,*** **стр. 327.**

Лебана.[249] Том приликом убијено је 14 немачких војника. Немачкој јединици пошао је 28. октобра у помоћ бугарски батаљон 67. пешадијског пука. Бригада и II батаљон I ЈМПО разбили су у истом рејону бугарску јединицу и одбацили је у Лебане. Убијено је 50 бугарских војника и заробљено 16.[230] Од 16 бугарских војника 14 њих је изјавило да жели да остане у партизанима и они су упућени у бугарски Трнски одред у црнотравски крај.[231] Само три дана касније, 1. XI 1943. године, I ЈМ бригада је с II батаљоном I ЈМПО, напала немачку јединицу јачине до 400 војника у селу Коњувцу и протерала је из Пусте реке.[232]

Ове борбе I ЈМ бригаде изазвале су велико одушевљење у лесковачком крају. „Расположење народа је врло добро. Народ је пред устанком", тврди ОК Лесковца 17. XI 1943. године.[233]

У извештају ОК Лесковца наводи се и то да је, поред формирања I ЈМ бригаде, и упућеног батаљона за формирање II ЈМ бригаде, у I ЈМПО остало још 5 батаљона, чије је бројно стање 17. XI 1943. године било 690 бораца.[254]

Почетком новембра формирана је и команда Лесковачког подручја са 6 командних места, у којима је било од 10 до 30 војника.

Када је ОК Лесковца писао извештај, у рејон Лесковца вратио се секретар ПК Србије Благоје Нешковић из Црне Траве с Омладинским батаљоном II ЈМПО.

Пре формирања II ЈМ бригаде у селу Добре Воде (Јастребац——Расина) 21. XI 1943. године у рејону Лесковца и Крушевца била су два ударна батаљона: један Расинског и један II ЈМПО. Сем тога Расински одред имао је 40 бораца и I ЈМПО од пет батаљона са преко 690 бораца. Према томе на слободној територији Поречја, Пусте реке—Јастрепца—Расине било је 1660 са I ЈМ бригадом, што је била озбиљна снага за обрачун са четницима ДМ у рејону Крушевца **и** Лесковца.[233]

За време боравка Благоја Нешковића у Црној Трави стигло је наређење Врховног штаба преко „Слободне Југославије" да Благоје Нешковић с I ЈМ бригадом крене у Шумадију.[236]

Опасност од деловања четника показује и случај, када је крајем октобра 1943. године, после одласка Ударног батаљона из Расинског одреда, овај протеран са своје територије у Топлицу.

У вези с одласком I ЈМ бригаде у Шумадију Благоје Нешковић је усмерио бригаду према Јастрепцу и Расини. Њој су се у Топлици

***Исто,* 1/5 док. бр. 119 и 132.**

[251] *Исто;* С. Трђнски, *н.д.,* стр. 364.

36. *НОР т. 1/21 док.* бр. 73 (извештај окружног начелника Лесковца: „... горњи део Јабланичког среза Пуста Река дошла је Немачка казнена експедиција која истина не пали и не убија народ, а која му одузима све што нађе код куће: стоку, сточну храну, вуну, остале животне намирнице па чак и остале кућне ствари). 36. НОР т. 1/5 *док.* бр. 119 (извештај штаба бригаде).

[1!J] 36. НОР т. *1/5 док.* бр. 132.

[254] Исто, (аутор је дешифровао бројна стања одреда изнета у извештају ОК Лесковга од 11. XI 1943. године).

[254] М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 329 и 36. НОР т. 1/5 *док.* бр. 146.

[2И] Архив ЦК Савеза комуниста Југославије, Мф. Емисије „Слободне Југославије" од 6. XI 1943. године).

прикључили Расински одред и III батаљон (Јастребачки) I ЈМПО, ради напада на четнике у Великом Шиљеговцу.[257] Успутне борбе I ЈМ бригаде до Јастрепца нанеле су четницима тешке губитке. Прва бригада, заједно с батаљоном I ЈМПО и Расинским одредом, напала је 16. XI 1943. године Расинску четничку бригаду капетана Мирка Томашевића од 300 четника у Великом Шиљеговцу. У дводневној борби четничка бригада је разбијена. Убијено је 50 а заробљено 135 четника. Овај пораз узнемирио је све четничке снаге Крушевачког краја, које су прогнале Расински партизански одред у Топлицу. Четници се прикупљају, урачунавајући и присилно мобилисане, под командом мајора Кесеровића да нападну партизане. Њихов број је око 1000—1200. Нападнути су I ЈМ бригада, Расински ПО и III батаљон I ЈМПО у селу Здравиње, 18. XI 1943. године.[258]

Према писму Недељка Караичића види се да су ове борбе са четницима имале далекосежан одјек у народу. „Ове борбе су силно одјекнуле у целом том крају и Моравском. Народ се изненађује нашој снази и борбености, но исто тако се и диви".[259]

На жалост, ова ударна снага коју је манифестовала I ЈМ бригада тих дана, нестала је јер је према наређењу Врховног штаба бригада морала да оде из југоисточне Србије, а касније и из Србије.[260]

Пре него што је Благоје Нешковић с I ЈМ бригадом напустио југоисточну Србију, формирао је 21. XI 1943. године у селу Добра Вода на Јастрепцу II ЈМ бригаду. У састав су ушли: Омладински батаљон II ЈМПО, Ударни батаљон Расинског одреда и један батаљон I ЈМПО. Са 350 односно 440 бораца, како тврди командант бригаде.[261]

Прва ЈМ бригада напустила је рејон Јастрепца 22. XI 1943. године. Продирући према Западној Морави, Шумадији и западној Србији, водила је свакодневне тешке борбе, да би почетком децембра 1943. године прешла у источну Босну, у састав 5. крајишке дивизије.[262]

С I ЈМ отишао је секретар ПК Благоје Нешковић-Михајло, а са I шумадијском бригадом политички комесар Главног штаба Мома Марковић и сви руководиоци које је Врховни штаб упутио у Србију ради појачања кадра за формирање јединица НОВ-а.

У југоисточној Србији су остали Недељко Караичић-Милисав, члан ПК, и Драги Стаменковић, секретар ПК СКОЈ-а, за руковођење партизанским одредима, II ЈМ бригадом и окружним комитетима. док је за руковођење НОБ-ом у Србији остао само Петар Стамболић који се тада налазио у Београду.

[257] **36 *НОР т. 1/5* дсж. бр. 140 и 1/21 док. бр. 77.**

[148] **36. *НОР т. 1/21 док.* бр. 77 (према недићевским извештајима у борбама код Великог Шиљеговца и Здравиња четници су имали 100 убијених, од тога 20 код Шиљеговга и 80 код Здравиња).**

[259] **36. *НОР т. 1/5 док.* бр. 140.**

2во ***Исто,* док. 108.**

[2.1] **(М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 329 (у штаб бригаде ушли су: Драгољуб Петровић-Горски, за команданта, Владимир Букелић, Поп-Миће, за политичког комесара).**

[2.2] **36. *НОР т. 1/5 док.* бр. 143 напомена 4, и док. бр. 144 (извештај ОК Крушевца).**

Због одласка I ЈМ бригаде међу првима је зажалио ОК Крушевца, јер је он био најугроженији од четника ДМ.[263]

Очекивања да ојача НОБ формирањем НОВ у Србији овим су умањена. Не само што је ударна снага I ЈМ бригада отишла из Србије с I шумадијском него је нестало и оно мало руководства НОП-а у Србији. НОП у Србији се у овом моменту ослонио само на тројицу руководилаца. А то је за НОБ на тако важној територији, с тако јаким непријатељима као што су Немци, Бугари, четници ДМ, и друге слуге окупатора било исувише мало да би се обезбедило нормално руковођење бригадама, ПО и окружним комитетима. Поново је све пало на окружне комитете и ПО, а сада и на штаб II ЈМ бригаде.

То све изискивало је посебне напоре не само физичке и психичке него и организационо-политичке и војничке у стварању кадрова, ако се жели да се изврше стратегијски задаци у развоју НОВ-а у Србији.

Улога чланова ПК Недељка Караичића и Драгог Стаменковића у овој ситуацији била је велика и одговорна за развој НОВ-а и НОБ-а у југоисточној Србији.

Они су остали на терену, а да многа питања нису била решена са секретаром ПК Србије, како у погледу формирања бригада тако и у погледу руковођења. Био је очит масован прилив у партизанске одреде. Само за 15 дана новембра 1943 из Топлице је дошло 130 нових бораца, о чему пише Караичић почетком децембра 1943.[264] Караичић и Стаменковић одмах су се нашли пред дилемом, како даље:

„У ново створеној ситуацији више нам није ни мало погодно да се наше мање снаге крећу и зато смо предузели да убудуће и одред иде најмање са по 2 бат. а можда и по 4 батаљона, формираћемо само диверзионе групе. Наше мање снаге нису у стању да воде акције зато што се непријатељ креће у групама најмање 500—1000 људи--бораца. То смо и ми принуђени да створимо јаке групе и да их нападамо. Због такве ситуације наши одреди и батаљони били су веома неактивни, и ми смо решили да их активирамо у акцијама".[265]

Тако пише Недељко Караичић Петру Стамболићу. Значи, ова два члана ПК, Караичић и Стаменковић, нису схватилк да су они сада добили овлашћења да формирају бригаде НОВ-а и обезбеде руковођење њима.

Тражење помоћи у свим питањима од Стамболића одлагало је решење хитних проблема које је борба свакодневно наметала, односно постављало се као обавезно да се ПК од 3 члана што пре окупи на једном месту и тако брзо решава конкретна питања НОВ-а и НОБ-а у југоисточној Србији.

У таквим околностима Караичић и Стаменковић од III батаљона I ЈМПО формирају нови Јастребачки ПО од три батаљона са 240 бораца. Ово је значило ново везивање јаких снага за терен, а не стварање покретних и ударних јединица као што је ПК још маја 1943. године предвиђао. Караичић и Драги Стаменковић су после ово-

36. *НОР. т. 1/5 док.* бр. 136.

[гм] 36. *НОР. т. 1/5 док.* бр. 140 (писмо Караичића Петру Стамболићу).

1к5 *Исто.*

га упутили из Јастребачког одреда један батаљон у јачини од 84 борца Расинском одреду, који је тада имао 80 партизана, како би се супротставио продору четника и да бар одржи територију Расине.[266] После овога одобрено је да и II ЈМ бригада својим краткотрајним крстарењем по Расини и осталим рејонима Крушевца одржи утисак који је направила I ЈМ бригада после разбијања четника у В. Шиљеговцу и Здравињи.

Борбени старт II ЈМ бригаде после њеног формирања, иако успешан, није био онакав какав је постигла I ЈМ бригада. Бригада је 23. XI 1943. године напала бугарски гарнизон у Великој Плани.[267] Напад је врло добро припремљен и изведен што је давало изгледе за потпун успех. Управо када се пришло ликвидацији опкољеног непријатељског гарнизона, дејство бугарских авиона на положаје II ЈМ бригаде онемогућило је ликвидацију нападнутог гарнизона.

Прва и друга ЈМ бригаде водиле су успешне борбе у периоду покушаја продора II пролетерске и V крајишке дивизије преко Златибора у Србију,[268] а сама та чињеница доводила је окупатора и четнике ДМ у тешку ситуацију.

Док је I ЈМ бригада на путу за Шумадију и западну Србију водила борбу преко З. Мораве са четницима Кесеровића и Гордића, II ЈМ бригада ушла је у Жупу, па чак и у Александровац, где је запленила велика материјална средства.[269]

Продор у срце територије четника ДМ имао је велики одјек. ОК Крушевца у свом писму овако представља продор: „II бригада је прокрстарила жупским срезом, упала у Алексадровац, среско место, Дражино упориште без икаквог отпора, јер су њихове снаге биле преко Мораве".[270]

Одлазак I шумадијске и I ЈМ бригаде, које су биле основна ударна снага НОБ-а у Србији, новембра 1943. године, навео је Дражу Михајловића да предузме напад у југоисточној Србији ради ликвидације партизанских одреда.

Дража је оценио да су сада снаге НОП-а у југоисточној Србији знатно ослабљене и да је то повољна околност за обрачун с њима. На основи те оцене донета је одлука и наређење за концентричан напад на ПО у југоисточној Србији. За то су ангажовани четници из рејона Зајечара, Ниша, горње Јабланице, Косанице, Топлице и Крушевца.[271] Горски штаб бр. 110 предузео је у вези с овим одговарајуће акције. Наредио је Нишкој групи корпуса упад у Пусту реку, а Јабланичкој групи корпуса да са око 300 четника учини продор с Оруглице чак близу Лесковца у село Велико Трњане, као и у село Мирошевац, на слободној територији I ЈМПО.[272]

Због такве ситуације чланови ПК у југоисточној Србији који руководе II ЈМ бригадом и ПО у име Главног штаба наредили су

«« 36. *НОР т. 1/5 док.* бр. 141 и 144.
«7 *рЈсто, док.* бр. 135 (извештај штаба I ЈМ бригаде).
"" Исго, *док.* бр. 125—131 (извештај дивизија и бригада).
***лсто, док.* бр. 137.**
[170] *Исто, док.* бр. 141.
[171] *Исто, 1/21 док.* бр. 83.
***пг Цсто, док.* бр. 82.**

II ЈМ бригади и I ЈМПО напад на четнике на Оруглици. Наређење је уследило после продора четника с Оруглице на слободну територију Поречја.[273]

Пре него што нешто кажемо о овој борби, морамо се унеколико речи осврнути на оцену ОК Лесковца која је донета само пре 20 дана о стању у редовима четника ДМ у овом рејону. Мировање четника под командом Горског штаба бр 110 од августовске борбе на Радану, па чак и извесна „пасивна" понашања, а поготову после емисије Радио-Лондона о признању НОВ Југославије, уз вероватно потурање нетачних података из неких сумњивих извора о стању код четника горње Јабланице и Косанице, ОК Лесковца је оценио као распад четништва. Слична оцена као и у априлу, о којој смо већ говорили. Ево како то 17. XI 1943. године ОК Лесковца види.[274]

„У Г. Јабланици и Косаници тврђаве банде Д. Мих. постепено али непрекидно продире наш организовани утицај поред пријатељског од стране становништва пријема наших батаљона. ИЗ РЕЗЕРВИ Д. МИХ. ОВИ КРАЈЕВИ ПОСТАЈУ БОРБЕНА РЕЗЕРВА НАШЕ НО БОРБЕ (подвукао — Ж. Н.).[274]

Из извештаја ОК Лесковца и Караичића види се да су задовољни ситуацијом која је створена успешним борбама I и II ЈМ бригаде у садејству са I ЈМПО и Расинског ПО у рејону Лесковца и Јастрепца. Утолико их је садашња акција четника ДМ из рејона Оруглице изненадила, па су зато брзо реаговали одлуком за напад на Оруглицу. На овакав закључак наводи и то: у писму Караичића и Стаменковића од 6. XII 1943. нема ни речи о овој тако значајној акцији II ЈМ бригаде и свих снага I ЈМПО.[275] Оперативни штаб је формиран 9. XII и он доноси одлуку за напад на Оруглицу 10. XII 1943. године.[276]

По плану Оперативног штаба напад је требало да се изврши у 5 ћ ујутру 10. XII преко села Барја, Мирошевца и Игришта у правцу Оруглице. Нападом се ишло из Јабланице, чиме се хтело постићи изненађење, а и да се брже и ефикасније савлада сама Оруглица. Међутим, четници су у рејону Шумана код Лебана оставили обезбеђење у јачини од 70 четника, за које Оперативни штаб није знао, па је у току ноћи колона Бригаде и Одреда наишла на непријатеља и тиме открила намеру Оперативног штаба. У оваквој ситуацији Оперативни штаб наређује да се Мирошевац нападне пре одређеног времена, тј. ноћу 9/10. XII 1943. године, а не како је било предвиђено у 5 ћ. Пошто је изостало изненађење, водила се фронтална борба на широком фронту, чиме је доведен у питање сам напад. Овакав развој омогућио је Горском штабу 110 да концентрише преко 600 четника распоређујући их на повољним положајима за борбу.

То је II ЈМ бригаду и I ЈМПО у јачини од око 700 бораца довело у неповољну ситуацију. Уз то борба на широком фронту онемогућила је успешно командовање јединицом, што је погоршало положаје Бригаде и I ЈМПО, и на крају, то је учинило да штаб донесе одлуку о повлачењу.

[175] ***Исто, 1/5 док.*** **бр. 145 (извештај штаба II ЈМ бригаде).**
[574] ***Исто, док.*** **бр. 132 (извештај ОК Лесковца од 17. XI 1943. године).**
[875] ***Исто, док.*** **бр. 140.**
[7'] ***Исто, док.*** **бр. 145 (извештај оперативног штаба од 11. XII 1943).**

Повлачење је извршено уз осетне губитке. Погинуло је 8 бораца. међу којима и два команданта батаљона: Благоје Костић-Марко Црни, и Никола Турчиновић.[277]

Сама борба открила је да су четници ДМ били спремни за одбрану и да им је обавештајна служба била добра. Што се тиче Оперативног штаба, иако је имао јаке снаге, пошао је у напад с недовољно припремљеним планом и не познавањем снага и положаја непријатеља.

Када је Оперативни штаб после неуспешног напада на Оруглицу био на одмору у Придворици и Бојнику и требало „да се састане са члановима (ПК — ГШ) ради опсуђивања акције и давања даље наредбе",[278] у Пусту реку, односно у Косанчић 15. XII 1943. године упада Нишка група корпуса.

Сам напад је био невојнички, уз велику дреку и с музиком, и уз подршку бугарске авијације. Другој ЈМ бригади и I ЈМПО, који су били на окупу у рејону Пусте реке, указала се прилика да пораз на Оруглици, а тиме и негативан утисак, поправе ликвидацијом четника који су упали у Пусту реку — на слободну територију. Оперативни штаб 15. XII 1943. године по ноћи наређује напад на четнике ДМ у Косанчићу; уз помоћ припадника НОП и самога села Бригада и I ЈМ одред успели су да ликвидирају и потпуно разбију Нишку групу корпуса. Погинуло је више од 106 четника, а остали су се разбежали и вратили преко Мораве у источну Србију и Заплање. Том приликом је заплењена велика количина оружја и другог материјала. У борби са четницима погинуо је Стојан ЈБубић, Бујановски, који је тада командовао НЈМ бригадом.

Пораз код Косанчића четници су доживели теже него пораз код В. Шиљеговца месец дана раније, што се види из извештаја Недићеве владе.[279] Колико је то схваћено као трагедија четника говори књига Четника емиграција др Шијачког. Као припадник Нишке групе корпуса која је доживела такав ужасан пораз и данас с великом ојађеношћу говори о томе. За пораз четника у Косанчићу окривљује Радослава Ђурића, команданта Горског штаба бр. 110. Према његовом мишљењу, снаге под непосредном командом Ђурића требало је да садејствују упаду Нишке групе корпуса, али оне то нису учиниле, него су препустиле ове да их партизани униште.[280]

Ситуација у рејону Крушевца, који је представљао јединствено подручје четника ДМ с Лесковцем и Топлицом, била је врло тешка и напета. ОК Крушевца се налазио у тешкој ситуацији оставши само с Расинским одредом од 80 бораца. Њему су, као што смо рекли, притекла у помоћ још 84 борца батаљона Јастребачког одреда. У исто време на овој територији четничке снаге које су угрожавале Расински одред биле су доста јаке: од око 2.000 до 3.000 четника урачунавајући и присилно мобилисане.[281]

[277] ***Исто,*** **и 1/21 док. бр. 182 (у извештају Недићеве владе говори се о борби доста тачно и наводи тачан број партизана којих је било у борби — око 700).**

[179] ***Исто, V*** **док. бр. 148.**

Исто, **1/21 док. бр. 83.**

^ **Др Милан Шијачки, *Наш пут,* емигрантско издање, Чикаго 1968. стр. 50.**

[181] **36. НОР т. *1/5 док.* бр. 146 и 1/21 док. бр. 81, 82 и 83.**

После разбијања Расинске четничке бригаде у Великом Шиљеговцу и пораза Кесеровића код Здравиња, у четничким редовима Крушевца настало је тешко стање. Због тога им одмах притиче у помоћ немачки командант из Крушевца, захтевајући уједињење свих „националних снага у Србији за борбу против комуниста" нудећи непосредну материјалну помоћ Кесеровићу.[282]

На основи ове сарадње с окупатором четници ДМ се концентришу не да бране своју територију него да нападају Расински ПО ради његове ликвидације.

Срески начелник расинског среза у извештају пише о великој концентрацији четника за напад, али и о тешком стању у њиховим редовима.[283] Из овог извештаја може се јасно сагледати стање код четника после пораза од I ЈМ бригаде. Ако прихватимо да су заиста концентрисали, односно тежили да концентришу све снаге четника ДМ југоисточне Србије за напад на партизанске одреде да би их разбили, онда то још више потврђује стање код њих. Била је то заиста изванредна прилика да I и II ЈМ бригада с одредима нападну овако концентрисане четнике и тиме их војнички разбију, али, на жалост, тог момента је I ЈМ бригада морала да изврши задатак Врховног штаба и оде из југоисточне Србије.

Четницима се у време када су очекивали напад и страховали од већег пораза, указала прилика да I ЈМ бригаду, сада усамљену на маршу за Шумадију и западну Србију, нападну. Кесеровић, Гордић и други су то и искористили. Присилили су I ЈМ бригду да води тешке борбе од првог дана прелаза преко 3. Мораве.[284] После повратка из борби с I ЈМ бригадом четници Крушевачког рејона, да би ублажили раније поразе, одмах упадају на територију Расинског одреда, што је код ОК Крушевца изазвало узнемирење.[285]

Расински одред, сада са два батаљона од 164 борца, покушава да протера четнике, што му не успева. Овај неуспех изазвао је код неких руководилаца тежњу да напусте Расину и пређу у Топлицу, али их је ОК задржао и затражио долазак читавог Јастребачког ПО, да он, с још два батаљона, помогне у садејству Расинском одреду у протеривању четника с његове територије.[286]

Јастребачки ПО одазвао се овом позиву ОК Крушевца, па је у рејону Расине формиран и Оперативни штаб за командовање снагама Расинског и Јастребачког одреда с гомандантом Станимиром Јовановићем и политичким комесаром Живаном Савићем-Србом. Оперативни штаб је с 314 бораца сутрадан, 13. XII 1943. године, напао четнике у Здравињу, Ловцима и М. Шиљеговцу. И овај напад није успео, али је открио да и четници ДМ нису спремни за борбу а поготово за напад, него су прешли у одбрану, утврђујући се у партизан-

[282] 36. *НОР т. 1/21 док.* бр. 77 (у то време се у крушевачком крају налазило 9 четничких бригада, са њима су сарађивали Топлички корпус са 400 и Моравска бригада са 200—250 четника. 36. НОР, т. *XII/3 док.* бр. 166 (споразум о сарадњи четника и окупатора).

[263] *Исто,* 1/21 док. бр. 78.

гм *исто,* док бр. 78, 79, 80 са напоменом 11 и 13.

[885] *Исто,* 1/5 док. бр. 147.

288 *Исто.*

ским селима. „Борба није имала онаквог успеха како смо очекивали али није ни неуспех ... после те борбе утврђују се и копају ровове, а преко читаве ноћи, пуцају, некад пакленом ватром" стоји у извештају ОК Крушевца.[287]

Овим борбама завршен је период настао формирањем I ЈМ бригаде. Четници застрашени ударом I бригаде, деморалисани, нису имали снаге да наставе нападе на партизане започете још октобра 1943. године. Партизанске, пак, снаге, развучене на око 60 до 80 км, нису биле организоване да предузму офанзивније операције, јер су, такође, и оне очекивале четничке нападе.

У таквој ситуацији дочекана је нова 1944. година у којој су снаге НОВ-а брзо нарастале. На жалост, због необједињене команде новоформиране бригаде неће имати ни тактичке ни оперативне везе и садејства са снагама II ЈМПО, нити ће својим ударом моћи да пређу у рејон Ниша ради помоћи формирању снага на тој територији, како је то захтевао ОК Ниша.

II ЈМ бригада с батаљонима I ЈМПО у овом периоду због заузетости око борби с четницима није вршила акције на пруги сем у рејону Печењевца 26. XII 1944.[288]

Успешна дејства I и II ЈМ бригаде била су, поред осталог и резултат окружног партијског саветовања у Лесковцу почетком октобра 1943. године после којег је Благоје Нешковић одржао саветовање и са ОК Врање и војно-политичким кадром II ЈМПО у Црној Трави.

ПАРТИЈСКО И ВОЈНО САВЕТОВАЊЕ У ЦРНОЈ ТРАВИ ОД 25. X ДО 6. XI 1943. ГОДИНЕ

Крајем октобра 1943. године, као што смо раније навели, слободне територије Лужница—Црна трава и Пчиња—Козјак биле су без иједног непријатељског упоришта. Њих су раздвајали непријатељски гарнизони на Власини, у Сурдулици и Кривој Феји. Бугарски окупатор је у ово време држао села само код Пирота и Бабушнице: Љуберађу, Велико Боњинце, Свође, Крушевицу, Лопушњу, све на самој демаркационој линији; дуж Ј. Мораве — Предејане, Мачкатицу (руд—ник) Владичин Хан, Сурдулицу (Масуричко поље), и села поред комуникације према Врању, Ристовцу, Бујановцу, Прешеву, где се слободна територија спаја са слободном територијом Кумановског ПО, која се пружа до близу Куманова и уз комуникацију Куманово——Крива Паланка до Страцина а одатле гребеном Ђерман-Чупино брдо—Жеравина и дуж етничке границе с Бугарском наставља се слободна територија II ЈМПО.

На овој територији руководио је ОК Врања са среским комитетима којих је било у време доласка Нешковића само три за 8 срезова (лужнички, власотиначки, део лесковачког, масурички, пољаничког (Владичин Хан), врањски, прешевски и пчињски) и то: СК за Луж-

[187] *Исто.*

[288] Исто, док. бр. 152 (извештај штаба II ЈМ бригаде од 28. XII 1943. год.); исто, 1/7 док. бр. 11 (извештај II ЈМПО од 15. I 1944. године), и 1/19 док. бр. 61 (писмо Благоја Нешковића Обласном комитету Косова и Метохије).

ницу, СК Власотиначки (Црнотравски крај) и Врањски за све остале срезове. Из овог се види да је организација КПЈ на овом великом делу (два ранија округа) била скромно развијена.[289]

Према неким подацима које нам даје изјава Бухе пред Специјалном полицијом, а она се може узети као тачна јер је ухапшен октобра 1943. као организациони секретар ПК, те је морао знати стање на територији Врањског ОК. У то време било је свега 60 чланова КПЈ, на терену и у одреду.-'[90] Недовољан број организација КПЈ за обимне задатке које је требало извршити надокнађивао је масован политички рад II ЈМПО на терену. Војно-политички кадар је од априла па до краја 1943. године одржао преко 180 политичких конференција, поред индивидуалног рада у селима у којима је боравио Одред.[291]

По доласку секретара ПК Србије у Црну Траву одржано је партијско саветовање — Окружна партијска конференција од 28. X до 5. XI 1943. године.[292]

На Конференцији је формиран нови ОК Врања у саставу Риста Антуновић—Баја, секретар, Душан Пуђа Сава (децембра 1943. године отишао са терена II ЈМПО), Душан Девеџић-Жика, Ђура Џекић-Ива, Славољуб Петровић-Ђера и Васо Смајевић, као чланови.[293]

Осим ове партијске конференције у Црној Трави од 25. до 28. X 1943. године одржано је Окружно скојевско саветовање под руководством Драгог Стаменковића, секретара ПК СКОЈ-а Србије.[294]

Две конференције и први долазак највиших руководилаца Партије и СКОЈ-а Србије били су од велике користи за даљи рад Партије, СКОЈ-а, Одреда и других организација НОБ-а. Одмах је почело формирање партијских ћелија КПЈ и СКОЈ-а, главних носилаца акција по селима а преко њих се пришло формирању НОО и АФЖ.

После завршетка Окружне партијске конференције на којој војни руководиоци из II ЈМПО нису учествовали, одржано је у Црној Трави (махала Обрадовци) војно-политичко саветовање 6. XI 1943. године.[295]

На овом саветовању којим је руководио Благоје Нешковић, секретар ПК, били су: штаб II ЈМПО, војно-политичко руководство Косовске зоне, већина чланова ОК Врања и неки партијски руководиоци с Косова. На једнодневном саветовању анализирана је међу-

[888] ***Хронологија. Сурдулице,*** **Сурдулица 1971, Ј. Манасијевић, А. Трајковић, стр. 87 и АС МГОК Врање, бр. 58, 59, 62 и 64. (о стању партије на терену коришћене стенографске белешке у којима су садржане изјаве већине партијских руководилаца из ОК Врања и СК са те територије).**

Архив Председништва ЦК Савеза комуниста (СКЈ) 1943/518 и М. Борковић *н.д.,* стр. 146.

[1,1] **36. *НОР т. 1/5 док.* бр. 56, 75 и 102 и 1/20 док. бр. 97; 1/7 док. бр. 11. АС ПКС бр. 412 (Писмо Н. Караичића); АС МГОК Врање 58, 59; *Хронологија Сурдулице,* 89 и Ђ. Златковић, *н.д.,* стр. 307—309.**

[™] **АС фонд ОК Врање бр. 7, 11 и 13; 36. *НОР т. 1/7 док. бр.* 11, АС МГОК Врање бр. 58; *Хронологија Сурдулице,* стр. 88 (ови документи говоре о партијској конференцији у Црној Трави као и њеним одлукама и каснијим резултатима у раду партије на терену ОК Врања).**

[494] ***Хронологија Сурдулице,*** **стр. 89; АС МГОК Врање бр. 29.**

Ж. Николић-Брка, *22. девизија,* стр. 72.

народна ситуација и њен утицај на развој НОБ-а у југоисточној Србији.

При оцени рада II ЈМПО констатовано је да је Одред у потпуности извршио свој задатак.[296] Омасовио га и формирао крупне јединице, батаљоне, који дејствују од Суве планине — Бабичке горе до Козјака и Скопске Црне горе. Створио је две чврсте и велике слободне територије с којих се може успешно деловати по главним комуникацијама: Ниш—Скопје, Ниш—Софија. Оцењено је да је војно-политички кадар у Одреду кроз сталне акције и борбе као и политичке активности на терену израстао и да обезбеђује даљи развој Одреда. Не само то него су створени и услови да се многи кадрови из Одреда упуте на партијско-политички рад на терену.

После завршетка саветовања штаб је на састанку после реорганизације II ЈМПО и одлуке да Омладински батаљон оде у састав II ЈМ бригаде у рејон Лесковца, предложио да се од снага II ЈМПО формира једна бригада.[297] У образложењу у прилог формирања бригаде штаб је изнео ове аргументе:

— II ЈМПО има 5 батаљона с преко 600 бораца;

— слабо садејство с ПО на левој обали Ј. Мораве;

— слаба или несигурна веза с ГШ Србије;

— ликвидација четника ДМ на Козјаку, Сувој планини и на Бабичкој гори који представљају озбиљну препреку развитку НОБ-а;

— обезбеђење чвршћег садејства с Кумановским одредом, и, на крају

— И обезбеђење брзог омасовљења снага НОВ-а и ПО јачим ударцима по прузи у долини Ј. Мораве и другим објектима окупатора од виталног интереса.

Овим аргументима је ишло у прилог и то што на левој обали Ј. Мораве (терен I ЈМПО) има довољно људства за формирање II ЈМ бригаде,[298] те зато није потребно да у састав II ЈМ бригаде уђе Ударни (сада омладински) батаљон, II ЈМПО, који је састављен од најбољих кадрова, најискуснијих и најстаријих бораца.

Секретар ПК није прихватио овај. предлог, не износећи никакве разлоге о својој концепцији због које одлази један батаљон из II ЈМПО. Ни ОК Врања није подржао предлог штаба II ЈМПО.

[гн] **Овакву оцену дао је Благоје Неигковић на саветовању у Црној Трави а исту је потврдио и у разговору с аутором у Београду 1974. год.**

[597] **Ж. Николић-Брка, *22. дивизија,* стр. 73.**

[898] **36. НОР т. 1/5 *док.* бр. 132, 140, 141, 144, 146 (почетком новембра 1943. I ЈМПО имао је 5 батаљона, а почетком децембра формиран је и Јастребачки ПО од три батаљона. Према томе почетком децембра 1943. год. у овом рејону било је поред II ЈМ бригаде још 4. батаљлна у I ЈМПО, 3 батаљона у Јастребачком ПО и Расински ПО, без команди подручја).**

Петар Стамболић члап ПК и командант Главног штаба Србије

Риста Антуновић, секретар ОК Врање од но^ембра 1943. (први, с лева) Ђуро Цекић Ива, **ч-ган** *ОК Врање (други, с лева) и заменик политичког комесара, II ЈМПО*

Ђура Златковић Милић (у средини), заменик команданта II ЈМПО; Владимир Вујовић Вуја, (други, с десна) колитички комесар II ЈМПО и Васа СмајевиН, (први с десна) члан ОК Орање.

Милан Зечар, Обрен, командант Косовске оперативне зоне са куририма, погинуо 10. ВЈ. 1944. године код Кочана.

Савета Саша Јаворина, члан Обласног комитета КПЈ Косова и политички комесар Косовске оперативне зоне.

Драгољуб Петровић Раде, заменик политичког комесара I ЈМПО од 11. X. 1943. године

Гру*па Косовара на Козјаку, новембра са Штабом II ударног батаљона II ЈМПО и Душаном Пуђом — Савом, чланом ОК Врање*

Алија Шукрија, члан Обласног комитета Косова и Метохије у Црно) Трави, новембра 1943. (први с десна) са Душаном Пуђом (у средини) и куририма ОК Врање Живојин Стошљковић Сеља (клечи) и Сретен Ристић Слободан (први с лева)

На свечаностима у самој Црној Трави 7. XI 1943. године поводом октобра — прве социјалистичке револуције, извршена је смотра и реорганизација II ЈМПО.[299] Формиран је нови ударни батаљон, поред ранијег који је преименован у омладински. Формирана су још три „теренска" батаљона: I (Лужнички), II (Врањски) и III (Црнотравски). Извршена је попуна штаба II ЈМПО: поред команданата Живојина Николића-Брке и политичког комесара Владимира Вујовића-Вује одређени су: за заменика политичкон комесара Ђура Цекић-Ива и за заменика команданта Ђура Златковић-Милић.

У овој реорганизацији извршене су промене и у Омладинском батаљону који одлази у састав II ЈМ бригаде. Уместо политичког комесара Драгомира Николића-Аце одређен је Живко Коцић-Предраг, један од најбољих војно-политичких руководилаца Бабичког ПО из 1941. године.

Прилив нових бораца у току новембра и децембра 1943. године омогућио је да се крајем године формира још један — IV батаљон, па је II ЈМПО имао крајем године 5 батаљона са око 700 бораца.[300] У време одржавања саветовања и реорганизације, као и касније, у току новембра, дошло је до **спламсавања?** акција II ЈМ одреда. Према подацима које нам дају извештаји штаба Одреда у том периоду извршене су само две акције, једна 11. XI и друга 17. XI 1943. године.

На захтев Темпа ОК Врања преузео је на себе формирање и руковођење оперативним штабом за командовање јединицама у рејону Козјака и Скопске Црне горе у коме су били: Ударни батаљон, II ЈМПО, Кумановски ПО и Косовска чета с перспективом прерастања у Косовски батаљон.[301] Из извештаја члана Обласног комитета Косова види се да је ОК Врања био надређен Оперативном штабу,[302] који је имао задатак да развија НОБ на Скопској Црној гори и омогућава формирање косовских јединица на тој територији.

ФОРМИРАЊЕ КОСОВСКИХ БАТАЉОНА И БРИГАДА НА ТЕРИТОРИЈИ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

Приликом одржавања окружног партијског саветовања као и војног у Црној трави стигла је група бораца с Косова, и то једна преко територије I ЈМПО, а друга преко Скопске Црне горе, Козјака и Пчиње, чиме је створен основ за формирање чете Косовара на овом терену.[303]

Да би се сагледали напори око организације одреда Косова, морађемо нешто више рећи о условима борбе на Косову и о формирању јединица Косова на територији Србије.

У ранијим излагањима говорили смо о неким тешкоћама развоја НОБ-а на Косову. Те тешкоће пратиле су и поједине слабости у орга-

[288] **36. НОР *т. 1/7 док.* бр. 11 и АС МГОК Врање ,бр. 16, 18, 28, 29.**
[10] **36. НОР г. *17 док.* бр. 11.**
[301] **36. НОР. т. *1/19 док.* бр. 71, 74.**
[302] ***Исто,* док. бр. 74.**
[303] **Исто, док. бр. 71.**

низацији КПЈ на које Темпо у свом писму од 2. јуна 1943. године оштро указује.[3м]

Темпо у том истом писму Обласном комитету поставља један од најважнијих задатака — формирање партизанских одреда, с ослонцем на територију I ЈМПО и II ЈМПО.

КПЈ на Косову доживела је у том периоду тешке губитке погибијом Боре Вукмировића и Рамиза Садику, чланова Обласног комитета.[305] Овако тешка ситуација створена је тиме што је окупатор почео велико прогањање прогресивних снага уз помоћ својих слугу међу којима су били: Илијаз Гаши, Сефедин Бег, Рифат и Џевет Бег, Ферад Драги, Ибрахим Љутвићи, Тахир Кођини, Муртеза Шаћири, као и Таса Ђорђевић, Сава Милићевић, Стојимир Парлић, Поп Милош Вујошевић и други.

На Косову је крајем 1943. и почетком 1944. године заведен незапамћен терор, хапшења, интернације и „масовно исељавање Срба" као и Црногораца. Окупатор и квислиншка власт убијали су и пљачкали, нарочито Србе и Црногорце, пише Али Хадри.[306]

Поред наведених убијени су још: Емин Дураку, Муса Заими, Зенер Залихи, Мас Злом, Клуска Абедин Торбеши, Дегут Вокши, поручник Кадри Дергути, Нерђими Мустафа, Станко Бурић, Аца Марковић, Воја Лековић, Драги Поповић, Раде Милиновић, Андрија Булајић и др. Овим убиствима окупатор је нанео огромну штету КПЈ и НОБ-у. Особито су нанете велике штете погибијом бораца Албанаца, који су дотад спречавали распиривања шовинистичке мржње између Албанаца и Срба и онемогућавали злочиначке тежње непријатеља у мобилизацији албанске народности против НОП-а. Тешку ситуацију на Косову у другој половини 1943. године створили су Немци уз помоћ Реџепа Митровице, Џафер Деве и Бедри Пеје. У периоду повлачења Италијана с Косова и Метохије они су успели у организовању албанске војске, квестуре, милиције и вулнетара.[307]

После капитулације Италије они су одиграли главну улогу у борби против НОП-а. Тако се из ових квислиншких јединица развио окрутан окупаторски систем о коме Обласни комитет у извештају од 3. септембра 1943. године пише:... „У Приштини (варош) војска, милиција, вулнетари и карабињери распореде се у групе, а претходно наређе да нико од Срба не сме излазити из кућа. Отпочне претрес свих српских кућа без изузетка. При претресу млате, прекопавају и често руше зидове. .." Излаз у варош за Србе је ограничен. Група од 3 и више Срба не сме се наћи у једној кући, а камоли у улици. У селима је много страшније, јер поред премлаћивања и пљачке практикују и убијања . .. Сељак не може из села у село, а села се чувају и дању и ноћу. Странцу је немогуће доћи у село јер и ако

[801] *Исто,* **док. бр. 40.**

Ю5 *Исто,* **док. бр. 34, 41, 44.**

[508] **36.** ***НОР. т. 1/10 док.*** **бр. 34 и 44; АИ На<1п,** ***Nato<1noo51o1>осИ1абк1 рокте(па Ково^и 1941—1945,*** **Вео^гас! 1973, стр. 136—140. (Од маја 1941. до априла 1944. са Косова је исељено 40 хиљада Срба, а било се пријавило за исељење још 30 хиљада у месној команди у Приштини. Почетком 1944. у затворима је убијено 360 Срба).**

[807] **А. Надп,** ***п.а.,*** **стр. 289—297.**

би успео ноћу да се провуче до куће, нико не сме да га прими ... Методи пљачке, терора су нечувени ... Још фали масован покољ".[308]

У вези са ситуацијом на Косову Светозар Вукмановић-Темпо је боравио у том рејону априла месеца 1943. године. Тамо је, према његовом писму, затекао врло тешку ситуацију. „Кроз ту борбу требало је постепено организовати партизанске одреде, који би могли успешно деловати и поред велике шовинистичке мржње која заиста постоји између Шиптара и Срба ... У првом реду велика шовинистичка мржња између Шиптара и Срба била је кочница за развијање народно-ослободилачке борбе. .. Колика је шовинистичка мржња Шиптара према Србима види се јасно из чињенице да је један наш одред који је састављен од Шиптара, био опкољен од преко две хиљаде наоружаних сељака Шиптара и борба је трајала неколико сати све док Шиптари нису видели да је то шиптарски одред. Онда су се разишли и оставили Италијане на цедилу"[309]

Темпо објашњава да су и шиптарски одреди били у немогућности да опстану, јер су масе под утицајем албанске „шовинистичке реакције" Бали Комбетар почели да се боре и против њих као савезника Срба. Да је ова Темпова констатација тачна, потврђује извештај штаба одреда „Емин Дураку" од априла 1943. године.

„1-а) Налазимо се у тешкој ситуацији. Где год смо прошли наишли смо на реакцију и то добро организовану. По другу где смо пре слободно дању ишли, сад су пуцали на нас. Са мукама смо се повукли. Карабињерија је знала сваки наш покрет од шпијунажа и то прошпија сваки сељак, сваки чобанин.

б) Једва смо успели да затуримо траг. Ако пуца један или двојица из села онда не само што ће пуцати село него сва дотична села. Тако да се одједном налазиш опкољен. А уз то не знамо пут, немамо мапе, не смемо да питамо никога. Морамо да се чувамо од паса, од чобана, па чак и од коза".[310]

О ситуацији на Косову из истог извештаја Фадил Хоџе види се да су карабињери, убили 12 другова, а такође пише и о убиству секретара Обласног комитета Боре Вукмировића и Рамиз Садика.[311]

Узроци оваквог стања су многобројни. Они се налазе и у историјским условима у којима су живели Срби и Албанци на Косову. Темпо је, када је говорио о утицају реакционарних шиптарских снага на шиптарске масе на Косову указао на узрочнике овакве мржње између Срба и Шиптара. Он сматра да „поред грешака Обласног комитета" главни кривац за „шовинистичку мржњу на Косову" је „дугогодишње робовање под великосрпском реакцијом".

Осим националног као узрочник треба узети у обзир класни елеменат у односима на Косову. Заједно с великосрпском буржоази-

[808] **36. НОР. т. *I/19 док.* бр. 45.**

[809] **36. НОР. т. УН/1 док. бр. 97; 11/10 док. бр. 67, и А. На<1п, *п.а.,* стр. 254. (међутим, 24. априла 1943, окружен у Горњем Ливочу од 2.000 које је предводио командант карабињера, командант Одреда рекао је сељацима да се партизани боре против окупатора за слободу и да није добро да се Албанци међусобно убијају. Након преговора сељаци су обећали да неће пуцати на партизане).**

[810] **36. НОР *т. I/19 док.* бр. 34.**

8и *Исто,* док. бр. 34 и напомена 7, 9.

јом поробљавању албанског народа доприносили су и остаци феудалних слојева, аге и бегови. То потврђује и чланак Фадила Хоџе у листу „Слобода" од октобра 1943. године, у коме се поред осталог говори:[312] „Ко је тај ко не познаје Илијаз Агуша, Џафер Деву, Сефедин Бега, Тахир Кањћина и Кумпанију? То су позната лица (по злу) још за време београдске владавине, којој су верно служили за цело време њеног опстанка".

Узроци шовинистичке мржње између Албанаца и Срба су дубљи и сежу, још из времена владавине Отоманске Турске.[313] Феудални господари Албанци били су главни носиоци власти на Косову, па чак и одметници од Цариграда, и користећи то, они су гурали албанске масе против Срба и на тај начин стварали тешку национално-етничку мржњу која се касније у Југославији наставила у гурању Срба у мржњу према Албанцима. Ако се узме само побуна феудалаца на Косову против реформи, „Хатишерифа" из 1829. године, којим се „раји", Србима, бар унеколико олакшава положај, онда се јасно могу видети узроци мржње између Срба и Албанаца. Осећајући се погођени овом реформом, Албанци феудалци и други повлашћени слојеви, као што су Јашар Паша из Приштине и други, побунили су се против одлуке цариградске владе и над Србима испољили свој бес.[314]

Јашар Паша је 1832. године побио велики број Срба на Косову, а из вучитрнског среза протерао српски народ из 57 села. Наравно да се то продужило све до 1912. године, а нарочито од 1878, после ослобођења југоисточне Србије од турске окупације.

Стални прогон Срба на Косову од албанских феудалних господара стварао је дубок антагонизам између Албанаца и Срба, који је стално заоштраван, о чему нам говори и покољ Срба у недавној прошлости, 1902—1903. године на Косову.[315] По ослобођењу Косова од турске окупације и феудалних албанских господара, великосрпска буржоазија истим методама решава проблеме на Косову. Раније су исељавани Срби, а сада исељавају Албанце у Турску, а колонизирају Србе, Црногорце, Херцеговце и друге. Ова исељавања и данас у савременом свету имају исти циљ — агресорски. И једни и други тежили су истом циљу — стварању повољног етничког односа за своју групу, а све то имало је за последицу антагонизам између Албанаца и Срба који се у овој ситуацији, подстрекаван од Италијана и Немаца, развијао до уништења српског народа.

Ситуација на Косову 1943. показала је да су реакционарне снаге успеле да наметну тезу да је НОБ српска борба и, према томе, ко је за НОБ тај је против албанског народа и издајник је. Комунисти Албанци имали су тежак задатак у разбијању утицаја створених од непријатеља на штету не само српског него и албанског народа. Борбе

[312] **36. НОР. т. *1/19 док.* бр. 55.**

[313] **НасЈп, п.г., 5lГ. 144 (»гпе(1ипас1опа1па тггпја је јо§ К репосЈа 1игзке у1асЗауте, 2а11т 1 ђиггоазке Ји§об1ау1је«).**

[314] **Др Владимир Стојанчсвић, *Југословенски народи у Отоманском царству* од Једренског мира *1829 до Париског конгреса 1856,* Београд 1971, стр. 114—123.**

[315] **В. Поповић, *Источно питање,* Београд 1928, стр. 154 (Албанци су учинили покољ међу Србима у Пећи, Ђаковици и многим другим крајевима у Старој Србији и Македонији"). * Србија 1878 — документи. Београд 1978. док. бр. 186. (говори о варварству Турака и Албанаца над српским живљем после повлачења српске војске из Гњилана 1878. године).**

за Велику Албанију, Велику Србију, Велику Бугарску, Велику Грчку увек су биле и биће узрочник свих сукоба између' народа на Балкану и као такве реакционарне и штетне.

Управо те тешкоће које су произлазиле из оваквог стања на Косову нагнале су Светозара Вукмановића-Темпа да донесе одлуку о формирању косовских партизанских одреда ван Косова.[316] За формирање српских одреда са Косова одредио је рејон Јабланице, а за Албанце Малесију. У том духу он је и наредио I ЈМПО да припреми прихват људства с Косова.[317]

Значај Скопске Црне горе за развој НОБ-а је велики, па је стављено у задатак II ЈМПО да помогне формирање косовског одреда и створи базу на овој територији. У вези са овим задатком сви услови су се били стекли када је III батаљон II ЈМПО избио на Скопску Црну гору јула 1943. године.[318] Али слабе везе између Косова и Македоније, а још слабије везе између ОК Врања, II ЈМПО и Косова допринеле су да се ова шанса не искористи.[319]

Почетком септембра 1943. године, ситуација не само што постаје тежа него се компликује и погоршава, јер је у Призрену одржан састанак тзв. II призренске лиге као контрареволуционарне организације на Косову. Она је себи поставила за циљ да брани Косово и Метохију од снага НОВ-а.[320]

„II Призренска лига формирала је комитете по срезовима и општинама, а формира и војну организацију, Омладински комитет за одбрану Косова. Све ово у циљу стварања Велике Албаније, што погоршава ситуацију на Косову. Немачки окупатор организује албанске пукове, па чак и „Скендербег дивизију".[321] Због свега тога се партијско руководство с Косова у писму од 21. I 1944. и жали Темпу: „Немамо ни једне базе у којој би се могло са нашег терена стизати са људством и прихватити".[322] Када је ово Обласни комитет писао, мислио је на базе на Скопској Црној гори и терен I ЈМПО.

У вези са стањем на Косову, Обласни комитет је нашао за сходно да о томе упути једно писмо ЦК КПЈ 31. I 1944. године, у коме поред осталог пише: „Рад Срба и Црногораца скоро је онемогућен, јер сва српска села су под данонoћном стражом Шиптарске милиције... Пребацивање људства у одреде је врло тешко чак и немогуће... Међутим, на дијелу Космета (Шипније) сваки човјек је наоружан те се мора одред сукобљавати са народом... Уколико се батаљон не успије да се повеже и ослони на II јужноморавску бригаду (Врање) (погрешно, треба да стоји II ЈМПО Врање — Ж. Н.) онда ће бити у

[316] **36. *НОР. т. 11/10* док. бр. 72.**

[317] **36. НОР. *т. 1/19 док.* бр. 35 и 45.**

[319] ***36. НОР. т. 1/5 док.* бр. 81 (извештај штаба II ЈМПО).**

[318] **36. *НОР. т. 1/19 док.* бр. 61 (ОК Врања ниј имао везе с Косовом све до октобра 1943. године).**

[330] **Архив Војног историјског института, Фонд Недића, кут. 61, рег. бр. 12/1, ф. 8/1—1 ф. 4/1—1; А. Нас1п, *п.Л.,* стр. 282, 284.**

[321] **А-УП Нд кут. 61 рег. бр. 4/1—1 и 36. НОР г. *1/19 док. бр.* 81, 98; А. Нас1п, п.cJ., стр. 294—297.**

[122] ***36. НОР. т. 1/19 док.* бр. 81.**

тешком положају".[323] Ова оцена о стању на Косову потврђена је и чињеницом да је једна група у јачини од 54 борца пошла из Приштине преко демаркационе линије у Јабланицу и Пусту реку с куририма и да је сва уништена.[324]

Осим тога, група од 90 бораца, (16 наоружаних) када је пошла према Шари, разбијен је, и свега се њих 12 с командантом и политичким комесаром ГШ Косова пробило.[325]

На писмо Обласног комитета Косова ЦК КПЈ је одговорио 28. марта 1944. године. Поред осталог у писму стоји: „Албанским масама треба јасно указати на то да ратујући за Немце иду путем националне катастрофе, путем робовања Немцима и њиховим слугама који су се продавали свим завојевачима. Оне се играју са својом националном будућношћу и са сутрашњом слободом. СУТРА ЋЕ СРЕТНИ И СЛОБОДНИ БИТИ САМО ОНИ НАРОДИ КОЈИ ТО ДАНАС ИЗВОЈУЈУ ОРУЖЈЕМ У РУЦИ ПРОТИВ НЕМАЧКИХ ОСВАЈАЧА И ЊИХОВИХ РЕАКЦИОНАРНИХ ПОМАГАЧА (подвукао — Ж. Н.) носилаца свега онога што кочи слободан развитак народа што тргује са неизвешношћу и чашћу нације".[326]

Без обзира на све мере Партије на Косову ситуација се чак погоршава. Немци су уз помоћ најреакционарнијих снага (ага и бегова) још више продубили мржњу према Србима и тиме ангажовали албанске масе против НОБ-а, те је омасовљење косовских батаљона на територији II ЈМПО, иако је ова непосредно везана за Косово, било врло слабо.

Колико је ситуација била тешка и колико је окупатор успео да мобилише албанске масе у борби против НОБ-а, види се из чињенице да су у I ЈМПО стигли до почетка септембра 1943. године само командант и политички комесар оперативне Косовске зоне.[327]

Упућивање бораца из рејона Косова у одреде у Србији погоршала је и јача активност четника ДМ на левој обали **J.** Мораве, угрожавајући слободну територију I ЈМПО. После тешких борби на Радану, четници су сузбијени али је њихова доминација у горњој Јабланици, а особито у селу Тулару, преко кога је планирано стварање канала с Косова, практично онемогућила пребацивање људи с Косова.[328] Зато начелник штаба Оперативне зоне, иначе из села Тулара, у свом писму Обласном комитету Косова предлаже канал са Косова преко планине Кукавице, Црне Траве, Пчиње, Козјака, Скопске Црне горе до Шаре.[329] До 18. октобра 1943. године у рејон Пусте реке и Радана с Косова стигло је око 16 другова. Милан Зечар-Обрен, као коман-

[823] ***Исто,*** **док. бр. 93.**

[3=4] ***Исто,*** **док. бр. 129.**

[325] ***Исто,*** **док. бр. 81 и 93.**

Исто, **док. 104 писмо ЦК КПЈ обласном комитету Косова од 28. III 1944. године.**

[327] ***Исто,*** **док. бр. 45.**

[820] ***Исто,*** **док. бр. 45 и 93 (*„Војска.* По овом питању стојимо врло слабо јер на нашем терену се не могу формирати и опстати одреди од Срба, а у последње време ни шиптарски. Пребацивање људства у одреде сусједне врло је тешко и чак немогуће"., — пише Покрајински комитет Косова ЦК КПЈ од 31. I 1944. године).**

[529] **36. *НОР. т. 1/19 док.* бр. 45.**

дант Косовске оперативне зоне, по наређењу Обласног комитета Косова, прешао је у Црнотравски крај и одатле у рејон Козјака, где у садејству са снагам Кумановског и II ЈМПО треба да ствара упориште на Карадаку.[330]

У међувремену је Темпо добио извештаје да је II ЈМПО створио велику слободну територију у Пчињи и Козјаку и зато усмерава штаб Оперативне зоне Косова за прелаз у тај рејон ради освајања Скопске Црне горе и извлачења људства с Косова, и тражи од II ЈМПО и Кумановског одреда да продиру на Скопску Црну гору.[331] У вези с тим задатком чета Кумановског и чета II батаљона II ЈМПО почетком октобра 1943. године продрле су на Скопску Црну гору, где су прихватиле једну десетину Косовара са Шаре.[332]

Од бораца Косовара, који су 22. X 1943. године дошли из Пусте реке, и десетине која је стигла у Црну Траву преко Козјака и Пчиње, формирана је прва јединица — чета Косовара на слободној територији црнотравског краја.[333] Новембра месеца 1943. године од чете Шарског одреда, која је дошла у рејон Козјака преко Скопске Црне горе, и чете Косовара из црнотравског краја, у рејону Козјака формиран је I косовски батаљон.[334] Формирање овог батаљона извршили су чланови Обласног комитета Косова и чланови Штаба Оперативне зоне Косова.[335] У штаб батаљона ушли су: Гојко Ћетковић-Огњен, командант, Петар Денда, политички комесар, Мираш Јовановић, заменик политичког комесара, Душан Лазић, поручник, ађутант батаљона, Драгица Симић, референт санитета, а Загорка Савић-Дунда, омладински руководилац.[338]

Рејон Козјака и Рујна био је најповољнији терен за повезивање с Косовом и извлачење људи с Косова у том рејону. Савета Јоворина-Саша, члан Обласног комитета, је из рејона Прешева покушала да руководи партијском организацијом преко демаркационе линије. Она због тешке ситуације на Скопској Црној гори и слабих веза с Гњиланом није извршила тај задатак, него је остала с Косовским батаљоном и у њему углавном вршила дужност партијског руководиоца.[337]

Нешто касније, у децембру месецу 1943, у рејону Пусте реке формирана је још једна јединица од Косовара, II батаљон,[338] с командантом Мирком Перовићем, политичким комесаром Душаном Јововићем, замеником политичког комесара Лазаром Суботићем. Овај батаљон по наређењу Темпа марта 1944. године доћи ће преко црнотравског краја у рејон Пчиња—Врање.[339] Од ова два косовска батаљона у селу Вишевцу формира ће се 24. III 1944. године Косовски

ио *Исто,* док. бр. 61; исто 1/20 док. бр. 140 и 107.

[331] *Исто,* 1/20 док. бр. 161 и 1/7 док. бр. 11.

[332] Исто, VI172 док. бр. 72, 1/19 док. бр. 64 и УН/2 док. 76.

[333] *Исто,* 1/19 док. бр. 61 и 1/20 док. бр. 107.

[334] *Исто,* и А. Хадри, н.д., стр. 359.

[3"] *36. НОР т. 1/19 док.* бр. 61 и 74.

[336] *Исто,* док. бр. 74, 81, и 1/20 док. бр. 140.

[337] *Исто,* 1/19 док. бр. 74.

[338] *Исто,* и А. Хадри, *н.д.,* стр. 359—360.

[339] *Исто,* 1/7 док. бр. 11 и 1/20 док. бр. 140.

одред од 243 борца."[40] Одред ће почетком априла имати преко 280 бораца. Командант Одреда је био Милан Зечар-Обрен, политички комесар Саша Јаворина, заменик команданта Глигорије Шарановић, заменик политичког комесара Миле Банић.

Уз попуну од 112 нових бораца Врањског војног подручја 12. V 1944. године у селу Дарковцу — у црнотравском крају, од Косовског ПО формирана је Прва косовска бригада од 3 батаљона са 392 борца.[341] Командант је Милан Зечар-Обрен, политички комесар Саша Јаворина, заменик политичког комесара Миле Банић и заменик команданта Глигорије Шарановић. У мајској офанзиви број бораца у Бригади је смањен, па је од преосталих бораца ове бригаде и новодошлих 9. септембра 1944. године у рејону Рујна, у селу Љиљанцу формирана Друга косовско-метохијска народноослободилачка бригада од 450 бораца са 4 батаљона.[342] Командант је Војо Букелић, политички комесар Влада Поповић, заменик команданта Радомир Лаловић и заменик политичког комесара Бранко Шкембаревић. Само три дана касније у рејону Врања, у селу Крајмировцу формирана је Трећа косовско-метохијска бригада од 3 батаљона са 450 бораца.[343] За команданта ове бригаде постављен је: Јовица Попадић, за политичког комесара Душан Јововић, за заменика команданта Петко Васић и за заменика политичког комесара Катарина Патрногић.

У селу Тулару код Лебане 24. IX 1944. године формирана је Пета косовско-метохијска бригада која је крајем октобра имала 500 бораца.[314] Командант је био: Младен Жакула, вршилац дужности политичког комесара Миладин Белојевић-Павличић, а начелник штаба Спасоје Ачковић.

Косовски батаљони и бригаде 1943. до новембра 1944. године развијали су се углавном ван Косова, па је било нужно решити и проблем командовања. При формирању Првог косовског батаљона на Козјаку, на територији II ЈМПО и Кумановског одреда, поставило се питање заједничке команде над овим јединицама, а поготову што су ове снаге биле под командом три Главна штаба (Србије, Македоније и Косова и Метохије). У новембру 1943. године формиран је Оперативни штаб у рејон Козјак—Пчиња — у чији састав је ушао и Косовски батаљон.

ПРВИ „ОПЕРАТИВНИ ШТАВ" И ДОЛАЗАК ВОЈНИХ МИСИЈА ВЕЛИКЕ БРИТАНИЈЕ НА ТЕРИТОРИЈУ II ЈМПО

Напред смо рекли да је брзи одлазак секретара ПК Србије с територије Црне траве допринео да су многи проблеми остали нерешени, међу којима и садејство с кумановским и косовским

340 Исто, 1/19 док. бр. 117 и 137 и А-УИ кут. 15 фас. 1 док. 29 (наредба делегата Врховног штаба Светозара Вукмановића-Темпа о формирању дивизија), Ж. Николић-Брка, *н.д., 22. дивизија,* стр. 106 и А. Надп *пА.* вІг. 360.

341 36. НОР т. *1/19 док.* бр. 117 напомена 4 и док. бр. 152; А. Хадри, н.д., стр. 360.

345 А. Надп, *п.а.,* стр. 364.

343 Исто.

344 Исто.

батаљонима у рејону Козјака. За време боравка у Црној Трави секретар ПК Србије на захтев Обласног комитета Косова и Оперативне зоне Косова утаначио је помоћ коју треба да им пруже ОК Лесковца и I ЈМПО и ОК Врања са II ЈМПО. Из договора секретара ПК и Обласног комитета Косова види се да се у рејону Пуста река—Лесковца формира један батаљон од Косовара за дејство према Приштини и Косовској Митровици, а чета која је формирана у Црној Трави од 22 борца, уз помоћ II батаљона II ЈМПО, преко Козјака треба да продире на Скопску Црну гору.[345]

У време договора у Црној Трави (6. XI 1943. године) није било стигло писмо Светозара Вукмановића-Темпа, упућено крајем септембра ОК Врања и II ЈМПО са захтевом да се формира оперативни **штаЗЮ ИЗ** писма секретара ПК Србије види се да није било стигло ни друго писмо Темпа од 30. X 1943. упућено ОК Врања у коме се инсистира на формирању оперативног штаба.[347] Зато Нешковић у име Главног штаба и није ништа предузео за време свог боравка у Црној Трави око формирања овог штаба.

Вероватно је ОК Врања примио писма Темпа после одласка секретара ПК, па је и упутио у рејон Козјака Ударни батаљон. С Ударним батаљоном пошао је и члан ОК Врања Душан Пуђа-Сава, с овлашћењем да с ЈБупчом Арсовим, чланом V оперативне зоне Македоније, и члановима ОК Косова формира оперативни штаб.[34а]

У међувремену је на Козјак с чланом Обласног комитета Косова Миливојем Ковачевићем-Максимом стигла и једна чета Шарског косовског одреда и једна чета Шарског македонског одреда.[349] По њиховом доласку у рејон села Пелинца формира се Кумановско-скопски одред од Кумановског одреда и придошле чете Шарског одреда, о чему је било говора. Истовремено је чета Шарског косовског одреда стављена под команду овог одреда.[350] Не знајући за Темпово писмо о формирању Оперативног штаба и за Косовску чету формирану у Црној Трави, сем за десетину која је прешла преко Скопске Црне горе, члан V оперативне зоне Македоније и члан Обласног комитета Косова доносе одлуку да чета Косовара уз ослонац на Кумановски ПО сама продире на Скопску Црну гору.

Доласком чете Косовара са чланом Обласног комитета Сашом Јаворином и командантом Оперативне зоне Косова, Миланом Зечаром-Обреном, из Црне Траве у рејон Козјака, с ударним батаљоном II ЈМПО формиран је Оперативни штаб у саставу: Милан Зечар--Обрен, командант, Милорад Диманић-Милош, командант Ударног батаљона, као заменик команданта, Тома П. Софронски-Јосиф, политички комесар и ЈБупчо Арсов-Гоце, заменик политичког комесара, а Благоје Милићевић члан Главног штаба Косова као начелник штаба.

36. НОР г. *1/20 док.* бр. 107.

[848] ***Исто* и Н/10 док. бр. 161; исто 1/19 док. 61.**

36. НОР. т. *11/10 док.* бр. 161.

[347] **36. НОР. т. *11/10 док.* бр. 161.**

[348] ***Исто,* 1/19 док. бр. 71 и 74; исто УШ2 док. бр. 90.**

34» исто уи/2 док. бр. 81.

350 **Исго.**

Под команду „Штаба за операције", како је назван у наредби коју су потписали члан Обласног комитета Косова и члан Оперативне зоне, Милија Ковачевић-Максим, односно Љупчо Арсов, стављени су Кумановско-Скопски одред, Ударни батаљон II ЈМПО и Косовски батаљон.[351] Јачина ових јединица до краја новембра 1943. године износила је око 300 бораца, и то Кумановски ПО 116, Ударни 100 и Косовски 70. Ова јединица била је довољна за извршење постављеног задатка: ликвидацију четника ДМ на Козјаку и продор на Скопску Црну гору са слободне територије ради стварања услова за прихват бораца с Косова и успешнијег деловања на комуникацију Скопје—Приштина. У формирању Оперативног штаба запажа се одсуство штаба II ЈМПО, који је у организацији садејства у рејону Козјака требало да игра једну од одлучујућих улога, с обзиром на своје снаге и на борбена искуства која су имали његови чланови.

Стицајем околности Оперативни штаб и снаге којима је командовао у рејону Козјака остале су пасивне више дана.[352] Као што смо раније навели, са четама Шарпланинског одреда у рејон Козјака стигла је и енглеска војна мисија од 4 члана на челу с капетаном Девисом, коју је Темпо упутио у црнотравски крај ради помоћи бугарском партизанском одреду.[353]

Ова мисија је по доласку на Козјак, а у вези са ставом енглеске владе, понудила помоћ и партизанским одредима у овом рејону. Војна мисија на челу с капетаном Догмаром бачена је падобранима 29. XI 1943. године на Козјак.[354] Као што смо већ рекли преко војне мисије је 29. XI 1943. године добијено незнатно наоружање, пошто је тим авионом стигла наведена војна мисија.

Огромни успеси НОВЈ у борби против окупатора и поред великог ометања од стране краљевске југословенске избегличке владе продрли су у свет. Та чињеница и интереси рата против Хитлера наметнули су британској влади обавезу да пошаље војну мисију код Врховног штаба. Самим тим је НОВЈ призната као „ратујућа сила", што је имало огроман политички значај. То је омогућило да Радио-Лондон преко својих емисија говори похвално о борбама НОВЈ, а такође и инострана штампа.

Врховни командант, оцењујући правилно циљеве доласка енглеских војних мисија које су у помоћи НОВЈ у тим данима биле врло шкрте, а имајући у виду огроман политички значај за НОБ, у свом наређењу Главном штабу Србије од 9. X 1943. године скренуо пажњу на однос према овима.[355]

Предвиђања Врховног команданта била су оправдана. Војне мисије које су дошле у реијон Козјака одмах су успоставиле везу

[851] ***Исто.***

[852] ***Исто,*** **док. бр. 90.**

[858] ***Исто,*** **док. бр. 71, 90 и 100; исто 1/19 док. бр. 71 и 74.**

[854] **36. *НОР т. 11/10 док.* 72 (енглеска војна мисија код Врховног штаба стално је инсистирала да упути једну војну мисију у Македонију. Овим је та њихова жеља остварена. Не само што имају мисију код ГШ у Македонији него су још две упутили у рејон Врања).**

[855] **Г. V. Б. В^кт, п.<J., стр. 219 (одлука савезника о помоћи народноослобод. војсци Југославији, односно она је призната као снага отпора, и као таква почела да се третира).**

са својим официрима код четничког Вардарског корпуса, па су са знањем Оперативног штаба и написале два писма.[356] Истовремено су се трудили да организују „сарадњу" између четника и партизана.[357]

Уз то, после 22 дана чекања, партизанима су спустили само 10 пушака и неколико аутомата, а исте ноћи њихове колеге допремили су наоружање четницима које је морало бити обилније с обзиром на то што су четници после тога напали снаге „Оперативног штаба".[358]

Задовољни доласком војне мисије, чланови Оперативног штаба и ОК, који су се у том моменту налазили у рејону Козјака, дозволили су да дуго чекају на пријем оружја и повезивање војних мисија и Девиса и Догмара с њиховим колегама код четничког Вардарског одреда. Оперативни штаб је знао за претње и концентрацију четника у рејону Рујна.[359] И поред тога он с два батаљона чак „демонстративно" долази у село Спанчевац испод Рујна.[360] И не само то, него су снаге Оперативног штаба биле подељене, тако да су два батаљона, Косовски и Ударни, чак били стављени у врло неповољан положај и услов за борбу са четницима. Овакво понашање Оперативног штаба омогућило је четницима да својим нападом 1. XII 1943. године постигну војнички успех, присиле на повлачење Косовски и Ударни батаљон и том приликом им нанесу губитке у мртвима и заробљенима.[361] Вардарски корпус овај успех користи за још већу мобилизацију.

Оперативни штаб је после повлачења из Спанчевца дошао у рејон Св. Илије ради пријема наоружања.[362] Одлука о напуштању Козјака с Косовским и Ударним батаљоном донета је на брзину иако је било и других решења. Овим је одложена одлука о разбијању четника на Козјаку, као и продор на Скопску Црну Гору, због чега је био и формиран Оперативни штаб. Одлуку Оперативног штаба, члан Обласног комитета Косова, у свом писму од 20. XII 1943. године, оштро осуђује и замера члановима Обласног комитета и I оперативне зоне Косова који су се налазили у Оперативном штабу.

„Губици у мртвим и рањеним су мали с обзиром на важност терена кога сте напустили .. . Ми смо добро и то заједнички подвукли да нама Косметовцима боље одговара терен Кумановаца него Св. Илија и даље... зашто онда нијесте тамо остали сви или бар другарица Саша, што је требало учињети".[363] ОК Врања, који је примио обавезу да руководи Оперативним штабом, после повратка Душана Пуће-Саве с Козјака упутио је у овај штаб Васу Смајевића.[364]

Када се Васа срео с Оперативним штабом негде у рејону Св. Илије, он са Сашом Јаворином, чланом Обласног комитета Косова, и Миланом Зечаром, командантом Оперативног штаба, доноси одлуку да с војном мисијом и Косовским батаљоном пређе у рејон Црне

«[в] 36. НОР. т. *II/10 док.* бр. 173.
[857] *Исто,* УИ/2 док. бр. 100.
[858] *Исто,* и 1/19 док. бр. 71.
J5. Исто> ун/2 док. бр. 100 и 1/19 док. бр. 71 и 74.
збо исто, УП/2 док. бр. 100 и 1/19 док. бр. 71 и 74.
5sl исто, УПу'2 док. бр. 100 и 1/19 док. бр. 71.
[882] *Исто.*
збз Исто< 1/19 док. бр. 74.
[844] *Исто,* док. бр. 71.

траве.[365] Та одлука произашла је из ситуације коју је окупатор наметнуо. Бугарски окупатор, имајући извесне податке о пријему оружја путем авиона код партизана, тежи да упадима то онемогући. Тако је 6. XII 1943. године, баш када је Оперативни штаб припремао услове за пријем оружја у рејону Св. Илије, упао с јединицом јачине до 1.000 војника у овај рејон и напао снаге II ЈМПО и Косовског батаљона.[366] Оперативни штаб је прихватио борбу по јакој зими и великом снегу. Без обзира на јачину окупатора Оперативни штаб успео је да спречи да продре у села Брезовица, Глог и Бабину пољану. Задржавање непријатеља у рејону Св. Илије два дана допринело је да Оперативни штаб донесе одлуку да се с Војном мисијом пребаци у Црну Траву, где је претпостављао да ће имати боље услове за прихватање наоружања. Оваква одлука је била у супротности с циљем због којег је и формиран Оперативни штаб.

Овом одлуком је Оперативни штаб практично расформиран. Кумановски ПО с два члана Оперативног штаба остао је у рејону Козјака. Ударни батаљон с једним чланом Оперативног штаба нашао се у рејону Врања, док је Косовски батаљон с командантом Оперативног штаба дошао у Црну Траву. Пуђа је при пролазу за Лесковац рекао члановима ОК Врања да сматра да овај Оперативни штаб не може да обезбеди извршење постављених задатака и да треба тражити од чланова ПК Србије кадрове за нови.[367] Љупчо Арсов, који је био члан Оперативног штаба, убрзо је по одласку главнине схватио учињени пропуст, па је већ 7. XII 1943. године, подстакнут и писмом Темпа, описао ОК Врања да се поново формира оперативни штаб ради заједничког деловања у рејону Пчиње и Козјака.[368]

Арсов је још озбиљније схватио потребу постојања оперативног штаба и јединица с њим после борбе Кумановског одреда са четницима ДМ на Дренку 10. XII 1943. године. Он је ОК Врања написао: „Морамо брзо радити да их одавде отерамо или уништимо.

И овом приликом ми вас молимо да предузмете што пре најнеопходније мере и да заједничким снагама осујетимо планове четника Драже Михаиловића".[369]

Колико је питање стварања оперативног штаба било значајно потврђује и чињеница да је Темпо поново упутио писмо крајем новембра 1943. године члану ОК Скопја и V оперативне зоне Македоније.[370] Арсов је у вези с овим, вероватно, упутио друго писмо ОК Врања и члановима ПК Србије почетком децембра 1943. године.[371]

Али, на жалост, ОК Врања, ОК Скопја, па чак ни чланови ПК Србије који су преузели на себе и улогу Главног штаба Србије, нису могли да реше питање оперативног штаба, што још једном потврђује компликованост ситуације у југоисточној Србији у погледу руково-

365 *РЈСТО,* док. бр. 74.

566 *Исто,* 1/УН док. бр. 11 (извештај штаба II ЈМПО од 15. XI 1944).

387 АС. ОК Врање док. бр. 12.

369 Исто.

3GB Исто. док. бр. 15.

3:0 исто, док. бр. 12.

371 Исто.

ћења НОВ и ПО. Чланови ПК у свом писму ОК Врања од 11. XII 1943. године о том питању пишу.

„1) По питању оперативног штаба за Карадак стоји овако: штаб који сте ви формирали нека за сада остане, јер ми одавде немамо кога да пошаљемо за тај штаб. Кад дође Темпо видећемо, можда ће он довести некога. Ви то јавите Македонцима, па ако они имају некога нека доделе томе штабу. Ако имају (још неког поред Гоцета)."[372]

У међувремену, док се ОК Врања дописивао са члановима ПК, оперативни штаб се већ био расформирао доласком Војне мисије с Косовским батаљоном у Црну Траву. До формирања новог штаба и разбијања четника на Козјаку проћи ће извесно време, а ситуација на Косову биће таква да ће прихват бораца преко Скопске Црне горе бити отежан, чак безуспешан, о чему ћемо касније нешто више рећи.[373]

Долазак војних мисија Велике Британије код Врховног штаба НОВ и ПО Југославије, а сада и код партизанских одреда у источном делу Југославије, био је резултат успешног развоја НОБ-а у Југославији, који су водили НОВ и ПО. Стратегијски интереси Савезника, да се ослоне на снаге које дају велики допринос антихитлеровој борби, и то баш на Балкану, где је било и предвиђено отварање другог фронта, о чему је и В. Черчил говорио на састанку начелника генералштабова В. Британије утицали су и на доношење одлуке марта 1943. године да се Савезници ослоне на снаге НОП-а у Југославији.[374]

На жалост, према оцени Врховне команде на Средњем истоку, НОВ и ПО Југославије доминирају западно од реке Ибра, а источно од ове, тј. у Србији, снаге Драже Михаиловића, па ће у том рејону и даље подржавати четнике ДМ. То је још више отежавало положај ПО југоисточне Србије, што се приликом пријема наоружања на Козјаку и показало, о чему је већ било речи. Истовремено када је Оперативни штаб поред нове мисије с капетаном Догмаром примио и нешто оружја, и четници Вардарског корпуса примили су оружје у рејону Рујна. Тиме је давана не само материјална него и велика морално-политичка помоћ четницима у овом рејону да се још дрскије боре против партизана, што ће се за који дан и показати. Не само то, него је четницима давана обимнија помоћ него партизанима. Тако је само после 5 дана од пријема првог, четницима и други пут 4. XII 1943. године упућено 26 падобрана оружја на Рујну, и то само три дана после напада на батаљоне Оперативног штаба.[375] Оваква ситуација нагнала је Оперативни штаб да упорније захтева пружање помоћи у оружју и муницији, јер се због несташице истог и не постижу бољи успеси у борби с окупатором, као што је био случај на Св. Илији 6. XII 1943. године. Али до бољег односа војних мисија према потребама партизанских одреда доћи ће тек по њиховом доласку у црнотравски крај у штаб II ЈМПО и ОК Врања.

37» Исто, док. бр. 18.

[873] 36. НОР т. *1/19 док.* бр. 81 и 93.

[874] V. *СегсИ, тетоагг књ.* 5, стр. 443 и 445; Г. V. Б. В1кт, *п.д.*., з1г. 262.

[875] АС ОК Врање, док. бр. 12.

По доласку војне мисје В. Британије у Црну Траву у пратњи Косовског батаљона одржан је састанак са штабом II ЈМЦО, коме је присуствовао и секретар ОК Врања. Овом приликом је објашњено војним мисијама (мајору Девису и капетану Догмару), да је неопходно да Савезници помогну партизане у оружју и муницији како би успешније наносили ударе окупатору, а поготову на комуникацији Ниш—Скопје и Ниш—Софија. То би, с друге стране, било од велике користи по интересе савезника на фронту у Африци и на Сицилији. Иако су војне мисије биле више склоне да дају помоћ у храни и одећи, па чак и у новцу и злату, на крају је прихваћен захтев да се првенствено допреми оружје и муниција, а да се касније, у следећим транспортима, дају одећа, особито обућа, и храна. У вези с оваквим договором штаб II ЈМПО концентрише своје батаљоне у рејон Црне траве. Трећи батаљон II ЈМПО који се налазио у Црној Трави с Косовским батаљоном обезбеђивао је аеродром у рејону Павлове грамаде и Равништа. Пред сам пријем наоружања стигао је и I батаљон II ЈМПО и Трнски ПО (Бугарски) у Црну Траву, после тешких борби у Лужници.

Као што смо напред навели, бугарски окупатор, открившн да се баца оружје партизанима на слободним територијама, сталним упадима тежи да то онемогући. Сем тога, он је почео да концентрише снаге за напад на слободне територије, о чему ћемо касније више говорити. У периоду ове концентрације пуковник Текелијев из рејона Цариброда (сада Димитровграда) преко Звонца упада на слободну територију код села Црвене Јабуке 17. XII 1943.[377]® Први батаљон с Трнским одредом напада снаге Текелијева у тежњи да их протера. Вођене су тешке борбе 17. и 18. XII 1943. Бугарске окупаторске снаге и поред тешких губитака нису одбачене, штавише, I батаљон и Трнски одред били су присиљени да се повуку у рејон Црне Траве. Баш када је било све спремљено за пријем авиотранспорта на Павловој грамади и Равништу, I батаљон с Трнским одредом долази у Црну Траву и појачава одбрану пријема оружја, што ће се колико сутра показати врло корисним.

Ноћу између 19/20. XII 1943. бачено је оружје у већим количинама. Добијено је 100 пушака, 35 аутоматских пушака (машингевера) 8 лаких митраљеза типа „Зорка", 3 тешка митраљеза и 3 минобацача калибра 80 мм. Осим тога добијено је, доста одеће и обуће.[377] Не само да је пријем овог оружја била велика помоћ у наоружању батаљона, него је то била велика морално-политичка помоћ. Пријему оружја присуствовао је велики број људи, па чак и пионири из Црне Траве и суседних села. Добијање наоружања од савезника постало је право славље. Као што је пријем оружја за снаге НОП-а била велика ствар, тако је за окупатора представљао смртну опасност. Не само што ће борба с партизанима сада попримити за окупаторе посебне тешкоће, него је комуникација у Грделичкој клисури овим доведена у критичну ситуацију. Због тога бугарски окупатор већ тога дана, **20.** XII

[378] ***36. НОР т. 1/7 док.*** **бр. 11; Ђ. Златковић, н.д., стр. 314; Сл. Тр-внски, *н.д.*, стр. 364. (према Трнском пуковник Текелијев имао је 20 погинулих војника).**

[3,7] **36. *НОР т. 1/7 док.*** **бр. 11.**

1943, упућује на Црну Траву 300 полицајаца ради онемогућавања даљег пријема и ради заплене примљеног оружја.[378] Штаб II ЈМПО, располажући са три батаљона (I и III, другог ЈМПО и Косовским) и Трнским одредом одмах прелази у противнапад на полицију која је наступала из Власине и преко М. Чемерника. У краткотрајној борби полиција је протерана у Власину и у Мачкатицу, уз велике губитке.[379] Пријем оружја и остале опреме, након овог успеха, настављен је и следећих ноћи. То је окупатора још више узнемирило, па је само један дан касније поново пошао у нападе (22. XII). И овај напад је лако одбијен и полиција протерана. Рекло би се да је окупатор упућивањем полиције у нападе тежио да, с једне стране, онемогући пријем оружја, а с друге, да себи обезбеди време за концентрацију јачих снага. Тако он већ 24. XII врши трећи напад на аеродром у Црној Трави, али сада са још 700 војника и 300 полицајаца.

Штаб II ЈМПО био је присиљен да прихвати борбу и с овим снагама, поготову што сва опрема и оружје није било прикупљено и подељено јединицама или однето у за то спремљене магацине. Повољност за штаб била је и та што је имао све батаљоне из обезбеђења на окупу. Сада је и штаб био спреман да употреби и теже наоружање у борбу, поготову што је био велики снег а снаге непријатеља су биле откривене. Прешавши у противнапад уз подршку минобацача, за које су коришћени Италијани који су пришли НОБ-у из логора у Сурдулици, као и дејством митраљеза, партизани су изненадили и брзо протерали непријтеља, уз велике губитке по њега. Имао је 28 погинулих војника. Ова победа изазвала је велико одушевљење не само код бораца, због дејства минобацача, него и код народа.

Штаб је оценио да ће окупатор поново да врши нападе и то јачим снагама. Непријатељ ни по коју цену неће дозволити да се у непосредној близини Грделичке клисуре и рудника Мачкатице сваке ноћи добија наоружање. На основи овакве процене донета је одлука да I батаљон прихвати војну мисију мајора Девиса придодату Трнском ПО и с њим оде у рејон Калне, где ће обезбеђивати пријем оружја за бугарске партизане. Истовремено је штаб Одреда донео одлуку да с Косовским батаљоном и војном мисијом капетана Догмара пређе у рејон Пчиње, где треба обезбедити наоружање за II, IV и Ударни батаљон II ЈМПО и Кумановски ПО. Извршавајући ову одлуку, I батаљон је у току ноћи 24/25. XII 1943. напустио Црну Траву и отишао према Кални, а Косовски и III батаљон II ЈМПО остали су у рејону Црна трава ради обезбеђења сређивања примљеног материјала и припрема за марш. Те исте ноћи окупатор креће и по четврти пут у напад на рејон пријема оружја. Овом приликом бугарске снаге јачине до 1.000 војника и полицајаца појачане су и са 60 немачких војника. Штаб II ЈМПО нашао се у тежем положају. Препустити непријатељу да продре на аеродром и самим тим да заплени део примљене опреме био би велики морални ударац по углед Одреда. Зато је, иако су ту били само III батаљон II ЈМПО и

378 ИСТО.

***378 Цсто,* и АС Фонд II ЈМ ПО док. бр. 10.**

Косовски батаљон, борба прихваћена, значи 200 бораца противу 1.000 непријатељских. Штаб је том приликом донео и одлуку како водити борбу. Не дозволити борбу на широком фронту, него прећи с повољнијих положаја у противнапад уз подршку минобацача, разбити непријатека на том делу и на тај начин туђи почесно његове делове маневришући по фронту. Без обзира што је примењена таква тактика борба је трајала читав дан, али је на крају постигнута велика победа. Убијено је 26 бугарских војника и два немачка, заробљено је 5 немачких и два бугарска војника и, што је најважније, поново је протеран непријатељ са слободне територије.[380] Очигледно је да је помоћ војних мисија у оружју одиграла врло важну улогу у борбама батаљона II ЈМПО и Косовског батаљона у Црној Трави. Не само то, него је то имало велики утицај на морално-политичко и борбено стање у батаљонима. Ове борбе имале су позитивног утицаја и шире. Након добијеног извештаја од ОК Врања, чланови ПК који су у име Главног штаба руководили одредима у југоисточној Србији овако оцењују борбу у црнотравском крају:

„2) Од огромног су значаја борбе које сте водили са Бугарским окупатором доле на југу, у Црној Трави и Лужници . .. ви треба да искористите све ваше борбе за појачану мобилизацију за стварање бригада на вашем терену. Ви мислите да формирате још један ударни батаљон, ми мислимо да то не чините, већ да од вашег ударног и теренских формирате бригаду, која ће оперисати на вашем терену и бити под вашом командом и контролом".[381]

Према овоме, били су створени сви услови за формирање бригаде на десној обали Ј. Мораве. Њена дејства би била од велике користи за још успешнији развој НОБ-а и у стварању нових снага НОВ-а на овом делу територије, а поготову за разбијање четника ДМ и проширење слободних територија према Нишу (Бабичка гора—Заплање——Сува планина) Пироту и Старој планини, као и на левој обали Ј. Мораве, између Врања и Лесковца. Непотребно одлагање у формирању је последица удаљености од команданта Главног штаба Србије, што се види из писма члана ПК при формирању III и IV ЈМ бригаде на левој обали Ј. Мораве јануара 1944. године, о чему ћемо касније говорити.

Као што смо напред рекли, I батаљон II ЈМПО добио је задатак од штаба II ЈМПО да пређе у рејон Калне где ће обезбеђивати пријем наоружања за бугарске партизане, другим речима, он ће бити везан за тај задатак и неће моћи да врши акције према прузи Ниш—София. Али су зато остали батаљони, Ударни и II батољон II ЈМПО, у периоду борби у црнотравском крају нападали на пругу у долини Ј. Мораве. Ударни батаљон је баш у периоду другог напада на Црну Траву 22. XII 1943. године напао на пругу код Прибоја. Воз је превртнут и нанета је велика штета окупатору.[382] После ове акције Ударни батаљон прелази на леву обалу Ј. Мораве у рејон Пољанице ради развоја НОБ-а. Због концентрације јачих четничких снага, а нема-

[380] *Исто.*
[5,11] **АС ОК Врање док. бр. 19.**
[382] **36. НОР г. 1/7 *док.* бр. 11.**

јући везе са I батаљоном I ЈМПО, био је принуђен да се врати на десну обалу Ј. Мораве у рејон Несврте—Сливница. У ово време IV батаљон II ЈМПО, који је формиран у другој половини децембра 1943. године, налази се у рејону села Св. Илије у припреми напада на комуникацију деонице Врањска Бања—Златокоп, и у исто време, обезбеђује слободну територију од упада непријатељских снага из Врања. У то време је II батаљон II ЈМПО после успешне акције на путу Врањска Бања—Бесна кобила, када је заплењио храну и другу опрему непријатељског упоришта у Кривој Фељи, прешао на Варденик спреман за дејства на комуникацији у долини Ј. Мораве од Прибоја до Владичиног Хана.

У оваквом распореду снага, штаб II ЈМПО, у договору с ОК Врања, као што смо навели, прелази у току 29—30. XII 1943. године с војном мисијом капетана Догмара у рејон Св. Илија—Брезовица. Доласком штаба с Косовским батаљоном у рејон Пчиње пренето је тежиште деловања снага II ЈМПО, Косовског батаљона и Кумановског одреда према југу, поготову на Козјак, где су четници представљали највећу опасност не само за Кумановски ПО, него уопште за НОБ у овом крају.

Штаб Одреда сматрао је да је повољна околност у погледу пријема оружја и муниције у овом рејону била и у томе што су војне мисије у периоду борбе у Црној Трави имале услова да се увере ко води борбу против окупатора, а поготову после њиховог разговора са заробљеним Немцима, али се у томе донекле преварио. Капетан Догмар је у току јануара условљавао бацање оружја сарадњом с четницима ДМ, за које је био веома заинтересован. Због тога је и дошло до сукоба између њега и штаба II ЈМПО.[383]

Сви планови штаба II ЈМПО, Кумановског одреда и Косовског батаљона у то време били су оријентисани на сређивање и наоружање јединица, акције на прузи и ликвидацију четника ДМ. Плановима штабова била је велика препрека јака зима и велики снег. То је онемогућавало маневар и брзе покрете батаљона, па је отежавало и снабдевање храном у којој се веома оскудевало у планинским селима Кочуре, Бесне кобиле, Пчиње и Козјака, сем насеља у долини Ј. Мораве, која су била поседнута јаким снагама окупатора. Ова околност је била велика повољност за окупатора у његовим плановима. Он је управо јаку зиму и велики снег тежио да искористи и да својом офанзивом ликвидира II ЈМПО и Кумановски одред и саму слободну територију. У том циљу, а и у циљу ликвидације ПО у Македонији и у Бугарској, бугарска влада организује на читавој териоријит Бугарске тз. ,,тоталну офанзиву" у јануару 1944. године, која је почела 30. XII 1943. бацањем позива — летка из авиона на територију II ЈМПО у коме позива народ да се јави у градове, од Куманова до Пирота.

»[83] АС ОК Врање док. бр. 29 и АС МГОК Врање док. бр. 18, 20 и 22.

VI ДЕО

УСПОСТАВЉАЊЕ НЕПОСРЕДНЕ РАДИО-ВЕЗЕ С ВРХОВНИМ ШТАБОМ И ПРЕТВАРАЊЕ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ У БАЗУ ЗА РАЗВОЈ НОБ-А У СРБИЈИ И ИСТОЧНОЈ МАКЕДОНИЈИ

„ЈАНУАРСКА — ТОТАЛНА" БУГАРСКА ОФАНЗИВА НА СЛОБОДНУ ТЕРИТОРИЈУ ЦРНА ТРАВА—ЛУЖНИЦА И ИЧИЊА—КОЗЈАК 1944. ГОДИНЕ

Капитулацијом Италије и формирањем нових дивизија и корпуса створени су сви услови за преношење тежишта борбе НОВ Југославије на исток: Србија, Косово и Македонија. Врховни командант је у вези с тим 9. октобра 1943. године и издао потребна наређења II корпусу, Главном штабу Србије, Главном штабу Македоније и делегату Врховног штаба Светозару Вукмановићу-Темпу.[1]

Овим директивама је и почела борба за Србију, што се види из наређења Врховног штаба II корпусу од 21. октобра 1943. године, у коме поред осталог пише: „Нисте требали да се закачите са Албанцима, већ сте ваше операције морали уперити према Србији. То је најважнија стратешко-политичка задаћа садашњице да се онемогући Дража. Треба радити хитно у том правцу због ванско политичких разлога.

V дивизија је већ на Дрини. Скоро ћу доћи и ја са још две дивизије. Дотле морате ви хитно да радите. Наредићу и Војвођанској да пређе у Србију, а и Кости да вас подупре код Вишеграда.. ."[2]

Овакву журбу око продора дивизија у Србију изазвао је извештај Главног штаба Србије упућен преко III корпуса о акцијама Драже Михаиловића у Србији на мобилизацији народа у четничке редове. У овом је извештају Главни штаб захтевао да се у западну Србију упуте две дивизије да би спречиле четнике у вршењу мобилизације..[3]

У новој директиви (од 6. XII 1943. године) Другом корпусу, врховни командант саопштава разлоге због којих се одлаже продор у Србију, а истовремено поставља нове задатке, поред осталих и ове:

„1. Пошто је ситуација западно од реке Дрине повољна за нас, ми ћемо постепено преносити тежиште ка истоку у Србији. То је важан чвор у односу на Југославију, а у односу Балканских догађаја од првенствене је важности. Ова треба да нам послужи као упориште са кога ће се моћи развијати наш повољан рад и акције...

[1] **Зборкик *докумепата и података* из *Народноослободилачког рата народа Југославије,* том II, кн>. 10 док. бр. 172 и 173 192, 205, 209 и 213 (даље: 36. НОР).**
[2] **36. НОР г. *11/10* док. бр. 191, депеша од 21. октобра 1943. године.**
[3] **Исто, док. 182, напомена 3.**

2. Што се тиче самога Драже и његових четника они су политички потучени. Треба у самој Србији дотући преостале банде и тако истргнути из руку последње адуте реакционарних клика из иностранства, које тврде да Дража држи ситуацију у Србији у својим рукама. Ви знате да је већина народа у Србији уз нас, а не уз Дражу.

3. Предели Србије, Метохије и Косова, Македоније представљају велики резервоар за мобилисање нових снага. Ми те масе морамо благовремено прихватити и заталасати.

Због свега овога предео вашег сектора је од изванредне војно политичке важности. Он треба да буде наша главна база за продирање на Исток.

На вама је да га ви својим утицајем и радом таквим учините.

Слажемо се са вама, да у Србију треба упасти са јачим снагама. Ми такве снаге спремамо. Имали смо намеру још пре зиме да тамсЈ упаднемо. Но развој догађаја нам није дозволио... Дакле до тог времена ви вршите локалне дубље испаде у правцу западне Мораве, Ибарске Клисуре, Метохије и Косова у циљу хватања веза са нашим јединицама и организацијама у циљу мобилизације и извлачења људи из Србије. Од велике је важности да се добро повежете са нашим снагама у југоисточној Србији, као и онима у Метохији и Албанији. Било би од велике користи да се у предео Топлице достави једна радио станица... Ми сада са Србијом немамо радио везе, а та веза је била од велике моралне и политичке важности. Настојте да у овом погледу нешто учините и дајте нам предлоге по томе .. ."[4]

Југославија, а поготову Србија, и за окупатора је представљала велику и важну територију. Приближавање Црвене армије Балкану, ратиште на њему, које је створила НОВЈ, представљало је велики проблем Хитлеру за одбрану Средоземља, Балкана, а преко овог и „тврђаве Европе". Због тога је и Хитлер 29. октобра 1943. године донео одлуку да новом офанзивом нанесе НОВ-у тежак удар и да ослободи комуникације на Балкану за потребе својих снага у борби с Црвеном армијом.[5]

Србија је у плановима Хитлера око стварања фронта према Црвеној армији била кључна, а поготову својим комуникацијама за снабдевање групе армија у Грчкој, а исто тако, и за њено повлачење на север.

Највећу опасност по интересе окупатора у Србији представљала је концентрација НОВЈ у Црној Гори, Санџаку и источној Босни, па је зато и отпочео офанзиву у току зиме, како би у овим зимским условима одбацио јединице НОВЈ од Србије и тиме добио битку за Србију.[6] По своме циљу, ангажованим снагама и времену у коме је предузета, непријатељска офанзива („шеста" како је названа у рату) била је једна од најтежих и најопаснијих за НОВЈ у дотадашњим борбама. Иако је Врховни штаб успешно руководио корпусима и дивизијама, непријатељ је у овој офанзиви ипак успео да присили

[4] ***Исто,*** **11/11 док. бр. 101: Архив Војно историјског института, Београд, кут. 48 А. регистар бр. 1/8—8/1 (даље: А-УП).**

[5] ***Оз1о1зос1г1аскг та1 патод.а ЈидозГа^Гје, Веодтав.*** **1958, књ. II, стр. 8, напомена 3 и 4 (даље: *081оЂо(1па(кг та1).***

[6] ***Оз1оЊос1Иабкг та1,*** **стр. 8.**

снаге НОВЈ да одложе продор у Србију и тиме је отежао борбу јединица НОВ у југоисточној Србији у току зиме и пролећа.

Приближавање Црвене армије Балкану, а тиме Бугарској, унело је велику пометњу у редове бугарских властодржаца. Иако је бугарска влада знала да Хитлерова Немачка губи рат, ипак је ишла и даље чврсто везана за Немачку.

Буржоаска класа је, у овим часовима играла на карту супротности између савезника антхитлеровске коалиције.[7] Ослањајући се на план немачке Врховне команде за ликвидацију НОВ Југославије, бугарска влада синхронизује своја дејства с немачком офанзивом у централном делу Југославије против НОВ и против партизанских одреда у самој Бугарској, као и од Пирота до Куманова, на територији југоисточне Србије и Македоније.[8]

У овој офанзиви према подацима из више извора бугарска влада је ангажовала преко 100 хиљада војника и полицајаца.[9]

„Тотална — јануарска" офанзива 1944. године, предузета у тешким зимским условима, уз ангажовање јаких снага војске и полиције, била је најопаснија од свих до тада организованих на II ЈМПО, Кумановски и Косовски батаљон као и Трнски бугарски одред.

Ево како штаб II ЈМПО у свом извештају говори о тој офанзиви:

„30. XII 1943. године непријатељ је на целом нашем терену истовремено од Пирота до Куманова укључујући и терен Кумановског одреда предузео до сада највећу и најорганизованију потеру".[10]

Бугарска „Тотална-јануарска офанзива" имала је за циљ ликвидацију антифашистичких и антиокупаторских снага у Бугарској пре избијања Црвене армије на границе Бугарске, као и пре евентуалног отварања другог фронта у Средоземљу. После ликвидације НОВЈ и бугарских партизана, бугарска армија била би слободна за борбу против Црвене армије и армија савезника, а с друге стране, ликвидирање снага отпора у Бугарској и стабилизација стања омогућило би владајућим круговима повољне услове за преговоре са „завађеним" савезницима.[11]

На дан завршетка јануарске офанзиве заменик политичког комесара Кумановског батаљона „Јордан Николов" овако оцењује циљ непријатељске офанзиве: „... Бугари су имали за циљ да очисте терен од ‚комунистичких банди' јер исти доминира Врањским и Криво Паланачким друмом и пругом за Ниш који с обзиром на блиско отварање Другог фронта мора да им буде чист за транспорт и евентуално повлачење.

Друго, плашећи се општег народног устанка . .. циљ је био да се сви мушкарци способни за пушку интернирају и пошаљу на рад у Бугарску. Треће, да се на тако чистом терену успостави општинска власт и преко њих доврши реквизиција."[12]

[7] **Исто, стр. 8;** ***Историа на бч>лгарската комунистическа партил,*** **Софил 1973, стр. 478 (даље:** ***Историа БКП);*** **Н. Горненски,** ***Вироженатa борба 1941—1944,*** **Софил 1971, стр. 144.**

[8] **С. Т-врнски,** ***Неотдавно,*** **Софил 1965, стр. 360.**

[8] ***Историл БКП,*** **стр. 475; Н. Горненски,** ***н.д.,*** **стр. 130.**

[10] **36.** ***НОР т.*** **1/7** ***док.*** **11 (извештај штаба II ЈМПО од 15. I 1944. године).**

[11] **Н. Горненски,** ***н.д.,*** **стр. 159.**

" 36. НОР ***т. УП/З док. бр.*** **25.**

Један од важнијих задатака који се овде истиче је обезбеђење комуникације Ниш—Скопје, и Ниш—Софија, на којој је само у току јануара 1943. извршено 8 напада.

Припрему „тоталне офанзиве" бугарска влада је отпочела још у децембру 1943. године. Вршила је концентрацију полицијских снага: Цариброд, данас Димитровград — 270 полицајаца, Бабушница — 180, Љуберађа — 90, Трн — 30, Свође, Власина, Крива Феја, 4 чете полиције — око 640 полицајаца, Сурдулица, Врање, Бујановац, Крива Паланка, Босилеград — око 500 полицајаца (овде је узета у обзир и скопска војна полиција).[13] Према испољеним дејствима полиција је у току саме операције као II ешалон вршила претрес села и хватала људе и гонила у логоре за прикупљање, одакле их је упућивала у Бугарску.

За „тоталну јануарску офанзиву" 1944. године, према неким подацима, добијеним из оскудних докумената, ангажовано је око 8 батаљона пешадије, један коњички пук, један полицијски ескадрон, један жандармеријски батаљон, 10 борних кола и једна ескадрила извиђачке авијације, све под командом пуковника Ивана Попова, команданта 52. пешадијског пука из Врања.[14]

Према подацима које је аутор прикупио, и по књизи Славча Трнског, само у лужничком и црнотравском крају узело је учешћа, и то: 50. пешадијски пук из Пирота, најмање с 2 батаљона које је тих дана мобилизацијама активирао по ратној формацији,[15] 2 батаљона из Софије (2. батаљон 1. пешадијског пука и један батаљон из 6. пешадијског пука), један батаљон тешких митраљеза,[16] батаљон пуковника Текелијева и два батаљона I окупационог корпуса Бугарске из рејона Ниша и Лесковца.[17] Према томе само у овом делу Лужница — Црна трава узело је учешћа 7 батаљона војске и полиције.

На територији Пчиње узели су учешће батаљони из 52, 51, и 53. пешадијског пука из Скопја, Врања и Куманова, I коњички пук, жандармеријски батаљон, ескадрон полиције и 10 борних кола из Скопја.[18] Према томе, и на овој територији није било мање од 7 пешадијских батаљона поред полиције.

У „тоталној офанзиви" је, према глобалним прорачунима, на снаге II ЈМПО и Кумановског батаљона од Пирота до Куманова узело учешћа преко 12 хиљада војника и око 1.500 полицајаца, што је у односу на снаге ПО било 12 до 15 пута више. Ангажовањем ових снага окупатор је себи обезбедио повољне услове за борбу и тиме је партизанске одреде довео у тежак положај.

Не знајући за намере и концентрацију непријатељских снага, штаб Одреда после успешних борби у лужничком и црнотравском

" 36. НОР. *т. УП/З док.* бр. 113 и 120; С. Т-Брнски, н.д., стр. 360; Ђ. Златковић, *Зла Времена,* монографија Лужнице, Бабушница 1967, стр. 311—313.

[14] Архив VII Б.кут. 3 рег. бр. 1/3.

[15] По изјави Борка Станојева из Звонца, учесника у овој офанзиви као војника 50. пешадијског пука, дата аутору 1971. године).

" По изјави Ранђела Костова из Раките ,као припадника I пеш. пука из Софије, дата аутору у Ракити 1971. год.

" С. Т-врнски, *н.д.,* стр. 360.

[1в] 36. НОР т. *УП/З док. бр.* 5 и 1/7 док. 11; Архив Србије фонд ОК Врање бр. 7 и Архив Војног историјског института фонд Б кут. 3 рег. бр. 14—1 5—1.

крају 1943. године с Лужничком четом I батаљона, Косовским батаљоном и енглеском војном мисијом капетана Догмара прешао је у рејон Св. Илије на терен Пчиње и Козјака 30. XII 1943. године. По доласку у овај рејон штаб Одреда имао је у плану да обједини дејства својих батаљона (Ударног, II и IV) усмеравајући их заједно с косовским батаљоном на пругу и на разбијање четника ДМ. Батаљони II ЈМПО у том моменту, 30. XII 1943. године, налазили су се: II батаљон у рејону Рђавице—Ново Село—Варденик, IV батаљон са штабом одреда и Косовским батаљоном у рејону Св. Илија—Брезовица, и Ударни батаљон у рејону села Лепчињца. Сам распоред батаљона угрожавао је комуникацију у долини Ј. Мораве и обезбеђивао слободну територију од изненадног упада окупаторских снага.

Први батаљон II ЈМПО и Трнски ПО с енглеском војном мисијом мајора Девиса, нашли су се 30. XII у селу Дарковцу, са задатком да у селу Кални обезбеде пријем оружја за бугарске партизане.[19] Кумановски одред налази се јужно од Козјака у селу Љаник, по повратку из рејона Кратова.[20]

Слободна територија (у односу на окупаторске снаге) налазила се у окружењу, па и јединице на њој. Окупатор је пошао у напад са спољњег дела обруча према центру слободне територије, што му је обезбеђивало огромну предност. У таквим повољним условима окупатор је учинио и једну велику грешку, због које је касније дошло до сукоба између полиције и војске. Наиме, 30. XII 1943. године, пред сам полазак у напад, непријатељ је из авиона бацио летке на читаву слободну територију и тиме открио своје намере. Преко летака, окупатор је позивао све мушкарце од 18 до 50 година да се неизоставно тога дана (30. XII 1943) до 16,00 часова пријаве: у Врању, Бујановцу, Куманову, К. Паланци, Трну, Бабушници, Свођу, Љуберађи, Предејану, Сурдулици, Босилеграду, Власини, Клисури, Стрезимировцу и Кривој Феји. Уколико се до тог времена не пријаве, сматраће се партизанима и према њима ће се поступати као према одметницима.[21]

Из упућеног позива штабови одреда и батаљона открили су намере окупатора и схватали да већ сутрадан непријатељ отпочиње офанзиву. О ситуацији у којој су се одреди нашли најбоље нам говори извештај заменика политичког комесара Кумановског одреда: „на састанку штабова пало је више предлога за извлачење од реакције. Одлука која је била донесена још на састанку са Косовцима да се у случају реакције (ондашњи појмови за непријатељску офанзиву — Ж. Н.) повлачимо према Врањском терену, није усвојена из разлога што је реакција захватила и њихов терен. Да идемо на Карадак скоро је било прихваћено. Остали смо и следећег дана на нашем терену да би испитали ситуацију у том правцу. Дознали смо да су Бугари концентрисали војску поред пруге и да је у том правцу

[19] Ђ. Златковић, *н.д.* стр. 316—319, АС мемоарска грађа ОК Врање бр. 34 и 39 (даље: АС МГОК Врања).

***> 36. НОР т. *УЦ/З док.* бр. 5.**

" 36. НОР т. *1/7* док. 11 и летак бугарског окупатора бачен на територију II ЈМПО партизана, оригинал код аутора).

пробити се немогуће. На основу тога решили смо да маневришемо на Козјаку и у згодном моменту пребацимо се реакцији за леђа .. ,"[22]

Опкољени на терену испресецаном сливовима река Пчиње, Власине и Ј. Мораве, штабови одреда и батаљона са својим јединицама морали су да чекају почетак офанзиве.

Бугарска војска и полиција у току 31. XII 1943. године отпочеле су напад на читавој дужини од Куманова, Криве Паланке, Босилеграда, Клисуре, Трна, Пирота, Бабушнице и Свођа, сем из долине Ј. Мораве.[23]

Из овога су штабови одреда и батаљона открили намеру окупатора да, претресом терена и хватањем људи по селима, открије партизанске снаге, да их уништи или набаци у долину Ј. Мораве, где су их очекивале снаге постављене на целој дужини од Грделице па све до Прешева.

Штабови батаљона и одреда, у вези с оваквом проценом, донели су одговарајуће одлуке. Тако је I батаљон с Трнским одредом и енглеском војном мисијом ноћу између 1. и 2. I 1944. године између неприсао — искористио непоседнуте положаје, и пробио се у позадину непријатељских снага у рејон Калне.[24] Трећи батаљон, који се такође налазио у тешком положају, правилним маневром избегао је додир с непријатељем, користећи планину Букова глава у непосредној близини демаркационе линије и остао неоткривен за све време операције.

Бугарски окупатор, иако је ангажовао јаке снаге у нападу на рејон Лужница—Црна Трава, с добро испланираним дејствима, доживео је неуспех, и то у повољним условима по њега. Није успео да открије присуство партизана, иако је детаљно претресао терен. Слична ситуација је била на територији Пчиња—Козјак.

Кумановски батаљон који се налазио у рејону Козјака, као што смо видели из извештаја заменика политичког комесара, маневришући по Козјаку успео је да избегне додир с бугарском војском и 4. I 1944. зашао је у позадину непријатељског стрељачког строја у селу Рамно.[25]

Само су се три батаљона II ЈМПО, Лужничка чета и Косовски батаљон са штабом Одреда нашли у врло тешкој ситуацији.[26] Без обзира што је штаб Одреда са штабовима батаљона правилно оценио ситуацију, није имао довољно простора за маневар. Непријатељ је контролисао слив реке Пчиње, а такође и територију западних падина Бесне кобиле. Сви извештаји извиђача и осматрача, као и команде места са Кичера[27] открили су рејоне и распоред непријатељских снага, што је још више потврђивало правилност процене штаба Одреда. Непријатељ је очекивао да ће снаге партизана из овог рејона покушати пробој преко реке Ј. Мораве и зато је у рејону Врања распоредио 10 оклопних кола и коњичке ескадроне. Штаб је, у вези с тим, донео одлуку да сачека развој догађаја и на основи конкретне

[25] **Исто, VII/3 док. 5.**
[п] **АС МГОК Врања бр. 34 и 39; Ђ. Златковић, *н.д.*, стр. 316—319.**
[14] **Исто.**
[25] **36. *НОР т. УП/З док.* 25.**
[28] **АС МГОК Врања бр. 7, 18, 47 и 63.**
[87] **АС ОК Врања бр. 28 (извештај ОК Врања од 5. I 1944. године).**

ситуације донесе нову одлуку. С правца Криве Паланке и Страцина према рејону Пчиње непријатељ је палио и стрељао и хватао мушкарце које је гонио према Кривој Паланци и Страцину.[28]

Једина могућност која се пружала штабу Одреда била је да свим снагама пређе на уски гребен Бесне кобиле, Српска чука—Кичер и да у том рејону сачека непријатеља или да не буде откривен.

Оваква одлука штаба одреда и штабова батаљона заснивала се на следећим елементима: гребен Бесна кобила—Српска чука—Кичер је узан и његове стрме стране онемогућавају употребу јачих снага непријатеља, поготову по великом снегу. Убацивање снага преко Бесне кобиле (Мосуља) Просеченице (к. 1505) и Капе (кота 1601) било је због великих сметова апсолутно немогуће, а са снагама окупатора које продру из рејона Врањска Бања—Клисурица—Сливница и, евентуално, из Криве Феје, батаљони у јачини од преко 300 бораца могу успешно водити борбу читавог дана. После доношења ове рискантне али једино могуће одлуке, штаб II ЈМПО се у току ноћи 2/3. I 1944. пребацио у село Првонек, с батаљонима и Лужничком четом. Штаб Одреда је донео и план борбе у случају наиласка непријатељских снага. Зато је IV батаљон у току ноћи 2/3. И посео доминирајућу коту Српска чука ради обезбеђења и држања положаја. Остале снаге Ударног и Косовског батаљона и Лужничка чета остале су на одмору у селу Првонеку, спремне за излазак на положаје у случају непријатељског напада.[29]

На положаје IV батаљона наишла је 3. I око 9,30 часова једна извиђачка полицијска група с којом IV батаљон прихвата борбу.[30]

Сам почетак борбе био је знак за излазак свих осталих јединица на положај. Према унапред донетом плану Ударни батаљон посео је положаје у рејону Кичер (кота 1143) ради спречавања продора бугарских снага из правца Врањске Бање, IV батаљон је остао на поседнутим положајима, а Косовски батаљон и Лужничка чета у рејону Српске чуке били су резерва штаба Одреда. Непријатељ по откривању партизана на Српској чуки такође оријентише своје снаге према месту борбе. Истовремено је констатовано да његове снаге из рејона Св. Илија—Брезовица—Нови Глог, којих је било више од 2 батаљона с минобацачима и артиљеријом, нису могле бити употребљене на стрмим странама Врањско-бањске реке. Зато је употребио снаге из рејона Корбевца и Клисурице као и Криве Феје. Према дејству непријтеља рекло би се да он није имао снаге у Врањској Бањи, а није имао ни времена да на том правцу убаци нове снаге. Тако је са око 300 полицајаца из Криве Феје и једним батаљоном пешадије из Корбевца продро у село Сливница, односно дошао до положаја Српске чуке. Штаб Одреда у критичној ситуацији борбе за Српску Чуку убацује Косовски батаљон и Лужничку чету, а Ударном батаљону, на чијем правцу није било непријатељских снага, наређује да нападне у бок бугарски батаљон, који је већ био продро у село Сливницу и нападао Српску чуку. У поподневним часовима јуришем IV косовског батаљона и Лужничке чете као и ударом Удар-

[28] **36. НОР *т. VII/3 док.* бр. 5 и АС МГОК Врања бр. 18.**
[29] **36. НОР *т. I/7 док.* бр. 11 и АС МГОК Врања бр. 7, 18, 47 и 63.**
36. НОР г. *I/7* док бр. 11.

ног батаљона из правца Кичера, непријатељ је одбачен у Корбевачку реку. Овом приликом нанесени су му осетни губици. У овој тешкој борби група партизанских батаљона имала је само 2 погинула борца из Лужничке чете.[31]

Око 5 часова поподне 3. I 1944. године престала је борба. Пошто је пао мрак, сви батаљони, без Лужничке чете, с командантом II ЈМПО и косовским руководиоцима напустили су Српску чуку и преко Црног врха избили у рејон Бабине пољане, Петрове горе, у позадину непријатеља 4. јануара 1944. године.

Одреду се у рејону Бабине пољане прикључила војна мисија капетана Догмара која се налазила с једном четом за обезбеђење и чланом окружног комитета Душаном Девеџићем-Жиком у неприступачној шуми испод села Корбул.

По доласку у Бабину пољану констатовано је да ниједан рањеник из болнице није откривен. Очувању болнице допринели су чланови НОО међу којима се највише истицао Јефта Анђелковић, поред руководилаца болнице.

Други батаљон који се налазио у рејону Рђавице и[32] Варденика успешно је избегао сукоб с непријтељем, иако је био у критичној ситуацији. Њему је донекле помогло и то што су непријатељске снаге после почетка борбе на Српској чуки биле оријентисане према месту борбе.

Окупатор је у току ове „јануарске-тоталне" офанзиве вршио тешке репресалије над народом на слободним територијама.[33]

Тако је према неким подацима у Лужници стрељао 19 лица (Стрелац, Радинце, Бердуј, Добровиш, Радосин, Криви Дол и друга) у Црној Трави спаљена је махала Тодоровци у којој је стрељано много људи, а неки су из Црне Траве одведени у Предејане и тамо стрељани. У Пчињи, у селу Радовница стрељано је 12 људи, у селу Црновцу запаљено је 8 људи у кући Стојана Трајковића. После борбе на С. Чуки бугарски окупатор стрељао је 5 људи у селу Богошеву.

Претње изнете у бачеком летку из авиона непријатељ је углавном успео да спроведе. Пошло му је за руком да на слободним територијама као и у неослобођеним насељеним местима, сем у рејону Српске чуке, похвата велики број мушкараца и одведе их у интернацију у Бугарску.[34] Колико је окупатор успео у хватању људи најбоље се види из извештаја штаба Кумановског батаљона и штаба II ЈМПО. Заменик политичког комесара Кумановског батаљона у извештају од 7. I 1944. одмах после завршетка офанзиве пише: ,,... Села су сада пуста без мушких глава".[35]

У извештају штаба II ЈМ стоји „непријатељ је у потпуности успео да спроведе своје планове у селима близу његових гарнизона и око пруге да интернира мушкарце док у планинама само делими-

[31] **Исто и Ђ. Златковић, *н.д.,* стр. 319; АС МГОК Врања бр. 7, 18 и 63.**

[32] **Исто.**

[33] **36. НОР *т.* 1/7 док. бр. 11; УН/З док. бр. 5; Архив VII Б кут. 3 рег. бр. 14—5—1. *Лесковачки зборник* бр. 12, 1972, стр. 76; Ђ. Златковић, *н.д.,* стр. 317 и АС МГОК Врања бр. 18 и 63.**

[34] **36. НОР т. *1/7 док.* бр. 11 и УИ/З док. бр. 5.**

[35] **Исто, УИ/З док. бр. 5.**

чно".[36] Подаци који су касније прикупљени потврђују наводе ових извештаја.[37] У рејону Куманово—Крива Паланка—Прешево интернирано је преко 10 500 људи, из рејона Врања око 3.500 људи, Бујановца 1.000, Владичиног Хана и Предејана 2.100, Сурдулице 1.000, Бабушнице 1.500, док је с терена средње и горње Пчиње ухваћено 2.000—3.000 људи итд.

Интернацијом је окупатор нанео озбиљне штете НОБ-у, јер је велики број способних људи за укључивање у борбу одведен са слободне територије.

И поред великог броја интернираних мушкараца, непријатељ је у „тоталној офанзиви" доживео неуспех, јер му није пошло за руком да ликвидира ПО, обезбеди комуникацију Скопје—Ниш и Ниш——Софија и да обнови окупаторску власт на слободним територијама. Од Куманова до Пирота окупатору је пошло за руком да обнови власт само у селу Ораху у рејону Куманово—Козјак.[38]

Због овог неуспеха дошло је до сукоба бугарског окупаторског штаба V армије из Скопја и обласног политичког начелника из Скопја. У свом писму Министарству унутрашњих послова, Дирекцији полиције Асен Богданов пише:

„Обавештавам Вас, господине директоре, да оно што је изнето у писму штаба' војске под. бр. Б 287 не одговара истини. У своје време командант 52 пука саопштио ми је то а ја сам о томе направио брзу и исцрпну анкету која није потврдила оно што је било изнето о командиру 6 бојне полицијске чете Менкову ... Независно од тога два дана пре акције (почетак „тоталне офанзиве" — Ж. Н.) авионом су растурали наредбу команданта 52 пука написану и на српском језику у којој је речено да ће и војска предузети акцију. Партизани ... и дражиновци знали су то јер су читали наредбу и благовремено су предузели мере да се сакрију".[39] Ово потврђује колико су штабови одреда и батаљона правилним понашањем у непријатељској операцији, примењујући партизански начин ратовања, онемогућили планове окупатора.

Даљи развој НОБ-а показао је да је успех II ЈМПО, Кумановског и Косовског батаљона у јануарској „тоталној" непријатељској офанзиви имао стратешки војно-политички значај који се огледа у овоме:

— очување ПО и батаљона као борбених јединица које обезбеђују прерастање ПО у бригаде и дивизије;

— заједно са снагама НОБ-а на левој обали Ј. Мораве (Лесковац, Топлица, Јастребац) обезбеђена је база НОП-а за продор и прихват оперативне групе НОВ-а у Србији;

— обезбеђена је база за рад Главног штаба и ЦК Македоније као и делегата Врховног штаба и дела Обласног комитета за Косово, и

— стабилност слободне територије после „тоталне" офанзиве омогућава развој НОВ-а и органа народне власти на територији Пчиња—

[м] **Исто, 1/7 док. бр. 11.**

[87] **Исто, док. 11 и 29; исто УП/З док. бр. 11; М. Аро51о1бк1 *Геђгиагзкг ројоА,* Веоцгад 1963, стр. 84. Ђ. Златковић, *н.д.,* 318; АУИ СУП Скопје Мф. 10/44 (изјава Асена Богданова).**

[88] **36. *НОР т. УП/З док.* бр. 5.**

[м] **Исто, док. бр. 120.**

—Козјак, а исто тако и друге повољности у борби против окупатора на јачању НОП-а. Овакав развој НОБ-а на десној обали Ј. Мораве могао је бити обезбеђен само енергичним настављањем офанзивних дејстава свих снага у овом рејону одмах после „тоталне" офанзиве, што потврђује и напад на Криву Паланку ради ослобађања похватаног народа из слива Пчиње.

НАПАД НА КРИВУ ПАЛАНКУ И ФОРМИРАЊЕ „НОВОГ ОПЕРАТИВНОГ ШТАБА" У РЕЈОНУ КОЗЈАК—ПЧИЊА

Без обзира на то што бугарски окупатор у својој „тоталној" офанзиви није постигао очекивани резултат у уништењу ПО, он је масовном интернацијом нанео велику штету НОБ-у. Не само што је одвео људе и тиме успорио омасовљење одреда него је изазвао и тешко психолошко стање на слободним територијама. Села, су сада пуста без мушких глава како пише заменик политичког комесара Куманов-ског батаљона Вера Јоцић одмах после офанзиве.[40] У таквим условима је отежано деловати, а поготову што су и неки у градовима мислили да је ПО нанет тежак удар, због чега је дошло до смањења активности. Чак је један активиста из Куманова у периоду трајања „тоталне" офанзиве мислио ,,да је све пропало".[41]

Штаб II ЈМПО са штабовима батаљона и косовским руководиоцима на састанку у Голочевцу, анализирајући офанзиву непријатеља и последице те офанзиве, дошао је до закључка да је неопходно предузети мере које би такво стање ликвидирале, а то се могло постићи једино акцијом већег обима чији би војно-политички и психолошки ефекат био велики. На основи таквог закључка донета је одлука да се одмах нападне Крива Паланка ради ослобођења похватаних људи из Пчиње,[42] док још нису интернирани у Бугарску.

После 17 часовног усиљеног марша три батаљона, два из састава II ЈМПО и Косовски, извршили су ноћу 13/14. јануара 1944. године напад на Криву Паланку. Ослобођено је 2.000 људи[43] и непријатељу су нанети губици. Напад на Криву Паланку био је и први напад на један град у „Великој Бугарској" у току НОБ-а, и то баш у току „тоталне" офанзиве, када непријатељ тежи тоталном уништењу снага отпора у Бугарској и ликвидацији НОП-а у окупираним деловима Југославије. Сам напад је изазвао запрепашћење код бугарске владе, јер је очекивала сасвим другачији развој догађаја после ангажовања 100.000 војника и полицајаца. Уместо очекиване стабилизације стања

<0 исто, док. бр. 5.

[41] Исто, док. бр. 1 (Љупчо Арсов, члан Обласног комитета Скопје у писму секретару МК Куманово каже: „... у оваквој ситуацији није требало да сматрате да је ,све свршено'. Таква оцена могла је и може да доведе до панике").

[45] По сећању Саше Јаворине, Слободана Цекића, Петра Денде, Душана Лазића и других.

[43] 36. *НОР* т. *У11/3 док.* бр. 120 (према писму Асена Богданова који је био оптужен да је полиција крива за пораз, па и ослобођење Криве Паланке, тврди да се у Кривој Паланци налазило 2.000 људи који су ослобођени док се у Фебруарском походу, стр. 84, наводи да је ослобођено 1.000 људи. Наравно да у овом случају треба поклонити више вере Богданову, јер није имао разлога да увећава цифру ослобођених људи, напротив).

и припреме за борбу са спољним непријатељем који се приближавао Бугарској, партизани врше напад и на градове. Због тога је у окупираним деловима и дошло до истраге због неуспеха „тоталне" офанзиве и напада на Криву Паланку.[44] Напад на Криву Паланку и ослобођење 2.000 људи био је успех од изванредног значаја за одстрањивање последица „тоталне" офанзиве и стварање новог полета у развоју НОБ-а у овом рејону. Не само да је убрзано јачање одреда, него је слободна територија постала права партизанска држава на којој су организације НОБ-а убрзано радиле и учвршћивале НОО и стварале устаничку атмосферу.

Овај успех увећан је и тиме што је, на дан напада на Криву Паланку (13. I 1943), Карпош са својим Кумановским батаљоном нанео бугарској полицији уништавајући удар: 15 убијених, 17 заробљених и 9 рањених полицајаца.[45] Ова два борбена успеха одмах по завршетку „тоталне" офанзиве изазвала су одушевљење у читавом крају, а поготову у Куманову, Врању и другим већим местима. Врло брзо је заборављена бугарска „тотална" офанзива. Али то све није се допало четницима ДМ. Њима су очување ПО у току „тоталне" офанзиве и ови успеси пореметили планове и жеље, а поготово их је озлоједио успех Карпошевих партизана.

Зато су се одмах окомили на Кумановски батаљон, да га ликвидирају. У таквим условима батаљон је морао да напусти своју територију и пређе у рејон Св. Илија—Брезовица код другог ЈМПО.[46]

На свој начин то је убрзало формирање новог Оперативног штаба за руковођење јединицама у ликвидацији четника ДМ на Козјаку.

Опасност од Вардарског корпуса није била мала. О томе сведоче многи документи. Према извештају штаба II ЈМПО од 15. јануара 1944. године у рејону Козјака, с присилно мобилисаним, било је око 500 четника распоређених у 6 бригада.[47] Међу овим је била најјача и најдрскија Прешевска четничка бригада која је имала око 240 четника.[48] Својом активношћу на слободној територији они су успели да потисну снаге II ЈМПО чак из центра Пчиње, Трговишта, које је II ЈМПО дефинитивно ослободио 15. септембра 1943. године. Четници су држали доминирајуће терене Козјак—Широка планина—Руј и на тај начин угрожавали и сужавали дејства, како Кумановског, тако и II ЈМПО. Оно што је било најгоре пресекли су курирску везу, а тиме и садејство између ова два одреда. Због тога заменик политичког комесара Кумановског батаљона тражи интервенцију Обласног комитета из Скопја. „Дражиновци се најозбиљније постављају пред нас на овом терену. Јасно је да они хоће да нас потисну. Са њима нам предстоје јаке, немилосрдне борбе. Зато нам је потребно пре свега добро наоружање, а онда и помоћ другова из Србије.

[44] 36. *НОР т. УП/3 док.* 120 (писмо Асена Богданова министру унутрашњег дела Бугарске).

[4J] 36. *НОР т. УП/3 док.* бр. 9.

" *Исто \П1/2 док.* бр. 106 (писмо Вере Јоцић, заменика политичког комесара Кумановског батаљона о ситуацији у погледу четника).

[47] *Исто,* 1/7 док. бр. 11.

[48] 36. *НОР т. УП/2* док. бр. 119 (део овог непријатељског документа код аутора, необјављен у зборнику).

То треба отпочети што пре. Изгледа да заборављамо на главног непријатеља али није тачно. Да би могли да ударимо по главном непријатељу нужно је да ударимо по Дражиновцима. Ми не смемо њима уступити овај терен".[49]

Предвиђања и оцене штаба Кумановског батаљона показали су се тачним, јер је батаљон морао да напусти терен средином јануара 1944. године. То је и допринело да се брзо реши акутни проблем ликвидације четника на Козјаку. Доласком Кумановског батаљона на терен Св. Илије решен је и други његов проблем, наоружање.

Тих дана, иако је за то био потребан велики напор штабова и ОК Врања, капетан Догмар је издејствовао бацање наоружања у рејон села Брезовица. Средином јануара добијено је 120 пушака, 12 пушкомитраљеза, 4 минобацача и довољно муниције. Овим наоружањем опскрбљен је Кумановски батаљон, Ударни и IV батаљон II ЈМПО, који су били слабо наоружани, док је Косовски батаљон био одлично наоружан још у Црној Трави од првих транспорта.

Док су се јединице попуњавале и сређивале на Св. Илији, Брезовици и Барелиђу, стигло је наређење ПК Србије о формирању „новог Оперативног штаба".[30] У Опаративни штаб одређени су: Живојин Николић—Брка, командант, Бора Поцков Мирко, политички комесар, Милан Зечар-Обрен, заменик команданта, Слободан Цекић-Радован, заменик политичког комесара и Кирил Михајловски-Грујица, члан штаба. Формирање „Оперативног штаба" и прикупљање јединица под његовом командом извршено је 2. II 1944. године у селу Вишевцу (Св. Илија). Под његову команду стављени су: Ударни батаљон II ЈМПО, Косовски и Кумановски батаљон, док ће IV батаљон II ЈМПО по потреби „Оперативног штаба" привремено деловати под његовом командом.

На територији Пчиња—Козјак—Варденик налази се 5 батаљона (II, IV и Ударни II ЈМПО са преко 400 бораца, Кумановски са 116 и Косовски са 90)[31] који су представљали врло јаку снагу за обрачун са четницима и ударе по окупатору. На жалост, због припадности ових снага трима ГШ није се могла усагласити њихова употреба на објекте према конкретној ситуацији и плану Оперативног штаба. Због тога и први „Оперативни штаб" није извршио задатак, односно због неспоразума око компетенције — руковођења. Па и садашњем Оперативном штабу биле су скучене компетенције. Он је располагао са три батаљона (око 350 бораца), али не с апсолутним правом употребе, што ће се брзо и негативно одразити на извршење основног задатка, ликвидацију четника ДМ.

При конституисању „Оперативног штаба", у чији су састав ушли наведени батаљони, донета је одлука да се овим снагама у (јачини преко 350 бораца) прво ликвидира четнички Вардарски корпус; друго, да се омогући Кумановском одреду повратак на његову територију,

" 36. НОР г. *VII/2 док.* бр. 106 (извештај Вере Јоцић од 21. XII 1943. год.).

[50] Архив Србије, Фонд покрајинског комитета Србије, бр. 491, (писмо Н. Караичића од 28. I 1943. године о формирању оперативног штаба).

[51] 36. НОР т. *1/7 док.* бр. 11 (средином јануара 1944. године било је преко 700 бораца у 5 батал»она II ЈМПО 36. НОР т. *11/2 док.* бр. 103; 1/19 док. бр. 71 и 74.

као и да се омогући ширење НОБ-а и слободне територије према Куманову и Кратову и, треће, да се с те територије (Козјак—Рујан) обезбеди продор на Скопску Црну гору ради стварања базе НОП-а и прихватања бораца с Косова. У вези с овим циљем Оперативни штаб је, са четири батаљона (привремено је узео и IV батаљон ЈМ одреда) и с преко 450 до 480 бораца, 4. фебруара кренуо у правцу Козјака.

Пошто је продро на Рујан, Оперативни штаб 7. II врши напад на бугарску полицијску посаду у селу Биљачи.[52] Сутрадан после напада полиција је напустила Биљачу и повукла се у Куманово и Врање.[53] Оперативни штаб продужава с нападима, усмеравајући батаљоне на комуникацију пруга Врање—Куманово, а Косовски батаљон 11. II врши успешну акцију на сектору Прешево—Табановац где оштећује пругу превртувши један воз.[54] Задржавање Оперативног штаба у рејону Козјак—Рујан у непосредној близини Куманова и пруге, имало је на овом терену огроман оперативни, па чак и стратегијски значај.

Оперативни штаб је стварао базу НОБ-а на једном кључном терену за прихват бораца из Куманова и Скопја, као два највећа центра, а тиме убрзава јачање НОВ-а Македоније.

Чишћењем слободне територије у рејону Пчиња—Козјак од четника ДМ ствара се могућност да се јаким снагама II ЈМПО од три батаљона од преко 400 бораца, Кумановског батаљона са 120 бораца и Косовског од око 90 обезбеди координација развоја НОП-а у централном и источном делу Македоније, као и стварање услова за развој НОБ-а на Скопској Црној гори према Гњилану и Урошевцу. Долазак Оперативног штаба у рејон Козјака створио је све оперативне услове за извршење овог задатка. Управо у периоду кад су створени сви услови за постизање циља, концентрацијом снага, дошла је до изражаја хетерогеност у командовању. Неки задаци онемогућавају извршење постављеног задатка Оперативном штабу. Као што смо навели, руководство Косова повезало се с организацијом КПЈ у рејону Гњилана преко партијске организације у Прешеву и тиме је обезбедило прихват угрожених припадника НОП-а са Косова у Косовски батаљон. Али, на жалост, с обзиром на врло тешку ситуацију (прогон Срба и Црногораца у том рејону), доћи ће до поремећаја у прихватању нових бораца.[55]

У исто време ЦК и Главни штаб Македоније и Темпо, који су били на путу за Козјак на тзв. „фебруарском походу", поставили су задатак Кумановском батаљону да обезбеди прихват неких чланова ЦК КП Македоније у рејону Козјака, као и да обезбеди услове за рад ЦК и ГШ Македоније. Ево како је Темпо поставио пред члана ЦК Македоније Кузмана Јосифовског задатак у вези с тим:

„Јављам ти се из околине Дојранског језера са пута према Марином мјесту рођења (Маре Нацеве из Куманова — Ж. Н.) ... Ја и Мурат (Страхил Гигов — Ж. Н.) са Дончом (Михаило Апостолски — Ж. Н.)

[м] **36. НОР г. *УП/3 док.* бр. 15 и 16 и 1/19 док. бр. 140.**

[53] ***Исто, УП/3*** **док. бр. 113.**

[51] ***Исто, док.*** **бр. 16 и 1/19 док. бр. 140 (тада су убијена 3 бугарска полицајца, заробљено 3 немачка војника, као и један бугарски војник и 7 железничара).**

["] ***36. НОР. т. 1/19 док.*** **бр. 140 и АС. МГОК Косово кут. 12.**

и Ченто (Методије Андонов — Ж. Н.) пробијамо се са два батаљона до V зоне ...

Ти руководи радом V Обл. комитета. Ја ћу са Муратом образовати центар и директно руководити радом IV обл. ком. (кад се организује). Само мени треба да пошаљеш Анку (Мара Нацева — Ж. Н.) и Делчета (Бане Андрејев — Ж. Н.). У вези са цијелом овом реорганизацијом одмах требаш предузети сљедеће мјере:

1) Јави Кумановском батаљону да одмах спреми базу за смјештај центра. Ако не може на њиховом терену, онда нека је спреме на терену Врањског одреда. (Овде се мисли на II ЈМПО — Ж. Н.).

2) Одмах тамо пошаљи Анку и Делчета ...

У погледу организовања Иницијативног одбора Народноослободилачког собранија Македоније ти треба хитно да пошаљеш Гоцетовог оца (оца Љупче Арсова — Ж. Н.) и све остале које предлажеш у нову базу. Ово треба што прије да учиниш јер морамо изаћи са прогласом чим прије.

Ако можеш јави преко Кумановског батаљона јужно-моравским бригадама око Врања и Лесковца да ја долазим у том правцу и да они требају ми свршити ове ствари:

1) Све бугарске војнике који су прешли на њихову страну упутити код Кумановског батаљона где ће ући у састав бугарског батаљона „Христо Ботев".

2) Јавите штабу Косовске оперативне зоне да са главним својим снагама обухвате терен Гњилана и Скопске Грне Горе и да на том терену смјести свој штаб. На тај начин биће у мојој непосредној близини .. ."[56]

Не знајући за ове задатке које је поставио ГШ Македоније, Оперативни штаб у рејону Алгуње 11. II 1944. године, на основи процене ситуације а у вези са захтевом Среског комитета КПЈ Гњилане, донео је одлуку да с три батаљона пређе на Скопску Црну гору ради прихвата 100 нових бораца за Косовски батаљон и да у исто време својим дејствима ствара услове за развој базе на Скопској Црној Гори.[57] У вези с тим вршене су припреме и оријентисани су Кумановски, Косовски и Ударни батаљон.

Сутрадан, 12. II 1944. године, када је Оперативни штаб вршио последње припреме јединица за покрет, Штаб V оперативне зоне Македоније и Кумановски батаљон примили су писмо Кузмана Јосифовског. У иисму се наређује стварање базе за Темпа и задржавање Кумановског батаљона у рејону Козјака ради прихвата 2 члана ЦК Македоније.[58]

Овим писмом поремећен је план дејства Оперативног штаба на Скопској Црној гори, односно Кумановски батаљон је изашао из састава оперативне групе. Оперативни штаб није могао одустати од планираног задатка, с обзиром на то што је СК Гњилана обавештен, да ради на припремама и прикупљању нових бораца за Косовски батаљон. Због тога је одлучио да на задатак крене са два батаљона

[5]« **36. НОР. г.** ***VII/3 док.*** **бр. 11 (писмо Темпа Обласном комитету Скопје од 5. II 1944. године).**

[57] **36. НОР г.** ***I/19 док.*** **бр. 140; УН/3 док. бр. 15 и 16.**

[58] **36. НОР.** ***т. УП/3 док.*** **бр. 15 и 16.**

— Ударним II ЈМПО и Косовским. Ево како то штаб I оперативне зоне објашњава.

„13. II т.г. наша оперативна јединица се поделила у два дела. Наш Кумановски батаљон је остао на нашем терену са задатком да сачека наше одговорне другове. Ударни батаљон и Косметовски батаљон су се пребацили на Карадак са задатком да се повежу са Абдулом и да би са Косова прикључили 100 бораца са Косовцима. После извршеног задатка вртиће се у састав оперативне јединице".[59] У извештају заменика политичког комесара Кумановског батаљона, у вези са захтевом Темпа, јасно се виде услови деловања Оперативног штаба:

„1. Одговорни друг и другарица као и остали су стигли 7 ог. ов. м . . .

2. У писму од 6-ог ов. м. добили смо директиву за стварање базе за др. Т. С обзиром на ситуацију на нашем терену, створити базу на нашем терену значи разбити дражиновце. То не можемо учинити за тако кратко време. Зато база за прво време може да буде само на терену II Јуж. мор. одреда. Ми знамо да база треба да буде на нашем терену и зато ћемо најодлучније са свим снагама под оп. шт. ударити по дражиновцима . . ."[60]

Остављајући Кумановски батаљон у рејону Алгуње, Оперативни штаб је 14. II на путу за Скопску Црну гору дошао у манастир Прохор Пчињски. У то време четничке бригаде, Прешевска и Ристовачка, стигле су у село Старац изнад самог манастира. Указала се прилика за обрачун с четницима, што Оперативни штаб није хтео да пропусти, без обзира што Кумановског батаљона није било у саставу снага Оперативног штаба, али је зато у свом саставу имао још IV батаљон II ЈМПО.[61]

Оперативни штаб је донео одлуку да са два батаљона нападне четнике у махали Кула, и то: Ударним батаљоном гребеном од села Спанчевца, док ће Косовски батаљон затварати правац од махале Старачке куле према Прохору Пчињском. Издата су наређења, а IV батаљон је био у резерви. Штаб Ударног батаљона у саставу Милорад Диманић-Милош, командант, Добривоје Дикић, политички комесар, Слободан Цекић, заменик политичког комесара, и Радосав Јанковић, заменик команданта батаљона, уместо да изврше борбени задатак, свратили су у село Спанчевац на предах. Још је већа штета учињена тиме што је послата једна извиђачка група према четницима, која је компромитовала сам напад.

У тој ситуацији Оперативни штаб је употребио IV батаљон из резерве. Али је закаснио у рејон борбе пошто је извиђачка патрола наиласком на обезбеђење четника алармирала четнике, који су после тога посели положаје у гробљу Старачке куле. Борба која је трајала до сванућа присилила је четнике на повлачење у рејон села Себрат на Руњу. Заробљено је 8 четника, нешто оружја и материјала, али није постигнут циљ који су пружали услови за разбијање четничких бригада.[61]

59 исто, док. бр. 15.

м Исто, док. бр. 16.

[61] АС МГОК Врања бр. 63 и сећања Пере Денде, Слободана Цекића, изнета аутору 1976.

[62] Исто.

Оперативни штаб се нашао у дилеми. Куда, ком задатку прићи, продужити борбу ради ликвидације и обрачуна са четницима или продужити на Скопску Црну гору ради прихвата бораца с Косова.

На крају Оперативни штаб је ипак одлучио да продужи на Скопску Црну гору ради прихвата 100 бораца који су угрожени од непријатеља у рејону Гњилане.[03] Још једном је дошло до одлагања обрачуна с четницима. Но то неће бити за дуго, јер ће се створити услови у којима ће врло брзо доћи до њихове потпуне ликвидације у рејону Пчиња—Козјак.

Оперативни штаб је сматрао да се без два батаљона не може ићи на Скопску Црну гору; на Карадаг прешли су Косовски и Ударни батаљон.

Али тешко стање на Косову допринело је да не дође до везе између МК Прешева и СК Гњилане, па група од 100 нових бораца није стигла 18. II у договорено време, у село Гаре на Скопској Грној гори где је био заказан сусрет.

У оваквој ситуацији Оперативни штаб је тежио да по сваку цену прихвати нове борце са Косова и ишао је и на ризике. Донео је одлуку да 22. II извршн прихват нових бораца у селу Бузовику на супротној страни Скопске Црне горе код Витине (Урошевац). С таквим планом је послат курир за Гњилане. На путу за Бузовик 19. II 1944. године снаге Оперативног штаба сукобиле су се код села Илинца и Бујића с бугарском окупаторском војском и „контрашима" Али Прешева. У краткотрајној борби бугарској јединици и контрашима нанет је тежак губитак у мртвима а заробљено је 5 бугарских војника.[04] По доласку у рејон Бузовика Оперативни штаб је наишао на одбојност у самом селу Бузовику које је било четнички оријентисано због делатности Вукоте Ђуровића, бив. деловође. Он је у исто време био командир једне контрашке групе. Село је штавише одбијало прихват батаљона. Сама та чињеница говорила је да ће убрзо доћи до борбе између снага Оперативног штаба и бугарског окупатора.[65]

Ситуација се још више компликовала пошто се курир Оперативног штаба повезао са СК Гњилана тек 22. II, тј. на дан када је у селу Бузовику требало прихватити борце с Косова.[66]

Сутрадан, 22. II бугарска војска из Качаника, Витине и Жегре напала је у Бузовику снаге Оперативног штаба. У борби која је трајала читав дан непријатељу су нанети губици и партизани су још једном славили победу на Скопској Црној гори, што је било врло важно, јер су на овом терену партизани трпели само поразе од 1941. године, и то: Кумановски ПО, Скопски и „Зејнел Ајдини" као и Врањски одред „Сима Погачаревић".[67]

Борбе на Скопској Црној гори имале су великог одјека на Косову, па и у селу Бузовик. Осим тога оне су унеле велико узнемирење код непријатељских снага, „Омладинског комитета за одбрану Косова", а због појачаног обезбеђења демаркационе линије, курир Оперативног

бз исто.

«[4] 36. НОР. т. *1/19 док.* бр. 107.

[85] Сећања Гаје Слијепчевића, Пере Денде, изнета аутору 1976.

[6]* 36. НОР т. *1/20 док.* бр. 140 и Ж. Николић-Брка, *22. дивизија* Београд 1972, стр. 182.

•[7] 36. НОР. т. *1/20 док.* бр. 140 и 1/9 док. бр. 107.

штаба није могао да се благовремено повеже са СК Гњилане. Ови успеси код Илинца, Буиђа и Бузовика имали су позитиван утицај на насеља на Скопској Црној гори, а поготову због ранијих пораза.[88] Неуспех у прихватању нових бораца, озбиљно је погодио НОП на Косову, јер је већина од њих отерана у затворе, логоре, а неки и на стрелишта. Само по себи ово говори колико је важан био задатак Првог оперативног штаба од новембра 1943. године у прихвату бораца с Косова и освајању Скопске Црне горе.

На Козјак су стигли Мара Нацева и Бане Андрејев као чланови ЦК Македоније и извршили реорганизацију Кумановског батаљона. Формирали су два батаљона, и то: „Христијан Тодоровски Карпош" и „Јордан Николов".[69] Само 4 дана после ове реорганизације на Козјак су стигли Темпо, ЦК и ГШ Македоније са два батаљона, „Стив Наумов" и бугарским батаљоном „Христо Ботев".

По повратку Оперативни штаб и његове снаге у рејон Козјака 26. II 1944. године у селу Жегњане, затекли су свечаност формирања 3. македонске ударне бригаде од Кумановских батаљона и батаљона „Стив Наумов".[70]

У јануару и фебруару 1944. године, док је II ЈМПО с Кумановским одредом и Косовским батаљоном водио тешке борбе у „тоталној" јануарској бугарској офанзиви, а у каснијем периоду тежио да ликвидира четнички Бардарски корпус на левој обали Ј. Мораве, формиране су још две бригаде (III и IV ЈМ бригада) које су, од планине Кукавице до Јастрепца, такође водиле одбрамбене борбе заједно са I ЈМПО, Јастребачким и Крушевачким ПО. Борбе у југоисточној Србији имале су посебну општину и због опасности од продора II пролетерске и V крајишке дивизије у Србију. То је умногоме активирало четнике ДМ да појачају нападе на НОВ и ПО и читавој Србији, како би се спречио долазак „Титове војске у Србију".

ФОРМИГАЊЕ НОВИХ ВРИГАДА НОВ-А У ЈУГОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ И ЊИХОВЕ БОРБЕ У ТОКУ ЈАНУАРА И ФЕБРУАРА 1944. ГОДИНЕ

Раније смо говорили о формирању бригада октобра и новембра 1943. године, тј. I ЈМ и II ЈМ бригаде на левој обали Ј. Мораве и о њиховим борбеним успесима у садејству са I ЈМПО, Јастребачким и Расинским ПО. Оне су допринеле да је дошло до већег омасовљења одреда и омогућиле су да се формирају нове бригаде почетком 1944. године на левој обали Ј. Мораве.[71]

Трећа ЈМ бригада формирана је 13. јануара 1944. године од Јастребачког и Расинског одреда.[72]

[м] **А. Спасовски, *Скопски НОПО,* Београд 1973, стр. 116—128; А. На<1п, 1Чагос1поо51оћо<1Шаск1 рокге1 па Ковоуи 1941—1945, Веоегас3 1973, стр. 249.**

36. НОР. т. *VII/3 док.* бр. 118 (наредба Главног штаба Македоније).

[70] **Исто, док. бр. 119 (наредба Главног штаба Македоније о формирању III македонске ударне бригаде. У штаб бригаде су ушли: Тихомир Милошевски-Тића, командант, Кирил Михајловски-Грујица, политички комесар, Боро Милевски, начелник штаба ,и Злате Биљановски-Михајло заменик политичког комесара).**

["] **36. НОР. *т. 1/20 док.* бр. 118.**

[тм] ***Исто,* 1/7 док. бр. 7 (наредба ГШ Србије од 13. I 1944. године).**

У штаб бригаде су ушли: командант Станимир Јовановић-Јова, политички комесар Јован Крстић, заменик команданта Пане Ђукић и заменик политичког комесара Животије Савић-Срба, а начелник штаба Милош Стојановић. Формирани су и Јастребачки одред са 82 борца (један батаљон)[73] и Крушевачки, преименован Расински, од 24 бораца.[74]

Четврта ЈМ бригада формирана је од снага I ЈМПО 16. јануара 1944. године.[75] У штаб бригаде ушли су: командант Ратомир Андрић--Кмет, заменик команданта Радован Петровић, политички комесар Владимир Грујић, заменик политичког комесара Милан Ковачевић и начелник штаба инж. Војислав Церовић. Истовремено је формиран и I ЈМПО од једног батаљона[76] у чијем је саставу остао и Косовски батаљон, формиран од бораца с Косова.[77]

Према овоме, на левој обали Ј. Мораве од планине Кукавице (демаркациона линија) до Крушевца—Расине—Јастрепца, почетком 1944. године деловале су три бригаде и три одреда. Осим њих јануара су формиране и три команде подручја (Јабланичко—Вујаново, Пасјачко —Пасјача и Топличко—Велика Плана, са 15 командних места.[78]

Због необезбеђеног војног руковођења, овако јаке снаге остале су неискоришћене у проширењу слободних територија и у продору на нове терене, као и за садејство ради разбијања четника ДМ. Последица оваквог стања је неискоришћена могућност садејства између ових снага на левој обали и II ЈМ ПО на десној обали Ј. Мораве, а, исто тако и акције у рејону Ниша, на које је штаб II ЈМПО својим писмом од 15. јануара 1944. године указивао.[79] А то исто захтевао је и секретар ОК Ниша Десимир Јововић-Чича још новембра 1943. у својим писмима.[80]

Не само што се није објединила њихова снага за дејства него су у тој ситуацији потчињене: III бригада Крушевачком ОК КПЈ, а IV јужноморавска бригада Лесковачком ОК КПЈ.[81] Овим је делатност бригада ових округа ограничена на рејоне, што их је претворило у територијалне јединице за одбрану слободне територије. Из докумената се види да су I ЈМПО и II ЈМ бригада, а касније и остале јединице, у својим плановима предвиђале нападе на четнике ДМ у горњој Јабланици, Оруглици, Косаници ради њихове ликвидације, али управо због такве ситуације на том терену, ови напади били су кратког

[73] ***Исто,*** **док. бр. 8 (наредба ГШ Србије од 13. I 1944. године).**

[74] **У штаб Одреда су ушли: командант Витомир-Тиле Каличанин, Витомир Петровић, заменик команданта, Радомир Бошковић, политички комесар, Милоје Милошевић, заменик политичког комесара, и Милутин Ристић, начелник штаба).**

[74a] ***Исто,*** **док. бр. 15.**

[75] ***Исто,*** **док. бр. 13 (наредба ГШ Србије од 19. I 1944. године).**

7в Исто, *док.* бр. 14 (наредба ГШ Србије од 16. I 1944. У штабу Одреда су били: Миле Ћалавић, командант, Драгољуб Станковић, заменик команданта, Вељко Стефановић, политички комесар, Миле Вељковић, заменик политичког комесара и др Воја Стојановић, санитетски референт).

[77] ***Исто,*** **док. бр. 19.**

[78] ***Исто,*** **док. бр. 15. и 1/20 док. бр. 121.**

7в *исто,* 1/7 док. бр. 11.

[80] ***Исто,*** **1/20 док. бр. 109; АС ПКС бр. 511 (исти захтев ОК Ниша понавља и фебруара 1944).**

[81] **36. НОР. т. *I/20 док.* бр. 118.**

даха и нису дали очекиване резултате.[82] У то време извршене су диверзантске акције на прузи, као и напад на болницу у Лесковцу ради ослобођења заробљених партизана. Ове су акције изазвале велику популарност и углед партизана, посебно напад на болницу у Лесковцу, али оне нису биле већег обима.[83] Слободне територије — Поречје, Пуста река, Пасјача, Добрич, Јастребац, Расина, имале су неповољан положај у односу на четнике ДМ Горског штаба број 110, као и у односу на непријатељске гарнизоне у Вучју, Лесковцу, Ј1ебану, Житорађи, Прокупљу, Белољину, Блацу, Куршумлији, Крушевцу и другим местима. Овакав распоред непријатеља цепао је слободне територије и тиме утицао да се бригаде осећају у сталном окружењу, а то је везивало бригаде и одреде, односно гонило их на одбрану слободне територије. У плану окупатора била је предвиђена офанзива под шифром „Бура" за удар по снагама НОВ-а и ПО у рејону Лесковца и Топлици у зимском периоду, али је она убрзана продором II пролетерске дивизије у рејон Ивањице, у првој половини јануара 1944. године.[84] Све ово утицало је на то да се одбрана слободне територије схвати као прворазредан задатак.

У припреми зимске офанзиве „Бура" бугарске окупаторске снаге из Јагодине (сада Светозарево), Ћуприје, Параћина, Крушевца и Ниша, доведене су у рејон међуречја: Топлице, Ј. Мораве и Јабланице, где су заједно с бугарским јединицама из Прокупља, Куршумлије, Лесковца и Лебана 27. јануара прешле у напад на слободну територију Пусте реке и Радана.[83]

С овим непријатељским снагама борбу је прихватила IV ЈМ бригада и I ЈМПО. Тако опкољени у рејону Радана они воде дводневне борбе, после којих се пробијају из обруча. У току ноћи 30/31. I 1944. године ове снаге дошле су у рејон планине Кукавице.[86] Открившн пребацивање партизанских снага с Радана у рејон Кукавице, а по унапред утврђеном плану, четници, недићевци и бугарске јединице предузимају напад на планини Кукавици.[87] После једнодневног предаха (1. II 1944. године) IV бригаду и I ЈМПО напале су јаке непријатељске снаге 2. II 1944. Бригада и I ЈМПО у противнападу разбијају непријатељске положаје и, користећи дезорганизацију у редовима четника и Бугара, ноћу између 2. и 3. пробијају се у Пусту реку, у којој више није било окупаторских снага.

Операција непријатеља обухватила је и територију Топлице, али с обзиром на то што није било довољно бугарских снага за једновремено дејство на целом простору, то су у рејон Блаца упућене СДС јединице и Топлички четнички корпус. Ове непријатељске снаге су у том рејону напале II и III ЈМ бригаду и Јастребачки одред 28. I 1944. године, захватајући села Драгушу, Кривају, Сувају и Претежану.[88]

[82] 36. НОР. г. 1/7, *док.* бр. 22 (извештај Штаба I ЈМПО од 4. I 1944. године). и док. бр. 32 (извештај штаба IV ЈМ бригаде, од 17. II 1944. год.), и док. бр. 130.
[83] Исто, док. бр. 17 (извештај штаба II ЈМ бригаде од 16. I 1944. године).
[84] Исто, 1/20 док. бр. 150 (оперативни дневник II пролетерске дивизије), и Архив VII НАВ-Н-Т 501, 256/31, 49. 56, 66, 77.
[85] 36. НОР. т. *1/20 док.* бр. 126.
[8]« *Исто,* 1/7 док. бр. 30.
[87] *Исто,* 1/20 док. бр. 126.
[88] *Исто,* 1/7 док. бр. 27 и 1/20 док. бр. 126.

Борба је вођена 28. јануара 1944. године на 20 км широком фронту. Крајем дана јуришем бригада и Јастребачког одреда разбијене су снаге непријатеља и том приликом су им нанесени велики губици. Убијено је 30 и рањено 70, али су и бригаде у току ових борби имале осетне губитке: 8 погинулих и 13 рањених. Напуштајући свој терен, ОК Зајечара, Зајечарски одред и Озренски батаљон 29. I 1944. године избили су у село Кулина на Јастрепцу, управо у периоду непријатељске офанзиве.[89]

Ту их је сутрадан, 30. I 1944. године, напало 200 четника Моравске бригаде. У борби, четничкој бригади нанети су губици од 27 убијених, чиме је успех бригада повећан, а непријатељу нанети осетни губици баш када он тежи да уништи партизане.[90]

Неуспеси четника ДМ у борби са II и III ЈМ бригадом, Јастребачким одредом и зајечарско-озренским снагама на Јастрепцу нагнале су бугарског окупатора да после неколико дана предузме нове нападе. За овај задатак ангажоване су бугарске јединице које су биле у нападу у Пустој реци и Радану од 27. I до 2. II 1944. године.[91] Бугарским јединицама у овим нападима садејствовало је преко 300 недићеваца и љотићеваца. Напад на Јастрепцу 6. II 1944. године усмерен је с правца Мрамора, Белољина и Блаца у 10 колона. Благовремено открившн напад непријатеља у 10 колона, бригаде и одреди напустили су нападнуту територију. Једни су се повукли у Расину, а III бригада је прешла у рејон Пасјаче. Удариви у празно, окупатор се после два дана задржавања на Јастрепцу вратио у своје гарнизоне. За време задржавања и претреса терена, непријатељ је похватао многе сељаке из рејона села где су четници 28. I доживели тежак пораз, 92 пострељао, а друге одвео у логоре и на присилан рад.[92]

Врховна четничка команда ДМ не напушта свој план ликвидације НОВ-а и ПО у Топлици и Пустој реци. У вези с тим 5. II 1942. године наређује мајору Кесеровићу, Расинском и Топличком корпусу да „униште комунисте" у овом делу. Ради садејства Кесеровићу, Дража Михаиловић наређује Делиградском корпусу да затвори све прелазе преко Ј. Мораве који долазе од Јастрепца. Из неутврђених разлога до садејства ових корпуса није дошло. Исто тако, ни са снагама Горског штаба бр. 110 није организовано садејство, па је Кесеровић кренуо у напад сам, што је допринело његовом поразу.[93] Ради подршке у извршењу свог задатка Кесеровић је добио од немачког команданта из Крушевца довољно муниције, па чак и два топа, који су му служили за хвалисање. У нападу на Топлицу Кесеровић је имао око 1.200 четника. Њему је садејствовао Топлички корпус од 500—600 четника.[94]

***» АС ПКС бр. 511 и 36. НОР *т. 1/20 док.* бр. 126.**

36. НОР. г. *1/20 док.* бр. 126 и 1\'ап-Вгта СИ^опјеуЈс, Вегзе1а *згрвка ШдаЛа,* Вео§га<1, 1970, з1г. 33—34.

[81] 36. НОР. г. *1/20 док.* бр. 128.

»[2] *Исто,* док. бр. 130 и 131.

[83] Архпв војно историјског института кут. 44 Е. док. 71 и Мф. Билећа рол. 27 снимак 72—112.

[м] 36. НОР. т. *1/7 док.* бр. 35 (извештај Окружног поверенства КПЈ Прокупље).

Са снагама Кесеровића прво су прихватиле борбу неке команде места ноћу 16/17. фебруара. Исте ноћи напали су четници у селу Доње Девци III ЈМ бригаду Зајечарски ПО и Озренски батаљон. У борби је убијен 51 четник, а избачено из строја преко 100, а остали протерани из села. Само два дана касније, 19. фебруара 1944. године, IV ЈМ бригада нанела је у сусретној борби тежак пораз Топличком четничком корпусу код села Јошанице. Убијено је 40 четника, међу њима и један капетан — командант бригаде.[95]

Истог дана увече III ЈМ бригада, Зајечарски одреди. Озренски батаљон и Јастребачки одред нападају збуњене четнике у Великој Плани. Ту су се тада нашле снаге Кесеровића и Топличког корпуса. Иако је напад био силовит и бригаде продрле у село, убиле 20 четника, није им пошло за руком да их протерају из села. Други напад на четнике у В. Плани извршен је 23. II 1944. године концентрисаним бригадама (III ЈМ, IV ЈМ), Озренском групом и Јастребачким одредом.[90]

Бугарски окупатор је у току борбе притекао у помоћ четницима, и то не само пешадијом и авијацијом. Под заштитом бугарских снага четницима је пошло за руком да се извуку из В. Плане. Приликом повлачења, Кесеровић је повео са собом неке припаднике НОВ-а.[97] Кесеровић није очекивао овакав развој догађаја у Топлици, јер је био убеђен у своју победу. Тешко му је пало повлачење из Топлице и с Јастрепца под притиском партизанских бригада. Оно што је за њега још горе, у току ове борбе откривен је план четника о ликвидацији ПО у рејону Лесковца и Топлице. О томе IV ЈМ бригада јавља ОК Лесковца:[98]

„Другови из Јастребца су од једне разбијене тројке из потученог корпуса запленили план дражићевске акције која треба истовремено да почне у Јабланици под командом мајора Ђурића, а ова акција на Јастребцу под командом Стојановића, а обе две под врховном командом Кесеровића. Циљ акције је уништење партизанских снага пре него стигну „ТИТОВЕ СНАГЕ" да би им ови крајеви послужили као сигурна база у даљој борби".

Захваљујући овом податку, руководство бригада на левој обали Ј. Мораве могло је благовремено да предузме одговарајуће мере. међу којима и обезбеђење муницијом и наоружањем, а исто тако и концентрацију снага за одбрану слободне територије. У ту сврху упућена је II ЈМ бригада на ослобођену територију преко демаркационе линије.

Као што смо раније навели, на Јастребац је стигао Зајечарски ПО, ОК Зајечара и Озренски батаљон, сем једне чете која је била преко демаркационе линије у рејону Пирота.[99] Северно од Нишаве у сврљишком, нишком, алексиначком и сокобањском срезу завладали су четници ДМ и претила је опасност да потпуно потисну НОП са тог терена.

[95] Исто, док. бр. 34 (извештај IV ЈМ бригаде од 21. II 1944. године).
[96] 36. т. *1/20 док.* бр. 131.
[97] Исто.
***[98] Исто,* 1/7, док. бр. 34.**

Недељко Караичић-Милисав је при сусрету с члановима ОК Зајечара на Јастрепцу овај поступак оценио као неправилан, јер он сматра да су се снаге ПО без обзира на тешкоће ипак могле задржати на тој територији.[100] И секретар ОК Ниша Десимир Јововић-Чича такође сматра одлазак борбених јединица с територија Ниша и Зајечара штетним, јер су тиме омогућиле „реакцији" да завлада тереном. Поред захтева да се врате одреди, Јововић тражи да се упуте јаче снаге, „што би допринело" разбијању четника и јачању НОБ-а у рејону северно од Ниша према Зајечару.[101]

Ситуација је налагала да Зајечарски одред и Озренски батаљон, којима се крајем марта 1944. године прикључила и Пиротска чета, остану у рејону Топлице и Пусте реке чак до маја 1944. године што је имало негативних последица по НОП северно од Ниша.[102]

Вероватно због одласка I ЈМ бригаде, сталних напада четника и других непријатељских снага од новембра 1943. године, није удовољен захтев ОК Ниша за упућивање II ЈМ бригаде или неког батаљона I и II ЈМ одреда у рејон Ниша ради онемогућавања мобилизације четника и стабилизације одреда и НОП-а.[103]

Због тога ће овај крај сачекати формирање бригаде, односно дивизије, па ће њиховим дејствима доћи до разбијања четника и стварања услова за масован прилив у НОВ.

Питање ширег учешћа Пирота и његове околине у НОБ-у остало је нерешено због двовлашћа између ОК Ниша и ОК Врања. ОК Ниша, као што видимо, није имао снага за дејства не само у рејону Пирота него и у непосредној околини Ниша, а поготово после одласка Озренског батаљона и Пиротске чете, касније зване Нишког ПО с њихове територије.[104] ОК Врања сматрао је да Пирот није у саставу његове територије, па због тога није ништа предузимао за развој НОБ-а у Пироту и у његовом срезу као и у царибродском срезу. Овај проблем је решен тек формирањем ОК Пирота почетком марта 1944. године, тј. када се Пирот с околином припаја Окружном комитету Врања, односно када се ОК Врања дели на ОК Пирота и Поверенство ОК Врања.[105] Ситуација на територији Лужнице и Црне траве после јануарске „тоталне" офанзиве била је врло добра. Већ 20. јануара у Добром пољу примљене су велике количине наоружања од британске војне мисије.[100]

После пријема новог транспорта у селу Јабуковику, I батаљон II ЈМПО 30. I 1944. напао је Велико Бањинце, Модру Стену, Свође ради ширења слободне територије и стварања услова за продор према Нишу.[107] Напад је успео, заплењена је велика количина хране и другог материјала.

[99] 36. НОР. т. *1/20 док.* бр. *126;* АС ПКС бр. 511; I СП80пјеУ1С, *1Х-\}пда<1а* стр. 34, 35.

[100] 36. НОР. т. *1/20 док.* бр. 126.

[101] АС ПКС бр. 488 и 588.

I. СНбопјеуЈс, *IX ђггдаба,* стр. 74 и 89.

***36. нор' т. 1/20 док.* бр. 109.**

[104] АС ПКС бр. 492 (извештај ок НИШ-а од 22. фебруара).

[105] АС ПКС бр. 507 (извештај ОК Пирота од 23. III 1944. године).

[105] Ђ. Златковић, стр. 320, и С. Тврнски, н.д., 347.

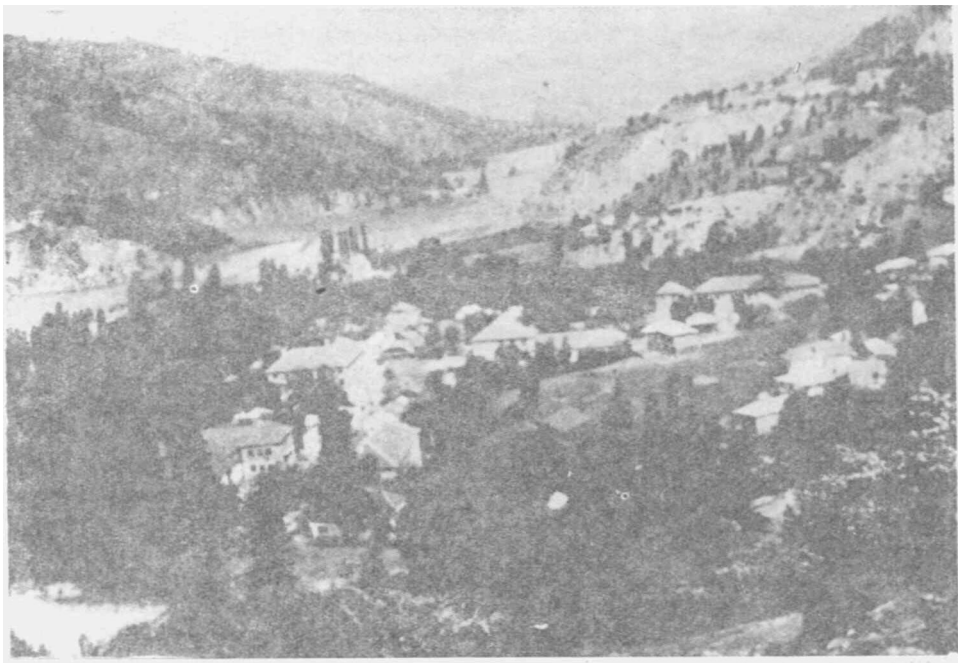
[107] Ђ. Златковић, н.д., стр. 320—321.

Група II јужноморавске бригаде формиране 21. XI 1943. (четврти с десна седи) Живко Коцић-Предраг, пол. комесар Црнотравског батаљона, последњи с лева, стоји, Светислав Стојановић-Бизон (у средини, чучи) Петар Станковић-Љуба

Борци и официри VII српске, раније V јужноморавске бригаде на годишњици формирања бригаде 1945, негде у Србији

Панорама Трговишта прво среско место ослобођено у Србији септембра 1943. године

Формирање VI јужноморавске бригаде 8. марта 1944. у Трговишту (Говори пред стројем **командант бригаде** ***Живојин Николик-Брка).***

Штаб X **српске** *бригаде* **с** *групом руководилаца Косова и Македоније, јула 1944 године у Пчињи, (други с десна клечи) Ђира Ристић — Реља, командант, а (други* **с** *лева) клечи) Бранко Вукелић, политички комесар бригаде, погинуо октобра 1944. године код Власотинца.*

Риста Антуновић-Баја, као секретар ОК Лесковца **са неким члановима ОК и** ***командом подручја, марта 1944 у Пустој Реци***

Радмила Обрадовић-Гојка, (прва с десна клечи) организациони секретар ОК Лесковца са члановима СК Пуста Река

Петар Стамболић по ***доласку у ЈИ Србију марта 1944. године са чланом ПК Недељком Караичићем Милосавом седе и члановима ОК Топлице (први с лева стоји) Радош Јовановић, секретар ОК.***

Слична ситуација била је на бабичком терену. И овде је нерешен проблем коме ова територија ОК припада Врању или ОК Лесковца. Од марта 1942. године до фебруара 1943. године ОК Лесковца се није интересовао за развој борбе на Бабичкој гори, иако је то био део непосредно везан за његову територију. Чак ни после обнове Лесковачког ПО и Јабланско-пасјачког ПО, нити пак после формирања I ЈМПО, који се налази у непосредној близини. Због слабог садејства међу одредима (I и II ЈМПО) до овога није дошло ни после предлога II ЈМПО.[108]

Због тога то неће предузети ни „Оперативни штаб" из рејона Лесковца у децембру 1943, па ни у марту 1944. године када је имао на располагању 4 бригаде и одреде, а II ЈМПО на десној обали ЈМ био развучен на преко 180 км те стога није могао да обухвати и Бабичку гору. Развојем снага II ЈМПО створени су услови за формирање бригада и на десној обали Ј. Мораве. Почетком јануара 1944. године донета је одлука о формирању бригаде, али је формирање извршено тек почетком фебруара, и то: од два батаљона II ЈМПО (I и III) формиран је V ЈМ бригада у селу Јабуковику (Лужница) као и II ЈМПО „Синадин Миленовић".[109] Истом одлуком наређено је формирање VI ЈМ бригаде и Врањског ПО (од II, IV и Ударног) батаљона у рејону Пчиња—Козјак. У саставу штаба V ЈМ бригаде били су: командант Ђура Златковић-Милић, политички комесар Динко Деновски-Заре, заменик команданта Радисав Митровић-Шумадинац, заменик политичког комесара Ђура Цекић-Ива и начелник штаба Милорад Диманић-Милош, а за команданта VI ЈМ бригаде одређен је Живојин Николић-Брка, за политичког комесара Владимир Вујовић-Вуја, политички комесар II ЈМПО. У штаб II ЈМПО „Синадин Миленовић" одређени су: Драгољуб Петковић-Столе за команданта, Драган Петровић за политичког комесара, за заменика команданта Радосав Јанковић а за заменика политичког комесара Аца Јањић. У штаб Врањског ПО одређени су: Данило Стевановић, за команданта, Анђел Стошић-Ђеле, за политичког комесара, Ћира Ристић-Реља, за заменика команданта, и Славко Поповић, за заменика политичког комесара.[110]

Формирање V ЈМ бригаде извршено је 4. II 1944. године у селу Јабуковику на врло свечан начин пред масом окупљеног народа.

У то време, с обзиром на нападе Кесеровића у Топлици и откривени план ДМ о нападу на Јабланицу и Топлицу, руководство ПК наредило је да при повратку II ЈМ бригаде у рејон Лесковца пређе и V ЈМ бригада ради одбране слободне територије. Тако је 24. фебруара са II ЈМ бригадом с црнотравског терена за Пусту реку пошла и V ЈМ бригада.[111] Због јаке зиме и мраза и великог снега дошло је до смрзавања бораца, тако да су шеснаесторици бораца промрзле ноге.

На левој обали Ј. Мораве концентрисане су 4 бригаде (II, III, IV и V ЈМ, Озренски батаљон и Зајечарски ПО, као и I ЈМПО и

[10B] **36. *НОР. т. 1/7* док. бр. 11.**
10» исто, док. бр. 29 (наредба ГШ Србије од 4 II 1944. године).
»• АС ПКС бр. 419.
1,1 Ђ. Златковић, *н.д.*, стр. 346—349.

Јастребачки ПО, и три команде подручја са 15 команди места. Ангажовано је преко 2.000 бораца за одбрану слободне територије. Недељко Караичић осећа да је ситуација тешка, о чему пише 7. фебруара Петру Стамболићу у Београд и уједно га обавештава да ће тражити помоћ и од Темпа: „Писаћемо другу Темпу о ситуацији код нас и тражићемо преко њега помоћ за нас".[112] Овај податак објашњава колико се осећала потреба за Главним штабом у погледу руковођења многобројним бригадама и ПО.

Одлуком о формирању још две бригаде и два одреда на десној обали Јужне Мораве озбиљно се поставило питање руковођења НОВ п ПО у југоисточној Србији. Постојање 6 бригада ослоњених на велике слободне територије које су очишћене од окупаторских власти у близини комуникација Ниш—Скопје и Ниш—Софија захтевало је сигурно и чвршће, па и оперативније руководство. Будући да ГШ није постојао, чланови ПК који су руководили бригадама и одредима у име ГШ и ПК препустили су ОК руковођење бригадама, што је смањивало оперативност и садејство бригада на ширем плану.

Секретар ОК Врања Риста Антуновић-Баја почетком фебруара одлази у рејон Лесковца после формирања V ЈМ бригаде. На састанку са члановима ПК одлучено је да он остане као секретар ОК Лесковца, а да Видоје Смилевски-Бата, дотадашњи секретар ОК Лесковца, привремено буде секретар ОК Врања.[113]

У међувремену, док је секретар ОК Врања боравио у рејону Лесковца, члан ОК Врања предлаже нови штаб VI ЈМ бригаде уместо оног који је предвиђен одлуком ПК Србије. Ево како Славољуб Петровић-Ђера о томе пише:

„Чланови ОК са југа (тада су у рејону Св. Илије били Душан Девеџић-Жика и Васа Смајевић — Ж. Н.) предлажу нам нови штаб бригаде: командант Раде (наставник курса), зам. Радосав (командант батаљона), комесар Фиља (ковач) комесар чете заменик Радован.. .

Ако би Баја могао нека дође до 22. (II) како бисмо могли да путујемо на југ за формирање бригаде.

... У вези са овим предлозима за бригаду, штаб одреда, а нарочито за окружно повереништво, нека друг Баја донесе Ваше одобрење, после ћемо ми сами извршити промене у људству при саставу штаба."[114]

Интересантно је да Славољуб Петровић никаквим аргументима не образлаже предложену промену у саставу штаба VI ЈМ бригаде, који још није ни почео да командује бригадом. Оно што нису стигли чланови ОК Врања, стигао је да реши Темпо, члан Врховног штаба. Формирао је VI ЈМ бригаду по одлуци ПК Србије 8. марта 1944. године у Трговишту.[113]

Хитно формирање бригаде захтевала је потреба за дефинитивним и брзим обрачуном са четницима Вардарског корпуса о којима смо

[1,2] 36. *НОР. т. 1/20 док.* бр. 126 (на овај захтев Петар Стамболић одговорио је да ће брзо доћи, само чека везу са Сремом (АС. ПКС бр. 490 од 12. II 1944. год.).

[113] АС ПКС бр. 513 (писмо Караичића ПК од 13. III 1944. године).

[114] АС ПКС бр. 491 (писмо ОК Врања ПК од 14. XII 1944. године).

[1,5] Ж. Николић-Брка, *22 дивизија,* стр. 84 нап. 174; 36. НОР. т. *1/20* док. бр. 142 и АС ПКС бр. 491.

већ говорили. Свечаном моменту формирања VI ЈМ бригаде, поред Темпа, присуствовао је и ГШ Македоније, чланови ЦК Македоније, III ударна македонска бригада, Косовски батаљон и народ из Пчиње и Козјака који се окупио у великом броју. Као што смо напред навели у штаб Бригаде ушли су: за команданта Живојин Николић--Брка, а за политичког комесара Владимир Вујовић-Вуја, за заменика команданта ЈБуба Трајковић, за заменика политичкон комесара Слободан Цекић-Радован, а за начелника штаба Раде Цветковић, а штаб Врањског одреда је онакав какав је напред наведен.

Поред ових јединица НОВ и ПО на територији Црне траве формирана је јануара 1944. године и команда подручја са 5 командних места. Исто тако у рејону Св. Илије формирана је и команда подручја Врање са 5 командних места.

Приликом формирања бригада, команди подручја и ПО на десној обали Ј. Мораве бројно стање је било: (бригаде по 400, ПО по 100, а команде подручја око 150 бораца). На територији Пчиње налазила се још III македонска бригада с 300 и Косовски батаљон до формирања одреда 100 бораца. Према томе на десној обали Јужне Мораве почетком марта 1944. године било је близу 1.550 бораца.

Темпо и Главни штаб Македоније стигли су у рејон Пчиње и Козјака баш у време кад је то било најпотребније учинити за обједињавање командовања и организованије садејство између многобројних јединица НОВ-а на територији десне и леве обале Јужне Мораве.

То ће омогућити Врховном штабу да успостави непосредну радио-везу преко које ће имати увид у стање НОБ-а у овом рејону.

СЛОБОДНА ТЕРИТОРИЈА ПЧИЊА—КОЗЈАК, БАЗА ЗА РАД ЧЛАНА БРХОВНОГ ШТАБА И ЦК КПЈ СВЕТОЗАРА ВУКМАНОВИЋА-ТЕМПА ЦК МАКЕДОНИЈЕ, ГЛАВНОГ ШТАБА НОВ И ПО МАКЕДОНИЈЕ И ШТАБА КОСОВСКЕ ОПЕРАТИВНЕ ЗОНЕ

Није случајно што су Темпо и Главни штаб НОВ и ПО заједно са ЦК КП Македоније одлучили да пређу у рејон Козјака и Пчиње. Неопходно је било ситуацију НОБ-а Македоније, која није била тако повољна, „преокренути у своју корист", како каже Темпо у својим Мемоарима.[116] Крајем јануара 1944. године је зато и одлучено да се пређе у офанзивне акције на целој територији Македоније. Прва Македонско-косовска бригада из рејона Кожуха упућена је у западну Македонију, II македонска бригада у рејон Повардарја, између Ђевђелије, Велеса и Битоља, а трећа група батаљона с Главним штабом, ЦК Македоније и Светозаром Вукмановићем-Темпом прелази преко источне Македоније у рејон Куманова и Козјака.[117]

Одлука о преласку Главног штаба и ЦК Македоније у рејон Козјак-Пчиња произлазила је из стања НОБ-а у рејону Куманово——Крива Паланка—Врање—Црна Трава—Лужница, јер је и сама та

[118] **3. Уиктапстс-Тетро,** ***Ке^о1исгја која (ебе*** **— тетоап, Вео§га<3 1971, књ. I, стр. 386.**

[117] **36. НОР. г.** ***VII/3 док.*** **бр. 11, М. Аро31о15к1,** ***п.а.,*** **стр. 96—97.**

територија била важна као раскрсница за успешну сарадњу јединица НОВ-а Србије, Македоније и Косова. Ту процену командант Главног штаба Македоније у својој књизи Феоруарски поход и износи:

„Ситуација на овом терену развијала се веома повољно за народноослободилачки покрет. У 1943. години а поготову у јесен, на овом простору, готово цео народ је учествовао у борбама против бугарског и немачког окупатора а једновремено и против домаћих издајника. Ова просторија која по дубини захвата преко 100 км, а по неколико десетина километара у ширини пламтела је у ватри оружаног устанка. Једновремено она је представљала солидну базу за српске јединице које су развијале своја дејства на комуникацији у долини Мораве и за косовске и македонске јединице за дејства преко Скопске Црне Горе на Косову, односно преко Пчиње и Криве Реке у Коотарлак и правцу Овчјег Поља ...

Уопште, на територији Куманова—Крива Река—Врање—Црна Трава—Лужница крајем 1943. и почетком 1944. године дејствовале су доста јаке јединице НОВ и ПОЈ из Србије (три батаљона),[118] Македоније (два батаљона) с Космета два батаљона[119] и други. Акције ових јединица, мада су оне дејствовале на јединственом подручју, нису биле чврсто обједињене јер су војнички и партијски биле потчињене својим главним штабовима (Србије, Косова и Македоније) и одговарајућим партијским руководствима, иако је како смо раније истакли, постојало заједничко оперативно руководство. МЕЂУТИМ. ПОВОЉНА СИТУАЦИЈА НА ТОМ ПОДРУЧЈУ И РАСПОЛОЖЕЊЕ СТАНОВНИШТВА ИЗИСКИВАЛИ СУ ДА СЕ ЈЕДИНИЦЕ ШТО ПРЕ ЧВРСТО ПОВЕЖУ И ДА СЕ ОБЈЕДИНИ ЊИХОВО ДЕЈСТВО (подвукао — Ж. Н.). Присуство делегата Врховног штаба и ЦК КПЈ Светозара Вукмановића — Темпа код Главног штаба Македоније, ово је омогућавало, ПА ЈЕ ОДМАХ ПО ДОЛАСКУ ГЛАВНОГ ШТАБА НА ОВАЈ СЕКТОР ТО И УЧИЊЕНО. (подвукао — Ж. Н).

Поред изнетог, територија Куманово—Крива Река—Врање—Црна Трава—Лужница имала је велики оперативни значај. Она се налази непосредно уз железничку пругу у долини Мораве, а Моравско-Вардарском долином је ишла главна артерија Немаца за везу са Егејским морем ...

На крају, ова територија претстављала је раскрсницу, или тачније речено, централну област у којој је била УСПОСТАВЉЕНА ВЕЗА ИЗМЕЂУ СРБИЈЕ, КОСМЕТА, МАКЕДОНИЈЕ И БУГАРСКЕ (подвукао — Ж. Н). Јачање устанка на овој територији није ПРЕТСТАВЉАЛО САМО ЛОКАЛНО ЈАЧАЊЕ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ БОРБЕ ВЕЋ ЈЕ ИМАЛА МНОГО ШИРИ ЗНАЧАЈ, ЈЕР СЕ СА ОВЕ ТЕРИТОРИЈЕ МОГЛА ПРАКТИЧНО УКАЗИВАТИ ВЕЛИКА И ДИРЕКТНА ПОМОЋ ЈУЖНОМОРАВСКИМ, КОСОВСКИМ,

[118] **36. *НОР. т. 1/7 док.* бр. 29 (у периоду доласка ГШ Македоније у рејон Козјак—Пчиња постојале су ове снаге: V ЈМ бригада и II ЈМПО у Црној Трави; на терену Козјак—Пчиња 3 батаљона II ЈМПО (II, IV и Ударни батаљон, од којих је 4. II, односно 8. III 1944. формирана VI ЈМ бригада и Врањски ПО.).**

[119] **36. *НОР. т. 1/20, док.* бр. 140 и 1/19, док. бр. 129 и 132 (на терену Козјак——Пчиња тада је био само један косовски батаљон, а други је био у рејону Лесковца који је 23. III 1944. дошао у рејон Светог Илије, па је 25. марта у селу Вишевцу формиран Косовски ПО од ова 2 батаљона).**

МАКЕДОНСКИМ И БУГАРСКИМ ПАРТИЗАНСКИМ ЈЕДИНИЦАМА (подвукао — Ж. Н.), а овим је улога делегата Врховног штаба и ЦК КПЈ постајала још значајнија".[120]

Оваква повољна ситуација омогућавала је Темпу, Главном штабу Македоније и ЦК Македоније да само после једног дана по доласку на Козјак формирају III македонску бригаду, о којој смо већ говорили.

Могућности које му је давала слободна територија Пчиња—Козјак Темпо је одмах и користио за извршење задатка. Овлашћење које му је дао врховни командант НОВ и ПОЈ да може руководити и јединицама НОВ и ПО југоисточне Србије све до западне Мораве, још више му је омогућило да све снаге НОВ-а из овог рејона оријентише на главне објекте непријатеља.[121]

Схватајући свој задатак, а оцењујући да су моментано четници ДМ на Козјаку највећа препрека за доминацију НОП-а у овом рејону, а са Козјака се могу усмеравати снаге у свим правцима, он је на саветовању с Главним штабом Македоније и „Оперативним штабом" у Прохору Пчињском 27. и 28. фебруара поставио задатак да се ови што пре ликвидирају.[122] Овом приликом он је потчинио „Оперативном штабу" и III македонску ударну бригаду, у исто време попунио „Оперативни штаб" Тихомиром Милошевским, командантом III македонске.[123]

После завршетка саветовања, тј. 29. II 1944. године, Главни штаб Македоније, делегат Врховног штаба Темпо, Оперативни штаб и јединице кренули су из манастира Прохор Пчињски према Кочури, Св. Илији и Брезовици у центар слободне територије II ЈМПО. Одређено је да се ГШ, ЦК КП Македоније и Темпо сместе у рејон Брезовице, уз обезбеђење снага команде Врањског подручја и привременог батаљона „Христо Ботев" до његовог одласка у састав Трнског одреда.[124] Снаге под командом Оперативног штаба требало је одмах по сваку цену да открију место пребивања Вардарског четничког корпуса, да га ликвидирају и очисте слободну територију од контрареволуционарних снага, како би се НОВ и ПО могли ангажовати на објекте окупатора (комуникације и руднике, гарнизоне) од виталне важности и на проширење утицаја и развоја НОБ-а на другим територијама. У рату се дешавају и случајности које имају одлучујући утицај на исход борбе, што се и овом приликом десило. Онда када је била донета овако чврста одлука за ликвидацију Вардарског чет-

[120] Исто, м. **Арози>15к1, *п.<1.,* стр.** 96—97.

8. Уикташтс-Тетро, *П.СГ., тетпоагп,* књ. I, стр. 396.

[125] М. Аро51о15к1, *пЛ.,* 51Г. 151.

[123] 5. Уикташпас-Тетро, *п.Л.,* тетоап, књ. I, стр. 393—394. и Ж. Николић-Брка, *22. дивизија,* стр. 81, 83. (Састав Оперативног штаба у том моменту био је: командант Живојин Николић-Брка, а поред њега су у штабу били — Милан Зечар, Кирил Михајловски, Тихомир Милошевски, Слободан Цекић--Радован а Боро Поцков, ранији члан Оперативног штаба, отишао је на располагање ГШ Македоније) и М. Аро51о1бк1 *п.д..,* стр. 176. (У овој књизи се тврди да је улогу Оперативног штаба вршио командант Главног штаба Македоније, што се не може прихватити, јер чињенице и документи другачије говоре).

[124] 5. УиктапоУ1с,-Тешро. *п. тетоагг* књ. I, стр. 393; М. Аро51о15к1, *п.Л.,* стр. 184.

ничког корпуса у рејону Козјака, командант Прешевске четничке бригаде, која је била и најјача (240—300), донео је одлуку да „уништи" партизане у рејону манастира „Прохор Пчињски".

Он је са својом Прешевском бригадом, привлачећи и Ристовачку, посео положаје у рејону села Спанчевца, Сеаца и села Јабланице како партизани не би „умакли" за Кочуру. Команданту Вардарског корпуса командант Прешевске бригаде предлаже напад на партизане у манастиру.

„Ми можемо да их нападнемо, али су сувише растурени и не бисмо могли да их обухватимо, а и слаб би био успех. Зато, чим будете добили ово писмо одмах крените, да би смо их напали а има могућности да их уништимо .. ."[125]

Саветовање у „Прохору Пчињском" одржавано је уз обезбеђење јаких снага. Али мере извиђања и обавештајне службе биле су слабо организоване, тако да нико, па ни „Оперативни штаб", није ништа знао о положају и снагама четника, а да се и не говори о њиховим намерама. То је био велики пропуст, и то када се о томе на саветовању озбиљно говорило.[126]

И командант Прешевске четничке бригаде, који је планирао напад на партизане, имао је мало података о снази НОВ-а у „Прохору Пчињском". Његова одлука о нападу заснивала се само на штурим подацима а још слабијој процени стања код партизана. Он није био прикупио основне податке на темељу којих би могао да донесе одлуку о нападу.

Очигледно једно невојничко понашање, засновано на уображеном самоуверењу и потцењивању противника. Највероватније је командант Прешевске бригаде донео такву одлуку и из сујете. Само 14 дана пре тога (15. II 1944) у рејону Горњи Старац доживео је пораз и био присиљен да се повуче. Тиме је у свом родном селу доживео и лични пораз, па је хтео да се за то рехабилитује, и то баш у овом рејону.

Партизани су њега напали из манастира, а он ће сада њих у том истом рејону да уништи. Стојан Крстић, капетан, командант Вардарског корпуса, реалније је гледао на напад, зато се није затрчавао нити је остале снаге (Жеглиговску и Кривопаланачку бригаду) оријентисао према захтеву команданта Прешевске бригаде, већ је саветовао Ђорђевићу да буде опрезан, а сам је остао на Козјаку очекујући развој догађаја.[127] Овакав став и понашање Ђорђевића пружило је Оперативном штабу шансу да на првом кораку успешно изврши постављени задатак. Поседањем положаја у рејону к. 821 Ђорђевић је своје главне снаге, Прешевску и Ристовачку бригаду јачине 350——400 људи, ставио под чекић партизанских снага које су тим прав-

[125] **Писмо поручника Александра Ђорђевића ко.манданта Прешевске бригаде заплењено 3. III 1944. год. с архивом Вардарског корпуса објављено** у часопису **„Илинденски пат" бр. 4, стр. 36 и део цитиран у фебруарском походу, стр. 183.**

[124] **М. Аро51о15к1,** п.**(J., стр. 162.**

[127] **Из заплењених докумената штаба Вардарског четничког корпуса видео се етав команданта Корп-уса у том периоду, али ,на жалост, ти документи нису сач^вани.**

цем пошле на извршење задатка. Њима није било тешко да га у таквим условима опколе на откривеним положајима у рејону к. 821, к. 826, села Сеаца и к. 780 и разбију. Резултат борбе код Сеаца, која се водила од 9 ћ до 16,00 ћ 29. II 1944. године, био је: потпуно разбијена Прешевска бригада (250—300), јер се свела само на 50 четника. Зоребљено их је 97, многи су побијени, нешто се приликом бежан>а подавило у Пчињи, а остали су се склонили кући.[128]

Борбу код Сеаца и ликвидацију четника на Козјаку Темпо у својим мемоарима овако описује: „Маневар је успео и четници су доведени у безизлазну ситуацију... Натјерали смо их у ријеку Пчињу, много их се подавило, била је то брза и ефикасна побједа.. ."[12в]

Сутрадан, 1. марта 1944. године, у селу Сеацу се од 97 заробљених четника 70 њих добровољно пријавило да ступи у партизане. Касније је од њих само један дезертирао.[130]

После овог великог успеха, Оперативни штаб продужава гоњење преосталих четничких снага. Трећег марта 1944. године у Новом Селу, недалеко од Сеаца, нападнут је Вардарски корпус који се ту окупио ради сређења и учвршћења после пораза.[131]

Заробљено је 30 четника и заплењена архива Вардарског корпуса, из које се видело да је стање очајно и да се уз велики вапај тражи помоћ од Горског штаба број 110.

После званичног формирања VI ЈМ бригаде 8. марта 1944. године, III македонска, VI јужноморавска бригада и Косовски батаљон продужавају гоњење четника. У рејону села Шајинца 11. III 1941. разбијена је Кривопаланачка четничка бригада. Вардарски корпус је (њих само око 60 до 80 четника) 12. марта у паничном страху напустио рејон Козјака и прешао у Недићеву Србију, на Оруглицу, код Горског штаба број 110. Стицајем околности 26—28. маја 1944. године јединице с овог терена у саставу 22. дивизије разбиће Вардарски корпус, којом приликом ће погинути и његов командант Стојан Крстић. Све ово показује да четници ДМ у рејону Козјак—Пчиња нису имали дубоког корена у народу, јер брз нестанак Вардарског корпуса то показује. То су показали и подаци из извештаја штаба II ЈМПО[132] као и из извештаја ОК Врања.[133]

Таквог мишљења је и Темпо о ставу народа према четницима,[134] као и Апостолски који износи то у својој књизи „Фебруарски поход".[13]*

Одмах, па и у току саме ликвидације Вардарског корпуса, Темпо, ГШ Македоније и чланови ЦК Македоније сместили су се на слободној територији Пчиња—Козјак и почели рад у условима безбедности и сигурности, што је било нужно за делатност таквих форума НОП Југославије.

>"3б. *НОР т. 1/20 док.* бр. 142, УН/З док. бр. 24, М. Ар051о1з1а, п.сЈ., стр. 186, 3. Биљановски, *Од Козјака до Загреба,* Београд 1974, стр. 54.

[1М] 5. Уикшаио\а6-Тешро, *п. тетоагг,* књ. I стр. 393—394.

[150] Ж. Николић-Брка *22. дивизија,* стр. 74.

[151] М. Ар05101бкј, п.(J., стр. 187.

[1М] 36. НОР *т. 1/7 док.* бр. 11.

•м исто, 1/20 док. бр. 142.

[184] 8. Уиктапоупб-Тетро, *п. тетоагг,* кн>. I, стр. 394.

[183] М. Ар051о15к1, и.<J., стр. 150, 151, и 187.

Сагледавајући важност рејона Косанице, Горње Јабланице, Оруглице и Пољанице као раскрснице и њене улоге за продор на Косово и разбијање четника на левој обали Ј. Мораве, Темпо већ 15. марта у вези с тим пише Недељку Караичићу, члану ПК Србије. У писму предлаже да се обједине снаге из рејона Лесковца и Врања, очисти лева обала Ј. Мораве од четника ДМ и тиме прошири база НОБ-а[13в] Истовремено упућује предлог и ОК Пирота у Црној Трави за обједињавање дејства V и VI ЈМ бригаде на ликвидацији упоришта у Кривој Феји и Власини. То је било потребно ради спајања слободних територија на десној обали Ј. Мораве, чиме би се још више угрозила комуникација Ниш—Скопје и обезбедила снажнија и већа помоћ антифашистичком покрету Бугарске. Руководство ПК Србије, које се тада налазило у рејону Лесковца, није било у могућности да прихвати заједничка дејства које Темпо предлаже, јер је било ангажовано у борбама с непријатељем у том рејону.[137]

Користећи могућности велике јединствене слободне територије Пчиња—Козјак, Темпо наређује да се косовски батаљони концентришу у рејону Пчиње и ту формира Косовски партизански одред, а уједно планира формирање и Косовске бригаде за продор према Скопској Црној гори и Косову.[138]

Сем тога он је с ове територије упућивао директиве Обласном комитету Косова и ГШ Косова, ради убрзања развоја НОБ-а у том делу Југославије.[139]

Крајем марта, тј. 23. марта 1944. године, ради успешнијег руковођења српским, косовским и македонским снагама из рејона Пчиња——Козјак, Темпо формира нови оперативни штаб у коме је командант Михајло Апостолски, командант ГШ Македоније, Живојин Николић--Брка начелник штаба, Васа Смајевић, Страхил Гигов, Милан Зечар-Обрен, чланови штаба, а Душан Девеџић-Жика, руководилац обавештајне службе.

Главни штаб НОВ и ПО Македоније са ове слободне територије предузео је низ важних мера за убрзање развоја НОБ-а у Македонији. Упутио је проглас официрима и подофицирима бивше југословенске војске из Македоније за ступање у НОВ и ПО.[140] Осим тога, користећи повољност услова на слободној територији ГШ, издаје „саопштења" о борбеним активностима НОВ и ПО у Македонији у прошлом периоду.[141] У погледу руковођења јединицама, ГШ је био у могућности да одржава сигурну радио-везу са I косовско-македонском и II ударном македонском бригадом, што му је стварало услове да брзо и ефикасно реагује на све проблеме и захтеве јединица.

Својим присуством на слободној територији Пчиња—Козјак ГШ Македоније је у улози „Оперативног штаба" имао могућности да непосредно оријентише III македонску на заједничка дејства с Косовским одредом у нападима на Злетовске руднике и Кратово, и тиме

[136] **36. НОР г. 1/7 док. бр. 37.**
[187] **36. НОР *т.* 1/7 *док.* бр. 93.**
[188] **36. НОР. *т. 1/19 док.* бр. 117, 120 и 123; исто, 1/20 док. бр. 140.**
[18›] **Исто, 1/20 док. бр. 140.**
[140] **Исто, УП/3 док. бр. 31.**
[141] **Исто, док. бр. 24, 42, 45 и 48.**

учини велики продор за развој НОБ-а у источној Македонији, где је НОБ била најслабије развијена.[142]

Ти напади су уједно створили услове за масовнији долазак бораца из Скопја и Куманова.[143]

ЦК КПЈ Македоније предузео је, уз помоћ Темпа, с ове слободне територије низ важних мера за развој КПЈ и осталих организација НОБ-а. Међу првим мерама које је ЦК предузео било је упућивање директиве обласним комитетима КПЈ у Македонији у којима се дају врло значајни задаци: формирање окружних комитета (12), формирање НО комитета, почев од месних, општинских, среских и окружних, и припремање делегата за антифашистичко собрање Народног ослобођења Македоније (АСНОМ) и многи други задаци партијској организацији.[144]

Са слободне територије почео је деловати и иницијативни одбор за сазив АСНОМ-а који је упутио проглас народу Македоније.[145]

Овим прогласом и почиње припрема за сазив АСНОМ-а, а то значи и ново поглавље у животу македонског народа. Касније је ова територија и омогућила прихват делегата и одржање I заседања АСНОМ-а, 2. августа 1944. у манастиру Прохор Пчињски, на коме је проглашена државност Македоније и македонског народа.[146] На слободној територији је почело и издавање првог централног листа народа Македоније ,,Илинденски пат".[147]

Чврстина слободних територија Црна Трава—Лужница и Пчиња——Козјак пружила је могућност за рад и извесним деловима ЦК БРП(к) и ГШ Народно ослободилне встаничке армије Бугарске. На овим нашим слободним територијама, у вези са задацима антифашистичког покрета Бугарске, боравили су Влада Тричков, Јорданка Чанкова, Георгије Чанков, Дико Диков, касније Благоје Иванов, Штерју Атанасов, Бојан Блгарјанов и други.[148]

Каква је атмосфера владала у периоду заједничког деловања ових руководећих форума у рејону Пчиња—Козјак види се и из извештаја ОК Врања од 23. априла 1944. године.

„Присуство друга Темпа, Македонаца, Бугара, енглеских и америчких официра, на терену нашег округа ствара једну специјалну ситуацију и нарочито расположење код бораца и код самог народа".[149]

Улога и значај Темпа као делегата Врховног штаба и ЦК КПЈ и ГШ НОВ и ПО у Македонији не исцрпљује се само наведеним доприносом, већ и тиме што је после трогодишње борбе НОП југоисточне Србије први пут успоставио непосредну радио-везу с Врхов-

»2 Исто, док. бр. 45 и 46.

143 исто, док. **бр.** 50 **(писмо секретара ОК Куманова ЦК КП Македоније од маја 1944. године: „народ је такође био одушевљен акцијама на Каратово** и **борбама које су вођене у њему").**

144 исто, док. бр. 32 и 34.

145 исто, док. бр. 30 и ***Историја македонског народа,*** **Београд 1970, књ. III, стр. 388.**

1« ***Историја македонског народа*** **књ. III, стр. 389.**

147 ***36. НОР. т. УИ/3 док.*** **бр. 32 и 34.**

148 5. Уиктапо^1С-Тетро ***п. тегпоатг*** **књ. I стр. 397; С. ТЂрнски,** ***н.д.,*** **стр. 385.**

14в **36.** ***НОР. т. 1/20 док.*** **бр. 142 и АС ПКС бр. 507.**

Колико је Темпо озбиљно схватио задатак који му је поставио врховни командант говори и податак да је он одмах и без одлагања тражио садејство бригада из рејона Лесковца ради чишћења Оруглице и Пољанице од четника и освајања Карадага према Косову.[162] Осим тога, он је од секретара ОК Врања Видоја Смилевског-Бате захтевао садејство V и VI ЈМ бригаде ради ликвидације бугарских упоришта у Кривој Феји и Власини.[163] Тиме би се спојиле слободне територије Лужница—Црна Трава и Пчиња—Козјак и обезбедила успешнија подршка АФП Бугарске. Садејство V ЈМ бригаде није остварено јер је она тада била у Пустој реци, и због става руководства, што се види из Темповог писма упућеног 13. априла 1944. године, Петру Стамболићу.

... „Ваше гледиште по питању Криве Феје и Власине није исправно. То није локално питање, већ питање од првостепене важности за разбуктавање устанка у Бугарској и давања наше помоћи њима што нам Тито поставља као први задатак".[164] Вероватно је овакав став чланова ПК произашао из ситуације која је владала у руководству пре доласка Петра Стамболића.

У време кад је Темпо предузимао све како би убрзао садејство и јачање удара по контрареволуционарима и окупатору, између Недељка Караичића, као руководиоца у име ПК, и Драгог Стаменковића, секретара ПК СКОЈ-а, дошло је до извесних несугласица о којима сам Караичић тих дана (13. III 1944. године) пише:

.. . „Сукоб између мене и Драгог и ако се ми трудимо да се не одрази на рад ипак се то осећа ... Пред нашом партијом у овом крају постављају се крупни задаци и треба их решавати .. . зато је потребно да Пера што пре дође овамо .. ,"[166]

Караичић, налазећи се у оваквој ситуацији, а пошто вероватно није био добио писмо Темпа од 11. III 1944. године, донео је одлуку да формира „Оперативни штаб јужноморавске зоне"[166] како би обезбедио успешније руковођење бригадама и себе растеретио огромног посла коме он, како каже у свом писму ПК, није био дорастао.

Темпо је био личност која је својом оперативношћу, борбеношћу и способношћу могла не само да успешно пренесе директиве Тита, него и да пружи помоћ НОБ-у (ОК, штабовима па и члановима ПК) у овом крају када је она била најпотребнија и најкориснија за НОП Југославије.

Исто, бр. 514.

•« Исто

36. *НОР. т. 1/7 док.* бр. 98.

[165] АС ПКС бр. 513 (из писма Драгог Стаменковића Покрајинском комитету види се став према војно-политичком кадру који је допринео у стварању НОВ-а у овим условима, када је НОБ добијала снажније облике, „проблем је способних и смелих команданата бригаде, јер их немамо, команданти не задовољавају, споро се уздижу као војни руководиоци". Став потцењивања војно-политичког руководства је вероватно допринео да се у критичној ситуацији за слободне територије Топлице и Пусте реке формира „Оперативни штаб" ЈМ бригада само од партијско политичких руководилаца, изузев једног професионалног војника као начелник штаба, који до тада није командовао ни једном јединицом ни у одреду ни у бригади. (36. *НОР. т. 1/7 док.* бр. 36; 1/20, док. бр. 118.

>» 36. НОР. *т. 1/7 док.* бр. 36 (наредба ГШ од 12. III 1944. године).

Није наодмет подсетити да су чланови ОК, штабови бригада, батаљона и ПО били способни да директиве Врховног штаба, ЦК КПЈ, Темпа и чланова ПК успешно изврше, што се види из периода када тих веза и те непосредне помоћи није било. То се показало одмах у марту када је окупатор тежио да у току зиме ликвидацијом снага НОБ-а у југоисточној Србији онемогући спајање ових снага с јединицама Врховног штаба, које су већ биле пошле у продор за Србију.

ПОКУШАЈ ПРОДОРА „УДАРНЕ ГРУПЕ" НОВ У СРБИЈУ И НЕПРИЈАТЕЉСКЕ МАРТОВСКЕ ОФАНЗИВЕ У ЈУГОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ

У периоду када је врховни командант маршал Тито тражио од Темпа податке о снагама у југоисточној Србији почетком марта 1944. године, у овом делу налазиле су се ове снаге НОВ и ПО:

У Пустој реци, Поречју, на Пасјачи, у Добричу, на Јастрепцу и у Расини биле су: II, III, IV и V ЈМ бригада и Озренска (дошла као група из источне Србије) бригада. Осим ових јединица НОВ-а у овом рејону налазили су се и ПО: I ЈМ с три батаљона (један Косовски), Јастребачки (с два батаљона), Крушевачки (Расински) с два батаљона. У борбама су стално учествовале и снаге команди војних подручја и команди места (Пусте реке и Топлице):

На терену Црне траве и Лужнице у то време налазио се II ЈМПО (од народа назван „Црнотравски") с два батаљона, команда Црнотравског подручја с командама места и Трнски бугарски ПО (с два батаљона, 15. марта 1943. године у Добром Пољу је у састав овог одреда и батаљон „Христо Ботев" којим је командовао Дичи Петров, а дошао је у овај рејон с Главним штабом Македоније);[167]
на слободној територији Пчиња—Козјак налазиле су се: VI ЈМ бригада, Врањски ПО, команда Врањског војног подручја, III македонска ударна бригада, Кумановски ПО и Косовски батаљон.[168]

На темељу оваквих података о снази НОВ и ПО у овом рејону врховни командант је и одлучио да по зими упути преко Ибра у југоисточну Србију „Ударну групу" од две дивизије (II пролетерску и V крајишку). Ова група је пошла 15. марта 1944. у извршење задатка који је поставио Врховни штаб. и 30. марта избила на Голију са задатком да форсира Ибар и пређе на Копаоник.[169]

Непријатељ је будно пратио развој догађаја, па је благовремено открио правац дејства ове групе и предузео све како би им спречио продор у Србију.

Штаб II оклопне армије, који се налазио у Јошаничкој Бањи, формирао је групу „Шредер" како би спречио продор „Ударне групе" преко Ибра. Асен Николов, командант I бугарског окупационог кор-

[167] **С. Т-Брнски, *н.д.,* стр. 442; М. Ар051о15к1 *пЛ.* стр. 176 напомена 14; 5. Уикшапоујс-Тешро, *п. тетоатх,* књ. I, стр. 397.**

[168] **36. НОР. т. *УП/З док.* бр. 18; исто 1/7 док. бр. 29; исто 1/20, док. бр. 140; 1/19, док. бр. 142 и М. Ар051о1бк1, п.сЈ., стр. 91.**

[169] **36. НОР. т. *1/7 док.* бр. 38—69 (они се односе на борбе II пролетерске и V крајишке дивизије); исто 1/20, док. бр. 150 (оперативни дневник II пролетерске дивизије); АС. ПКС. бр. 510 (писмо Темпа Караичићу од 11. III 1944. године).**

Скопју, генерала Васила Бојдева, офанзиву за уништење партизанске базе у Црној трави. Бојдеву је овај задатак био утолико лакши, јер је већ имао раније припремљен план за операцију, како по месту тако и по времену.[177]

Генерал Бојдев је за ову офанзиву, коју је назвао „Радан", формирао четири војна одреда, и то:

Моравски, од 5 батаљона под командом пуковника Бајчинског, команданта 51. пешадијског пука из Скопја; Власински одред од 3 батаљона под командом пуковника Ивана Попова, команданта 52. пешадијског пука из Врања; Трнски — од 3 батаљона под командом потпуковника Тутуманова, команданта 50. пешадијског пука из Пирота, и Нишки одред од 3 батаљона под командом пуковника Лазарова, команданта 123. пешадијског пука из Лесковца.[178] Сви ови војни одреди били су обједињени командом генерала Александра Поп Димитрова, команданта 14. пешадијске дивизије окупатора из Скопја. Извршење добијених задатака контролисао је капетан гроф Блихер, шеф обавештајног одељења команде Немачког војног округа у Софије Бугарска.[179]

Према плану операције у овој офанзиви је учествовало четрнаест пешадијских батаљона, и то 8 из V армије, 3 из I окупационог корпуса, 3 из I армије Софије, 2 ескадрона коњице из I коњичке бригаде, појачани потребном артиљеријом и минобацачима, подржавани од две ескадриле авијације и полиције скопске, врањске и софијске области.

Ове снаге брзим наступањем стварају „казан" око снага НОВ и ПО у рејону Црна Трава и Рупље, и у њему нападају опкољене снаге ПО. Ево како то Славчо Трнски описује у својој књизи: „Планом је предвиђено усмеравање дејства свих снага у рејон Црне Траве где су се према фашистичкој процени налазиле главне снаге југословенских и бугарских снага из југозападне Бугарске. Циљ ових напада био је уништење партизана и опустошење читавог рејона како би се онемогућило да партизани ту поново организују нове одреде ...". У наређењу команданта V окупационе армије генерала Бојдева овај циљ се допуњава и тиме ... „У овој акцији треба по сваку цену да се поврати ауторитет Бугарске, њене власти и армије."[180]

Планом офанзиве предвиђено је да операције почну 15. а заврше се 20. марта; међутим, закаснило се у припреми. Да је све било пред-

[177] **Исто.**

[178] **Исто, (у овом извештају начелник Обавештајног одељења Команде војног округа Софије наводи да је било 14 пешадијских батаљона који су узели учешћа у мартовској офанзиви на Црну Траву.); то се потврђује и у документима-фонд Бугарске (А, VII Б. Кут. 3 ф. 1 док. бр. 1) С. Т-врнски, *н.д.,* стр. 443, 454.**

[179] **Исти извештај капетана Блихера (по њему је 14. дивизијом у мартовској офанзиви командовао генерал А. Поп Димитров, командант 14. дивизије из Скопја, а по С. Трнском — је пуковник Недов. Вероватно је Недов у одсуству замењивао генерала Поп Димитрова, те се прихвата као тачније тврђење капетана Блихера, који је био у штабу за време мартовске офанзиве. У Феб*руарском походу* М. Апостолски тврди да мартовском офанзивом командовао командант 29. дивизије — ово се не може прихватити јер је 29. дивизија формирана тек априла 1944. године, о чему постоји друга дкументација (А, VII. Б. Кут. 3 ф. 1 док. бр. 1).**

[180] **С. Тѣрнски, *н.д.,* стр. 443—444.**

виђено за успех операције „Радан" говори и податак који је дао потпуковник Белов, командант батаљона из 54. пешадијског пука из Прилепа. Команданти батаљона из Прилепа, Битоља, Велеса, Скопја, Лесковца, Ниша, Пирота, Сливнице и Софије ништа нису знали о операцији док се нису укрцали у воз или камионе на путу за рејон напада.[181]

На основи плана дејства, после искрцавања из воза и камиона (неки и пешице) у Предејану, Џепу и Владичином Хану, јединице су одмах у току ноћи 17/18. марта поседале положаје за напад. Моравски одред на правцу Лични До—Мачкатица, Нишки с демаркационе линије Власотинце—Свође, Трнски из рејона Лужнице, ЈБуберање, Стрелца и Стрезимировца, а Власински из рејона Клисуре и Сурдулице, кренули су у напад, док су се 2 коњичка дивизиона, који су били у резерви команданта дивизије, кретала из рејона Сурдулице према Власини.[182]

Све јединице су стигле у рејон поласка за напад 18. марта 1944. године и тиме благовремено створиле обруч око Црне траве. Моравски војни одред пуковника Бајчинског (5 батаљона) избио је на линију Млачиште—Црвени Брег—Ново Село, и ту прешао у одбрану 19. марта; Нишки војни одред под командом пуковника Лазарова 19. III посео је запречну линију: Острозуб—Добро Поље—Брод. Трнски војни одред, који је благовремено кренуо из рејона Лужнице и Стрезимировца, задржала је команда места Калне под командом Стојана Јовановића, која је тиме онемогућила затварање обруча с те стране. Команда места Калне обавестила је Команду подручја о дејствима непријатеља из рејона Лужнице и Трна. Команда подручја је и сама установила покрет бугарских снага из рејона Сурдулице 18. марта, па је зато наредила команди места Кална да преузме оружје и муницију која је била за бугарске партизане бачена у рејону Дејичеве махале, село Брод. Оружје је у току ноћи 18/19. марта пребачено у Калну и подељено сељацима да не би пало непријатељу у руке;[183] сељаци су њиме 19. III водили борбу с непријатељем. Команда места Калне, са својим борцима и наоружаним сељацима прихвата борбу са Трнским војним одредом у рејону Тумбе. Борба команде места присилила је непријатељске снаге да скрену с одређеног правца како би ликвидирали партизане у Кални. Али то је у исто време пореметило план затварања „казана" из правца Преслапа и Градског, тако да је с овога правца обруч затворен тек 19. марта увече, што капетан Блихер и тврди, али сматра да је до овог дошло због великог снега.

Власински војни одред, који је имао задатак да прочисти „казан", посео је своје положаје за напад: Радовинци и Власина (Дојчинова махала), такође 19. марта, у поподневним часовима. Овакав начин дејства окупатора створио је „казан" на линији Добро Поље", Рупље, Мачкатица, Цона Трава, а у исто време дата је могућност опкољеним снагама НОВ и ПО да схвате намере непријатеља.

[181] **АВИИ СУП Скопје Мф. бр. 12 снимак 50.**
[184] **Извештај капетана Влихера (АВИИ НАВ-Н-Т-77, 614/180133/40.**
[183] **Истс.**

Док је команда места Калне водила борбу с непријатељем на Тумби, а касније у самом селу Кална, команде места из Лужнице и осталих делова слободне територије повлачиле су се у великом броју с активистима према Црној Трави, седишту команде подручја Брод, (Дејићева махала) чиме су ишле на руку непријатељским тежњама.

Два батаљона, I батаљон I ЈМПО и Косовски, из рејона Пусте реке и Лесковца у току ноћи 16/17. марта прешли су Ј. Мораву у рејону Џепа и избили у рејон Љутежа. Сутрадан, 17. марта, ови батаљони су се нашли у самом обручу.

Косовски батаљон пошао је по наређењу Темпа из Пусте реке у рејон Пчиње ради формирања Косовског одреда, а I батаљон I ЈМПО пошао је из рејона Кукавице у Црну Траву ради пријема муниције и наоружања, у чему су снаге бригада и одреда у рејону Лесковца оскудевале.[184]

Тако су ова два батаљона упала у „казан" непријатеља.

У периоду непријатељске офанзиве „Радан", у Власини налазио се II ЈМПО „Синадин Миленовић", кога је народ прозвао Црнотравски одред, с два батаљона, а бугарски Трнски ПО са два батаљона у селу Добро Поље. Трнски одред само три дана раније, 15. марта, реорганизован је у селу Добро Поље примајући у свој састав батаљон „Христо Ботев" који је дошао с ГШ Македоније. Интересантно је да је Трнски одред после реорганизације, на основи раније припремљеног плана, ноћу 17/18 у периоду подилажења бугарских снага из рејона Власине, прешао у рејон Босилеграда и тиме био ван „казана" непријатеља.[185]

Непријатељ који је у току ноћи 17/18. као и 18. искрцавао своје снаге у долини Грделичке клисуре, као и на осталим деловима око слободне територије, опколио је четири батаљона, као и снаге команде подручја Црна Трава.[180]

У обручу се тада нашло неколико чланова ОК Врања који се тих дана поделио на ОК Пирота и Окружно повереништво Врања. Чланови ОК, са штабовима батаљона и Црнотравског одреда, као и командом подручја, на Павловој грамади 18. марта и ноћу 18/19. донели су заједничку одлуку о пробоју из обруча свим снагама преко Чемерника, Врле реке, Стрешера и Варданика у рејон Пчиње.

За руковођење снагама у пробоју формиран је штаб за пробој.[187] Ради успешнијег пробоја из обруча формирана су 3 ешалона. За сваки ешалон одређен је штаб. У првом ешалону били су Косовски батаљон и I батаљон Црнотравског одреда под командом Драгољуба Петровића—Столета, команданта Црнотравског одреда. Уз I ешалон био је и штаб за пробој. Други ешалон чинили су II црнотравски батаљон и I батаљон I ЈМПО с командантом Бориславом Станкови-

[184] Ж. Николић-Брка, *22. дивизија,* стр. 87; АВИИ НАВ-Н-Т-77, 614/180133--49 (извештај капетана Блихера). М. Аро5lо1зк1 п.сЈ., стр. 192; Б. Глигоријевић, брошура *Ђулавка,* монографија о Б. Станковићу, Лесковац 1967, стр. 50.

[185] С. Т-Брнски, *н.д.,* стр. 445.

АС ПКС бр. 517 (извештај ОК Пирота од 28. марта 1944. године). С. Ттфнски, *н.д.,* стр. 445 и Извештај капотана Блихера.

[187] АС ПКС бр. 517.

ћем-Чулавком и Драганом Петровићем, политичким комесаром Црнотравског одреда. У III ешалону налазио се батаљон команде подручја под командом Љубе Ракића и Сретена Ристића. С овим ешалоном ишао је велики број политичких радника (НОО, АФЖ, омладине) па и народа.

Током 19. марта 1944. године с обзиром на спора дејства непријатеља све снаге су повучене с положаја и концентрисане у рејон Павлова грамада, сем заштитних делова.

Извиђањем је установљено да су на правцу пробоја Планинарска кућа — село Битврђе биле постављене слабије непријатељске снаге. Није било откривено да су се непријатељске снаге на овом правцу до једног батаљона налазиле у селу Битврђа смештене по кућама и у школи.[188] Кад је пао мрак, први ешалон је пошао у пробој у рејон Планинарске куће на Чемернику. Он је у јуришу разбио непријатељске положаје који су били утврђени и под дубоким снегом и отворио брешу.

Први ешалон је продужио с продором и обезбедио другом ешалону пробој кроз брешу. Једна чета Косовара, која је спречавала затварање бреше, није могла дуго да одолева противнападу непријатеља, па је сама одсечена од првог ешалона. Други ешалон, под ударима јаке артиљеријске и минобацачке ватре уз осветљавање положаја борбе, уместо брзог дејства и одржавања физичке везе с првим ешалоном, залегао је у рејон Планинарске куће и застао. Тај тренутак неодлучности бугарске јединице користе и затварају брешу коју је први ешалон створио. Изгубљена физичка веза с првим ешалоном а успешнија дејства непријатеља по другом ешалону доводе у питање даљи пробој снага из обруча. У тој критичној ситуацији штаб другог ешалона одустаје од пробоја и доноси најгору могућу одлуку — повратак на полазне положаје у село Рупље, у центар „казана".[189] Повратак другог ешалона повлачи за собом и трећи ешалон и тако се главнина снага враћа у обруч. Команде места и позадински радници из Лужнице, њих око стотину, у овој ситуацији доносе одлуку да се у току ноћи 19/20. марта пробију из обруча према Лужници. На Корубама (Плана) ова група наилази на прве делове бугарског Трнског војног одреда и из покрета се пробија, али том приликом трпи осетне губитке.[190]

Група није успела да се у целини пробије те ноћи, па су неки делови тек у току следеће ноћи 20/22. март изишли из обруча.

Први ешалон са штабом за пробој, без једне чете Косовског батаљона, после избегнутог сукоба с непријатељским батаљоном у Битврђи, напао је у Врлој реци позадинске делове Власинског војног одреда, и избио у село Вучиделце на странама Стрешера.

[188] По сећањима Душана Девецића-Жике, и Драгана Пегровића изнетим аутору 1975. године у том периоду погинуло }е око 10 другова и другарица објављен.

[8]» АС ПКС бр. 517 и сећања Сретена Ристића и Д. Петровића изнета аутору 1974. године и Ж. Николића-Брке, *Мартовска офанзива,* рукопис.

[1,0] На основи сећања Радула Спасића, члан СК СКОЈ-а Лужнице изнетог аутору 1975. године у том периоду погинуло је око 10. другова и другарица при пробоју из обруча. Ж. Николића-Брке. *Мартовска офанзива.* н. рук.

Колона првог ешалона, која се по дану кретала према Стрешеру примећена је, па је трпела од артиљеријске ватре непријатеља с десне обале Врле реке.[191]

Главнина (II и III) ешалона, с око 3 батаљона, нашла се у јутарњим часовима 20. марта 1944. године у селу Рупље у самом центру „казана". Батаљони су распоређени на положајима махала Баинце, Павличино, Друсунци, Рајчетина, Банковци и Селишта села Рупља као и махала Попови и Обрадовци села Црна Трава и Главшине и Деићева села Брода. На овим положајима очекивао се напад непријатеља. У сванућа 20. III 1944. године непријатељ је почео да дејствује артиљеријом и минобацачима, али због магле која је покривала Рупље ова није била ефикасна. Дизањем магле око 9 часова непријатељска артиљеријска дејства су постала ефикаснија, а тада и пешадија полази у напад из рејона Павлове грамаде, Млачишта, Обрадовца и Брода, док је у Качеру и Зеленичју, непријатељ и даље у одбрани.

У таквој ситуацији штаб I батаљона I ЈМПО, и чете Косовског батаљона, као и команде подручја, доносе одлуку да се по дану пробијају Рупљанском реком,[192] што им је омогућило и пасивно држање непријатеља из Качера и Зеленичја. Одлука за пробој била је донета у ситуацији када су услови били тежи него прошле ноћи на Чемернику. Очигледно је донета под притиском критичног положаја и на брзину. Изабран правац за пробој био је врло тежак и рискантан, али, на срећу, због великог снега и стрмих стена тај правац су поселе слабије снаге непријатеља. Коритом реке постојала је стаза која је омогућавала кретање само у једној колони. Селиште, Острозубски рид и Маслариште надвишавале су стрме, веома пошумљене стране под великим снегом, које су онемогућавале непријатељу да убаци јаче снаге и спречи продор коритом Рупљанске реке.

Пробој је почео по дану, па је непријатељ то брзо и открио и оријентисао неке своје делове у том правцу. У кориту Рупљанске реке дошло је до тешке борбе између наших снага и непријатеља. Борбом прса у прса, уз огромне жртве, партизански батаљони створили су брешу којом је главнина I батаљона I ЈМПО, чета Косовара и део снага команде подручја с политичким комесаром у поподневним часовима 20. марта изашла из обруча.[193] Први батаљон I ЈМПО с осталим јединицама, пробивши се из обруча, наишао је у рејону Виље Коло на положаје Власинског четничког корпуса. Иако изнурени борбом с бугарским окупатором, партизани прелазе у напад и разбијају четнике, чиме је отворен пут према Ј. Морави и даље према слободној територији Лесковца. Четници су успели, према њиховим подацима, да у овој борби убију 5, ране четири и заробе 31

[191] О борби у Врлој реци штаб бугарске дивизије пренео је капетану Блихеру, који је контролисао операцију у име команде војног округа из Софије, да је то покушај партизана из рејона Варденика ван обруча да подрже пробој из обруча (АВИИ НАВ-Н-Т-77, 614/180133-50). Извештај капетана Блихера.

[192] Ж. Николић-Брка, н. рукопис, *Мартовска офанзива.*

[185] Блихер није добро обавештен о пробоју па је у вези с борбом 20. марта написао команди Југоистока: „Више покушаја пробоја непријатеља с линије Бучје—Острозуб јаким снагама према северозападу изјаловило се" (АВИИ НАВ-Н-Т-77, 614/183133/40).

партизана, већином Италијане. Заробљене Италијане и партизане четници су одмах пострељали и о томе самохвалисаво јавили Д. Михаиловићу.[194] Из обруча се пробило преко 200 бораца, а у обручу је остао део „Црнотравског" ПО с политичким комесаром, и део команде подручја с командантом подручја. Непријатељ је, држећи се стриктно својих планова дејства, иако је ситуација налагала другачије, прешао у претрес „казана" Брод—Острозуб—Рупље тек 21. марта у поподневним часовима с линије Попови (махала Црне Траве) Бајинце, (махала Рупље) и Црвени Брег. За претрес терена ангажовано је 5 батаљона који тај задатак завршавју тек 22. марта 1944. године, такође у поподневним часовима.[195]

Оваква дејства окупатора омогућила су да део Црнотравског одреда и команде подручја заостале у обручу остану у њему до мрака 21. марта, а онда користећи ноћ изаћу из обруча без борбе. С овом групом бораца били су командант подручја Љуба Ракић и политички комесар Црнотравског одреда Драган Петровић.[196]

Према подацима које нам даје капетан Блихер у свом извештају, непријатељ је само првог дана ликвидирао 130 борац НОВ и ПО, а да је офанзива завршена с 400 убијених припадника НОП-а.[197]

Очигледно је број погинулих увећан да би се показало како је сама операција била успешна и да је партизанима нанет уништавајући ударац. Међутим, по подацима који стоје аутору на располагању, а који сигурно нису потпуни, приближни губици су овакви: Косовски батаљон има 6 погинулих, Црнотравски одред 7, I батаљон I ЈМПО 6, а команде Црнотравског подручја 7 погинулих. Укупно 26 бораца.[198]

Број погинулих је вероватно већи ако се томе дода и 30 Италијана које су, стрељали четници. Број погинулих креће се око 60, а то је скоро сваки 10 борац из опкољених батаљона. Према томе, то је највећи губитак бораца НОВ и ПО на овој територији, од 1942. године.

Командант 14. пешадијске дивизије генерал Поп Димитров са својим командантима војних одреда стриктно је извршавао наређење команданта V окупационе бугарске армије из Скопја, генерала Бојдева.

Они су све оне задатке које је поставио генерал Бојдев извршили на тај начин што су људе које су затекли у рејону борбе стрељали и куће попалили. Стрељања су извршена у селима: Златићево, Дејана, Козило, Добро Поље, Јабуковик, Криви Дел, Кална, Дарковци, Црна Трава, Брод, Млачиште, Рупље, (Махале Бајинци, Павличина и Банковци) и Ново Село. Према непотпуним подацима у овим селима стрељано је око 100 људи (само у Бајинцу и Павличиној махали

[194] исто, и четнички извештај (АВИИ „Ч" Кут. 23. рег. бр. 16685.) и Ж. Николић, н. рукоп. *„Мартовска офанзива".*

[195] Извештај капетана Блихера и Ж. Николића-Брке н. рукопис, *„Мартовска офанзива".*

[196] Ж. Николић-Брка, н. рукопис *„Мартовска офанзива".*

[197] Извештај капетана Блихера. (АВИИ НАВ-Н-Т-77, 614/183133/40).

[198] 36. НОР. *т. 1/19 док. бр.* 132; исто, 1/20 док. бр. 140, *Трагом II јужноморавског ПО,* Београд 1955, списак погинулих; Ј. Стефановић, *Жртве фашизма,* Лесковац 1967, списак погинулих.

преко 60).[199] Стрељање су вршили чак и пуковник Бајчински, потпуковник Васил Белов и многи други официри бугарског окупатора.[200] Колико је суровости примењено у овој офанзиви говори и извештај капетана Блихера упућен вишим командама. „Безобзирно наступајуће бугарске трупе само су у изнимним случајевима вршиле заробљавање".[201]

По мерама одмазде које је применио у овој офанзиви, Славчо Трнски у својој књизи **Неотдавно** генерала Војдева сврстава у најтеже злочинце II светског рара.[202] Али, на жалост, то није сметало отечествено фронтовској бугарској влади у Софији да га не осуди као ратног злочинца, чак му је обезбедила пензију и миран живот у Софији.[203]

Почетком априла 1944. године, тј. одмах по мартовској офанзиви, Темпо је, по наређењу врховног команданта маршала Тита, на путу за Пусту реку и Лесковац стигао у Црну Траву где се сусрео с V ЈМ бригадом и Озренским батаљоном.[204] Ради бољег обезбеђења прелаза преко Ј. Мораве, Темпо је повео Озренски батаљон, јер није било муниције и опреме у Црној Трави по коју је овај дошао.[205]

Не могавши да пређе Ј. Мораву код Добротина, Темпо се с Озренским батаљоном вратио на црнотравски терен. При повратку, у рејону Новог Села, напао их је бугарски батаљон 54. пешадијског пука, и овај напад довео је Озренски батаљон и Темпа у врло тешку ситуацију. „Били смо у врло критичној ситуацији у каквој нијесам био до сада" пише Темпо Петру Стамболићу, команданту ГШ Србије.[200]

У току ове борбе из Озренског батаљона погинуло је 7 бораца. Мартовска офанзива на Црну Траву и Рупље и постављање бугарских батаљона у непосредној близини Црне Траве имало је за циљ да уништи партизанску базу у црнотравском крају и онемогући обнову НОБ-а у том рејону. Због тога су долазак, односно повратак V ЈМ бригаде и борба с њом 3. априла 1944. године у рејону Бајинца, Качера и Павлове грамаде[207] и борба с Озренским батаљоном 5. априла код Лопушних Механа и Бистрице, озлоједиле окупатора па је предузео драстичне мере против народа села Брода и Црне Траве. Бугарски батаљон 45. пешадијског пука и батаљон 54. пешадијског пука из Новог Села, спалили су 9. и 10. априла ова два села у којима су уништили све куће и помоћне зграде. Опљачкали су све што су нашли, па и гвоздене кревете, како каже пуковник Белов.[208] Спаљена је сва људска и сточна храна и тиме је створено тешко стање за исхрану људи и стоке. И о овом случају Темпо пише:

Трагол II ЈМПО, **списак погинулих; Ј. Стефановић,** ***н.д.,*** **списак погинулих С.** Тњнски, ***н.д.,*** **стр.** 445—446.

[200] АВИИ СУП Скопје филм 12 (изјава потпуковника Белова); АВИИ--НАВ-Н-Т-77, 614/180133/49) извештај капетана Блихера.

[201] Извештај капетана Блихера.

[505] С. Тт>рнски, *н.д.,* стр. 445.

[805] Аутор је током боравка у Бугарској 1966. године обавештен о положају генерала Бојдева.

[204] 1уа§-ПгЈпа СП§опјеУ1с, Вег;е1а *вгрзка ђпдада,* Вео§гас1 1970, стр. 47; Ђ. Златковић, *н.д.,* стр. 369.

36. НОР. *т. 1/7 док.* бр. 98 и СНеопјеУ1С, IX бригаде, стр. 47—48.

36. НОР. т. *1/7 док.* бр. 28 и СПбопјеугс, IX бригаде, стр. 47—48.

[407] Ђ. Златковић *н.д.,* стр. 339.

[808] АВИИ СУП Скопје Мф. 12 (изјава потпуковника Белова).

„У Црној Трави је очајна ситуација... напомињем да је овом народу неопходна помоћ у храни или пребацивању погорелих породица у Јабланицу".[209]

У периоду када је Темпо покушавао да се пробије из територије Црне таве у Пусту реку,[210] „ударна група" с делегатом Врховног штаба Павлом Илићем-Вељком, водила је тешке борбе у рејону Ибра и Драгачева, о којима смо већ говорили.

Врховни командант, увидевши да се ова група не може пробити преко Ибра и да ће бити угрожене противнападом, доноси одлуку, средином априла, да дејства „ударне групе" усмери у западну Србију. Борбама II и V дивизије у овом делу Србије садејствовале су и две дивизије III корпуса из источне Босне преко Дрине.[211] На основи ове одлуке „ударна група" продире у З. Србију преко комуникације Ужичка Пожега—Чачак и Ужице—Љубовија према Повлену, све до Косјерића.[212]

Командант ГШ Србије Петар Стамболић, који се налазио у југоисточној Србији, обавештен о продору ударне групе која се претходно ослободила притиска непријатеља, почетком априла орјентише II и III ЈМ бригаду, под командом новог оперативног штаба,[213] према Расини и Копаонику за садејство с „ударном групом". Група бригада, по доласку у рејон села Ломнице (Расина), планирала је напад на четнике чиме би олакшала продор према Ибру и тиме пошла у сусрет „ударној групи".

По доласку у рејон Расине, концентрацију бригада и правац њиховог дејства према Копаонику и Ибру открио је немачки окупатор. У циљу онемогућавања њиховог продора окупаторска јединица од 700—1.000 немачких војника, два бугарска батаљона, недићевци, љотићевци и четници ДМ, 12. априла прелази у напад на село Ломницу.[214] Оперативни штаб, који је руководио групом бригада, благовремено је открио концентрацију непријатељских снага, па је припремио клопку немачким снагама. Напустио је село Ломницу, поседајући повољне положаје око ње, и тиме створио услове за наношење пораза немачкој јединици. Немачки командант, имајући тачне податке да се партизани налазе у Ломници, пошао је у напад на село. После уласка Немаца у село, II и IV бригада су са свих својих положаја напале немачку јединицу. После краће борбе окупаторске снаге су протеране из села и том приликом су им нанети тешки губици.[215]

[209] **36. *НОР. т.* 1/7 *док.* бр. 98.**

[210] **8. Уикшапоуојс-Тешро, *п. тпетоап* књ. I, стр. 400.**

[5,1] **36. *НОР. т. 1/7 док.* бр. 150 (операцијски дневник II пролетерске дивизије) и документи 151—317 (документи о дејству II пролетерске и II крајишке дивизије).**

212 ***Цсто.***

[213] **Архив ВИИ кут. 181 рег. 2/2 (наредба о формирању новог оперативног штаба од 26. III 1944. године).**

[2,4] ***36. НОР. т. 1/7*** **док. бр. 130 (писмо Н. Караичића Петру Стамболићу од 13. IV 1944. године).**

215 Исто; М. Перовић, *Јужна Србија,* стр. 349 (у овом делу се наводи да су губици Немаца: убијених 198, од којих се 48 удавило у Расини. Овакав број се нигде у другим документима не потврђује, те се могу сматрати увеличаним).

Бугарски батаљони, који су били усмерени за напад на бригаде, открившн повлачење немачких снага из села Ломнице, не прихвативши бобрбу повукли су се у Крушевац. Четници ДМ после пораза Немаца, вратили су се преко реке Расине у рејон Жупе, не прихватајући борбу с партизанима. Оперативном штабу је пошло за руком да нанесе највећи пораз немачким снагама у југоисточној Србији, али није продужио да гони непријатеља нити да наступа према Копаонику и Ибру.

У овој борби јединице су углавном истрошиле муницију, те нису биле способне за нове борбе, и Оперативни штаб се није усуђивао да продужи према Ибру. О томе је и обавестио Главни штаб Србије. Као што смо раније навели, продор „ударне групе" у југоисточну Србију није успео, а такође ни покушај бригада према Ибру ради садејства „ударној групи".

Ово је само одложило постизање стратегијског циља Врховног пггаба, али га није у потпуности онемогућило, како је то желео немачки командант за Србију и управни командант Југоистока, генерал Фелбер. Он је, као што смо напред навели, ангажујући све расположиве снаге организовао фронт на реци Ибру, под командом бугарског генерала, како би спречио продор „ударне групе" у југоисточну Србију. Овим својим успехом генерал Фелбер није постигао свој стратегијски циљ: спречити продор таквих јединица у Србију, која би претворила Србију у кључну територију за победу НОП-а Југославије. Ево како он у телеграму Врховној команди схвата значај Србије. „Комунисти настоје свим средствима да СЕ ПОНОВО УЧВРСТЕ У СРБИЈИ НЕ САМО У ВОЈНИЧКОМ ВЕЋ И У ПОЛИТИЧКОМ ПОГЛЕДУ (све подвукао — Ж. Н.)... У случају успеха, то не би само значило да су овладали извесном просторијом у Србији, већ шта више тиме би биле угрожене обе главне саобраћајнице према југу.. ,"[216] Тежња окупатора и њеног главног команданта у Србији да онемогући развој НОП-а у Србији није се остварила. Развојем НОВ-а у југоисточној Србији створени су сви услови за овладавањем кључном територијом у Србији са које би се онемогућило коришћење главних комуникација на Балкану а тиме и у Србији. На раздаљини од преко 150 км истог дана, 12. IV 1944, бригаде НОВ-а у југоисточној Србији постигле су велике успехе. Група бригада у селу Ломници, као што смо навели, нанела је немачком окупатору тежак пораз, а VI ЈМ бригада у селу Крива Феја такође наноси тежак ударац бугарском окупатору.[217] Ови успеси говоре да је НОП у југоисточној Србији обезбедио себи базу за овладавање Србијом, чега се Фелбер највише плаши.

БОРБЕНА АКТИВНОСТ БРИГАДА И ПО У ПРЕТВАРАЊУ ЈУГОИСТОЧНВ СРБИЈЕ У БАЗУ НОП-А У ОВОМ ДЕЛУ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Непријатељске операције у току зиме, иако су пореметиле садејство бригада НОВ-а у југоисточној Србији и спречиле продор „ударне групе" у Србију, нису могле да зауставе даљи успешан развој НОБ-а

[516] **АВИИ кут. 28 рег. бр. 22/1.**
[117] **36. НОР, г. *1/20 док.* бр. 142 (извештај ОК Врања од 24. IV 1944. год.).**

у овом делу Србије. Штавише, после непријатељских офанзива НОБ добија у интензитету и развоју НОВ и ПО.

Пошто није могао да дође у Пусту реку и Топлицу, Темпо је средином априла одржао састанак с члановима ЦК БРП(к) у Кални[218] и после тога се вратио у Пчињу, где је стигао 15. априла.[219] Када се спремао тих дана да поново преко Ј. Мораве и платпшз Кукавице оде у рејон Лесковца, Темпа је обавестио Врховни штаб да продор „ударне групе" није успео. Истовремено је Врховни командант поручио Темпу да сам оде у Јабланицу и види шта се може учинити сопственим снагама на стварању базе НОП-а у југоисточној Србији.[220]

Секретар ПК Србије Благоје Нешковић и политички комесар ГШ Србије Мома Марковић, који су се налазили код „ударне групе", после неуспелог пробоја преко Ибра и доношења одлуке о пробоју према Западној Србији траже од команданта ГШ Петра Стамболића и чланова ПК Србије у југоисточној Србији садејство дивизија с територије западне Србије с бригадама и ПО југоисточне Србије ради напада на гарнизоне окупатора, као и на комуникације у Србији. То садејство требало је да се испољи према реци Ибру.[221]

Активност бригада и ПО у југоисточној Србији у овом периоду обезбеђивала је извршење постављених захтева Врховног штаба и Главног штаба Србије. У то време коначно је било решено питање руковођења бригадама и ПО на левој обали Ј. Мораве. Из Београда, на позив Недељка Караичића, стигао је Петар Стамболић, члан ПК и командант Главног штаба Србије.[222] Он, Караичић и Драги Стаменковић оформили су руководство Партије, које је с више ауторитета и снага усмеравало НОБ у овом делу, поготову што је у овом рејону већ било оформљено шест ОК (Врања, Пирота, Лесковца, Топлице, Крушевца и Ниша).[223] Такође се постепено формирао и Главни штаб укључењем у његов састав Благоја Комненовића, мајора бивше југословенске војске, кога је као начелника штаба упутио Темпо, Церо-

[218] **5. Уикгпапсппс-Тетро,** ***п. тетоагх,*** **стр. 397, С. Т-врнски,** ***н.д.,*** **стр.** 454. **36.** ***НОР. т. 1/20 док.*** **бр. 140.**

5. УиктапоУ1с-Тетро, ***п. тетоагг,*** **стр. 400.**

36. ***НОР. т. 1/20, док.*** **бр. 141.**

~ М Борковић, ***Комунистичка партија Југославије у Србији 1941—1945,*** **књ. II, Београд 1974, стр. 175 (у овом делу се наводи да је П. Стамболић био на дужности в.д. команданта Г. Штаба Србије); М. Перовић,** ***Јужна Србија,*** **стр. 347.**

[ш] **36.** ***НОР. т. 1/20, док.*** **бр. 142, АС ПКС бр. 617 и 567, Д. Мирчетић,** ***Окружни комитет К.П. Југославије за Нишки округ 1941—1944,*** **Ниш 1977, стр. 202—209; М. Борковић,** ***н.д.,*** **стр. 174—184; М. Перовпћ,** ***Јужна Србија,*** **стр. 359—360 и 384. Врањски ОК; Славољуб Перовић Ђера, секретар, Василије Смајевић, Милица Сариħ Каћа, Душан Деверџић-Жика, Александар Трајковић-Санде, Емилија Радосављевић, Смиља и Александар Видановић, Пиротски ОК: Видоје Смилевски-Бата, секретар, Драгомир Николић-Аца, Ђура Цекић--Ива, Јован Цекић, Коста Ракић, Драгомир Анђелиновић-Гоша, Ратка Петровић, Даница и Аца Синадиновић. ОК Топлице: Радош Јовановић-Селља, секретар, Срба Андрејевић, Милојко Максимовић, Радомир Тодоровић, Трајко Јовановић, Светомир Савић и Аранђел Младеновић; ОК Нш-а: Дееимир Јовановић-Ч1гча, секретар, Милан Вилић, Драгомир Стојановић-Војкан, Светислав Прибић-Илија; по одласку Десимира Јововића секретар је био Милан Вилић, касније у ОК Ниша ушли су Александар Стефановић-Бане, Душан Новаковић-Столе, Миливоје Стојковић-Богдан.**

вића и капетана бивше војске Радована Петровића. Овакво руководство могло је плански да усмерава II, III и IV ЈМ бригаду, као и Озренску бригаду. Поред ових и I ЈМПО, Јастребачки и Крушевачки ПО, **заЈедно** с командама подручја. Проблем снабдевања муницијом и опремом утицао је да бригаде и ПО током априла 1944. године не буду успешније у својој борбеној делатности. Знајући за овај тежак проблем, Темпо је преко савезничких војних мисија у Пчињи издејствовао да се упути још једна нова војна мисија у рејон Лесковца. Крајем априла војна мисија је стигла у Вујаново у Пустој реци[224] и отпочела са снабдевањем бригада и одреда наоружањем и муницијом.

Слободна лужничка и црнотравска територија била је покривена V ЈМ бригадом и II ЈМПО „Синадин Миленовић" (Црнотравски), као и командом подручја с командама места. На овој територији ОК Пирота је и даље био и војно-политички руководилац војних јединица, иако су оне номинално биле под командом Главног штаба, односно Оперативног штаба јужноморавске зоне. ОК Пирота, осећајући потребу за чвршћим ouковођењем јединицама на овој територији, предлаже ПК Србије да се и за те снаге оформи оперативни штаб слањем кадрова с леве обале Ј. Мораве.[225]

До формирања оперативног штаба није дошло не само због кадра; и развој ситуације наметао је друга решења. На слободној територији Пчиња—Козјак, као што смо раније рекли, формиран је 23. марта нови Оперативни штаб на челу с генерал-мајором Апостолским, који је имао под својом командом све снаге III македонске, VI ЈМ бригаде и II Косовског одреда у рејону Пчиње и Козјака, укључујући и команде подручја.

Офанзивност НОВ и ПО, која је на десној обали Ј. Мораве трајала стално, доласком Темпа и Главног штаба Македоније продужена је још већом интензивношћу и плански усмеравана. Ради развоја НОБ на Карадагу и према Косову, формиран је Косовски ПО у селу Вишевцу, 25. марта 1944. године, од два батаљона с 234 борца, о чему смо већ говорили.[226]

Убојност овог Одреда била је велика. Имао је 1 тешки и 3 лака минобацача, 3 тешка митраљеза, 1 „Зорку", 28 пушкомитраљеза, 5 противтенковских пушака, 31 аутоматску пушку (машингевер) и 300 бомби — ручних. Слична ситуација била је и код VI ЈМ бригаде и III македонске. С таквим борбено способним јединицама (две бригаде

ОК Лесковца: после Видоја Смилевског кратко време је био Риста Антуновић, а до јула 1944. Милија Радовановић (отшпао на лечење у Бари) члан ОК од 1942. Бошко Крстић (и поред неколико публикација ни у једној нема састава ОК Лесковца 1944. г.). Ни М. Перовић, *Јужна* Србија и Лесковац у рату и револуцији; М. Борковић, н.д., стр. 177, такође не наводе састав ОК Лесковца, ОК Крушевац: Милија Радовановић до марта 1944, а касније Срба Андрејевић, кога замењује Боса Цветић; чланови ОК. су били Живота Савић--Срба, Срба Андрејевић, Слободан Глигоријевић-Ајга, Добрица Ћосић-Цуца, Ђорђе Митић-Кикеран) (Ђ. Митић-Кикеран, У *огњу револуције,* Крушевац 1961. год.).

3. Уиктапоу1б-Тешро, *п.А., тетоагг* кн. I, стр. 400—401 и СН§опје\п6, IX бригаде, стр. 49.

36. *НОР.* т. *1/20 док.* бр. 144 (извештај ОК Пирота од 26. IV 1944. год.). *Исто,* док. бр. 140 (извештај штаба Косовског ПО од 15. IV 1944. год.).

и један одред) с преко 1.000 бораца кренуо је Оперативни штаб у нападе на објекте од виталне важности за окупатора.

Двадесет седмог марта 1944. године III македонска и Косовски одред напали су железничку станицу Ристовац (по окупатору „Лист"), док је VI ЈМ бригада дејством на прузи од Ристовца према Врањској Бањи обезбеђивала сам напад.[227] Заузевши железничку станицу партизани су уништили 4 композиције воза са 100 вагона жита и других намирница понетих за Немачку. Уништено је седал? локомотива, убијено 20 немачких и 30 бугарских војника, заробљено 7 немачких и 16 бугарских војника и заплењен велики материјал. Напад на железничку станицу Ристовац имао је великог одјека у овом рејону, а окупатору је нанет тежак ударац. Одушевљење које је после борбе владало, повећано је саопштењем Главног штаба Македоније које је издао 2. IV 1944. године, а у коме се објављују резултати напада. Паролом „Живели македонски и косовски партизани, борци са Ристовца!" одаје се признање борцима.[228]

Ради успешнијег рада руководства ЦК и Главног штаба Македоније и Темпа, као и неких чланова ЦК БРП(к) и Главног штаба Бугарске на слободној територији Пчиња—Козјак, формирана је врло јака Команда подручја с 12 команди места од око 500 бораца.[229] Чак је ради јачања одбране слободне територије расформиран Врањски ПО, који је почетком марта створен при формирању VI ЈМ бригаде. Не само то него је омогућено да са сигурне базе Пчиња—Козјак бригаде и Косовски ПО успешније делују на новим територијама. Трећа македонска и Косовски одред почетком априла прешли су у источну Македонију. Нужно је било ликвидирати Злетовске руднике ради ширење НОБ-а према Овчем пољу и мобилизације нових бораца за македонске јединице НОВ-а.

Трећег априла 1944. године III македонска бригада и Косовски одред нападом на Злетовске руднике постигле су још један велики борбени успех.[230] У нападу на Злетовске руднике код Кратова (Пробиштип и Добрево) уништена су сва спољна постројења и електрана, убијен је велики број немачких и бугарских војника, а заробљен 51 бугарски војник и официр. Заплењено је доста материјала. У НОВ је одмах приступило 120 рудара. Овај губитак бугарски и немачки окупатор нису лако могли поднети, па су врло брзо и енергично реаговали упућујући војску из Скопја и Куманова у рејон напада. Сукобе с непријатељем после напада на руднике, III македонска и Косовски одред успешно су решили у своју корист. Продор у источну Македонију, а поготову успешан напад на Злетовске руднике, имао је вишеструк значај. Народ овог краја, кога су Бугари сматрали својим, показао је на чијој је страни и коме припада. Овим нападом партизана доказано је да источна Македонија није „тврђава бугаршгине". Бугарски фашистички окупатор је лагао себе кад је тврдио да је источна Македонија „тврђава бугарства", неприступачна за

[127] ***Исто,*** **УН/3 док. бр. 42 (саопштење ГШ Македоније; исто, 1/20 док. бр. 140 и 142.**

[158] ***Исто,*** **УН/3 док. бр. 42.**

Исто, **1/20 док. бр. 140.**

[830] ***Исто,*** **УН/3 док. бр. 45 и 1/20 док. бр. 140 и 142.**

партизане, и да ће с десетак пушака датих неким декласираним типовима моћи да одбрани за њих драгоцене руднике у кратовској области.

„А што се тиче ‚бугарства' народ је казао своју реч: 120 радника из рудника сврстало се у редове македонске војске, а радосни сељаци дочекали су наше борце пуним пекарама белог хлеба печеног за партизане и пунили им торбе говорећи: ‚Узмите колико хоћете, ви сте наша војска' "[231] пише у саопштењу Главног штаба.

Још се није било стишало одушевљење због победе на Ристовцу и Злетовским рудницима, дошла је победа у Кривој Фељи.

Шеста ЈМ бригада примила је на себе да ликвидира најјаче утврђено упориште окупатора, Криву Фељу. Оно је спречавало спајање слободних териорија Козјак—Пчиња с Црном Травом и уједно онемогућавало маневар снага на десној обали Јужне Мораве и прилазе пруги из рејона Бесне кобиле.

Дванаестог априла 1944. године VI ЈМ бригада постигла је изванредан успех ликвидацијом полицијског окупаторског упоришта у Кривој Фељи.[232] При нападу је убијено 29 полицајаца и 300 заробљено. Заплењено је 11 пушкомитраљеза, 19 аутоматских пушака (машингезера) и 350 пушака с 37.000 метака, радио-станица и други материјал. Овај успех био би већи да нису пуштени сви заробљеници, а међу њима и тешки злочинци, чиме је начињена грешка. Овакву одлуку донео је Оперативни штаб који је непосредно руководио нападом.

ОК Врања у свом извештају ПК Србије од 23. IV 1944. године овако оцењује овај поступак. „Сви заробљеници пуштени мада је требало вршити диференцијацију међу њима. Пуштени су и официри. Пуштени су одмах и наша интервенција је задоцнила".[233]

Бугарске окупаторске снаге су у рејону Врања нападима бригада и Косовског одреда доведене у тешку ситуацију. Покушај 10. априла да упадом на слободну територију рејона села Русце присиле НОВ и ПО на дефанзиву пропао је. Тога дана борбу су прихватиле и спречавале упад непријатеља команде места из Лепчинца и Новог Села и омогућила III македонској и Косовском одреду успешну борбу и на крају протеривање непријатељског батаљона.[234]

Акцијама и борбама бригаде и Косовског одреда крајем марта и у првој половини априла 1944. на слободној територији Пчиња——Козјак омогућено је омасовљење снага НОП-а. „Расположење народа у свим срезовима је добро. То потврђује масовно одлажење у партизане. Народ нас свуда зове, чак и у оним крајевима где до сада још нисмо продрли са оне стране Мораве. (... Само из три општине нам је дошло за један дан око 800 људи). Народ тражи да га моби-

***Исто,* УП/3 док. бр. 45.**

36. НОР. т. *1/20 док.* бр. 140 и 142; М. Аро51о1з1а, *п.д..,* стр. 213 до 223; С. ТЂрнски, *н.д.,* стр. 554; *„Мост"* бр. 28, 1975, Ниш, Часопис издавачке куће *„Братство"* на страни 89 (одштампан док. бр. 3 орипгаал из бугарских архива у коме се тврди да је убијено 30 полицајаца а 288 заробљено).

[в з] 36. НОР. г. *1/20 док.* бр. 142.

М. Аро3lо15к1, *пЛ.,* стр. 211—212.

лишемо",[233] пише ОК Врање Покрајинском комитету Србије 23. априла 1944. године.

Овакву оцену о понашању народа наводи и Апостолски у Фебруарском **походу** ... „Када је отпочела борба, сељаци из Русца нису напустили село (то се дешавало у многим борбама и у другим селпма слободне територије) већ су се прикупили у реон положаја партизанских јединица, посматрали борбу и помагали своје борце--браниоце . .. кад су их видели како панично беже (Бугари — Ж. Н.) испред народних бораца, изнели су из својих домова, храну и одело, љубили и грлили борце, делећи им дарове. Многи старци су говорили: „Децо кад видесмо ово (мисли на бекство фашиста) могу сада и да нам куће попале нећемо жалити' ".[236]

Кад је ОК Врања писао извештај, ситуација око слободне територије била је оваква: у Врању је било до 3.000 бугарских војника с 28 тешких топова и 2 товарне батерије с 18 камиона за пребацивање снага. Тада је формирана 29. пешадијска окупаторска дивизија у Врању.[237]

Осим ових у рејону Врања и Бујановца налазио се II коњички пук из Скопја, а у рејону Сурдулице I коњички пук. У Клиновцу, на коти Росуљак, утврдио се батаљон 56. пука из Велеса са својих 570 војника; код Прибоја батаљон 52. пука из Врања, а у Врањској Бањи такође око 300 војника јединице из Врања. У овом периоду окупаторске јединице у рејону Страцин—Крива Паланка—Куманово концентрисале су се за офанзиву, и то: I армијски и 41. пешадијски пук који су дошли из Грчке, батаљони 51. и 53. пешадијског пука 14. дивизије из Скопја, 14. жандармеријски батаљон, 13. пешадијски пук из Ћустендила. У ово време је на слободној територији Пчиња—Козјак устанак доживљавао кулминацију, и то је омогућило свим организацијама НОБ-а да делују интензивно и организовано претварајући је у „партизанску државу". Јединице НОВ и ПО на црнотравској и лужичкој слободној територији такође су прешле у офанзивне акције, ради проширења слободне територије и наношења удараца по окупатору. Пета ЈМ бригада одмах после састанка са Светозаром Вукмановићем-Темпом у Броду (махала Шакобарци) прелази у напад на непријатељско упориште у Љуберађи 9. априла.[238]

Напад на Љуберађу деловао је освежавајуће на ову територију, после мартовске офанзиве која је доста негативно утицала на рад организације НОБ-а и појединаца.[239]

Оног дана када је V ЈМ бригада нападала Љуберађу Темпо је у селу Кални одржавао састанак са члановима ЦК БРП(к). Владом Тричковим, Јорданком Чанковом, Бојаном Блгарјановим, Георги Чанковим, Славчом Трнским, Делче Симовим, Георги Аврамовим, Бајом

[435] **36. НОР. г. *1/20 док.* бр. 142.**

"" Исто, док. бр. 142, Ж. Николић, у *22. дивизија,* стр. 104; М. Apo51o1з1a, n.cl., стр. 212.

[И7] **36. НОР. г. *1/20 док.* бр. 142; Ж. Николић-Брка, *н.д., 22 дивизија* стр. 95—96. С. ТЂрнски, *н.д.,* стр. 536.**

[238] **Ђ. Златковић, *н.д.,* стр. 352—359.**

АС ПКС бр. 517 (у извоштају ОК Врања од 28. III 1944. године у коме се говори о тешком стању на терену и о извесној деморализацији и у СК Власотинца због које је секретар СК Власотинца и смењен).

Пешовом; а исто тако и Здравком Георгијевим, Денчом Знепољским, Трифуном Балканским и другим члановима Окружног комитета Софије и Софијске оперативне зоне.[240]

Састанак Темпа са члановима ЦК БРП(к) и другим обезбеђевали су Озренски батаљон, бугарски Трнски ПО и Команда места у Кални. Један тако значајан састанак био је откривен, што је до тада ретко догађало на десној обали Јужне Мораве. Командант бугарског жандармеријског батаљона, потпуковник Васил Стојчев, добивши 11. априла тачне податке о састанку, камионима је до Ранилуга и Стрезимировца пребацио батаљон, а с те линије упутио га у напад на село Калну у три нападне колоне.[241] Пета ЈМ бригада је после напада на Љуберађу дошла у рејон Јабуковик—Криви Дел. Баш у време доласка бригаде у овај рејон откривен је наилазак бугарског жандармеријског батаљона, па је зато у рејону Тумбе и извршен распоред бригаде за борбу. Свака колона непријатеља посебно је тучена, тако да је батаљон Стојчева 12. априла доживео тежак пораз: 21 мртав и 12 заробљених војника. Успех није само у нанетим губицима непријатељу него и у његовом протеривању са слободне територије, као и у манифестацији борбене снаге V ЈМ бригаде. Она дотле, сем напада на Љуберађу, пре 3 дана, није водила такве борбе на овој територији.

Одушевљење које је борба изазвала потврђено је тиме што су се на месту борбе окупили омладина и народ из оближњих села и узели учешћа у борби против непријатеља. Овај успех је добродошао да се не понове последице тешког пустошења — паљење кућа и страдање народа које су два батаљона само два дана раније у Црној Трави и Броду извршили.

Потпуковник Стојчев је брзо пошао у напад, али ипак је за један дан закаснио. Темпо је после дводневног састанка с члановима ЦК БРП(к), 11. априла увече с Озренским батаљоном и Трнским одредом напустио Калну и дошао у Црну Траву. Овде је видео пустош коју су створиле бугарске окупаторске јединице само два дана раније, о чему пише Петру Стамболићу.[242]

Штаб V ЈМ бригаде, после успеха на Тумби, доноси одлуку да нападне пругу и железничку станицу Суково и у том рејону поруши гвоздене мостове на прузи и путу Цариброд (сада Димитровград)——Пирот. Напад је извршен ноћу 21/22. априла 1944. године. Успех је, како пише у извештају ОК Пирота, био потпун. „Уништен је мост, жељезничка станица и све скретнице, 20 вагона са разним материјалом (2 вагона цемента, један вагон вуне, 1 вагон овчих кожа, вагон дувана и другог материјала) 2 локомотиве... заплењена је једна „Зорка", један пушко митраљез, 24 пушке, 30 бомби, 150 кг динамита, 3000 метака, 220 хиљада лева и другог материјала".[243]

[240] С. Т-врнски, м.д., стр. 520; I. СН80пје\ас, IX бригада, стр. 48—49 и Т>. Златковић, *н.д.,* стр. 359.

[241] Ђ. Златковић, *н.д.,* стр. 359—363; С. Тгрнски, *н.д.,* стр. 537 (Трнски тврди да је жандармеријски батаљон имао 15 убијених војника, што се може прихватити као тачно јер је имао на увид документацију а 9 заробљених укључио Је у свој одред).

[242] 36. *НОР. т. 1/7 док.* бр. 98.

[243] 36. *НОР. т. 1/20 док.* бр. 144 (извештај ОК Пирота од 26. IV 1944); Ђ. Златковић, *н.д.,* стр. 363, 365.

Бугарски окупатор је био изненађен не само нападом него и близином места одакле је вршена акција. Одмах је, 22. априла, покренуо све расположиве снаге гарнизона из Пирота. До сукоба долази 23. априла код села Кијевца. Пета ЈМ бригада и Пиротски одред водили су 12 часовну борбу која је била тешка и упорна. Непријатељу су нанети тешки губици. Само из једне чете бугарског батаљона погинуло је 11 а теже су рањена 24 бугарска војника.[244] Пета јужноморавска бригада имала је 4 погинула, а Пиротски одред 2 погинула борца. Овако дуготрајна борба вођена је и зато што је V бригади понестало муниције, и то је један од разлога да бугарски батаљон није протеран са слободне територије, већ се задржао на поседнутим положајима.

Бугарски окупатор је у борбама априла, како у Пчињи, тако и у лужничком и црнотравском крају открио један нови елеменат, наиме, више није било партизанског начина борбе већ прихватање фронталне борбе с преласком у напад и јуриш, што је имало утицаја на понашање окупатора.

Борбама V ЈМ бригаде, Пиротског и Црнотравског одреда, за један кратак период, у рејону Лужнице и Црне Траве створена је борбама атмосфера на највишем нивоу. Долазак енглеске војне мисије из рејона Пчиња—Козјак у Црну Траву и Лужницу омогућила је наоружање нових бораца.[245]

ОК Пирота врши реорганизацију команде подручја. За команданта поставља Драгољуба Петковића, а за помоћника Јована Цекића, члана ОК Пирота.[246] Повећава и појачава Команду подручја као и команде места и до краја априла оне нарастају на 200—300 бораца и представљају главни ослонац за рад Народноослободилачких организација на терену.[247]

Распламсавање борби на територији ОК Врања и Пирота омогућује овима да продру на нове терене, где се НОБ још није развила а на њима господаре четници ДМ. ОК Врања формира нов Врањски ПО за дејство на терену Пољанице, северно од Врања на левој обали Ј. Мораве. Одред је имао 2 чете с око 90 бораца.[248] По преласку на своју територију, крајем априла, Одред је од четничких снага Јужноморавског корпуса присиљен да напусти Пољаницу и пређе на планину Кукавицу, где се спојио с Лесковачким ПО.

[844] **Ђ. Златковић,** ***н.д.,*** **стр. 365—371.**
[545] **36.** ***НОР. т. 1/20 док.*** **бр. 146.**
[246] ***Исто.***
[847] ***Исто.***
[848] ***Исто,*** **док. бр. 142.**

Оперативни штаб за српске, македонске и косовске батаљоне на Козјаку, Живојин Николић-Брка (у средини стоји) командант, Бора Поцков (седи) политички комесар, Кирил Михајловски, Грујица (први с десна стоји), Милан Зечар-Обрен, замјеник команданта (седи с лева) и Слободан цекић Радован (први с лева стоји) заменик политичког комесара.

Панорама манастира Прохор Пчински Козјак, где је одржано прво војно саветовање Главног штаба Македоније, фебруара 1944. и прво заседање антифашистичког собрања (АСНОМ) Македоније, 2. августа 1944. године

Светозар ВукмановиК-Темпо, члан Врховног штаба и ЦК КПЈ Југославије (други с десна), Михајло Апостолски командант Главног штаба Македоније (први с лева), Живојин Николић-Брка,* командант оперативног штаба, *(други с лева) и Слободан Цекић-Радован, заменик политичког комесара оперативног штаба (први слева) фебруара 1944. године у Прохору Пчињском

Методије Андонов-Ченто, председник АСНОМ, (први с лева) Страхил Гигов, члан ЦК КП Македоније, (други слева), Васа Смајевић, члан ОК Врање (други с десна), Бранко Павловић-Уча, (први с лева),* политички *комесар Орањског подручја Мара Нацева са подигнутом руком, организациони секретар ЦК Македоније и Милица Сарић, члан ОК Врање

Светозар Вукмановић Темпо (у средини) с Енглеском војном мисијом, Стаменко Стошић, бивши народни посланик, (први с лева са шубаром), Милан РистиН (други с лева) секретар Окружног ослободилачког одбора Врање, маја 1944. село Стајевац — Пчиња.

Чланови окружног комитета Ниш. Први с лева секретар Милан Вилић

И ОК Пирота у другој половини априла формира 3 одреда на својој територији.[249] Пиротски од 40 бораца, који је почетком маја појачан Нишавском четом и нарастао на 100 бораца, ради самосталног дејства на десној обали Нишаве;[250] Бабички одред од 60 бораца за дејства на Бабичкој гори и обнову НОБ-а на том терену. С обзиром на снагу четника ДМ, Одред се у том рејону није могао да задржи, па је 20. маја ушао у састав 12. српске бригаде; Црнотравски одред (такође има 60 бораца) деловао је на слободној територији Црна Трава—Лужница ради прихвата нових бораца.[251]

Развојем НОП-а на десној обали Ј. Мораве, преко демаркационе линије, створене су завидне снаге, које су обезбеђивале даљи развој НОП-а на неосвојеним територијама. У рејону Пчиње крајем априла било је: VI ЈМ бригада са 700 бораца,[2о2] III македонска с 350 бораца,[2л3] Косовски одред с 250 бораца,[254] Команда врањског подручја с 500 бораца[255] и ненаоружано људство формирано у бригаду од 700 бораца. Према томе, само у рејону Пчиња—Козјак било је добро наоружаних и прекаљених око 2.000 бораца и око 700 ненаоружаних.[256] На територији ОК Пирота делују три одреда с 220 бораца[557] и Команда подручја с командама места 200—300 бораца.[258] Поред тога мобилисано је 300 ненаоружаних нових бораца.[259] Тако се на овој територији налазило око 1200—1300 бораца с V ЈМ бригадом. Сам развој устанка на десној обали Ј. Мораве захтевао је вишу форму војне организације, а то значи формирати дивизије НОВ-а.

У вези с тим Темпо је одлучио крајем априла или почетком маја да пређе у рејон Лесковца и са ГШ Србије реши питање руковођења нараслом снагом НОВ-а.[260]

Баш тада окупатор предузима нову офанзиву ради ликвидације устанка и јединица НОВ-а на десној обали Јужне Мораве.

БУГАРСКА ОФАНЗИВА МАЈА-ЈУНА 1944. НА ДЕСНОЈ ОБАЛИ ЈУЖНЕ МОРАВЕ

Распламсавање устанка на десној обали Ј. Мораве озбиљно је угрозило комуникацију Скопје—Ниш, а самим тим и позадину немачких снага у Грчкој у периоду када им предстоји повлачење. Не само то него је такав развој ситуације у потпуности угрожавао одбрану Србије у периоду када се Балкану приближавала Црвена армија а

г<9 исто, док. бр. 144.
ио *исто,* док. бр. 146.
151 Исто.
Исто, док. бр. 142.
153 *исто,* УП/3, док. бр. 96.
гм *Исто,* 1/19 док. бр. 132 и 140.
155 АВИИ, кут. 1070 фас. 4 док. бр. 1 (операцијски дневник VII српске бригаде), Ж. Николић-Брка, *22. дивизија,* стр. 94.
АВИИ кут. 1070 фас. 5 док. бр. 1 (операцијски дневник VII српске бригаде).
«[7] 36. НОР. т. *I/20 док.* бр. 144.
Исто, док. бр. 146.
Исто.
мо 8. ^иктаполас-Тетро, *п. тпетпоап, књ.* I, стр. 400—401.

јединице НОВ-а из Босне биле спремне да продру на исток Југославије.

Постојање слободних територија и бројних јединица НОВ и ПО у југоисточној Србији и Македонији угрожавало је припрему за одбрану Бугарске V периоду непосредног избијања Црвене армије на њене границе и од евентуалног савезничког напада на Бугарску преко Турске или искрцавањем у Тракији и Солуну. Све је то присилило Бугарску да само 20 дана након мартовске офанзиве на црнотравску територију предузме трећу офанзиву у 1944. години на партизанску територију Лужница—Црна Трава и Пчиња—Козјак.

Средином априла 1944. године бугарски Генералштаб почиње с припремама за нову офанзиву на слободне територије Пчиња—Козјак и Црна Трава—Лужница. За ову офанзиву, према неким подацима, окупатор је ангажовао преко 40.000 војника и полицајаца.[2]®[1]

Концентрација непријатељских јединица почела је у другој половини априла 1944. године. Тако су се око слободне територије Пчиња——Козјак нашле: 29. пешадијска дивизија у Врању од априла 1944. године с 52 пешадијским пуком и другим дивизијаским деловима, 1. и 2. коњички пук, у рејону Бујановац—Врање—Сурдулица, један батаљон 56. пешадијског пука у Клиновцу (рејон Ристовца), два батаљона (45. и 54. пешадијског пука) у рејону Предејана и један јуришни батаљон тешких митраљеза, а исто тако, и сва ојачања артиљерије и минобацача у самом Врању.

Два батаљона 53. пешадијског пука, 1. армијски пеш. пук, 41. и 13. пешадијски пук и један жандармеријски батаљон били су на линији Куманово—Крива Паланка—Босилеград; у Криву Паланку стигао је штаб 14. пешадијске дивизије из Скопја, а у Куманово штаб V окупаторске армије из Скопја (командно место) ради руковођења операцијом.[262] Око слободне територије Црна Трава—Лужница у првој етапи офанзиве (1—10. V 1944. године) постављене су биле ове јединице:

50, 1, 25 и 123. пешадијски пук, један војно-полицијски батаљон и један ловачки (јуришни) батаљон. Од 10. маја 1944. године у овом рејону дејствују и два батаљона 53. пешадијског пука и два батаљона 13. пешадијског и 2. коњички пук. Штаб 14. пешадијске дивизије прешао је из Криве Паланке у Стрезимировац. Од 18. маја у овом рејону дејствују и батаљони 41. пешадијског пука а према неким подацима и батаљони 45. пешадијског пука. На „Осоговску групу" од 20. маја 1944. године до 16. јуна дејствују и армијски, 48. и 49. пешадијски пук 17. пешадијске дивизије из Штипа.[263]

Као што се из распореда види, пре преласка у напад окупатор је својим многобројним и снажним јединицама потпуно опколио слободне

[501] С. Тгрнски, *н.д.,* стр. 536 (Трнски наводи да је припрема почела 15. априла и ангажоване су снаге до 40 хиљада војника и полицајаца, што се може узети као тачно будући да је имао прилике да користи изворне документе Архива у Бугарској).

***> *36. НОР. т. 1/20 док.* бр. 142 и 144 (извештај ОК Пирота, 36. *НОР. т. VII/3 док.* бр. 84 и 89; С. Т-врнски, *н.д.* стр. 536, М. Апостолски, *Пролетња офанзива 1944 у Македонији,* Београд 1946, стр. 74; Ђ. Златковић *н.д.,* стр. 371—385; Ж. Николић-Брка, *н.д., 22. дивизија,* стр. 95—99.**

[гн] 36. НОР. т. *VII/3 док.* бр. 84 и 89; М. Апостолски, *Пролетња офанзива,* стр. 74.

територије, и то на једном врло уском и за маневар неповољном терену.

Јужна Морава и комуникација на њој, уз поседање овако јаких снага, у овом периоду није пружала никакву шансу за маневар. Бесна кобила, поред које је етничка граница, с Врлом реком такође представља велики проблем. Поготово што је у босилеградском срезу окупатор успео да организује тзв. „општествену силу".[264] Може се слободно рећи да је што се маневарских могућности тиче лужничка и црнотравска територија Црне траве и Лужнице била још непогоднија за опкољене бригаде, одреде и команде подручја.

Оперативни штаб у рејону Пчиња—Козјак благовремено је открио намере непријатеља, пратио концентрацију снага и у вези с тим предузимао мере које је сматрао потребним. Према извештају ОК Врања од 23. априла види се да је скоро свака јединица била откривена у рејону Ј. Мораве, не само по месту и нумерацији него и њена јачина.[265] То се не би могло рећи за криворечки правац, што се види из брошуре **Пролетња офанзива 1944.** у **Македонији.** Ову констатацију нам потврђује и податак да пред сам почетак офанзиве, када су снаге непријатеља већ биле концентрисане, Оперативни штаб наређује напад на Кратово (III македонској бригади и Косовском одреду) на Криву Паланку (VI ЈМ бригади) и на Ђуешево (Трнском и Ђустендилском одреду).[266] Напад на Кратово је успео, јер је окупатор имао релативно мање снаге у њему.

Напад на Криву Паланку и Ђуешево није извршен, пошто је установљено да се у овим местима налазе веће јединице непријатеља. Апостолски у свом делу **Пролетња офанзива 1944. во Македонија** (Куманово 1969), тврди да је до одступања од напада дошло не због концентрације јаких снага непријатеља него због „неодлучности команди" (команданата и комесара) ових јединица.[267] Даље Апостолски тврди да би се ипак постигао успех, јер би непријатељ био изненађен.

Напад на Кратово, као и борба VI ЈМ бригаде на Лисцу, показали су да непријатељ није ништа изменио у погледу своје офанзиве сем неких малих корекција, пошто све снаге нису једновремено избиле на слободну територију Чупино брдо—Доганица.

Трнски и Ђустендилски одред из истих разлога нису вршили напад на Ђуешево већ неке мање акције — паљење општина. Бугарска полиција је одмах интервенисала и код села Страдилова 28. априла 1944. године напала одреде, а 29. априла продужава и на Осогово.[268]

Да би после напада обезбедио успешно извлачење из Кратова III македонској и Косовском одреду, оперативни штаб је наредио VI ЈМ бригади, да у току ноћи 26/27. априла пређе преко Криве реке и избије на Лисац—Осогово. При извршењу овог задатка VI бригада

[2,4] **С. Тт>рнски,** ***н.д.,*** **стр. 466.**

[295] **36.** ***НОР. т. 1/20 док.*** **бр. 142.**

[2,8] **Ж. Николић-Брка,** ***н.д., 22. дивизија,*** **стр. 37; М. Апостолски,** ***Пролетња офанзива,*** **стр. 915 и С. Т-врнски,** ***н. мемоари,*** **стр. 556.**

[267] **М. Апостолски,** ***Пролетња офанзива,*** **II издање, Куманово 1969, стр. 13.**

[2,8] **С. Тгрнски, н.д., стр. 556.**

је испод самог Лисца наишла на 1. армијски пук који је журио да спречи III македонској бригади и Косовском одреду излазак на Осогово. У тој ситуацији и при неповољним условима отпочела је борба VI бригаде.

Бригада се нашла на стрмим странама Лисца, док је бугарски пук био на самом Лисцу. У тим условима водила се борба читав дан. Захваљујући само великој магли, непријатељ се није снашао па тако није искористио повољне земљишне услове да нанесе веће губитке VI бригади. Пошто је пао мрак, 27. априла, VI ЈМ бригада повукла се у рејон Ђермана. У нападу на позадинске делове 1. армијског пука заплењено је 3 минобацача, 30 сандука муниције, 15 коња и други ратни материјал.[269]

Преласком преко Криве реке и борбом на Лисцу 27. априла 1944. године, VI ЈМ бригада омогућила је III македонској и Косовском одреду да се успешно извуку из тешке ситуације у коју их је довео 1. армијски бугарски пук. Два дана после напада на Кратово и борбе на Лисцу, бугарска влада је 28. априла донела одлуку за почетак операције, вероватно нешто раније него што је била планирана.[27,] Ово донекле показује да су напад партизана на Кратово и борба на Лисцу убрзали почетак предвиђене офанзиве. Операција је почела 30. априла на свим правцима слободне територије Пчиња—Козјак.

Прве борбе на Ретким буквама, 30. априла, прихватила је VI ЈМ бригада.

У рејону Св. Илије прихватиле су борбу снаге команде подручја Брања којима су командовали Бранко Шотра, командант, и Бранко Павловић, политички комесар, као и Милан Ристић, заменик команданта.[271] На почетку непријатељске офанзиве, на слободној територији Пчиња—Козјак нашао се Главни штаб Македоније, ЦК Македоније, делегати Антифашистичког собрања народног ослобођења Македоније (АСНОМ) неки чланови ЦК БРП(к), као и Светозар Вукмановић-Темпо, члан Врховног штаба. Осим њих, у селу Стајовци налазили су се Оперативни штаб и чланови ОК Врања и Окружног **НОО.**

На слободној територији Пчиња—Козјак од јединица НОВ су се налазиле: VI ЈМ бригада, команда врањског подручја с 12 командних места, Кумановски ПО и команда места Пелинце, као и око 700 ненаоружаних бораца. Трећа македонска, Косовски одред и бугарски Трнски и Ћустендилски одред налазили су се на Осогову, ван непријатељског обруча.

Оперативни штаб је наредио повлачење из Пчиње према Кривој Феји. Јединицама команде подручја Св. Илија наређено је да упорном одбраном задржавају што дуже непријатеља и обезбеде извлачење свих снага из слива Пчиње према Кривој Феји. Шестој бригади је наређено да се повуче у рејон планине Бабина пољана а у току 2/3.

[268] **Ж. Николић-Брка, *н.д., 22. дивизија,* стр. 99, (бригада је имала 15 погинулих бораца и 25 рањених, међу којима и политички комесар бригаде Владимир Вујовић-Вуја. Према неким подацима непријатељ је имао 30—40 убијених војника (дневник Владимира Вујовића, копија код аутора).**

[170] **36. НОР. *т. УП/З док.* бр. 129 и 130.**

[171] **Ж. Николић-Брка, *н.д., 22. дивизија,* стр. 99.**

маја 1944. да пређе у Криву Фељу. Команда подручја Врање, својом упорном одбраном на положајима села Сурдул. Св. Илија, Средњи Дел обезбедила је повлачење свих снага према Кривој Фељи.

Колико је био важан задатак команде врањског подручја говори податак да је тај њихов успех изнет у **Пролетњој офанзиви,** где их аутор, тј. командант Оперативног штаба из тог времена, особито похваљује.[272]

Крива Феја, раније најјаче упориште окупатора, које је ликвидирано пре 20 дана, сада служи за прикупљање снага из рејона Пчиња—Козјак.

У Кривој Фељи су 3. маја формирана три ешалона, У првом ешалону је VI ЈМ бригада, као претходница, у II ешалону ненаоружани борци, и у III ешалону снаге команде подручја формиране као батаљон. Овако образовани ешалони су 3/4. маја кренули у пробој преко Бесне кобиле и Стрешера за Црну траву.

На територији Пчиња—Козјак остало је неколико команди места — Ново Село (Козјак) Кичер, Себе Врање, Ново Село (Варденик) као и команда места Пелинце и Кумановски ПО.[273]

Иако је непријатељ тежио да по сваку цену спречи пробој из обруча, то му није пошло за руком. Снаге под командом Оперативног штаба 4. V 1944. године избиле су у Црну траву.

Трећа македонска, Косовски одред као и Трнски бугарски одред, који су се 3. маја спојили на Осогову, поново упадају у обруч у рејону Жеравина—Црноок на путу за Црну Траву[274] Код Жеравине непријатељ је 4. маја напао III македонску бригаду и групу одреда потискујући их према планини Бистар. Сутрадан, 5. маја, на положајима Бистар—Тломино, III македонска бригада, Косовски одред, Трнски и Ћустендилски одред били су присиљени да прихвате борбу с једним непријатељским пуком. Борба са непријатељем је била тешка, али се ова група успешно извукла на Црноок. На овим положајима окупатор успева, 6. маја 1944. године, да наметне борбу партизанима у окружењу, с три пешадијска пука.[275] Партизанске снаге, у јачини од око 800 бораца, издржале су нападе непријатеља у току читавог дана. Пошто је пао мрак, користећи слабо поседнуту долину Врсеничке реке, између Боцељске планине и Бандере, III бригада и партизански дреди извукли су се без борбе из обруча у току ноћи 6/7. V 1944. Бугарски партизански одреди су се пробили јужно од Босилеграда у правцу Знепоља, а III македонска и Косовски ПО преко Божице и Власине у црнотравски крај где су се 8. маја спојили с главнином НОВ и ПО на десној страни Ј. Мораве и са ешалонима партизанских снага из рејона Криве Феје, с Оперативним штабом и осталим форумима НОБ-а.

[272] М. Апослолски, *Пролетња офанзива,* II издање, стр. 17.

[273] М. Апостолски, *Пролетња офанзива,* II издање, стр. 33, и сећање Драгог Станковића изнето аутору 1975. године.

[174] М. Апостолски, *Пролетња офанзива,* II издање, стр. 21—26; С. Тврнски, *н.д.,* стр. 557 до 559.

[275] С. Тт>рнски, к.д., стр. 558 (Трнски тврди да су на Црнооку на партизане нападала 3 пешадијска пука бугарске армије).

Осећа се велики недостатак у наоружању за новодошле борце из рејона Пчиње (700), из рејона Црне траве (око 300), као и нове борце Бугаре из Софије (350).[276] Поставило се питање брзине добијања оружја преко мисија. Сем тога било је акутно и питање исхране тако великог броја јединица. Црна Трава и Брод су само пре месец дана били потпуно спаљени, као што смо напред рекли, са свом људском и сточном исхраном. За исхрану народа набављена је храна из других рејона путем реквизиције преко Окружног народног одбора.

Тај податак нам даје ОК Пирота: „По други пут смо поделили становништву Црне Траве и Брода жито, нових 2000 килограма. Поделићемо још 12.000 кг кромпира. Нашли смо сточне хране, вршимо реквизицију кромпира и сена од оних села и сељака који имају преко својих потреба уз правилно објашњење наших поступака уз процену вредности, а на признаницу".[277] Оперативни штаб, имајући све ово у виду, а поготову када је 8. маја стигла у рејон Црне траве и III македонска с Косовским одредом, наредио је V ЈМ бригади да у Лужници обезбеди око 2000 кг хлеба и да га до 9. V 1944. године пребаци у рејон Калне. Штаб V ЈМ бригаде ангажовањем два своја батаљона као и команди места, уз свесрдну помоћ народа, обезбедио је око 2.500 кг хлеба.[278] Овим је унеколико ублажена критична ситуација у исхрани бораца, а тиме и обезбеђен предах јединица. Проблем недостатака оружја, будући да су енглеске мисије затајиле, надокнађен је донекле добијањем оружја из СССР-а.

При изласку на Осогово Трнски ПО и III македонска бригада сусрећу **Пљачковички** одред са **Пљачковице** који је био на путу за Пчињу, у одреду је био и Благоје Иванов, члан ЦК БРП(к) с радио-станицом преко које је имао везу с Георги Димитровом у Москви. Већ 10. маја 1944, на захтев чланова ЦК БРП(к) који су се тада налазили у Добром Пољу, путем авиотранспорта бачено је оружје из Совјетског Савеза за бугарске партизане у селу Јабуковику. Пријем наоружања из СССР-а позитивно је деловао на све борце и народ. То је била прва материјална помоћ из СССР-а, чиме је још једном потврђено да савезници помажу партизане.[279]

Због велике потребе у наоружању за бугарске партизане, а и због тежње да се што више оружја убаци у саму Бугарску није много

[271] **М. Апостолски, *Пролетња офанзива,* II издање, стр. 35—37, С. Ттфнски, н.д., стр. 560—565.**

[177] **36. НОР. т. *1/20 док.* бр. 144.**

[878] **Ђ. Златковић, к.д., стр. 377 (тих дана је и окупатор — 11. V. 1944. — открио проблем исхране партизана којих има по његовој процени око 3 хиљаде зато и тежи да искористи то за наношење одлучујућег ударца НОВ-у. У вези с тим полицијски инспектор из Трна предлаже: „За успешну борбу против партизана и илегалаца згодно је поред осталог искористити недостатак исхране. Нужно је предузети такве мере да се храна не добавља с друге стране. Поред тога становништво око старе границе у селима Калне, Црне Траве и других иселити, а после тога уништити све пољопривредне производе који се могу користити као храна. Сва, пак, партизанска села у овој области неопходно је посести (окупирати) од већих војних јединица како би се тиме онемогућило комуницирање између самих села". (Документ бр. 4 Министарства унутрашњих послова, Софија, објављен у часопису *„Мост"* бр. 25, Ниш 1975.**

[278] **АС ПКС бр.** 566 **и** 571 **(извештаји ОК Пирота); С.** Тђрнски**, н.д., стр.** 590.

прсостало за наоружање ненаоружаног људства VII ЈМ бригаде, која је баш тога дана формирана на Таламбасу у Лужници.[280]

Остало је преко 30% ненаоружаних бораца. На жалост, неподељено оружје које су бугарски руководиоци припремали да убаце у Бугарску преко својих новоформираних бригада остало је у селу Кална. То је оружје окупатор у току ове офанзиве заплењио.

Узрок за закашњење у припреми и извршењу пробоја, поред наведених разлога било је и то што су III македонска и Косовски одред стигли у црнотравски рејон тек 8. маја 1944. године, и то изнурени, изгладнели, после тешких борби и марша, па је био нужан предах и сређивање као и формирање Косовске бригаде.[281]

Непријатељ је управо у том временском шкрипцу за Оперативни штаб плански прилазио извршењу свог задатка. Генерал Бојдев је издао заповест за напад 10. маја 1944. године (вероватно II од почетка офанзиве). У овој заповести ради припреме старешина за успешно завршење задатка Бојдев захтева:

„Да се све старешине од најнижих до највиших упознају са циљем офанзиве, ликвидација и најмање организоване групе партизана у рејону напада и да активност свих мора бити одважна, енергична и упорна, како би се показало противницима шта значи наметати бугарској армији гвоздени калпак, када она брани престиж својих власти и своју част".[282]

У периоду припрема својих јединица за напад, окупатор је сталним узнемиравањем ометао сређивање и одмор партизанских јединица на слободној територији Црна трава—Лужница. Тако је сутрадан (5. маја) по избијању бригада с оперативним штабом у Власину и Црну Траву својим батаљонима 45. и 54. пешадијског пука из Мачкатице и Црног Брега избио на Чемерник и Павлову грамаду. Шеста ЈМ бригада добила је задатак да нападне непријатеља на Чемернику а Команда подручја Врање на Павловој грамади.[283]

Борба у којој је непријатељ употребио авијацију и артиљерију водила се целог дана. Пред сам мрак непријатељ је протеран уз 8 убијених и 10 заробљених војника. Бригада је имала 6 рањених, а Команда подручја 4 погинула борца.

После кратких припрема и концентрације, непријатељ 10. маја 1944. године, почиње напад у рејону Букова глава и села Бистрице и Ораха.[284] На Буковој глави VI бригада протерује нападача, али он сутрадан, 11. V, поново избија у рејон Бистрице и Острозуба, те се заметнула тешка борба која је трајала од 14 до 21 час. Непријатељ је имао 6 погинулих и 2 заробљена војника и заплењена 2 минобацача, 1 тешки митраљез, док је VI ЈМ имала 3 погинула борца.

[180] АВИИ кут. 1054 фас. 1 док. 2 до 30 (операцијски дневник X ерпске бригаде); АС ПКС бр. 566, 571, 588, 603, 632 и 692, (извештај ОК Пирота и Врања); *„Врањски гласник"* бр. 4, 1968, стр. 131. М. Апостолски, *Пролетња офанзива*, II издање, стр. 28; Ж. Николић-Брка, *22. дивизија,* стр. 104.

[581] Ж. Николић-Брка *22. дивизија,* стр. 104, М. Апостолски *Пролетња офаг.зива,* II издаше, стр. 28.

[ГМ] С. Тт>рнски, *н.д.,* стр. 592.

[185] *Врањски гласник,* бр. II, 1966, стр. 115; М. Апостолски, *Пролетња офанзива,* II изд., стр. 19 и *Дневник* Владимира Вујовића, копија код аутора.

[гВ4] *„Врањски гласни*к" бр. II, 1966, стр. 115 и 116; *Дневник* Владимира Вујовића.

Борба код Бистрице наговестила је Оперативном штабу намеру непријатеља. Но детаље о распореду непријатеља и његовим припремама и дану почетка офанзиве, као и, линије са које отпочиње офанзиву, Оперативни штаб није знао. Поред свих настојања „Ти се подаци нису могли добити" како пише командант Оперативног штаба у **Пролећној офанзиви.**[285]

Не само да је имао мало података које је добијао од позадинских радника и Команди подручја, него су подаци које му је вероватно дао ОК Пирота, уносили и извесну забуну.[286] Из тих података се види да непријатељ мобилише у рејону Пирота једну дивизију која ће отићи у Србију", даље „да се неки бугарски војници из граничних јединица предају НОВ и ПО а неке веће групе изражавају жељу за предајом".[287]

Таква дезинформација окупатора успављивала је команде места и партизанске страже које су се налазиле на периферији слободне територије Црна Трава—Лужница (Стрелац, Кална, Преслап, Чука, Рупље, Добро Поље и Добровиш).

У каквим је условима деловао и каквим је подацима Оперативни штаб располагао види се из самих заповести.

Знао је да има непријатељских снага у рејону Власотинца, Предејана и Сурдулице, а да су села Клисура и Стрезимировац празни, што му је и диктирало доношење одлуке о правцима наступног марша преко Клисуре и Власине, Клисуре и Стрезимировца и Стрезимировца и Трна.

Сама замисао дејства није била у складу са ситуацијом око Црне Траве и у Лужници. Иако је Оперативни штаб био упознат с борбом III македонске и Косовског одреда, односно да јаких непријатељских снага има у рејону Босилеграда, ипак је донео одлуку да напада Босилеград. Може се претпоставити да је Оперативни штаб потценио непријатеља и није довољно узео у обзир његове могућности, па је груписање бригада било на правцу где је он био најјачи.

У првој заповести је наређено[288] да VI ЈМ бригада и Команда врањског подручја, преко села Златанци, дођу у рејон Вртопа (к. 1677) и у току ноћи 12/13. маја наступним маршом правцем Власина (Дражина махала)—М. Стрешер—Бесна кобила дођу у рејон села Бабина Пољана и у том рејону делују по нахођењу; да поред Косовске бригаде из Дарковца исте ноћи пође и III македонска у наступни марш преко Сухог Дола, Миљевске планине до Босилеграда, када треба да нападну, а потом да избију на Доганицу или на Осогово, а да VII ЈМ бригада из села Кална преко Барноса и Слишовца (Знепоља—Бугарска) Цирigловца продре на југ до села Рибарци где треба да затвори правац према Ћустендилу ради обезбеђења напада на Босилеград. По извршеном нападу на Босилеград, VII ЈМ бригада треба да избије на Чупино брдо, Ђерман или на Осогово.

[285] **М. Апостолски, *Пролетња офанзива,* II изд., стр. 26. 36. НОР. т. *1/20 док.* бр. 144 и 146.**

[287] ***Исто.***

[288] ***Исто,* УП/3 док. бр. 53.**

Другом заповешћу Оперативни штаб даје задатке V ЈМ бригади, партизанским одредима и Команди пиротског подручја ради садејства јединида које крећу у наступни марш.[289]

Пета ЈМ бригада и Пиротски одред добили су задатак да у току ноћи 12. маја нападну Трн, Црнотравски одред исте ноћи да демонстративно нападне Власину, а Команда подручја Пирот да са својим командама места врши акције у кругу својих рејона.

У периоду пријема заповести распоред јединица је био овакав: Команда врањског подручја — Павлова грамада, VI ЈМ бригада — Бистрица, Црнотравски одред — Попадисци (махала Црне Траве), Трећа и Косовска у формирању Дарковци (Антунова махала), VII ЈМ бригада Кална—Тумба, V ЈМ бригада Таламбас (Раков Дол—Црвена Јабука) и Бабички одред Добровиш.[290]

Док је оперативни штаб 12. V 1944. године вршио последње припреме за полазак из села Јабуковика, непријатељ је избио на Чемерник, Павлову грамаду, Дел и Бистрицу, чиме је присилио VI ЈМ бригаду и Команду врањског подручја да крену на марш по дану и промене правац доласка у рејон Вртопа.[291]

Покрет дању дао је могућност непријатељу да прати покрет партизанских јединица које су из корита реке Власине избиле на Корубе и усмерене према Плани (Стаником крсту), и о томе вероватно обавештава штаб 14. бугарске дивизије који се налазио у Стрезимировцу. Ова обавештења добро су дошла бугарским јединицама које су скоро истовремено подилазиле Грамади (трг. 1719), Широкој заноги (к. 1472), Преслапу, ради напада на партизанске јединице које се крећу према њима.

Овакав развој о коме Оперативни нггаб није ништа знао, ишао је наруку бугарским окупаторским плановима. Три бригаде, батаљон Команде врањског подручја и Црнотравски одред упали су у обруч непријатеља на отвореном пољу.

Штаб VI ЈМ бригаде, Команда врањског подручја и Команда места из Црне траве пратиле су рад непријатеља који је избио на Чемерник, Павлову грамаду и Дел и зато су пожуривале своје покрете према Плани, али нису у то време открнле покрете непријатеља с истока, што их је довело у тежак положај и приморало да прихвате борбу у неповољним условима.[292]

У време избијања VI ЈМ бригаде и команде Врањског подручја у рејон Орловац—Станикин Крст, Црнотравски одред је прихватио борбу с бугарском јединицом која је избила на Грамаду (триг. 1719) и наступала према Плани (к. 1643). Партизанска стража из Преслапа је прихватила борбу на к. 1330. Убрзо затим, главнина бугарских

[289] ***Исто,*** **док. бр. 54.**

36. *НОР. т. УП/З док.* бр. 53 и 54; Ђ. Златковић, *н.д.,* стр. 371—377; *Дневник* Владимира Вујовића, Врањски гласник бр. 2, 1966, стр. 115^—117. Исти гласник бр. 4, 1968, стр. 132—133.

[5,1] **Врањски *гласник* бр. II 1966, стр. 115—117; и сећања Стратије Ђикића и Слободана Цекића-Радована, изнета аутору 1976. год.**

[ж] ***Дневник*** **Владимира Вујовића и сећања Стратије Ђикића, Слободана Цекића изнета аутору 1976. године.**

снага која је подилазила с истока сукобила се с VI ЈМ бригадом и Командом врањског подручја код Станикиног крста[293]

Непријатељ је лако потиснуо Црнотравски одред са Плане на гребен Војно равниште, чиме је принудио Одред с Командом места Црна Трава, VI ЈМ бригаду и Команду врањског подручја да се бране на фронту Војно равниште—Клинчарница—Орловац—Грамада и Бухоровац, где је била одбачена партизанска стража из Преслапа. Изненада се развила упорна борба у којој је непријатељ појачавао притисак јаким снагама на суженом гребену Станикин крст—Клинчарица, уз подршку артиљерије и минобацача. Оперативни штаб, који се нашао у Дарковцу, убацио је у борбу III македонску бригаду на Станикином крсту. Уласком у борбу III македонске, непријатељ није одбачен, па чак ни онда кад је новоформирана Косовска бригада по батаљонима узела учешће у борби.

Борба која је почела око 14 часова све се више распламсавала око доминирајућих гребена Станикиног крста—Орловаца. Пред сам мрак бугарским јединицама су с Павлове грамаде преко Црне Траве стигла појачања која су напала Црнотравски одред и Косовску бригаду на Војном равништу из позадине и тиме довела ове јединице у тежак положај. Непријатељ, сталним убацивањем нових снага на Станикином крсту и у јуришу извршеном по мраку, успева да одбаци VI ЈМ бригаду, Косовску бригаду без батаљона и III македонску без батаљона, као и Команду врањског подручја с делом Црнотравског одреда с Орловца преко гребена Султановац на Трештену (триг. 1342). С овим јединицама одбачен је Оперативни штаб са члановима ЦК КПЈ Македоније, ГШ, АСНОМ-а и другим.

Овом приликом непријатељ је успео да заплени два минобацача VI ЈМ бригаде и да раздвоји један батаљон из Косовске и један батаљон из III македонске с Командом места из Црне траве од њихових главнина и набаци их у село Дарковце.

Борба у Црнотравском крају развијала се онако како Оперативни штаб није рачунао, па је читав план марша на тај начин поремећен. Бригаде су опкољене и набачене у корито Каланске реке. Ситуацију бригада погоршало је и то што је непријатељ истог дана 12. маја 1944. године, пре подне избио јаким снагама на Дечани кладенац — Бањов дол и нападом на положаје VII ЈМ бригаде на Тумби, кота 1372, и на Црни врх на положају V ЈМ бригаде спречио ове у извршењу њиховог задатка.

Ситуација је налагала да Оперативни штаб и штабови бригада донесу одлуке о напуштању опкољене територије, јер је непријатељ са свих страна продро у црнотравски крај и заузео доминирајуће положаје.

Сутрадан, 13. маја, концентрацијом својих јединица, бугарски окупатор има услова да оствари свој план наношењем уништавајућег удара јединицама НОВ-а. На Трештен чуки (триг. 1342) Оперативни штаб доноси одлуку да изврши пробој из обруча преко Знепоља

[2,3] М. Апостолски, *Пролетња офанзива,* II издање, стр. 27—29 и *Врањски гласник* бр. II, 1966, стр. 117, *Дневник* — Владимира Вујовића и сећања Ђукића и Цекића.

комуникације Стрезимировац—Главановци и продужи на југ према рејону Босилеграда на територију Пчиња—Козјак.[294]

У пробој на овом правцу пошле су VI ЈМ, III македонска без једног батаљона и Косовска бригада без једног батаљона, с Командом подручја Врање, главнином Црнотравског одреда и неким деловима Команде места Црна трава. Доношење одлуке, прикупљање снага и сређње јединица на Трештен чуки одузело је доста времена. На марш се пошло са закашњењем, што је допринело да су јединице избиле на Барнос (етничка граница Бугарске и Југославије) тек ујутро 13. маја 1944, иако је било предвиђено да се у то време избије на комуникацију Стрезимировци—Трн.

Избијањем у рејон Барноса бригаде су се још налазиле у опасној зони. Главне снаге непријатеља биле су на положајима Плане и Калне, па им се пружила могућност да групу бригада нападну из позадине. Снаге непријатеља, остављене у рејону комуникације Стрезимировци—Трн, затварају прелаз преко комуникације. У тој ситуацији Оперативни штаб је био приморан да врши пробој из обруча преко Знепоља (бугарска територија) по дану.[295]

Без задржавања бригаде су 13. маја 1944. пошле у пробој с Барноса према селу Рани Луг и комуникацији на којој је крстарио II коњички пук непријатеља.

Група за пробој распоређена је у три ешалона. У првом је ешалону била III бригада са задатком да разбије коњички пук који је пошао у сусрет бригадама према Раном Лугу. Главнину II ешалона представљали су VI ЈМ и косовска бригада, а III ешалон, односно заштитница, била је Команда врањског подручја, један батаљон Косовске бригаде и Црнотравски одред.

Трећа бригада је у силовитом јуришу потисла коњички пук према Стрезимировцу и тиме отворила пролаз према селу Цигриловцу и у том јуришу прешла реку Јерму. Шеста бригада и косовски батаљон проширили су зону продора протерујући непријтељске снаге из Главановца и запалили општинску архиву у овом селу, остављајући део снага према Трну за обезбеђење пролаза III ешалону. Главнине бригада прешле су реку Јерму и кретале се према палнини Јеловици. Трећи ешалон — заштитница, вероватно поколебана дејством коњичког пука из Стразимировца као и брзом појавом камиона с војно-полицијским батаљоном из Трна, није искористила моменат за прелаз комуникације, па је окупатор брзо посео комуникацију и затворио брешу коју је створила III македонска и VI ЈМ. Река Јерма, која се излила, својим је мочварама онемогућавала III македонској и VI ЈМ да с повољних положаја дејствују на комуникацију и тиме обезбеде прелаз III ешалону, па је на тај начин он био присиљен да се врати на Барнос.[296]

У борбама приликом пробоја непријатељу су нанети осетни губици, али су и бригаде имале губитке. Према неким подацима

[294] **М. Агтостолски, *Пролетња офанзива,* II издање, стр. 27—35; *Дневник* Владимира Вујовића и *Врањски гласник* бр. 2, 1966, стр. 117.**

2«о Исти.

[298] **у обручу је остао I батаљон III македонске и два батаљона Косовске бригаде — укупно 300 бораца, Команда врањског подручја 200, и Црнотравски партизански одред 100 бораца. Заједно око 600 бораца.**

VI ЈМ бригада имала је четири погинула и 13 заробљених, који су касније у Трну стрељани.[297]

Сам пробој имао је вишеструк значај. Из обруча се пробила VI ЈМ бригада, III македонска с два батаљона и штаб Косовске с једним батаљоном и око 30 бораца Црнтравског одреда.[298] Друга корист је у томе што је окупатор развојем борбе у рејону Знепоља присиљен да 13. маја оријентише своје главне јединице с Плане (Станикин крст) према Знепољу, као и снаге из рејона Калне, те је слободна територија остала непретресена. На њој су се тада налазили два батаљона Косовске бригаде, један батаљон III македонске, Команда врањског подручја, Црнотравски одред и неке команде места пиротског подручја.[299]

Да су Црна Трава и Кална биле растерећене непријатељских јединица због борбе у Знепољу и оријентације непријатељских снага на VI ЈМ и III македонску говори и то што се I софијска бригада НОВА, која је на дан борбе била у рејону села Уковци поред самог Трна, могла вратити у Црвену Јабуку 14. маја, где се и састала с батаљоном III македонске бригаде.[300] Оваква ситуација на терену Црне Траве омогућила је батаљонима и Команди врањског војног подручја да се среде, предахну и врате на терен села Бабина Пољана и Пчиње и тамо остану до спајања са својом главнином по повратку из Грчке.[301]

На почетку офанзиве јасно су се испољиле намере и план непријатеља. Јаким је снагама поседао доминирајуће висове и тиме обезбеђивао контролу нападнуте територије. За гоњење партизана предвиђени су I и II коњички пук постављени као резерве штабова дивизија.

Непријатељ је на партизанским територијама задржао одређене батаљоне, који су поседали доминирајућа развођа и покретима контролисао терен ради откривања партизанских јединица. На тај начин онемогућавао је маневар партизанским батаљонима. Овакав план непријатља заснован је на повољности које му је пружала сама конфигурација земљишта, испресецаност терена великим масивима Бесне кобиле и Чемерника, који је уз то притешњен етничком границом, као и долинама Ј. Мораве, Власине и Криве реке. То је и присилило групу с ГШ Македоније да се пробија преко бугарске територије. У таквим условима група бригада са ГШ Македоније избила је 15. маја 1944. године на Доганицу, северну границу слободне територије Пчиња—Козјак. Ову групу сустигао је II коњички пук с којим је VI ЈМ бригада 16. маја 1944. године као заштитница прихватила борбу. Изнурена од глади, сталних борби и марша VI ЈМ бригада ипак прихвата борбу и води је од 9 до 20 часова тог дана.[302]

[597] **Ж. Николић-Брка *22. дивизија,* списак погинулих, *Дневник* Владимира Вујовића; *Врањски гласник* бр. 2, 1966, стр. 118.**

[598] **М. Апостолски, *Пролетња офанзива* II издање, стр. 30—33 (писмене забелешке Љубе Трајковића, команданта I батаљона VIII бригаде, код аутора, и *Дневник* Владимира Вујовића.**

[299] **Сећања Стратије Ћикића изнета аутору 1976. године.**

[500] **С. Т**-Брнски, ***н.д.,*** стр. **584—585.**

[501] **М. Апостолски, *Пролетња офанзива,* II издање, стр. 31.**

[302] ***Исто.***

Ова борба довела је VI бригаду у тешку ситуацију, јер је била исцрпена физички и психички, а поготову што није било садејства с осталим јединицама групе бригада. При доласку у рејон Пчиње руководство је открило да се на тој територији налазе јаке снаге непријатеља. Због тога је рекло би се и донета одлука да се група бригада подели у две колоне, које продиру према Козјаку. Ово је унело код VI ЈМ бригаде осећање усамљености, па је сутрадан, 17. маја 1944. године, дошло до кризе.

У књизи Хроника VIII српске ударне бригаде осипање после борбе код Сурлице овако се описује: „17. маја VIII бригада (она је крајем маја преименована у VIII српску — Ж. Н.) налазила се у рејону села Сурлице. .. на десном крилу на Чупином Брду налазила се III македонска бригада. Одпочела је борба. Бугари су жестоко навaљивали не жалећи људство ни материјал ... штаб III македонске бригаде одлучио је да не прихвати борбу са Бугарима на Чупином Брду. Повукли су се са свог положаја не стигавши да о томе обавесте VIII бригаду. Међутим, за бригаду било је велико изненађење када јој се у непосредној близини на десном крилу појавила бугарска војска. Наступили су трагични тренуци за VIII бригаду."[303]

Борба VI ЈМ бригаде на Сурлици, која је трајала од 12 до 19 часова, изазвала је тешко стање у самој бригади. Политички комесар бригаде Бладимир Вујовић-Вуја овако објашњава појаву осипања у свом дневнику.[304] „17. маја Радовница—Сурлица, борба на Сурлици од 12—19 ћ распад бригаде услед напорног марша, непрекидних борби. У бригади остало 300 људи. Око 60 одваја се од Радовнице због слабе везе.[305] Остало бежи кући не видевши излаз из ситуације, јер непријатељ непрекидно навaљује да уништи нашу снагу. Пролаз ка Козјаку на везу са III македонском и Косовском бригадом."

За овакву ситуацију поред разлога које су навели политички комесари бригаде и батаљона морамо изнети и оне који су имали негативног утицаја на руковођење бригадом у овим тешким данима борбе и марша.

Убрзо после формирања бригаде 20. марта 1944. године смењен је први командант бригаде Живојин Николић-Брака. Њега су самовољно сменили Славољуб Петровић-Ђера и Васа Смајевић, секретар, односно члан Окружног поверенства ОК Врања. Смењивање образлажу тиме што је VI ЈМ бригада формирана без присуства члана ОК Врања.

О овој смени и казни команданта у извештају ОК Врања ПК Србије од 23. априла пише:

. . . „пропустили смо да јавимо да је штаб бригаде измењен са уласком Мирка Перовића као команданта VI бригаде. Остали су исти, Раде, Вуја, Радован."[306] ОК Врања није имао храбрости да изнесе разлоге смењивања команданта бригаде нити да обавести о партијској казни изреченој командату. О односима према руководећим кадро-

[303] *Хроника VIII бригадв,* **Врање 1968, стр. 97.**

[304] *Дневник* **Владимира Вујовића.**

[305] **Тада је издвојена једна чета од 50 људи под командом Љубисава Петковића ради обезбеђења с правца Криве Паланке. Због прекинуте везе она се није вратила у састав бригаде.**

[306] **АС ПКС бр. 590.**

вима ова два члана ОК (Славољуба Петровића-Ђуре и Васе Смајевића) говорено је и раније. Приликом напуштања Криве Феје 3. маја —1944. године из бригаде је изостао заменик команданта бригаде Раде Цветковић због болести, Мирко Перовић који је преузео дужност команданта бригаде 25. априла, после присуства свечаном формирању Косовске бригаде у село Дарковце 12. маја 1944. године, није се вратио у штаб VI ЈМ бригаде, заменик политичког комесара бригаде Слободан Цекић-Радован био је болестан и ношен на коњу.

Према томе бригадом је командовао, иако рањен, политички комесар Владимир Вујовић од 12. маја 1944. године, тј. од борбе на Станикином крсту све до Козјака, односно до 19. маја 1944. године.[307] Донекле је VI ЈМ ослабљена одузимањем кадра за VII ЈМ бригаду, 9. маја 1944. године.[308] Све ово утицало је да једна врло јака и борбено способна јединица практично остане без штаба, што је морало негативно да се одрази на борбеност и стање у наведеним моментима. Али без обзира на све, VI ЈМПО долази у рејон Козјака с преко 300 бораца.

По доласку у рејон Козјака VI ЈМ бригада спојила се 18. маја 1944. године с осталим снагама и ГШ Македоније.

На састанку штабова бригада са ГШ Македоније на Козјаку откривено је да јаке снаге окупатора, постављене на доминирајућим врховима, успешно контролишу територију.[309]

Одмах по повратку бригада у рејон Пчиње, непријатељ покреће све своје снаге распоређене на доминирајућим врховима Пчиње, а исто тако, и оне дуж комуникације Бујановац—Врање, и Куманово——Крива Паланка ради прогона партизана.

У оваквој ситуацији Главни штаб Македоније доноси одлуку да са свим бригадама напусти територију Пчиње и преко Криве реке и источне Македоније пређе у западну Македонију.[310]

Штабови VI ЈМ и Косовске бригаде нису се сложили с оваквом одлуком ГШ Македоније. Одлазак са само два батаљона III бригаде, ГШ Македоније је сматрао у овим условима немогућим. С друге стране, оценио је да нема услова да се са свим снагама остане на територији Пчиња—Козјак а да се не ризикује сукоб с непријатељем у условима неповољним за партизанске бригаде. Због тога је и наредио VI и Косовској бригади да и оне крену преко Криве реке, источне Македоније у з. Македонију. Извршена је реорганизација и припрема јединица на Ђерману за марш 20. V 1944. године. О томе Апостолски овако пише у Пролећној офанзиви „Наметало се као неминовно реорганизовати јединице, све болесне борце оставити у болници који су се штитили вештим маневрисањем кроз шуме и склањали тешке болеснике у специјалне бункере. Слабије оставити такође са Кумановским одредом. Неке оставити по селима (ово се односило само на физички слабе)".[311] Очигледно је код руководства била тешка ситуација када су се у овим данима одлучили на смањивање јединица

[507] **Днеенмк Владимира Вујовића.**
[808] **Ј. Петковић, н.д., Хронмка *VIII бригаде,* стр. 98.**
М. Апостолски, *Пролетња офанзива,* II издање, стр. 34.
К. Михајловски, *Трећа македонска бригада,* Београд стр. 183—186, 1976.
[811] **М. Апостолски, *Пролетња офанзива,* II издање, стр. 34.**

и враћање бораца кући. Тако се десило да је још преко 130 бораца из VI бригаде враћено са њима и два штаба батаљона.[312] Уз ове борце остало је и 30 бораца Црнотравског одреда. Враћањем бораца, VI ЈМ бригада је сведена на 190—200 људи. Косовска бригада на 94 борца, из III македонске остало је 200 бораца. Према томе ГШ Македоније је располагао са само 500 бораца за пробој и продор до западне Македоније.

Приликом враћања бораца кући дошло је до драматичне ситуације. „Штаб бригаде је саопштио борцима ко може да издржи пут то Грчке нека пође, а ко не може нека остане, сачува оружје и када буде позван да дође" — пише у писму ОК Врања поводом враћања бораца из бригаде. У другом писму ОК пише: „Одлазак за Грчку потцењивање бораца из VIII бригаде итд. учинили су да је штаб бригаде почео отворено да негодује. Тако је радио и штаб Косовског батаљона".

Стање на терену после враћања многих бораца из бригаде било је „као да је све пропало", па је то код многих припадника НОБ-а унело несигурност и деморализацију.[313]

Без обзира на начин и последице које је на терену имала оваква одлука, формирање „Осоговске групе", како је касније названа група за пробој преко Осогова, имала је неоспорних користи. Дејство Осоговске групе, формиране за пробој из обруча према Грчкој, односно з. Македонији, претворила су се у противофанзиву. Неуспео покушај прелаза преко Вардара и повратак у рејон Пчиња—Козјак претворио се у тријумф Осоговске групе што је имало нов подстицај у развоју НОБ-а.[314] Победе на путу од Грчке до Криве реке дале су основ за разбуктавање НОБ-а у источној Македонији.

Победе, пак, на Чупином брду и Петровој Гори доносе дефинитиван пораз непријатељској мајској офанзиви на Козјаку и у Пчињи. Тако је одлука о напуштању партизанске територије омогућила развој устанка у источним крајевима Македоније и проширење НОБ-а у Македонији.

Показало се и овом приликом да само офанзивна дејства НОВ и ПО у најтежим моментима могу донети нове успехе у развоју НОБ-а и формирања нових јединица. С друге стране, смањење јединица доноси деморализацију и панику. Тако је то било са снагама које су остале не територији Пчиња—Козјак. На територији Црна Трава——Лужнице, у време када се водила борба на Станикином крсту 12. маја, VII ЈМ бригада се сукобила на Малом самару с непријатељским снагама које су продирале према Тумби (кота 1372), а V ЈМ бригада прихватила је борбу с непријатељем у рејону Црни врх, (триг. 1461). У току борбе на Тумби штаб VII ЈМ бригаде није добио никакво наређење од Оперативног штаба на основи којег би бригада била оријентисана на дејства у новоствореној ситуацији. Непријатељ је онемогућио VII ЈМ бригаду да крене на наступни марш, па је штаб бригаде, у сагласности с представником Оперативног штаба, одлучио да

[312] ***Хроника VIII бригаде,*** **стр. 97 и 98 и писмене забелешке Љубе Трајковића, команданта I батаљона VIII бригаде.**

[313] **АС ПКС бр. 564 и 590.**

[314] **36. НОР. г.** ***VII/3 док.*** **бр. 84 и** ***Дневник*** **Владимира Вујовића.**

се јединица пробије у току ноћи 12/13. преко Таламбаса—Лесковице——Врела и димаркационе линије на Суву планину.[315]

Исту одлуку донео је и штаб V ЈМ бригаде, па су се бригаде у току ноћи 12. маја спојиле на Таламбасу и тако, под јединственом командом члана Оперативног штаба Живојина Николића-Брке, извршиле пробој преко демаркационе линије. Бригадама су се прикључили Бабички одред, Команде пиротског подручја с неким командама места и велики број политичких радника с терена.

У групи бригада која се пробијала преко демаркационе линије било је око 2.000 људи, од којих преко 1.600 наоружаних. Приликом продора преко демаркацион линије дошло је до сукоба с окупаторским снагама из рејона Брестов Дола, Љуберађе, Линова с граничним јединицама и 1. батаљоном 50. пешадијског пука из Пирота, и са четничким снагама ДМ у рејону Богдановца.[317] Сутрадан, 14. маја, по пробоју на Суву планину, бригаде су на Мазном риду разбиле Нишавски четнички корпус који је пошао у напад из рејона Добре Воде, Ресника и Шљивовика.[318]

Ноћу, 14. маја, бригаде су разбиле III нишку четничку бригаду Чегарског корпуса на западним падинама Суве планине, изнад Великог и Малог Крчимира. У Великом Крчимиру исте ноћи разбијена је II власотиначка четничка бригада Власинског корпуса, којом приликом је заробљен и њен командант, Љуба Ђокић-Милошевић.

После два дана предаха на Бабичкој гори и Сувој планини бригаде се 18. маја 1944. године враћају у Лужницу, а 19. маја сукобљавају се с бугарским јединицама које су вршиле одмазду над народом Црвене Јабуке и другим селима у том рејону.[319]

Пета ЈМ бригада успева да протера паликуће из Црвене Јабуке, а VII ЈМ бригада заузима положај Тумбе, где с непријатељским 41. пешадијским пуком води борбу читав дан 20. маја 1944. године. У борбама код Калне и Тумбе учествује и I софијска бригада под командом Славче Трнског.[320] Повратак бригада на територију Лужница—Црна Трава био је сигнал да окупатор покрене све своје јединице према бригадама ради њихове ликвидације. Под притиском 25. бугарског пука из Лужнице, V бригада се повлачи преко Јабукова и даље према Дарковцу, а VII ЈМ бригада под притиском 41. пешадијског пука такође долази у рејон Дарковца.

Борбе на Тумби и Таламбасу покренуле су све непријатељске снаге ангажоване у мајској офанзиви на овој територији. Непријатељски батаљони из рејона Грделичке клисуре упућени су према месту борбе како би онемогућили бригадама повлачење према Црној Трави. Због тога и долази 21. маја 1944. до сусретне борбе између

[515] АВИИ кут. 1054 фас. 5 док. бр. 1 (операцијски дневник X српске бригаде).

[519] Ж. Николић-Брка, *22. дивизија,* стр. 189 и Ђ. Златковић, *н.д.,* стр. 384, 385.

[817] Исто.

[518] Исто и АВИИ кут. 1070 фас. 5 док. 1 (операцијски дневник VII српске бригаде).

АВИИ кут. 1034 фас. 5 док. бр. 1 и операцијски дневник X српске бригаде.

Исто, Ж. Николић-Брка, *22. дивизија,* стр. 111 и С. Тт>рнски *н.д* стр. 587.

VII српске бригаде[321] и непријатељског бугарског батаљона на Корубама.[322] Брзином дејства предњих делова бригаде обезбеђени су повољнији положаји, па је окупаторски батаљон спречен у намери да набаци VII српску бригаду у долину Калнске реке. Уз подршку 10. српске бригаде, бугарском батаљону нанети су губици, али није разбијен и протеран.

У овој критичној ситуацији бригаде су избиле на Дел и Чобанац, 22. V 1944. године, избегавајући окружење у долини Власине, што је непријатељ покретима својих снага тежио. Тог истог дана штабови бригада и ОК Пирота дошли су до закључка да се у Црној Трави, Броду, Рупљу и Добром Пољу не могу одржати због јачине непријатељских снага. Осим тога дошло се до сазнања да се бригаде не могу да пробију ни у рејон Пчиње, па је донета одлука да се све три бригаде[323] (VII, X, XII) пребаце преко Ј. Мораве и демаркационе линије. Извлачење бригада с црнотравског терена било је ноћу 22/23. маја 1944. године, а у рејон Кукавица—Чукљеник—Шиљегарник—Новков Рид избиле су 24. маја 1944. године. Бригаде су дошле у рејон Кукавице управо када је предузет напад на четнике ДМ са I, односно 21. дивизијом, па ће ове бригаде, као II, односно 22. дивизија, одиграти одлучујућу улогу у ликвидацији четника ДМ, о чему ће касније бити више речи.

Док су се бригаде пробијале једне на југ, друге на север — Сува планина и Заплање, а сада поново из Црне траве за лесковачки рејон, дотле се Пиротски партизански одред из рејона Стола и Кијевца пребацио на Стару планину ради развоја НОБ-а у том рејону.[324]

Пошто је ОК Пирота формиран и одвојио се од ОК Врања ПК му је доделио нову територију, укључујући Пирот и Цариброд и њихове срезове. Ово је учињено зато што ОК Ниша није могао, с обзиром на стање које је владало у нишком округу, да својим радом обухвати и територију преко демаркационе линије. У вези с тим је ОК Пирота почетком априла и формирао Пиротски партизански одред.[325] Почетком маја Пиротски одред је појачан Нишавском четом од 60 бораца са Старе планине. После овога Одред има две чете од 100 бораца.[326]

Овако оформљен и припремљен Пиротски одред под командом: Зарија Благојевића, команданта, Живадина Илића-Рајка, политичког комесара, Лазе Китановића, заменика команданта, и Предрага Илића-Ђурђе, заменика политичког комесара, у току мајске офанзиве 16. маја 1944. године из Лужнице прелази на Стару планину. Заједно с њим пошла је и II софијска бригада Бугарске ради продора у Бугарску.[327]

[321] АВИИ кут. 1071 фас. 1 док. 1 (наређење ГШ Србије о преименовању V ЈМ у VII српску, VII ЈМ у X српску а VI ЈМ у VIII српску бригаду.

[322] Ж. Николић-Брка, *22 дивизија,* стр. 112.

[323] АС ПКС бр. 612 (XII српска бригада формирана је од Бабичког ПО и команди Пиротског подручја 22. V 1944. на Чобанцу).

[324] *Пиротски* зборкмк бр. VI, 1974, стр. 101 до 107.

[325] 36. НОР. *т. 1/20* док. бр. 144 и 146.

***36. НОР. т. 1/20 док.* бр. 146 и *Пиротски* зборкмк бр. 6, 1974, стр. 101—125.**

[357] С. Т-Брнски, *н.д.,* стр. 580, 592.

Пиротски ПО по преласку на Стару планину отпочиње с акцијама, и то баш у мајској офанзиви, и тиме утиче на слабљење удара непријатеља на нападнутој територији. Својим акцијама створио је услове да се средином јуна 1944. године формира и Царибродски одред. Из свог састава одвојио је део бораца, како Србе тако и Бугаре (из царибродског среза). Одред је добио назив „Момчило Војвода".[328] Колико су акције Пиротског одреда биле мобилизаторске говори и податак да је већ крајем јуна 1944. године имао два батаљона. Тиме су били створени услови за формирање I пиротске бригаде. Јуна 1944. године и слободне територије Старе планине и Висока постале су база Бугарског партизанског одреда „Хр. Михаилов".[329]

Из излагања о мајској офанзиви види се да је окупатор, ангажујући преко 40.000 војника и полицајаца имао за циљ да ликвидира НОВ на слободним територијама Пчиње, Козјака, Црна Трава и Лужнице. И сам план извођења офанзиве био је добро сачињен.

Непријатељ је пошао у напад на окружене јединице НОВ-а с повољних положаја. Окружене бригаде није уништио нити је задао уништавјући удар НОП Југославије у овом рејону. Напротив, бригаде су се успешно пробиле из обруча и прешле у офанзивна дејства на новим територијама и тиме омогућиле стварање нових слободних територија и прерастање бригаде у дивизије, а самим тим јачање базе НОП-а у Србији.

У обручу су се нашли само Црнотравски одред и неке команде места пиротског подручја на црнотравској и лужничкој територији, које су јуна ушле у састав 22. дивизије у рејону Лесковца, као и све организације НОП (ОК Пирота, Окружни НОО, СК КПЈ, Срески НОО и друге организације). На територији Пчиња—Козјак нашао се један батаљон III македонске бригаде, један Косовски батаљон, Команда врањског подручја. Осим ових, као што смо рекли, на тој територији се нашло око 300 бораца VIII српске бригаде, враћених с Ђермана и заосталих из бригаде. Почетком јуна борци VIII српске бригаде окупљене су у два батаљона. I батаљон назван (Врањски одред) са 240 бораца, III батаљон (Пчињски батаљон 150 бораца).[331] Први батаљон VIII српске бригаде у другој половини јуна дошао је у састав 22. дивизије на Оруглици, док се III батаљон укључио у VIII српску бригаду одмах по избијању Осоговске групе на Чупино брдо 16. јуна 1944. године. На овој територији налазиле су се и организације НОП-а (ОК КПЈ Врања, Окружни НОО, СК КПЈ, Срески НОО и др).

Током мајске непријатељске офанзиве у рејону Пчиње формиран је и Босилеградски партизански одред од 30 бораца.[332] Босилеградским одредом руководили су Васко Апостолов-Дукатски, командант, Милан Гогов, политички комесар, Станко Пенов, заменик команданта, и Евсторије Илиев, заменик политичког комесара. Августа (20) 1944.

[528] ***„Пиротски зборник"*** **бр. 6, 1974, стр. 107—111.**

[328] **Исто, стр. 104, 108 и 124,** ***За народна свобода,*** **Софин 1971, стр. 410.**

[550] **АС ПКС бр. 55, 562, 566, 571, 588, 603 и друга писма ОК Пирота.**

[551] **АС ПКС бр. 564 и 590; Ж. Николић-Брка,** ***22 дивизија,*** **стр. 144, 150.**

[532] **Сећања Душана Деверџића Жике, Васка Апостолова, Душана Младеновића и Павла Памучова изнета аутору усмено и писмено 1977. године.**

године за команданта Босилеградског одреда долази Душан Младеновић, а за политичког комесара Павле Помичов.

У мајској офанзиви на десној обали Ј. Мораве окупатор не само што није успео да разбије јединице НОВ-а него је у том периоду дошло до формирања две бригаде (X и XII) и 22. дивизије НОВ као и два ПО (Царибродски и Босилеградски). Пиротски одред успешно је развијао НОБ на новом терену а Осоговска група створила је услове за брз развој НОБ-а у источној Македонији.

Већ смо у досадашњем излагању говорили о дејству српских и македонских јединица и ПО на десној обали Ј. Мораве, али на слободној територији Црне траве и Лужнице су баш у периоду мајске офанзиве формиране две бугарске бригаде НОВА (I и II) софијска бригада,[333] које су се у овој офанзиви такође затекле у обручу окупатора. Оне су се према унапред одређеним задацима пробијале са слободне територије Црна Трава—Лужница у дубину Бугарске. На слободним територијама Пчиње и Козјака окупатор је поставио снаге око једне дивизије (I армијски пук, 52. пешадијски пук, II коњички пук, I батаљон 56. пешадијског пука, батаљон 53. пешадијског пука из 29. и 14. пешадијске дивизије, као и 14. жандармеријски батаљон).

На црнотравској и лужничкој територији постављене су непријатељске снаге такође око једне дивизије (25 пешадијски пук с два батаљона, два батаљона 50. пешадијског пука, 41. пешадијски пук, 2 батаљона 13. пешадијског пука и један жандармеријски батаљон уз граничне јединице постављене поред демаркационе линије).

„Осоговска група" борила се с пуковима 48. и 49, 17. пешадијске дивизије из Штипа.

Према томе, за ликвидацију слободних територија Пчиња—Козјак и Црна Трава—Лужница ангажоване су снаге јачине преко три пешадијске дивизије. Дејства ових снага непријатеља на уским испресецаним територијама нису уродила ни минималним резултатима у погледу ликвидације НОВ-а на овој територији. Напротив, на њима се одвио пун политички и организациони живот организација НОБ-а, те окупатор није могао да оформи, односно обнови своју окупаторску власт, и на крају ће јула напустити слободне територије и повући се у рејон комуникација.

С друге стране, ЦК БРП(к) у овом периоду даје директиву партизанским одредима и бригадама НОВА Бугарске да не воде борбу с бугарском монархистичком армијом, и то управо у периоду када ова армија чини масовне злочине, како на територији Југославије окупиране од ове армије, тако и у самој Бугарској.

БУГАРСКА МОНАРХИСТИЧКА АРМИЈА ГЛАВНИ ОСЛОНАЦ ЦК БРП/к У РАЗВОЈУ УСТАНКА У БУГАРСКОЈ У 1944. ГОДИНИ

У ранијим поглављима навели смо да је на територији Пчиње био један део ЦК БРП(к), да су Трнски и Ћустендилски ПО, деловали по наређењу Оперативног штаба, односно добили задатак да нападну Ћуешево. У то време у рејону Калне, слободне територије Лужнице, налазили су се: Славчо Трнски, ранији командант Трнског

[333] **С. Т-врнски, *н.д.*, стр. 555.**

ПО, Здравко Георгијев, командант I оперативне зоне, и други. Они су од бораца Трнског одреда, који су се ту налазили, и од новодошлих формирали 2. маја 1944. године у селу Кална I софијску бригаду НОВА Бугарске.[334] По доласку Владе Тричкова, команданта ГШ НОВА Бугарске, Јорданке Николове Чанкове, Георги Чанкова и Бојана Блгарјанова, чланова ЦК БРП(к), у Калну, употпуњено је руководство АФП Бугарске задатке које ју дало бригадама за одлазак у рејон реке Струме, планина Риле, Родопа и Пирина. У то време долази у Калну инструктор ЦК БРП(к) Руси Христозов из Софије с новим ставовима трочланог Политбироа ЦК БРП: Цоле Драгојчеве, Добри Терпешева и Антона Југова.[335] Политбиро ЦК БРП(к) је одлучио да седиште Политбироа ЦК БРП(к) и Главног штаба НОВА буде у рејону Пловдива, а не на слободној територији Црна Трава—Лужница или Пчиња—Козјак. Ево како то Славчо Трнски у својим мемоарима износи: ,,Та нова одлука образлагана је тиме: да у рејону Трна, Брезника, Пирота, Куманова и Ћустендила непријатељ концентрише крупне јединице што ствара опасност да партијско и војно руководство буде одвојено од других 11 оперативних зона Бугарске. Да ли су били то прави разлози? Изгледа да су постојали и други озбиљнији разлози за прихватање и прве одлуке (тешко ми је да проценим), али трочлани Политбиро наредио је Јорданки Николовој, Влади Тричкову, Начи Иванову и батаљону Христо Ботев из 2. бригаде да неизоставно пођу за Пловдив, а да батаљон „Васиљ Левски" са Георги Чанковим, секретара Окружног комитета (софијског — Ж. Н.), остане у рејону Ботевграда, где је само пре неки дан формирана „партизанска бригада од одреда ,Чавдар' ".[336]

Будући да је непријатељска офанзива почела, I софијска бригада није сачекала повратак Трнског одреда, од кога се формира II софијска бригада, већ је пошла према Рили 8. маја 1944. године. У току марша бригада је била захваћена нападима и поново враћена у Лужницу — у Калну, где ће са X српском 19. V 1944. године учествовати у борби против 41. бугарског пука на Тумби.[337] После ове борбе I софијска бригада поново напушта слободну територију под притиском непријатељских снага, истовремено када и VII, X и XII српска бригада. При продору према Рили I софијска водиће велике борбе и имаће осетне губитке. С овом бригадом кренуо је Бојан Благарјанов. тада постављен за команданта, а Георги Чанков за политичког комесара I софијске оперативне зоне. Они су однели и радио-станицу ЦК БРП(к), којом је одржавана веза с Георги Димитровим у Москви ради непосредне везе Политбироа и ЦК БРП(к) с Москвом. Као познавалац терена с I софијском бригадом пошао је

[334] ***Исто,*** **стр. 563—565 (комндант бригаде је Славчо Трнски, заменик команданта Клприл Марков-Златан, политички комесар Нинко Стефанов, и заменик политичког комесара и партијски руководилац Григор Илијев).**

[555] ***Исто,*** **стр. 568.**

[338] ***Исто.***

[357] ***Исто,*** **стр. 586—593 (Тада су Живојин Николић-Брка командант дивизије и Драгомир Николић-Аца, члан ОК Пирота сазнали од Славча Трнског да је ЦК БРП(к) издао наређење да се не води борба против бугарске армије).**

и Жеља Демиревски, командант Дупничког ПО, који је дошао у црнотравски крај по оружје за свој одред.[338]

Истог дана, 8. маја 1944. године, када је I софијска бригада кренула на задатак, у Калну се вратио Трнски ПО: од овог одреда формирана је II софијска бригада у истом селу.[339]

Формирање је извршено 11. маја, а 12. маја она је кренула на марш преко Старе планине за Бугарску. С овом бригадом кренули су и командант Главног штаба НОВА Влада Тричков, Јорданка Чанкова, Георги Чанков, Благоје Иванов и други, као и војна мисија мајора Томсона са циљем да дођу до Пловдива.

У току припреме напада на слободну црнотравску и лужничку територију, окупатор је открио да су на њој формиране две бугарске бригаде НОВА.[340] То је још више нагонило окупатора да повећа и појача притисак на партизанску територију, како би спречио продор бугарских партизана у Бугарску. Да је окупатор зазирао од тога, показале су и борбе I и II софијске бригаде у току продора. Водиле су свакодневне борбе уз велике губитке, и на крају су се вратили у Калну поједини и мали делови бригада.

Очигледно је да је одлука трочланог Политбироа за пребацивање седишта руководства АФП Бугарске из рејона Калне у рејон Пловдива била нереална и имала за последицу разбијање бригада и губљење руководећих кадрова.

Крајем августа и почетком септембра 1944. долази до поновног формирања бригада у Кални, и то сада и I софијске дивизије.

У периоду мај—јун издата је директива ЦК БРП(к) да се не води борба против бугарске армије, јер је она један од основних елемената устанка у Бугарској. Та директива унела је пометњу у редове бугарских партизана и охрабрила руководство бугарске армије које још упорније тежи да ликвидира партизанске јединице у Бугарској.

Бугарска монархистичка армија од јануара 1944. године предузима све, ангажујући максимално своје снаге и полицију за ликвидацију антифашистичког покрета у Бугарској и НОВ и ПО у окупираним деловима Југославије. Бугарска КП, односно њен ЦК, у своме прогласу од фебруара 1944. године[341] тврди да судбина Бугарске зависи од њеног народа и њене армије. У том прогласу који је Национално комитет Отечественог фронта Бугарске упутио народу Бугарске, поред тога што се указује на трагичан пут којим Бугарску води

[538] *Исто,* стр. 33, 570.

[3м] Исто, стр. 585 (за команданта је одређен Младен-Денча Ђуров — Знепољски, за заменика команданта Дичо Петров, за политичког комесара Делчо Симов-Гоша, а за замешпса политичког комесара Веселин Георгијев).

[3"] *„Мост"* Ниш, бр. 25, стр. 93 (документ Министаргтва унутрашњих послова, Софија, бр. 4; према њему у I софијској бригади било је 340 бораца а у II софијској бригади 200 бораца. Ово показује да је обавештајна служба бугарске монархистичке владе имала тачне податке о саставу и бројном стању првих бугарских бригада НОВ Армије.

[341] 36. *НОР. т. УП/З док.* бр. 101 (Проглас националног комитета отечественог фронта Бугарске од фебруара 1944. године упућвн бугарском народу).

политичка монархистичке владе, пише и ово: „Нема поштеног Бугарина који не види и не осуђује политику фашистичке владе, нема таквог који не види близак слом немачких освајача. А ТИМЕ И СЛОМ БУГАРСКЕ (подвукао — Ж. Н.) ..."

Најинтересантније је у овом прогласу што ЦК БРП(к) сматра да је армија монархистичке Бугарске главни ослонац за спас Бугарске. У том духу и пише у прогласу: „Бугарски народ, АРМИЈА и ПО могу и треба да протерају Немце из наше земље узимајући власт у своје руке ..." На крају у овом прогласу се каже: „Само смелим, неодложним и свестраним акцијама народа и АРМИЈЕ на челу са храбрим и смелим бугарским јавним радницима који су искрено и без резерве стали у борбени фронт Отаџбине успећемо да отклонимо последњи и коначан ударац од наше земље."

Интересантно је уочити колико се ЦК БРП(к) преко Отечественог фронта узда у снагу армије за решење основног проблема „спасења Бугарске" од последица савезништва с Хитлером. У овим апелима има мало подршке борби совјетског народа и народа на Балкану који се већ 3 године боре против немачког фашизма па и те бугарске монархистичке армије, на коју се ослања ЦК БРП(к) за спас Бугарске. Очигледно је да Отечествени фронт, као и бугарска влада Божилова, тежи да спасе Бугарску од последица савезништва с Хитлером, односно да не падне под удар мера које савезници предвиђају за фашистичке снаге.

У овом прогласу, као и у каснијем, што ћемо видети, нема ни речи осуде ове армије за злочине које је учинила не само над македонским *и* српским народом, о чему смо већ раније говорили, него и над бугарским народом.

Током, пак, мајске офанзиве када на територији југоисточне Србије од Козјака до Пирота ова иста армија од 40 000 војника и полицајаца тежи да ликвидира НОВ и ПО Југославије и успостави окупаторску власт и врши страховите злочине, Бугарска радничка партија комуниста, односно њен ЦК, упућује циркуларно писмо свом чланству у Бугарској, у коме захтева да се углавном не води борба против бугарске монархистичке армије.

Између осталог у том циркуларном писму ЦК пише: „Пут спасења земље је оружани свенародни устанак. Снаге тог евентуалног устанка су ту —' то су: НАРОД, АРМИЈА И УСТАНИЧКЕ^ ДРУЖИНЕ . .,[342]

Тешко и горко Бугарској ако нас ПОБЕДА САВЕЗНИЧКИХ НАРОДА ЗАТЕКНЕ У ХИТЛЕРОВОМ ТАБОРУ. Ако она до краја остане да помаже смртног непријатеља слободољубивих народа који се херојски боре. У таквом случају Бугарска не може да рачуна на ОПРОШТАЈ ОД ТИХ НАРОДА. Наша земља треба на време да се отргне од Немаца и да заузме своје достојно место у породици слободољубивих народа, као слободна независна демократска и снажна држава."

36. *НОР. т. УП/З док.* бр. 102.

У овом периоду када ЦК БРП(к) упућује циркуларна писма, као што смо раније навели, бугарске окупаторске јединице вршиле су тешке злочине над српским народом под командом генерала Бојдева, пуковника Александра Монева, пуковника Јосифа Тутуманова, пуковника Панче Јоскова, пуковника Бајчинског, генерала Александра Поп Димитрова, генерала Косте Стојанова, генерала Ивана Попова, потпуковника Апостолова Александра и многих других ратних злочинаца из ове армије.[343]

ЦК у свом циркулару даље пише: „Г/ припремити прелаз војних јединица окупационог корпуса на страну ослободилачке југословенске армије ради заједничких акција против заједничког непријатеља — немачког окупатора".

Интересантно је овде уочити да ЦК БРП(к) не препоручује прелазак војних јединица бугарске V армије са седиштем у Скопју и њених јединица као што су 14, 15, 17. и 29. дивизија у Македонији и источној Србији, као и јединица I софијске дивизије које се налазе на територији: Пирот—Лужница—Црна Трава које су биле ангажоване у мајској офанзиви против НОВ и ПО у овом крају, на страну НОВ Југославије, како то чини са I окупационим корпусом. Из овога је јасан закључак да ЦК БРП(к) сматра да оне не треба да пређу на страну антифашистичког покрета Бугарске нити на страну НОП Југославије већ да ће оне као целина извршити задатак око преузимања власти у Бугарској, када за то буде моменат. Даље у поменутом циркулару пише да треба избегавати оружане сукобе са „нашом армијом".

На основи овог става руководства I и II софијске бригаде у рејону Црне траве сматрала су у мајској офанзиви да не треба водити борбу против бугарске армије, која је тежила уништењу НОВ Југославије и партизанских одреда у овом рејону.

Колико је овакав став БРП(к) био неправилан за антифашистички покрет Бугарске, а у исто време био велика морално-политичка подршка руководству монархистичке бугарске армије, види се из самих мера те армије. У периоду ове офанзиве и касније I софијска бригада доживела је тешке поразе у периоду пробоја према планини Рила, одлакле се вратио на црнотравску територију само један мали део ове бригаде.[344]

У периоду када је ЦК БРП(к) заузимао овакав став према монархистичкој бугарској армији и тежио да с њом нађе заједнички језик око преузимања власти за „спас Бугарске", дотле је та армија упре-

[MJ] АВИИ кут. 3 рег. бр. 17—5-1 (списак ратних злочинаца састављен од државне комисије за утврђивање ратних злочина у II светском рату у Србији); Ж. Никлић-Брка, *22 дивизија,* стр. 111 и 112; Ђ. Златковић, *н.д.,* стр. 377—384 и С. Ђврнски, н.д., стр. 580—582.

С. Тљрнски н.д., стр. 600—658.

зала све своје снаге да уништи НОВЈ у окупираним деловима и партизанске одреде у Бугарској. Не само да је то радила у мају 1944. године, него ће та армија то чинити и 5. септембра 1944. када Црвена армија буде ушла у Бугарску по објави рата Бугарској.[3*5] На крају се ЦК БРП(к) и ослонио на ову армију приликом преузимања власти у Бугарској по капитулацији владе Бугарске септембра 1944. године. Али захваљујући снази НОВ и ПО у овим деловима Југославије, бугарска монархистичка армија није постигла свој циљ у мајској офанзиви, него је напротив у току ове дошло до новог успона у развоју НОВ-а у овом рејону прерастањем бригада у дивизије НОВ.

[545] *За народна свобода, сборник,* Софин 1970 (сећања учесника АФБ-а у Бугарској 1941—1944 године. У овој књизи јасно се види да је бугарска армија водила борбу противу бугарских партизана све до уласка Црвене армије у Бутарску 5. IX 1944. године, а то су радиле и окупационе јединице ове армије у Југославији све до 8. IX 1944. године).

Влада Тричков, Баја Георгије, ко-
жандант Главног гитаба НОВА — Бу-
гарске погинуо маја 1944. године

Гоихчо Гоиин, члан ЦК БРП (к) поги-
нуо маја 1944.

Георгије Аврамов, — Баја Пешо, члан
ЦК БРП (к) погинуо септембра 1944.

Кирил Др. Игњатов политички коме-
сар III Бугарске бригаде „Георги Ди-
митров" формиране, маја у реону
Лесковца

VII ДЕО

ФОРМИРАЊЕ ДИВИЗИЈА НОВ У ЈУГОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ И ЊИХОВА УЛОГА У ОДЛУЧУЈУЋОЈ БОРБИ ЗА СРБИЈУ

ЛИКВИДАЦИЈА ЧЕТНИКА ДРАЖЕ МИХАИЛОВИЋА НА ТЕРИТОРИЈИ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

Непрекидним развојем НОБ-а у југоисточној Србији од 1941. до формирања дивизије 1944. године, створен је ослонац ВШ НОВ и ПО у реализацији стратешког плана у борби за Србију. У ранијим излагањима навели смо услове под којима се водила борба у овом рејону и како је без непосредног утицаја ВШ створена НОВ и ПО. Формирање дивизија у југоисточној Србији долази у најважнијем периоду за Врховни штаб. То формирање долази када, ван Србије, Народноослободилачки покрет располаже с 39 дивизија, у којима се налази преко 350 хиљада бораца,[1] и када је ова снага НОВЈ постала одлучујућа у борби против окупатора у Југославији.

НОВЈ је признала и антифашистичка коалиција на састанку у Техерану децембра 1943. године[2] и тиме је званично прихваћена као савезничка армија која игра значајну улогу на фронту на Балкану.

Формирање дивизије у југоисточној Србији долази у време када се Црвена армија својим силовитим продорима приближавала Балкану, и тиме непосредно угрожавала немачке снаге у овом рејону.[3].

Деловање дивизија НОВ на кључном раскршћу Балкана, Нишу, и главној магистрали Београд—Ниш—Солун, одиграће врло важну улогу приликом повлачења немачке армије из Грчке и Бугарске.

Успеси савезника на италијанском фронту — улазак у Рим и отварање другог фронта на Западу, одиграли су се у периоду[4] када су формиране дивизије НОВ-а у југоисточној Србији. Ово је знатно увећавало значај Балкана и његових комуникација за окупатора, а тиме и улогу дивизија НОВ-а у овом рејону.

У периоду борбе за Србију која добија драматичне облике, дивизије у Србији добијају посебну улогу у онемогућавању контрареволуционарних снага да, уз помоћ окупатора, постану одлучујућа

[1] *ОвГоЂоШабкг та1 пагго<1а Јидоз1а^гје, Беог*рад 1958, књ. II, стр. 252. (даље: *ОзЊђоМабкг та1).*

[2] Исто, кн>. I, стр. 70; V. СегСП, *II зре^зкг та(,* Вео§га(1 1960, књ. V, стр. 412.

[3] *ВеодтаЛзка оретасгја,* Вео§гас1 1964, стр. 59. (§гира зоујеШиђ 1 јиео51о-уепзИђ аи1ога).

* *Исто.*

војничка снага у Србији. Победа четника ДМ би даљу борбу за ослобођење земље од окупатора учинила још сложенијом, тиме што би се развио грађански рат, оно чега се врховни командант највише плашио за све време НОБ-а.[5]

Дивизије у југоисточној Србији формирају се у периоду када Велика Британија чини огромне напоре да спасе монархију у Југославији, ослањајући се на контрареволуционарне снаге четника ДМ у Србији. Колико су ови напори били велики, с једне, а какав су значај у тим условима у борби за Србију имале дивизије НОВ, с друге стране, видеће се из писама Черчила, председника британске владе, врховном комнаданту маршалу Титу почев од 8. јануара 1944. године.

„Решио сам да британска влада прекине са пружањем сваке подршке Михаиловићу и да искључиво помаже Вас, стога ћемо бити срећни ако краљевска југословенска влада уклони Михаиловића из својих савета. Међутим, Краљ Петар II се још као дечак отргнуо од издајничких шака свог регента принца Павла и као представник Југославије и млади Краљевић у невољи потражио уточиште код нас. Не би било витешки ни часно за Велику Британију када би га сада одгурнули. Ми исто тако не можемо тражити од њега да прекине све постојеће везе са својом земљом."[6]

У другом писму од 5. фебруара 1944. године Черчил пише маршалу Титу: „Нема никакве сумње да би се извесном привременом нагодбом између Вас и Краља консолидовале многе снаге, ПОСЕБНО СРПСКИ ЕЛЕМЕНТИ, КОЈИ СУ СЕ ТРЕНУТНО ОТУЂИЛИ (подвукао — Ж. Н.), затим би се повећао углед Ваше владе и Вашег покрета којим би стајали на располагању многобројни извори."[7] А у писму од 25. II 1944. године Черчил говори Титу: „Уколико се не варам у својој оцени, овај младић нема веће жеље да се сврста поред свих оних Југословена који се боре против заједничког непријатеља, па ипак схватићете да га ја не могу присилити да РАСКИНЕ са Михаиловићем, ОДБАЦИ СВОЈУ ВЛАДУ И ПРЕКИНЕ СВАКУ ВЕЗУ СА СРБИЈОМ (подвукао — Ж. Н.) пре него што сазна да ли може рачунати са Вашом подршком и сарадњом".[8]

Черчил само три дана пре напада на најчвршћу групацију четника ДМ у југоисточној Србији — Оруглици, горњој Јабланици и Косаници, као и на осам дана пре десанта на Дрвар, 17. маја 1944. године, упућује маршалу Титу овакво писмо:

„Јутрос је повињавајући се британском савету, краљ Петар II распустио Пурићеву владу чији је министар рата био генерал Михаиловић...

Није нам познато шта ће се догодити у српском делу Југославије. Као врховни комнадант, Михаиловић свакако заузима моћан положжај на локалном плану и не значи да ће изгубити свој утицај ако престане да буде министар рата. Не можемо предвидети шта

[5] „Котипјз!", 6 април 1961, — сећања маршала Тита на дане ослободилачког рата.

[6] V. *СегШ,* п. шетоап, кн>. 5, стр. 450.

[7] *Исто,* стр. 452.

[8] *Исто,* стр. 453—454.

ће он учинити. Такође постоји врло велика маса људи, чији се број пење можда и до 200.000. ТО СУ СРПСКИ СЕЉАЦИ — ЗЕМЉОРАДНИЦИ КОЈИ СУ НАСТРОЈЕНИ АНТИГЕРМАНСКИ, АЛИ И ЈАКО СРПСКИ И КОЈИ ПРОРОДНО ИМАЈУ ЗЕМЉОПОСЕДНИЧКА СХВАТАЊА СУПРОТНА ТЕОРИЈИ КАРЛА МАРКСА (подвукао — Ж. Н.)."[9]

Из овог се јасно види да Черчил сматра да је Србија против НОБ-а и да је на страни Михаиловића. Вероватно је знао о снази НОВ-а у Србији, јер је у то време имао више својих војних мисија, па је зато и тежио да притисцима присили маршала Тита на попуштање како би спасао монархију, односно спречио победу НОП-а у Југославији. Баш у време кад он чини те напоре, развој НОВ-а у југоисточној Србији — формирање дивизија, избија Черчилу из руку аргумент о снази ДМ у Србији.

Упоредо с напорима Черчила, Дража Михаиловић је, уз подршку Немаца, формирао центар за везу како би обезбедио победу контрареволуционарних снага.

Сви Дражини покушаји почетком 1943. године да ликвидира НОП у југоисточној Србији, о чему смо у ранијим поглављима говорили, нису успели, па неће ни покушаји који су предузети маја 1944. у источној Србији, а јула на левој обали Јужне Мораве.

Говорили смо и о бугарској офанзиви која је имала циљ да ликвидира НОВ и ПО на десној обали Јужне Мораве, на делу Србије који је окупирала Бугарска. Уместо ликвидације НОВ и ПО створени су услови за формирање већих јединица (дивизија) од постојећих бригада. Светозар Вукмановић-Темпо, у вези с добијеним овлашћењима од Врховног штаба да створи слободну територију у захвату двеју Морава и Овчег поља, на путу за Пусту реку, Радан, Поречје, задржао се 8. маја 1944. године у Црној Трави и Добром Пољу.[10] На састанку с партијским руководиоцима ОК Пирота, неким члановима ОК Врања и војно-политичким кадром Оперативног штаба, саопштио је своју одлуку о формирању I моравске дивизије на десној обали Ј. Мораве.[11]

С обзиром на то да је посреди била прекретница развоја НОВ-а у југоисточној Србији, а ради реализације своје одлуке, истог дана одлази на састанак са члановима ПК и ГШ Србије у рејон Лесковца.

По доласку у ГШ Србије, Темпо је очигледно, с обзиром на бројност бригада, своју одлуку још више учврстио. Са ГШ Србије закључено је да је руковођење „оперативним штабовима" као до сада немогуће без непосредне везе и чврсте организационе повезаности бригада. Не обезбеђују се успеси које би бригаде могле дати без штаба дивизије. Даље, закључено је да нема оперативног утицаја, па ни садејства, између многобројних јединица НОВ и ПО без субординацијски чврсто повезаних јединица.

Због тога заједно са ГШ Србије доноси одлуку о формирању две дивизије НОВ-а у југоисточној Србији. Прву српску на левој обали Ј. Мораве и II српску на десној обали Ј. Мораве. Оне су

[9] *Исто,* стр. 456.
[10] 8. Уикгпапоујс-Тетро, Кег>о1исгја *која 1е6е,* теоап, Beo§rac1 1971, књ. I, стр. 400.
[11] Ж. Николић-Брка, *22. дивизија,* Београд 1972, стр. 101—102.

11. VI 1944. преименовнае у 21. и 22. дивизију, на основи наређења Врховног штаба од 28. августа 1943. године.[12]

Двадесет прва дивизија формирана је 20. маја 1944. на Радану од IV, V и VI српске бригаде. У штаб 21. дивизије су ушли: Риста Антуновић-Баја, командант, Драгољуб Петровић-Раде, политички комесар и Драгољуб Петровић-Горски, начелник штаба. Поред 21. дивизије на левој обали Ј. Мораве у том моменту били су још и ЈМПО, Јастребачки, Лесковачки и Крушевачки ПО. Уз то још и команде подручја и команде места. Двадесет друга дивизија формирана је такође 20. маја 1944. године, а у њен састав су ушле: VII, VIII и X српска бригада.[13]

Формирање дивизије извршено је у ходу, кроз борбе. На десној обали Ј. Мораве, поред 22. дивизије постојали су: Црнотравски, Пиротски, Врањски и Босилеградски ПО, као и команде пиротског и врањског пордучја са КМ, а, исто тако и XII српска бригада као самостална. Северно од Ниша деловали су IX српска и Нишки ПО који ће убрзо формирати дивизију.

Према томе створени су услови за формирање нових бригада, односно нових дивизија, што ће и уследити у току ликвидације четника ДМ на Оруглици и у горњој Јабланици.

Као што смо напред навели, на Оруглици и у горњој Јабланици налазио се највећи штаб са великом групом корпуса ДМ у југосточној Србији, који су представљали велику опасност за НОВ и ПО у рејону Лесковца. Борба која се водила да се Краљ принуди на отпуштање Драже Михаиловића као компромитованог сарадника окупатора и тиме сачувају позиције монархије у Србији, а првенствено успеси НОВ Југославије као и успеси антихитлеровске коалиције, имали су одраза на Горски штаб бр. 110 четника ДМ.

Мајор Радослав Ђурић, командант Горског штаба бр. 110, увиђајући пораз контрареволуционарних снага у Србији, почео се колебати. Та његова колебљивост испољавала се и у ранијим ситуацијама, а сада је дошао у отворен сукоб са својим потчињеним официрима. Ослањајући се на концепцију победе контрареволуције у Србији, уз подршку западних савезника и очувања интереса ранијих властодржаца односно старог система, а уз то онемогућавања победе НОП-а, већина официра из штаба бр. 110 због колебања је 18. маја 1944. године сменила и ухапсила Радослава Ђурића.[14] Смењивање Ђурића учињено је само један дан после Черчиловог писма Титу, а два дана пре напада 21. дивизије НОВ-а на Оруглицу и горњу Јабланицу. Овај догађај потврђује да су четничке снаге ДМ у овом рејону биле непомирљиви противници НОП-а с којим воде сталне борбе од 1941. године. Оно што карактерише ове контрареволуционарне снаге је то да је већина четника учествовала у бор-

[11] Архив војно историјског института, кут. 15, фас. 1, док. 29 (наредба *о* формирашу дивизија делегата Врховног штаба Светозара Вукмановића-Темпа); Зборнмх *докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа,* том II, књ. 10, док. бр. 102, (Наредба Врховног штаба о одређивању бројева српских дивизија 21, 22, 23, 24, 25).

[15] Ж. Николић-Брка, *22. дивизија,* стр. 102.

[14] АВИИ, кут. 234, фас. 1, док. 19/5; М. Перовјћ, *Јужна Србија,* Београд 1961, стр. 392.

бама против НОВ и ПО од 1941. године и да су овејани непријатељи НОП-а. Уз то већина четничких комнаданата били су команданти још од 1941. године, као Сава Миловановић, Алекса Марковић, Јован Милашић, Крста Булатовић, Бранко Боришић, Ненад Вуковић, Лакић Вуксановић, Булатовић Филип, Јушковић Мија, Илија Николић-Бувски, Вељко Шукић и други.[15]

Бројно стање четника организованих у бригаде и корпусе (Јужноморавски, Вардарски, Јабланички, I косовски) — јужноморавска група корпуса — било је према неким подацима од 2.300 до 3.000 четника.[16]

Ово је била снажна групација с којом се морала суочити 21 дивизија у првим данима борбе. Темпо је са ГШ Србије правилно оценио да се размах НОБ-а и стварање стабилне базе у долини Ибра, Косова, Мораве и Овчег поља не може остварити док се не ликвидира јако четничко упориште у горњој Јабланици, Оруглици и Косаници. Зато он приликом формирања 21. дивизије на Радану и поставља као први задатак ликвидацију четника Горског штаба <Зр. 110. Ево како Темпо о томе у својим мемоарима пише:

„Још ове ноћи полазите на извршавање првог борбеног задатка. Треба да разбијете четнике мајора Ђурића на Оруглици. Ту је смјештена Дражина команда јужног фронта. Њу треба разбити. А када извршите тај задатак, кренућете даље на сјевер да уништите и четнике Кесеровића на Копоанику. Тако ћете ослободити цијелу територију у захвату Ибра и обје Мораве. Тада ћемо моћи свом снагом ударити по пруги".[17]

У напад се пошло из рејона Радана с две бригаде (IV и VI српска, а V је била у рејону Јастребца.[18]

Рекло би се да је и овом приликом непријатељ био потцењен, иако за то није било оправдања. Ни у једном нападу до сада, а поготову од јула 1943. године, није се успело да се потисну четници и да се продре у њихову базу Оруглицу, горњу Јабланицу и Косаницу. То се десило и овог пута. После првих успеха бригаде су потиснуте и враћене на Радан. Почетни успеси продора остварени су зато што су четници очекивали напад (значи, очекивали), али не из рејона Радана него из рејона Кукавице, па су према том рејону и концентрисали своје главне снаге.[19] Када су четници установили да је напад партизана отпочео с Радана, извршили су прегруписавање својих снага у рејону Тупалског виса и Радовачке чесме и противнападом потисли 21. дивизију. ГШ Србије због тешке ситуације наређује Лесковчаком ПО да садејствује 21. дивизији из правца Кукавице. Лесковчаки, а и Врањски одред, који се налазио на Кукавици, прешли су у напад преко села Барја ка Оруг-

[15] *Лесковачки* зборпмк, бр. 15, 1975, Лесковац, стр. 295—298; С. Николић, *Лесковачки НОП одред,* Лесковац 1974, стр. 202, 203. и 204; Д. Туровић, *Гајтан у НОБ,* Београд 1975, стр. 140, 141, 195, 208, 298;

[18] АВИИ, кут. Ч. 100, фас. 5, рег. бр. 18; фас. 7, док. 35, 38, 39, 40, 41. и 42; кут. Ч. 128, фас. 22, док. 1 и фас. 17. док. 1.

[17] 5. Уиктапоуш-Тетро, п. *метоап,* кн>. I, стр. 401.

[18] АВИИ, кут. 1042, фас. 10, док. бр. 1 (упутство штаба 21. дивизије).

" АВИИ, кут. ч. 101, фас. 4, док. 34. и фас. 3, док. 22. (извештај капетана Боре Манића, команданта јужноморавског корпуса).

лици. Четничке јединице које су се налазиле у овом рејону ради обезбеђења позадине, лако су одбиле напад одреда.[20]

Неуспех у продору, односно одбацивање бригаде с Тупалског виса, унело је известан немир код бораца бригаде, а то је можда допринело да је дошло до саморањавања бораца, због чега је стрељано више партизана.[21]

Према документима НОБ-а од 1941. године до овог дана, а и касније, ни у једном одреду, батаљону, бригади, па ни у другим дивизијама, није постојао проблем саморањавања, сем код 21. дивизије, и то само у овом периоду. То је био јединствен случај у току НОБ-а у југоисточној Србији.

Темпова оцена овог догађаја, коју даје у својим мемоарима, је оваква: ,,Није ме много изненадило што мој говор није изазвао неко нарочито одушевљење. Људство је било одано партизанима али се није лако одвајало од својих домова, а ја их позивам да крену на Копаоник, на Београд. Последице таквог расположења ускоро су се испољиле. Нијесу прошла ни два сата како је дивизија кренула, а већ су почели стизати ,рањеници'. Уствари борци су се сами рањавали у дланове како би били враћени својим кућама. Наравно морали смо веома оштро реаговати. Запријетили смо да ћемо строго кажњавати саморањавање, била је предвиђена и смртна казна. Када је један борац заиста и стрељан престало је и саморањавање".[22] Одлазак I ЈМ бригаде у источну Босну крајем 1943. године, као и касније понашање других јединица, па и 21. дивизије, показало је да борцима није падало тешко напуштање свог терена.

Стицањем околности десило се оно што се у нормалним условима рата не би могло десити. На помолу је био још један неуспех у борби са четницима горње Јабланице и Оруглице, па је долазак снага 22. дивизије с десне обале Јужне Мораве у рејон Кукавице то, вероватно, спречио.

Важност доласка 22. дивизије у рејон Кукавице истиче и Темпо: „Међутим, четници су се после првог напада прибрали и пошли у противнапад. Пред вече смо добили захтев команде дивизије да уведемо у борбу ПО који се налазио у позадини четника на планини Кукавици. Одмах смо издали такво наређење, мада је у одреду било само 30 бораца, рачунали смо да ће тај напад из позадине имати бар психолошко дејство.

Међутим, догодило се нешто непредвиђено: тог истог дана три наше бригаде које су дејствовале на десној обали Ј. Мораве повлачећи се испред офанзиве бугарског окупатора прешле су Мораву управо на мјесту на које је требало да наш мали одред нападне из позадине четнике. Успијех разумије се није изостао. Четничке снаге на Оруглици биле су разбијене".[23]

Командант 22. дивизије Живојин Николић-Брка, у сарадњи Драгомира Николића-Аце, члан ОК Пирота, Светислава Стојановића-Бизона, команданта Лесковачког одреда, и Симе Стојановића, ко-

[!0] На основу сећања Светислава Стојановића-Бизона изнетог аутору 1975.
[21] АВИИ, кут. 1042, фас. 10, док. бр. 2; стрељани су :Сретен Стојановић, Светислав Златковић, Душан Симовић и други.
[22] 5. Уиктало\ас-Тетро, *п. тетоагг, књ.* I, стр. 402.
[23] *Исто.*

манданта Врањског ПО, а на основи задатака које је Лесковачком одреду дао ГШ Србије установио је да је 21. дивизија прешла у напад на четнике ДМ горње Јабланице и да с правца Кукавице треба извршити напад на четнике на Оруглици. На основи свега тога комнадант 22. дивизије одлучује да одмах пређе у напад на Оруглицу и тиме садејствује 21. дивизији у борби против четника ДМ.

После извиђања 25. маја. издата су наређења XII, X и VII српској бригади, као и Лесковачком и Врањском одреду, за напад на Оруглицу.

У напад се прешло 26. маја у 4 ћ ујутру. По доласку бригаде у рејон Кукавице, штабови бригада обавестили су ГШ о томе. Колико је ово било за ГШ и Темпа велико, пријатно изненађење говори и податак да су они одмах упутили у рејон Кукавице политичког комесара и начелника штаба 22. дивизије, који стижу на Кукавицу у време поласка јединица у напад. У исто време, Главни штаб издаје прво наређење штабу 22. дивизије за напад на Оруглицу ради садејства 21. дивизији.[24] Снаге 22. дивизије и одреда санладале су отпор Лесковачке четничке летеће бригаде и Оруглицког батаљона и пред мрак 26. маја 1944. године заузеле четничку тврђаву Оруглицу. Изненађење код четника на Тупалском вису, као и на Радевачкој чесми, било је огромно, и то баш у тренутку када су постизали знатне успехе у одбацивању 21. дивизије на леву обалу Јабланице. Ноћу 26/27. маја, као и 27. маја, и ноћу 27/28. маја, бригаде 22. дивизије с Лесковачким и Врањским одредом, воде борбу с главнином четничких снага јужноморавска група корпуса којима је дошао у помоћ и недићевски СДС одред из Лесковца. Двадесет друга дивизија, успевши да одбије све нападе четника у току дводневних борби, 28. маја ујутру прелази у противнапад на село Лоповицу, где у садејству с 21. дивизијом, која је такође прешла у нови напад, разбија четнике и присиљава их на одступање према Лесковцу.[25] После 4 године четничке владавине на Оруглици и у горњој Јабланици, по први пут су ове територије ослобођене од снага контрареволуције. Четницима је задат тежак ударац од којег се никад више нису опоравили. Од 2.300 — 3.000 четника у непосредној близини Лесковца (Навалин, Братмиловац, Бобиште, Манојловце) на 2 — 6 км од Лесковца, под заштитом окупатора, нашло се свега 800 — 1.200 четника, деморалисаних, са завађеним старешинама.

Ослобођењем горње Јабланице и Оруглице проширена је слободна територија до демаркационе линије „Албаније". У селу Стара Бања 28. V 1944. године састали су се штаб 21. и 22. дивизије ради анализе операције. Мајор Ђурић, који је био побегао из затвора четника, предао се штабовима дивизија. Тога дана, сама предаја Ђурића значила је велику победу НОВ-а, јер је он био један од значајних руководилаца четника ДМ. Његова изјава о разлозима преласка на страну НОВ-а имала је великог утицаја на растројавање

[54] Ж. Николић, *22. дивизија,* стр. 114. (У штабу дивизије су били: Ж. Николић-Брка, командант, Васа Смајевић, политички комесар и Радоваи Петровић, начелник штаба).

" *Исто,* стр. 117—121.

четника ДМ, о чему нам сведоче подаци изнети у књизи Ивана Гли-горијевића-Џине *IX српска бригада.*-[6]

Успешан развој борби за ликвидацију четника на Оруглици и у горњој Јабланици, које су водиле 21. и 22. дивизија, утицао је на Темпа и ГШ да убрзају формирање нових дивизија. Ово утолико пре, што су се проширењем слободне територије на Оруглицу и горњу Јабланицу стварали услови за прилив нових снага у јединице НОВ-а. На основи свега тога Темпо и ГШ Србије наредбом од 27. маја 1944. године формирају још две дивизије (3. и 4. српска) које су касније преименоване у 23, односно 24. дивизију НОВЈ.[27]

У састав 23. дивизије ушле су VII, IX и XIV српска бригада (формирана од Нишког одреда 17. VI 1944. године) са штабом: командант Радован Петровић, начелник штаба 22. дивизије, политички комесар Крста Филиповић, члан Обласног комитета Косова, и начелник штаба Света Татарац. Састав 24. дивизије чинили су: 11. тек формирана бригада, 13. (у формирању од Лесковачког одреда) и 15. српске бригаде (која је требало да се формира од људства из горње Јабланице) са штабом: командант Живојин Николић-Брка, командант 22. дивизије, политички комесар Живојин Ђурчић-Срба, члан Обласног комитета Косова и Максим Ђуровић начелник штаба.

Формирање нових штабова изазвало је промене у штабу 22. дивизије. За комнаданта 22. дивизије је постављен Милан Зечар-Обрен, командант Косовске бригаде, формиране у Дарковцу 12. априла 1944. године, а за начелника штаба 22. дивизије одређен је Лакић Вуксановић, бивши официр који се само пре десет дана као командант I јабланичке четничке бригаде предао НОВ-у. Од старих чланова штаба 22. дивизије остао је једино политички комесар. Овакав састав штаба 22. дивизије није прихваћен, што се види из писма ОК Пирота, као и других реаговања. Убрзо је дошло до промена у штабовима 22. и 24. дивизије. Живојин Николић-Брка остао је командант 22. дивизије, Лакић Вуксановић није прихваћен од састава 22. дивизије, па је место њега за начелника штаба дошао Стеван Стевановић, капетан бившег југословенског ваздухопловства, побегао са стрељања у Јајинцима заједно с капетаном др Радетом Милутиновићем. У саставу 24. дивизије за команданта је одређен Милан Зечар-Обрен, који је био с Осоговском групом у источној Македонији. После његове погибије 10. јуна 1944. године командант је постао Миле Ћаловић, командат XI бригаде, а начелник штаба Воја Ристић.[28]

Састав 22. дивизије наредбом од 27. V 1944. године био је: VIII и X српска и I косовска бригада. Рејон дејства дивизије одређен је: Врање—Пчиња—Козјак и Скопска Црна гора—Косово. Црна Трава је додељена XII бригади за самостална дејства. С обзиром на реа-

[26] 1уап-Бгта СПвопје\пс, *IX згрзка иб.атпа ђггдаЛа,* ВеобгасЈ 1970, стр. 99. (даље IX бригада).

[27] АВИИ, кут. 15, фас. 1, док. 29, кут. 181, фас. 5, док. 13; 36. *НОР. т. УП/З,* док. бр. 66. и 67. и 8. Уиктапоу1С-Тетро, *тг. тетпоатг,* стр. 402.

[28] АВИИ, кут. 15, фас. 1, док. 29, кут. 181, фас. 1, док. 13; Архив Србије, фонд Покрајинског комитета Србије бр. 571 (Писмо ОК Пирота од 2. VI 1944. године).

говање ОК Пирота извршена је промена, па се XII српска бригада вратила у састав 22. дивизије и њен терен проширен према црнотравском и лужничком крају и Пироту.

У саставу штабова дивизија уочава се одсуство војно-политичког кадра који је одиграо врло значајну и велику улогу у очувању и обнови партизанских одреда 1942. године као и у стварању НОВ-а 1943. године и сада дивизија НОВ у рејону Лесковца—Крушевца. По својим способностима, морално-политичким квалитетима и борбености, војно-политички кадар је био дорастао да руководи и дивизијама. Вероватно је до запостављања овог кадра у периоду формирања дивизија дошло због тога што су о њему стално изношене негативне оцене, а то се види из докумената од 1941. до 1944. године. Без обзира на све то, у моменту формирања дивизија ради већег успеха НОБ-а нужно је било ослонити се на такве ауторитете као што су били: Димитрије Писковић-Трнавац, Светозар Крстић, Драгослав Петровић-Горски, команданти ПО у 1941. односно 1942. години, који су све до формирања дивизија играли значајну улогу у развоју НОБ-а и НОВ-а у овом рејону.

Формирањем четири дивизије НОВ у југоисточној Србији, Главни штаб Србије имао је могућности да се лакше обрачуна с контрареволуционарним снагама у овом делу Србије.[29] Одмах по ликвидацији четника ДМ на Оруглици и у горњој Јабланици, он упућује 21. дивизију према Косаници и Копаонику ради разбијања Топличко-расинске групе корпуса, а 23. дивизију у источну Србију, где су већ били 9. српска бригада и Нишки одред — (касније 14. српска бригада). Двадесет четврта дивизија ће се у рејону Лесковца, Оруглице и горње Јабланице својим дејствима оријентисати на чишћење терена од остатака четничких група и деловање на окупатора и пругу у овој зони. Двадесет друга дивизија добила је задатак да делује у рејону Бабичке горе, Лужнице, Црне Траве, Пчиње, Козјака и Пољанице, као и на комуникацији Ниш—Лесковац—Прешево.[30]

По доласку Темпа код ГП1 Србије, средином маја 1944. године, с обзиром на критичност ситуације у југоисточној Србији из које су снаге НОБ-а биле потиснуте још јануара 1944. године, одлучено је да се у тај рејон што пре врате IX српска бригада и Нишки одред. У исто време Главни штаб Србије и Темпо наредили су да у источну Србију из рејона Црне траве оде и VII српска бригада.[31]

Будући да је мајском офанзивом била захваћена и Црна трава, VII српска бригада није примила ово наређење, па је по доласку у рејон Лесковца 24. маја и узета у обзир приликом састава 23. дивизије. Девета српска бригада и Нишки ПО само 4 дана раније (20. маја) прешли су у источну Србију за извршење врло тешких задатака — ликвидација четничких снага и обнављање НОБ-а на том

[29] 36. *НОР. т. 1/20, док.* бр. 142; 5. Уикшапоујс-Тетро, *п. тетоагг,* књ. I, стр. 204.

[30] 36. *НОР. т. VII/3, док.* бр. 66. и 67; исто 1/9, док. бр. 3; 8. Уиктапоујб--Тетро, *п. тетоагг,* књ. I, стр. 403.

[51] 36. *НОР.* т. 120, док. бр. 149, стр. 557 (Писмо ОК Зајечара); И. Глигоријевић, IX бригада, стр. 67.

терену.[32] Против бригаде и Одреда поред окупатора оријентисано је и око 12.000 четника ДМ, под комнадом Горског штаба бр. 600 (команда источне Србије).[33]

Девета бригада с Нишким одредом (само 700 бораца) одмах се по преласку Ј. Мораве сукобила с јаким четничким јединицама које су биле спремне да на сваки начин спрече повратак партизана у источну Србију. Четници су својим нападима тежили по сваку цену да униште утицај НОБ-а у овом рејону, примењујући велики терор над народом. По неким злоделима, може се рећи да су надмашивали окупатора.[34]

Све то ипак није могло да спречи да народ подржава партизане. А то се огледа и у томе што су мобилисани људи самом појавом партизана масовно напуштали четнике.

У борбама у источној Србији IX бригада и Нишки одред постигли су велике успехе.[35] У борби на Девици и Слемену 27. маја 1944. године, IX српска бригада и Нишки одред разбили су четнике чије су снаге биле преко 2.000 људи. У првој борби на Буковику 8. јуна 1944. године, бригада и одред нанели су тежак пораз четницима заробивши око 100 њихових војника. Ови подаци алармирали су Дражину команду да предузме прикупљање јаких снага у овом рејону ради протеривања партизана. На основи тога Дражa Михаиловић је наредио Великоморавској групи корпуса, Тимочкој групи и Нишкој групи корпуса да дођу у рејон Сокобањске котлине.

После Буковика, IX бригада и Нишки одред остали су без муниције, па је то представљало озбиљан проблем за одржање ових снага у источној Србији. Међутим, баш тада ГШ Србије упућује савезничку војну мисију код IX бригаде ради снабдевања наоружањем. Концентрација јаких четничких снага у Сокобањској котлини онемогућила је пријем авиотранспорта ноћу између 12. и 13. јуна, што је довело IX српску бригаду и Нишки одред у врло тешку ситуацију. У таквим условима они су прихватили борбу са четницима у Сокобањској котлини 12. јуна. Опкољена IX бригада и Нишки одред без муниције нашли су се у критичној ситуацији.

Преко радио-станице савезничке војне мисије ГШ је био обавештен о томе. ГШ је наредио да се у току ноћи 13/14. јуна IX бригада и Нишки одред пробију из обруча и пређу преко Ј. Мораве у рејон Јастрепца.[36]

Ово наређење је било у духу плана ГШ да се 23. дивизија формира, организује и среди на Јастрепцу и пређе у источну Србију. Штаб 23. дивизије са VII српском бригадом био је већ у рејону Рибарска Бања—Јастребац, где је сачекао IX српску бригаду и Нишки одред. Ту је од Нишког одреда формирана XIV српска бригада с 400 бораца 17. јуна 1944. године. После краћег одмора и организационо-полтичке припреме IX и XIV бригаде, 20. јуна поново прелазе преко Ј. Мораве, сада као 23. дивизија. Дивизија је тада имала

[52] 36. НОР. г. *1/20, док.* 149; I. СН20пјеу1с, *IX 1пда<1а,* 51г. 69.
[м] АС ПКС, бр. 607; I. СНеопјеУ1С, *IX 1>гГдас1а,* стр. 68—70.
[м] I. СН§опјеу1с, *IX Ђт\да<1а,* стр. 67.
[35] 36. НОР. т. *1/20, док.* бр. 149, I. СНбопјеуЈб, *IX КпдаЛа,* стр. 74—79.
[34] *Исто.*

1.450 бораца (VII српска 450, IX 600 и XIV бригада 400 бораца). Она је из покрета напала четнике у току ноћи 20. јуна у подножју Буковика, а 21. јуна ујутру наставила напад и на самом Буковику. У овом другом нападу на Буковик 23, дивизија је постигла изванредне успехе, наневши четницима тежак пораз.[37]

И овај пораз четника у источној Србији показао је да су снаге 23. дивизије постале озбиљна сметња њиховим напорима да задрже ову територију под својом контролом. Не само то, него је овиом победом био отворен пут 23. дивизији према Ртњу, Бољевцу и Тимоку. Осим тога, поремећени су Дражини планови да из овог рејона упути јаче снаге четника као помоћ Кесеровићу после његовог пораза на Копаонику и Брусу од 20. до 25. јуна у борби с 21. дивизијом.[38]

Ослободивши Сокобањску котлину (сем Сокобање) 23. дивизија је организовала пријем авиотранспорта ноћу 26/27. јуна 1944. у рејону села Читлук—Сеселци. Први авиотранспорт примљен је у овом рејону и деловао поразно за четнике. Разбијене су све лажи Дражиних официра да партизане савезници не подржавају. То је допринело појачаном растројавању четничких редова.[39] После победе на Буковику и пријема транспорта, 23. дивизија је још више борбено учвршћена и организационо појачана. Због слабих веза с дивизијом у том периоду и с обзиром на четничке снаге, Главни штаб је мислио да 23. дивизија неће моћи да се успешно супротстави непријатељу, па је 23. VI 1944. године захтевао од Врховног штаба да дозволи упућивање 21. дивизије у источну Србију. Али развој ситуације наметно је другојачију употребу 21. дивизије.[40]

Опремљена, 23. дивизија продужава према Тимоку. Успут разбија четнике ДМ којима је притекао у помоћ бугарски окупатор, спречава1ући продор 23. дивизије у котлину Тимока. У вези с тим један батаљон 63. пешадијског бугарског пука пошао је у сусрет 23. дивизији. У сукобу на Белом Потоку 23. дивизија је потпуно уништила овај батаљон, 160 убила и 200 заробила, остало се разбежало.[41]

Успеси IX српске и Нишког одреда, а касније и 23. дивизије, превазишли су сва очекивања ГШ Србије. Односно, створена је нова слободна територија у источној Србији. Успех 23. дивизије допринео је и успеху 21. дивизије, онемогућивши појачање Кесеровића у Расини снагама четника из источне Србије.

Као што смо напред рекли, ГШ Србије је после ликвидације четника на Оруглици и у горњој Јабланици оријентисао 21. дивизију према Косаници и Копаонику ради обрачуна с Топличко-расинском групом корпуса. Двадесет прва дивизија је у свом надирању брзо савладала не тако озбиљне отпоре Топличког корпуса у Коса-

[37] I. OH§onjeУ1C, *IX MdaAa,* стр. 97—98.
[38] АВИИ, кут. 234, фас. 2, док. 5 (Депеша ГШ Србије).
[38] I. CH*§onjeУ1б, IX ћггдапа,* стр. 101; С. Босиљчић, *Источна Србија,* Београд 1963, стр. 215 (пре.ма овој књизи погинуло је 205, заробљено 218); АВИИ, кут. 1070, фас. 1, док. 5 (операцијски дневник VII српске бригаде).
[40] АВИИ, кут. 234, фас. 2, док. 5.
[41] I. CH§onjeу1c, *IX ћггдасГа,* стр. 101; С. Босиљчић, *н. д.,* стр. 215; АВИИ, кут. 1070, фас. 1, док. бр. 6.

ници, а после напада на бугарски гарнизон Блаце продужава према Копаонику, где су је на унапред организованим положајима дочекале снаге Расинског корпуса.

У борбама од 20. до 23. јуна, 21. дивизија не само што је разбила четнике Кесеровића него је 25. јуна ослободила Брус и овладала већим делом Копаоника, стварајући услове за продор према Ибру. Успеси 21. дивизије унели су панику у четничке редове. Сам Кесеровић потврђује нам ову чињеницу. У радиограму ДМ од 26. V 1944. године он каже: „У борби са много надмоћнијим непријатељем од 20 — 25. јуна 1944. године, моје снаге су разбијене".[42] У овом релативно кратком периоду офанзивних дејстава 21. и 23. дивизије у јуну 1944. године, постигнути су изванредни резултати. Четничке главне снаге у југоисточној и у јужном делу источне Србије биле су тучене. Њихови разбијени делови нису били у стању без помоћи четника из других делова Србије, па и самог окупатора, да ма шта предузму против снага НОВ-а у југоисточној и јужном делу источне Србије. Помоћ окупатора и његових слугу, у току јуна, није спасла четнике од тешких пораза. Као резултат постигнутих успеха у борби против окупатора и четника формирана је још једна српска дивизија — 25. дивизија НО војске у чији састав су ушле XVI, XVIII и XIX српска бригада.[43]

Успесима дивизија НОВ у југоисточној Србији од 20. маја до краја јуна 1944. године, углавном је извршен задатак врховног команданта дат команданту II корпуса 21. октобра 1943. године, у коме се као стратешко-политички задатак поставља онемогућавање Драже. А то је захтевала и спољнополитичка ситуација.[44] Колико је било значајно „онемогућити Дражу због ванъско-политичких разлога" види се из деловања Черчила у спасавању монархије. У периоду кад је четницима у југоисточној Србији и јужном делу источне Србије нанет тежак пораз, Черчил је у циљу спашавања краља и краљевске владе написао 23. јуна 1944. године писмо Рузвелту:

„3. Такође сам предузео акцију настојећи да издејствујем уједињење Титових снага са снагама у СРБИЈИ И СВИМ ОНИМА КОЈИ СУ УЗ КРАЉЕВСКУ ЈУГОСЛОВЕНСКУ ВЛАДУ КОЈУ СМО ОБОЈИЦА ПРИЗНАЛИ (подвукао — Ж. Н.). У свим фазама сте били обавештени о томе како носимо тај терет који сада лежи у главном на нама. И ту ништа не би било лакше до БАЦИТИ ВУЦИМА КРАЉА И ЈУГОСЛОВЕНСКУ КРАЉЕВУ ВЛАДУ (подвукао — Ж. Н.) и пустити да у Југославији избије грађански рат на радост Немаца".[45]

Писмо долази као реакција после споразума Тито—Шубашић на Вису, у коме је, углавном, усвојен став Националног комитета а не тежња Черчила да се наметне краљ. Упућујући свог амбасадора Стевенсона са Шубшаићем на Вис, он је написао писмо маршалу Титу у коме је предлагао да дође до споразума између краља Петра и Тита, али НКОЈ није прихватио овај предлог, него је са Шу-

[42] 36. НОР. т. *1/20 док.* бр. 169. и 1/9, док. бр. 3. и 8.
[43] 36. НОР. т. *1/20, док.* бр. 169.
[44] 36. НОР. т. *11/8, док.* бр. 191.
[45] V. *СегбИ,* п. тетоап, кн>. 6, стр. 71 и 72.

башићем постигнут споразум у коме се сматра да „у овом тренутку није потребно истицати и заоштравати питање краља и монархије јер он данас не представља сметњу сарадњи између НКОЈ и владе доктора Шубашића пошто је са обе стране прихваћено да ће коначно решење државног уређења донети народ после ослобођења цијеле земље".[46]

Другим речима остала је одлука АВНОЈ-а да се Краљ не сме вратити у земљу и да ће народ кад се заврши рат својом слободном вољом да одлучује, хоће ли Југославија бити краљевина или република.

Напори Черчила и Рузвелта да се очува монархија у Југославији трајаће и даље, што ћемо видети из састанка Тита и Черчила августа 1944. године.

У периоду када су 21. и 23. дивизија кретале на своје терене ради обрачуна с контрареволуционарним снагама, ГШ Србије је на основи обавештајних података открио да непријатељ-окупатор припрема офанзиву на јединице НОВ-а у рејону Лесковца, Кукавице, Радана и горње Јабланице. У вези с тим он је 10. јуна 1944. године издао наређење у коме одређује задатке 22, 24. и допуњује оријентационе задатке 21. дивизији.[47] Основна замисао ГШ Србије у овом наређењу је у томе да дивизије не прихватају фронталне борбе, него да своја дејства усмеравају тако како им непријатељ не би нанео губитке, опколио их и уништио.

Тако се 22. дивизија оријентише преко демаркационе линије и на Врање, Козјак, Пчињу па чак и према Скопској Црној гори.

Двадесет четвртој дивизији се наређује да маневром на свом терену Пусте реке, Јабланице, Косанице избегава фронтлане борбе с окупатором, а у случају опасности од опкољавања, продре на Копаоник и споји се с 21. дивизијом.

Процена ГШ Србије била је тачна. Бугарски окупатор је 14. јуна 1944. године прешао у напад на Пусту реку и Јабланицу, чиме је захватио рејон распореда 24. дивизије. ГШ, оценивши да је напад усмерен само на снаге 24. дивизије, наређује 22. дивизији која се још налазила у рејону Поречја—Оруглица да нападом на Лесковац и објекте на прузи Лесковац—Грделица присили бугарске снаге да се повуку из офанзиве.

Штаб 22. дивизије, открившн напад бугарских снага на 24. дивизију, сматрао је да је у тој ситуацији најбоље садејство ако се нападом на Лесковац окупатор присили на одустајање од офанзиве. У вези с таквом оценом, иако наређење ГШ још није било примљено, организован је напад на град Лесковац.[48] Напад је извршен 16. јуна 1944. године с XII и XIII српском (која је тих дана формирана — 10. јуна) и бугарском бригадом „Георги Димитров". Дванаеста бригада је у потпуности извршила свој задатак — продрла у град, заузела железничку станицу и порушила читаву зграду са свим инсталацијама, запалила многе вагоне с бензином и другим материјалима, и порушила пругу све од Лесковца до железничке станице

[48] J. Ztcx11aka, *РатИгапзкг (1пегпгк,* Веоегас! 1972, стр. 130—138.
[47] 36. НОР т. *1/9, док.* бр. 39 и 1/20, док. бр. 169.
[49] *Исто,* 1/9, док. бр. 9 (извештај штаба 22. дивизије).

Ђорђево. Тринаеста бригада заузела је рејон Подврца и онеспособила термоелектрану која је снабдевала град и неке друге објекте струјом. Бугарска бригада „Георги Димитров", која је као свој први борбени задатак добила напад на зграду у рејону Цркве у којој је била тенковска чета немачког окупатора, није успела.

Продор у Лесковац и рушење врло важних објеката у њему, где је било два батаљона немачких окупаторских снага, недићеваца и део бугарског 123. пешадијског пука, имао је велики одјек на грађанство и лесковачки крај. Сем тога напад је дошоа баш у периоду када су бугарске снаге биле опколиле XI бригаду, па је тиме пружена конкретна помоћ 24. дивизији, јер је непријатељ био присиљен да се врати у свој гарнизон.

Само два дана после напада на Лесковац штаб 22. дивизије наређује напад на железничку станицу Грделица ноћу 17/18. VI с амбициознијим планом: да поруши два железничка моста на прузи преко J. Мораве и железничку станицу. План је био доста конкретан, али недовољно припремљене јединице, уз то невреме, киша и мрачна ноћ, онемогућили су потпуније извршење плана. Железничка станица је порушена и на станици уништене три композиције с материјалом, док су мостови остали непорушени.[49]

Напади на Лесковац као и на пругу Лесковац—Грделица присилили су окупатора не само да одустане од напада на 24. дивизију него је одмах прешао у напад на 22. дивизију.[50] Само два дана после напада на Грделицу, 22. дивизија не успевши да се среди и припреми за одлазак преко демаркационе линије како је то Главни штаб био наредио, морала је да прихвати борбу у рејону Оруглице. Фронталну борбу прихватила је и ради одбране болнице Лесковачког војног подручја која се налазила у селу Барју, а касније на Оруглици. Бугарски окупатор, открившн да се у саставу снага које воде борбу у рејону Оруглице налази и бугарска бригада „Георги Димитров", ф°Рмирана од пребеглих батаљона 123. пука из Лебана маја 1944. године,[51] још упорније тежи да разбије ову јединицу „дезертера" и тиме учврсти морално стање у својим јединицама које је овим било нарушено.

У борбама које су вођене од 20. до 28. јуна снаге 22. дивизије, иако у окружењу окупаторских снага које су поселе демаркационе линије „Велике Бугарске" и „Велике Албаније", спремне су на прелаз на своју територију. Упорно су водиле борбу све до пробоја из окружења. Неодговорно и брзоплето понашање неких руководилаца допринело је да је болница војног подручја прешла на територију Косова у село Огоште, где је уз велике губитке страдала од албанских јединица под командом Немаца и Омладинског комитета за одбрану Косова. Том приликом имале су губитке и јединице XIII српске бригаде и Врањског одреда.[52] Све остале снаге

[49] *Исто.*
[50] *Исто* и АС ПКС. бр. 587.
[51] *Воени зборник,* Софии 1971, стр. 52.
" 36. НОР. т. *1/9, док.* бр. 11 и 13, АС ГШС бр. 153 и 148 и сећања Мире Рупено и Данице Јовић, омладинских руководилаца батаљона 22. дивизије; За *народна слобода,* сборник, Софил 1970, стр. 419—423 (сећања доктора К. Игњатова и А. Русева, команданта и политичког комесара бугарске бригаде „Георги Димитров").

22. дивизије, XII и XIII српска бригада као и „Георги Димитров", пробиле су се из обруча у горњу Јабланицу. После ових борби 22. и 24. дивизија поседују слободну територију до града Лесковца и пруге Грделица—Дољевац, а 25. дивизија, која је тих дана формирана, држала је слободну територију Топлице—Добрич и Јастребац, и тиме су се слободне територије проширили све до Копаоника, Бруса, Расине, без контрареволуционарних снага сем у рејону Бабичка гора—Власотинце. У овом периоду, док су новоформиране дивизије стварале услове за победу НОП-а над контрареволуционарним снагама у југоисточној Србији у рејону Пчиња—Козјак, вратила се Осоговска група у чијем је саставу била VIII српска бригада 22. дивизије. Успеси ове групе од Пчиње до Грчке и назад, крунисани су великим победама по доласку у рејон Пчиње. На Чупином брду 15. јуна 1944. године ова група је разбила један батаљон 1. армијског пука убивши 100 војника, заплењена су два топа, два минобацача и два тешка митраљеза и много разног другог материјала.

Осим победе над окупаторским снагама у рејону Грамада—Св. Илија—Глог, „Осоговска група" је свој повратак славила уништењем једног батаљона 52. пешадијског бугарског пука на Петровој гори 19. јуна 1944. године, убивши и команданта батаљона потпуковника Попова.[53] У ствари, овом борбом је окончала непријатељску „мајску офанзиву". Баш на овај дан велике победе НОВ-а у рејону Пчиња—Козјака, бугарско Министарство рата доноси одлуку да прекине офанзиву која је трајала око два месеца.[54] Али је и поред тога задатак војске да и даље прати и учествује у свим акцијама против илегалаца, запоседајући доминирајуће топографске тачке.

Борбе бригада у мају 1944. године у црнотравском и лужничком крају присиљавају окупатора да воде посебне доминирајуће топографске тачке (Чобанац, Тумбу, Лесковицу, Црни врх и остала упоришта која је и раније држао, али се није задржавао по селима и обнављао власт.

[53] Ж. Николић-Брка *22.* дмеизмја, стр. 143—148; К. Михајловски, *III ла кедонска бригада,* Београд 1976, стр. 217—220.

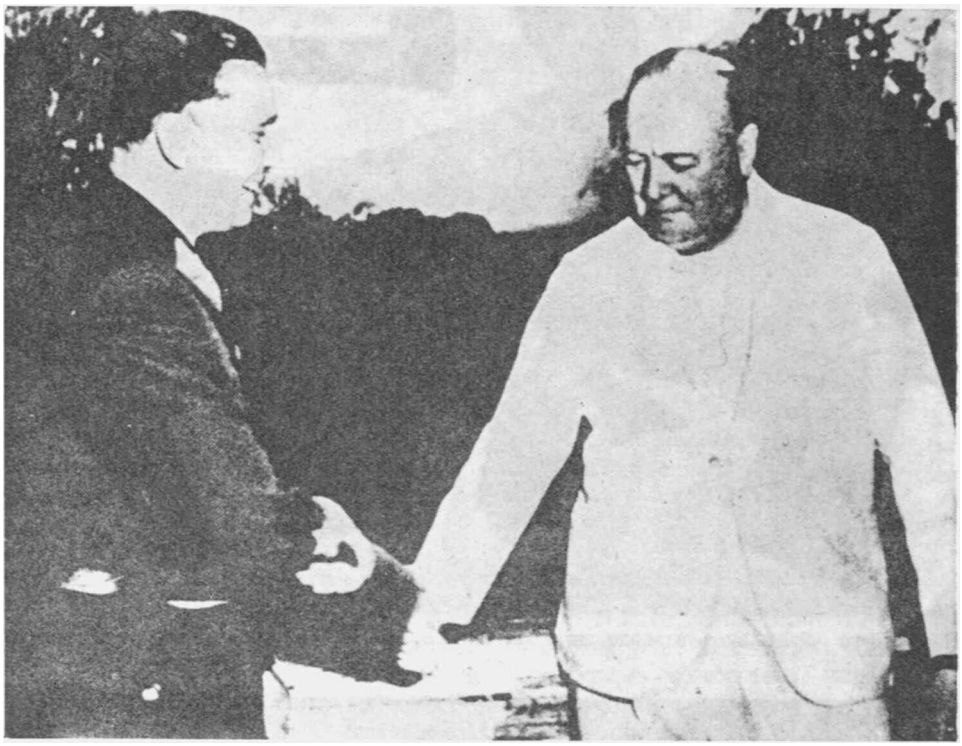
[54] 36. НОР. *т. УИ/3, док.* бр. 147 и 148.

Коча Поповић командант главног штаба Србије од 11. VII 1944. године

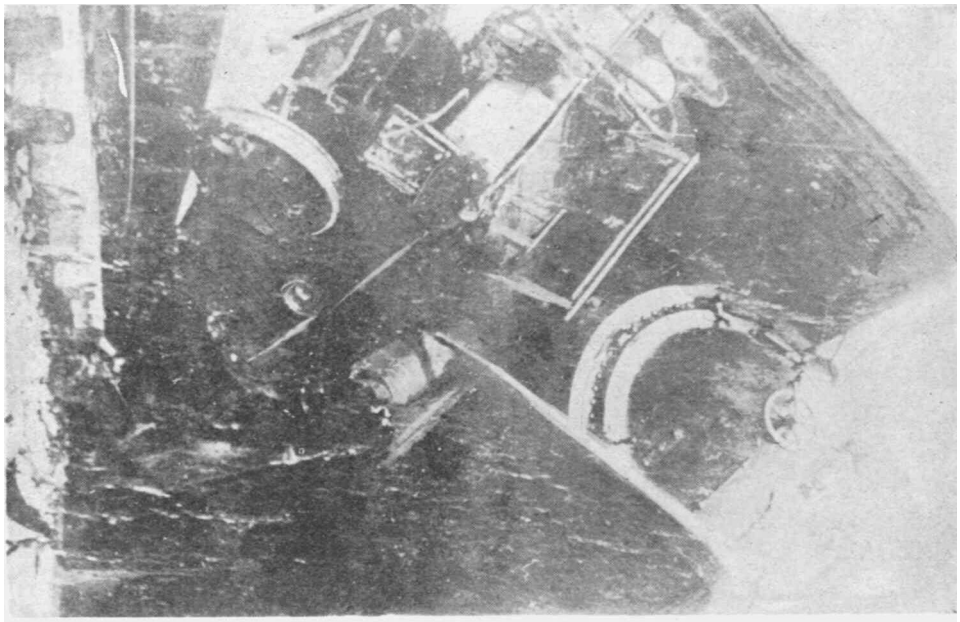
Главни штаб и ПК Србије, анализирају ситуацију на Радану јула 1944. године у периоду непријатељске офанзиве, „Трумф и Халали" (Рудолф Приморац нач. шт. са цигаретом у устима)

Јосип Броз Тито и Вистон Черчил у Напуљу 12. августа 1944. године

На Козјаку ***командант Главног штаба Македоније Михајло Апостолски, (први с лева) политички комесар*** *Бане* ***Андрејев (други с лева), Васа Смајевић*** *политички* ***комесар „22 дивизије" (други с десна) и Живојин Николић-Брка командант*** *„22" (први* ***с десна)***

Превртнута композиција воза код села Корбевца Врање, јула 1944. године

Жељезничка станица Врањска Бања, после подметнуте експлозије од стране диверзаната 22. дивизије, јула 1944. године

Почетком јула 1944. године повратком „Осоговске групе" у рејон Пчиња—Козјак поново је ова територија слободна, изузев извесних упоришта окупатора. На овој територији се јула месеца налазила VIII српска бригада 22. дивизије, Команда врањског подручја с командама места, 3 македонска ударна бригада с Главним штабом Македоније и АСНОМ-ом као и Косовским батљаоном. Формирањем Босилеградског одреда проширује се територија дејства и на срез Босилеград.

На територији Црна Трава—Лужница налази се Команда пиротског подручја и један батаљон Пиротског одреда, као и болница подручја с лекарима Јованом Ристићем и Милованом Антићем. Од 11. јула на овој територији дејствује и XII српска бригада 22. дивизије. Дејством Пиротског и Царибродског одреда захваћена је НОБ-ом и десна обала Нишаве и створена слободна територија. Северно од Ниша на територији Сврљига, Алексинца, Сокобање, а почетком јула и Бољевца, дејством 23. дивизије створен је снажан ослонац за дејства према Тимоку, Зајечару и Неготину, формирањем теренских батаљона око Ниша, Књажевца и Бољевца створени су услови за нове бригаде. Осим тога ОК Ниша је у могућности да приступи организацији НОО (окружних, срески х и других организација НОБ-а), а тиме учврсти слободну територију. У Расини, Жупи, Копаонику, Јастрепцу и Топлици као и Косаници почетком јула доминира 21. дивизија с новоформираном 25. дивизијом, држећи гарнизоне Блаце, Куршумлију и Прокупље у сталној опсади. У рејону Лесковца, Пусте реке, Радана и горње Јабланице деловала је 24. дивизија с Командом лесковачког подручја. У рејону Поречја, Г. Оруглице и Кукавице штаб 22. дивизије с X бригадом и бригадом „Георги Димитров" припремао је дејства на Бабичкој гори ради ликвидације преосталих четника у овом рејону. У рејону ОК Крушевца, Топлице и Лесковца у дотадашњем развоју НОБ-а биле су најразвијеније организације НОП-а, чак су извршени избори за органе НОО (окружних, срески х, па чак и општинских). Практично била је створена партизанска „Јужноморавска република" са свим атрибутима власти (војска, позадинске службе, НОО и друге организације).

НЕПРИЈАТЕЉСКА ОФАНЗИВА „ТРУМФ" — „ХАЛАЛИ" И ПРОДОР „ОПЕРАТИВНЕ ГРУПЕ" НОВ-а У СРБИЈИ

Раније смо неколико пута истицали проблем руковођења НОБ-ом као и НОВ и ПО у југоисточној Србији који је отежавао борбу јединица и умањивао њихове могућности. Доласком Темпа, а касније и Петра Стамболића, члана ПК и команданта Главног штаба, руковођење је умногоме олакшано. Поготово од формирања дивизија. Може се слободно рећи да је ГШ Србије, иако непотпун, позитивно утицао на борбену делатност дивизија које су у томе показале велику самосталност и војничко-политичку дораслост, што потврђује период деловања од одласка Темпа код Врховног штаба до доласка новог Главног штаба и осталих чланога ПК са секретаром Благојем Нешковићем.

После доласка Врховног штаба на Вис, Светозар Вукмановић-Темпо с неким делегатима АСНОМ-а Македоније стигао је у Врховни штаб.[35]

То је био први партијско-војни руководилац који је упознао Врховни штаб и ЦК КПЈ с борбама и развојем НОБ-а у југоисточној Србији у 1944. години.

Према оном што нам Темпо износи у *Мемоарима,* на састанку с Титом и члановима ЦК КПЈ и Врховној штаба посвећено је много пажње развоју НОВ-а и НОБ-а у југоисточној Србији и утицају на развој борбе за Србију. О томе Темпо овако пише:

„Када смо дискутовали о мјерама које треба предузети у Србији, Тито је истакао, како је увек сматрао да ће промјене ситуације у Србији и бити резултат унутрашње акције, а не интервенције наших дивизија изван Србије".[56] На ово је Темпо указао како је кадар у јединицама слаб, а да има доста људства, па се боји да у случају сукоба с окупатором не дође до пораза НОВ-а и тиме се погоршају позиције НОБ-а те је тражио упућивање дивизија са стране као гарантију успеха НОБ-а у Србији.

„Тито се није са тим сложио, поновио је да унутрашње снаге треба да разријеше ситуацију у Србији. Међутим, предложио је да се авионима пребаци потребан средњи и виши командни кадар из пролетерских јединица.

— То ће бити велика помоћ — сложио сам се. — Мислим да ће бити и довољна уколико окупаторске снаге не буду у непосредној будућности предузеле неку јачу офанзиву". Наводи Темпо у својим мемоарима.

Значај унутрашњег фактора у борби за Србију, о коме је Тито говорио, допринео је да Врховни штаб одлучи да се формира нови Главни штаб НОВ и ПО за Србију и да се заједно са члановима ПК Србије и командним кадром за дивизије упути авионом у Србију. Ова мера Врховног штаба била је у духу општег плана припреме за продор дивизија НОВ-а из Санџака, Црне Горе и Босне У Србију.

Десетог јула полетео је авион из Барија за слободну територију која је имала и свој „партизански аеродром Косанчић" у непосредној близини пруге Ниш—Лесковац. О томе колико је долазећи кадар био радознао да сазна што више о стању НОБ-а у Србији обавештава нас Темпо.

. .. „Осим тога цијело вријеме сам морао причати друговима о Србији, никако да повјерују да је створена слободна територија и да је формирано пет дивизија народноослободилачке војске. Сувише дуго су били ван Србије и добијали само најцрње вијести. А сада, одједном пет дивизија у Србији. То им је изгледало невјероватно. Ја сам по не знам који пут понављао исту причу о бопбама, о стварању бригаде, дивизије".[57]

Ноћу између 10/11. јула 1944. године стигао је нови Главни штаб Србије с Кочом Поповићем, генерал-лајтнантом, као командантом, Рудолфом Приморцем, генерал-мајором — начелником штаба и дру-

[55] 8. Уикшапоухс-Тетро, *п. тетоагг, књ.* I, стр. 404—405.
[и] Исто, стр. 405.
[17] Исто, стр. 408—409.

гим војно-политичким руководиоцима.[58] Истим авионом су стигли Благоје Нешковић-Михајло, секретар ПК, Мома Марковић, члан ПК и ранији политички комесар Главног штаба, Љубинка Милосављевић и Срба Јосиповић, чланови ПК Србије.

По доласку на слободну територију Пусте реке, нови Главни штаб преузео је дужност 11. јула 1944. године, по подне, на Радану, у Добрим Водама.[59] Сутрадан, 12. јула, Петар Стамболић је потписао наредбу о формирању Главног штаба Србије у саставу: командант — Коча Поповић, генерал-лајтнант, Рудолф Приморац — начелник штаба, генерал-мајор, политички комесар — Добривоје Радосављевић (који је био у Македонији), заменик команданта — Љубодраг Ђурић, кадровик, у исто време вршилац дужности политичког комесара — Мома Марковић, начелник Обавештајног одељења— Никола Божанић, Благоје Комненовић и Радосав Ђурић, мајори на раду у Оперативном одељењу.[60]

Нови Главни штаб је преузео команду над НОВ и ПО у најважнијем периоду у борби за Србију.

Открившн концентрацију главних снага НОВ-а у Босни и Санџаку, као и у Црној Гори, Команда југоистока организује јединствену офанзиву против ових снага, а исто тако и снага у Србији средином јула 1944. године.[61]

Непријатељ планира да ликвидира дивизије НОВ-а у југоисточној Србији, како би спречио повезивање НОВ-а ван Србије са снагама НОВ-а у Србији. С друге стране, тежи да обезбеди сигурну позадину својим снагама на фронту према Црвеној армији и да ослободи комуникацију Ниш—Скопље коју су дивизије НОВ-а у југоисточној Србији угрозиле.[62]

Дејствујући по свом обимном плану за одбрану Србије, врховни командант Југоистока већ у другој половини јуна наређује I бугарском окупационом корпусу да учествује са својим снагама у операцији „Трумф" против НОВ-а у рејону Крушевац—Јастребац, почетком јула 1944. године. Овом операцијом непосредно је руководила Команда Југоистока преко својих официра које је поставила као команданте појединих сектора фронта напада.

Офанзива „Трумф" у рејону Копаоника—Расина почела је 5. јула 1944. године учешћем четника, СДС и немачког полицијског пука са севера и североистока, а према наређењу команданта и бугарског окупационог корпуса 27. бугарска дивизија узела је учешћа у овој офанзиви од 7. јула, с јужне стране, према Јастрепцу из рејона Топлице. Двадесет прва дивизија НОВ-а, својом покретном одбраном против четника на Копаонику, успела је да се пребаци на десну обалу Топлице 7. јула, уз прихват бригада 25. дивизије НОВ-а, и тиме избегла опкољавање у рејону Јастрепца и Копаоника. На овим положајима 21. дивизија је примила прво наређење од новог

[58] 36. НОР. т. *1/9,* док. бр. 178 (операцијски дневник ГШ Србије).

[59] Исто.

[80] АВИИ, кут. 1068, фас. 1, док. 7 (наредба ГШ Србије; 36. НОР. т. 1/9, док. бр. 168 (операцијски дневник ГШ Србије).

[61] *ОзЊЂсхШабкГ та1,* књ. II, стр. 254.

[82] Исто, стр. 255—259.

Главног штаба.[63] У периоду доласка новог Главног штаба, 22. дивизија, с две бригаде (X и XII), налазила се на Бабичкој гори, где је по наређењу старог ГШ нанела осетне губитке четницима ДМ, стварала нову слободну територију и прихватала нове борце из овог рејона.[64] Стицајем околности XII српска бригада, због поремећаја у плану операције 22. дивизије на Бабичкој гори, нашла се на црнотравском терену и тиме допринела да се окупаторска упоришта са Чобанца и других места повуку после двомесечног задржавања у овом рејону. Ова је бригада по наређењу штаба 22. дивизије деловала самостално у току јула на црнотравском терену и на Бабичкој гори, чиме је донекле спречавала повратак четника на Бабичку гору и присилила их да отворено сарађују са окупатором доласком у Власотинце и у села око Лесковца.[65]

С друге стране, дејство XII српске бригаде у овом рејону утицало је да се не остваре планови Недића и Д. Михаиловића да се од Нишавског четничког корпуса формира један пук СДС у рејону Заплања, и други у рејону Суве планине.

Ови пукови имали би задатак да спречавају продор НОВ-а на север према Нишу и да евентуално преузму власт од окупатора када се овај буде повлачио из Ниша.[66]

Осма српска бригада 22. дивизије, која се вратила у рејон Пчиње—Козјак средином јуна 1944. године, наставила је самостална борбена дејства у овом рејону.[67]

Осма бригада није запоставила ни дејства на пругу, већ је упућивала групе у рејон од Ристовца до Прешева. Успеси Осме српске бригаде, као и Косовског батаљона, нагнали су окупатора да концентрише снаге и још једном покуша да спречи учвршћење партизанских јединица и обнављање слободне територије. У том циљу су праћени покрети и дејства бригаде, па када је 15. јула 1944. године откривено њено присуство на Копиљачи (Широка планина) и у Горновцу, непријатељ је покренуо у напад 4 батаљона: један из Св. Илије, други из Буштрања, трећи из рејона Широке планине — (14. полицијски жандармеријски батаљон) и четврти из села Рамно. Осма бригада и Косовски батаљон нашли су се у окружењу на Копиљачи. У тешкој борби с овим непријатељским снагама, бригада и батаљон постижу изванредне успехе, разбијају непријатеља и извлаче се из обруча. Окупатор је одмах после тога повукао своје батаљоне са слободне територије у долини Ј. Мораве и Криве Реке, и то после два и по месеца од почетка мајске офанзиве. Овим је слободна територија Пчиња—Козјак била потпуно очишћена од непријатељских снага и на њу окупатор никада више неће доћи, па ће стога представљати прву дефинитивно ослобођену територију Србије у II светском рату.

[93] 36. *НОР. т. 1/9, док.* бр. 19 и 178.

[м] 36. *НОР. т. 1/9, док.* бр. 14, (заповест штаба 22. дивизије од 6. VII 1944> и док. бр. 178 (операцијски дневник ГШС).

[45] Ж. Николић-Брка, *22. дивизија,* стр. 174—175.

[н] АВИИ, кут. 128, фас. 15, док. 5 и фас. 16, док. 2; 36. НОР. т. 1/9, док. бр. 178.

[" Ж. Николић-Брка, *22. дивизија,* стр. 174 и 180.

Нови Главни штаб је при самом преузимању команде обавештен да непријатељ припрема офанзиву и на слободну територију Топлица—Пуста река, Радан—Кукавица, Оруглица и горња Јабланица. У ствари, команда Југоистока продужава с офанзивом под новим називом „Халали", ради ликвидације дивизија НОВ-а у овом рејону."[8] У овој офанзиви четници ДМ (4. група јуришних корпуса Расинско-топличке групе корпуса и 2 косовски корпус) дејствују с Копаоника у зони реке Косанице према горњој Јабланици.

Бугарска 27. дивизија из рејона Топлице оријентисана је према планини Радан, а пукови СДС упућени су у правцу Пусте реке. Немачке снаге, заједно с бугарским снагама и четницима ЈМГК, из рејона Манојловца дејствовале су на правцу Лесковац, Лебане и према Поречју и Кукавици.

Напад у офанзиви „Халали" почео је 19. јула 1944. године.®[9] Главни штаб Србије, по преузимању команде, извршио је измене у штабовима дивизија, кадром који је довео са собом.[70]

Већ 13. јула команду над 21. дивизијом преузео је нови штаб у саставу: командант пуковник Милоје Милојевић, политички комесар Риста Антуновић и начелник штаба Јован Ђурић, капетан. Штаб 24. дивизије сачињавали су: командант потпуковник Ратко Софијанић, политички комесар Срба Јосифовић и начелник штаба Воја Ристић. У штаб 25. дивизије дошао је за команданта Радивоје Јовановић, потпуковник, за начелника штаба Драгослав Петровић-Горски, а за политичког комесара Радош Јовановић-Сеља, секретар ОК Топлице. За штаб 23. дивизије били су одређени: као командант потпуковник Миладин Ивановић, политички комесар Раја Недељковић, а као начелник штаба Света Татарац. Овај штаб преузео је дужност тек крајем августа 1944. године.

У штаб 22. дивизије за начелника штаба одређен је мајор Стојадин Солдатовић.[71]

Одмах по преузимању команде, Главни штаб оцењује да непријатељ тежи да продре на слободну територију у рејону Пусте реке и Јабланице, ради наношења уништавајућег удара 24, 21. и 25. дивизији. Да би онемогућио окупатора, ГШ доноси одлуку да га предухитри, наређујући 21. дивизији да продре на Јастребац у позадину непријатељских снага које се налазе у долини реке Топлице.[72]

У вези с овом одлуком, 21. дивизија је требало да 14. јула 1944. године пређе преко реке Косанице и нападне четнике на просторији Лепенац—Јаворац, а по избијању у овај рејон и након разбијања четника, да продужи преко Јанкове клисуре на Јастребац, на коме би дејствовала у позадини непријатељских снага. Двадесет пета дидизија је из рејона Белољина и Куршумлије имала да подржава напад 21. дивизије.

[8] *Оз1о1>осИ1абк1 га1, књ.* II, стр. 255; група аутора, *Србија у рату и револуцији 1941—1945,* Београд 1976, стр. 301—304 и 302—323.

[59] 36. НОР. т. *1/9, док. бр.* 32 и 178.

[70] 36. НОР. *т. 1/9, док. бр.* 19 и 20; АВИИ, кут. 1068, фас. 4, док. 23 (наредба ГШ Србије).

[71] АВИИ, кут. 1071, фас. 4, док. бр. 3—1 (наредба ГШ Србије од 12. VII 1944. г.); АВИИ, кут. 1068, фас. 1, док. бр. 6 (наредба ГШ Србије о постављању руководилаца у дивизијама).

[71] 36. НОР. т. *1/9, док. бр.* 21 (наређење ГШ Србије од 14. јула 1944. год.).

Двадесет прва дивизија је успела да разбије четнике у одређеном рејону Лепенац—Јаворац и да 17. јула заузме Јанкову клисуру, скрећући с правца одређеног наређењем ГШ, продужавајући према Брусу који је ослободила 18. јула.

Извршивши прегрупацију снага, четници су 18. јула 1944. напали 21. дивизију, на читавом фронту, која је продором према Брусу испустила из вида главни задатак — избијање у позадину непријатеља на Јастрепцу.[73] Главни штаб је у овој ситуацији наредио 25. дивизији да главним својим снагама подржи одбрамбене борбе 21. дивизије, прихватајући их на положајима села Перуника—Саго-њево, а 24. дивизији да организује одбрану на правцима: XVII српска бригада Куршумлија—Добри дол; XIX српска бригада (25. дивизија) Дедињци—Соколовица—Ргаје и Арбанашко; XI српска бригада Ргаје—Статовац—Житни Поток—Богојевац, бугарска бригада „Георги Димитров" на линији Дубрава—Дубличко језеро—Брегови-на; XV бригада Лесковац—Лебане—Медвеђа, а XIII бригада да се као резерва 24. дивизије стационира у рејону Бучумета.[74]

Двадесет другој дивизији Главни штаб је 16. јула наредио да се с Бабичке горе врати у рејон Округлице, с тим што ће 12. бригаду оставити у црнотравском крају и на Бабичкој гори ради спречавања повратка четника. У вези с овим наређењем, штаб 22. дивизије се с X бригадом вратио на Оруглицу, с тим што је XI бригаду 24. дивизије и бугарску бригаду „Георги Димитров" упутио у рејон П. реке у састав 24. дивизије.

По одобрењу ГШ 22. дивизија је с X бригадом 22. јула напустила Оруглицу и преко Гоча и Ј. Мораве стигла у рејон Свети Илија—Пчиња 24. јула.[75] Према томе, 22. дивизија је са својим бригадама VIII, X и XII била ван дејства снага непријатеља у офанзиви ,,Халали" на фронту од Бабичке горе до Козјака и Руjна. Као што смо раније рекли, и 23. дивизија је била ван обруча непријатеља у његовим офанзивама „Трумф" и „Халали". Зато је непријатељ, ради њеног захвата, једновремено пошао у напад и на ову дивизију, ангажујући бугарске, недићевске, љотићевске и четничке снаге — Великоморавску групу корпуса, као и групу корпуса четника из источне Србије и Нишку групу корпуса под командом генерала Трифуновића.[76] Двадесет трећа дивизија добила је наређење од Главног штаба да се задржи на својој територији, без обзира на дејства непријатеља, а да својим борбеним акцијама веже непријатеља за себе и тиме припомогне дивизијама у рејону Топлице, Јабланице и Пусте реке.

Команда Југоистока у духу општег плана спречавања продора главних снага НОВ-а у Србију предузела је офанзивне акције истовремено, како по месту, тако и по времену, и у источној Босни, и Црној Гори, средином јула 1944. године.[77]

У рејону Црне Горе и Санџака снаге оперативне групе (II пролетерска, V и XVII ударна дивизија) под командом II корпуса, биле

[75] **36. НОР.** ***т. 1/20, док.*** **бр. 169.**
[74] **36. НОР. т.** ***1/9, док.*** **бр. 34 и 35 (наређење ГШ Србије и 24. дивизије).**
[75] **36. НОР.** ***т. 1/9 док. бр.*** **48 и 135.**
[7« **36. НОР. г.** ***1/20, док. бр.*** **169.**
[77] ***Оз1о1зод.Иабкг та1,*** **књ. II, стр. 254.**

су почетком јула у завршној фази припрема за продор у западну Србију (V и XVII), а у Топлицу (југоисточна Србија II пролетерска). Снаге „оперативне групе" биле су захваћене дејством окупатора 18. јула у офанзиви „Драуфгенгер" ради онемогућавања продора у Србију.[78]

Исто тако, окупатор је у вези са својим општим планом предузео напад у источној Босни 17. VII. Овом офанзивом захваћене су снаге III и XII корпуса, чиме је био поремећен план Врховног штаба за продор у Србију.

У таквим условима, по општем плану операција Команде Југоистока, војно-управни командант Србије синхронизује своју офанзиву „Халали" оријентисану у напад на дивизије НОВ-а у југоисточној Србији. Према плану војно-управног команданта Србије било је предвиђено да се дивизије НОВ-а у рејону Петровац—Радан—Мајдан окруже и униште. У случају да их овде не униште, окупатор је предвидео да набаци дивизије НОВ-а на демаркациону линију: Већа глава—Китка—Лисице—Преполац и да их уз садејство снага „Омладинског комитета за обрану Косова" уништи у том рејону.[79]

Концентришући све расположиве снаге о којима смо већ говорили, окупатор је 19. јула 1944. године отпочео напад на слободну територију: Пуста река, Јабланица и Поречје. Главни штаб Србије, имајући у виду план продора главних снага НОВ-а у Србију, а избегавајући фронталне борбе с окупатором, доноси одлуку да 21. дивизија остане на источним падинама Копаоника у горњем току реке Топлице и тиме делује у позадини непријатеља.[80]

Двадесет четврта дивизија по тој одлуци ГШ деловала је на партизански начин, упућујући део својих јединица — једну бригаду на Јастребац, а с осталим маневрише у рејону Радана, Пусте реке и горње Јабланице. Главни штаб с 24. дивизијом, која му је била на располагању као резерва, био је у рејону села Гајтана, а X бригада 22. дивизије на положајима Барје—Мелово требало је да брани прилазе Оруглици, чиме обезбеђује позадину ГШ Србије до одласка на десну обалу Ј. Мораве ноћу 22/23. јули 1944. године.[81]

Напад јачих четничких снага онемогућио је 21. дивизији да остане на источним падинама Копаоника и горњег тока реке Топлице, па је ова уз прихват 25. дивизије успела да се повуче у рејон Бачије—Соколовица—Планина—Превој 21. јула 1944. године. На овим положајима је 22. VII прихватила борбу заједно с 24. дивизијом ради спречавања наступања непријатеља из долине Топлице. У овој тешкој ситуацији, када је окупатор успео да набаци 21. и 24. дивизију према Радану, док је 25. прешла у рејон Липовице, ГШ Србије обавештава Врховни штаб о непријатељској офанзиви и о тешкој ситуацији у којој се нашао с 21, 24. и 25. дивизијом. У исто време је захтевао од Врховног штаба да упути оперативну групу у продор у југоисточну Србију, чиме би развукао снаге непријатеља и допринео растерећењу угрожених дивизија у Србији.[82]

[78] **Исто, стр. 259—261.**
[79] **36. НОР. т. *1/9, док. бр.* 178 и *ОзШоМаШ та1,* књ. II, стр. 255—258.**
[60] **36. НОР. т. *1/9 док.* бр. 35.**
[61] **Исто, док. бр. 188.**
[82] **АВИИ, кут. 234, фас. 1, док. 15 (књ. депеша ГШ Србије).**

Продор четника 23. јула 1944. године према горњој Јабланици и Косаници угрозио је позадину 21. дивизије, која се бранила на Радану, а продором у Пусту реку, истог дана, били су угрожени положаји 24. дивизије на источним падинама Радан-планине. У таквој ситуацији, ГШ одлучује да у току ноћи 23/24. јула повуче дивизије на десну обалу Јабланице и тиме онемогући непријатељу да их уништи у рејону Радана.

Главни штаб, по прикупљању дивизија у рејону Оруглице, Тупалског виса, Сијерине, доноси одлуку да пређе у офанзивна дејства према Косову, Гњилану и Скопској Црној гори.[83]

Таквој одлуци ГШ ишло је на руку и то што је притисак непријатељских снага после избијања на леву обалу Јабланице 24. VIII ослабио. Непријатељ је схватио да су дивизије протеране са слободне територије, набачене на Косово преко демаркационе линије и да је циљ офанзиве постигнут. Таква процена била је нереална, што ће се убрзо и открити. У вези с оваквом одлуком ГШ, с 21. и 25. дивизијом у првом, а с 24. дивизијом у другом ешалону, отпочео је продор преко демаркационе линије на Косово ноћу 25/26. јула 1944. године. Дивизије су наишле на јаке снаге албанске војске, „Омладинског комитета за одбрану Косова" и Немаца које су се успешно супротставиле продору.

Главни штаб доноси одлуку да одустане од продора и да се с 21. и 24. дивизијом врати у рејон Оруглице, Липовице, а да с 25. дивизијом и 400 рањеника пређе на десну обалу Ј. Мораве у рејону Варденика и Криве Феје код 22. дивизије.[84] Оваква одлука ГШ заснована је на немогућности продора преко Косова за Скопску Црну гору, јер се наишло на јаке снаге непријатеља као и на наоружан албански живаљ. С друге стране, Главни штаб је установио да четничке, недићевске и љотићевске снаге, уз подршку Немаца и Бугара, нису наставиле своје напад од реке Јабланице јачим снагама према демаркационој линији.[85]

Оваква ситуација је олакшала повратак дивизији и ГШ у рејон Оруглица—Липовица. Иако је ова одлука, повратак дивизије, била рискантна — а поготову због стања у јединицама (преморене од једномесечне борбе, изнурене глађу, због чега је дошло до осипања — била је од огромне користи за дејства која ће доћи после 48 часова.

Ноћу 26/27. VII 1944. године, 25. дивизија с 400 рањеника прешла је демаркациону линију бугарске окупационе зоне и дошла у рејон Драгобужде—Власе. На путу за Криву Феју, 25. дивизија је од Драгобужде до Варденика и Несврте преданили у рејону Облик —Петрова чука—Црни врх. После дводневног марша и одмора, ова дивизија је прешла Ј. Мораву на сектору Лепенца и Прибоја, у рејон Стајковац—Рђавица—Несврта 29. VII 1944. у јутарњим часовима.[86]

Ноћу 26/27. VII Главни штаб се с 21. и 24. дивизијом вратио у рејон Оруглице—Липовице. Одмах по повратку, 21. дивизија по-

[83] **36. НОР. г. *I/9, док.* бр. 38, 39, 40, 41. и 178.**
[84] **Исто, док. бр. 178.**
[85] **Исто, док. бр. 42.**
[88] **Исто, док. бр. 43, 46, 47, 48, 178.**

стављена је у рејону Мелово—Гагинце, а 24. дивизија у рејон Липовице и горње Оруглице. Овакав распоред је у исто време обезбеђивао одбрану поседнутих положаја, као и одмор и предах јединицама.[87] Вј^ховни штаб, будно пратећи развој борбе у југоисточној Србији у периоду непријатељске офанзиве „Халали", имао је тачан увид ситуације Главног штаба Србије. Када је према извештају Главног штаба Србије открио да се дивизије налазе у критичној ситуацији, замерио је штабу 2. корпуса што није извршен покрет „оперативне групе". Истовремено им је наредио да одмах прекину борбу у рејону Андријевице и Берана и пођу за југоисточну Србију и помогну дивизијама. Не само с једном, како је првобитно било одлучено, него са свим дивизијама (2. пролетерском и 5. и 17. ударном).[88] Ова промена, односно одлука врховног команданта да упути три дивизије у рејон југоисточне Србије била је од пресудне важности за успешан пробој перко Ибра и Копаоника. Истовремено је Врховни штаб обавестио Главни штаб Србије да су дивизије оперативне групе у покрету према Ибру и Копаонику. Истим наређењем, врховни командант поставља пред Главни штаб Србије задатак да пређе са својим снагама у офанзиву према Копаонику ради садејства с „оперативном групом" која се пробија за Србију.[89] Обавештење Врховног штаба створило је нову атмосферу код Главног штаба, па је, у вези с тим, планирано неколико дана предаха за дивизије уколико непријатељ не нападне, а после тога Главни штаб је предвиђао прелазак у противофанзиву, на коју га је оријентисао Врховни штаб.

Овакав план Главног штаба пореметио је непријатељ својим нападом на положаје дивизије у јутарњим часовима 27. јула 1944. године. Непријатељске снаге биле су састављене од недићевских, љотићевских и четничких формација, уз подршку 12 немачких тенкова.[90] Дивизије су прихватиле борбу, иако су биле потпуно изнурене дотадашњим борбама, а нарочито борбом у продору на Косово. Без обзира на то, оне су давале жилав отпор, а нарочито 24. дивизија у рејону Липовице, одакле је била потиснута употребом тенкова.

Двадесет првој дивизији, која је у рејону Гагинац—Мелово напустила положаје и отворила непријатељу пут преко горње Оруглице, Главни штаб је у свом наређењу од 28. јула оштро замерио. Овај напад непријатеља извршен је у моменту када је дивизијама било најтеже и када је Главни штаб Србије остао без 25. дивизије. Без обзира на критичност стања, он око 11 часова 27. VII предузима противнапад из рејона горње Оруглице са XVI и XVII бригадом 24. дивизије. Противнапад ових бригада је потиснуо недићевско-љотићевске снаге с Липовице и доње Оруглице. Поново су поседнути положаји дивизија који су одређени 27. јула. У току противнапада, Главном штабу је пошло за руком да открије састав снага непријатеља, њихову јачину и карактер њиховог дејства. Уочено је

[87] **Исто, док. бр. 178.**
[88] ***Оз1одосИ1абкГ та1,* кн. II, стр. 258.**
[86] **36. НОР. *т. 1/9 док.* бр. 42.**
[90] **Исто, док. бр. 178 и 1/20, док. бр. 169.**

да су у нападу учествовале само недићевско-љотићевске јединице и месни четници (горња Јабланица—Оруглица), а да не учествују немачке и бугарске јединице, као ни снаге 4. групе јуришног корпуса. Главни штаб Србије из овога је извукао закључак да је командовање и руковођење овим снагама поремећено, а да су се бугарске и немачке јединице вратиле у своје гарнизоне, а да су се четничке снаге 4. групе јуришног корпуса задржале и растуриле у Јабланици и Пустој реци. То значи да је за њих завршена офанзива на снаге НОВ-а у овом рејону. То је омогућило ГШ Србије да донесе одлуку о преласку у противофанзиву још у току сутрашњег дана, 28. VII 1944. године, без обзира на исцрпеност, преморе-ност и изгладнелост бораца 21. и 24. дивизије.[91]

У вези с наређењем Врховног штаба, а на основи добијених података о непријатељу, ГШ Србије, иако је био у тешкој ситуацији 27. јула, 28. јула наређује 21. и 24. дивизији прелазак у противофанзиву.[92] Дивизије су биле крајње изморене и изгладнеле, а осипањем смањене и борбено ослабљене, али је новостворена ситуација унела охрабрење код бораца и тиме су превазиђене све психолошке и физичке тешкоће. После дводневних борби у рејону Барја, Шумана, Игришта, 21. дивизија ноћу 29/30. VII 1944. године прелази преко реке Јабланице у рејон Пусте реке. Двадесет четврта дивизија од 28. VII 1944. године чисти терен Кљајића, Бувца, Липовице и успева да 2. августа, с десне обале Јабланице, пребаци у рејон Радана своју XI и XV бригаду, а да с XIII и XVII држи десну обалу Јабланице, спречавајући непријатељу продор према положајима Главног штаба.

Тако су ове снаге: 21. дивизија и две бригаде 24. дивизије 3. августа већ овладале Раданом и оријентисале се на чишћење горње Јабланице и Косанице од Јабланичке и Расинско-топличке групе корпуса.[93]

Открившн противофанзиву 21. и 24. дивизије, окупатор с два пука бугарске војске и једним недићевским пуком из рејона Лебана и Лесковца прелази у противнапад на Радан, да би заједно са снагама Јабланичке и Расинско-топличке групе корпуса у рејону Радана, уништио ове дивизије.

Двадесет прва дивизија и XI и XV (24. див.) бригада биле су присиљене да у врло тешким условима воде борбу с много надмоћнијим снагама, све до 7. августа 1944. године, када „оперативна група" 2. корпуса прелази Ибар и избија на Копаоник и води борбу с 4. групом четничких корпуса.[94] Овом борбом и преласком у против-

[91] **Исто, 1/9, док. бр. 42 и 178 и 1/20, док. бр. 169.**

[92] **Исто, 1/9 док. бр. 42.**

[93] **Исто, док. бр. 179.**

[94] **36. НОР. *т. 1/9, док.* бр. 120 и 126 (критична ситуација у рејону Оруглице и Липовице, 27. VII 1944. и на Радану од 4. до 7. VIII оставила је тежак утисак на неке чланове ГШ и ПК Србије, па су у својим извештајима врло негативно оцењлвали састав 21. и 24. дивизије. У извештају ПК од 9. VIII Централном комитету КПЈ пише: „наш положај је стварно спасао долазак дивизија са Пеком на Копаоник. Овдашње јединице су баш пред тај моменат почеле да се осипају јер су биле потпуно неучвршћене са људством, донекле присилно мобилисаним, без довољно проверених руководилаца, а и са при-**

офанзиву, Главни штаб Србије везао је јаке снаге непријатеља, нарочито бугарске јединице и Јабланичку и Расинско-топличку групу корпуса, чиме је садејствовао успешном прелазу „оперативне групе" преко Ибра.

Ово показује да је у рејону Лесковца дошло до прекретнице, односно до квалитетне измене ситуације.

Непријатељ прелази у одбрану, а ГШ и његове дивизије, које је окупатор само неколико дана пре тога тежио да уништи, прелазе у противофанзиву. Непријатељ је тежио да онемогући 21. и 24. дивизији да продру према Топлици, и даље према Копаонику ради повезивања с „оперативном групом", али је на тај начин своје снаге задржао у овом рејону, чиме је Врховни штаб постигао свој циљ у онемогућавању концентрације непријатеља у рејону Копаоника.[95]

Из неких података се види да је 4. група јуришних корпуса пошла из рејона Топлице у сусрет „оиеративној групи" тек 4. августа, односно дан касније по њеном преласку преко Ибра.[98]

Оперативна група задржана је непријатељском офанзивом у Црној Гори неколико дана више од дана планираног продора, што је негативно утицало на ситуацију код дивизија Главног штаба Србије, а нарочито у периоду од 23. до 28. VII 1944. године. После дводневних припрема и концентрације (26. до 28), Оперативна група је пошла према Ибру 28. јула, на дан преласка дивизија Главног штаба у противофанзиву.[97] После успешно савладаног отпора непријатеља у правцу продора, Оперативна група је 2. августа избила на планину Рогозну и реку Ибар. Покушај непријатеља да брзим довлачењем 14. СС пука и других јединица 3. и 4. августа спречи Оперативној групи прелаз преко Ибра, није успео. Оперативна група је ноћу 3/4. VIII својом главнином прешла Ибар на одсеку Рамно, североисточно од Косовске Митровице, Руднице, југоисточно од Рашке, а с две бригаде 17. дивизије ноћу 4/5. августа 1944. године.[98] У току 5. августа 1944. године, Оперативна група је избила на Копаоник, а у току 6. VIII прешла у напад на делове 4. ГЈК који су у исто време избили на Копаоник. У току 6. и 7. августа у борбама на Копаонику Оперативна група нанела је 4. ГЈК тешке губитке. Већ 8. VIII заузела је Брус, а 10. VIII Александровац.[99] Разбијањем 4. ГЈК четника на Копаонику, најјаче групе четника у Србији, завршен је успешно продор дивизија НОВ-а у Србију. Главни штаб

лично непријатељских елемената". (Архив ЦК СКЈ 6262/1944) У извештају вршиоца дужности политичког комесара Главног штаба Моме Марковића, упућеном Александру Ранковићу (приватно), још оштрије се оцењује састав дивизија у Србији, „партија је слаба у војсци, те се слабост огледа у разлабљености једЈШица. **Дезертерство у тежим ситуацијама је редовна појава. Војно политички кадар, нарочито нижи, цео је слаб. Командири чета су на нивоу бораца и непроверени. Однос према народу слаб, има крађе. Војска носи обележје јединица тек формираних од маса народа). Архив ЦК СКЈ бр. 379/1944).**

[95] 36. НОР. т. 1/9, док. **бр. 80, 87. и 179.**

" Исто.

[87] ОвГоЂоШабкг та1, **књ. II, стр. 261.**

^36. НОР. т. *1/9, док. бр.* **60, 61, 62, 67. и 68.**

" Исто, док. бр. 71, 72, 73, 74, 78 ,79, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 95, 99, 100, 102, 106, 112, 179. и 180.

Србије је с 21. и 24. дивизијом тежио да побољша свој положај и очисти слободну територију од непријатељских снага када је 6. августа био обавештен од Врховног штаба да је Оперативна група прешла на Копаоник. Предузео је енергичне мере како би што више непријатељских снага привукао на себе и тиме олакшао борбу Оперативне групе на Копаонику.[100]

У вези с овом одлуком Главног штаба, 21. дивизија је вршила притисак на бугарске снаге у рејону Куршумлије и у долини Топлице, како би онемогућила да јединице 27. бугарске пешадијске дивизије крену према Оперативној групи.[101]

Двадесет четврта дивизија добила је задатак да дејствује на комуникацију Лесковац—Ниш и Лесковац—Врање, па и с бабичког терена, да би везала непријатеља и онемогућила га да упути појачање према Копаонику.[102]

После одласка из рејона Оруглице (22. VII), штаб 22. дивизије је на десној обали Ј. Мораве на сектору од Бабичке горе до Рујна и Козјака садејствовао и учврстио везе са својим бригадама и вршио припреме за нападе на комуникацију Прешево—Лесковац.[103] Диверзантска група дивизије је у току јула 1944. године извршила велики број акција на прузи и прекидала саобраћај у трајању од 12 дана у току овог месеца. Осим тога непријатељ је био присиљен да саобраћај на овој прузи обавља само дању, јер су ноћу вршена минирања.[104]

Истовремено, Главни штаб наређује 22. дивизији да оријентише своје снаге на комуникацију Ристовац—Грделица и тиме онемогући упућивање окупаторских јединица из тог рејона према Топлици и Копаонику.[105]

Двадесет пета дивизија је примила наређење од Главног штаба да одмах дође у рејон Бабичке горе, а једним делом у рејон Поречја, како би својим снагама појачала притисак на окупатора у рејону Лесковца и тиме помогла 21. и 24. дивизији у садејству с Оперативном групом.[106]

Нови Главни штаб је по преузимању руковођења наредио 23. дивизији да остане на територији источне Србије и да својим дејством везује непријатељске снаге за себе, како би помогао дивизијама у рејону Топлице и Јабланице према којима је окупатор ангажовао своје главне снаге.[107] Двадесет трећа дивизија не само што се задржала на својој територији, него је својим офанзивним акцијама нанела непријатељу велике губитке. У борбама око Слемена, задала је окупаторским и четничким снагама тежак ударац у периоду када су се оне концентрисале за офанзиву у југоисточној Србији. У борби (трећој по реду) на Буковику 23. дивизија је 24. јула, управо у

[100] 36. *НОР. т. 1/9, док. бр.* 81. и 82.
[101] Исто, док. бр. 85.
[102] исто, док. бр. 81, 91, 108. и 179.
[103] 36. НОР. т. *1/9, док. бр.* 178. и 169.
[104] Ж. Николић-Брка, *22. дивизија,* стр. 186, 187.
[105] *36. НОР т. 1/9, док. бр.* 97. и 98.
[106] исто, док. бр. 83.
[107] Исто, док. бр. 178.

критичном периоду за 21, 24. и 25. дивизију на десној обали Јабланице, нанела четницима најтежи пораз.[108]

На Буковику се концентрисала 8. група корпуса, Великоморавска и Нишка, у јачини око 6.000 четника, организујући одбрамбене положаје, с циљем да на њима зада уништавајући удар 23. дивизији. После тога би офанзивним дејствима 23. дивизију протерали на Јастребац и тиме очистили јужну Србију од партизана. Генерал Трифуновић је доживео тежак пораз, па је морао да се повуче у нереду.

Двадесет трећа дивизија потпуно овладава источном Србијом, северно од Ниша, и постаје доминантна снага НОБ-а у овом рејону, и то не само у односу на четнике него и на окупаторске снаге. Борбе IX српске бригаде у рејону Минићева, с немачко-бугарским јединицама, као и 23. дивизије у рејону Мутнице 30. јула с прикупљеним деловима четничких корпуса, то су и потврдиле.[109] Штабу 23. дивизије Главни штаб је по преласку у противофанзиву наредио да оријентише своје снаге у долину Ј. Мораве (Алексинац—Сталаћ) ради удара по комуникацији, а да делом снага избије на Јастребац за садејство с Оперативном групом на Копаонику).[110] Успешан продор Оперативне групе у Жупу, а делом снага према Куршумлији и Топлици, као и активност 21. и 24. дивизије с Радана, присилили су окупатора да појача снаге Бугара у Куршумлији, Блацу и нека упоришта у овом рејону, док су четници Кесеровића и Саве Миловановића напустили горњу Јабланицу у којој су чак вршили мобилизацију нових бораца,[111] и преко Пусте реке дошли у рејон Дољевца. Спајање 21. дивизије с 2. пролетерском у рејону Куршумлије извршено је 12. августа, а тиме је дефинитивно реализован план врховног команданта о продору дивизија у Србију.

У периоду прелаза Оперативне групе преко Ибра, на територији Козјак—Пчиња, одржано је I заседање АСНОМ-а (Антифашистичко собрање народног ослобођења Македоније) 2. августа 1944. године, и тиме проглашена државност Македоније у саставу нове Југославије.[112]

Двадесет трећа дивизија је у истом периоду, 11. августа, ослободила среско место Бољевац, а 14. августа Сокобању.[113] Тако је у августу створена слободна територија и у источној Србији. Доласком 25. дивизије 18. VIII у овај рејон створени су услови за ослобођење читаве источне Србије, а самим тим је био обезбеђен сусрет с Црвеном армијом која је већ била ушла у Румунију. Штаб 22. дивизије је по доласку у рејон Пчиња—Врање оријентисао јединице према комуникацији и непријатељским упориштима. Трећег августа, на дан када је Ибар прешла Оперативна група, снаге 22. дивизије напале су бугарски батаљон на Росуљаку (Клиновац) и порушиле мост на прузи код Корбовачке реке, због чега је саобраћај био обустављен

108 Исто и I. СН{»опје\пс, *IX ЂтгдаАа,* стр. 113. и 115.

109 АВИИ. кут. 1070, рег. бр. 1/5 и I. СИвопјешб, *IX ђтгдаЛа,* стр. 116.

110 36. НОР, г. *1/9, док.* бр. 179.

1п Исто, док. бр. 100.

и2 *Историја Македоније,* Скопје 1970, том 3, стр. 388—390.

118 36. НОР. г. *1/9, док. бр* .179 и 1/20, док. бр. 169; I. СН80ПЈеУ1С, *IX Мдапа,* стр. 124. и 125.

четири дана. Уз то, порушена је железничка станица Врањска Бања и много пропуста на прузи од Прибоја до Момин Камена.[114]

Главни штаб Србије у вези с продором Оперативне групе на Копаоник у наређењу 22. дивизији од 6. и 8. VIII захтева напад на комуникацију у долини Ј. Мораве. У ноћи између 10. и 11. VIII 22. дивизија извршила је напад на пругу од Ристовца до Владичиног Хана, наносећи непријатељу велику штету.[115]

Истовремено је и Главни штаб Македоније, у вези са захтевом Главног штаба Србије, са својим јединицама вршио напад на пругу од Романовца до Бујановца.[116]

Дејством јединица Главног штаба Македоније и 22. дивизије на пругу од Табановца па све до Грделице, комуникације у овој зони биле су максимално угрожене, па је окупатор био присиљен да их користи само дању. Оваква активност снага НОВ-а била је у духу захтева врховног команданта и ГШ Србије. У овим нападима до 10. VIII 1944. године делом је учествовала и 25. дивизија у рејону Прибоја и Владичиног Хана. Због овакве активности дивизија и бригада Главног штаба Македоније, бугарски окупатор врши противиспаде на слободну територију. У борбама с окупатором 14. и 15. VIII бригаде 22. дивизије постижу изванредне успехе и тиме још више везују непријатеља за тај рејон.[117]

Оперативно тактичко садејство дивизија НОВ-а југоисточне Србије и Оперативне групе, иако на растојању од 250 до 300 кт, дало је изванредне резултате, који су одиграли значајну улогу у обезбеђењу продора главних снага у Србију и наношењу одлучујућих пораза четницима ДМ. У том периоду је дошло до састанка маршала Тита и Черчила у Италији. Као што смо раније навели, Черчил је свим могућим начинима покушавао да спасе монархију, тежећи да дође до споразума између Врховног штаба, Националног комитета за ослобођење Југославије и Шубашићеве владе.

Черчил је лично хтео да у непосредном контакту приволи Тита на такав аранжман. У Напуљу је 12. августа 1944. године одржан састанак између Черчила и маршала Тита.

Ево како Черчил објашњава сам састанак.

„Затим смо прешли у један мали салон па сам почео да му постављам питања о његовим односима са краљевском југословенском владом. Рекао је да још увек трају жестоке борбе између партизана и Михаиловића, чија се снага заснива на немачкој и бугарској помоћи. Измирење није вероватно. Одговорио сам да не желимо да се мешамо у унутрашња југословенска питања, али да желимо да њихова земља буде снажна, јединствена и независна. Др Шубашић је веома био привржен тој идеји. Поред тога, не можемо изневерити краља.

Тито је рекао да схвата нашу обавезу према краљу Петру, а да у том погледу не може ништа учинити док се рат не заврши, када ће југословенски народи сами да одлуче... Југословени су

[114] **36. НОР. г. *1/9, док.* бр. 69. и 179.**
[115] **исто, док. бр. 110. и 115.**

Исто, УП/3, док. бр. 8, 9, 10. и 1/9, док. бр. 97.
[117] **36. НОР. г. *1/9, док. бр.* 115, 116. и 167.**

замерили што сам изнео мишљење да је партизански покрет одвојен од српскога народа".[118]

Тито је, ослањајући се на дивизије НОВ-а у Србији као на најјачу групацију, на овако постављен захтев Черчила одговорио:

„Тада сам Черчилу, одбацујући његове тезе да Србија није уз НОП, казао да је устанак почео у Србији, да српски партизани сачињавају највећи дио првих ударних бригада и да оружана борба на њеном тлу никада није престала. Управо, љета 1944. године било је у Србији формираоно 6 дивизија народноослободилачке војске Југославије . . ."[119] Из овог се јасно види колико су важну улогу за пробој јединица НОВ-а у Србију и у извршењу стратегијског плана Врховног штаба одиграле дивизије НОВ у југоисточној Србији, а поготову у онемогућавању реакционарних снага ван земље да претворе Србију у антипартизански бедем. Према томе, један од најважнијих историјских успеха југоисточне Србије и њених дивизија НОВ-а у томе што су доказале да Србија није четничка, и обезбедиле продор Оперативне групе у Србију и онемогућиле контрареволуционарним снагама да овладају Србијом. Даље, овај успех продора Оперативне групе у Србију и спајање са пет дивизија НОВ-а у југоисточној Србији учвршћује и претвара југоисточну Србију у оперативну основицу за продор снага у источну Србију, у западну Србију и Шумадију, заједно са снагама I и XII корпуса из Босне и Санџака.

ПРЕКИДОМ ПРУГЕ СКОПЉЕ—НИШ КАО И ПОВЕЗИВАЊЕМ С ЦРВЕНОМ АРМИЈОМ, ДИВИЗИЈЕ НОВ-а СРБИЈЕ ПОСТИГЛЕ СУ ЈОШ ЈЕДАН УСПЕХ ОД СТРАТЕШКЕ ВАЖНОСТИ

У досадашњем излагању изнели смо развој НОБ-а и НОВ-а у југоисточној Србији од 1941. године до продора Оперативне групе у Србију. Из тог излагања јасно се види какву је улогу одиграла НОВ у овом рејону Србије за НОПЈ. Ова улога дошла је до изражаја и у периоду одлучујућих борби за Србију. Концепција Врховног штаба „да проблем победе НОП у Србији треба да реше унутрашње снаге, а не продор јединица НОВ споља", обезбеђена је формирањем 5 дивизија НОВ-а у мају и јуну 1944. године и њиховим успешним борбама.

Не само то него су и остали елементи његове концепције, коју је он изнео у директиви Главном штабу Србије 19. VIII 1944. године одмах по повратку из Италије, били остварени.[120] Ликвидирана је окупаторска и квислиншка власт (не само недићевска него и бугарска) на територији Врања, Пирота, Лесковца, Прокупља и Ниша, сем у градовима и насељима поред комуникације. Формирана је нова

[118] **V. *СегбИ, п.* шешоап, кн>. 6, стр. 84—86.**

[1,9] ***ТИо Уојпо Ле1о* — Вео§гасJ 1977, II издање, стр. 33—71, (говор маршала Тита одржан у Центру војних школа у Београду, 21. XII 1976. године, поводом промовисања за доктора војних наука).**

[120] **АВИИ, к. 372, фас. 2, док. бр. 3 (директива врховног команданта од 19. VIII 1944. године у којој захтева да се ликвидира окупаторска недићевска власт, помогне формирање револуционарне власти, формирају нове јединице и створи база — операцијска основица за даља дејства НОВ-а у Србији.**

народна револуционарна власт у лицу НОО. Успешно су деловали окружни НОО (врањски, пиротски, лесковачки, топлички, крушевачки и нишки) заједно са среским НОО, ослоњени на општинске и месне НОО.[121]

Поред НОО, на целој територији југоисточне Србије формиране су команде подручја као позадинске војне власти (врањско, пиротско, лесковачко, топличко, крушевачко, док је нишко формирано почетком септембра 1944). Територије војних подручја поседнуте су командама места (среске) и негде партизанским стражама.[122] На читавој слободној територији постојали су, као што се види, поред јединица НОВ-а и позадинских војних власти, и партизански одреди (њих 18). Ови одреди, поред команди подручја са командама места и НОО, истовремено су били главни носиоци мобилизације бораца за нове јединице НОВ-а.[123]

Овакво стање НОБ-а и НОВ-а на територији југоисточне Србије, под непосредним руководством ПК Србије, Главног штаба и Главног НОО Србије, у потпуности је обезбеђивало извршење плана операција врховног команданта у борби за Србију.

Имајући овако повољне услове за даљи развој операција у Србији, Врховни штаб је могао брзо и ефикасно да делује. Само шест дана после преласка Румуније на страну савезника, Врховни командант наређује Главном штабу Србије да упути 23. и 25. дивизију из рејона Сврљига и Озрена у Тимочку долину према Дунаву ради сусрета с Црвеном армијом.[124] У вези с овим наређењем 23. дивизија ослобађа Сврљиг 2. IX и Књажевац 4. IX, а 25. дивизија ослобађа Бољевац 7. IX 1944.[125] Надирући Тимочком долином, 23. дивизија 8. IX 1944. ослобађа Зајечар у коме заробљава велики број немачких и других војника. Од 8. IX 1944. године, под командом 14. корпуса, 23. дивизија наступа према Неготину, а 25. дивизија од Бољевца према Доњем Милановцу. Неготин су ослободиле 12. IX јединице 23. дивизије, а 25. дивизија је тога дана избила на Дунав и успоставила везу с Црвеном армијом.[126] Овим су дивизије НОВ-а југоисточне Србије извршиле један од стратегијских задатака Врховног штаба.

Док је 14. корпус (23. и 25. дивизија) ослобађао источну Србију и успоставио везу с Црвеном армијом, Оперативна група је из рејона Копаоника прешла Ибар и избила у западну Србију.[127]

Доласком у овај рејон, Оперативна група улази у састав I пролетерског корпуса (I, VI пролетерска дивизија, 5, 17. и 21. дивизија) и учествује у извршавању једног од најважнијих задатака Врховног штаба: разбијање главних контрареволуционарних снага (Михаиловића, Недића и Љотића). У периоду припрема и извршења плана про-

[121] **АС ПКС, бројни документи ОК југоисточне Србије из периода април—септембар 1944. године).**

[122] **36. *НОР. т. 1/7, док.* бр. 11. и 24. и 1/9, док. бр. 8.**

[123] **36. *НОР. т. 1/9, док. бр.* 152 и 1/11, док. бр. 42.**

[124] ***2аггЗпе орегасгје га оз1о1>оЛепје Јидоз1а^1је,* Вео§га<1 1957, стр. 64.**

[125] **36. *НОР. т. 1/11, док. бр.* 105, 106, 107, 113, 122, 129, 136, 137, 145. и други.**

[186] **АВИИ, кут. 284, фас. 1, док. бр. 32 (депеша ГШ Србије од 13. септембра).**

[127] **36. *НОР. т. 1/11, док. бр.* 114, 118, 119, 120, 121, 132, 133, 138, 142. и други.**

дора у источну Србију као и Оперативне групе у западну Србију, у рејону нишког раскршћа одигравали су се драматични догађаји.

Избацивање Румуније из савезништва с Хитлером и избијање Црвене армије на границе Бугарске, довело је до великог колебања у редовима бугарских окупационих јединица.

„Предстоји повлачење Бугара из Србије", пише врховни командант 28. VIII 1944. године у директиви Главном штабу Србије.[128] И командант Главног штаба Србије сматра да је дошло до велике деморализације у редовима бугарских окупационих снага и тада издаје директиву бр. 3 у којој, између осталог, наводи: „Одлазак бугарских трупа је питање дана, можда часова".[129] Главни штаб 27. VIII упућује ову директиву с посебним наређењем потчињеним јединицама и захтева брзо повезивање са штабовима бугарских јединица, ради преговора о преласку на страну НОВЈ. Вероватно је командант Главног штаба мислио да је то погодан моменат за Хитлеровог савезника да донекле искаје грехе учињене у борби против НОВ-а. Ово утолико пре што су тог дана (27. VIII) бугарски пук у Лесковцу напале немачке и четничке снаге ради разоружања.[130] На жалост, бугарске окупационе јединице нису показале ни најмање спремности да пређу на страну НОВЈ. И у најкритичнијем периоду за бугарску монархистичку армију показало се да је она фанатизован непријатељ НОП-а у Југославији и АФП Бугарске.

Још једном се потврдило да је командант I окупационог бугарског корпуса, Асен Николов, био у праву када је марта 1942. године изјавио да бугарски војник није затрован комунизмом.[131] Овај пример показује да су нетачне тврдње садашњих историчара, па и политичара у Бугарској, да је БКП имала врло јак утицај у бугарској армији од 1941. па до њене капитулације.[132] Позив ЦК БРП(к) од маја 1944. године да јединице I окупационог корпуса пређу на страну НОПЈ не само да тада није наишао на одзив него није наишао ни сада, када се тај корпус налазио пред разоружањем. Цонашање припадника штаба корпуса говори о њиховој загрижености. „Ми смо писали два пута штабу корпуса окупационог... На прво писмо које је прочитао начелник корпуса, поздравио нас је и послао неколико кутија цигарета (банда). А на друго нисмо још добили одговор ... ! пише заменик команданта ГШ Србије 1. IX 1944. године.[133]

Изгубљено је драгоцено време у јаловим преговорима све до 3. IX 1944. године, јер су сви штабови били оријентисани на преговоре, па су јединице НОВ-а биле пасивне више од 7 дана. Само

[158] **АВИИ, кут. 372, фас. 2, док. бр. 3.**

[129] **36. НОР. т. *1/11, док.* бр. 68, 50, 51, 52, 61, 62 и 63 (писма ГШ Србије 'единицама у вези с преговорима с бугарским окупаторским снагама).**

[150] **36 *НОР. т. 1/12, док.* бр. 52 (баш смо сад примили извештај да су Немци напали Бугаре: пише главни штаб).**

[151] **АВИИ НДХ, кут. 89, фас. 5, док. 74 (извештај војног аташеа у Софији).**

[152] ***Историл на Бтзлгарската комунистическа партил,* Софин 1973, и друге публикације издате у Бугарској без изузетка наводе утицај БКП у Армији као последицу њеног рада у току II св. рата. (*Работата на БРП(к) в Армилта 1941—1944,* Софил 1974).**

[1M] **36. НОР. т. *1/11, док.* бр. 93.**

је ограничен број војника, који су се налазили углавном у рејону Црне Траве (Лопушња) и Бесне кобиле, прешао на страну НОВЈ.

Прекидањем саобраћаја на главној магистрали у Грделичкој клисури 26. VIII 1944. године, онемогућено је довлачење немачких јединица из Грчке у рејон Ниша ради поседања фронта на источним границама Југославије и преузимања градова у овом рејону од бугарских окупационих јединица.[134]

Али у овом, за немачког окупатора најкритичнијем периоду, бугарске окупационе снаге у рејону Ниша, својим држањем, омогућиле су му да поседне најважније раскршће на Балкану својим јединицама из Црне Горе и да тиме избегне тешке последице, а можда и ликвидацију читаве групе армија „Е" из Грчке. Бугарски окупациони корпус је својим понашањем омогућио да се 1. брдска дивизија Немаца од 3. до 10. IX 1944. године, камионима пребаци у рејон Ниша, где је посела градове: Лесковац, Власотинце, Ниш и Белу Паланку.[135]

Без обзира на ове тешкоће, јединице Главног штаба Србије играле су доминантну улогу у југоисточној Србији у овом периоду. Штаб 22. дивизије, који је својим јединицама и дејствима свео саобраћај на релацији Врање—Грделица на минимум, оцењује да је сада, у периоду борбе за Србију, најважнији задатак да поруши мостове на прузи у рејону Грделичке клисуре. У вези с тим он пише Главном штабу Србије 21. VIII 1944. године: „Одмах смо имали план за удар по неким објектима Мачкатице и Б. Поља — Власине — Цепа — Предејана по мостовима. То нисмо урадили јер нас је хитно позвао Главни штаб Македоније."[136] Овај свој план штаб реализује 26. VIII 1944. године рушењем моста код Предејана, како је и планирано.[137] Рушење моста имало је одлучујући значај за операције по плану Врховног штаба, а у исто време је немачког окупатора присилило да своју групу армија „Е" извлачи преко Косова и Санџака, чиме су поремећени сви планови одбране непријатеља на источним границама Југославије.

Прекид саобраћаја на главној магистрали Балкана 8 дана пре него што је Хитлер донео одлуку о повлачењу своје групе армија „Е", пружао је велике предности дивизијама НОВ-а и Црвеној армији у борби за ослобођење Србије и Београда.

Ево како аутори „Београдске операције" наводе значај прекида саобраћаја на овој магистрали: „На тај начин спречити повлачење јединица групе армија „Е" из јужних области Балканског полуострва у Мађарску представљало је за 3. украјински фронт НАЈВАЖНИЈИ СТРАТЕГИЈСКИ ЗАДАТАК (подвукао — Ж. Н.) чијим је извршењем могло знатно утицати на развој офанзиве Црвене Армије на будимпештанском и бечком правцу. Остварити ово било је

36. НОР. г. *I/11 док.* бр. 44 (извештај штаба 22. дивизије).

[155] АВИИ, кут. 70, фас. 1а, док. бр. 1 (изјава фелдмаршала Лера); *Оз1оЂоЛпабкг та1,* књ. II, стр. 81; Ж. Николић-Брка, *22. дивизија,* стр. 246, АВИИ, кут. 183, фас. 2, док. 13-1.

[13]« 36. НОР. *т. I/11, док.* бр. 1.

[137] 36. НОР. г. *I/11, док. бр.* 44 (извештај штаба 22. дивизије).

могуће само ако се пресеку главне комуникације непријатеља у Србији и ослободи Београд велики чвор тих комуникација".[138]

Прекид саобраћаја у рејону Ниша и врховни командант ЈНА позитивно оцењује: „Овим операцијама остварени су задаци стратегијског значаја, пресечене су комуникације у Моравско — Вардарској долини, чиме је спречено извлачење из Грчке овим правцем њемачке групе армије ,,Е" од 350.000 војника, разбијени су четници и недићевци. Народноослободилачка војска Југославије и Црвена Армија сусреле су се на нашој источној граници".[139]

Овај задатак је извршен још августа 1944. године, Београд је ослобођен после 50 дана, но и поред тога није дошло до тако позитивног одраза на успехе 3. украјинског фронта. Главна кривица за то пада на бугарску, сада народну армију. Она је после договора у Крајови 5. X 1944. горине, захваљујући широкогрудости маршала Тита, узела учешћа у борби против немачких снага у Југославији. Бугарска армија је својим понашањем у „нишкој" и „косовској" операцији омогућила немачкој групи армије „Е" из Грчке да се извуче.[140] И не само то, него је то помогло да немачка ангажује своје снаге на Сремском фронту као и код Блатног језера. Због тога је пало на хиљаде сувишних жртава припадника НОВ-а и Црвене армије и одложено је ослобођење Југославије за више месеци.[141]

Осим ових стратегијских успеха, јединице НОВ-а с територије југоисточне Србије морале су да својим даљим дејствима обезбеде крајњу победу у борби за Србију и тиме онемогуће реакционарним круговима играње на карту „монархистичке Србије".

У првој фази борбе за Србију, у југоисточној Србији долази до повећања броја дивизија. Тако је 3. IX формирана 45, 20. IX 1944 — 46, а почетком октобра и 47. дивизија.[142] Седмог септембра формирана су два корпуса — 13. и 14. У саставу 13. корпуса биле су: 22, 24, 46. и 47, а у саставу 14. корпуса: 23, 25. и 45. дивизија.[143] Непосредно под Главним штабом Србије била је II пролетерска дивизија. У периоду дејства I армијске групе НОВ из западне Србије и 14. корпуса у источној Србији на ликвидацији четничко-недићевских снага у току септембра, снаге 13. корпуса и Главног штаба Србије спречавале су продор немачких снага из Грчке у рејон нишког раскошћа. Последња моторизована група прошла је комуникацијом Скопје—Врање—Лесковац—Ниш 6. септембра 1944. године.[144] После одлуке Хитлера 3. IX 1944. године да се немачка група армија „Е" почне да повлачи и поседне „плаву линију" — Скадар—Скопје—Клисура (Власина)—Бела Паланка—Ђердап,[145] командант 1.

[138] ***Веодтаб.вка оретасгја,*** **стр. 85.**

[134] ***ТИо уојпо <1е1о,*** **стр. 46.**

[140] **Ж. Николић-Брка,** ***22.дивизија,*** **стр. 202—367.**

[141] **Само на сремском фронту погинуло је 25 хиљада бораца ослободилачке војске Југославије.**

[142] **36. НОР. т.** ***1/12, док. бр.*** **151.**

[143] ***Исто.***

[144] **36. НОР.** ***т. 1/11, док. бр.*** **63, и Ж. Николић-Брка,** ***22. дивизија,*** **стр. 245—256.**

[145] **АВИИ, кут. 70 А, фас. 1.а, док. 1 (изјава фелдмаршала Лера) и** ***2а^т$не оретасгје га оз1обоС1епје Јидоз1аггје 1944—1945,*** **стр. 62.**

брдске дивизије у два маха покушаће да ослободи комуникацију Грделица—Врање и тиме оспособи пругу за саобраћај. Оба покушаја пропашће уз велике губитке.

Последњи покушај немачких снага доћи ће 8. октобра из Бујановца. Јаким моторизованим снагама продреће до Врања, али ће због јаке одбране 46. дивизија од тога одустати.

Тиме је онемогућено успостављање саобраћаја и формирање јединственог фронта: Бујановац — Клисура — Бела Паланка чиме је створена бреша у одбрани немачког фронта.[148] Ови успеси дивизија НОВ-а у рејону југоисточне Србије, ослоњени на дивизије Главног штаба Македоније у рејону Куманово—Осогово, били су од стратегијске важности у „београдској операцији".

Ослобођење југоисточне Србије, осим градова Лесковца, Власотинца, Беле Паланке, Ниша и насеља поред пруге омогућило је суверено деловање НОО, па је одржана и Покрајинска скупштина делегата НОО из Србије (њих око 400). Отпочело је конституисање Србије у духу одлука II заседања АВНОЈ-а.

У исто време када су почеле београдска и нишка операција, односно операције за дефинитивно ослобођење Србије и Београда, Черчил у Москви тежи да подели Југославију на сфере утицаја 50 : 50 између Велике Британије и СССР-а.

„Тренутак је био подешен за завршавање послова, па сам рекао — ‚Хајде да средимо своје ствари на Балкану. Ваше Армије [C]У У Румунији и Бугарској. Ми имамо тамо интересе, мисије, агенте. Немојте да међу нама долази до неспоразума у ситним стварима. Уколико се тиче Британије и Русије, како би вам одговарало да имати десет одсто утицаја у Грчкој, а да у погледу Југославије буде педесет — педесет'. Док се то преводило, написао сам на пола табака хартије:[147]

Румунија	
Русија .	90%
Остали .	10%
Грчка	
Велика Британија (сагласно са САД)	90%
Русија	10%
Југославија	50% — 50%

После тога настало је дуго ћутање. Хартија исписана оловком лежала је насред стола. Најзад сам рекао: ‚Да се неће можда сматрати као прилично цинично ако буде изгледало, да смо та питања, ТОЛИКО СУДБОНОСНА ПО МИЛИОНЕ ЉУДИ (подвукао — Ж. Н.) тако олако решили. Хајде да спалимо хартију'. ‚Не сачувајте је' рекао је Стаљин."

Колико су ти планови били опасни, говори податак да је питање повратка монархије у Југославији Стаљин поставио Кардељу у

[14"] **Ж. Николић-Брка,** ***22. дивизија,*** **стр. 317.**

[147] **V.** ***Сетбп,*** **п. шешоап, књ. VI, стр. 207.**

новембру 1944. године када је скоро цела Југославија била слободна.[148]

Није наше да коментаришемо ову одлуку Черчила и Стаљина, али можемо слободно тврдити да је перманентна борба народа Југославије од 1941. године у оквирима НОП-а такве планове онемогућила.

Управо у периоду када су Стаљин и Черчил делили Југославију на интересне сфере, народ југоисточне Србије је својим дивизијама ослобађао градове: Лесковац 11. октобра, а Ниш 14. октобра.[149]

Иако су Ниш и Лесковац били од првог дана центри одакле се руководило НОБ-ом, стицајем околности њих је НОВ ослободила као последње.

Ови градови не само што су у току НОР-а трпели тежак терор окупатора, него су као важне раскрснице на комуникацијама морали да подносе и бомбардовања савезника уперена против окупатора. Ниш је у више наврата бомбардован и дању и ноћу, а Лесковац је 6. IX 1944. године претрпео велике материјалне штете и губитке у људству.[150] Ослобођење је доживљено као ново рађање. Раднички — комунистички центри Лесковац и Ниш, радовали су се новом добу које је донело потпуно ослобођење.

[148] *ТИо Уојпо clelo* — **стр. 144—145.**

[148] **Ж. Николић-Брка,** *22. дивизија,* **стр. 320—333.**

[150] **Према непотпуним подацима тада је погинуло преко 3000 људи и порушено преко 30% зграда.**

ОК Пирот у ослободјвном Пироту 8. септембра 1944. године. (у средини) Драгомир Николић — Аца, секретар

Предраг Бошковић Павле, члан ОК Пирот погинуо у ослобођеном Пироту

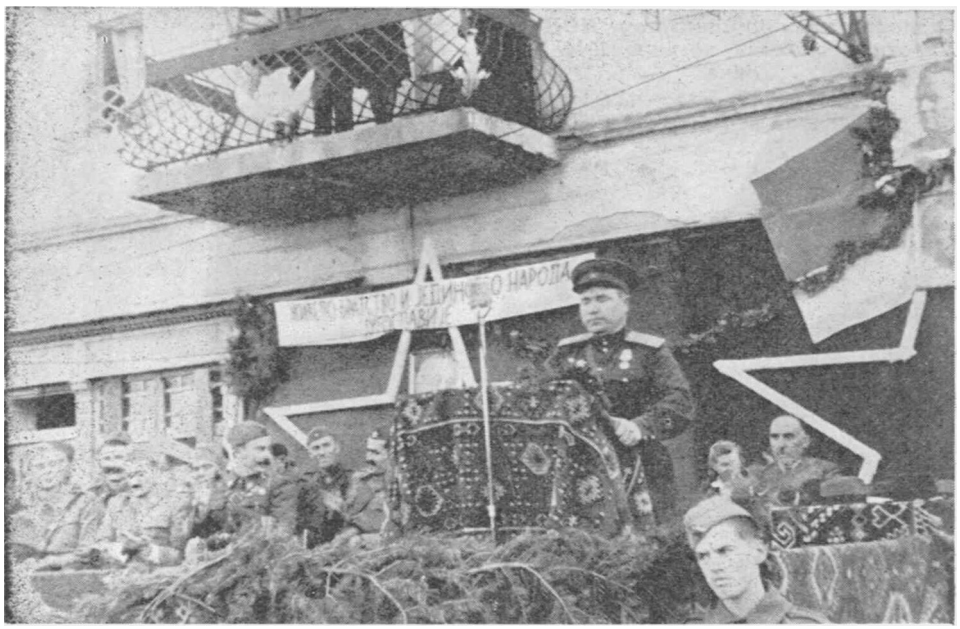
У ослобођеном Врању Славољуб Петровић њера секретар ОК Врање (четврти с десна стоји) са члановима ОК **командом Подручја Врање** *и неким члановима СК 7. IX. 1944. године*

Момчило Ђорђевић-Моша (Николић Столски) први организатор НОБ у Пироту и околини погинуо 1944. године

У ***ослобођеном Лесковцу***

Митинг у ослобођеном Нишу 22 октобра 1944. поводом ослобођења Београда, за говорницом пуковник Црвене армије.

Окружни комитет Крушевца у ослобођеном Крушевцу (у средини Боса Цветић стоји — секретар ОК).

Алија Краснићи Абдула, партијски руководиоц Прешева од 1941. умро после ослобођења

Андон, Доне Филипов, заменик команданта Куманов. П.О. погинуо јуна 1944. године

Група Косовара у ослобођеном Врању, са члановима обласног комитета Крстом Филиповићем, (први с лева седи).

ЗАКЉУЧАК

Народ југоисточне Србије, следећи своју борбену и прогресивну традицију у последњих 140 година, на позив ЦК КПЈ 1941. године, пошао је у народноослободилачку борбу руковођен Комунистичком партијом Југославије.

Поучен горким искуством из устанака: Карађорђа, матејевачком буном 1835, пиротском 1836, бојаџијском 1841/42, а нарочито топличким устанком 1917. године, српски народ југоисточне Србије, полази у борбу организовано, опрезно, постепено стварајући на целој територији партизанске одреде чији се број попео на седам одреда у 1941. години.

Сама народноослободилачка борба развијала се у посебно тешким условима и географски одвојена од Главног руководства НОП Југославије, што је отежавало пријем директива и наређења као и свакодневно усмеравање НОБ-а према степену развоја у другим крајевима Србије.

Осим тога народноослободилачка борба на територији југоисточне Србије развијала се у условима стешњености етничким границама, подељена демаркационим линијама између три окупационе зоне, испресецана рекама и најважнијим комуникацијама на Балкану.

Распламсавање НОБ-а југоисточне Србије, стварање слободних територија и јачање партизанских одреда са око 2400 бораца је дошло управо у периоду када су снаге НОП са Врховним штабом биле присиљене да напусте Србију крајем 1941. године. То је онемогућило окупатора да угуши НОБ у Србији, и самим тим обезбеђено је одржање НОП-а у Србији кроз читав период народноослободилачког рата.

Када је немачки окупатор уз помоћ свог савезника Бугарске упутио 3 бугарске дивизије почетком 1942. године у југоисточну Србију ради ликвидације партизанских одреда, а самим тим и НОБ у овом делу Југославије, партизански одреди са месним четама бројали су преко 5000 бораца, што је била гаранција за успешно супротстављање окупатору у остварењу циља.

Партизански одреди југоисточне Србије су, критичне 1942. године, од фебруара до новембра издржали скоро свакодневне нападе окупатора у којим је ангажовано преко 100.000 војника и четника. У тим борбама ПО су изгубили већину својих снага, али нису били

уништени без обзира што је у њима у другој половини 1942. године остало свега око 300 партизана. Они су крајем 1942. и почетком 1943. преузели иницијативу у своје руке и већ у првој половини 1943. у партизанским редовима било је око 480 бораца који су формирали I и II Јужноморавски (ЈМ) партизански одред, уз постојећи Расински ПО.

Овако организовани одреди, с батаљонима у саставу, својим офанзивним деловањем омогућују формирање бригада НОВ у Србији и стварању слободне територије, развијајући НОБ у новим деловима југоисточне Србије (Лужница — Црна Трава, Пчиња преко демаркационе линије у Бугарској).

У периоду када Врховни штаб НОВ и ПО тежи да реализује своју стратешку замисао продором II пролетерске и V дивизије у Србију, крајем 1943. год. у југоисточној Србији НОП располаже са преко 2400 бораца у бригадама и ПО. Ове снаге обезбеђивале су снажну БАЗУ за развој НОБ у Србији и у источним крајевима Југославије.

Без обзира на тежње окупатора да у првој половини 1944. године офанзивама ликвидира НОВ и ПО, развој НОП у југоисточној Србији прераста у устанак ликвидацијом контрареволуционарних снага четника ДМ и формирањем пет дивизија које с осталим снагама броје преко 12.000 бораца. Не треба заборавити да су они угрожавали најважније раскрснице Балкана у најкритичнијем периоду за непријатеља. И не само то, него су ове снаге омогућиле августа 1944. године продор Оперативној групи у југоисточну Србију. У завршним операцијама за ослобођење Југославије југоисточна Србија учествује са 8 дивизија НОВ и великим бројем бораца у другим дивизијама што је велики допринос НОП-у за ослобођење земље од окупатора и његових слугу.

Овај велики допринос југоисточне Србије НОБ-у и Револуцији дат у најтежим могућим условима борбе огледа се и у датим жртвама, интернацијама, паљењима и у бројном учешћу народа у борби.

Према непотпуним подацима са ове територије у току НОР-а погинуло је преко 12.000 бораца, било је око 20.000 жртава фашистичког терора, а преко 30.000 је интернирано у Норвешку, Немачку, Аустрију и Бугарску. У току НОБ-а с ове територије узело је учешћа у борби око 100.000 бораца.

Оваквим својим доприносом народноослободилачком рату и Револуцији, народ југоисточне Србије обезбедио је себи достојно место у новој социјалистичкој — федеративној заједници Југославији.

Из периода кризе НОП-а 1942. године у југоисточној Србији види се да је терет руковођења НОБ-ом успешно носио мали број партијско-политичких руководилаца: Недељко Караичић-Милисав, Десимир Јововић-Чича, Душан Пуђа-Сава, Радмила Обрадовић-Гојка, а до одласка у Београд и Драги Стаменковић-Плави. Главни терет око очувања ПО и њихове обнове у 1942. години изнели су на својим плећима штабови: Јастребачког, Расинског, Бабичког и Кукавичког (Лесковачког) одреда. Допринос ових војно-политичких руководилаца, уз подршку народа, обезбедили су историјску улогу ПО и НОВ југоисточне Србије у победи НОП-а у Србији, па и Југославији, о

чему говоре очигледна признања највиших руководилаца НОП-а Југославије. Не може се мимоићи ни велики допринос војно-политичког кадра штабова одреда: Кукавичког (Лесковачког), Јабланичко-пасјачког, Јастребачког, Расинског, Врањског „Сима Погачаревић" и III бабичког одреда у периоду оживљавања и обнове НОБ-а у југоисточној Србији.

Запажену улогу у развоју НОВ-а у југоисточној Србији одиграли су војно-политички кадрови I и II ЈМ одреда, као и бригада, укључујући ту и штабове 21, 22, 23, 24. и 25. дивизије.

Посебно треба истаћи улогу Покрајинског комитета, односно непотпуног ПК, као и Светозара Вукмановића-Темпа до доласка осталих чланова ПК Србије и новог Главног штаба Србије на челу с Кочом Поповићем. Њихов велики допринос у периоду непријатељских офанзива „Халали" је огроман у очувању снага дивизија и у обезбеђењу продора Оперативне групе у Србију. Од огромног значаја били су улога нових окружних комитета Лесковца, Топлице, Врања, Крушевца и Ниша, као и Пирота, у развоју НОБ-а и јачању улоге Партије у раду народноослободилачких организација на слободним територијама, као и њихов допринос у стварању НОВ-а од 1943. па све до ослобођења.

Југоисточна Србија после ослобођења организована и руковођена од КПЈ преко НОО и других друштвено-политичких организација давала је велики допринос фронту и потпуном ослобођењу Југославије у завршним операцијама до маја 1945. године.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

I — АРХИВСКА ГРАЂА

а) Необјављени документи

1) Архив Војноисторијског института (АВИИ)
— фонд НОР-а
— фонд ПО и НОВ
— фонд Недићеве архиве
— фонд четничке архиве
— фонд бугарски (окупаторски) и микротека СУП-а Скопје
— фонд НДХ
— микротека — филмови: Билеће, Вашингтон, Лондон и Минхен
2) Архив СР Србије
— фонд ПК Србије
— фонд Покрај^шског повереништва Ншп
— фонд ГШ Србије
— фонд ОК Ниша, Лесковца, Врања, Пирота, Топлице и Крушевца
— фонд ПО (Лесковачког, Јабланичког, Јабланичко-пасјачког, Топличко--јастребачког, Расинског, Озренског, Сврљишко-нишавског, Бабичког, Врањ-ског, I и II јужноморавског)
3) Архив председништва ЦК СКЈ, Београда
— фонд КПЈ
— фонд емисије „Слободна Југославија"
— фонд — микротека ЦК БКП, Софија
4) Историјски архив Београда
— фонд Специјалне полиције
5) Архив Југославије, Београд
б) Архив СУП-а Лесковац (пренета у СУП СРС)
7) Архив Македоније и Историјског националног института Скопје
— фонд бугарски (окупаторски)
— фонд НОБ-а
8) Народни музеј: Ниша, Лесковца, Врања, Крушевца, Железнички му-зеј Београда, Историјски архив Ниша и Историјски архив Врања

6) Објављени документи:

— Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југо-словенских народа 1941—1945, издање VII, Београд, од 1949—1978, том I, II, VII, IX, и XII.

— Извори за ослободителната војна и револуција во Македонија 1941—1945. том I—IV, издање ИНИ Скопље 1968,

— Група аутора, Србија 1878 (документи), издање СКЗ, Београд 1978,

А. Трајковић, Свитање над Моравом (документи) издање „Слобода", Бео-град 1976,

А. Трајковић и Д. Јовановић, Дубоке бразде, (збирка фотографија Врањског округа), издање „Слобода", Београд 1977,
— Историјски архив КПЈ, том I, Београд 1950
— Д. Кулић и Ј. Трајковић, Документи о настанку и развитку народне власти на југу Србије 1941—1945, књига I, скупштина среза, Лесковац 1967.

II — МЕМОАРСКА ГРАЂА

а) — Необјављена

— Стенографске белешке о сећањима учесника — руководилаца НОБ-а у југоисточној Србији, Фонд ОК Ниша, ОК Лесковца, Врања, Пирота, Прокупља (Архив Србије).
— Стенографске белешке о сећањима руководилаца из јутоисточне Србије током писања књиге Јужна Србија, (копија код аутора)
— Дневник Владимира Вујовића-Вује

б) Објављена

— Устанак народа Југославије 1941, зборник сећања учесника (књига 1—6), издање ВИЗ, Београд 1962.
— 1941—1942. у сведочењима учесника НОБ, књига 1—24, издање ВИЗ, Београд 1975.

в) Непосредно анкетирани учесници НОБ-а југоисточне Србије припадници ПО, батаљона, бригада и дивизија као и ОК, СК, СКЈ и срески х и окружних НОО

III — ШТАМПА И ЧАСОПИСИ

а) Штампа

— „Ново време", Београд 1942
— „Обнова", Београд 1942
— „Политика", Београд 1951—1955
— „Борба", Београд 1970
— „Народна Армија", Београд 1970
— „Л- јул", Београд, 1973
— „Народне новине", Ниш 1944
— „Врањске новине", Врање 1951
— „Слобода", Пирот 1970—1974
— „Наша реч", Лесковац 1961
— „Нова Македонија", Скопље 1961

б) Часописи

— „Војноисторијски гласник", Београд 1953
— „Војно дело", Београд 1950
— „Военноисторически сборник", Софија 1973
— „Мост" на бугарском језику — Ниш, 1969
— „Врањски гласник", Врање 1965—1975
— „Лесковачки зборник", Лесковац 1961—1975
— „Пиротски зборник", Пирот 1974

IV ЛИТЕРАТУРА

— Р. Т. Аблова, Сотрудничество советского и болгарского народов в борвбе против фашизма 1941—1945. Москва 1973.
— М. Апостолски, Фебруарски поход, ВИЗ, Београд 1963.
— М. Апостолски, Пролетна офанзива 1944. у Македонији, ВИЗ, Београд

1946.)прво издање), Куманово 1969. (друго издање), и „Нова Македонија", Скопље 1961.

— М. Апостолски, Завршне операције за ослобођење Македоније, ВИЗ, Београд 1953.

— 1Ц. Атанасов, Походђт на Запад, спомени, БКП, Софил 1966.

— Априлски рат, Издање VII, Београд 1972.

— Г. Антић, Јужноморавци „Народна армија", Београд 1969.

— Колектив Совјетских и југословенских аутора, Београдска операција, издање VII, Београд 1964.

— З. Биљановски, Од Козјака до Загреба, „Народна армија", Београд 1974.

— М. Борковић, Комунистичка партија Југославије у Србији 1941—1945, књига II, ИРП Србије, Београд 1974.

— С. Босиљчић, Србија у НОБ, Источна Србија, Београд 1963.

— А. Виторовић, Србија у НОБ, централна Србија, Београд 1967.

— Југословенски лексикографски завод, Војна енциклопедија, Загреб 1959.

— Др У. Вујошевић, Тито у Београду 1926—1944, група издавача, Београд 1975.

— С. Вукмановић-Темпо, Револуција која тече, мемоари, „Комунист", Београд 1971.

— С. Вучковић, Синиша Јанић, „Наша реч", Лесковац 1970.

— И. Глигоријевић-Џина, Партизански одреди источне Србије, ВИЗ, Београд 1970.

— И. Глигоријевић-Џина, Девета Српска ударна бригада, ВИЗ, Београд, 1971.

— И. Глигоријевић-Џина, НОБ у јужној Србији и њен утицај на Космет, Македонију и граничне пределе Бугарске 1941—1945, Београд 1974 (необјављена докторска дисертација — копија код аутора).

— В. Глишић, Комунистичка партија Југославије у Србији 1941—1945, књига прва, ИРП Србије, Београд 1975.

— Н. Горненски, Вт=оружаната борба 1941—1944 БКП, Софил 1971.

— Група аутора, Ниш у вихору ослободилачког рата, СУБНОР СР Србије, Нови Сад 1969.

— Група аутора, Ликови револуције, ИАБ, Београд 1972.

— Група аутора, Бугарска војска у Југославији 1941—1945, „Међународна политика", Београд 1971. (преведена на 4 страна језика).

— Група аутора, Трагом другог јужноморавског одреда СУБНОР Власотинце, Београд 1955.

— Б. Глигоријевић, Борисав Станковић-Ћулавка, „Наша реч", Лесковац 1967.

— Г. Димитров, О новој Бугарској, ВИЗ, Београд 1947.

— Ф. Т. Д. Дикин, Бојовна планина, „Нолит", Београд 1973.

— Д. Дејановић, Два одреда, Народни музеј, Ниш 1965.

— Д. Дејановић, Биографије бораца Озренског и Сврљишко-нишавског одреда, СУБНОР Ниш 1974.

— М. Екмечић, Ратни циљеви Србије 1915, СКЗ, Београд 1973.

— М. Ерелијска, Воружаната борба в втора встаничка оперативна зона 1941—1944, БКП, Софија 1965.

— Г. К. Жуков, Воспоминанил и размвгшленијн, Москва 1969.

— Зборник народних хероја Југославије, Омладина, Београд 1957.

— Зборник НОП и револуције Србије ИРП Србије, Београд 1972.

— Зборник За народна свобода, БКП Софил 1970.

— Завршне операције за ослобођење Југославије, VII, Београд 1957.

— Ђ. Златковић, Зла времена, СУБНОР и Народни универзитет, Бабушница 1967.

— Н. Илић, Четници Косте Пећанца (рукопис)

— Н. Илић, Јабланичко-пасјачки одред, Библиотека радничког универзитета, Лесковац 1967.

— Н. Илић, Свештенство јужне Србије у револуцији 1941—1945, Библиотека радничког универзитета, Лесковац 1972.

— Историја македонског народа, ИИНИ Скопље, Београд 1970.

— Историл на БЂлгарската комунистическа партин, БКП, Софин 1973.

— М. Јанковић, Група партизанских одреда западне Србије, ВИЗ, Београд

— П. Козић, Путевима револуције, Народни музеј, Пирот 1962.

— Б. Кризман, Хитлеров подухват 25 противу Југославије, Загреб 1953.

— Р. Костадиновић, Црна Трава и Црнотравци, СУБНОР Црна Трава, Лесковац 1968.

—• Б. Крстић, Јабланица и Пуста река у НОБ, СУБНОР Бојник, Лебане и Медвеђа, Бојник 1978.

— Д. Кулић, Бабички партизански одред, „Просвета", Ниш 1961.

— Д. Кулић, Од октобра до Сутјеске (монографија о Благоју Николићу), „Наша реч", Лесковац 1969.

— Д. Кулић, Бугарска окупација 1941—1944 „Просвета", Ниш 1970.

— Д. Кулић, Коста (монографија о Кости Стаменковићу), Народни музеј Лесковац, Ниш 1973.

— Д. Мирчетић, Окружни комитет комунистичке партије Југославије за Нишки округ 1941—1944, СУБНОР, Ниш 1977.

— Д. Мирчетић, Сврљишки НОП одред, СУБНОР, Ниш 1978.

— Ј. Марјановић, Устанак и НОП у Србији 1941, Београд 1963.

— Ј. Марјановић и П. Морача, Наш ослободилачки рат 1941—1945, Историјска библиотека, Београд 1958.

— К. Марков-Златан, В бои последен, БКП, Софин 1966.

— И. Матовић, Врањске претходнице, „Народна Армија", Београд 1974.

— К. Михајловски, Трећа македонска бригада, ВИЗ, Београд 1976.

— З. Милинтијевић, Логор црвени крст и Интернирци југоисточне Србије у Норвешкој, Народни музеј Ншл, Ниш 1977.

— С. Несторовић, Под Хисаром, група издавача, Београд 1972.

— С. Нешовић, Југославија—Бугарска — ратно време, група издавача, Београд 1978.

— Ж. Николић-Брка, 22 дивизија, ВИЗ, Београд 1972.

— Ж. Николић-Брка, Мартовска офанзива (рукопис).

— С. Николић, Лесковачки НОП одред, Народни музеј, Лесковац 1974.

— Б. Ножица, и В. Благојевић, Бубањ, Ниш 1977.

— Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945, VII, Београд 1965.

— Отечествена воина на БЪЛгарин 1941—1945, Државно военно издателство, Софил 1963.

— М. Пантелић, 25 дивизија, ВИЗ, Београд 1977.

— В. Поповић, Источно питање, Београд 1928.

— М. Перовић, Топлички устанак 1917, Слово Љубве, Београд 1971.

— М. Перовић, Србија у НОБ, Јужна Србија, Београд 1961.

— М. Перовић, Лесковац у рату и револуцији, СУБНОР Лесковац, Београд 1968.

— Пети конгрес КПЈ, Београд 1948.

— Преглед НОР у Македонији 1941—1944, ВИЗ, Београд, 1950.

— „Пролетер" бр. 3-4-5, Институт за проучавање радничког покрета, Београд 1968.

— Работата на БКП в армилта, БКП, Софил 1959.

— А. Ристић, Грделица у пламену, „Наша реч", Лесковац 1963.

— С. Савковић, Топлица у НОБ 1941—1942. — рукопис.

— А. Семерджиев, Зачдита на родината и социнлизма, Државно военно издателство, Софил 1972.

— В. Симеонов (Чавдар), Последње ропство, БКП, Софија 1970.

— А. Спасовски, Скопски НОП одред 1941—1945, ВИЗ, Београд 1971.

— Спољна политика Совјетског Савеза, Москва 1946.

— Ј. Стефановић, Жртве фашизма, Лесковац 1969.

— Др Вл. Стојанчевић, Југословенски народи у отоманском царству од Једренског мира 1829 до Париског конгреса 1856. ПТТ, Београд 1975.

— Србија у рату и револуцији 1941—1945, ИРП СРС, Београд 1976.

— Ј. Марјановић, Србија у НОБ, Београд 1964.

— Ј. Смодлака, Партизански дневник, Београд 1972.

— В. Стругар, Рат и револуција народа Југославије, VII, Београд 1962.

— Тако се борила Црна Трава, СУБНОР, Црна Трава 1973.
— Тито — Војно дело, ВИЗ, Београд 1977.
— В. Терзић, Југославија у априлском рату 1941, Титоград 1963.
— С. ТрЂнски, Неотдавна (мемоари), Б-влгареки писател, Софил 1957.
— Д. Туровић, Гајтан у НОБ, СУБНОР СРС, Београд 1975.
— А. Хадри, Народноослободилачки покрет на Косову 1941—1945, Завод за историју Косова, Београд 1973.
— Хронологија Сурдулице 1941—1944, СУБНОР и СО Сурдулица, Прешево 1974, аутори Ј. Манасијевић и А. Трајковић.
— Д. Цеков, Кумановска околија во НОБ, СУБНОР, Куманово 1969.
— В. Черчил, II светски рат, „Просвета", Београд.
— Четрдесет година, зборник сећања активиста револуционарног радничког покрета 1941—1945, књига V, Београд 1961.
— Др М. Шијачки, Наш пут (емигрантско издање), Чикаго 1969.
— П. Шеров, Обши борби на бЂлгарскил и гр-Бцкил народ с реиду хитлерофашистката окупацил, Бт>лгарска академил на науките, Софин 1966.

РЕГИСТАР ЛИЧНИХ ИМЕНА

Аблова, 394
Аврамов Георги, 489, 518
Андрејев Бане-Делче, 448, 451, 538
Андрејевић Србислав-Столе, 211, 485, 486
Андонов Методије-Ченто, 448
Андрић Радомир-Кмет, 403, 452, 493
Анђелковић Васа, Албанац, 206, 208
Анђелковић Јефта, 442
Анђелковић Никола, 103, 143
Анђелиновић Драгомир-Гоша, 67, 485
Агуши Илијаз, 396, 419, 420
Антанасијевић Димитрије-Луне, 97
Антић Ђорђе, 177
Антић Жика-Ботев, 174, 180
Антић др Милован, 539
Антић Трифун, 97
Антић Чедомир, 176
Антонов Методије-Тоте, 376, 380
Антуновић Риста-Баја, 22, 292, 297, 298, 372, 412, 414, 459, 462, 486, 524, 593.
Апостолов Александар — ратни злочинац, 85, 301, 517
Апостолов Васко, 374
Апостолски Михајло, 384, 443, 447, 463, 465, 466, 468, 473, 476, 477, 478, 486, 488. 489, 492.
Арсић Михајло, 60, 83, 86
Аризановић Драгољуб, 67
Арсов Љубен-Љупчо, 375, 376, 378, 379, 380, 382, 385, 425, 426, 428, 429, 444, 448.
Аршинов, жандар 143
Атанасов Н. Костантин, — ратни злочинац, 286, 302, 303, 323, 324.
Атанасов Штерија-Виктор, 390, 391, 469

Ацев Мирче, 258
Ачковић Спасоје, 424
Аћимовић Милан, 8, 14, 27, 137, 187, 203, 204, 206, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 233, 235, 239, 366.

Броз Јосип Тито, 33, 35, 42, 393, 402, 470, 471, 472, 473, 474, 482, 522, 524, 533, 537, 540, 552, 553, 557
Бабовић Спасенија-Цана, 36
Бадер Паул, 100, 110, 138, 140, 152, 160, 164, 240, 245, 253, 293.
Базов Илија — ратни злочинац, 288
Бајовић Војин-Вук, 200
Бајкушев, 7
Бајчински, 24, 476, 477, 517
Балкански Константин, 288, 301
Балкански Трифон, 490
Балтаков Иван, бугарски пуковних, 110, 167
Банић Миле, 424
Батић Душан, 336
Бедри Ленија, 396
Бег Сефедин, 396, 418, 419
Бег Рифат, 418
Бег Џавид, 418
Белов Васли, 477, 482
Беме Франц (Вбћте Ргапх), 81, 90, 100, 240
Бећири Ејуп, 338
Блечић Вукадин-Вујадин, 72, 85, 149, 155, 156, 170, 218, 257
Биљановски Злате-Михајло, 451, 467
Билман, немачки официр, 348
Блуте Арифи, 396
Блихер — обавештајни немачки официр, 475, 476, 477, 478, 480, 481, 482
Благојевић Зарије, 511
Блгарјанов Бојан (БЪлгаранов Болн), 226, 390, 468, 489, 514
Богданов Асен, обласни политички начелник, 238, 269, 288, 301, 337, 338, 339, 344, 346, 348, 363, 443, 444, 445
Богдановић Бошко, 67
Богдановић Јован, 176, 177
Богдановски Бранко-Гуцма, 380
Богојев Младен, 302
Божанић Никола, 541
Божилов Добри, бугарски председнше владе, 395, 397, 516

Божиновски Боро, 176, 177, 376
Бојдев Васил, ратни злочинац, бугарски генерал, 46, 267, 338, 394, 476, 481, 501, 517
Бојковић Раде, 97
Босиљчић Слободан, 531
Боришић Бранко, 525
Борковић Мила, 461, 485, 486
Ботмар Фројне (ВаШтег Ргејћегг)), — немачки пуковник. 99, 240, 241
Бошковић Предраг-Павле, 174
Бошковић Радомир-Раде, 452
Бошковић Тренче, 287
Браунмилер Франц (ВгаиптиПег Ргапг) 91
Бублички Душан, 60, 86, 253
Буквић Милутин, 351
Букелић Владимир,-Поп Миħа, 50, 82, 292, 405, 475
Букелић Војо, 424
Булајић Андрија, 418
Булатовић Крста, 525
Булатовић Милосав, 60, 83, 86, 170, 253
Булатовић Филип, 525
Буле — немачки генерал, 342
Бурић Станко, 418
Бутлер — немачки генерал, 342, 343
Буха Василије, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 40, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 55, 56, 63, 65. 78, 79, 80, 90, 115, 116, 117, 118, 121, 122, 123, 126, 127, 131, 132, 133, 138, 170, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 201, 272, 350, 351, 401, 412.

Вајкс Максимилијан (\Уе1сћ Махшп-Ћапп \'оп) — немачки генерал фелдмаршал. 283. 343
Васић Петко, 424
Васиљевић Душан, 97
Вацић Десимир, 179
Велинов Кирил-Ботев, 165
Велин Ванчо-Гоце, 379
Виденовић Александар, 314, 315
Величковић Александар, 177. 330
Величковић Ђорђе-Сировanаи. 289
Величковић-Јовановић Бошко, 379
Величковић Срба, 67, 180
Величковић Милорад-Часлав, 239
Вељковић Милорад, 167, 452
Вељковић Станимир-Зеле, 22, 28, 30, 33, 39, 63, 67, 102, 117, 127, 145, 194
Вељковски Дим«е, 339
Весели Весел, 237
Веселиновић Илија-Ика, 165
Весић Витомир, 311, 312
Виденовић Александар — члан окружног комитета Врање, 485
Вилић Милан, 485
Виторовић Александар, 29, 402
Винаров Иванов-Ива, 391
Влаховић Вељко, 394
Војиновић Александар-Војин, 55
Војиновић Коста — топлички војвода, 61
Војиновић Ратомир-Наход, 193, 205, 277
Волницар Ева (Валицер Ева), 389
Вујовић Владимир Вуја, 196, 211, 266, 296, 297, 300, 345, 414, 417, 461, 463, 498, 501, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509
Вујошевић Радоје-Риста, 63, 64, 67, 76, 206
Вујошевић Милош-Поп, 418
Вујсић, четник КП из Цигоља, 83
Вукелић Бранко, 459
Вукић Станојко, 23, 47
Вукмановић Светозар-Темпо, 78, 111, 128, 229, 230, 260, 261, 263, 265, 272, 275, 276, 281, 282, 283, 284, 289, 299, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 300, 303, 304, 338, 341, 349, 350, 353, 355, 376, 377, 378. 379, 381, 382, 392. 395, 396, 397, 417, 418, 419, 421, 423, 424, 425, 426, 428, 429, 435, 447, 448, 449, 451, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 478, 482, 483, 484, 486, 487, 489, 493, 495, 498, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 539, 540
Вукмировић Боро, 418, 419
Вуковић Вук, 253
Вуковић Ненад, 525
Вукмировић Живко, 146, 166, 167
Вуксановић Лакић, 170, 525, 528
Вуксановић Војо, 403
Вучковић Светозар-Заре, четник, 150, 165

Вучковић С., 31
Вушовић Иван, 63, 66, 75
Вермах, немачки капетан, 241

Габровски — бугарски министар унутрашњих послова, 16, 20, 21, 337
Гарев Методи, 376
Гвозденовић ЈБубомир, 97
Грозданов Никола, бугарски генерал. 474
Геде, немачки генерал, 342
Георгијев Веселин, 515
Георгијев Васил, ратни злочинац, 288
Георгијев Здравко, 390, 391, 490, 513
Гигов Страхил, 447. 468. 493
Глигоријевић Блашко, 478
Глигоријевић Иван-Џина, 52, 54, 57, 58. 64. 108, 111, 204, 206, 209, 234, 312, 315, 354, 356, 379, 482, 486, 528. 529, 530, 531, 551
Глигоријевић Слободан-Ајга, 486
Глишић Венцеслав, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 33, 40, 43, 44. 46, 52, 54, 56, 63, 66, 78, 79, 109, 110, 115, 119, 125,

127, 128, 130, 132, 133, 138, 163, 172, 173, 174, 194, 197, 198, 214, 218, 228, 229, 233, 262, 272, 306, 341, 344, 345, 346, 475
Гогић Петар, 228, 245
Годић Миша, 277
Гојић Миша, 196
Голубовић Данило — четник КП, 165
Гопин Гочи, 518
Гордић Никола, 311, 312. 358, 361, 407, 410
Горненски Нићифор, 16, 17, 18, 19, 187, 300, 388, 394, 395, 397, 399, 437
Грбовић Владимир, 58, 86
Грујић Владимир, 452
Груловић Никола, 29
Губеров Никола, 137, 138

Дамјановић Бора, 227
Данован Вилијам, амерички пуковник, 16
Дапчевић Пеко, 548
Даскалов — бугарски генерал, министар војске, 16, 111
Дева Џафер, министар унутрашњих послова Албаније, 396, 418, 420
Девеџић Душан-Жика, 173, 220, 236, 294, 297, 301, 332, 344. 412, 442, 462. 468, 479, 485. 512
Девис — мајор Велике Британије, 426. 427. 430. 431. 439
Дедијер Владимир, 9
Дегут Вокша, 418
Дејановић Драгољуб. 14, 64, 66, 67, 68, 144, 145, 204, 205, 207, 234.
Денда Петар, 423, 444, 450
Демиревски Жељо, 391, 515
Денић Милорад. 23
Денков Киро, 288
Денковић Петруш. 362
Деновски Динко-Заре, 300, 344, 461
Деспотовић Никола, 67
Дергути Кадри, 418
Дикин ДВФ. 320, 359, 426,
Диков — полицијски начелник, 302
Дикић Добривоје, 297, 300, 449
Дилић Глигорије-Будни, 30, 101, 121, 122, 123, 124, 132, 133, 138, 168, 172, 173. 494
Диков Дико, 400
Димитров Георге, 394. 398, 500, 514
Динић Никола, 83
Димитријевић др Милан, 29
Димитријевић Мирко-Пера, 136, 178
Диманић Милорад-Милош, 99, 173, 184, 221, 258, 276, 284, 294, 297, 300, 332, 344, 425, 449. 461
Димитријевић Милорад, 330
Димитров Петар, 328
Димитров, бугарски пуковник, 286
Димитријевић Филип, 241, 247, 253
Дичев Димо, 391
Дичев Дико, 390
Догмар — капетан Велике Британије, 382, 426, 427, 429, 430, 431, 433. 439. 442, 446
Дојчиновић Божил, 23, 181
Дојчиновић Драгомир, 23, 181
Дојчиновић Новица, 176, 237
Донев Никола, 403
Драгојчева Цола, (Драгоичева Цола^. 514
Дражић Никола, 24
Драгић Вукосав, Малиша, 170
Додић Никола, 97
Драговић Димитрије-Срђа, 63. 66, 75
Драговић Јован, 83, 84
Драговић Милутин, 53, 83, 85
Драговић Милош, 83, 84
Драга Ферид, 418
Дрљевић Саво, 402
Друцанов Славчо-Бал.чакскп (Дроцанов), 207
Дудић Миша, 402
Дураку Емин, 418
Џуна Глажња, 339
дрДелијус — немачки пуковник, војни аташе у Софији, 16, 475
Драшковић Гојко, 82, 87

Ђикић Стратије, 503, 506
Ђорђевић Александар, четиник ДМ, 362, 466
Ђорђевић Будимир, 175
Ђорђевић Влада. столар, 22, 28, 30, 45, 46, 48, 50, 72, 84, 94
Ђорђевић Влада-Опанчар, 31, 167
Ђорђевић Вукашин-Дева, 27
Ђорђевић Димитрије, 186
Ђорђевић Душан, 335, 336
Ђорђевић Крста, 215
Ђорђевић Лазар-Тиђа, 209
Ђорђевић Мара, 22, 166
Ђорђевић Момчило-Слободан, 25, 34, 68. 69, 174, 175, 180
Ђорђевић Миодраг,, четник КП, 53, 60. 313
Ђорђевић Радосав, 54
Ђорђевић Сава-Славко, 146, 182. 184, 186, 196
Ђорђевић Таса, 418
Ђорђевић Чеда, 177
Ђошић Живота, 24
Ђукић Пане, 452
Ђурић Јова, 342
Ђурић Милутин, 94
Ђурић Љубодраг, 541
Ђурић Радослав, 199, 309, 313, 314, 315, 316, 318, 319, 322, 409, 455, 474, 475, 524, 525, 627, 641
Ђурић, недићев пуковник, 151, 312
Ђуровић Вукота, контрачетник, 450
Ђуровић Максим, 58, 60, 83, 86, 124, 170, 296, 528

Ђуровић Маша, 155, 161, 162
Ђуров Младен — Денча-Зенопољски, 300, 387, 389, 390, 490, 515.

Евстатијев Никола — бугарски официр, 140
Екмечић Милорад, 15
Ешканапи Боч а. 38'J
Ераковић Страхиња, 474
Ерилиска Марија, (Ерилиска), 388

Жакула Младен, 424
Жарковић Драгица, 185
Жарковић Светислав, 167
Живановић Мирко, 28
Живковић Александар, 180
Живковић Драгољуб, 84
Живковић Јован-Војин, 166
Живковић Д., 14
Живаковић Никола, 244
Жижић Мирко, 253
Жилник Конрад, 25, 56, 63, 74, 205, 206, 229
Жујовић Сретен, 29, 36, 40, 41, 42, 78
Жугић Милован, 55, 120, 169, 322
Жуков Георгије, 108

Заими Муса, 418
Заими Тахир, 396
Залихи Зенел, 418
Закић Милоје-Блихер, 89
Зафировић Спира, 97
Зафировић Радомир, 96, 97
Зеленика Милан, 12
Зечар Милан-Обрен, 415, 422, 424, 425, 427, 528, 446, 465, 468, 492
Злаи Мас, 418
Златановић Велимир, 67
Златковић Ђура-Милић, 67, 142, 147, 179, 185, 187, 188, 237, 257, 288, 302, 303, 315, 325, 327, 329, 330, 337, 344, 345, 348, 374, 389, 390, 398, 399, 400, 412, 414. 417, 430, 438, 439, 440, 442, 443, 456, 461, 482, 489, 490, 491, 496, 500, 503. 506, 510, 517
Златановић Тадша. 167
Златковић Светислав, 526
Заров — бугарски пуковник, 476, 477
Зарчевић Алекса, 253
Здравковић Воја, 178
Зејак Радосав-Страхиња, 249

Ивановић Антанас-Срећко, 258
Иванов Бојан (Бонн) — ратни злочинац, 288
ИЕанов Благоје, 390, 469, 515
Ивановић Божа, четник КП, 403
Ивановић Бошко-Мијат, 200
Ивановић Миладин, 543
Иванов Нача, 514
Ивановић Стева, 185
Ивковић Јован, четник КП, 53, 60, 99, 141, 143, 184
Игњатов др Кирил, 518, 534
Игњатовић Милисав-Јанко, 24, 67, 69, 76, 147, 206, 207, 209
Игњатовић Петар Лозовски, 207
Игњатовић Радомир, 68
Ивић Драгомир, 259
Ивић Раде, 23
Ивић Боривоје, 314, 500
Илијев Григор, 514
Илић Живадин-Рајко, 511
Илић Жика-Жути, 82
Илић Никола, 58, 152, 156, 170, 171, 198, 218, 219, 227, 228, 230, 231, 241, 244, 245, 246, 248, 249, 250, 252, 253, 260, 317, 322
Илић Павле-Вељко, 474. 483
Илић Предраг-Цурца, 511

Јаворина Савка-Саша, 212, 414, 423, 424, 425, 444
Јанић Јосип-Ђоро, 94, 222
Јанић Синиша, 23, 173, 184, 244
Јанић Слободан, 176
Јанковић-Кушић Драгобрат, 185, 237
Јанковић Радосав, 44С. 431. "62
Јанковић Стојан, четник ДМ, 316
Јанковић Ћира, 67, 180
Јанчулов — бугарски генерал, 342
Јанчов Петар — ратни злочинац, 288
Јашар Паша, 420
Јеленковић Војислав, 106, 143
Јовановић Алекса, 179
Јовановић Анђел-Шајче, 379, 380
Јовановић Благоје, 177
ЈованоЕић Бранко-Корчагш.. 84
Јовановић Александар-Белка, 28, 31, 47, 48, 165
Јовановић Витомир, 179
Јовановић Драги, ратни злочинац, 341
Јовановић др Драгољуб, проф. Универзитета, 174, 175
Јовановић Драгослав, 190
Јовановић Манојло, 243
Јовановић Милош-Ставра, 47, 48, 49, 177, 178, 276
Јовановић Миодраг-Миња, 165
Јовановић Мираш, 423
Јовановић Петар, 179
Јовановић Радош-Сеља, 54, 229, 232, 244, 245, 246, 270, 290, 291, 292, 307, 460, 485, 543
Јовановић Радивоје-Брадоња, 193, 214, 234, 254, 255, 256, 272, 273, 274, 283, 284. 289, 290, 299, 350, 358, 401, 402, 453
Јовановић Срећко, 336
Јовановић Станимир-Јова, 410, 457
Јовановић Стојан, 477

Јовановић Тихомир, 179
Јовановић Трајко, 485
Јованчић Петроније-Небојша, 167
Јовић Даница, 534
Јовић Живојин, 336
Јовић Заре, 178
Јовић Сима, 177
Јовићевић Павле, 237
Јовичић Новак, 253
Јововић Душан, 423, 424
Јововић Десимир, 27, 88, 89, 195, 196, 229, 271, 291, 452, 456, 485
Јодл Алфред — немачки генерал, 341
Јоксовић Миодраг, 208
Јонић Боривоје, 241, 244
Јонић Велибор, 241
Јордан — сеоски слуга, 243
Јосиповић Срба, 541, 543
Јосков Панче, бугарски генерал, 517
Јосифовски Кузман-Питу, 376, 377, 384, 389, 447, 448
Јоцић Оливера-Вера, 379, 380, 382, 386, 444, 445, 446
Југов Антон, 514
Јунуз Јунуз, 237
Јушковић Мија, 525

Кабуш Андрија, 272
Кајтел Вилхелм, (КеИе1 ЛУИћсћп), 341
Калђини Тахил, 418, 420
Каличанин Витомир-Тиле, 452
Калођера Тома-Срђан, 167
Канарис, адмирал Хитлера, 16
Карађорђевић Павле, 522
Карађорђевић Петар, 314, 327, 352
Караичић Недељко, 27, 38, 133, 190, 195, 196, 197, 229, 230, 256, 258, 261, 270, 272, 281, 282, 285, 290, 291, 293, 294, 304, 307, 315, 366, 405, 406. 408, 412, 446, 456, 460, 462, 468, 471, 472, 473, 483, 485
Караичић Нада, 270
Кардељ Едвард, 33, 128, 558
Кауфман, немачки потпуковник, 241
Кашез Зифрид, 108, 109
Картаљевић Добрица-Пужа, 69, 192, 207
Картаљевић Љубомир, 69
Кесеровић Драгутин, четник ДМ, 263, 278, 280, 281, 310, 311, 312, 316, 318, 319, 322, 358, 361, 402, 405, 407, 525, 531, 532, 551
Кент — немачки мајор, 85
Кефиш Ерих, (Кеш15сћ Епсћ), немачки пуковник, 152
Кимић Јордан, четник КП, 60. 85, 86, 117, 121, 123, 124, 150, 165, 313, 318, 362
Кипријановски Цветан, 339
Китановић Лазар, 511
Китановић — четник ДМ, 168
Кљајић Филип, 29, 40, 78, 214
Кљаковић Војимир, 11, 15, 17, 18
Клуска Абедини-'! орбешн, 88
Кобуршки Борис, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 84, 342. 362, 394
Ковачевић Милан, 452
Ковачевић Миливоје-Максим, 425, 426
Ковачевић Радован-Максим, 46, 82, 150, 166, 196, 220
Козић Петар, 25, 69
Коларов Васил, 30, 394
Колб др Мартин, 403
Колишевски Лазар, 130
Комненовић Благоје, 485, 541
Коњушки Крста, 382
Костадиновић Милорад-Неша, 166, 276, 292, 403
Костадиновић Радомир, 302, 303, 325, 327
Костић Благоје-Марко Црни, 166, 295, 409
Костић Братислав-Браца, 188
Костић Велимир-Бајеш, 207, 208
Костић Властимир, 107
Костић Инж. Евгеније, 170
Костић Лазар, 67, 180
Костић Јелена, 186
Костић Љубомир-Ненад, 173, 183
Костић Сима, 168, 173, 179, 181, 182, 183, 188, 316
Костов — бугарски пуковник, 285
Костић Тома-Срећко, 22, 25, 30, 49, 73, 101, 136, 166
Котев Методије-Слободан, 379, 380
Коцић Живко-Предраг, 186, 188, 222, 284, 294, 297, 344, 417, 456, 475
Крајиновић Војин, 67
Краснићи Алија-Абдула, 94, 237, 449
Кризман Богда, 11
Крсмановић Бранко, 29
Крстић Бошко, 28, 30, 31, 44, 87, 155, 158, 169, 171, 198, 218, 223, 227, 228, 232, 245, 276, 291, 486
Крстић Илија-Жути, 33
Крста Јосип-Кољка, 166
Крстић Светозар-Замфир, 196, 198, 220, 242, 276, 292, 403, 529
Крстић Слободан-Уча, 402
Крстић Стојан, четник ДМ, 364, 466, 467
Кујунџић, 137
Кукић Илија, недићев потпуковник, 138
Кулић Димитрије, 21, 22, 43, 44. 47, 48. 49, 50, 52, 53, 78, 82, 83, 84, 99, 101, 106, 135, 136, 143, 144, 145, 167, 168, 172, 182
Кулић Петар, 179
Куновић — недићев саветник, 152
Купер Шлајхер, 241
Кушић Милинко, 214

Лазаревић Влајко, 145
Лазарев Георги, ратни злочинац, 288
Лазаревић Добривоје, 177
Лазаревић Милорад, 177
Лазаревић Станоје-Милтен, 178
Лазић Душан, 423, 444
Лакићевић Благоје, 167
Лаловић Радомир, 424
Лебедев Иван, ратни злочинац, 288
Лековић Воја, 418
Лер Александар (Ббђг А1ехзапс1ег), — немачки фелдмаршал, 556, 557
Лукић Петар, 60, 83
Лучић Обрад-Милутин, 50, 73, 101, 105, 146, 166

Љотић Димитрије — сарадник окупатора, 554
Љубенови Јован, 195
Љубић Стојан-Вујановски, 218. 222, 228, 245, 276, 292, 409
Љубисављевић Љуба, 362
Љубичић Никола, 402
Љутвићи Ибрахим, 418

Мајснел Аугуст (Меузхпег Аиеиб1), 309
Максимовић Душан-Мирко, 53, 167
Максимовић Милојко, 485
Мамић Милош, 126, 127, 131, 132, 133, 138, 180, 194, 205
Манић Бора, 525
Манић Велимир-Брка, 49, 52, 53, 73, 98, 101, 145, 146. 157, 166 ,172, 173
Манасијевић Благоје, 31, 44
Манасијевић Јован, 176, 284, 412
Маноjловић Милан-Милош, 50, 82, 155, 171, 193, 218, 227, 231, 232, 276, 292, 330, 332
Маринов Иван, бугарски генерал, 110
Маринов Влада, 388
Маринов Киро, 288
Маринов, полицајац, 288
Марић Душан, 23
Марјановић Зарија, 244
Марјановић Јован, 14
Марјановић Облак, 167
Марковић Александар, туларски војвода, 60, 83, 86, 150, 156, 170, 247, 253, 279, 525
Марковић Аца, 418
Марковић Бора, Недићев пуковник, 152, 153, 154. 155, 162, 165
Марковић Видак, 24
Марковић Мома, 22, 27, 265, 272, 273. 274, 283, 284, 290, 299, 350, 355, 358, 395, 401, 402, 405, 485, 541, 549
Марковић Славко, 208
Марков Кирил-Златан, 326, 389, 514
Марковић Предраг-Алимпије, 401, 403, 273
Маркушић Алекса, 63
Матијевић Милош-Мрша, 79
Меденица Радојица, 241, 253
Менков — полицајац, 28
Мијалковић Миодраг, 68
Миладинов — бугарски капетан, 400
Миладиновић Јован, 379
Миленковић Велимир, 23, 81
Милевски Боро, 451
Миљевски Силе, 96, 186, 225, 258
Миленковић Бора, 302
Миленковић Драгољуб-Грца, 174
Миленковић Јона, 302
Миленковић Савра, 302
Миленовић Добрица, 239
Миленовић Синадин. 185, 239, 267, 287, 294, 297, 300, 372, 395, 399, 400
Миленовић Ирена, 287
Миленковић Г^задимир, 335, 336
Миленковић Илија, 53
Миленковић Миодраг-Мија, 23, 244
Миленковић Раде, 418
Миљковић Д. Милета, 362
Милићевић Благоје, 45
Микић Трифун, 155, 161, 162
Милићевић Сава, 418
Милићевић Остоја, 253
Миловановић Драгче, 63, 66, 205, 220. 263, 277, 282
Миловановић Пећанац Коста, 5, 8, 44, 49, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 81, 83, 84, 89, 99, 100, 108. 111, 113, 117, 120, 134, 149, 150, 152, 155, 159, 160, 161, 162, 164, 165, 169, 170, 182, 199, 200, 245, 246, 247, 261, 279, 282, 309, 313, 314, 315, 317, 318, 319, 321, 351, 359, 362, 392.
Миловановић Пећанац Милан, млађи. 60
Миловановић Сава — ратни злочинац, 60, 86, 153, 170, 297, 253, 279, 312, 358, 319, 320, 525, 551
Милојевић Милоје, 543
Милојковић Цвета-Милојко, 207
Милосављевић Александар, 178
Милосављевић Љубинка, 541
Милошевић Јован-Милован, 228, 229
Милошевић-Ђокић Љуба, 510
Милошевић Милоје, 452
Милошевски Тихомир-Тиња, 451, 465
Милутиновић др Раде, 204, 227
Милић Душан-Лаки, 183
Миљанић Крста, 54, 171
Миљковић Петроније, Кант, 168, 340
Минић Милош, 234, 272, 290
Митровски Нацев, 339
Минов — бугарски генерал, 110
Мирчетић Драгољуб, 24, 63, 64. 66, 67. 103, 239, 485
Митић Војислав-Поп, 284, 285
Митић Војислав, 97
Митић Драгољуб, 345

Митић Димитрије-Дереклија, 176, 177, 178
Митић Јован-Ђорђе, 206, 208
Митић Ђорђе-Кикеран, 486
Митић Жика — четник ДМ, 239, 314, 316
Митић Предраг, 177
Митић Станиша, 97, 186
Митић Стојадин, 94
Митровски Боро, 43, 44, 109, 110, ЗОв, 341, 344
Митровић Вукица, 79
МитровићДобросав-Цадра, 174, 175
Митровић Дојчило, 8
Митровић Драгомир-Гале, 95, 96, 97
Митровић Драгутин, 381
Митровић Радосав, 83, 183, 394, 461
Митровица Рецеп, 418
Митровски Наце, 339
Михаиловић Дражa, 5, 20, 168, 181, 199 206, 227, 239, 244, 246, 247, 253, 260 262, 273, 278, 279, 281, 309, 312. 313, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 351, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 363, 364, 366, 380, 393, 402, 407, 428, 429. 435, 436, 481, 522, 523, 524, 530, 531, 542, 552, 554
Михајловски Кирил Грујица, 292, 403, 446, 451, 465, 492, 508, 535
Михајловић Крста, 58, 83
Михајловић ЈВубомир-Корчагин, 178, 186, 303
Михов — генерал, бугарски министар војске, 274, 341, 342. 343
Мифтари Целадин, 237
Младеновић Аранђел-Корчагин, 270. 485
Младеновић Душан, 512, 513
Младеновић Душан-Писар, 287
Младеновић Душан-Јаков, 178
Младеновић Ђорђе, 97
Младеновић Ђорђе, 23
Младеновић Јанча, 97
Младеновић Милосав, 179
Младеновић Мика-Молер, 183, 287
Младеновић Милорад, 180
Младеновић Драгутин-Пирочанац, 177, 380
Младеновић Ненад-Нетко, 174
Младеновић Сретен-Мика, 24, 37, 54, 55, 56, 57, 59, 63, 64, 65, 67, 79, 116, 117, 153, 154, 155, 156, 158, 159. 160. 163, 164, 194
Младеновић Стојадин, 44, 45
Младеновић Стојадин, 23
Младеновић Тома, 97
Момчилов Бојан-Бенковски, 284. 285
Момчиловић Витомир, 287
Машулов Стева, 389
Мушанов, председник бугарске владе, 394
Монев Александар — пуковник, ратни злочинац, 399, 517
Мордехај Бену (Мордохај Бени), 389
Мрђановић Стева, 253
Мушић J., 14

Нађ Коста, 435
Накић Драгутин, 23
Наков Перо, 376, 380
Накић Станко, 94
Наранџић Вида, 138. 227
Наумовски Круме, 377
Нацева Мара, 384, 447, 448, 451, 493
Недељковић Душан, 97
Недељковић Костадин-Чече, 29
Недељковић Раја, 543
Недељковић Слободан, 185, 186
Недић Милан, генерал, 8, 43, 59. 60. 81, 84, 86, 92, 108, 111, 112, 113, 134, 137, 152, 162, 199, 231, 232, 240. 247. 253, 311
Недов — бугарски пуковник, 476
Нерђели Мустафа, 418
Нересов — бугарски генерал-пуковник, 20, 21
Неофит Александар-Ломски, 208
Нешић Чеда, 94, 95, 178
Нешковић др Благоје-Михајло, 36, 79, 193, 194. 199. 214. 255. 272, 289, 298, 350, 351, 355, 366, 400, 401, 403, 404, 405, 411, 412, 413, 425, 471, 475, 539, 541
Нешовић Слободан, 394
Никезић Мартин, 205
Николајевић Воја-Чиплак, 225, 227
Николић Благоје, 28, 30, 78
Николић Вујица, 348
Николић Драгомир-Аца, 23, 184, 244. 284, 291, 417, 485, 526
Николић Ђорђе-Драгиша, 244
Николић Живојин-Брка, 5, 7, 8, 9, ...
Николић Илија-Бувски, четник, 86, 121, 150, 165, 525
Николић Лепосава, 380
Николић Момир, 289
Николић Стојан, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 59, 62, 81, 82, 84, 83, 85, 86, 91, 95, 98, 115, 117, 118, 120, 121, 124, 125, 148, 150, 153, 154, 155, 157, 163, 165, 166, 170, 172, 176, 177, 178, 183, 196, 198, 199, 216, 219, 227, 228. 230, 231, 242, 252, 258, 259, 260, 261, 313. 317, 318, 525
Николов Асен — генерал, командант I окупац. корпуса, 110, 141, 148. 473. 555
Новаковић Душан-Столе, 485
Новаковић Миодраг-Цуца, 292
Нојхаузен Франц (Кеиђаизеп Ггапг). 231 "

Обрадовић Миша, 280, 281
Обрадовић Радмила-Гојка, 27, 133, 189, 197, 198, 199, 204, 218, 225, 227. 229, 230, 291, 460
Обрадовић Ратко, 134, 136
Обрадовић Стојадин, 23
Обертунски пуковник НДХ, 209

Павловић Бранко, 23, 284, 297, 325, 332, 344, 493
Павловић Дринка, 194
Павловић Ратко-Ћићко, 54, 55, 56, 117, 119, 154, 155, 157, 160, 163, 200, 232, 244, 257, 266, 276, 292, 297, 303, 307, 328, 330, 378
Павличић Белојевић Миладин, 424
Пајић Давид, 24
Паранос Ика, 28
Пауновић Бранко-Новица, 229, 232, 276, 277, 291
Парлић Стоимир, 418
Памучов Павле, 512, 513
Патрногић Катарина, 424
Пекић Александар, 24, 63, 66, 68, 69, 105
Пеи Бедри, 418
Перишић Бранко-Баца, 27
Перовић Ђура — љотићевац, 60, 83, 86, 116, 123, 153, 253,
Перовић Миливоје, 20, 22, 23, 28, 30, 31, 32, 47, 55, 59, 62, 63, 64, 65, 67, 82, 85, 110, 111, 120, 138, 139, 152, 154, 169, 194, 195, 196, 211, 212, 213, 227, 251, 262, 263, 277, 276, 280, 281, 291, 301, 305, 309, 361, 403, 404, 405. 474, 483, 485, 486, 524
Перовић Милорад, 53, 60, 84, 86, 124
Перовић Мирко, 423. 507, 508
Петковић Драгољуб-Столе, 185, 239, 264, 284, 320, 461, 478, 491
Петковић Јордан-Фиља, 462, 508
Петковић ЈБубисав, 507
Петровић Витомир, 452
Петровић Војин-Жарг-с, 339
Петровић Владимир, 95, 97
Петровић Данка, 97
Петров Дичо, 473, 515
Петровић Драган, 303, 461, 478, 481
Петровић Драгољуб-Горски, 159, 196, 211, 212, 213, 220, 277, 405, 424. 529. 543
Петровић Драгољуб, 70
Петровић Драгољуб-Раде, 403, 524
Петров Крста, 373
Петровић Марисав — љотићевац. 141
Петров Нићифор, 288
Петровић Радована, 403, 452, 486, 527, 528
Петровић Разуменка, 25, 37, 63, 126, 127, 133, 145, 167, 168, 172, 173, 186. 197
Петровић Славољуб-Ђера, 228, 229, 287, 294, 299, 412, 462, 485, 507, 528
Петровић Спира, 95
Петров — капетан, 329
Пећанац Вукоје, 246
Пешев Панче, 339, 376, 377, 385
Пешић Бора, 157
Пешић Сава, 52, 147
Пешић Стојадин-Готован, 45, 46, 72, 94, 95, 98
Пешић Часлав. 336
Пинцур Страшо, 258
Писковић Димитр:пе-Трнавац. 118, 154, 190, 195, 199, 228, 232. 276, 292, 307, 330, 403, 529
Пиштало Ђуро, 32, 95
Погачаревић Сима, 23, 30, 37, 45, 47. 48, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 172
Поп Димитров Александар, 338, 476. 481, 517
Попадић Јовица, 424
Попивода Крста, 22
Поповић Кнежевић Александар, 60, 61, 160
Поповић Бора-Кица, 97, 307
Поповић В., 420
Поповић Влада, 424
Поповић Влада, 55
Попов Иван, министар спољ. пословт Бугарске, 16
Попов Миле, 100
Попов Иван, министар спољ. послова Бугарске, 16
Попов Иван, бугарски пуковник, 96, 237, 288, 301, 438, 476, 517
Поповић Момчило-Озрен, 93, 192, 205, 263, 282
Попов — бугарски потпуковник, 535
Поповић Коча, 536, 540, 541
Поповић Света, 402
Поповић Славко, 461
Попов Станимир, 288
Поповић Тадија, 98, 145, 146, 167
Попов Цане, 288
Поповић, 253
Поповић Драги, 418
Поповски Елигие — Марго Шпанац. 55, 56, 74, 116, 119, 160, 205, 206, 277, 282
Поповић Вукашин, 330
Потић Мирко, 67
Поцков Боро-Мирко, 385, 446, 465, 492
Прешева Алија, 450
Пибић Светислав-Илија, 485
Приморац Рудолф, 536, 540, 541
Прица Данило-Бора, 67, 76, 144, 206, 208
Пуђа Душан-Сава, 33, 133, 189, 194, 197, 198, 204, 218, 227, 228, 229, 232, 233, 244, 245, 246, 256, 257, 258, 270, 284, 285, 286, 294, 296, 298, 300, 345, 412, 416, 425, 427, 428

Пурић, 522
Петровић Ратка-Даница, 485
Почековић Божа — четник, 60, 103, 141
Протогеров, 20

Радоњин Властимир — Добри Шпанац, 49, 150, 165
Радичевић Вукашин, 167
Радовановић Жика, 27
Радовановић Милија, 50, 82, 87, 218, 228, 232, 245, 258, 270, 486
Радовановић, Недићев генерал, 92
Радојевић Милутин, четник ДМ, 316
Радосавл»евић Витомир-Виткс, 287
Радосављевић Добривоје-Бобл, 197, 225, 226, 227, 235, 236, 254, 258, 376, 377, 541
Радосављевић Емилија, 485
Раичевић, 253
Ракић Милић-Мирко, 56, 126, 190, 195. 229, 276
Ракић Коста, 485
Ракић Љуба, 344, 407, 481
Ракић Хранислав, 44
Ранђелов Стојан, 389
Ранковић Александар, 549
Рафајловић Радош, 94
Рафајло — бугарски пуковник, 110
Рачић Јован, 388
Релић Миленко, четник ДМ, 168, 206. 207, 314
Ренер — немачки мајор, 85
Рибар Лола, 128, 214, 226, 255, 289
Рибентроп Јоаким, (К.ћеп1гор Јоасћ1т уоп), немачг.j' министар спољ. послова, 19
Ристић Ритон, 289
Ристић Благоје-Раде, металац, 38, 132, 138, 172
Ристић Воја, 171, 228, 245, 292, 295, 528, 543
Ристић Ђорђе, 97
Ристић др Јован, 175, 539
Ристић Жарко, 362
Ристић Милан, 494, 498
Ристић Милутин, 452
Ристић Миња, 178
Ристић Сретен-Слободан, 173, '180, 316. 478
Ристић Станимир, 179
Ристић Станко, 68
Ристић Ћира-Реља, 177, 347, 439, 461
Ристовски Тома, 43, 44, 109, 110, 306, 341, 344, 345, 346, 475
Рубенов Моис, 389
Рузвелт Франкли; (Коозе^еИ Ргапск1т-Ое1апо), 17, 532, 533
Рупенов Мира, 534
Русев Асен, 534

Савић Загорка-Дунда, 423
Савић Живота-Срба, 410, 452, 486
Савић Павле, 5
Савић Светомир, 485
Савковић Светислав, 55, 56, 61, 62, 83, 152, 154, 159, 160, 161, 164, 248, 250, 261
Садики Рамиз, 418, 419
Сандић Ружа, 22
Сапунџијев (Сапунджиев), бугарски пуковник, 110
Сарић Милица-Каћа, 295, 485, 493
Селими Селим, 94
Секираревић Методије, 183, 287
Семер Џон (Зетшег Јоћп), 310, 318. 320
Семерџијев Антанас (Семерджиев), 388
Серафимов Асен, 288
Симић Александар, 24, 63, 67, 102
Симић Драгица, 423
Симонов В. Чавдар, 388
Симов Делчо-Гошо, 389, 489, 515
Симоновић Драгољуб, 23
Симовић Душан, 526
Симић Милутин, 247
Славов — бугарски официр, 302
Слијепчевић Гајо, 452
Смллевски Видое. 256, 271. 290
Смајовић Васа, 22, 30, 82, 87, 117, 123, 150, 150, 155, 156, 157, 170, 172, 177, 198. 215, 218, 226, 228, 229, 235. 257, 258, 287, 293, 294, 295, 296, 299, 412, 414, 427, 462, 468. 485, 493, 507. 508, 527, 538
Смодлака Јосип, 533
Синадиновић Александар, 485
Софијанић Ратко, 402, 543
Соколовић Драгољуб-Јоца, 390
Солдатовић Стојадин, 543
Сотировић Мирко-Сотир, 258, 284, 295, 297, 301, 332, 340
Софронијевски Томо-Јосиф, 382, 425
Спасић Радомир-Аца, 194, 195
Спасић Сека, 244
Спасовски Александар, 238, 314, 339, 451
Спасић Радул, 479
Стајић Чеда-Плави, 47, 94, 98, 178, 179, 186, 228, 229, 271, 299, 336
Сталин Јосип-Џугашвили, 5, 558, 559
Стамболић Добрила-Стана, 146, 166
Стамболић Петар, 290, 395, 401, 402, 406, 414, 460, 462, 472, 482, 483, 485, 490, 539, 541
Стаменковић Душан-Браче, 52, 53,178, 336
Стаменковић "Борђе-Козак, 173
Стаменковић Јован-Ранко, 186
Стаменковић Јован, 48

Стаменковић Коста, 22, 28, 30, 36, 49, 52, 121, 149, 166, 170
Стаменковић Миодраг-Драги, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 38, 47, 48, 49, 50, 101, 126, 127, 133, 196, 197, 199, 202, 212. 217, 218, 225, 227, 228, 229, 230, 235, 272, 350, 351, 400, 461, 405, 406, 408, 412, 472, 485
Стаменковић Лепосава-Ленка, 25, 30, 37, 47, 48, 85, 121, 126, 127, 133, 149, 150, 155, 156, 157, 172, 177, 197, 198 218, 227
Стаменковић Лепосава-Лепша, 31, 94, 97, 166
Стаменковић Јосиф, 165
Стаменковић Никола, 289
Стаменковић Радивоје, 182
Стаменковић Сава, 23, 181
Стаменковић Славко, 187
Станковић Борисав, 478
Станковић Велимир, 330
Станковић Владимир, 336
Станковић Влада, 143
Станковић Воја, монтер, 94
Станковић Влајко, 122
Станковић Драгомир-Нишавац. 136.
Станковлћ Драгољуб, 452
Станковић Драгољуб, 186 286, 294, 301
Станковић Младен, 143
Станковић Миле, доктор, 303
Станковић Петар-Љуба, 179, 457
Станковић Стојадин-Ћора, 94, 95. 186. 225, 264
Станковић Светислав, 54
Станковић Тихомир, 54
Станковић Чедомир-Урош, 179, 340
Станковић Ћипра, 97, 178, 237
Станојевић Добривоје, 23, 181
Стевановић Данило, 461
Стевановић Добривоје-Хајле, 186, 336
Стевановић Драги-Брица, 178
Стевановић Стеван, капетан 528
Стефановић Борислав-Вуле, 277, 280
Стефановић Борислав. 338, 377
Стефановић Вељко, 442
Стефановић Александар-Бане, 485
Стефанов Нинко, 514
Стефановић Јован, 314, 362
Стојановић Александар-Шпанац, 24, 28
Стојановић Александар, 67
Стојановић Богосав, 60, 141
Стојановић Драги-Јоска, 52, 178
Стојановић Воја, 97
Стојанов, бугарски пуковник, 136, 139
Стојновић Александар — Ратко Вузија, 173, 180, 183, 185, 236, 258, 266. 276, 287, 294, 303. 340
Стојановић др Витомир, 168
Стојановић Драгомир-Војкан, 209, 485
Стојановић Мирко, 237
Стојановић Милош, 292
Стојанов Васил, 288
Стојанов — бугарски официр, 302
Стојанов Кочо, бугарски генерал. 399, 517
Стојановић, 455
Стојановић др Воја, 452
Стојановић Милош, 452
Стојановић Сима, 526
Стојановић Пера, 147, 168
Стојановић Славко, 67, 180
Стојановић Светислав-Бизон, 23. 46, 84, 95, 106, 295, 457, 526
Стојановић Стојан, 31, 45, 46, 47, 72, 93, 94, 95
Стојановић Никодије-Татко, 54, 55, 56, 74, 213, 214
Стојанчевић др Владимир, 420
Стоичић Ката, 111
Стоиљковић Мирко, 19, 20
Стојковић Поп, четник, 60
Стоиљковић Јован, 243
Стоиљковић Стоил, 362
Стоиљковић Петар, 243
Стоилов, полицијски инспектор, 288
Стоиљковић Чеда, 149
Стојковић Светозар, 186
Стојковић Спира, 176, 177
Стоичић Ранђел, 289
Стојковски Бранко-Руле, 376, 380
Стоиљковић Живојин-Сеља, 416
Стојковић Миливоје-Богдан, 485
Стојчев Васил, 490
Стошић Бранко, 176
Стошић Душан,
Стошић Душан, 177
Стошић Јаћим, 95
Стошић Милорад-Шука, 95
Стошић Анђел-Ђеле, 461
Стошић Стојадин-Дича, 95, 96, 97, 397
Стошић Стаменко, 494
Стошић Чеда, 95
Стошић Чеда, 177
Стошић Трифун-Анте, 178
Стрњаковић, 134
Суботић Лазар, 423
Стукић Војислав, 97
Стефановић Јосип, 125, 165, 170, 481, 482
Сушић Мита, четник, 136
Талви Јосиф (Талви Иосиф), 388
Тасић Владимир-Бошњак, 236, 237
Тасић Светозар, 177
Тасић Станко, 94
Тасић Радомир, 97
Тасић Велимир-Зека, 251
Тасковић Виден, 208
Тасковић Душко-Срећко, 106, 208. 229. 271

Татарац Света, 528, 543
Ташковић Бранко, 176
Текелије — бугарски пуковник, 430
Терзић Велимир, 12, 13, 14
Тодоровић-Ђурић Дарка, 186
Тодоровић-Ђурић Никола-Павка, 31, 49, 101, 136, 186, 228, 229
Тодоровић Марко, 302
Тодоровић Радомир, 485
Тодоровић Кристијан-Карпош, 176, 177, 316, 377, 375, 379, 380, 382, 386, 445
Тодоровић Стојан-Ларго, 380
Томановић Милутин-Никац, 146
Томић Драган, 29
Томић Мирко, 27. 80, 115, 116, 128, 129, 130, 140, 193, 196,
Томас — немачки генерал, 341
Томсон — мајор Енглеске, 515
Тошковић Мирко, 405
Тошев Борис, 390
Тошов Ацо, 329
Тошић Јован, капетан, 204, 227
Тошић Крста, 67
Трајковић Душан-Васа, 106
Трајковић Александар, 176, 284, 412, 485
Трајковић Јелена-Лала, 186, 188
Трајковић Јосиф, 44, 46
Трајковић Љуба, 332, 344, 463, 506, 509
Трајковић Стојадин, 97
Трајковић Трајко-Мурјак, 380
Тричков Влада, 390, 469. 489, 514, 515, 518
Тричковић Најдан, 380
Трајковић Стојан, 442
Трнски Славчо (Тргнски), 229, 300. 337, 344, 374, 387, 388, 389, 390, 391, 398. 399, 400 ,430, 431, 438, 469, 473. 476, 478, 482, 488, 489, 490, 496, 497, 499. 500, 510. 511, 513, 514, 517, 51«
Трифуновић Мирослав — четник ДМ, 544. "550
Трпешев Добри (Тр-впешев) 514
Тутуманов Јосиф (Иосиф), бутарски пуковник, 476
Турчиновић Никола, 409
Туровић Добросав, 58, 60, 83, 84, 86, 116, 118, 120, 124, 125, 169, 170, 253, 260, 261, 305, 306, 322, 525

Увалић Радивоје, 56
Узунов — бугарски потпуковник, 399
Урошевић Сретен, 188

Фапчић Ива-Ђура, 154, 162, 163, 164, 194
Фербер (Гегћег Напз Сик1ау), 474, 484
Филов Богдан, 15, 16, 17
Филаковић Сека, 94, 178, 186
Филипов Антон, Доне, 378, 379, 380, 381
Филиповић Борислав-Илија, 187, 237
Филиповић Данило, 362
Филиповић Драгољуб, 177
Фотев Благоје, 183

Хаџи Јованчић Миодраг, 22
Хаџи Томић Стојан, 33
Хаџи др Миленко, 63, 67, 76
Хадри Али, 418, 419, 420, 421, 423, 424. 451
Хитлер Адолф, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 26, 44, 46, 108, 109, 111, 273, 341, 342, 394, 396, 397, 398, 426. 436. 516, 556
Хорстенау Едмунд-Глац, (Ноег51епач уоп **ЕсЈтипс! С1а1г), 198**
Христозов Русе, 514
Хоџа Фадиљ, 237, 419, 420
Хуска Јован, 168

Цакић Петар, 39, 281
Цветић Боса, 486
ЦЕетковић Благоје-Сава, 209
Цветковић Бора-Наћа, 177
Цветковић Василије-Цуља, 186
Цветковић Васа, 97
Цветковић Раде, 462, 463, 508
Цветковић Петар, капетан, 155
Цветковић Петар,-Врањанац, 166, 176
Цветковић Слободан, 183
Цветијев Коста-Цале. 183
Цеков Дане, 333, 338, 339, 345, 376, 377, 378, 379, 380, 381
Цекић Ђура-Ива. 284, 344, 412, 414. 417. 461, 485
Цекић Борко, 85, 149, 165
Цекић Јован-Брана, 52, 167, 326
Цекић Јован, лекар, 170, 297, 485, 491
Цекић Слободан-Радован, 101, 146, 182, 184, 185, 276, 444, 446, 449, 462. 463, 465, 492, 493, 503, 508
Црнатовић Божидар. 23
Церовић инж. Војислав, 452, 485
Црвенић Војин, 315

Чаловска Љиљана, 186, 225, 264
Чанков Георги, 390, 469, 489, 414, 515
Чанкова Јорданка, 390, 469, 489, 514. 515
Черчил Винстон, 5, 310, 320, 429, 521. 522, 523, 524, 532, 533, 537, 552, 553. 558, 559
Чех Гавра, 194
Чикован Жива-Тоза. 291, 292, 403
Чолаковић Родољуб, 29, 78

Ћаловић Миле, 452, 528
Ћано Галеацио — министар спољ. послова Италије, 19
Ћетковић Гојко-Огњан. 96, 423
Ћипковић Влада, 176

Ћирић Јован-Никола, 39, 66, 67, 68, 69, 70, 168, 175, 180
Ћирић Станимир, 104
Ћурчин Живојин-Срђа, 528
Ћосић Добрица-Геџа, 277, 486
Ћућулија, полиц. агент, 32

Џанић Александар, 97

Шарановић Глигорије, 429
Шаторов Методи-Шарло, 225, 236, 376
Шаћири Муртез, 418
Шијачки др Милан, 168, 185, 314, 419, 475
Шкембаровић Бранко, 424
Шотра Бранко, 295, 498
Штеров Пантелеј, 17, 18
Шубашић Иван, 532, 533, 552
Шукрија Алија, 416
Шолајко Вуле, 67
Шундрић Чедомир, 28, 29

С А Д Р Ж А Ј

I ДЕО

Страна

О ПИСЦУ И ВРЕМЕНУ (академик Павле Савић) — — — — — — 5
ПРЕДГОВОР (академик Владимир Дедијер) — — — — — — — — 7
АПРИЛСКИ РАТ, ПРИПРЕМЕ КПЈ ЗА НОБ И ДЕЈСТВА ПАРТИЗАНСКИХ ОДРЕДА НА ТЕРИТОРИЈИ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ 1941. ГОДИНЕ 11
Југоисточна Србија у априлском рату 1941. године — — — — — — 11
Учешће Бугарске на страни Немачке у нападу на Југославију априла 1941. године — — — — — — — — — — — — — — — 15
Стање организације КПЈ на територији јутоисточне Србије после априлског рата — — — — — — — — — — — — — — — 21
Преношење одлуке о отпочињању НОБ-а и прве акције против окупатора у југоисточној Србији — — — — — — — — — — — — — 28
Формирање партизанских одреда југоисточне Србије и њихова дејства у току августа и сеггембра 1941. године — — — — — — — — — 40
Врањски ПО — — — — — — — — — — — — — — — — 44
Лесковачки ПО — — — — — — — — — — — — — — — — 47
Бабички ПО — — — — — — — — — — — — — — — — 51
Топлички ПО и четници Косте Миловановића-Пећанца — — — — — 54
Озренски ПО — — — — — — — — — — — — — — — — 63
Сврљишки ПО — — — — — — — — — — — — — — — — 66

II ДЕО

СТВАРАЊЕ И ОДБРАНА СЛОБОДНЕ ТЕРИТОРИЈЕ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ, ОКТОБАР 1941—МАРТ 1942. — — — — — — — — — — 77
Партизански одреди југоисточне Србије и Саветовање у Столицама — — 77
Образовање Јабланичког ПО и стварање јединствене слободне територије након ослобађања Лебана — — — — — — — — — — — — — 80
Дејства по комушгкацији (прузи) Ниш—Пирот, Ниш—Сталаћ и Ниш—Грделица—Ристовац октобра-децембра 1941. године — — — — — — — — 90
Покушај обнове НОБ-а и Врањског ПО на територији Врања крајем 1941. године — — — — — — — — — — — — — — — — 93
Повратак Бабичког одреда на Бабичку гору и стварање слободне територије у троуглу Лесковац—Власотинце—Бела Паланка—Ниш—Лесковац — 98
Активност Сврљишко-нишавског и Озренског одреда у новембру и децембру 1941. године — — — — — — — — — — — — — — — 102
Долазак I бугарског окупационог корпуса у југоисточну Србију и његова борба против НОП-а — — — — — — — — — — — — — — 107

III ДЕО

КРИЗА НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОГ ПОКРЕТА У ЈУГОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ 1942. ГОДИНЕ — — — — — — — — — — — — — — 115
Смањење ПО у југоисточну Србију као последица доласка I бугарског

окупационог корпуса — — — — — — — — — — — — — — 115
Формирање Повереништва ПК Србије за југаисточну Србију и његова улога у периоду кризе 1942. године — — — — — — — — — — 125
Бугарски и немачки окупатори као увод у офанзиву врше масовна стрељања јануара и фебруара — — — — — — — — — — — — — — 134
Нелријатељска офанзива, операција чишћења — Лебруар—март 1942. на Бабичкој гори, у Заплању и на Сувој планини јужно од Ниша — — — 140
Нестанак Лесковачког ПО у „Операцији чишћења" марта 1942. године — 148
„Операција чишћења" марта 1942. у Пустој Реци и распуштање Јабланичког одреда — — — — — — — — — — — — — — — — 151
Топлички одред у фебруарско-мартовској офанзиви, „операцији чишћења" 158
Лесковачки округ без ОК КПЈ и партизанских одреда — Лесковачки ПО 164
Бабички ПО — — — — — — — — — — — — — — — — 166
Јабланички ПО — — — — — — — — — — — — — — — 168
Стање НОБ-а преко демаркационе линије 1942. — — — — — — — 171
Негативне последице после враћања бораца из ПО на територију Пирота, Врања, Лужнице, Црне Траве и Масурице — — — — — — — — — 176
Прелазак друте чете Бабичког одреда у црнотравски рејон марта 1942. год. 180
Мере ПК и ГШ Србије за очување и обнову партизанских одреда југоисточне Србије у периоду април—јул 1942. године — — — — — — — 194
Друга фаза кргае НОП-а јун—септембар 1942. године у југоисточној Србији 200
Јунска непријатељска офанзива на Јастрепцу, Озрену и Сврљишким планинама — — — — — — — — — — — — — — — — — — 202
Аћимовићева офанзива јула 1942. на Озренски и Нишавски ПО — — — 203
Аћимовићева офанзива август—септембар 1942. на Јастребачки и Расински ПО — — — — — — — — — — — — — — — — — 210
Борбена активност Лесковачког и Бабичког одреда у периоду Аћимовићевих офанзива — — — — — — — — — — — — — — — 215
Формирање Јабланичко-пасјачког ПО „Станимир Вељковић" — — — — 217

IV ДЕО

ПРЕКРЕТНИЦА У РАЗВОЈУ НОБ-а КРАЈЕМ 1942. И СТВАРАЊЕ СЛОБОДНИХ ТЕРИТОРИЈА 1943. ГОДИНЕ У ЈУГОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ — — 225
ПК Македоније преко Бабичког одреда успоставља везу са ПК Србије, односно са ЦК КПЈ и Врховним штабом — — — — — — — — — 225
Формирање ОК Лесковца, прелаз ПП у Лесковац и одржавање активности ПО — — — — — — — — — — — — — — — — 227
Формирање Врањског одреда „Сима Погачаревић" и Бабичког одреда — 235
Непријатељска офанзива „Рудолф" у рејону Лесковца—Прокупља новембра 1942. године — — — — — — — — — — — — — — — 239
ПО преузимају иницијативу у југоисточној Србији крајем 1942. године 254
Борбена активност ПО у рејону Лесковца, Крушевца и Ниша, у јануару 1943. године пре доласка Темпа — — — — — — — — — — — 276
Борбена активносг Врањског одреда у јануару и фебруару 1943. године до доласка Светозара Вукмановића-Темпа у црнотравски крај — — — 284
Формирање I јужноморавског партизанског одреда (ЈМПО) фебруара 1943. године — — — — — — — — — — — — — — — — 289
Преименовање и реорганизација Врањског ПО у II ЈМПО фебруара 1943. године — — — — — — — — — — — — — — — — 293
Борбене активности II ЈМРО (Врањског) у периоду IV непријатељске офанзиве на НОВ и ПОЈ (Вајс II и „Мостар") — — — — — — — — — 299
Борбене активности I ЈМРО у периоду IV непријатељске офанзиве на НОВ и ПОЈ (Вајс II и „Мостар") — — — — — — — — — — — 304
Расински ПО у борби са четницима ДМ 1943. године — — — — — — 308
Процес развоја четника ДМ у југоисточној Србији — — — — — — 312
Борбена дејства II ЈМРО у априлу и мају 1943. у стварању слободне територије око Црне Траве и Лужнице — — — — — — — — — — 323

Стварање слободне територије Пчиња—Козјак, и борбена активност II ЈМРО у току јуна и јула 1943. године од Пирота до Куманова — — — 331
Бугарска офанзива на слободне територије: Црна Трава—Лужница и Пчиња—Козјак јула 1943. — — — — — — — — — — — — — — 341

V ДЕО

ФОРМИРАЊЕ НОВ У СРБИЈИ 1943. ГОДИНЕ — — — — — 349
Одлука ПК Србије о формирању бригаде у Шумадији — — — — — 349
Четници ДМ као други фронт ПО у југоисточној Србији — — — — 358
Улога ударних батаљона у учвршћивању слободних територија југоисточне Србије у септембру 1943. — — — — — — — — — — — 370
Кумановски партизански одред — — — — — — — — — — — — 375
Помоћ у формирању Трнског бутарског партизанског одреда — — — — 388
Капитулација Италије и њен одраз на услове НОБ-а у Србији, а особито на борбе у југоисточној Србији — — — — — — — — — — — 391
Формирање I шумадијске и I и II јужноморавске бригаде НОВ у Србији 401
Партијско и војно саветовање у Црној Трави од 25. X до 6. XI 1943. године 411
Формирање косовских батаљона и бригада на територији југоисточне Србије — — — — — — — — — — — — — — — — 417
Први „Оперативни штаб" и долазак војних мисија Велике Британије на територију II ЈМПО — — — — — — — — — — — — — 424

VI ДЕО

УСПОСТАВЉАЊЕ НЕПОСРЕДНЕ РАДИО-ВЕЗЕ С ВРХОВНИМ ШТАБОМ И ПРЕТВАРАЊЕ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ У БАЗУ ЗА РАЗВОЈ НОБ-а У СРБИЈИ И ИСТОЧНОЈ МАКЕДОНИЈИ — — — — — — — — 435
„Јануарска — тотална" бугарска офанзива на слободну територију Црна Трава—Лужнице и Пчиња—Козјак 1944. године — — — — — — — 435
Напад на Кргау Паланку и формирање „новог оперативног штаба" у рејону Козјак—Пчиња — — — — — — — — — — — — — — 444
Формирање нових бригада НОВ-е у југоисточној Србији и њихове борбе у току јануара и фебруара 1944. — — — — — — — — — — 451
Слободна територија Пчиња—Козјак. БАЗА за рад члана Врховног штаба и ЦК КПЈ Светозара Вукмановића-Темпа, ЦК Македоније, Главног штаба НОВ и ПО Македоније и штаба Косовске оперативне зоне — — — — 463
Прва непосредна радио-веза НОП-а југоисточне Србије с Врховним штабом НОВ и ПОЈ — — — — — — — — — — — — — — 470
Покушај продора „Ударне групе" НОВ у Србију и непријатељске мартовске офанзиве у југоисточној Србији — — — — — — — — — — — 473
Борбена активност бригада и ПО у претварању југоисточне Србије у базу НОП-а у овом делу Југославије — — — — — — — — — — — 484
Бугарска офанзива маја—јуна 1944, на десној обали Јужне Мораве — — 495
Бугарска монархистичка армија главни ослонац ЦК БРП/К у развоју устанка у Бугарској у 1944. години — — — — — — — — — — — 513

VII ДЕО

ФОРМИРАЊЕ ДИВИЗИЈА НОВ У ЈУГОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ И ЊИХОВА УЛОГА У ОДЛУЧУЈУЋОЈ БОРБИ ЗА СРБИЈУ — — — — — — — 521
Ликвидација четника Драже Михајловића на територији југоисточне Србије — — — — — — — — — — — — — — — — 521
Непријатељска офанзива „Трумф — ХАЛАЛИ" и продор „Оперативне групе" НОВ у Србији — — — — — — — — — — — — — — 539
Прекид пруге Скопје—Ниш као и повезивање с Црвеном Армијом дивизије НОВ Србије постигле су још један успех од стратешке важности 553
Закључак — — — — — — — — — — — — — — — — — 565

Изражавам звахвалност друговима из Архива, Библиотека и Народних музеја на предусретљивости и пажњи приликом коришћења архивског и другог материјала. Истовремено захваљујем свим ратним друговима који су ми својим сећањима помогли да што истинитије прикажем догађаје из НОБ-а.

Посебно се захваљујем рецензентима др Венцеславу Глишићу и др Петру Качавенди, који су ми својим примедбама помогли да дело буде квалитетније.

Ништа мању захвалност не дугујем издавачима, Институту за савремену историју и „Народној књизи" Београд, што су омогућили да ова књига угледа јавност, и надам се, буде на корист народу а посебно историчарима. Такође захваљујем радницима Београдског издавачко-графичког завода што су ову књигу брзо и квалитетно одштампали.

Обавезан сам да и овом приликом захвалим својој супрузи Љубишки, што ме је подржавала у дугогодишњем напорном раду да напишем ово дело.

Аутор